

سیاست در اسلام

کتابشناسی توصیفی

سیدصادق حقیقت

تقديم به:

دانش پژوهاني که «اندیشه» را مقدمه «تغيير» تلقي مي کنند.

از يك اندیشه که آيد در درون xxx صد جهان گردد به يك دم
سرنگون

نام کتاب: سیاست در اسلام (کتابشناسی توصیفی - جلد ۱)

نویسنده: سیدصادق حقیقت

سال نشر: ۱۳۷۹

فهرست مطالب

« آ »

- ۱- آخرت و خدا، هدف بعثت انبیا / مهدی بازرگان ...
- ۲- آراء في المرجعية الشيعية / مجموعة من الباحثين ... ۷۹
- ۳- آزادي از دیدگاه اسلام / م.ع. عطايي اصفهاني ... ۸۰
- ü آزادي از دیدگاه امام خميني / مرکز تحقیقات اسلامي نمايندگي ولي فقيه در سپاه
- ۴- آزادي از نگاه استاد مطهري / (گردآوری) حسين ايزدي ... ۸۲
- ۵- آزادي اندیشه و بیان: عامل تفرقه یا وحدت فرهنگي؟ / عبدالمجيد نجار. ... ۸۳
- ترجمه محسن آرمين
- ü آزادي در قرآن / عبدالعلي بازرگان و مقدمه اي در زمينه آزادي در قرآن / عبدالعلي بازرگان
- ۶- آزادي در نهج البلاغه: رفتار علي(ع) با مخالفين سياسي / عبدالعلي بازرگان ... ۸۴
- ۷- «آزادي سياسي در اسلام» (تحقيق) / مهدي منتظر قائم ... ۸۵
- ۸- آزادي عقیده و بیان / حميد آيتي ... ۸۷
- ۹- آزادي و دموکراسي در اندیشه امام خميني(س) / عاطفه پهلوان ... ۸۷
- ü آزادي هاي سياسي و اجتماعي از دیدگاه اندیشه گران / عبدالهادي حائري و دين داري و آزادي / (به اهتمام) محمدتقي فاضل ميدي
- ۱۰- آينده در قلمرو اسلام / سيد قطب. ترجمه سيدعلي خامنه اي ... ۸۹
- ۱۱- آيين شورداري از دیدگاه امام علي(ع) / محمد فاضل لنکراني ... ۹۰
- ۱۲- آيين و اندیشه در دام خودکامگي / سيدمحمد خاتمي ... ۹۳

« ا »

- ۱۳- ابعاد حکومت اسلامي / ج.م ... ۹۵
- ۱۴- الابعاد السياسية لمفهوم الحاكمية: رؤية معرفية / هشام احمد عوض جعفر ... ۹۵
- ۱۵- الاجتهاد والتقليد و سلطان الفقيه و صلاحياته / محمدمهدي الآصفي ... ۹۶

- ١٦- «احكام حكومتي و مصلحت» (تحقيق) / سيف الله صرامي ... ٩٨
- ١٧- اخلاق اسلامي در روابط سياسي / عبدالعلي بازرگان ... ١٠٠
- ١٨- اخلاق كارگزاران در كلام و پيام امام خميني / بنياد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامي ... ١٠٠
- ١٩- الاخلاق و السياسة في الفكر الاسلامي و الليبرالي و الماركسي / محمد ممدوح ... ١٠١
علي محمد العربي
- ٢٠- الادارة و النظام الاداري عند الامام علي (ع) / محسن باقرالموسوي ... ١٠٢
- ٢١- ادبيات انقلاب در شيعة / صادق آئينهوند ... ١٠٤
- ٢٢- الارشاد الي ولاية الفقيه / سيد يوسف مدني تبريزي ... ١٠٥
- ٢٣- لازمة الفكر السياسي الاسلامي في العصر الحديث: ... ١٠٦
مظاهرها، اسبابها، علاجها / عبدالمجيد متولي
- ü اساس الحكومة الاسلامية / السيد كاظم الحائري و بنیان حكومت در اسلام / سيد كاظم حائري
- ٢٤- استخدام القوة في العلاقات الدولية من منظار القوانين الدولية ... ١٠٧
والفقه الشيعي: دراسة مقارنة / حميد الحيدري. المترجم: عرفان محمود
- ٢٥- استراتژي وحدت در اندیشه سياسي اسلام (ج ١) / سيد احمد موثقي ... ١٠٨
- ٢٦- استراتژي وحدت در اندیشه سياسي اسلام (ج ٢) / سيد احمد موثقي ... ١١٠
- ٢٧- الاستعانة بغير المسلمين في الفقه الاسلامي
/ عبدالله بن ابراهيم بن علي الطريقي ... ١١١
- ü استفاده از زور در روابط بين الملل / حميد حيدري و استخدام القوة
في العلاقات الدولية / حميد الحيدري
- ٢٨- اساس الحكم في الشريعة الاسلامية: الشوري، العدل، المساواة / صالح بن غانم السدارة ... ١١٣
- ٢٩- اساس السياسية و المذهب الواقعي / الشيخ الركابي ... ١١٣
- ٣٠- اساس الفلسفة للعلمانية / عادل ضاهر ... ١١٥
- ٣١- الاسلام، الاخلاق و السياسة / محمد اركون. ترجمه هاشم صالح ... ١١٦
- ٣٢- اسلام انقلابي و انقلاب اسلامي / ابو الفضل عزتي ... ١١٨
- ٣٣- اسلام، حقوق و آزاديهاي اساسي انسان و مسأله حقوق بشر / مصطفى الرفاعي. ... ١١٩
ترجمه محمود رضا افتخارزاده
- ü الاسلام، الديمقراطية، الدولة، الغرب / حسن الترابي و حوارات في الاسلام،
الديمقراطية، الدولة، الغرب / حسن الترابي
- ٣٤- الاسلام السياسي / محمد سعيد العشماوي ... ١٢٠
- ٣٥- الاسلام السياسي بين الاصوليين و العلمانيين / محمود اسماعيل ... ١٢٢
- ٣٦- الاسلام السياسي و الحداثه / ابراهيم اعراب ... ١٢٣
- ٣٧- الاسلام، الدولة و المجتمع / سامي زبيدة. ترجمه عبدالاله النعيمي ... ١٢٤
- ٣٨- الاسلام، فكرة و حركة و انقلاب / فتحي يكن ... ١٢٥
- ٣٩- الاسلام في حضارته و نظمه / انور الرفاعي ... ١٢٧

- ٤٠-الاسلام نظام الحكم، الاقتصاد والاجتماع / سميح عاطف الزين ... ١٢٨
- ٤١-الاسلام و آزادي اجتماعي - سياسي / ويدا تمله ... ١٣٠
- ٤٢-الاسلام و الاستبداد السياسي / محمد الغزالي ... ١٣١
- ٤٣-الاسلام و استعمار يا جهاد در عصر حاضر / رادولف بيترز. ترجمه محمد خرقاني ... ١٣٤
- ٤٤-الاسلام و اسس التشريع: بحث مقارن / سيدعبدالمحسن فضل الله ... ١٣٤
- ٤٥-الاسلام و اصول الحكم / علي عبدالرازق ... ١٣٦
- ٤٦-الاسلام و الامن الاجتماعى / محمد عمارة ... ١٣٧
- ٤٧-الاسلام و اندیشه سياسي معاصر (طبایع الاستبداد) / سيدعبدالرحمن كواکبي. ... ١٣٨
- ترجمه عبدالحسين ميرزاي قاجار. به كوشش محمدجواد صاحبي
- ٤٨-الاسلام و تحزب / مجموعه نويسندگان ... ١٤٠
- ٤٩-الاسلام و التنمية الاجتماعية / محسن عبدالحميد ... ١٤٣
- ٥٠-الاسلام و جامعه (ج ٢) / جمعي از نويسندگان ... ١٤٤
- ٥١-الاسلام و جهان امروز / مارسل بوازار. ترجمه مسعود محمدي ... ١٤٦
- ٥٢-الاسلام و الحداثه / مجموعه المؤلفين ... ١٤٧
- ٥٣-الاسلام و الحداثه: هل يكون غداً عالم عربي؟! / مصطفى الشريف ... ١٤٩
- ٥٤-الاسلام و الحروب الدينيه / محمد عمارة ... ١٥٠
- ٥٥-الاسلام و حقوق بشر / مارسل بوازار. ترجمه محسن مؤيدي. ... ١٥٠
- ٥٦-الاسلام و حقوق بين الملل / محمدرضا ضيايي بيگدلي ... ١٥٢
- ٥٧-الاسلام و حقوق بين الملل عمومي (ج ١) / دفتر همكاري ... ١٥٣
- حوزه و دانشگاه (محمد ابراهيمي و عليرضا حسيني)
- ٥٨-الاسلام و حقوق بين الملل عمومي (ج ٢) / دفتر همكاري حوزه ... ١٥٦
- و دانشگاه (محمد ابراهيمي)
- ٥٩-الاسلام و حقوق ملل / عباسعلي عميدزنجاني
- ٥٩-الاسلام و حكومت / حسين شفايي ... ١٥٨
- ٦٠-الاسلام و الخلافة في عصر الحديث: نقد كتاب الاسلام و اصول الحكم ... ١٥٩
- / محمدضياء الدين الرئيس
- ٦١-الاسلام و دنيوي گري (سكولاريسم) / سيدمحمد نقيب العطاس. ترجمه احمد آرام ... ١٦٠
- ٦٢-الاسلام و الديمقراطية / فهمي هويدي ... ١٦٢
- ٦٣-الاسلام و سكولاريسم / محمدتقي فرجي و دين سياسي و سياست ديني: اسلام و سكولاريسم / محمدتقي فرجي
- ٦٤-الاسلام و السياسة: نشوء الدولة في صدر الدعوة / وليد نوبهض ... ١٦٤
- ٦٥-الاسلام و العلمانية و جهاً لوجه / يوسف القرضاي ... ١٦٥
- ٦٥-الاسلام و الغرب و الديمقراطية / جودت سعيد (و عبدالواحد علواني). ... ١٦٦
- ٦٦-الاسلام و غير المسلمين / محمد الزحيلي ... ١٦٧

- ۱۶۸... ۱۶۷-الاسلام و الفكر السياسي المعاصر / حسن الزين
- ۱۷۰... ۱۶۸-الاسلام و فلسفه الحكم / محمد عمارة
- ۱۷۱... ۱۶۹-الاسلام و القومية، الاسلام و الاممية / عبدالله سلوم السامرائي
- ۱۷۱... ۱۷۰-اسلام و ملى گرايي / علي محمد نقوي
- ۱۷۴... ۱۷۱-الاسلام و منطق القوة / السيد محمد حسين فضل الله
- ۱۷۵... ۱۷۲-اسلام و نظامهاي معاصر / سيدمحمد شيرازي / ترجمه محمدباقر فالي
- ۱۷۶... ۱۷۳-الاسلام يقود الحياه / سيدمحمدباقر الصدر
- ۱۷۸... ۱۷۴-اصول پايه و ضابطه هاي حكومت اسلامي / ابوالحسن بني صدر
- ۱۷۹... ۱۷۵-اصول حكومت جمهوري / مصطفي رحيمي
- ۱۸۰... ۱۷۶-اصول سياست و حكومت / احمد جهان بزرگي
- ۱۸۱... ۱۷۷-اصول الفكر السياسي في القرآن المكي / عبدالقادر حامد التيجاني
- ۱۸۲... ۱۷۸-اصول المعارضة السياسية في الاسلام / عبود عبدالله العسكري
- ۱۸۳... ۱۷۹-اصول و شيوه هاي حكومت اسلامي در نهج البلاغه / سيدعلي خامنه اي (و ديگران)
- ۱۸۵... ۱۸۰-اضواء علي الحريم السياسي / خيريه السقه
- ۱۸۶... ۱۸۱-اطياف الحدائث: مابين علمانية النخبه و اسلامية الامه / محمد جمال باروت
- ۱۸۶... ۱۸۱-اعلاميه فدائيان اسلام / سيدمجتبي نواب صفوي و جامعه و حكومت اسلامي / سيدمجتبي نواب صفوي
- ۱۸۷... ۱۸۲-افكار لزمان قادم / منصور ابراهيم
- ۱۸۸... ۱۸۳-الي حكم الاسلام / السيدمحمدالمهدي الحسيني الشيرازي
- ۱۸۹... ۱۸۴-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۱): مباني كلامي / مجموعه نويسندگان
- ۱۹۲... ۱۸۵-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۲): فلسفه سياسي (۱) / مجموعه نويسندگان
- ۱۹۵... ۱۸۶-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۳): فلسفه سياسي (۲) / مجموعه نويسندگان
- ۱۹۸... ۱۸۷-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۴): پيشينه و دلايل
- ولايت فقيه / مجموعه نويسندگان
- ۲۰۱... ۱۸۸-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۵): شرايط، وظائف
- و اختيارات ولايت فقيه / مجموعه نويسندگان
- ۲۰۴... ۱۸۹-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۶): نهادهاي سياسي
- و اصول مدني / مجموعه نويسندگان
- ۲۰۶... ۱۹۰-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۷): احكام حكومتي
- و مصلحت / مجموعه نويسندگان
- ۲۰۹... ۱۹۱-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۸): روحانيت، اجتهاد
- و دولت / مجموعه نويسندگان
- ۲۱۰... ۱۹۲-امام خميني و حكومت اسلامي (ج ۹): مأخذشناسي
- انديشه سياسي امام خميني / محمد نوري (و علي نصرافهاني)

- ۹۳- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۱۰): مصاحبه های علمی / مجموعه افراد ... ۲۱۱
- ۹۴- امام علی بن ابی طالب و تجربه حکم / حسن الزین ... ۲۱۳
- ۹۵- امامت و قیاده المجتمع / السید کاظم الحائری ... ۲۱۴
- ii الامه، الدین، الدوله: افکار لزمان قادم / منصور ابراهیم و افکار لزمان قادم / منصور ابراهیم
- ۹۶- الامه و الدوله / الفضل شلق ... ۲۱۵
- ۹۷- الامه القطب: نحو تأسیل منهجی لمفهوم الامه فی الاسلام / منی عبدالمنعم ابوالفضل ... ۲۱۶
- ۹۸- انتخابات از نظر اسلام و قانون اساسی / یحیی سلطانی ... ۲۱۷
- ۹۹- انتظار بشر از دین: بررسی دیدگاهها در دین شناسی معاصر / عبدالله نصری ... ۲۱۹
- ۱۰۰- اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان از فارابی تا ابن خلدون / تقی آزادارمکی ... ۲۲۱
- ۱۰۱- اندیشه اصلاحی در نهضت های اسلامی / محمد جواد صاحبی ... ۲۲۲
- ۱۰۲- اندیشه امام خمینی درباره تغییر جامعه / غلامرضا صدیق اورعی ... ۲۲۴
- ۱۰۳- اندیشه دینی و سکولاریسم در حوزه معرفت سیاسی و غرب شناسی / موسی نجفی ... ۲۲۵
- ii اندیشه نوین اسلامی در رویارویی با استعمار غرب / محمد بهی، ترجمه سیدحسین سیدی و الفکر الاسلامی الحدیث و صلته بالاستعمار الغربي / محمد البهی
- ۱۰۴- اندیشه سیاسی در اسلام معاصر / حمید عنایت ... ۲۲۶
- ۱۰۵- اندیشه های سیاسی آیت الله شهید سید محمد باقر صدر / سید صدرالدین ... ۲۲۸
- قیانچی، ترجمه ب. شریعتمدار
- ۱۰۶- اندیشه های سیاسی در اسلام و ایران / حاتم قادری ... ۲۲۹
- ۱۰۷- اندیشه های سیاسی شهید رابع امام سید محمد باقر صدر (ره) / محمد حسین جمشیدی ... ۲۳۱
- ۱۰۸- اندیشه های فقهی - سیاسی امام خمینی / کاظم قاضی زاده ... ۲۳۲
- ۱۰۹- اندیشه های دیگر: مقالاتی در شناخت دوگانه اسلام و ایران / حاتم قادری ... ۲۳۵
- ۱۱۰- انقلاب و ابتدال / عزت الله رادمنش ... ۲۳۷
- ۱۱۱- انقلاب و اندیشه ها / محمد یزدی (و دیگران) ... ۲۳۷
- ۱۱۲- اهل کتاب فی المجتمع / حسن الزین ... ۲۳۸
- ۱۱۳- ایدئولوژی شیطان / عبدالکریم سروش ... ۲۳۹
- ۱۱۴- ایران، اسلام، تجدد / مرتضی اسعدی ... ۲۴۰
- ۱۱۵- ایمان و آزادی / محمد مجتهد شبستری ... ۲۴۲

« ب »

- ۱۱۶- بازیابی ارزشها / مهدی بازرگان ... ۲۴۴
- ۱۱۷- بحثی در فلسفه سیاست و قانون در اسلام / عبدالجواد ابراهیمی ... ۲۴۷
- ii بحثی ساده و کوتاه پیرامون حکومت اسلامی و ولایت فقیه / محمد تقی

- مصباح و حکومت اسلامی و ولایت فقیه / محمدتقی مصباح
- ۱۱۸- بحثی مقدماتی در تبیین ولایت مطلقه / دفتر مجامع مقدماتی ... ۲۴۸
- فرهنگستان علوم اسلامی
- ۱۱۹- بحوث فی الحرب الاسلامیة / حسن محمدعلی عبارة ... ۲۴۸
- ii بحثی از مبانی فقهی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران / جهاد دانشگاهی دانشگاه تبریز
- تبریز و مبانی فقهی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران / جهاد دانشگاهی دانشگاه تبریز
- ۱۲۰- برداشتهایی ارزشی از نظامات اجتماعی (اقتصادی، فرهنگی، ... ۲۴۹
- اداری، سیاسی) / حسین باهر
- ۱۲۱- بررسی بعد سیاسی ولایت فقیه / سیدعبدالکریم هاشمی نژاد ... ۲۵۰
- ii بررسی فشرده ای پیرامون طرح حکومت اسلامی / ناصر مکارم شیرازی و طرح حکومت اسلامی / ناصر مکارم شیرازی
- ۱۲۲- بررسی مقایسه ای مفهوم عدالت (از دیدگاه مطهری، شریعتی، ... ۲۵۱
- سید قطب) / علیرضا مرآمی
- ۱۲۳- بررسی و تحلیلی از: جهاد، عدالت، لیبرالیسم و امامت / سیدمحمد حسینی بهشتی ... ۲۵۲
- ۱۲۴- بررسیهای اسلامی / سیدمحمدحسین طباطبایی (به کوشش سیدهادی خسروشاهی) ... ۲۵۴
- ii برهان قرآن / صدرالدین بلاغی و دین داری و آزادی / (به اهتمام) محمدتقی فاضل میبدی
- ۱۲۵- بعثت و دولت / مهدی بازرگان ... ۲۵۵
- ۱۲۶- بقا و زوال دولت در کلمات سیاسی امیرمؤمنان(ع) / عبدالکریم ... ۲۵۶
- بن محمد یحیی قزوینی (به کوشش رسول جعفریان)
- ۱۲۷- بنیاد فلسفه سیاسی در ایران (عصر مشروطیت)، تلاقی ... ۲۵۶
- اندیشه سیاسی اسلام و ایران با غرب / موسی نجفی
- ۱۲۸- بنیادهای ملیت در جامعه ایده آل اسلامی / عباسعلی عمید زنجانی ... ۲۵۹
- ۱۲۹- بنیان حکومت در اسلام / سیدکاظم حائری ... ۲۵۹
- ۱۳۰- البیعه عند مفکری اهل السنه و العقد الاجتماعی فی الفکر السیاسی ... ۲۶۱
- الحديث / احمد فؤاد عبدالجواد عبدالمجید

« پ »

- ۱۳۱- پادشاهی خدا / مهدی بازرگان ... ۲۶۴
- ۱۳۲- پاسخ به شبهاتی پیرامون ولایت فقیه / علی شیرازی ... ۲۶۵
- ۱۳۳- پاکسازی سکولاریزم / محمد رفیع الدین. ترجمه غلامرضا سعیدی ... ۲۶۵
- ۱۳۴- پرتویی از حکومت الهی / خلیج ... ۲۶۷
- ۱۳۵- پرسشها و پاسخها: ولایت فقیه و خبرگان (ج ۱) / محمدتقی مصباح ... ۲۶۸

- ۱۳۶- پرسشها و پاسخها: ولایت فقیه و خبرگان (ج ۲) / محمدتقی مصباح ... ۲۶۹
- ۱۳۷- پرسشها و پاسخها (ج ۳): دین و مفاهیم نو، نظارت استصوابی / محمدتقی مصباح یزدی ... ۲۷۰
- ۱۳۸- پرسش و پاسخ های مذهبی، سیاسی، اجتماع / احمد آذری قمی ... ۲۷۲
- ۱۳۹- پژوهشی درباره سیاست دینی، لائیک و سکولار / انعام احمد قدوح ... ۲۷۳
- ۱۴۰- پیام قرآن، (ج ۱۰): قرآن و حکومت اسلامی / ناصر مکارم شیرازی (و دیگران) ... ۲۷۴
- ۱۴۱- پیرامون انقلاب اسلامی / مرتضی مطهری ... ۲۷۶
- ۱۴۲- پیرامون جمهوری اسلامی / مرتضی مطهری ... ۲۷۹
- ۱۴۳- پیرامون وحی و رهبری / عبدالله جوادی آملی ... ۲۸۰
- ۱۴۴- پیرامون ولایت فقیه، خط حاکم بر سپاه / یکی از پاسداران ... ۲۸۳
- ۱۴۵- پیشینه تاریخی ولایت فقیه / احمد جهان بزرگی ... ۲۸۴

« ت »

- ۱۴۶- تاریخ اندیشه های اجتماعی در اسلام / هدایت الله ستوده ... ۲۸۵
- ۱۴۷- تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام / عسکر حقوقی ... ۲۸۷
- ۱۴۸- تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و جهان اسلامی / علی اصغر حلبی ... ۲۹۰
- ۱۴۹- تاریخ تحول دولت و خلافت / رسول جعفریان ... ۲۹۱
- ۱۵۰- تاریخ و مقررات جنگ در اسلام / محمدکریم اشراق ... ۲۹۳
- ۱۵۱- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۱) / موسی نجفی ... ۲۹۵
- ۱۵۲- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۲) / موسی نجفی ... ۲۹۸
- ۱۵۳- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۳) / موسی نجفی ... ۳۰۱
- ۱۵۴- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۴) / موسی نجفی ... ۳۰۴
- ۱۵۵- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۵) / موسی نجفی ... ۳۰۷
- ۱۵۶- تأملات فی الفکر السیاسی الاسلامی / سیدمحمدحسین فضل الله ... ۳۱۰
- ۱۵۷- تأملی در معنای ولایت فقیه از نظرگاه اسلام / ناصر جهانشاه ... ۳۱۲
- ۱۵۸- تجربه اسلام سیاسی / البویه روآ. ترجمه محسن مدیرشانه چی (و حسین مطیعی امین) ... ۳۱۳
- ۱۵۹- «تحدید قدرت سیاسی از دیدگاه شیعه» (پایان نامه) / محمدکاظم جعفری ... ۳۱۵
- تأ تحزب و توسعه سیاسی / مجموعه نویسندگان و اسلام و تحزب / مجموعه نویسندگان
- ۱۶۰- تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی ایران (مجموعه مقالات) / مجموعه نویسندگان ... ۳۱۷
- ۱۶۱- تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر (از دیدگاه اسلام و غرب) ... ۳۱۹
- و تطبیق آن دو بر یکدیگر / محمدتقی جعفری
- ۱۶۲- تحقیقی پیرامون ولایت فقیه / حبیب الله طاهری ... ۳۲۰
- ۱۶۳- تحلیلی سیاسی - اجتماعی از فلسفه و ضرورت ولایت فقیه ... ۳۲۳

- و دموکراسی ارشاد شده / علی ابوالحسنی (منذر)
- ۱۶۴- تحلیلی نو و عملی از ولایت فقیه / محمدرضا اکبری ... ۳۲۴
- ۱۶۵- «تحول تاریخی اندیشه ولایت فقیه» (تحقیق) / داود فیروزی ... ۳۲۵
- ۱۶۶- تحول گفتمان سیاسی شیعه در ایران / جمیله کدیور ... ۳۲۷
- ۱۶۷- تحول مبانی مشروعیت خلافت، از آغاز تا فروپاشی عباسیان / حاتم قادری ... ۳۲۹
- ۱۶۸- تدین، حکومت و توسعه / محمدجواد لاریجانی ... ۳۳۱
- ۱۶۹- تربیت سیاسی اسلام / سعید حسینی ... ۳۳۳
- ۱۷۰- تربیت سیاسی در اسلام / سیدمحمد رادمنش ... ۳۳۳
- ۱۷۱- تساهل و تسامح / مجموعه نویسندگان (زیر نظر) محمدتقی فاضل میبدی ... ۳۳۴
- ۱۷۲- تساهل و تسامح اخلاقی، دینی، سیاسی / محمود فتحعلی ... ۳۳۶
- ۱۷۳- تسامح: آری یا نه؟ (ج ۱) / مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر ... ۳۳۸
- ۱۷۴- تشیع و مشروعیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق / عبدالهادی حائری ... ۳۳۹
- ۱۷۵- تصورات الامة المعاصرة / ناصیف نصار ... ۳۴۱
- ۱۷۶- تطور الفكر السياسي الشيعي من الشوري الي ولاية الفقيه / احمد الکاتب ... ۳۴۳
- ۱۷۷- تعامل دیانت و سیاست در ایران / موسی نجفی ... ۳۴۴
- ۱۷۸- تفاوت حکومت جمهوری اسلامی و جمهوری دموکراتیک / حشمت الله مقصودی ... ۳۴۶
- ۱۷۹- تفسیر آفتاب: نگرشی به رسالت اسلام و حماسه انسان در رهبری ... ۳۴۷
- امام خمینی / محمدرضا حکیمی
- ۱۸۰- تفصیل و تحلیل ولایت مطلقه فقیه / نهضت آزادی ایران ... ۳۴۷
- تفکر نوین سیاسی اسلامی / حمید عنایت و اندیشه سیاسی در اسلام معاصر / حمید عنایت
- ۱۸۱- تفکیک الیتموکرطیه / رفیق حبیب ... ۳۴۹
- ۱۸۲- تلقی فاشیستی از دین و حکومت / اکبر گنجی ... ۳۵۰
- ۱۸۳- تنبیه الامة و تنزیه الملّة یا حکومت از نظر اسلام / محمدحسین نایینی ... ۳۵۲
- ۱۸۴- توافق و تزامم منافع ملی و مصالح اسلامی / هادی نخعی ... ۳۵۴
- ۱۸۵- توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی(ع) / علی اکبر علیخانی ... ۳۵۶
- ۱۸۶- تهافت الدراسات المعاصرة في الدولة و المجتمع / محمدطاهر منیرالشواف ... ۳۵۷
- ۱۸۷- التيارات الاسلامية وقضية الیتموکرطیه / حیدر ابراهیم علی ... ۳۵۹
- ۱۸۸- تيارات الفكر الاسلامي / محمد عماره ... ۳۶۰
- ۱۸۹- تئوری سیاسی اسلام / ابوالاعلی مودودی. ترجمه محمد مهدی حیدرپور ... ۳۶۲

« ث »

- ۱۹۰- ثلاث رسائل: ولاية الفقيه، العوائد و الفوائد، دروس الاعلام ... ۳۶۳

« ج »

- ۱۹۱- جامعه از دیدگاه نهج البلاغه / ولي الله برزگر کليشمي ... ۳۶۵
- ۱۹۲- جامعه ديني، جامعه مدني / احمد واعظي ... ۳۶۶
- ۱۹۳- جامعه سازي قرآني (مقالات) / محمدرضا حکيمي ... ۳۶۷
- ۱۹۴- جامعه شناسي سياسي تشيع اثني عشري / اسماعيل نوري علا ... ۳۶۸
- ۱۹۵- جامعه مدني / محمدهادي معرفت ... ۳۷۰
- ۱۹۶- جامعه مدني در کدامين نگاه؟ / ناصر شفيعي ... ۳۷۲
- ۱۹۷- جامعه مدني و حاکميت ديني / عبدالحسين خسروپناه ... ۳۷۳
- ۱۹۸- جامعه و تاريخ / محمدتقي مصباح يزدي ... ۳۷۵
- ۱۹۹- جامعه و حکومت اسلامي / سيد محتبي نواب صفوي ... ۳۷۷
- ۲۰۰- الجانب السياسي في حياة الرسول(ص) / احمد حمد ... ۳۷۸
- ۲۰۱- جايگاه عقل و دموکراسي در نظام ولايت / نعمت الله باوند ... ۳۷۹
- ۲۰۲- جلوه هاي سياست اسلامي با الهام از اندیشه هاي سياسي - الهي ... ۳۸۰
- امام خميني / محمد محلوجي
- ۲۰۳- جلوه هاي فقاها و ولايت / مهدي کامران ... ۳۸۱
- ۲۰۴- الجماعة والمجتمع والدولة: سلطه الايديولوجيا في المجال ... ۳۸۲
- السياسي العربي الاسلامي / رضوان السيد
- ۲۰۵- جمهوري اسلامي / سيدمحمدباقر صدر. ترجمه سيدجعفر حجت ... ۳۸۴
- ۲۰۶- جمهوري اسلامي / حسين نوري ... ۳۸۴
- ۲۰۷- جمهوريت و انقلاب اسلامي (مجموعه مقالات) / مجموعه نويسندگان ... ۳۸۶
- ۲۰۸- جنگ و صلح در قانون اسلام / مجيد خدوري. ترجمه سيد غلامرضا سعدي ... ۳۸۸
- ۲۰۹- جهاد / مرتضي مطهري ... ۳۹۰
- ۲۱۰- جهاد / حسين نوري ... ۳۹۰
- ۲۱۱- جيش الرسول(ص) / محمود شيت خطاب ... ۳۹۲

« چ »

- ۲۱۲- چندگونگي و آزادي در اسلام / حسن الصفار ... ۳۹۴
- ۲۱۳- چهار گفتار در مباني فقهی و کلامی ولايت فقيه / غلامرضا مصباحي مقدم (و ديگران) ... ۳۹۵

« ح »

- ۲۱۵ - حاکمیت الله: بحثی در حکومت اسلامی / حجت کشفی ... ۳۹۹
- ۲۱۶ - حاکمیت در اسلام / سید محمد مهدی موسوی خلخالی ... ۴۰۰
- ۲۱۷ - حاکمیت دینی / نبی الله ابراهیم زاده آملی ... ۴۰۲
- ۲۱۸ - حدود مشارکت سیاسی زنان در جامعه / محمد مهدی شمس الدین ... ۴۰۳
- ترجمه محسن عابدي
- ۲۱۹ - حدود ولایت حاکم اسلامی (ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب عوائد الایام) / ملا احمد نراقی ... ۴۰۴
- ۲۲۰ - الحركات الاسلامیة والديمقراطية: دراسات في الفكر الممارسة / مجموعه ... ۴۰۵
- ۲۲۱ - الحركة الاسلامیة: هموم و قضايا / سيد محمد حسين فضل الله ... ۴۰۶
- ۲۲۲ - حسبه، یا نظارت بر سلامت اجرای قانون / قدرت الله مشایخی ... ۴۰۷
- ۲۲۳ - حسبه، یک نهاد حکومتي / سيف الله صرامي ... ۴۰۸
- ۲۲۴ - حقوق اقلیتها بر اساس قانون قرارداد ذمه / عباسعلي عمیدزنجاني ... ۴۱۰
- ۲۲۵ - حقوق الانسان في الاسلام / محمد الزحيلي ... ۴۱۱
- ۲۲۶ - حقوق الانسان في الاسلام / علي عبدالواحد الوافي ... ۴۱۳
- ۲۲۷ - حقوق الانسان والتمييز العنصري في الاسلام / عبدالعزيز الخياط ... ۴۱۵
- ۲۲۸ - حقوق بين الملل اسلامي / سيد خليل خليليان ... ۴۱۵
- ۲۲۹ - حقوق بين الملل اسلامي / جلال الدين فارسي ... ۴۱۷
- ۱۱ حقوق جهاني بشر / محمدتقي جعفري و تحقيق در دو نظام حقوق جهاني بشر از دیدگاه اسلام / محمدتقي جعفري
- ۲۳۰ - حقوق روابط بين الملل در اسلام (آيين جهانداري اسلامي) (ج ۱) / محمد حميدالله، ... ۴۱۹
- ترجمه و تحقيق از: سيدمصطفي محقق داماد
- ۲۳۱ - حقوق قراردادهای بين المللي در اسلام / عباسعلي عظيمي شوشتري ... ۴۲۱
- ۲۳۲ - حقوق و سياست در قرآن (ج ۱) / محمدتقي مصباح يزدي (نگارش از محمد مهرباني) ... ۴۲۳
- ۲۳۳ - حقوق و سياست در قرآن (ج ۲) / محمدتقي مصباح يزدي ... ۴۲۵
- ۲۳۴ - الحكم الاسلامي بين النظرية و التطبيق / السيد محمد باقر الحكيم ... ۴۲۷
- ۲۳۵ - حکمت اصول سياسي اسلام / محمدتقي جعفري ... ۴۲۸
- ۲۳۶ - حکمت حکومت فقیه: پاسخ به شبهات در مورد حکومت دینی / حسن ممدوحی ... ۲۳۰
- ۲۳۷ - حکمت سياسي یا سياست حکيمانه در اسلام / قادر فاضلي ... ۴۳۲
- ۲۳۸ - حکمت و حکومت / مهدي حائري يزدي ... ۴۳۳

- ۲۳۹- حکم ثانوي در تشريع اسلامي / علي اکبر کلانتری ... ۴۳۶
- ۲۴۰- حکم الشوري في الاسلام و نتيجهها / محمدعبدالقادر ابوفارس ... ۴۳۷
- ۲۴۱- الحكم في الاسلام / السيدمحمد الحسيني الشيرازي ... ۴۳۸
- ۲۴۲- حکم و حکومت يا قانون و زمامداري در اسلام / غلامعلي سبجاني ... ۴۴۰
- ۲۴۳- حکومت از دیدگاه قرآن و عترت / حسن سعيد ... ۴۴۱
- ۲۴۴- حکومت از دیدگاه مذاهب اسلامي / مجموعه نویسندگان ... ۴۴۲
- ii حکومت / حنيف ابراهيمي و نگرشي بر اصول اساسي حکومت / حنيف ابراهيمي
- ۲۴۵- حکومت اسلامي / سيدعبدالحسين دستغيب (تنظيم از: سيدمحمدهاشم دستغيب) ... ۴۴۵
- ۲۴۶- حکومت اسلامي / ن - ص ... ۴۴۶
- ۲۴۷- حکومت اسلامي / علي عطايي ... ۴۴۶
- ۲۴۸- حکومت اسلامي از نظر ابن خلدون / داود رسايي ... ۴۴۷
- ii حکومت اسلامي در چشم اندازها / جعفر سبجاني و مباني حکومت اسلامي / جعفر سبجاني
- ۲۴۹- حکومت اسلامي در کوثر زلال اندیشه امام خميني / مجله حوزه ... ۴۴۸
- ۲۵۰- الحکومه الاسلاميه / محمدحسين هيكل ... ۴۴۹
- ۲۵۱- الحکومه الاسلاميه في احاديث الشيعة / غلامرضا السلطاني (و حسين المظاهري، ابوالحسن المصلحي، محسن الخرازي، و رضا الاستادي)
- ۲۵۲- حکومت اسلامي و تحليلي از نهضت حاضر / يحيي نوري ... ۴۵۲
- ۲۵۳- حکومت اسلامي و ولايت فقيه / اداره کل آموزش ضمن خدمت ... ۴۵۳
- ۲۵۴- حکومت اسلامي و ولايت فقيه / (تهيه و تنظيم) ... ۴۵۴
- سازمان امور اداري و استخدامي کشور
- ۲۵۵- حکومت اسلامي و ولايت فقيه / محمدتقي مصباح يزدي ... ۴۵۵
- ii حکومت اسلامي و ولايت فقيه / وزارت دفاع (عقيدتي - سياسي) و حکومت اسلامي و ولايت فقيه / اداره کل آموزش ضمن خدمت
- ۲۵۶- حکومت الهي (ولايت و زعامت) از پيامبر تا فقيه / سيدمصطفي آيت اللهی ... ۴۵۷
- ۲۵۷- حکومت جمهوري اسلامي / روح الله (امام) خميني ... ۴۵۸
- ۲۵۸- حکومت جمهوري اسلامي / علي مشکيني ... ۴۶۰
- ۲۵۹- حکومت جهاني، محور گسترش يا محور انقلاب اسلامي ... ۴۶۱
- / دفتر مجامع مقدماتي فرهنگستان علوم اسلامي
- ۲۶۰- حکومت جهاني واحد / مهدي بازرگان ... ۴۶۳
- ۲۶۱- حکومت حکمت: حکومت در نهج البلاغه / مصطفي دلشادتهراني ... ۴۶۶
- ۲۶۲- حکومت در اسلام / حيدرعلي قلمداران ... ۴۶۷
- ۲۶۳- حکومت در اسلام، به ضميمه مبارزه با تحريف، بانکداري / سيدمحمدحسين بهشتي ... ۴۶۸
- ۲۶۴- حکومت در قرآن / احمد بهشتي ... ۴۶۹
- ۲۶۵- حکومت در نگاه علي(ع) / عباس فرح بخش (و جواد شفيعيان) ... ۴۷۱

- ٢٦٦- الحكومة الديمقراطية: اصولها و مناهجها / فاضل الصفار ... ٤٧١
- ٢٦٧- حكومت ديني / علي صفائي ... ٤٧٢
- ٢٦٨- حكومت ديني: تأملي در اندیشه سياسي اسلام / احمد واعظي ... ٤٧٣
- ٢٦٩- حكومت سياسي يا سياست حكيمانه در اسلام / قادر فاضلي ... ٤٧٤
- ٢٧٠- حكومت عدالتخواهي علي بن ابي طالب(ع) / سيداسماعيل رسول زاده خويي ... ٤٧٦
- ü حكومت علوي، حكومت / ن - ص و حكومت / ن - ص
- ٢٧١- حكومت: مباحثي در مشروعيت و كارآمدی / محمدجواد لاريجاني ... ٤٧٦
- ٢٧٢- حكومت مقايسه اي / عليرضا مهاجري ... ٤٧٧
- ü حكومت منهاي دين / محمدمهدي شمس الدين / ترجمه حسن شمس گيلاني ... ٤٧٨
- ٢٧٣- حكومت ولايي / محسن كديور ... ٤٧٨
- ٢٧٤- حكومت و مصلحت / سيدمحمدناصر تقوي ... ٤٨٠
- ٢٧٥- حكومت و نظام سياسي اسلام از نظر شيخ انصاري / سيدعباس قائم مقامي ... ٤٨٢
- ٢٧٦- حوارات في الاسلام، الديمقراطية، الدولة، الغرب / حسن الترابي (و آخرون) ... ٤٨٢
- ٢٧٧- حوارات في قضايا المرأة، التراث، الحرية / نبيل فياض ... ٤٨٣
- ٢٧٨- حوار الدولة والدين / سمير امين (و برهان غليون) ... ٤٨٤
- ٢٧٩- الحوار القومي - الدين / مجموعة المؤلفين ... ٤٨٥
- ٢٨٠- حول الدين والدولة / نجيب الكيلاني ... ٤٨٦

« خ »

- ٢٨١- خط و فرهنگ حكومت اسلامي / عبدالمجيد معاديخواه ... ٤٨٨
- ٢٨٢- خط و فرهنگ رژيمهاي استكباري / عبدالمجيد معاديخواه ... ٤٨٩
- ٢٨٣- الخلافة ... ٤٩٠
- ٢٨٤- الخلافة الاسلاميَّة / محمد سعيد العشماوي ... ٤٩١
- ü الخلافة او الامامة العظمي / رشيد رضا و الدولة و الخلافة في الخطاب العربي
ابان الثورة الكماليَّة في تركيا / وجيه كوثراني
- ٢٨٥- الخلافة في الدستور الاسلامي / محمدجواد الشري / نعمه السماوي ... ٤٩٣
- ٢٨٦- خلافت و ملوكيت / ابوالاعلي مودودي / ترجمه خليل احمد حامدي ... ٤٩٤
- ٢٨٧- خلافت و ولايت از نظر قرآن و سنت / محمدتقي شريعتي مزيناني (و ديگران) ... ٤٩٦
- ٢٨٨- الخميني والدولة الاسلاميَّة / محمدجواد مغنيه ... ٤٩٨
- ü خودسازي انقلابي / علي شريعتي و دين داري و آزادي / (به اهتمام) محمدتقي فاضل ميبيدي

« د »

- ۲۸۹- درآمدی بر اسلام، توسعه و ایران / سلیمان خاکبان ... ۵۰۹
- ۲۹۰- درآمدی بر اندیشه سیاسی اسلامی / (ویراسته) سیدصادق حقیقت ... ۵۱۱
- ü درآمدی بر حقوق اسلامی / دفتر همکاری حوزه و دانشگاه و دین داری و آزادی / (به اهتمام) محمدتقی فاضل میبدی
- ۲۹۱- درآمدی بر نظریه دولت در اسلام (درباره نظریه ولایت فقیه) / احمد جهان بزرگی ... ۵۱۴
- ۲۹۲- درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران / سیدجواد طباطبایی ... ۵۱۵
- ۲۹۳- دراسة مستوعبة عن مسألة ولاية الفقيه، ابعادها و حدودها / محمدهادی معرفه ... ۵۱۷
- ۲۹۴- در انتظار امام(ع)، حیات و غیبت، ولایت فقیه و تشکیل حکومت ... ۵۱۹
- اسلامی / عبدالهادی الفضلی، ترجمه حبیب روحانی
- ۲۹۵- درباره جمهوری اسلامی / مصطفی رحیمی ... ۵۲۱
- ۲۹۶- در جستجوی ولایت / محمدتقی مصباح ... ۵۲۲
- ۲۹۷- درس وحدت / سیدمحمود طالقانی ... ۵۲۳
- ۲۹۸- درسهای سیاسی از نهج البلاغه / محمدتقی رهبر ... ۵۲۵
- ۲۹۹- درسهایی از نهج البلاغه (ج ۱) / حسینعلی منتظری ... ۵۲۷
- ۳۰۰- درسهایی از نهج البلاغه (ج ۲) / حسینعلی منتظری ... ۵۲۸
- ۳۰۱- درسهایی از نهج البلاغه: فرمان امام علی(ع) به مالک اشتر نخعی / محمد فاضل لنگرانی ... ۵۲۸
- ۳۰۲- درسهایی پیرامون ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در عصر غیبت / محمد یزدی ... ۵۲۹
- ü دروس سیاسی من نهج البلاغه / محمدتقی رهبر و درسهای سیاسی از نهج البلاغه / محمدتقی رهبر
- ۳۰۳- دریچه ای گشوده بر آفتاب: بحثی درباره نهج البلاغه و مبانی ... ۵۳۰
- حکومت، اخلاق و تربیت از دیدگاه قرآن / حسین رزمجو
- ۳۰۴- دستور للامة من القرآن والسنة / عبدالناصر توفیق العطار ... ۵۳۰
- ۳۰۵- دغدغه های حکومت دینی / محسن کدیور ... ۵۳۱
- ۳۰۶- دمکراسی قدسی / علی اکبر رشاد
- ü دموکراسی از دیدگاه اسلام / محمدحسن مؤمن ... ۵۳۵
- ۳۰۷- دموکراسی در نظام ولایت فقیه / مصطفی کواکبیان ... ۵۳۵
- ü دموکراسی مستقیم در نظام ولایت فقیه / جهانگیر محمودی نژادیان / رژیم احزاب سیاسی / جهانگیر محمودی نژادیان
- ۳۰۸- دوراهل الحل والعقد فی النموذج الاسلامی لنظام الحكم / فوزی خلیل ... ۵۳۶
- ۳۰۹- دولت آفتاب: اندیشه سیاسی و سیره حکومتی علی(ع) / مصطفی دلشادتهرانی ... ۵۳۷
- ۳۱۰- دولت اسلامی / عبدالهادی الفضلی. ترجمه اداره کل انتشارات ... ۵۳۹
- و تبلیغات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- ۳۱۱- الدولة الاسلامیة / تقی الدین النبهانی ... ۵۴۰
- ۳۱۲- الدولة الاسلامیة (ج ۱) / السیدمحمد الحسینی الشیرازی ... ۵۴۱

- ٣١٣- الدولة الاسلامية (ج ٢) / السيد محمد الحسيني الشيرازي ... ٥٤٣
- ٣١٤- الدولة الاسلامية: بحث في ولاية الفقيه / عبد المنعم مهنا ... ٥٤٦
- ٣١٥- الدولة الاسلامية بين التراث والمعاصرة / توفيق الواعي ... ٥٤٧
- ٣١٦- الدولة الاسلامية بين العلمانية والسلطة الدينية / محمد عمارة ... ٥٤٩
- ٣١٧- دولة الامام علي (ع) / محسن الموسوي ... ٥٥٠
- ٣١٨- دولة الرسول (ص) / محسن الموسوي ... ٥٥١
- ٣١٩- دولة الرسول (ص) في المدينة / محمد ممدوح العربي ... ٥٥٢
- ٣٢٠- الدولة العربية الاسلامية: الدولة والدين (بحث في التاريخ والمفاهيم) ... ٥٥٣
- / محمد سعيد طالب
- ٣٢١- الدولة في الاسلام / عبدالرحمن علي فلاح ... ٥٥٤
- ٣٢٢- دولت و حکومت در اسلام / آن. كي. اس. لمبتون. ترجمه و تحقيق از: ... ٥٥٥
- سيدعباس صالحی (و محمد مهدي فقيهي)
- ٣٢٣- الدولة و الخلافة في الخطاب العربي ابان الثورة الكمالية في تركيا / وجيه كوثراني ... ٥٥٧
- II الدولة و الدين / محمد سعيد طالب و الدولة العربية: الدولة و الدين / محمد سعيد طالب
- ٣٢٤- الدولة والسيادة في الفقه الاسلامي: دراسة مقارنة / فتحي عبدالكريم ... ٥٥٨
- ٣٢٥- الدولة والمجتمع / محمد شحرور ... ٥٦١
- ٣٢٦- دنيا الدين والدولة: الاسلاميون والتباسات مشروعهم / دلال البزري ... ٥٦٢
- ٣٢٧- ديباجه اي بر رهبري / ناصرالدين صاحب الزماني ... ٥٦٢
- ٣٢٨- الديمقراطية بين العلمانية والاسلام / عبدالرزاق عيد (و محمد عبدالجبار) ... ٥٦٤
- ٣٢٩- الديمقراطية في الاسلام / عباس محمود العقاد ... ٥٦٥
- ٣٣٠- الديمقراطية نظام كفر يحرم اخذها او تطبيقها او الدعوة اليها / عبدالقديم زلوم ... ٥٦٦
- ٣٣١- الديمقراطية والاسلام / سليم قندلفت ... ٥٦٧
- ٣٣٢- الديمقراطية و حقوق الانسان / محمد عابد الجابري ... ٥٦٨
- ٣٣٣- الديمقراطية وحكم الاسلام فيها / حافظ صالح ... ٥٦٩
- ٣٣٤- دين داري و آزادي / (به اهتمام) محمد تقي فاضل ميدي ... ٥٧٠
- ٣٣٥- دين سياسي و سياست ديني: اسلام و سكولاريسم / محمد تقي فرجي ... ٥٧٢
- ٣٣٦- دين، فلسفه، قانون / سيد مصطفي محقق داماد ... ٥٧٤
- ٣٣٧- دين و آزادي / يعقوب قاسم لو (خويي) ... ٥٧٥
- ٣٣٨- الدين و الثقافة و السياسة في الوطن العربي / حسن حنفي ... ٥٧٦
- ٣٣٩- دين و جامعه (مجموعه مقالات) / مقصود فراستخواه ... ٥٧٧
- ٣٤٠- دين و حكومت / مجموعه نويسندگان ... ٥٨٠
- ٣٤١- دين و دولت / علي رباني گلپايگاني ... ٥٨٢
- ٣٤٢- دين و دولت در اسلام: پژوهشي نظري از آغاز تا پايان ... ٥٨٣
- خلافت راشدين / غلامرضا ظريفيان شفيعي

- ۳۴۳- دین و دولت در اندیشه اسلامی / محمد سروش ... ۵۸۴
- ۳۴۴- دین و دولت در ایران - نقش علما در دوره قاجار / حامد الگار / ترجمه ابوالقاسم سرّی ... ۵۸۶
- ۳۴۵- الدین والدولة من توجيه القرآن الكريم / محمد البهي ... ۵۸۹
- ۳۴۶- الدین والدولة و تطبيق الشريعة / محمد عبدالجباري ... ۵۹۱
- ۳۴۷- الدین والدولة و الثورة / رفعت سيد احمد ... ۵۹۲
- ۳۴۸- دین و سیاست در دوره صفوي / رسول جعفریان ... ۵۹۳
- ۳۴۹- دین و شؤون / اسدالله ممقانی ... ۵۹۴

« ر »

- ۳۵۰- رابطه دین و آزادي / محسن آرمین (و دیگران) ... ۵۹۶
- ۳۵۱- رابطه دین و سیاست / جعفر ناظم رعایا ... ۵۹۹
- ۳۵۲- الراعي و الرعية: شرح عهد الامام علي(ع) الي مالک الاشر النخعي / توفيق الفکیکی ... ۶۰۰
- ۳۵۳- راهي به سوي حاکمیت ولایت فقیه / ج. بلخايي ... ۶۰۰
- ۳۵۴- رژیم احزاب سياسي يا دموکراسي مستقیم در نظام ولایت فقیه / جهانگیر ... ۶۰۱
- محمودي نژادیان
- ۳۵۵- رساله بديعه در تفسير آیه «الرجال قومون علي النساء بما فضل الله ... ۶۰۲
- بعضهم علي بعض» / سيدمحمدحسين حسيني طهراني، ترجمه چند تن از فضلا
- ۳۵۶- رسالت علم و مسئولیت عالمان / محمدتقي رهبر ... ۶۰۲
- ۳۵۷- الرسائل السياسية في العصر العباس الاول / حسين بيوض ... ۶۰۳
- ۳۵۸- رمز شکست جنبشهاي ملي از دیدگاه امام علي(ع) / محمدمحمدی ري شهري ... ۶۰۴
- ۳۵۹- روابط اجتماعي در اسلام / محمدحسين طباطبائي ... ۶۰۴
- ۳۶۰- رؤية قرآنية للمتغيرات الدولية / محمدجابر الانصاري ... ۶۰۵
- ۳۶۱- رهبري، پرچمدار مبارزه با کفر و استکبار / احمد آذري قمي ... ۶۰۶
- ۳۶۲- رهبري در اسلام / محمدمحمدی ري شهري ... ۶۰۸
- ۳۶۳- رهبري در تشيع / روح الله حسينيان ... ۶۱۰
- ۳۶۴- رهبري و جنگ و صلح (مجموعه مقالات) / احمد آذري قمي ... ۶۱۱
- ۳۶۵- رهبري و مدیریت در اسلام / منوچهر مظفریان ... ۶۱۲
- ۳۶۶- رهيافتي بر مباني مکتبها و جنبشهاي سياسي شيعه در صد ساله اخير / مظفر نامدار ... ۶۱۳

« ز »

- ۳۶۷- زادالمعاد في احكام الجهاد / الشيخ صادق الخلخالی ... ۶۱۶
- ۳۶۸- زبان سياسي اسلام / برنارد لوئیس. ترجمه غلامرضا بهروز لک ... ۶۱۷
- ۳۶۹- زمامداري جامعه اسلامي: بنيادها و نگرشها / احمد علي جبرئيلي ... ۶۱۸
- ۳۷۰- زمينه هاي تفکر سياسي در قلمرو تشيع و تسنن / محمد مسجدجامعي ... ۶۱۹
- ۳۷۱- زمينه هاي صدور فتاوي اخير امام در مسأله ولايت مطلقه فقيه ... ۶۲۲
- و احكام حكومتي / مهدي نصيري
- ۳۷۲- زوال اندیشه سياسي در ايران / سيدجواد طباطبائي ... ۶۲۲

« س »

- ۳۷۳- ساختار اجتماعي و سياسي نخستين حكومت اسلامي در مدينه / سيدمحمد تقفي ... ۶۲۵
- ۳۷۴- سخن آفتاب / معاونت فرهنگي سازمان تبليغات اسلامي ... ۶۲۶
- ۳۷۵- سرآغاز نوآنديشي معاصر (ديني و غير ديني) / مقصود فراستخواه ... ۶۲۷
- ۳۷۶- سرچشمه هاي قدرت در حكومت اسلامي / سيدمحمدباقر صدر ... ۶۲۹
- ۳۷۷- السفارات في الاسلام / محمد التابعي ... ۶۲۹
- ۳۷۸- سکولارها چه مي گویند؟ / محمد قطب. ترجمه جواد محدثي ... ۶۳۰
- ۳۷۹- سکولاریزم / مجموعه نويسندگان ... ۶۳۱
- ۳۸۰- سکولاریسم يا حذف دين از زندگي دنياي / محمدتقي جعفري ... ۶۳۳
- (گردآوری و تنظيم از: محمدرضا جعفري)
- ii سلسله بحثهاي پيرامون ولايت فقيه / احمد آذري قمي و ولايت فقيه از دیدگاه قرآن کریم، ولايت فقيه از دیدگاه فقهاي اسلام / احمد آذري قمي
- ii سلسله مباحث اسلام، سياست و حكومت / محمدتقي مصباح يزدي و نظريه سياسي اسلام / محمدتقي مصباح
- ۳۸۱- السلطه الثقافيه والسلطه السياسيه / علي اومليل ... ۶۳۴
- ۳۸۲- سلطه الفقهاء و فقهاء السلطه عند الامام الخميني / فرح موسي ... ۶۳۵
- ۳۸۳- السلطه في الاسلام: العقل الفقهي السلفي بين النص والتاريخ / عبدالجواد ياسين ... ۶۳۵
- ۳۸۴- سنت و سياست / همايون همتي ... ۶۳۸
- ۳۸۵- سه مقاله / اسماعيل صدر محلاتي ... ۶۳۹
- ۳۸۶- سه مقاله / حميد عنایت ... ۶۴۰
- ۳۸۷- سياست از دیدگاه اسلام (ج ۱) / سيدمحمد شيرازي. ... ۶۴۱
- ترجمه عبدالصاحب يادگاري و سيدمحمدباقر فالي
- ۳۸۸- سياست از دیدگاه اسلام (ج ۲) / سيدمحمد شيرازي / ترجمه محمدباقر فالي ... ۶۴۳
- ii سياست الانبيا و اسلام و جامعه / جمعي از نويسندگان

- ۳۸۹- سیاست خارجی پیامبر اسلام(ص) / سیدغضنفرعلی جعفری فائزی پهایه ای ... ۶۴۵
- ۳۹۰- سیاست خارجی پیامبر(ص) / سعید جلیلی ... ۶۴۶
- ۳۹۱- سیاست خارجی‌الدوله الاسلامیه / عثمان عبد عثمان ... ۶۴۷
- ۳۹۲- سیاست در اسلام / ابوالفضل عزّتی ... ۶۴۸
- ۳۹۳- سیاست الشرعیة، او نظام الدوله الاسلامیه فی الشؤون ... ۶۴۹
- الدستوریة والخارجیة والمالیة / عبدالوهاب خلاف
- ۳۹۴- سیاست من واقع الاسلام / السید صادق الشیرازی ... ۶۵۰
- ۳۹۵- سیاست و اجتماع در صحیفه سجّادیّه / محمدتقی رهبر ... ۶۵۱
- ۳۹۶- سیاست والاقتصاد فی التفكير الاسلامی / احمد شلبي ... ۶۵۳
- ۳۹۷- سیاست و دیانت: مقایسه سیاست اسلام و سیاست استعمار / عبدالحسین نجفی ... ۶۵۴
- ۳۹۸- سیاست والسیاسة الدولیة / سمیح عاطف الزین ... ۶۵۵
- ۳۹۹- سیاسیات الاسلام المعاصر: مراجعات و متابعات / رضوان السید ... ۶۵۶
- ۴۰۰- سیر تحول حقوق بشر و بررسی تطبیقی آن با حقوق بشر در اسلام ... ۶۵۸
- / اسماعیل منصور لاریجانی
- ۴۰۱- سیری در اندیشه سیاسی عرب / حمید عنایت ... ۶۵۹
- ۴۰۲- سیری در اندیشه های اجتماعی شهید آیت الله مطهری / علی باقی نصرآبادی ... ۶۶۰
- ۴۰۳- سیری در مبانی اندیشه سیاسی اسلام / اسدالله بیات ... ۶۶۲
- ۴۰۴- سیری در نهج البلاغه / مرتضی مطهری ... ۶۶۴
- ۴۰۵- سیستم حکومت اسلامی / یحیی نوری ... ۶۶۵
- نظام سیستم سیاسی اسلام / باقر شریف قرشی و النظام السياسي في الاسلام / باقر شریف القرشي
- ۴۰۶- السیف والسیاسة: صراع بین الاسلام النبوی والاسلام الاموی / صالح الوردانی ... ۶۶۶
- ۴۰۷- سیمای حکومت اسلامی / سیدمصطفی مناقب ... ۶۶۷
- ۴۰۸- سیمای حکومتی امام علی(ع) / علی اکبر بابازاده ... ۶۶۸
- ۴۰۹- سیمای زمامداران دادگستر و ستمگر / محمدمهدي رکنی ... ۶۶۹

« ش »

- ۴۱۰- شریعت و حکومت / سیدمحمدمهدي موسوي خلخالي ... ۶۷۰
- ۴۱۱- شش گفتار درباره دین و جامعه / حمید عنایت ... ۶۷۱
- ۴۱۲- شکل الحکم الاسلامی و ولایة الفقیه / حزب الدعوة الاسلامیة (الاعلام المركزي) ... ۶۷۳
- ۴۱۳- شناخت امپریالیسم و دیدگاه اسلام / حاتم قادری ... ۶۷۴
- ۴۱۴- شورا در اسلام / محمد ملکي ... ۶۷۵
- ۴۱۵- شورا و بیعت، حاکمیت خدا در حکومت مردم / عبدالعلی بازرگان ... ۶۷۵

- ٤١٦- الشوري بين النص والتجربة التاريخية / رضوان السيد ... ٦٧٨
- ٤١٧- شوري الفقهاء (ج ١) / مرتضي الشيرازي ... ٦٧٩
- ٤١٨- شؤون فقيه / ملا احمد نراقي ... ٦٨١
- ٤١٩- شؤون و اختيارات مطلقه ولي فقيه / محمدعلي قهرمانلو ... ٦٨٢
- ٤٢٠- شؤون و اختيارات ولي فقيه (ترجمه مبحث ولايت فقيه از كتاب البيع) / امام خميني ... ٦٨٣
- ٤٢١- شؤون و شرايط رهبري و مرجعيت / احمد آذري قمي ... ٦٨٤
- ٤٢٢- شيخ اعظم انصاري و مسأله ولايت فقيه / احمد آذري قمي ... ٦٨٥
- ٤٢٣- شيخ انصاري و مسأله ولايت فقيه / محمدحسن فاضل گلپايگاني ... ٦٨٥
- ٤٢٤- الشيخ محمدحسين النابيني، منظر الحركة الدستورية / ماجد الغرباوي ... ٦٨٦

« ص »

- ٤٢٥- الصراع بين التيارين الديني والعلماني في الفكر العربي ... ٦٨٨
- الحديث والمعاصر / محمد كامل ضاهر
- ٤٢٦- الصياغة المنطقية للفكر السياسي الاسلامي / حسن عباس حسن ... ٦٩٠

« ض »

- ٤٢٧- ضد الاستبداد: الفقه السياسي الشيعي في عصر الغيبة / توفيق السيف ... ٦٩٢
- ٤٢٨- ضرورت حكومت، خصوصاً حكومت اسلامي / حسين علي قاسم زاده ... ٦٩٣
- ٤٢٩- ضرورت طرح مسايل سياسي / سيدسلمان صفوي ... ٦٩٤
- ٤٣٠- ضرورة وجودالحكومة الاسلامية (او ولاية الفقهاء في عصرالغيبة) / لطف الله الصافي ... ٦٩٥

« ط »

- ii طبایع الاستبداد / عبدالرحمن الكواکبي و اسلام و اندیشه سياسي معاصر / سيد عبدالرحمن الكواکبي. ترجمه عبدالحسين ميرزاي قاجار، (به كوشش) محمدجواد صاحبي
- ٤٣١- طرح جمهوري در اسلام (ج ١) / سيد ابوالقاسم حسيني ... ٦٩٧
- ٤٣٢- طرح حكومت اسلامي / ناصر مكارم شيرازي ... ٦٩٨

« ع »

- ۴۳۳- عدالت اجتماعي در اسلام (ج ۱) / سيد قطب. ... ۷۰۰
- ترجمه سيدهادي خسروشاهي (و محمدعلي گرامي)
- ii العدالة الاجتماعية في الاسلام / السيد فاضل عبدالله الموسوي و اسلام و جامعه / جمعي از نويسندگان
- ۴۳۴- عدالت اجتماعي در اسلام (ج ۲) / سيد قطب. ... ۷۰۱
- ترجمه سيدهادي خسروشاهي (و محمدعلي گرامي)
- ۴۳۵- عدالت در روابط بين الملل و بين اديان از ديدگاه انديشمندان ... ۷۰۲
- مسلمان و مسيحي / (تهيه كننده) آندريسا بشته (و سيدعبدالمجيد ميردامادي)
- ۴۳۶- عرفان و دموكراسي / محمدرضا درويش ... ۷۰۶
- ۴۳۷- عروج آزادي در ولايت فقيه / سيدعلي موسوي ... ۷۰۷
- ۴۳۸- العقل السياسي العربي: محدداته و تجلياته / محمد عابد الجابري ... ۷۰۸
- ۴۳۹- عقيدتنا السياسية / المجلس الاعلي للثورة الاسلامية في العراق ... ۷۱۰
- ۴۴۰- العقيدة والسياسة: معالم نظرية عامة للدولة الاسلامية / لؤي صافي ... ۷۱۱
- ۴۴۱- العلاقات الخارجية للدولة الاسلامية / سعيد عبدالله حارب المهيري ... ۷۱۳
- ۴۴۲- العلاقات الدولية في الشريعة الاسلامية: دراسة فقهية مقارنة / عباس شومان ... ۷۱۴
- ۴۴۳- العلاقات الدولية في الفكر الاسلامي / احمد شلبي ... ۷۱۵
- ۴۴۴- علل و عوامل ضعف و انحطاط مسلمين / سيداحمد موثقي ... ۷۱۶
- ۴۴۵- العلمانيون و الاسلام / محمد قطب ... ۷۱۸
- ۴۴۶- العلمانية من منظور مختلف / عزيز العظمة ... ۷۱۸
- ۴۴۷- علم السياسة: تجديد من وجهة نظر اسلامية / السيد صدرالدين القبانجي ... ۷۲۰
- ۴۴۸- علي و صلح جهاني / سيدمحمد خامنه اي ... ۷۲۱
- ۴۴۹- عوامل سقوط حكومتها در قرآن و نهج البلاغه / نصرت الله جمالي ... ۷۲۳
- ii عوامل همكاري و اعتماد بين مردم و دولت / زين العابدين قرباني

« غ »

- ۴۵۰- غيرالمسلمين في المجتمع الاسلامي / يوسف القرضاوي ... ۷۲۴

« ف »

- ۴۵۱- فراخوان جاودانه به آزادي / حبيب الله پيمان ... ۷۲۶

- ۴۵۲- فربه تر از ايدئولوژي / عبدالكريم سروش ... ۷۲۷

- ۴۵۳- الفرد والدولة في الشريعة الإسلامية / عبدالكريم زيدان ... ۷۲۹
- ۴۵۴- الفرق الإسلامية و حق الأمة السياسي / محمد ابراهيم الفيومي ... ۷۳۱
- ۴۵۵- فرمان حكومتي پيرامون مديريت / محمود قوچاني ... ۷۳۲
- ۴۵۶- فرهنگ و خط حكومت اسلامي / عبدالمجيد معاديخواه ... ۷۳۳
- ۴۵۷- الفقه، الاجتماع / سيد محمد حسيني شيرازي ... ۷۳۴
- ۴۵۸- فقها و حكومت: پژوهشي در تاريخ فقه سياسي شيعه / محمد جعفري هرندي ... ۷۳۵
- ۴۵۹- فقه الحكومه الاسلاميه (بين السنه و الشيعه) و قراءه في فكر
الثورة الايرانية / توفيق محمد الشاوي
- ۴۶۰- فقه الخلافة و تطورها، لتصبح عصبه امم شرقية / عبدالرزاق احمد السنهوري. ... ۷۳۸
(المترجم من اللغة الفرنسية بالعربية) نادي عبد الرزاق
- ۴۶۱- الفقه، السياسة / السيد محمد الحسيني الشيرازي ... ۷۳۹
- ۴۶۲- فقه سياسي (ج ۱) / عباسعلي عميدزنجاني ... ۷۴۱
- ۴۶۳- فقه سياسي (ج ۲) / عباسعلي عميدزنجاني ... ۷۴۵
- ۴۶۴- فقه سياسي (ج ۳) / عباسعلي عميدزنجاني ... ۷۴۸
- ۴۶۵- فقه سياسي اسلام (ج ۱) / ابوالفضل شكوري ... ۷۵۰
- ۴۶۶- فقه سياسي اسلام (ج ۲) / ابوالفضل شكوري ... ۷۵۳
- ۴۶۷- فقه سياسي در اسلام / محمد صالح الظالمي. ترجمه رضا رجب زاده ... ۷۵۵
- ۴۶۸- فقه سياسي مرحوم شيخ: ولايت معصوم(ع) و ولايت فقيه ... ۷۵۶
در فقه سياسي مرحوم شيخ / محمدحسن قافي
- ۴۶۹- فقه الشوري والاستشارة / توفيق الشاوي ... ۷۵۶
- ۴۷۰- الفقيه والدولة، الفكر السياسي الشيعي / فؤاد ابراهيم ... ۷۵۸
- ۴۷۱- الفكر الاسلامي الحديث و صلته بالاستعمار الغربي / محمد البهي ... ۷۵۹
- ۴۷۲- الفكر الاسلامي، نقد و اجتهاد / محمد اركون. ترجمه و تعليق: هاشم صالح ... ۷۶۰
- ۴۷۳- الفكر السياسي الايراني المعاصر، ولايه الفقيه / عبدالستار عزالدين الراوي ... ۷۶۲
- ۴۷۴- الفكر السياسي العربي الاسلامي بين ماضيه و حاضره / فاضل زكي محمد ... ۷۶۳
- ۴۷۵- الفكر السياسي عند الشيعه / فهمي الشناوي ... ۷۶۴
- ۴۷۶- الفكر السياسي في الاسلام، شخصيات و مذاهب / محمد جدال ... ۷۶۵
ابوالفتوح شرف (و علي عبدالمعطي محمد)
- ۴۷۷- الفكر السياسي للامام جعفر الصادق(ع) / عمرين عبدالعزيز ... ۷۶۶
- ۴۷۸- فلسفه اجتهاد و تقليد: نقش علمای شيعه در استمرار اصالت دين / محمد دشتي ... ۷۶۷
- ۴۷۹- فلسفه انقلاب اسلامي / جلال الدين فارسي ... ۷۶۸
- ۴۸۰- فلسفه حقوق بشر / عبدالله جواد آملی ... ۷۷۰
- ۴۸۱- فلسفه الحكم عند الامام / نوري جعفر ... ۷۷۲
- ۴۸۲- فلسفه سياست / مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني ... ۷۷۳

- ii فلسفه سياسي اسلام / عسكر حقوقي و تاريخ انديشه هاي سياسي در ايران / عسكر حقوقي
 ۴۸۳- فلسفه سياسي اسلام / ابوالفضل عزتي ... ۷۷۴
 ۴۸۴- الفلسفه والسياسه / عادل ضاهر ... ۷۷۷
 ۴۸۵- في اشكاليه الاسلام والحداثه / عادل عبدالمهدي ... ۷۷۸
 ۴۸۶- في الدين والعدل والحرية / احمد الحذيري (و الحبيب بن صالح) ... ۷۷۹
 ۴۸۷- في الفقه السياسي الاسلامي (مبادئ دستوريه): الشوري، العدل،
 المساواة / فريد عبدالخالق ... ۷۸۰
 ۴۸۸- في النظام السياسي للدوله الاسلاميه / محمدسليم العوا ... ۷۸۱
 ۴۸۹- في النظرية السياسية من منظور اسلامي / سيف الدين عبدالفتاح اسماعيل ... ۷۸۳

« ق »

- ۴۹۰- قانون اساسي اسلام / حسن فريدگليپايگاني ... ۷۸۵
 ۴۹۱- قانون اساسي حكومت اسلامي امام علي(ع) / علي انصاريان ... ۷۸۶
 ۴۹۲- القانون الاسلامي / ابوالاعلي مودودي. (نقله من الاردية الي العربية) ... ۷۸۶
 محمد عاصم الحداد
 ۴۹۳- قدرت، دانش و مشروعيت در اسلام (دوره ميانه) / داود فيرحي ... ۷۸۷
 ۴۹۴- «قدرت سياسي در حقوق اساسي جمهوري اسلامي ايران» (تحقيق) ... ۷۸۹
 / محمدجواد ارسطا
 ۴۹۵- قدمت و تداوم نظريه ولايت مطلقه فقيه از ديدگاه امام خميني(ره) ... ۷۹۲
 / بهرام اخوان كاظمي
 ۴۹۶- قرآن و جامعه / علي كمالي ... ۷۹۳
 ۴۹۷- القرآن والدولة / محمد احمد خلف الله ... ۷۹۴
 ۴۹۸- قضايا في الفكر المعاصر / محمد عابد الجابري ... ۷۹۵
 ii القيادة في الاسلام: طرق تولي القائد / شهاب الدين الحسيني و اسلام
 و جامعه / جمعي از نويسندگان

« ك »

- ۴۹۹- الكفاح المسلح في الاسلام / السيدكاظم الحسيني الحائري ... ۷۹۷
 ۵۰۰- كلمات سديده في مسائل جديدة / محمد المؤمن القمي ... ۷۹۹
 ۵۰۱- كليات مسأله ولايت / سيدمحمد حسيني سياهپوش ... ۸۰۰

- ۵۰۲- کیمیای نظر: تأملی در مبانی نظری جنبش های اسلامی / سیدمحمدحسین ... ۸۰۱
فضل الله. ترجمه محسن عابدي

« گ »

- ۵۰۳- گرایشهای سیاسی در جهان عرب / مجید خدوری. ترجمه عبدالرحمن عالم ... ۸۰۳
ii گفتاری درباره حکومت اسلامی / سیدعلی خامنه ای
۵۰۴- گفتمان حکومت دینی / عباس یزدانی ... ۸۰۵

« ل »

- ۵۰۵- لا اکراه فی الدین: دراسات و ابحاث فی الفکر الاسلامی / جودت سعید ... ۸۰۷
۵۰۶- لزوم وزارت اطلاعات در حکومت اسلامی / علی احمدی میانجی ... ۸۰۸
ii لغة السياسة في الإسلام / برنار لويس و زبان سیاسی اسلام / برنارد
لوئیس. ترجمه غلامرضا بهروزلک
۵۰۷- لمن الحكم؟ لله ام للانسان؟ للشرع ام للعقل؟ / سمیح عاطف الزین ... ۸۰۹

« م »

- ۵۰۸- ما العولمة؟ / حسن حنفي (و صادق جلال العظم) ... ۸۱۱
۵۰۹- ماهیت حکومت اسلامی از دیدگاه آیه الله نایینی / حمیدرضا مستعان ... ۸۱۲
۵۱۰- مبانی اندیشه سیاسی اسلام / عباسعلی عمیدزنجانی ... ۸۱۴
۵۱۱- مبانی اندیشه های سیاسی در ایران و جهان اسلامی / علی اصغر حلبی ... ۸۱۷
۵۱۲- مبانی تصمیم گیری سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره) / ابراهیم برزگر ... ۸۱۸
۵۱۳- مبانی حکومت اسلامی / جعفر سبحانی، ترجمه داود الهامی ... ۸۱۹
۵۱۴- مبانی حکومت اسلامی / حسین جوان آراسته ... ۸۲۱
۵۱۵- مبانی سیاست در اسلام / عیسی ولایی ... ۸۲۳
ii مبانی فقهی حکومت اسلامی / حسینعلی منتظری و ولایت الفقیه و فقه
الدولة الإسلامية / حسینعلی المنتظری
۵۱۶- مبانی فقهی در قانون اساسی جمهوری اسلامی / محمود لطفی ... ۸۲۴
۵۱۷- مبانی فقهی کلیات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (جامعه کنونی ایران) ... ۸۲۵

و انقلاب اسلامي / عباسعلي عميدزنجاني

- ۵۱۸- مباني فكري حكومت و رهبري در اسلام / قدرت الله توسلي فاراني ... ۸۲۷
- ۵۱۹- مباني كلامي جهت گيري دعوت انبيا / احمد فرامرز قراملكي ... ۸۲۹
- ۵۲۰- مباني مشروعيت در نظام ولايت فقيه / مصطفى كواكبيان ... ۸۳۰
- ۵۲۱- مباني مشروعيت نظام سياسي در اسلام / محمدرضا مرندي ... ۸۳۱
- ۵۲۲- مباني نظري حكومت مشروطه و مشروعه / حسين آباديان ... ۸۳۲
- ۵۲۳- متد اماميه مقارن اعصار و امصار در مسايل عمومي بشريت ... ۸۳۴
- و مسلمانان / سيدرسول حسيني طباطبائي
- ۵۲۴- المجتمع الاسلامي والسلطه في العصر الوسيط / ابراهيم حركات ... ۸۳۴
- ۵۲۵- مجلس شوراي اسلامي تصويب احكام ثانويه بر اساس ولايت فقيه / سيدعلي شفيعي ... ۸۳۵
- ۵۲۶- مجموعه سخنراني هاي پيرامون ولايت فقيه / احمد جنتي، (و ديگران) ... ۸۳۶
- ۵۲۷- مجموعه سخنرانيها و مقالات كنفرانس وحدت ... ۸۳۸
- اسلامي (ج ۱-۱۰) / مجموعه نويسندگان
- ۵۲۸- مجموعه مقالاتي پيرامون توسعه سياسي / جواد اطاعت ... ۸۴۱
- ۵۲۹- مختصر توضيحي در چگونگي حكومت اسلامي و رژيم شاهنشاهي ... ۸۴۳
- (و پاسخ به بعضي سؤالات) / رمضان عباسي
- ۵۳۰- مدارا و مديريت / عبدالكريم سروش ... ۸۴۳
- ۵۳۱- مدرسه اسلامي / سيدمحمدباقر صدر. ترجمه كاظمي خلخالي ... ۸۴۵
- ۵۳۲- مديريت اسلامي / محمدحسن نبوي ... ۸۴۶
- ۵۳۳- مدينه فاضله در متون اسلامي / محمدحسن مكارم ... ۸۴۸
- ۵۳۴- المذهب السياسي في الاسلام / صدرالدين القبانجي ... ۸۴۹
- ۵۳۵- مذهب و سياست در مسيحيت و اسلام / هاميلتون آ. ر. گيب. ترجمه مهدي قائني ... ۸۵۰
- ۵۳۶- مرجعيت و رهبري، تفكيك يا وحدت؟ / حميد انصاري ... ۸۵۱
- ۵۳۷- مرجعيت و ولايت از ديدگاه علامه آيه الله لاکاني / مجتبي وهابي ... ۸۵۲
- ۵۳۸- مرز بين دين و سياست / مهدي بازرگان ... ۸۵۳
- ۵۳۹- مرزهاي ارتباط با كفار / مهدي مهريزي (و محمود لطيفي) ... ۸۵۵
- ۵۴۰- مسائل من الاجتهاد و التقليد و مناصب الفقيه / حسين نوري همداني ... ۸۵۵
- ۵۴۱- مسئله ولايه الفقيه في كلام الشيخ الانصاري / السيدحسن الطاهري الخرم آبادي ... ۸۵۶
- ۵۴۲- مسؤوليت هاي فراملي در سياست خارجي دولت اسلامي / سيدصادق حقيقت ... ۸۵۷
- ۵۴۳- مشاركت سياسي / علي اكبر عليخاني (و ديگران) ... ۸۵۹
- ۵۴۴- مشروعيت ديني دولت و اقتدار سياسي دين / عليرضا شجاعى زند ... ۸۶۳
- ۵۴۵- مشكله الحريه في الاسلام / جميل م. منيمه ... ۸۶۶
- ۵۴۶- مشي و سياست محمد(ص) / علي قائمي ... ۸۶۷
- ۵۴۷- مصدر التشريع و نظام الحكم في الاسلام / السيدمحمود الهاشمي ... ۸۶۸

- ۵۴۸- المعاهدات الدولية في الشريعة الإسلامية / ابوالوفاء محمد احمد ... ۸۶۹
- ۵۴۹- المعرفة والسلطة: مساهمات نظرية و تطبيقية / (اشراف) فهيمه شرف الدين ... ۸۷۱
- ۵۵۰- معركة الاسلام و اصول الحكم / محمد عمارة ... ۸۷۲
- ۵۵۱- معركة جهان بيني ها در خردورزي سياسي و هويت ما ايرانيان / فرهنگ رجايي ... ۸۷۴
- ۵۵۲- معيارهاي شناخت امام / احمد كنعاني ... ۸۷۶
- ۵۵۳- مفاهيم اسلاميه حول الدين والدولة / ابوالاعلي المودودي ... ۸۷۷
- ii مفاهيم القرآن في معالم حكومه الاسلاميه / جعفر السبحاني ومباني حكومت اسلامي / جعفر سبحاني
- ۵۵۴- مفهوم آزادي ازديدگاه مسلمانان / فرانس روزنتال. ترجمه منصورميراحمدي ... ۸۷۸
- ۵۵۵- مفهوم العدل في الاسلام / مجيد خدروي. ترجمه دارالحصاد ... ۸۸۰
- ۵۵۶- مقابله اسلام باسرمایه داري و تفسيرآيات ربا / سيدقطب. ترجمه سيدمحمدرادمنش ... ۸۸۲
- ۵۵۷- مقالات نخستين كنفرانس اندیشه اسلامي / مجموعه نويسندگان ... ۸۸۳
- ۵۵۸- مقالات دومين كنفرانس اندیشه اسلامي (قرآن درآيينه اندیشه ها) / مجموعه نويسندگان ... ۸۸۵
- ۵۵۹- مقالات سومين كنفرانس اندیشه اسلامي (حكومت در اسلام) / مجموعه نويسندگان ... ۸۸۷
- ۵۶۰- مقالات چهارمين كنفرانس اندیشه اسلامي (حكومت در اسلام) / جمعي از نويسندگان ... ۸۸۹
- ۵۶۱- مقام رهبري در فقه اسلامي / (ترجمه توضيح) عبدالكريم بي آزارشيرازي ... ۸۹۲
- ۵۶۲- مقدمه اي در زمينه آزادي در قرآن / عبدالعلي بازرگان ... ۸۹۳
- ۵۶۳- مقولاتي در استراتژي ملي / محمدجواد لاريجاني ... ۸۹۴
- ۵۶۴- من اوليات الدولة الاسلاميه / السيدمحمد الشيرازي ... ۸۹۶
- ۵۶۵- منشور اتحاد جماهير اسلامي / حسن صديري ... ۸۹۸
- ۵۶۶- منشور ولايت فقيه: ولايت فقيه و حوزه / مجموعه نويسندگان ... ۸۹۹
- ۵۶۷- من فقه الدولة في الاسلام / يوسف القرضاوي ... ۹۰۰
- ۵۶۸- من الفقه السياسي في الاسلام / محمد صالح جعفر الظالمي ... ۹۰۲
- ۵۶۹- من معالم الفكر السياسي في الاسلام / محمدباقر الناصري ... ۹۰۴
- ۵۷۰- من معالم النظام السياسي في الدولة الاسلاميه / صابر محمد دياب ... ۹۰۵
- ۵۷۱- المنهج السياسي عند الامام علي(ع) / عبدالهادي عاصي ... ۹۰۶
- ۵۷۲- المنهج في دراسة الدولة الاسلاميه / لجنة من الباحثين ... ۹۰۷
- ۵۷۳- مواضع ما در ولايت و رهبري / محمدجواد باهنر ... ۹۰۸
- ۵۷۴- موقع ولايه الفقيه من نظريه الحكم في الاسلام: نظره جديده / جعفرمرتضي العالمي ... ۹۰۹

« ن »

- ۵۷۵- نافذه علي الاسلام / محمد اركون. ترجمه: صياح الجهم ... ۹۱۰

- ii نامه ای از امام کاشف الغطاء / روح الله خمینی و ولایت فقیه / امام خمینی
- ۵۷۶- نامه روح فزا: برداشتهایی از عهد نامه علی(ع) به مالک اشتر(ج ۱) / علی محمد ... ۹۱۱ ...
تاکندي (و رضا شیخ محمدی)
- ۵۷۷- نامه روح فزا: برداشتهایی از عهدنامه علی(ع) بر مالک اشتر(ج ۲) / علی محمد ... ۹۱۲ ...
تاکندي (رضا شیخ محمدی)
- ۵۷۸- نحو المجتمع الاسلامي / سيد قطب ... ۹۱۳ ...
- ۵۷۹- نزعة الانسنة في الكفر العربي المعاصر: جيل مسكويه و التوحيد / محمد ارکون. ترجمه هاشم صالح
... ۹۱۴ ...
- ۵۸۰- نسبت دين و جامعه مدني / محسن آرمين (و دیگران) ... ۹۱۴ ...
- ۵۸۱- نشأة الفكر السياسي و تطوره في الاسلام / محمد جلال شرف ... ۹۱۸ ...
- ۵۸۲- نظام اجتماعي، بردگي، آزادي، رباخواري در اسلام / سيدابوالفضل موسوي زنجاني ... ۹۲۰ ...
- ۵۸۳- نظام الاسلام / وهبة الزحيلي ... ۹۲۱ ...
- ۵۸۴- نظام الحكم الاسلامي مقارنا بالنظم المعاصرة / محمود حلمي ... ۹۲۲ ...
- ۵۸۵- نظام الحكم في الاسلام / محمد فاروق النبهان ... ۹۲۳ ...
- ۵۸۶- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامي (ج ۱): الحياة الدستورية / ظافر القاسمي ... ۹۲۵ ...
- ii نظام الحكم و الادارة في الاسلام / محمدمهدي شمس الدين و نظام حكومت و مديريت
در اسلام / محمدمهدي شمس الدين
- ii نظام الحكم و الادارة في الاسلام / باقر شريف القرشي و نظام حكومتي و اداري
در اسلام / باقرشريف القرشي
- ۵۸۷- نظام الحكومة النبوية: المسمي التراتيب الادارية (ج ۱) / عبدالحی الكتاني ... ۹۲۶ ...
- ۵۸۸- نظام الحكومة النبوية: المسمي التراتيب الادارية (ج ۲) / عبدالحی الكتاني ... ۹۲۶ ...
- ۵۸۹- نظام حكومت در اسلام / سيدصادق روحاني ... ۹۲۷ ...
- ۵۹۰- نظام حكومت و مديريت در اسلام / محمدمهدي شمس الدين. ترجمه ... ۹۲۹ ...
سيدمرتضي آيت الله شيرازي
- ۵۹۱- نظام حكومتي و اداري در اسلام / باقر شريف القرشي. ترجمه عباسعلي سلطاني ... ۹۳۱ ...
- ۵۹۲- النظام الدولي الجديد بين الواقع الحالي والتصور الاسلامي / ياسر ابوشبانه ... ۹۳۲ ...
- ۵۹۳- (درآمدی بر) نظام رهبري در اسلام / محمدجواد صاحبي ... ۹۳۴ ...
- ۵۹۴- نظام رهبري در اسلام / سيدمحمود حسني طباطبائي ... ۹۳۴ ...
- ۵۹۵- نظام رهبري و آيين رهروي در اسلام / عزت الله دهقان ... ۹۳۵ ...
- ۵۹۶- نظام سياسي اسلام / اسدالله بيات ... ۹۳۷ ...
- ۵۹۷- نظام سياسي اسلام / حسن رضا غديري ... ۹۳۹ ...
- ۵۹۸- نظام سياسي در مكاتب غرب، شرق، اسلام / علي حايري ... ۹۴۰ ...
- ۵۹۹- النظام السياسي في الاسلام / محمدعبدالقادر ابوفارس ... ۹۴۰ ...
- ۶۰۰- النظام السياسي في الاسلام / باقر شريف القرشي ... ۹۴۲ ...

- ٩٤٣ ... ٩٤٠١ - النّظام السياسي في الاسلام / احمد حسين يعقوب
- ٩٤٥ ... ٩٤٠٢ - النّظام السياسي في عهد الامام علي (ع) لمالك الاشر / نوري حاتم
- ٩٤٦ ... ٩٤٠٣ - النّظام السياسي والاقتصادي في الاسلام / يوسف حامد العالم
- ٩٤٧ ... ٩٤٠٤ - النّظام السياسي وخيارات الديمقراطية والثيوقراطية والشوري / علي المؤمن
- ٩٤٨ ... ٩٤٠٥ - نظام معقول: تحليل مبنائي نظام ولايت فقيه با نگاهی به نظرات ... منتقدين / علي رضا بيروزمند
- ٩٤٩ ... ٩٤٠٦ - نظامنامه حكومت / محمد كاظم بن محمد فاضل مشهدي
- ٩٥٠ ... ٩٤٠٧ - نظام ولايت فقيه يا زيربناي حكومت اسلامي / سيدعلي شفيعي
- ٩٥١ ... ٩٤٠٨ - نظرات سياسي در نهج البلاغه / محمد حسين مشايخ فريديني
- ٩٥٣ ... ٩٤٠٩ - نظريه الاسلام و هديه / ابوالاعلي مودودي
- ٩٥٥ ... ٩٤١٠ - نظريه انقلاب اسلامي / محمدرضا حتمي
- ٩٥٧ ... ٩٤١١ - نظريه الخلافه او الامامه و تطورها السياسي و الديني
- (٤١ - ١١ق) / صلاح الدين محمدنوار
- ٩٥٧ ... ٩٤١٢ - نظريه دولت در ايران / آن. لمبتون. ترجمه چنگيز پهلوان
- ٩٥٨ ... ٩٤١٣ - نظريه السياسة الشرعية: الضوابط والتطبيقات / عبدالسلام محمد الشريف العالم
- ٩٥٨ ... ٩٤١٤ - نظريه السياسة والحكم في الاسلام / سيد محمد حسين الطباطبائي
- ترجمه و تقديم: محمد مهدي الأصفى
- ٩٦٠ ... ٩٤١٥ - نظريه سياسي اسلام (ج ١): قانون گذاري / محمد تقى مصباح يزدي
- ٩٦٣ ... ٩٤١٦ - نظريه سياسي اسلام (ج ٢): كشورداري / محمد تقى مصباح يزدي
- ٩٦٦ ... ٩٤١٧ - النظرية السياسية في الاسلام و رؤيه نقديه للواقع / عبدالرحمن بن سليمان الطريزي
- ٩٦٧ ... ٩٤١٨ - النظرية السياسية المعاصرة للشيعه الامامية الاثني عشرية: دراسة ... تحليلية نقديه / محمد عبدالكريم عتوم
- ٩٦٨ ... ٩٤١٩ - نظريه هاي دولت در فقه شيعه / محسن كديور
- ٩٧٢ ... ٩٤٢٠ - النّظم الدبلوماسية في الاسلام / صلاح الدين المنجد
- ٩٧٣ ... ٩٤٢١ - نقد الخطاب الديني / نصر حامد ابوزيد
- ٩٧٥ ... ٩٤٢٢ - نقد دينداري و مدرنيسم (مجموعه مقالات) / محمد جواد لاريجاني
- ٩٧٦ ... ٩٤٢٣ - نقد السياسة: الدولة والدين / برهان غليون
- ٩٧٨ ... ٩٤٢٤ - نقد ولاية الفقيه / محمد مال الله
- ١١ نقض كتاب الاسلام و اصول الحكم / محمد الخضر حسين و معركة الاسلام و اصول الحكم / محمد عمارة
- ٩٧٩ ... ٩٤٢٥ - نکاتي پيرامون ولايت فقيه و حكومت ديني (پاسخ چهارده استفتا) / حسين مظاهري
- ٩٨٠ ... ٩٤٢٦ - نگاهی به ارکان اسلام در نهج البلاغه / سيد ابراهيم سيد علوي
- ٩٨٢ ... ٩٤٢٧ - نگاهی به سيستم سياسي اسلام / محمد علي گرامي
- ٩٨٤ ... ٩٤٢٨ - نگاهی به مسأله ولايت / هادي روحاني

- ۶۲۹- نگاهی دوباره به فلسفه سیاسی شریعتی یا تأملی بر پارادوکس ... ۹۸۵
 دموکراسی متعهد / بیژن عبدالکریمی
- ۶۳۰- نگاهی گذرا به نظریه ولایت فقیه / محمدمهدی نادری قمی (برگرفته از ... ۹۸۶
 مباحث محمدتقی مصباح یزدی)
- ii نگاهی کوتاه به نظام سیاسی اسلام / حسن رضا غدیری و نظام سیاسی اسلام / حسن رضا غدیری
- ۶۳۱- نگرشی بر اصول اساسی حکومت اسلامی / حنیف ابراهیمی ... ۹۸۸
- ۶۳۲- نگرشی بر ولایت فقیه؛ شکل سیاسی اداره جامعه / انجمن اسلامی دانشجویان ... ۹۸۹
- ۶۳۳- نهادها و اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام / حمید عنایت ... ۹۸۹

« ۹ »

- ۶۳۴- وجهه نظر: نحو اعادهٔ بناء قضایا الفکر العربی المعاصر / محمد عابدالجابری ... ۹۹۱
- ۶۳۵- وحدت مرجعیت و رهبری / سیدعلی شفیعی ... ۹۹۲
- ۶۳۶- وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی یا جغرافیای ... ۹۹۳
 سیاسی اسلام / عباسعلی عمیدزنجانی
- ۶۳۷- وظیفه فرد مسلمان در احیای حکومت اسلام / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. ... ۹۹۴
 (گردآوری و تنظیم) محسن سعیدیان
- ۶۳۸- ولایت / سیدعلی خامنه ای ... ۹۹۵
- ۶۳۹- ولایة الحاکم الشرعی و ابعادها / حسین حقانی ... ۹۹۶
- ۶۴۰- الولاية الالهية و ولاية الفقیه / محسن العراقي ... ۹۹۷
- ۶۴۱- ولایة الامر / محمدمهدی الآصفي ... ۹۹۸
- ۶۴۲- ولایة الامر في عصر الغیبة / السيدکاظم الحسینی الحائري ... ۹۹۹
- ۶۴۳- ولایت شرعیه مطلقه فقیه. / حسنعلی نجابت ... ۱۰۰۱
- ۶۴۴- ولایت فقیه ... ۱۰۰۲
- ۶۴۵- ولایت فقیه / محی الدین حائری شیرازی ... ۱۰۰۲
- ۶۴۶- ولایت فقیه / عبدالمحمد حسینی ... ۱۰۰۴
- ii ولایت فقیه / حسین نژاد ... ۱۰۰۵
- ۶۴۷- ولایت فقیه / سیدمحمدهاشم دستغیب ... ۱۰۰۶
- ۶۴۸- ولایت فقیه / یوسف صانعی ... ۱۰۰۷
- ۶۴۹- ولایت فقیه / جعفر کریمی ... ۱۰۰۹
- ۶۵۰- ولایت فقیه / محمدهادی معرفت ... ۱۰۱۰
- ۶۵۱- ولایت فقیه / مؤسسه در راه حق ... ۱۰۱۲
- ۶۵۲- ولایت فقیه / سیدابوالفضل موسوی تبریزی، (به کوشش احمد فرزانه) ... ۱۰۱۲

ii ولایت فقیه / دفتر مجامع مقدماتی فرهنگستان علوم اسلامی وُبحثی مقدماتی در تبیین

ولایت مطلقه / دفتر مجامع مقدماتی - فرهنگستان علوم اسلامی

ii ولایت فقیه / سید عبدالکریم هاشمی نژاد وُ بررسی بعد سیاسی

ولایت فقیه / سید عبدالکریم هاشمی نژاد

۶۵۳- ولایت فقیه، ابعادها و حدودها / محمدهادی معرفت ... ۱۰۱۳

ii ولایت فقیه از دیدگاهها / فاروق صفی زاده

۶۵۴- ولایت فقیه از دیدگاه فقها و مراجع / علی عطایی ... ۱۰۱۵

۶۵۵- ولایت فقیه از دیدگاه فقهای اسلام / احمد آذری قمی ... ۱۰۱۷

۶۵۶- ولایت فقیه از دیدگاه قرآن کریم / احمد آذری قمی ... ۱۰۱۹

۶۵۷- ولایت فقیه از دیدگاهها / سیدحسن طاهری خرم آبادی، (و دیگران) ... ۱۰۲۱

۶۵۸- ولایت فقیه: استمرار حرکت انبیا / سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ... ۱۰۲۲

۶۵۹- ولایت فقیه به زبان ساده / سیدمحمد شفیعی ... ۱۰۲۳

۶۶۰- ولایت فقیه: تحلیل صراط المستقیم / سیدمهدهی نیاریس ... ۱۰۲۳

۶۶۱- ولایت فقیه: حدود اختیارات و وظایف / محسن شیخ الاسلامی ... ۱۰۲۴

۶۶۲- ولایت فقیه (حکومت اسلامی) / روح الله (امام) خمینی ... ۱۰۲۵

۶۶۳- ولایت فقیه، حکومت صالحان / نعمت الله صالحی نجف آبادی ... ۱۰۲۸

۶۶۴- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۱) / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. ... ۱۰۳۰

(تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی)

۶۶۵- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۲) / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. ... ۱۰۳۲

(تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی)

۶۶۶- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۳) / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. ... ۱۰۳۵

(تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی)

۶۶۷- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۴) / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. ... ۱۰۳۷

(تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی)

۶۶۸- ولایت فقیه: ره آورد غدیر / حسن سعید ... ۱۰۳۹

۶۶۹- ولایت فقیه - رهبری در اسلام / عبدالله جوادی آملی ... ۱۰۳۹

۶۷۰- ولایت فقیه، زیربنای حکومت اسلامی / حسینعلی منتظری. (و دیگران) ... ۱۰۴۲

۶۷۱- ولایت فقیه زیربنای فکری مشروطه مشروعه: سیری در افکار و مبارزات ... ۱۰۴۵

سیدعبدالحسین لاری / سیدمحمدتقی آیت اللهی

ii ولایت فقیه فی حکومت الاسلام / السیدمحمدالحسین الحسینی الطهرانی وُ

ولایت فقیه در حکومت اسلام / سیدمحمدحسین حسینی طهرانی

۶۷۲- ولایت فقیه فی صحیحہ عمرین حظله و غیرها / جعفر مرتضی العاملی ... ۱۰۴۵

۶۷۳- ولایت فقیه فی مدرسۀ شیخنا الاعظم العلامة الانصاری / ناصر مکارم شیرازی ... ۱۰۴۶

۶۷۴- ولایت فقیه (مبانی، ادله و اختیارات) / مهدهی هادوی ... ۱۰۴۷

ii ولایت فقیه و تشکیل حکومت اسلامی / عبدالهادی فضل‌ی و در انتظار -

امام(ع) / عبدالهادی فضل‌ی

۶۷۵- ولایت فقیه و تفکیک قوا / مصطفی ناصحی ... ۱۰۴۸

۶۷۶- ولایت فقیه و حاکمیت ملت / سیدحسن طاهری خرم آبادی ... ۱۰۴۹

ii ولایت فقیه و حکم الشعب / حسن الطاهری و ولایت فقیه

و حاکمیت ملت / سیدحسن طاهری خرم آبادی

۶۷۷- ولایت فقیه و دموکراسی / مسعود اسداللهی، (و قهرمان طاهری) ... ۱۰۵۱

ii ولایت فقیه و دموکراسی ارشاد شده / علی ابوالحسنی منذر و تحلیلی سیاسی - اجتماعی

از فلسفه و ضرورت ولایت فقیه و دموکراسی ارشاد شده / علی ابوالحسنی منذر

۶۷۸- ولایت فقیه و الشوری و ولایت فقیه / حیدر آل حیدر ... ۱۰۵۲

۶۷۹- ولایت فقیه و فقه الدوله الاسلامیه (ج ۱) / حسینعلی المنتظری ... ۱۰۵۴

۶۸۰- ولایت فقیه و فقه الدوله الاسلامیه (ج ۲) / حسینعلی المنتظری ... ۱۰۵۶

۶۸۱- ولایت فقیه و فقه الدوله الاسلامیه (ج ۳) / حسینعلی المنتظری ... ۱۰۵۹

۶۸۲- ولایت فقیه و فقه الدوله الاسلامیه (ج ۴) / حسینعلی المنتظری ... ۱۰۶۰

۶۸۳- ولایت فقیه: ولایت فقاہت و عدالت / عبدالله جوادی آملی ... ۱۰۶۱

۶۸۴- ولایت فقیه و وجود قدر متیقن در مدیریت جامعه / علی فایضی ... ۱۰۶۴

۶۸۵- ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در عصر غیبت / محمد یزدی ... ۱۰۶۵

ii ولایت مطلقه فقیه / حسنعلی نجابت شیرازی و ولایت شرعیه

مطلقه فقیه / حسنعلی نجابت شیرازی

۶۸۶- ولایت و دیانت: جستارهایی در اندیشه سیاسی اسلام / مهدی هادوی تهرانی ... ۱۰۶۶

۶۸۷- ولایت و رهبری از دیدگاه علم و دین / غلامحسین رحیمی اصفهانی ... ۱۰۶۷

۶۸۸- ویژگیهای زعامت و رهبری / محمد مفتوح ... ۱۰۶۸

« ه »

۶۸۹- الهدایه الی من له الولاية: فی ولایة الاب والجد والفقیه / محمد الصابری الهمدانی ... ۱۰۶۹

۶۹۰- هدایت و ولایت / مرکز آموزش ضمن خدمت ... ۱۰۶۹

۶۹۱- هدف حکومت اسلامی / احمد مطهری ... ۱۰۷۰

نمایه موضوعی ... ۱۰۷۲

نمایه اعلام ... ۱۰۸۳

پیشگفتار
سیاست در اسلام

پیشگفتار

مقدمه

کتاب اندیشه سیاسی در اسلام (کتابشناسی توصیفی) که به همین قلم در سال ۱۳۷۷ به زینت طبع آراسته شد، حاوی ۲۰۹ کتاب بود. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی از سفارش دادن آن مجموعه، تعمیق پژوهش در زمینه اندیشه سیاسی اسلامی و آماده سازی برخی کتب درخور توجه برای ترجمه به زبان های زنده دنیا را مد نظر داشت. کتاب حاضر که با اصلاح ها و اضافه های قابل توجهی آرایه می شود، علاوه بر اهداف فوق، درصدد است کتابشناسی توصیفی بطورنسبی کاملی، با توجه به محیط ما (کتاب های فارسی و عربی که در ایران منتشر و توزیع شده اند) را به دست دهد. ۳۶ کتاب از ویراست اول با توجه به ملاک های آتی حذف شدند، و در مجموع کتاب های موجود در ویراست دوم به ۷۰۰ مجلد رسید. در این بین، ۴۶۷ کتاب به زبان فارسی، و ۲۳۳ کتاب به زبان عربی وجود دارد.

اهمیت کتابشناسی، با توجه به عصر انفجار اطلاعات و کثرت انتشارات مشخص می شود. وسایل ارتباط جمعی از یک طرف جهان را به دهکده کوچکی تبدیل کرده، و از طرف دیگر فزونی کتاب ها و نشریه های داخلی و خارجی، فرصت مطالعه جامع را از محققان و دانش پژوهان گرفته اند. اگر انفجار اطلاعات دارای این جنبه منفی باشد، تنها با گزینش اطلاعات مفید می توان بر آن غالب آمد.

ضرورت وجود کتابشناسی حاضر را علاوه بر نکته فوق، باید در جای خالی آن در محیط علمی کشور جستجو کرد. برخی از کتابشناسی هایی که مورد استفاده این پژوهش بوده اند، عبارتند از:

- ۱- عبدالجبار الرفاعی. موسوعه مصادر النظام الاسلامی (الطبعة الاولى: قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۷۵).
- ۲- عبدالجبار الرفاعی. مصادر الدراسة عن الدولة والسیاسة فی الاسلام (الطبعة الاولى: طهران، منظمة الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۶ ق).
- ۳- نصر محمد عارف. فی مصادر التراث السیاسی (فیرجینیا: المعهد العالمی للفکر الاسلامی، ۱۴۱۵ ق).
- ۴- احمد شلبي. الفکر الاسلامی، منابعه و آثاره (الطبعة الثامنة: القاهرة، مکتبة النهضة المصرية، ۱۹۸۶)
- ۵- اقدس ملک. فهرست توصیفی کتابشناسی علوم سیاسی. زیر نظر حمید عنایت، با همکاری ابوالفضل قاضی و محمدرضا جلیلی (چاپ اول: تهران، دانشگاه تهران،).
- ۶- سیدحمید حسینی. کتابشناسی اندیشه سیاسی (چاپ اول: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۷۲).
- ۷- سیدمسعود نوری. کتابشناسی توصیفی ولایت فقیه (معاونت اندیشه اسلامی مرکز تحقیقات استراتژیک، قم، ۱۳۷۲).

۱- حسین خیامی. «کتابنامه ولایت فقیه». مجله مشکوه، ش ۲۳ و ۲۴ (تابستان و پاییز ۱۳۶۸). صفحه ۳۳۳ - ۳۰۵.
با نگاهی به منبع های فوق می توان دریافت اول این که آنها در خصوص اندیشه سیاسی در اسلام کامل نیستند (البته
برخی از آنها در اصل چنین هدفی را نداشته اند)، و دوم این که شکل
توصیفی ندارند.

هر کتابشناسی باید به نحوی موضوع مطالعه خود را تحدید کند. در راستای تبیین محدوده ای برای کتابشناسی حاضر،
سعی شده به نکته های زیر توجه شود:

۱- «اندیشه سیاسی» به معنای اعم، هرگونه تفکر و اندیشیدن در ارتباط با مسایل سیاسی را شامل می شود، در حالی که
به معنای خاص خود در مقابل علم سیاست و روابط بین الملل قرار دارد، و از جمله آن فلسفه سیاسی و فقه سیاسی می باشد.
طبق تعریف اول کتاب موش و گربه عبید زاکانی نیز نوعی اندیشه سیاسی است. از عنوان «سیاست در اسلام»، در اینجا ما
مباحث نظری در حوزه فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و روابط بین الملل در اسلام را قصد می کنیم. مقصود از «سیاست در
اسلام» در عنوان کتاب حاضر، اسلام دو (قرائت های موجود از متن های اسلامی) است، نه اسلام یک (نصوص اسلامی،
شامل قرآن و سنت). سازوکار فهم انسان ها از متن های دینی مبتنی بر پیش فرض های آنها است، و با دیدی هرمنوتیکی
می توان تضاد آرا در «اسلام دو» را انتظار داشت.

۲- با توجه به محدوده فوق، کتاب های مربوط به تاریخ سیاسی اسلام (مثل *الادارة في العصر الاموي* از عبدالجبار
الرفاعي)، نهضت های اسلامی معاصر، مسایل جدید روابط بین الملل (مثل کتب مربوط به فلسطین) و موضوع های انقلاب
اسلامی از دستور کار این کتابشناسی خارج می شوند. موضوع هایی مانند جهاد نیز کتابشناسی مستقیمی طلبند، هرچند در
اینجا از باب نمونه چند کتاب مهم در زمینه جهاد و حقوق بین الملل اسلامی نیز توصیف شده اند. همچنین در اینجا از
توصیف کتاب های فقهی عربی که به مسأله ولایت فقیه هم پرداخته اند، صرف نظر شده است.

۳- نسخ خطی و کتاب های سیاسی کلاسیک (مانند کتاب های سیاسی فارابی و خواجه نصیر) و کتاب هایی که به قرائت
اندیشه های ایشان می پردازند، هرچند می توانست در اینجا نیز مطرح شوند، اما بر اساس اصل تقسیم کار، به پژوهشکده
اندیشه سیاسی اسلام (دفتر مطالعات و تحقیقات اسلامی) واگذار گردید. عنوان کتابشناسی آن پژوهشکده، *کتابشناسی میراث
اندیشه سیاسی (از آغاز تا پایان قاجار)* خواهد بود، و بنابراین محدوده کتابشناسی حاضر از نظر زمانی به سده اخیر
محدود می شود.

۴- انتهای زمانی کتابشناسی حاضر - جز چند کتاب که به اوایل ۱۳۷۹ مربوط می باشند - به سال ۱۳۷۸ محدود شده
است.

۵- همان گونه که گفته شد این کتابشناسی براساس محیط جغرافیایی (کتاب های منتشر شده یا پخش شده در ایران)
تحدید می شود. سعی بر آن بوده که همه کتاب های مربوطه به زبان فارسی، و کتاب های عربی پخش شده در ایران توصیف
شوند. درعین حال باید اذعان کرد که هیچ کتابشناسی از هر جهت نمی تواند جامع و مانع باشد، خاصه این که کتاب های
عربی در ایران با نظم و ترتیب خاصی پخش نشده اند.

۶- با توجه به نکته فوق می توان گفت تمرکز نوشتار حاضر بر کتب فارسی و عربی مربوط به اندیشه سیاسی شیعی بوده
است. درعین حال در محیط کتابشناسی فوق، از توصیف اندیشه سیاسی اهل سنت نیز غافل نبوده ایم.

۷- کتاب هایی که فصل یا بخشی از آنها به موضوع حاضر مرتبط اند، در صورت اهمیت و پرداختن صفحه های قابل
توجهی به آن، در اینجا توصیف شده اند. در اینجا کتاب هایی که دارای صفحه هایی کمتر از استاندارد یونسکو هستند هم
مورد توصیف قرار گرفته اند.

۸- به دلیل اهمیت برخی تحقیق‌ها و پایان‌نامه‌ها، آنها نیز به شکل گزینشی به مجموعه حاضر افزوده شده‌اند.

۹- از عنوان «ق» برای نشان دادن سال‌های هجری قمری استفاده شده است.

۱۰- جهت هماهنگی مطالب در این متن علمی، از به کار بردن عنوان‌های «دکتر»، «آیت‌الله» و مانند آن پرهیز نموده‌ام. البته اگر این القاب در عنوان کتاب بکار رفته باشند، به شکل اولیه خود باقی می‌مانند.

۱۱- در فهرست عنوان‌ها، از علامت و در دو مورد استفاده شده است. مورد اول ارجاع ترجمه کتاب به اصل کتاب (یا به عکس) می‌باشد. به طور مثال در فهرست به این مورد برخورد می‌کنیم:

● اساس الحکومه الاسلامیه / السیدکاظم الحائری و بنیان حکومت در اسلام / سیدکاظم حائری

در کتابشناسی حاضر، ترجمه فارسی کتاب *اساس الحکومه الاسلامیه* توصیف شده، و به همین دلیل نسخه اصلی (که به زبان عربی می‌باشد)، به نسخه ترجمه (بنیان حکومت در اسلام) ارجاع داده شده است.

مورد دوم جایی است که از توصیف کتاب خاصی به دلیل درج در کتابی وسیع‌تر، خودداری کرده‌ایم، مثل:

● خودسازی انقلابی / علی شریعتی و دین‌داری و آزادی / (به اهتمام) محمدتقی فاضل میبدی

برخی از کتابشناسی‌های موجود، فقط به ذکر فصل‌ها و تیترهای اصلی کتاب اکتفا کرده‌اند. در این کتابشناسی، علاوه بر ذکر ساختار و سازماندهی کتاب‌ها، سعی شده به فرضیه اصلی نویسنده و محورهای مباحث او نیز اشاره شود. حجم توصیف‌ها حتی المقدور متناسب با مضامین و محتوای کتاب‌ها است. بنابراین ضمن پرهیز از هرگونه داوری نسبت به صحیح یا ناصحیح بودن مطالب کتاب‌های مربوطه، سعی بر آن بوده که کتاب‌های پرمحتواتر در سطوری بیشتر توصیف شوند.

یکی از مزیت‌های این ویراست، اضافه شدن نمایه موضوعی و نمایه اعلام است. نمایه موضوعی که به شکل درختی (از کلی به جزئی) تهیه شده، به دانش پژوهان کمک می‌کند که کتاب‌های مورد نظر خود را نسبت به موضوع خاصی بیابند. در نمایه موضوعی به جای ذکر عنوان‌های کتاب‌ها، به ذکر شماره آنها اکتفا شده است.

حال می‌توان به محتوای کتب توصیف شده و چالش‌های احتمالی آنها نظری افکند. کتاب‌های اندیشه سیاسی را به شکل‌های مختلف می‌توان گونه‌شناسی کرد. تقسیم‌بندی معروفی که در آثار برخی اندیشمندان وجود دارد، تثلیث فلسفه سیاسی، شریعت‌نامه نویسی و اندرزنامه نویسی است.^(۱) «اندیشه سیاسی» را به طور معمول اعم از موارد فوق تلقی می‌کنند. فلسفه سیاسی، عبارت است از بنیادهای فکری با شیوه انتزاعی، که به مباحثی همچون اهداف و مقاصد حکومت‌ها و ابزارهای آنها، عدالت، قدرت و رابطه افراد و دولت می‌پردازد. فلسفه سیاسی، قصد نشان دادن معرفت عقلانی به جای گمان را دارد. بزرگترین نماینده این نحله، حکیم ابونصر محمد فارابی است. شریعت‌نامه، هر چند به توجیه خلافت و سلطنت (و به طور کلی قدرت حاکم) می‌پردازد، ولی در تأسیس نحله خود، از اندیشه تحلیل قدرت فاصله می‌گیرد و شریعت را در کانون تفسیر خود قرار می‌دهد. فضل‌الله بن روزبهان خنجی در *سلوک الملوک شیوه ای ضد فلسفی* پیش می‌گیرد و با توجیه‌های فقهی به تأیید قدرت می‌پردازد. سیاست‌نامه نویسان، بطور عموم به بحث در چگونگی اکتساب قدرت سیاسی و تقویت آن

۱- به طور مثال ر. ک:

Ervin I. G. Rosenthal. *Political Thought in Medieval Islam* (London: Cambridge Pres, 1962).

سید جواد طباطبایی. *درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران*. (تهران: کور، ۱۳۷۲)؛

سید جواد طباطبایی. *زوال اندیشه سیاسی در ایران*. (تهران: کور، ۱۳۷۵)؛

فرهنگ رجایی. *معرکه جهان بینی‌ها*. (تهران: شرکت انتشارات احیای کتاب، ۱۳۷۶).

پرداخته اند، و در این راستا، اندرزهایی به صاحب قدرت تقدیم داشته اند. محور اصلی تحلیل سیاسی سیاستنامه خواجه نظام الملک، تحکیم قدرت سیاسی ملک‌شاه سلجوقی بوده است.

از آنجا که مجموعه کتاب های توصیف شده در این مجموعه، شامل کتابهای منبع در اندیشه سیاسی اسلامی نمی شود، می توان به گونه شناسی دیگری که از سوی پژوهشگران اجتماعی و سیاسی انجام شده، اشاره نمود:

۱- فلاسفه اجتماعی که به شیوه عقلی به بیان علل وجودی و چگونگی شکل گیری جامعه، دولت و نهادهای اجتماعی پرداخته اند (همانند فارابی)؛

۲- مورخان اجتماعی (مثل طبری)؛

۳- مردم نگاران و سفرنامه نویسان (مثل ناصر خسرو)؛

۴- فلاسفه تاریخ و جامعه شناسان (مثل ابن خلدون)؛

۵- متفکران اجتماعی عصر جدید (مثل سیدمحمدحسین طباطبایی و مرتضی مطهری).^(۲)

کتاب های اندیشه سیاسی اهل سنت و شیعه نیز، از نظر نوع شناسی با هم متفاوت است. در حالی که کتاب های شیعه بطور معمول صبغه کلامی دارند و به مسئله ولایت فقیه و حکومت اسلامی می پردازند، کتب اهل سنت در چارچوب وضع سیاسی موجود به تحلیل فقهی - سیاسی دست می زنند. از طرف دیگر، متفکران اهل سنت در اخذ آرا و روش پژوهش از مغرب زمین، زودتر خود را وفق داده اند.

برخی از چالش های روشی و محتوایی در مجموعه کتب توصیف شده این مجموعه عبارتند از:

۱- کم بودن کتاب های تحلیلی اندیشه ای: اگر مقصود از کتابهای «اندیشه سیاسی» و «سیاست در اسلام»، کتاب های باشند که به شکل پایه ای دست به نوآوری و تحلیل می زنند، کتاب های معدودی را در حقیقت می توان تحت این عنوان جای داد.

یکی از علت های کمبود کتاب های تحلیلی و عمیق، ماهیت اندیشه سیاسی اسلامی است. از آنجا که سیمرخ اندیشه سیاسی اسلامی با دو بال «اندیشه سیاسی» و «اسلام» پرواز می کند، کسانی که در این راستا قلم می زنند، لازم است به هر دو جنبه توجه داشته باشند. اکثر اسلام شناسانی که به سیاست با دید تخصصی نمی نگرند، جز تعریف ها و بحث های تکراری چیزی ارایه نکرده اند. به همین میزان، کسانی که صاحب تخصص در علوم سیاسی اند، ولی اسلام را به خوبی نمی شناسند، از نظریه پردازی و ارائه اندیشه سیاسی اسلامی عاجزند.

علت دیگر کمبود کتاب های تحلیلی در زمینه اندیشه سیاسی را می توان زوال فلسفه سیاسی

در ایران و بی مهری نسبت به فلسفه سیاسی و تفکر عقلانی در این حوزه دانست. به جرأت

می توان گفت تعداد کتابهای این مجموعه که در گروه فلسفه سیاسی قرار می گیرند، از بیست مورد تجاوز نمی کنند.

۲- عدم وجود چارچوب منطقی و نظام مند: کتاب های اندیشه سیاسی، حاکی از اندیشه نظام مند شیعه (و یا حتی

عالمی شیعی) نیست. بسیاری از کتاب های مزبور، حالت روزنامه نگارانه یا توصیفی دارند، و پژواکی از اندیشه سیاسی ناهمگون مؤلفان آنها است. صاحبان این کتاب ها در طول زمان، اندیشه سیاسی خود را سامان نداده اند، و در برهه ای خاص به اظهار نظر درباره موضوع های سیاسی پرداخته اند. در حال حاضر، «اندیشه سیاسی شیعه» با توجه به گونه گونی و نبود تبیین صحیح آرا، عنوانی مبهم به شمار می رود.

علت های تمایل به نوشته های سطحی و شعاری را، باید از نظر جامعه شناسی و روانشناسی بررسی نمود؛ زیرا تمایل عمومی در جامعه ما، به اندیشه ها و منشورهای خطابی و اقناعی است.

۳- عدم نگرش جامع نسبت به اقتضاهای زمانی: شمار زیادی از کتاب های موجود در این مجموعه، به تفکرهای جدید سیاسی جهان بی توجه اند، و پاسخ های آنها مربوط به چند دهه قبل است. اندیشه سیاسی ما در معرکه اندیشه های سیاسی مدرن، در صورتی می تواند مقام رفیعی را به خود اختصاص دهد که در درجه اول چالش های موجود را بشناسد، و در درجه دوم پاسخی مقبول ارائه نماید. نبود نگرش جامع نسبت به اقتضاهای زمانی، معلول شناخت ناقص فرهنگ غرب است. برخی از کتاب هایی که مفهوم های اسلامی، مانند ولایت فقیه را با مفهوم های مدرن همچون دموکراسی مقایسه می کنند، از این آفت دور نیستند.

فرهنگ ما به شکل اعم، و فرهنگ سیاسی - دینی ما به شکل خاص تر، معجونی از سه فرهنگ اسلامی، غربی و ملی است. برخی به این سه، عنصر چهارمی به نام سوسیالیسم را نیز اضافه کرده اند. تقابل و رویارویی فرهنگ های مختلف، به خودی خود مذموم نیست. آنچه باعث رشد و بالندگی فرهنگ یک کشور می شود، ایجاد هم نهادی منطقی از حوزه های مختلف است. برخی از کتاب هایی که در زمینه بخش های فرهنگ ما به نگارش در آمده اند، به ضرورت ایجاد چنین هم نهادی واقف نبوده اند، یا خود را از ارایه چنین مهمی ناتوان دیده اند. ملتی که نتواند بخش های فرهنگ سیاسی خود را تحلیل و بررسی نماید، چه بسا با بحران هویت فرهنگی روبه رو شود. به همین میزان، اگر سیاستگذاران، تحلیلی ژرف از بخش های ناهمگون فرهنگ سیاسی نداشته باشند، امکان دارد به هنگام بروز بحران، نسخه های نامناسبی برای این کالبد بیمار بپیچند.

۴- عدم وجود فرهنگ نقد تراث: اصلی که تا اندازه ای نزد اندیشمندان ما در عمل مورد قبول واقع شده، دفاع از همه علما و دانشمندان شیعی و یکسان انگاری اندیشه ها و کتاب های آنها با «اندیشه اسلام یا تشیع» است. در بین اندیشه سیاسی فرزندان جهان اسلام، ناهمگونی هایی دیده می شود و بنابراین، نمی توان اندیشه ایشان را با نظر اسلام یا تشیع یکسان تلقی نمود. برداشت های عالمان دینی در مجموعه «اسلام دو» قرار می گیرد و با «اسلام یک» (مجموعه نصوص دینی) تفاوت دارد. بدون شناخت و بررسی دقیق اندیشه سیاسی گذشته خود، و یافتن علت های از بین رفتن اندیشه سیاسی در حال حاضر، نمی توانیم به گامهای آینده خود مطمئن باشیم.

۵- نبود توجه دقیق به کتاب های گذشته: کسانی که در محدوده اندیشه سیاسی قلم می زنند، بصورت منطقی باید علاوه بر مطالعه آثار قبلی، تحلیلی ژرف نیز از آنها داشته باشند. در این صورت، هر محققی می تواند گامی به جلو نهد و کاروان اندیشه سیاسی اسلامی را به سرمنزل مقصود برساند. به عنوان مثال، نوع کتاب هایی که موضوع خود را «ولایت فقیه» قرار داده اند، بحث خود را از ماده «ولایت» شروع می کنند و به دیگر بحث های سنتی پیشینیان ختم می نمایند.

۶- جزیی نبودن موضوع ها: برخی از مشکل های تحقیقی در حوزه اندیشه سیاسی، به نبود رعایت روش تحقیق درست مربوط می شود. موضوع کتاب باید جزیی باشد و با ارایه سؤال های اصلی و فرعی پژوهش، بستر بحث های خود را تبیین نماید. «ولایت فقیه»، به شکل کلی خود نمی تواند امروزه موضوع یک کتاب روش مند باشد. این موضوع باید به بحث های جزیی تری تقسیم گردد، تا قابلیت پژوهش دقیق را پیدا کند.

۷- پرهیز از ارایه نکته های جدید: فضای علمی برخی زمان ها، اقتضا می کند شجاعت طرح بحث های جدید از بین برود، و نوعی محافظه کاری و خودسانسوری در طرح مطالب نظری جانشین آن گردد. از آنجا که بطور معمول بحث های نظری انتقادی، با اقدام ها و آرای سیاسی به نفع یا به ضرر وضع موجود آمیخته می شود، همواره این توهم وجود دارد که مبدا نویسنده از طرح مسایل نظری قصد و غرض خاصی داشته باشد. در جامعه سالم اسلامی، نظریه های علمی از

بحث هاي ايدئولوژيک و آراي سياسي به خوبي تفکيک مي شود و مرز مشخصي بين آنها از ديدگاه حاکمان و انديشمندان ترسيم مي گردد.

از نقاط ضعف و چالش ها که بگذريم، مي توان به فرصتي استثنايي در تاريخ ايران دل خوش داشت؛ چرا که انقلاب اسلامي، فرصتي مناسب جهت ارايه افکار نو ايجاد نموده است. به گفته اقبال: «وظيفه ما اين است که با دقت و توجه تمام، مراقب پيشرفت اندیشه بشري بوده، و پيوسته وضع مستقل و بررسي جويانه نسبت به آن داشته باشيم». با استفاده از اين فرصت گرانبها است که مثلث دولتمردان سياسي، روشنفکران و دانشمندان علوم سياسي، امکان هدايت شايسته کاروان اسلام را در قرن بيستويکم پيدا مي کند.

در اينجا بر خود لازم مي دانم که از علي فريدوني و محسن آل سيدغفور که مرا در تهيه ويراست اول (اندیشه سياسي در اسلام) ياري کرده اند، و از دوست ارجمند محمد اسفندياري به دليل نظرهاي محبت آميزش تشکر کنم. همچنين از مديريت محترم مطالعات اسلامي و ديگر مسئولان سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامي و مديران کتابخانه هايي که کتاب هاي مورد نظر خود را

در آنجا يافته ام، قدرداني مي نمايم. بديهي است هرگونه نقصي در کتابشناسي حاضر متوجه اينجانب مي باشد. اميد آن که با بذل توجه اهل قلم و نظر، نقايص اين مکتوب در ويراست هاي بعدي اصلاح شود.

سيدصادق حقيقت

تابستان ۱۳۷۹

۱- آخرت و خدا، هدف بعثت انبیا

مهدي بازرگان. چاپ اول: تهران، رسا، ۱۳۷۷. ۲۳۹ ص.

این کتاب متن تکمیل شده سخنرانی بازرگان در جشن مبعث انجمن اسلامی مهندسين (به تاریخ ۷۱/۱۱/۱) با نقادی هفت تن از شخصیت ها و پاسخ نویسنده به ایشان می باشد. بازرگان پس از طرح بحث های مقدماتی (مانند دین و سیاست نزد داوران بنی اسرائیل و زرتشتیان و مسیحیان، و بررسی برخی آیات قرآنی)؛ هفت دلیل برای اثبات نظریه «آخرت و خدا، هدف بعثت انبیا» ارائه می کند: شعار دین برای دنیا موجب تبدیل توحید به شرک، انصراف از دین و سلب امید و ایمان، تصرف دین و دولت به دست رهبران شریعت، کالای شیطان شدن دین، و ترک دنیا به خاطر دین می شود، علاوه بر آن که پیامبران، خبردهندگان قیامت و آخرت هستند و نظریه فوق باعث می شود مردم در مورد مسایل بشری خود نیاندیشند.

به عقیده سیدمحمدجواد موسوی غروی باید نقش دین ناب را از متدینان جدا کنیم. نمایه های اصلی اقتصاد و سیاست در جامعه اسلامی از متن های دینی اتخاذ می شود. بازرگان در پاورقی های خود به شکل مفصل به موسوی غروی پاسخ می گوید. به طور مثال او می گوید موظف بودن به عدالت با مردم، غیر از ایجاد و برپایی حکومت است. عبدالکریم سروش معتقد است بازرگان که خود روزگاری شیفته ایدئولوژی اندیشه دینی بود، با مرگ خود بر آن فکر، مهر خاتمت زد. بازرگان در نفي این تعارض می گوید مقصود من از «تدوین ایدئولوژی» در اواخر دهه ۱۳۴۰، برداشت انسانی و عصري، با توجه به رهنمودهای شریعت بوده است.

به عقیده حسن یوسفی اشکوری بازرگان گاه عدم دخالت دین در امور دنیوی، و گاه دیگر دخالت آن را اثبات می کند. نقد مصطفی کتیرایی بر نویسنده این است که هر چند دین نیامده که درس خیاطی و آشپزی دهد، ولی می تواند نمایه های اصلی قوانین و مقررات حاکم بر معاملات را به ارمغان آورده باشد. سعید غفارزاده و ضیاء رفیعیان و محمد بسته نگار، هم به توضیح مراد بازرگان، و هم به نکته هایی شبیه کتیرایی اشاره دارند. بازرگان در پایان، اشکال های فوق را ناشی از عدم دقت به نقاط اصلی بحث، و عطف توجه به نکته های فرعی می داند. به عقیده او نکته هایی که پیامبران راجع به دنیا داشته اند، از باب توصیه هایی است که هر فرد برجسته ای ممکن است برای مردم زمان خود داشته باشد. هدف خدا از بعثت انبیا، مبدأ و

معاد است؛ هر چند حکومت نیز باید به دست مسلمانان باشد. در چنین جامعه ای دیانت حاکم بر سیاست است، اما با آن درهم نمی آمیزد. پیامبران برای تعلیم مسایلی آمدند که ما نمی توانستیم بدانیم.

کـ TM

۲- آراء في المرجعية الشيعية

مجموعه من الباحثين. الطبعة الاولى: بيروت، دارالروضة، ۱۴۱۵ ق . ۵۹۱ ص.

این کتاب مجموعه ۲۲ مقاله از نویسندگان مختلف است که به برخی از آنها به دلیل ارتباط با موضوع کتابشناسی حاضر اشاره می شود.

مقاله محمدصادق مزینانی به «اختلاف حکم و فتوا و جایگاه هر یک از آنها» می پردازد. او علت طرح این موضوع را مشخص کردن محدوده ولایت فقیه معرفی می کند. او برخلاف صاحب جواهر، حکم حاکم را محدود به اجرای احکام شرع نمی داند و به مواردی مثل منع احتکار و قیمت گذاری نیز سرایت می دهد. حکم فقیه نافذ است و بر فتوای مجتهد مقدم می باشد.

محمدحسین فضل الله در مقاله خود شئون مرجع را همانند امام معصوم (ع) (جز مواردی که استثنا شده) می داند. فقط با این برداشت است که می توان به نظریه سیاسی ولایت فقیه به شکل کامل قایل شد.

سیدعباس صالحی در مقاله «امام خمینی و مرجعیت» با توجه به نسبت دین و سیاست نزد امام، نظر ایشان راجع به شئون مرجعیت را بررسی می کند.

ابوالقاسم یعقوبی مقاله ای با عنوان «مرجعیت و رهبری» ارائه کرده است. به عقیده او انفکاک بین رهبری و مرجعیت وجود ندارد و دیگر فقها و مقلدهای آنها ملزم به تبعیت از رهبر اسلامی می باشند.

محسن آجینی نیز مقاله ای با عنوان فوق داراست. او اعلیت را در مرجعیت شرط می داند، و مسئولیت های رهبر اسلامی را به سه دسته تقسیم می کند: مسئولیت جهانی، مسئولیت در برابر امت اسلامی و مسئولیت در مقابل شریعت. او پایه بحث خود را قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قرار می دهد.

ابوالقاسم یعقوبی در مقاله ای دیگر تحت عنوان «مرجعیت والای دین و سیاست» به بحث زمان و مکان از دیدگاه مطهری و نقش مرجعیت در طول تاریخ ایران اشاره هایی دارد.

سیدکاظم حائری نظریه جدایی رهبری از مرجعیت را به بوته بررسی گذارده است. وی این بررسی را بر دلیل های نقلی و اصول عقلی و مشکل های عملی مبتنی می سازد. جدایی رهبری از مرجعیت موجب ضعف نظام اسلامی می شود. هنگام تزامن چاره ای جز تقدم ولایت بر فتوا وجود ندارد.

عبدالحسین شهیدی صالحی عنوان مقاله خود را «ولایت فقیه از دیدگاه شهید ثالث» قرار داده است. شهید ثالث (شیخ محمدتقی قزوینی) که در عصر قاجار می زیست، برای فقیه تمامی شئون اسلامی را شرط می داند.

کـ TM

۳- آزادی از دیدگاه اسلام

م. ع. عطایی اصفهانی. چاپ اول: قم، عصر ظهور، ۱۳۷۸. ۲۸۷ ص.

مقدمه و چهارده فصل، سازماندهی بحث های کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول با عنوان «اسلام و آزادی انسان»، از خلقت انسان و دعوت پیامبران بحث می کند. فصول دوم و سوم، «اسلام و آزادی انسان در انتخاب دین»، «و اسلام و عدم اجبار در پذیرفتن آن» عنوان دارد. عطایی در فصل بعد تحت عنوان «پیرامون آزادی در اسلام و اعدام مرتد» معتقد است مسأله قتل مرتد، همان آزادی و هماهنگی با قوانین بین المللی است.

فصل پنجم با عنوان «اسلام و آزادی در تمایل های فطری»، تنها مرز اسلام را آنچه حرام انگاشته شده می داند. نویسنده در فصل بعد با نگاهی تاریخی، مسأله آزادی را در حکومت معصومین و خلفای راشدین پی می گیرد. «اسلام و آزادی اندیشه» عنوان فصل هفتم، و «اسلام و آزادی عقیده و بیان» عنوان فصل هشتم است. اسلام ما را به اندیشیدن قبل از انجام کار ترغیب؛ و از اندیشیدن درباره مسایل بیهوده نهی می کند. امر به معروف و نهی از منکر، دو اصل ثابت آزادی بیان محسوب می شوند. دو فصل بعد به مبحث «اسلام و آزادی آموختن و مورد آموزش قرار دادن» و «اسلام و آزادی قلم» اختصاص دارد. نشر دانش، جز با آزادی قلم امکان پذیر نیست. البته توهین و جسارت، غیر از آزادی بیان و قلم می باشد.

فصل یازدهم، آزادی را از دیدگاه سیدمحمدحسین طباطبایی بررسی می کند. از دیدگاه او اول این که آزادی ریشه در آفرینش دارد، و دوم این که مرزهای آزادی در اسلام و غرب متفاوت می باشد. عنوان فصل دوازدهم، «اسلام و جستجو در امور شخصی مردم» و عنوان فصل سیزدهم، «اسلام و آزادی از دیدگاه دانشوران جهان» است. جستجو در امور خصوصی مردم، عملی شیطانی تلقی می شود. آخرین فصل کتاب، مسأله «اسلام و آزادی احزاب» را به بحث می گذارد. عطایی احزابی را که به مقتضای فطرت به خدای یکتا ایمان آورده اند را «احزاب درون دینی» می خواند. از دیدگاه وی، حکومت های تک حزبی به استبداد می انجامد، و در حکومت پیامبر(ص)، نوعی تكثر احزاب وجود داشت. پیوست کتاب، اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در خصوص بحث آزادی می باشد.

ک TM

● آزادی از دیدگاه امام خمینی

مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه. قم، نشر محدث، ۱۳۷۸. ۱۰۴ ص.
این کتاب فقط سخنان امام خمینی راجع به آزادی را گردآوری کرده است.

ک TM

۴- آزادی از نگاه استاد مطهری

(گردآوری) حسین ایزدی. چاپ اول: قم، صدرا، ۱۳۷۹. ۲۶۷ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه گردآورنده، از پنج بحث اصلی تشکیل می شود. بر اساس بحث اول، معنای صحیح آزادی، نبودن مانع برای بروز استعداد های بشر و نبود تحمیل به بشر می باشد. بحث دوم با عنوان «ارزش آزادی»، محدودیت های انسان را وراثت، محیط طبیعی و جغرافیایی، محیط اجتماعی و تاریخ و عوامل زمانی معرفی می کند. هیچ گونه تعارضی بین قضای عام الهی از یک طرف، و اختیار و آزادی انسان از طرف دیگر نیست. اسلام درباره آزادی به عنوان یک ارزش از ارزش های بشر اعتراف کرده است، اما نه ارزش منحصر به فرد. این دین الهی در عین این که شکل اجتماعی دارد و به جامعه می اندیشد، حقوق و آزادی فردی را نیز نادیده نمی گیرد.

بحث سوم، «آزادی معنوی» است. انسان باید آزادانه خدا را عبادت کند. «آزادی اجتماعی»، عنوان دیگر کتاب می باشد، و بحث های مانند آزادی تفکر و آزاد کردن عقل از عادت های اجتماعی را بررسی می نماید. مطهری، آزادی جنسی و نظریه فروید را بررسی، و در مقابل، نظریه اسلام را در این زمینه تشریح می کند. وی در دفاع از حجاب می گوید این امر به معنای زندانی کردن زن در خانه نمی باشد، بحث آخر کتاب، «جمهوری اسلامی و آزادی» است. مطهری پس از تشریح معنای «جمهوری اسلامی» و نقش مردم در آن، به آزادی مخالفان و احزاب در این نظام اشاره دارد.

ک- TM

هـ آزادی اندیشه و بیان: عامل تفرقه یا وحدت فرهنگی؟

عبدالمجید نجار. ترجمه محسن آرمین. چاپ اول: تهران، قطره، ۱۳۷۷. ۱۲۰ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه ای از مترجم و مقدمه ای از جابر العلوانی، از سه فصل تشکیل می شود. بر اساس فصل اول، «وحدت فکری مسلمانان» دارای رکن های زیر است: جامعه نگری، توحید و ایجاد پیوند، واقع گرایی، نقادی و روش علمی و موضوعی. فصل دوم به موضوع «آزادی اندیشه و وحدت فکری مسلمانان» می پردازد. آزادی اندیشه یعنی آزادی انسان در برگزیدن راه های تأمل عقلانی، و همچنین آزادی او در بیان و ترویج اندیشه هایش. آزادی اندیشه باید به مثابه یک اصل شرعی تلقی شود. عقل و اندیشه اگر در بند قرار گیرند، از واقع گرایی دور می شوند. برعکس، روحیه علمی و انتقادی، زمینه را برای تضارب افکار آماده می کند.

«آزادی اندیشه و وحدت فکری مسلمانان»، موضوع فصل سوم است. جامعه های اسلامی به تفرقه دچار شده اند. استبداد در این میان نقش مهمی ایفا می کند. غرض نویسنده وحدت فرهنگی میان امت، وحدت روش در تحقیق و تنظیم حیات اجتماعی در سطح اندیشه و عمل است. وحدت سیاسی مسلمانان نیز در دو سطح تعریف می شود: وحدت سیاسی فراگیر از راه وحدت در قالب یک دولت اسلامی، و وحدت در موضع گیری ها در قبال رخداد های جاری. جنبش های اسلامی که برانگیزاننده وحدت مسلمین بوده اند، نیز به آفت هایی دچار شده اند.

ک- TM

عـ آزادی در نهج البلاغه: رفتار علی(ع) با مخالفین سیاسی

عبدالعلی بازرگان. تهران، رسا، ۱۳۷۷. ۱۸۹ ص.

یک مقدمه و دو فصل (گروه های سیاسی مخالف، حقوق و آزادی های عمومی)، کتاب حاضر را تشکیل می دهند. نویسنده بر آن است که چهره ای جدید از شخصیت امام(ع) را مکشوف نماید. دشمنان را می توان به دشمن آشکار، بی شعور حق ناشناس و حق شناس خیانتکار، یا منافق و متعصب و خائن تقسیم کرد.

در فصل اول جریان انحراف ناکثین و قاسطین و مارقین بررسی می شود. اختلاف های پس از انقلاب بطور معمول به این جهت است که همه می خواهند از نتیجه های آن بهره مند شوند. امام در مقابله با این گروه ها، رأی اکثریت را ارجح می نهد. «حقوق و آزادی های اجتماعی» در فصل دوم مورد بحث واقع می شود، و شامل موارد زیر است: آزادی انتخابات، آزادی سربازی، آزادی مالیات و مراقبت دقیق بر عملکرد دولتمردان و رفتار آنها با مردم. امام علی(ع) نشست های مردمی بدون پلیس و پاسدار داشتند، و از سرکوب مخالفین و تحکیم ظالمانه قدرت پرهیز می کردند.

۷- «آزادی سیاسی در اسلام» (تحقیق)

مهدی منتظر قائم. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۵. ۲۴۷ ص.

این مجموعه از طرح موضوع تحقیق و سه فصل تشکیل شده است، و دو فرضیه دارد:

۱- آزادی سیاسی مردم، یک اصل فقهی است.

۲- تضييع حقوق، تنها مورد استثنا از اصل فوق است.

فصل اول، «آزادی فردی» نام دارد. آزادی فردی این است که هیچ فردی را بدون مجوز قانونی نمی توان در قید و بند کشید. هر انسانی حق حیات دارد و قتل مشرکان هم مشروع نیست. خدا انسان را آزاد آفریده و در صحنه تشریح نیز او را بجز در مواردی خاص، آزاد گذاشته است و لازم است مانع های آزادی او رفع شوند. نکته های مورد استفاده از روایت ها در این زمینه عبارت است از: اصل برائت از تکلیف، نفی سلطه غیر برفرد، نهی از پرسش های بی مورد، لزوم وجود امنیت در جامعه و تفویض امور به اشخاص مؤمن از جانب خدا.

فصل دوم به بحث آزادی بیان می پردازد و این که دلیلی ندارد بحث آزادی عقیده را به آزادی دینی محدود کنیم. علاوه بر آن، آزادی در اظهار عقیده نیز وجود دارد و نظریه های درون دینی هیچ گاه گمراه کننده نیست. حاکم اسلامی باید با دیگران مشورت کند. دلیلی بر منع کردن اهل کتاب و ذمی از اظهار کفر وجود ندارد؛ اما اگر دعوت آنها در جامعه اسلامی به گمراهی بینجامد، حرام فرض شده است. اشخاص آزادند که از آزادی خود دفاع کنند یا حاکمان را نصیحت نمایند. بخش پایانی این فصل، نظری به محدودیت های آزادی دارد. این موارد عبارت اند از: ضایع نمودن حقوق عمومی (ایجاد خلل در نظام مسلمین، فتنه انگیزی، ایجاد تفرقه و افشای اسرار نظامی) و تضعیف دین (ایجاد خلل و نوع آوری). اگر کتابی احتمال ایجاد گمراهی داشته باشد، نمی توان از نشر آن جلوگیری کرد.

در عنوان فصل سوم، «آزادی عمل»، دلایل وجوب مشارکت مردم در حکومت بیان شده که عبارت است از: لزوم اهتمام به امور مسلمانان، لزوم جلوگیری از ضایع نمودن حقوق مردم، نصیحت به سران سیاسی و امر به معروف و نهی از منکر. مشارکت سیاسی در موارد زیر نمود پیدا می کند: آزادی انتخاب، آزادی نظارت و آزادی مشورت. مردم علاوه بر مشارکت سیاسی، حق مخالفت سیاسی هم دارند. بنا بر ارشادی بودن امر به اطاعت از اولی الامر، روشن می شود که خود اطاعت و نبود اطاعت، ثواب و عقابی ندارد. بر اساس هر پایه ای، مخالفت سیاسی در زمینه های زیر جایز است:

۱- انتقاد از حاکم و حکومت؛

۲- فعالیت احزاب و انجمن ها؛

۳- شهادت نسبت به اعلم بودن غیررهبر؛

۴- قطع به خطای رهبر از جانب مأمور اجرا؛

۵- مواردی که موجب ایجاد خلل در نظام و ضایع نمودن حقوق مردم نمی شود؛

همان طور که گفته شد، ممنوعیت های عمومی (ضایع نمودن حقوق عمومی و تضعیف دین) و ممنوعیت های ویژه (مثل

نبود آشکار نمودن کفر در حکومت اسلامی برای اهل کتاب) نیز وجود دارد.

حمید آیتی. چاپ اول: تهران، فردوسی، ۱۳۷۳. ۱۴۱ ص.

این کتاب، دو نوشته دیگر به نام «اصل حاکمیت اراده» و «ملی شدن» را نیز دارا است، و در آغاز آن دیباچه حسین میرمحمدصادقی قرار دارد.

مقاله اول با عنوان «آزادی عقیده و بیان و موقعیت آن در حقوق عمومی» از پنج فصل تشکیل شده است. ضرورت آزادی بیان را می توان در بالا رفتن جنبه های فکری مردم، شناخت حق از باطل بر پایه عقلانیت، ایجاد ثبات و تعادل، کنترل و نظارت اجتماعی و جلب مشارکت عمومی در حل مشکلات بیان نمود. جنبه های گوناگون آزادی عقیده و بیان عبارتند از: آزادی از تفتیش عقیده، آزادی از تحمیل عقیده، آزادی داشتن عقیده و آزادی ابراز عقیده.

فصل دوم، «مبانی آزادی عقیده و بیان در جمهوری اسلامی ایران» عنوان گرفته است. آیتی ابتدا به مصادیق آزادی عقیده و بیان در قرآن و سنت اشاره می کند. به عقیده مطهری اظهار عقیده کفرآمیز نیز آزاد است، جز آن که غرضی منافقانه در بین باشد. حکم ارتداد در اسلام با مفاد حقوق بشر همخوانی ندارد. نویسنده در پایان این فصل محدودیت های آزادی عقیده و بیان (مانند ایجاد خلل به مبانی اسلام و بی توجهی به حقوق عمومی مثل مطالب محل امنیت و هتک حیثیت اشخاص) را برمی شمارد.

فصل سوم به «مبانی قانونی آزادی عقیده و بیان در ایران» و فصل چهارم به تفاوت های پایه ای حقوق اسلام و حقوق بشر امروزی می پردازد. اسلام دین فردی نیست و به نقش اخلاق و رابطه فرد و جامعه ارجح می نهد. عنوان فصل پنجم، «دولت و آزادی عقیده و بیان» است.

مقاله دوم، اصل حاکمیت قراردادها را با توجه به اصول حقوقی و فقهی و آرای متفکرینی مانند طبرسی، خویی، محقق قمی، سیدکاظم یزدی و امام خمینی بررسی می کند.

ک TM

۹- آزادی و دموکراسی در اندیشه امام خمینی(س)

عاطفه پهلوان. چاپ اول: تهران، ذکر، ۱۳۷۹. ۱۱۱ ص.

این کتاب از مقدمه سیدمحمد موسوی خوئینی ها و مقدمه نویسنده بهره می برد، و موضوع هایی از قبیل آزادی، دموکراسی، مشروعیت، اقتضاهای زمانی، حکومت اسلامی و اختلاف آرا در جامعه را از دیدگاه امام خمینی بررسی می کند. آزادی از دیدگاه امام، عبارت است از حق انتخاب یا اختیاری که انسانها در رابطه با نوع زندگی، مشی، عقیده، نظر و رأی خود دارند. محدوده آزادی در قوانین اسلام و قانون اساسی تبلور یافته است. امام به آزادی احزاب و حقوق اقلیت های مذهبی در حکومت اسلامی معتقد بود. امام با دیکتاتوری مخالفت داشت، اما دموکراسی اسلامی را از دموکراسی غربی متمایز می دانست. بر این اساس، قانون اساسی باید مبنای رفتار اجتماعی قرار گیرد.

امام در زمره اندیشمندان دینی است که هر چند مشروعیت نظام را از جانب خدا می داند، ولی معتقد است این مشروعیت با مقبولیت اکثریت جامعه امکان ظهور می یابد، و شکل حکومت نیز با مراجعه به آزادی عموم ملت تعیین می شود. حکومت اسلامی خود را از مردم جدا نمی داند، و اقتضاهای زمانی را نیز در نظر می گیرد. به اعتقاد وی، فقیه ناظر بر اجرای قانون است، و تحت آن عمل می کند، و دیکتاتوری فقیه به عزل او می انجامد.

ک TM

۱۰- آینده در قلمرو اسلام

سید قطب. ترجمه سیدعلی خامنه ای. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹. ۱۳۹ ص.

در مقدمه ای که مترجم کتاب آورده گرایش عموم طبقات به مسایل مذهبی و علاقه به فرا گرفتن این مسایل و تحلیل و تحقیق را یادآور شده است، که ضرورت جمع آوری اصول و مبانی پایه ای اسلام را همراه با تحلیل کامل، جهت آشنایی با احکام اصولی اسلام ایجاب می نماید. به گفته مترجم، این کتاب قدمی بزرگ و مؤثر در راه انجام این رسالت است، که با وضعی ابتکاری چستی دین را معرفی کرده و سرانجام حکومت جهان را پیروزی مکتب اسلام می داند.

مؤلف کتاب، با عنوان «اسلام، راه زندگی»، اسلام را دینی می داند که جهان هستی را می شناساند و موقعیت و هدف انسان را در صحنه هستی مشخص می کند. همچنین دارای برنامه ای است که همه سازمان ها و تشکیلات زندگی ساز را دارا است؛ زیرا دارای سازمان اخلاقی، تشکیلات سیاسی و شکل و خصوصیت های حکومت، نظام اجتماعی - اقتصادی و دارای حقوق بین الملل و همبستگی جهانی است. این دین مردم را از جاهلیت به خداپرستی سوق می دهد و احکام و مقررات منحصر به خود دارد. این دین نمی تواند از دنیا جدا باشد و برنامه الهی آن تنها در مفهوم های ذهنی، دستورهای اخلاقی، تشریفات و تظاهرات مذهبی منحصر نمی گردد. اروپا خود مروج جدایی دین از دنیا بوده و خود در دامن آن گرفتار آمده است. تاریخ مسیحیت و تفتیش عقاید نیز، باعث روشنفکری و تجددطلبی شد، ولی راه نجات در افکار غربیان نیست. نویسنده سپس با اشاره به نظر برتراند راسل در مورد پایان دوران برتری نژاد سفید، از هم گسیختگی تمدن غرب را تحلیل کرده و مارکسیسم را در ستیز با سرشت انسانی توصیف می کند و آن را حکومت زور و سرنیزه و فاقد ضمانت برای ترقی و سعادت جامعه معرفی می کند. به گفته او، اسلام فرشته نجات است و دارای برنامه ای متناسب با سرشت انسان و برآورنده نیازهای واقعی وی و ضامن هماهنگی و همبستگی انسان است، که در روزگار حکومت اسلامی و در آن نظام تحقق یابنی است.

ک TM

۱۱- آیین کشورداری از دیدگاه امام علی(ع)

محمد فاضل لنگرانی. چاپ چهارم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳. ۲۰۶ ص.

این کتاب که در دو بخش تنظیم یافته است، مجموعه بحث های آموزشی نویسنده محترم، در شرح عهدنامه مالک اشتر است، که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم ایراد گردیده و سپس به صورت کتاب تهیه و تنظیم شده است.

بخش اول کتاب، به بررسی زندگی و شخصیت مالک اشتر پرداخته شده و موقعیت فرهنگ و تمدن مصر، و اوضاع سیاسی آن دوره بررسی شده است.

بخش دوم، به آیین کشورداری از نظر امام علی(ع) اختصاص دارد. این بخش، شرح نامه امام به مالک اشتر است و نویسنده با الهام از نامه علی(ع)، قلمرو حکومت و ولایت را جمع آوری خراج، دفاع در مقابل دشمنان، و اصلاح مردم و شهرها می داند. در ضمن در این بخش کتاب، از تقوا، مراتب آن، راه سعادت و اعمال صالح و اهمیت آن نیز بحث شده است.

نویسنده، با بیان گفتاری از علی(ع)، که خشونت با مردم را در حکم جنگ کردن با خدا تلقی می کند، می گوید که دیکتاتوری و خصلت استکبار، از خودباوری، خویشن گرایی، تشخیص طلبی، تفاخر و تفرعن نشأت می گیرد. او در ادامه این بحث ها، بحث هایی متناسب با این مفاهیم طرح کرده است.

نویسنده راه تداوم حکومت را طرد سخن چینان، رازداری و خطاپوشی، گره گشایی، مشورت خواهی از افراد دارای شرایط، مدیریت صحیح، اعتماد به مردم و تفکیک قوا و مسایلی دیگر می‌داند. اهمیت نیروهای مسلح، ویژگی های آنان، شرایط فرماندهان و نیز وظایف رهبر در مقابل فرماندهان سپاه اسلام، از بحث های دیگر کتاب است.

به اعتقاد نگارنده، استمرار دولت و پایداری آن، ضامن اجرای عدالت و استقرار قسط است؛ و تبعیض، از آفت های یک حکومت است. اهمیت قضا و شرایط قضات و وظایف رهبر در برابر آنان، بحث دیگری است که نویسنده به آن پرداخته و آورده است که به طور کلی، استقرار قانون عدل، در دست دستگاه قضایی شایسته و عادل است. در انتخاب کارگزاران، رعایت ضابطه به جای رابطه از تأکدهای علی(ع) است. تأمین نیازهای مادی کارمندان دولت، ایجاد نظام بازرسی کارآمد، و اهمیت دادن به کشاورزی و مالیات نیز، از دستورهای امام علی(ع) است که نویسنده کتاب آنها را توضیح داده است.

طبق این کتاب، عوامل سقوط و از هم گسیختگی حکومت در دیدگاه علی(ع) عبارت اند از:

۱- روحیه تکاثر و جمع مال در دولتمردان.

۲- سوء ظن و بدبینی برای بقا و استمرار دولت.

۳- پندناپذیری از رخدادها و پیشامدها.

در بیان ویژگی های حاکم مردمی، نویسنده با الهام از کلمات علی(ع)، مردم را از خود دانستن و خود را از مردم دیدن، زیستن در کنار مردم و با مردم بودن را، به عنوان مهمترین ویژگی ها ذکر کرده و سپس نتیجه مردمی بودن و پلشتی های جدایی از مردم را تفسیر نموده است.

به اعتقاد نویسنده به طور کلی، با دقت در کلمات علی(ع) می توان این گونه نتیجه گیری کرد که اول باید مسایل اسلامی و جامعه اسلامی را شناخت، و سپس میدان را برای اجرای احکام خدا آماده کرد و در نهایت، شهادت، پایان راه و اوج رشد انسان محسوب می شود.

ک TM

۱۲- آیین و اندیشه در دام خودکامگی

سیدمحمد خاتمی. چاپ اول: تهران، طرح نو، ۱۳۷۸. ۴۶۲ ص.

عنوان فرعی کتاب، «سیری در اندیشه سیاسی مسلمانان در فراز و فرود تمدن اسلامی» نام دارد. این کتاب از مقدمه و سه بخش تشکیل شده، و حاصل تدریس «سیری در اندیشه سیاسی مسلمانان» در سالهای ۴-۱۳۷۳ در دوره کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس می باشد. نویسنده در مقدمه، سه دوره برای اندیشه سیاسی اسلام تشخیص می دهد: صدر اسلام، دوران خلافت و پادشاهی خودکامه، و بالاخره رویارویی اندیشه سیاسی اسلام با غرب. محدوده زمانی کتاب حاضر به دوره دوم مربوط می شود. دو آفت بزرگ شیدایی و نفرت، مانع اساسی شناخت صحیح تمدن غرب می باشد.

بخش اول کتاب، «زمینه ها» نام دارد. خاتمی ابتدا مروری تاریخی به جهان اسلام در این دوره دارد. او سه جریان فکری این دوران را تشریح، تصوف و تفکر فلسفی می داند. در این دوران فلسفه در مرحله سختی قرار گرفته بود، و چالشی بزرگ بین عقل و شرع درگرفت. او در اینجا به سیاست فلسفی فارابی و مخالفین او اشاره می نماید.

بخش دوم، «اندیشه سیاسی» عنوان گرفته، و بحث را از اندیشه سیاسی فارابی آغاز می کند. جهان شناسی فارابی از اندیشه نوافلاطونی متأثر است، و فلسفه را بر دین مقدم می دارد. استیلا و خودکامگی شاهان عرصه را بر تفکر فلسفی تنگ نمود، و گذاری از فلسفه سیاسی به فلسفه شاهی آغاز شد. اندیشه سیاسی عامری و مسکویه، پلی برای این گذار تلقی می شود. پس از این دوران تأمل فلسفی در امر سیاست به افول گرایید و جدال های کلامی جای گزین آن شد. در اوج چنین بحرانی نخستین سیاستنامه ها به نگارش درآمد. در سیاستنامه ها، اصالت دین در پرتو اصالت قدرت رنگ می بازد، و دین در

خدمت قدرت سياسي درمي آيد. از دیدگاه خواجه نظام الملک و غزالي، «شاهنشاهي»، تقدیري تاريخي بود و توجیه شرعي داشت.

تمدن اسلامي در باختر، شکوه و آوازه اي کمتر از خاور نداشت. ابن باجه نماینده گریز از تقدیر سياست به تدبیر خرد بود. ابن خلدون را جامعه شناس نظریه تغلب محسوب کرده اند، هر چند به نظر نویسنده این گمانه صحیح نیست. روش تحلیل او تاريخي و جامعه شناسانه است. موضوع محوري مقدمه ابن خلدون، «علم عمران» است. او پایه اجتماع را «عصبيت»، و پایه رياست را «عصبيت و قهر» مي داند. تاريخ از نظر او حرکت دوري دارد و شاه، خدايگان انحصارطلب است. بخش سوم، «سخن پایاني» عنوان دارد. تقدیر تاريخي مسلمانان چنان بود که نیم قرن پس از دمیدن آفتاب اسلام، ابر سياه تغلب و خودکامگي آسمان اجتماعي آنان را تیره کرد، و تفکر فلسفي جاي خود را به واقع گرايي و نظریه قدرت داد. شاید بتوان گفت پس از ابن خلدون سخن تازه اي در اندیشه سياسي مسلمانان گفته نشده است. ذات حکومت هاي مغول، عثماني و صفويه چيزي جز تغلب نبود، هر چند در دوران صفويه، روحانيت شيعه پایگاه مهمي پيدا کرد. از آن زمان بود که روحانيت به عنوان یک نهاد اجتماعي مشخص درآمد. از دیدگاه محقق سبزواري پادشاه دين «عیار و عدالت» شعار کسي نیست، جز شاه عباس دوم.

در دوران جدید و در رويارويي با اندیشه غرب، شاهد تحولي در اندیشه سياسي شيعه هستيم. اندیشه سياسي کواکبي و ناييني از این قبیل است. ما بیش از هر زمان دیگر به سياسي بر پایه منطق و مصلحت نیازمنديم.

۱۳- ابعاد حکومت اسلامي

ج. م. قم، نشر صالح. ۱۳۵۷. ۳۲ ص.

کتاب مختصر حاضر نگاهی کوتاه به حکومت اسلامي دارد تا آن را از شکل «مجهول مطلق» بیرون آورد. سیاست داخلی حکومت اسلامي در مجلس عالی، مجلس شورا و دستگاه اجرایی یا دولت متبلور می شود. در سیاست خارجی از کارشناسان استفاده، و روابط حسنه با کشورهای مختلف بر قرار می گردد. برابری و حقوق اساسی مردم همانند اصل مالکیت و حقوق زنان نیز محترم می باشد. جنگ ابتدایی، تنها با حضور معصوم (ع) مجاز است.

ک TM

۱۴- الابعاد السياسية لمفهوم الحاکمیه: رؤیة معرفیه

هشام احمد عوض جعفر. الطبعة الاولى: فیرجینیا، المعهد العالمي للفکر الاسلامي،

۱۴۱۶ ق. ۲۸۶ ص.

این کتاب که در اصل رساله فوق لیسانس نویسنده در دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه قاهره است، از مقدمه، سه فصل و نتیجه تشکیل می شود. طه جابر العلوانی در مقدمه طولانی خود بر این کتاب از نویسنده تقدیر می کند، و نظریه حاکمیت الهی در اسلام را با نظریه حاکمیت الهی در دین یهود و نصاری مقایسه می نماید. روش بحث در این کتاب، اسنادی (استناد به وحی)، تاریخی، تطبیقی و تحلیلی است.

فصل اول به تعریف حاکمیت و اقسام آن می پردازد. حاکمیت به دو دسته تکوینی و تشریحی تقسیم می یابد. هدف حاکمیت دو چیز است: رفع اختلاف های دنیوی و اخروی بین مردم، و دستیابی به مصالح مورد نظر در دو دنیا. حاکمیت سیاسی از نظر اسلام باید برگرفته از شرع باشد. مشروعیت قانونی به سه صورت است: افتا، قضا و ولایت مظالم (که هدف آن محافظت از حقوق مردم است).

فصل دوم، مباحث سیاسی و روش شناختی حاکمیت را مطرح می‌کند. نویسنده سه رکن برای تکثرگرایی سیاسی متذکر، و آن را از نظر اسلام بررسی می‌نماید. از دیدگاه او، مبحث حاکمیت در ارتباطی تنگاتنگ با مصلحت مردم قرار دارد. در پایان این فصل، تطبیقی بین نظریه اسلام و غرب نسبت به مفهوم حاکمیت، توزیع قوا، و رقابت سیاسی صورت گرفته است. عنوان فصل سوم، «مفهوم الجاهلیه» است. جاهلیت، فقط برهه زمانی نیست و بصورت ضرورت بر اشخاصی معین تطبیق داده نمی‌شود، بلکه حالتی است که در هر زمان ممکن است به وجود آید.

ک TM

۱۵- الاجتهاد والتقليد و سلطان الفقيه و صلاحياته

محمد مهدي الأصفی. الطبعة الثالثة: قم، الغدير، ۱۴۱۶ ق. ۲۱۸ ص.

بحث های مقدماتی و سه بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. بر اساس مقدمه، امت اسلامی باید به مسایل اجتماعی توجه کند، و مرجعیت در این میان نقش مهمی را ایفا می‌نماید. سه توطئه دشمنان در جهان اسلام عبارت است از: تحریف، غرب گرایی و استبداد سیاسی. در هر سه بعد، علما و مراجع می‌توانند به مقابله با این توطئه ها برخیزند. علما باید به مسایل اخلاقی مانند عمل صالح، خشیت، مسئولیت و معرفت از یک سو، و به موقعیت اجتماعی خویش از سوی دیگر توجه کنند. امر به معروف و نهی از منکر دایره وسیعی دارد، و به امور فردی محدود نمی‌شود.

بخش های اول تا سوم به ترتیب به «اجتهاد»، «تقلید» و «ولایت فقیه» می‌پردازند. آصفی در بخش سوم ابتدا منصب حکومت را از منصب افتا و قضاوت جدا می‌کند. ما علاوه بر جنبه های توحید آفرینشی، الوهی، ربوبی و تشریحی، باید به توحید حاکمیت نیز توجه نماییم. دین اسلام، دین کاملی است و خود را به عبادت های فردی محدود نمی‌کند. این دین الهی وظیفه ما را در جنبه های اعتقادی، تشریحی و اجرایی مشخص کرده است. تاریخ سیاسی علمای شیعه، سه دوره را به خود دیده است: مرحله تقیه، مرحله مبارزه علنی و مرحله در دست گرفتن حکومت. حق حکومت، از آن فقها است و روایت های معصومین بر آن شهادت می‌دهند. نویسنده پس از ذکر روایت های این باب، نظر فقها را به دو دسته تقسیم می‌کند: ولایت عامه و نظریه حسبیه. بنابر نظریه دوم نیز تشکیل حکومت واجب است، چرا که دفاع از اسلام و بسیاری از امور دیگر، بدون ایجاد حکومت اسلامی میسر نمی‌باشد.

ک TM

۱۶- «احکام حکومتی و مصلحت» (تحقیق)

سیف الله صرامی. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۳. ۴۰۷ ص.

این مجموعه علاوه بر طرح تحقیق، شامل مقدمه و هفت فصل است. مصلحت و خیر عمومی در حقوق اساسی و فلسفه سیاسی، جایگاهی ویژه دارد. جمعی از فقهای اهل سنت، با قبول ادله ای همچون قیاس، مصالح مرسله، استحسان و سدّ ذرایع، دایره احکام شرعی را توسعه داده اند. فقه شیعه این توسعه را نپذیرفته است، ولی به هر حال ابعاد مختلف حکم حکومتی و جایگاه مبناي آن یعنی مصلحت، در فقه شیعه کمتر مورد عنایت واقع شده است. فرضیه تحقیق حاضر در این تحقیق چنین سازماندهی شده:

«پی ریزی احکام حکومتی و مصلحت اندیشی مضبوط و مستند، و حاکمیت اسلامی بر یک نظام شورایی با شرایط، وظایف معین و قانون مند، ابزاری است معقول، مشروع و متقن برای پاسخگویی اسلام به نیازهای زمان.»

فصل اول، «جایگاه احکام حکومتی و مصلحت از دیدگاه شیعه» نام دارد. حکم حکومتی در تصور نخستین، عبارت است از کلیه اموری که از سوی خداوند به رهبر مشروع و قانونی مردم واگذار شده تا به هر شکلی که مصلحت است، عمل کند. نویسنده تحقیق، بحث حکم حکومتی را در قرآن کریم و روایت‌ها پی می‌گیرد و تاریخچه مختصری از آن را در صدر اسلام ذکر می‌نماید.

فصل دوم، به بحث احکام حکومتی و مصلحت از دیدگاه اهل سنت می‌پردازد و بیان شده که دلیل متقنی برای حجیت مصالح مرسله وجود ندارد. به نظر صرامی، عنصر حکومت و اختیارات آن، می‌تواند گره از مشکلات بگشاید.

عنوان فصل سوم، «احکام حکومتی و مصلحت در سیره معصومین(ع)» است. نویسنده در این فصل، به دنبال دو هدف است: اصل مشروعیت عنصر مصلحت و حدود آن. مبانی احکام حکومتی معصومین(ع) عبارت است از: کتاب، سنت، مصالح و مفاسد اجرایی. ترتیب و درجه بندی مصالح از نظر اهل سنت، در سیره معصومین(ع) نیز برای رتق و فتق امور جامعه (و نه در احکام کلی الهی) دیده می‌شود. شرط عمل به مصلحت، عصمت نیست و مراتب مصلحت چنین است: ضرورت‌ها، حاجت‌ها و تحسین‌ها.

عنوان فصل چهارم، «منابع و ضوابط مصلحت در صدور احکام حکومتی» است. منابع مصلحت عبارت است از: عرف و بنای عقلا و دانش بشری. مصلحت باید در مقاصد عامه شریعت و مربوط به دین، نفس، عقل، نسل و مال باشد. شرایط دیگر آن محدودیت به کتاب و سنت و اجماع، رعایت اهمّ و مهم، رعایت خبره بودن، در مرحله ضروری یا مورد حاجت بودن و قرار نداشتن در محدوده عبادات است.

نویسنده در فصل پنجم، به بحث مرجع تشخیص مصلحت، در صدور احکام حکومتی پرداخته است، و بدین سبب وارد بحث شورا در اسلام می‌شود و می‌گوید که ارتکاز عقلا در این بحث، رأی اکثر (حدود دو سوم) است.

فصل ششم، «مردم و احکام حکومتی» نام دارد، که در آن وظیفه مردم را هم اطاعت و هم حق انتقاد دانسته است. فصل هفتم، به مقایسه بحث‌های مطرح شده با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. مرجع این امر، مجمع تشخیص مصلحت است.

ک TM

۱۷- اخلاق اسلامی در روابط سیاسی

عبدالعلی بازرگان. چاپ اول: تهران، قلم، ۱۳۶۱. ۱۶۰ ص.

کتاب از چهار فصل تشکیل شده است. بر اساس فصل اول، «انحرافات اساسی در خلیقات اجتماعی» عبارت است از: غیرت جاهلانه و تعصب متکبرانه، میل به قدرت و ریاست طلبی، جو زدگی و نان به نرخ روز خوردن و غلو در اعتقادات و گرایش‌ها.

«اشاعه و افشای بدی‌ها» (موضوع فصل دوم) عبارتند از: سخن چینی، عیاری (انتقال زشتی‌ها)، افشاگری، پی‌گیری معایب مردم و گوش دادن به شایعه‌ها. بازرگان در فصل بعد با عنوان «برخوردهای اعتقادی» به مجادله، دفاع عقیدتی و بحث بی‌نتیجه می‌پردازد.

«برخی از آفت‌های زبان در روابط اجتماعی» (فصل چهارم) عبارت است از: غیبت، توهین، فحش، طعنه، لعنت، اهانت، نقل مطالب ناپسند، تهمت، اراجیف و بهتان. راه درمان دو چیز است: خاموشی، و بی‌اعتنایی نسبت به باوه‌گویان.

ک TM

۱۸- اخلاق کارگزاران در کلام و پیام امام خمینی

بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی. چاپ اول: قم، دفتر انتشارات اسلامی،

۱۳۷۲. ۷۸۳ ص.

این کتاب که فقط آرای امام خمینی را در زمینه اخلاق کارگزاران نقل قول کرده است، از مقدمه و چهار فصل تشکیل می‌شود. بر اساس مقدمه، حکومت جنبه عملی فقه است، و مهم پیاده کردن اسلام و اصل برابری می‌باشد. فصل اول، «صفات مسئولین در نظام اسلامی» را موارد زیر معرفی می‌کند: پاکسازی روحی، جلب رضای خدا، ساده زیستی، اعتماد به نفس، صبر، تعهد به موازین اسلامی، اشاعه معنویت و برپایی عدالت، رعایت عدالت و امانت، انجام تکلیف، حکومت بر قلوب، خدمتگداری و مردمی بودن، تواضع در مقابل مردم، خوش برخوردی، فروتنی در مقابل قانون، انجام وظیفه، اهمیت به بیت المال، اهمیت به محتوا و عمل، پند آموزی از وقایع، انتقاد پذیری، اعتراف به اشتباه، دقت عمل و رسیدگی به امر متخلفین، ارایه کارها به مردم، پرهیز از قدرت طلبی و حب مال، و حفظ آبروی نظام.

عنوان فصل دوم، «وظایف مسئولین در مقابل یکدیگر» است، و به مسایل زیر اشاره دارد: نظم و سلسله مراتب، رفتار اسلامی با زیر دستان، هشدارهایی در به کارگیری افراد و حفظ وحدت. فصل سوم، «وظایف مردم و مسئولین در مقابل یکدیگر» را محبت و تفاهم و امر به معروف و نهی از منکر معرفی می‌کند. فصل چهارم به «رسالت سفرا و سفارتخانه‌ها» می‌پردازد.

ک- TM

۱۹- الاخلاق و السياسة في الفكر الاسلامي و الليبرالي و الماركسي

محمد ممدوح علي محمد العربي. القاهرة، الهيئة المصرية للكتاب، ۱۹۹۲. ۳۹۰ ص.

این کتاب که ارتباط اخلاق و سیاست را در اسلام، لیبرالیسم و مارکسیسم به شکل مقایسه‌ای بررسی می‌کند، از پنج فصل تشکیل می‌شود. بخش اول که دو فصل دارد، پس از تعریف اخلاق و سیاست و ارتباط آنها، سیر تاریخی این بحث را در غرب و اسلام مورد کاوش قرار می‌دهد. نویسنده، متفکران اسلامی را به دو دسته کلاسیک و جدید تقسیم می‌کند، و در دسته اول به کندي، فارابی، ابن مسکویه، ماوردی، غزالی و ابن تیمیه؛ و در دسته دوم به محمد بن عبدالوهاب، عبده، اقبال، عبدالرازق، مودودی و خالد محمد خالد اشاره می‌نماید. فارابی همانند افلاطون و ارسطو، اخلاق را فرع سیاست و امری فردی می‌دانست. اقبال حاکمیت دینی به معنای قرار داشتن حاکمی مستبد در رأس حکومت، و همچنین جدایی دیانت از سیاست را رد می‌کرد. علی عبدالرازق اسلام را دین، و غیرمرتبط با مسأله دولت می‌دانست.

فصل سوم جهت مطالعه سیاست و اخلاق در اسلام، ارزش‌های اخلاقی مرتبط با تفکر سیاسی را به بحث می‌گذارد. دولت اسلامی علاوه بر سه عنصر حکومت، مردم و زمین؛ نیاز به حاکمیت الهی نیز دارد. به نظر نویسنده استقرار دولتی عرفی در سرزمین اسلامی، غیرممکن به نظر می‌رسد. فصل چهارم و پنجم، ارتباط اخلاق و سیاست را در لیبرالیسم و مارکسیسم پی می‌گیرد. اخلاق لیبرالی، اخلاقی سودگرا و منفعت طلبانه و مبتنی بر استعمار است. مارکسیستها بطور اصولی اخلاق را روبروئی روابط تولید معرفی می‌کنند.

ک- TM

۲۰- الادارة والنظام الاداري عند الامام علي(ع)

محسن باقرالموسوي. الطبعة الاولى: بيروت، الغدير، ۱۴۱۹ق. ۳۲۰ ص.

نویسنده، بحث های خود را بر اساس یک مقدمه، چهار فصل و خاتمه طراحی کرده است. فصل اول با عنوان «مفهوم و ویژگی های مدیریت»، ابتدا واژگان «تدبیر»، «امارت»، «زور»، «حاکمیت»، «سیاست» و «راعی» را توضیح می دهد و سپس ویژگی های مدیریت علوی را صفات انسانی، عقل، بردباری و علم معرفی می کند. فصل دوم (صفات و وظایف مدیر) به مقایسه آرای افلاطون، ارسطو و فارابی با امام علی(ع) دست می زند. صفات مدیر از دید امام عبارت است از: وقار، سعه صدر، دوری از غضب، مدارا، عفو، دقت و توجه تأنی در صدور فرامین، کوشش، وقت شناسی، شناخت زمان و جلب رضایت مردم. وظایف مدیر، مسایلی مانند تفکر، مشورت، تقدیم موضوع مهم تر بر مهم و اشراف به مسایل را دربرمی گیرد. موسوی در فصل سوم (نظم مدیریتی در حکومت امیرالمؤمنین) به بحث هایی همچون نقش امام، وزرا، کاتبان، کارمندان، پلیس، پست و غیره اشاره می کند. فصل آخر تفکر مدیریتی امام را با مدیریت جدید مقایسه می نماید. امام(ع) بوروکراسی را به وسیله عواملی مانند تأکید بر عامل انسانی، کارشناسی، رابطه رییس و فرد تحت فرمان، نظارت و دوری از جمود، قابل کنترل می داند. امام علی(ع) با واگذاری بخشی از قدرت به والیان خود، به نوعی عدم تمرکز در تعیین وزرا، ارتش، امنیت داخلی، قضاوت و اقتصاد قایل بود. نویسنده در خاتمه، پیشنهادهای زیر را طرح می کند: عدم تمرکز در مدیریت، سپردن اختیارات معقول به دیگران بر اساس اصل مصلحت، مشورت، امنیت شغلی، منظم کردن ساعات کار، رقابت، آموزش حین عمل، صندوق شکایت ها و بالا بردن معنویت بین افراد.

TMک

۲۱- ادبیات انقلاب در شیعه

صادق آئینه وند. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۹. ۲۰۴ ص.

نویسنده در مقدمه کوتاه خویش بر این کتاب، به بررسی معنای ادب و ادبیات پرداخته و با برشماری دو مفهوم عام و خاص برای ادب، به معنای خاص آن، یعنی شعر و نثر توجه دارد. هدف از نگاشتن کتاب، گام نهادن در حوزه ادبیات متعهد و سیاسی بیان شده که نویسنده نام آن را ادبیات انقلاب نامیده است. غرض اصلی این اثر به ادعای نویسنده آن شناسایی چهره انقلابی - مکتبی شیعه در تاریخ است که گویای ریشه داری انقلاب اسلامی ایران و پیوند آن با نهضت های شیعی نیز می باشد. او در این راستا، به مرور زندگانی و اهداف و نگرش های انقلابی شاعران شیعه می پردازد که با هدف استمرار امامت شیعه، به زبان شعر، پیام انقلابی ائمه شیعه را به مردم می رسانده اند.

در راستای تلاش برای شناخت اسلام، شناخت ادب انقلابی شیعه، به منظور شناسایی زبان انقلاب، ضرورتی تام دارد. این هدف با بررسی سابقه فرهنگی انقلابی از زبان شاعرانی که خود عامل انقلاب و با ظلم و ستم در مبارزه بوده اند، امکان پذیر است، تا راهی باشد برای بررسی ابعاد سیاسی و نظامی قیامهای شیعه از ابتدا تا انقلاب ۱۳۵۷ در ایران.

در این کتاب، به طور مختصر زندگی عده ای از شاعران انقلابی شیعه، اعم از زن و مرد، همراه با نمونه هایی از اشعار انقلابی آنان بررسی شده، که مهمترین آنان عبارت اند از ابوالاسود دثلی، کُمیت و فرزدق. در پایان، همچنین به سخنان ادیبانه و انقلابی حضرت زینب(ع) و چند تن دیگر از زنان انقلابی شیعه نیز اشاره شده است.

TMک

۲۲- الارشاد الي ولاية الفقيه

سید یوسف مدنی تبریزی. قم، المطبعة العلمية، ۱۴۰۶ق. ۲۸۷ ص.

موضوع کتاب، ولایت فقیه در عصر غیبت و محدوده آن است. به گفته نویسنده، اختلاف در ولایت مطلقه است، نه اصل ولایت و مقتضای اصل اولی، که عدم ولایت است. آنچه مورد استفاه از دلایل چهارگانه، ثبوت ولایت مطلقه برای معصومین است. مقصود از ولایت در اینجا، نفوذ همه تصرف های فقیه است، نه صرف اوامر شرعی یا شخصی او. ولایت، حتی در انفس و اموال هم وجود دارد.

در مورد ولی فقیه، مدنی بر این اعتقاد است که دلیلی برای ولایت مطلقه وجود ندارد و باید بر موارد متیقن اقتصار نمود. تصدّی امور سیاسی در زمان غیبت، منحصر در وجود فقیه نیست، بلکه هر کس صفات لازمه را داشته باشد، باید به تشکیل حکومت قیام کند.

نویسنده می گوید که اگر وکالت صحیح باشد، به این معنا است که رهبری امام لاحق، با موت امام سابق باطل می شود. مقصود از «علما» در روایت، ممکن است امامان باشند. مقبوله عمر بن حنظله هم ضعف سندی دارد، و هم مربوط به باب قضاوت است. مشهوره ابی خدیجه هم مربوط به باب قضا است. مرسله تحف العقول نیز بصورت ظاهر در خصوص ائمه (ع) است. لفظ «حوادث»، در توفیق شریف اجمال دارد، علاوه بر آن که ممکن است مقصود، پرسیدن حکم مسایل مجهول باشد. به هر حال در توفیق، اجمال وجود دارد. اخبار دیگری هم وجود دارد که دلالت بر ولایت غیرمطلقه دارد.

به نظر نویسنده، قضاوت در اسلام از اهمیت خاصی برخوردار است و برخی از احکام برای قاضی کراهت دارد، مثل قراردادن مانع بین خود و دشمنان. ولایت قضا نیز، بدون شک اثبات می شود.

در قسمت دیگری از کتاب اشاره شده که اگر ولایت را به معنای توقف تصرف غیرفقیه، بر اذن فقیه بدانیم، باید گفت آنجا که نیاز به اجازه امام (ع) وجود دارد، باید از فقیه اجازه بگیریم و در این مورد، هنگام شک، اصل عدم ولایت جاری می شود. نویسنده در بخش های بعدی کتاب چند نقل قول از علمای مهم در باب ولایت فقیه آورده و در این باره، نظریه های شیخ انصاری، غروی اصفهانی و نایینی ذکر می گردد.

موضوع بحث های بعدی نویسنده، عبارت است از: جهاد، مهاجرت، دفاع از نفس، دفاع از مال، دفاع از عرض، فروع های دفاع، محارب، مفسد، حد محارب و اقسام قتل.

ضمیمه این کتاب، بحثی است راجع به علم غیب امامان (ع).

۲۳- ازمه الفكر السياسي الاسلامي في العصر الحديث: مظاهرها، اسبابها، علاجها

عبدالمجيد متولي. الطبعة الثالثة: الاسكندرية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۵. ۳۱۴ ص.

نویسنده، نموده‌ها و مظاهر نابسامانی‌های تفکر سیاسی اسلامی را در مقدمه، سبب‌ها و علت‌های آن را در بخش اول، و راه‌حلهای آن را در بخش دوم بحث می‌کند. در مقدمه به مسایلی مانند نابسامانی تطبیق و اجرای احکام شرعی در عصر حاضر، عدم تطابق کامل قانون اساسی کشورهای اسلامی با احکام شرعی، تمسک ناقص حکام و رعایا به احکام شریعت و مسأله تقلید از غرب اشاره شده است. علل این مشکلات را در چند امر می‌توان جستجو نمود: جمود در باب اجتهاد، حاکمیت دیکتاتوری از زمان امویان، عدم تمیز بین تشریح عام و تشریح عصری و استفاده ابزاری از دین (توسط مسلمانان و غیرمسلمانان).

راه حل مشکلات تفکر سیاسی اسلامی را با توجه به علت‌های مذکور می‌توان چنین برشمرد: گشودن باب اجتهاد (با کنار گذاشتن روحیه تصوف و تعصب، و توجه به روح حاکم بر احکام اسلامی)، پیدا کردن اسلوب خاصی برای تفسیر قرآن و سنت، توجه به تخصص، کنار گذاشتن تقلید کورکورانه از غرب و خشن نشان ندادن اسلام. نویسنده با رویکردی اسلامی به نقد لیبرالیسم، سرمایه‌داری، مارکسیسم (و نظریه تضاد طبقاتی) و نظریه حاکمیت ژان بدن می‌پردازد. به اعتقاد وی نظریه اخیر نمی‌تواند از استبداد جلوگیری کند.

ک TM

۲۴- استخدام القوة في العلاقات الدولية من منظار القوانين الدولية

والفقه الشيعي: دراسة مقارنة

حمید الحیدری. المترجم: عرفان محمود. طهران: رابطه الثقافة والعلاقات الإسلامية،

۱۴۱۸ ق. ۲۵۰ ص.

مقدمه، سه فصل و خلاصه، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. فصل اول به «تعریف‌ها و مفهوم‌های بحث» اختصاص دارد. هدف احکام فقهی، توحید و استقرار عدالت است. این احکام در طول تاریخ، استمرار و دوام دارند. مقصود نویسنده از «به‌کارگیری زور»، مفهومی عام‌تر از جنگ است.

فصل دوم، «موضع قوانین بین‌المللی در استفاده از زور» را از طریق معاهده‌های لوکارنو (۱۹۲۵) و بریان - کلوک (۱۹۲۸) بررسی می‌کنند. از نظر حقوق بین‌الملل، استفاده از زور در ده مورد مجاز شمرده شده است. فصل سوم همین بحث را از دیدگاه فقه شیعه و مبانی آن (کتاب و سنت و عقل و اجماع به عنوان منابع اصلی، و عرف و احکام حکومتی و معاهده‌های بین‌المللی به عنوان منابع فرعی) به بحث می‌گذارد. «خلاصه»، دو دیدگاه فوق را با هم مقایسه می‌کند.

ک TM

۲۵- استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام (ج ۱)

سید احمد موثقی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰. ۳۷۶ ص.

این کتاب، دارای مقدمه‌ای بطور نسبی مفصل از محمدتقی جعفری است، که به بحث درباره وحدت امت اسلامی پرداخته و امت اسلامی را دارای شخصیت دینی بیان نموده است. جعفری سپس با تقسیم اختلاف‌ها به دو دسته معقول و غیرمعقول، راه حلّ تحقق اتحاد را کسب معرفت اسلامی می‌داند.

این کتاب، در سه فصل تنظیم یافته است. در فصل اول، به طور کلی ولایت شیطان و استکبار، ولایت طاغوت و ولایت بیگانگان، اهل کتاب، کافرها و ظالمان، از عوامل تفرقه و توحید و وحدت دینی و الهی، ولایت خدا و رسول او و اولی الامر، قسط و عدل، امر به معروف و نهی از منکر، توکلی و تبرّی و اعتصام به ریسمان خدایی، از عوامل وحدت ذکر شده و هر کدام از اینها با استناد به آیات قرآن مورد بررسی قرار گرفته است. پیمان‌ها و قراردادهای پیامبر(ص) در دوران جاهلیت و در دوران اسلام و تشکیل دولت اسلامی در مدینه توسط پیامبر(ص)، الگوهای وحدت و یگانگی برشمرده شده و راه پیروزی، پند گرفتن از سنت تاریخ اسلام بیان شده است.

در فصل دوم کتاب، با عنوان «زمینه و سابقه تاریخی وحدت و تفرقه در جهان اسلام»، نویسنده بیان می‌کند که به نسبت فاصله گرفتن مسلمانان از تعالیم اسلامی و حاکمیت نفس و شیطان و طاغوت و انحراف‌ها و اراده، بتدریج اتحاد و انسجام مبدل به تفرقه و تشتت شد. و جهان اسلام زمینه ضعف و از هم گسیختگی را فراهم ساخت و با هجوم تمدن غربی و ایجاد تغییرهای پایه‌ای در روابط سیاسی مسلمانان، تمدن اسلامی راه ضعف و از هم گسیختگی را پیمود.

نویسنده در فصل سوم، به عملکرد سیدجمال الدین اسدآبادی به عنوان اولین نداد دهنده وحدت در جهان اسلام، با هدف رهایی از ضعف و از هم گسیختگی پرداخته و با تقسیم بندی واکنش‌های جهان سوم در برابر تحوّل‌های غرب، به طرفداران پیروی از تمدن غربی و غربگرایی (تجدد) و طرفداران احیای تفکر دینی و غرب ستیزی (اصلاح طلبی دینی)، ضمن بررسی دیدگاه‌های طرفداران این دو دسته واکنش، عملکرد و دیدگاه‌ها و اصول اندیشه سیدجمال را که طرفدار دسته دوم واکنش (اصلاح طلبی) بوده، مورد نقد و بررسی قرار داده است و اتحاد اسلامی را اساس ایده مرحوم سید ذکر می‌نماید.

ک.م.ت

۲۶- استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام (ج ۲)

سید احمد موثقی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱. ۴۶۸ ص.

این مجلد از مقدمه و دو فصل تشکیل می‌شود. فصل اول با عنوان «در مصر، سوریه و حجاز»، استراتژی وحدت و اندیشه سیاسی محمد عبده، سیدمحمد رشیدرضا، عبدالرحمن کواکبی، علی عبدالرازق، جنبش اخوان المسلمین، شیخ عبدالمجید سلیم (جمعیت دارالتقرب) و شیخ ابوزهره را بررسی می‌کند. عبده راجع به وحدت، نظری شبیه سیدجمال داشت. رشیدرضا بر خلاف عبده بر حمایت از نظام خلافت تأکید می‌کرد. وی خلافت را به دو قسم آرمانی و بالفعل تقسیم می‌نمود. کواکبی، استبداد ترک‌ها را بزرگترین مانع اتحاد اسلامی و پیشرفت مسلمان‌ها تلقی می‌کرد. او در کتاب *ام‌التقری* طرحی برای اتحاد اسلامی با مرکزیت مکه ارائه می‌کند. علی عبدالرازق به طور کلی به الغای خلافت رأی داد، و به سکولاریسم قایل شد. از مهمترین موضوع‌ها و دیدگاه‌های حسن البنا و اخوان المسلمین می‌توان به ناسیونالیسم، وحدت عربی یا پان عربیسم و مسأله خلافت اشاره کرد.

مهمترین و مؤثرترین حرکتی که پس از آن شکل گرفت، «جماعه‌التقرب بین المذاهب الاسلامیه» بود. آن‌ها به شکل مستقیم و غیرمستقیم از سیدجمال تأثیر پذیرفته بودند. شیخ محمود شلتوت یکی از مهمترین اعضای جماعت فوق محسوب

می شد. ورود شیخ عبدالمجید سلیم به آن گروه، روح تازه ای به آن بخشید. آنها علاوه بر اتحاد نسبی شیعه و سنی توانستند شیعه را به شکل بهتری معرفی کنند.

فصل دوم با عنوان «در عراق و لبنان»، مسأله وحدت را از دیدگاه سیدشرف الدین (صاحب المراجعات)، سید محسن امین عاملی، میرزای شیرازی، محمدتقی شیرازی، کاشف الغطاء، شیخ عبدالکریم زنجانی، محمدتقی حکیم، سیدمحمدباقر صدر و دیگران بررسی می کند. مهمترین عوامل تفرقه عبارتند از: استعمار، صهیونیسم، کمونیسم، نفوذ و رسوخ زشتی های اخلاقی در میان مسلمین، فرقه گرایی و مجادلات مذهبی و حکومت های وابسته و خودکامه. عوامل و وسایل رسیدن به این اهداف شامل جنبه های اخلاقی، عقیدتی، سیاسی و اقتصادی می شود.

ک TM

۲۷- الاستعانة بغير المسلمين في الفقه الاسلامي

عبدالله بن ابراهيم بن علي الطريقي. الطبعة الثانية: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۷ ق. ۵۳۹ ص.

این اثر رساله دکترای نویسنده در دانشکده شریعت دانشگاه امام محمدین سعود ریاض می باشد. نویسنده این کتاب را در یک مقدمه، سه باب و یک خاتمه سامان داده است. مقدمه به اهمیت و سابقه تحقیق در خصوص ارتباط مسلمین با غیر مسلمین و طرح کلی کتاب اختصاص دارد.

باب اول، «ارتباط امت اسلامی با امتهای دیگر» نام گرفته و سه فصل دارد.

در فصل اول اصول اساسی این ارتباط، همانند تسامح و انسانیت در اسلام، نیکی به مردم، جواز هدیه دادن به غیرمسلمین و هدیه گرفتن از آنها، حلال بودن طعام اهل کتاب و جواز ازدواج با آنها، پذیرش جزیه، وفای عهد با ایشان و جواز معامله با آنها مطرح می شود. در فصل دوم این مسأله اثبات می شود که اصل اولی در ارتباط با دیگران، صلح است نه جنگ. در فصل بعد ارتباط مسلمین با کفار حربی، اهل ذمه، پناهندگان، و اصول حیاد و اعتزال و حکم معاهدات بین المللی در اسلام به بحث گرفته می شود.

عنوان فصل اول از باب دوم، «دارالاسلام و دارالحرب» نام دارد، و به تعریف آنها و دارالعهد و دارالموادعه نیز می پردازد. در فصل دوم مباحثی از جمله حکم پناهندگی به دارالکفر، ممنوعیت ولایت کافران بر مؤمنین، حکم تعلم مسلمان از کافر و حکم استخدام مسلمان در دولت کفر طرح می شود. فصل سوم به مسأله یاری گرفتن دولت اسلامی از کفار غیرذمی اختصاص دارد. از کفار نمی توان بر ضد مسلمانها کمک گرفت، اما از ایشان علیه کفار دیگر می توان استفاده کرد. استفاده از تجارب ایشان در امور مادی نیز بی اشکال است. فصل چهارم به کمک گیری مسلمانان از کفارذمی اختصاص دارد.

در فصل اول از باب سوم، مباحثی از جمله حرمت کمک گرفتن از اهل بدعت طرح شده است. در فصل بعد به معضل ورود کفار به جزیره العرب و محدوده جغرافیایی آن می پردازد. نویسنده بحث بعدی خود را افراط و تفریط در مدارا و تساهل با غیرمسلمانان قرار داده و نتیجه می گیرد که در این زمینه باید حد وسط را رعایت نمود. نتیجه کتاب به نتایج کلی مباحث و راه حل های پیشنهادی برای رهایی از، از هم گسیختگی مسلمانان در برابر کفار اختصاص یافته است.

ک TM

۲۸- اساس الحكم في الشريعة الإسلامية: الشوري، العدل، المساواة

صالح بن غانم السدارة. الطبعة الأولى: الرياض، دارالمسلم، ۱۴۱۲ ق. ۵۹ ص.

همان گونه که از عنوان کتاب مشخص است، سه بحث شورا، عدالت و برابری، فصل های اصلی کتاب را تشکیل می دهند. اسلام دینی کامل است و به بحث حکومت نیز می پردازد. یکی از تفاوت های اصل شورا در اسلام و غرب این است که شورا در اسلام بین اهل حل و عقد و سرآمدان وجود دارد. شعار اصلی دین اسلام، عدالت است و در جنبه های فردی و اجتماعی تحقق می یابد. انسانها با هم برابری و مساوی نژادی و قومی نمی تواند عامل برتری برخی از آنها تلقی شود.

TMک

۲۹- الاسس السياسية والمذهب الواقعي

الشيخ الركابي. بيروت، الدارالاسلامية، ۱۴۰۷ ق (۱۹۸۷ م). ۳۵۵ ص.

این کتاب، دربرگیرنده بحث هایی در زمینه آرای سیاسی مارکسیسم، لیبرالیسم و مکتب اسلام است. هدف از طرح بحث های مربوط به اسلام و احکام آن، آشنایی نظری با اصول آن عنوان شده است. این کتاب در سه بخش تدوین یافته است. قبل از ورود به بحث های اصلی، نویسنده به بحث هایی در زمینه فلسفه تاریخ، مذهب سیاسی، راه های بحث سیاسی، ایدئولوژی سیاسی، اخلاق سیاسی و آزادی سیاسی در نظام مارکسیستی و سرمایه داری پرداخته است.

بعد از آن، در قسمت اول کتاب، فلسفه سیاسی مکتب مارکس مطرح شده و بحث هایی در زمینه دیالکتیک، مادی بودن تاریخی، پرولتاریا، دولت، مالکیت و قومیت بتفصیل آمده است. وی در بحث مربوط به سرمایه داری، درباره فلسفه سیاسی سرمایه داری، مالکیت و آزادی فردی بحث کرده است.

بخش سوم کتاب، بحث از حکومت و دولت در اسلام است. نویسنده در این قسمت به اختصار ضرورت حکومت را در جوامع مختلف مطرح کرده و وجود حکومت را به عنوان عنصری عملی برای اجرای قواعد و قوانین ضروری جوامع بیان نموده است.

رکابی در ادامه این بحث، ولایت انتصابی و انتخابی را به طور مختصر بحث کرده، و شروط لازم برای حاکم اسلامی در نظام ولایی را از دید گروهی از علمای قدیم و معاصر توضیح داده است.

نویسنده می گوید که عقل، اسلام و ایمان، عدالت، فقاقت، حسن ولایت، عدم بخل و طمع و حرص، و ذکوریت، از شرایط عمومی حاکم اسلامی است. سپس بحث هایی نظیر خروج و یا امکان عدم خروج بر امامی را که مسلمین با او بیعت کرده اند، متذکر شده، و فتوا به عدم امکان خروج بر امام عاصی و فاسق را، خلاف نصوص قرآنی و روایت ها دانسته است.

نویسنده با توجه به موضوع غدیرخُم، برخورداري امام علي(ع) را از حق الهی ولایت و فعلیت یابی آن با بیعت، از اعتقادات شیعه برشمرده است. وی بیعت با امام را به معنای اعتماد به او و انقیاد از حاکمیت او در حکومت می داند؛ زیرا بعد از بیعت، حقوق متقابل بین حاکم و مردم تحقق می یابد و وظیفه امام، اجرای تکالیف لازم الاجراست.

نویسنده در بحث تفصیلی از ولایت فقیه، آن را دارای مبنای عقلی و نقلی می داند. مبنای عقلی ولایت فقیه، حکم عقل به رهبری فرد صالح برای حاکمیت است؛ و مبنای نقلی آن، روایت های منقول از امامان(ع) و آیات قرآنی است. حدود اختیارات ولی فقیه، معنای اولوالامر، شورا و لزوم مشورت ولی فقیه در امور اداری حکومت، از جمله بحث هایی دیگری است که به تفصیل در این کتاب مورد بررسی قرار می گیرد.

۳۰- الاسس الفلسفية للعلمانية

عادل ضاهر. الطبعة الثانية: بيروت، دارالساقی، ۱۹۹۸. ۴۲۹ ص.

این کتاب هر چند مبانی فلسفی سکولاریسم را بررسی می کند، ولی به دلیل اهمیت آن در این مجموعه توصیف می شود. مقدمه و دوازده فصل، اجزای کتاب حاضر را تشکیل می دهند. عنوان فصل اول، «سؤال های محوری» می باشد. امثال علی عبدالرازق وجود آیات سیاسی در متون اسلامی را انکار نمی کنند، بلکه آنها را مرتبط با شأن دین نمی دانند. ضاهر برخلاف عبدالرازق مستقیماً رابطه دین و سیاست را بررسی نمی کند، بلکه معتقد است از نظر فلسفی و منطقی و مفهومی (اعتباریات عقلیه محضه)، رابطه ای ضروری بین دین و سیاست وجود ندارد. وی از اینجا عرفی گرایی را امری حتمی می داند. علمانیت از منظر فلسفی و منطقی، غیر از علمانیت تاریخی است. شرع نمی تواند ما را به امور خلقی امر کرده باشد. تقدم معرفت شناسانه اخلاق نسبت به دین، از دیگر محورهای اختلاف است. به عقیده ضاهر، باب معاملات در شریعت از قواعد بشری تبعیت می کند. فصل دوم به تعریف عرفی گرایی اختصاص دارد. وی به نقد آرای محمد عماره می پردازد و اشراف دین بر سیاست را رد می کند. فصل بعد به بحث های زیر اختصاص دارد: «چیستی معرفت دینی»، «ارکان اصلی معرفت علمی»، «چیستی معرفت علمی»، «طرح معرفت شناسانه»، «اخلاق و دین»، «شناخت ارزشی و طاعت خدا» و «شناخت به وسیله عقل و وحی». به نظر نویسنده، اثبات عرفی گرایی متوقف بر شناخت و اهمیت عقل نسبت به وحی است.

«اسلام و عرفی گرایی» و «عرفی گرایی و عقلانیت و استقلال انسان»، موضوع دو فصل آخر است. به نظر عادل ضاهر ارتباطی مفهومی بین دین و دولت (و اسلام و سیاست) وجود ندارد. استقلال انسان هم در بُعد اخلاقی و هم در بُعد عقلانی قابل بررسی است، و دو بُعد عقل نظری و عقل عملی را در برمی گیرد. نظریه حاکمیت الهی با استقلال انسان سازگاری ندارد.

۳۱- الاسلام، الاخلاق والسياسة

محمد ارکون. ترجمه هاشم صالح. الطبعة الاولى (بالعربية): بيروت، اليونسكو بالتعاون مع

مرکز الانماء القومي، ۱۹۹۰. ۲۳۱ ص.

چاپ اول این کتاب به زبان فرانسه در سال ۱۹۸۶ بوده است و از یک مقدمه، چهار فصل و ملحقات تشکیل می شود. مقدمه از اهمیت اخلاق و سیاست در اسلام، و همچنین از عقل و خیال (یا عقلانیت و متخیل) و روش تحقیق قدیم و نوین در اسلام بحث می کند.

فصل اول، «نظریه ارزش های قرآنی» نام دارد و پیش فرض آن، جاودانی بودن احکام قرآن برای زمان ها و مکان های مختلف است. ارکون در این فصل اسم های الهی، شهادت، امت (و مؤمنون) و امر (و شرع) را در راستای بررسی اخلاق کلاسیک در قرآن بررسی می کند.

فصل دوم، «دین، دولت، دنیا» عنوان دارد. تفکر اسلامی از آغاز با این سه عنوان درهم آمیخته بوده است. علی عبدالرازق نشان داد که نهاد خلافت هر چند در اصل خود قدسیتی نداشت، اما از جانب فقها تقدس یافت. علما هر چند طبقه اجتماعی واحدی محسوب نمی شوند، اما به هر حال خود را متخصص علوم دینی می دانند. به عقیده ارکون در نسبت سنجی دین،

دولت و دنیا لازم است این بحث را در دو دوره کلاسیک و معاصر به شکل جداگانه مطرح کنیم. انقلاب اسلامی ایران همانند حکومت عثمانی درصدد بود سلطه و مشروعیت دینی را ترویج کند و افراد خاصی را نماینده و خلیفه خدا در زمین معرفی نماید.

ارکون در فصل سوم معتقد است گرایش کنونی مسلمانان به منطوق و معرفت‌شناسی و وجودشناسی بیش از گرایش به تفکر اخلاقی کلاسیک و تقلیدی است. وی در این فصل ۵۱ منبع کلاسیک اخلاق و سیاست در اسلام را معرفی می‌کند. رویکرد او به بحث اخلاق و سیاست در اسلام هم زبان شناسانه است، هم جامعه‌شناسانه.

فصل آخر به اندرزنامه نویسی (که با بعضی تعدیلات در مقدمه ابن خلدون یافت می‌شود) و تطور تاریخی مفاهیم اخلاقی و سیاسی نزد شیعه و اهل سنت می‌پردازد. اختلاف‌های شیعه و اهل سنت در نهایت به اختلاف در معرفت‌شناسی بازمی‌گردد. سؤالی که نویسنده در پایان این فصل مطرح می‌کند آن است که چگونه می‌توان راجع به فرهنگ اسلامی از بعد دینی و تاریخی، تفکر معرفت‌شناسانه داشت.

ارکون در خاتمه (اسلام امروزی) نگرشی قرآنی و تجربه مدینه پیامبر(ص) را از روش فلسفی (افلاطونی یا ارسطویی) جدا می‌کند. به عقیده او لازم است راجع به جایگاه معرفت‌شناسانه وحی و شرایط و راه‌های نقل و تأویل و تفسیر آن و رابطه بین وحی، حقیقت و تاریخ، تفکر و تأملی عمیق‌تر صورت گیرد.

TMK

۳۲- اسلام انقلابی و انقلاب اسلامی

ابوالفضل عزتی، تهران، انتشارات هدی، ۴۵۴ ص.

بررسی علمی مبانی اسلام و ارزش‌های انقلابی اسلامی، از اهداف نویسنده این کتاب است؛ زیرا زیربنای انقلاب اسلامی، اسلام انقلابی است که تمام جنبه‌های آن باید شناخته شود، تا ارزش انقلاب اسلامی نیز آشکار گردد.

کتاب حاضر دارای دو بخش است. در بخش اول کتاب بیان شده که با توجه به مفهوم انقلاب در اصطلاح‌های غربی، که سیر تکاملی حکومت را یک سیر دایره‌وار و دورانی می‌دانند، مفهوم اسلامی انقلاب با تغییر و تحول دورانی تطابق ندارد. زیرا در اسلام حکومت و قدرت در خدا منحصر است و سیر دورانی ندارد و مسیر تاریخ یک سیر تکاملی است. بنابراین، انقلاب اسلامی نیز یک انقلاب تکاملی است، نه انقلاب بسته و دایره‌وار.

نویسنده در قسمتی از کتاب خویش، اصول کلی سیاست در اسلام را با ده ویژگی توصیف کرده و در بحث از عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دخیل در انقلاب، آنها را به عنوان عناصری تأثیرگذار در انقلاب توصیف کرده است. چپستی انقلاب، همانا اسلامی بودن آن است و ارزش‌های معنوی و اخلاقی اسلام، انقلاب اسلامی را به پیروزی رساند. در فصول بعدی، این ارزش‌های اخلاقی و معنوی بتفصیل بررسی شده است، که در آن به توحید، معاد، اصل جهاد و شهادت توجه خاص شده است.

نویسنده جهانی بودن اسلام، ارزش‌ها و اصول جهانی و بین‌المللی اسلام و نظام سیاسی آن را به عنوان اصول انقلاب اسلامی و اسلام انقلابی شمرده شده، و به همین جهت، از امت جهانی اسلام، اقلیت و اکثریت و مفاهیمی نظیر دارالکفر و دارالاسلام بحث کرده است.

نویسنده در بخش دوم کتاب، امامت و رهبری را در تشیع بررسی کرده است. اعتقاد به امامت، بر اساس اصل وحدت دین و سیاست استوار است و مسئله ولایت فقیه نیز تداوم آن اساس مذهبی است. وی خلافت را بر اساس تجزیه سیاست از دین

و جدایی رهبری دینی از رهبری سیاسی، و انحصار مسئولیت سیاسی در خلافت و خلفا ارزیابی نموده است و لذا ویژگی مکتب تشیع، پویایی و تلاش و اجتهاد است. نویسنده دخالت بیگانگان در ایران و رهبری علما و مبارزه آنها علیه بیگانگان، و وقوع انقلاب اسلامی را از این بُعد بررسی کرده است. پیامدها و تأثیر انقلاب اسلامی ایران، آخرین موضوعی است که در کتاب بدان پرداخته است.

TMک

۳۳- اسلام، حقوق و آزادیهای اساسی انسان و مسأله حقوق بشر

مصطفی الرفعی. ترجمه محمودرضا افتخارزاده. چاپ اول: قم، دفتر نشر معارف اسلامی، ۱۳۷۵. ۱۵۹ ص.

کتاب حاضر دارای شش عنوان اصلی است. عنوان اول (اسلام در گذر عصرها) به ضرورت تحلیل رابطه اسلام و استعمار و علت های عقب ماندگی مسلمانان می پردازد. عنوان دوم (آزادی های عمومی در اسلام)، اسلام را اولین دینی می داند که بشر را به آزادی فردی فرامی خواند. اسلام به بردگان، مصونیت جسمانی بخشید و انسان را از هر گونه اسارتی رهانید. بردگی هنوز هم پایان نیافته است. موضع اسلام در مقابل دین یهود، غیر از موضع مسلمانان در قبایل یهودیان است. از نظر اسلام، آزادی فرد هنگامی میسر است که آزادی دیگران تأمین شود. این دین الهی زن را از اسارت و حقارت تاریخی رهانید. عنوان بعد «جامعه ایده آل» را ترسیم می کند. اسلام دین برادری، برابری و عدالت است. رافعی در عنوان چهارم (دموکراسی از دست رفته) می گوید دموکراسی جدید کلمه ای توخالی است. عنوان بعد به «برابری اسلامی» می پردازد و تفاوت اسلام با سوسیالیسم را بیان می کند. عنوان آخر، «زن و آزادی» است.

TMک

۳۴- الاسلام السياسي

محمد سعيد العشماوي. الطبعة الثالثة: القاهرة، سيناء، ۱۹۹۲. ۲۴۶ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و یازده مقاله تشکیل می‌شود. این اراده الهی است که اسلام، دینی سیاسی باشد. تاریخ صدر اسلام و حکومت‌های پیامبر(ص) و خلفای راشدین، شاهدهای بر این مدعا است. در زیر به تلخیص و توصیف عناوین کتاب می‌پردازیم:

- ۱ - حاکمیت خدا: حاکمیت از آن خداست، ولی به طور مثال مصر می‌تواند شکل قوانین خود را از فرانسه تقلید کند.
- ۲ - حکومت اسلامی: «حکم» در قرآن به معنای قضاوت، و در اصطلاح جدید به معنای مدیریت کشور می‌باشد. به هر حال اصطلاح «حکومت اسلامی» با توجه به کاربرد وسیع آن در بین کشورهای اسلامی، ابهام دارد. در حالی که «امامت» نزد شیعه، مسأله‌ای عقیدتی است؛ «خلافت» نزد اهل سنت نظامی دینی به حکم عقاید اسلامی محسوب نمی‌شود. حکومت اسلامی پس از پیامبر(ص)، حکومتی مردمی بود که با آزادی رأی ملت ایجاد شد.
- ۳ - جهاد در اسلام: جهاد در اصل نوعی دفاع از خود است، نه زورگویی و اذیت دیگران. اسلام، دین رحمت است.
- ۴ - شرع و سیاست دینی: هر حکومتی که عدالت سیاسی و اجتماعی و قضایی را تأمین کند، حکومتی اسلامی به شمار می‌رود.

- ۵ - بنیادگرایی اسلامی: اصول گرایی فکری، بازگشت به اسلام اصیل را مد نظر دارد، ولی اصول گرایی سیاسی به حرکت‌های کورکورانه و سلفی گرایی شکلی اطلاق می‌شود.
- ۶ - ملی گرایی اسلامی: این اصطلاح در دهه ۱۹۴۰ شیوع پیدا کرد، و به هر حال امروزه به مسخ اسلام و تحدید آن به قوم خاصی می‌انجامد.
- ۷ - واقعیت شعار «اسلام، دین و حکومت است»: قرآن نظام حکومتی را سرچشمه گرفته از اراده مردم می‌داند، و به همین جهت آیات قرآنی نظام سیاسی را به شکل کامل تبیین نکرده‌اند.
- ۸ - روش دینی: اسلام دین گفتگو و منطق است، نه دین وحشت و شمشیر.
- ۹ - حقیقت ادعای تقنین شریعت: قرآن (جز آیه حلیت بیع و حرمت ربا) حکمی دیگر را بیان نکرده است. در چنین مواردی می‌توان شکل قانون را از دیگران وام گرفت.
- ۱۰ - شباهت حال به گذشته: حکومت اسلامی نباید آنچه بطور ضروری دینی نیست را اتخاذ کند.

- ۱۱ - اسلام سیاسی و متغیرات بین‌المللی: اسلام سیاسی سه عنصر دارد: جزئیات سیاست برای دین، تأکید بر جماعت مسلمین (و ارتداد خارج شونده‌گان از این جماعت) و جهاد (به عنوان ابزار خشونت). در واقع هیچ‌یک از این سه ادعا قابل اثبات نیستند.

TMK

۳۵- الاسلام السياسي بين الاصوليين و العلمانيين

محمود اسماعیل. الطبعة الاولى: الكويت، مؤسسة الشراع العربي، ۱۹۹۳. ۱۷۴ ص.

مقدمه و پنج بحث، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. فصل اول فرهنگ عربی و اسلامی را با قرائتی ایدئولوژیک مرور می‌کند. این قرائت مورد نظر بسیاری از گروه‌های اسلامی و اصلاح طلب بوده است. نویسنده در این فصل به

گرایش های سیاسی سلفی ها، حسن حنفی، جابری، ادونیس، عادل حسین (با گرایش مارکسیستی) می پردازد، و گرایش سلفی را در مقابل گرایش عرفی گرا (و لیبرال) و گرایش مارکسیستی قرار می دهد.

«مفهوم دولت در اسلام»، عنوان دوم از کتاب حاضر است. این که پیامبر(ص) مسأله حکومت پس از خود را مفتوح گذاشت، نشانه آن است که حکومت مسأله ای دنیوی تلقی می شود. «افراط گرایی دینی، رو به کجا؟» عنوان دیگری است که نویسنده به آن می پردازد. نمونه افراط گرایی را می توان در خوارج و غلات شیعه دید. عنوان چهارم به بحث «جهان اسلام در نظر غرب: بین دین و سیاست» اختصاص دارد. ادوارد سعید، اسلام جدید (در ایران) را تهدیدی برای غرب تلقی می کند. تفکرهای چپ نیز تهدیدی برای غرب به شمار می روند. عنوان آخر به «افتراق های گفتمان دینی معاصر» می پردازد. او اندیشه سیاسی معاصر مسلمان ها را در طیفی بین تئوکراسی (با ویژگی وحدت دیانت و سیاست) و عرفی گرایی تقسیم می کند.

ک TM

۳۶- الاسلام السياسي و الحداثه

ابراهيم اعراب. بيروت، افريقيا الشرق، ۲۰۰۰. ۲۳۱ ص.

این کتاب درصدد است، رویارویی اسلام سیاسی با مدرنیته را در محورها و شخصیت های فکری ذیل پی گیرد:

- ۱- سلفی گرایی: سیدجمال و عبده،
- ۲- بنیادگرایی: حسن البنا، سید قطب (و اخوان المسلمین)،
- ۳- اسلامی کردن دولت و اجتماع: شیخ یاسین،
- ۴- اسلام و دموکراسی: غنوشی (تشابه دموکراسی با اصل شورا در اسلام)، حسن حنفی (دموکراتیک بودن فقه سیاسی اسلام) و محمد عماره (اشتراک های اسلام و دموکراسی)،
- ۵- حرکت های اسلامی در غرب،
- ۶- مشکل هویت و تنوع فرهنگی در مغرب: عبدالسلام یاسین،
- ۷- حسن حنفی و چپ اسلامی،
- ۸- تسامح در فرهنگ اسلامی: محمد ارکون، محمد عابد جابری و علی اوملیل.

ک TM

۳۷- الاسلام، الدولة و المجتمع

سامي زبيدة. ترجمه عبدالاله النعيمي. الطبعة الاولى: دمشق، دارالمدى، ۱۹۹۵. ۲۸۰ ص.

اصل این کتاب به زبان انگلیسی است، و از یک مقدمه و شش فصل تشکیل می شود. این فکر که برای مطالعه «گرایش های اسلامی» به تحلیل «جوامع اسلامی» در طول تاریخ پردازیم، بر این پیش فرض تکیه می زند که ذهنیت ها و اخلاقیات، جوهری تاریخی دارند. به هر حال لازم است بحث «اسلام» را از «مسلمان» جدا کنیم. او راجع به ایران می گوید، انقلاب و جمهوری اسلامی در شخص [امام] خمینی متبلور شده بود، و غیر از او کسی نتوانست محبوبیت مردمی و نفوذ دینی مهمی را کسب کند. هدف زبیده از نگارش کتاب حاضر، توضیح این مسأله است که اسلام، جوهری ثابت ندارد و باب آن همواره مفتوح است، و همانند مسیحیت قرن ۱۶ و ۱۷ در اروپا شاکله خاصی ندارد.

«شروط ایدئولوژی لازم برای روش [امام] خمینی در حکومت»، عنوان فصل اول است. بنیادگرایی اسلام، ارتباطی محکم بین دین و دولت در اسلام می‌بیند. اندیشه سیاسی امام خمینی، بدون توجه به عملکردش قابل شناسایی نیست. زبیده در این فصل جامعه شناسی اسلامی شریعتی و مکتب تشیع انقلابی را نیز به بحث می‌گذارد. نویسنده در فصل بعد (عمل برای حکومت اسلامی: بنیادگرایی اسلامی در مصر و ایران) به پژوهشی تطبیقی بین نهضت اخوان المسلمین و انقلاب اسلامی ایران دست می‌زند. اختلاف آن دو تکیه بر مذهب سنی در اول، و تکیه بر تشیع در دومی است. در عین حال هر دو، نوعی از اصول گرایی اسلامی را به نمایش گذاشتند. زبیده در فصل بعد معتقد است «طبقات مانند بازیگران سیاسی در انقلاب ایران» نقش داشته‌اند. البته او تعبیری مارکسیستی از «طبقه» ندارد و روابط تولید را زیربنای آن نمی‌گیرد.

فصل چهارم تحت عنوان «طبقه و اجتماع در فعالیت سیاسی کشورها»، با تفکیک جامعه (گزل شافت) و اجتماع (گماین شافت) بحثی مبنایی تری را مطرح می‌کند. در فصل آخر به مبحث «ارکان فرهنگی و مردمی در شرق اوسط» و «دولت ملی در شرق اوسط» اختصاص دارد. نویسنده به «دولت ملی» متمایل است که بدون شک با ارکان جمهوری اسلامی ایران سازگاری ندارد.

ک.م.ت

۳۸- الاسلام، فکره و حرکت و انقلاب

فتحي یکن. چاپ هفدهم: بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۶ ق. (۱۹۵۵ م). ۱۲۱ ص.

نویسنده کتاب، به معرکه، آرایه که امروزه در مورد اسلام وجود دارد، اشاره کرده و ضرورت تلاش برای بررسی در اسلام را گوشزد نموده است. از ویژگی‌های فکری و انقلابی اسلام، توانایی این دین برای پاسخگویی به گرایش‌های جدید فکری است، که این کتاب درصدد بیان آن می‌باشد.

کتاب مزبور در سه فصل تدوین یافته است. فصل اول با عنوان «الاسلام بین المبدأ والتطبيق»، به چالش‌های فکری و سیاسی که امروزه اسلام با آن روبه‌رو است پرداخته و ویژگی اسلام را قابلیت ابدی آن ذکر می‌کند. نویسنده، سپس برخی اتهام‌های وارده بر اسلام را مطرح کرده است، که برخی قایل اند دین اسلام به گذشته دعوت می‌کند و ارتجاعی است، یا همچنین اسلام را متهم به عبادی صرف بودن، کرده‌اند. مؤلف علت‌های این اتهام‌ها را نبود حرکت‌هایی برای برپایی حکومت اسلامی، الثقاط با افکار مادی غربی و مارکسیستی و جهل مسلمین می‌داند.

نویسنده، حاکمیت در اسلام را از آن خداوند ذکر می‌کند، و نه فرد و حزب و ملت. نظام اسلام، دیکتاتوری نیست و حاکمیت حزب را نمی‌پذیرد و با نظام‌های دیکتاتوری و دموکرات، متفاوت است.

عنوان فصل دوم کتاب، «الحركة الاسلامیه بین الامس والیوم» است. از ویژگی‌های اسلام، توجه به واقعیت عملی برای انسان‌ها، مانند وجود دولت است که در برگیرنده قانون و آیین شریعت برای عملی نمودن اصول نظری است.

نویسنده می‌گوید که نبود حکومت اسلامی، فترتی ایجاد کرده است. وظیفه حکومت اسلامی، اجرای احکام شریعت است و سابقه تاریخی حکومت اسلامی به روزهای اول شکل‌گیری دین توسط پیامبر(ص) برمی‌گردد. توجه آن حکومت به آزادی بشر و نفی عبودیت غیرخدا و شکل دادن به وحدت بوده است. ویژگی حکومت اسلامی، برگرفته از حکومت شورایی است، که ریشه در قرآن و سنت دارد. بدین سبب بود که فتح گسترده‌ای نصیب اسلام شد و سرانجام میراث گرانقدری از علم و دانش را به جای گذاشت.

نویسنده، سپس به تحول‌ها و گونه‌گونی‌های فکری در طول تاریخ اسلام اشاره کرده است و تحول‌ها و حرکت‌های اسلامی در قرن نوزدهم و قبل از آن و حرکت‌های اسلامی نظیر جنبش اسلامی در هند، پاکستان، ایران، فلسطین، ترکیه و مصر را مورد بررسی قرار داده است.

عنوان فصل سوم کتاب، «الانقلابیة بین الاسلام والاتجاهات الحديثة» نام دارد. نویسنده می‌گوید که اسلام، دینی است که هم به دنیا و هم به آخرت توجه دارد و خواهان تغییر کیفی در قواعد و اصول زندگی است. همین ویژگی، گویای انقلاب و توجه به تحول و دگرگونی است.

ک TM

۳۹- الاسلام في حضارته ونظمه

انور الرفاعي. الطبعة الثالثة: دمشق، دارالفکر، ۱۴۰۶ ق. ۷۰۴ ص.

موضوع این کتاب، تمدن اسلامی است و بنابراین شامل بحث‌های سیاسی، اداری، اجتماعی، اقتصادی و فنی می‌شود. بخش اول مربوط به تمدن عرب در عصر جاهلی است. برخی از فصول هفده گانه بخش دوم کتاب بصورت مستقیم به بحث کتابشناسی حاضر مربوطند.

به طور مثال فصل اول از تحول و دگرگونی نظام حکومتی در زمان پس از پیامبر(ص) و اصل شورا و بیعت بحث می‌کند. موضوع فصل دوم، خلافت است و بحث را از معنای لغوی خلافت آغاز، و به تعدد خلافت و علت‌های نابودی آن ختم می‌کند. فصل بعد به بحث وزارت، تعدد وزرا، و نقش وزرا در دولت‌های اسلامی می‌پردازد. فصل چهارم سه اصطلاح «امیر»، «سلطان» و «ملک» را با هم مقایسه می‌کند.

فصل پنجم از حجاب (واسطه) بین مسئولین و مردم سخن می‌گوید. به نظر نویسنده در دوره خلفای راشدین و امویان، واسطه‌ای بین آنها و مردم نبوده است. فصول بعد به بحث‌هایی همچون ادارات، پست، پلیس، قضاوت، حسبه، ارتش، نیروی دریایی، مالیات دولت اسلامی، نظام اقتصادی و فنون (علوم و معماری و موسیقی و امثال آن) می‌پردازد.

ک TM

۴۰- الاسلام نظام الحكم، الاقتصاد والاجتماع

سميح عاطف الزين. چاپ اول: بيروت، دارالكتاب اللبناني، ۱۴۰۹ ق. (۱۹۸۹ م). ۶۳۹ ص.

نویسنده کتاب در مقدمه خویش، هدف از نگاشتن کتاب را بیان اصول صحیح نظام حکومت سیاسی، اقتصادی نظام و امور مربوط به خانواده بیان کرده است و نبود اطلاع مسلمین از این اصول را ناشی از اضطراب فکری و انحراف از عقیده اسلامی و گرایش به اندیشه های غربی می داند.

الزین، در بحث اول خویش، ارکان حکومت را که عبارت اند از: شرع، حکومت بر امت، نصب خلیفه واحد و اجرائی احکام شرعی توسط خلیفه و تمرکز حکومت در دست خلیفه، بیان کرده است. او سپس به عناصر دولت اشاره کرده، و خلیفه، معاونان، والیان، لشکریان، امور اداری، مجلس شورا و قضات را از عناصر دولت ذکر کرده است. وی سپس با تبیین معنای خلافت به ریاست عامه بر مسلمین، برای برپایی احکام شریعت، و جوب اقدام به انتخاب خلیفه را از واجبات شمرده است. دلیل وجوب، سنت و اجماع است و تا زمانی که در چارچوب احکام شریعت حرکت کند، خلافت او ادامه دارد. بنابراین، محدود به زمان مشخص نیست و در صورت مخالفت با شرع یا عجز از اعمال وظایف دولت، مسلمین از بیعت او خارج می شوند. معاونان خلیفه نیز باید بالغ، عاقل، مرد و مسلمان باشند.

نویسنده، والیان، لشکریان و وظایف و شروط آنان را ذکر کرده و شکل نظام اداری را در اسلام غیرمتمرکز توصیف می کند. شورا، حقی برای مسلمین در برابر خلیفه است و او در امور مردم، باید به رأی آنان مراجعه نماید. اعضای مجلس شورا و وکلای رأی، از طرف مسلمین هستند. برای بحث درباره مجلس شورا، نویسنده به سیره رسول خدا(ص) در بیعت عقبه و نیز به سیره ابوبکر استناد کرده است و عضویت در مجلس شورا را برای مدت مشخص ذکر می کند.

در بحث از انقلاب، نویسنده با تعریف آن به جایگزینی نظامی به جای نظام موجود، نظام اسلامی را دارای ویژگی بقا و استمرار می داند که مصون از وقوع انقلاب است امت، مأمور به اطاعت الهی از دولت اند و اقالیم تحت سلطه خلیفه مرکزی هستند، لذا تبدیل خلافت به سلطنت توسط معاویه، نه تنها انقلاب نیست، بلکه انحراف از نظام خلفای راشدین است. حقوق گروه ها و پیروان اسلامی و سیاست های جنگی اسلام و معاهده ها، از جمله نکته های دیگری است که در پایان بحث از حکومت، نویسنده در کتاب خویش گنجانده است.

در بحث از نظام اقتصادی اسلام، نویسنده ارکان نظام اقتصادی اسلام را با استناد به قرآن این گونه ذکر نموده است: ۱- مال از آن خداست؛ ۲- جمع آوری مال حرام است؛ ۳- گردش مال واجب است؛ ۴- وجود مال در دست مردم، به نمایندگی از خداست. نویسنده در دنباله بحث خویش از مالکیت، توزیع ثروت، تصرف در ملک، اسباب ملکیت، شرکت، قیمت گذاری، مالکیت دولت بر برخی اموال که در ملکیت افراد نیست، اموال بیت المال، زکات، جزیه و سایر بحث های اقتصادی به تفصیل بحث کرده است.

نویسنده در بحث آخر، نظام اجتماعی را به ارتباط بین زن و مرد و آنچه که ناشی از این ارتباط است معنا کرده، و این ارتباط را در اسلام برپایه ای معنوی می داند.

کـ TM

۴۱- اسلام و آزادی اجتماعی - سیاسی

ویدا تمله. چاپ اول: تهران، مؤلف کتاب، ۱۳۷۴. ۱۴۴ ص.

تیین راه های درست زندگی و شناخت فرهنگ صحیح و کامل انسانی و رهایی از بند فرهنگ های غلط، هدفی است که نویسنده کتاب درصدد دستیابی به آن در این کتاب است، و از راه پیروی از روش انبیا و پیروان آنان تحقق می یابد. نویسنده با ارایه تعریفی از جامعه، پرسش هایی را در مورد زندگی اجتماعی مطرح کرده است. عوامل تأثیرگذار در زندگی اجتماعی کدام اند؟ زندگی اجتماعی انسان، طبیعی است یا اضطراری؟ اجباری بوده و یا انتخابی؟

نویسنده کتاب با استناد به آیه ۱۳ سوره حجرات، زندگی اجتماعی انسان، را جزو فطرت و خلقت او می داند و بر اساس آن نتیجه می گیرد که هر کدام از انسان ها دارای استعدادهاي خاصی هستند و به هم نیازمندند. نظام اجتماع انسانی، برپایه تأثیر و تأثر است. در این نظام اجتماعی، خداوند متعال، قدرت تفکر و اندیشه را به طور فطری در درون انسان به امانت گذارده و از او می خواهد که انتخاب کننده خوبی باشد، ولی آزادی اندیشه او تا حدی است که به اندیشه دیگران صدمه وارد نکند.

نویسنده در بحث از عوامل اصلی و تشکیل دهنده فرهنگ، با تقسیم عوامل فرهنگ به دو دسته عوامل فرهنگ غلط و عوامل فرهنگ صحیح، شرک و جهل، اصراف کننده و تقلید کورکورانه را با ذکر آیاتی متناسب با هر کدام از مفاهیم، از عوامل فرهنگ غلط برشمرده و ایمان به خدا و توحید، علم، عقل و سنت های صحیح و اصیل را از عوامل فرهنگ صحیح ذکر کرده است. دموکراسی را در حاکمیت خدا و در پناه ولایت الهی می توان جلوه گر یافت، چون مختار بودن انسان، نمایی از آزادی و مسئولیت او است.

نویسنده در بخش آخر کتاب، عدالت، تساوی، حریت و آزادی منطقی، پیروی از فکر و منطق، رهبری صحیح و الهی و مشورت با مردم در امور مربوط به آنان را از ویژگی ها و امتیازهای حکومت الهی برشمرده است.

ک TM

۴۲- الاسلام و الاستبداد السياسي

محمد الغزالي. الطبعة الاولى: القاهرة، نهضة مصر، ۱۹۹۷. ۲۱۶ ص.

یوسف قرضاوی در مقدمه این کتاب می گوید: «شیخ غزالی از شیفتگان آزادی، و ضد استبداد است. به اعتقاد او استبداد دینی خطرناک ترین نوع استبداد است، و چون اصل شورا تعطیل شده، خلافت به وسیله وراثت حتی به کودکی نابالغ نیز ممکن است منتقل شود». غزالی در کتب دیگرش همانند هموم داعیه، فی موكب الدعوة، الغزو الثقافي یمتد فی فراغنا، علل و ادویه، و در مقاله های متعددی به بحث استبداد پرداخته است.

کتاب حاضر از چند عنوان اصلی تشکیل شده است:

- ۱- دستاورد تلخ: او می گوید ابتدا این کتاب را در سال ۱۹۴۹ (دوران شاهی) برای دوستان زندانی ام نوشتم. اسلام و استبداد دو ضدی هستند که با هم جمع نمی شوند. کسانی که با یهود در فلسطین به جنگ پرداختند، آزادگان واقعی اند.
- ۲- بیماری پنهان: در جامعه بیماری هایی از جمله استبداد وجود دارد که خطر آنها بصورت کامل واضح نشده است. اسلام تمامی نیازهای فردی و اجتماعی بشر را برآورده می کند و با اجرای اسلام، استبداد از جامعه رخت برمی بندد. مهم ترین آثار طبیعت استبداد، عبارتند از: تکبر فردی و دورویی و چاپ لوسی بین مردم. نظام خلافت، زعامت روحی و اجتماعی مردم است، و با نظام دیکتاتوری سرسازگاری ندارد.

۳- شورا و استبداد: پیامبر اسلام(ص) با آن شأن والا مأمور به مشورت با مردم بود. تصرف های اجتماعی پیامبر مربوط به شأن انسانی او بود، و به دلیل احتمال وجود نسیان و امثال آن، چاره ای جز رجوع به مردم وجود نداشت. شورا با عقل و نقل مطابقت دارد، و خطر استبداد را کاهش می دهد. نظام دموکراتیک، رأی اکثریت را می پذیرد، اما در نظام های ما حاکم یک شبه پیدا می شود!

عصر جدید ضمانت های مشخصی برای آزادی قرار داده است. با این حال هیچ مکتبی به اندازه اسلام با استبداد به مبارزه برخاسته است.

۴ - ادیان و آزادی ها: ادیان الهی در طول تاریخ با ستم مبارزه کرده اند. حضرت مسیح(ع) از جور قیصر، خود و پیروانش را رهاید، اما مسیحیت امروزه از آن مسیر حق جدا شده است.

۵ - جنگ: پیامبر اسلام(ص) اولین پیامبر جنگجو، و آخرین مصلح مبارز نبود. اسلام برای رسیدن به عدالت جنگ را ترویج کرده است، ولی غرب آن را در راستای اهداف مادی به کار می برد. جنگ در اسلام برای ایجاد امنیت و دفاع از اموال و جان ها است. مرتد کسی است که حق را شناخته و آن را انکار می کند. چنین شخصی، مستحق مرگ است.

۶ - بردگی: اسلام به شیوه های مختلف سعی در آزادی بردگان داشته است.

۷ - جلوه های آزادی: انسان آزاد است که شجره ایمان را در زندگی و نفس خود کشت کند. درعین حال سکوت در مقابل انحراف امت جایز نیست، به همین دلیل امر به معروف و نهی از منکر واجب می شود. حکومت در اسلام، تکلیف است، نه امری تشریفاتی؛ و اگر حاکم از راه حق خارج شد، مردم و بالخصوص فقها باید مهر سکوت از لب بردارند.

۸ - پند از گذشته: سرگذشت حکومت در اسلام را باید پس از حکومت نبی اکرم(ص) پی گرفت. خلفای راشدین بر طریق حق بودند، اما خلفای بنی امیه صلاحیت اداره مدرسه ای ابتدایی را نیز نداشتند. نبوت به کسی به میراث نرسید، پس چگونه ممکن است خلافت به ارث رسیده باشد؟ خلفای چهارگانه - به جز عثمان - فرزند پسر داشتند. اگر خلافت ارثی بود چرا به آنها نرسید؟ خلافت بنی العباس و عثمانی نیز وجه شرعی نداشتند.

TMک

۴۳- اسلام و استعمار یا جهاد در عصر حاضر

رادولف پیترز. ترجمه محمد خرقانی. مشهد، آستان قدس، ۱۳۶۵. ۲۶۰ ص.

مترجم در مقدمه توضیح می دهد که نویسنده در صدد اثبات اصالت صلح در اسلام است. پیترز کتاب های دیگری همانند جهاد، جنگ تهاجمی یا دفاعی، و دارالحرب و دارالاسلام نیز دارد.

فصل دوم کتاب، جهاد را از نظر فقه سیاسی اسلام مورد بررسی قرار می دهد. چون ساختمان بدنی زنان مناسبت با جهاد ندارد، از این حکم استثنا شده اند. پیترز در این فصل مقررات جنگ، حکم فرار از جنگ، اسیران، امان و متارکه را بحث می کند. فصل بعد به مثالهای تاریخی مانند مقام عبدالقادر، جنبش مهدویت و سنوسی ها در برابر استعمار اشاراتی دارد.

فصل چهارم، «اصل جهاد در دنیای حاضر اسلامی» نام دارد. جهاد همان «جنگ عادلانه» است که در حقوق بین الملل مورد پذیرش قرار می گیرد. پذیرش اسلام، همراه با اکراه و اجبار نیست. اسلام، همزیستی با سایر ملت ها را می پذیرد. فصل آخر یا نتیجه، خلاصه ای از فصل های قبل را ارائه می کند. نویسنده در پایان، منابع مفصل خود (از گروه های مختلف مسلمان) را به پیوست ارائه نموده است.

TMک

۴۴- الاسلام و اساس التشرييع: بحث مقارن

سيدعبدالمحسن فضل الله. الطبعة الثانية: بيروت، دارالاضواء، ۱۴۰۷ ق. ۳۴۴ ص.

مقدمه و سه فصل، سازماندهي بحث هاي كتاب حاضر را تشكيل مي دهد. فصل اول از حجيت قياس، عصمت، شورا، استحسان و مصالح مرسله بحث مي کند. نويسنده دلايل اهل سنت از قرآن، سنت و اجماع را نقل، و سپس به بوته بررسي مي گذارد. نظريه شورا در اسلام، نقاط مشترکي با نظر حاکميت مردمی در غرب دارد. از طرف ديگر بايد اذعان کرد که آزادي به خودي خود در اسلام هدف نيست. به نظر نويسنده، مشورت و نظر اکثريت چنان تقدسي ندارد که بتواند رکني از ارکان نظريه سياسي اسلام تلقي شود. برعکس، اهل سنت حتي مسأله خلافت را بر اصل شورا مترتب مي کند.

«قانون وضعي و قانونگذاري اسلامي»، عنوان فصل دوم است. قوانين وضعي بيش از هر چيز، بر عرف تکيه مي کنند. قانون طبيعي، امري مبهم است و نمي تواند عامل تحديککننده قوانين محسوب شود. در نظريه حاکميت الهي، کليه قوانين از جانب شرع اعتبار مي يابد و مردم در اموري که به آنها ربط دارد، از آزادي کامل برخوردارند. قوانين اسلامي بر اساس اصل آزادي و برابري و برادري؛ تفاوتی بين فقير و غني، مرد و زن، ضعيف و قوي و کوچک و بزرگ قایل نمي شوند. نويسنده در پايان اين فصل به بررسي آراي عرفي گرايانه علي عبدالرازق در کتاب *الاسلام و اصول الحكم* مي پردازد.

فصل سوم به تفصيل عهدنامه مالک اشتر را به عنوان شاهدي بر اعتبار تشريع اسلامي، بررسي مي کند. امام علي (ع) در اين نامه، بر حقوق فرد، جمع، والي و رعيت تأکيد دارد. همچنين در اين عهدنامه، حقوق طبقه هاي اجتماعي (ارتش، قضات، تجار، فقرا، فرماندهان، سربازان و غيره) به بحث گذاشته شده است. شمشير اسلام بر عليه بانيان فتنه و کفر و ظلم برافراشته مي نمايد، نه بر عليه مردم و براي قدرت طلبي.

ک TM

۴۵- الاسلام و اصول الحكم

علي عبدالرازق. چاپ اول: مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۳۴۳ ق. (۱۹۲۵ م). ۱۰۳ ص.

کتاب *الاسلام و اصول الحكم*، طرحي نو در باب سياست در انداخته، و محور بحث هاي مهمي در جهان عرب راجع به حکومت و سياست شده است.

باب اول از بخش اول اين کتاب، به بحث از خلافت از نظر لغوي و اصطلاحی و طبيعت خلافت، اختصاص دارد. به بيان نويسنده خلافت، در اصطلاح مسلمانان به معنای رياست عامه در امور دين و دنيا، به جانشيني از پيامبر (ص) است. باب دوم، «حکم الخلافة» نام دارد، که بيان مي دارد که نصب خليفه نزد مسلمانان واجب است، در حالي که قرآن و سنت، متصدی اثبات چنين خلافتي نيستند. باب سوم، به بحث درباره خلافت از جهت اجتماعي مي پردازد. اجماع و عقل نیز نمي تواند وجوب خلافت را ثابت کند. استدلال ضعيف آنها اين است که برپايي شعائر ديني و امور امت اسلامي، متوقف بر خلافت مي باشد.

بخش دوم کتاب، «الحكومة والاسلام» نام دارد. باب اول، به نظم حکومتي زمان پيامبر (ص) پرداخته است. عبدالرازق در باب دوم، سعي دارد بحث رسالت و حکومت را از هم جدا نمايد. وي در باب سوم با عنوان «رسالة لا حکم، و دين لا دولة»، به نظريه پردازي جديدي دست مي زند و مي گوید که اکثر پيامبران، مأمور به تشكيل حکومت نبوده اند و ولايت پيامبر (ص) ولايت معنوي و ايماني بوده است. عبدالرازق براي اثبات اين نظريه، از آيه هايي مثل «وما ارسلناک عليهم وکيلا» بهره

می‌جوید. او می‌گوید که حضرت محمد(ص)، پادشاه نبود؛ و تنها ولایت رسالت را برعهده داشت، و برای تکمیل رسالتش وارد سیاست شد و حکومت تشکیل داد.

عنوان بخش سوم کتاب، «الخلافة والحكومة في التاريخ» است. در باب اول، نویسنده بر آن است که اثبات کند اسلام دینی مختص عرب نیست و وحدت عرب، وحدت اسلامی است، نه سیاسی. نویسنده در باب دوم می‌گوید که زعامت پیامبر(ص)، دینی بود و با وفات ایشان پایان پذیرفت. پس کسی نمی‌تواند ادعای جانشینی ایشان را داشته باشد. کیفیت تعیین ابوبکر و نقش قدرت و زور در به مسند نشستن خلفای بعدی، نشان این ادعا است.

«الخلافة الإسلامية»، عنوان باب سوم است و در آن بیان شده که کسانی مثل علی بن ابی طالب(ع) که خلافت ابوبکر را نپذیرفتند، مرتد اعلام نشدند. مصلحت پادشاهان این بود که به اشتباه این بحث غلط را ترویج کنند که خلافت، امری دینی است و آنها بر کرسی پیامبر(ص) تکیه زده اند، دین اسلام از این گونه خلافت مبرا است.

ک. TM

۴۶- الاسلام و الامن الاجتماعي

محمد عماره. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۸ ق. ۱۴۳ ص.

در این کتاب، عناوین مختلفی به چشم می‌خورد. درحالی که رویاهای مارکسیسم با شکست روبرو شد، و در حالی که ۲۰٪ از غربی‌ها ۸۰٪ ثروت مردم جهان را به خود اختصاص می‌دهند، تنها پاسخ به بشریت امروز، عدالت اسلامی است. اسلام برای انسانها حقوقی از جمله حق امنیت اجتماعی شناسایی کرده، و پاسداری از آن را واجب می‌شمارد. در واقع اسلام با ریشه‌های نامنی، همانند توزیع ناعادلانه ثروت، مبارزه می‌کند. برخی از پیشنهادها برای دولت‌های اسلامی عبارت است: تأسیس صندوق توسعه، تأسیس صندوق زکات، توسعه وقف و تحریم صرف اموال مسلمان‌ها در خارج از بلاد آنها. آزادی یک فریضه اجتماعی است، و اسلام ما را به مشارکت در شؤون اجتماعی دعوت می‌کند.

ک. TM

۴۷- اسلام و اندیشه سیاسی معاصر (طبایع الاستبداد)

سید عبدالرحمن کواکبی. ترجمه عبدالحسین میرزای قاجار. به کوشش محمدجواد صاحبی.

چاپ دوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲. ۲۱۱ ص.

به دنبال وقوع رنسانس در اروپا، مشرق زمین نیز دستخوش تحوّل‌هایی شد و در برابر تحوّل‌های نوگرا در اروپا واکنش‌هایی نشان داد. گروهی از مسلمانان در مشرق زمین، تمایزی بین فرهنگ و روحیه‌های غرب قایل نبودند و لذا به اقتباس از غرب روی آوردند. گروهی هرگونه الگوبرداری را خطرناک و خیانت برشمردند، ولی گروه سومی پیدا شدند که قایل به حدّ وسط بودند و احیای دین، قابلیت همگامی اسلام با اقتضاهای زمان و مکان، مبارزه با جهل و خرافه، اتحاد مسلمانان و مبارزه با استبداد و استعمار را در برنامه خویش قرار دادند.

رساله‌های بسیاری در زمینه احیای دین و اصلاح سیاست و اجتماع در قرون جدید نگاشته شده که طبایع الاستبداد کواکبی، یکی از آن آثار است. این کتاب رساله‌ای است درباره سرشت دیکتاتوری که حائز اهمیت است و رساله‌ای مستقل با نگرشی سیاسی در زمینه استبداد است و در واقع، نویسنده درصدد اشاره به نقطه ضعف نهضت‌های مشرق زمین است و

آن، وجود حاکمان ستمکار می باشد. او استبداد را مخصوص حکومت افسار گسیخته می داند، که هرگونه دلش خواست در امور رعیت تصرف می کند. مستبد، غاصب و متعدی است و به اراده خود حکومت می کند. منظور از نگارش این رساله از طرف کواکبی، روشن کردن اذهان مسلمانان عرب بوده است.

کواکبی در این کتاب، مشکل مردم مشرق را حاکمیت استبداد می داند، که راه پیشگیری از آن، استبدادناپذیری مردم است. او با ارایه تعریف استبداد، به تصرف فرد یا جمعی در حقوق یک ملت، بدون ترس از بازخواست، نظام عادلانه، مسئوله، مقیده و مبتنی بر قانون اساسی را در مقابل استبداد قرار می دهد. او با پذیرش تأثیر استبداد دینی در استبداد سیاسی، استبداد دینی را ناشی از کج فهمی دین و ترویج افکار و عقایدی به نام دین و دوری از مفاهیم و اعتقادهای توحیدی دانسته است؛ و فهم دقیق از دین اسلام را عامل ضدیت با استبداد می داند و حکومت خلفای راشدین را حکومت موفق می داند که قرآن را فهمیده و به آن عمل کرده اند.

کواکبی در بحث استبداد و علم، عقیده دارد مادام که رعیت احمق نباشد و با جهل درنیامیزد، بنده ظلم و ستم دیگران نخواهد شد. وی یکی از اسباب استبداد را جهل مردم می داند.

به عقیده کواکبی، همان گونه که استبداد عقل و دین و علم را تباه می کند، خلق و خوی معنوی را نیز تباه می سازد و عظمتی در آمیخته با دروغ را به جای عظمت واقعی جانشین می سازد.

کواکبی نابرابری اجتماعی را از آثار استبداد می داند. یکی از مظاهر این نابرابری و ظلم، بی عدالتی در عرصه اقتصاد و ثروت است و گرفتن زکات، مالکیت عمومی اراضی موات، وضع خراج و مانند آن، نشانگر مقررات اسلام در پیشگیری از انباشته کردن ثروت است.

تأثیر منفی در خلق و خوی مردم و دوری آنان از امر به معروف و نهی از منکر و گرایش به ریا و نفاق و بدگمانی در جامعه، از آثار سوء استبداد است. در حکومت‌های استبدادی، مردم تحت تأثیر روحیه های حکام و خواسته های آنان، به لذت های زودگذر بسنده کرده و از لذت های روحانی پرهیز می کنند. کواکبی راه رهایی مردم از استبداد را در گرو آگاهی مردم از حقوق اساسی و دانش سیاسی می داند؛ که لازمه آن آشنایی با حقوق متقابل مردم و حکومت، برابری، عدالت، آزادی، شیوه سلطنت، اداره مملکت و ... است.

ک. TM

۴۸- اسلام و تحزب

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، همشهری، ۱۳۷۸. ۲۳۴ ص.

این کتاب، جلد سوم تحزب و توسعه سیاسی، و در واقع مجموعه مقاله های همایشی با همین عنوان به همت دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور می باشد. این مجموعه از ۱۴ مقاله تشکیل می شود. سیدمحمدعلی ایازی در «مقدمه ای بر شناخت جایگاه تحزب در اسلام»، ضرورت وجود احزاب را به وسیله سیره عقلا و عموماً نصوص دینی اثبات می کند. یکی دیگر از مقدمه های شناخت جایگاه تحزب، مسأله آزادی بیان است. سیدمحمد ثقفی در مقاله «تحزب و احزاب در مبانی فرهنگ اسلامی» ابتدا به مفهوم و پیدایی و تعریف حزب می پردازد، و سپس فواید احزاب را با نگاهی تاریخی و کلامی می کاود، و حرمت نظام تک حزبی را به دلیل منجر شدن به استبداد اثبات می نماید.

«جامعه مدنی، بینش یا روش؟»، مقاله ای است از سیدعباس حسینی قائم مقامی. نظام ولایت فقیه، مشروعیتی مردمی و مدنی دارد و قدرت در آن متکثر می باشد. در نظریه مشروعیت الهی - مدنی مردم صاحب حق، و در عین حال مکلف به

بهره‌گیری از این حق هستند. عبدالحسین خسرو پناه در مقاله «جایگاه احزاب در حکومت ولایی» پس از ذکر نقاط مثبت و نقاط منفی احزاب و تبیین سه قرائت از ولایت فقیه (نایینی، صدر و امام خمینی)، به مقایسه این دو مبحث دست می‌زند. احزاب اگر به تفرقه و ریاکاری منجر شوند، نامشروع؛ و اگر زمینه رشد سیاسی و تعالی روحی انسان‌ها را فراهم نمایند، مشروعند. سیدعبدالقیوم سجادی در مقاله «مبانی فقهی تحزب در اسلام». مبانی فقهی احزاب سیاسی را به مسأله حسبه پیوند می‌زند. به اعتقاد نویسنده، مبانی فقهی تحزب در اسلام را می‌توان در مفاهیم شورا، امر به معروف و نهی از منکر و تعاون جستجو نمود.

«تحزب از دیدگاه اسلام»، مقاله اعظم طالقانی در مجموعه حاضر است. وی نیز به سنت پیامبر(ص) و اصولی مثل شورا، به عنوان مبانی تحزب در اسلام اشاره دارد. عباسعلی عمیدزنجانی در نوشتاری تحت عنوان «احزاب از منظر قانون اساسی و سایر مقررات حاکم» علاوه بر اشاره به اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به برخی از چالش‌های رودروی احزاب از جمله تأثیر سوء مسایل اقتصادی بر آنها اشاره می‌کند. مقاله داود فیرحی، «مبانی فقهی و کلامی حزب در مذهب شیعه» عنوان دارد. کلام سیاسی شیعه بر دو اصل تکیه می‌زند: پیوند دین و سیاست، و تأسیس دو اصل امامت و عدل (راه وسطی بین گرایش افراطی معتزله و جبرگرایی سیاسی). بنیاد روش شناختی دانش سیاسی شیعه در مقابل تحزب به عنوان مسأله‌ای جدید، بر اصول زیر مبتنی است: عقل‌گرایی، اصل نبود تکلیف / نبود ولایت، اصل خط‌پذیری و نبود تصویب و ضرورت احزاب از باب مقدمه واجب. به عقیده نویسنده هیچ فعالیت سیاسی نمی‌تواند مغایر موازین اسلامی و ناقض اصول مذهبی تلقی شود.

سیدعباس قدیمی در مقاله خود تحت عنوان «مبانی فقهی و کلامی تحزب»، این مسأله را مستلزم مصلحت عمومی و مبتنی بر اصولی مانند امر به معروف و نهی از منکر و شورا می‌داند. محمد مجتهد شبستری برخلاف مقاله‌های قبل درصدد اثبات «امتناع مبانی فقهی و کلامی تحزب» است. وی چنین استدلال می‌کند که تحزب یک مسأله عقلانی است و تنها در نظام‌های معینی می‌تواند به وجود آید. محمد منصور نژاد در «مبانی دینی تحزب در اسلام» نیز به مسایلی چون شورا و امر به معروف و نهی از منکر اشاره می‌کند، و رقابت را امری غریزی در انسان می‌داند. «احزاب، راهکاری برای مشارکت نهادمند»، مقاله عبدالواحد موسوی لاری است و مشارکت سیاسی را امری عقلی، روایی و قرآنی معرفی می‌نماید.

فریدون وردی نژاد در مقاله «نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه و تحزب» بین حاکمیت الهی، جمهوریت نظام، ولایت فقیه، تفکیک قوا، مشارکت مردم و نظارت عمومی جمع می‌کند. احزاب در حکومت ولایی زمینه تفکیک قوا، جمهوریت و همبستگی مردم را ایجاد می‌نماید. «جایگاه و کارکردهای احزاب در نظام سیاسی اسلام»، عنوان مقاله محمدعلی وکیلی است. وی پس از ذکر مصادیق اجتماعی دین اسلام، مبانی مشارکت سیاسی و تحزب از دیدگاه اسلامی را چنین بر می‌شمارد: حق و آزادی تعیین سرنوشت، مشارکت مردم جهت رسیدن به اهداف نظام اسلامی و ضمانت بقای آن، و سیره عملی معصومین(ع). نظام سیاسی اسلام از تمرکز قدرت جلوگیری می‌کند، و حزب وسیله‌ای برای رسیدن به این هدف تلقی می‌شود.

TMک

۴۹- الاسلام و التنمية الاجتماعية

محسن عبدالحمید. الطبعة الثالثة: الولايات المتحدة، المعهد العالمي للفكر الإسلامي،

۱۴۱۶ ق. ۱۵۳ ص.

کتاب حاضر که مجلد سوم از «سلسله قضایا الفکر الاسلامی» است، از چهار فصل تشکیل می‌شود. نویسنده عراقی الاصل در فصل اول به طرح بحث و بحث‌های مقدماتی می‌پردازد، و ضرورت توجه به مسایل تمدن جدید و از جمله «توسعه اجتماعی» را گوشزد می‌کند. وی در فصل بعد به تشریح ویژگی‌های مذهب اسلام می‌پردازد، چرا که نظریه «توسعه اجتماعی» بطور حتم باید مبنایی نظری و واضح داشته باشد. برخی از این خصوصیات عبارتند از: ربانیت، ثبات و تغییر (ثبات در اصول و تغییر در مصادیق)، شمول و گستردگی و واقع‌گرایی.

«اسلام و توسعه»، عنوان فصل بعد است. از دیدگاه اسلام، انسانیت انسان نقش اساسی در توسعه را بازی می‌کند. انسانها در خلقت و در حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی برابرند، و از آزادی‌های اجتماعی و سیاسی به یک نحو بهره‌مند می‌شوند. عبدالحمید در فصل آخر، «نقش نظم عمومی در شریعت اسلامی را نسبت به توسعه» را به بحث می‌گذارد. وی از نظام عبادی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، قضایی، جزایی، جنگ و صلح، تعلیم و تربیت و نظام اخلاقی در اسلام به شکل جداگانه بحث، و نقش آنها در توسعه اجتماعی را بیان می‌کند. کسی که با ضرورت‌های اندیشه اسلامی آشنا باشد، می‌داند که اخلاق اسلامی نمی‌تواند از مسایل جامعه و دولت تفکیک شود. اصل در اسلام، صلح است، و جنگ حالت عارضی و برای دفع دشمنان تلقی می‌شود.

TM

۵۰ اسلام و جامعه (ج ۲)

جمعی از نویسندگان. چاپ اول: دبیرخانه جشنواره شیخ طوسی، ۱۳۷۶. ۸۵۵ ص.

از مجموعه چهار جلدی *اسلام و جامعه*، تنها جلد دوم آن به موضوع کتابشناسی حاضر مربوط می‌شود. این مجلد حاوی سه کتاب به زبان عربی است: *القیاده فی الاسلام: طرق تولی القائد* (از شهاب الدین الحسینی)، *العدالة الاجتماعية فی الاسلام* (از السید فاضل عبدالله الموسوی)، و *سیاسة الانبياء*.

کتاب نخست که ۲۷۶ صفحه دارد، از پنج فصل تشکیل می‌شود. فصل اول به تعریف ولایت، خلافت، امامت و رهبری، و همچنین ضرورت رهبری در روایت‌ها و مراتب آن می‌پردازد. فصل دوم، روش انتخاب رهبر در صدر اسلام؛ و فصل سوم، ولایت معصومین را به بحث می‌کشد. موضوع فصل بعد، رهبری فقیه در دوران غیبت امام معصوم (ع) است، و به روایت‌ها، آرای علما (بالاخص امام خمینی) و دلیل عقلی استشهاد می‌کند. سه ویژگی مهم ولی فقیه عبارت است از: فقاہت، عدالت و کفایت در اداره امور. بر اساس ولایت مطلقه فقیه، حدود ولایت فقیه را مقتضیات اداره حکومت اسلامی تعیین می‌کند. بیعت و چیرگی بر حاکم جایز، دو راه برای ایجاد ولایت است. بنابراین تغلب نسبت به حاکم عادل و استخلاف (یا ولایتعهدی) از راه‌های انعقاد ولایت نمی‌باشند. بر اساس آخرین فصل، ارکان شرعی رهبری در اسلام عبارت است از: وجود سه شرط فقاہت، عدالت و کفایت، بیعت اهل حل و عقد (مثل خبرگان رهبری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)، اقرار به رهبری در سطح جهانی و وحدت رهبری.

کتاب دوم، بصورت عمده به بحث‌های اقتصادی می‌پردازد، و تنها در پایان به آزادی سیاسی و اقتصادی، آزادی فردی و فکری، حقوق زن در اسلام و حقوق اقلیت‌های مذهبی (حق برابری، حق آزادی و حق مسئولیت داشتن در امور حکومتی) اشاراتی وجود دارد. کتاب سوم نیز مسایل سیاسی انبیای گذشته تا خاتم النبیین (ع) را به شکل تاریخی مطرح می‌کند.

TM

۵۱ - اسلام و جهان امروز

مارسل بوازار. ترجمه مسعود محمدی. چاپ اول: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹. ۲۹۰ ص.

این کتاب، سلسله بحث‌هایی است درباره مفاهیم گوناگونی که اسلام در حال حاضر با آنها شناخته می‌شود و بحث‌هایی نظیر حقوق بشر و صلح، علم و تکنولوژی، تعلیم و تربیت و توسعه اقتصادی را شامل می‌شود. نویسنده در فصل اول، با عنوان «اسلام و مسلمانان در وجدان غرب»، گذشته پرافتخار مسلمانان و انعطاف‌پذیری اصول الهام بخش اسلام را برای گسترش جوهر عمیق قرآنی در جامعه اسلامی امروز، عاملی اطمینان بخش ذکر می‌کند و آن را ابزاری لازم برای عملی نمودن احکام الهی می‌داند.

در فصل دوم با عنوان «نیروی اخلاقی و سیاسی در جهان معاصر»، نویسنده با گزینشی خاص، ویژگی‌های اسلام را با توصیف‌هایی نظیر وحدت، تعادل و یا هماهنگی توضیح داده است. به گفته وی، اسلام در وحدت خلاصه می‌شود و در مفهوم توحید متبلور است. یگانه اول خداست و اعمال سفارشی اسلام نظیر نماز، روزه و حج، نمادی از وحدت مورد نظر در دین اسلام است. هدایت مادی و معنوی که در کلام وحی و قرآن از آن نام برده شده است، جنبه‌های حیات اجتماعی و معنوی زندگی را در نظر دارد و قرآن و سنت، منابع اصلی آن هدایت هاست. بعد از رحلت پیامبر - که همزمان - هم فرستاده خدا و هم رهبر سیاسی شناخته می‌شد، مسئله جانشینی به راه حل قطعی منجر نشد و جامعه اسلامی دچار انشعاب گشت، ولی دین مشترک، شریعت واحد و پایبندی به ضرورت‌های مذهبی، دولتی اسلامی را در تاریخ اسلام ایجاد کرد. وی در فصل سوم، با عنوان «حقوق بشر و صلح» می‌گوید که ویژگی اصلی تلقی اسلامی از «حقوق بشر» در این اعتقاد نهفته، که این حقوق برای همیشه از جانب اراده الهی وضع شده است، نه آنکه در طول تاریخ در رویارویی فرد و جامعه به دست آمده باشد.

نویسنده در فصل چهارم، با عنوان «علم و تکنولوژی»، می‌گوید که ضرورت بسط علم و تکنولوژی، بر وفق میراث فرهنگی و شرایط قومی مورد نظر اسلام است و بحثی تفصیلی درباره علم و تکنولوژی غربی، تمدن اسلامی، قرآن و علم و شناخت از نظر اسلام انجام داده، و تحوّل‌های علمی غرب و جهان اسلام را تجزیه و تحلیل کرده است. در فصل پنجم، با عنوان «تعلیم و تربیت و توسعه اقتصادی»، نویسنده با بحثی تفصیلی اعلام می‌کند که اسلام، جهان‌گریز نیست و نمی‌خواهد توسعه و بسط نوگرایی را با تحمیل احکام جزئی محدود کند. در اسلام ارزش‌ها تغییر نمی‌کند، ولی تفسیر آنها برحسب تحوّل اجتماعی دگرگون می‌شود و نظام اسلامی تعلیم و تربیت، باید چنان نظام ارزشی را بریزد که با ضرورت‌های تحوّل اجتماعی منطبق باشد.

۵۲- الاسلام والحدائے

مجموعه المؤلفين. الطبعة الاولى: لندن، دارالساقى، ۱۹۹۰. ۴۱۹ ص.

کتاب حاضر، مجموعه مقاله ها و بحث هاي اندیشمندان مختلف درباره اسلام و مدرنیته (در مجله مواقف) است. در زیر به برخی از مقاله هاي مربوط به کتابشناسي حاضر اشاره مي شود. «الاسلام، العلمانية» به قلم عادل ضاهر به رشته تحرير درآمده است. نصوص ديني بر اساس پيش فرض ها تأويل مي شوند، و اگر قواعد و احکام شرعي چيستي انساني دارند، نيابد اعتبار مطلق داشته باشند. اگر کسي معتقد باشد که در بين اديان الهي فقط اسلام ما را به سياست دعوت کرده است، معلوم مي شود که خصوصيت هاي تاريخي آن را ايجاب کرده، نه ارتباط مفهومي بين اسلام و سياست. فؤاد اسحق الخوري به مبحث «آزادي مسلمان و شمول دين» پرداخته است. او بر اساس امکان وجود تفاسير مختلف از متن واحد مي گوید متن هاي ديني تغيير نمي کند، اما تفاسير از آزادي و امثال آن متکثر است. مقاله جابر عصفور، «اسلام نفت و مدرنیته»، و مقاله حليم برکات، «دين و سلطه در جوامع عربي: تحليلي اجتماعي» نام دارد. مالک شبل به بحث «مرد بودن و زن بودن» و محمد بنيس به «چگونگي امکان قرائت هاي متعدد از متن واحد» مي پردازد.

عنوان مصاحبه هاشم صالح با محمد ارکون، «اسلام و مدرنیته» است. به عقیده او مدرنیته مقتضيات خاصي دارد و به طورمثال عقل گرایی ابن رشد به همان شکل اصلي قابل تطبيق با شرايط حاضر نيست. همچنين مفاهيمي همچون «مقدس» در اسلام حاضر، با صدر اسلام متفاوتند. مقاله هشام شرابي، «معناي مدرنیته» نام دارد.

ک TM

۵۳- الاسلام والحدائے: هل يكون غداً عالم عربي؟

مصطفى الشريف. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۹ ق. ۱۰۴ ص.

مقدمه، هفت عنوان و خاتمه، اجزاي تشكيل دهنده کتاب حاضرند. نویسنده در پاسخ به اين سؤال که «آيا فردا جهان عرب وجود خواهد داشت؟» با توجه به رويارويي دين و مدرنیسم، وارد بحث هاي اندیشه اي و سياسي مي شود. عنوان اول (اسلام و مدرنیسم)، به ضرورت استفاده از ظرفيت هاي موجود در کشورهاي عربي و فهم صحيح مدرنیسم، در عين پاس داشتن ارزش هاي ديني، اشاره مي کند. «سؤالاتي راجع به مدرنیسم» که عنوان ديگري از بحث هاي کتاب است، به اين نکته مي پردازد که مدرنیسم به خودي خود جايي براي فرهنگ هاي ديگر باقي نمي گذارد؛ اما کشورهاي عربي و اسلامي با تمسک به نظام سياسي اسلامي که مبتني بر آزادي هاي سياسي و روش شورايي است، بايد در مقابل موج مدرنیسم مقابله و مقاومت کنند. بر اساس عنوان بعد، مدرنیسم در شکل نظام بين المللي جديد از کليه ابزارهاي اقتصادي و تبليغاتي نیز استفاده مي نمايد.

«اسلام و سياست»، عنوان چهارم کتاب است. افراط گرایی «اسلام سياسي» ربطي به اسلام ندارد، و چهره آن را مشوه مي کند. اسلام دين اين جهان و آخرت است و ارزش هاي سياسي مانند دموکراسي و تأمين آزادي ها نیز در آن يافت مي شود، هر چند اين امر به معنای افراط گرایی فوق نمي باشد. ديگر عناوين کتاب عبارت است از: «قرايت قرآن»، «مسلمين در عصر مدرنیته چگونه بايد باشند؟» «ارتباط با ديگران و جهان». هدف نویسنده اثبات نظامي متشکل از ارزش هاي اسلامي، عقلانيت مدرنیته، اقتصاد بازار آزاد متوازن و احترام به اصول نظام بين الملل جديد مي باشد.

ک TM

۵۴- الاسلام و الحروب الدينية

محمد عمارة. دمشق، دار علاءالدين (و القاهرة، دارالثقافة الجديدة)، ۱۹۹۶. ۶۰ ص.

کتاب حاضر از چند بحث مختصر تشکیل می‌شود. نویسنده می‌گوید همان گونه که در کتاب *الاسلام و السلطه الدينيه* توضیح داده ام نه نظریه حاکمیت الهی و وحدت قوا را قبول دارم، و نه نظریه جدایی دین از سیاست را. او بین جهاد و قتال تفاوت قایل می‌شود. انسان با اکراه نمی‌تواند چیزی را بپذیرد. ماهیت جهاد، دفاع از آزادی و امنیت است، در حالی که ماهیت جنگ و قتال، سیاستهای دنیوی می‌باشد. جنگهای جهان اسلام در دوران عمر نیز آزادی خواهانه بود، و او اهل کتاب را برای ایمان آوردن به اسلام مجبور نمی‌کرد. دفاع از وطن و جنگ در راه آن، از نظر اسلام امری ممدوح می‌باشد.

TMک

۵۵- اسلام و حقوق بشر

مارسل بوازار. ترجمه محسن مؤیدی. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۸. ۱۳۸ ص.

مترجم کتاب در مقدمه خویش، مارسل بوازار را از اسلام شناسان معاصر سوئیس معرفی می‌کند، که دارای روح پژوهشگری و شوری حقیقت جو و کم نظیر در تحقیق است و با رعایت بی طرفی به آرایه مقاله ها و رساله های خود در مورد اسلام می پردازد.

نویسنده کتاب، مطالب خویش را در دو بخش با عنوان «حقوق بشر» و «امت اسلام»، آرایه داده و در هر بخش موضوع های خاصی را بحث کرده است. نویسنده در بحث از انسان، بیان می‌کند که نگرش یک جامعه نسبت به موقعیت و نقش فردی و اجتماعی انسان، روشنگر ارزش های ویژه آن تمدن است.

نویسنده درباره حقوق بشر در غرب، معتقد است که از طریق قوانین موضوعه یا الزام اخلاقی به وجود آمده و متناسب با تحول های اجتماعی قابل تغییر و تحول است؛ ولی در اسلام اوامر و نواهی از مذهب ریشه می‌گیرد و قانون قرآن ناظر به همه امور مسلمانان است. ایجاد هماهنگی بین حقوق شخصی و خیرعموم و بین ماده و معنا از دید اسلام با به کار بستن دستورهای قرآن امکان پذیر است.

مالکیت از آن خدا است و قوانینی نظیر پرداخت زکات، تدابیری است برای جلوگیری از تراکم ثروت. نویسنده پس از بیان این نکته می‌گوید که اسلام، زنان و مردان را برابر می‌داند و قوانین اسلام، «انسان» را مورد حمایت قرار می‌دهد، نه فرد یا گروه معین. مسایلی نظیر تعدد زوجات و ارث نابرابر مرد و زن، ظلم در حق زن نیست و بطور اصولی قرآن از نظر حقوقی، تفاوتی بین زن و مرد قایل نیست.

نویسنده در ادامه اظهار می‌دارد که اسلام در برخورد با بیگانگان که پیروان ادیان دیگرند، با مروّت برخورد کرده و اقلیت ها از حقوق ویژه ای برخوردار هستند. اسلام در مورد بیگانگان از سختگیری پرهیز دارد و دارای تساهل دینی نسبت به رابطه با بیگانگان است و به حسن سلوک و مهرورزی دستور می‌دهد.

وی می‌گوید که در دیانت اسلام، شهروندان مسلمان به رعایت مقررات سیاسی - اجتماعی خاص دعوت شده اند و وحی الهی، راهنمای اخلاقی آنان است. مسلمان ها از شخصیت انسانی برخوردارند و همبستگی و هماهنگی، عامل ایجاد نظم در نهادهای اجتماعی است. آنها حق اظهارنظر و انتقاد دارند، و از آزادی برخوردار هستند.

TMک

۵۶ - اسلام و حقوق بین الملل

محمدرضا ضیایی بیگدلی. چاپ دوم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۶. ۲۴۰ ص.

کتاب از مقدمه و سه فصل تشکیل شده، که هر فصل به نوبه خود به چند بخش تقسیم می شود. فصل اول به «کلیاتی مقدماتی» می پردازد. نویسنده که به اصطلاح «حقوق بین الملل اسلامی» نقد دارد، عنوان فوق را برای کتاب خود برگزیده تا کلیت نهاد و روابط بین الملل را از دیدگاه اسلام بررسی نماید. در حقوق اسلام، طبقه بندی حقوق به دو قسم داخلی و خارجی به رسمیت شناخته نشده است. منابع حقوق اسلام عبارتند از کتاب، سنت، اجماع و عقل. اسلام، عرف را با شرایطی می پذیرد، و بر اصل نفی سبیل و لزوم تعهد به قراردادهای تأکید دارد. جای کشوری مثل ترکیه نه در دارالاسلام است، نه در دارالحرب. به تقسیم فوق باید دارالعهد، دارالهدنه و دارالحیاء را نیز افزود.

موضوع فصل دوم، «اسلام و حقوق بین الملل در زمان صلح» است و دیدگاه های اسلام نسبت به حقوق دیپلماتیک، حقوق بیگانگان، حقوق اقلیت های مذهبی و داوری های بین المللی را برمی رسد. تعریف ابن خلدون از کشور، با تعریف های غربی ها تطابق دارد. وظایف دیپلمات ها در اسلام عبارت است از: دعوت به اسلام، مذاکرات صلح، مبادله اسیران، انعقاد قراردادهای و مذاکرات جهت حسن تفاهم. امان به دو نوع رسمی و غیر رسمی تقسیم می شود. شرایط ذمه عبارت است از: پرداخت جزیه، تمکین در برابر حکومت اسلامی، عدم تبلیغ مذهبی، عدم توهین به مقدمات اسلامی، محدودیت احداث ساختمان و عدم ورود به اماکن متبرکه.

«اسلام و حقوق بین الملل در زمان جنگ»، موضوع فصل آخر است، و جنگ و جهاد را به دو قسم ابتدایی و دفاعی تقسیم می کند. اعمال ممنوعه در جنگ عبارتند از: شکنجه، کشتار غیر نظامیان، کشتار نظامیان مجبور، کشتار تسلیم شدگان، مثله کردن، تخریب هدف های غیرراهبردی، کشتار حیوانات، محاصره اقتصادی دشمن، استعمال سم و مواد شیمیایی و تعرض به کلیساها. پیوست های کتاب، متن پیمان عقبه، منشور مدینه و صلح حدیبیه اند.

TMک

۵۷ - اسلام و حقوق بین الملل عمومی (ج ۱)

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (محمد ابراهیمی و علیرضا حسینی). چاپ اول: تهران،

سمت، ۱۳۷۲. ۴۸۰ ص.

مکارم شیرازی در پیشگفتاری که بر این کتاب نوشته است، هدف از نگاشتن این گونه کتاب ها را پیراستن علوم انسانی اسلامی از اصول فرهنگ غربی می داند، که غربی ها بعد از دست یابی به نکته های علمی، در این رشته از علوم وارد کرده اند. هدف از نگاشتن این کتاب، بیان دیدگاه اسلام نسبت به حقوق بین الملل عمومی و حقوق بین الملل خصوصی است.

در فصل اول و دوم کتاب، پس از بررسی کوتاهی در تعریف و بیان ضرورت حقوق بین الملل، نظری اجمالی به روابط بین الملل در تاریخ تمدن بشر، سیره عقلا در این زمینه، تاریخ پیدایش اصول حقوق بین الملل و موضعگیری های متفاوت جوامع و ملل در خصوص آن، و سرانجام نظر اسلام درباره روابط بین الملل بیان شده است.

نویسندگان این اثر (محمد ابراهیمی و علیرضا حسینی)، تأکید می کنند ارزشمندترین ایده هایی که در حال حاضر جوامع پیشرفته بر آن تأکید دارند، در نظام حقوقی اسلام، به عالی ترین شکل بیان شده است. در اسلام، جنگ قدرت بطور شدید محکوم شده و جنگ مشروع، برای از بین بردن موانع دعوت منطقی به اسلام است و منشور مدینه، مفاد پیمان صلح حدیبیه، صلح با نصاری نجران، نمونه هایی از تعهدات بین المللی اسلام و حقوق بین الملل اسلامی است.

در فصل سوم، مبانی و مکتب های حقوق بین الملل و تبیین نظر اسلام در این مسئله مورد نظر مؤلفان، است که ضمن توضیح و نقد و بررسی مکتب حقوق طبیعی و حقوق وضعی و حقوق وضعی جدید، مکتب حقوقی اسلام در روابط بین المللی بر اساس عدالت، نفي ظلم و تفاوت معیار اسلام در این دو مورد، با معیارهای مورد نظر مکاتب حقوقی غیراسلامی بیان شده است.

در فصل چهارم، با بیان اهداف حقوق بین المللی، اهداف حقوق بین الملل اسلامی را، حمایت از ملت های تحت ستم، تأمین منافع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و سایر منافع که با اهداف حقوق بین الملل عمومی بتفصیل مقایسه شده و مطالعه تطبیقی انجام گرفته است، معرفی می نمایند. بررسی منابع حقوق بین الملل از دیدگاه اسلام در مقایسه با سایر مکاتب، از موضوع های دیگری است که نویسندگان به آن پرداخته اند.

نویسندگان کتاب در ادامه می افزایند که حقوقدانان مسلمان نیز، با وجود اختلاف درباره منابع حقوقی اسلام، بر اساس آن منابع مقدّرات حقوقی را به رسمیت می شناسند. در فصل ششم، با عنوان «قلمرو یا سرزمین»، به اهمیت و ضرورت وجود مرز در منابع اسلامی، که از آن با عنوان «رباط» آمده اشاره شده است و مفاهیم ملت، امت، قوم و قبیله را از دیدگاه اسلام بررسی نموده اند.

«مبانی مشروعیت حکومت و دول در روابط بین الملل»، بحث فصل هفتم کتاب است، که نظریات دموکراسی و مردمی بودن نظام، نظریه مشروعیت ذاتی قدرت و اتحاد حقیقت و واقعیت، نظریه الهی بودن حکومت و در نهایت نظریه الهی و مردمی بودن مشروعیت دولت، بتفصیل نقد و بررسی شده است. آنها نظریه الهی و مردمی بودن مشروعیت را مختصّ به بینش اسلامی دانسته اند و در این مورد، دیدگاه های مربوط به حکومت اسلامی بر این اساس بررسی شده است.

شناسایی دولت ها و دیدگاه اسلام در آن مورد، پذیرش اصل بیطرفی و چگونگی و محدوده مسئولیت های بین المللی دولتها، اصل عدم مداخله و تبیین نظر اسلام در این مسایل، از موضوع های دیگری است که در سایر بخش های کتاب توضیح داده شده است. اسلام در شناسایی دولت ها براساس تاکتیک و نه استراتژی می تواند اقدام نماید. در قرآن و تاریخ اسلام، نمونه های بسیاری از بیطرفی به صورت فردی و گروهی به چشم می خورد، که گویای وجود اصل بیطرفی و تأیید آن است.

ک.م.ت

۵۸ - اسلام و حقوق بین الملل عمومی (ج ۲)

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (محمد ابراهیمی). چاپ اول: تهران، سمت، ۱۳۷۷. ۴۰۶ ص.

این مجلد علاوه بر مقدمه و پیشگفتار و ضمیمه، از هفت فصل تشکیل شده است. فصل اول، «روش دولت ها در حل اختلاف های بین المللی» نام دارد. اسلام با توجه به اصل واقع گرایی و اصل «لا تظلمون ولا تُظلمون» درصدد است جنگ را ریشه کن کند. فصل بعد با عنوان «حقوق اسیران از نظر مقررات بین المللی و اسلام» به تعریف و حقوق اسیران از دیدگاه اسلام می پردازد. روش پیامبر(ص)، آزادسازی اسرا به بهانه های مختلف بود. شیعه و سنی بر مراعات حال اسیران تأکید دارند. فقهای شیعه، کشتن اسیران جنگ های داخلی را جایز نمی دانند. جز آن که خطری جامعه اسلامی را تهدید کند. اسلام، حقوق و امتیازهای ویژه ای برای اسیران جنگی در نظر دارد.

فصل سوم، تحت عنوان «اصل الغای بردگی در جهان و اسلام» به بررسی مقایسه ای بردگی می پردازد. ابراهیمی ابتدا به تاریخچه و عوامل بردگی اشاره دارد و سپس نتیجه می گیرد که فقط اسلام است که بردگی به معنای طبیعی آن را رد کرده، و بردگی قانونی را به شکل موقت می پذیرد. اسلام بر اصل حریت پای می فشارد. آزادی بردگان در صدر اسلام به صورت

دستجمعی هم خطرناک بوده، و هم با توجه به شرایط اجتماعی آن روز امکان نداشته است. اسلام با توجه به ضرورت اسیر گرفتن در جنگ، می خواسته آنها را تعلیم دهد. اسیر گرفتن، نوعی مقابله به مثل تلقی می شده است. عنوان فصل چهارم، «غنایم جنگی و روش توزیع آن» است. غنایم جنگی در حال حاضر متعلق به دولت اسلامی می باشد. فصل بعد به «حقوق سفیران و شخصیت ها و هیأت های سیاسی» پرداخته است. این حقوق از نظر اسلام پذیرفته است و پس از پیوستن کشورهای اسلامی به سازمان ملل، الزام آور می شود. «جاسوسی و مجازات آن در حقوق بین الملل و اسلام»، عنوان فصل ششم است. فصل آخر به موضوع «پناهندگی در اسلام و روابط بین الملل» می پردازد. تفاوت اسلام با دیدگاه های دیگر در این است که حق پناه دادن را در دست مردم نیز می داند. حضور مسلمانان در کشورهای شرک در صورتی که آزادی تبلیغی وجود داشته باشد، جایز و گاه واجب است. ضمیمه کتاب، چند صفحه راجع به روابط کشورهای اسلامی با یکدیگر، استدلال تجزیه طلبان بر لزوم تعدد کشورهای اسلامی و عناوین ثانویه در قوانین اسلام است. به عقیده نویسنده چون تشکیل امت واحد اسلامی در حال حاضر ممکن نیست، از باب عناوین ثانویه باید به وضع موجود تن داد.

ک-تم

● اسلام و حقوق ملل

عباسعلی عمید زنجانی. چاپ اول: تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۴۶. ۲۱۰ ص.

ک-تم

۵۹- اسلام و حکومت

حسین شفايي. چاپ اول: قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۷. ۲۱۶ ص.

مقدمه و پنج بحث اصلی، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. این امام خمینی بود که فکر حکومت را به اندیشه سیاسی شیعه بازگرداند. بحث اول با عنوان «حکومت»، به تعریف این واژه، اصل نیاز جوامع به حکومت، اقسام حکومت ها و حکومت از دیدگاه قرآن و سنت می پردازد. مردم برای حفظ اصول و فروع دین، ایجاد نظم و امنیت، مبارزه با دشمنان داخلی و خارجی و ایجاد عدل و داد نیاز به حکومت دارند. حکومت ها در هدایت و ضلالت انسان ها نقش مهمی ایفا می کنند. استبداد ممکن است فردی یا گروهی باشد. دموکراسی نیز ظاهری فریبنده دارد، و خواست اکثریت در آن متکی بر شرع نیست.

«حکومت اسلامی»، عنوان بعد کتاب است، و کامل ترین نوع حکومتها محسوب می شود. هدف رژیم های استبدادی و دموکراتیک، ریاست و قدرت و رفاه است، اما در حکومت اسلامی ظلم، چاپلوسی و تجسس در امور مردم وجود ندارد. مبحث سوم کتاب، «اقتصاد اسلامی»؛ و مبحث چهارم، «پایه های حکومت اسلامی» عنوان گرفته است. حکومت اسلامی سه رکن دارد: قانون، رهبر و ملت. قانونگذار باید. اول این که عالم مطلق باشد، دوم این که به دلیل نسبت مساوی با افراد بشر، گروهی را بر گروه دیگر ترجیح ندهد، و سوم این که اختیاردار مردم باشد. ولایت فقیه، محور حکومت اسلامی و عامل تضمین کننده سلامت نظام و وحدت آن است. حقوق ملت عبارت است از: نصیحت و خیرخواهی رهبر نسبت به آنها، تنظیم امور اقتصادی ایشان و گسترش تعلیم و تربیت. مردم نیز در مقابل موظفند به بیعت خود پای بند باشند، با خیرخواهی مسئولان را نصیحت کنند و از ایشان پیروی نمایند. بحث آخر کتاب، «سیاست خارجی» و مزایای نظام اسلامی در این زمینه

است. نویسندگان در اینجا به مبارزه اسلام با ملی‌گرایی، و ترغیب به حفظ برابری و اقسام آزادی (مذهبی، فکری، سیاسی، مدنی، مسکن، کار و مالکیت) اشاره می‌نمایند.

TMک

۶۰ - الاسلام و الخلافة في عصر الحديث: نقد كتاب الاسلام واصول الحكم

محمد ضياء الدين الريس. الطبعة الاولى: القاهرة، دار التراث، ۱۹۷۶. ۳۷۶ ص.

نویسنده این کتاب، سکولاریسم علی‌الرازی را در مسایلی مانند انگیزه سیاسی او و اثبات نظام خلافت در صدر اسلام و در طول تاریخ نقد می‌کند. کتاب *الاسلام واصول الحكم* آتش فروپاشی خلافت عثمانی را شعله‌ور کرد و ادعاها و اسطوره‌هایی از شخصیت نویسنده آن بر جای گذاشت. طرفداران عبدالرازق، او را قهرمان ملی و مخالف استبداد معرفی می‌کنند. واقعیت این است که قضایای جنگ جهانی اول، زمینه طرح نظریاتش را ایجاد نمود. به نظر ریس، انگلستان نقشی در این میان نداشت، و شاه و علما و عبدالرازق و احزاب و جراید، اطراف قضیه مذکور تقی می‌شدند. مخالفان عبدالرازق در الأزهر، ضد او دست به قلم بردند.

برخی از خطاهای وی عبارت است از:

- «خلافت»، مصدر «تخلف» نیست،
  - نظریه حاکمیت الهی و تقدس شاه را به هاین نسبت می‌دهد،
  - نظرات ماوردی، غزالی و دیگران نسبت به خلافت را نادیده می‌گیرد،
  - برای رد نظریه خلافت می‌گوید، «خلیفه قائم مقام رسول خدا است»،
  - بعضی فرقه‌های مسلمان‌ها را مخالف خلافت می‌داند، در حالی که چنین نیست،
  - برداشت غلط از قرآن و سنت برای اثبات عرفی‌گرایی،
  - عدم توجه به احکام سیاسی و اجتماعی شرع مقدس.
- به نظر نویسنده، اسلام دین کاملی است، و به تمامی جنبه‌های زندگی بشر می‌پردازد. نظام نبوت و نظام خلافت خلفای راشدین و نظام خلافت در طول تاریخ، اثبات‌کننده این مدعا هستند.

TMک

۶۱ - اسلام و دنیوی گری (سکولاریسم)

سید محمد نقیب العطاس. ترجمه احمد آرام. چاپ اول: تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی

دانشگاه تهران، ۱۳۷۴. ۱۸۸ ص.

درس گرفتن از گذشته و تجهیز روحی و فکری برای آینده با توجه کردن به آثار بزرگان اندیشه‌های دینی و فکری اسلام بر پایه قرآن و سنت پیامبر (ص)، از اهداف مؤسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی است. کتاب حاضر یکی از آثار آن مؤسسه در راستای این هدف است.

در فصل اول کتاب با عنوان «زمینه باختری مسیحی معاصر»، ظهور بحرانی به نام *دنیویژن* (secularization) را از دوران روشنگری و روشنفکری اروپایی که از قرن هفدهم تا قرن نوزدهم ادامه یافته، مطرح می‌کند. همراه با آن، عقلی‌گری، اختیاری‌گری، پیشرفت‌های علمی و فنی غربیان به پیش رفته است و در قرن نوزدهم فیلسوفان و جامعه‌شناسانی نظیر

اگوست کنت، طلوع علم و برافتادن دین را مورد توجه قرار داده اند، که در واقع اصلاح و نوسازی تاریخ مسیحیت است و زمینه را برای یک روایت دنیوی از مسیحیت آماده ساخت.

نویسنده در فصل دوم کتاب، با اشاره به ابتلای مسلمانان به دنیاگرایی که ناشی از تفکر و داوری تقلیدی است و بعضی دانشمندان و روشنفکران مسلمان تحت تأثیر قرار گرفته، خطا و اشتباه این اندیشمندان را ناشی از کاستی فهم صحیح و دسترس پیدا نکردن به نگرش ها، جهان بینی ها، معتقدات و روش های تفکر آنان می داند.

نویسنده، در فصل سوم با عنوان «اسلام، مفهوم دین و شالوده اخلاق و اخلاقی بودن»، مفاهیم اساسی دین و ایمان و اعتقاد را در اسلام توضیح داده، در جهان بینی اسلامی به مفهوم میثاق میان خدا و انسان اشاره می کند. نقطه عزیمت مفهوم اسلامی، دین است و آزادی، مسئولیت، عدالت، شناخت، فضیلت و برادری، نقش فرد و جامعه و دولت و زندگی اجتماعی، تحت پوشش عنصر غالب که دین باشد، قرار دارد.

در فصل چهارم با عنوان «حیص و بیص جامعه اسلامی»، به اندیشه دین جهانی اسلام اشاره دارد، که ویژگی همه ادیان الهی است. اندیشه جهان شمولی اختصاص به مسیحیت ندارد. اسلام از ابتدا نقشی عمده در شکل بخشیدن به تاریخ جهان داشته و تا هزار سال در این موضوع موفق بوده است، تا این که با ضدحمله باختر زمین و با انقلاب علمی مواجه شد. پس سبب ضعف مسلمین، هم عناصر داخلی و هم خارجی بود. او مجموعه علت ها و عوامل را برشمرده و با تفصیل و دقت، مورد بررسی قرار داده است.

در فصل آخر کتاب با عنوان «غربزدایی از شناخت»، به ویژگی پریشانی و شکاکیت شناخت در تمدن مغرب زمین پرداخته، و انکار ارزش های مطلق، و مورد تأیید قرار گرفتن ارزش های نسبی در آن شناخت، و عدم یقین به امور را از ویژگی این گونه شناخت ذکر کرده است. وی ویژگی شناخت از دیدگاه اسلام را بررسی کرده و تأثیرپذیری شناخت مسلمانان از مبانی شناخت تمدن مغرب زمین را مورد نقد قرار داده است.

ک.م.ت

۶۲- الاسلام و الديمقراطية

فهمی هویدی. الطبعة الاولى: القاهرة، مرکز الازهر، ۱۴۱۳ ق. ۲۷۹ ص.

این کتاب از سه بخش تشکیل می شود، و به این دلیل اسلام را با دموکراسی مقایسه می کند که دموکراسی بهترین روشی تلقی می شود که توانسته است جوامع دنیا را به خوبی اداره کند. بخش اول، بحث هایی را مطرح می کند که به خودی خود می تواند معضلی در جمع اسلام و دموکراسی تلقی شود. از آن جمله است: آیه های شمشیر (و قتال)، حزب خدا (و مسأله تعدد احزاب) و کثرت گرایی سیاسی. سید قطب بر خلاف عبده، رشید رضا، و شیخ محمد غزالی؛ تفسیری مسالمت جویانه از سوره توبه به دست می دهد. به نظر هویدی تکثرگرایی در اصل مورد قبول اسلام است، اما باید راجع به محدوده آن بحث کرد. رقابت سیاسی، هم حق است، هم تکلیف.

بخش دوم با عنوان «اسلام و دموکراسی» ابتدا این مسأله را مطرح می کند که مبانی فکری اسلام و دموکراسی قابل جمع نیستند. ویژگی های دولت اسلامی عبارت است از: ولایت امت، مسئولیت جامعه، حق آزادی برای همه، برابری، پذیرش اختلاف عقاید، مقابله با ظلم و برتری قانون. پس هرچند اسلام و دموکراسی نقاط افتراقی دارند، اما با توجه به اصول فوق و روش هایی مانند شورا باید گفت جهات اشتراک آنها نیز زیاد است. «ملت» در دموکراسی غربی به محدوده جغرافیایی خاص تعلق دارد، در حالی که «امت» در مفهوم اسلامی محدودیت فوق را قبول نمی کند. وجه امتیاز دیگر اسلام و دموکراسی این

است که اهداف دموکراسی غربی در مسایل مادی خلاصه می شود. مسأله سوم این است که سلطه امت در اسلام، محدودیت دارد. تعدد احزاب و اصل شورا، اسلام را به دموکراسی نزدیک می کند.

هویدی در بخش سوم به اثبات محوریت استبداد در عقب ماندگی مسلمانان و دفاع از جامعه مدنی می پردازد. رأی اکثریت در موارد خاصی در قرآن مذمت شده است، و کلیت ندارد. سوءاستفاده از دموکراسی نباید موجب کنار گذاشتن مطلق آن شود. در کشورهای اسلامی، گاهی اصلاح گرایان، و گاه دیگر انقلابیون مکان حرکت را در دست داشته اند. مردم مسلمان باید از استبداد - چه به شکل دینی و چه به شکل سکولار آن - رها شوند. حزب اسلامی در این راستا یک ضرورت تلقی می شود.

ک.م.ت

۶۳- الاسلام و السياسة: نشوء الدولة في صدر الدعوة

وليد نويهض. الطبعة الاولى: بيروت، مركز الدراسات الاستراتيجية والبحوث والتوثيق، ۱۹۹۴. ۱۴۳ ص.

نویسنده سازماندهی بحث های خود را بر اساس یک مقدمه، نه فصل و یک پیوست ترتیب داده است. فصل اول، دلیل های موافقان و مخالفان وجود حکومت در اسلام را نقل می کند، و سپس به نفع رضوان سید، و در نقد برهان غلیون و خالدزاده می گوید صدر اسلام شاهد وجود نظریه سیاسی بوده است. فصل دوم با عنوان «تمدن و تجارت» درصدد اثبات نوعی کثرت گرایی اجتماعی و فرهنگی در دولت نبوی می باشد. فصل بعد سیاست پیامبر(ص) نسبت به قبایل و دول هم جوار، و فصل چهارم نقش هم پیمان شدن قبایل در نظام سیاسی قبیلگی را مطرح می کند.

«دعوت و تنظیم امور جامعه»، «دولت بین مکه و یثرب» و «دولت و عقیده» عنوان سه فصل بعد است. دولت پیامبر(ص) در مسجد و بر اساس اعتقاد تشکیل شد. مقصود از «امت»، گروه مؤمنان است و از مفهوم «قبیله» فراتر می رود. «دولت توحید بین وحدت و تجزیه» و «مسجد، اساس جامعه و عقیده، منبع قانونگذاری» عنوان فصول هشتم و نهم می باشد. پیوست کتاب، مقاله ای است که «قرائت تاریخی غیردقیق از جهان عرب» را نقد می کند.

TMک

۶۴- الاسلام والعلمانية وجهاً لوجه

یوسف القرضاوی. الطبعة الرابعة: بيروت، الرسالة، ۱۴۱۷ ق. ۲۴۴ ص.

کتاب حاضر از مقدمه، چند بحث و خاتمه تشکیل شده است. به عقیده قرضاوی، اسلام پیامی واضح دارد و ادعاهای عرفی گرایان را برنمی تابد. اسلام دینی است که بر اصول عقل، اجتهاد، «امت وسط» بودن، واقع گرایی، حقوق زن، بنیان خانواده، تربیت، برادری، مالکیت، حمایت از تهیدستان، گفتگو، وطن دوستی، وجود اختلاف بین مردم و امت واحد پای می فشارد و به جای رضایت به تمدن گذشته، به آینده نظر دارد.

جهان مسیحیت در تطور تاریخی خود مجبور شد سکولاریسم را بپذیرد، اما تاریخ اسلام همانند تاریخ مسیحیت نیست، و به همین دلیل عرفی گرایی همواره در جوامع اسلامی با چالش روبرو می شود. قرضاوی سپس معیارهای زیر را از دو دیدگاه فوق به بحث می گذارد:

معیار ربانی(وحي)، معیار انسانی(عقل)، معیار اجتماعی(مصلحت)، معیار سیاسی(قانون اساسی)، معیار ملی(اصالت)، معیار بین المللی(حقوق بشر) و معیار دموکراتیک(احترام به رأی اکثریت). عرفی گرایی ضد قانون اساسی، ضد دین و ضد اراده و مصلحت ملت است، و نمی تواند موضع فکری قابل دفاعی در جنبه های عقیدتی، عبادی، اخلاقی و دینی ارائه کند.

در بخش بعدی کتاب، قرضاوی ادعای فؤاد زکریا مبنی بر این که شریعتی در اسلام وجود ندارد را به بوته نقد می گذارد، و اصولی مانند اصل شورا را مؤید وحدت دیانت و سیاست معرفی می کند. وی سپس به تجربه تاریخی عرفی گرایی و نسبت آن با سوسیالیسم و مارکسیسم می پردازد و در نهایت بر لزوم دفع شبهات و لزوم مبارزه با اسرائیل تأکید می نماید.

TMک

۶۵- الاسلام والغرب والديمقراطية

جودت سعید (و عبدالواحد العلواني). الطبعة الاولى: بيروت و دمشق، دار الفكر،

۱۹۹۶. ۲۲۴ ص.

این کتاب که حاشیه ای است بر مقاله «برخورد تمدن ها» از ساموئل هانتینگتون و «اسلام و غرب» از بریان بیدهام، از مقدمه و پنج فصل تشکیل می شود. بیدهام برخلاف هانتینگتون معتقد است برخورد بین دو تمدن اسلام و غرب است، نه بین چندین تمدن. هدف از نگارش این کتاب فقط ترسیم قرن بیستویکم نیست، بلکه غرض آن است که راه حلی در این بین پیدا شود.

فصل اول معرفی نظریه «برخورد تمدن ها»، و فصل دوم معرفی مقاله بیدهام تحت عنوان «اسلام و غرب» است. جودت سعید در فصل سوم مقاله ای تحت عنوان «الامة الاسلامیة بین الرشد والغي» ارائه کرده است. او به برداشت های بیدهام از آیات قرآنی اعتراض می کند. بیدهام معتقد است مسلمانان از قرون وسطی با دموکراسی آشنا نبوده اند. سعید می گوید غرب تمدن خود را به واسطه اسلام از یونان گرفت.

فصل چهارم، نظریه «پایان تاریخ» فوکویاما را به بوته نقد می کشد. نقطه اشتراک فوکویاما و هانتینگتون آن است که هر دو لیبرالیسم را پیروز می دانند. به قول ادوارد سعید مفهوم فعلی «شرق»، ساخته غرب است. اما همین «شرق» از جهاتی غرب را به چالش دعوت می کند. فصل آخر با عنوان «غول اسلام و وحشت غرب»، اسلام را به غول علاءالدین تشبیه می کند که روزی از ظرف خود بیرون خواهد آمد.

ک TM

۶۶- الاسلام و غیرالمسلمین

محمد الزحیلي. الطبعة الاولى: دمشق، دارالمکتبي، ۱۴۱۸ ق. ۱۲۸ ص.

مقدمه، پنج بحث، خاتمه و خلاصه، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضرند. بحث اول اقسام غیرمسلمان ها را به اهل کتاب، مشکوک به اهل کتاب (زرتشتی ها)، مرتدان و بقیه مشرکین تقسیم می کند. بحث دوم به تعریف اهل ذمه می پردازد و چنین نتیجه می گیرد که دولت اسلامی در روابط بین الملل معاصر نمی تواند به تمامی اهداف خود برسد، ولی در همین حال می تواند احکام اهل ذمه را در قوانین داخلی خود اجرا نماید.

بحث سوم کتاب به «اسباب قرارداد ذمه در صدر اسلام» اختصاص دارد. قرارداد ذمه ممکن است نتیجه جنگ و یا صلح باشد. بحث بعد اقوال فقها در خصوص پذیرفتن مسئولیت های حکومتی از طرف اهل ذمه را بررسی می کند و نتیجه می گیرد که این امر به مصلحت مسلمانها بستگی دارد. بحث آخر هم به اثبات جواز مشورت با ایشان اختصاص دارد.

ک TM

۶۷- الاسلام و الفكر السياسي المعاصر

حسن الزین. دارالفکر الحدیث، ۱۹۹۷ م. ۱۹۲ ص.

هدف از نگارش این کتاب، توضیح نگرش اسلام نسبت به افکار سیاسی جدید در قرائتی تاریخی از این امر است. ریشه تغییر و تحول، در تناقض های ایجاد شده در اسلام، بعد از عصر خلفای راشدین دانسته شده است.

این کتاب، در دو قسمت تنظیم شده است. در قسمت اول همان گونه که ذکر شد، موضوع انحراف و تحول و مشکل فکری در بستری تاریخی بررسی می شود. در بخش دوم کتاب، نگرش اسلام نسبت به قضایا و مسایل فکری - سیاسی معاصر بررسی می گردد.

در بخش اول کتاب، ابتدا تغییر و تحول های فقهی نسبت به مسایل سیاسی بررسی می شود. نویسنده عقیده دارد که بعد از عصر خلفای راشدین، همراه با استیلای امویان، نظام فکری و مفاهیم سیاسی دچار تحول شد و در مسایلی نظیر شورا، ضدیت با عصیبت جاهلی و قبیله گری و حقوق بیگانگان، با توجیه هایی درصدد حمایت از مصالح حاکمان و گسترش اختیارات و قدرت آنها برآمدند و نظام ها راه استبداد را در پیش گرفتند. احکام فقهی و شرعی جدید ظهور نمود و گرچه فقهای بزرگی مخالفت نمودند، ولی نتیجه ای نداد و دوره بعد از خلفای راشدین، عقاید و گروه های مذهبی مختلف روی کار آمدند.

در بخش دوم کتاب، نگرش فقه اسلامی به مسایل سیاسی جدید بررسی می شود. این بخش، به جایگاه مردم در نظام های سیاسی جدید و دیدگاه فقه اسلامی نسبت به این مسئله پرداخته و دیدگاه شرع اسلام نسبت به حقوق انسان ها را توضیح داده است. دین در بحث از جایگاه مردم در نظام های سیاسی، نقش اصلی در حکومت را به مردم داده است. همچنین به گروهی از متفکران غربی ضدیت این ایده در اندیشه اسلامی با اصول دموکراسی نسبت داده شده است؛ زیرا آنان عقیده دارند مبدأ حکومت در اسلام خدا است، و لذا جایگاهی برای مردم وجود ندارد.

نویسنده برای پاسخ به این اشکال، ابتدا سیر تاریخی حکومت های مردمی را بررسی نموده و سپس نگرش فقه اسلامی نسبت به نقش مردم و مشارکت آنان را بیان کرده است. او برای بیان عقیده خود، از قرآن دلیل آورده است. خلاصه دلیل او این است که قرآن، همواره احترام به حقوق انسان و فرد و اجتماع را در نظر دارد و با تعبیر «خليفة الله» این نظر را بیان داشته است.

نویسنده در بررسی دیدگاه اسلام و شریعت اسلامی نسبت به حقوق انسان، همراه با استناد به آیات و ذکر برخی نمونه های تاریخی، اصول حقوق انسان را بررسی نموده است. حق حیات، حق مالکیت فردی و ابعاد آن، حق آزادی شخصی، مساوات در برابر قانون، حقوق و سایر مسایل مربوط به حقوق بشر نیز بتفصیل تجزیه و تحلیل شده است. در پایان کتاب، شیوه برخورد اسلام با معارضان و مخالفان، و اصول مسالمت آمیز این دین در زندگی با غیرمسلمانانی که تحت حکومت اسلامی زندگی می کنند، نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

ک TM

۶۸ - الاسلام و فلسفة الحكم

محمد عمارة. الطبعة الثانية: بيروت، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ۱۹۷۹. ۵۷۶ ص.

این کتاب علاوه بر مقدمه، حاوی دو عنوان کلی است: «نظام حکومت در دوران خلفای راشدین»، و «امامت و پیدایش فرقه های اسلامی». مقدمه به تبیین اصطلاحات «خليفة»، «امير المؤمنين»، «امام»، «خليفة الله»، «وصي»، «ملك» و «امر» می پردازد. عنوان اول به نوبه خود از سه فصل تشکیل می شود، و به «میراث عرب ها در اصول حکومت»، «فلسفه حکومت شورایی» و «جدال قدرت» می پردازد. نظام حکومتی عرب ها، نکته هایی را از عرب جاهلی و امپراتوری روم و ایران اتخاذ کرد. عماره پس از تشریح تجربه شورا پس از رسول خدا(ص)، جدال بر سر قدرت در سقیفه و پس از آن را تبیین می کند و

چنین نتیجه می‌گیرد که اختلاف در امر امامت و خلافت مربوط به فروع دین است، نه اصول دین. نزاع فوق از عوامل قبیلگی، قومی و اقتصادی سرچشمه می‌گرفت.

بخش دوم کتاب به چگونگی پیدایش فرقه‌هایی مثل خوارج، شیعه و مرجئه می‌پردازد، و پس از تشریح مبانی کلامی آنها، آرای سیاسی ایشان را توصیف می‌کند. قسمت اصلی بحث‌های این بخش را تفکرات کلامی و سیاسی معتزله تشکیل می‌دهد. ابوالحسن ماوردی، معتزلی بود؛ امام نمی‌توانست عقاید خود را آزادانه ابراز کند. اصول پنج‌گانه معتزله عبارت است از: توحید، عدل، وعد و وعید، جایگاه بین‌المنزله‌تین (نه جبر و نه تفویض) و امر به معروف و نهی از منکر. ایشان امامت را امری واجب و انتخابی (نه منصوب) می‌دانند. قاضی عبدالجبار شرایط و صفت‌های امام را عمل به واجبات، علم، امانت، فضل، قرشی بودن، آزاد و عاقل و مسلمان بودن، عدالت و تدبیر ذکر می‌کند. آخرین مبحث عمارة در این کتاب، نظر معتزله راجع به انقلاب است.

ک TM

۶۹- الاسلام و القومیة، الاسلام و الاممیة

عبدالله سلوم السامرائی. الطبعة الاولى: بغداد، دارالحریة، ۱۴۰۵ق. ۲۴۵ ص.

مقدمه و دو فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد. فصل اول از رابطه انسان و خدا، رابطه وحی با زمان و زبان عربی و رسالت نبوی بحث می‌کند. زبان عربی هم زبان رسول الله (ص) و مردم جزیره العرب بود، و هم ویژگی‌های خاصی را دارا است.

در فصل دوم از رابطه اسلام و قومیت عرب، و قوم‌گرایی و انسان‌گرایی و امت‌گرایی بحث به میان آمده است. به قول میشل عفلق اگر قومیت عنصر نژاد را در نظر نگیرد، تا حد زیادی می‌تواند بر مفهوم امت منطبق شود.

ک TM

۷۰- اسلام و ملی‌گرایی

علی محمد نقوی. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۴. ۱۳۵ ص.

کتاب یاد شده، متشکل از سرآغاز و هشت بخش است. وی بر این عقیده است که ناسیونالیسم دام‌نوینی است از سوی شرق و غرب، برای ضربه وارد کردن بر اسلام.

«ملاحظات در تاریخ ناسیونالیسم»، عنوان بخش اول کتاب است. نویسنده ظهور ناسیونالیسم به صورت یک مکتب سیاسی - اجتماعی و ایدئولوژی را به انقلاب فرانسه ارتباط می‌دهد و از روسو به عنوان بنیانگذار ملی‌گرایی یاد می‌کند. «تاریخ ورود ناسیونالیسم در جهان سوم»، عنوان بخش دوم کتاب است. در بررسی این امر، نویسنده معتقد است که زمره وحدت جهان اسلام در قرن نوزدهم، تحت القاهای سیدجمال‌الدین و سلطان عبدالحمید، استعمارگران را بر آن داشت تا به منظور حفظ منافع خود، ملی‌گرایی را در حوزه امپراتوری عثمانی و دیگر کشورهای اسلامی رواج دهند. روشنفکران وابسته نیز، آن را به جان و دل خریدار شدند و شیوع دادند.

بخش سوم کتاب، به تعریف و بیان مبانی و ویژگی‌های مکتب ناسیونالیسم می‌پردازد. نویسنده از پیوند ناسیونالیسم با سکولاریسم سخن می‌گوید. وی برخی از ویژگی‌های ناسیونالیسم را بدین گونه ذکر می‌کند:

۱- احیای مظاهر باستانی، ۲- اتکا به اقتدارگرایی، ۳- بزرگداشت شخصیت‌های ملی.

در بخش چهارم (فلسفه ردّ ناسیونالیسم)، به بحث های زیر اشاره می شود:

۱- فرق میان وطن دوستی و ملی گرایی، ۲- ناسیونالیسم مبتنی بر غریزه حیوانی بشر، ۳- این که در جامعه انسانی، وحدت گروهی باید بر مبنای عقیده و ایمان باشد، ۴- چرا عقیده و ایمان باید مبنای باشد نه خاک و خون، ۵- ملی گرایی مبتنی بر تضاد طبیعت است، نه انتخاب و اراده آگاه انسانی.

«نارسیایی های ناسیونالیسم»، عنوان بخش پنجم کتاب است. عناوین فرعی این مبحث عبارت اند از:

۱- غیرمنطقی بودن پایه های ملی گرایی. ۲- وحدت بر پایه های فوق، پیش درآمد اختلاف و تفرقه انسان ها است. ۳- ناسیونالیسم به نقض غرض می انجامد، زیرا قادر نیست که مسئله اقلیت های نژادی، منطقه ای و زبانی را حل کند، بلکه تضادها را تشدید می کند و جنبه دائمی می دهد. ۴. دین بیش از ملیت می تواند خلاقیت مردم را به کار اندازد.

در بخش ششم، آفت های ناسیونالیسم تحت عناوین ذیل می آید:

۱- خودمداری و پیش داوری، ۲- خودبرتربینی و تحریف تاریخ، ۳- تعصب قومی یا عصبیت جاهلی، ۴- ملی گرایی به نژادپرستی می انجامد، ۵- ناسیونالیسم به استیلاجویی و مستعمره سازی می انجامد، ۶- محدودساختن افق فکری انسان.

«اسلام و ملی گرایی»، موضوع فصل هفتم است و موارد زیر مورد بررسی قرار می گیرند:

۱- اسلام و ناسیونالیسم، دو قطب متقابل هستند. اساس اسلام، عقیده است، و اساس ملی گرایی، ملیت. ۲- مبارزه پیامبر(ص) با ناسیونالیسم قریش.

بخش هشتم، «مبانی ملی گرایی از دیدگاه قرآن و حدیث» نامگذاری شده است در انتها نویسنده نتیجه می گیرد که ناسیونالیسم و اسلام، دو ایدئولوژی و مکتب و آرمان مستقل، و دارای روش و اهداف متفاوت و متضاد هستند. لذا یک فرد نمی تواند هم مسلمان باشد و هم ناسیونالیست.

ک-TM

۷۱- الاسلام و منطق القوه

السید محمدحسین فضل الله. الطبعة الثانية: بیروت، الدار الاسلامیه. ۱۴۰۱ ق. ۳۰۴ ص.

نویسنده در مقدمه، ضرورت بحث قدرت در اسلام و گونه های سیاسی و اجتماعی و نظامی آن را بحث می کند. فصل اول مباحث مقدماتی مثل مفهوم قدرت الهی و معنای «لا حول ولا قوه الا بالله» را برمی رسد. فضل الله در فصل دوم معتقد است منطق قدرت در مواجهه با طغیان قرار دارد. قرآن، مستضعفین را نسبت به قدرتمندشدن ترغیب می کند.

موضوع فصل سوم، قدرت روحی است. ایمان، توکل، زهد، جهاد نفس و قناعت از عوامل تقویت روحیه به شمار می روند. «قدرت اجتماعی» در فصل بعد مورد بررسی قرار می گیرد. قدرت اجتماعی دارای دو جنبه ایجابی (برادری و همبستگی اسلامی) و سلبی (دوری از مبانی فکری کفار) می باشد. فصل بعد به قدرت عددی می پردازد. از دیدگاه اسلام همیشه رأی اکثریت، مساوی حق نیست، و بنابراین دموکراسی همواره حق را دربر ندارد. هدف از شورا در اسلام، تبیین حق است، نه تأییدی بر دموکراسی. نویسنده، قصه طالوت و جالوت را برای این ادعا شاهد می آورد.

فصل ششم، به جنبه های اخلاقی قدرت می پردازد و آنها را به دو جنبه ایجابی و سلبی تقسیم می کند. فضل الله در فصل بعد نسبت اصل دعوت و قدرت را به بحث می گذارد. بدیهی است این دو اصل با هم تنافی و تعارضی ندارند.

موضوع فصل هشتم این است که آیا اسلام تغییر را با روش های مسالمت آمیز روا می داند یا با خشونت؟ پاسخ نویسنده این است که هر یک از دو روش فوق جایگاه خاصی در اسلام دارند. توسل به زور در جایی است که منطق و گفتگو مؤثر

نیست. فصل بعد رابطه ایمان و قدرت را بررسی می کند. ایمان، یکی از عوامل افزایش قدرت است. قضیه جنگ بدر، شاهدی بر این مدعا به شمار می رود.

نویسنده در فصل آخر تواضع را در تضاد با اصل قدرت در اسلام نمی داند و افکار نیچه را نقد می کند. نتیجه بحث های فوق آن است که از قدرت برای دو غرض در اسلام استفاده می شود: رسیدن به اهداف دینی، و جلوگیری از تجاوز دشمن.

TMک

۷۲- اسلام و نظامهای معاصر

سیدمحمد شیرازی. ترجمه محمدباقر فالی، چاپ اول: قم، کانون نشر اندیشه های اسلامی. ۸۶ ص.

انحراف مسیحیت و یهودیت این بوده که دین را از دنیا جدا کرده اند. تمدن جدید در جهت صنعتی (بر خلاف جهت انسانی) موفق بوده است. اسلام سه جزء دارد: عقیده، شریعت و دولت. وظیفه دولت، نظم امور و پیش بردن شؤون مختلف انسان است. اسلام، قانونگذاری را به مردم نسپرده که آزادی های فردی در خطر افتد. اسلام نظام حکومتی و اقتصادی و اجتماعی خاصی دارد که با نظام های سیاسی معاصر متفاوت است. رییس دولت می تواند نظامی که مصلحت است را انتخاب کند، به شرطی که در اسلام حرام نباشد.

TMک

۷۳- الاسلام يقود الحياة

سیدمحمدباقر الصدر. تهران، چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۲۳۰ ص.

این کتاب، مشتمل بر شش رساله در موضوع های مختلف است، که عنوان آنها به ترتیب عبارت است از: «مقدمه ای بر قانون اساسی جمهوری اسلامی»، «درآمدی بر اقتصاد جامعه اسلامی»، شرح تفصیلی اقتصاد جامعه اسلامی»، «خلافت انسان و شهادت (نظارت) انبیا»، «منابع قدرت در دولت اسلامی»، «اصول کلی بانکداری در جامعه اسلامی». رساله اول، بحثی است درباره مبانی جمهوری اسلامی، که توسط امام خمینی (ره) در ایران مطرح شده است. نویسنده در ابتدا به تجلیل از تلاش امام (ره) برای خارج کردن ایران از ظلمت طاغوت و جهاد برای شکست نظام طاغوت پرداخته است. وی ریشه ظهور دولت ها را کوشش انبیای الهی ذکر می کند و هدف آن را حفظ وحدت بشری بر اساس حق و عدل می داند.

به اعتقاد نویسنده، بعد از رحلت پیامبر (ص)، امامت دچار انحراف شد و در عصر غیبت، مسلمانان شیعی همواره به انتظار برپایی دولت صالح جهاد و تلاش نموده اند. مردم ایران نیز برای عمل به رسالت تاریخی خویش و به رهبری امام خمینی (ره)، دولت اسلامی را بنیان گذاشتند. در اندیشه او، ایرانیان با ایمان خویش، به تأسیس این نظام، اقدام کرده اند. اعتقاد به سلطه خداوند، ریشه گرفتن قوانین از شریعت اسلامی و اعتقاد به این که حکومت امانت الهی است، و همه در برابر قانون مساوی اند، از اصول و مبانی جمهوری اسلامی است.

او مرجع دینی را نایب عامی معرفی کرده، که دارای اجتهاد مطلق و عدالت است. خلافت عامه بر اساس قاعده شورا است و در شکل قانون اساسی با اشراف نایب امام و از طریق انتخاب امکان پذیر است.

نویسنده در رساله های بعدی، از اقتصاد جامعه اسلامی سخن به میان آورده است. او در ابتدا از جمهوری اسلامی ایران، به خروج از تاریکی های نادانی به نور توحید و عبودیت الهی تعبیر کرده است و شعار جمهوری اسلامی، استمرار راه انبیا و شریعت اسلامی را، تنهاره و بهترین شیوه حکومت ذکر می کند.

نویسنده در جواب اشکال بر عدم توانایی اسلام برای حل امور اقتصادی در قرن بیستم، به ویژگی عدم تغییر عناصر ثابت در دین، که در قرآن و روایت ها در مورد آن نص صریح وجود دارد، و تغییرپذیری عناصری دیگر که از طریق استنباط مجتهد حاصل می شود، اشاره دارد. او اجتهاد را راه حلّ ارایه عناصر لازم برای شکل اقتصادی اسلام می داند.

نویسنده در ادامه این بحث، از اصول اقتصادی اسلام و بانکداری اسلامی، مسئولیت دولت، خلافت انسان و انواع خلافت بحث کرده است. به اعتقاد وی، خط خلافت (انسان) و شهادت (شاهد بودن و نظارت نبی و امام و مرجع) گاهی بر هم منطبق می شوند. به طور مثال، پیامبر(ص) هر دو مقام را دارا بودند. اما وقتی امت اسلامی خود را از دست طاغوت نجات می دهد، خط خلافت بر اساس مکانیسم مشورت و امر به معروف، به او منتقل می شود. بنابراین، ولایت بین کلّ مؤمنین و مؤمنات به شکل مساوی وجود خواهد داشت و ملاک آن هم، رأی اکثریت است.

TMک

۷۴- اصول پایه و ضابطه های حکومت اسلامی

ابوالحسن بنی صدر. ۸۸ ص.

این کتاب که مشخصات کتاب شناختی ندارد، از چهار بحث اصلی و یک ضمیمه تشکیل شده است. نویسنده معتقد است به جای این که پرسیم محمد(ص) چه کرد؟ بهتر است پرسیم اگر او امروز بود چه می کرد؟ تضاد به نظر وی ذاتی نیست، و روابط اجتماعی و طبقاتی ناشی از بیگانگی از فطرت می باشد.

اصول پایه حکومت اسلامی را توحید (مبارزه با خداها و خداتراشی ها، مبارزه با ثنویت و تثلیث، و مبارزه با کیش شخصیت و شرک و ظلم) و مبارزه با مبانی عینی شرک تشکیل می دهد. حرکت توحیدی، حرکتی پایا ناپذیر است. امامت و بعثت، امور عمومی اند. امام عامل بازگشت به خویشتن است، و وابسته به نژاد و گروه خاص یا افسار گسیخته نمی باشد.

صفات سلبیه حکومت اسلامی عبارتند از: مقابله با سلطه، عدم پذیرش موازنه مثبت، نپذیرفتن ایدئولوژی به عنوان قدرت، نه گفتن به کیش شخصیت، عدم ممنوعیت آزادی انتقاد، نه به دولت به عنوان ابزار سلطه و نه گفتن به اصل «هدف، وسیله را توجیه می کند».

صفات ثبوتیه حکومت اسلامی موارد زیر را تشکیل می دهد: موازنه عدمی و منفی، خروج از نظام سلطه، انتقال قدرت از رأس به قاعده و عمومیت جهاد. تضمینه های اجرایی حکومت اسلامی عبارت است از: قشون و نظارت عمومی نسبت به رهبر.

TMک

۷۵- اصول حکومت جمهوری

مصطفی رحیمی. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۸. ۹۵ ص.

هدف اصلی نویسنده در این کتاب، بحث در باب حکومت جمهوری، آزادی و صفات استبداد است. نویسنده، حکومت جمهوری را اعمال حاکمیت مستقیم مردم و یا نمایندگان آنها معرفی می کند و جمهوری را، بهترین صورت حکومت

دموکراسی می‌داند. او می‌گوید که مفهوم برابری و آزادی در حکومت جمهوری لحاظ شده است و مردم در صورت داشتن استعداد و لیاقت یکسان، باید از حقوق مادی و معنوی مساوی بهره‌مند شوند.

در بحث از آزادی، نویسنده آن را به قدرت داشتن به انجام دادن هر کاری که به دیگران ضرر نرساند، تعریف کرده است؛ بنابراین، باید حدود آزادی فرد و قدرت دولت مشخص شود. آزادی احزاب، جمعیت‌ها و انجمن‌ها و حفظ دارایی و اموال و امنیت، از مصادیق آزادی هستند. در حکومت جمهوری، آزادی امری جدانشدنی از حکومت است و زمامدار واقعی، تک‌تک افراد هستند.

در مقابل حکومت جمهوری، حکومت استبدادی قرار دارد، که در آن اختیارات مردم در دست یک نفر است. نویسنده در بررسی تاریخ سیر حکومت مردم، شروع آن را از یونان و روم بیان می‌کند و می‌افزاید که بعد از انقلاب فرانسه، حکومت دموکراسی در کشورهای اروپایی روی کار آمد.

نویسنده، در بخشی از کتاب به بررسی اندیشه ضد استبدادی در ایران پرداخته است. او اندیشه حکومت در شرق را استبداد مطلق اعلام می‌کند، که از طرف حاکمان مستبد اعمال می‌شده است؛ ولی مردم از اندیشه دموکراسی غافل نبوده‌اند و علت عدم وجود دموکراسی در شرق، ریشه تاریخی و دلایل علمی دارد.

در ادامه کتاب، نویسنده به تطبیق اندیشه‌های تمدن ایران با اصول دموکراسی می‌پردازد. او درصدد اثبات وجود اصول دموکراسی در اندیشه و تمدن ایرانی است و به ریشه‌داری روحیه آزادی و آزادی‌طلبی در تاریخ عقاید ایرانیان اشاره می‌کند.

رحیمی در آخر مطالب مربوط به حکومت جمهوری، از آرای مربوط به منشأ حکومت و حاکمیت، انتخاب زمامداران و انتخابات و انواع آن و احزاب و شیوه حکومت زمامداران و تفکیک قوا و محدودیت قدرت، به تفصیل بحث می‌کند.

۷۶- اصول سیاست و حکومت

احمد جهان بزرگي. چاپ اول: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامي، ۱۳۷۸. ۲۰۶ ص.

مقدمه و چهار فصل، سازماندهي كتاب حاضر را تشكيل مي دهند. هدف نويسنده بررسي مهم ترين بحث هاي مربوط به اصول سياست و حکومت از دیدگاه علمي و اسلامي مي باشد. فصل اول با عنوان «کليات» به تعريف سياست، و فصل دوم با عنوان «حکومت و چيستي آن» به تعريف حکومت و منشأ پيدايش آن مي پردازد. بر اساس فصل بعد، «عناصر لازمه وجود حکومت» عبارت است از: جمعيت، سرزمين، دولت (يا سازمان مجري قدرت)، حاکميت و استقلال. جهان بزرگي در فصل آخر، حکومت ها را به پنج دسته سلطنتي، اشرافي، استبدادي، ملي و اسلامي تقسيم مي کند. هدف اسلام تنها دعوت به خدا و آخرت نيست، بلکه به تشكيل حکومت نیز نظر دارد. شيعه در طول تاريخ ظلم ستيز بوده، و با طاغوت مبارزه مي کرده است.

TMک

۷۷- اصول الفكر السياسي في القرآن المكي

عبدالقادر حامد التيجاني. الطبعة الاولى: الولايات المتحدة، المعهد العالمي للفكر الاسلامي،

۱۴۱۶ ق. ۲۹۱ ص.

كتاب از مقدمه و چهار بخش تشكيل شده است. بخش اول به بحث هاي مقدماتي مي پردازد. مقصود نويسنده از «اصول» در عنوان كتاب، بحثي ماوراي مطالب موجود در علم سياست است. بر اين اساس نويسنده «اصول تفکر سياسي در قرآن مكي» را در فصل بعد به بحث مي گذارد. وي با تحليل آيه هاي قرآني به اين نتيجه مي رسد که ويژگي هاي حکومتي اسلامي عبارت است از: آزاد و توحيددي بودن، مردمي بودن، قانون گرايي، و عدم تشابه با تتوکراسي يهود. بخش سوم، «روابط بين الملل بعد از پيامبر(ص)» و ويژگي هاي سياسي دولت هاي روم و ايران را با نگاهی تاريخي بحث مي کند. بخش آخر تفکر سياسي اسلامي را با عرفي گرايي مقايسه مي نمايد. نويسنده با دیدگاهی ديني، آرای هابز، لاک، مارکس و ديگران را نقد مي کند.

TMک

۷۸- اصول المعارضة السياسية في الاسلام

عبود عبدالله العسكري. الطبعة الاولى: دمشق، دارالنمير، ۱۹۹۷. ۲۲۲ ص.

مقدمه و چهار فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بر اساس فصل اول، «ویژگی های دعوت انبیا و رسل در قرآن کریم» عبارت است از: دعوت به توحید، تبلیغ آشکار و واضح و صبر. فصل دوم با عنوان «درس هایی در دعوت و اساس دولت» حرکت پیامبر(ص) از دعوت به تشکیل دولت، احادیثی حکومتی از پیامبر(ص) و اصل امر به معروف و نهی از منکر را بررسی می کند.

دو فصل آخر رابطه فقها و پادشاهان را از جنبه نظری و عملی بررسی می کند. نویسنده به آرای علمای سنی و شیعه نسبت به شرایط و صفات خلیفه اشاره می کند. فقهای اهل سنت بطور معمول در شرایط خاص، تقدم امام مفضل بر فاضل را جایز می دانند. ابوزهره می گوید امام صادق(ع) که پسرعموهای خود را از قیام نهی می کرد، قصد تأیید ظلم را نداشت، امام ابن حزم می گوید شیعه قبل از ظهور امام مهدی(ع)، امر به معروف و نهی از منکر را فقط قلبی و زبانی می داند. خوارج، آشکارتر از دیگر مذاهب، خروج بر حاکمان زورگو را تأیید کرده اند. به هر حال اکثر فقها در عمل رابطه خوبی با سلاطین در طول تاریخ داشته اند. آنچه آینده جوامع اسلامی را تهدید می کند، استبداد است؛ نه آزادی و گفتگوی فرمانروایان و مردم!

TMK

۷۹- اصول و شیوه های حکومت اسلامی در نهج البلاغه

سیدعلی خامنه ای. (و دیگران). چاپ اول: تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۸. ۲۱۶ ص.

این کتاب، مجموعه مقاله هایی است که به کنگره نهج البلاغه ارائه شده، و بطور نوعی موضوع هایی درباره مسئله زمامداری و حکومت است. البته برخی مقاله ها، تناسب با موضوع زمامداری ندارد.

«نگاهی به ویژگی های دوران زمامداری علی(ع)»، عنوان مقاله ای است که از سوی سیدعلی خامنه ای به آن کنگره ارائه شده است. ایشان ابتدا مقایسه ای اجمالی میان شرایط زمانی علی(ع) با ایام زندگی و حکومت پیامبر(ص) انجام داده است. در این مقاله، دوره پیامبر(ص)، دوره ای ذکر شده که صف بندی ها آشکار بود و منافقین نمی توانستند جامعه را تحت تأثیر قرار دهند و به طور کلی، در جامعه یک صراحت و حالت افشاگری مسلط بود. اما دوران علی(ع) این خصوصیت را نداشت، حق و باطل مشخص نبود و یک حالت تردید و شک در اعتقادات و باورهای مردم وجود داشت و احتیاج به هوشیاری و تیزنگری خاصی وجود داشت که کار را مشکل می کرد. بعلاوه، غرضورزی ها و خیانت ها و تعمّد بر انحراف هم، کار را مشکل می کرد. نویسنده، در پایان مقاله خویش پیشنهادهایی جهت بهره گیری بیشتر از نهج البلاغه به آن کنگره ارائه داده است.

عنوان مقاله بعد، «سیاست از دیدگاه علی(ع)» است که علی اکبر هاشمی رفسنجانی ارائه داده است. نویسنده، پایبندی امام علی(ع) را به اصول دین، از ویژگی های سیاسی امام دانسته، لذا از سیاست بازی های معمول به دور می داند. او سپس به مواردی از اصول و دستورها و تعلیمات سیاسی امام(ع) اشاره می کند که ضرورت حکومت و نظام حکومتی، تکیه بر رابطه حکومت با مردم و تکیه بر توده مردم، اولویت منافع توده مردم نسبت به اقلیت و توجه به آرا و افکار عمومی، از جمله آن دستورها است.

محبّت حاکم نسبت به مردم، دوری از بدرفتاری و کینه توزی، انصاف، پرهیز از شتاب در کفر، اعتماد متقابل و احترام به سنت ها، شناخت ارزش های حقیقی و واقعی و توجّه به محرومان، از جمله مقررات تعیین شده از سوی آن حضرت است، که بر آنها تأکید کرده و نویسنده، متذکّر آن موارد شده است.

«توحید»، مقاله ای است از ابراهیم امینی، که شرح بخشی از نهج البلاغه در آن موضوع است. «اصول چهارگانه حکومت در آینه کلام علی(ع)»، مقاله ای دیگر از ابوالقاسم خزعلی است. نویسنده در این مقاله، جمع آوری مالیات، جهاد، عمران و آبادانی زمین و توجّه به اصلاح امور مردم را در کلام علی(ع) بررسی نموده است. معرفی کتاب *منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه*، نیز عنوان مقاله سیدمحمدباقر حجّتی است. «سه ویژگی در نهج البلاغه» عنوان مقاله ای است از ناصر مکارم شیرازی، که جامعیت، عینیت و ابدیت، بحث های مورد نظر نویسنده مقاله است.

«حکومت از دیدگاه نهج البلاغه»، عنوان مقاله ای است از جعفر سبحانی، که از سخنان علی(ع) موضوع های زیر را خلاصه ذکر کرده است:

- ۱- در نظر داشتن رضایت عمومی توسط حاکمان،
  - ۲- توجّه به عنصر آزادی فکری در امارت،
  - ۳- مساوات در برابر قانون،
  - ۴- طرح های اقتصادی حکومت برای عمران و آبادانی،
  - ۵- مرزبانی و مرزداری،
  - ۶- تکیه بر شورا به عنوان عنصری در حکومت اسلامی.
- در این کتاب، مقاله ای از زین العابدین قربانی با عنوان «ضرورت وجود حکومت از دیدگاه نهج البلاغه» آمده، که موضوع حفظ نظام، اجرای قانون و نیاز فطری را از دلیل های ضرورت حکومت با استناد به نهج البلاغه مورد بحث قرار داده است.

TMک

۸۰- اضواء علی الحریم السیاسی

خیریه السقه. الطبعة الاولى: بیروت و دمشق، دارالفکر، ۱۹۹۷. ۲۱۸ ص.

این کتاب معرفی و نقد دو کتاب از فاطمه مرنیسی است: *الحریم السیاسی و الخوف من الحداثة: الاسلام و الדיمقراطیة*. نویسنده به مرنیسی انتقاد می کند که چرا درصدد است حجاب را از احکام حذف نماید. مرنیسی در کتاب دوم معتقد است اسلام در مقابل مدرنیته منفعل واقع شده، و مسلمانان از دموکراسی و غرب می ترسند. علت این امر را در کنار گذاشتن عقلانیت و تمکین در مقابل مستبدان باید جستجو نمود. نویسنده از عماره نقل قول می کند که گرایش عقلانی در تمدن اسلامی وام دار نهضت ترجمه نبوده، و ریشه در تفکر اسلام دارد. مرنیسی می گوید ملی گرایان (اسلامی)، زندانیان تاریخند و مدرنیته را فهم نکرده اند. به اعتقاد او سکولاریسم با شعار تسامح و آزادی فکر، بیشتر مخالف استبداد دولتی است، تا مخالف اعتقادات توحیدی. سپس نویسنده این برداشت را با توجّه به آرای عماره و دیگران نقد می کند.

TMک

۸۱- اظیاف الحداثه: مابین علمانیة النخبه و اسلامیة الامه

محمد جمال باروت. الطبعة الاولى: حلب، دارالصدائفة، ۱۹۹۶. ۱۹۶ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. باروت در ابتدای بخش اول با عنوان «تاریخ گرایي و شرق شناسي»، بین روش تاریخي (Historism) و تاریخ گرایي (Historicism) تفاوت قایل می شود، و فلسفه سیاسی هگل و مارکس را مربوط به تاریخ گرایي می داند. پوپر با این روش بصورت شدید مخالف بود و آن را در اندیشه هراکلیت، کارل مانهایم، توین بی، هگل، مارکس، آگوست کنت و جان استوارت میل جستجو می کرد. تصور غربی ها از شرق، همواره با پیش فرض های وجودی و معرفت شناختی همراه است.

بخش دوم کتاب به موضوع «عرفی گرایي و دولت و جامعه مدنی» می پردازد. طبایع الاستبداد کواکبی و تنبیه الامه و تنزیه المله نایینی، پاسخی به سوال مدرنیته از جانب علمای دینی بود. عرفی گرایي آن دو، نوعی «عرفی گرایي اسلامی» تلقی می شود. نهضت اصلاح دین همواره درصدد پاسخ به پدیده های مدرن است. «جامعه مدنی» ممکن است به شکلی تعریف شود که سرآمدان در آن جایگاه اصلی را داشته باشند، اما ما همواره باید از سلطه نخبگان به سمت سلطه مردم و جامعه حرکت کنیم.

TMک

۸۲- افکار لزمن قادم

منصور ابراهیم. الطبعة الاولى: دارالشموس، ۱۹۹۹. ۲۲۳ ص.

کتاب حاضر (افکاری برای زمان آینده) از یک مقاله از نویسنده، و سه مصاحبه با احمد برقواوی، طیب تیزی و سعید تشکیل می شود. «پیرامون امت و دولت در دین و تاریخ»، عنوان مقاله اول است. نویسنده ابتدا لغت «امت» را در قرآن بررسی می کند. و سپس می گوید تصور بغدادی و ماوردی از امت، تصور محض دینی بود. دولت به معنای جدید مربوط به قرن ۱۶ است، اما به معنای اعم در صدر اسلام نیز کاربرد داشت. نظریه امام خمینی راجع به حکومت و ولایت در مقابل عرفی گرایانی مثل عبدالرازق قرار دارد.

برقواوی در مصاحبه اول معتقد است «امت»، امروزه معادل سیاسی ندارد. او تاریخ را امری مقدس نمی داند و از «احتمال» وقایع در تاریخ سخن می گوید. وظیفه متفکر این است که مشکلات دوران خود را کالبدشکافی کند و راه هایی برای آینده آن پیشنهاد نماید. چون آزادی فلسطین در این زمان ممکن نیست، باید به آزادی تفکر فلسطینی ها پرداخت. من آزاد هستم، پس وجود دارم.

تیزی در مصاحبه بعد به تحلیل نهضت عربی در دهه های ۵۰ و ۶۰ می پردازد. فرهنگ، یک پا در لغت و تاریخ، و یک پا در مبانی معرفت شناختی و ایدئولوژیک دارد. بین فرهنگ و فلسفه رابطه ای خاص موجود است. شخص فرهنگی و متفکر امور اجرایی را نمی پذیرد؛ در غیر این صورت شخصی سیاسی خواهد بود. دموکراسی سه رکن دارد: کثرت گرایي سیاسی و فرهنگی، مبدأ مسالمت آمیز قدرت و تعدد مراکز قدرت سیاسی و فرهنگی.

به اعتقاد جودت سعید مشکل اساسی جهان عرب، معضله فرهنگی و تمدنی است. در اسلام دموکراسی واقعی وجود دارد، نه حکومت پادشاهی. او می گوید مشکل بیشتر از آنچه در بیرون (آمریکا و اسرائیل) باشد، در درون خود امت عرب (مثل صدام) است. ما باید مسأله شیعه و سنی را کنار بگذاریم و به وحدت مسلمان ها فکر کنیم.

TMک

السید محمد المهدی الحسینی الشیرازی. الطبعة الثانية. قم، دارالقرآن. ۱۹۹ ص.

کتاب حاضر از عناوین متعددی تشکیل شده است. نویسنده ابتدا به بحث های مقدماتی مثل ماهیت احکام اجتماعی اسلام و سیاست صبر و عدم تحمیل عقیده در اسلام می پردازد، و سپس قوانین اسلام را از نظر سازگاری با زمان و مکان های متفاوت و جمود نداشتن بررسی می کند. قسمت اصلی کتاب، توضیح راجع به اداراتی است که حکومت اسلامی نیاز دارد: شهرداری، نیروی انتظامی، ارتش، دارایی، قضاوت، ارشاد، بهداشت و اقتصاد.

TMK

۸۴ - امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۱): مبانی کلامی^(۳)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۴۷۲ ص.

مجموعه آثار ده جلدی حاضر، حاصل فعالیت علمی «کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی» در سال ۱۳۷۸ است. علاوه بر آن، «چکیده مقالات»، خلاصه ای از مقالات چاپ شده و چاپ نشده را به دست می دهد. مجلد اول از ۱۳ مقاله تشکیل می شود. مقاله اول از سیدمسعود آقایی است، و «دین و نظام سازی» نام دارد. نویسنده به موضوع هایی مانند ضرورت دین، جامعیت آن، کمال دین، محدودیت دین، دین و نظام سازی، جامعه دینی و حکومت دینی می پردازد. دین به ابعادی پاسخ می دهد که اگر آنها نباشد، انسان نمی تواند به رشد و سعادت برسد. مقصود آقایی از «نظام»، جریانی است که به مجموعه های مرتبط هدفمند معنا می دهد.

سیدمحمدعلی ایازی در مقاله بعد به «حکومت دینی، ویژگی ها و آفات آن» می پردازد. این مقاله علاوه بر پاسخ به برخی شبهات نسبت به حکومت دینی، ویژگی ها و آفات های خاص حکومت های دینی را تشریح می کند. مسئولیت های جامعه دینی عبارت است از:

۱- ایجاد شرایطی برای سلامت مردم، مانند ایجاد امنیت، نفي فقر و برقراری عدالت،

۲- پاسداری از اخلاق و ارزش های انسانی.

به حکم تجربه بشری نباید برای امام و مسئولان جامعه قداست قایل شد، و به همین جهت مقدماتی بیرونی و نظارت هایی برای مهار قدرت لازم است. برخی از آفات های حکومت دینی عبارتند از: ابزار شدن دین، عوام گرایی و سوء استفاده از احساسات، قدسی شدن حکومت (و در نتیجه قربانی شدن آزادی های مدنی).

«قلمرو دخالت دین در عرصه امور اجتماعی و سیاسی از دیدگاه امام (ره)»، عنوان مقاله محمدحسین ایراندوست می باشد. برخی، دخالت دین در امور اجتماعی را فاقد دلیل کافی می دانند. بر عکس، برخی آن را ناشی از اعتماد انسان به خدا قلمداد می کنند. از نظر امام خمینی بین دین و انسان هماهنگی واقعی وجود دارد، و در واقع دین برای انسان آمده است. بدیهی است این تلقی با اومانیسیم تفاوت دارد. محمدتقی سبحانی نیا مقاله خود را تحت عنوان «پیوند دین و سیاست از دیدگاه امام خمینی» ارائه کرده است. امام سعی در حاکمیت دینی و تأسیس نظام سیاسی و اجتماعی متکی بر ارزش های دینی داشت.

۳- لازم به ذکر است که جلد ۱۱ تا ۲۲ این مجموعه به صورت کپی تهیه شده، و مقالات فارسی، عربی و انگلیسی را در عناوین ذیل جمع آوری کرده است: تحول تاریخی اندیشه حکومت اسلامی، مبانی کلامی و فلسفی حکومت اسلامی، دین و سیاست و انقلاب اسلامی، حکومت اسلامی در فقه شیعه، دولت اسلامی از منظر فلسفه و علوم سیاسی، مکاتب و گرایش های سیاسی و اندیشه حکومت اسلامی، بررسی های فلسفه حقوقی و فلسفه فقهی، تحقق کارآمدی و کارکرد دولت اسلامی، و تأثیرات جهانی و منطقه ای اندیشه سیاسی امام خمینی.

پیامدهای جدایی دین از سیاست از دید امام عبارت است از: استضعاف ملت ها، انزوای اسلام و محصور ماندن فقه و احکام در حوزه امور شخصی.

«معیار دینی بودن حکومت و دیدگاه امام خمینی در این باره»، عنوان مقاله شایسته شریعتمداری است. وی به اقسام حکومت های خوب و بد از دیدگاه افلاطون و ارسطو می پردازد، و وجوه تمایز حکومت دینی از سایر حکومت ها را بررسی می کند. دین و شریعتی که دارای قوه مجریه باشد، حکومت دینی است. از دیدگاه امام، فقیه عادل به لحاظ علم و عدالتش، مسئولیت هایی در حکومت دینی برعهده دارد. تحقق ولایت فقیه و بروز آن از قوه به فعل، به خواست و پذیرش مردم است. سیدمحمد شفیعی در مقاله بعد به بحث «دخالت در سیاست در نگرش امام خمینی» می پردازد. امام با توجه به سیره معصومین، دخالت در سیاست را وظیفه خود می دانست. عباس شیخ شعایی در «معیار دینی بودن حکومت و دیدگاه امام خمینی درباره آن» به چهار بعد اشاره می کند: حاکمیت نهاد دین، حاکمیت تعالیم دینی، حاکمیت حاکمان دیندار و حاکمیت قوانین و احکام دینی.

او در بحث های بعدی خود به ضرورت تشکیل حکومت و بررسی برخی از دیدگاه های منفی درباره حکومت اسلامی می پردازد.

مجتبی عطار زاده مقاله خود را تحت عنوان «تلائم عقل و شرع در اندیشه حکومت اسلامی امام خمینی» ارایه کرده است. او به برخی از جلوه های عقلانیت مانند مشارکت مردم، اصل آزادی افراد، قانون مداری، عدالت گرایی و مصلحت سنجی استناد می کند. «حضور دین در عرصه اجتماعی از دیدگاه امام خمینی»، عنوان بحث هادی قابل است. او با اثبات نقش کارآمد دین در مسایل اجتماعی و سیاسی، سه نظریه دین عامل فریب، درونگرایی دینی و محصول ذهنی ضعیفان بودن دین را رد می کند. علی محامد مقاله ای تحت عنوان «دین و حکومت از دیدگاه امام خمینی» دارا است. او پس از تعریف دین و حکومت، به بررسی دلایل ضرورت تشکیل حکومت دینی در عصر غیبت می پردازد. او برای اثبات ولایت فقیهان، بحث را از نفي ولایت غیر فقیهان آغاز می کند.

«دخالت دین در عرصه های اجتماعی، سیاسی و علمی از دیدگاه امام خمینی»، عنوان مقاله محمدرضا مصطفی پور است. از نظر امام دین در همه شؤون انسان دخالت می کند، و این دخالت تنها در بیان اهداف و غایات نیست. مقاله بعد از داود مهدوی زادگان است و به «پیوندهای ذهنی و عینی حکومت دینی و فاشیسم» می پردازد. حکومت دینی اصیل، مشخصات فاشیسم (مانند تمرکز قدرت، معارضه با جامعه مدنی، ایجاد رعب و جامعه تودهوار) را ندارد. مقاله آخر مجلد اول از علی اکبر نوایی است، و «نظام سازی شریعت و فقه از منظر امام خمینی» نام دارد. او قادرنبودن دین برای ساخت نظامی سیاسی - اجتماعی را نظریه ای غربی می خواند، و نظریات سیاسی امام را در ابعاد اجرای احکام شریعت، اقتدای به پیامبر و احیای شریعت بررسی می کند.

ک TM

۸۵- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۲): فلسفه سیاسی (۱)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۴۷۲ ص.

مجلد دوم و سوم از این مجموعه به موضوع فلسفه سیاسی می پردازد. در این جلد، چهارده مقاله وجود دارد. عنوان مقاله اول، «منشأ مشروعیت حکومت اسلامی» از عبدالجواد ابراهیمی است. او بین قانونی بودن و مقبولیت با مشروعیت تفاوت قایل می شود، و مشروعیت را به سه قسم قانونی، سنتی و شخصیتی (مثل ماکس وبر) تقسیم می نماید. از دیدگاه فقها،

مشروعیت از نوع الهی است. علیرضا انصاری در مقاله بعد به «مشروعیت ولایت فقیه از منظر امام خمینی» می پردازد، و آن را مشروعیت الهی و نظریه نصب معرفی می کند. محمدعلی برزویی نیز موضوع «منشأ مشروعیت حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی» را طرح می نماید. حکومت اسلامی مورد نظر امام خمینی در عصر غیبت، فقط بر اساس ولایت فقیه (ولایت انتصابی مطلقه فقیه عادل) بنا می شود. «تبیین مشروعیت حکومت دینی»، عنوان مقاله محمدمهدی بهداروند است. او درصدد مقایسه نظریه انتصاب و انتخاب است، و دلایل نظریه اول را روایات باب، و دلیل های نظریه دوم را حکم عقل، تعدد فقیهان، بیعت و نبود اعطای حق حاکمیت از سوی خداوند معرفی می کند.

مصطفی جعفرپیشه فرد مقاله ای با عنوان «تحلیل و بررسی پارادکس مشروعیت الهی - مردمی با تکیه بر اندیشه های امام خمینی» ارائه کرده است. توهم پارادکس در این است که مردم اگر حق نظارت دارند، باید حق عزل و نصب هم داشته باشند، و این مطلب با مشروعیت الهی قابل جمع

نیست. امام خمینی نظارت مردم را با شرایطی خاص قبول دارند و در اندیشه ایشان ناسازه ای وجود ندارد. علی سکندری نیز «مشروعیت حکومت از دیدگاه امام خمینی» را بررسی می کند، و به این نتیجه می رسد که مشروعیت الهی - مدنی پشتوانه حکومت دینی در عصر غیبت به شمار می آید.

احمد عابدینی در مقاله «بررسی منشأ مشروعیت حکومت ولایی با توجه به حکومت پیامبر» بر خلاف قول مشهور معتقد است حکومت آن حضرت جنبه عرفی و عقلایی داشته، و بنابراین حاکمیت الهی آن حکومت زیر سؤال می رود. به عقیده نویسنده حق حاکمیت را مردم به پیامبر واگذار کرده اند، و دلیل های رسالت او، دلالتی بر حاکمیت سیاسی ندارد. از آنجا که حکومت امری امضایی است، «فاحکم بینهم» ارشاد به واقع می باشد. «منشأ مشروعیت حکومت اسلامی» عنوان مقاله حسین عرب است. بر اساس این مقاله، مشروعیت حکومت اسلامی، شکل الهی دارد و مقبولیت، نتیجه مشروعیت است. پس تشکیل حکومت برای فقیهان واجب، و اطاعت مردم از آنان ضروری می باشد. محمد غفوری در مقاله ای با عنوان «بررسی منشأ مشروعیت حکومت اسلامی و اجزای آن» می گوید هر چند امامان صاحب سیادت بودند، ولی تحقق بخش حکومت، امت است. بنابراین ملت در حدود احکام اسلام، منشأ اصلی قدرت محسوب می شود.

از مهدی قاسمی دو مقاله در این مجلد وجود دارد: «بررسی منشأ مشروعیت حکومت اسلامی» و «نقش مقبولیت و کارآمدی در مشروعیت نظام». بر اساس مقاله اول مشروعیت حکومت اسلامی از دیدگاه امام، الهی - مردمی بوده و وی بر عناصری همچون شورا، مشارکت مردم، نظارت عمومی و حق تعیین سرنوشت تأکید داشته است. او در مقاله دوم به این مسأله اشاره می کند که ناکارآمدی نظام سیاسی، مشروعیت آن را نیز زیر سؤال می برد.

«مبانی حاکمیت مردمی در اسلام و اندیشه امام خمینی»، عنوان مقاله محمد حسن قردان قراملکی می باشد. او درصدد اثبات این مسأله است که مشروعیت ولایت فقیه در عصر غیبت با رضایت و پذیرش مردم، به نقطه قابل قبول می رسد. به عبارت دیگر مشروعیت ولایت فقیه با وجود صفات لازم برای حاکم اسلامی، و پذیرش مردم تحقق پیدا می کند.

سید ابوالفضل موسویان در مقاله «بررسی منشأ مشروعیت حکومت اسلامی» معتقد است نظریه سیاسی امام در باب ولایت فقیه، شکل الهی - مردمی داشت، و نظریه ای فقط الهی محسوب نمی شود. مقاله آخر، از آن سیدعباس نبوی است، و «مشروعیت قدرت و حاکمیت از دیدگاه امام خمینی» عنوان دارد. او نظریه مشروعیت الهی - مردمی را به این معنا اثبات می کند که آموزه های اسلامی، معیارهای تشخیص قدرت و نظام اجتماعی مشروع را معرفی می کند، و آرای عمومی تناسب امور و ساختار قدرت را تصویب می نماید.

۸۶- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۳): فلسفه سیاسی (۲)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۵۷۴ ص.

این مجلد از ۲۲ مقاله تشکیل شده است. عبدالحمید آکوچکیان «نسبت فضایی سپهرهای حق و تکلیف در دیدگاه امام خمینی» را بررسی می‌کند. امام، منظومه منسجمی بین مقوله‌های برون دینی و درون دینی دارد. در این بینش عرفانی، تکالیف پیش از آن که تکلیف باشند، لطف و موجب تکاملند. بر اساس تحلیل گفتمان، در سال‌های نزدیک پیروزی انقلاب اسلامی، توجه امام به حقوق طبیعی و فطری بیشتر شده است. هر حقی مستلزم تکلیفی، و هر تکلیفی مبتنی بر حق می‌باشد. محمدحسن سعیدی بحث خود را تحت عنوان «امام خمینی و راهبرد اصالت تکلیف» ارایه می‌کند. محوریت تکلیف، یعنی درک موقعیت جدید با قطع نظر از نتیجه، آن گونه که امام حسین (ع) در کربلا نشان داد. محمد نوری در مقاله بعد به «نظریه‌های سیاسی در فرهنگ اسلامی» - یعنی نظریه سیاسی فیلسوفان، فقیهان و سیاستمداران - می‌پردازد. نوری نظریه ولایت فقیه را با نظریه خلافت که نوعی اندیشه سیاسی فقهی است مقایسه می‌کند و می‌گوید هرچند این دو نظریه مثل هم نیستند، اما خلافت عثمانی بالاخره جای خود را به حکومت لائیک داد.

«بررسی تطبیقی مدینه فاضله با مدینه اسلامی از دیدگاه امام خمینی»، عنوان مقاله طیبه بیضایی است. نویسنده پس از ذکر وجوه تشابه می‌گوید امام برخلاف فارابی، به پویایی و نظریه انقلاب معتقد بود. محمد باوی به بحث «مهار قدرت سیاسی در اندیشه امام خمینی» می‌پردازد. امام قدرت را همواره خیر، و منشأ فساد را عدم تهذیب نفس می‌داند، و بنابراین سازوکار درونی مهار قدرت کافی به نظر می‌رسد، و نظارت مردم بر حکومت به معنای نظارت بر ولی فقیه نیست. «دولت قانونی به عنوان دولت دینی از نظر امام خمینی»، عنوان مقاله محمد پزشکی می‌باشد. او قانون الهی و نقش فقیهان (به عنوان قانون دانان) را دو عنصر مهم در اندیشه امام معرفی می‌کند. سیدمحمد ثقفی، بحثی با عنوان «نظری به آثار و عملکردهای دین و روش زمامداران دین دار در عرصه تاریخ و اجتماع» دارد. به عقیده او مشروعیت نظام‌های اسلامی در طول تاریخ، بستگی به نقش مردم و رفتار زمامداران داشته است. عبدالقیوم سجادی در «دولت مطلوب در اندیشه‌های سیاسی امام خمینی»، آرای سیاسی امام و مقام رهبری که از منابع شیعی نشأت گرفته را در خصوص وظایف دولت و مردم بررسی می‌کند.

«دولت در اندیشه سیاسی امام خمینی»، عنوان مقاله عبدالوهاب فراتی است. امام که برون رفت مشروطیت و جمهوریت را کافی نمی‌دید، نظریه حکومت اسلامی را ارایه کرد. نجف لک زایی به «آسیب شناسی نظام سیاسی سلطنتی: مقایسه آرا و افکار امام خمینی و محقق سبزواری» می‌پردازد، و آسیب شناسی نظام صفویه از دیدگاه محقق سبزواری را با آسیب شناسی نظام پهلوی از دیدگاه امام خمینی مقایسه می‌نماید. ابوالفضل نجفی در مقاله خود تحت عنوان «دولت در دیدگاه امام خمینی»، به ضرورت دولت از نظر امام و تحول اندیشه ایشان از ولایت مقیده به ولایت مطلقه می‌پردازد. «مردم در اندیشه امام و نقش آنها در تحقق ولایت فقیه»، عنوان مقاله بهرم اخوان کاظمی است. نویسنده درصدد اثبات این مسأله است که امام با اعمال نظریه‌ای احتیاطی (جمع بین نصب و انتخاب)، برای مردم نقش محوری قایل بوده اند. محسن اراکی نیز مقاله‌ای مشابه موضوع فوق دارد: «جایگاه مردم در نظام حکومتی اسلام». او به همبستگی سه عنصر اسلام، انقلاب اسلامی و اندیشه سیاسی اسلام اعتقاد دارد و برای مردم و رهبران، نقشی برابر در حکومت اسلامی قایل است. عماد افروغ در مقاله خود تحت عنوان «آزادی و دموکراسی در اندیشه سیاسی امام خمینی» می‌گوید امام دموکراسی را در مقابل استبداد قرار می‌دهد، نه در مقابل اقتدارگرایی. بنابراین آزادی و دموکراسی در اندیشه وی تفاوت‌هایی با آرای غربی دارد.

«اسلام و دموکراسی»، عنوان مقاله فرح رامین است. او با مقایسه «جمهوریت»، (در جمهوری اسلامی) و دموکراسی در نهایت نتیجه می‌گیرد که ضرورتی ندارد نظریه ولایی شیعی را با اصطلاحات غربی درآمیزیم، یا از آنها تقلید کنیم. علی اکبر صادقی رشاد در «نظریه دموکراسی قدسی» درصدد است با رد دموکراسی تکثرگرایی لیبرال، مدلی جدید از دموکراسی در

اندیشه اسلامی معرفی کند. سیدجواد صالحی به «جایگاه آزادی در اندیشه سیاسی حضرت امام» می‌پردازد. آزادی مورد نظر امام تحت مفهوم مثبت آزادی [طبق اصطلاح آیزایا برلین] قرار می‌گیرد. صدرالدین القبانچی نیز به همین موضوع می‌پردازد: «الحرية في نظر الامام الخميني». نویسنده درصدد است موارد تأیید نظرات سیاسی امام نسبت به آزادی را کشف نماید. به اعتقاد علی اصغر مرادی در «تساهل و تسامح در اندیشه حکومتی امام»، آزادی و تساهل و مدارا در اندیشه امام خمینی وام‌دار اندیشه سیاسی غرب نیست. مصطفی مصلح زاده در این مجلد، مقاله‌ای تحت عنوان «امام خمینی در چالش با فاشیسم و سکولار - لیبرالیسم» دارد. اسلام نسبت به سرشت انسان نه مانند فاشیسم، بدین است؛ و نه مانند لیبرالیسم، چندان خوشبین. مشروعیت حکومت اسلامی، الهی - مردمی می‌باشد. سیدحسن اسلامی درصدد است «رابطه اخلاق و سیاست از دیدگاه امام خمینی» را کالبدشکافی کند. آیت‌قنبری نیز در آخرین مقاله (اخلاق و سیاست در اندیشه امام خمینی) به موضوع مشابهی می‌پردازد و غایت‌انگاری اخلاق برای سیاست را (در مقابل نظریه ابزار‌انگاری اخلاق برای سیاست) اثبات می‌کند.

ک TM

۸۷ - امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۴): پیشینه و دلایل ولایت فقیه

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۵۵۸ ص.

مقاله اول از مقالات هفدهگانه این مجموعه از نبی‌الله ابراهیم زاده‌آملی است، و «نظریه ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی» نام دارد. در نظریه اخباری‌گری، ولایت فقیه جایگاهی ندارد. در مقابل، اصولیان فقیه عادل را زمامدار جامعه معرفی می‌کنند. قاسم‌الابراهیمی مقاله‌ای با عنوان «ولایت الفقیه و مشروعیت‌الانتخاب» ارائه کرده است. او ولایت را از آن امت (و مکلف به اجرای احکام الهی) می‌داند. محمدمهدی باباپور «روند نظری ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی» را بررسی می‌کند. او امام را نخستین فقیه شیعی می‌داند که پیشنهاد و ضرورت تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت را مطرح کرده، و انقلاب را از باب مقدمه واجب، ضروری دانسته است. غلامرضا بهروزلک به «بررسی نسبت نظریه ولایت مطلقه فقیه با مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعه» می‌پردازد. به اعتقاد وی نظریه ولایت فقیه، لازمه منطقی مبانی کلام سیاسی کلاسیک شیعه می‌باشد.

«استدلال‌های عقلی ولایت فقیه از دیدگاه حضرت امام خمینی»، عنوان مقاله محترم پاینده است. ادله عقلی ولایت فقیه از دیدگاه امام مبتنی بر مشروعیت الهی است، اما در همین حال مشروعیت مردمی را نیز نادیده نمی‌گیرد. محمدمهدی حیدری کاشانی در مقاله «ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی»، نظریه ولایت فقیه را پدیده‌ای جدید محسوب نمی‌کند. سیدمحمد شفیعی مازندرانی مقاله‌ای تحت عنوان «تجلی عملی ولایت فقیه در ادوار پیشین» دارد. او می‌گوید هر چند جوامع شیعی از تجلی ولایت فقیه برکنار نبوده، اما شرایط زمانی و مکانی فقها نیز تأثیر داشته است. نعمت‌الله صفری در مقاله «انتخاب یا انتصاب از دیدگاه امام خمینی»، نظریه امام را نظریه انتصاب می‌داند. حبیب‌الله طاهری در عنوان مشابهی (ولایت انتصابی یا انتخابی فقیه از دیدگاه امام خمینی)، به نتیجه مذکور می‌رسد و نظریه انتخاب را غیرقابل دفاع معرفی می‌نماید.

محمدمهدی فاضل لنگرانی، «تئوری عدالت در حکومت اسلامی و ولایت فقیه» را بررسی می‌کند. از دیدگاه او عدل فراگیر، تنها در حکومت ولایتی تحقق می‌یابد. عنوان مقاله محمدحسن قدردان قراملکی، «نظارت یا ولایت فقیه از منظر فقیهان معاصر و امام خمینی» است. وی در رفع تعارض نظریه نظارت و ولایت در آرای سیاسی امام، راهکار اصل‌انگاری نظارت را بر راهکارهای سه‌گانه اصل‌انگاری ولایت، عدول از نظارت و اختصاص عدول به نقش روحانیت ترجیح می‌دهد. محمد سروش محلاتی مبحث «ولایت باطنی و ولایت ظاهری» را طرح می‌کند. او با اثبات پیوستگی ولایت در ابعاد معنوی

و اجتماعي مي كوشد تفكيك ميان جنبه هاي ولايت را بررسي نمايد. غلامرضا مصباحي در مقاله خود به «تفسير ولايت مطلقه فقيه از دیدگاه امام خميني» مي پردازد. اطلاق در اینجا به گستره و شمول ولايت (نسبت به امور حسيه) نظر دارد، نه به چگونگي اعمال آن (روش هاي مستبدانه).

محمد موحدي ساوجي در مقاله اي با عنوان «ولايت فقيه، نصب يا انتخاب؟» مي گويد دلايل نظريه نصب قابل بررسي است، و در صورت اثبات با نظريه انتخاب نيز قابل جمع مي باشد. «بررسي مبنای انتصاب و انتخاب ولايت فقيه» بحثي از سيدمحسن موسوي گرگاني است، که دلايل نصب را اثبات و دلايل انتخاب را بررسي مي نمايد. مقاله علي نصر اصفهاني، «بررسي تطبيقي اندیشه امام خميني در فقه سياسي معاصر شيعه» عنوان دارد. او چهار نظريه زير را با هم مقايسه مي نمايد: ولايت فقيه در امور جزويه (خويي و اراکي)، ولايت انتصابي فقيه با اختيارات محدود (گلباگاني و سيد عبدالاعلي موسوي سبزواري)، ولايت انتخابي فقيه با اختيارات محدود (منتظري) و ولايت انتصابي فقيه با اختيارات مطلقه (امام خميني). مقاله آخر از مصطفي نوراني است، و «مباني فقهی ولايت فقيه» را مي كاود.

TMK

۸۸- امام خميني و حکومت اسلامي (ج ۵): شرايط، وظائف و اختيارات ولايت فقيه

مجموعه نويسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خميني (س)، ۱۳۷۸. ۶۲۲ ص.

مقاله اول از مقالات نوزده گانه اين مجلد، از احمد آكوچكيان است و «نظريه ولايت فقيه، نظام مديريت فرايند تحقيق و توسعه» عنوان دارد. عنوان ديگر مقاله «ساختار تحليلي يك نظريه دين شناختي دولت» مي باشد. نويسنده درصدد معرفي نظريه ولايت فقيه به عنوان دكترين راهنماي عمل و الگو سامان بخشي نظام رهيافت ها و مدل هاي ايده ال شاخصه هاي توسعه سياسي و سامان بخشي ساختار اداري و اقتصادي است. محمدجواد ارسطا در مقاله «حدود اختيارات ولي فقيه»، ولايت مطلقه فقيه را معنا و اثبات مي كند. به نظر امام، اختيارات حکومت محدود به احكام اوليه و ثانويه و مقيد به ضرورت و اضطرار نيست. «نظريه ولايه الفقيه والاداره الاجتماعيه»، عنوان مقاله اي از سيدزهير الاعرجي است. وي ولايت فقيه را در ابعاد شرعي، فلسفي، اجتماعي و علمي ارزيابي مي كند، و به ناقدان اين نظريه پاسخ مي دهد. «دموکراسي و ولايت فقيه از دیدگاه امام خميني» (مقاله محمدرضا امين زاده) بين دموکراسي صحيح اسلامي و دموکراسي هاي غربي تفاوت قايل مي شود. محمد باوي در مقاله «ولايت فقيه: اختيارات و مسئوليت» معتقد است بايد به «حوزه مسئوليت ولايت فقيه» نيز همانند مبحث ضرورت و اختيارات او توجه شود. «حکومت مشروع اسلامي»، عنوان مقاله اي است از مسيح بروجردي. وي ملاک صدق عنوان «حکومت اسلامي» را از ملاک مشروع بودن يك حکومت در اسلام جدا مي كند، و حکومت مشروع در ايران را حکومت فقيه عادل مدير و مدبر مي داند. مصطفي جعفرپيشه فرد در مقاله «بررسي ثبات و تحول اندیشه سياسي امام خميني»، نظريه تحول در اندیشه سياسي امام را بي مبنا و غيرعادلانه مي خواند، و براي آن به کتب و سيره عملي وي استناد مي کند. سيد احمد حسيني در مقاله بعد درصدد است «ولايت فقيه: شرايط و حدود آن» را بررسي نمايد. هدف نويسنده اثبات نظريه ولايت مطلقه فقيه از راه هاي زير است: روايت ها، دلالت اقتضا، اجماع، استدلال به ولايت حسبه و عقل. علي اکبري ذاکري نيز «شرط اعلميت در ولي فقيه از منظر امام خميني» را بررسي مي کند. امام قبل و بعد از انقلاب، اعلميت را در ولي فقيه شرط نمي دانست.

«جنبه فقهی حکومت از دید امام خميني و ديگران»، عنوان مقاله اي است از محمدعلي رستميان. نويسنده با تشریح نظريه امام خميني مي گويد حکومتی که بر اساس ضرورت عقلي و رفع هرجومرج تشکيل شود، بصورت الزام حکومتی اسلامي

محسوب نمی‌شود. حسین رهبری در مقاله «امام خمینی و شؤون ولایت فقیه»، اختیارات رهبر اسلامی را در دوران قبل از پیروزی انقلاب، پس از پیروزی، پس از تصویب قانون اساسی و در مرحله بازنگری مقایسه می‌کند. مقاله محمدتقی سالمی، «اولی الامر در عرف دانشمندان اسلامی و از دیدگاه امام خمینی» عنوان دارد. برخی مسلمین هر حاکمی را اولی الامر می‌دانند، در حالی که امام خمینی با سایه خدا خواندن سلاطین مبارزه کرد. محمدتقی سبحانی نیا در مقاله «اعلمیت در ولایت» در صدد است این شرط را از نظر عقلی و نقلی اثبات نماید. حسین علی احمدی دو مقاله دارد: «جایگاه قانون در نظام ولایت فقیه»، و «جایگاه عدالت اجتماعی در نظام ولایت مطلقه فقیه». بر اساس مقاله اول ولایت فقیه به قانون (اساسی) و موارد حسبه محدود نمی‌شود، و بر اساس مقاله دوم عدالت اجتماعی نه تنها هدف انبیا و ولایت فقیه، بلکه شرطی در خود ولی فقیه می‌باشد.

مجید مرادی مقاله‌ای از سیدمحمدحسین فضل‌الله با عنوان «تأملاتی در اندیشه سیاسی امام خمینی» ترجمه کرده است. به اعتقاد نویسنده، اندیشه سیاسی امام ریشه در فلسفه و عرفان او داشت. منصور میراحمدی در مقاله بعد تحت عنوان «رابطه آزادی و ولایت در اندیشه سیاسی امام خمینی» در صدد اثبات این مسأله است که ولایت مهم ترین اصلی است که آزادی‌های فردی و اجتماعی را تضمین می‌کند. زین العابدین نجفی در مقاله «تزام ولایت‌ها در آرای فقهی و سیره عملی امام خمینی» می‌گوید التزام ولایتها بصورت عمده در نظریه انتصاب قابل طرح است. به نظر او فقه‌های دیگر نباید به جمع آوری مبالغ اقدام کنند، هر چند امام در عمل این امر را قبول داشت. مقاله آخر با عنوان «ولایت مطلقه فقیه، فرا قانونی یا در چارچوب قانون؟» نوشته‌ای است از رحیم نوبهار. او بر اساس دلیل‌های وجوب وفای به عهد، لزوم وفای به شرط، وکالتی بودن ولایت فقیه و جلوگیری از هرج و مرج و اختلاف نظام، به محدودیت ولایت در چارچوب قانون حکم می‌کند.

TMK

۸۹- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۶): نهادهای سیاسی و اصول مدنی

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۴۴۶ ص.

جلد ششم از مجموعه آثار حاضر، شامل چهارده مقاله می‌شود. مقاله اول از علی احمد راسخ است، و «احزاب سیاسی در اندیشه امام خمینی» نام دارد. به اعتقاد نویسنده، امام با شناختی که از نواقص فعالیت احزاب در ایران (همانند دولتی و تقلیدی بودن و وابستگی به قدرتهای بزرگ و ایجاد تفرقه) داشت، نظر خوشی نسبت به این مسأله نشان نمی‌داد؛ و در نهایت شش شرط برای فعالیت آنان قایل بود: عدم برخورد مسلحانه، انتقاد به جای توطئه، عدم وابستگی به خارج، عدم اضرار به مصالح عمومی، پذیرش حمایت عمومی و سازگاری با وحدت ملی.

اسماعیل دارابکلایی و محمدحسین اسکندری در مقاله «تفکیک قوا در اندیشه امام خمینی» معتقدند امام تفکیک نسبی قوا را قبول داشت. محمدرضا دهشیری در مقاله سوم با عنوان «اصول و مبانی دیپلماسی اسلامی از دیدگاه امام خمینی» به پنج اصل اشاره دارد: قاعده نفی سبیل، اصل دعوت، اصل دوستی نمودن با دوستان و دشمنی با دشمنان خدا، اصل نزدیک نمودن قلوب و اصل پای بندی به قراردادها و عرف بین الملل. «قلمرو حقوق فردی در حکومت اسلامی»، عنوان مقاله‌ای از محمدکاظم رحمان ستایش است. او حقوق را به طبیعی، خصوصی و سیاسی (عمومی) تقسیم می‌کند و سپس نتیجه می‌گیرد که حکومت اسلامی می‌تواند جهت تأمین عدالت اجتماعی، حقوق و آزادی‌های فردی را در تنگنا قرار می‌دهد.

حسین سیمایی در مبحث «قلمرو مالکیت خصوصی و حکم مصادره اموال از دیدگاه امام خمینی»، مشروعیت مالکیت خصوصی را در گرو عدم مغایرت راه‌های افزایش ثروت با موازین شرعی می‌داند. از نظر امام خمینی ملاک مصادره اموال،

مصلحت همگانی است. سید نورالدین شریعتمداری جزائری به بحث «جایگاه عدالت در فقه سیاسی شیعه و اندیشه امام خمینی» می‌پردازد. امام، عدالت را زیربنای فقه اسلام و متجلی در جنبه‌های اجتماعی و فردی می‌داند. «مجلس از منظر امام خمینی»، مقاله‌ای است از مهدی منتظر قائم. وی به چهار مسأله می‌پردازد: حکومت قانون، انتخاب مردم، نمایندگان مجلس و وظایف آن. از دیدگاه امام، سیره عقلا و آیه‌ها و روایت‌های پشتیبان اعتبار رأی اکثریت است. تقی نجاری راد در مقاله‌ای تحت عنوان «پاسخ‌گویی مسئولان نظام اسلامی به نهادهای قانونی و مردم» معتقد است امام خمینی بر اساس مبانی اسلامی، مسئولان حکومت اسلامی را در مقابل مردم پاسخگو می‌داند. سید جواد ورعی در مقاله «نظارت بر قدرت سیاسی در اندیشه حضرت امام خمینی»، نظارت بیرونی را امری لازم - و نه کافی - قلمداد می‌کند.

«امام خمینی و نظم سیاسی بین‌المللی»، عنوان بحث سیدحسن امین است. دیدگاه امام نسبت به مسایل جهانی ناشی از دیدگاه منفی از تأثیر استعمار بود، هر چند پس از جنگ، وجود بازیگران متعدد در صحنه بین‌الملل را اذعان داشتند. «سیاست خارجی دولت اسلامی از دیدگاه امام خمینی» به قلم سیدصادق حقیقت به هشت ابهام در این زمینه می‌پردازد: اصول و مبانی سیاست خارجی، مقتضیات مدرنیته، تکلیف‌گرایی، نظریه توطئه، مرز منافع ملی و مسئولیت‌های فراملی، اصل نه شرقی و نه غربی، تعهدات و قراردادهای بین‌المللی و اصل عدم مداخله. مقاله دیگر اسماعیل دارابکلایی، «منافع ملی از دیدگاه امام خمینی» عنوان دارد. وی منافع ملی از دیدگاه امام را با استفاده از عناصری مانند اصل حفظ نظام، ضرورت تشکیل حکومت اسلامی و اصل وحدت تعریف می‌کند. مهدی عباسی در مقاله آخر با عنوان «مصالح ملی، معیار روابط برون‌مرزی»، «مصالح ملی» را معیار سیاست خارجی دولت اسلامی، و «منافع ملی» را معیار سیاست خارجی دولت‌های دیگر می‌داند.

ک.م.ت

۹۰- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۷): احکام حکومتی و مصلحت

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۴۶۲ ص.

دوازده مقاله در این مجلد به چشم می‌خورد. «مصلحت به مثابه روش»، عنوان مقاله اصغر افتخاری است. این مقاله در صدد است رویکرد تازه‌ای در تحلیل مصلحت با توجه به دیدگاه امام ارائه نماید. مصلحت در اندیشه امام به عنوان روشی برای رفع تراحم در وضعیتی ویژه به کار می‌رود. مقاله محمدعلی تسخیری، «العمل الحکومی و دوره فی تحقیق مسئولیات الدولة الاسلامیة» عنوان دارد. نقش حکومت در حرکت‌های اجتماعی، امری اساسی است و اسلام قهراً به آن توجه دارد. سیدمحمدناصر تقوی، مقاله سوم را با عنوان «مصلحت به عنوان پارادایم حکومت اسلامی» ارایه کرده است. مکانیسم بیرونی تشخیص مصلحت مواردی مثل تشکیل گروه‌های کارشناسی، مشورت، نصیحت و امر به معروف و نهی از منکر و شامل می‌شود. مصادیق مصلحت در سیاست داخلی، تحقق عدالت اجتماعی و همچنین حفظ نظام است، و به وسیله اهداف دین‌داری حد و حدود می‌شود.

سیدعلی حسینی بحثی با عنوان «ضوابط احکام حکومتی» را طرح می‌کند. وی می‌کوشد محورهای تصمیم‌گیری رهبران حکومت اسلامی از دیدگاه امام خمینی را در سه ضابطه زیر بررسی کند:

اصل مصلحت، اصل اجرای احکام شرعی و اصل عدالت.

سیدعباس حسینی قائم مقامی در مقاله بعد به بحث «ولایت فقیه و فرآیند مصلحت اجتماعی» می‌پردازد. مصلحت‌شناسی در نظام اسلامی علاوه بر ماهیت فقهی و تخصصی، از وجهه کارشناسی اجتماعی و شناخت‌های فرافقهی برخوردار می‌باشد.

عبدالحسین خسروپناه بحث خود را با عنوان «جایگاه مصلحت در حکومت ولایی» طرح نموده، و معتقد است ولایت رهبر اسلامی به هیچ امری، حتی به احکام فرعی اولی و ثانوی، محدود نمی‌شود، و تنها ملاک، مصلحت عامه است. مقاله سیف الله صرامی، «ماهیت و آثار فقهی سرپیچی از احکام حکومتی» عنوان دارد. به اعتقاد وی اگر مفاد حکم حکومتی از منظر اجتهاد یا تقلید بر مکلف مسلمان حکمی شرعی قلمداد شود، آثار اطاعت و عصیان حکم شرعی را هم برای او در برخواهد داشت؛ اما اگر مخالفت با حکم حکومتی آثار و پیامدهای مخالفت با احکام شرعی را نداشته باشد، تنها حق تعقیب و مجازات متخلف باقی می‌ماند. «نقش مصلحت نظام در فقه اسلامی»، عنوان مقاله ای است از حسین علی احمدی. نویسنده طبق قول مشهور می‌گوید درک همه مصالح و مفاسد احکام مولوی شرعی برای بشر امکان ندارد.

محمد فاکرمیبدی بحث خود را تحت عنوان «مصلحت نظام در اندیشه امام خمینی» ارایه کرده است. او ضوابط مصلحت را پنج امر می‌داند: توجه به اصول شریعت، رعایت امور مهم تر و مهم، توجه به نقش زمان و مکان، دوراندیشی و رعایت حقوق مردم. «جایگاه مصلحت در شریعت و تبیین اندیشه امام(ره)»، عنوان مقاله ای است از جواد فخار طوسی. به اعتقاد او حکومت یک حکم امضایی است و مورد عمل از لحاظ عقلی قرار دارد. شیعه برخلاف اهل سنت معتقد است حکومت بطور مستقل حق قانونگذاری بر اساس مصلحت عمومی در عرض ادله شرعی را ندارد. احمد مبلغی در مقاله خود با عنوان «نقش مشورت و مشارکت در فرآیند تصمیم سازی با نگاهی تاریخی و تطبیقی»، به بازخوانی عنصر مصلحت در اندیشه امام اقدام می‌کند. شورا در مکتب امام، مفهومی آشناست، هرچند وی همواره به آفت های ساختار مشارکت جویانه نیز نظر داشته است. آخرین مقاله این مجلد از محمد منصورنژاد است، و «طرح مصلحت در اندیشه امام خمینی و تحلیلی بر آن» عنوان دارد. او پس از بررسی مصلحت در آثار امام، می‌گوید گرچه شیعه در مقام ثبوت مدعی وجود مصالح در احکام شرع می‌باشد، اما در مقام اثبات آن دلیل مند شده اند. امام خمینی، بالاخص در سالهای آخر عمر، به عنصر مصلحت توجه داشت.

ک TM

۹۱- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۸): روحانیت، اجتهاد و دولت

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، ۱۳۷۸. ۳۸۹ ص.

مجلد هشتم شامل سیزده مقاله است. بهرام اخوان کاظمی در مقاله اول به مبحث «حوزه و روحانیت در سیره نظری و عملی امام» می‌پردازد. مقاله های بعدی عبارتند از: «شیوه های بسیج روحانیت در صحنه مبارزه از منوچهر اکبری»، «نقش حکومت اسلامی در شکوفایی و گسترش فقاقت» از محمدابراهیم جناتی، «وظایف روحانیت از نظر امام خمینی» از احمدرضا حمصیان، «آسیب شناسی سازمان روحانیت از منظر امام خمینی» از محمدجواد حیدری، «آسیب شناسی اعتماد عمومی به روحانیت» از علی ربانی خوراسگانی و «روحانیت، بایدها و نبایدها در دیدگاه امام خمینی» از مهتاب رضاپور.

عبدالجبار الرفاعی در مقاله خود تحت عنوان «الاحیاء الاصلاح، النهضه: قراءه من فکر الامام الخميني» خواننده را با اصول احیاگری اندیشه امام و نقش زمان و مکان آشنا می‌کند. ویژگیهای گفتمان سیاسی امام عبارت است از: مقابله با استبداد، تأکید بر آزادی ها، تأکید بر حقوق شهروندان و مشارکت مردمی در قدرت. مقاله های حسین عزیزی و داود فیرحی، به ترتیب، «بایسته های اجتهاد در فقه نوین» و «امام خمینی: اجتهاد و سیاست» عنوان دارد. از دیدگاه فیرحی احکام سیاسی از منشأ و مبنایی ناپایدار برخوردار است، و دانش سیاسی، داوری درباره اموری می‌باشد که به حوزه عمل سیاسی تعلق دارد. امام رابطه عمل سیاسی و دانش اجتهادی را به گونه ای می‌بیند که آشکارا معکوس شدن اولویت نظریه نسبت به عمل را نشان می‌دهد. حاتم قادری در مقاله خود با عنوان «موقعیت سرحدی امام خمینی» می‌گوید امام به شکل پیچیده ای از دو اقلیم واقعی(یا زمینی) و آرمانی(یا آسمانی) بهره برد. این موقعیت در کنار دیگر عوامل، ضامن موفقیت و پیروزی انقلاب اسلامی در سال

۱۳۵۷ بود. دو مقاله آخر عبارتند از: «جایگاه روحانیت در حکومت اسلامی» نوشته سید صمصام‌الدین قوامی، و «نقش رهیافتهای زمانی و مکانی» از خلیل رضا منصور.

TMK

۹۲- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۹): مآخذشناسی اندیشه سیاسی امام خمینی

محمد نوری (و علی نصرافهانی). چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

۱۳۷۸. ۵۱۵ ص.

بخش اول مآخذشناسی، «آثار حکومتی امام خمینی» را در لابلاي منابع اصلي (الرسائل، کتاب البیع، کشف الاسرار، المکاسب الحرمه، وصیت نامه و ولایت فقیه) بررسی می کند. فصل دیگر این بخش به مجموعه ها (اندیشه حکومتی در فقه فتوایی و اندیشه حکومتی در گفتارها و نوشتارهای کوتاه) اختصاص دارد. بخش دوم کتاب به «تحلیل و بررسی دیدگاههای حکومتی امام خمینی» در بین منابع فارسی، عربی و اروپایی می پردازد.

TMK

۹۳- امام خمینی و حکومت اسلامی (ج ۱۰): مصاحبه های علمی

مجموعه افراد. چاپ اول: قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸. ۵۹۲ ص.

آخرین مجلد از مجموعه آثار «کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی»، به مصاحبه های علمی با ۳۷ تن از اندیشمندان حوزه و دانشگاه اختصاص دارد. این افراد عبارتند از: محمد فاضل لنکرانی، لطف الله صافی گلپایگانی، یوسف صانعی، ناصر مکارم شیرازی، محمدمهدی آصفی، احمد احمدی، رضا استادی، ابوطالب تجلیل، سیدکاظم حائری، غلامعلی حدادعادل، محسن حرم پناهی، سیدمحمدباقر حکیم، سیدعباس خاتم یزدی، سیدمحسن خرازی، جعفر سبحانی، احمد صابری همدانی، سیدحسن طاهری خرم آبادی، محمد عبایی خراسانی، عباسعلی عمیدزنجانی، مهدی کروی، سیدجعفر کریمی، محمدعلی گرامی، ابوالقاسم گرجی، عباس محفوظی، سیدمصطفی محقق داماد، محمد محمدی ری شهری، سیداحمد مددی، سیدمحمدحسن مرتضوی لنگرودی، سیدمحمدحسن مرعشی، محمدهادی معرفت، سیدمحمد موسوی بجنوردی، سیدمحسن موسوی تبریزی، سیدمحمد موسوی خوئینی ها، حسین مهرپور، محمد مؤمن قمی، عبدالله نوری و محمد یزدی.

از آنجا که توصیف مصاحبه های فوق به تفصیل می انجامد، در زیر به برخی از نکات برجسته اندیشه ای آن اشاره می کنیم:

- صانعی: در مصالح نوعیه و امور اجتماع، ابزار مشروع اجرا مردم اند.
- مکارم: اگر حکومتی کارآیی خود را از دست دهد، نباید اصرار به ادامه حکومت داشته باشد. کلید حل بسیاری از بحث هایی مثل مشورت و قانون، رعایت مصلحت و غبطه مسلمین است.
- آصفی: بیعت، راه گشای مشکل تعیین فقیه است، چون ما در زمان غیبت، بر تعیین فقیه نصی نداریم.
- احمدی: از دیدگاه امام، حکومت یک اصل و هدف است.
- استادی: فقها تصور نمی کردند می شود حکومتی تشکیل داد، در غیر این صورت با مراجعه به فقه می توان ضرورت حکومت را دریافت.
- حائری: تصمیم گیری نهایی پس از مشورت، با ولی فقیه است.

- حرم پناهي: امور شخصي از اولويت ولايت معصومين استثنا شده، مگر آن که مزاحم امور اجتماعي شود.
- سبحاني: اصل حفظ نظام بر ديگر مصالح مردم مقدم است.
- صابري: بر ولي فقيه واجب است که بدون مشورت با متخصصين مورد اعتماد، اقدام به صدور حکم نکند.
- طاهري خرم آبادي: ولايت مطلقه يعني ولايت در حد مصالح جامعه.
- عبايي: فقه ما قيمويت روحانيت را نمي پذيرد.
- عميدزنجاني: فقيه نمي تواند به دولت سلطنتي اقتدارگرا، مشروعيت دهد.
- گرامي: خيالي از فقها ولايت فقيه را از حيث نظري قبول داشتند، ولي اجرا کردن آن را مشکل مي دانستند.
- گرجي: تا زمان انقلاب اسلامي، هيچ کس آن طور که بايد و شايد در فکر حکومت اسلامي نبود. علت آن را مورد طرد واقع شدن مي توان عنوان کرد.
- محفوظي: جهان ما الان جهاني نيست که فقيهي در گوشه اي بنشيند و استنباط کند.
- محقق داماد: ولايت فقيه مافوق قانون اساسي نيست.
- مددي: فقه شيعه، يک فقه ولايي است، و امامان بزرگوار(ع) سلطه سياسي را رها نکردند.
- مرعشي: مصاديق ظلم و عدل را کارشناس تشخيص مي دهد.
- معرفت: اسلام، سيستم حکومت ارايه نکرده است. ولي فقيه در شرايط بحراني، مافوق قانون است.
- موسوي بجنوردي: نظامي که قدرت ندارد، مشروعيت هم ندارد.
- موسوي خوئيني ها: دليلي وجود ندارد که ولايت فقيه مادام العمر باشد.
- مؤمن: فقيه بايد علاوه بر تشخيص وظيفه کلي، موضوع را نيز تشخيص بدهد و تصميم مناسب را بگيرد.
- يزدي: ملاک مهم در حکومت اسلامي مصلحت عامه است، نه رضاي آنها.

ک TM

۹۴- الامام علي بن ابي طالب و تجربه الحكم

حسن الزين. بيروت، دارالفکر الحديث، ۱۹۹۴. ۲۵۶ ص.

مقدمه، دو بخش و خاتمه، سازماندهي کتاب حاضر را تشکيل مي دهند. مقدمه طي سه فصل، اوضاع سياسي و اجتماعي قبل از خلافت امام علي(ع) را بررسي مي کند. بخش اول «مسائل و مواضع تحديد کننده تجربه حکومت امام» و مسائلي مانند عصبيت و انحراف و فساد در جامعه آن روز را به بحث مي کشد. مهم ترين اقدام هاي حضرت علي(ع) در اين زمينه عبارت است از: مقابله با روح قبيلگي و تبعيض هاي اجتماعي، جنگ با ناکثين و مارقين و قاسطين و ارايه پنדהاي سياسي و اجتماعي.

بخش دوم، «ابعاد فکري نهادهاي حکومتي امام» را بحث مي کند. دموکراسي اسلامي در حکومت امام علي(ع) دو سازوکار مهم داشت: مشارکت مردم در حکومت و مهار قدرت در قوای سه گانه. مخالفان سياسي در آن حکومت از آزادي کامل و حقوق متساوي بر اساس اصل تکثرگرایی سياسي برخوردار بودند. حقوق بشر (حق حیات، حق مالکیت و غيره و برابري در حقوق، از ديگر اصول حکومت امام علي(ع) تلقي مي شود. مشروعيت آن حکومت، قانون بود و قانون بر همه — و از جمله رهبر — برتري داشت. خاتمه، نقش امويان در تغيير ارزش هاي فوق، و مقابله امام با ايشان را به بحث مي کشد.

ک TM

۹۵- الامامة و قيادة المجتمع

السيد كاظم الحائري. الطبعة الاولى: قم، مكتب الحائري، ۱۴۱۶ق. ۲۱۴ص.

کتاب از مقدمه و سه فصل تشکیل شده است. فصل اول مباحث «امامت» را در قالب عصمت امامان(ع)، انتصابی بودن این شأن و ولایت تکوینی امامان بررسی می کند. فصل دوم که عنوان اصلی کتاب را یدک می کشد، بحث هایی از سیاست و حکومت و امام و امت در دوران چهار امام اول شیعه را طرح می نماید.

فصل سوم با عنوان «چشم اندازی به ولایت فقیه»، درصدد است تفاوت ولایت فقهها و امامان را نشان دهد. از روایات باب قضاوت که در بحث ولایت فقیه استفاده می شود، دو امر قابل برداشت است: عدم ركون به افراد ظالم، و پیروی از فقهها در امور سیاسی و اجتماعی. در حکومت اسلامی، مصالح جمعی بر مصالح فردی تقدم دارند. احکام ولایي و حکومتی ولي فقیه برای همه الزام آور است. تفاوت امامت از ولایت فقهی در چند مسأله قابل تلخیص می باشد: عصمت، استمرار ولایت امام(ع) برای بعد از فوت خود (و تمام شدن ولایت فقهها به مجرد مرگ)، و ولایت امامان و معصومین(ع) بر نفوس مؤمنین.

ک TM

۹۶- الاممة والدولة

الفضل شلق. الطبعة الاولى: بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع،

۱۴۱۳ق. ۲۸۸ص.

کتاب حاضر از پنج عنوان کلی تشکیل شده است، و به دو موضوع آگاهی تاریخی عرب و اقتصاد سیاسی دول عربی می پردازد. عنوان اول به دیدگاه اسلام نسبت به جامعه و دولت اختصاص دارد. جامعه زمان پیامبر(ص)، هیچ گاه به شکل دولت ظاهر نشد. آن جامعه بر اساس قراردادی ارادی بین رسول اکرم(ص) و اصحاب او تشکیل گردید. سلطه سیاسی و دولت از فاصله ای بعد به آن جماعت ملحق شد. با رشد امپراتوری اسلامی، بحث رابطه فقه و دولت بالا گرفت.

نویسنده در عنوان بعد و با توجه به بحث فوق، وارد ارتباط اجتهاد و مشکلات تمدن عربی می شود. اجتهاد در محیطی مناسب می گرفته، و همواره با تحول های تاریخی و اجتماعی و مانند آن خود را منطبق می کرده است. حمله ناپلئون در قرن هیجدهم بین دو مرحله اعتلا و انحطاط تمدن اسلامی واقع شد. از آن زمان به بعد متفکران و گرایشهای متفاوتی همچون سلفی گری و سکولاریسم پدیدار گشت.

شلق با توجه به مشکل های تاریخی که برای تمدن اسلامی به وجود آمد، وارد بحث حسبه و امر به معروف و نهی از منکر می شود. او ابتدا حسبه را از دیدگاه غزالی تعریف می کند، و سپس تحول آن را در طول تاریخ بررسی می نماید. یکی از ابعاد حسبه، بعد اقتصادی آن (خیابانها، بازار، بهداشت و غیره) است. نویسنده با ترسیم پارامترهای اختلاف نظر ماوردی، غزالی، تلمسانی و ابن تیمیه در این باب را بررسی می کند.

بحث بعد به خراج اختصاص دارد، و بحثی در اقتصاد سیاسی دولت اسلامی محسوب می شود. بحث آخر به مقایسه قبیله و دولت می پردازد. نظام سیاسی صدر اسلام، نظام قبیله ای بود. این نظام به صحراها اختصاص داشت، همان گونه که دولتها در مناطق حاصلخیز پدیدار شدند. مهم آن است که امروزه مدار بحث های سیاسی اسلامی، «امت اسلامی» نیست.

ک TM

۹۷- الامة القطب: نحو تأصيل منهاجي لمفهوم الامة في الاسلام

مني عبدالمنعم ابوالفضل. الطبعة الاولى: القاهرة، المعهدالعالمي للفكرالاسلامي، ١٤١٧ ق. ٦٣ ص.

اين كتاب كه مجلد چهاردهم از «سلسله قضايا الفكر الاسلامي» است، طي چند بحث، محوريت امت در تفكر سياسي اسلامي را اثبات مي كند. به نظر نويسنده لازم است در اين راستا از سطح ظاهر، به عمق مسأله به روش عقلي و منطقي برسيم. وي در همين حال كه تجدد را در بحث هاي نظري مجاز مي داند، معتقد است سكولاريسم در اصل صورت مسأله را از ابتدا پاك مي كند. به همين دليل است كه او بر مفاهيمي مثل اصل دعوت و اصل حفاظت از دارالاسلام و اصالت «امت وسط» تأكيد دارد.

TMK

٩٨- انتخابات از نظر اسلام و قانون اساسي

يحيي سلطاني. قم، دفتر تبليغات اسلامي. ١٦٠ ص.

بهترين و عادلانه ترين حكومت، آن است كه داراي بهترين قانون باشد و در آن شايسته ترين فرد انتخاب شود. اگر مسئول حكومت از طرف خداوند به مردم معرفي شود، بطور قطع شايسته ترين فرد انتخاب مي شود؛ ولي در زمان غيبت اين امر ممكن نيست و خود ملت بايد اصلح را انتخاب كند. اگر در انتخابات همه موازين شرعي رعايت شود، نتيجه انتخابات، انتخاب اصلح است. نوشته حاضر، براي تبين موازين اسلامي در مورد انتخابات است.

كتاب حاضر، در پنج بخش تدوين يافته است. بخش اول با عنوان «انتخاب فقيه رهبر»، به انتخاب رهبري در قانون اساسي ايران پرداخته و ابتدا شرايط و شيوه انتخاب رهبر را بيان کرده است. سپس بعد از بيان اهميت ولايت، آن را به عنوان مهمترين پايه دين برشمرده است. او ولايت را مخصوص اهل بيت(ع) ذكر کرده و مي گويد كه در زمان غيبت، فقيه واجد شرايط، عهده دار اداره جامعه اسلامي است.

بخش دوم كتاب، اختصاص به انتخاب رياست جمهوري در قانون اساسي ايران دارد. به بيان كتاب، زعامت و رياست در حكومت اسلامي بايد همراه با شرايطي خاص باشد كه تقوا، عدالت، حلم، حسن خلق، زندگي ساده، پاي بندي به سنتهاي ديني و مذهبي و دانش اسلامي و مديريت، از جمله شرايط مهم است. او گفتار خویش را به روايت هايي نیز مستند کرده است.

فصل سوم كتاب، درباره انتخاب نمايندگان مجلس است. در اين فصل آمده كه ريشه شرعيت داشتن مجلس نمايندگي، نظام شورا در اسلام است. در اسلام و نظام شورايي، تبعيت از حق و عدالت محور است، نه تبعيت از اكثريت و خواسته هاي توأم با هواهاي نفساني و تمايلات شخصي؛ چرا كه تبعيت از اكثريت در قرآن نهي شده است. نويسنده با استناد به آيه هاي قرآن، اين سه محور را در نظام شورايي اسلام توضيح داده است. البته او با الهام از آيه شورا، معتقد است كه شخص تصميم گيرنده، پیامبر(ص) است و تصميم گيري به رأي اكثر واگذار نشده است.

نويسنده، انتخاب اصلح، به دور از هواي نفس را وظيفه انتخاب كنندگان مي داند. سپس شرايط انتخاب شونندگان و راه هاي شناخت اصلح را توضيح داده و ضمن آن به شيوه هاي تبليغات نیز اشاره کرده است. از نظر فقهي، براي شناخت نامزدها بايد به حداقل ضرورت هاي انتخاباتي (خويها و بديهها) كفايت شده، و كاستي ها در حد ضرورت بيان شود.

نویسنده در ادامه بحث از تطبیق وکالت مجلس بر عناوین فقهی، شرایط صحت وکالت را بیان کرده است. در ادامه کتاب، درباره انتخاب اعضای شورایی قضایی و شوراها محلی بر طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (قبل از بازنگری) بحث شده است.

ک TM

۹۹- انتظار بشر از دین: بررسی دیدگاهها در دین شناسی معاصر

عبدالله نصری. چاپ اول: تهران، دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۸. ۴۶۴ ص.

بخش اول از بخشهای پنج گانه کتاب، «انتظار بشر از دین» را از دیدگاه روان شناسان، جامعه شناسان و والتر ترنس استیس بررسی می کند. علاوه بر رویکرد برون دینی و درون دینی در مسأله فوق، رویکرد سومی وجود دارد که به جمع دو رویکرد قبل قایل است. بر این اساس هم عقل بشر می تواند به جزئیات و کلیاتی از اقتصاد، حقوق، سیاست و حکومت دست یابد، و هم ممکن است دین به نحوی خاص به آنها اشاره داشته باشد.

بخش دوم با عنوان «جامعیت دین» به نقد آرای مهدی بازرگان و عبدالکریم سروش می پردازد. بازرگان که هدف بعثت را در مبدأ و معاد خلاصه می کند، به مسأله عدالت اجتماعی در متون دینی توجه ندارد. سروش نیز می گوید پیامبران برای آخرت آمده اند، نه دنیا. بخش سوم، «دیدگاه ها در انتظار بشر از دین» را در قالب نظریه های شش اندیشمند بیان می نماید. سیدمحمدحسین طباطبایی که دین را امری فطری می داند، یکی از اهداف آن را هماهنگی میان دنیا و آخرت معرفی می کند. از دیدگاه وی، دین به بعد اجتماعی زندگی بشر هم می پردازد و وجود احکام ثابت و متغیر در اسلام، نشانه بارز هماهنگی این احکام با نیازهای بشر در همه زمان ها است. مرتضی مطهری نیز بحث ثابت و متغیر را مطرح می کند، و اختیارات وسیع حاکم اسلامی را عاملی مهم در انطباق اسلام با نیازمندی های زمان معرفی می نماید. سیدمحمدباقر صدر نیز از احکام ثابت و متغیر، منطقه الفراغ، اهمیت عنصر اجتهاد و نظام سازی بحث می کند. مهدی بازرگان در اواخر عمر خود، اندیشه دوران جوانی خود را نقد کرد، و به علت های مختلف دین را به حوزه توحید و معاد (خدا و آخرت) محدود نمود. یکی از پیش فرض های سروش این است که دین یک رسن خاموش می باشد. او دین را عهده دار مسایل اجتماعی بشر نمی داند. محمد مجتهد شبستری جاودانگی احکام اسلامی و جامعیت دین را زیر سؤال می برد.

«حضور دین در حیات بشر»، عنوان بخش چهارم است، و به تبیین احکام حکومتی و جایگاه منطقه الفراغ و اعتبار عرف می پردازد. از دیدگاه نویسنده، دین در عرصه سیاست حضور دارد و به سؤال هایی مانند منشأ حکومت و ملاک مشروعیت آن، اهداف حکومت، ویژگی های حاکم، رابطه زمامدار و مردم و حقوق متقابل ملت و دولت پاسخ می دهد. اصول تفکر سیاسی اسلام عبارت است از: اصل عدالت، ظلم زدایی، نفي استکبار، امر به معروف و نهي از منکر، قاعده نفي سبیل، اصل همکاری های اجتماعی، پای بندی به تعهدات، تألیف قلوب، تولی و تبری و اصل شورا.

بخش آخر به سه شبهه پاسخ می دهد: سکولاریزم، عرفی شدن دین، و نسبت دین با ایدئولوژی. شبهه اول و سوم از سروش، و شبهه دوم از جهانگیر صالح پور است.

ک TM

۱۰۰- اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان از فارابی تا ابن خلدون

تقی آزاد ارمکی. چاپ اول: تهران، سروش، ۱۳۷۴. ۳۲۸ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه، ده فصل دارد. این کتاب جهت رفع کاستی های دروس مربوطه در رشته علوم اجتماعی به رشته تحریر درآمده است. فصل اول، به ضرورت طرح اندیشه اجتماعی مسلمانان می پردازد. تاریخ علوم اجتماعی، بخشی از تاریخ علوم انسانی است. مطالعه گزینشی توأم با عمومیت گرایی، ضدیت تاریخی ایجاد می کند. در دیدگاه ترکیبی، متفکر به فرد، جمع، عینیت و ذهنیت توجه دارد. تمدن جدید، محصول تاریخ است.

در فصل دوم با عنوان «زمینه های شکل گیری تفکر اجتماعی در تمدن اسلامی»، عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مورد بررسی قرار می گیرد. به طور کلی از قرن اول تا قرن پنجم فلاسفه اجتماعی، و از قرن پنجم به بعد دیدگاه صوفی گونه حاکم بوده است.

فصل سوم، «مبانی و اصول اندیشه متفکران اسلامی» نام دارد. نویسنده ابتدا جایگاه علوم انسانی در فرهنگ اسلامی را ترسیم می کند، و سپس اصول اندیشه متفکران اسلامی را چنین برمی شمارد: وحدت، نظم، انسان، کمال و وحی.

«تاریخ نگاری نزد مسلمانان»، عنوان فصل بعد است. مسلمانان ضمن تاریخ نگاری، از دیدگاه های اجتماعی غفلت نورزیده اند. فصل پنجم به «روش های تحقیق متفکران اسلامی» می پردازد. متفکران از روشهای گوناگونی با توجه به نظری (و فلسفی) یا تجربی (و تاریخی) بودن موضوع داشته اند. فصل بعد، «بررسی های فرهنگی متفکران مسلمان» است. اشکال های روش فرهنگ شناسان مسلمان عبارت است از: دخالت ارزش ها در قضاوت های علمی، تأکید بر عجایب و غرایب و قوم مداری.

نویسنده در فصول بعد به اندیشه اجتماعی فارابی، ابوریحان بیرونی، غزالی و ابن خلدون می پردازد. او در بحث فارابی به اقسام جماعت ها و مدن، و در بحث بعد به بینش مردم شناختی بیرونی، و در بحث آخر به عنصر عصیبت و موانع دستیابی به قدرت از دیدگاه ابن خلدون اشاره دارد.

ک TM

۱۰۱- اندیشه اصلاحی در نهضت های اسلامی

محمدجواد صاحبی. چاپ اول: تهران، کیهان، ۱۳۶۷. ۲۳۰ ص.

هدف از نگاشتن کتاب، بررسی اندیشه هایی بیان شده، که در جریان های مهم تاریخی دنیای اسلام نقش داشته اند و بحث از قیام ها، نهضت ها و انقلاب ها، در راستای تحلیل صاحبان اندیشه در آن موضوع هایی است.

نویسنده به واژه های «اصلاح» و «افساد» در قرآن، به عنوان دو مفهوم متضاد اشاره کرده، و مورد استعمال «اصلاح» در قرآن را رابطه میان دو فرد یا خانواده و یا محیط اجتماعی ذکر کرده است. مقصود نویسنده در کتاب از این واژه، اصلاح اجتماعی است. او برای مفهوم اصلاح و اصلاح طلبی از قرآن و الفاظ ائمه اطهار(ع) مدد جسته، و آنها را پرچمدار نهضت های اصلاحی و اجتماعی ذکر نموده است. او سپس پیشینه تاریخی هزارساله ای را برای جنبشهای اصلاحی در میان مسلمانان یادآور شده و حدیثی که درباره وجود و ظهور احیاگر و مصلح در هر سده است، مورد بررسی قرار داده است.

وی اصلاح اسلامی را تغییر در جهت رشد و کمال انسان، که هم مبارزه با آداب و عادات ناپسند را لازم می شمارد و هم سیستم های حاکم بر اجتماع را بر حرکت در طریق حق و صواب و امی دارد، تعریف کرده است. دستور به جهاد اکبر و جهاد اصغر در اسلام، گویای این مفهوم در این آیین است. به اعتقاد نگارنده، اصلاح در دو بعد فردی و اجتماعی باید انجام گیرد، و معیار شناخت صحت و سقم قیام های اسلامی این دو معیار است. در این راستا، قیام های علویان در دوره اموی و عباسی

بصورت غالب قیام های اصلاحی ذکر شده است و قیام هایی نظیر قیام بابک خرم‌دین از ویژگی های قیام اسلامی برخوردار نیستند.

نویسنده با تقسیم حرکت های اسلامی به جنبش های فکری، جنبش های اجتماعی و یا جنبش های فکری - اجتماعی، نهضت غزالی را یک نهضت فکری محض ذکر می کند، که درصدد احیای علوم دین بود. او نهضت سربداران را از عظیم ترین نهضت ها بعد از نهضت های علوی در عصر امامان (ع) می داند.

نویسنده ضمن بررسی اجمالی اندیشه های اصلاحی در نهضت اخوان الصفا، آن را دارای ویژگی برخوردار از اصلاح فکری و اجتماعی می داند.

او در مورد نهضت وهابیت می گوید که هدف محمدبن عبدالوهاب، آنچنان که خود و پیروانش مدعی بوده اند، بازگرداندن اسلام به خلوص و سادگی آغازین و پیکار با بدعت در دین بود؛ هر چند به انحراف کشیده شد.

نویسنده، نهضت اخباریگری را بازتاب عقل گرایی افراطی معتزلی، استنباط های خشک فلسفی و داشتن تعصب های تند سنی ذکر می کند.

ک TM

۱۰۲- اندیشه امام خمینی درباره تغییر جامعه

غلامرضا صدیق اورعی. چاپ اول: مشهد، پدیده، ۱۳۷۳. ۱۴۴ ص.

مقدمه و شش فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بر اساس مقدمه نویسنده، روش بحث، روش تحلیل متن (روش کلاسیک) است. فصل اول با عنوان «آسیب های شناسایی شده جامعه توسط متفکر»، مهم ترین آسیب از دیدگاه امام را عدم تشکیل حکومت حق می داند. علل بدبختی مسلمانان ممکن است درونی (هواهای نفسانی) یا بیرونی (استعمار و زمامداران وابسته) باشد. آسیب های ناشی از تبلیغات، مواردی مثل تبلیغ جدایی دین از سیاست و از خودباختی و گرایش به فساد را شامل می شود. فصل بعد، «ویژگی های جامعه سالم» عنوان دارد و به مسایلی مثل سعادت، آزادی، تحول نظام آموزشی و برقراری نظم اسلامی اشاره دارد.

بر اساس فصل بعد (راهنمای اصلاح)، تبلیغ، رفع ابهام، بیداری توده ها و مانند آن می تواند جامعه اسلامی را سامان دهد. «تغییر کننده چیست؟»، عنوان فصل چهارم است. پاسخ این سوال از دیدگاه امام عبارت است از: نظام سیاسی، نظام اقتصادی، نظام آموزشی، سیستم قضایی، ارزش های مورد قبول و روحیه مردم. عنوان دو فصل آخر عبارت است از: «عوامل و شرایط مناسب یا نامناسب آن» و «دوستان و دشمنان تغییر».

ک TM

۱۰۳- اندیشه دینی و سکولاریسم در حوزه معرفت سیاسی و غرب شناسی

موسی نجفی، چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۵. ۲۰۰ ص.

عنوان فرعی کتاب (دهه های نخستین یکصد سال اخیر ایران)، موضوع پژوهش را تعریف می کند. مقدمه به ضرورت غرب شناسی و نقد آن توجه دارد. عناوین فصول ده گانه کتاب عبارت است از: «اهمیت شناخت عصر مشروطیت در دوران کنونی»، «پیشینه تاریخی تفکر مذهبی و سکولاریسم تا مشروطه»، «اشتراک ها و اختلاف های عصر مشروطیت و بازتاب آن در سده اخیر»، «تفسیرها و برداشت های متفاوت در اندیشه های همساز»، «اختلاف نظریه در نخستین گرایش های بینابین

مذهبی، التقاطی و غربی سده اخیر»، «دو محور اختلاف اندیشه دینی با تفکر غربی در سده اخیر ایران»، «مردم شناسی و میزان تأثیر اندیشه مذهبی و غیرمذهبی در مردم»، «یک سؤال اساسی»، «اندیشه و سیاست انجمن های سری سکولار» و «مراتب غرب شناسی و تأثیر در حیات ملی ایرانیان».

تحول های دهه های اخیر ایران، نه در نتیجه کودتا، بلکه در پی یک نهضت فراگیر اسلامی تحقق پذیرفته است. جریان مذهبی لاقول در دوران صفویه ریشه دارد. وجود اشتراک مشروطه و انقلاب اسلامی عبارت است از: لزوم تحول، نفی استبداد، تأکید بر نقش مردم، سست بودن پایه های سلطنت فردی، عمل به قانون و مثبت دیدن مسایل و آینده ملت. در گرایش دینی مشروطیت، تفکر یکنواخت وجود نداشت. در بین روشنفکران هم پیروان قانون، تفکر اثبات گرایانه و لیبرالیسم قابل تشخیص بود. سوال اصلی این است که چرا با توجه به قوت اندیشه مذهبی، باز اختلاف آرا در مشروطه مشاهده می شود؟ پاسخ را باید در اختلاف فتاوی و توطئه های دشمنان جستجو کرد. رهیافت نسبت به غرب شناسی می تواند تقلیدی، تحقیقی یا نقادانه باشد. خط مذهب با سکولاریسم و لیبرالیسم، از مشروطه تا حال افتراق داشته است.

TMK

۱۰۴- اندیشه سیاسی در اسلام معاصر^(۴)

حمید عنایت، ترجمه بهاءالدین خرمشاهی. چاپ اول: تهران، خوارزمی، ۱۳۶۲. ۳۵۴ ص.

کتاب حاضر از پیشگفتار، مقدمه و پنج فصل تشکیل شده است. کتاب فوق، اندیشه های سیاسی مسلمانان را در قرن حاضر، بویژه اندیشمندان مصر و ایران - و بعضی متفکران پاکستان، هند، لبنان، سوریه و عراق - بیان داشته، توصیف و تفسیر می کند.

«تشیع و تسنن: تعارض و توافق»، عنوان فصل اوّل کتاب است. در این فصل، تفاوت های سیاسی بین دو فرقه مهم اسلامی، یعنی تشیع و تسنن، بویژه، روند دوگانه تعارض و توافق بین آنها بررسی شده است. نویسنده در پی آن است که نشان دهد رابطه بین تشیع و تسنن در عصر جدید، رفته رفته تحول یافته و لاقول در قلمرو آموزه های سیاسی، از صورت برخورد حاد به صورت مواجهه بارور بین فرقه ای درآمده است «بحران خلافت»، فصل دوم کتاب است. حمید عنایت می نویسد که اندیشه سیاسی اهل سنت در عصر جدید، با الغای خلافت به حکم مجلس کبیر ملی ترکیه در سال ۱۹۲۴م. به نقطه عطفی رسید.

در فصل سوم کتاب، به «اندیشه حکومت اسلامی» پرداخته شده است. در این فصل، عنایت به شرح اندیشه های سیاسی محمد رشید رضا می پردازد. عنایت می گوید که رشید رضا یک نظریه پرداز پیشتاز حکومت اسلامی به معنای جدید شمرده می شود. او می افزاید که رشیدرضا موضوع حکومت اسلامی را پس از پرداختن به مسایل خلافت پیش می کشد. در مبحث دوم از فصل سوم، عنایت به تبیین و توضیح اصل گرایی می پردازد. وی در این زمینه، به نهضت اخوان المسلمین و نظریات مؤسس آن حسن البنا اشاره می کند. عنایت در این باره، تأثیرپذیری فداییان اسلام در ایران را از نهضت اخوان المسلمین بررسی می کند. نظریات مودودی نیز از دید عنایت دور نمی ماند.

«ناسیونالیسم، دموکراسی و سوسیالیسم»، عنوان فصل چهارم کتاب است. نویسنده قبل از این، بحث های را مطرح کرده بود، که جنبه داخلی در میان اندیشه های مسلمانان داشت؛ اما در فصل چهارم، او بحث های را مطرح می کند که از بیرون به مسلمانان القا شده است، یعنی از رهگذر معارضه جویی غرب در برابر اسلام به عنوان ایدئولوژی جامع. از این رو، مؤلف به

۴- این کتاب در سال ۱۳۶۲ توسط ابوطالب صارمی نیز تحت عنوان تفکر نوین سیاسی اسلام ترجمه، و به کوشش انتشارات امیرکبیر چاپ شده است.

سه مبحث ناسیونالیسم، دموکراسی و سوسیالیسم می پردازد و تأثیر آنها را در نظریه های اندیشمندان مسلمان بررسی می کند. عنایت در بحث از سوسیالیسم، به سه روایت در میان اندیشمندان مسلمان می پردازد: ۱- روایت رسمی، ۲- روایت اصل گرا، ۳- روایت رادیکال.

فصل پنجم، «نظری به تجددخواهی شیعه» نام گرفته است. عنایت معتقد است در دو قرن اخیر، شیعه اثنی عشری در ایران، عراق و لبنان، چه در نظر و چه در عمل، از خود نشاط و تحرک نشان داده است. نویسنده سر حیات شیعه را ناشی از «اجتهاد» می داند.

وی آغاز این پدیده را از زمان شیخ انصاری می داند. نویسنده در بررسی احیای تفکر شیعی، به جریان مشروطه و نقش علما در آن اشاره کرده آن را مورد بررسی عمیق قرار می دهد. وی، به تازگی و بی سابقه بودن قانونگذاری از طرف انسان برای روابط اجتماعی در جریان مشروطه اشاره می کند و مبانی فقهی زیر را در این زمینه ذکر می کند: مقدمه واجب، احکام ثانویه ظاهریه، قواعد متفرقه مربوط به جدایی مسایل شرعی از عرفی و مقبوله عمر بن حنظله. او سپس به عقیده نبود مشروعیت حکومت در دوران غیبت اشاره می کند و آنگاه به مفاهیم تقیه و شهادت می پردازد.

ک TM

۱۰۵- اندیشه های سیاسی آیت الله شهید سید محمد باقر صدر

سید صدرالدین قبانچی. ترجمه ب. شریعتمدار. چاپ اول: تهران، رسا، ۱۳۶۲. ۸۳ ص.

کتاب حاضر یک پیشگفتار و دو گفتار دارد. «درباره دولت»، عنوان گفتار اول است. دولت از نظر اسلام یک پدیده اجتماعی اصیل در زندگی بشر می باشد. دولت اسلامی، ضرورت تمدن بشری و یک وظیفه شرعی به حساب می آید. وظایف دولت عبارتند از: تأمین حداقل رفاه، تعیین مرزها، و جلوگیری از احتکار و تجمع ثروت در دست طبقه خاص. دخالت دولت هم در اجرای احکام ثابت شریعت است، هم در پرکردن منطقه الفراغ. مردم در سیستم دموکراسی، مصدر حاکمیت و قدرت هستند، و در نظام اسلامی پایگاه خلافت و مسئولیت در برابر خداوند تعالی.

«درباره حکومت»، عنوان گفتار دوم است. محتوای حکومت اسلامی را پایه های ایدئولوژیک، پایه های اخلاقی و پایه های اجتماعی تشکیل می دهد. شرایط مرجع عهده دار رهبری عبارت است از: عدالت، فقاقت، آگاهی سیاسی و کاردانی (و شجاعت).

ک TM

۱۰۶- اندیشه های سیاسی در اسلام و ایران

حاتم قادری. چاپ اول: تهران، سمت، ۱۳۷۸. ۲۵۶ ص.

این کتاب از پنج بخش و هفده فصل تشکیل شده است. بخش اول با عنوان «نظریه های نظام های سیاسی»، نظام های خلافت و امامت و خوارج را با هم مقایسه می کند. نظام سیاسی زید و اسماعیلیه تحت عنوان دوم جای داده شده است. در نظریه های اهل سنت چند روش در خلافت وجود دارد: نظر اهل حل و عقد، استخلاف، شورا، استیلا و وراثت. نظر متفکرین اهل سنت در خصوص شرایط ایجابی و سلبی خلیفه تا اندازه ای با هم اختلاف دارد. آموزه های سیاسی تشیع با تسنن، تفاوت اصولی دارد.

عنوان بخش دوم، «اندیشه سیاسی علمای اهل سنت» است، که به دو دسته تقسیم می شود: تا قبل از انقراض خلافت عباسی، و بعد از آن قادری در این بخش به نظریه های ماوردی، غزالی، ابن جماعه، ابن تیمیه و خنجی اشاره دارد. ماوردی وزارت را به دو گونه تفویضی و تنفیذی تقسیم کرده است.

بخش سوم به اندرنامه نویسی می پردازد. نویسنده پس از یادآوری توضیح های کلی نسبت به این رویکرد (در مقابل رویکرد فلسفی و فقهی)، خواجه نظام الملک و سیاست نامه او را شاخص آن معرفی می کند.

در بخش چهارم با عنوان فلسفه سیاسی - اجتماعی، اندیشه سیاسی فارابی، ابن سینا، ابن باجه، ابن طفیل، ابن رشد، خواجه نصیرالدین طوسی و ابن خلدون به بحث گذارده می شود. فارابی را مؤسس فلسفه اسلامی نامیده اند. او رییس اول را فیلسوف (همانند نظریه فیلسوف شاه افلاطون)، و مدن جاهله را شامل ضروریه، بداله (یا نداله)، خصت، کرامیه، تغلیبه و جماعیه می داند. فلاسفه اسلامی به جز فارابی، تمایل بیشتر به تفسیر فلسفه به وسیله شریعت داشته اند. از نظرگاه ابن خلدون، تأسیس دولت ها به وجود عصیبت است.

بخش آخر کتاب، «تأملاتی در زوال و تلاش برای احیا» نام دارد. چهار عامل زوال و از هم گسیختگی عبارتند از نظام های متغلب، فرهنگ نازل، موقعیت جغرافیایی ایران و جمود فکری. سید جمال، عبده و کواکبی از جمله کسانی هستند که در باب احیای اسلام گام نهادند. نظریه های رشیدرضا، اقبال و عبدالرازق در ارتباط با الغای خلافت، پس از جنگ جهانی اول معنا پیدا می کنند. نظریه استبدادستیز نایینی نیز در نظریه های سیاسی شیعه در صدر مشروطه از اهمیت خاصی برخوردار می باشد.

ک TM

۱۰۷- اندیشه های سیاسی شهید رابع امام سید محمد باقر صدر (ره)

محمدحسین جمشیدی. چاپ اول: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۷۷. ۳۵۵ ص.

پیشگفتار و نه فصل، عناصر این کتاب را تشکیل می دهند. فصل اول، «مقدمه: طرح نظری و تحقیقاتی» نام دارد و طرح تحقیق نویسنده است. فصل بعد به «زمان، زندگینامه و مشی سیاسی و آثار سیاسی و اجتماعی» صدر می پردازد. موضوع فصل سوم، «مبانی معرفتی و نظری اندیشه سیاسی علامه صدر» است. از نظر او قرآن و وحی نمی خواهد جای عقل را بگیرد. روش کار او را نمی توان در تقسیم سه گانه فلسفی، سیاستنامه نویسی و فقهی (شریعت نامه نویسی) جای داد. وی فلسفه اجتماعی خود را بر دو مفهوم جامعه و امت بنا کرده است.

«نظریه جامع انقلاب اجتماعی و سیاسی»، عنوان فصل چهارم است. او جامعه و تاریخ را دارای سنت های اجتماعی و تاریخی تلقی می کند. وی آزادی غربی را صوری می داند، نه ذاتی. انقلاب ها هفت خصوصیت دارند: آگاهانه اند، با وضع موجود مقابله می کنند، سرسختانه اند، بنیادین اند و ایدئولوژیک هستند و اصولی را کنار گذاشته، به طرف زندگی نوین

حرکت می کند. عوامل انقلاب عبارتند از: مکتب، زمان، رهبری، اراده و غیره. صدر، تشکیلات و تحزب را برای آماده کردن مردم و تحقق انقلاب ضروری می داند. عنوان فصل بعد، «حاکمیت و ولایت» است. حاکمیت در اسلام، شکل الهی دارد. وی در فصل بعد با عنوان «خلافت انسان و گواهی پیامبران» نظریه سیاسی خود را ارائه می کند. او از خلافت عمومی و نظارت پیامبران و علما سخن می گوید.^(۵) در زمان غیبت، خلافت به امت (با سازوکار شورا) منتقل می شود.

«دولت اسلامی»، عنوان فصل هفتم است. دولت یک ضرورت اصیل اجتماعی است، و اندیشه دولت توسط پیامبران (پس از ایجاد اختلاف در جوامع بسیط اولیه) ارائه شد. این نظریه در مقابل نظریه قرارداد اجتماعی، حاکمیت الهی و غیره قرار می گیرد. بنیان دولت، وحدت سیاسی است. وطن اسلامی، مرز جغرافیایی نمی شناسد. وی سپس سیاست های داخلی و خارجی دولت اسلامی را برمی شمارد. عنوان فصل بعد، «حکومت اسلامی» است. حکومت اسلامی در مقابل حکومت استبدادی، اشرافی، دموکراتیک، پادشاهی و فردی قرار دارد. ارکان حکومت اسلامی عبارتند از: مرجعیت، امت و نهادها و ساختارهای سیاسی. فصل آخر به «نتیجه گیری» مطالب قبل می پردازد.

TMK

۱۰۸- اندیشه های فقهی - سیاسی امام خمینی

کاظم قاضی زاده. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۷. ۷۳۷ ص.

مقدمه کتاب، آشنایی اجمالی با زندگی سیاسی امام خمینی (ره) است. فصل اول، «آمیختگی دین و سیاست» نام دارد. این بحث سنگ زیرین پژوهش حاضر است. امام (ره) سیاست را به روابط حاکم و ملت، و روابط با دیگر حکومت ها تعریف می کند. دلایل نظریه آمیختگی دین و سیاست عبارت است از: توجه به مجموعه دستورهای دینی، سیره معصومین (ع) و اهتمام دین به اجرای احکام الهی.

فصل دوم، «مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی» نام گرفته است، که در آن اشاره شده تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت واجب است و مبنای مشروعیت طبق نظر امام، نصب الهی است، که گاهی وجود شکل خاص حکومت را اثبات، و گاه رد کرده اند.

فصل سوم به نظریه ولایت فقیه می پردازد. نویسنده، ابتدا تاریخچه این مبحث را طرح می کند. در این بخش، اشاره شده که از نظر امام، مرجعیت شرط رهبری نیست و ایشان در ارائه دلیل های نقلی، نوآوری خاصی ندارند. دو شرط اساسی ولی فقیه عبارت است از: فقاقت و عدالت.

عنوان فصل چهارم، «تکلیف گرایی» است، که در آن اشاره شده محرک انسان مؤمن، باید انجام وظیفه الهی باشد. فصل پنجم، به بحث مردم و حکومت می پردازد. بخش اول آن، «حقوق فردی و آزادی های عمومی» نام دارد. نویسنده می گوید بیشتر مطالبی که حضرت امام (ره) درباره آزادی بیان کرده اند، در دوران کوتاه حضور ایشان در پاریس بوده است. بخش دیگر این فصل به مشارکت مردم در حکومت (مردم سالاری) اختصاص دارد. دو نظریه عمده در این باب اهمیت رأی مردم از باب مشروعیت و کارآمدی است.

در فصل ششم با عنوان «عدالت اجتماعی و کمال معنوی»، نویسنده ابتدا عدالت را از دیدگاه فلاسفه و اندیشمندان اسلامی بررسی می کند. به گفته او، حضرت امام (ره) گرچه مفهوم خاصی از عدالت اجتماعی ارائه نکرده اند، اما در کاربردهای این واژه، به شاخصهای عمده این مفهوم اشاره داشته اند.

۵- این نظریه در کتاب نظریه های دولت در فقه شیعه تشریح شده است.

فصل هفتم، «وحدت» نام دارد. نویسنده می گوید که امام(ره) قبل از انقلاب هم به این مطلب توصیه می کردند، که اختلاف نظر نباید به وحدت ضرر بزند. عوامل ایجاد تفرقه عبارت اند از: عوامل فردی و عوامل اجتماعی. موضوع فصل هشتم، «استقلال سیاسی» است. به گفته قاضی زاده، امام(ره) نظریه انزوا را در بدو انقلاب رد کردند و گفتند ما رابطه با همه مردم دنیا را می خواهیم.

فصل بعد، «روابط و وظایف خارجی» نام دارد، که در آن اشاره شده امام(ره) از اوّل بر داشتن روابط حسنه با دیگر کشورها و نبستن درها تأکید داشتند. محورهای اساسی در روابط خارجی عبارت است از: حفظ عزّت اسلامی، مصلحت و عدالت. فصل دهم، «ملّی گرایي، مکتب گرایي و صدورانقلاب اسلامی» نام دارد. نویسنده ابتدا تاریخچه کوتاهی از ملّی گرایي و مکتب گرایي ذکر می کند و اضافه می کند که ازدیدگاه امام(ره) ملّی گرایي به معنای نژادپرستی، خلاف اسلام است، در همین حال در اسلام به وطن احترام گذاشته شده است. نتیجه مستقیم مکتب گرایي امام(ره)، صدور انقلاب است. فصل یازدهم، به مبحث استکبارستیزی از دیدگاه حضرت امام(ره) می پردازد. ویژگی های مستکبران جهانی عبارت است از: منفعت طلبی، جهانخوارگی، عقب نگاه داشتن مستضعفین، اضطراب درونی و غارت. فصل پایانی، به نتیجه گیری و تحلیل مطالب پرداخته است. ایشان تعریف نویی از اجتهاد ارایه کردند و در سیاست خارجی به عزّت مسلمانان توجه داشتند.

ک TM

۱۰۹- اندیشه های دیگر: مقالاتی در شناخت دوگانه اسلام و ایران

حاتم قادری. چاپ اول: تهران، بقعه، ۱۳۷۸. ۶۰۷ ص.

کتاب حاضر، حاوی ۳۰ مقاله چاپ شده، و سه مقاله جدید درباره موضوع های زیر می باشد: فرهنگ و اندیشه سیاسی در ایران؛ انقلاب و انقلاب اسلامی؛ چهره ها و اندیشه ها؛ دین در حضور سیاسی - اجتماعی؛ قانون، امنیت و سلوک؛ و آزادی، تکثر و جامعه مدنی. در اینجا به توصیف مقاله های مرتبط با کتابشناسی حاضر اکتفا می شود.

بر اساس مقاله «مقدمه ای بر الگوهای توجیهی در تأسیس اندیشه سیاسی انتقادی»، هر جامعه ای که بخواهد به طور پیگیر اندیشه و رفتار سیاسی خود را مورد ارزیابی قرار دهد، اندیشه سیاسی انتقادی برای آن یک ضرورت است. این اندیشه، از پیش تعیین شده نیست و در قالب خاصی قرار ندارد. اندیشه سیاسی معاصر ما، برخاسته از تماس و تأثیر با / از غرب است، و با مسایلی مانند ارتباط دین با فلسفه، بدعت و نظام سیاسی مستقر مرتبط می باشد.

قادری در مقاله «دموکراسی و تکلیف: مطالعه موردی امام خمینی» درصدد اثبات این فرضیه است که در اندیشه امام خمینی، دموکراسی در بهترین حالت، در طول مفهوم تکلیف جای دارد. نویسنده، تحلیل خود را بر مطالعه ای آماری از کاربرد واژه «دموکراسی» در سخنان امام مبتنی می سازد. مقاله «قسط، عدل و حکومت»، ابتدا بین دو مقوله قسط و عدل تمایز قایل می شود، و سپس نسبت آن دو را با موضوع حکومت می سنجد. آیات قسط در اساس، هنجارمند و بیرونی هستند، در حالی که آیه های عدل درونی اند. مقاله بعد با عنوان «گفتگو و حلقه های معرفتی گفتگو: مطالعه موردی آیه های قرآن»، با هدف بررسی برخی آیه های قرآنی و امکان یافتن منظری اسلامی برای «گفتگوی تمدنها» تحریر شده است. به نظر قادری آیه هایی که به نوعی دربرگیرنده برخورد و «واداشتن» می باشند را باید بر پایه تهدیدات و تجاوزات میات جماعت ها تفسیر نمود.

نویسنده در مقاله «دین و سیاست»، شش مدل را مطرح می کند. اگر فرض چهارم (عموم و خصوص من وجه بودن مسایل آنها) تصور شود، سؤال مهم این است که برای حل قلمرو مشترک به کدام راه حل باید دست یازید. عنوان فرعی مقاله

«جامعه مدني و دين» چنين است: «تأملاتي در حضور و غياب از دو روايت جامعه مدني غرب در اندیشه کلاسيک اسلامي». نویسنده درصدد است دو روايت کلاسيک و ليبرال - دموکراسي غرب را با اندیشه کلاسيک اسلامي مقايسه و تطبيق نمايد. روايت دوم بر خلاف روايت اول، به درهم تنيدگي جامعه و سياست اعتقاد ندارد، و به سياست قرائت واحد نمي بخشد. اندیشه کلاسيک يونان باستان براي اندیشمندان مسلمان ناآشنا نبود، از سوي ديگر بايد گفت شباهتهای تفکرات آنها با هسته های روايت دوم از جامعه مدني، فقط جنبه صوري دارد. قادري در مقاله «امتناع هاي ساختي تحقق جامعه مدني: مطالعه موردی ايران، غياب فلسفه سياسي» به اثبات امتناع گري نسبي رهيافت فقهی، عرفاني و متغلبانه اقدام مي‌ورزد.

ک TM

۱۱۰- انقلاب و ابتدال

عزت الله رادمش. تهران، رسا، ۱۳۵۹. ۱۲۰ ص.

ضمیمه کتاب، «شورا، رکنی از ارکان نظام توحیدی» است. نویسنده در عنوان اصلي و ویژگی های انقلاب ایران را چنین برمي شمارد: انقلابي مذهبي، سرعت انقلاب، انقلابي اخلاقي، انقلابي فطري و قدرت انقلاب. وي سپس شرايط انقلاب ایران را با ديگر انقلاب ها مقايسه مي کند. ارکان انقلاب، ایدئولوژی، رهبري و مردم هستند. کاستي های انقلاب عبارتند از ارتجاع، سیستم ارتجاعي، [عدم] انقلاب فرهنگي و کلاشي. رادمش در ضمیمه، ابتدا شورا را تعريف و سپس آن را با دموکراسي غربي مقايسه مي کند. غرب و شرق به بیش سياسي مردم بي توجهند.

ک TM

۱۱۱- انقلاب و اندیشه ها

محمد يزدي (و ديگران). قم، دفتر انتشارات اسلامي. ۱۳۳ ص.

این کتاب که در ظاهر اوان پیروزي انقلاب اسلامي ایران به چاپ رسیده، مجموعه هشت مقاله از مشکيني، بهشتي، فلسفي، رفسنجاني، فارسي، خامنه اي، يزدي و باهنر است، و تنها مقاله «حکومت در اسلام» از محمد يزدي به کتابشناسي حاضر مربوط مي شود. در مقاله فوق به نکته های زیر اشاره شده است: انسان بنا بر فطرت خود آزاد است، ولي خدا حق دارد براي او محدوديت هايي جعل کند. در اسلام، ملاک تقنين مصالح و مفاسد است، نه خواست مردم. موضوع های قوانين، جزئیات هستند، و با اختلاف شرايط زماني و مکاني دگرگون مي شوند. پیامبر(ص) دارای دو سمت رسالت و امامت بود. مردم حق انتخاب ولي فقيه را دارند. مسئوليت های داخلي حکومت اسلامي به ترتيب عبارت است از: فرهنگ، بهداشت، ارتباطات، انتظامات و ارتش.

ک TM

۱۱۲- اهل الكتاب في المجتمع الاسلامي

حسن الزين. الطبعة الاولى: بيروت، دارالفکر الحديث، ۱۴۰۲ ق. ۲۰۲ ص.

عنوان فرعی کتاب، «اضواء علی الاوضاع الاجتماعیه والقانونیه» است. هدف نویسنده براساس مقدمه، عبارت است از دفاع از موضع اسلام در قبال حقوق اقلیت ها، و پیدا کردن پاسخ هایی در مقابل تمدن جدید غربی. اسلام دین تعصب نیست، و خون ذمی را مثل خون مسلمان محترم می داند. علاوه بر مقدمه، ده عنوان دیگر در این کتاب به چشم می خورد: «زندگی اجتماعی»، «ارتباط دو جانبه»، «آزادی اعتقاد و انجام شعایر دینی»، «محدودیت ها»، «حقوق و آزادی ها»، «آزادی اجتماع»، «آزادی تفکر»، «آزادی مسافرت»، «دوران عثمانی» و «تجربه مصر».

آزادی اهل ذمه در دوران خلفای راشدین، قابل مقایسه با سخت گیری های حکومت بیزانس در قرون وسطی نیست. در واقع از نظر اسلام بین حکومت اسلامی و اهل ذمه قراردادی منعقد می شود که به سبب آن هر دو طرف متعهد می شوند حقوق طرف دیگر را رعایت کنند. جزیه، قانونی است که قبل از اسلام نیز وجود داشته، و حکم تأسی اسلام نمی باشد. عمر برای اهل ذمه مقرری و بازنشستگی قرارداد و گفت این عادلانه نیست که در جوانی از او جزیه بگیریم و در پیری او را رها سازیم. بنابراین جزیه نوعی مالیات است، نه نوعی انتقام از اهل کتاب. مسلمان و غیرمسلمان در برابر قانون حکومت اسلامی برابرند. اهل کتاب در حکومت اسلامی می توانند شعایر دینی خود را با آزادی کامل انجام دهند. از نظر فقهی هیچ محدودیتی برای مسافرت اهل ذمه از نقطه ای به نقطه دیگر وجود ندارد.

ک TM

۱۱۳- ایدئولوژی شیطانی

عبدالکریم سروش. چاپ ششم: تهران، صراط، ۱۳۷۵. ۱۹۱ ص.

این کتاب، سخنرانی های نویسنده در سال ۱۳۵۸ و برای پاسخ گویی به اندیشه مارکسیستی می باشد. سروش در مقدمه چاپ پنجم در سال ۱۳۷۳ می گوید هر چند امروز تب و تاب مارکسیسم فرو نشسته، اما دگماتیسم نقابدار به اشکال دیگر در کشور ما وجود دارد.

این کتاب از سه مقاله تشکیل شده، و مقاله اول، «ایدئولوژی شیطانی» نام دارد. دگماتیسم، با نقاب و بی نقابش، نوعی روش است، نه نوعی عقیده. ایدئولوژی شیطانی معتقد است در روح و خون همه انسان ها، شیطان هایی نشسته اند و بر آنان فرمان می رانند. این نوع تفکر علت را به جای دلیل می نشاند، و دست را می گشاید و مغز را می بندد. روش شیطان در قرآن و نهج البلاغه نیز جز این نیست.

«ارتجاع مترقی» مقاله بعد است و به ایدئولوژی مارکسیسم که ظاهری مترقیانه دارد، اشاره می کند. طبق آیه های قرآنی آنچه سودمند است، پایدار می ماند و مارکسیسم به همین دلیل بالندگی نخواهد داشت.

مقاله آخر، «ما در کدام جهان زندگی می کنیم؟» عنوان دارد. کسانی که با وجود انقلاب عظیم ایران، در درون خود انقلاب ایجاد نکرده اند، در واقع فرق زنده بودن و زندگی کردن را نمی دانند. جهانی که انبیا به ما می آموزند جهانی است خدا مرکز، نه انسان مرکز، خود مرکز یا طبقه مرکز. در این جهان، خلیفه و امانتدار خدا هستیم. خداوند هم محور «هست» هاست، هم محور «باید» ها. اعتقاد به خدا، با اعتقاد به محرک بودن تاریخ منافات دارد.

ک TM

۱۱۴- ایران، اسلام، تجدد

مرتضی اسعدی. چاپ اول: تهران، طرح نو، ۱۳۷۷. ۴۸۳ ص.

کتاب از سه بخش تشکیل می‌شود: «تاریخ و سیاست»، «علم و تکنولوژی»، و «فرهنگ و تمدن». در زیر به توصیف بخش اول می‌پردازیم.

در بخش اول، شش مقاله متفاوت وجود دارد. «عنصر ایرانی در اندیشه سیاسی اسلام»، مقاله اول است. دین اسلام یک دین بطور کامل سیاسی تلقی می‌شود. حضور جدی عنصر ایرانی در همه مراحل تکوین و تطور اندیشه سیاسی اسلام هویدا است. به قدرت رسیدن آل بویه، شاید اوج این فرآیند باشد. در اندیشه سیاسی اسلام سه جریان قابل مشاهده است: فقه آخرت اندیشانه، توجه به اصالت عمل [اندرزنامه نویسی] و فلسفه سیاسی. هریک از این سه بخش از ایران نیز متأثر بوده‌اند. مقاله دوم، «مفهوم آزادی در اندیشه سیاسی معاصر اسلام» از برنارد لوئیس است. آزادی در اصطلاح سنتی اسلام فقط مفهوم حقوقی بوده، و در قرن سیزدهم معنای سیاسی پیدا کرده است. تفکر غرب در این زمینه بی‌تأثیر نمی‌باشد. لوئیس به خوبی تطور معنای آزادی را در بین گروه‌ها و شخصیت‌های اسلامی بررسی می‌کند.

جان اسپوزیتو و جیمز پسیکاتوری در مقاله «اسلام و دموکراسی»، مفهوم دموکراسی در جوامع اسلامی را بررسی می‌کنند. به طور مثال کویت پس از جنگ خلیج فارس به سختی با مشکل استقرار دموکراسی روبه‌رو شد. تجربه حکومت پارلمانی در کشورهای اسلامی یکسان نبوده است. بسیاری از مسلمانان به سازگاری اسلام و دموکراسی معتقدند. البته بین دموکراسی واقعی و نمایشی تفاوت وجود دارد.

مقاله «ناسیونالیسم عرب» به این نکته می‌پردازد که همه متکلمان زبان عربی براساس این ایدئولوژی در صددند «ملت» واحدی را تشکیل دهند. هسته اصلی این اندیشه، اسلام است. به قول عنایت، وهابیت اولین گام را در جهت بیداری «وجدان قومی عرب» برداشت. عده‌ای، ناسیونالیسم را نفوذ استعمار برای فروپاشی خلافت عثمانی می‌دانند. ناسیونالیسم عرب و اسلام، به قول پروفیسور فضل الرحمن، در عمل متعارض و در مرحله توان و قابلیت تفکیک ناپذیرند.

مقاله دیگر اسپوزیتو، «اسلام و غرب: ریشه‌های معارضه جویی، همسازی» نام دارد. رابطه اسلام و غرب بصورت معمول همراه با نبود تفاهم بوده است. پیام قرآن مبارزه با نظام سیاسی موجود بود. نویسنده به جداسدن تشیع و تسنن در صدر اسلام و فتوحات مسلمین با استفاده از عامل جهاد می‌پردازد. مسیحیت و اسلام به دلیل آن‌که پیام جهانی داشته‌اند، رقیب هم تلقی می‌شوند. جنگ‌های صلیبی اوج این تعارض بود. استعمار مسیحی بر اذهان مسلمانان (بالاخص در انقلاب ایران و جنگ خلیج فارس) تأثیر منفی داشته است. مقاله آخر، «جنگ‌های صلیبی: انگیزه‌ها، نتایج و آثار»، نام دارد. این جنگ‌ها اروپا را وارد عصر جدیدی کرد.

ک TM

۱۱۵- ایمان و آزادی

محمد مجتهد شبستری. چاپ اول: تهران، طرح نو، ۱۳۷۶. ۱۷۷ ص.

پیشگفتار، نه فصل و چهار پیوست، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. سه فصل اول به شرح معناهایی اختصاص یافته که متکلمان، فیلسوفان و عارفان برای ایمان دینی گفته‌اند. در این فصل‌ها به این وجه اشتراک اساسی اشاره شده که همه آنها بر آزادی اندیشه و اراده انسان استوارند.

در فصل چهارم این موضوع بررسی شده که ایمان به رسالت پیامبران چگونه ممکن می‌گردد. فصل پنجم به توضیح این مطلب اختصاص یافته که ایمان دینی با هر گونه نظام اجتماعی و سیاسی سازگار نیست، و در جامعه‌های زورمدار و توتالیتر بذریع ایمان می‌پوسد و نابود می‌گردد. در عصر صنعتی حاضر، تنها در جامعه‌ای که با پیوندهای سالم انسانی اداره می‌شود و

آزادي هاي مسئول گونه انساني در آن تضمين نهادينه شده است، ايمان ديني مي تواند در شخصيت استواراش بر اندیشه و اراده آزاد انسان ها رشد و توسعه يابد. آزادي بروني انسان شرط دست يابي آزادي دروني است. شبستري در اين فصل به پنج سؤال مهم اشاره مي کند:

۱- چگونه مي توان بين ايمان و سياست رابطه معقول برقرار ساخت؟

۲- آیا در کتاب و سنت هم «نظريه سياسي» وجود دارد؟

۳- تعليمات وحی، تعريف هاي از پيش تعيين شده دارد، يا کلي و انتزاعي است؟

۴- بنا بر اين فرض که در کتاب و سنت شکل خاصي براي حکومت معين نشده است، مسلمانان با اين مسأله چگونه بايد برخورد کنند؟

۵- آیا قوانين جامعه اسلامي، حکم قوانين شرعي را دارد و تخلف از آن گناه است؟

نويسنده در مقابل سؤال هاي فوق، دو گرايش مختلف را طرح، و به مباني خود همانند نسبي بودن معرفت بشري و تأکيد بر آزادي انسان اشاره مي نمايد. در فصل بعد اين دعوي مطرح شده که ايمان ديني را در هر عصري بايد با آزمون تاريخي محک زد و آن را از آفت زدگي نجات داد. فرضيه شبستري در فصل هفتم اين است که در الهيات مسيحي بر خلاف الهيات اسلامي، التزام قطعي به سنت تاريخ ديني در مقام تفسير تجربه ايماني وجود دارد. فصل بعد به اين نکته مي پردازد که در جهان معاصر نمي توان با هر گونه زباني از ايمان ديني سخن گفت. در فصل پاياني اين دعوي مطرح شده که احياي دين نمي تواند غير از احياي ايمان ديني باشد. پيوست هاي آخر کتاب به موضوع هايي پيرامون گفتگوهاي بين اسلام و مسيحيت و ديگران اختصاص دارد.

۱۱۶- بازیابی ارزشها

مهدی بازرگان. چاپ اول: تهران، ۱۳۶۲، ۱۵۷ ص.

کتاب یادشده، جلد سوم *ارزیابی ارزشها* و مجموعه سخنرانی های مهدی بازرگان است که به ترتیب خواهند آمد. موضوع جلدهای اول و دوم به مبحث این کتابشناسی مربوط نمی شود. کتاب حاضر از مقدمه و چهار فصل تشکیل یافته است. نویسنده در مقدمه، با بیان روایتی از امام صادق(ع): «الحکمة ضالة المؤمن»، توضیح می دهد که در جستجوی ارزش هایی است که فصولی از حکمت هستند. آنگاه توضیح می دهد که انقلاب اسلامی ایران نیز - مانند یک مؤمن - گمشده های نیافته یا ازدست داده ای دارد که مورد نیاز او است، تا او را به حق و عدالت سوق دهد.

فصل اول، «رسالت انبیا و انقلاب ملتها» نام دارد. نویسنده در مقام مقایسه انقلاب ایران با رسالت انبیا است، اما این امر را به جهت ملاحظه های سیاسی تحت مقایسه انقلاب های بشری و رسالت انبیا می آورد. نویسنده، انقلاب انبیا و رسالت آنها را بر دو قسم می داند: ۱- هدایت، ۲- اصلاح و نجات مردم و اداره امور امت یا ولایت. بازرگان مدعی است که قسم اولی را تمام انبیا بر عهده دارند، اما قسم دوم بر عهده تعداد معدودی از انبیا همانند حضرت موسی(ع) و پیامبر اکرم(ص) است. بازرگان در ادامه با آوردن نظریه کرین بریتون، آن را با انقلاب های فرانسه، روسیه و مشروطه در ایران تطبیق داده، و ویژگی های مربوط به این موضوع را چنین برمی شمارد:

- ۱- نقش حساس رهبری،
  - ۲- اهمیت دادن به توده متشکل،
  - ۳- حاکمیت قانون،
  - ۴- تمایل به توسعه بین المللی.
- و اما رسالت انبیا و مشخصات مشترک آنها به طور خلاصه اینها است:
- ۱- منشأ رسالت وحی،
  - ۲- دعوت از انسان،
  - ۳- توجه به تزکیه شخصیت به جای نظریه جمع و دولت،
  - ۴- هدف، دعوت به خدا است،

۵- مقصد، خانه آخرت است،

۶- نتیجه فوري را مد نظر نداشته اند.

«امامت ابراهيم» بحث ديگر بازرگان است: امامت در قرآن، مانند امت فقط بعد اعتقادي دارد.

«آزادي، خواسته ابدي»، موضوع ديگر سخنراني بازرگان است. در اين سخنراني او در پي بررسي مفهوم آزادي است و سعي مي کند آن را در قرآن و بخصوص در آيه الكرسي تبیین و توضیح دهد، از اين رو به تفسیر آن مي پردازد. به اعتقاد بازرگان «لا اکراه في الدين»، اعلام بي نيازي خدا از دينداري ما است، و هم سرفصل منشور آزادي انسان ها؛ آن هم آزادي در برابر خدا تا چه رسد به اشيا و انسان ها. او مي گوید که اطاعت از اولي الامر به شرط عصمت اوست که آن هم باز به خدا بر مي گردد، چرا که: «فان تنازعتم في شئ فردوه الي الله و الي الرسول».

بازرگان در ادامه سخن، از مبارزه با استبداد مي گوید که زمينه ساز استعمار استعمارگران نیز هست، لذا دشمن شماره یک ما است. به اعتقاد او نهضت هاي ايران حول سه محور بوده اند: ۱- هدف اعتقادي، مانند نهضت تنباکو، ۲- دوري از بيگانگان به دليل مسلمان نبودن يا استعمارگري آنها، ۳- عليه خودکامگي يا براي عدالت و آزادي. نکته قابل دقت آن است که بازرگان از نبود آزادي براي فعاليت نهضت آزادي - چه در دوره طاغوت و چه در جمهوري اسلامي ايران - گله مند است، و نتیجه مي گیرد که آزادي موهبتي است الهي و ازلي ملازم با خلقت. اگر آزادي برود، استبداد و ديکتاتوري جانشين آن خواهد شد. «چهار ايسم»، آخرين فصل کتاب است که به ناسيوناليسم، ليبراليسم، سياستيسم و اومانيسم اشاره دارد. نويسنده بر آن است که چهار واژه فوق، اگر بدون افراط و تفریط بررسي شوند، مورد قبول واقع خواهند بود.

۱۱۷- بحثی در فلسفه سیاست و قانون در اسلام

عبدالجواد ابراهیمی. چاپ اول: قم، رحیق، ۱۳۷۷. ۱۹۰ ص.

کتاب از هفت بحث اصلی تشکیل شده است. در «مبانی حکومت» به بحث های زیر اشاره های وجود دارد: نیاز فطرت و ضرورت وجود حکومت، سه نوع حکومت های رایج (استبدادی، دموکراسی، اسلامی)، فلسفه اعتقادی حکومت در اسلام، فلسفه سیاسی اسلام (بندگی، تشکل سیاسی و انگیزه بعثت) و اندیشه سیاسی امام خمینی. بر این اساس اطاعت از اولوالامر واجب است.

عنوان دوم (شناخت اسلام ناب محمدی) به اهمیت سیره، دعوت پیامبر(ص)، سیمای جامعه اسلامی، اهمیت انقلاب اسلامی و مقایسه اسلام ناب محمدی با اسلام نظری و اسلام آمریکایی می پردازد. «فلسفه تشریح در اسلام» عنوان فصل سوم است و منصب ولایت در عصر غیبت را با توجه به احکام ثابت و متغیر اسلام شرح می دهد.

عنوان چهارم «بنیان تشریح در اسلام» است، و به منابع چهارگانه اشاره دارد. عنوان بعد (تبیین ثابت و متغیر با اسلوب فقهی)، پویایی فقه اسلامی را در زمینه های مختلف نشان می دهد. ابراهیمی در فصول بعد به «اجتهاد و نقش آن در تشریح اسلامی» و «نقش ولی امر در پر کردن نقاط فراغ تشریح» می پردازد. او اجتهاد اصیل را از اجتهاد محرف جدا می سازد.

TMک

۱۱۸- بحثی مقدماتی در تبیین ولایت مطلقه

دفتر مجامع مقدماتی فرهنگستان علوم اسلامی. ۱۳۶۷. ۱۷۰ ص.

مقدمه و دو بخش، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول پس از ذکر معنای لغوی و اصطلاحی ولایت، به اثبات «ضرورت اعمال ولایت» می پردازد. دیدگاه غیرمادی که برای جهان مبدأ و معادی قایل است، بدون شک به وجود سرپرست و والی برای هدایت انسانها اذعان دارد.

بخش دوم که «کیفیت اعمال ولایت» عنوان گرفته، از دو فصل مستقل تشکیل شده است. فصل اول با عنوان، «چگونگی جریان یافتن اختیار در فرد»، سه نظام تعلقات، ادارکات و آثار را از هم جدا، و رابطه آنها را با رشد فردی بیان می کند. فصل دوم، «کیفیت جریان یافتن اختیار در جامعه» را به بحث می گذارد. در این فصل نیز رابطه رشد با نظام تعلقات جامعه (سیاست)، نظام اطلاعات جامعه (فرهنگ) و نظام آثار (اقتصاد) بررسی می شود. از دیدگاه اصالت تعلق، جهان مخلوق بوده و برای غایتی خلق شده است. هرگاه ولایت از اصول مسلم و مافوق احکام فرعیه باشد، نمی توان والی را محدود به چارچوب احکام فرعیه نمود؛ چرا که او مصلحت کلی نظام را در نظر می گیرد.

TMک

۱۱۹- بحوث فی الحرب الاسلامیة

حسن محمد علی عبارة. الطبعة الأولى: بیروت، ۱۴۱۷ ق. ۳۲۹ ص.

کتاب حاضر که رساله کارشناسی ارشد نویسنده در علوم اسلامی است، از مقدمه، چهار بخش (و چندین فصل) و خاتمه تشکیل می شود. بخش اول به «پیروزی های اسلام» می پردازد و اهداف جهاد را دعوت، استقرار حکومت الهی، نفی شرک و فساد، دفاع، دفع فتنه و ظلم و مظاهر غیردینی، تحکیم حق، جنگ با عهدشکنان و تقویت نظام الهی معرفی می کند. عباره

سپس به نمونه های تاریخی مثل جنگ بدر به شکل مفصل می پردازد. بخش دوم، «آداب جنگ در اسلام» را تشریح می کند. از آن جمله است: وفای به عهود، تقدیم دعوت بر جنگ، نبود جواز کشتن غیر نظامیان و نبود جواز تخریب اماکن عمومی. پایان این بخش، بحث امان دادن مسلمین به کفار و شرایط آن را مطرح می نماید.

«مسجد و پیروزی»، عنوان بخش سوم است، و نقش مسجد در حیات اجتماعی مسلمانها را بررسی می کند. بخش آخر به «مسائل مربوط به اسرا در اسلام» اختصاص دارد. نویسنده نظر مذاهب خمس را در هر مسأله از این عنوان کلی با هم مقایسه می کند. نتیجه این است که اسلام قصد ندارد با جنگ، جهان گشایی کند، بلکه جنگ حالتی اضطراری است که جهت دفاع از دین، جان و مال مشروعیت پیدا می نماید.

ک TM

۱۲۰- برداشتهایی ارزشی از نظامات اجتماعی (اقتصادی، فرهنگی، اداری، سیاسی)

حسین باهر. چاپ دوم: قم، دفتر نشر برگزیده، ۱۳۷۴. ۱۸۲ ص.

نویسنده در بحث «نظام اقتصادی» به عناوینی مانند اهداف، خمس و زکات، معاملات حرام و حلال و سرمایه گذاری؛ و در «نظام فرهنگی» به ارکان تعلیم و تربیت، استراتژی و متدلوژی اسلامی، بیماری های روحی، مراحل شدن و آفت های فرهنگی؛ و در «نظام اداری» به علت های چهارگانه در امر مدیریت، انواع کارگزاران، انواع سیستم ها و سازمان ها، معیارهای عمده کارگزاران و غیر آن اشاره دارد.

بحث از «نظام سیاسی» با ولایت حق و ولایت معصومان(ع) آغاز می شود. اقسام ولایت عبارت است از ولایت تکوینی (کرامت)، ولایت تشریحی (هدایت)، ولایت تحکیمی (قضاوت)، و ولایت تصدی (پیشوایی). علت های چهارگانه زوال دولت ها از دیدگاه امام علی، تضييع اصول، تمسک به فروع، تقدم اوباش و تأخر نیکان است. شرایط برپایی حکومت اسلامی عبارت است از بیعت، نصرت، اعلیت و عدلیت. شوراها وظیفه معاشی، فرهنگی، اداری و سیاسی دارند. مردم می توانند نمایندگان مجلس شورا، نمایندگان مجلس خبرگان، ریاست جمهوری و مرجع را انتخاب کنند.

ک TM

۱۲۱- بررسی بعد سیاسی ولایت فقیه

سیدعبدالکریم هاشمی نژاد. مشهد، حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰. ۴۸ ص.

این کتاب حاصل یک جلسه سخنرانی هاشمی نژاد است. از دیدگاه او چون حکومت اسلامی نیاز به متخصص دینی دارد، فقیه باید در رأس حکومت قرار گیرد. همه فقها قبول دارند که اگر عدم دخالت فقیه در امور اجتماعی و سیاسی به تعطیل شدن آنها بیانجامد، پذیرفتن این مسئولیت بر ایشان واجب می شود. مسأله اعلیت در کل فقه و مسائل اجتماعی قابل طرح است.

ک TM

۱۲۲- بررسی مقایسه ای مفهوم عدالت (از دیدگاه مطهری، شریعتی، سید قطب)

علیرضا مرّامی. چاپ اول: تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸. ۱۹۷ ص.

مقدمه، پیشگفتار، پنج بخش و نتیجه گیری، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. نقطه اشتراک دیدگاه مطهری، شریعتی و سید قطب، تأکید آنها بر توزیع عادلانه امکانات و ثروت جامعه است؛ هر چند شریعتی با رویکردی علمی و جامعه شناسانه به تعریفی طبقاتی از عدالت، سید قطب با رویکردی متشرعانه و سنتی به تعریف عام انسانی عدالت، و مطهری با رویکردی فطری و طبیعی به دیدگاهی فلسفی از عدالت می رسند. شریعتی، سید قطب و مطهری به ترتیب عدالت را «برابری طبقاتی»، «برابری عام انسانی» و «رعایت استحقاقها» تعریف می کنند.

بخش اول به «چارچوب نظری و پیشینه تاریخی» مبحث فوق در اندیشه سیاسی قدیم و جدید، و اهل سنت و شیعه می پردازد. شیعه در تفسیر عدالت بر خلاف اشاعره، به معتزله نزدیک تر بوده است. بخش بعد با عنوان «نگاهی به زمینه تاریخی - اجتماعی اندیشه شریعتی، سید قطب و مطهری»، اوضاع فکری، اقتصادی - اجتماعی و سیاسی ایران و مصر در قرن بیستم را به بحث می گذارد. بخش سوم، «نظریه عدالت در اندیشه سیاسی سید قطب» را بررسی می کند. وی با تفکر فلسفه ستیزانه خود، سعی داشت مفهوم عدالت را در منابع اصیل اسلامی جستجو نماید. او به اصل عدالت فرمانروایان، لزوم فرمانبرداری مردم، اصل شورا و رد سرمایه داری پرداخته، و عدالت اجتماعی در اسلام را بر پایه های آزادی همه جانبه وجدان، برابری کامل انسانیت و همکاری های اجتماعی استوار می کند.

بخش چهارم، «نظریه عدالت در اندیشه سیاسی شریعتی» عنوان دارد. به اعتقاد شریعتی، مسأله عدالت را باید بر مبنای نظام آفرینش مبتنی نمود، نه بر اساس مصلحت عمومی و استدلال های عقلی و منطقی. وی عدالت را به برابری طبقاتی و نفی استثمار فرد از فرد و طبقه از طبقه، نفی تبعیض های اجتماعی و برابری در مقابل قانون تعریف می کند. بخش آخر، «نظریه عدالت در اندیشه سیاسی مطهری» را به بحث می گذارد. وی به دفاع فلسفی از دین اعتقاد داشت، و مسأله عدالت را بر حقوق طبیعی مبتنی می کرد. نتیجه گیری تحقیق به اثبات فرضیه و یادآوری نقاط اشتراک و امتیاز این سه متفکر در مورد عدالت اختصاص دارد.

ک TM

۱۲۳- بررسی و تحلیلی از: جهاد، عدالت، لیبرالیسم و امامت

سید محمدحسینی بهشتی. چاپ اول: تهران، حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱. ۱۳۶ ص.

این کتاب، مجموعه سخنرانی های بهشتی است که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و در مناسبت های مختلف ایراد گردیده است. در سخنرانی اول، با عنوان «انقلاب اسلامی و خصومت رژیم بعث»، به کفر نظام حاکم بر عراق اشاره شده و اختلاف دیرینه ایران و عراق یادآوری شده است و علت نگرانی نظام عراق، صدور انقلاب اسلامی بیان شده است. سپس بحث با تقسیم صدور انقلاب به دو بخش صدور از طریق سلاح و صدور مبنای فکری و نظام اجتماعی (که حالت دوم صدور مورد قبول است)، ادامه پیدا کرده است.

از ویژگی های اصلی انقلاب اسلامی ایران، آزادی است، که گروه های انحرافی از آن سوء استفاده کرده اند و لذا در این کتاب ضرورت تقویت نهادهای انقلابی نظیر سپاه پاسداران، برای حفظ امنیت یادآوری شده است.

کتاب در موضوع دیگری با عنوان «عدالت در جامعه اسلامی»، زیربنای همه عدل ها را عدل اخلاقی یادآوری که قسط اسلامی و قوانین اسلامی که در فقه بیان شده است، عملی است. امام عادل، از ویژگی نظام عدالتی اسلام است، که در تعالیم

اسلام به آن تأکید خاص شده است. سپس با توضیحی در زمینه عدم جواز ربا، به ضرورت حذف بهره و ربا از بانک‌ها اشاره شده است.

«جنگ در نظام ارزشی اسلام»، مجموعه سخنرانی دیگری است که نویسنده به آن پرداخته است. او با تقسیم آن به دو دسته تهاجمی و تعرضی، جنگ ایران با عراق را دفاع از تجاوز ذکر می‌کند و در پایان یادآور می‌شود که جهاد، وسیله نجات انسان از ظلم و ستم است و روحیه جهاد ایرانیان، باعث پیروزی انقلاب اسلامی شد.

«لیبرالیسم چه می‌گوید؟» موضوع دیگری است که در این کتاب به آن پرداخته شده است. نویسنده زمینه اصلی لیبرالیسم را، راسیونالیسم نام برده است، که اصالت خرد و اندیشه انسانی و حی را به عنوان یک سرچشمه مستقل آگاهی منکر می‌شود. در لیبرالیسم، انسان فارغ از هر حاکمیت جبری است، خواه جبر محیطی، خواه حاکمیت جبر اجتماعی. ولی اعتقاد به اصالت فرد، به معنای نفی اصالت جامعه نیست و بدین جهت لیبرالیسم به صورت لیبرالیسم سوسیالیستی درآمده است.

بنا به عقیده نویسنده، از ویژگی‌های مثبت لیبرالیسم، نفی استبداد فردی و طبقاتی است. آزادی مورد نظر در لیبرالیسم برای همه امکان پذیر نیست، زیرا از درون آن یک اقلیت مرفه بیرون می‌آید که دیگر طبقات را به سوی فقر می‌کشد. آزادی مورد نظر لیبرالیسم، وقتی در چارچوب قوانین اسلام و شریعت الهی باشد، مورد قبول اسلام است.

ک- TM

۱۲۴- بررسی‌های اسلامی

سیدمحمدحسین طباطبایی (به کوشش سیدهادی خسروشاهی). چاپ اول: قم، دارالتبلیغ،

۱۳۹۶ ق. ۳۸۰ ص.

این کتاب علاوه بر مقدمه و شرح حال نویسنده از نه بحث تشکیل شده، که برخی از آنها با کتابشناسی حاضر مرتبط می‌باشند. عنوان دوم (مباحث اجتماعی اسلامی) به مسایلی مانند اجتهاد و تقلید در مذهب تشیع، اسلام و آزادی و اسلام و پیمان‌ها می‌پردازد. اسلام، آزادی میانه رو را تأیید می‌کند. عنوان سوم به بحث «مقام و موقعیت زن در اسلام» می‌پردازد.

«ولایت و زعامت در اسلام»، مبحثی دیگر در کتاب فوق است. طباطبایی با طرح مسأله ثابت و متغیر، نسبت اسلام با دموکراسی را بررسی می‌کند. به اعتقاد او در غرب هم برخی قوانین، ثابت و برخی متغیرند، هر چند اسلام تفاوت ماهوی با روش دموکراسی و کمونیستی دارد. حق ممکن است با رأی اکثریت هم سازگاری نداشته باشد. دموکراسی غربی، همراه با بی بند و باری است. فردی که در تقوای دینی و حسن تدبیر بر همه مقدم است، ولایت دارد. این مسأله که همه حکومت‌ها تحت یک ولایت باشند یا حکومت‌های مؤتلف و متحد تحت نظر حکومت مرکزی یا سازمانی نظیر سازمان ملل متحد اداره شوند، جزو قوانین متغیر است و شریعت تنها دل مشغول اصول ثابت خود (وحدت، مصلحت و مرز اعتقاد نه مرزهای طبیعی و قراردادی) می‌باشد.

ک- TM

۱۲۵- بقا و زوال دولت در کلمات سیاسی امیرمؤمنان(ع)

عبدالکریم بن محمد یحیی قزوینی (به کوشش رسول جعفریان). چاپ اول: قم، کتابخانه

مرعشی، ۱۳۷۱. ۲۵۴ ص.

نام اصلي اين كتاب، **نظم الغرر و نضد الدرر** است و به شرح **غررالحکم و دررالکلم** (سخنان امام علي - ع - که توسط محمد تميمي آملدي گردآوری شده) مي پردازد و از کتب عهد صفوي محسوب مي شود.

کتاب حاضر از باب ششم از کتاب فوق آغاز مي شود، و نشانه هاي حمايت و نابودي دولتها از دیدگاه حضرت علي (ع) را همراه با حکايات هاي سياسي بررسي مي کند. باب هفتم درباره منافع عدل و انصاف، و باب هشتم درباره تعليم روش خدمت شاهان و مسائلي درباره سياست است.

ضميمه کتاب، «آيينه شاهي» اثر فيض کاشاني است. اصل رساله، ضياءالقلب نام دارد. اهميت اين رساله، اشتغال آن بر بحث هايي است درباره شناخت انسان و ارتباط آن با شرع و عرف (سلطنت). در انسان پنج قوه وجود دارد: عقل، شرع، طبع، عادت و عرف.

TMک

۱۲۶- بعثت و دولت

مهدي بازرگان: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۹. ۱۴۲ ص.

اين کتاب دو ضميمه دارد: «خدمات و خيرات در جمهوري اسلامي ايران»، و «بعثت در اجتماع».

بر اساس سخنراني اول با عنوان «بعثت و دولت»، نظام اسلامي مبتني بر سه عنصر اصلي است: فرد، امت و امام. اين سه رکن با هم در ارتباط هستند. ضامن اجراي نظام در مرحله نهايي خدا است. اسلام بين خدا و خلق، واسطه اي قرار نداده است. با توجه به تحليل فوق تفاوت نظام اسلامي با نظام استبدادي، کمونيستي و دموکراسي ليبرال مشخص مي شود.

در سخنراني دوم به مطلبي مثل دولتي شدن خدمات اشاره شده است. نويسنده سپس نظام اسلامي را با نظام دموکراتيک مقايسه مي کند. سخنراني سوم به کشمکش قدرت، زمينه هاي امر به معروف و نهي از منکر مي پردازد و تصريح مي کند که در اسلام هدف، وسيله را توجيه نمي کند.

TMک

۱۲۷- بنياد فلسفه سياسي در ايران (عصر مشروطيت)، تلاقي اندیشه

سياسي اسلام و ايران با غرب

موسي نجفي. چاپ اول: تهران، مرکز نشر دانشگاهي، ۱۳۷۶، ۵۰۴ ص.

کتاب فوق از ديپاچه، سه بخش و پيوست هايي تشکيل شده است. نويسنده، در ديپاچه به علت هاي کمبود تحقيقات واقع گرايانه از مشروطه مي پردازد.

عنوان بخش اول، «بررسي منابع اندیشه سياسي در عصر مشروطيت» است. نجفي در بحث اول اين بخش، به تقسيم بندي منابع و ارزشيابي آنها مي پردازد. او مي گويد که بررسي اندیشه سياسي با بررسي تاريخ سياسي، تفاوت دارد. منابع اندیشه سياسي را مي توان به منابع دست اول (کتابهايي که به طور مستقيم از زبان بزرگان صدر مشروطه نوشته شده)، منابع دست دوم (مدارک تاريخي، اعلاميه ها و مطبوعات) و منابع دست سوم (ديگر کتب تاريخي و مستند) تقسيم نمود. نويسنده کتاب، همچنين سه انتقاد عمده بر تحقيقات فريدون آدميت وارد مي داند.

بحث دوم این بخش، به بررسی هشتاد کتاب و رساله مستقل سیاسی (از نوع منابع دست اول) اختصاص یافته است. نجفی، به طور مثال، کتبی مانند *تنبيه الامه و تنزيه المله و طبایع الاستبداد و مصارع الاستعباد* را معرفی و تحلیل می نماید و در این بین، از اقوال دیگران درباره این رساله ها نیز مدد گرفته است. در نتیجه گیری، گفته شده که این کتابها در چهار گروه قابل تقسیم بندی هستند:

۱- کتابهایی که جنبه تألیفی دارند،

۲- رساله هایی که جنبه تبلیغی دارند،

۳- آثاری که بیشتر ترجمه متون اروپایی یا عربی است،

۴- رساله ها و نظامنامه هایی که به نحوی حکایت از عقاید احزاب و تشکیلات می کند.

بحث بخش دوم کتاب، فلسفه اجتماعی - سیاسی چند کتاب ارزشمند عصر مشروطیت است. در این بخش، کتب *آفتاب* و *زمین*، *رساله حقوق و وظایف ملت*، *نوشدارو یا دواي درد ایرانیان* و *تنبيه الامه و تنزيه المله*، مورد بررسی قرار می گیرد. بنابر نوشته نویسنده، کتاب اول، برای نخستین بار معرفی می شود و می توان آن را نماینده تفکر فیلسوفانه، نقادانه، ضداستبداد و مشروطه خواه دانست. کتاب دوم نماینده نوعی تفکر انساندوستانه، آزادیخواه است و کتاب سوم، قلمی بدبین و سختگیر دارد.

عنوان بخش سوم، «روش شناسی و فلسفه تاریخ در عصر مشروطیت» است. میرزای نایینی به نوعی عقل و شرع را ملازم و مفروض می داند. نویسنده بر آن است که آثار سیاسی دهه اول، ترکیبی است از نگاشتن، ترجمه و تبلیغ، و در روح و بیان متون سیاسی عصر مشروطیت، شاهد حرکت هایی از فلسفه سیاسی به سوی علم سیاسی هستیم. علاوه بر آن، علم اصول و اصول فلسفه شورایی نیز در متون سیاسی عصر مشروطیت نقش داشته است.

کتاب در بیان محتوای متون سیاسی کتب عصر مشروطیت، به موضوع فلسفه تاریخ و مبحث انسان و تاریخ نیز اشاره شده است. به بیان نویسنده، میرزا عباس یزدی، نویسنده *آفتاب* و *زمین* در موضوع فلسفه تاریخ تفکراتی داشته است.

پیوست های کتاب، شامل دوازده رساله و کتاب مستقل سیاسی منتشر نشده از عصر مشروطیت است، که عبارت اند از: رساله های ارشادالعباد الی عماره البلاد، تدین و تمدن، حقوق و وظایف ملت، بیداری دشمن، خواب ما، آمال نامه اتحادیه سادات، عهدنامه سلسله جلیله تجار خوانساری، اتمام حجت، مرامنامه فرقه مقدسه آزادیخواهان، لامحه شب، گنجینه انصار یا رمان شیخ و شوخ، و کتابهای *نوشدارو یا دواي درد ایرانیان* و *آفتاب* و *زمین*.

ک TM

۱۲۸- بنیادهای ملیت در جامعه ایده آل اسلامی

عباسعلی عمید زنجانی. تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۶۱. ۱۴۱ ص.

نویسنده در پیشگفتار که در سال ۱۳۵۲ نگاشته شده، دلیل نگارش کتاب را ارایه تصویری زیبا از ملیت در اسلام، و دفاع از این مکتب در مقابل حمله مخالفان می داند. برخی، عناصر ملیت را وحدت زبان، وحدت تاریخ، وحدت ارضی و خون می دانند. در تقسیم بهتری می توان تشکیل ملت را بر اساس یکی از سه جهت زیر تشخیص داد (ممیزات اصلی که پایه تکوین شخصیت انسانند)، مشخصات فکری، و ممیزات مادی. محور اصلی زندگی انسان، فکر و عقیده است. ایمان، تنها عنصر بنیادی امت اسلامی به شمار می رود، و در سه امر متبلور می شود: جهان بینی مشترک، آرمان مشترک و نظام مشترک. عناصر مادی هم به نوبه خود مؤثر می باشد.

تابعیت می تواند قهری یا قراردادی (مثل تابعیت اهل ذمه) باشد. ملیت در جامعه اسلامی می تواند اصلی (مسلمانان)، اکتسابی (مسلمان شده ها) یا تبعی (اهل ذمه) باشد. ارتداد، نوعی ترک تابعیت تلقی می شود، و ممکن است ملی یا فطری باشد.

ک.م.ت

۱۲۹- بنیان حکومت در اسلام

سید کاظم حائری. چاپ اول: تهران، چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

۱۳۶۴، ۳۰۳ ص.

این کتاب که ترجمه *اساس الحکومه الاسلامیه* است، علاوه بر معرفی شیوه های حکومت، به اصولی که انسان را به سعادت و خوشبختی رهنمون شود و همواره یکی از مهمترین مباحث اندیشمندان اسلامی بوده، اشاره می کند. نویسنده می گوید که نوع نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی که بر جهان حکومت می کند، در نیل به این هدف نقش اساسی دارد. اندیشهورزان با نگرش های گوناگون، نظام های سیاسی متفاوتی را برای تحقق عدالت پیشنهاد می کنند. گروهی سعادت را در سایه نظام دموکراسی و گروهی نظام های سوسیالیستی را تحقق بخش آرزوی بشر می دانند.

در بخشی از کتاب آمده که از دیدگاه اسلام، حاکمیت از آن خدا است و قانونگذاری الهی سعادت بخش انسان ها است. نویسنده، همچنین تأکید دارد که چگونگی نظام حکومت در اسلام، بویژه بعد از رحلت پیامبر(ص) از مسایل مهمی بوده که دیدگاه های متفاوتی از طرف اهل سنت و شیعه درباره آن ارایه شده است.

حائری می گوید که در دیدگاه اهل سنت، نظام شورا با استناد به آیه های قرآن و روایت ها به عنوان روش حکومت پذیرفته شده است؛ ولی در دیدگاه شیعه، امامت انتصابی علی(ع) بعد از پیامبر(ص) و سپس جانشینان او، امری پذیرفته شده است و در دوره غیبت، نظام «ولایت فقیه» مطلوب ترین شکل حکومت است و همین مسئله، هدف اصلی نگارش این کتاب است و او در کتاب حاضر، جهت توضیح نظام های سیاسی، به بررسی نظام دموکراسی، نظام شورا و نظام مبتنی بر ولایت فقیه پرداخته است.

کتاب در بحث از نظام های دموکراسی، اشاره ای کوتاه به نظام های استبدادی و خودکامه نموده و به بحث از خاستگاه حکومت در نظام دموکراسی، نقش مردم، حاکمان، کارکردها، مسئله اقلیت و اکثریت و تفکیک قوا و ... به بحث گذارده شده است و در پایان این فصل، به بررسی این نظام ها و مشکلات موجود در آنها پرداخته است.

در فصل دوم، نویسنده با اشاره به این که از دیدگاه دانشمندان عامه، پیکره دولت اسلامی بر اساس شورا است، ابهام هایی را به برداشت های دانشمندان اهل سنت از شورا وارد کرده و با استناد به آیه ها و روایت ها، به بررسی معنا و مفهوم شورا پرداخته است و به صورت اساسی درصدد رد ادعای حکومت مبتنی بر اساس شورای امت است. او حکومت اسلامی مبتنی بر شورا را در دوره غیبت مردود می داند.

نویسنده در فصل سوم، به بحث ولایت فقیه پرداخته و ابتدا روش های اثبات ولایت فقیه را بررسی کرده و سپس شروط لازم برای ولایت فقیه و دایره اختیارات او را متذکر شده است.

حائری در پایان فصل، به طور مقایسه ای به شورا و ولایت فقیه پرداخته است و با یادآوری ایرادهایی در مورد ولایت فقیه، به آنها پاسخ گفته است.

ک.م.ت

۱۳۰- البيعه عند مفكري اهل السنة والعقد الاجتماعي في الفكر السياسي الحديث

احمد فؤاد عبدالجواد عبدالمجيد. الطبعة الاولى: القاهرة، دار قباء، ۱۹۹۸. ۳۸۸ ص.

همان گونه که از عنوان اصلي و عنوان فرعي (دراسة مقارنة في الفلسفة السياسية) برمي آيد. نويسنده درصدد است نظريه بيعت از دیدگاه اهل سنت را با نظريه قرارداد اجتماعي در تفکر سياسي معاصر مقايسه نمايد. سازماندهي کتاب بر اساس مقدمه، پنج فصل و خاتمه انجام پذيرفته است. بيعت، وسيله اجرائي سلطه سياسي، و نتيجه اصل شورا در اسلام محسوب مي شود. براین اساس این فصل به تعريف بيعت و نقش آن در صدر اسلام اختصاص دارد. فصل دوم مهم ترين مباني و ارکان بيعت در اسلام مي باشد که عبارت است از: مراحل بيعت، اصل شورا، آزادي هاي اساسي، حاکميت امت، آزادي طرفين در ايجاد قرارداد بيعت، شروط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندهگان و شروط صحت عقد. مقصود نويسنده از مراحل بيعت، کاندیداتوري و طرح مسأله، بيعت صغري (اهل حل و عقد) و بيعت کبري (جميع مسلمين) مي باشد. حاکميت، از آن امت اسلامي است.

فصل سوم، «اهل السنة ونشأة الفرق» عنوان دارد، و اختلاف تاريخي شيعه و اهل سنت را مطرح مي کند. فصل بعد «نظريه قرارداد اجتماعي در تفکر سياسي غرب» را به بحث مي گذارد، و نظريات هابز، لاک و روسو را با هم مقايسه مي نمايد. فصل پنجم در نهايت به مقايسه بيعت و نظريه قرارداد اجتماعي دست مي زند. نويسنده بحث را از طبيعت بشر از دیدگاه اسلام آغاز مي کند، و با تأکید بر نظريه فطرت، وارد بحث چگونگي تکوين دولت مي شود. نظريه قرارداد اجتماعي در غرب، واکنشي در مقابل جور کليسا بود و به همين دليل نظريه جدائي ديانت از سياست را در بر داشت. عبدالمجيد سپس نظريه هاي مطرح شده در فصل چهارم را به بوته برسي مي گذارد، و مي گويد بيعت در اسلام درصدد است نوعي حاکميت اسلامي را محقق سازد. هر چند در اسلام، منشأ حاکميت مردم هستند، اما از ابتدا اجرا شدن احکام شريعت مفروض مي باشد.

از آنجا که نظريه قرارداد اجتماعي نتوانسته مشکل بشر امروز را حل کند، اميد است نظريه بيعت و حاکميت الهي بتواند آن را تحقق بخشد.

۱۳۱- پادشاهي خدا

مهدی بازرگان. چاپ اول: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷. ۱۳۵ ص.

این کتاب مجموعه سه سخنرانی از مهدی بازرگان است: «پادشاهی خدا»، «به سوی خدا» و «قیامت قرآن و معاد مسلمانان». بر اساس سخنرانی اول، اگر کتاب فردوسی «شاه نامه» است، قرآن «ضد شاه نامه» به شمار می رود، چرا که پادشاهی فقط خدا را سزا است. سپس نویسنده به سیر تحول پادشاهی پیامبران از آدم تا محمد(ص) می پردازد و آیات و احکام اجتماعی و اداری قرآن را بررسی می کند. پیامبر نقش نذیر و بشیر دارد، و مردم با توجه به اصل مشورت به اداره حکومت می پردازند. علی(ع) می گفت که اگر ازدحام مردم نبود، خلافت را نمی پذیرفتم. اداره معاش خانواده و مدیریت جامعه، موجب تمرین و تکامل انسان ها می شود. در ظاهر مقصود از «خلافت خدا در زمین»، واگذاری حکومت به انسان ها می باشد.

ک TM

۱۳۲- پاسخ به شبهاتی پیرامون ولایت فقیه

علی شیرازی. چاپ اول: قم، دارالصادقین، ۱۳۷۷. ۱۱۳ ص.

کتاب به سی و پنج شبهه پاسخ می دهد. در زیر به مهم ترین نکته های کتاب اشاره می شود: اگر مخالفت با ولایت فقیه عنوان ایستادگی در مقابل مسلمین را پیدا کند، حکم محاربه را خواهد داشت. حکم منکر ولایت، حکم منکر امامت است. ولی فقیه، منصوب است و فقط خبرگان او را به مردم معرفی می کند. اگر ولی فقیه در تشخیص هم اشتباه کند، حق تضعیف او را نداریم. ولایت فقیه منافاتی با آزادی و دموکراسی ندارد. مدیریت ولایت فقیه کامل ترین مدیریت ها است، چون از همه تخصص ها استفاده می کند.

رهبری جهان اسلام، واحد است. ولی فقیه مستبد نمی شود، و گناه نمی کند. مردم نمی توانند با مشورت برای خود، ولی فقیه را نصب کنند. همه فرامین ولی فقیه، فرامین الهی است، و محدوده ولایت، مصلحت جامعه می باشد. بیعت، نوعی تعهد در برابر ولی فقیه محسوب می شود. ولی فقیه بر همه جهان حاکمیت دارد.

۱۳۳- پاکسازی سکولاریزم

محمد رفیع الدین. ترجمه سیدغلامرضا سعیدی. چاپ اول: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی،

۱۳۶۲. ۹۶ ص.

نویسنده یکی از متفکران پاکستانی است. هدف کتاب، تبیین شکل‌گیری و نتایج سکولاریزم بیان شده است. نویسنده با بحثی در باب تمایز علوم طبیعی و علوم انسانی، توجه قرآن را به شناخت طبیعت یادآوری نموده است. وی لزوم شناخت انسان از دید اندیشه اسلامی را یادآور شده و بیان نموده که خدا و طبیعت را نمی‌توان جدا از یکدیگر شناخت. از نتایج توجه مسلمانان به طبیعت و شناخت، آن بود که توانستند روش علمی را اختراع کرده، پایه گذار علوم جدید شوند. به گفته نویسنده، علوم غربی مدیون این مطالعات و روش‌های علمی طبیعی مسلمانان است. در تعالیم مسیح(ع) بین عالم ماده و عالم معنی، یعنی امور دنیوی (و عرفی) و ملکوتی (و معنوی و الهی) شکاف وجود دارد. این یکی از دلایل‌های رشد سکولاریزم یا روشنفکری عالم غرب است که ریشه در مذهب آنها دارد.

نویسنده بر آن است که مجازات‌های شدید و ستم رواداشتن کلیسا بر صاحبان آزادی فکر، از دلایل‌های دیگر جدایی دین و مذهب بوده است و سکولاریزم، پیشرفت علوم انسانی و اجتماعی را متوقف ساخته، ولی علوم بیولوژیک در ابعاد کامل آن رشد کرده است. سکولاریزم، تعصب و عقیده‌ای نامعقول از سوی دانشمندان غرب است و ناشی از گرایش تمایل خاص مسیحیان نسبت به جهان و انسان. وی عقیده دارد تا سکولاریزم از بین نرود، کمونیزم را نمی‌توان نابود کرد.

نویسنده اظهار می‌کند که ایران و پاکستان در ارایه چهره درخشانی از اسلام، نقش بزرگی بر عهده دارند؛ البته او عقیده دارد که در پناه فلسفه ابداعی اقبال، می‌توان به این هدف رسید.

مترجم در پایان کتاب، با عنوان پایانی مترجم، «برنامه تعلیم و تربیت» را که از مجله «اقبال ریویو» ترجمه کرده و بر این رساله افزوده است، و در آن از اهمیت و هدف‌های تعلیم و تربیت و ضرورت یکپارچگی علم و ویژگی تعلیم و تربیت اسلام بحث کرده است.

۱۳۴- پرتویی از حکومت الهی

خلج. قم، جهان آرا. ۶۰ ص.

کتاب حاضر از عناوین متعددی تشکیل شده، که در اینجا به مهمترین آنها اشاره می‌کنیم. حکومت یک ضرورت است. نظام‌های اجتماعی، مدیریت‌های دوگانه الهی و شیطانی دارند خوارج، گروهی بودند که بصیرت کافی در فهم دین نداشتند، و شعار «لاحکم‌الله» را سرمی‌دادند. مشخصه‌های نظام طاغوتی عبارت است از: جهان‌مداری، بی‌احترامی به منزلت انسان، فرهنگ برتری طلبانه، تفرقه افکنی، استفاده ابزاری از دین، فساد در اندیشه و اقتصاد و سیاست و فرهنگ و اخلاق، فریب و شیطنت حاکمان و حاکمیت فرومایگان.

اسلام، مکتب جامع و نظام کامل است. به قول امام خمینی، تشکیل حکومت اسلامی از واضحات عقلی به شمار می‌رود. فقیه عادل در جمهوری اسلامی مسئولیتی مانند پیامبران و امامان(ع) دارد. ولی فقیه در حکومت اسلامی دو نقش عمده دارد: شناخت گسترده اسلام (و یافتن پاسخ‌های تازه)، و نظارت بر اجرای صحیح قانون اساسی. هدف دشمن، خارج کردن

روحانیت از صحنه است. ویژگی های حکومت اسلامی عبارت است از: محوریت تعالی انسان، نبود محدودیت به مرزهای جغرافیایی، رفع کننده تمامی نیازها، غیروابسته به شرق و غرب و رهبری معصوم یا فقیه عادل. عبودیت همگانی بشر در برابر خدا، و تحقق رابطه های انسانی، دو هدف و آرمان متعالی در حکومت اسلامی به شمار می روند.

ک- TM

۱۳۵- پرسشها و پاسخها: ولایت فقیه و خبرگان (ج ۱)

محمدتقی مصباح. چاپ دوم: قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۷. ۹۴ ص.

فصول چهارگانه کتاب به مشروعیت و مقبولیت، دموکراسی و اسلام، ولایت فقیه و خبرگان رهبری می پردازد. معنای مشروعیت در علوم سیاسی، قانونی بودن است. بنابراین بین حق حاکمیت و تکلیف مردم در اطاعت، تلازم منطقی وجود دارد. ملاک مشروعیت حکومتها عبارت است از: نظریه قرارداد اجتماعی، نظریه رضایت، نظریه اراده عمومی، نظریه عدالت، نظریه سعادت و نظریه مرجعیت امر الهی. نظریه آخر، بلا اشکال است. ملاک مشروعیت در اسلام، نصب می باشد؛ در عین حال تحمیلی هم بر مردم وجود ندارد.

اگر مردم پس از تشکیل حکومت اسلامی آن را نخواهند یا اقلیت هستند یا اکثریت. در صورت اول باید سرکوب شوند، و در صورت دوم حاکم اسلامی قدرت اعمال حاکمیتش را از دست می دهد، هر چند هنوز حاکم شرعی است. «جمهوری»، شکل خاصی از حکومت نیست که نظام ما از آن تقلید کند. این احتمال، عقلایی نیست که مردم دوباره به جمهوری اسلامی رأی ندهند. اسلام با دموکراسی غربی سازگاری ندارد. البته اگر مقصود، مؤثر بودن مردم در چارچوب این باشد، با دین مخالفتی پیدا نمی کند. سه تصور از «حکومت دینی» وجود دارد: حکومتی که تمام ارکان آن بر اساس دین باشد، حکومتی که در آن احکام دینی رعایت می شود و حکومت دینداران. در این بین تصور اول صحیح است، چون طبق معنای دوم نیاز نیست حاکم، منصوب باشد، و طبق معنای سوم هم در اصل رعایت قوانین اسلام لازم نیست. ولایت فقیه معنایی جز رجوع به اسلام شناس عادلانه که از دیگران به امام معصوم نزدیکتر است، ندارد. ولایت فقیه همه اختیارات معصوم را دارا است. حاکم اسلامی باید مشورت کند، ولی تصمیم نهایی با اوست. بین ولایت فقیه و خبرگان و شورای نگهبان دور نیست، چون اعتبار مقام ولایت از سوی خداوند متعال است.

ک- TM

۱۳۶- پرسشها و پاسخها: ولایت فقیه و خبرگان (ج ۲)

محمدتقی مصباح. چاپ دوم: قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۷. ۷۹ ص.

سه فصل این مجلد عبارتند از: ولایت فقیه، خبرگان رهبری و حکومت دینی. ساده ترین دلیل عقلی برای ولایت فقیه این است که اگر امری (حکومت معصوم) برای عقلا مطلوب نبود، مرحله نازل تر آن (ولایت فقیه) را می پذیرند. فقیه عادل، نزدیک ترین فرد به امام معصوم (ع) است. ضرورت اطاعت از ولی فقیه، منافاتی با نبود عصمت در او ندارد. نظریه وکالت با نظام سیاسی اسلام در تضاد می باشد. اکنون تشکیل حکومت دینی در ایران برای ما مقدور بوده است.

فدراسیون اسلامی زیر نظر ولی فقیه می تواند به تشکیل حکومت واحد جهانی منتهی شود. مراجع می توانند متعدد؛ و ولی فقیه، واحد باشد. تعدد مراجع مشکلی ایجاد نمی کند، چون مربوط به اعمال فردی است. فتوا، کلی؛ و حکم؛ جزئی و همراه با الزام است.

نظریه انتخاب سابقه فقهی ندارد، و چون مشروعیت در آن از جانب مردم است، اشکال های نظام دموکراتیک به آن وارد می شود. به هر حال قایل شدن به انتخاب یا انتصاب در نقش خبرگان مؤثر است. سکولاریزم، حق قانونگذاری را به غیر خدا واگذار می کند و با اسلام سازگاری ندارد. حکومت روحانیون در ایران، تکرار واقعه قرون وسطی نیست.

ک TM

۱۳۷- پرسشها و پاسخها (ج ۳): دین و مفاهیم نو، نظارت استصوابی

محمدتقی مصباح یزدی. چاپ اول: قم، مؤسسه امام خمینی، ۱۳۷۸. ۸۸ ص.

پرسش ها و پاسخ هایی که در این مجلد وجود دارند، در ده عنوان دسته بندی شده اند. عنوان اول، «دین و فرهنگ» است. دین را می توان به «مجموعه باورهای قلبی و رفتارهای عملی متناسب با آن» تعریف کرد. شاید بتوان گفت تعریف فرهنگ به عاملی که به زندگی انسان معنا و جهت می دهد، منطقی ترین سخن در تعریف این واژه می باشد. دین را می توان به شکلی تعریف کرد که اعم یا اخص از فرهنگ شود. عنوان بعد، «رابطه دین و آزادی» است. آزادی قبل از پذیرش دین، به معنای مختار بودن در پذیرش حق و باطل است؛ اما آزادی بعد از پذیرش دین، محدود به دین خواهد بود. مسأله سوم، «اسلام و جامعه مدنی» است. جامعه مدنی در مفهوم جدید مبتنی بر سکولاریسم، انسان محوری، نسبیّت ارزشی و معرفتی و طبیعت گروی (در حقوق) و سود گروی (در اخلاق) است، و با فرهنگ اسلامی سازگاری ندارد. البته اهدافی مانند استیفای حقوق مردم، مشارکت آنها در جامعه، نصیحت ائمه مسلمین و کاستن بار دولت، با تفکر اسلامی نیز سازگاری دارد. جمهوریت نظام اسلامی مربوط به کارآمدی، و اسلامیت آن مربوط به مشروعیت است.

عنوان چهارم، «مدارا و خشونت در اسلام» است. اسلام اجازه تساهل در حدود الهی را نمی دهد. تساهل در مقابل غیرمعاندین، مورد سفارش این دین الهی است. باید بین خشونت منفی و شدت اسلامی فرق قایل شد. دولت اسلامی حق دخالت در مسایل شخصی مردم را ندارد، هر چند ولی فقیه می تواند با اعمال قوه قهریه قانون را حاکم کند. «دین و اندیشه های التقاطی»، بحث بعدی مصباح است. نویسنده به قرائت های مختلف و بدعت ها اشاره می کند و آنها را ناشی از پلورالیزم دینی می داند. از اینجاست که تفاوت قرائت های مختلف با اختلاف فتاوی روشن می شود. عنوان بعد به «اسلام و توسعه سیاسی» می پردازد. آن ملاک های توسعه که در بعد کارآمدی دخالت دارد، می تواند مورد قبول قرارگیرد، اما اگر شاخص هایی از توسعه سبب کنار گذاشتن مشروعیت حکومت دینی شود، قابل قبول نیست.

دیگر عناوین کتاب عبارت است از: «علل انحراف برخی از روشنفکران مسلمان»، «لزوم تقویت معنویات» و «نظارت استصوابی». بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. کسانی که با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مشکل دارند، نمی توانند کاندیدا شوند. مصباح در «خاتمه» دلیل سکوت رهبری و مراجع در برابر پاره ای انحرافات را نوعی تشخیص و رعایت مصالح می داند.

ک TM

۱۳۸- پرسش و پاسخ های مذهبی، سیاسی، اجتماعی و...

احمد آذری قمی. چاپ اول: قم، دارالعلم، ۱۳۷۱. ۲۱۲ ص.

این کتاب مجموعه ای است که از پرسش ها و پاسخ ها، که در زیر به برخی از مهم ترین مطالب آن در راستای کتابشناسی حاضر اشاره می شود:

- ۱- علي شريعتي با تمامي خدمات خود، بدعت گذار بزرگي براي گروه فرقان و منافقين خلق بود.
- ۲- نيروهاي به ظاهر انقلابي که عليه ولايت مطلقه فقيه قلم و قدم بزنند، مصداق مرتد از انقلاب مي باشند.
- ۳- برپايي نماز فطر و قربان در زمان غيبت هم واجب است.
- ۴- با وجود اصل ولايت مطلقه فقيه، نيازي به ذکر «امکان انحلال مجلس» در قانون نيست، چون وقتي علم بر نبود رضاي رهبري نسبت به شخصي پيدا شد يا مردم به او رأي نمي دهند، يا از او مي خواهند کنار رود.
- ۵- خبرگان، رهبر را نصب نمي کنند، بلکه مصداق فرد لايق و جامع الشرايط را تشخيص مي دهند.

ک TM

۱۳۹- پژوهشي درباره سياست ديني، لائیک و سکولار

انعام احمد قدوح. ترجمه عباس طالب زاده شوشتری. چاپ اول: مشهد، آستان قدس رضوي،

۱۳۷۶. ۹۴ ص.

مقدمه، سه فصل و خاتمه، ساختار پژوهش حاضر را تشکیل مي دهند. فصل اول به تعريف، مفهوم و تاريخچه پيدايش لائيزم مي پردازد. عناصر اين تفکر عبارت است از: زندگي دنيايي، بي ديني در برابر دين، جدائي اخلاق و علم از دين، و برپايي دولت با تشکيلاتي سياسي بر اساسي غير ديني.

فصل دوم، «پيدايش لائيزم در جهان اسلام» را بررسي مي کند. انحراف عقيدتي مسلمانان، نقش يهود و برانگيختن فريادهاي ملي گرايانه، از جمله عوامل گسترش عرفي گرايي در جهان اسلام است. مهم ترين دليل هاي طرفداران نظريه فوق در قالب تفکرات اسلامي عبارت است از: عدم تشکيل دولتي از سوي پيامبر(ص) و شکست اسلام در عمل. دولت ترکيه سردمدار حرکت عرفي گرايي در جهان اسلام تلقي مي شود.

«موضع دانشمندان مسلمان در برابر لائيزم»، عنوان آخرين فصل است، و به نقش عرفي گرايان ترک در لغو خلافت، و موضع الازهر در مقابل آنها مي پردازد. مخالفين روند عرفي گرايي به ارتباط دين و سياست و وحدت سياسي در اسلام استدلال کرده اند. امام خميني، جدائي ديانت از سياست را خطر مهمني براي جهان اسلام مي داند.

ک TM

۱۴۰- پيام قرآن، (ج ۱۰): قرآن و حکومت اسلامي

ناصر مکارم شيرازي (و ديگران). چاپ اول: قم، مدرسه الامام علي بن ابي طالب(ع)،

۱۳۷۴. ۴۲۳ ص.

اين اثر که تفسير موضوعي قرآن کریم است، به ۲۶ موضوع مي پردازد. مبحث اول به پيوند امامت و حکومت و ضرورت حکومت از نظر قرآن، روايت ها و عقل پرداخته است. بحث دوم کتاب به اهداف حکومت اسلامي، و بحث سوم به انواع حکومت (استبدادي، دموکراسي و الهي) اختصاص دارد. آيه هاي مربوط به شورا، نشانه وجود دموکراسي در قرآن است. به هر حال حکومت هاي استبدادي و دموکراتيک نقدپذيرند. حکومت، به منصوبين از طرف خداوند اختصاص دارد.

موضوع بحث بعد، ماهيت حکومت اسلامي (الهي و مردمی بودن آن)، و موضوع فصل پنجم رابطه دين و حکومت مي باشد. در فصل اخير روايت هاي نهي کننده از تشکيل حکومت اسلامي، نقل و نقد شده است. فصل ششم به پايه ها و

قوای سه گانه در حکومت اسلامی، و فصل بعد به نظام قانون گذاری در اسلام اختصاص دارد. قانون گذاری حق خداوند است.

فصل هشتم به حق پیامبر(ص) و امامان(ع) برای تشریح می پردازد و به این شبهه پاسخ می دهد که نقش فقها و «مجمع تشخیص مصلحت» در این میان چیست. فصل بعد به مجلس شورا، اهمیت مشورت و شرایط مشاوران اختصاص دارد. فصل دهم به انطباق مجلس شورای اسلامی با احکام شریعت، و تفاوت مجلس شورای اسلامی با دیگر مجالس دنیا می پردازد. نویسندگان، سه مبحث بعد را به قوه اجرایی اختصاص داده اند. صفات مجریان از دیدگاه اسلام، ترکیب نظام اجرایی، روش انتخاب مجریان (نصب و انتخاب) و روایت های مربوط در این باب از جمله بحث هایی است که در این فصل ها مطرح می شود.

فصل پانزدهم، به نظام قضایی در حکومت اسلامی می پردازد. نویسندگان پس از آن که قضاوت را حقی الهی معرفی می کنند، شرایط و صفات قاضی از دیدگاه اسلام را برمی شمردند. حدود و تعزیرات در بحث بعد، و احکام زندان در اسلام در فصل هفدهم بحث شده است. در فصل آتی این مسأله مورد بحث قرار می گیرد که وظیفه مردم در حکومت اسلامی امر و نهی قلبی و زبانی، و وظیفه دولت اسلامی، امر و نهی عملی و همراه با قدرت است.

در فصل بعد مسایلی در زمینه تعلیم و تربیت از جمله نقش آموزش و پرورش در حکومت اسلامی و از دیدگاه قرآن و روایت ها، مقام معلم در اسلام و آثار آموزشی و تربیتی نماز جمعه و فریضه حج مورد بحث قرار می گیرد. نقش مطبوعات در فصل بیستم، و نقش نیروهای دفاعی و قوای مسلح در فصل بیستویکم به بحث گذاشته می شود. در فصل اخیر از فلسفه جهاد و ضرورت حفظ آمادگی دفاعی در زمان صلح سخن به میان آمده است.

آداب جهاد و اقسام آن (جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی) در فصل بعد، و صلح طلبی اسلام در فصل بیست و سوم، و حکم اسیران جنگی در فصل بیست و چهارم طرح شده است. فصل آتی به رابطه مسلمانان با غیر مسلمانان (اهل ذمه، کافران حربی، معاهدین) می پردازد، و بالاخره، فصل آخر به نقش سازمان های اطلاعاتی در حکومت اسلامی اختصاص دارد. در قرآن از تجسس و گمان بد نهی شده است، ولی به هر حال تشکیل وزارت اطلاعات یک ضرورت به نظر می رسد.

ک TM

۱۴۱- پیرامون انقلاب اسلامی

مرتضی مطهری. تهران، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۸ ص.

کتاب تحت شش گفتار تدوین شده است. گفتار اول، سخنرانی مطهری در باب آزادی تفکر و عقیده است. گفتار دوم در مورد ماهیت عوامل انقلاب اسلامی است. گفتار سوم پرسش و پاسخ، و گفتار چهارم مصاحبه تلویزیونی است. گفتار پنجم مصاحبه ای است که ایشان با عبدالکریم سروش انجام داده و در نهایت، گفتار ششم سخنرانی در باب عدالت اجتماعی، استقلال و آزادی، معنویت در انقلاب اسلامی، و روحانیت و انقلاب اسلامی است.

گفتار اول در پی توضیح آزادی تفکر و عقیده است. وی از دو نوع آزادی سخن می گوید: آزادی انسانی و آزادی حیوانی. در حکومت اسلامی، احزاب آزادند و می توانند عقاید خود را بیان کنند، اما اگر بخواهند به نام اسلام عقایدشان را بگویند، با آنها برخورد می کنیم.

گفتار دوم به بیان ماهیت و عوامل انقلاب اسلامی ایران می پردازد. او با اشاره به انقلاب پیامبر اسلام(ص) و عوامل تحریف در آن پس از رحلت پیامبر(ص)، نتیجه می گیرد حال که توانسته ایم انقلاب را به پیروزی برسانیم، نباید تعصب ها و

خودخواهی‌ها را در آن دخالت دهیم، که در غیر این صورت شکست انقلاب حتمی خواهد بود. او با تعریف انقلاب، خصوصیت‌های آن را «نارضایی و خشم از وضع موجود» و «آرمان وضع مطلوب» می‌داند.

«پرسش‌ها و پاسخ‌ها»، عنوان گفتار سوم است که تشکیل یافته از طرح سه پرسش و پاسخ است. در پاسخ به پرسش اول، او تصریح می‌کند که درست است در جریان انقلاب گروه‌ها و اقلیت‌های مختلف دخالت داشته‌اند. اما روح انقلاب را «اسلام» تشکیل می‌داده است. پرسش دوم آن است که آیا در قرآن، طبقه مستضعف به عنوان خاستگاه نهضت‌ها معرفی شده‌اند؟ قرآن معتقد است که همواره مستضعفین بیشتر از غیر مستضعفین به ایمان و عمل صالح گرایش دارند. نتیجه نهضت‌های اسلامی به نفع مستضعفین خواهد بود، اما خاستگاه نهضت‌ها تنها مستضعفین نیستند. در پاسخ به سؤال سوم نیز که آیا ممنوعیت انتشار کتب ضالّه مخالف آزادی نیست؟ جواب می‌دهد کتبی که مبتنی بر استدلال نباشند و بر پایه اغفال و دروغ استوار باشند، ممنوع بودن نشر آنها مخالف آزادی نیست.

در گفتار چهارم - که مصاحبه با صدا و سیما است - محور بحث این است که «جمهوری» بودن با «اسلامی» بودن نظام منافاتی ندارد. مطهری (ره) درباره اسلام و مسایل جدید پاسخ می‌دهد که بطور اساسی نوعیت انسانها تغییر نمی‌کند، آنچه که احتیاج به تغییر دارد، منازل بین راه است نه اهداف و اصول. نقش فقیه در یک کشور اسلامی، نقش یک ایدئولوگ است، نه نقش یک حاکم.

گفتار پنجم کتاب، مصاحبه عبدالکریم سروش با مطهری (ره) است. در پاسخ به تنافی «قید اسلامیت» با جمهوریت، ایشان توضیح می‌دهد که مردم، انقلاب اسلامی کرده‌اند نه انقلاب مطلق. در ادامه، درباره انقلاب و عوامل آن و نظریه‌هایی در این مورد، به صورت پرسش و پاسخ می‌آید، که بصورت عمده در قسمتهای دیگر کتاب آمده است.

گفتار ششم، تشکیل یافته از چهار سخنرانی مطهری در مسجد فرشته است. سخنرانی اول در مورد «عدالت اجتماعی» است. او توضیح می‌دهد که عدالت اجتماعی به اضافه استقلال و آزادی و معنویت اسلامی، سه رکن اصلی حیات و تداوم انقلاب اسلامی ایران است. لذا ضرورت برقراری عدالت اجتماعی را از این زاویه مورد بررسی قرار می‌دهد.

«استقلال و آزادی»، عنوان سخنرانی دوم است، که در آن به درجات استقلال و وضعیت ایران در زمان طاغوت اشاره شده است. در این سخنرانی، توجه اسلام به آزادی و استقلال را یادآور شده و نقش آن را در بروز انقلاب توضیح داده است.

«معنویت در انقلاب اسلامی»، عنوان سخنرانی دیگر است، که در آن یادآوری شده که معنویت از ارکان حیات و تداوم انقلاب اسلامی می‌باشد. همچنین معنویت از نگاه اسلام، مادی‌گرایان و اومانیست‌ها توضیح داده شده است.

سخنرانی چهارم درباره «روحانیت و انقلاب اسلامی» است، که روحانیون را از دو جنبه مورد بحث قرار می‌دهد: ۱- سهم روحانیون در انقلاب، ۲- رابطه روحانیون با آینده انقلاب. سپس توضیح داده شده که روحانی، باید خود را به «اندیشه» مجهز کند، تا در آینده پاسخگوی سؤالات و شبه‌ها باشد.

ک- TM

۱۴۲- پیرامون جمهوری اسلامی

مرتضی مطهری. چاپ ششم: تهران، صدرا، ۱۳۷۰. ۱۵۶ ص.

مقدمه، دیباچه و شش بخش، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضر هستند. بخش اول مصاحبه با مطهری دو هفته قبل از شهادت وی است. او در این مصاحبه انقلابیون را از احتمال رخنه فرصت طلبان آگاه می‌کند. بخش دوم، «وظایف حوزه‌های

علمیه» عنوان دارد. برخی از این وظیفه‌ها عبارت است از: برقراری رابطه علمی با جهان، اطلاع از مکتب‌ها و سیستم‌های اقتصادی و فلسفی، تخصصی شدن علوم و تقویت زبان خارجی. بخش سوم به بحث «زنان و انقلاب اسلامی» می‌پردازد. «اهداف روحانیت در مبارزات»، و «آزادی عقیده»، عنوان بخش‌های چهارم و پنجم است. فکر کردن در اسلام جایز است، ولی هر عقیده‌ای مقبول نمی‌افتد. اشتباه اعلامیه جهانی حقوق بشر در آمیختن فکر و عقیده است. عقیده‌ای که مبانیش تفکر نیست، در اسلام وجود ندارد. دینی که بر اساس منطق بنیان نهاده شده، از سؤال‌های شکاکان استقبال می‌کند. بخش آخر با عنوان «یادداشت‌ها» به چند موضوع می‌پردازد:

۱- اسلام و انقلاب: انقلاب نوعی عصیان علیه نظم موجود به منظور برقراری نظامی مطلوب است، و دو ویژگی مهم دارد: ارادی بودن و رو به تکامل بودن.

۲- اقسام انقلاب: فردی و اجتماعی.

۳- انقلاب اسلامی یا اسلام انقلابی؟ در اصطلاح اول اسلام، هدف و معیار انقلاب است، و در اصطلاح دوم انقلاب، هدف و معیار اسلام.

۴- انقلاب حقیقی: مقصود، انقلابی است که هدف و منطق دارد، و صرف احساسات نیست.

۵- مسایل حکومت: تعریف حکومت، لزوم حکومت (برخلاف ادعای مارکسیست‌ها)، حق حاکمیت: که چند احتمال دارد: حق طبیعی، حق الهی، حق اشراف، حق عموم مردم، قانون الهی با حاکمیت مردمی (نظریه اهل سنت)، قانون الهی و انتخاب مردمی یا انتخاب مجموعه فقها در زمان غیبت (نظریه شیعه).

ک TM

۱۴۳- پیرامون وحی و رهبری

عبدالله جوادی آملی. چاپ اول: قم، الزهراء، ۱۴۰۹ ق. ۳۴۴ ص.

کتاب از یک مقدمه و شش مقاله تشکیل شده است. نویسنده در مقدمه از دو امر بحث می‌کند: بیان معنای معجزه و سرّ تلازم آن با ادعای نبوت.

«قرآن، فرقان، کتاب»، نام اولین مقاله کتاب است. مقاله حاضر، مشتمل بر دوازده فصل است و به بحث تفسیر می‌پردازد. «ولایت و امامت»، نام مقاله دوم است که مرگب از هجده فصل است. نویسنده ابتدا به بحث وجوب شناخت امام می‌پردازد.

الف) از جهت کلامی و اعتقادی،

ب) از جهت ولایت،

ج) از جهت تولّی.

نویسنده، مواردی را که انجام آنها در عصر غیبت بدون پیشوایی فقیه جامع الشرائط میسر نیست ذکر می‌کند: ۱- حج، ۲- حدود و تعزیرات الهی، ۳- اموال، ستون فقرات اقتصاد کشور، ۴- دفاع و جهاد، ۵- حجر و تغلیس.

در فصل دوازدهم، به تفاوت بین وکالت و ولایت و نحوه جعل آنها پرداخته می‌شود. نویسنده می‌گوید ولایت فقیه، از باب وکالت نیست تا به رأی مردم قابل نصب و عزل باشد. این نتیجه در فصل سیزدهم به تفصیل مورد تبیین قرار می‌گیرد. نویسنده در زمینه رابطه امام و مردم می‌نویسد جریان امامت امامان معصوم(ع)، همانند جریان رسالت رسولان، سمتی الهی است و غیر از نصّ و نصب، هیچ راهی برای ثبوت اصل آن مقام نیست.

- «حضرت زهرا»، عنوان مقاله سوّم است. در این مقاله، نویسنده به تبیین مقام حضرت زهرا(س) می پردازد. مقاله چهارم، «سیره تفسیری استاد علامه طباطبایی» نام دارد. این مقاله مشتمل بر چهار بخش است، که در آن ابتدا درجات شناخت قرآن ذکر می شود. نویسنده می گوید با توجه به این شناخت است که علم تفسیر ارایه می گردد.
- «هماهنگی عقل و وحی»، عنوان مقاله پنجم است، که مشتمل بر پنج بخش است. نویسنده، در بخش اوّل به ارتباط و پیوند بین علم و عمل اشاره می کند و حیات جاوید را در پرتو این دو می داند.
- مقاله آخر، «قداست و امنیّت حرم» نام دارد. در این مقاله عناوین زیر مطرح، و توضیح داده می شوند:
- ۱- شناخت انسان (انسان موجودی است میان ملائکه و حیوان).
  - ۲- انسان از یک عامل کثرت به نام طبیعت، و یک عامل وحدت به نام روح آن سوی طبیعت، تشکیل یافته است.
  - ۳- شناخت هجرت و عامل آن (انسان الهی، هجرت از کثرت به سمت وحدت را از حضرت ابراهیم(ع) فرا می گیرد).
  - ۴- شناخت موانع سلوکی به سوی خدا.
  - ۵- تولی و تبرّی.
  - ۶- محور وحدت انسان ها، امر تکوینی است نه اعتباری؛ چرا که انسان خود یک موجود تکوینی است نه اعتباری.
  - ۷- محور اتحاد انسان ها، امر جاوید است.
  - ۸- انسان، سرمایه وحدت را به همراه دارد (تنها راه وحدت انسان ها و اتحاد جوامع بشری در محور فطرت توحیدی آنها است).
  - ۹- اسلام، محور اتحاد همه انسانها است.
  - ۱۰- قرآن، محور فکری جهانیان، و پیامبر اکرم(ص)، آسوه و رهبر عمومی آنان و کعبه مقدّسه، مکان گردهمایی سراسری جهان اسلام است.
  - ۱۱- جهانی بودن قرآن کریم.
  - ۱۲- جهانی بودن رسالت رسول اکرم(ص).
  - ۱۳- آسوه بودن رسول اکرم(ص) برای تمام انسان ها.
  - ۱۴- وظیفه انسان ها در برابر امور رسالت رسول اکرم(ص) (لزوم بررسی شخصیت حقیقی و حقوقی پیامبر اکرم(ص)).
  - ۱۵- کعبه معظّمه، مطاف و قبله جاودانه مسلمانان جهان.
  - ۱۶- قداست کعبه و امنیّت حرم(اهمیّت کعبه در قرآن).
  - ۱۷- کعبه، محور برائت از مشرکان.
  - ۱۸- تعمیر کعبه و مرمت مسجدالحرام، وظیفه مردان الهی است.
  - ۱۹- تولیت و سرپرستی حرم امن الهی است و بر مسلمانان است که حرم را از دست خاندان سعودی رها سازند.
  - ۲۰- ضیوف الرحمن.

TMک

۱۴۴- پیرامون ولایت فقیه، خط حاکم بر سپاه
یکی از پاسداران. ۱۱۷ ص.

این کتاب، سخنرانی یکی از پاسداران انقلاب اسلامی در سمینار اتحادیه انجمن های اسلامی دانشجویان در اروپاست، و به برخی از بحث های نظری ولایت فقیه اشاره دارد: خداوند ما را بیهوده نیافریده است، و انبیا به شکل بشر برای هدایت امور دنیوی و اخروی مردم فرستاده شده اند. فقیه عادل در زمان غیبت کبری، نایب امام زمان است، و اطاعت از او ضروری می باشد. به قول امام خمینی، ولایت فقیه از موضوعهایی است که تصور آنها موجب تصدیق می شود. در بحث اختیارات حکومتی، تفاوتی بین ولی فقیه و امام معصوم (ع) نیست. امام زمان (ع) بر کار ولی فقیه نظارت دارد، و به همین دلیل است که به ما امر کرده از او اطاعت کنیم. خدا می داند چگونه نظرهای امام (ع) به ولی فقیه می رسد. ولی فقیه اگر از هواهای نفسانی پیروی کند، خود به خود برکنار می شود. در مسأله انتخاب ولی فقیه، حضرت بقیه الله (ع) دخالت مستقیم دارد.

ک.م.ت

۱۴۵- پیشینه تاریخی ولایت فقیه

احمد جهان بزرگی. چاپ اول: تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۷۷. ۴۸ ص.

مقدمه، نتیجه و پنج عنوان اصلی، اجزای این کتاب را تشکیل می دهند. هدف نویسنده رد این نظریه است که ولایت فقیه قبل از ملا احمد نراقی سابقه نداشته است. جهان بزرگی در بحث «اثر پذیری» می گوید اندیشه همیشه از زمینه های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و نظامی زمان متأثر می شود، و به همین دلیل است که امثال شیخ انصاری و صاحب جواهر کمتر از سیاست سخن گفته اند. نویسنده در بحث «حوزه ولایت»، علت طرح نشدن عنوان ولایت فقیه در کلام فقها را توضیح می دهد.

بحث سوم، «فقیه، نایب امام (ع) در امارت با نصب عام» است. شیخ مفید طلایه دار نظریه پردازان نیابت فقیه از امام معصوم (ع) بوده است. مقصود وی از «سلطان عادل»، همان امام معصوم می باشد. ولایت مطلقه به معنای استبداد نیست. در امام معصوم (ع) عصمت؛ و در غیر او قانون الهی، امر به معروف، اصل مشورت و حق انتقاد برای مردم، از استبداد جلوگیری می کنند. نویسنده در «نقطه عطف تاریخی» به دوره صفویه و حاکم بودن فقها بر سلاطین اشاره می نماید و معتقد است ولایت فقیه از دیدگاه شیخ انصاری نیز قابل اثبات می باشد. جهان بزرگی در عنوان آخر (مشروطه مشروعه، جایگزین اضطراری) می گوید نایب ولایت فقیه را قبول داشت، و مشروطه را از باب دفع افسد به فاسد تأیید کرد.

ز.ز.ز

ت

۱۴۶- تاریخ اندیشه های اجتماعی در اسلام

هدایت الله ستوده. چاپ اول: تهران، آوای نور، ۱۳۷۴. ۲۱۹ ص.

هدف نویسنده در این کتاب، بررسی و تحلیل آرای اجتماعی اندیشمندان اسلامی است، که با پشتوانه کتاب و سنت و در فضای فرهنگ و تمدن اسلامی رشد کرده است. زیرا با این بررسی ها است که می توان به اسرار پیروزی و شکست جامعه های پیشین دست یافت.

وی در بخش نخست کتاب، ابتدا نگاهی به تاریخ اندیشه های اجتماعی انداخته و با سیری در تاریخ اندیشه های اجتماعی در اسلام، این بخش را به پایان برده است. در بررسی تاریخ اندیشه های اجتماعی، اقوام ابتدایی بهره مند از فرهنگ مدون نبوده اند، سپس تمدن های باستانی را در بابل، مصر، ایران، چین، هند و یونان یادآور شده است و عنوان می کند که مشخصه اجتماعهای شرقی، تأکید بر مبانی مذهبی است و تمدن یونان، پایه گذار تمام رشته های علوم جدید است. نویسنده در بررسی تاریخ اندیشه های اجتماعی اسلام، ظهور اسلام را همراه با شکل گیری نظام اجتماعی، اخلاقی و سیاسی جدیدی در عالم بشریت ذکر می کند. در این نظام اجتماعی پدیده های طبیعی، تاریخ، پدیده های اجتماعی و سنت های اجتماعی و علم، از جایگاهی رفیع برخوردار هستند که در قرآن و حدیث ها به این منابع اشاره شده است.

نویسنده در بخش های بعدی کتاب، به بررسی اندیشه اجتماعی بزرگان اسلام پرداخته، که با الهام از قرآن، حدیث ها و روایت ها به مطالعه تاریخ، طبیعت، جامعه و انسان، و مسایل اجتماعی جامعه اسلامی کوشش نموده اند.

نویسنده، پژوهشگران اجتماعی اسلام را به صورت زیر تقسیم بندی نموده است:

۱- فلاسفه اجتماعی، که به شیوه عقلی به بیان علت های وجودی و چگونگی شکل گیری جامعه ها و نهادهای اجتماعی پرداخته اند. از جمله آنها الکندی، ابن رشد، فارابی و ابن سینا هستند که به آثار، اندیشه ها، زمینه فکری و اجتماعی این گروه از فلاسفه پرداخته شده است. این گروه از اندیشهورزان، بیشتر در مقطع زمانی قرن سوم و چهارم هجری ظهور دارند.

۲- مورخان اجتماعی، که کسانی هستند که پدیده های اجتماعی را از دیدگاه تاریخی بررسی کرده اند. ابن مسکویه، مسعودی، یعقوبی، طبری و ابن خلدون از آن جمله هستند، که به توصیف سرگذشت جامعه اسلامی و سایر جوامع پرداخته اند.

۳- مردم نگاران و سفرنامه نویسان، که آداب و رسوم، ویژگی های فرهنگی، عقاید و هنرها، موسیقی، علوم و فنون جوامع را توصیف کرده اند. ابوریحان بیرونی، ابن بطوطه و ناصر خسرو در این گروه قرار گرفته اند.

۴- فلاسفه تاریخ و جامعه شناسان، که در آن اندیشه های ابن خلدون و تأثیر او در بنیانگذاری جامعه شناسی و فلسفه تاریخ بررسی شده است. در این بخش، ظهور و سقوط دولت ها، نقش محیط در حکومت ها، موضوع عصبیت و سایر بحث های فلسفه تاریخ و سیاست گنجانده شده است.

۵- متفکران اجتماعی عصر جدید، که این بخش به اندیشه های اجتماعی، مصلحان اجتماعی چون سیدجمال الدین اسدآبادی، طباطبایی، مطهری و شریعتی می پردازد. این گروه از متفکران مسایل اجتماعی و اقتصادی، زمانه خویش را تحلیل کرده، نظریه پردازی نموده اند. ویژگی مشترک اندیشه های این گروه از متفکران، دین گرایی و بررسی دین گریزی است، که ریشه آن تقلید از فرهنگ غربی است.

ک TM

۱۴۷- تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام

عسکر حقوقی. چاپ اول: تهران، هیرمند، ۱۳۷۴. ۲۶۲ ص.

نویسنده در مقدمه خویش بر کتاب، پژوهش و تحقیق در آرای سیاسی و اجتماعی و اقتصادی اسلام را جهت جلوگیری از حاکمیت نابخردان بر انسان ها و سوق دادن برنامه های سیاسی به عمل بر اساس آزادی و برابری، که اساس اجتماعی دستورهایی اسلام است، را یاد می کند.

در فصل اول و دوم، ضمن اشاره به چگونگی پیدایی پیامبر آخرالزمان و دوره نبوت و نسب و خاندان و رحلت آن حضرت، مبانی اسلام را بر اساس توحید، اصل برابری و باطل شدن برتری نسبی و امتیازات طبقاتی و غرور جاهلی، و محوریت فضیلت را بر اساس دین، ایمان، جهاد، تقوا و عدالت یاد می کند. وی یادآور می شود که این اصول، باعث جلب توجه مردم به حقیقت دین و اسلام شد.

در فصل سوم با عنوان «سیاست اجتماعی اسلام»، بنیاد و اساس اجتماعی اسلام در مفهوم «امت» بررسی می شود. نویسنده حکومت واحد جهانی را برای امت واحد اسلامی ترسیم کرده، همکاری و همیاری همه مسلمانان در راه به دست آوردن وسایل معاش و رفاه در جامعه واحد را قابل تحقق دانسته است.

به اعتقاد نویسنده، در سیاست مدنی اسلام، فرمان خداوند حاکم بر روابط افراد است؛ چرا که سعادت انسانی را تأمین می کند و از امتیاز طبقاتی در آن جامعه خبری نیست. در این حکومت، مبارزه با فقر و انفاق در راه خدا سفارش شده و خمس و زکات و خراج و جزیه و کفارات و باطل شدن بردگی و برسمیت شناختن حقوق زنان و اعلام تساوی خلقت زن و مرد، از برنامه های حقوقی و اجتماعی این حکومت واحده جهانی است.

در فصل چهارم با عنوان «علت های سیاسی و اجتماعی نشر اسلام»، نویسنده بحث ایمان و تقوا و برابری و عدالت و رفع تبعیض را در حکومت اسلامی مطرح می کند و می گوید که این مسایل، برای ملل دیگر جالب و مطلوب جلوه گر می شد و آنها را به دین نو می کشانید، و به همین جهت اسلام در سرزمین هایی چون ایران و عراق و مصر و شام و فلسطین نشر پیدا کرد.

نویسنده در فصل پنجم با عنوان «مدافعان واقعی اصول اسلامی»، ضمن اشاره به عدول خلفای بعد از پیامبر(ص) از اصول اساسی اسلام نظیر برابری، عدالت، ایمان و تقوا که مانع گسترش و نشر دین گردید، امامان پاک سیرت(ع) را مدافعان واقعی شریعت نبی اکرم(ص) معرفی می کند.

در فصل ششم با عنوان «شیوه حکومت پیغمبر(ص)»، روش سیاسی اسلام در نوع حکومت را بر اساس مشورت یاد شده و ریاست حکومت را از آن امام و جانشین پیامبر(ص) دانسته، و به اختلاف شیعه و اهل سنت در مسئله جانشینی پیامبر(ص) اشاره شده است.

وی در بخش های بعدی کتاب، با تفصیل بیشتری شیوه حکومتی سه خلیفه و انحراف ها و اشکالهای حکومت آنان را یادآور شده، به شکل گیری حکومت بنی امیه و عملکرد سیاسی آنان و تشکیلات حکومت اسلامی در دوره امویان اشاره نموده است. در ضمن در این فصل ها، از گروه های مذهبی شیعه، سنی، خوارج، مرجئه، قدریه و مجبره بحث شده و نویسنده به توضیح آنها پرداخته است.

در فصل آخر کتاب، نویسنده به بررسی «نهضت شعوبیه» پرداخته است. به عقیده او مظالم بی حد و حصر امویان نسبت به مسلمانان عرب و غیرعرب، بویژه ایرانیان، با تحقیر آنان، و هرزگی و بی بندوباری امویان، و از طرف دیگر به دلیل تسلط معنوی ایرانیان علم و دانش و تمدن، ایرانیان متفکر و شجاع اساس خلافت اموی را درهم کوبیدند و عباسیان را به خلافت رساندند و نهضت شعوبیه را بنیان گذاشتند.

ک TM

۱۴۸- تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و جهان اسلامی

علی اصغر حلبی. چاپ اول: تهران، بهبهانی، ۱۳۷۲. ۴۲۹ ص.

سازماندهی کتاب بر اساس پیشگفتار و پنج بخش انجام شده است. بخش اول با عنوان «مقدمات»، اختلافات پس از سقیفه، قضیه فدک، مسایل مهاجر و انصار و منافقان را از نظر تاریخی بحث می کند. بخش دوم، «فرقه های سیاسی مهم» عنوان دارد و به تشریح آرای خوارج، مرجئه، شیعه و اسماعیلیه می پردازد. خوارج به انتخابات آزاد و محدودیت خلیفه به شرع مقدس اعتقاد دارند، ولی ذکوریت و قرشی بودن را شرط نمی دانند. بخش سوم به تشریح «اصطلاحات و مفاهیم مهم سیاسی» مانند «امت»، «خلافت»، «امام و امامت» و «ملک و سلطنت» اختصاص دارد.

در بخش چهارم، «اندیشه رجال سیاسی دینی» زیر توصیف شده است: امام علی(ع)، امام رضا(ع)، عبدالله بن مقفع، ابوحنیفه، ابویوسف کوفی، احمد بن حنبل، جاحظ بصری، ماوردی، خواجه نظام الملک طوسی، امام محمد غزالی، طروشی، ابن جوزی، ابن جماعه، ابن تیمیه و روزبهان خنجی. در بخش آخر نیز «سیاست فلسفی اسلامی» اندیشمندان زیر توصیف شده است: فارابی، عامری، ابن مسکویه، ابن سینا، ابن باجه، امام فخر رازی، خواجه نصیر طوسی، قطب الدین شیرازی، علامه حلی، عبید زاکانی، ابن خلدون تونسلی، قاضی عضدالدین ایجی، سید شریف جرجانی، جلال الدین دوانی و سیدجمال الدین اسدآبادی.

ک TM

۱۴۹- تاریخ تحول دولت و خلافت

رسول جمعریان. چاپ اول: قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ۱۳۷۳. ۲۸۳ ص.

کتاب از مقدمه و سه بخش تشکیل شده است. جعفریان در بررسی تاریخ تحول دولت و خلافت، از ظهور اسلام تا سقوط سفیانیان را در نظر دارد. به اعتقاد وی در بررسی مفاهیم سیاسی، مهمترین اصل آن است که باید این مفاهیم را با توجه به دوره و عصر خود تبیین کرد، نه به زبان امروزی، که بصورت شدید متأثر از غرب است. وی این امر را در سه بخش «ولایت»، یعنی شکل گیری دولت در عصر رسول خدا(ص)، «خلافت»، یعنی تحول دولت تا سال چهلویکم هجری و «سلطنت»، که سیر دولت تا پایان عهد سفیانی (معاویه دوّم) است، بررسی می کند.

«تولد ولایت»، نام بخش اول کتاب است و اولین بحث آن، اسلام و دگرگونی در مفاهیم دوره جاهلی است. در این نوشته آمده که اسلام، یکپارچگی جامعه جاهلی را که ضامن بقای نظام کهن بود، دچار آشفتگی کرد.

«تولد خلافت»، عنوان بخش دوّم کتاب است، که در آن به شکل گیری خلافت و شرایط و حدود آن پرداخته می شود. نویسنده ابتدا جریان سقیفه را با توجه به متون تاریخی ذکر می کند.

در ادامه به داستان انتصاب خلافت عمر از سوی ابوبکر پرداخته می شود.

از اقدامات اداری خلیفه که در جهت سازماندهی حکومت و ایجاد دولت نقش مهمی داشته، تدوین دیون ها بوده است. جعفریان در بحث از شورا و خلافت می نویسد که عمر خود اعتراف کرد که انتخاب وی با مشورت مؤمنین نبوده و از این پس، خلافت باید بر پایه مشورت با مؤمنین باشد. نویسنده آنگاه به داستان خلافت عثمان می پردازد نویسنده پس از ذکر داستان خلافت امام علی(ع)، چند نکته را در این باره یاد می کند:

۱- انتخاب حضرت علی(ع) به صورت گسترده، خواست اکثر مردم مدینه بود. در واقع، این تنها بیعت و انتخابی بود که می توان آن را یک بیعت عمومی و مردمی خواند.

۲- از دیدگاه امام علی(ع)، بیعت امری بود برخاسته از اختیار.

۳- در بیعت با امام(ع)، علاوه بر مهاجرین و انصار، نمایندگان قبایل عراق و مردم مصر هم حضور داشتند.

۴- امام در بیعت با مردم، خود را فقط در برابر قرآن و سنت پیامبر(ص) تسلیم می دید. امام(ع) عمل به سیره شیخین را رد کرد.

۵- در این بند، این که حزب علوی که از زمان رسول خدا وجود داشته، مورد اثبات قرار می گیرد.

۶- در اینجا بحث «جماعت» مطرح می شود. اکثر مردم یا جماعت با امام(ع) بیعت کردند؛ اما به دلیل مخالفت های قاسطین، مارقین و ناکثین بود که یک جماعت تمام عیار شکل نگرفت.

۷- بحث فرقه ها و گرایش هایی که پس از قتل عثمان و خلافت حضرت علی(ع) به وجود آمدند، بررسی می شود.

۸ و ۹- مسئله حکمیت و خروج خوارج و یاد نمودن تفاوت های سیره علی(ع) با شیخین، مهمترین بحث وفاداری امام(ع) به سیره رسول خدا است.

پس از این، خلافت امام حسن(ع) و مصالحه شام و عراق مورد بررسی قرار می گیرد. نکته های مهم درباره سیاست و حکومت این دوره عبارتند از:

۱- گرایش مذهبی کوفه به طور غالب، تشیع بود. در اینجا مسئله جانشینی امام حسن(ع) پس از حضرت علی(ع) بر اساس متون تاریخی مورد بررسی قرار می گیرد.

۲- بررسی صلح امام حسن(ع) با معاویه.

۳- امام حسن(ع) با وجود پذیرش صلح و کناره گیری از خلافت، کوشید تا ارزش هایی که در یک حکومت اسلامی مورد توجه است، به نحوی زنده نگه دارد و معاویه را در برابر آن اصول متعهد سازد.

دربخش «تولد سلطنت»، حکومت معاویه در شام و آغاز خلافت اوبه عنوان تبدیل خلافت اسلامی به سلطنت دانسته شده است. نکته های سیاسی - حکومتی دوران خلافت و یا بهتر بگوییم سلطنت معاویه و سپس یزید، در ادامه کتاب مورد بررسی قرار گرفته است.

ک- TM

۱۵۰- تاریخ و مقررات جنگ در اسلام

محمد کریم اشراق. چاپ چهارم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸. ۴۴۷ ص.

هدف نویسنده کتاب - آن گونه که در دیباچه کتاب بیان شده است - گردآوری تاریخ و قواعد جهاد و نصوص تشریحی و نظرهای فقهی در باب جهاد است، و نه تجزیه و تحلیل قواعد و توجیه اصول و فلسفه جهاد. مطالب کتاب در سه فصل کلی، و در هر فصل، ریز موضوع های مورد نظر با تقسیم ها و عناوین متعدد آمده است.

فصل اول کتاب، اطلاعات کلی در باب دین اسلام، وضع طبیعی - اجتماعی و سیاسی جزیره العرب و اعراب در ایام بعثت و قدرت های بزرگ آن دوره به دست می دهد. رواج سنت های کهنه آمیخته با بت پرستی، از ویژگی اجتماعی آن دوره است. همچنین نفوذ ادیانی نظیر مسیحیت و یهود در برخی مناطق و برتری قدرت روم و ایران در آن ایام، مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم با عنوان «تاریخ مختصر جنگ ها در اسلام»، ابتدا از جنگ های عصر پیامبر اسلام (ص) به تفصیل بحث کرده و هر کدام را جداگانه ذکر کرده و تاریخ و پیامدهای حقوقی و فنون نظامی به کار رفته در هر کدام را بررسی نموده است.

به نظر نویسنده به طور کلی، ویژگی اساسی جنگ های پیامبر (ص)، جهاد در راه خدا است و از همه نیکی ها و صفات لازم انسانی برخوردار بوده است. همچنین از جنگ های سرحدی و مقدماتی تا پیروزی ها و فتوحات گسترده بحث شده است.

در فصل سوم با عنوان «مقررات جنگ در اسلام»، رئوس کلی و در برخی موارد جزئیات مسایل مربوط به فقه جهاد یا حقوق جنگ در اسلام مورد بررسی قرار می گیرد.

«جنگ برای طغیان و خودکامگی نیست و برای تظاهر و سدّ راه حق نمی باشد. جنگ عبادت و برای نزدیکی به خدا است، و گرنه شرک و گناه است. غارت و طمع و جمع مال در آن وجود ندارد. آزار و اذیت ممنوع است و تجاوز از حدود اعتقادی جایز نیست. شکنجه و انتقام گیری نیز ممنوع شده است».

نویسنده در بیان اقسام جهاد، آن را به دو دسته نبرد با کفار خارج از قلمرو اسلام و جهاد با گروه های داخلی تقسیم کرده است و با رعایت اصل تعدی نکردن از اصول اعتقادی، گسترش جنگ با کفار را جایز اعلام می دارد.

نویسنده در بحث «پایان جنگ»، به غلبه بر کفار و یا معاهده صلح اشاره دارد، که در این صورت کفار باید با شرایطی خاص جزیه بپردازند و یا از راه انعقاد معاهده متارکه جنگ و یا تراضی طرفین به حکمیت و داوری، اصول و آداب خاصی را رعایت نمایند.

ک- TM

۱۵۱- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۱)

این کتاب مجموعه مقاله‌هایی در حوزه معرفت سیاسی اسلام است و هدف از جمع‌آوری آنها، آنگونه که موسی نجفی - جمع‌آوری‌کننده این مقاله‌ها - در مقدمه بیان می‌کند، این است که حوزه معرفت سیاسی در اسلام، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اختصاص چنین جایگاه مهم و رفیعی، نه تنها به سبب مبنا اندیشه‌های سیاسی اسلام، بلکه به لحاظ شرایط خاص انقلاب اسلامی است. بنابراین، از دیدگاه او کاستی و کمبود متون و بحث‌هایی در زمینه اندیشه‌های سیاسی اسلام، بویژه در شرایط انقلاب اسلامی ایران، نیازمند بررسی دقیق و اصولی در زمینه تفکر سیاسی است و ضرورت طرح بحث‌هایی چون فقه سیاسی، بررسی تطبیقی اندیشه‌های اسلامی، علت‌های دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی در نظر اسلام و نقش مردم و گروه‌های مختلف در حکومت اسلامی، و آزادی، از جمله بحث‌هایی است که نیازمند تأمل ریشه‌ای و عمیق است. این مجموعه، با توجه به نکته‌های ذکر شده تدوین یافته است. بنابراین، هدف اصلی آن، برداشتن گامی است برای شناساندن اندیشه‌های سیاسی در اسلام و رفع کاستی‌های احتمالی در این حوزه فکری. این کتاب مجموعه‌ای است از ده مقاله.

مقاله اول با عنوان «رهیافتی بر مبانی اندیشه‌های سیاسی شیعه در قرن اخیر»، نوشته مظفر نامدار است، که به تأثیر سیاسی مکتب سامرا و پایه‌گذار اصلی آن میرزای شیرازی می‌پردازد و در زمینه‌های مشارکت سیاسی، حاکمیت، تکوین اندیشه سیاسی در حوزه‌های فلسفه، فقه و کلام به بحث می‌پردازد.

مقاله دوم با عنوان «نظریه دولت در اندیشه سیاسی شهید صدر»، به بحث درباره دولت و نظریه دولت از دیدگاه آن شهید می‌پردازد و دولت را برترین تبلور وحدت سیاسی جماعتی از مردم می‌داند و در ضرورت وجود دولت و منشأ تاریخی آن را به بحث می‌پردازد. نویسنده این مقاله محمدحسین جمشیدی است.

در مقاله سوم، اندیشه‌های فارابی در زمینه مدینه فاضله، حکومت فیلسوف، انواع فیلسوف و تقسیم بندی علوم، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. این مقاله مختصر، نوشته رضا داوری است.

مقاله چهارم، به اندیشه سیاسی ابوعلی سینا پرداخته و نوشته رضوان سید است که موسی نجفی آن را ترجمه کرده است. در این مقاله، منابع فکری - سیاسی ابن سینا، مقایسه نظریه اسلامی و نظریه یونانی در اندیشه ابن سینا و محور بودن امامت در اندیشه او، مورد بررسی قرار گرفته است.

در مقاله پنجم، به اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین پرداخته شده و تفکر سیاسی او در زمینه مدینه فاضله، تمدن، تعاون، اقسام جوامع و انواع شهرها، و عدل و داد و ویژگی‌های فرمانروا بحث شده است. نویسنده این مقاله، علی زیعور و مترجم آن فرخ امه طلب است.

مقاله ششم، نگاهی مقایسه‌ای است به مبانی حوزه تفکر اسلام و غرب، که اندیشه سیاسی برخی اندیشمندان اسلامی با نظریه پردازان غرب مقایسه شده است و به تفاوت برداشت از طبیعت انسان، بنیاد دولت و حاکمیت پرداخته شده است. احمد جهان بزرگی نگارش این مقاله را برعهده داشته است.

عمید زنجانی، در مقاله هفتم با عنوان «درآمدی بر اندیشه سیاسی و بنیادهای آن در اسلام»، مبانی توحیدی اندیشه سیاسی اسلام را مورد توجه قرار داده و دیدگاه قرآن را در زمینه مسایل اجتماعی و پدیده‌های آن مورد بررسی قرار داده است و درباره مسئله رهبری، با بیان آشکار آن در امامت به بحث پرداخته است.

مقاله هشتم، تحت عنوان «اندیشه سیاسی در متون سیاستنامه‌ها، دستورالوزرا و آثارالوزرا»، منابع تفکر سیاسی در اسلام و ایران اسلامی را بیان کرده و سیاستنامه نویسی را به عنوان یکی از منابع متون اندیشه سیاسی در اسلام مورد بررسی قرار داده، و کتابهایی را به عنوان سیاستنامه معرفی و بررسی کرده است. نویسنده این مقاله، موسی نجفی است.

مقاله نهم، با عنوان «تحوّل های فکری ایران و اندیشه انقلاب اسلامی»، طرح نظریه های مختلف درباره ریشه ها و زمینه های پیدایش انقلاب اسلامی، و معرفی نظریه های جدید در زمینه ریشه های فرهنگی انقلاب اسلامی می پردازد و به تحوّل ها و فعالیت های فکری روحانیون و حوزه های دینی اشاره دارد، و نقش فکری مطهری را در تبیین تفکر اسلامی بررسی نموده است. این مقاله را محمد شفیعی فر به رشته تحریر درآورده است. آخرین مقاله این مجموعه کتابشناسی امام محمد غزالی و خواجه نصیرطوسی است و محمود حقیقی، تهیه این کتابشناسی را برعهده داشته است.

ک- TM

۱۵۲- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۲)

موسی نجفی (به اهتمام). چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۵. ۴۴۶ ص.

این کتاب، دومین جلد از این مجموعه است که طرح بحث های اندیشه سیاسی اسلام را برعهده دارد و هدف آن بررسی دقیق در این حوزه از اندیشه، و آشنایی با دیدگاه های اجتماعی و سیاسی اسلام است. این مجموعه، در قالب هشت مقاله تخصصی ارائه شده است.

مقاله اول که اثر موسی نجفی است، درباره اندیشه سیاسی علامه ملااحمد نراقی است. به گفته نویسنده، مرحوم نراقی بر شرافت انسانی و کرامت وی در جایگاه خلقت تأکید دارد. او عدالت را در ارتباط با جان و قوای انسانی طرح می کند و سپس می گوید این عدالت است که در ابعاد اجتماعی و سیاسی تجلّی می نماید. رعایت عدل و عدالت، ایجاد رابطه اعتماد و همبستگی بین حکمرانان و مردم است و حکمرانان در قبال مردم مسئولیت دارند.

در مقاله دوم که نوشته فرّخ امه طلب است، به اندیشه های سیاسی در رساله «امامت» اثر خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته شده است. در این رساله از چیستی امام و از جواز وجود امام و یا نبود پیشوا در زمان تکلیف، بحث شده است.

مقاله سوم، به بررسی اصول کلی اندیشه سیاسی امامان پاک سیرت(ع) پرداخته است. نویسنده این مقاله، احمد جهان بزرگی است. او ضمن یک بررسی اجمالی، اصول کلی اندیشه سیاسی ائمه اطهار(ع) را تقویت اعتقاد به حضور جدی خدا و قوانین و دستورهای الهی در عرصه سیاست، امری لازم و ضروری می داند، و این که دستورهای خداوند همیشه باید مدّ نظر قرار گیرد. وی همچنین درباره سیره عملی سیاسی هر کدام از امامان معصوم(ع) بحث کرده است.

«اندیشه سیاسی شیعه در عصر صفویه»، موضوع مقاله چهارم این کتاب است، که با مقاله ای از محمدباقر الفت و با تصحیح موسی نجفی از رساله «اعظم حوادث اسلام و ایران» نگارنده، این موضوع بررسی شده است. از جمله بحث های این نوشته، دین و دولت و تحرّکات شیعه و اصلاحات اجتماعی و سیاسی دوره صفویان است.

در مقاله پنجم، به اندیشه سیاسی در عصر مشروطیت پرداخته شده است. «مؤلفه های حکومت در اندیشه سیاسی مکتب نجف»، عنوان این مقاله است که نویسنده آن مظفّر نامدار است. نویسنده با معرفی آخوند خراسانی به عنوان مظهر این مکتب فکری، عقاید و دیدگاه های او را در شش موضوع زیر بررسی نموده است:

۱- تأسیس حکومت بر مبنای ارزش های جامعه،

۲- انتخاب کارگزاران سالم و کارآمد،

۳- برنامه ریزی برای رشد و توسعه کشور،

۴- حفظ استقلال سياسي - اقتصادي و نفي رابطه سلطه،

۵- گسترش عدالت اجتماعي و جلب مشارکت مردم،

۶- حفظ تمامیت ارضي کشور،

در مقاله ششم، بررسی اندیشه سياسي مدرس با عنوان «تفکرات سياسي سيدحسن مدرس» از محمدرضا معتضديان، مطرح گردیده است. نویسنده در این مقاله، با بررسی تحول هاي فکري مشروطه که نمایانگر نخستین رویارویی فرهنگ اسلامي و غرب است، استبدادزدايي و توسعه، و نوگرایی را دو فرایند اصلاح گرایانه مدرس ذکر می کند و شیوه مبارزه و اندیشه هورزی او را بر این دو مبنا یادآور می شود. او در این راستا، اتحاد دین و سیاست، قانونگرایی و مجلس گرایی را در اندیشه مرحوم مدرس و موضوع هاي جمهوریت و ملیت گرایی را در دیدگاه او بررسی نموده است.

اندیشه سياسي شیعه در عصر حاضر، موضوع دیگری است که در مقاله هفتم طرح شده است که عنوان آن «بینش اجتهادي در انقلاب اسلامي ایران (۱۳۳۲ - ۱۳۵۷)» است. نویسنده این مقاله محمد شفیعی فر است که ضمن بررسی عوامل فکري انقلاب اسلامي، اصول و مباني فکري آن را نفي نظام موجود، رد اندیشه ها و مکاتب مادی و التقاطي، و اثبات جامعیت اسلام برای تعویض پایه هاي ارزشي جامعه ایده آل به جاي رژیم سلطنتي موجود می داند. به گفته وي، اندیشه ولایت فقیه در این راستا قرار دارد که امام(ره) در قالب حکومت اسلامي مطرح کرده است.

در بخش آخر کتاب، متن رساله آقاجنفي اصفهاني در مورد ولایت فقیه آورده شده، که برای ریشه یابی نظریه ولایت فقیه، رساله اي جامع و مفید به نظر می رسد.

ک- TM

۱۵۳- تأملات سياسي در تاريخ تفکر اسلامي (ج ۳)

موسي نجفي. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي، ۱۳۷۷. ۵۱۴ ص.

این مجلد شامل پنج مقاله است:

- مدخلي بر تاريخ اندیشه سياسي در اسلام و ایران (موسي نجفي)،

- مدخلي بر جنبش هاي اسلامي معاصر (مظفر نامدار)،

- مدخلي بر انقلاب اسلامي و ریشه هاي آن (محمد شفیعی فر)،

- مدخلي بر خاستگاه هاي تفکرات سياسي - اجتماعي شیعه (فرخ امه طلب)،

- مدخلي بر مباني علم سياست (احمد جهان بزرگي).

حوزه تاريخي و جغرافيايي این مقاله، اندیشه هاي سياسي مربوط به ایران و اسلام است. نویسنده دوره بندي سه گانه از صدر اسلام تا آغاز دوره صفويه، از عصر صفويه تا عصر مشروطه، و از مشروطیت تا دوران معاصر را می پذیرد.

نجفي ابتدا به علت هاي از هم گسيختگی و اعتلاي فلسفه تاريخ و اندیشه سياسي، و همچنین مفهوم شناسي سياسي (ولایت و امامت، امت، ملت، خلیفه، آزادي، سعادت، اجماع، حکمت عملي، عدالت، تدبیر و حضارت یا تمدن) می پردازد. از دیدگاه وي پایه هاي شناخت اصول فکري مؤثر در اندیشه سياسي اسلام و ایران دو مسأله است: مسأله دین و فلسفه (ارتباط نقل و عقل)، و تقسیم بندي گروه هاي اسلامي (عقل گرا و ضد عقل). پس از بحث از نظام قبیله اي، بحث هاي اشرافیت عرب، دولت عباسي، دبالمه (آل بویه)، سلجوقيان، جنگ هاي صلیبي، خوارزمشاهیان، دولتها و سلسله هاي شیعی،

حمله مغول، بقایای خلافت و خلافت عثمانیان مطرح می شود. نجفی در نتیجه گیری می گوید «تراز اندیشه سیاسی» هر متفکر را نسبت به زمان و مکان وی باید بررسی نمود.

مقاله دوم برای پربارکردن درس «جنبش های اسلامی معاصر» در دوره کارشناسی علوم سیاسی تهیه شده است. فصل اول با عنوان «فرآیند تحولات سیاسی - اجتماعی دنیای اسلام در دوران معاصر» ابتدا خصیصه های معرفت شناختی تحول های، و سپس شرایط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جغرافیای دنیای اسلام را برمی رسد. مطالعه تاریخ اندیشه های سیاسی در شیعه و اهل سنت نشان می دهد که تلقی عمومی آنها از مفهوم امامت شدید. تحت تأثیر این خصیصه ها بوده است. در بحث بعد عوامل عمومی از هم گسیختگی جامعه مسلمانان به بحث گذاشته می شود. این عوامل، شامل عوامل داخلی مانند بی کفایتی فرمانروایان مسلمانان، و عوامل خارجی (استعمار و دسایس بیگانگان) می گردد. مسلمانان اینک در دوران بازگشت و بیداری و حیات مجدد قرار دارند.

فصل دوم این مقاله، «جنبش های اسلامی معاصر در دنیای اهل سنت» نام دارد.

در این فصل اصول عقاید سلفیه، جنبش وهابیت، جنبش تجدید خلافت، جنبش های محافظه کار و جنبش نوگرایی پرداخته می شود. فصل سوم به جنبش های اسلامی معاصر در دنیای اهل سنت همانند جنبش سنوسیه، مهدی سودانی، دهلویه، سیداحمدخان و جنبش های اسلامی چین و اندونزی می پردازد. فصل چهارم به جنبش های اسلامی معاصر در جهان شیعه (مکتب سامرا و نجف و قم)، و فصل پنجم به جنبش های منطقه ای شیعه (مانند جنبش خیابانی و کوچک خان جنگلی) اختصاص دارد.

مقاله سوم که به انقلاب اسلامی و ریشه های آن می پردازد، از دستور کار این کتاب شناسی خارج است. مقاله بعد خاستگاه های تفکرات سیاسی - اجتماعی شیعه را بررسی می کند. نویسنده ابتدا مبادی اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تاریخی جوهره سیاسی اندیشه شیعی را می کاود و سپس شرایط تاریخی صفویه تا مشروطیت را برمی رسد. به گفته نویسنده غرض از اثبات تداوم اندیشه سیاسی از آغاز صفویه تا مشروطیت، نقد نظریه زوال اندیشه سیاسی در ایران نوشته سیدجواد طباطبایی می باشد.

مقاله آخر این مجموعه برآن است که مبانی علم سیاست را با رویکردی اسلامی کاوش نماید. به طور مثال وقتی علم سیاست از دیدگاه اندیشمندان مختلف تعریف می شود، اشاره هایی نیز به آرای متفکران اسلامی نیز وجود دارد. آغاز اندیشه سیاسی با آغاز پیدایش انسانها و داستان های انبیا همراه است. منشأ دولت هم از دیدگاهی سیاسی و هم از نظرگاهی اسلامی مورد بررسی قرار می گیرد. در این مقاله عناصر لازمه وجود حکومت پنج عامل معرفی شده است: جمعیت، سرزمین، دولت، حاکمیت و استقلال (یا حاکمیت ملی). انواع حکومت ها عبارتند از: حکومت سلطنتی، اشرافی، استبدادی، ملی و اسلامی. در نوع اخیر اقسام ولایت (مثل ولایت پذیرش، ولایت در فتوا، ولایت تصرف و ولایت زعامت) مورد بررسی قرار می گیرد.

ک- TM

۱۵۴- تأملات سیاسی در تاریخ تفکر اسلامی (ج ۴)

موسی نجفی. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۷. ۳۸۷ ص.

این جلد شامل نه مقاله است. مقاله اول به قلم ویراستار کتاب نوشته شده، و «منزلت اندیشه سیاسی در اندرزنامه و متون اخلاقی و ادبی اسلام» نام دارد. نویسنده پس از ذکر اختلاف متون اخلاقی محض با متون اخلاقی حکمت عملی، به

گونه های مختلف اندرزنامه (متون اخلاقی مثل قابوس نامه، متون ادبی مثل کلیله و دمنه، طنز ادبی مثل موش و گربه عبید زاکانی، شعر، متون اخلاقی با مخاطبینی از حکومت و رسایل فتوت نامه نویسی) می پردازد.

مقاله دوم، «تأملات سیاسی در نظام حکومتی امام علی بن ابیطالب (ع)» نوشته علی اکبر علی خانی می باشد. وی بر آن است که اصول ده گانه زیر را از نهج البلاغه و سیره امام علی (ع) استنتاج نماید: اصل لیاقت، نبود حاکمیت افراد نالایق، کنترل کارکرد نظام و اصل پاسخگویی، برابری در برابر قانون، حاکمیت گفتمان در جامعه و پرهیز از خشونت، مشارکت در تصمیم گیری، حساسیت در قبال بیت المال در توزیع ثروت ملی، محوریت انسان در برنامه های اقتصادی، استفاده از قوای نظامی در جهت حفظ امنیت و ثبات، و بالاخره تقدم بهینه سازی درونی نظام و اصلاحات داخلی.

«مقبولیت و مشروعیت سیاسی در سیره و آثار محقق کرکی»، مقاله فرخ امه طلب است و از سه بحث اساسی تشکیل می شود: زندگی سیاسی محقق کرکی، آثار قلمی وی در پاسخ به مقتضیات زمان، و همراهی او با شاه اسماعیل و شاه طهماسب صفوی. غرض کرکی، تغذیه فکری صفویان، تعدیل ایشان در برخورد با مخالفان، اجرای احکام الهی و مرتبط ساختن مشروعیت نظام سیاسی با مسأله ولایت فقیه بوده است. کرکی دشمنان فراوانی در دربار و حتی در نظام روحانیت داشت که او را در انجام کامل رسالتش ناکام می گذاشت. آثار او هم موجب تقویت تشیع شد، و هم موجی از مخالفت با شیعه (از جمله قتل هزار سید صحیح النسب) را برانگیخت.

علی گلشنی مقاله چهارم را تحت عنوان «اندیشه های سیاسی ابوالاعلی مودودی» ارایه کرده است. مودودی متولد شبه قاره هند و مؤسس سازمان جماعت اسلامی بود. از دیدگاه او دولت اسلامی شکل ایدئولوژیک دارد، و انقلاب اسلامی وقتی شکل می گیرد که یک جنبش توده ای بر مبنای نظریه های و مفاهیم قرآن و سنت ایجاد شود. حکومت اسلامی دارای ویژگی هایی از جمله پیمان ارادی ملت، حاکمیت الهی، جهانی بودن و نفی ظلم می باشد. گلشنی پس از این بحث به توصیف صفات حاکم اسلامی و حقوق اساسی اتباع دولت اسلامی از دیدگاه مودودی می پردازد. مودودی بحث خود را جمع به قیام علیه حکومت باطل را از دیدگاه ابوحنیفه روایت می کند. البته در صورتی که سرنگونی حکومت باطل میسر نباشد، چاره ای جز اصلاح گری در چهارچوب حکومت باطل وجود ندارد. به همین دلیل بود که ابویوسف سمت قاضی القضاتی حکومت عباسی را پذیرفت. جهاد، ابزاری است برای نفی حاکمیت انسان بر انسان. به نظر گلشنی، مودودی در بیان آرای سیاسی خود دچار کلی گویی نشده است.

مقاله بعد، «مکتب قم و منزلت معرفت سیاسی در اندیشه های امام خمینی» (به قلم مظفر نامدار) عنوان گرفته است. اساسی ترین دستاورد سیاسی شیعه در قرن اخیر، پایه گذاری مکتب قم تلقی می شود. امام خمینی دارای ویژگی های خاص خود بود. فرآیند تکوین اندیشه سیاسی مکتب قم را باید در همسازی عقلی، تصدی امور در حد مقدور و اتحاد عینی مشیت و مشروعیت (نفی مشروعیت از رژیم شاهی) جستجو نمود. مهم ترین دستاوردهای اساسی مکتب قم در معرفت سیاسی عبارت است از بازشناسی جایگاه و سیاست در شریعت، و تعمیم ولایت در حوزه سیاست. حکومت و قدرت از دیدگاه امام خمینی هم مبتنی بر عقل است، هم مبتنی بر شرع.

مقاله ششم، «مبانی سیاست جهانی اسلام» به قلم احمد دوست محمدی است. نویسنده بر آن است که اثبات کند اسلام نه تنها برای اداره حیات بشری در تمام ابعادش طرح دارد، بلکه جامع ترین برنامه برای جامعه جهانی را دارا است. سیاست جهانی در ذات خود با بحران های متنوعی روبرو است. و هیچ یک از مکتب های موجود نتوانسته اند آنها را به شکل کامل حل کنند. رسالت جهانی اسلام این است که حاکمیت نظام توحیدی بر جهان را تحقق بخشد. دوست محمدی در اینجا به ذکر اصولی در سیاست خارجی مانند اصل دعوت اسلامی، جهاد، صلح گرایی، فک رقبه، تولی و تبری، نفی سبیل و تألیف قلوب می پردازد.

محمدعلي فتح الله مقاله بعد را با عنوان «کلياتي از مباني اندیشه سياسي در اسلام» (با نگاهی بر دیدگاه هاي مطهري) عرضه کرده است. وي در این مقاله کوتاه کلياتي از اندیشه سياسي اسلام را از دیدگاه مطهري بيان مي کند. مقاله بعد «اندیشه سياسي در تاريخ تحولات شعوبه» از مليح السادات فرداني مي باشد. شعوبه با نژادپرستي امويان مخالف بودند، و راه آنها را ابومسلم خراساني و موالي ايراني ادامه دادند. فرداني سپس به ارتباط شعوبه و تشيع مي پردازد و مي گوید در آثار شيعه آثار ضد شعوبهگري هويدا است. او مي گوید مجوسي گري ايرانيان و جدایی آنها از اسلام، دروغي بيش نيست. مقاله آخر کتاب از نویسنده فوق، و ترجمه رساله الصحابه ابن مقفع است. برخي او را به زندیقي بودن متهم کرده اند. وي در این رساله منصور را به پرهيز لازم در مسايل سياسي و اقتصادي و نظامي فرامي خواند.

ک TM

۱۵۵- تأملات سياسي در تاريخ تفکر اسلامي (ج ۵)

موسي نجفي. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي، ۱۳۷۷. ۵۱۷ ص.

جلد پنجم کتاب حاضر از هشت مقاله تشکیل شده است: اندیشه سياسي در متون تاريخي (موسي نجفي)، اسوه فقاقت و سياست، سيدمحمد کاظم طباطبائي يزدي (مظفر نامدار)، آيين مدنيت يا «توسعه شهرنشيني» در تمدن اسلامي (داود مهدي زادگان)، مدنيت ولايي و نظريه انقلاب و رهبري (محمد ايماني)، تحول تاريخي هويت فرهنگي و سياسي ايران (لطفعلي عيوضي)، واژگان سياسي در نظر علامه طباطبائي در تفسير الميزان (علي تاج الديني)، حدود اطاعت و عصيان در اندیشه سياسي اسلام (غلامحسين الهام)، رساله سلوک المالك في تدبير الممالك (فرخ امه طلب).

نویسنده مقاله اول بر آن است که اثبات کند ارتباطي ناگسستني و ریشه اي میان تاريخ و اندیشه سياسي وجود دارد. وي براي اثبات اين مدعا از شواهد زيادي بهره مي گيرد. مقاله دوم ابتدا مروري بر زندگي و شخصيت سيديزدي (۱۳۷۷ - ۱۲۴۷ ق) دارد، و سپس نگرش سياسي وي را به عنوان يکي از اندیشمندان مکتب سامرا برمي رسد. آموزه هاي مکتب سامرا در حوزه سياست عبارت است از: حاکميت شريعت در سياست، ستيز با بيگانه، سازش ناپذيري و کوشش به حل مشکل هاي اجتماعي مردم. نویسنده سپس به نقش سيديزدي در جنبش تحريم تنباکو و مشروط مي پردازد. بحث آخر اين مقاله، ميراث اندیشه ها و تلاش هاي سيدکاظم يزدي در زمينه معرفت سياسي شيعه است. شصت سند مربوط به فعاليت هاي وي در آخر مقاله وجود دارد.

مقاله سوم به اهميت شهرنشيني در اسلام مي پردازد. شهرها، خاستگاه اديان الهي بوده اند. سيره معصومين(ع) و عملکرد فقها نیز شاهدي بر اين مدعا است. کتاب معالم القربه في احکام الحسبه از ابن اخوه، مربوط به آيين شهرداري در قرن هفتم است. تعاون اسلامي، منشأ روح جمعي مسلمانان تلقي مي شود. فقه اسلامي شأنيت جامعه مدني را دارد، و دیدگاه ماکسيم رودنسون زير سؤال مي رود.

شيخ انصاري برخورداري علمي با اقتصاد سرمايه داران نوين داشته است. موضع گيري شديد امام خميني در مقابل نظام سرمايه داري، جايي براي خوشحالي رودنسون باقي نمي گذارد.

محمد ايماني در مقاله بعد مي گوید مدنيت ولايي بحث هايي همچون تأسيس و قوام جامعه و رابطه افراد در آن، هدف از حکومت، علت هاي از هم گسيختگي و اعتلاي سياست و حکومت، نظريه هاي انقلاب و حکومت، مشارکت و بسيج سياسي مردم و بالاخره الگوي اصلاح و بازنگري در سير اين مدينه، بحث هايي مطابق نگرش اسلامي را در درون خود دارد. اسلام دموکراسي غربي را ندارد، ولي از کارآمدترين الگوهاي حکومتي برخوردار است. شاخصه هاي نهضت اسلامي عبارت است

از: تقدس و حق گرایی، تکامل و تجدد، تحریم و تهاجم مکتبی و خودبسندگی ایدئولوژیک. نویسنده مقاله در زمینه «آفات نهضت» از بحث های مرتضی مطهری بهره می جوید.

مقاله بعد به تحول تاریخی هویت فرهنگی و سیاسی ایران با تکیه بر نقش علما و روشنفکران دوره معاصر می پردازد. وی این بحث را در چهار دوره صدر اسلام تا صفویه، صفویه تا قاجار، دوره پهلوی و دوران انقلاب اسلامی بررسی می کند. او به جریان تحریم تنباکو و مشروطه و انقلاب اسلامی به شکل بارزتری توجه دارد.

تاج الدینی در مقاله ششم واژگان سیاسی در تفسیر میزان را به ترتیب حروف الفبا و با استناد به طباطبایی ذکر می کند. الهام در مقاله بعد مرز اطاعت و عصیان از دیدگاه اسلام را تبیین می نماید. اطاعت از خداوند، انبیا و امامان واجب است. نویسنده سپس به آرای فقهایی عامه از ابن مقفع تا ابوزهره اشاره می کند، که بطور معمول صبر و اطاعت در برابر حاکم جایز را لازم می دانند. برعکس، امامیه فقط تبعیت از حاکم فقیه و عادل را واجب می شمارد. شرط پذیرش مسئولیت از طرف حاکمان فاقد صلاحیت، قیام به مصالح مردم و تحقق معاذیری مثل اضطرار، تقیه و اکراه است. در حکومت اسلامی اطاعت مطلق مربوط به اطاعت از معصوم (ع) است. و در هر حال قاعده «لاطاعة لمخلوق فی معصیه الخالق» باید رعایت شود. این بحث منافاتی با «ولایت مطلقه فقیه» ندارد.

مقاله آخر ترجمه رساله سلوک الممالک فی تدبیر الممالک از شهاب الدین احمد بن محمد بن ابی الربیع است. برخی این کتاب را مربوط به عصر معتصم، و برخی مربوط به دوره مستعصم می دانند. وی ارکان نظام سیاسی را چهار امر می داند: پادشاه، رعیت، دادگری و تدبیر.

ک TM

۱۵۶- تأملات فی الفکر السیاسی الاسلامی

سید محمد حسین فضل الله. چاپ اول: بیروت، مؤسسه التوحید للنشر الثقافی، ۱۴۱۶ ق .

(۱۹۹۵ م). ۲۷۷ ص.

بحث های این کتاب، مجموعه موضوع هایی مطرح شده در مجله التوحید در قلمرو تفکر اسلامی است. کتاب در سه باب تنظیم یافته، و در هر باب یکی از موضوع های فکری و سیاسی به بحث گذارده شده است. در باب اول با عنوان «الحریة الفکرية والسیاسية»، ابتدا نویسنده این سؤال را مطرح کرده که آیا شأن انسان فردیت است، تا از آزادی فردی او سخن گفته شود و یا شأن انسان، اجتماعی بودن است، که در این صورت باید از آزادی انسان در اجتماع سخن گفت.

نویسنده به دنبال این سؤال، محور حق را در اسلام، تشریح الهی ذکر می کند، که روابط عامه و امور خصوصی زندگی را در بر می گیرد. او سپس به اهمیت عقیده و آزادی فکر از نظر قرآن اشاره نموده، انحراف فکری را بدترین انحراف ها می داند.

نویسنده می گوید که حدود آزادی فکری در اسلام، دایر مدار حق است. ایجاد محدودیت ها و توصیه های قرآن در پرهیز از سخن ناحق و کلام زور، در راستای همین مسئله است. بنابراین، اگر احکام خاصی، بطور مثال ممنوعیت انتشار کتاب های ضالّه وجود دارد، برای جلوگیری از انحراف مردم از سبیل الله است.

فضل الله، به طور کلی در بحث مربوط به آزادی فکری و انسان، آزادی را اصلی اساسی برای انسان می داند؛ هر چند آزادی او نباید زندگی دیگران را محدود کند. وضع احکام شرع هم در جهت همین مسئله است. در ادامه این بحث، نویسنده بحث هایی در زمینه احکام فقهی در باب آزادی، امر به معروف و نهی از منکر، تنوع افکار و اختلافات فکری، تعارضات در

درون دولت اسلامي و تنوع احزاب انجام داده، که برخی از این مسایل به صورت پرسش و پاسخ، و در قالب مصاحبه صورت گرفته است.

در باب دوم با عنوان «الفکرالسیاسي»، نویسنده به نیاز امت اسلامي نسبت به وحدت فکري و شرعي در کنار وحدت سياسي اشاره کرده است، و تنها وحدت سياسي را برای رشد اسلامي کافي نمي داند. به نظر او، این وحدت فکري و سياسي و شرعي، با تغییر در اصول فکري و اجتهاد در واقعیت هاي اجتماعي و سياسي امکان پذیر است. او همچنین در این باب، از ضرورت بحث هاي تفصيلي فقهی و عملی برای مواجهه با واقعیت هاي سياسي معاصر بحث مي نماید، که عمده مشکلات عبارت اند از: سیطره غرب و شرق، نیاز به نظام سياسي مطلوب، محوریت فرد در نظام الهی، مسئله جهل مسلمین نسبت به اصول شرعي و سلوک سياسي مطلوب، مشکلات سياسي و اجتماعي ناشی از انحراف فکري جهان اسلام، عصبيت هاي قومي و قبیله اي و جغرافیایی، نفوذ استعمار در کشورهای مسلمین، زمینه سازی لازم برای عمل به احکام اسلام، تقیه و برخی مسایل اجتماعي و سياسي دیگر.

در باب سوم کتاب نیز با عنوان «وحدت اسلامي»، از وحدت و ضرورت آن برای جوامع اسلامي و مشکلات و موانع موجود فکري و سياسي و اجتماعي برای تحقق آن، وحدت شیعه و سني و نیز وحدت اسلامي بر اساس خط فکري اهل بیت(ع) بتفصیل سخن به میان آمده است.

TMک

۱۵۷- تأملی در معنای ولایت فقیه از نظرگاه اسلام

ناصر جهانشاه. چاپ دوم: تهران، سازمان آموزش و انتشارات انقلاب اسلامي، ۱۳۶۲. ۱۴۴ ص.

این کتاب از بحث هاي متعددي درباره ولایت فقیه تشکیل شده است. بررسی معنای ولایت، اولین بحث نویسنده است، که معنای ولایت را در قرآن پی می گیرد. ضلالت و خسران مبین، نتیجه ولایت شیطان است. خداوند، ولی صالحان و متقین و مؤمنین است و حق تعالی، ولی و بصیر حقیقی است.

به بیان نویسنده، ولایت را می توان به ولایت ارث و نصرت تقسیم کرد. او می افزاید که ولایت (به کسر واو) بر خلاف ولایت (به فتح واو)، اعطایی از طرف مخلوق است. ولی خدا چند صفت دارد: لاجوفا، لاجزنی، ایمان، تقوا، صالح بودن، مقابله با اولیای شیطان و یاری مستضعفین. نویسنده در خصوص ایمان، به یکصد و پنجاه آیه قرآنی اشاره می نماید. نویسنده، سپس به صفات اولیای الهی از دیدگاه معصومین(ع) اشاره می نماید و می گوید که حدود شمول و نفوذ ولی فقیه هم مال و هم جان همه مردم را شامل می شود، به شرطی که شرایط ولایت و فقاہت را داشته باشد.

TMک

۱۵۸- تجربه اسلام سياسي

الیوبه روا. ترجمه محسن مدیرشانه چی (و حسین مطیعی امین). چاپ اول: تهران، الهدي،

۱۳۷۸. ۲۱۶ ص.

پیشگفتار کتاب به اهمیت این پژوهشگر فرانسوي در مطالعات ایران و خاورمیانه اشاره دارد. روا در مقدمه خود «خطر اسلام» از دیدگاه غربی ها را یادآور می شود، و مثال هاي انقلاب ایران، قذافي و مانند او را می آورد. او تشیع را موفق تر از جنبش هاي ملي گرایانه مارکسیستی قلمداد می کند. اگر با معیارهاي غربی به مطالعه فرهنگ اسلامي بپردازیم، در قدم اول با

نبودن «دولت» به معنای جدید آن روبرو خواهیم شد. اسلام گرایان حتی برای معارضه با غرب، از واژگان غربی استفاده می کنند. سیاسی کردن مذهب، به روحانیون محدود می شود.

پس از مقدمه طولانی کتاب، به دوازده عنوان برمی خوریم. عنوان اول، «اسلام و سیاست: از سنت گرایی تا اصلاح طلبی» است. روحانیون ایران قبل از امام خمینی، به نظارت بر حکومت اکتفا می کردند. در بین بنیاد گرایان، دو گرایش به چشم می خورد: سنت گرایی و اصلاح طلبی. نویسنده در عنوان دوم به اسلام گرایی و شروع آن - یعنی اخوان المسلمین - می پردازد. اسلام گرایان رادیکال، جهاد علیه حکومت های مسلمان منحرف را واجب می دانند. آنها به تجدد روی خوش نشان نمی دهند. آنها مفاهیم مارکسیستی یا غیر آن را با اصطلاحات قرآنی درهم می آمیزند. نزد ایشان، انتخابات اهمیت ثانوی دارد، چون حاکمیت از آن خداست.

«جامعه شناسی جامعه اسلامی»، عنوان سوم کتاب را تشکیل می دهد. در خاورمیانه از دهه شصت به این طرف روستاییان به شهرها سرازیر شدند، و بحران هایی برای حکومت های خود به وجود آوردند. اسلام گرایان ریشه شهری مدرن دارند. عنوان بعد به «بن بست های ایدئولوژی اسلام گرایی» می پردازد. بعد از ۱۳۵۷ اثر مهمی از اسلام گرایان (مثل شریعتی و امام خمینی) منتشر نشده است. اسلام گرایی برنامه ندارد، و در مشکلات انقلاب غوطه می خورد. آنها جوامع امروزی را همانند جاهلیت قبل از اسلام می دانند.

رو آ در «بنیادگرایان معاصر» مروری بر حرکت آنها از اخوان المسلمین تا جبهه نجات الجزایر دارد. اینک، الگوی ایرانی و اقدامات تروریستی شکست خورده اند. او به سه جریان جماعت اسلامی، دیوبندی ها و بریلوی ها در پاکستان نیز اشاره دارد. نویسنده در عنوان ششم به «روشنفکران جدید اسلام گرا» می پردازد. آنها آینده ای نامعلوم دارند. «دولتها و شبکه های استراتژی منطقه ای اسلام گرایی»، عنوان بعدی کتاب است. رو آ علاوه بر ایدئولوژی، به وضعیت استراتژیک منطقه نیز اشاره دارد. برخی گروه ها تروریستی اسلام گرا، آلت دست هستند.

عنوان هشتم مسأله «اقتصاد اسلامی میان خیالبافی و شعار» را مطرح می کند. برخی اسلام گرایان، گرایش های سوسیالیستی در اقتصاد دارند. ایران امام خمینی، نوعی سوسیالیسم دولتی در جهان سوم بود. اسلامی ساختن اقتصاد، بطور کامل شعار است. رو آ در عنوان بعد، جهاد در افغانستان را بررسی می کند. عنوان دهم، «ایران، تشیع و انقلاب» نام دارد. انقلاب ایران، انقلاب «حجۀ الاسلام»ها بود، نه «آیت الله»ها. هم تفسیر صوفیانه از تشیع وجود دارد، هم تفسیر سیاسی. عنوان یازدهم نقش «عامل تشیع در سیاست خارجی ایران» را بررسی می کند. تشیع در خاورمیانه، ایرانی شد. سیاست خارجی ایران نتوانسته استراتژی خاصی را انتخاب کند. عنوان آخر، «به سوی فردای نامطمئن» نام دارد. تشدید تجددگرایی و سکولاریسم، آینده ای نامطمئن برای اسلام گرایی را به ارمغان می آورد.

TMک

۱۵۹- «تحدید قدرت سیاسی از دیدگاه شیعه» (پایان نامه)

محمد کاظم جعفری. چاپ اول: تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۷۵. ۳۵۲ ص.

پژوهش فوق، در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه امام صادق(ع) با راهنمایی محسن کدیور به انجام رسیده است. فرضیه تحقیق چنین سازماندهی شده است:

«برای محدود کردن (کنترل) قدرت سیاسی، علاوه بر ملاک های درونی، ملاک ها و ابزارهای بیرونی نیز لازم است و ملاک های درونی، با در نظر گرفتن اهمیت تأثیر آن، به تنهایی سلامت به کارگیری قدرت سیاسی را تضمین نمی کند».

فصل اول این رساله، به بررسی محدود نمودن قدرت سیاسی در اندیشه باستان (شرق و غرب) پرداخته است. به اعتقاد نویسنده، ساز و کار قدرت در این دوره، بطور عمده شامل ملاک های اخلاقی و وجدانی است و کمتر، سخن و عمل کنترل بیرونی و نهادی قدرت مطرح است.

فصل دوم، «محدود کردن قدرت سیاسی در غرب مسیحی» نام دارد و به سیر تحول مفهوم قدرت سیاسی و کنترل آن در دوران قرون وسطی تا عصر جدید پرداخته است. نویسنده می گوید که در این دوران، انسان غربی انواع قدرت های سیاسی مطلقه و مقیده را تجربه کرده است و به خوبی دریافته که قدرت بی حد و حصر، خسارت ها و مفسد فراوانی خواهد آفرید. کوشش انسان غربی برای محدود کردن قدرت حکومت های مطلقه، گام به گام به ایجاد حکومت های مردم سالار انجامیده است، که در آن مکانیسم های ویژه ای که جنبه نهادی و قانونی دارند، برای محدود نمودن قدرت سیاسی به کار رفته است.

عنوان فصل سوم، «محدود نمودن قدرت سیاسی در اندیشه اهل سنت» نام دارد. در این فصل بیان شده که علمای اهل سنت نیز، تنها به شرایط درونی حاکم (عدالت و تقوا) و لزوم رعایت مصالح مسلمین بسنده کرده اند؛ اما به دلیل کاستی های ویژه ای که این ملاک ها داشته، و نیز به دلیل تأکید و اصرار بیش از حد برحفظ نظم، تنها موفق به توجیه دینی و عملی قدرت گردیده اند. علمای جدید اهل سنت نیز، کمابیش به این کاستی ها و ضرورت وجود کنترل بیرونی اشاره کرده اند.

فصل چهارم، به اختصار به بحث فقدان اندیشه فلسفی در باب سیاست (فلسفه سیاسی) بین شیعه می پردازد. در فصل پنجم که فصل اصلی رساله است، نظریه فقهای معاصر در این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. به گفته نویسنده، فقیهانی که مشروعیت قدرت سیاسی را به طور مستقیم از جانب خداوند می دانند، چون نمی توانند در کسب یا اعمال قدرت سیاسی برای مردم «حق» قائل شوند، ملاک های بیرونی کنترل قدرت سیاسی را لحاظ نکرده اند و بدین وسیله، قدرت سیاسی را بدون مهار رها کرده اند. گروه دوم از فقها، که واسطه بودن مردم را پذیرفته اند، توانسته اند به طور منطقی نظریه محدود نمودن بیرونی قدرت سیاسی را لحاظ نمایند.

در فصل پایانی مواجهه دو دیدگاه نامبرده میان فقها در قانون اساسی بررسی شده و نشان داده شده که قانون اساسی بر مبنای دیدگاه اول قابل تفسیر است؛ چرا که همه کنترل های بیرونی در کسب مشروعیت و اعمال، به خود حاکم برمی گردد. بخش نتیجه گیری این رساله، ابتدا برحسب فصل ها و سپس برحسب موضوع ها، ترتیب یافته است.

ک.م.ت

۱۶۰- تحقیق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی ایران (مجموعه مقالات)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶. ۸۰۰ ص.

این کتاب مجموعه ۵۲ مقاله ای است که در همایش «تحقیق جامعه مدنی» در تهران ارائه شده است. در اینجا به برخی از مقاله های مربوط به کتاب شناسی حاضر می پردازیم. مقاله عباس منوچهری، «مبانی نظری - دینی جامعه مدنی» نام دارد و به نظریه های امام خمینی و شریعتی در این زمینه می پردازد. «جامعه مدنی در اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی (ره)»، مقاله سیدعلی قادری است. اندیشه سیاسی امام در قالب نظریه ولایت مطلقه، اوج مردم باوری ایشان را نشان می دهد. سیدمحمدعلی ایازی به «نسبت جامعه مدنی و دین» می پردازد. از نظر او ارکان جامعه مدنی (مانند آزادی، غیرقدسی بودن حکومت، غیرمطلق بودن حکومت و عقل گرایی) به صورتی با دین، امکان سازگاری دارد.

«جامعه مدنی و دین»، عنوان مقاله حاتم قادری است. عنوان فرعی مقاله، «دقت نظر در حضور و غیاب عناصری از دو روایت جامعه مدنی غرب در اندیشه کلاسیک اسلامی» می باشد. او درصدد است جامعه مدنی یونان و جامعه مدنی لیبرال -

دموکرات را با اندیشه کلاسیک اسلامی مقایسه نماید. صادق لاریجانی نیز مقاله ای تحت عنوان «دین و جامعه مدنی» دارد. او در بررسی نظرات سیدمحمد خاتمی می گوید جامعه اسلامی در مقابل جامعه مدنی قرار دارد. محمد مجتهد شبستری در مقاله «جامعه مدنی و دو گونه فهم از کتاب و سنت» از روش هرمنوتیک استفاده می کند.

مقاله فرشته ندیری ایبانه، «جامعه مدنی و مدینه النبی» نام دارد. او مدینه النبی را دارای صفات و ویژگی های مدینه فاضله فارابی و ابن سینا می داند. مقاله «چالشهای نظری جامعه مدنی در حکومت اسلامی» از سیدصادق حقیقت به مسایلی همچون نظریه های مختلف حاکمیت، تفکیک رهبری از مرجعیت، ولایت مطلقه و اصل مصلحت نظام، کارآمدی و مشروعیت و تشکیل احزاب در حکومت اسلامی اشاره دارد. دیگر مقاله های این مجموعه عبارتند از: «جامعه مدنی و مدینه النبی» از آذرمیدخت فرهیخته والا، «جامعه مدنی - اسلامی از دیدگاه امام خمینی» از سینا رأفت، «جامعه مدنی در اندیشه سیاسی امام خمینی» از غلام احیاحسینی و «جامعه مدنی و جامعه دینی» از محمد منصورنژاد.

ک-™

۱۶۱- تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر (از دیدگاه اسلام و غرب)

و تطبیق آن دو بر یکدیگر

محمدتقی جعفری. چاپ اول: تهران، دفتر خدمات حقوقی - بین المللی، جمهوری اسلامی

ایران، ۱۳۷۰. ۵۱۶ ص.

کتاب حاضر از عناوین متعددی در راستای مقایسه حقوق بشر از دیدگاه اسلام و غرب تشکیل شده است. تفسیر انسان در حوزه ارزش ها می بایست نخستین حق اساسی انسان تلقی گردد. برای رشد و تکامل واقعی بشریت، عامل الهی و ماورای طبیعی ضرورت دارد. حقوق بشر اسلامی نسبت به حقوق بشر غربی، از امتیازات دینی بودن بهره می برد. انسانها در حقوق زیر با هم مشترکند: حق حیات، حق کرامت ذاتی، حق کار و فعالیت، حق تعلیم و تربیت و حق آزادی. حقوق بشر غربی به مسایلی از جمله حیثیت ذاتی انسان ها، برادری و برابری، روابط دوستانه، روح بشریت، عدالت، صلح، آزادی و حقوق یکسان می پردازد.

نویسنده در جواب به این سؤال که «آیا حقوق بشر اسلامی قابل تحمیل بر همه اقوام و ملل جهان است؟» می گوید، این حقوق و تکالیف بر سه قسمند: ۱) حقوق و تکالیف طبیعی و فطری، که بین همه انسانها مشترک است، ۲) حقوق و تکالیف خاص هر ملت، که تحمیلی نیست. ۳) مقررات ساختگی خودکامگان، که اعتباری ندارد.

قسمت اصلی کتاب را «تطبیق موارد حقوق بشر از دیدگاه غرب بر موارد حقوق بشر از دیدگاه اسلام و مقایسه آن دو با یکدیگر» تشکیل می دهد. جعفری در این بحث، مواد حقوق بشر (از جنبه های، حق حیات شایسته، اصل کرامت انسانی، اصل تعلیم و تربیت، اصل آزادی مسئولانه و اصل برابری) را از دو دیدگاه بررسی می کند. اصل انسان محوری در حقوق بشر غربی، و اصل خدا محوری در حقوق بشر اسلامی، شاه بیت این مقایسه است.

ک-™

۱۶۲- تحقیقی پیرامون ولایت فقیه

حبیب الله طاهری. چاپ اول: قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸. ۳۳۳ ص.

کتاب حاضر از پیشگفتار، مدخلی بر کتاب و نه فصل تشکیل شده است. نویسنده مدعی است که با استنباط از آیه ها و روایت ها، به اثبات ولایت فقیه می رسد.

طاهری در «مدخلی بر کتاب»، ده نکته را مطرح می کند. وی در این نکته ها، به واژه شناسی «ولایت» و «فقیه»، بیان سه منصب مرجعیت در احکام، قضا و حکومت برای پیامبر(ص) و امامان(ع) و در پی آن برای فقیه، اقسام ولایت (تکوینی و تشریحی)، ردّ دیکتاتوری فقیه، انواع حکومت، مؤکلی علیه و انواع آن (اشخاص، اموال، امور)، اصل «لاطاعه للمخلوق فی معصیه الله» و توضیح لفظ امام می پردازد.

فصل اول، «اصل آزادی و استقلال» نام دارد. طاهری می نویسد از آنجا که ولایت فقیه در موارد اعمال ولایت، مستلزم محجوریت ملت می باشد، لازم است سؤال شود که اصل اولی در انسان، حریت است یا رقیّت و تحت سلطه بودن. در فصل دوم، طاهری به ولایت تکوینی و تشریحی پیامبر(ص) و امامان(ع) می پردازد و توضیح می دهد که ولایت فقیه، از باب ولایت تشریحی است.

«حکومت در اسلام»، عنوان فصل سوم است. نویسنده در بحث از ضرورت حکومت در اسلام، آن را در دو بخش مورد بررسی قرار می دهد. در بخش اول، به روایت های موجود در این زمینه اشاره می کند، و در بخش دوم، به دو کتاب فقهی می پردازد و نظر آنها را درباره حکومت در اسلام مورد بررسی قرار می دهد. کتاب های شرایع محقق حلّی و نهاییه شیخ طوسی، مورد بررسی طاهری قرار گرفته اند.

«شرایط حاکم در اسلام»، فصل چهارم کتاب را به خود اختصاص داده است که نویسنده در آن شرایط حاکم را ذکر کرده، آنها را توضیح می دهد. به نظر او عمده شرایط برای حاکم، موارد زیر است: ۱- اسلام، ۲- عقل، ۳- قدرت و حسن تدبیر، ۴- علم و فقاہت در دین ۵- عدالت (دیدگاه اهل سنت و تشیع در مورد عدالت، بررسی می شود)، ۶- مرد بودن، ۷- طهارت به هنگام تولد.

موضوع فصل پنجم چنین است: «تعیین حاکم به نصب است یا به انتخاب؟». نویسنده، این نکته را منشأ جدایی بین تسنّن و تشیع می داند که از سقیفه بنی ساعده شروع شد. وی اشاره می کند که نزد اهل سنت، چهار روش برای تعیین امام وجود دارد: ۱- نصب، ۲- بیعت و اجماع اهل حلّ و عقد، ۳- استخلاف، ۴- غلبه. طاهری به نقل از علامه حلّی در تذکره الفقهاء، سه روش اول را مورد بررسی قرار داده و رد نموده است. در توضیح طریق چهارم، نویسنده عبارت هایی را از حنفیه، مالکیه، حنبلیّه و شافعیّه می آورد.

وی در بحث از امامت و تعیین امام از دیدگاه شیعه می نویسد که امامت، فقط از راه نصب صورت می گیرد. طاهری در بحث از امامت بالنیابّه، به چهار نظریه در مورد ولایت فقیه اشاره می کند: ۱- ولایت محدود از طریق نصب، ۲- ولایت مطلقه از طریق نصب، ۳- انکار ولایت به طور مطلق، ۴- اثبات ولایت مطلقه از طریق انتخاب مردم.

در فصل ششم، پس از آنکه نویسنده نظریه دوم (ولایت مطلقه از طریق نصب) را مختار خود قرار می دهد، دلیل های ولایت فقیه را در دو بخش عقلی و نقلی می آورد. وی همچنین به کلمات فقها در این باره و از آن جمله به نظریه های حضرت امام(ره)، بروجردی، صاحب جواهر، آقازاده همدانی، نایینی، نراقی و محقق کرکی اشاره می کند. «حدود ولایت فقیه»، عنوان فصل هفتم است. در این فصل، بحث از آن است که: آیا فقها فی الجمله دارای ولایت اند یا بالجمله؟ به تعبیر دیگر، آیا فقها تنها در امور حسبیه ولایت دارند یا هر آنچه که برای پیامبر(ص) و امامان اطهار(ع) بوده، برای فقها نیز ثابت است؟ طاهری بر آن است که فقها ولایت بالجمله دارند (مگر در موارد خاص)، به دو دلیل: ۱- عموم نیابت، ۲- نامه امیرالمؤمنین(ع) به مالک اشتر برای حکومت در مصر.

در فصل هشتم، به «شبهات منکرین ولایت فقیه» اشاره، و از سوی نویسنده مردود شمرده می‌شوند. در فصل نهم، نویسنده به مبحث «اهداف حکومت و وظایف حاکم» می‌پردازد. وی با توجه به آیه‌ها و روایت‌ها در این زمینه هیچ‌جده مورد را یادآوری می‌کند.

ک TM

۱۶۳- تحلیلی سیاسی- اجتماعی از فلسفه و ضرورت ولایت فقیه و دموکراسی ارشاد شده

علی ابوالحسنی (منذر). شهرری، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۵۹. ۱۴۴ ص.

بخش اول از بخش‌های هفت‌گانه کتاب، «نگاهی به خط سیر کلی بحث»؛ و بخش دوم، «پیشگفتار» عنوان دارد. به نظر نویسنده در تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید غرب‌زدا باشیم، نه غرب‌زده. بخش بعد، «تئوری دموکراسی ارشاد شده» را مورد بحث قرار می‌دهد. مقصود از این اصطلاح، آموزه سیاسی سوکارنو در برابر دموکراسی غربی است. بر این اساس، به جای پذیرش آزادی بی‌قیدوشرط، باید این اصل را در بستر نظارت و اشراف رهبری هشیار دنبال نمود. بخش چهارم، نظریه فوق‌را با عمق بیشتر با نظریه ولایت فقیه تطبیق می‌دهد. بخش پنجم مبحث مشروطه و مشروعیت را به بحث می‌کشد، و بخش ششم، چیزی جز پاورقی‌های فصل‌های قبل نیست. بخش آخر، ولایت فقیه را ضامن نبود انحراف جامعه معرفی می‌نماید.

ک TM

۱۶۴- تحلیلی نو و عملی از ولایت فقیه

محمدرضا اکبری. چاپ سوم: قم، پیام عترت، ۱۳۷۷. ۱۸۰ ص.

کتاب، دارای ۱۴ فصل است. فصل اول دربرگیرنده بیان «جایگاه ولایت فقیه» است. عوامل امتیازبخش ولایت عبارتند از: ماهیت حکومت ولایت فقیه، و نقش مهم و محوری ولی فقیه. فصل دوم، «فلسفه و تاریخچه علمی ولایت فقیه» را در مشروعیت حکومت، هدایت جامعه، صیانت از اسلام، وحدت، اجرای احکام اسلام و حفظ منافع امت اسلامی بررسی می‌کند. «دلیل عقلی ولایت فقیه» در فصل سوم، و «دلایل نقلی ولایت فقیه» در فصل چهارم مورد بررسی قرار می‌گیرد. علاوه بر روایت‌هایی در این زمینه، اجماع نیز وجود دارد.

فصل پنجم با عنوان «ماهیت ولایت فقیه» درصدد است نظریه نصب را با دست‌یازیدن به روایت‌ها و اجماع ثابت کند. «محدوده ولایت فقیه»، موضوع فصل بعد است. از نظر عقل و نقل، ولایت برای فقیه هیچ‌گونه محدودیتی ندارد. دو فصل بعد به طرح اشکال‌ها و پاسخ‌های آنها می‌پردازد، و مسایلی مثل اقسام ولایت، نیانجامیدن ولایت فقیه به استبداد، رد نظریه وکالت را مطرح می‌کند.

عنوان فصل نهم و دهم، «تحلیل مخالفت با ولایت فقیه» است، و پنج انگیزه اصلی برای مخالفین برمی‌شمارد: مخالفت با اسلام، کج‌اندیشی، غربزدگی، هوسرانی و ریاست‌طلبی. فصل یازدهم، «وظایف و اختیارات ولی فقیه» را بررسی می‌کند. سه فصل آخر به «شرایط و صفات رهبری» می‌پردازد، و آنها را اسلام، عقل، ولایت اهل بیت، ذکوریت، حلال‌زادگی، عدالت، فقاقت، بینش اجتماعی و سیاسی، شجاعت، تدبیر، غلبه بر هوای نفس، پرهیز از زینت‌های دنیا، اسلام‌گرایی و تواضع و هم‌دردی با مردم می‌داند.

۱۶۵- «تحول تاریخی اندیشه ولایت فقیه» (تحقیق)

داود فیرحی. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۳. ۳۰۷ ص.

این مجموعه از مقدمه (طرح تحقیق) و هفت فصل تشکیل شده است. نویسنده در نظریه تحقیق می گوید که تحول اندیشه ولایت فقیه، مبتنی بر دگرگونی سیاسی و اجتماعی دو قرن اخیر است. بر این اساس فرضیه چنین خواهد بود که: الف) فقدان تجددطلبی و سیاست همگرایی مذهبی دولت (حاکم)، با تعمیم و گسترش اندیشه ولایت فقیه رابطه مستقیم دارد.

ب) تجددطلبی و واگرایی مذهبی دولت، با تعمیم اندیشه ولایت فقیه رابطه معکوس دارند. فصل اول، «ایران و اسلام در طلیعه سلطنت قاجاریه» نام دارد. در این فصل آمده که تجددخواهی سیاسی تشیع در دوره قاجاریه، بصورت غالب گرد محور اندیشه ولایت فقیه است. این موضوع، قبل از این توسط فقهای شیعه به صورت مستقل مطرح نشده بود.

عنوان فصل دوم، «طرح مستقل اندیشه ولایت فقیه در متون فقهی - استدلالی شیعه» است، که به اندیشه های سیاسی تعدادی از علمای شیعه پرداخته است. در این بررسی اشاره شده که در اندیشه سیاسی میرزای قمی شاه را «سایه خدا» می خوانده است، کاشف الغطا، اصل را نبود ولایت شخصی بر شخص دیگر دانسته و صاحب جواهر، نظریه ولایت مطلقه فقیه را طرح کرده است؛ اما هیچ یک از این سه نفر، بحث مستقلی در باب ولایت فقیه ارایه ننموده اند.

دیدگاه فقهی و اندیشه سیاسی ملا احمد نراقی در فصل سوم کتاب، بررسی می شود. به نظر نویسنده، نراقی بحث مستقلی در این زمینه طرح کرده است و معتقد به ولایت عام و همه جانبه فقها است و ضرورت تشکیل جوامع بشری را معلول اجتماعی بودن انسان می داند.

عنوان فصل چهارم، «تحول اندیشه ولایت فقیه از مراغی تا انصاری» است. نویسنده می گوید که هرچند میرعبدالفتاح مراغی نظریه نصب را زیر سؤال برده، ولی معتقد است ولایت حاکم شرعی از قبیل بیان حکم است و جعل معصوم، کاشف از این مسئله است. شیخ انصاری نیز، که شاهد نهایی شکست ایران از روس و روند تجددخواهی در جوامع اسلامی بوده و نظریه ای غیرسیاسی داشته است، نظریه ولایت فقیه را بصورت جدی مورد تشکیک قرار می دهد.

فصل بعد به بحث ولایت فقیه از نظر میرزای شیرازی تا محقق نایینی می پردازد. میرزای شیرازی، بدون آن که قصد تأسیس نظام حکومتی خاصی داشته، یا در فکر تغییر شاه باشد، می خواست مسئله تنباکو را حل کند. آخوند خراسانی هم بزرگترین مجتهد شیعه بود که در جنبش مشروطیت مشارکت نمود. آرای شیخ انصاری، آخوند خراسانی و خوبی در باب ولایت فقیه، به هم شبیه است. از دیدگاه نایینی، فقهای دوره غیبت فقط ولایت در قضا و افتا دارند. او نظام مشروطه را به این دلیل تأیید می کند که در آن نسبت به استبداد، ظلم کمتری انجام می شود. وی در علت شناسی استبداد نیز، دقت نظرهایی دارد.

فصل ششم تحت عنوان «اندیشه ولایت فقیه در دوره مشروطه»، به بحث درباره مشروطه خواهی تا دوران امام خمینی (ره) می پردازد. نویسنده می گوید که از دیدگاه مدرس، جدایی دین از سیاست، علت عقب ماندگی ممالک اسلامی است. کاشانی، حکومت اسلامی را حکومت دموکراسی حقیقی می داند. در آثار مرحوم بروجردی، هم تمایل به ولایت عامه فقیه، و هم گرایش به رد آن مشاهده می شود. به هر حال، ایشان دلیلی عقلی مرکب از چهار مقدمه برای اثبات حکومت اسلامی دارد.

فصل هفتم، تلخیصی از بحث های قبل است. در این فصل، سعی نویسنده بر آن است که با مروری مجدد بر آرای سیاسی علما، فرضیه تحقیق را اثبات نماید. نویسنده به طور کلی چهار الگوی سیاسی - فقهی را قابل ترسیم می داند:

- ۱- اندیشه اقتدار و مرجعیت دوگانه مجتهدین و سلطان در امور جامعه (میرزای قمی)،
- ۲- اندیشه ولایت سیاسی فقیه (صاحب جواهر)،
- ۳- دوره غیبت به معنای دوره پشیمانی نظام سیاسی (شیخ انصاری)،
- ۴- اندیشه فقهی - سیاسی شیعه (نابینی).

TMک

۱۶۶- تحول گفتمان سیاسی شیعه در ایران

جمیله کدیور. چاپ اول: تهران، طرح نو، ۱۳۷۸. ۴۵۶ ص.

این کتاب که پایان نامه دکتری نویسنده است، از مقدمه، هشت عنوان و نتیجه گیری تشکیل می شود. محور بحث، فقها و تا اندازه ای متکلمان شیعی هستند، و طراحی فصل ها بر اساس دوران های تاریخی ایشان انجام شده است: از آغاز عصر غیبت تا شروع دوران صفویه، عصر صفویه، پایان صفویه و آغاز قاجار، عصر قاجار تا مشروطه، عصر مشروطه، عصر پهلوی، واز شکل گیری مقدمات تا پیروزی انقلاب اسلامی. نویسنده در فصل اول به تعریف «گفتمان» می پردازد. از نظر فوکو گفتمان، توده بی شکل عبارات و گزاره هایی است که در آن دیرینه شناس، نظم و قاعده «پراکندگی» را کشف می کند. گفتمان سیاسی عصر اول (از آغاز عصر غیبت تا دوران صفویه) را می توان گفتمان سلطان جائر - سلطان عادل نام نهاد. در این دوران توجه زیادی به مسایل سیاسی و فقه عمومی وجود نداشت. دغدغه اصلی عالمان دین در این مدت، چگونگی حفظ اقلیت شیعه بود. دوره دوم، گفتمان قدرت موازی حکومت شاه شیعه - ولایت فقیه عادل است. در این دوره زمینه برای فعالیت علمای شیعه ایجاد شد. در این دوران بحث مسوطی پیرامون ولایت فقیه صورت نگرفت. با سقوط صفویه، زمینه نظری معارضه علما با مشروعیت سیاسی دربار مهیا شد. گفتمان حاکم در این دوره، گفتمان سکوت و مهاجرت بود. گفتمان دوره چهارم (عصر قاجار تا آغاز مشروطه)، گفتمان ولایت عامه - سلطنت مأذون است. ملا احمد نراقی در این دوران به تفصیل به بحث ولایت فقیه و ادله عقلی و نقلی اش پرداخت. گفتمان غالب دوره پنجم، سلطنت مشروطه - مشروعه، تفکیک قوا و حقوق مردم وارد گفتمان سیاسی شیعه شد. کوشش نابینی با برداشتی جدید از انسان و هستی، نخستین تلاش جهت سازگاری وظیفه الهی و حق مردم به حساب می آید. البته در این دوران شیخ فضل الله نوری سعی کرد بین عرفیات و شرعیات جمع کند. بعد از عصر مشروطه، اندیشه سیاسی شیعه دچار نوعی عقب گرد شد، و جز برهه هایی مثل دوران مدرس و کاشانی، موعظه و تقیه و انزوا حاکم بود. با بروز تحول های جدید در آغاز دهه ۱۳۴۰، دوران فترت سیاست گریزی پایان یافت و گفتمان مبارزه علمی برای تحقق حکومت اسلامی به تدریج شکل گرفت. عصر جمهوری اسلامی با پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط نظام شاهی تحت پیشوایی فقیهی شیعی آغاز گردید. نویسنده در پی اثبات تحول گفتمان سیاسی شیعه و متأثر بودن آن از عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.

TMک

۱۶۷- تحول مبانی مشروعیت خلافت، از آغاز تا فروپاشی عباسیان

حاتم قادری. چاپ اول: تهران، بنیان، ۱۳۷۵. ۲۷۹ ص.

این کتاب رساله دکترای نویسنده در رشته علوم سیاسی و با گرایش فلسفه سیاسی است. موضوع کتاب حاضر، خلافت از آغاز پیدایی آن تا دوران عباسیان را در بر می‌گیرد و در نه فصل تدوین یافته است.

مقصود نویسنده، پرداختن به موضوع خلافت از منظر علوم اجتماعی و سیاسی بوده است، و نه بحثی کلامی و اعتقادی. او با کنار هم نهادن موقعیت‌های تاریخی مسئله خلافت، درصدد دستیابی به نظریه‌ای درباره موضوع خلافت است و در این راستا، بررسی پیدایش و تطورات خلافت یکی از اهداف مهم او است. نویسنده عقیده دارد که نهاد خلافت تحت تأثیر شرایط سیاسی، اقتصادی، نظامی و انسانی شکل گرفته و سپس دگرگونی یافته است. متناسب با آن شرایط، نظریه‌های مربوط به مشروعیت خلافت نیز تحول یافته، که این تحول، ریشه در واقعیت‌ها و تغییرها عینی داشته است. این نکته به عنوان محور اصلی، تا آخر کتاب دنبال می‌شود.

در فصل اول، با عنوان «منابع و پیشینه موضوع»، به منابع تاریخی، کلامی - فقهی، سیاسی، حدیث و تراجم احوال از منابع اهل سنت در گذشته اشاره شده است و نیز به منابع پدیدآورندگان آثار سیاسی عرب، غربی‌ها و ایرانیان معاصر نیز پرداخته است. در فصل دوم، با عنوان «ضرورت و مشروعیت حکومت»، اتفاق نظر مسلمین را در ضرورت حکومت بررسی کرده و به شکل‌گیری حکومت اسلامی از زمان هجرت پیامبر(ص) به مدینه و بحث‌های مربوط به خلافت بعد از رحلت پیامبر(ص) اشاره دارد. فصل سوم با عنوان «واژه‌شناسی و چیستی خلیفگی»، به واژه‌شناسی خلیفه، خلافت، امیرالمؤمنین و خلیفه خدا می‌پردازد و سیر تحول این مفاهیم را بررسی می‌کند. وی با بحثی در زمینه عرفی بودن مفهوم خلافت، مبانی شرعی کاربرد آن را در سه مفهوم خلیفه خدا، خلیفه رسول خدا و خلیفه قبلی بیان می‌کند.

در فصل چهارم با عنوان «استقرار و انتقال قدرت: خلفای راشدین»، نحوه استقرار قدرت خلیفه و موضوع گزینش ابوبکر، عمر، عثمان و علی(ع)، با هدف تبیین چگونگی استقرار قدرت خلیفه و تشخیص ارتباط خلیفه مستقر با خلیفه قبلی بحث شده، و ضمن نظری بر مسئله انتقال قدرت و نحوه انتخاب ولیعهد در دوران هر خلیفه، به تحول‌ها و حوادث مربوط به این موضوع نیز اشاره شده است.

در فصل پنجم و ششم، چگونگی استقرار خلفای اموی و عباسیان و انتقال قدرت آنان و حوادث و تحولات و تطورات حوزه خلافت بررسی شده است و به استقرار خلافت از طریق غلبه، انتخاب و ولایتعهدی پرداخته که در هر دو دوره، مورد نظر بوده است.

«نظریه‌های خلافت و خلیفگی»، عنوان فصل هفتم است که نویسنده، چگونگی پیدایش آرای مربوط به خلافت را در بستر تاریخی آن شرح؛ و نظریه‌های مربوط به نهاد خلافت، انتقال قدرت و ولایتعهدی، مشکل عزل خلفا، شرایط خلیفه و وظایف وی را توضیح می‌دهد.

در فصل هشتم با عنوان «سنجش تأثیر آرای ایرانیان و یونانیان باستان بر نظریه‌های خلافت»، بتفصیل نفوذ و دخالت ایرانیان را در جریان عمومی اسلام و سیاست مسلمانان و تأثیر آنان را در خلافت و تمدن اسلامی، بویژه دوره خلافت عباسیان، بحث و بررسی می‌کند.

فصل نهم با عنوان «سخن آخر»، جمع‌بندی بحث‌های مربوط به خلافت است. نویسنده تطورات مربوط به خلافت را متأثر از شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در زمان‌های مختلف می‌داند، که آغاز آن سال یازدهم هجری به عنوان نهاد سیاسی است و با پایان خلافت عباسیان در سال ۶۵۶ هجری قمری، خلافت هیچ‌گاه منزلت و اهمیت پیشین خود را به دست نیاورد.

۱۶۸- تدین، حکومت و توسعه

محمدجواد لاریجانی. چاپ اول: تهران، اندیشه معاصر، ۱۳۷۷. ۴۵۰ ص.

مقدمه و چهارده درس راجع به تدین، حکومت و توسعه، بحث‌های این کتاب را تشکیل می‌دهند. درس اول موضوع بحث و سه اصطلاح فوق را توضیح می‌دهد. نویسنده، بحث از «تدین» را از «دین» جدا می‌داند، و دو بحث حکومت و توسعه را به آن پیوند می‌دهد؛ چرا که متدینان باید به بیداری سیاسی و آبادی کشور بیاندیشند. عنوان دروس دوم تا ششم عبارت است از «تدین»، «دغدغه ریشه داری»، «دین چیست؟ پاسخ حق مدارانه، «جایگاه عالم در تدین» و «خط‌علی(ع)». فرامردن از عقلانیت فنی فراتر رفته، ولی هنوز به هدایت و حقانیت و دغدغه ریشه داری نرسیده است. پلورالیسم و شک معرفت‌شناختی در روشنفکران ما هم رسوخ کرده، و نتیجه آن به طور مثال باطل دانستن حبس ابد یا اعدام است، چون قاضی ممکن است به اشتباه رفته باشد. پاسخ‌های مدرنیته به سؤال تدین، مبتنی بر فلسفه تحلیلی دین و امکان ناپذیری تدین اصیل است. شریعتی به غلط نظریه «اسلام منهای آخوند» را مطرح کرد. پسامدرنیسم، فریب خشی بودن ایدئولوژی لیبرالیسم را آشکار کرده است.

بخش دوم (دروس هفتم تا دهم) به عنوان‌های زیر می‌پردازد: «بیداری سیاسی»، «مسأله مشروعیت»، «جامعه مدنی لیبرال و جامعه مدنی اسلامی»، «بازسازی مفاهیم کلیدی» و «برخی آرای میل در باب دموکراسی». جامعه مدنی، تجمع عاملی است که اعضای آن برای رسیدن به سعادت بر اساس عقلانیت مشترک و رسمی گردهم آمده‌اند. مشروعیت در عقلانیت لیبرال، اساسی جعلی دارد. برعکس، در عقلانیت اصیل، صلاحیت و وظیفه، محوریت دارد. بنابراین جامعه مدنی اسلامی با نوع غربی تفاوت پیدا می‌کند. حکومت خوب باید ابتدا باید مشروع، و دوم این که کارآمد باشد.

بخش سوم به موضوع‌های «عدالت و سازندگی»، «توسعه و عدالت در عقلانیت اسلامی» و «سازندگی» اختصاص دارد. توسعه سیاسی، معادل کارآمدی است، و شامل دو مفهوم عدالت (اجتماعی) و سازندگی می‌شود. در عقلانیت اسلامی مسأله عدالت، محصول فرعی نفع‌طلبی نیست، بلکه یکی از فضیلت‌ها و کمال‌های اصیل می‌باشد. به این ترتیب عقلانیت اسلامی می‌تواند اعمال اقتصادی را تعریف کند. عدالت فردی در کلمات فقها بحث نشده است. «خاتمه» (موعظه حسنه) به موضوع‌هایی مانند قنوت، صدق، صبر، خشوع، صدقه و صوم اشاره دارد.

۱۶۹- تربیت سیاسی اسلام

سعید حسینی. چاپ دوم: تهران، امیرکبیر. ۱۳۶۷. ۲۴۶ ص.

نویسنده، عنوان فرعی کتاب را «نیروهای اطلاعاتی» گذاشته، و بلافاصله توضیح می‌دهد که مقصود او همه مردم هستند، نه گروهی خاص. او در فصل اول به مقدمه‌های رفتاری (محیط‌شناسی، شک، سوء ظن و هوشیاری)، و در فصل دوم به تحلیل اطلاعات، و در فصل سوم به برخوردهای اطلاعاتی می‌پردازد. او برای بحث‌های خود از نهج البلاغه و غیر آن شاهد می‌آورد.

جلد دوم این مجموعه پیرامون نیروهای اطلاعاتی است.

TMک

۱۷۰- تربیت سیاسی در اسلام

سیدمحمد رادمنش. چاپ اول: تهران، بنیاد علوم اسلامی، ۱۳۶۲. ۱۶۶ ص.

کتاب از سه فصل تشکیل شده است. فصل اول به اهمیت حیات اجتماعی و پیوند آن با فطرت، مقایسه نظام اسلام با دموکراسی، رسالت جهانی اسلام، جنگ و صلح در اسلام، گوشه‌ای از سیاست داخلی و اسلام و آزادی می‌پردازد. اسلام از دموکراسی بسیار دور است چون احکام خدا را مرجع می‌داند.

فصل دوم به بحث‌هایی همچون تربیت حس نوع دوستی، جنبه فکری، جنبه عاطفی و جنبه رفتاری انسان می‌پردازد. در فصل سوم بحث‌هایی مثل تربیت سیاسی، مفهوم سیاست، جنبه‌های مختلف دانسته‌های سیاسی (شخصیت حاکم، اصل و مبدأ جدا بودن نیروهای مکتبی از یکدیگر و حقوق ملت)، آزادی و برادری و موضع حکومت اسلامی در برابر دیگر حکومت‌ها اختصاص دارد. امام علی(ع) به آزادی عقیده، آزادی سیاسی، آزادی سکونت و آزادی اقتصادی پرداخته است.

TMک

۱۷۱- تسامح: آری یا نه؟ (ج ۱)

مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر. چاپ اول: قم، خرم، ۱۳۷۷. ۳۸۹ ص.

مجموعه مقاله‌های این کتاب برخی مربوط به تسامحند، و برخی مربوط به تساهل سیاسی؛ برخی این مسأله را از دیدگاه اسلام بررسی می‌کنند، و برخی دیگر، نگرش عام دارند. اکثر مقاله‌های حاضر قبل در مجموعه‌هایی دیگر به چاپ رسیده‌اند.

«در حکمت تساهل»، مقاله حمید عنایت است. او تساهل را تحمل عقاید مخالف و دادن اجازه تبلیغ به آنها می‌داند. مقاله سیدعلی محمودی، «تساهل منفی و تساهل مثبت در قلمرو فلسفه سیاسی معاصر» نام دارد. تساهل منفی (به قول لاک) نبود مداخله در امور مردم را مطرح می‌کند، و تساهل مثبت حمایت از آزادی‌های آنها را. مقاله حسین بشیریه، «پیش درآمدی بر تاریخ اندیشه تساهل سیاسی»؛ مقاله راسل، «مدارا و غلو در تعصب»؛ و دو مقاله زرین کوب «تسامح کوروشی» و «تسامح: مادر تمدن انسانی اسلام» است. او راز بالندگی تمدن اسلامی را در سعه صدر و اجتناب نسبی از تعصب می‌داند.

مصطفی حنیف مقاله‌ای تحت عنوان «تسامح و شدت عمل در اسلام» ارایه کرده است. او به یادآوری آیه‌ها و روایت‌هایی چند در این باب اکتفا می‌کند. دو مقاله مجتبی مینوی، «دعوت بی چماق» و «آزادگی و تسامح» است. او روش اسلام را مجادله نیکو می‌داند. مقاله محمد اسفندیاری، «جمود در برخورد» است. کیهان فرهنگی در شهریور ۱۳۷۶ گفتگویی

با رضا داوری، محسن کدیور، محمدتقی فاضل میبدی، محسن غروی‌ان و نعمت‌الله باوند انجام داده، که در قسمت بعدی این کتاب آورده شده است. تأکید باوند بر این است که اصطلاح را باید در بستر تاریخی خودش تفهم کرد. غروی‌ان می‌گوید اسلام در محدوده‌ای که منطبق اقتضا کند و دارای نتیجه هدایت باشد، تسامح و مدارا دارد. کدیور به برداشت‌های مختلف، حتی در اصول دین اشاره می‌کند.

مقاله مهدی بازرگان، «سیمای اسلام» است. او جنگ در اسلام را در مرز دفاع تفسیر می‌کند. مقاله بعد با عنوان «تسامح و تساهل و شریعت»، اعتراض جمعی از طلاب قم به وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی در سخنرانی ۲۹ مرداد ۱۳۷۶ او است. نویسندگان این نامه از رواج سکولاریسم و به تعطیلی گراییدن احکام اسلام اظهار نگرانی می‌کنند. عنوان مقاله رسول جعفریان، «تساهل و تسامح در دین»، و عنوان مقاله سیداحمد خاتمی «تسامح و تساهل دینی» است. خاتمی تسامح در اسلام را به تسامح بجا و نابجا تقسیم می‌کند.

مقاله سیداحمد میری، «صورت‌های گوناگون تساهل سیاسی» است. او شرط تمدن‌سازی را تساهل سیاسی می‌داند. حسن رحیم پورازغدی به «بررسی انتقادی موضوع تساهل» پرداخته است. او شکاکیت و بستن راه بر داوری عقلانی و داوری اخلاقی را زیربنای تساهل (غربی) می‌داند. به اعتقاد او لیبرالیسم، فاشیسمی است که پیچیده عمل می‌کند. اسماعیل هادی در «گامی در مدار مدارا» سعی می‌کند مرز تساهل را تبیین کند. مقاله بعد، «مدارا و تساهل» از دبیر اجتماعی مجله سروش است. دیگر مقاله‌های کتاب عبارتند از: «روح سماحت در کالبد شریعت» و «سماحت در فقه محقق اردبیلی» از محمدعلی سلطانی، و «تسامح در اسلام یا در دارالاسلام» از محمد ارکون.

ک.م.ت

۱۷۲- تساهل و تسامح

مجموعه نویسندگان. (زیرنظر) محمدتقی فاضل میبدی. چاپ اول: تهران، آفرینه، ۱۳۷۹. ۲۷۹ ص.

کتاب حاضر از ۲۳ مقاله تشکیل می‌شود، که هر یک به نحوی در مجلات و کتاب‌ها چاپ شده‌اند. مقاله اول راجع به تسامح از دیدگاه جان لاک، و برگرفته از کتاب از دنیای شهر تا شهر دنیا، نوشته سیدمحمد خاتمی است. مقاله سیدعطاءالله مهاجرانی، «تساهل و تسامح (سخنی با آیت‌الله مصباح)» عنوان دارد. اسلام دینی است آسان‌گیر، و ضد خشونت. عنوان دو مقاله بعد «منشأ خشونت» از هانا آرنت، و «تسامح در جامعه اسلامی» از محمد ارگون می‌باشد. به عقیده ارگون آنچه درباره اسلام گفته می‌شود نمی‌تواند از زمینه عمومی مراکز جهانی قدرت جدا باشد. محمد اسفندیاری در مقاله «بني آدم اعضاي یکدیگرند»، اندیشه تساهل را در آیه‌های قرآنی و اشعار شاعران جستجو می‌کنند. مقاله‌های حسین بشیریه، رامین جهانگل و سعید حجاریان به ترتیب عبارت است از: «پیش‌درآمدی بر تاریخ اندیشه تساهل سیاسی»، «مهاتما گاندی، پیام آور رواداری»، و «ارهاب». مقاله کوتاه حجاریان، نقد آرای مصباح است.

بهاء‌الدین خرمشاهی، «مدارا در قرآن» را بررسی می‌کند. او مدارا را به دو قسم پسندیده و ناپسند تقسیم می‌نماید. عبدالحسین زرین‌کوب در «تسامح، مادر تمدن انسانی اسلام»، رویکردی تاریخی دارد. «خشونت یا رأفت؟»، عنوان مصاحبه‌ای است با زنجانی. عبدالکریم سروش در مصاحبه «دیانت، مدارا و مدنیت» معتقد است تمدن می‌تواند خشونت را مهار کند. عمل‌گرایی محض به قتل و حذف افراد منجر می‌شود. احکام مربوط به ارتداد باید مورد بازبینی قرار گیرد. مقاله‌های کاظم عابدینی مطلق و حمید عنایت به ترتیب عبارت است از: «انگاره تساهل و تسامح» و «در حکمت تساهل». دیگر مقاله‌های این مجموعه عبارتند از: «شیطان اولین فاشیست است» از اکبر گنجی، «دیگرپذیری دگراندیشان» از آلتا گوکالپ، «نامه‌ای در باب تساهل» از جان لاک، «دین، مدارا و خشونت» (میزگرد محمد مجتهد شبستری و محسن کدیور)،

«فراتر از تسامح» از ضیاء موحد، «بحثی در معنای تسامح» از مجتبی مینوی، «تنوع آراء، مدارا و آزادی بیان» از عبدالله نوری، «رواداری» از محمدرضا نیکفر، و «روان شناسی اجتماعی خشونت» از نیکو کلانی. به عقیده مجتهد شبستری غرض از نوشتن قانون اساسی، مقید کردن قدرت است. بر عکس پافشاری بر ساختارهای سیاسی و اجتماعی گذشته، فراهم آورنده خشونت می باشد. به عقیده کدیور نه سنت بطور کامل اقتضای خشونت دارد، نه مدرنیته به طور مطلق اقتضای نبود خشونت. بنابراین حقوقی مانند حق حیات، حق امنیت و حق آزادی در چارچوب فقهی - کلامی سنتی قابل اثبات می باشد. مقاله عبدالله نوری، بخشی از دفاعیه های او است، و رویکردی قرآنی به مسأله تسامح دارد.

ک TM

۱۷۳- تساهل و تسامح اخلاقی، دینی، سیاسی

محمود فتحعلی. چاپ اول: قم، طه، ۱۳۷۸. ۱۵۵ ص.

این کتاب که جلد هفتم «تازه های اندیشه» است، از چند عنوان کلی تشکیل می شود: کلیات، مبانی نظری تساهل و تسامح، تساهل اخلاقی، تساهل دینی، تساهل سیاسی و پیوست ها. مدارا در فرهنگ اسلام سابقه ای دیرینه دارد، و در فرهنگ غرب نیز ابتدا صبغه دینی داشت. در معنای اصطلاحی تساهل چهار عنصر وجود دارد: تنوع و اختلاف، ناخشونودی و نارضایتی، آگاهی و وجود قدرت بر مداخله. اقسام تساهل عبارت است از: سلبی و ایجابی، سیاسی و دینی و اخلاقی، مطلق و نسبی، و در مقام عمل و نظر. مبانی هستی شناختی تساهل را در اختلاف موجودات، و مبانی معرفت شناختی آن را در نسبییت شناخت می توان جستجو نمود. مبانی اصلی تساهل اخلاقی، نسبییت گرای اخلاقی است. این مبنا از جانب نویسنده مورد بررسی قرار می گیرد.

دین با توجه به غایت آن، مقتضای تساهل در اصل پذیرش و انتخاب هدایت است. فتحعلی با بررسی آیه های مربوط به پذیرش اصل دین، در تشریح احکام، در روابط با پیروان سایر ادیان و نسبت به سایر مسلمان ها از یک طرف، و بررسی آیه های جهاد و قصاص و امر به معروف از طرف دیگر، نتیجه می گیرد اسلام درباره اصل پذیرش دین و شکل انجام احکام، سهل گیر؛ و نسبت به حق مداری و حق محوری و سعادت انسان، سخت گیر است. وی سپس تساهل سیاسی را در اندیشه افلاطون تا راولز مرور می کند.

ک TM

۱۷۴- تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق

عبدالهادی حائری. چاپ دوم: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴. ۳۹۸ ص.

کتاب از دیباچه، شش فصل و نتیجه تشکیل شده است. نویسنده در بیان انگیزه خود از تألیف این کتاب، می نویسد که هدف او آن است تا واکنش رهبران مذهبی را در برابر انقلاب مشروطیت، چه از نظر درگیری عملی و چه از نظر کمک های فکری آنان در انقلاب، در چارچوب فعالیت های مشروطه خواهی و نوشته های سیاسی نایینی مورد بررسی و پژوهش قرار دهد.

«ریشه های فکری مشروطیت در ایران»، عنوان فصل اول است. در این فصل، نویسنده می کوشد تا پژوهشی در سیر اندیشه های ایرانیان در باب دموکراسی و مشروطه خواهی تا پیش از انقلاب مشروطیت انجام دهد.

فصل دوم در مورد «موضع رهبران روحانی شیعه در برابر دستگاه سیاست» است. نویسنده در این فصل درباره تئوری حکومت شیعه، سازمان روحانیون، نیروهای مخالف روحانیون، و نقادی‌های روشنگرایانه برخی از نمایندگان اسلام بر ضد حکومت بحث کرده، استدلال خود در مورد علت‌های ورود در انقلاب مشروطیت را مطرح می‌کند. وی آنگاه اصطلاح «مرجع تقلید» را توضیح داده، به ذکر نام مراجع تقلید از صاحب جواهر تا بروجردی می‌پردازد. نویسنده در بحثی تحت عنوان «نیروهای ضد رهبران مذهبی»، از چند جریان نام می‌برد که مقام مجتهدان شیعه را مورد تهدید قرار داد: ۱- جنبش اهل حق، ۲- اخباری‌ها، ۳- جنبش فلسفی، ۴- شیخی‌ها، ۵- شورش آقاخان محلاتی، ۶- خیزش بابی‌ها، ۷- شورش سیدعالمگیر. حائری در عنوان «علمای ایرانی مقیم عراق و مشروطیت»، به برخورد مثبت علمای ایرانی با مشروطه می‌پردازد و آن را مورد بررسی قرار می‌دهد نویسنده در ادامه، به دیدگاه علمایی چون آخوند خراسانی، طهرانی و مازندرانی در مورد مشروطه می‌پردازد. وی نظریه‌های آنها را در این باره بر اساس تلگراف‌ها و روزنامه‌های آن زمان بررسی می‌کند. حائری، از میان علما به دیدگاه‌های نایینی و کتاب *تنبيه الامه و تنزيه المله* او می‌پردازد. نایینی بر آن است که در نظام استبداد، سه ظلم روا می‌شود: ظلم به خدا، ظلم به امامت و ظلم به مردم. اما در مشروطه تنها یک ظلم وجود دارد و آن ظلم به امامت است. بنابراین، مشروطه بهتر است، نه آنکه ایده آل باشد.

فصل سوم، «زندگینامه نایینی: نقش رهبران مذهبی در سیاست» عنوان گرفته است. حائری در فصل چهارم به «ریشه‌های فکری نوشته‌های سیاسی نایینی» می‌پردازد. وی می‌نویسد که نایینی در واکنش به علمای ضد مشروطه، که وی آنها را «شعبه استبداد دینی» می‌خواند، کتاب *تنبيه الامه و تنزيه المله* را به جهت «حفظ بیضه اسلام» نوشت. عنوان فصل پنجم، «انواع حکومت‌ها: استبدادی و مشروطه» است. در این فصل آمده که با توجه به تأثیرپذیری نایینی از اندیشمندان و نوگرایان دنیای اسلام، وی بر آن بود که مشروطه را با اسلام آشتی دهد. در این فصل، حائری می‌کوشد تا نشان دهد که چگونه نایینی یک نظام مشروطه در چارچوب مکتب شیعه را توصیف می‌کند.

«کارکرد نظام مشروطه»، عنوان فصل آخر کتاب است. آنچه که در این فصل مورد بررسی قرار گرفته، کارکرد یک نظام مشروطه متناسب با ایران از دیدگاه نایینی است. به همین خاطر است که نایینی ایجاد یک قانون اساسی مدنی را سفارش می‌کند که در آن، اعمال و وظایف مشخص شده باشد.

ک.م.ت

۱۷۵- تصورات الامه المعاصره

ناصر. الطبعة الثانية: بيروت، دار امواج، ۱۹۹۴. ۵۶۰ ص.

این کتاب که عنوان فرعی اش «دراسة تحليلية لمفاهيم الامه في الفكر العربي الحديث والمعاصر» است، از مقدمه، چهاربخش (و پانزده فصل) و خاتمه تشکیل می‌شود. نویسنده در مقدمه، هدف خود را تغییرات مفهوم «امت» در تفکر عربی حاضر قرار داده، و بدیهی است به تفکر اسلامی نیز می‌پردازد. نصار روش‌شناسی خود را برگرفته از روش‌هایی مثل روش تحلیل متون و روش تحلیل گفتمان می‌داند، هر چند تفاوت‌هایی نیز ذکر می‌کند.

بخش اول، «تصورات دینی» عنوان دارد. نویسنده در این بخش از سه روش در تبیین مفهوم «امت اسلامی» یاد می‌کند: ۱- روشی که با توجه به متعذر بودن تحقق کامل وحدت اسلامی، درصدد است به شکل جزئی آن را متحقق سازد، ۲- روش رادیکالی که وحدت کامل با مرکزیت وحدت اسلامی را خواستار است، ۳- روش واقع‌گرایانه انتقادی که معتقد است تاریخ،

وحدت دینی و متمرکز شدن دولت بر دین را به شکل منفی تجربه کرده، اما مورد دیگر شکل های اتحاد با دین را مفتوح گذاشته است. وی روش اول را روش غالب و معمول، روش دوم را «تصور دینی سیاسی»، و روش سوم را «تصور دینی غیرسیاسی» می خواند. وحدت سیاسی در نظر سیدجمال و عده از نوع اول است.

به اعتقاد اسدآبادی وحدت دینی عبارت است از وحدت جامعه و شریعت، نه وحدت دول و حاکمیت سیاسی. کواکبی نیز به وحدت امت از نظر دینی (نه از حیث سیاسی) نظر داشت، اما نظریه رشیدرضا در *الخلافة او الامامة العظمی* به دلیل پیشنهاد احیای خلافت، شکل سیاسی هم پیدا کرد. نصار برای روش رادیکالی (تصور دینی سیاسی)، اخوان المسلمین و سیدقطب را مثال می زند. به عقیده عبدالقادر عوده نیز اسلام همان گونه که امت واحده ای دارد، باید دولت واحدی نیز داشته باشد. نماینده تفکر سوم (تصور دینی غیرسیاسی)، علی عبدالرازق در کتاب *الاسلام و اصول الحکم* است.

عنوان بخش دوم و سوم کتاب، «التصورات اللغویة»، و «التصورات الاقلیمیة» است. در واقع نصار در بخش دوم ظهور دولت در سایه تصورهایی زبانی امت را نشان می دهد، همان طور که محور بخش سوم بحث های جغرافیایی امت می باشد. در این که دولت از عناصر اصلی تکوین امت است یا نه، اختلاف وجود دارد. رفاعه طهطاوی اولین کسی است که نظریه «جغرافیای سیاسی امت» را مطرح کرده، هرچند آن را از نظر مفهومی به شکل کامل تبیین نکرد. عنوان بخش آخر، «التصورات السیاسیة» است. نویسنده نتیجه می گیرد که چون تصورهایی دینی، زبانی و جغرافیایی برای امت به نتیجه کامل نرسید، تصور سیاسی «امت» نیز نتوانسته از مبانی نظری منسجمی برخوردار باشد.

ک TM

۱۷۶- تطور الفكر السياسي الشيعي من الشوري الي ولاية الفقيه

احمد الکاتب، الطبعة الاولى: لندن، دارالشوري، ۱۹۹۷. ۴۴۸ ص.

مقدمه، سه بخش و خاتمه، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. هدف نویسنده از نگارش این کتاب نشان دادن سیر تفکر سیاسی شیعه از شورا (در عصر اهل بیت) به سمت ولایت فقیه (در عصر حاضر)، و رد نظریه ولایت مطلقه امام خمینی می باشد. نظریه ولایت فقیه قبل از نراقی سابقه نداشته است، و حتی خود تولد امام مهدی (ع) نیز دلیلی ندارد. بخش اول که دارای شش فصل است، با عنوان «نظریه امامت الهی برای اهل بیت» درصدد اثبات نقش مؤثر شورا در زمان معصومین (ع) می باشد. حضرت علی (ع) به رأی مردم گردن نهاد، و با اهل شورا پس از مرگ عمر جدل نکرد؛ و اگر حدیث غدیر دلالتی بر امامت او داشت، بطور حتم امام به آن استدلال می نمود. وی در نهج البلاغه به صراحت می گوید: «من ایمن از خطا نیستم، جز آن که خدا مرا کفایت کند». بقیه امامان هم در طول زمان بر حق امامت نصبی خود تصریح نکردند. کسی که به نظریه امامت عقیده دارد، به دلیل مظلومیت امامان در طول تاریخ ناچار باید نظریه تقیه را نیز قبول کند. مسلمانان صدر اسلام از عصمت و نصب امامان، چنین برداشتی که شیعه دارد، نداشتند. بخش دوم کتاب وجود و تولد امام مهدی (ع) را زیر سؤال می برد.

«تغییر فکر سیاسی شیعه در عصر غیبت»، عنوان بخش سوم است، و سه فصل دارد. نظریه امامت، حق انتخاب را از مردم می گیرد. نظریه امامت که در ابتدا شورش و انقلاب را الهام می کرد، در طول زمان به مسامحه با دولت های متغلب، و فراموش نمودن علت های تشریح زکات و خمس و انفال تبدیل شد. فقها با طرح گشوده بودن باب اجتهاد، مدعی نیابت واقعی از امام مهدی شدند. برخی فقهای شیعه به ولایت مقیده، برخی به واگذاری قدرت به شاهان و برخی به ولایت مطلقه فقیه معتقد هستند. این درحالی است که برخی همانند نایینی سعی در وارد کردن مفاهیم دموکراتیک در نظریه سیاسی شیعه دارند. امام خمینی بین نظریه نیابت عامه و نظریه ولایت فقیه جمع کرد. نظریه نیابت عامه، فرع نظریه نیابت خاصه (برای

وکلاي چهارگانه) است. نظريه ولايت فقيه علاوه بر آن که مسأله فوق را نمي تواند اثبات کند، بر روايت هاي ضعيفي تکیه مي کند، و ديکتاتوري ديني (و نفي نقش مردم در حکومت) را به همراه مي آورد. اميد آن است که نظريه سياسي شيعه در طول زمان به نظريه شورا رجعت نمايد.

ک TM

۱۷۷- تعامل دیانت و سیاست در ایران

موسی نجفی. چاپ اول: تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۷۸. ۴۰۲ ص.

این کتاب پنج بخش دارد: «فتوای پاک نمودن سیاست ایران»، «منطق سیاسی پیشوایان دین در نفی سلطه غرب در ایران»، «تفسیر شریعت خواهان از مشروطیت»، «مقابله فرهنگ دینی با سیاست تهاجم فرهنگی غرب»، و چند کتاب و رساله سیاسی از پیشوایان دینی. بخش اول به جریان تحریم تنباکو و فتوای میرزای شیرازی اشاره دارد. نویسنده به جنبه های این فتوا با توجه به شرایط داخلی و خارجی اشاره می کند، و گرایش سیدجمال الدین اسدآبادی را تا اندازه ای از میرزا و مدرس متفاوت می داند. روزنامه اختر در آن زمان، سکولاریسم را ترویج می کرد. فتوای تحریم دو محور اساسی داشت: «تکوین رهبری ولایی»، و این که «تماس دست اجنبی، تنباکوی ایران را آلوده کرد». در آن دوران که وسایل ارتباط عمومی چندان وجود نداشت، این خبر به زودی منتشر شد.

بخش دوم به مقابله دیانت با سیاست، امتیازنامه ها و نفی منطقه نفوذ اروپا در ایران از دیدگاه سیدشفتی می پردازد. حاج ملاعلی کنی با امتیازنامه رویترو و سکولاریسم مهاجم شبکه ماسونری در ایران مخالفت می ورزید. بخش سوم مروری بر مبارزات شیخ فضل الله نوری علیه اباهیت و نظریه سیاسی نایینی (مشارکت سیاسی در نظام حکومتی قدر مقدور) دارد. شیخ فضل الله با استبداد سکولاریسم مشروطه مخالف بود. حاج آقا نورالله اصفهانی در کتاب مقیم و مسافر، جوهره روزگار صدر اسلام را عمل به قانون، شورا، عدالت و آزادی معرفی می کند. بخش بعد به مناظره و بحث آزاد پیشوایان شیعه با مبلغان مذهبی غرب (مبلغان مسیحی) و ابعاد تبلیغ کلیسا در ایران می پردازد. قسمتی از این بخش، مصاحبه با نویسنده راجع به اصول شناخت تاریخ ایران در دو قرن اخیر است. بخش آخر را رساله های ذیل تشکیل می دهد: محاوره مع السفیرین (کاشف الغطاء)، خطابه در خصوص اتحادیه اسلامیة مسلمین، درباره فتوای جهاد در انقلاب اسلامی عراق علیه انگلستان، و تاریخ مختصر نفت در دنیا (زند کرمانی).

ک TM

۱۷۸- تفاوت حکومت جمهوری اسلامی و جمهوری دموکراتیک

حشمت الله مقصودی. چاپ اول: قم، الهادی. ۲۴ ص.

چنانکه از نام کتاب نیز برمی آید، مروری کوتاه بر فلسفه حکومت و بیان تفاوت های جمهوری اسلامی و دموکراتیک است. به نظر نویسنده، فلسفه حکومت، یعنی علت پیدایش آن، و در این باره، نظریه های مختلفی وجود دارد:

۱- نظریه قهر و غلبه،

۲- ضرورت زندگی اجتماعی،

۳- قرارداد اجتماعی،

۴- حفظ منافع سرمایه داران.

برای توجیه حکومت اسلامی نیز، هم دلیل عقلی وجود دارد، هم دلیل نقلی. و اجرای احکام قرآن، بدون وجود حکومت اسلامی ممکن نیست.

نویسنده می گوید که حکومت ها را می توان به دیکتاتوری (استبداد جمعی یا فردی)، مشروطه سلطنتی و جمهوری تقسیم کرد. در نظام جمهوری اسلامی، اراده مردم را قانون الهی محدود می کند، ولی در جمهوری دموکراتیک، انسان ها از این قید آزادند. به عقیده او، در جمهوری اسلامی، قوانین جاریه با قرآن تطبیق می شود و مذهب دارای ضمانت اجرایی است؛

اما جمهوری دموکراتیک، نسبت به مذهب بی تفاوت است و در چنین نظامی ممکن است جنگ داخلی رخ دهد، چون مردم به واسطه مذهب به هم پیوند نخورده اند. در جمهوری دموکراتیک، خطر دیکتاتوری حزبی هم وجود دارد.

TMک

۱۷۹- تفسیر آفتاب: نگرشی به رسالت اسلام و حماسه انسان در رهبری امام خمینی

محمد رضا حکیمی. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. ۴۶۵ ص.

کتاب حاضر از ده بخش تشکیل می شود. بخش اول و دوم، «شناخت نهادها» عنوان دارد و به بحث هایی مانند جریان های رهبری در تاریخ، حکیمان و مصلحان، شناخت های لازم در تأمین سعادت، کاستی های مکتب های فلسفی، اتحاد دیانت و سیاست، اصل امامت و مرجعیت و سنخیت در پیشوایی، می پردازد. جدایی دین از سیاست، تبلیغی خطرناک است، و عقل می تواند به اتحاد آن دو حکم کند. فصل های بعد به تحلیل انقلاب ایران و شخصیت امام خمینی می پردازد. از دیدگاه حکیمی، انقلاب ایران دارای چستی ایدئولوژیک بود و جهان را غافلگیر کرد.

TMک

۱۸۰- تفصیل و تحلیل ولایت مطلقه فقیه

نهضت آزادی ایران. ۱۳۶۷. ۱۵۶ ص.

نوشته فوق که نظریه ولایت مطلقه فقیه را «انقلاب چهارم» می خواند، در پی کنکاش در این نظریه و نشان دادن مخالفت شیخ انصاری، آخوند خراسانی، نایینی و دیگران می باشد، و از چهار بخش تشکیل می شود. «تاریخچه و تحلیل انقلاب چهارم»، عنوان بخش اول است. رهبر انقلاب در طول زمان و با حرکت های گام به گام سعی کرد بن بست ها را بر اساس اصالت قدرت، یکی پس از دیگری بگشاید. در واقع چون اسلام مساوی روحانیت دانسته شده، روحانیت نیز قدرت فائده اسلام را پیدا خواهد کرد.

بخش دوم «بررسی عقیدتی از دیدگاه قرآن و سنت و عترت» عنوان دارد. ولایت مطلقه فقیه، ابتکار امام خمینی است، و در قرآن و سنت و کلام فقها سابقه ندارد. نهضت آزادی سپس وارد بحث قرآنی و روایی، برای اثبات مدعی خود می شود. اصل بر نبود ولایت فقیه است، و هیچ یک از روایت های این موضوع، کلمه «ولایت» را یادآوری ننموده اند. در واقع استدلال کنندگان، از روایت های در مورد قضا برای اثبات ولایت فقیه استفاده کرده اند. علاوه بر آن، اکثر روایت های مورد استدلال، اجمال دارد. در این بخش آرای شیخ انصاری، آخوند خراسانی و نایینی در کاوش نظریه ولایت مطلقه فقیه ذکر شده است. نتیجه آن است که حکومت از احکام اولیه نیست، و با توسل به اصل مصلحت، قراردادهای را یک طرفه نمی توان باطل نمود. «بررسی حقوقی و قانونی از دید انقلاب و نظام: تعارض ها و تناقض ها»، عنوان بخش سوم است. نظریه ولایت مطلقه فقیه با نظریه های قبلی امام، و با قرآن و سنت و قانون اساسی تعارض دارد. خود امام می گوید هر کس مخالف قانون عمل کند، دیکتاتور است. بخش آخر به «جنبه های سیاسی - اجتماعی و جمع بندی نهایی» می پردازد. حکومت های بشری، انتساب و انشعاب از ولایت مطلقه خدا ندارند. حکومت نمی تواند احکام دین را تغییر دهد.

TMک

۱۸۱- تفکیک الیتموقراطیة

رفیق حبیب. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۷ ق. ۱۲۷ ص.

کتاب از یک مقدمه و چهارده عنوان تشکیل شده است. نویسنده در مقدمه، رویارویی اسلام و مدرنیته را مطرح می کند و چاره جویی های سیاسی امت عرب و مسلمان را بررسی می نماید.

رفیق حبیب در عنوان اول به استعمار و تغییر شکل آن از استعمار نظامی به استعمار اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی می پردازد. وی در عنوان بعد این سؤال را مطرح می کند آیا پذیرش دموکراسی در اسلام به معنای پذیرش دموکراسی غربی است؟ به عقیده حبیب، پلورالیسم در مبانی اسلام وجود دارد.

«دموکراسی اسلامی» به معنای پذیرش الگوهای دموکراسی غربی نیست، چرا که در این صورت فرهنگ و میراث فکری ما نابود می شود. پلورالیسم مبنای مستحکمی برای امت اسلامی است. در این میان وسایل ارتباط جمعی با تکیه بر تکنولوژی پیشرفته «فتنه» ای آغاز نموده اند، که یکی از مصادیق آن «مبارزه با تروریسم» است. این عنوان، اسطوره ای بیش نیست.

نویسنده در عنوان بعد (تروریسم و تمدن اسلام) معتقد است چیستی اسلام، خشونت و ترور نمی باشد. امروزه بین تمدن اسلامی و سکولاریسم غربی، جنگ بی امانی وجود دارد. غرب می خواهد دموکراسی را به تمدن غربی، و خشونت و ترور را به تمدن اسلامی نسبت می دهد. آن ها حرکت تاریخ را ارتجاعی، و جهت مدرنیته را ضد ارتجاع و همراه با انقطاع تاریخی می دانند.

یکی از علت های عقب ماندگی مسلمانان، تضاد داخلی امت اسلامی است. غرب گاهی در بدن مسلمانان و گاهی در عقل آنان رخنه می کند. قصه بوسنی، از میان بردن فیزیکی امت اسلامی بود. به عقیده نویسنده، «انقطاع تاریخی» صحت ندارد، و تاریخ رو به سمت جلو در حرکت همیشگی است. رمز عقب ماندگی مسلمانان را باید در دوری گزیدن از ارزش ها و امور مقدس اسلامی جستجو کرد. تمدن عربی و غربی نمی توانند حالت مسالمت آمیز داشته باشند، و در نهایت باید منتظر برخورد این دو تمدن باشیم.

ک TM

۱۸۲- تلقی فاشیستی از دین و حکومت

اکبر گنجی. چاپ دوم: تهران، طرح نو، ۱۳۷۸. ۴۱۴ ص.

عنوان فرعی کتاب، «آسیب شناسی گذرا به دولت دموکراتیک توسعه گرا» است، و از مقدمه دو بخش و پیوست ها تشکیل می شود. بر اساس مقدمه، اندیشمندان چهار نوع برداشت فیلسوفانه، عارفانه، متکلمانه و فقیهانه از دین به دست می دهند. علاوه بر دیدگاه مخالفان نظریه ولایت فقیه، سه نظریه دیگر وجود دارد: نگرش سلطنتی به ولایت فقیه، نگرش فاشیستی به ولایت فقیه و نگرش دموکراتیک به ولایت فقیه. قانون اساسی ایران به نگرش سوم نزدیکتر است.

مقاله «مطهری و تحول معرفت دینی» (در بخش اول) ابتدا در مجله کیان، شماره ۴ (اسفند ۱۳۷۰) چاپ شده بود. مطهری به پویا بودن فقه تأکید داشت. مقاله «جامعه شناسی تحول معرفت دینی در حوزه اندیشه سیاسی» در مجله کیان، شماره ۱۰ (اسفند ۱۳۷۱) به چاپ رسیده بود. فلسفه سیاسی در میان مسلمین، خاصه شیعیان، رشد چندانی نداشته است. در فلسفه سیاسی قدیم، قدرت مطلقه از آن حاکم بود. پس سؤال اصلی این بود که چه کسی باید حکومت کند؟ مقاله بعد با عنوان «مشروعیت، ولایت، وکالت» نیز در همان مجله، شماره ۱۳ (مرداد ۱۳۷۲) به زیور طبع آراسته شده بود. نظریه نایینی، مشروعیت مدنی؛ و نظریه محمدجواد لاریجانی و مصباح؛ مشروعیت الهی است.

«دولت دینی و دین دولتی» که در مجله کیان شماره ۴۲ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۷) چاپ شده بود، دو نظریه دولت دینی (که فقه را جوابگو می‌داند) و دین دولتی (که به ولایت مطلقه و اصل مصلحت نیاز دارد) را با هم مقایسه می‌کنند. گنجی در مقاله بعد با عنوان «رهبری: انتخاب مستقیم، برای زمان محدود و نظارت مستمر» (که در راه نو، ش ۲۰، ۱۴ شهریور ۱۳۷۷) چاپ شد، معتقد است محدود شدن زمان رهبری با عقل و نقل سازگاری دارد. مقاله‌های بعد، «مطهری، رویاروی خزعلی، مهدوی کنی و مصباح یزدی»، «ناطق نوری و فصل الخطاب حقیقت»، «دادگاه ویژه روحانیت و فصل الخطاب تاریخ و اشخاص» و «خزعلی و خاتمی از نگاه امام راحل» نام دارند.

در بخش دوم نیز مقاله‌های «غرب ستیزی و دینداری»، «اولین فاشیسم، شیطان است»، «ایدئولوژی خشونت و بحران مشروعیت»، «فاشیسم از معاصی بزرگ است»، «سیاست زدگی نظامیان»، «ترمیم کابینه و مراجعه به آرای عمومی»، «سه چهره، چند نکته»، «حکایت همچنان باقی است»، «حق نخواستن»، «نگاهی به جنبش فاشیستی ایران» و «دین انسانی، سوسیالیسم انسانی» جای گرفته‌اند.

در پایان کتاب پیوست‌هایی از شکایت و شکوایه‌هایی در زمینه فعالیت‌های سیاسی نویسنده به چشم می‌خورد.

ک TM

۱۸۳- تنبیه الامه و تنزیه المله یا حکومت از نظر اسلام

محمدحسین نایینی. چاپ هشتم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۱. ۱۴۲ ص.

این کتاب که با مقدمه‌ای از سید محمود طالقانی و پاورقی و توضیحات او به چاپ رسیده، کتابی است در زمینه حکومت در دیدگاه اسلام و شیعه، و اصول و مبانی مشروطیت. که نویسنده آن یکی از علمای بزرگ مشروطیت است، در اوج کشمکش‌های فکری درباره مبانی مشروطیت، و در آن دوره نوشته شده، دارای مقدمه، پنج فصل و خاتمه است.

در مقدمه، نایینی از حقیقت استبداد و مشروطیت دولت، قانون اساسی، مجلس شورای ملی، معنای حریت و برابری بحث کرده است. او حکومت استبدادی را حکومتی خودرأی می‌داند که برای خود حق تصرف در اموال اشخاص قایل است. این شیوه حکومت، مردم را اسیر و مقهور می‌کند و دارای حاکمیت مطلق است.

به نظر نایینی، محدود کردن اختیارات حاکم مستبد با قانون اساسی و تشکیل مجلس شورای ملی، از راه‌های نجات از استبداد است. او در بحث از تساوی حقوق و احکام تمام افراد با شخص والی، برابری را نشانه سعادت امت و آن را سیره پیامبر(ص) ذکر می‌کند و سپس در اقسام برابری و موارد آن، بحث می‌کند.

بعد از مقدمه، نویسنده در فصل اول از اساس و حقیقت سلطنت بحث می‌کند و حقیقت سلطنت را عبارت از ولایت بر حفظ نظم و به منزله شبانی گله می‌داند، به همین جهت آن را موقوف به نصب الهی می‌داند، چرا که مالک حقیقی اوست. او تفصیل بحث را به بحث از امامت موکول می‌کند و انحراف از این حقیقت را انحراف از اصل سلطنت می‌داند.

وی در فصل دوم، ضرورت محدودیت سلطنت اسلامی را برای اجرای امور ضروری در عصر غیبت یادآور می‌شود. به اعتقاد او، تصرفات حاکم، برای ایجاد نظم در مملکت و حفظ آن جایز است و این امر در مشروطیت هم تحقق می‌یابد؛ چرا که شکلی از محدود کردن اختیارات است.

در فصل سوم، به طور کلی از کفایت مشروطیت برای محدود کردن قدرت حکومت بحث می‌شود. نایینی می‌گوید که از راه قانون و مجلس، آن قدرت مطلقه محدود می‌شود؛ و بدین لحاظ مشروطیت، مشروعیت دارد.

نویسنده در فصل چهارم، به شبه‌های وارده در مورد مشروطیت از جمله انتخابات، گماشتن هیئت نظارت و تأسیس مجلس شورا و قانونگذاری پاسخ می‌دهد.

در فصل پنجم کتاب نیز، راه‌های مشروعیت و صحت اعمال و اوصاف وکلا و وظیفه ملت و وکلا، بیان شده است.

ک. TM

۱۸۴- توافق و تزامم منافع ملی و مصالح اسلامی

هادی نخعی. چاپ اول: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۶. ۳۷۵ ص.

این کتاب با عنوان فرعی «بررسی تطبیقی سیاست خارجی دولت‌های ملی و اسلامی»، از مقدمه و سه بخش (و در مجموع شش فصل) تشکیل شده است. هدف نویسنده آن است که بر نقش منافع ملی (همانند دولت‌های لائیک) و مصالح اسلامی (اهدافی که بدون در نظر گرفتن نفع خاص برای

گسترش عقیده و عزت مسلمین و جنبه‌های مادی و معنوی آن‌ها تعریف می‌شود) در سیاست خارجی دولت اسلامی تأکید کند. غرض او از قید «اسلامی»، نوع نگرش امام خمینی به اسلام است. به نظر نخعی اول این که سیاست خارجی دولت لائیک با سیاست خارجی دولت اسلامی تفاوت دارد، دوم این که اهداف سیاست خارجی به شکل مرحله‌ای باید انجام شود، و سوم این که مشخصه اسلامی نظام جمهوری اسلامی ایران ایجاب می‌کند که در سیاست خارجی علاوه بر منافع ملی به مصالح اسلامی نیز توجه شود.

بخش اول با عنوان «بحث‌های نظری سیاست خارجی دولت ملی» از دو فصل تشکیل شده است: «کالبد شکافی دولت ملی» و «سیاست خارجی دولت ملی». اگر یادآور روند جدا شدن «قدسیت» از «سیاست» از جمله در سیاست خارجی نشویم، نمی‌توان به تفاوت چینی دو نگرش لائیک و اسلامی در سیاست خارجی واقف شد. بحث‌های مهم این بخش عبارت است از تعریف ناسیونالیسم، قدرت ملی، اهداف ملی، طرح و اجرای سیاست خارجی و تبیین جایگاه اخلاق در سیاست خارجی دولت ملی.

«مباحث نظری سیاست خارجی دولت اسلامی»، عنوان بخش دوم است و دو فصل آن به «بنیان‌ها و عناصر تشکیل دهنده دولت اسلامی» و «سیاست خارجی دولت اسلامی» می‌پردازد. ارکان «اسلام سیاسی» (مانند ارتباط اسلام با سیاست و نظریه ولایت فقیه)، تفاوت ملت با امت و تعریف دارالاسلام، در فصل سوم مورد بحث قرار می‌گیرد. فصل بعد به «سیاست خارجی دولت اسلامی» می‌پردازد. در اینجا نویسنده به ده اصل در سیاست خارجی دولت اسلامی اشاره می‌کند: نفي سبیل، کسب قدرت، اخوت اسلامی، تألیف قلوب، دعوت، یکپارچگی سیاسی دارالاسلام، جهاد تدافعی (رفع موانع استقرار اسلام در جهان)، وحدت، استکبار زدایی و تشکیل جامعه آرمانی.

نویسنده در بخش آخر وارد «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» می‌شود، و طی دو فصل به «الزامات و ضرورت‌های ناشی از دو مشخصه ملی و اسلامی (تلفیق منافع ملی و مصالح اسلامی)» و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قانون اساسی می‌پردازد. مشخصه «اسلامی»، خصیصه فراگیر و معروف اصلی نظام پس از انقلاب اسلامی است، و تجربه ایران شیعی، آزمون موفق از نظریه بازگشت به اسلام و ارایه ایدئولوژی تشیع وحدت بخش می‌باشد. اعتقاد اسلامی با پذیرش نوعی ملیت سازگار است، و به هر حال نمی‌توان از محدودیت‌های سرزمینی چشم‌پوشی کرد. از طرف دیگر دولت اسلامی باید «مصالح اسلامی» را نیز مد نظر داشته باشد. در مورد تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز باید

گفت عده ای نقش منافع ملی، و عده ای نقش مصالح اسلامی را بزرگ می کردند، و بالاخره ترکیبی از آن دو به تصویب رسید.

TMک

۱۸۵- توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی(ع)

علی اکبر علیخانی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۳۱۵ ص.
کتاب از یک مقدمه و سه فصل تشکیل شده است. هدف این تحقیق، استنباط و استخراج پاره ای از شیوه های حکومتی و توسعه سیاسی از دیدگاه اسلام می باشد. دو مفروض نویسنده عبارت است از:

- ۱- امام علی(ع) نظریه سیاسی داشته اند،
  - ۲- برخی مبانی حکومت، عقلی هستند و در همه زمان ها و مکان ها قابل اجرا می باشند.
- علیخانی در فصل اول «نظام سیاسی و توسعه سیاسی از دیدگاه حضرت علی(ع)» را مورد بررسی قرار داده است. موضوع اصلی بحث در این فصل، نظام سیاسی است، و بحث هایی مانند نخبگان مردم شکل فرعی دارند. او به اصولی مانند عدالت، نبودن ظلم، اصل نظارت و پاسخگویی، برابری در مقابل قانون، مشارکت مردم در تصمیم گیری، محوربودن انسان در اقتصاد و تقدم اصلاحات داخلی اشاره می کند.
- فصل دوم با عنوان «مردم و توسعه سیاسی از دیدگاه حضرت علی(ع)» به نقش مردم و جامعه در حکومت می پردازد. مردم در انتخاب رهبران مشارکت دارند و با نخبگان و نظام سیاسی دارای تعهداتی متقابل می باشند. علیخانی در این فصل به اهمیت خردورزی و علم گرایی اشاره هایی دارد.
- فصل سوم، «نخبگان و توسعه سیاسی از دیدگاه حضرت علی(ع)» نام گرفته است. وی در این فصل اصولی مانند اصل محوریت نخبگان، اصل نگرش انسانی به قدرت، اصل نفی فریب، اصل نفی گروه های غیر قانونی فشار و اصل زندگی برابر با فقرا را بدست می دهد. نویسنده، نظریه سیاسی مطلوب از دیدگاه امام علی را تئوری «عدالت، انسان، تکامل» نام نهاده است.

TMک

۱۸۶- تهافت الدراسات المعاصرة في الدولة و المجتمع

محمدطاهر منیرالشواف. چاپ اول: دارالشواف للنشر و التوزيع، ۱۴۱۵ ق. (۱۹۹۵ م). ۲۲۴ ص.
نویسنده در مقدمه طولانی خویش، از اصول تفکر در اسلام بحث کرده و از مبنای فکری بعضی از نویسندگان که بر اساس نظریه مادیت تاریخی و عقل، به مفهوم مارکسیستی که ماده را در ذهن، فلسفه، منطق، تربیت، اجتماع، فهم لغوی و برداشت شرعی دخالت داده اند، انتقاد کرده است و تفسیر و برداشت مادی از مفاهیم دینی این گروه از دانشمندان را غیرمطابق با وحی و برداشت بر اساس اصول تفکر دینی می داند. او قرآن، سنت، اجماع صحابه و قیاس را از راه های حجت قطعی می داند که ریشه در وحی دارد، و برداشت از مفاهیم بر اساس التقاط مادی و با تطبیق بر اساس احتیاج های خاص زمانه را غیرواقعی و خارج از اصول تفکر اسلامی دانسته و رد می کند.

او با تفسیر و برداشت های صحیح از برخی مفاهیم قرآنی، با یادآوری دلیل و استشهاد سخن به میان آورده است. از جمله مفاهیمی که به نظر نویسنده باعث این توهم های فکری شده، مفاهیم مربوط به دولت و بحث های اجتماعی است، که در چند فصل آن ها را بررسی نموده است.

نویسنده در فصل های اول و دوم کتاب، از مفاهیم خانواده، اقوام، قبایل و امم سخن به میان آورده، و در فصل سوم با استشهداد تاریخی و تحلیل دینی، مفهوم دولت، قانون اساسی، ارکان دولت و مسایلی نظیر بیعت و انتخاب را مورد بررسی قرار داده است. او وجود دولت را که دارای سرزمین، مردم و سلطه است، اختصاص به زمان حاضر نمی داند و این اندیشه را که دولت با این ویژگی مفهومی جدید است، رد می کند.

راجع به قانون و التزام به آن، برخی گمان کرده اند که در کتاب ها فقه اسلامی به آن پرداخته نشده، ولی نویسنده کتاب این ادعا را ناشی از نبود اطلاع آنان از کتاب هایی مانند احکام سلطانیه ماوردي، و السياسة الشرعية بين الرعي والرعيه از ابن تیمیه و نظیر آن می داند. مفاهیمی نظیر خلیفه، امام، امیرالمؤمنین و سلطان، در تاریخ اسلام بر رئیس دولت اطلاق می شده است. نویسنده می افزاید که مفهوم انتخاب یا بیعت در انتخاب خلفای راشدین، گویای شیوه ای از انتخابات است و انتخاب ابوبکر، عمر بن خطاب، عثمان بن عفان و علی بن ابی طالب، شیوه های متفاوت انتخاب رئیس دولت در تاریخ اسلام است. به گفته او، مفهوم بیعت در عهد اموی، عباسی و عثمانیان نیز نشانه هایی از راه های انتخاب رئیس دولت است.

فصل چهارم کتاب، اختصاص به بحث شورا و استبداد دارد، و از این دو مفهوم در این فصل سخن به میان آمده است. او شورا را از ارکان حکومت - چه برای مسلمین و چه برای غیرمسلمین - می داند و با استشهداد به قرآن، کیفیت مشخص و روش معین برای شورا را رد کرده است. او می گوید که آنچه در شورا مهم است، وجود ارتباط بین حاکم و رعیت است، خواه به صورت فردی یا مجلس واحد، و یا دو مجلس یا شیوه های دیگر نظیر کنگره، مجلس عوام و یا هر شکل دیگر. مهم، رسیدن به رأی سلیم و پایبندی به قانون و واقعیت آن است.

شواف، در فصل پنجم از نظام قضا بحث کرده است. او اقدام های رسول خدا(ص) نسبت به رفع خصومت را عملی بشری دانسته، که یکی از اسباب و لوازم حکومت است. به اعتقاد او، قضاوت حضرت، اشاره ای به ضرورت ارتباط داشتن با وحی ندارد و ایشان مطابق با بیانات، قضاوت می نمود. نویسنده سپس از انواع قاضی و قضاوت بحث کرده، و مقوله جدایی دین از دولت و اختصاص دین به امور روحانی، و اختصاص حکومت و دولت به معاملات و مجازات ها و ... را رد نموده است. او سپس از نظام مجازات و قصاص و دیات و حدود و احکام آن، در بخش های دیگر کتاب بحث کرده است.

ک TM

۱۸۷- التيارات الإسلامية وقضية الديمقراطية

حیدر ابراهیم علی. الطبعة الاولى: بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۶. ۳۹۱ ص.

مقدمه، سه بخش و پیوست ها، تشکیل دهنده اجزای کتاب حاضرند. بخش اول حرکت های اسلامی را از نظر اندیشه ای و تاریخی به بحث می کشد و از چهار فصل تشکیل می شود. حرکت های اسلامی از ظهور اسلام تا بحال به شکل زنجیروار به هم متصل بوده اند. این حرکت ها را می توان با گرایش های جامعه شناسانه یا اقتصادی تفسیر کرد. می توان گفت حرکت های اسلامی دارای چهار مرحله بوده اند: مرحله دعوت، تشکیل اجتماع های منظم، رفع نیازها (و حرکت) و رهبری (و استخلاف).

سپس نویسنده این مراحل را بر حرکت های اسلامی مصر، سودان، تونس، الجزایر، سوریه، فلسطین، مغرب و دیگر کشورهای عربی تطبیق می کند. در این بین نظریه های سکولار و اسلامی در رابطه با دین و سیاست یافت می شود. به عقیده نویسنده، شورا و دموکراسی دارای مبادی مختلفند، و نباید آن ها را یکسان فرض کرد. البته نقاط اشتراکی نیز بین این دو

مفهوم وجود دارد. بنابراین موضع شورا و دموکراسی نسبت به مسایلی مانند تعداد احزاب و جامعه مدنی دارای اشتراک ها و امتیازهای می باشد.

بخش دوم دموکراسی را در گفتمان برخی از حرکت های اسلامی مانند اخوان المسلمین، جبهه اسلامی الجزایر، جبهه ملی سودان و گروه های اسلامی تونس به بحث می کشد. بخش سوم کتاب، نسبت دموکراسی و اسلام را در دهه ۱۹۹۰ و ضمن مسایلی مانند جنگ دوم خلیج فارس طرح می کند.

ک.م.ت

۱۸۸- تيارات الفكر الاسلامي

محمد عماره. بیروت، دارالوحدہ، ۱۹۸۵. ۳۹۲ ص.

این کتاب درصدد است تفکر کلامی و سیاسی تفاوت زیر را بررسی کند: خوارج، مرجئه، معتزله، زیدیه، سلفیه، اشعریه، شیعه دوازده امامی، وهابیت، سنوسی ها و مهدویون. بحث های اصلی و فصل های کتاب بر اساس تقسیم های مزبور شکل گرفته است. خوارج به انقلاب مستمر اعتقاد داشتند، در حالی که برخی از گرایش های موجود در گروه مرجئه به دفاع از دولت، و برخی دیگر به مقابله با آن معتقد بودند. اصول پنج گانه معتزله عبارت است از: عدل، توحید، وعد و وعید، منزلت بین منزلتین و امر به معروف و نهی از منکر. ایشان معتقد بودند که امویان اصول اصیل اسلامی مثل شورا و بیعت را به پادشاهی تبدیل کرده اند، و بدین جهت باید علیه آن ها قیام نمود. سلفی گری قدیم به ابن تیمیه و ابن قیم، و سلفی گری جدید به سید جمال، عبده، کواکبی، عبدالحمید بن بادیس و امثال آن ها نسبت داده شده است. اشعری ها، تفکر سیاسی خاصی متمایز از اهل سنت ندارند.

نظریه امامت نزد شیعه تا اندازه ای شبیه نبوت است و بنابراین امام باید صفاتی بالاتر از بشر داشته باشد. چون شیعه همواره با نظم اجتماعی موجود معارضه داشته، یکی از شعارهای خود را تحقق عدالت اجتماعی قرار داده است. تقیه در معنای مذمومش، نوعی نفاق محسوب می شود. نظریه ولایت فقیه قبل از امام خمینی نیز سابقه داشت. ولی او بر عموم و سعه آن افزود. وی که از یک طرف وضع اسف بار مسلمان ها، و از طرف دیگر مبانی نظری حکومت اسلامی را مشاهده می کرد، به نظریه انقلاب گرایش پیدا نمود. حکومت فقها، غیر از حکومت مردم است، و احتمال دارد به نوعی حکومت فاشیستی و استبدادی بیانجامد، چرا که «الراد علی الفقیه، راد علی الله!». نویسنده در پایان به گرایش ضد استبدادی کواکبی و افکار ضداستعماری سیدجمال الدین اسدآبادی اشاره دارد.

ک.م.ت

۱۸۹- تئوري سياسي اسلام

ابوالاعلی مودودی. ترجمه محمدمهدی حیدرپور. نشر بعثت. ۵۱ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه مترجم، از چند عنوان تشکیل شده است. اسلام هرگز مجموعه ای درهم ریخته و پراکنده با روش های نامربوط نیست. پیامبران با شعار «لا اله الا الله»، در مقابل کفار و منافقان صف کشیدند. «نقطه آغاز تئوری سیاسی اسلام» و محور نظام اجتماعی پیامبران، اعتقاد است. اسلام نوعی نظام تئوکراتیک به شمار می رود، نه نظامی دموکراتیک. «هدف از محرمات الهی» (مانند حرمت ربا و شراب خواری)، صلاح فردی و اجتماعی بشر است. «هدف دولت اسلامی» چیزی جز برپایی عدل و داد نمی باشد.

دولت اسلامي بايد «دولت جهاني» شود، چون نمي تواند ميدان فعاليت هاي خود را محدود سازد. اين «دولت ايدئولوژيك» بايد به دست كساني اداره شود كه با احكام الهي آشنا هستند. به همين دليل است كه اسلام، «فرضيه خلافت» را به جاي «حكومت» به كار مي برد. به عقیده نویسنده «ماهیت دموکراسی در اسلام» با نظام غربی متفاوت است، و مصادیق آن، حق مساوی در خلافت و نبود تبعیض و تمایز در جامعه می باشد. اسلام به «هماهنگی اصالت فرد با اصالت جمع» معتقد است. خلیفه یا رهبر اسلامی، فقط مجری اراده هیأت عمومی مسلمانان می باشد.

۱۹۰- ثلاث رسائل: ولاية الفقيه، العوائد و الفوائد، دروس الاعلام و نقدها

السيد مصطفي الخميني. الطبعة الاولى: تهران، مؤسسه تنظيم و نشر آثار الامام الخميني،

۱۳۷۶، ۱۵۴ ص.

رساله «ولايت فقيه» نويسنده به شكل مستقل نوشته نشده، بلکه بخشي از تحريرات في الفقه مي باشد. رساله العوائد و الفوائد نکته هاي دقيقتي از علوم نقلی و عقلي دربردارد، و رساله سوم مربوط به ابتدای تدریس او در نجف مي باشد. در اینجا تنها به توصيف رساله اول مي پردازيم.

اسلام بر حکومت تأکید دارد، و امير مردم پس از رسول خدا، امام علي(ع) مي باشد. انبيا برآورنده امر دين و دنياي مردم بودند. اصل اولي، نبود ولايت شخص بر ديگر افراد است، هر چند اصل حکومت با دليل عقلي اثبات مي شود. مقبوله و مشهوره براي اثبات ولايت فقيه به معنای معروف، کافي به نظر نمي رسند، ولي روايت هاي راهنمايي کننده ديگري وجود دارند. در مقابل حق تشريع الهي، حق مستقل بشري (و به تعبيری حقوق فطري يا طبيعي) نیز محترم است. ولايت مطلقه (به معنای ولايت غير مقيد به مصلحت) فقط براي فرد بر حوزه خصوصي حياتش اثبات مي شود، و حتي براي معصومين(ع) هم وجود ندارد.

علاوه بر فقاها و عدالت، آگاهی به زمان و آشنایی به امور نیز براي ولي فقيه لازم است. حتي اگر تراحمي بين اين شرط و شرط فقاها به وجود آید، اين شرط مقدم مي باشد، و همین امر نشان مي دهد که در اصول فقاها، شرط اداره حکومت نیست. مهم ترين دليل براي تقدم شرط آگاهی به زمان، عقل عرفي است.

ج

۱۹۱- جامعه از دیدگاه نهج البلاغه

ولي الله برزگر کليشمي. چاپ اول: تهران، سازمان تبليغات اسلامي، ۱۳۷۲. ۴۴۷ ص.

این کتاب از سه بخش (مفاهيم اجتماعي از دیدگاه جامعه شناسان و نهج البلاغه، منشأ اجتماع از دیدگاه ایشان، و اصالت فرد و جامعه از دیدگاه آن‌ها) تشکیل شده که هر بخش به نوبه خود، فصل‌هایی را به خود اختصاص می‌دهد. برخي مفاهيم اجتماعي موجود در نهج البلاغه عبارتند از: «عشیره»، «معشر»، «قبیله»، «طایفه»، «حزب» و «امت». مهم‌ترین عامل اتحاد از دیدگاه نهج البلاغه، دین است.

برزگر در بخش دوم پس از یادآوری برخي آرای جامعه شناسان، نظر حضرت علي(ع) را نسبت به منشأ اجتماع بیان می‌کند. بر این اساس، انسان نیاز ضروري به ارتباط و همبستگی با دیگران دارد، و نمی‌تواند به تنهایی زندگی کند. از دیدگاه نهج البلاغه منافع عامه مسلمانان بر منافع فردي تقدم دارد، هر چند در برخي مواضع بر حقوق فردي نیز تأکید شده است. عوامل مؤثر در تشکیل شخصیت عبارتند از: محیط قبل از تولد (عقل و فطریات و غرایز)، هدایت تشریعی، اختلاف طبیعی زن و مرد، عامل سن، محیط طبیعی و جغرافیایی و محیط انسانی و اجتماعي (خانواده و دوستان و دیگران).

۱۹۲- جامعه دینی، جامعه مدنی

احمد واعظی. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۷. ۱۵۸ ص.

این کتاب که در پی آن است که نسبت جامعه دینی و جامعه مدنی را تعیین کند، از مقدمه و چهار فصل تشکیل می شود. فصل اول به «معنا و تاریخچه جامعه مدنی» می پردازد. لاک اصطلاح «جامعه مدنی» را مرادف با جامعه سیاسی به کار می برد، و هگل آن را مشتمل بر دولتی می دانست که باید از منافع خصوصی افراد دفاع کند. جامعه مدنی طبق برداشت نوین، در مقابل جوامع توده ای فاشیستی و توتالیتر قرار می گیرد.

«جامعه مدنی، مبانی و ویژگی ها»، عنوان فصل دوم است. جامعه مدنی بر پلورالیسم اخلاقی و سیاسی و کنترل قدرت تکیه زده، و همسایه دیوار به دیوار لیبرالیسم و دموکراسی می باشد. بدیهی است چنین جامعه ای نمی تواند دین مدار باشد. فصل بعد به «پارادوکس جامعه مدنی - دینی» می پردازد. مبانی جامعه مدنی عبارت است از: فردگرایی، نفع انگاری، سکولاریسم، تکنرگرایی و شکاکیت اخلاقی، عقلانیت و ضدایدئولوژیک بودن. در مقابل، جامعه دینی که به شکل خاصی به انسان می نگرند، فردگرایی و سکولاریزم و عقلانیت ابزاری را رد می نماید، و به شریعت جایگاهی دستوری می بخشد. جمع جامعه دینی و جامعه مدنی از این جهت صحیح به نظر نمی رسد که مفهوم «جامعه دینی» را به جماعت دین داران فرو می کاهد، قلمرو دین را محدود می کند، معرفت دینی را سیال می داند، و بالاخره ایدئولوژیک بودن دین را نفی می نماید و آن را همچون هوا مبهم و بدون تعین معرفی می کند.

عنوان فصل آخر، «دین و توصیه های جامعه مدنی» است. این توصیه ها شامل موارد زیر است: لزوم افزایش مشارکت سیاسی از طریق افزایش رقابت، لزوم کنترل قدرت سیاسی و افزایش نظارت بر آن، تصویر حقوق انسان ها بدون دخالت دیدگاه های ایدئولوژیک، محدود کردن محیط اقتدار دولت و نبود اکتفا به مفهوم شهروندی و تشویق افراد به «عضویت» در گروه و انجمن. برخی از این توصیه ها با دین ناسازگار، و برخی سازگارند. مشارکت سیاسی و کنترل بر قدرت در مفاهیم دینی (مثل نصیحت امامان مسلمین و مشورت و امر به معروف) نیز وجود دارد. حکومت ولایی با حضور مردم در صحنه و کنترل بر قدرت سیاسی سازگار است.

۱۹۳- جامعه سازي قرآني (مقالات)

محمد رضا حکيمي. چاپ اول: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامي، ۱۳۷۸. ۲۷۹ ص.

پنج مقاله مستقل در اين کتاب، پنج بخش آن را تشکيل داده اند. بخش اول با «عنوان جامعه سازي قرآني» به تشریح نماز و عدالت به عنوان دو نشانه جامعه قرآني مي پردازد. نویسنده به ابعاد سياسي، اقتصادي، قضايي، معیشتي و فرهنگ عدالت نظر دارد.

بخش دوم، «محورهاي عدالت» نام گرفته، و به ۵۲ محور از جمله تداوم انقلاب، مشروعیت حاکمیت، مبارزه با فقر، همدلي با توده ها، رعایت حقوق حیوانات، نهي از ظلم به دشمن، و عدل به جاي شمشير مي پردازد. حکيمي در مقاله «تعريف عدالت»، مشکل اصلي را ليبراليسم معرفي مي کند. جامعه ديني، جامعه اي است که مقتضيات رشد در آن موجود، و موانع رشد مفقود باشد. نویسنده در بخش چهارم (ابعاد سيوروت) به تأثیر دعا در روح بشر پرداخته است.

بخش پنجم کتاب، «سياست کلي اسلام» نام دارد. حکيمي براي اثبات نظريه اتحاد جماهير اسلامي مي گوید اگر جهان به سمت یک قطبي شدن پیش رود و محور آن عدل باشد، تأیید آن واجب است. جهان استکبار و سرمایه داري، جهان ظلم است. نویسنده وضعیت مردم آمریکا را از دولت آن جدا مي داند. براي استمرار دين باید از دژهاي زیر پاسداري کرد: اصالت اسلامي، رسالت اسلامي، اتحاد اسلامي، استقلال اسلامي و دفاع اسلامي. او در پایان به ۷۲ توصیه در اين راستا اشاره دارد.

ک TM

۱۹۴- جامعه شناسي سياسي تشيع اثني عشري

اسماعيل نوري علا. تهران، ققنوس، ۱۳۵۷. ۸۲ ص.

مقدمه، پنج فصل و یک پایاني، ساختار کتاب حاضر را تشکيل مي دهد. مفروض نویسنده در مقدمه اين است که پرداختن به جامعه شناسي دين، بصورت نفي ریشه هاي آسماني اديان را به همراه ندارد. اسلام شيعه در طول تاريخ سياسي بوده، و بر دو محور رهبري و جانشيني تکیه کرده است. «بررسی کیفیت رهبري پیامبر اسلام»، عنوان اولین فصل مي باشد. به اعتقاد وبر، ظهور رهبران و قدرتمندان کاریزماتیک تنها در دوره هاي خاص تاريخ وجود داشته است. وي اين مردان را «رهبران طبيعي اوقات بحران» مي خواند. او بر اساس قانون «نوسان دایمي بين سنت و کاریزما» معتقد است پس از مرگ رهبر کاریزماتیک، مشروعیت کم کم شکل سستي پیدا مي کند. کاریزما، خاصیت انقلابي دارد، تقسیم وظایف را به هم مي ریزد، و کارکردها را در رهبر متمرکز مي کند. ولایت نبوي، مصداق کامل رهبري فرهمند بود.

فصل دوم با عنوان «بحران جانشيني» میراث رهبر فرهمند را دو چیز مي داند: عقاید و نظریه (که مقدس و تغییرناپذیر شده اند)، و مجموعه کارکردهاي اجتماعي و مناصب رهبري (منصب ترکیبي کاریزماتیک). در بحران جانشيني در اصل منصب ترکیبي به رهبري سياسي، رهبري روحاني و رهبري باطني تجزیه مي شود. فصل بعد، «غیبت و مفهوم سياسي آن» عنوان دارد. کسانی که به کاریزما اعتقاد دارند، مرگ رهبر را نوعي غیبت یا صعود به آسمان مي دانند. آل بویه با طرح مسأله «حاضر غایب»، مشروعیت خود را به دست آوردند. پس از انقلاب مشروطه، مشروعیت شکل قانوني پیدا کرد و اتصال با آسمان بریده شد. فصل چهارم با عنوان «رسمي شدن مذهب»، به سازوکار رسمي شدن تشيع در ايران از بعد جامعه شناسي سياسي مي پردازد. فصل آخر (ایدئولوژی و حکومت اسلامي)، ريسمان اتصال اجزاي ایدئولوژی را عواطف معرفي مي کند. شيعه از جمله ایدئولوژی هايي است که عليه وضع موجود، مردم را بسیج مي نماید. روحانیت از اين جهت درگیر مبارزه هاي

اجتماعی شد که بر طبقه متوسط تکیه می زد. منافع این طبقه همواره با استعمار خارجی تضاد داشته است. دستگاه روحانیت تشیع اثنی عشری به لحاظ سابقه تاریخی خود، دارای هیچ گونه ایدئولوژی خاصی نیست، و به همین دلیل در دوست ساله اخیر به شکل بازیچه ای در دست دولتمندان قرار داشت. شریعتی، روحانیت (و نظریه حکومت اسلامی) را به دنبال خود کشانید. تکمله کتاب، آغاز تبدیل «نهضت» به «نهاد» را شکست شیعه در اوان خلافت عباسی ها می داند. نوری علا با تفکیک تشیع علوی از تشیع جعفری (بر اساس تقیه)، حکومت صفویه را شکل نهادینه تشیع جعفری و سوء تفاهمی تاریخی معرفی می کند.

ک TM

۱۹۵- جامعه مدنی

محمدهادی معرفت. چاپ اول: قم، التمهید، ۱۳۷۸. ۲۵۶ ص.

این کتاب، مجموعه هفت مقاله چاپ شده نویسنده است. مقاله اول، «جامعه دینی یا جامعه مدنی؟» نام دارد. معرفت با تعریف جامعه مدنی از دیدگاه جامعه شناختی، فلسفی و حقوقی، شاخصه های آن را تکثرگرایی بنیادی، حاکمیت روح تسالم و تسامح و قانون گرایی و نهادینه شدن قانون معرفی می کند. وی با قبول این معیارها در حدود شرع مقدس، سعی می کند آنها را در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران جستجو نماید. «دموکراسی در نظام ولایت فقیه»، عنوان دوم کتاب است. او شاخصه های دموکراسی را حضور فعال مردم، آزادی های سیاسی، برابری، تأمین منافع همگانی و انتخابی بودن فرمانروایان می داند، و با تحلیل و نقادی آن ها به این نتیجه می رسد که اسلام این شاخصه ها را به نحو کامل تری دارا است. مقاله سوم، «آزادی و تحقق آن در نظام حکومت اسلامی» عنوان دارد. آزادی ممکن است در فلسفه یا حقوق بحث شود، و دو شکل مطلق و محدود به قانون دارد. اسلام به نحو خاصی آزادی اندیشه و بیان، آزادی مطبوعات و آزادی عقیده و دین را قبول دارد. ممنوعیت کتاب های گمراه کننده با دلیل های عقلی و نقلی ثابت می شود. احکام اسلامی سه قسمتند: تکالیف، معاملات و احکام انتظامی. دو دسته اول مخصوص مسلمانان است، اما دسته سوم، ذمی ها را نیز شامل می شود.

«پلورالیسم دینی در بوته بررسی»، عنوان مقاله چهارم است و به بررسی مقاله «صراط های مستقیم» عبدالکریم سروش می پردازد. اسلام، اصول ثابتی دارد که تکثرگرایی را بر نمی تابد. حق و باطل ناظر به واقعیت هایی هستند، نه امور اعتباری. مقاله پنجم با عنوان «حدود و ضوابط شرعی ولایت فقیه»، یکی از دلیل های ولایت فقیه را دلیل قدر متقین می داند. فقهای عدول قدر متقین کسانی هستند که می توانند امور حسبه را انجام دهند. ولی فقیه با اوصاف تعیین شده است، نه به افراد. چند عامل می تواند احتمال لغزش را در رهبری کاهش دهد: شورا، توجه به آزادی همگانی، مسئولیت همگانی، نظارت متقابل و نصیحت امامان مسلمین. در ادامه این مقاله، مصاحبه ای راجع به آزادی در اسلام و مصاحبه دیگری راجع به ولایت و مشورت درج شده است.

مقاله ششم، «ولایت فقیه از دیدگاه شیخ انصاری(ره) و آیت الله خویی(ره)» نام دارد. از آنجا که همه فقها، و از جمله دو فقیه مذکور، به دلیل حسبه قائلند، باید گفت احکام انتظامی و انسجام جامعه اسلامی از جمله اموری است که شارع مقدس به مهمل گذاشتن آنها را راضی نیست. از دیدگاه خویی این وظیفه به دو دلیل بر عهده فقیهان است: به دلیل عموم مصلحت، و اطلاق دلیل ها. مقاله آخر «نگاهی به حقوق بشر» عنوان گرفته، و ضمن قراردادن خدامحوری در مقابل انسان محوری، مواردی که اعلامیه جهانی حقوق بشر از مبانی شریعت اسلام تخلف کرده را برمی شمارد.

ک TM

۱۹۶- جامعه مدنی در کدامین نگاه؟

ناصر شفیعی. چاپ اول: تهران، هنرسرای اندیشه، ۱۳۷۸. ۱۶۷ ص.

مقدمه، پیش درآمد و هفت فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. در فصل اول (جامعه مدنی از کدام منظر؟) اشاره ای به بحث نظری جامعه مدنی و تاریخ تطور آن در قالب چهار رویکرد اصلی شده است. به طور کلی در عالم تصور، یا دین و یا جامعه مدنی را باید اصل قرار داد. فصل دوم، «نبود تعارض دین با جامعه مدنی» عنوان دارد و به دلیل هایی می پردازد که اثبات کننده نبود تعارض دین و جامعه مدنی هستند: فطری بودن خاستگاه جامعه مدنی و نبوی، وجود دین در مقام داوری، وابستگی جامعه مدنی به دیدگاه توحیدی، جدید بودن مفهوم جامعه مدنی، حکومتی بودن جامعه مدنی، بی رنگ بودن اسلام نسبت به شکل حکومت، موارد اشتراک جامعه مدنی دینی و غربی، وجود اصول کلی جامعه مدنی در اسلام، دنیوی بودن جامعه مدنی، استفاده از آموزه های دینی در رشد جامعه مدنی، وجود جامعه مدنی در تاریخ ایران، احترام اسلام به قانون و وجود مشخصه های جامعه مدنی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

فصل سوم، دلایل «تضاد دین با جامعه مدنی» را به بحث می گذارد: اختلاف اهداف، چالش های موجود، تفاوت قانون بشری و دینی، تفاوت بنیان های آنها، نبود درک جامعه مدنی توسط اندیشمندان اسلامی و ناسازگاری جامعه مدنی با امت. دو فصل بعد به ترتیب به «بازتعریف جامعه مدنی برای تطبیق آن با دین» و «بازتعریف دین برای تطبیق آن با جامعه مدنی» می پردازد. طبق تصور اول، جامعه مدنی فقط یک شکل است و با چشم پوشی از مبانی آن، می توان به جمعش با دین اقدام ورزید. در تصور دوم، امکان مدنی کردن دین، نوزایی در دین و مسایلی از قبیل جدایی فلسفه از الهیات و تشکیل فردیت انسانی قابل طرح می باشد.

«شرایط تحقق جامعه مدنی»، عنوان فصل ششم است، و به مسایلی مانند تغییر در فرهنگ سیاسی، قانون مداری، حذف تقدس گرایی و تغییر ساختار دولت اشاره دارد. فصل آخر (راهبرد)، به برخی مسایل راهبردی توسعه در ایران می پردازد و تحقق جامعه مدنی در کشور ما را متوقف بر نبود تعارض با فرهنگ ایرانی و ارزش های اسلامی می داند.

ک TM

۱۹۷- جامعه مدنی و حاکمیت دینی

عبدالحسین خسروپناه. چاپ اول: قم، وثوق، ۱۳۷۹. ۲۰۷ ص.

دو بخش (حاکمیت دینی، و جامعه مدنی و ارکان آن) و چند فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول از بخش نخست، «مشروعیت حکومت ولایی» عنوان دارد. نویسنده پس از اثبات مشروعیت الهی حکومت انبیا، به دلیل های عقلی و نقلی ولایت فقیه می پردازد، و در بحث رد شبهه ها، به برخی مطالب کتاب حکمت و حکومت از مهدی حایری یزدی پاسخ می گوید. ولایت مطلقه فقیه، به معنای حکومت مطلقه و استبدادی نیست. فصل دوم با عنوان «امام خمینی و چالش های نظری حکومت ولایی»، نبود فهم صحیح اندیشه امام را نداشتن برخورد نظام مند، نبود توجه به مبانی فکری امام و نبود به کارگیری قواعد زبان شناختی و بحث های الفاظ معرفی می کند. نظریه ولایت مطلقه فقیه، ابتکار امام خمینی نبود، و دیگر فقها نیز در قبل به آن توجه داشته اند.

فصل اول از بخش دوم، «جامعه مدنی در بستر حکومت دینی» عنوان دارد، و مفاهیم سازگار با جامعه مدنی در اسلام را آزادی، مشروعیت (و فعلیت یافتن نظام اسلامی با توجه به مقبولیت مردمی)، مشورت، حقوق مردم، حق انتقاد، و

امریه معروف و نهی از منکر معرفی می کند. فصل بعد «آزادی از منظر درون دینی و برون دینی» را به بحث می گذارد. اقسام آزادی عبارت است از: آزادی فلسفی، فکری، عقیدتی، فردی، اجتماعی، جنسی و معنوی. بزرگترین برنامه انبیا، آزادی معنوی است. فصل آخر به «جایگاه احزاب در حکومت ولایی» اختصاص دارد. خسروپناه با بررسی نقاط مثبت و منفی احزاب نتیجه می گیرد که اگر لازمه فعالیت آن ها تفرقه، تخریب شخصیت ها، فریب کاری و سلطه کفار بر مسلمان ها باشد، مشروعیت ندارند. برعکس، اگر احزاب در چارچوب احکام و عقاید و ارزش های اسلامی فعالیت کنند، آزاد خواهند بود.

ک- TM

۱۹۸- جامعه و تاریخ

محمدتقی مصباح یزدی. چاپ دوم: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲. ۴۵۸ ص.

این کتاب، دوازده بخش دارد. در بخش اول مفاهیم مقدماتی مثل علوم اجتماعی، جامعه شناسی و جامعه تعریف می شود. علوم اجتماعی معادل علوم انسانی، علوم انسانی مربوط به جامعه و بالاخره علوم انسانی توصیفی مربوط به جامعه به کار می رود.

در بخش دوم، اصالت فرد و جامعه بحث می شود. «اصالت» ممکن است به معنای حقوقی (تقدم حقوق و مصالح)، روان شناختی اجتماعی (تأثیر و نفوذ عمیق و همه جانبه) و یا فلسفی (وجود حقیقی داشتن) به کار رود. تقدم حقوق جامعه، به معنای تقدم مصالح اکثریت افراد جامعه است، چون جامعه وجود حقیقی ندارد. اسلام به افراط و تفریط در مسأله تقدم فرد و جامعه معتقد نیست. مارکس و دورکیم در آشتی دادن جامعه گرایی و فردگرایی موفقیت نداشته اند. مصباح در «نقد جامعه گرایی از دیدگاه عقلی» اثبات می کند که جامعه، وجود حقیقی ندارد. این مطلب به وسیله آیه های قرآنی نیز تأیید می شود.

«قانونمندی جامعه»، عنوان بخش بعد است. تصادف، از نظر فلسفی ممکن نیست. آنچه تحت عنوان «قانونمندی و فلسفه تاریخ» گفته می شود، منافاتی با اراده و اختیار انسان ندارد. جامعه و تاریخ بصورت ضروری به سمت تکامل پیش نمی رود. مصباح در بخش چهارم، به مبحث «تأثیر جامعه بر فرد» می پردازد. عوامل مؤثر در شکل گیری و تحول شخصیت عبارتند از: وراثت، محیط (داخلی، خارجی، جغرافیایی و انسانی) و سن. به هر حال آن ها تأثیری تام در شخصیت انسان ندارند. بحث «تقلید» در ارتباط با تأثیر فرد از جامعه طرح می شود، و آفتهایی نیز دارد. بخش بعد به «تأثیر فرد در جامعه» اختصاص پیدا کرده است. این تأثیر در زمینه جهان بینی و ارزش گذاری و تأثیر قدرتمندان پی گرفته می شود. برخی افراد، تأثیری به سزا در سرنوشت جامعه و تاریخ دارند.

نویسنده در بخش بعد، «تفاوت» را تعریف می کند و تأثیر آن را در زندگی اجتماعی برمی رسد. تفاوت ها ممکن است طبیعی و جبری، فرهنگی و اختیاری، یا مربوط به پایگاه اجتماعی باشند. مکتب مارکس برای اثبات طبقاتی بودن هر جامعه (غیر از جامعه کمونیستی موعود) و تضاد طبقاتی، به اصل تناقض استناد می کند، که از نظر فلسفی مورد قبول نمی باشد.

موضوع بخش هفتم، «نهادهای اجتماعی» است. ازدواج، خانواده، مدرسه و مانند آن، نهادهای اجتماعی اند. تعلیم و تربیت از دیدگاه قرآن، مهم ترین نهاد اجتماعی است. «دگرگونی های اجتماعی»، عنوان بخش بعد است. دگرگونی در نهاد حکومت نیز رخ می دهد. دو عامل مهم در دگرگونی های اجتماعی، خشونت و مسالمت هستند.

بخش بعد به بحث «تعادل، بحران و انقلاب اجتماعی» می پردازد. فقر و ظلم، زمینه های تغییرند. عوامل بحران را عبارتند از: احساس فقر، احساس ظلم، احساس از دست دادن حیثیت بین المللی، و احساس از دست دادن کمال هایی معنوی.

اعتصاب، کودتا و انقلاب، اقسام طغیان های اجتماعی اند. آفت های انقلاب عبارتند از: آفت های خارجی (نظامی، اقتصادی، اخلاقی و عقیدتی)، و آفت های داخلی (آفات زمامداران در بعد علم و اخلاق و آفت های مردم). «رهبری» موضوع بخش بعد است. نویسنده ۲۶ صفت برای رهبر شایسته برمی شمارد. وی طرح جامعه آرمانی را در بخش یازدهم ارایه می کند. در این جامعه، ارتباط فرد با خود، با طبیعت و با انسان های دیگر بحث می شود. مصباح در بخش آخر سنت های الهی را به دو دسته سنت های مطلق و سنت های مقید تقسیم می نماید.

TMک

۱۹۹- جامعه و حکومت اسلامی

سیدمجتبی نواب صفوی. چاپ دوم: قم، هجرت، ۱۳۵۷. ۹۰ ص.

این کتاب در قبل تحت عنوان «اعلامیه فداییان اسلام» در سال های ۱۳۲۹ و ۱۳۳۲ چاپ شده است. در این اعلامیه، ابتدا به ریشه های انحراف حکومت از دین فطری اسلام توجه می شود. در ایران، احکام اسلامی باید جملگی اجرا شوند، درحالی که آتش شهوت از بدن های عریان زنان بی عفت شعله کشیده، و خانمان بشر را می سوزاند. این اعلامیه با اشاره به وجود فحشا، فساد، دروغ، چاپ لوسی و بی اعتمادی دولت و ملت، به تشریح وظایف وزارت فرهنگ، وزارت دادگستری و دیگر وزارتخانه ها می پردازد. شاه باید مردم را به برپایی نمازجمعه وادارد، و اعلیحضرت علی(ع) را پیشوای خود قرار دهد. نهاد روحانیت نیز باید اصلاح شود، و برای حقوق شرعی، صندوق های مشخصی وجود داشته باشد تا مردم، وجوهات خود را در آن ها بریزند.

شاه در جامعه به منزله پدر خانواده است، و انتخابات آزاد در ایران باید برقرار شود. ایران با اجرای دستورات فوق، بهشت جهان خواهد بود. این اعلامیه بصورت صریح شاه را غاصب می خواند، و اعلام می دارد که در صورت اجرا نکردن پیشنهادات مذکور، با انتقام سخت فداییان اسلام و مردم ایران روبرو خواهند شد.

TMک

۲۰۰- الجانب السياسي في حياة الرسول(ص)

احمد حمد. الطبعة الاولى: الكويت، دارالقلم، ۱۴۰۲ ق. ۱۴۷ ص.

احمد حمد کتاب خود را بر اساس یک مقدمه و چهار بخش سازماندهی کرده است. باب اول و دوم به سیاست پیامبر(ص) در خانواده و امر تبلیغ مربوط می شود. بخش سوم که به سیاست پیامبر(ص) در ایجاد دولت مربوط می شود به موضوع هایی همچون اعلام دعوت به دیگر قبایل، روش سیاسی مطمئن، مکان جغرافیایی دولت وی و اهمیت آن، معضلات دولت جدید، نظام حکومتی، نظام امنیتی، خدمات و هیئت های سیاسی می پردازد.

بخش آخر کتاب به جایگاه دولت و حدود مرزی آن، وضعیت ذمی ها و مستأمنین، ملی گرایی در اسلام، هیئت های دیپلماتیک و قراردادهای بین المللی پرداخته است. اسلام حقوق اهل ذمه و کسانی که از مسلمانان طلب امنیت کرده اند، را به رسمیت می شناسد. نژادپرستی و ملی گرایی ره آورد غرب است، و با اسلام سازگاری ندارد.

TMک

۲۰۱- جایگاه عقل و دموکراسی در نظام ولایت

نعمت الله باوند. چاپ اول: تهران، شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴. ۲۰۹ ص.

این کتاب از مقدمه و چهار بخش تشکیل شده است. به ادعای نویسنده، کتاب در پی بررسی آرای عبدالکریم سروش است. همچنین به شبهه هایی که از سوی مهدی حائری درباره ولایت مطرح شده، جواب داده است. در بخش اول، نویسنده جهت آشنایی خواننده با افکار سروش، گزیده ای از افکار وی را درباره معرفت دینی مورد اشاره قرار می دهد.

در بخش دوم کتاب، «تردیدناپذیری برهان نظم» مطرح می شود. در این قسمت، نویسنده بر آن است که سروش می کوشد تا افکار خویش را - که الهام گرفته از بعضی جریان های فکری غرب است - در نظام اسلامی و ولایت فقیه اجرا کند.

در بخش سوم، «جایگاه روشنفکران در نظام اسلامی» مورد بررسی قرار گرفته است. بنا بر اعتقاد سروش، در جامعه دموکراتیک و جدا از حاکمیت دین ایدئولوژیک، روشنفکران دینی باید جایگزین روحانیان در اداره امور جامعه و حتی در فهم و بیان دین شوند. باوند با طرح این موضوع، آن را رد کرده و سروش را به فداکاری های روحانیون و خیانت روشنفکران در طول تاریخ ارجاع می دهد.

در بحث «اساس حاکمیت در نظام ولایت»، نویسنده در جواب به مسئله حاکمیت خداوند، رسول خدا(ص)، امامان(ع) و بالاخره فقها اشاره می کند و به شرایط فقیه جامع شرایط و صفاتی که او را از دیکتاتوری دور نگه می دارد، می پردازد. بخش چهارم تحت عنوان «دو مصاحبه» است، که به شبهه های مهدی حائری جواب داده می شود، و نیز آرا و افکار سروش مورد بررسی اجمالی قرار گرفته است. در مصاحبه اول، «وکالت یا ولایت» مورد بررسی قرار می گیرد. در این مصاحبه مهدی حائری بر آن است حکومت به معنای وکالت رهبر از جانب مردم است.

در مصاحبه دوم، به «انقلاب اسلامی و جهان معاصر» اشاره شده است. «اعتقاد به خودبنیادی انسان، زمینه ساز بحران در جهان معاصر»، عنوان قسمت اول مصاحبه است. باوند در ذکر مبانی اصلی اندیشه غرب قبل از رنسانس، به سیر تفکر در یونان و روم قدیم اشاره می کند، که در آن تعارض میان انسان و خدایان، جهان و آن سوی جهان، و مادیت و معنویت وجود داشت. به عقیده باوند، این تعارض ها هنوز هم در غرب وجود دارد.

ک TM

۲۰۲- جلوه های سیاست اسلامی با الهام از اندیشه های سیاسی - الهی امام خمینی

محمد محلوچی. چاپ اول: تهران، فیض کاشانی، ۱۳۷۲. ۱۷۰ ص.

کتاب حاضر علاوه بر پیشگفتار، ده فصل دارد. فصل اول به «تعریف سیاست»، و فصل دوم به «ضررهای جدایی دین از سیاست» می پردازد. اقسام سیاست (که در فصل بعد مورد بحث قرار می گیرد) عبارت است از: سیاست جهانی، سیاست منزل، سیاست اجتماعی، سیاست اقتصادی، و سیاست کشورداری (اصول سیاست داخلی و اصول سیاست خارجی). اصول سیاست داخلی شامل تطبیق شئون زندگی با اسلام، محو نظام طبقاتی، اقتصاد سالم، برنامه ریزی فرهنگی و تنظیم روابط اجتماعی؛ و اصول سیاست خارجی شامل برقراری و حفظ روابط و تأمین استقلال می شود.

«قرآن و سیاست»، عنوان فصل چهارم است و آیه های سیاسی قرآن را یادآور می شود. «رهبری در اسلام» (عنوان فصل بعد) به نظریه الهی، نظریه فطری، نظریه قرارداد اجتماعی، نظریه غلبه و نظریه اقتصادی اشاره دارد. امام خمینی حکومت را

الهي مي داند. بحث فصل بعد، يعني ولايت فقيه، در ادامه فصل پنجم طرح مي شود. فصل هفتم با عنوان «رهبري و سياست» به برخي بحث هاي نظري و تاريخي مي پردازد. نويسنده در فصل بعد «نقش روحانيت در نشر فرهنگ سياسي اسلام» را بررسي مي کند. عنوان دو فصل بعد عبارت است از: «امام خميني، تبلور آرمان هاي سياسي اسلام»، و «روش تحقق و تحليل مسائلي سياسي». محلوجي شانزده ويژگي براي امام خميني (ره) برمي شمارد.

TMک

۲۰۳- جلوه هاي فقاقت و ولايت

مهدی کامران، چاپ توحيد اميرکلا، ۱۳۶۵. ۱۵۱ ص.

اين کتاب از یک مقدمه و شش سرفصل تشکیل شده است:

- تعريف و شناسايي مرجع تقليد،
- بيان زندگي علامه حلي، شيخ مفيد، مقدس اردبيلي، ميرزاي شيرازي، مدرس و امام خميني،
- مرجع تقليد از دیدگاه امام صادق(ع)،
- لزوم پيروي از مرجع تقليد،
- مبحث ولايت فقيه و ضرورت تشکیل حکومت اسلامي،
- ولايت فقيه چيست، و ولي فقيه کيست؟

TMک

۲۰۴- الجماعة والمجتمع والدولة: سلطة الايديولوجيا

في المجال السياسي العربي الاسلامي

رضوان السيد. الطبعة الاولى: بيروت، دارالكتاب العربي، ۱۴۱۸ق. ۴۱۳ ص.

مقدمه و نه فصل، سازماندهي کتاب حاضر را تشکیل مي دهند. «دیدگاه خلافت و شالوده دولت در اسلام»، عنوان نخستين فصل است. رضوان سيد در کتاب الامه والجماعة والسلطة نظام شورايي در زمان عمر را مربوط به تمام مسلمان ها دانسته، در حالي که در اين کتاب مي گوید از ادعاي سابقم عدول کرده ام. به عقیده او شوراي مزبور به تعداد خاصي از قریش و اهل حلوعقد محدود مي شد. نظام خلافت در صدر اسلام، بر خلاف ادعاي بعضي مستشرقين، نوعي سلطه ديني و نظام تحميلي محسوب نمي شد. در اسلام، امت «شرعيت تأسيسي» دارد، و مسائلي مانند نظام خلافت، چيزي جز «شرعيات فرعي و موقت» نمي باشد.

فصل دوم با عنوان «خلافت و پادشاهي» به تحليل حکومت اموي مي پردازد. معاويه مي گفت: «ما زمان هستيم، پس هر کس آن را تجليل کند، رتبه بالاتري را مي يابد؛ و هر کس آن را خوار شمارد، فرو مي افتد. وي بر خلاف ابوبکر، به برتري قریش و قوم عرب اعتقاد داشت. کساني که به اصل شورا و حکومت مردم اعتقاد داشتند، در مقابل پادشاهي بني اميه قرار گرفتند. فصل بعد (کاتب و سلطان)، کيفيت ظهور کاتبان و ديوانسالاران در تاريخ اسلامي، و فصل چهارم، قيام نفس زکيه را بررسي مي کند. فصل پنجم با عنوان «جهاد و جماعت»، نقش علماي شام در شکل گيري مذهب اهل سنت، و فصل ششم با عنوان «اهل سنت و جماعت» جنبه هاي سياسي ايشان را به بحث مي گذارد. فقه سياسي اسلام بر اساس اصول زير تشکیل

یافت: وحدت مسلمان ها، حفظ دارالاسلام (با توجه به اصل دعوت و جهاد)، عدالت اقتصادي و توزیع عادلانه ثروت و در نظر گرفتن مصالح امت اسلامي در احکام غيرالزامي شرع مقدس.

فصل هفتم، «قرائتي اجتماعي از ابوالحسن ماوردي»؛ و فصل هشتم، «شهر و دولت در اسلام: بررسی دیدگاه هاي ماوردي و ابن خلدون» عنوان دارد. ماوردي در چنبره توصیف محدود، و ابن خلدون نیز اسیر فلسفه خود (عمران بشري) شده بود. «دين و دولت»، عنوان آخرین فصل است. نویسنده این مسأله را از دیدگاه تاریخ اسلام (حکومت هاي اسلامي) و اندیشمندان مختلف بررسی مي کند، و چنین نتیجه مي گیرد که جدال و چالشي بين دين و دولت (و نمایندگان آن ها) در طول تاریخ وجود داشته، و هرازگاهی يکي به نفع ديگري بطور موقت کنار رفته است.

TMک

۲۰۵- جمهوری اسلامي

سیدمحمدباقر صدر. ترجمه سيدجعفر حجت. تهران، روزه، ۲۴ ص.

این کتاب، طرح پیشنهادي جمهوری اسلامي است که نویسنده در پاسخ به گروهی از علمای لبنان در سال ۱۳۹۹ ق نگاشته است. بر این اساس حاکمیت مطلق از آن خداست و امامت پس از غیبت کبری به مرجعیت منتهی شد. در احکامی که مجتهدان بر اساس اجتهاد مشروع چند رأی مختلف دارند، قوه مقننه در برگزیدن يکي از آن ها بر اساس مصلحت جامعه آزاد است. قوه مقننه و مجریه مستند به مردم اند، و رییس حکومت و مجلس مؤسسان توسط مردم انتخاب مي شوند. پایه اساسي حکومت، مرجع است و امضای او به دیگران و قانون اساسي شرعیت مي دهد. «شورای مرجعیت» از صد نفر روحاني که حداقل ده نفر آن ها مجتهدند، به وجود مي آید. در حال حاضر رهبر انقلاب ایران، امام خميني است و کلیه شرایط را دارد. خلافت عمومي مردم بر اساس شورا به آن ها حق مي دهد عهده دار امور خود باشند، درعین حال که اشراف و نظارت نایب امام نیز وجود دارد. حکومت اسلامي، دارای تمام امتیازهاي یک دموکراسي است.

TMک

۲۰۶- جمهوری اسلامي

حسین نوري. چاپ اول: قم، مصطفوي. ۱۲۸ ص.

این کتاب، تاریخ نشر و هیچ گونه توضیح و مقدمه اي که گویای طرح و فرضیه مشخصی از نویسنده باشد ندارد؛ ولی با توجه به نوع بحث هاي مطرح شده در آن، مي توان دریافت که در اوایل پیروزي انقلاب اسلامي، هنگامی که طرح جمهوری اسلامي از طرف گروه هایی در درون انقلاب با ابهام روبه رو شده بود، نویسنده اقدام به تألیف این کتاب نموده است. نویسنده در بخش اول و در بحث از ضرورت تأسیس حکومت، آن را مستند به دلیل عقلي مي کند. او مي گوید که به دلیل وجود غرایز حیوانی، بدون حکومت، هرج و مرج در جامعه افزایش یافته، قانون شکنی جاي نظم را مي گیرد. در بخش بعدي کتاب، نویسنده نظریه طرفداران بي حکومتي را مطرح کرده، دلیل هاي آنان برای نفي حکومت را، واردآمدن ضرر مالي بر ملت، تلف نموده اموال و جان ها، و جلوگیری از رشد استعدادها را یاد مي کند.

«ایران و اسلام»، نام بخشی دیگر از کتاب است، که نویسنده در آن به پذیرش قلبی اسلام توسط ایرانیان و علاقه مندی آنان به اهل بیت (ع) و به تلاش ایرانی ها برای ایجاد حکومت اسلامی در تاریخ اشاره می کند و پیروزی انقلاب اسلامی را نتیجه آن تلاش ها ذکر می کند.

نویسنده به اهمیت نقش شورا در حکومت اشاره دارد، که مورد تأیید قرآن کریم است و می افزاید که پیامبر (ص) نیز، مأمور به مشاوره با مردم گردیده بود. وی سپس شرایط رهبری در اسلام را دانایی، رعایت اموال ملت، عدالت، شجاعت، تقوا، عمل به قوانین اسلامی، توانایی و بردباری یاد می کند. او، انتخابی بودن رهبری در اسلام را منتفی دانسته و می گوید که مردم نمی توانند رهبر بدون شرایط را انتخاب نمایند و از میان واجدین شرایط، تنها می توانند یک نفر را به عنوان رهبر انتخاب نمایند.

نویسنده در بحث از انواع حکومت ها، جمهوری اسلامی را متفاوت از سایر حکومت ها می داند و تمایز آن را، نفی نقش مردم در وضع قوانین و وجود شرایط خاص برای رهبری آن حکومت می داند.

ک.م.ت

۲۰۷- جمهوریت و انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷. ۷۷۰ ص.

این کتاب مجموعه ۴۷ مقاله ای است که در همایش دوم و سوم خرداد ۱۳۷۷ در تهران برگزار شد. در زیر به برخی از مهم ترین مقاله هایی که به موضوع کتاب شناسی حاضر مربوط می شوند، می پردازیم. مقاله (سیدمحمد موسوی) بجنوردی، «حقوق متقابل مردم و حکومت اسلامی» نام دارد. از دیدگاه وی، بیعت جزء متمم ولایت است. محسن مهاجر در مقاله ای با عنوان «چالش های نظری نخبگان فکری - سیاسی ایران در باب جمهوریت»، جمهوری رضاخانی را سترون می داند، و آن را با توزیع قدرت در جمهوری اسلامی ایران مقایسه می کند.

مقاله محمدابراهیم جناتی، «حقوق متقابل حکومت و مردم در گفتمان سیاسی اسلام» عنوان دارد. نظام سیاست ممکن است دادگر یا ستمگر باشد. اسلام بر دادگری و مدارای با مردم تأکید می کند. سیدمحمدعلی ایازی به «موانع و مشکلات نظری تحقق جمهوریت در جامعه مدنی» نظر افکنده است. او به چند شبهه در خصوص نقش مردم در حکومت اسلامی پاسخ می دهد. «جمهوریت و ساختار اصلی اسلام»، عنوان مقاله محمد مجتهدشستر است. سیستم تفکر و عقلانیت در اسلام باز است، و متولیان رسمی تفسیر دین وجود ندارند. سیدهاشم آقاجری مقاله ای تحت عنوان «جمهوریت، ولایت و مشروعیت» ارائه کرده است. او معتقد به «حق الهی جمهور» است.

عبدالرضا فاضلی در مقاله «مشارکت سیاسی و شکل: جنبه های نظری و جایگاه حزب الله» را نمود کامل یک حزب سیاسی می داند و نسبت اسلام با دموکراسی را بررسی می نماید. مقاله «جمهوریت، مشروعیت و مقبولیت» از مصطفی کواکبیان با تبیین اصطلاحات فوق، آن ها را با نظریه سیاسی اسلام مقایسه می کند. او به تفاوت نظریه نصب و انتخاب در نظارت پذیری ولایت فقیه و محدود کردن زمان ولایت و عزل رهبر نیز می پردازد. «او منطقی بین جمهوریت و اسلامیت»، عنوان مقاله محمدعلی صنیعی منفرد و «جمهوریت و اسلام: مورد ایران»، عنوان مقاله احمد نقیب زاده است. جمهوریت به معنای جامعه سازمان یافته، جزء جدایی ناپذیر اندیشه سیاسی اسلام می باشد. جوامع اسلامی چون به مردم و قانون پیوند نخورد، منحرف شد.

سام سواد کوهی فر، مقاله ای تحت عنوان «حقوق متقابل مردم و حکومت اسلامی» ارائه کرده است. او در پی آن است راه های مشارکت مردم در حکومت را برشمارد. جعفر ناظم رعایا نیز مقاله ای با این عنوان دارا است. جاوید روستایی به «جایگاه جمهوریت در نظام حکومتی ولایت فقیه بر اساس اندیشه های امام خمینی (ع)» می پردازد. نظر مردم در مقبولیت نظام مؤثر می افتد، و تمام ارگان ها مشروعیت خود را از ولایت و نصب می گیرند.

«مشروعیت و جمهوریت در اندیشه سیاسی شیعه»، عنوان مقاله سیدصادق حقیقت است. این مقاله به تفاوت مشروعیت هنجاری و غیرهنجاری و لزوم در نظر گرفتن نظریه های حاکمیت در فقه سیاسی شیعه نظر دارد. عنوان مقاله فرشته ندیری ایبانه، «مبانی نظری جمهوریت از دیدگاه عقل و معارف اسلامی» است. دیگر مقاله های این مجموعه عبارت است از: «جمهوریت از دیدگاه امام خمینی» از محمد منصور نژاد، «حقوق متقابل مردم و حکومت» از محمدعلی دهقانی، «مشروعیت، مقبولیت و مشارکت سیاسی در نظام مبتنی بر ولایت نیایی» از جواد اطاعت و «جمهوریت، مشروعیت و مقبولیت» از بهروز مرادی جدیدی. پایان کتاب گزارشی است از جلسه پرسش و پاسخ با حضور برخی اندیشمندان.

TMک

۲۰۸- جنگ و صلح در قانون اسلام

مجید خدواری. ترجمه سیدغلامرضا سعیدی. تهران، اقبال، ۱۳۳۵. ۴۴۷ ص.

این کتاب از مقدمه و سه بخش تشکیل می شود. چاپ اول این کتاب به زبان انگلیسی در سال ۱۹۴۱ بوده است. بخش اول با عنوان «مقاصد اساسی قانون اسلام» سه فصل دارد: تئوری دولت (حکومت)، چستی و منابع قانون، و قانون ملل در اسلام. انسان، حیوانی اجتماعی است. منبع قدرت در اسلام، خداوند است و پیامبر (ص) تنها مجری و رییس دولت اسلامی تلقی می شود. این نوع حکومت را خدواری، «نوموکراسی اسلامی» (حکومت قانون) می نامد. دولت اسلامی برای جهانیان است، نه فقط برای اعراب.

بخش دوم با عنوان «قانون جنگ (وجهاد)» از سه فصل تشکیل می شود: مقدمه، فلسفه جهاد، اقسام جهاد، روش های نظامی، ابتکار جنگ، جنگ زمینی، جنگ دریایی، غنایم جنگ و پایان جنگ. به عقیده او دولتی که برای تعمیم دین در سراسر جهان شناخته می شود، به طور قهری باید همیشه در حال توسعه و گسترش باشد. جهاد ممکن است با قلب، با زبان، با دست یا با شمشیر باشد. بخش سوم، «قانون صلح» است، و از یازده فصل تشکیل می شود: مقدمه، حدود یا قلمرو اختیار، بیگانگان در سرزمین اسلام، مسلمین در سرزمین غیر اسلامی، وضع و مقام ذمی، عهدنامه ها، روابط بازرگانی، حکمیت، دیپلماسی، اسلام و بی طرفی و نتیجه بحث. در اسلام، جنگ در اصل هدف نیست. دارالاسلام و دارالحرب تعاریف مشخصی ندارد. ماوردی دارالاسلام را به حرم، حجاز و بقیه سرزمین های اسلامی تقسیم می کند. بیگانگانی که دارای حقوق کامل نیستند، به سه دسته تقسیم می شوند: حربی ها، مستأمنین و ذمی ها. حربی ها در واقع متعلق به دارالحرب هستند. اسلام، حداکثر عطف را با اهل ذمه دارد. انعقاد قرارداد بین مسلمانان و غیرمسلمانان، مغایر مقصد نهایی اسلام نمی باشد. اسلام حتی مسلمانان را به داشتن روابط بازرگانی با غیرمسلمانان ترغیب می کند. دیپلماسی در صدر اسلام یا کمک جنگ بوده، یا قائم مقام آن. به بیان دیگر دیپلماسی در زمان صلح چندان گسترده نبود. اگر بی طرفی به معنای برکناری از جنگ باشد، مورد قبول اسلام نیست، چون اسلام با دولتی که تسلیم احکام اسلام نشود و یا عهدنامه صلح موقت منعقد نکند در حال جنگ می باشد. خدواری در پایان اظهار امیدواری می کند که احکام اسلام جانشین حقوق و سازمان های بین المللی شود.

TMک

۲۰۹- جهاد

مرتضی مطهری. تهران، صدر. ۷۰ ص.

مجموعه حاضر، حاصل چهار جلسه تفسیر و سخنرانی مطهری در سال ۱۳۵۰ است. عنوان جلسه اول «پرسش هایی که پیرامون جهاد مطرح می شود» نام دارد. بر اساس قاعده «حمل مطلق بر مقید» باید گفت وقتی جنگ با اهل کتاب واجب می شود، که آن ها تجاوز را شروع کنند. مطهری سپس «جزیه» و «صاغرون» را معنا می کند، و هدف جهاد را آزادی عقیده معرفی می نماید. ماهیت جهاد، دفاع است، نه تهاجم.

عنوان سخنرانی دوم، «دفاع یا تجاوز» است. تجاوز بد است، نه هر جنگی. ما باید به کمک مظلومان بشتابیم. سخنران، آیه های مربوط را به چهار دسته تقسیم می کند: آیه های مطلق، آیه های مقید به تجاوز طرف مقابل، آیه هایی که دعوت را اجباری نمی داند و آیه هایی که مفاد آن صلح خواهی است.

سخنرانی سوم و چهارم به ماهیت دفاعی جهاد نظر دارد. دفاع، باب وسیعی دارد و حمایت از حقوق فردی و قومی را نیز دربرمی گیرد. ایمان و آزادی را به زور نمی توان تحمیل کرد، اما باید برای حفظ توحید و ارزش های انسانی، موانع تبلیغ را نابود کرد. جزیه نوعی پاداش و مالیات اسلامی است، نه کیفر و باج.

TMک

۲۱۰- جهاد

حسین نوری. چاپ چهارم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸. ۳۳۰ ص.

این کتاب در زمان جنگ ایران و عراق نوشته شده است. در آن روزها، فلسفه جهاد به شکل گسترده در اعماق جان و دل مردم نفوذ کرده و ضرورت پرداختن به آن بحث و روشن کردن هر چه افزون تر اذهان درباره جهاد و فضیلت و انسان سازی و سیر تاریخی آن در فرهنگ اسلام، امری لازم و ضروری بود. نویسنده نیز با همین هدف، اقدام به نگارش این کتاب نموده است. در فصل های این کتاب، جهاد از دیدگاه قرآن، نهج البلاغه و روایت های اسلامی، وجوب جهاد، جهادگران و شرایط شرکت در جهاد و انواع آن بحث شده است.

نویسنده، در ابتدای کتاب به بررسی واژه جهاد و ریشه یابی آن و نیز هم خانواده های آن پرداخته و تأکید به جهاد را در قرآن نشان دهنده عظمت و اهمیت پیکار در راه خدا می داند.

در بخش دوم، نویسنده جهاد را از دیدگاه قرآن بررسی نموده و موارد استفاده قرآن از واژه جهاد و قتال و سایر هم خانواده های آن را بررسی نموده، و با یادآوری آیه های فراوانی از قرآن به تفسیر و شأن نزول آن آیه ها پرداخته است. به طور کلی، آیه های مورد استفاده در این بخش از کتاب، به بحث جهاد و ارتباط با خدا از راه آن، پاداش جهادگران، امتحان الهی بودن جهاد، فضیلت جهاد، سرزنش دوری کنندگان از جهاد، جهاد با اهل کتاب و فلسفه جهاد اشاره دارد.

در بخش سوم کتاب، تاریخ تشریح جهاد اسلامی بررسی شده است. نویسنده مسئله تشکیل قدرت نظامی و آمادگی برای دفاع و مقاومت را در برابر دشمنان، مربوط به بعد از ورود پیامبر (ص) به مدینه و آغاز شکل گیری حکومت اسلامی می داند، که از آن پس آیه های جهاد نازل گردیده است. بدین جهت آیه های جهاد، مدنی هستند و نه مکی.

«جهاد و شهادت از دیدگاه نهج البلاغه»، عنوان بخش دیگر این کتاب است که در آن، فضیلت جهاد و عواقب ترک آن، پایداری و مقاومت در جنگ و جهاد، آموزش نظامی، فنون مبارزه و روش جنگ، عقب نشینی، و رفتار مسلمانان در برابر

دشمن به هنگام شکست و پیروزی از دیدگاه نهج البلاغه، مورد بررسی قرار گرفته است. «ارزش جهاد و مجاهد در روایت های اسلامی»، عنوان بخشی دیگر است که تعبیر و توصیف های روایت ها از جهادگران و شهیدان و فضیلت مجاهدان و پاداش جهادگران و مقام شهدا را بررسی نموده است.

اهمیت خانواده های جهادگران و نقش آنان در جنگ و جهاد بر اساس تربیت اسلامی، در بخش بعدی این کتاب بررسی شده است. بحث از وجوب عینی و یا کفایی جهاد، عنوان بحث دیگری از کتاب است. نویسنده وجوب جهاد را کفایی ذکر می کند و استدلال آن را بیان می کند. هدفمندی جهاد، اصالت ایمان در جهاد و برتری آن بر ابزار جنگی، از بحث های دیگر کتاب است.

نویسنده جهاد ابتدایی یا دفاعی را از بحث های مهم و بحث انگیز جهاد اسلامی یادآوری می کند. به گفته او، جنگ ابتدایی، جنگ امت اسلامی بدون خطر حمله و تهدید از جانب دشمنان، با قصد گسترش اسلام و اعلائی کلمه حق است. در این مورد، نویسنده با تکیه به آیه های و نظر مفسران بحثی را سامان داده است.

ک.م.ت

۲۱۱- جیش الرسول(ص)

محمود شیت خطاب. الطبعة العاشرة: بغداد، مكتبة النهضة، ۱۹۸۸. ۱۰۰ ص.

نویسنده در مقدمه به تشکیل سپاه پیامبر(ص) اشاره کرده، و دوره های شکل گیری سپاه مسلمین را چنین معرفی می کند:

۱- از بعثت تا هجرت: که دوره دعوت و گسترش فرهنگ و اعتقادات اسلامی است،

۲- دوره دفاع از عقیده: که احزاب پس از جنگ خندق از مبارزه دست برداشتند،

۳- دوره تعرض: از سال پنجم تا هشتم،

۴- دوره تکامل: از غزوه حنین تا رحلت پیامبر(ص).

نویسنده با ترسیم جدولی، سریه ها و غزوه های پیامبر(ص) را برمی شمرد و تعداد مسلمانان، دشمنان و نوع سلاح را نیز مشخص می کند. او در بحث «الاسلام والحرب الاجماعیة» به جنگ های عمومی یا جهاد اشاره می کند و می گوید مرد و زن، و پیر و جوان در آن ها شرکت داشتند.

jjj

۲۱۲- چندگونگی و آزادی در اسلام

حسن الصفار. ترجمه حمیدرضا آذیر. نشر بقیع، ۲۳۷ ص.

محمد فتحي عثمان، استاد پژوهش های اسلامي در کالیفرنیا، مقدمه ای در تمجید نویسنده دارد. کتاب، دارای سه فصل است. فصل اول، «انسان و دین» نام دارد. پذیرش دین، بی میلی نیست. اسلام با آزادی گسترش یافت، قرآن هم مکتب گفتگو است.

فصل دوم تحت عنوان «چندگونگی و وحدت» در پی آن است که علت های اختلاف اجتماعی را بررسی کند. اختلاف یک واقعیت در زندگی مردم است، ولی باید راه های وحدت را پیدا کرد. اختلاف فقها در فتوا، مظهر اختلاف در حیات بشری است، و اسلام آن را می پذیرد. مسأله دیگر اختلاف منافع (در غیر معصومان) است که باعث اختلاف می شود. اسلام از ما می خواهد با شکیبایی، به اندیشه دیگران احترام بگذاریم.

فصل آخر، «تعدد فرقه ها» نام دارد. عوامل تفرق و تعدد فرق اسلامي عبارتند از: عامل فکری، عامل سیاسی و عامل خارجی. مسلمانان به مراکز باز علمی و تخصصی برای گفتگو نیاز دارند.

ک TM

۲۱۳- چهار گفتار در مبانی فقهی و کلامی ولایت فقیه

غلامرضا مصباحی مقدم (و دیگران). چاپ اول: تهران، مرکز رسیدگی به امور مساجد،

۱۳۷۷. ۱۰۵ ص.

مقاله اول از چهار مقاله کتاب از احد فرامرز قراملکی است، و «مبانی کلامی ولایت فقیه و ارکان آن» نام دارد. از آنجا که حصرگرایی روش شناختی صحیح نیست، نویسنده به رهیافت کلامی در مبحث ولایت فقیه می پردازد. مبانی کلامی ولایت فقیه و ارکان آن عبارت است از: رستگاری پیام اصلی ادیان، ولایت خداوند، هدایت آسمانی، امامت، اصل پذیرش همگانی و حفظ شرع در غیبت امام. «تفسیر ولایت مطلقه فقیه»، عنوان مقاله غلامرضا مصباحی مقدم است. مقصود از ولایت مطلقه فقیه، ولایت بدون قید و شرط نیست، و ناسازگار با اصل حاکمیت مردم نیز نمی باشد. ولایت مطلقه فقیه، یعنی محدود نبودن ولایت در امور حسبیه، و پرداختن به حوزه های و شؤون سیاسی و اجتماعی.

غلامحسین الهام در مقاله خود تحت عنوان «مجلس خبرگان از نظر قوانین و مقررات»، بحثی حقوقی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را طرح می کند. عابدین مؤمنی در مقاله «انتصاب یا انتخاب ولی فقیه»، در پی اثبات این مسأله است که نظریه نصب و انتخاب، ریشه در مبانی کلامی دارد. نتیجه فقهی اضطراری دانستن غیبت امام عصر (عج)، انتفای ولایت شرعی (بسط ید و اقتدار در امور سلطانی) می باشد، و این مسأله ای است که نمی توان آن را پذیرفت. بر اساس نظریه انتخاب، در صورت نبود حضور ولی شرعی منصوب، ولایت و حاکمیت شرعی بر اساس آیه های قرآنی، به مردم منتقل می شود. به نظر نویسنده این دیدگاه قابل دفاع نمی باشد، چرا که طبق این نظریه باید گفت ولایت برای اجرای احکام شرع چون در حوزه امور مردم نیست و رضایت شارع را نیاز دارد، امری نامشروع می باشد. این لازمی آن است که طرفداران نظریه انتخاب هم نمی توانند آن را قبول کنند. نظریه نصب که از روایت های موضوع ولایت فقیه استفاده می شود، از اشکال های مزبور میرا است. نصب الهی، منافاتی با نظارت مردم (به شرطی که قداست و لی فقیه را نشکند) ندارد.

۲۱۴- چهره جهاد در اسلام

داوود الهامی. قم، انتشارات نسل جوان. ۲۴۷ ص.

این کتاب که در پنج قسمت تدوین یافته، در پی پاسخگویی به شبهه عده ای است که اسلام را به عنوان دینی تهاجمی و جنگی معرفی می کنند. نویسنده همچنین به توضیح «جهاد» و جایگاه آن در اسلام پرداخته است. «جهاد و دفاع در اسلام»، عنوان قسمت اول کتاب است. الهامی بر آن است که تا طمع و خوددوستی وجود دارد، ملل ضعیف مورد تجاوز قرار خواهند گرفت؛ به همین جهت هر قومی برای حفظ استقلال و عظمت خویش، ناچار است همیشه خود را نیرومند نگه دارد.

«علت ها و هدف های جهاد»، نام قسمت دوم کتاب است. مهمترین علت های جهاد عبارت اند از:

۱- گسترش آیین حق؛

۲- دفاع از حق که شرط ادامه حیات است؛

۳- آزادی جامعه های بشری و اثبات ارزش های انسانی؛

۴- تعمیم عدالت و آزادی در جهان؛

۵- مبارزه با بت و بت پرستی؛

در تفاوت جنگ در اسلام با دیگر جنگ ها، الهامی می نویسد که جنگ در اسلام، برای برقراری عدالت است، اما سایر جنگ ها در جهت منافع استعماری است.

«جهاد یا آخرین راه مبارزه»، عنوان دیگر قسمت کتاب است. تا زمانی که از راه های دیگر یأس و نومیدی حاصل نشود، جنگ و جهاد در اسلام مشروع نیست. در اثبات این مدعا، نویسنده آیه هایی از قرآن و رفتار رسول اکرم (ص) را یادآور می شود. الهامی در ادامه، مقایسه ای بین جنگ اسلامی و سایر جنگ ها انجام می دهد. وی تلفات و خسارت هایی را که جنگ های کنونی بر جای گذاشته اند، بررسی می کند.

«جهاد در چارچوبه اصول اخلاقی»، عنوان قسمت چهارم کتاب است. نویسنده می گوید آنچه که جنگ در اسلام را با سایر جنگ ها متفاوت می سازد، همان چیرگی اخلاقی بر روابط بین المللی و مقررات رزمی در ایام جنگ است. به عقیده او جهاد اسلامی (با توجه به آیه شریفه «و قاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم و لاتعتدوا ان الله لایحب المعتدین») بر چهار اصل استوار است:

۱- عمل: «قاتلوا» جنگ کنید.

۲- هدف: «فی سبیل الله» در راه خدا.

۳- طرف جنگ: «الذین یقاتلونکم» کسانی که با شما جنگ می کنند.

۴- رعایت حدود: «لاتعتدوا» تعدی و تجاوز نکنید (اصل اخلاقی).

«پایان جنگ»، عنوان آخرین قسمت کتاب است. نویسنده به «حق تسخیر» در جنگ ها و زیان هایی که ملل فاتح بر ملل مغلوب با توجه به این حق برای خود قایل بودند، اشاره می کند. وی بیان می کند که در جنگ های اسلام، پس از پیروزی بر دشمن، اعلام آتش بس می کرده اند و آن ها را به اسلام دعوت می کرده اند و اگر نمی پذیرفتند، جزیه معین می شد.

ح

۲۱۵- حاکمیت الله: بحثی در حکومت اسلامی

حجت کشفی. قم، شفق. ۲۴ ص.

نویسنده پس از بحث راجع به ضرورت زندگی اجتماعی انسان، این سؤال را مطرح می کند که چگونه می توان مردم را به اطاعت از قانون وادار نمود، و چه کسی باید برنامه های اجتماعی را اجرا نماید؟ قانونگذار باید به ویژگی های انسان آگاه، و از هر گونه خطا و اشتباهی محفوظ باشد. علاوه برآن نباید او از وضع قانون سود جوید. این صفت ها تنها در خداوند وجود دارد.

عهده داری امر حکومت، مستلزم قدرت و ولایت است، و تنها مصدر صلاحیت دار برای آن، ذات اقدس الهی می باشد. حاکمیت خداوند به معنای سلب اختیار و آزادی انسان ها نیست. مردم در غیراحکام الزامی شرع، آزاد هستند. اسلام، ولایت و رهبری در زمان غیبت امام(ع) را به علمای ربانی واگذار کرده است.

ک TM

۲۱۶- حاکمیت در اسلام

سیدمحمد مهدی موسوی خلیلی. چاپ اول: نشر آفاق، ۱۳۶۱. ۶۰۸ ص.

کتاب حاضر، از پیشگفتار و شش بخش تشکیل شده است. هدف نویسنده، تبیین حاکمیت در اسلام در عصر غیبت بیان شده است.

بخش اول کتاب، «جنبه ها و اقسام حکومت ها» نام دارد. مقصود از جنبه ها، سه قوه مقننه، مجریه و قضاییه است. نویسنده حکومت ها را به قانونی و استبدادی، جمهوری و مشروطه و استبدادی، فردی و گروهی و ملی و دموکراسی تقسیم می کند. بهترین حکومت ها در حال حاضر، دموکراسی است و به دو نوع مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می شود. به گفته نویسنده، اشکال های دموکراسی منهای اسلام، عبارت است از:

۱- نبود کفایت آگاهی عموم، ۲- خطر دیکتاتوری دسته جمعی، ۳- احتمال سوء اثر تبلیغات در پدید آوردن رأی اکثریت، ۴- قدرت و زور اکثریت بر اقلیت، ۵- رکود جامعه، ۶- باز شدن راه سلطه اجانب، ۷- ظلم بر افراد دانشمند، ۸- لزوم عمل به خواست اکثریت، هرچند خلاف عدالت و مصلحت باشد.

نظر اسلام در دو مرحله قابل جستجو است: نظرخواهی و مصلحت اندیشی، منافع و مصالح عمومی. اسلام در مرحله نظرخواهی برای ملت، نمی تواند به آرای اکثریت - منهای استدلال صحیح - اعتماد کند. البته رأی اکثریت در انتخاب نمایندگان و امثال آن معتبر است.

«حکومت اسلامی»، عنوان بخش دوم کتاب است، که در آن آمده حق حاکمیت از آن خدا است و ولایت به دو قسم تشریحی و تکوینی تقسیم می شود. نویسنده اشاره دارد که تشکیل حکومت اسلامی، ضرورت دارد.

مراحل ده گانه ولایت، در بخش سوم کتاب طرح می گردد: فتوا، قضا، اجرای حدود، اطاعت در اوامر شرعی (اولیه و ثانویه)، اطاعت در موضوع های، تصرف در اموال و جان ها یا در امور اجتماعی و سیاسی، اذن دادن یا نظارت در امور اجتماعی، پیشوایی سیاسی و مذهبی، امامت و پیشوایی و حسبه. به اعتقاد نابینی، برای کم کردن ظلم باید به سوی تشکیل حکومت مشروطه حرکت کرد، ولی ظلم به امام (ع) به جهت اشغال مقام رهبری باقی می ماند. در حکومت ولایت فقیه، نوعی دموکراسی وجود دارد؛ چرا که می توانند به طور آزاد در میان چند مجتهد جامع الشرائط، بهترین آن ها را انتخاب کنند. ولایت امور حسبه نیز، منحصر به فقها نیست.

بخش چهارم، به مبحث ولایت فقیه در قانون اساسی می پردازد و در این راستا، نه انتقاد مطرح و پاسخ داده می شود. عنوان بخش پنجم، «ولایت فقیه در موضوع های خاص» است. نتیجه بحث از دو نوع ولایت عام و خاص، در مواردی مثل ولایت بر صغیر، مجنون، غایب و میت مشخص می گردد. بخش ششم کتاب، به بحث مفهوم جمهوری اسلامی اختصاص دارد و گفته شده که بین حکومت جمهوری و اسلامی، تضادی وجود ندارد و بیعت در اسلام، نقشی اساسی دارد. جمهوریت نظام اسلامی نیز در قوه مجریه و مقننه نمود پیدا می کند.

ک TM

۲۱۷- حاکمیت دینی

نبی الله ابراهیم زاده آملی. چاپ اول: تهران، اداره آموزش های عقیدتی - سیاسی نمایندگی ولی

فقیه در سپاه، ۱۳۷۷. ۲۰۰ ص.

مقدمه و چهار فصل، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضرند. فصل اول با عنوان «دین و حکومت»، ابتدا تاریخچه سکولاریسم در غرب را بیان می کند و سپس دیانت و سیاست در اسلام را جداناپذیر اعلام می نماید. نویسنده در رد نظریه های علی عبدالرازق به مطالبی همانند ضرورت عقلی و فطری حکومت و اندیشه حکومت واحد جهانی اشاره دارد. ابراهیم زاده همچنین به شبهه ثابت و متغیر پاسخ می گوید. بحث دیگر او در این فصل، حقوق و آزادی های فردی و اجتماعی در حکومت دینی است. نظام ولایی به استبداد نمی انجامد، و «اسلامیت» نظام نافی «جمهوریت» آن نمی باشد. اسلام، تنها برای اکثریت هوشمند و مؤمن ارزش قایل است. در جامعه ولایی، مشروعیت برخاسته از عقل و شرع، مبنای مقبولیت است. نویسنده سپس با ارایه تعریف «حق» و «تکلیف»، حقوق و آزادی های موجود در جمهوری اسلامی را با جوامع غربی مقایسه می نماید، و از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شاهد می آورد.

عنوان فصل بعد «حاکم اسلامی» نام دارد. ولایت فقیه، مسأله ای کلامی است، و نظریه وکالت نمی تواند مبنای صحیح داشته باشد. در واقع ولایت فقیه، ولایت بر فرزندانگان است نه سفها. ابراهیم زاده آملی برای اثبات پیشینه برای نظریه ولایت

فقیه، به آرای نایینی، بروجردی، شعرانی و طباطبایی اشاره می‌کند. غرض وی از «نظریه ای ما بین انتصاب و انتخاب» آن است که ولایت، در مرحله ثبوت به وسیله نصب و نص، و در مرحله اثبات توسط پذیرش مردم تحقق می‌یابد. مردم حتی بر اساس قانون اساسی به حاکم اسلامی مشروعیت نمی‌دهند. رهبری شورایی در روایت‌ها و آیه‌های قرآنی مورد تأیید قرار نگرفته است.

«ولی فقیه»، عنوان فصل آخر است. ویژگی‌های او عبارت است از: فقاقت، عدالت، تقوا، بینش سیاسی - اجتماعی، شجاعت، مدیریت، تدبیر و پذیرش مردم. نویسنده سپس به وظایف و مسئولیت‌های رهبری در متون اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی اشاره می‌کند و می‌گوید فقیه همه اختیارات امام معصوم(ع) را دارد. بنابراین گستره اختیارات ولی فقیه، به موارد تصریح شده در اصل ۱۱۰ قانون اساسی محدود نمی‌شود. مراجع هر چند ممکن است از اولویت‌هایی برخوردار باشند، اما باید مجموعه علم و آگاهی به زمان را در نظر گرفت. با توجه به مفهوم و محدوده «حکم» و «فتوا» مشخص می‌شود که رابطه مرجعیت و رهبری مشکلی به وجود نمی‌آورد و همه باید تابع احکام حکومتی باشند.

ک.م.ت

۲۱۸- حدود مشارکت سیاسی زنان در جامعه

محمد مهدی شمس الدین. ترجمه محسن عابدی. چاپ اول: تهران، بعثت، ۱۳۷۶. ۱۵۴ ص.

این کتاب ترجمه اهلئیه المرأة لتولی السلطه است، و یک پیشگفتار و پنج فصل دارد. جملگی فقیهان در نبود صلاحیت زن برای ریاست حکومت، اتفاق نظر دارند، ولی نسبت به فعالیت سیاسی، برخی از آنها مخالفند. اگر در مورد ازدواج و کامیابی، ولایت پدر و شوهر بر زن وجود دارد، مربوط به چیستی آن مسایل است و از ارزش معنوی زن نمی‌کاهد. در اینجا سؤال این است که آیا احکام شریعت اسلام، زن را از پذیرفتن مسئولیت‌های سیاسی بازمی‌دارد یا خیر؟ پاسخ نویسنده این است که زن می‌تواند مسئولیت‌های سیاسی را بپذیرد. وی در پیشگفتار از تاریخ و سیره، شواهدی می‌آورد. فصل اول به «صلاحیت و نبود صلاحیت زن برای زمامداری» از دیدگاه شیعه و اهل سنت می‌پردازد. فصل‌های بعد، دلیل‌های ذکوریت را در کتاب و سنت و اجماع و وجوه استحسانی بررسی، و سپس رد می‌کند. مفهوم «نقصان عقل» در زن، به دلیل چیرگی عواطف است. نویسنده در فصل آخر معتقد است خداوند نمی‌تواند این مسأله مهم را به اصل عملی واگذار کرده باشد. بنابراین او به دلیل‌های لفظی و غیرلفظی برای مدعای خویش استناد می‌کند. بنابر اصل برائت عقلی و شرعی نمی‌توان ادعا کرد که زنان از نظر شرع، صلاحیت تصدی ریاست دولت را دارا نیستند.

ک.م.ت

۲۱۹- حدود ولایت حاکم اسلامی (ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب عوائد الایام)

ملا احمد نراقی. چاپ اول: تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۵. ۱۵۱ ص.

کتاب از مقدمه، دو بخش و یک پیوست تشکیل شده است. بخش اول، «روایت‌های مربوط به مقام علما و فقهای اسلامی» را به بحث می‌گذارد. بر اساس بخش دوم، «وظیفه علما و فقها در موارد ولایت آنان نسبت به امور مردم» موارد زیر را شامل می‌شود: افتاء، قضاوت و داوری، اجرای حدود الهی، حفظ اموال یتیمان، نگهداری اموال دیوانگان، حفظ اموال غایبان، ولایت در امور مربوط به زناشویی، به کار گماردن ایتم و دیوانگان و سفیهان، تصرف در اموال امام(ع)، و تمام امور جامعه که امام(ع) بطور مستقیم انجام می‌داده است (مثل فروش مال شخص بی پول). به عقیده نراقی فقیه، در مورد خرید و

فروش های شرطی (قراردادن اختیار فسخ معامله برای فروشنده به شرط این که بهای آن در زمان مشخصی به مشتری داده شود) ولایت ندارد. پیوست کتاب، توضیح هایی است از سید یاسین موسوی درباره بحث فوق.

TMک

۲۲۰- الحركات الإسلامية والديمقراطية: دراسات في الفكر الممارسة

مجموعه المؤلفين. الطبعة الاولى: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۹. ۴۲۴ ص.

این کتاب از مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. بخش اول با عنوان «اسلام و سیاست» دارای شش فصل، و بخش دوم با عنوان «حرکت های سیاسی و اسلامی» دارای دو فصل می باشد. فهمی هویدی در فصل اول، نسبت «اسلام و دموکراسی» را بررسی می کند. برخی مسلمان ها، دموکراسی را نظامی حکومتی با جهات مثبت، و برخی متضمن استعمار جهان سوم می دانند. دولت اسلامی هفت خصوصیت دارد: ولایت امت، مسئولیت امت در برپاداشتن دین و دنیا، حق آزادی، برابری، کرامت انسان ها، حرمت ظلم و برتری قانون. ما با داشتن اصولی مثل اصل شورا، باید جهات مثبت دموکراسی را نیز مدنظر قرار دهیم.

زکی احمد در مقاله «دموکراسی در گفتمان اسلامی معاصر» ابتدا معانی دموکراسی را توضیح می دهد، و سپس آن را به شکل نسبی تأیید می نماید. دموکراسی در جهان اسلام ویژگی های خاص خود را دارا است، و از دموکراسی عرفی گرا فاصله می گیرد. سیف الدین عبدالفتاح اسماعیل، این بحث را در حرکت های اسلامی الجزایر پی می گیرد. لؤی صافی در مقاله بعد در پی اثبات این مسأله است که دولت اسلامی در عصر جدید ویژگی های نوینی پیدا کرده است. او احکام را به احکام فقهی، احکام شرعی قانونی و احکام شرعی سیاسی تقسیم می کند و چگونگی بازسازی نظام اسلامی با توجه به مقتضیات جدید را نشان می دهد. عبدالله بلقزیز، چالش دین و سیاست را از نظر تاریخی و اندیشه ای به بحث می گذارد، و بالاخره برهان غلیون در مقاله «اسلام و ناسامانی روابط اجتماعی» نسبت اسلام، دولت و عرفی گرایی را بررسی می کند. اسلام، دین پویایی است و مقتضیات دنیای جدید را می تواند پاسخگو باشد. فرهنگ سیاسی مسلمان ها نیز در اصل خود می تواند عنصر تحول را برتابد.

TMک

۲۲۱- الحركة الإسلامية: هموم و قضايا

سید محمد حسین فضل الله. الطبعة الرابعة: الصدر، ۱۴۱۸ق. ۳۹۷ ص.

کتاب حاضر، مجموعه بحث های نویسنده به مناسبت های مختلف می باشد. بحث اول به مسأله کیفیت رویارویی امت اسلامی در مواجهه با مشکل ها می پردازد. نقطه مثبت حرکت های اصلاحی و گام به گام، تضمین آنها، و نقطه مثبت حرکت های انقلابی، اصالت و حرکت سریع به جلو است. بین دعوت و انقلاب، باید توازنی برقرار باشد. برای انقلاب هم حرکت از داخل و هم از خارج نظام ضرورت دارد.

فضل الله سپس وارد بحث به وجود آورندگان انقلاب می شود. برخی معتقدند حرکت های حزبی از دیدگاه اسلام قابل تأیید نمی باشد، چرا که فقها راهبر، و مردم پیرو هستند و این پدیده غربی باعث تفرقه امت می شود. از دیدگاه نویسنده، حزب با شرایط خاص خود می تواند در چارچوب شرع قرار گیرد. مانع فقهی برای تشکیل احزاب وجود ندارد.

اسلام ما را به داشتن روابط با خارج از امت اسلامی ترغیب می کند. سیاست باز در مقابل مسیحیت معقول است، اما در قبال یهود به مشکل نژادپرستی و روش ظالمانه آن ها در فلسطین برخورد می کند. به نظر فضل الله می توان با برخی

عرفی گرایان، ضد استعمار و صهیونیسم اتحاد برقرار کرد. سیاست دولت اسلامی نه علنی مطلق است، و نه سری مطلق. تروریسم و خشونت ربطی به حرکت های اسلامی ندارد. حزب در اسلام حرکتی بدیل امت محسوب نمی شود، چرا که عامل مهمی است برای نشاط و حرکت آن. منطق واقع گرایان به اصول اسلامی نزدیک است. اسلام به مصالح عالیه امت اسلامی بدون توجه به مرزهای جغرافیایی نظر دارد. البته طبق نصوص اسلامی در صورت وجود مصلحت، می توان به وجود چند دولت اسلامی قایل شد. جهاد و سیاست دو ابزار برای اصل دعوت تلقی می شوند.

ک- TM

۲۲۲- حسبه، یا نظارت بر سلامت اجرای قانون

قدرت الله مشایخی. چاپ اول: قم، انصاریان، ۱۳۷۶. ۲۳۹ ص.

مقدمه و هشت فصل، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول به پیدایش دایره حسبه، و فصل دوم به معنای لغوی و اصطلاحی حسبه، فرق آن با مظالم، و دیدگاه های دانشمندان در این خصوص می پردازند. فصل بعد سرگذشت سازمان حسبه را در جهان اسلام (ایران، مصر، عثمانی، هند و بیت المقدس) به بحث می گذارد. ضرورت حکومت در جامعه و رابطه آن با حسبه در فصل چهارم مورد بررسی قرار می گیرد. اندیشمندان به برخی روایت ها برای اثبات ولایت حسبه استدلال کرده اند. امام خمینی نیز ولایت فقیه را با توجه به دلیل حسبه و قدر متیقن اثبات می کند. دایره ولایت در نظر وی وسیع تر از نظر شیخ انصاری است. کمتر کسی بر ولایت فقیه در خصوص ایام و صغار و غایبین اشکال دارد. کفایی یا عینی بودن وجوب امر به معروف و نهی از منکر، و مراتب و شرایط آن در فصل بعد مورد بررسی قرار می گیرد.

فصل ششم، حسبه را به عنوان عامل سالم سازی اجتماع و ابزار اجرای حدود معرفی می نماید. به نظر برخی فقها احتکار را نباید به موارد خاصی محدود کرد. فصل بعد نظارت بر بازاریان، حمام ها، تبلیغات، سکه سازان، پزشکان و غیره را بررسی می کند. فصل پایانی به موارد رسیدگی پیامبر(ص) و امام علی(ع) به امور حسبه اختصاص دارد.

ک- TM

۲۲۳- حسبه، یک نهاد حکومتی

سیف الله صرامی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۱۷۴ ص.

نویسنده در مقدمه کتاب، به طرح موضوع، ضرورت تحقیق و پرسش اصلی پرداخته است. آن دسته از دستورها و خواسته های الهی که جزو وظایف هیچ یک از نهادهای ویژه نیست، زیر پوشش نهادی به نام «حسبه» یا «امر به معروف و نهی از منکر» قرار می گیرد. پرسش اصلی در پژوهش حاضر چنین است: «آیا می توان بر اساس مبانی فقهی شیعه، در حکومت اسلامی، نهادی به عنوان حسبه و با وظایف، شرایط و اختیارات معین امر به معروف و نهی از منکر پی ریزی کرد؟».

پنج بخش کتاب عبارتند از: مفهوم حسبه، سیری در تاریخ حسبه، شرایط محتسب، وظایف و صلاحیت های محتسب و نمایی از جایگاه حسبه در نظام جمهوری اسلامی ایران. نویسنده در بخش اول می گوید به امر به معروف و نهی از منکر هم از دیدگاه فردی و هم از دیدگاه جمعی می توان نگرست. ماوردی و ابویعلی حسبه و قضا را در شش مورد مقایسه کرده اند. حسبه با مظالم، شرطه (نیروی انتظامی) و نقابت (حفظ اشراف) نیز مرتبط بوده است. بخش بعد حسبه را در طول تاریخ حکومت های اسلامی بررسی می کند.

شرایط محتسب (بخش سوم) عبارتند از عدالت، اجتهاد و ذکوریت. وظایف محتسب (بخش چهارم) به امر به معروف و نهی از منکر، و به حقوق الله، حقوق الناس و حقوق مشترک قابل تقسیم است. دیدگاه های جدید به نظارت بر قیمت ها، امور اخلاقی، راه ها و غیره نیز نظر دارد. تجسس در حقوق مردم و در مورد فساد و افساد جایز است. صرامی در بخش آخر، وظایف محتسب را با قانون اساسی جمهوری اسلامی مقایسه می کند (نظارت بر بازار، تجسس و براندازی منکرات، گسترش و اجرای نیکی ها، نظارت بر کارگزاران و حقوق اقلیت ها). در قوانین عادی نیز به مواردی مثل قوانین شهرداری ها، قانون تشکیل نیروی انتظامی، قانون دیوان و عدالت اداری و سازمان بازرسی کل کشور برمی خوریم. به نظر نویسنده در جمهوری اسلامی ایران، کمبود قانون برای دایره حاسبه داریم، و برای براندازی منکرات، گسترش نیکی ها و نظارت بر کارگزاران حکومتی باید نهادی به نام امر به معروف و نهی از منکر تشکیل داد.

ک.م.ت

۲۲۴- حقوق اقلیت ها بر اساس قانون قرارداد ذمه

عباسعلی عمیدزنجانی. چاپ چهارم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷. ۳۲۰ ص.

عنوان فرعی کتاب، «بررسی گوشه هایی از مفاهیم حقوق بین الملل است. یک مقدمه و شش فصل، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضرند. عنوان فصل ها اول و دوم به ترتیب عبارت است از: «بیگانگان بی پناه: سیری در حقوق موضوعه بین الملل» و «کلیات: اقلیت ها در پناه قراردادهای دوجانبه». ارزش قراردادهای در اسلام، با توجه به صریح آیه های قرآنی و روایت های بی شمار در این زمینه اثبات می شود.

اصالت صلح در روابط بین المللی، یکی از اصول سیاسی اسلام می باشد. یکی از موارد فسخ قراردادهای از جانب حکومت اسلامی، وقتی است که احتمال خیانت با قراین و شواهد اثبات شود. قراردادهای بین المللی توسط رهبر حکومت اسلامی، و استیما (امان دادن به کفار)، توسط هر مسلمانی قابل انعقاد است.

موضوع فصل سوم، «قانون قرارداد ذمه» است. قرارداد ذمه مخصوص اهل کتاب است، ولی قرارداد صلح با دیگر کفار نیز می توان منعقد نمود. دو فصل بعد به «مسئولیت های طرفین» یعنی بررسی تعهدات اقلیت ها در حکومت اسلامی و تعهدات مسلمین می پردازد. در این راستا برخی شرایط، قابل توافق، و برخی دیگر نامشروعند. نویسنده در فصل پنجم به ارزیابی تورات و انجیل فعلی می پردازد و آن ها را تحریف شده می داند. بحث آزاد در حکومت اسلامی مجاز، ولی جدال ممنوع است. اهل ذمه نمی توانند آپارتمان های بلند بنا کنند. حاکم اسلامی در پذیرش دادخواهی ایشان مخیر است. فعالیت های اقتصادی ایشان در صورتی که به امور حرام نیانجامد، آزاد می باشد. ازدواج مسلمین با زنان غیر مسلمان ممنوع است. برخی از فقهای شیعه معتقد به طهارت اهل کتاب می باشند. اسلام به هیچ وجه مداخله بیگانگان در امور داخلی حکومت اسلامی را نمی پذیرد.

فصل آخر به مبحث «فسخ و نقض قرارداد ذمه» اختصاص دارد. فسخ ممکن است از اول در قرارداد ذمه بیش بینی شده باشد. مسلمان ها بدون وجود علت خاصی، نمی توانند قرارداد فوق را فسخ کنند. نقض قرارداد توسط اهل ذمه در سه صورت انجام می شود: امتناع از پرداخت جزیه، خودداری از قبول احکام قضایی اسلام و قیام مسلحانه.

ک.م.ت

۲۲۵- حقوق الانسان في الاسلام

محمد الزحيلي. الطبعة الثانية: دمشق، دارالكلم الطيب (ودار ابن كثير)، ۱۴۱۸ ق. ۴۵۵ ص.

کتاب از مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. نویسنده روش بحث خود را تاریخی (تاریخچه حقوق بشر)، تحلیلی (عوامل و عناصر حقوق بشر و تحلیل آن از دیدگاه اسلام و علم حقوق)، مقایسه ای (مقایسه بین حقوق بشر اسلامی و غربی) و اسنادی (استناد به نصوص شرعی و منابع قانون) می داند.

بخش اول به بحث های کلی در این باب اختصاص دارد. فصل اول از این بخش به تکریم انسان توسط خداوند می پردازد. ملائکه مأمور به سجده بر انسان بودند، چرا که او به واسطه عقل، محور اخلاق و تمدن است. عنوان فصل دوم، «حفظ الضروریات» می باشد. ضروریات ها در پنج مورد منحصر می شود: دین، نفس، عقل، عرض (و نسب و نسل) و مال. اگر بین موارد فوق تراحمی واقع شود اول این که مصالح ضروری بر مصالح غیرضروری مقدم است، دوم این که مصلحت عامه بر مصلحت فردی تقدم دارد، سوم این که درجات اهمیت احکام شرعی باید رعایت شود، و چهارم این که به قواعد فقهی (مانند قاعده حرج و ضرر) باید توجه گردد.

فصل سوم نگرشی تاریخی به حقوق بشر دارد. در اعلامیه حقوق بشر اسلامی مواردی از جمله حقوق سیاسی، حقوق خانواده و حقوق کار موجود است. بر اساس فصل چهارم از بخش اول مبانی فلسفی حقوق بشر عبارتند از عدالت، آزادی و نظریه قرارداد اجتماعی. نویسنده در پایان این فصل اثر ایمان را در حقوق بشر بررسی می کند.

بخش دوم کتاب، «مبانی حقوق بشر» نام گرفته و هشت فصل دارد. بر اساس فصل اول حقوق اساسی انسان ها عبارت است از حق حیات، حق مساوات در برابر شرع و قانون، حق آزادی (فردی، اجتماعی و بین المللی) و حق انتخاب دین. فصل دوم با عنوان «حقوق سیاسی» شامل موارد زیر است: آزادی عقیده و حق شورا. فصل های سوم و چهارم به حقوق خانواده و حقوق سالمندان اختصاص دارد. حق کار، حق مالکیت و حق توطن در فصل ها بعد طرح می شوند. فصل آخر به حقوق بین المللی انسان ها می پردازد. نویسنده در خاتمه به تأثیر ایمان و عقیده و تربیت اسلامی در اصول حقوق بشر اشاره هایی دارد.

۲۲۶- حقوق الانسان في الاسلام

علي عبدالواحد الوافي. چاپ پنجم: القاهرة: دارالنهضة، ۱۳۹۸ ق. ۳۱۵ ص.

نویسنده در مقدمه کوتاه خویش در این کتاب، با نفي ادعای کشورهای دارای حکومت دموکراتیک، مانند انگلیس و فرانسه مبني بر پیشگامی در ایجاد حقوق انسانی، اسلام را باني و بنیانگذار احقاق حقوق انسان دانسته و امت اسلامي در عهد رسول خدا و خلفاي راشدين را بنیانگذاران حقوق انسانی برشمرده است. کتاب دارای دو باب و هر قسمت شامل فصل های متعددي است.

در فصل اول از باب اول، با بیان تأکید اسلام بر تساوي ارزش گوهر انسانی، نبود فضیلت انسان ها را بر یکدیگر یادآور شده و فضیلت را تنها در گرو شایستگی، عمل و اخلاق و دینداری برشمرده است و با یادآوری شواهدی، برتری طلبی را در برخی صاحبان ادیان الهی و غیرالهی مرور نموده است.

نویسنده در فصل دوم، به برابری مردم در حقوق مدنی و تکالیف و جزا اشاره کرده است و نبود تفاوت افراد بشری را در این امور یادآور شده است. او به آیه های قرآن و سیره خلفای راشدين در این مورد استدلال نموده است. سایر موارد مطرح شده در این فصل عبارت است از: برابری های مورد تأکید اسلام، برابری افراد در تعلیم و تعلم، تعیین دستمزدها بر اساس میزان کار، تساوي مسلمان و غیرمسلمان ذمی یا غیرذمی تحت حمایت مسلمین (که دولت اسلامي رعایت حقوق آنان را به عهده دارد) و نیز تساوي حقوق زن و مرد در تکالیف دنیوی و اخروی (مگر برحسب تفاوت های طبیعی این دو جنس) و شمول احکام اسلام در کلیه حقوق بشری برای زن و مرد به صورت مساوي. نویسنده در موارد مزبور با استدلال به آیه ها و سیره پیامبر(ص)، به تطبیق و بررسی این اصول با قواعد حکومت های دموکراتیک پرداخته است.

وافی در فصل سوم با «عنوان حقوق اقتصادی» به بحث از نظام اقتصادی اسلام پرداخته است. او بیان می کند که اسلام تأکید فراوانی بر برابری در شئون اقتصادی دارد. وافی در فصل چهارم کتاب، در بحثی تفصیلی در حدود یکصد صفحه، صورتهای اختلاف بین مرد و زن، مطابق با مقتضای طبیعی جنس آن ها توضیح داده است.

نویسنده در باب دوم کتاب، از آزادی در اسلام بحث کرده و آزادی فردی را در جمیع عقاید و نظام تشریعی خویش، اعم از عبادات و معاملات تشریح نموده است. به عقیده نگارنده، به طور کلی کرامت فرد در اسلام مورد نظر است و همه احکام حول محور کرامت انسان می چرخد. همچنین به گفته نویسنده، احکام حقوقی و فقهی در مورد جرم و جرایم و امنیت و حفظ شرافت، بیان کننده اهمیت آزادی سیاسی است.

ک TM

۲۲۷- حقوق الانسان والتميز العنصري في الاسلام

عبدالعزيز الخياط. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالسلام، ۱۴۰۹ ق. ۷۴ ص.

این کتاب، مقاله ای است که نویسنده اردنی آن به کنفرانس اسلام و مسیحیت در سویس به تاریخ ۱۹۸۸/۱۲/۱۵ ارائه کرده است. خیاط ابتدا به تعریف حق می پردازد. و آن را «امری ثابت و غیر قابل انکار» معرفی می کند. او سپس حقوق بشر در میثاق های بین المللی را تشریح، و نظر اسلام راجع به آنها را بیان می کند. نویسنده به شکل کلی معتقد است اسلام به حقوق بشر نسبت به آزادی های اساسی، حیات اجتماعی، خانواده و عدالت اجتماعی اذعان دارد. خیاط برای ادعای خود به آیه های قرآنی استشهاد می کند.

بحث دیگر کتاب حاضر، تبعیض نژادی و موضع اسلام نسبت به آن است. تبعیض نژادی، مسأله ای است که با عقل و منطق، و همچنین با دین اسلام سازگاری ندارد.

۲۲۸- حقوق بین الملل اسلامی

سیدخلیل خلیلیان. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. ۳۱۹ ص.

در کتاب «حقوق بین الملل اسلامی»، نویسنده کلیات بحث های حقوق، مفاهیم حقوقی، جنبه های تاریخی، اصول بنیادین و نیز برخی نهادهای مربوط به روابط بین الملل را از دیدگاه اسلام تبیین کرده است. این کتاب، پیش درآمدی است بر رشته نوینی از حقوق، به نام حقوق بین الملل اسلامی، که بعد از انقلاب فرهنگی در دانشگاه های ایران تدریس می شود. نویسنده در فصل اول کتاب، با ارایه تعریف حقوق بین الملل اسلامی، به مجموعه ای از قواعد حقوقی که بر روابط بین الملل یک کشور اسلامی حاکم است، به تجزیه و تحلیل تطبیقی آن از دید حقوقدانان می پردازد. نویسنده در فصل دوم با عنوان «بنیاد حقوق بین الملل اسلامی»، در پی ریشه یابی مبانی و بنیادهای قواعد حقوقی از نظر اسلام است. او ابتدا با توضیح بنیادهای حقوقی در مکتب پوزیتیویسم و ابژکتیویسم و تحول های آن در غرب، بنیاد حقوق را در اسلام، مقررات الزام آور حقوقی بر اساس فطرت و طبیعت انسان و برطبق رهنمودهای الهی بیان می کند. خلیلیان در فصل سوم، به شکل گیری قواعد و مقررات حقوق بین الملل اشاره دارد و شکل گیری آن را، در دوره ده ساله زندگی سیاسی پیامبر(ص) می داند، مجرای شکل گیری آن مقررات را نزول آیه های قرآنی و سنت پیامبر(ص) یادآوری، و تاریخ تشکیل مقررات حقوقی را در قالب سنت و آیه ها بررسی می کند. نفي ادعای شکل گیری حقوق بین الملل توسط گروتیوس، و انتساب ابتکار آن به عنوان شاخه ای از حقوق با عنوان «سیر» به مسلمانان، در قسمت دیگری از این کتاب مورد اشاره واقع شده، که هدف از بیان آن، نفي ادعای پیش کسوتی غربیان در حقوق بین الملل است. نویسنده در ادامه به بحث هایی در زمینه عناصر کشور، مفهوم ملت و امت، شهروندی و حاکمیت مسئله شناسایی از دیدگاه اسلام، اصول کلی حاکم بر روابط بین الملل در نظر اسلام و قرآن و روابط بین الملل پرداخته است. در بحث شناسایی، نویسنده با طرح این نکته که شناسایی از نظر اسلام امری بطور کامل طبیعی و گاهی ضروری به نظر می رسد. در پاسخ به این سؤال که با وجود هدف اسلام برای زدودن کفر از صحنه گیتی، شناسایی با آرمان اسلام منافات دارد، می گوید که اسلام مکتبی است واقع بین و نمی تواند دیده بر واقعیت های جهان فروبندد. چون اسلام نمی خواهد واقعیت های موجود در جامعه بین المللی را انکار کند و در انزوا و گوشه گیری به سر برد، ناچار به شناسایی کشورها و ملل بیگانه روی می آورد و شناسایی دولت اسلامی یک شناسایی «دوفاکتو» است، که بسیار محدود و محتاطانه و تنها در چارچوب یک اضطرار از نظر حقوق اسلامی است و بر این شناسایی، تا زمان رفع ضرورت می توان آثار بین المللی را مرتب دانست. پس روابطی بس محدود و احتیاط آمیز با رعایت واردنیامدن زیان به مسلمانان برقرار می شود.

۲۲۹- حقوق بین الملل اسلامی

جلال الدین فارسی. قم، جهان آرا. ۲۴۵ ص.

نویسنده در این کتاب، با رد ادعای دانشمندان غرب راجع به اختصاص حقوق بین الملل به ابتکارهای قرون اخیر اروپاییان، در پی اشاره اجمالی به قواعد معین و اصول مسلم اسلامی در حقوق بین الملل است و با بهره گیری از قرآن و سنت

نبوي، به تبیین اصول تئوریک و مبانی حقوق بین الملل از منابع اسلامی می پردازد. وی نص، سنت، عقل و اجماع را از مبانی قواعد این رشته از حقوق در اسلام برشمرده است.

نویسنده، بحث خویش را با موضوع های مربوط به جنگ شروع کرده، با طرح بحث جنگ مشروع و نامشروع، جهاد را از مصادیق جنگ مشروع یادآوری می کند. او جهاد را به دو دسته: جنگ تدافعی و آزادیبخش، که اولی دفاع در برابر تجاوز دشمن و دومی را دعوت دیگر افراد بشری به اسلام معنا نموده، تقسیم می نماید. او در ادامه بحث تفصیلی خویش از این موضوع، به آیه های قرآن و دستورهای جنگی پیامبر(ص) استناد می کند و مقررات جنگ، تاکتیک ها و اهداف استراتژیک، سلاحها و موضوع امان دادن، ترک مخاصمه، موضوع اسیران و کشته های دشمن را در بحثهای خویش گنجانده و توضیح داده است. وی به دیدگاه اسلام نسبت به لزوم تغییر در اسلوب تفکر آدمیان و توجه آنان به معنویت و ارزش های اخلاقی و شرافت اشاره کرده، و انباشتن سلاح و یا تقلیل آن را راه حل نهایی کاستن از خطر جنگ نمی داند.

نویسنده در موضوع روابط دیپلماتیک، به مقررات اسلامی در حالت صلح و آرامش اشاره دارد. به گفته او احترام و مهربانی و مردم داری و انسانیت و تأمین محفوظ بودن جان نمایندگان خارجی و تضمین حفظ موقعیت اجتماعی آنان، بخشی از مقررات مربوط به طرز رفتار با هئیت های اعزامی بیگانگان است.

فارسی، در موضوع نحوه مذاکره، به رعایت کمال احترام و نزاکت و با آمادگی کامل جهت تفاهم و حسن نیت اشاره کرده، توضیح تفصیلی می دهد. او مسالمت جویی را از شرایط و آداب انعقاد پیمان صلح برشمرده، چرا که سیره عملی پیامبر(ص) نیز بوده است.

نویسنده در عقد معاهده ها، لزوم تساهل و گذشت از برخی مزایا و حقوق را یادآور شده است. وی تعهد سیاسی یک جانبه، پیمان دوجانبه عدم تعرض و پیمان همکاری دفاعی را برخی از اشکال قرارداد و معاهده سیاسی یاد نموده و هر کدام را جداگانه توضیح داده است.

در فصل دوم کتاب، نویسنده با عنوان «اصول فقه بین الملل اسلامی»، اصول زیر را از اصول اساسی مربوط به دولت و حاکمیت برشمرده است:

۱- مبتنی بودن ملیت بر هم کیشی و اشتراک در عقیده، نظم اجتماعی و سلوک جمعی؛

۲- مرادف بودن همبستگی ملی با هم کیشی و هم مسلکی؛

۳- آزادی تدین و ملیت پذیری، و مبتنی بودن تدین و ملیت بر اراده انسان؛

۴- تقدّم ملت بر دولت از حیث تشکیل و مورد نظر قرار دادن دولت به عنوان سازمان سیاسی؛

۵- اصالت ملت نه دولت و رسمیت شخصیت حقوقی ملت.

بر اساس این اصول، نویسنده اعتقادهای غربی ها را راجع به دولت و حاکمیت و قواعد حقوقی بین الملل مورد بررسی قرار داده است و با بحثی تفصیلی و تطبیقی در فصول بعدی کتاب، در این موضوع ها به شکل گسترده به بحث پرداخته است.

TMک

۲۳۰- حقوق روابط بین الملل در اسلام (آیین جهانداری اسلامی) (ج ۱)

محمد حمیدالله. ترجمه و تحقیق از: سیدمصطفی محقق داماد. چاپ اول: تهران، مرکز نشر

علوم انسانی، ۱۳۷۳. ۲۸۱ ص.

این کتاب برای اولین بار به زبان آلمانی در سال ۱۹۳۵ منتشر، و سپس به زبان های دیگر ترجمه شد. کتاب حاضر از دو قسمت (مقدمه ها و صلح) و چندین فصل تشکیل شده است. فصل اول و دوم به «تعریف و چیستی موضوع قوق بین الملل» و «اصطلاحات معمول در صدر اسلام» (مثل سیره و سیر)، و فصل سوم به «موضوع حقوق بین الملل اسلامی» می پردازد. حقوق بین الملل اسلامی موضوع هایی مانند دول مستقل و غیر مستقل، محاربین، شهروندان، بیگانگان، مرتدین و اهل ذمه را دارا است. «نهایت و هدف حقوق بین الملل» که عنوان فصل بعد است، تنظیم رفتار حاکم اسلامی در روابط بین المللی با روش عادلانه را هدف این علم می داند. عنوان دو فصل بعد عبارت است از: «ضمانت اجرای قوانین بین الملل اسلامی» و «اصول و منابع حقوق بین الملل اسلامی». علاوه بر قرآن و سنت، رویه خلفای صدر اسلام و دیگر حکام (به شرط تبعیت از فقها) عرف و معاهده ها نیز جزو منابع قراردادارند. مقصود از «اصول»، همان منشأ قواعد فقهی است. فصل هفتم «جایگاه حقوق بین الملل در علم حقوق به طور اعم» را نشان می دهد و فصل هشتم با عنوان «نقش اسلام در بین المللی کردن جامعه بشری»، نظام خلافت را می ستاید. فصل بعد به «تاریخ حقوق بین الملل قبل از اسلام» و «سیر تاریخی شکل گیری حقوق بین الملل اسلامی» اختصاص دارد. حمیدالله در فصل دهم در پی آن است که «جایگاه اسلام در تاریخ حقوق بین الملل عمومی» را نشان دهد. مسلمانان از آغاز به مسأله حقوق جنگ و صلح پرداخته اند. فصل آخر قسمت اول به «مبنای اخلاقی فقه اسلامی» می پردازد.

قسمت دوم با عنوان «صلح»، علاوه بر بحث های مقدماتی، پنج مسأله اساسی را به عنوان فصل های خود معرفی می کند:

- ۱- استقلال: مسلمانان حقوق دولتهای مستقل را به رسمیت می شناختند. البته اسلام مداخله بشر دوستانه را ستوده است،
- ۲- اموال: دولتها نیز همانند اشخاص حقیقی می توانند مالک اموال باشند،
- ۳- صلاحیت قضایی: که شامل اشیا و اشخاص (مثل حقوق بیگانگان) می شود،
- ۴- برابری شأن دولت ها،
- ۵- دیپلماسی: پیامبر(ص) خود مردم را به تجارت تشویق می کرد و برای سفرا تشریفات و حقوق خاصی قایل بود، هدف دیپلماسی، حل مسالمت آمیز اختلاف های بین المللی است.

TMک

۲۳۱- حقوق قراردادهای بین المللی در اسلام

عباسعلی عظیمی شوشتری. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸. ۳۶۷ ص.

کتاب حاضر از یک مقدمه، نه بحث، نتیجه گیری و دو ضمیمه تشکیل شده است. نویسنده ابتدا به «بررسی تاریخی قراردادهای بین المللی در اسلام» می پردازد. او در اینجا به قراردادهای منعقدشده توسط پیامبر(ص) و خلفا اشاره می کند. قراردادهای دولت اسلامی از صدر اسلام تا پایان قرن ششم، تفاوت های اساسی و شکلی مختلفی را شاهد بود. عظیمی در بحث های بعدی به «مفهوم قراردادهای بین المللی در اسلام» و «شرایط عمومی قراردادها» می پردازد. شرایط شکلی قراردادها عبارتند از: صراحت و مکتوب بودن آنها. شرایط اصلی قراردادها نیز موارد زیر را شامل می شود: اهلیت طرفین، رضا و قصد طرفین، عیوب اراده و قصد و رضا، و مشروعیت موضوع و جهت قرارداد. «شکل و زبان قراردادهای بین المللی» در مبحث بعد مورد بررسی قرار می گیرد.

نویسنده سپس به «طبقه بندی قراردادهای بین المللی در حقوق اسلام» می پردازد. قراردادهای معین عبارتند از: قرارداد امان، هدنه (موقت)، و قرارداد جزیه و صلح (دایم). قراردادهای نامعین، هم از نظر تاریخی و هم از نظر اختیارات امام و رهبر

اسلامی، می‌توانند مشروعیت داشته باشند. «اصول حاکم بر قراردادهای بین‌المللی در اسلام» عبارتند از: اصل حاکمیت اراده، اصل وفای به عهد و اصل رعایت حسن نیت.

«مرحله‌های انعقاد قراردادهای بین‌المللی» شامل مذاکره، تهیه متن، تصویب و ضمانت اجرا می‌شود. «آثار حقوقی قراردادها در حقوق اسلام» را ابتدا نسبت به متعاهدین، و سپس نسبت به کشورهای ثالث و مسأله حق شرط می‌توان مورد بررسی قرار داد. «پایان قراردادهای بین‌المللی در حقوق اسلام» ممکن است با انقضای مدت و انتفای موضوع، و یا با حدوث موارد فسخ (فسخ ناشی از عمل طرف مقابل، فسخ از طرف مسلمانان شامل اصل تغییر اوضاع و احوال و خوف خیانت دشمن، خواست طرفین و مسأله جانشینی در قراردادهای بین‌المللی) بوده باشد. از نظر شرعی می‌تواند در صورت خوف خیانت دشمن (همراه با اماره‌های یقین آور) قرارداد را فسخ کرد، در حالی که حقوق بین‌الملل چنین اجازه‌ای را صادر نمی‌کنند. ضمیمه اول، «پیمان واگذاری غرناطه اسلامی» و ضمیمه دوم استفتایی از رهبر انقلاب است.

۲۳۲- حقوق و سیاست در قرآن (ج ۱)

محمدتقی مصباح یزدی (نگارش از محمد مهربانی). چاپ اول: قم، مؤسسه امام خمینی،

۱۳۷۷. ۳۱۹ ص.

این کتاب که جلد نهم معارف قرآن است، از یک مقدمه و هفت فصل تشکیل می‌شود. مقدمه به تبیین واژه «حقوق» از نظر لغوی و در قرآن و روایت‌های می‌پردازد. اسلام بر خلاف مسیحیت، دین را از سیاست جدا نمی‌داند. «حقوق» به معنای نظام حاکم بر رفتار اجتماعی شهروندان یک جامعه، مرادف «قانون» است، و جمع «حق» نمی‌باشد. حق، امری است اعتباری که برای کسی و بر علیه دیگری وضع می‌شود.

فصل اول، «خاستگاه حق» نام دارد، و ابتدا این بحث را از دیدگاه اسلام و مکاتب غیرالهی بررسی می‌کند. وجود حقوق در جامعه امری ضروری است، و دانستن مبانی حقوق برای فقیه هم مشکل‌گشا می‌باشد. فصل بعد به بحث «اعتبار و ارزش قانون» می‌پردازد. فراسوی اعتبار (در جعل حقوق و قانون) واقعیت مقدمی وجود دارد که ضامن صحت آن می‌باشد. به نظریه قرارداد اجتماعی، چندین اشکال وارد است. از دیدگاه اسلامی مرجع قانونگذاری، خدا است.

«قانون و قانونگذار از دیدگاه قرآن»، عنوان فصل سوم است. اسلام همه ابعاد و شؤون زندگی انسان را دربرمی‌گیرد. چون خدا بی‌نیاز است، نیازی ندارد مصالح انسان‌ها را فدای خواست‌های خود کند. فصل بعد، موضوع «قانون و قانونگذاری» را دنبال می‌کند.

فصل پنجم وارد بحث «حکومت» می‌شود. جامعه به هفت دلیل نیاز به حکومت دارد، و اسلام بر این امر مهر تأیید می‌گذارد. مصباح در این فصل شرایط زمامدار را از نظر قرآن بررسی می‌کند و انواع حکومت را زورمداری، حکومت مستقیم همه مردم، دموکراسی نمایندگی و حکومت اسلامی می‌داند. هر یک از سه نظریه نخست با اشکال‌هایی مواجه است. فصل بعد، نظریه «حکومت اسلامی» را تشریح می‌کند. بهترین شکل حکومت، رهبری معصوم است. در زمان غیبت عقل می‌گوید حکومت باید دست کسی باشد که بیشترین شباهت را به معصوم دارد. این شباهت هم از جهت علم به احکام و عدالت است، هم از جهت شناسایی اوضاع و احوال جامعه. روایت‌ها، این حکم عقل را تأیید می‌کنند. به نظر نویسنده تفکیک و تجزیه قوا به شکل مطلق مطلوب نیست و رهبر باید بین قوا ارتباط ایجاد کند. او به این دلیل طرح دوره‌ای بودن قدرت را نمی‌پسندد که ممکن است جامعه از برکت‌های افراد با تجربه محروم شود. در عین حال، خیرگان هم ناظر اعمال رهبری است.

فصل آخر به دو بحث مهم حکومتی، یعنی «شورا و بیعت» می‌پردازد. اعتبار و مشروعیت نظام اسلامی به شورا نیست. شورا در زمینه قوانین جزئی و اجراییات کارآیی دارد. امر به مشاوره در قرآن فقط برای جذب قلوب مردم است. فواید مشورت پیامبر(ص) دو چیز است: فراهم کردن پذیرش همگانی، و آموزش به دیگران. بر بیعت هم فایده‌هایی همچون ورود به جرگه مسلمین و اثبات مقبولیت مترتب است.

TMK

۲۳۳- حقوق و سیاست در قرآن (ج ۲)

محمدتقی مصباح یزدی. (جزوه).

اولین بحث از این مجلد، «حقوق فردی و اجتماعی» از دیدگاه فلسفه حقوق است. معتقدین به اصالت فرد، مسأله حقوق طبیعی و فطری یا وجدان را مطرح می‌کنند. در مقابل، عده‌ای به جامعه اصالت می‌دهند. در خصوص معیار مسأله «حق»،

حداقل ده قول وجود دارد: قانون (نزد اثبات گرایان)، جامعه (نزد جامعه گرایان)، بدیهیات، وجدان اخلاقی، نظر اشاعره در حسن و قبح، حقوق طبیعی، استعدادهاي موجود، کار، نهایت فعل و حکمت الهی. مصباح با رد نظریه های نه گانه، نظریه اخیر را اثبات می کند. برای بشر، حقوقی اولیه و فراتر از قوانین موضوعه قرارداد. از اینجا است که بحث «اصول حاکم بر قانون» پیش می آید. به طور مثال فلاسفه غربی حق حیات را در چارچوب پیوندهای اجتماعی طرح می کنند و مجازات اعدام را مردود اعلام می نمایند؛ در حالی که از دیدگاه اسلام می توان کسی که به مقدسات دینی بی احترامی می کند، به مرگ محکوم کرد. همین طور در اسلام جهاد ابتدایی حاکم بر حق حاکمیت ملی و اصل نبود مداخله است.

حقوق فرد به شرط نبود معارضه با حقوق الهی و حقوق جامعه، احترام دارد. این حقوق عبارتند از: حق حیات، حق سلامت، حق استفاده از نعم و مواهب مادی، حق کارکردن، حق مالکیت، حق بهره برداری از فرآورده کار دیگران (برای کسانی که به هر علتی نمی توانند کار کنند)، حق پاسخگویی به گزینه جنسی (یا ازدواج)، حق محفوظ ماندن آبرو، حق تحصیل، حق تعلیم و تربیت فرزند، حق استقلال در شخصیت حقوقی، حق مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی، آزادی در شیوه استفاده از مواهب مادی، حق گزینش شغل، حق انتخاب همسر، آزادی در چگونگی تحصیل علم، آزادی در کیفیت مشارکت اجتماعی، آزادی در داشتن آزادی فلسفی و دینی، آزادی در انجام مراسم دینی، حق تظلم خواهی، حق دفاع در برابر اتهام های وارده و حق برابری افراد در مقابل قانون.

«بررسی اعلامیه حقوق بشر»، عنوان دیگر این کتاب است. سه اشکال عمده این اعلامیه عبارت است از: عدم تبویب و اولویت بندی حقوق، بی تفاوتی نسبت به مذهب و شعارگونه بودن حقوق اشاره شده (عدم تکیه بر مبانی فلسفی). مصباح سپس ۲۸ ماده حقوق بشر را بررسی می کند، و سپس وارد بحث «آزادی» می شود. محور بحث اعلامیه، آزادی های فردی است. نویسنده به دوازده معنا برای آزادی اشاره، و آنها را از دیدگاه اسلام بررسی می نماید. با نقادی بحث های قبل، زمینه ارایه «طرحی برای تعیین حقوق و تکالیف اجتماعی بشر» آماده می شود. مصباح سعی دارد علاوه بر حقوق مادی و سیاسی انسان، به حقوق معنوی (و الهی) نیز پردازد. در این راستاست که اعلامیه ۳۲ ماده ای حقوق بشر از دیدگاه اسلام ارایه می شود.

بحث بعد به «بردگی در اسلام» می پردازد. سنت بردگی قبل از اسلام وجود داشت، و این دین الهی سعی کرد آن را اصلاح کند. اسلام نه تنها نمی پذیرد پدر و مادر فرزند خود را در معرض فروش قرار دهند، بلکه کوشش فراوان در آزادی بردگان دارد. مصباح در بحث بعد «حقوق زن در اسلام» را به بحث می گذارد. در غرب زنان به نبود حدود ارتباط های اجتماعی کشیده شده اند، در حالی که اسلام زن و مرد را در تعالی و بندگی و در بسیاری از تکالیف و مسئولیت ها برابر می داند. البته باید توجه داشت که بخشی از حقوق و تکالیف مخصوص مردان و برخی مخصوص زنان است. سر این مطلب را در روحیه های زنان و تحکیم ارکان خانواده باید جستجو کرد.

بحث دیگر کتاب، «جنگ از دیدگاه قرآن» است. نیکی های جنگ ها در اصل مورد خواست خدای متعال است، و مفاسدی بدنبال آن مطرح می شود. قرآن کریم، وقوع جنگ ها را پیرو اراده الهی می داند. اراده خدا بر این قرار گرفته که اگر در جامعه ای کافر، نور حق یکسره خاموش شد، عذابی الهی بر آنها فرود می آید. برکت های جنگ در دفاع مقدس ایران در برابر تجاوز عراق مصداق پیدا کرد. سپس مصباح به هشت حکمت برگرفته از قرآن در ارتباط با تشریح جهاد اشاره می نماید.

۲۳۴- الحکم الاسلامی بین النظریة و التطبيق

السید محمد باقر الحکیم. الطبعة الاولى: قم، المنار، ۱۴۱۲ق. ۲۵۴ ص.

مقدمه، سه بخش و خاتمه، سازماندهی کتاب های حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول به «انقلاب اسلامی و چالش های حاضر» عنوان دارد و علاوه بر تشریح ویژگی های انقلاب اسلامی ایران، چالش های آن را از جهت ارزشهای بشر و تمدن معاصر، شریعت و اجرای آن بررسی می کند.

«ولایت و شورا»، عنوان بخش دوم کتاب است. در این ارتباط، نویسنده چند احتمال را مطرح می کند: تعیین ولایت با اکثریت آرا (نظریه اول سید محمد باقر صدر)، ولایت شورایی تحت نظر و اشراف فقیه (نظریه نظارت سید محمد باقر صدر در اسلام بقود الحیاء) و ولایت فقیه (و نقش شورا در تشخیص او). حکیم با بررسی دو نظریه اول، در پی اثبات نظریه سوم از راه روایت های بخش می باشد. به نظر او نظریه اول از آیه های قرآنی استفاده نمی شود، و اشکال نظریه دوم این است که قرآن ولایت سیاسی را برای مؤمنین اثبات می کند، و از طرف دیگر همان فقیهی که (به قول صدر) اشراف دارد، می تواند ولایت هم داشته باشد. نتیجه آن که شورا می تواند در بعد اجرا، نظام حکومتی اسلام را مشخص کند. بر اساس آیه های قرآنی و روایت های معصومان(ع)، شورا بهترین راه در شناخت واقع است. مهم ترین صفات مشاور عبارت است از: تدین، ورع، اخلاص، عقل و معرفت، حفظ اسرار، میانه روی در وضعیت اخلاقی و اجتماعی و فردی.

بخش سوم به مبحث «جمهوری اسلامی و ویژگی های حکومت اسلامی» اختصاص دارد. نویسنده در این بخش در پی تبیین جایگاه مردم در حکومت اسلامی است. ولایت فقیه، حقوق اقلیت های مذهبی و کثرت گرای مذاهب را به رسمیت می شناسد. پیوسته های کتاب به ترتیب به مسایل زیر می پردازند: اعتبار کفایت در ولی فقیه، اثبات ولایت فقیه به وسیله آیه های قرآنی و آمارهای انتخابات در ایران پس از انقلاب.

ک.م.ت

۲۳۵- حکمت اصول سیاسی اسلام

محمد تقی جعفری. چاپ دوم: تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۳. ۵۵۱ ص.

این کتاب تفسیری است بر فرمان امام علی(ع) به مالک اشتر برای اداره جامعه مصر، که به دلیل جامعیت آن، در واقع راه های مدیریت را به همه انسان ها در همه شرایط و موقعیت ها و همه دوران ها ارایه می کند.

نویسنده با تعریف سیاست در نگرش اسلامی، به مدیریت و توجیه و تنظیم زندگی اجتماعی انسان ها در مسیر حیات معقول، و منفور بودن سیاست در نزد عموم مردم اشاره کرده است و علت آن را عملکرد بد سیاستمداران بیان می کند. عدالت سیاسی علی(ع)، بزرگترین عنصر رشد و کمال انسانیت است.

موضوع های مطرح شده در فرمان مبارک علی(ع) که نویسنده به توضیح تفصیلی آن پرداخته است عبارت اند از: مقدمه های حقوق کلی انسان ها (که یک مقایسه اجمالی نیز با اعلامیه جهانی حقوق بشر انجام داده است)، دریافت مالیات، جهاد برای دفع دشمن، اصلاح و هدایت مردم، آبادانی شهرها، مبانی کرامت و آزادی انسانی، و توصیه به خودسازی مالک اشتر و دستورهایی که خطاب به شخص مالک در این نامه وجود دارد.

نویسنده، رحمت و محبت و لطف از اعمال قلب در حق مردم، عفو و چشم پوشی، پافشاری برحق و عدل، تحمل شنیدن حق، تلاش برای رفع گره های روحی و روانی در میان مردم و حسن گمان بر رعیت را، از صفات کمالیه زمامدار اسلامی برشمرده است.

عقل رشد یافته، ایمان، عدالت، بلوغ، فقاہت، حسن زمامداری و برخورداري از کرامت و سخاوت، مرد بودن و مشروعیت ولایت، از شرایط لازم برای زمامدار است، که نویسنده از آنها سخن به میان آورده است.

شورا و اهمیت آن، سند و دلیل اصالت شورا (که عقل و نقل است) و موضوع مشورت در اسلام، موضوع های دیگری است که در این کتاب درباره آن بحث شده است. دستور به رعایت تساوی مردم جامعه، یکی از دستورهایی است که در، سی جمله از جملات امام علی(ع) به آن سفارش شده و نویسنده آن موارد را یادآوری و تفسیر کرده است. به طور کلی در این فرمان، انسان ها در همه جوامع و در همه قرون و اعصار بدون هیچ گونه تبعیض، از شایسته ترین سیاست و حقوق و اقتصاد و فرهنگ به معنای عام، به طوری برخوردار می گردند که می توانند با یکدیگر در مسیر حیات معقول قرار بگیرند.

طبقات (نهادهای یا سازمانها)، از موضوع های دیگری است که در فرمان امام علی(ع) به آن توجه شده است و نویسنده آنها را شرح داده است. همچنین وزارت و شرایط آن، ارتشیان و سایر نهادها، از جمله نهادهایی هستند که به آنها پرداخته شده است. صلح و جنگ از بحث های دیگری است که نویسنده بدان اشاره کرده و دیدگاههای گوناگون درباره جنگ و صلح را بیان کرده است. او از مطلقیت صلح و صفا در اسلام سخن به میان آورده و انحراف از صیانت ذات را اصل الاصول جنگ و کینه توزی یادآوری می کند.

ک.م.ت

۲۳۶- حکمت حکومت فقیه: پاسخ به شبهات در مورد حکومت دینی

حسن ممدوحی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸. ۲۲۸ ص.

کتاب حاضر دارای یک مقدمه و شش فصل است. نویسنده در مقدمه، قصد خود را پاسخ گویی به دگراندیشان و ساده لوحان می داند. فصل اول، «دین» نام دارد و به بحث هایی همچون جایگاه دین، دین از نظر قرآن، اصول هفت گانه قرآنی در تبیین انسان و جهان و رد چند توهم می پردازد. فصل دوم، مفهوم ولایت در فقه را بررسی می کند، و با تمهید بحث های مقدماتی به این نتیجه می رسد که فقه تداوم علم انبیا است.

«حکومت دینی»، عنوان فصل سوم است و به هفت اصل اشاره دارد: نظارت اسلام بر شؤون زندگی، تحقق مدینه فاضله اسلامی با اجرای همه احکام دین، حکومت و قدرت لازمه اجرای احکام، ضرورت معصوم، حاکمیت الهی، اصل حفظ نظام و لزوم وجود رهبری آگاه به مسایل اسلامی و سیاسی.

ممدوحی در فصل بعد به ضرورت تشکیل حکومت دینی می پردازد. او اول لزوم حکومت را اثبات می کند، و سپس برای اثبات مدعا از سخنان علمای دین کمک می گیرد.

عنوان فصل پنجم، «سابقه تاریخی ولایت فقیه» است. لزوم ولایت در اذهان مسلمانان بصورتی ارتكازي وجود داشته و علمای شیعه نیز بر آن مهر تأیید می نهند. ممدوحی در این فصل نظرهای علما نسبت به ولایت فقیه و ولایت مطلقه فقیه را یادآوری می کند.

فصل آخر، «بررسی مسایل مطرح شده پیرامون ولایت فقیه» است، و به نوزده مسأله در این رابطه می پردازد. نویسنده ابتدا دو اشکال بر توفیق امام زمان(ع) را پاسخ می گوید، و سپس شرط اعلمیت را باب تعدد مطلوب معتبر می داند. نقض حکم ولی فقیه جایز نیست. تفکیک رهبری از مرجعیت نه تنها جایز، بلکه واجب می باشد. تعدد ولایت، امری مخالف فطرت می باشد. آیه های قرآن، رهبر را ملزم به مشاوره نمی کند. پاسخ هایی که در پایان این فصل وجود دارد، به کتاب حکمت و حکومت مهدی حایری یزدی ناظر است.

۲۳۷- حکمت سیاسي یا سیاست حکیمانه در اسلام

قادر فاضلي. چاپ اول: نشر علامه طباطبائي، ۱۳۷۴. ۱۷۱ ص.

ساختار کتاب از یک مقدمه و هشت فصل تشکیل شده است. نویسنده در مقدمه ضرورت شناخت سیاست از دیدگاه منابع دست اول (قرآن و روایت‌ها) را بررسی می‌کند. عنوان فصل اول، عین عنوان کتاب است. به قول فارابی، حکمت درک کردن بهترین چیزها به وسیله بهترین نوع دانش می‌باشد. سیاست از دیدگاه اسلام، تدبیر امور زندگی مردم به معقول‌ترین و انسانی‌ترین صورت ممکن است. امام خمینی می‌گوید دین اسلام یک دین سیاسی تلقی می‌شود.

نویسنده در فصل دوم تحت عنوان «مبانی اندیشه‌های سیاسی اسلام در قرآن» از خلافت در زمین، وعده الهی، وراثت زمین، حکومت مستضعفین، تبلیغ رسالت، نفی سبیل، جهاد و شهادت در کتاب آسمانی مسلمانان بحث می‌کند. فصل بعد همین موضوع را از دیدگاه حدیث‌هایی را بررسی می‌نماید. عناوین مورد بحث در این فصل عبارتند از حدیث عمر بن حنظله، آزادی و عدم بندگی، قیام بر علیه سلطان جائر، امر به معروف و نهی از منکر، جهاد و شهادت، و نفی ظلم و جور. منظور از آیه‌ها و روایت، جنگ طلبی نیست.

فصل چهارم، اندیشه‌های سیاسی در کتب فقهی را برمی‌رسد. در کتب فقهی ما، فرهنگ ظلم ستیزی مشهود است. مسلمانان باید از شخصیت اسلامی خود در برابر کفار دفاع کنند. یکی از اعمال بزرگ سیاسی و عبادی، نماز جمعه است. کواکبی و نایینی استبداد سیاسی و دینی را نزدیک یکدیگر می‌دانند. در مقابل، قرآن بر اصل مشورت تأکید دارد. مبناي سیاست حکیم، حکمت اوست. احکام ثانویه نقشی به سزا در سیاست حکیمانه دارند.

«صفات بارز حکیم سیاسی»، عنوان فصل بعد است. این صفات عبارتند از: عظمت و جلال خالق در نظر حکیم، توکل به خداوند، رعایت حقوق مردم، بی میلی به دنیا و قدرت، اصلاح جامعه، ایجاد امنیت اجتماعی، بخیل نبودن، عبادت، مأمور به وظیفه بودن، بلوغ، عقل، اسلام، علم، تقوا، عدالت، شجاعت، صحت، قوت، امانت داری، مساوات با دیگران، مدیریت و مدیریت، احسان، احترام به مؤمن و عامل بودن به آنچه می‌گوید.

فصل بعد، «نظام سیاسی دولت در اسلام» است. عناصر تشکیل دهنده دولت عبارتند از: ملت و امیر مشروعیت قدرت در حکومت اسلامی به دست مردم نیست، و اکثریت ممکن است برخاطا باشند.

فصل بعد به ضرورت تشکیل حکومت می‌پردازد. در این راستا دلیل‌ها به دو دسته عقلی و نقلی تقسیم می‌شوند. فصل آخر همین موضوع را از دیدگاه حدیث‌ها و اندیشه سیاسی امام خمینی بررسی می‌کند. در روایت‌های اسلامی، تأکید فراوانی بر رهبری ولی فقیه وجود دارد.

۲۳۸- حکمت و حکومت

مهدي حائري يزدي. چاپ اول. (لندن)، شادي، ۱۹۹۵ م. ۲۲۰ ص.

این کتاب، بدون هیچ گونه مقدمه و توضیحی در بیان هدف و موضوع‌های کتاب، به بحث از هستی و استی و بایستی و چیستی، مسئله اصالت وجود و اصالت چیستی، و اقسام ضرورت پرداخته است. کتاب حاضر فصل بندی ندارد و بصورت مستقیم به مسایلی در حوزه فلسفه اولی و فلسفه سیاسی می‌پردازد.

نویسنده، تقسیم عقل یا حکمت را به عقل نظری و عقل عملی به تفصیل بحث نموده و نظر فلاسفه را یادآور گردیده و حکومت را از نظر عقل و حکمت عملی مطرح کرده است. به گفته او، در اصطلاح علوم سیاسی، حکومت به معنای فن کشورداری و تدبیر و اندیشه در اداره و تنظیم امور داخلی و خارجی کشور است. در این معنا، حکومت، علم و آگاهی به واقعیت است و منظور از علم، علم تصدیقی به مسایل سیاسی و اقتصادی مملکت.

حائری در مفهوم حکومت به معنای فن کشورداری، اظهار می‌دارد که حکومت حتی به معنای فرماندهی و سلطنت و حاکمیت بر زیردستان نیست، تاچه رسد به معنای ولایت و قیمومت. نویسنده بر اساس این دیدگاه، بحث‌های مفصلی در فلسفه وجودی حکومت، آیین کشورداری، وظایف حکومت، مالکیت، آزادی و استقلال و حاکمیت ملی و جبر و اختیار و بحث‌های دیگری در مقوله حکم و حکومت انجام داده است. حاصل بحث‌های استدلالی این نویسنده در زمینه حکومت، این است که هیچ شریعت و هیچ قانون وضعی، از آن جهت که قانون است، نمی‌تواند قوه مجریه خود باشد و پیوسته نیروی اجرایی باید از خارج حوزه تقنین و تشریح، ضمیمه گردد. انجام و اجرای تکالیف، از پیامدهای تعقل و تعهد به اصول عقاید است، و این اجرائیات نمی‌تواند موضوع یا متعلق احکام موضوعه شرعی و تعبدی قرار گیرد و مورد امر و نهي شارع واقع شود.

شرایط و مقدمات و نظامات اجرایی، باید از سوی افراد مکلف تعیین و استوار گردد. مکلفین، نظام و روشی را انتخاب می‌کنند که مسئولیت‌های شرعی یا قانون وضعی خود را اجرا کند. نویسنده برای این ادعای خود به تاریخ زمامداری پیامبر(ص) و علی(ع) استشهد کرده است و مدعی شده که در این دو مقطع تاریخی، انتخاب زمامداری سیاسی برای اجرای احکام و قوانین اسلامی، تنها به ابتکار مردم و از سوی آنان، به صورت بیعت برای تشکیل یک حکومت مردمی بوده است. او می‌گوید که زمامداری سیاسی رسول اکرم(ص)، جزو مأموریت‌های پیامبری ایشان نبود، بلکه شرایط سیاسی روزمره زمان و مکان بود که مردم را به راهنمایی عقل عملی شان وادار به ابتکار شایسته‌ای نمود و شخص پیامبر اکرم(ص) را برای تشکیل حکومت ایده آل برگزید. پس از انجام این گزینش مردمی، خداوند این عمل شایسته و پسندیده مردم را مورد توشیح و رضایتمندی قرارداد. بیعت خلافت با علی(ع) نیز، گویای این است که خلافت غیر از امامت است؛ زیرا خلافت یک مقام دنیایی است که با تعقل مردم، جهت انجام امور دنیوی مردم بعد از پیامبر(ص) انجام گرفت.

نویسنده در بحث از ولایت فقیه، ابتدا یادآور می‌شود که ولایت به معنی قیمومت، در مفهوم و چستی با حکومت و حاکمیت سیاسی متفاوت است؛ زیرا ولایت، حق تصرف در امور مردم است؛ در حالی که حکومت یا حاکمیت سیاسی، به معنای کشورداری و تدبیر امور مملکتی است، و این مقام از سوی شهروندان به شخص یا اشخاصی واگذار می‌شود. به عبارت دیگر، حکومت به معنی کشورداری، نوعی وکالت است که از سوی شهروندان با شخص یا گروهی از اشخاص در یک قرارداد آشکار یا پنهان، انجام می‌پذیرد. شاید بتوان گفت که ولایت، در اصل مسایل جمعی و امور مملکتی تحقق‌پذیر نیست؛ زیرا ولایت یک رابطه قیمومت است.

وی می‌گوید که از نقطه نظر تاریخی، ولایت به مفهوم کشورداری به هیچ وجه در تاریخ فقه اسلامی مطرح نبوده و این مطلب نزد احدی از فقهای شیعه و سنی مورد بررسی قرار نگرفته، که فقیه علاوه بر حق فتوا و قضا، بدان جهت که فقیه است، حق حاکمیت و رهبری بر کشور یا کشورهای اسلامی یا تمام کشورهای جهان را نیز دارا باشد.

نویسنده، سپس طرح مسئله حاکمیت فقیه را از ابتکارهای ملا احمد نراقی یادآوری می‌کند و سپس این نظریه را از دید آن فقیه و سایر فقها بررسی می‌نماید.

عنوان آخر کتاب، «معمای لاینحل جمهوری اسلامی و ولایت فقیه» نام دارد، که در آن از نبود امکان جمع بین «جمهوری»، و «اسلامی» بحث شده است.

٢٣٩- حکم ثانوي در تشریح اسلامي

علي اکبر کلانتری. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامي، ۱۳۷۸. ۴۰۸ ص.

این کتاب از یک مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. بخش اول با عنوان «کلیات بحث»، یازده فصل؛ و بخش دوم با عنوان «بررسی عنوان های ثانویه معروف در فقه اسلامي»، دوازده فصل دارد. از آنجا که قسمت های کمی از کتاب بصورت مستقیم به بحث های مورد نظر در این کتاب شناسی مربوط می شود، تنها به توصیف آنها اکتفا می نمایم.

حکم ثانوي حکمي است که بر موضوعي به وصف اضطرار، اکراه و دیگر عنوان های عارضی بار می شود. نمی توان شمار قواعد و احکام ثانويه را در عددی معین محصور دانست. حکم ثانوي، حکمي واقعي (و نه ظاهري) است، اما ممکن است مولوي یا ارشادي، توصلی و تعبدی، تکلیفی یا وضعی، تأسیسی یا امضایی، فردی یا اجتماعی باشد.

«حفظ نظام» را فقها به عنوان ثانوي یادآوری کرده اند، در حالی که در عروض حکم وجوب بر آن، هیچ عنوان حالت عارضی واسطه نشده است. این مسأله که به «حفظ کیان اسلام» نیز تعبیر می شود با عنصر مصلحت، پیوندي محکم دارد.

اهل سنت به «مصلحت» و مصالح مرسله بهای بیشتری داده اند. برخی، مصالح مرسله را به سازگاری با اهداف شرع و حفظ امور ضروري مقید کرده اند. شیعه، مصلحت را منبع مستقلي در احکام شرعی نمی داند. بزرگان که می گوید روحانیت شریعت را فدای مصلحت حکومت کرد، دچار اشتباه بزرگی شده است؛ چون مقصود از مصلحت نظام، پاسداری از کیان حاکمیت اسلامي است، نه حفظ هر نوع نظام و سیستم حکومتی. ولایت مطلقه فقیه، با وجود ادعای جهانگیر صالح پور، موجب عرفی شدن دین (سکولاریسم) نمی شود.

٢٤٠- حکم الشوري في الاسلام و نتیجتها

محمد عبدالقادر ابوفارس. الطبعة الاولى: عمان، دارالفرقان، ۱۴۰۸ق. ۲۲۰ ص.

نویسنده، بحث های خود را بر اساس تبیین مسأله در مقدمه، توصیف دو قول مهم در مسأله (وجوب و استحباب شورا) و یادآوری دو مطلب در پایان، سازماندهی کرده است. مالکی ها، ابن عطیه، قرطبی، محمدطاهر بن عاشور، حنفی ها، برخی فقهای شافعی، ابن تیمیه، حسن البناء، مودودي، شلتوت، عبدالوهاب خلاف، عبدالقادر عوده و عبدالکریم زیدان، از جمله کسانی هستند که به وجوب مشورت اعتقاد دارند. آنها به ظاهر قرآن و سنت استدلال می کنند.

از جمله کسانی که به استحباب شورا اعتقاد دارند، می توان افرادی از فقه شافعی، قتاده، ربیع و ابن اسحاق را نام برد. به نظر ابوفارس نه تنها این گروه استدلال محکمی ندارند، بلکه از نظر اصولی، قول به استحباب مشورت، بسیاری از مصالح امت اسلامي را از بین می برد.

در بحث «نتیجه شورا»، در صورت مخالفت رأی حاکم با مشورت دهندگان» دو حالت و دو مطلب وجود دارد: اول آن که بر رأی خود پافشاری می کند، و دوم آن که با کناره گیری از رأی خود، آرای دیگران را مقدم دارد. بدیهی است این مسأله غیر از وجوب یا استحباب مشورت می باشد. اکثر فقهای گذشته و حال، شورا را امری الزامی نمی دانند (قول اول). آیه های مربوط به مشورت برای دلجویی مسلمانها نازل شده است، و پذیرش اقوال متکثر افراد معقول به نظر نمی رسد. علاوه بر آن که رأی اکثریت به خودی خود اعتبار ندارد. در مقابل، رشیدرضا، محمدسلیم عوا و دیگران تبعیت از شورا را الزامی می دانند. به نظر آنها اگر این امر الزامی نباشد، اثری بر مشورت مترتب نمی شود. ابوفارس نیز رأی اخیر را تقویت می کند.

۲۴۱- الحكم في الاسلام

السيد محمد الحسيني الشيرازي. قم، دارالقرآن الحكيم. ۲۵۰ ص.

این کتاب که به مسأله حکومت در اسلام اختصاص دارد، به ۳۴ بحث می پردازد. در اینجا به مهم ترین بحث های کتاب اشاره می کنیم: ولایت تکوینی و تشریحی از آن خدا است. بعد از امام معصوم(ع) نقش ولایت فقیه در حکومت اسلامی مطرح می شود. اصل آن است که فقیه، ولایت عام همانند امام(ع) دارد. آیه ها و روایت های این مطلب را تأیید می کنند. اقسام حکومت ها عبارت است از: پادشاهی انتخابی، پادشاهی وراثتی، حکومت اشراف، حکومت انتخابی با نقش اهل حل و عقد (مثل کلیسا)، و حکومت انتخابی و مردمی. حکومت اسلامی، از حکومت های فوق متمایز است. نمایندگان مردم نمی توانند رأی ایشان را نادیده بگیرند. به طور کلی ملاک، رأی مردم در حدود رضای شارع مقدس است.

امامان در طول زمان قدرت تهییج و انقلاب علیه ظالمان را داشتند، ولی به تشریح مبانی فقهی، بالابردن فرهنگ عمومی و سیاسی مردم و پی آمدهای توسعه سرزمین های اسلامی می اندیشیدند. جامعه اسلامی باید به گروه ها و دسته های جغرافیایی و غیر آن تقسیم شوند. هدف از این امر شناخت بهتر یکدیگر است، نه تفرقه. اسلام به مالکیت فردی احترام می گذارد، و مبانی سوسیالیسم را بر نمی تابد. زن و مرد از حقوقی متساوی در اسلام برخوردارند. بیعت، شرط حکومت نیست؛ چرا که دلیلی بر وجوب آن نداریم، و فعل پیامبر(ص) هم دلالت بر جواز و استحباب دارد.

اسلام در سیاست خارجی خود، مبنا را صلح می داند. پیامبر(ص) جنگ های ابتدایی خود را به جنگ دفاعی تبدیل می کرد، چرا که همیشه شروع کننده جنگ، طرف مقابل بود. مسلمان می تواند به ادارات کفار وارد شود و قوانین ایشان را بر اساس قاعده «الزومهم بما التزموا به» (یا قوانین اسلامی) را اجرا نماید. بر مسلمانان است که با کلیه قوای خود با حکومت های جائر مبارزه کنند. میزان و معیار حکومت در اسلام، رضایت مردم در چارچوب رضایت الهی است. اهداف دولت اسلامی عبارت است از: برادری، برابری، برتری علم و عمل، آزادی، عدالت و احسان، صلح طلبی، نجات مستضعفان، علم و اخلاق و عقل، تعاون و یاری، آسان گیری، نظم و نظافت، اجتهاد، سیاست های اقتصادی و اصاله الصحه. کمک به ظالمان از نظر شرع مقدس، حرام است، و پذیرش ولایت از جانب ایشان جز در مواردی مثل تقیه و نفع مؤمنین، جایز نمی باشد.

۲۴۲- حکم و حکومت یا قانون و زمامداری در اسلام

غلامعلی سبحانی. تهران، عطایی، ۲۰۹ ص.

پیشگفتار و بیست فصل، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل های اول تا سوم به «تعریف حکومت»، «ضرورت آن» و «حکم و حکومت» می پردازد. امام علی(ع) انسان ها را ناچار از داشتن حاکم و حکومت می داند. حکم و قانون از آن خدا می باشد، اما حکومت از جانب او به اشخاص خاصی واگذار شده است. بحث بعد، «علی(ع) و حکومت مردم بر مردم» عنوان دارد.

سبحانی در فصل پنجم، میحث زمامدار و ویژگی های او (مدارا و مهربانی، رأی زنی، ارزیابی نیروی ملت، برخورداری از توان توده مردم و پاداش و کیفر) را مطرح، و شواهدی از نامه امام علی(ع) به مالک اشتر را یاد می کند. «هیولای محبوب» و

«منابع حکم و قانون» (قرآن، سنت، اجماع و عقل)، «سیستم حقوقی و سیاسی اسلام»، و «حقوق اساسی اسلام»، عنوان های چهار فصل بعد است. فصل بعد، شکل جمهوری را با اسلام سازگارتر از دیگر انواع حکومت می داند. فصل های بعد در پی آن است که «جمهوری اسلامی» و قوای آن را تعریف و تحلیل نماید. مسئولیت ملت در حفظ جامعه اسلامی به دو قسم مسئولیت های مالی و عملی تقسیم می شود. آخرین فصل های کتاب، ضرورت برادری و برابری امت اسلامی، و لزوم تشکیل حکومت واحده جهانی را اثبات می کند.

ک TM

۲۴۳- حکومت از دیدگاه قرآن و عترت

حسن سعید. چاپ اول: تهران، فدک. ۱۳۹۹ ق. ۸۴ ص.

این کتاب که به عنوان هایی چند راجع به حکومت در متون دینی می پردازد، از بحث های زیر تشکیل شده است: حکومت عمری به درازای خلقت دارد، و از روز نخست حکومت الهی در مقابل حکومت بشری عرض اندام کرده است. دلیلی برای سپردن اختیار اقلیت به دست اکثریت در نظام دموکراسی در دست نیست. قرآن، حاکمیت را از آن خدا می داند. در دوره غیبت کبری، زمامداری به دست کسی است که از طرف معصوم (ع) اجازه دارد. حکومت اسلامی سه عنصر و پایه دارد: قانون (قرآن و سنت)، رهبر و مردم. نقش حاکم در حکومت اسلامی عبارت است از: حفظ دین خدا، حفظ جان و مال و ناموس مردم و دعوت از شایسته ترین افراد برای اداره حکومت. نظارت بر حکومت از باب امریه معروف و نهی از منکر، واجب است. اسلام به مشورت نیز امر می کند. شجره انقلاب ایران، تنها در سایه اسلام بود که به نتیجه نشست.

ک TM

۲۴۴- حکومت از دیدگاه مذاهب اسلامی

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۷۷. ۶۱۲ ص.

این کتاب که گزیده مقاله های فارسی دهمین کنفرانس بین المللی وحدت اسلامی (در تیرماه ۱۳۷۶) است، از مقدمه محمد واعظ زاده خراسانی و ۲۳ مقاله به شرح زیر تشکیل می شود:

- ۱- حاکمیت خداوند (محمدتقی جعفری): حاکمیت الهی با تکیه بر جماعت و شورا، از استبداد و دموکراسی متمایز است. امام علی (ع) حتی در جایی که علم به خلاف داشت، به رأی اکثریت تن می داد.
- ۲- جهان اسلام و نابسامانی های آن (محمد واعظ زاده خراسانی).
- ۳- بیداری مسلمانان و اثر تقریب در این بیداری (سیدجعفر شهیدی).
- ۴- خلافت یا ولایت فقیه از نظر مذاهب اسلامی (عبدالکریم بی آزار شیرازی): اصل وجود حکومت، امری مورد اتفاق نظر است. نهج البلاغه برای رهبری فقیه، دلیل عقلی اقامه می کند. اهل سنت نیز قرشی بودن، اجتهاد، تدبیر، شجاعت و عدالت را شرط می دانند.
- ۵- سیر تشکیل اندیشه حکومت دینی در آثار اندیشمندان اسلامی (محمدجواد صاحبی): نظریه ولایت مطلقه امام خمینی، در آخر سلسله مبارزه های انبیا و امامان (ع) واقع شده است.
- ۶- علامه نایینی و تحریر مشروطیت (سیدمحمد ثقفی): اندیشه سیاسی نایینی بر مفهوم آزادی، مساوات، نظارت و اصل تفکیک قوا مبتنی بود.

- ۷ - اطلاع از اوضاع جهان اسلام، یک وظیفه اسلامی (محمد واعظ زاده خراسانی).
- ۸ - اهداف و سیاست های کلی حکومت اسلامی با نظر به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (سیدجلال میرآقایی): نویسنده به ۲۲ سیاست کلی حکومت اسلامی از جمله الهام گیری از کتاب و سنت، احترام به حقوق انسان ها، قانون گرایی، صلح طلبی و قاطعیت اشاره دارد.
- ۹ - بیعت و نقش آن در حکومت اسلامی (محمد فاکرمیبدی): نویسنده پس از ذکر معنا و اقسام بیعت، و تحلیل آن در کتاب و سنت نتیجه می گیرد که بیعت نقش تحکیم کننده ولایت امامان و ولی فقیه را ایفا می کند. انتخابات هر چند همان بیعت نیست، اما به هر حال وسیله ای برای اعلان اطاعت می باشد.
- ۱۰ - اعتبار رأی اکثریت (کاظم قاضی زاده): نویسنده پس از رد دلیل های مخالفین، لزوم پیروی از اکثریت را با علاوه بر متون دینی، با حکم عقل و سیره عقلا تأیید می نماید.
- ۱۱ - جهان اسلام، کلیدهای همگرایی و دام های واگرایی (رضا سیمبر).
- ۱۲ - اصول و مبانی نظری برپایی حکومت اسلامی (سیدجلال میرآقایی): اصول و پایه های حکومت اسلامی عبارتند از: نبود جدایی دین از سیاست، قانون گذاری الهی، عدل و داد، توازن و میانه روی و اعتدال در زندگی، حاکمیت خدا، تشریح جهاد، قضاوت اسلامی، تکامل فردی و اجتماعی، تأمین صلح و امنیت و اتحاد مسلمانان.
- ۱۳ - مقایسه حکومت اسلامی با سایر نظام های بشری (حسن عزیز): اسلام برتری های زیادی نسبت به حکومت های پادشاهی، دموکراتیک و استبدادی دارد.
- ۱۴ - قانونگذاری در حکومت اسلامی (محمد منصورنژاد): ولی امر در چارچوب قانون اعمال ولایت می کند.
- ۱۵ - بررسی شرایط و فرآیند شکل گیری نظریه ولایت فقیه امام خمینی (یوسف احمدی): ولایت فقیه در نتیجه نبود راه حل های انسانی، پاسخی دینی به مسأله کشورداری می باشد.
- ۱۶ - مبانی و اصول حکومت اسلامی (عبدالرزاق رهبر): نویسنده نقش مردم و قوای سه گانه در حکومت اسلامی را بررسی می کند.
- ۱۷ - تحلیلی جامعه شناختی از تشکیل و تداوم حکومت اسلامی در ایران و جهان اسلام (احمد رجب زاده): نوسازی در ایران با ادعای روحانیت شیعه در زمینه حکومت قرین شد، و زمینه ساختاری بوروکراتیک موجب شد تا حکومت دینی (یا ولایت فقیه) شکل متفاوتی از گذشته، به خود بگیرد.
- ۱۸ - حقوق بین الملل در حکومت اسلامی (عباس کوثری): اسلام به اصل عدالت و پیمان هم زیستی مسالمت آمیز در برخورد با اقلیت ها عنایت دارد.
- ۱۹ - شرایط و وظایف حاکم اسلامی با نگرشی قرآنی (حسین محمدیان امیری): نویسنده به صفاتی مانند پرهیزگاری، سعه صدر، دورنگری، صراحت لهجه، انتقادپذیری، وجدان کاری، پی گیری و کنجکاوی اشاره دارد.
- ۲۰ - شرایط و صفات حاکم اسلامی از دیدگاه امام علی (علی اکبر ذاکری): این شرایط عبارتند از: تدبیر و سیاست، آگاهی به احکام الهی، قرشی بودن (به عنوان شرط کمال)، نیکوکاری، عدالت، پیشینه نیک، خودسازی، ساده زیستی، همسویی با مردم، برابری، هماهنگی گفتار و عمل، تحمل و شکیبایی، بزرگواری، مردم دوستی، هوشیاری و دوری از صفات ناپسند.
- ۲۱ - حاکم اسلامی: شرایط و صفات، حقوق و وظایف (اسماعیل قدیری): نویسنده این شرایط و صفات را از دیدگاه مذاهب اسلامی مقایسه می کند.

۲۲ - بررسی پنج دیدگاه در زمینه ضرورت تأسیس حکومت اسلامی: نظریه اهل سنت (غلامرضا ذاکر صالحی): این دیدگاه‌ها عبارتند از مذهب و جوب (و جوب بر امت، و جوب بر خداوند)، مذهب جواز و مذهب تفصیل (و جوب نصب امام هنگام امنیت و نبود جوب آن هنگام فتنه).

۲۳ - گزارش دهمین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی (سیدجلال میرآقایی).

TMک

۲۴۵- حکومت اسلامی

سیدعبدالحسین دستغیب (تنظیم از: سیدمحمد هاشم دستغیب). چاپ اول: تهران، ناس،

۱۳۶۴. ۲۴۷ ص.

کتاب حاضر، تنظیمی از برگزیده خطبه‌های نماز جمعه نویسنده است. در اینجا با چشم پوشی از بحث‌های روز خطبه‌ها، به برخی از موضوع‌های نظری در ارتباط با کتاب‌شناسی حاضر می‌پردازیم: پاک‌ی از هوای نفس شرط رهبری است. ملی‌گرایی، شعار جاهلیت بوده است. حکومت فردی در حکومت اسلامی جایگاه ندارد. ولایت فقیه، رشته و شعبه‌ای از ولایت الهی محسوب می‌شود. مردم موظفند از رهبری اطاعت کنند. ولایت فقیه ضد دیکتاتوری است، نه مستلزم آن! تعدد رهبری موجب تفرقه و نقض غرض می‌شود. دوست داشتن جهاد، لازمه ایمان است.

TMک

۲۴۶- حکومت اسلامی

ن - ص. (ثبت در کتابخانه ملی مشهد، ۱۳۵۷). ۴۸ ص.

این کتاب که در شرف پیروزی انقلاب اسلامی تدوین شده، به مسائلی چند پیرامون حکومت اسلامی و شرایط انقلاب ایران می‌پردازد. محیط اسلامی یک زندان نیست، و مردم آزاد خواهند بود. ملت باید از دولت اطاعت کند، و حاکمان نیز باید نصیحت‌پذیر باشند. مالکیت در اسلام محدود است و تورم ثروت نباید به وجود آید. اسلام نمی‌تواند حکومت پادشاهی را قبول کند. حکومت اسلام، حکومت دین بر مردم است؛ نه حکومت شخص بر مردم یا حکومت مردم بر مردم. حکومت اکثریت در اسلام، حکومت صالح نیست. بیعت، قراردادی است که ارتباط امام و امت را برقرار می‌سازد.

TMک

۲۴۷- حکومت اسلامی

علی عطایی. چاپ اول: قم، خرم، ۱۳۷۷. ۱۹۲ ص.

این کتاب که جلد هشتم «از اسلام چه می‌دانیم؟» است، از بحث‌هایی چند پیرامون حکومت اسلامی و ولایت فقیه تشکیل می‌شود. تشکیل حکومت اسلامی، یک ضرورت است و حاکم اسلامی باید حامی اسلام، عالم، مدیر و از نظر جسمی سالم باشد. بر اساس نهج البلاغه، مردم و رهبری، حقوقی متقابل دارند. در کسب مشروعیت حاکم اسلامی، راه‌ها و نظرهای مختلف زیر ابراز شده است: بیعت، انتخاب اهل حل و عقد، تسلیم و قبول واقعیت (تغلب) و رأی اکثریت.

ارکان حکومت اسلامی عبارت است از: قوه مقننه، قوه مجریه (و آمران به معروف و ناهیان از منکر، وزراء، کاتبان و عاملان) و قوه قضاییه. برنامه های حکومتی اسلام شامل مسایل تربیتی و آموزشی، حقوق فردی و اجتماعی، حقوق اقلیت ها، برنامه های اقتصادی، مسایل بهداشتی و قدرت نظامی می شود.

عطایی در بحث «سیر اندیشه سیاسی در جهان اسلام» به اندیشه سیاسی سنتی، رهیافت ارشادی، رهیافت کلامی، رهیافت فلسفی و رهیافت فقهی اشاره، و مسأله تنفیذ حکم سلطان به نیابت از فقیه جامع الشرایط را بررسی می کند. بر اساس مسأله اخیر، فقهای دوران صفوی، به شاهان زمان خود مشروعیت می دادند. در بین نوگرایان دینی، در درجه نخست باید به اندیشه سیاسی نایینی اشاره نمود. وی در تنبیه الامه و تنزیه المله، به حکومت مشروطه مشروعیت داد. عطایی در پایان کتاب، به مسأله ولایت فقیه در دوران غیبت و اتکای آن به عنصر ولایت و آرای مردم می پردازد.

ک TM

۲۴۸- حکومت اسلامی از نظر ابن خلدون

داود رسایی. ۱۹۵ ص.

این کتاب که ویژگی های کتابشناختی ندارد از دو بحث اساسی تشکیل شده است. عنوان دیگر کتاب حکومت اسلامی و نظر ابن خلدون است. بحث اول، «حکومت اسلامی» نام دارد و به بحث هایی از جمله عربستان پیش از اسلام، دوره پیامبر(ص)، دوره خلفای راشدین، خلافت اموی و عباسی و امامت می پردازد. بنابراین قسمت اول کتاب، ربطی به اندیشه ابن خلدون ندارد. رسایی در این بخش، نظر شیعه و اهل سنت را در باب امامت با هم مقایسه می کند. به طور کلی چند دسته نظریه راجع به امامت وجود دارد: اول متکلمین و محدثین و فقها (سنی و شیعه)، دوم فلاسفه و سوم اخلاقیون [یا سیاستنامه نویسان] مثل ابن مقفع.

در قسمت دوم به زندگی ابن خلدون، اجتماع بشری از دیدگاه او، عنصر عصیبت، و بالاخره به پیدایش و انواع از هم گسیختگی دولت پرداخته شده است. از نظر ابن خلدون، حکومت مطلقه امری طبیعی بود، لذا او کوشید علت های خودکامگی حکمرانان را به زبانی ساده بیان کند.

ک TM

۲۴۹- حکومت اسلامی در کوثر زلال اندیشه امام خمینی

مجله حوزه. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸. ۲۴۷ ص.

عنوان فرعی کتاب، «جستارهایی در باب مرجعیت، ولایت مطلقه فقیه و مصلحت نظام» است. عنوان اول از عنوان های پنج گانه به مسأله «امام و مرجعیت» می پردازد. امام دین و سیاست را آمیخته در هم می دید، و برای مرجعیت دینی، وظایفی سیاسی قایل بود. مردم در مسایل اجتماعی به ولی فقیه رجوع می کنند، نه به مرجع خود. عنوان بعد، «ولایت مطلقه از دیدگاه امام خمینی(ره) و نگرش های گوناگون» است. مقصود از ولایت مطلقه، حکومت استبدادی نیست، و این مسأله سابقه ای طولانی در فقه شیعه دارد. به قول امام اگر فقیهی بخواهد زورگویی کند، از ولایت ساقط می شود. ولی فقیه نمی تواند در زندگی خصوصی مردم دخالت کند. فوق قانون اساسی بودن رهبر، به معنای قانون شکنی نیست، بلکه به معنای خارج کردن جامعه از بن بست ها می باشد.

بحث بعد با عنوان «مبانی و مبادی کلامی ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی(ره)» به مسایل زیر می پردازد:

جاودانگی اسلام، جامع بودن شریعت، امامت و رهبری، سمت دینی پیامبر، و پابندگی امامت. در عنوان «مصلحت نظام از دیدگاه امام خمینی(ره)»، مفهوم مصلحت و جایگاه آن در فقه شیعه مرجع تشخیص مصلحت و حوزه مصلحت شناسی حاکم اسلامی بررسی می شود، باز شناخت مصالح اجتماعی، بر عهده حکومت اسلامی است. با جدا کردن اصل مصلحت از اصل ضرورت، می توان مقصود امام را از اولی بودن احکام حکومتی دریافت. معیارهای تشخیص مصلحت عبارت است از: مصالح جامعه سازگاری، با دستورهای شریعت، در نظرگرفتن هدف ها، اصل الهم فالاهم، و استفاده از کارشناسان و متخصصان. آخرین بحث کتاب، «حکم ثانوی از دیدگاه امام خمینی(ره)» است. احکام ثانوی بیش از آن که جنبه فردی داشته باشد، نمود اجتماعی و حکومتی دارد.

ک TM

۲۵۰- الحکومة الإسلامية

محمدحسین هیکل. القاهرة، دارالمعارف، ۱۹۷۷. ۱۵۷ ص.

بخش اول از سه بخش کتاب، «امپراتوری اسلامی» عنوان دارد. هیکل با نگرشی تاریخی به مسایل سیاسی صدر اسلام، ریشه شکوفایی اسلام را دو اصل آزادی و برابری معرفی می کند. پیامبر(ص) نظام حکومت خاصی مقرر نکرد، و با اشراف کلی به مسایل حکومتی، امور مردم را به خودشان واگذاشت (انتم اعلم بشؤون دنیاکم). ابوبکر نیز خود را والی و فردی مساوی با مردم دانست، و از آنها خواست او را نصیحت کنند. اسلام، تنها اصول کلی سیاست و حکومت را ترسیم کرده است، و به همین دلیل صورت و شکل حکومت های اسلامی در ظاهر متفاوت به نظر می رسد.

«سوسیالیسم و دموکراسی در اسلام»، عنوان دومین بخش کتاب است. اسلام با دو مکتب فوق در اموری مانند عدالت، مدنیت، حقوق فردی و عدالت اجتماعی اشتراک دارد. سوسیالیسم اسلام از ویژگی هایی همانند محدود نمودن ثروت، اصالت کار، صدقه و زکات نیز برخوردار است. نظام اقتصادی صدر اسلام، سوسیالیستی بود، اما سوسیالیسم دوران جدید اقتضائات بیشتری دارد. مشورت، برابری و آزادی در اسلام، بیانگر وجود دموکراسی در این دین الهی است. هرچند نظام صدر اسلام شکل قبیلگی داشت، اما در آن عناصر زیادی از دموکراسی دیده می شد. محدودکردن مدت حکومت در آن روزها به فکر مسلمانان نمی رسید.

بخش آخر با عنوان «اسلام و آزادي هاي چهارگانه»، اسلام را مدافع انواع آزادي (آزادي عقیده و بیان و پرهیز از فقر و ناامني) مي داند. سوسيالیسم اسلامي، جايي براي فقر باقي نمي گذارد. اسلام دين صلح و مسالمت است و تا حد ممکن از جنگ پرهیز مي کند.

ک TM

۲۵۱- الحکومة الاسلامیة فی احادیث الشیعة الامامية

غلامرضا السلطاني (و حسين المظاهري، ابوالحسن المصلحي، محسن الخرازي، و رضا الاستادي).

الطبعة الاولى: قم: مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۸. ۲۴۸ ص.

این اثر جمع آوري و تنظيم روايت هاي مربوط به حکومت اسلامي، بدون اظهار نظر نهايي راجع به آنها مي باشد، و از يازده باب تشكيل شده است. در قسمت اول که مربوط به وجود حکومت در اصل اسلام است به روايت هايي مانند «بني الاسلام علي خمس...» اشاره وجود دارد. قسمت دوم به لزوم اطاعت مردم از فرمانروايان اسلامي و لزوم ياري آنها مي پردازد. در این قسمت وجوب نصیحت امام مسلمين، حرمت شکستن بیعت، حرمت مخالفت با اوامر امام، حرمت توهين به وي و وجوب قتال با باغيان مورد بحث قرار مي گيرد.

قسمت سوم به اختيارات امام اختصاص دارد. امام مي تواند از غير موارد خمس هم خمس بگيرد، يا در اصل آن را ببخشد. همچنين او مي تواند علاوه بر خمس و زکات، از مردم ماليات هم بگيرد. باب بعد به برخي شؤون حاکم مي پردازد. امام براي نماز عید و نماز میت اولويت دارد. در این باب به بحث هاي ديگري مثل اثبات روز عید با حکم امام، عدم جواز مخالفت با امام در مناسک حج و بحث اجبار مردم به حج نیز پرداخته مي شود.

باب بعد به مسايل حول بيت المال مي پردازد و شامل بحث هايي از جمله موارد زیر مي شود: حرمت پنهان کردن زکات از امام، حکومتي بودن خمس، مالکيت امام نسبت به خمس، وجوب تقسيم بيت المال به شکل مساوي، پرداخت حقوق قضات و هزینه ازدواج از بيت المال، بیمه بيکاري و پرداخت بيت المال براي امور زندانيان.

موضوع باب ششم، جهاد و غنايم و جزیه است. جهاد بايد يا به اذن امام يا نایب مأذون از طرف او باشد. موضوع قسمت بعد، قضاوت است و بحث هايي همچون صفات قاضي و بيع مال غير، توسط امام را شامل مي شود. قسمت هشتم، «في الحدود والتعزيرات» نام دارد. اقامه حدود بر عهده امام است، و او وظیفه دارد حدود را بين کفار نیز اجرا کند. مجازات محارب به عهده وي مي باشد، و او است که مي تواند عفو عمومي دهد. قسمت بعد به احکام زندانيان اختصاص یافته است. قسمت دهم به حديث هاي متفرقه اي در باب احتکار، تغيير جاده، کشتن کفار و تصرف در اموال مي پردازد، و بالاخره باب آخر به اثبات ولايت فقيه براي امام عادل جامع الشرايط اختصاص یافته است.

ک TM

۲۵۲- حکومت اسلامي و تحلیلي از نهضت حاضر

يحيي نوري. چاپ دوم: تهران، مدرسه الشهدا، ۱۳۶۰. ۶۶ ص.

این کتاب که به زبان فارسي در ۶۶ صفحه و به زبان انگليسي در ۴۲ صفحه منتشر شده، منتخبی از چند مصاحبه با نویسنده مي باشد. بر این اساس، نهضت اسلامي ايران امتداد حرکت انبيا است و مردم، چپي ها و غير مسلمان ها را طرد خواهند کرد. اسلام شامل دين و دولت است، و حاکميت تنها از آن خدا مي باشد. در مجلس فتوا، مجتهدان و حقوقدانان؛ و

در مجلس شورای اسلامی، کارشناسان حضور خواهند داشت. در انتخاب زمامدار، اکثریت عددی ملاک نمی باشد. در اسلام، قوه قضاییه استقلال کامل دارد و اقلیت های مذهبی آزادی کامل خواهند داشت.

ک- TM

۲۵۳- حکومت اسلامی و ولایت فقیه

اداره کل آموزش ضمن خدمت. چاپ دوم: دفتر آموزش ضمن خدمت. ۱۳۶۱. ۸۹ ص.

پیشگفتار و نه بخش، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول دربرگیرنده اثبات نیاز بشر به حکومت و علت تفاوت نظام های حکومتی است. بخش دوم با عنوان «مبانی فکری حکومت اسلامی» بحث هایی از جمله هدفداری انسان و ریشه حاکمیت و حکومت را به بحث می گذارد. بر اساس بخش بعد، «دلیل های لزوم تشکیل حکومت اسلامی» عبارت است از: کامل بودن دین، تعیین فلسفه و حاکم، کیفیت قوانین اسلام (قوانین مالی، دفاعی و حقوقی)، ایجاد عدالت و رفع ستم، و برقراری توحید و نفی شرک.

بخش چهارم ابتدا اهداف حکومت اسلامی (تربیت انسان، تشکیل جامعه عادلانه، ایجاد زمینه رشد و تعالی و اجرای حدود الهی)، و سپس وظایف و مسئولیت های حاکم اسلامی (اجرای حکومت قانون، جمع آوری مالیات، قضاوت و ایجاد زمینه رشد) را به بحث می کشد. بخش بعد دلیل های حکومت اسلامی، و بخش ششم ویژگی های حاکم و رهبر اسلامی (علم، عدالت و کفایت) را بحث می کند. نویسنده در بخش بعد از حقوق مردم در حکومت اسلامی، و در بخش هشتم از اصل شورا سخن می گوید. بخش آخر به «قانون اساسی و بحث حکومت» اختصاص دارد.

ک- TM

۲۵۴- حکومت اسلامی و ولایت فقیه

(تهیه و تنظیم) سازمان امور اداری و استخدامی کشور. چاپ هفتم: تهران، مرکز آموزش

مدیریت دولتی، ۱۳۷۲. ۸۳ ص.

این کتاب از چهار فصل تشکیل می شود. فصل اول با عنوان «مبانی فکری حکومت اسلامی»، به تعریف ولایت، ولایت تکوینی و تشریحی و چگونگی عملی شدن ولایت خداوند در جامعه بشری می پردازد. ولایت خدا در دو جهت قانونگذاری و تعیین ولی امور متبلور می شود. ولایت فقیه استمرار حرکت انبیا و امامان است. فصل دوم، دلیل های لزوم تشکیل حکومت اسلامی را لزوم مؤسسات اجرایی، سنت رسول اکرم (ص) و امام علی (ع)، ضرورت استمرار اجرای احکام و ایجاد عدالت و رفع ظلم می داند. ویژگی های ولی فقیه عبارت است از: علم و اجتهاد، عدالت و تقوی، مدیریت و تدبیر و شجاعت. فصل سوم اهداف حکومت اسلامی را با سایر حکومت ها مقایسه می کند، و بالآخره فصل چهارم ارتباط «قانون اسلامی و بحث ولایت فقیه» را به بحث می کشد. آرای عمومی، نقشی اساسی در فعلیت بخشیدن به ولایت دارد. نویسنده سپس رابطه ولایت فقیه را با قوای سه گانه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران توضیح می دهد.

ک- TM

۲۵۵- حکومت اسلامی و ولایت فقیه

محمدتقی مصباح یزدی. چاپ سوم: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳. ۱۶۶ ص.

کتاب، از نُه بخش تشکیل شده است. هدف از تألیف کتاب، تبیین دستگاه حکومتي نظام ولایت فقیه است. در بخش اول، ضرورت بحث از حکومت اسلامي سخن به میان آمده است. به گفته نویسنده، ویژگی اصلي نظام ما، اسلامي بودن آن است. تحقق این ویژگی زمانی است که قانونگذاری، اجرا و مسئله قضا، مبتني بر اصول و ارزش هاي اسلامي باشد. وظیفه مردم نیز، حساسیت نسبت به اصول و ارزش هاي اسلامي است، و این در صورتي ممکن خواهد بود که شناخت مردم از اسلام، صحیح و عمیق باشد.

بخش دوم کتاب، سخن از ضرورت قانون برای جامعه است. به اعتقاد نویسنده، رسالت بعثت انبیا، بیان قانون خدا و دعوت به برپایی داد است. در بخش سوم، به «صفات قانونگذار» پرداخته می شود. قانونگذار باید به تمام ابعاد انسان آگاه باشد و خودخواهي و گروه گرایی در او نباشد، و این مختص خداوند است. در بخش چهارم، به علت تفاوت قوانین الهی در جوامع اسلامي پرداخته می شود. در این بخش آمده، برای کشف حکم خدا چند راه وجود دارد: ۱- عقل (در برخی موارد ضروري و روشن)؛ ۲- وحی؛ ۳- سنت، که کاشف از اراده تشریعی خدا است.

«تزامم دو حکم و اهميت ملاک»، عنوان بخش پنجم کتاب است. به گفته نویسنده، گاهي یک عمل دارای دو عنوان است و چون هر عنوان حکمي دارد، به همین جهت تزامم پیش می آید. در اینجا باید به آن که ملاکش قویتر است توجه کرد. احکام تابع ملاک هاي واقعي است. آنجا که ملاک ها فهمیده شود، «مستقلات عقليه» نامیده می شود.

در بخش ششم، به «ضرورت مجلس و مرجع قانونگذاری در نظام اسلامي» پرداخته می شود. در این بخش اشاره شده که در اسلام، اساس قوانین، قرآن و سنت است. از آنجا که همه قوانین جزئی - بخصوص در مسایل جدید - بیان شده و در نظر فقها هم اختلاف پیش می آید، به همین جهت باید مرجعي باشد تا تکلیف را مشخص کند.

«دستگاه حکومت در نظام اسلامي»، عنوان بخش هفتم کتاب است. در این بخش آمده که غیر از استنباط احکام از منابع، گاهي قوانینی به عنوان ولایت از طرف ولی امر وضع می شود، که بر اساس تطبیق با عناوین، متغیر است و تشخیص آن موارد مهم است. از میان ارکان حکومت، قوه اجراییه نمایانتر است. ضرورت قوه مجریه عبارت است از: رسیدگی به افراد ناتوان و بی سرپرست در جامعه، تأمین نیازهای زندگی افراد، بهره برداری صحیح از ثروتهای عمومی، تأمین بودجه برای نیازها، تأمین رشد فرهنگ و تربیت جامعه، دفاع از کشور، حفظ امنیت داخلی و تنظیم روابط خارجی. از نظر شرع، دستگاه حکومت به صورت واجب کفایي است.

در بخش هشتم کتاب، به «اختیارات، شرایط و وظایف حاکم» پرداخته می شود. به نظر نویسنده، سه شرط کلی را می توان برای تصدی یک منصب دولتي در نظر گرفت: ۱- شناخت قانون؛ ۲- تقوا؛ ۳- کاردانی و تخصص. از آیه ها و روایت ها استفاده می شود که حکومت باید به دست افراد عالم متقی و با مهارت سپرده شود، وگرنه جامعه به از هم گسیختگی می گراید.

«ولایت فقیه»، عنوان آخرین بخش کتاب است. نویسنده می گوید که در عصر غیبت، به جهت عدم دسترس به معصوم، شخصی که واجد شرایط آگاهی کافی از اسلام و قوانین خدا، تقوا و دوری از هوای نفس، تدبیر و مدیریت و قدرت هماهنگی میان سه قوه باشد، در رأس حکومت قرار می گیرد. این سه شرط را هم عقل و هم شرع می پذیرد. کسی که واجد این شرایط باشد، ولی فقیه است.

ک.م.ت

سیدمصطفی آیت اللهی. شیراز، مصطفوی، ۲۳۸ ص.

این کتاب از یک مقدمه و شش فصل تشکیل شده است. نویسنده در فصل اول به بیان ولایت از نظر فطرت و اسلام و همچنین ولایت پیامبران، به شکل عام، و پیامبر اسلام (ص) به شکل خاص می پردازد. فصل دوم مبحث ولایت را از بعد تاریخی پی می گیرد. در این فصل چگونگی حکومت بعد از اسلام و بیان ماجرای سقیفه و خلافت ابوبکر، عمر و عثمان طرح می شود.

فصل سوم و چهارم به امامت حضرت علی(ع) و ویژگی های آن اختصاص دارد. در فصل سوم شایستگی های ایشان و خلافت ظاهری شان به عنوان خلیفه چهارم، و در فصل بعد امام و ویژگیهای آن و لزوم وجود امام بین امت، و همچنین ویژگی های امامت امیرالمؤمنین و فرزندان شان مورد بحث قرار می گیرد.

فصل بعد ولایت امامان هدی و بیان روش حکومتی ایشان و ولایت در دوره غیبت صغری را طرح می کند. بدین ترتیب زمینه بحث برای ولایت فقهای شیعه و نظریه حکومت اسلامی در فصل ششم آماده می گردد. در این فصل از فقه و فقها از نظر قرآن و سنت و حدیث های مربوط به ولایت فقها، اقسام ولایت، تفویض ولایت به فقها از نظر متون اسلامی، اعتقاد شیعه به ولایت فقیه، اجتهاد و تقلید، مرجعیت، ولایت و زعامت سیاسی، حکومت بر مردم (ولایت شورایی)، اصل شورا در قرآن و حدیث، و ابعاد نظری حکومت اسلامی بحث به میان آمده است. بر اساس خطبه امام حسین(ع) (ذکر بان مجاری الامور والاحکام علی ایدی العلما بالله الامماء علی حلاله وحرامه)، ولایت برای علمای الهی ثابت است. در این فصل به اهمیت فقه و فقهات و شرایط فقیه عادل نیز اشاره می شود.

ک.م.ت

۲۵۷- حکومت جمهوری اسلامی

روح الله (امام) خمینی. (و دیگران). (قم)، فدک. ۱۶۱ ص.

این کتاب از چند مکالمه و مصاحبه درباره حکومت اسلامی و ماهیت آن تشکیل شده است. مقاله اول، مجموعه ای از سخنرانی ها و مقاله های امام خمینی(ره) تحت عنوان «شناختی درباره حکومت اسلامی» است، که در آن آمده حکومت در اسلام، به مفهوم تبعیت از قانون است. مهمترین شرایط زمامدار، علم به قانون و عدالت است. اگر کسی با این دو صفت قیام کرد، همان ولایت رسول خدا(ص) را خواهد داشت. ما موظف ایم حکومت اسلامی تشکیل دهیم و آثار استعمار را از خود دور کنیم.

قسمت دوم کتاب، مصاحبه ای است که خبرنگاری سوئیسی با مرحوم طالقانی، تحت عنوان «درباره حکومت اسلامی» انجام داده است. از نکته های مورد اشاره در این مصاحبه، این است که در اسلام، استعمار و استعمار وجود ندارد، مردم ایران نمی توانند درباره مسئله فلسطین بی تفاوت باشند، و اسلام با آزادی به معنای بی بندوباری مخالف است.

قسمت سوم، مصاحبه ای است با حسینعلی منتظری، تحت عنوان «جنش ما نه چپ است، نه راست». در این مصاحبه عنوان شده که اقلیت های مذهبی در حکومت اسلامی آزادی دارند و حکومتی مانند لیبی، خواسته ما نیست، چرا که کارها باید زیر نظر کارشناسان اسلامی باشد. سخنرانی بهشتی مندرج روزنامه کیهان مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۴ تحت عنوان «دین آزادی است و آزادی کسی را سلب نمی کنیم»، بخش دیگر کتاب را تشکیل می دهد. قسمت بعد پاسخ سیدمحمد حسینی شیرازی به دانشجویان مسلمان مقیم آمریکا است، تحت عنوان «در حکومت اسلامی نه فقر وجود دارد، نه فقیر»، که در آن بیان شده که معنی تعدد زوجات، تشکیل حرمسرا نیست.

بخش دیگر کتاب نوشته ناصر مکارم شیرازی است، تحت عنوان «حکومت اسلامی چه نوع حکومتی است؟» که بیان شده حکومت دینی، استبدادی نیست. همچنین دورنمایی از اقتصاد حکومت اسلامی بیان شده است. حسین نوری در بحثی تحت عنوان «حکومت اسلامی و تحلیلی از نهضت حاضر» می گوید که عامل پیروزی نهضت، صرف مسایل اقتصادی و سیاسی نبود. جامعه ای که نود و نه درصد آن مسلمان است، حکومت اسلامی می خواهد. نویسنده، همچنین خطوطی از سیاست خارجی و اقتصاد اسلام را ترسیم می نماید.

مقاله دیگر این کتاب از مصطفی رهنما است، با عنوان «همه می توانند حرف خود را بزنند»، که در آن به تبیین آزادی در نظام اسلامی پرداخته شده است. «جمهوری اسلامی برپایه رأی مردم استوار است»، مقاله رضا اصفهانی است، که در آن آمده در جمهوری اسلامی، ثروت در انحصار کسی نیست. مهدی بازرگان نیز، تحت عنوان «نقطه نظرهایی درباره حکومت اسلامی» می گوید که انتقاد از مقامات از واجبات است. به اعتقاد حسن صدر، اسلام اصیل بر مبنای جمهوریت، دموکراسی و سوسیالیسم بنا شده است. او در مقاله خود نقش امام(ره) را با سیدجمال در آزادی شرق اسلامی مقایسه می کند. مقاله آخر از صادق قطب زاده، تحت عنوان «خطوط اصلی دولت اسلامی و آینده ایران» است. او می گوید که حکومت اسلامی، به معنای حکومت روحانیون نیست.

ک TM

۲۵۸- حکومت جمهوری اسلامی

علی مشکینی. چاپ اول: ۱۳۵۷. ۱۱۱ ص.

نویسنده در این کتاب اشاره دارد که هر حکومتی نیازمند تحقق سه امر است: برنامه اجرایی، هیئت حاکمه و بودجه مالی. به همین سبب، این کتاب به سه بخش تقسیم شده است.

نویسنده می گوید برنامه اجرایی حکومت اسلامی، مجموعه قوانینی است که شریعت نامیده می شود و شامل سه قسمت است: اعتقادات، اخلاق و احکام. احکام، خود به چهار بخش تقسیم می گردد: عبادات، عقود، ایقاعات و احکام.

در بخش دیگری از کتاب آمده که پیشوای حکومت اسلامی، پیامبر(ص)، امام(ع)، یا منصوب از طرف او است. اسلام به شکل معینی از شکل های حکومت های امروز جهان حکومت را از استنباط از متن ننموده است. حکومت جمهوری اسلامی، در زمان غیبت با تشکیل سه گروه یا سه مجلس تحقق می یابد: گروه افتا، گروه شورا و گروه اجرا (هیئت وزرا).

نویسنده همچنین اشاره کرده که اراضی و مباحات اولیه دو دسته اند: اموال دولتی و اموال شخصی. او در پایان، به هشت سؤال مطرح شده، پاسخ می دهد.

ک TM

۲۵۹- حکومت جهانی، محور گسترش یا محور انقلاب اسلامی

دفتر مجامع مقدماتی فرهنگستان علوم اسلامی. چاپ اول: قم، نویسنده، ۱۳۶۷. ۲۹۶ ص.

کتاب، مشتمل بر چهار بخش است. «ترسیم هجوم همه جانبه کفر جهانی»، عنوان بخش اول کتاب است که شامل دو فصل می شود.

در فصل اول «کفر بین المللی نظامی در همه جنبه ها»، به عنوان تحلیل نظری طرح شده است. در این فصل، در سخن از نگرشی در ناهماهنگی داخلی، به مسایل فرهنگی و اقتصادی اشاره می شود، و این که چرا با سرنگونی نظام شاهنشاهی، آثار فرهنگی و اقتصادی آن در جامعه هنوز نمایان است.

در قسمت دوم، به بررسی ارتباط اقتصادی پرداخته می شود. در این قسمت، به اصول و ابزار نظام اقتصادی غرب اشاره می گردد.

«مدیریت کفر جهانی، تحلیل عینی»، عنوان فصل دوم است. در این باره، این مبحث مطرح می شود که سازمان ملل متحد، سازمانی در خدمت مدیریت کفر جهانی است. موضوع های فرعی آن عبارت اند از: علت تشکیل و هدف سازمان ملل متحد، جنگ جهانی دوم بی نتیجه بر سر تقسیم دنیا، سازمان ملل راهی دیگر برای تقسیم دنیا، آزادی و تساوی عقاید، اتحاد ملل بر اساس جنبه منفی قدرت، ضابطه سازمان ملل برای تقسیم دنیا، ایجاد نظم جهانی به منظور متحد نمودن جهان بر محور پرستش ماده.

در قسمت دوم از این فصل، به تشکیلات سازمان ملل (ارکان - کارگزاریها) و این که چگونه در خدمت کفر جهانی قرار دارند، پرداخته می شود. «امریکا، شیطان بزرگ»، دیگر قسمت فصل دوم است، که در آن به توانایی شرکت های چند ملیتی امریکایی در زمینه اقتصادی و روابط آنها با اروپا و شوروی اشاره می شود.

«هدم کفر، استراتژی حیات اسلام»، عنوان بخش دوم کتاب است، که فصل اول آن «تحلیل عقلی» نام دارد. در این فصل، ضرورت مبارزه با کفر از دیدگاه منطقی و عقلی مورد ارزیابی قرار می گیرد. عنوان های فرعی، تحلیل موارد زیر است:

۱- رشد ایمان و کفر در گرو گسترش طلبی (الف - کثرت آثار و امکانات، زمینه ساز شدت ایمان، ب - گسترش امکانات، مطلوب نظام کفر و ایمان)؛

۲- بررسی امکان بی ارتباطی (آیا می توان تصور کرد که ایمان و کفر در کنار هم باشند، اما تزاومی برای یکدیگر بوجود نیاورند؟)؛

۳- بررسی امکان سازش با کفر (که مردود شمرده می شود).

فصل دوم، تحلیل نقلی در مورد «وجوب دفاع» است. در این باره به فتاوی فقها از جمله امام (ره)، یزدی، صاحب جواهر، شیخ بهایی، شهید ثانی، شهید اول، علامه حلّی، ابن ادریس و طبرسی اشاره می شود. بخش سوم، «روش های مبارزه با کفر جهانی» عنوان گرفته است، که در آن مبارزه با کفر از سه طریق فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بررسی می شود. در بخش مبارزه فرهنگی، به دو بعد فردسازی و اجتماعی توجه می شود. در بعد فردسازی در مسئله آگاهی، تغییر نظام اجتماعی مطرح می شود. در بُعد اجتماعی: ۱- استفاده از امکانات در ابلاغ کلمه حق؛ ۲- قبضه مدارک و مدارج علمی؛ مورد بحث قرار می گیرد. در مبارزه از طریق اقتصادی، بی سرانجامی محور قراردادن مبارزه اقتصادی و توصیه به بهره گیری از فرصت های اقتصادی بررسی می شود. در مبارزه سیاسی نیز، به سازمان های بین المللی (سازمان استقرار رسمی ظلم و زور) و بهره گیری از فرصت های سیاسی، اشاره می شود. نویسندگان سرانجام در فصل چهارم به این نتیجه می رسند که جنگ یا اعمال قدرت، مؤثرترین روش در مبارزه با نظام کفر است.

ک- TM

۲۶۰- حکومت جهانی واحد

مهدی بازرگان. تهران، پیام آزادی. ۱۲۷ ص.

این کتاب، مشتمل بر دو سخنرانی و دو مقاله از مهدی بازرگان است. متن اول، سخنرانی بازرگان در سال ۱۳۴۹ به نام «جشن جوانان» است. بازرگان به ناامیدی موجود در بین جوانان می پردازد و از مبارزه اسلام با ناامیدی سخن می گوید. در ادامه این بحث، او به مسئله انتظار و دیدگاه سایر مذاهب به آن می پردازد. به نظر بازرگان، آنچه که جهان به سوی آن می رود، صلح و ثبات و فرار از جنگ است. به همین جهت وی نتیجه می گیرد که عده ای بر این عقیده اند که باید دو بلوک قدرت از بین بروند، و جای خود را به «حکومت جهانی واحد» بدهند. بازرگان مسئله حکومت جهانی را در سه سؤال و جواب مورد بررسی قرار می دهد:

۱- آیا تأسیس حکومت جهانی واحد، شدنی است؟ که جواب او به این سؤال منفی است.

۲- آیا با تشکیل حکومت جهانی واحد، اختلاف رفع می شود و گسترش عدالت خواهد شد؟ پاسخ او به این سؤال هم منفی است. به عقیده وی، همان طور که در داخل حکومت های فعلی، افراد در سایه قانون و نظام مشترک، از عدالت و برابری برخوردار نیستند، به طور یقین، در آن حکومت هم که فاصله های مکانی و نژادی و فکری و مادی وسیعتر است و عدالت برقرار نخواهد شد.

۳- آیا به فرض تأسیس دولت جهانی واحد و به فرض گسترش عدل و امنیت، بشر خوشبخت خواهد شد؟ وی ابتدا به تعریف خوشبختی می پردازد و یگانه عامل آن را سیر به سوی خدا می داند. نتیجه گیری بازرگان آن است که حکومت عالی بشری، شدنی نیست و اگر انجام یافتنی باشد سه شرط دارد:

۱- مشترک، واحد و جهانی باشد؛

۲- عدالت در آن حکمفرما باشد؛

۳- وحدت عقیده در آن باشد، یعنی سیر به سوی خدا.

این سه، یعنی عقیده شیعه به انتظار ظهور.

«خداپرستی و افکار روز»، عنوان سخنرانی دوم مندرج در این کتاب است. وی بر آن است که حسّ مذهبی، از عناصر ثابت و طبیعی روح انسانی است. آنگاه به سیر تکاملی خدای انسان در اجتماع می پردازد. به گفته او، انسان به دنبال معبود است، اما هر از گاهی به بیراهه می رود. نهایت این حسّ مذهبی، دین مبین اسلام است.

«آموزش قرآن»، عنوان قسمتی از کتاب است که مقدمه ای است بر اهمیت فراگیری و یادگیری قرآن. «از خداپرستی تا خودپرستی»، عنوان مقاله دوم کتاب است، که تشکیل یافته از سه بحث است. در بحث اول به نام «خداپرستی و خودپرستی»، نویسنده می گوید که پرستش پیش از تمدن وجود داشته و ویژگی آن وجود الهه های فراوان بوده است.

وی اجتماعهای بشری را نتیجه خداپرستی می داند و معتقد است با پرستش (بطور خاصه با خداپرستی) و با وحدت هدف، مردم را می توان به یک سمت کشاند و بحث و صفا را بین آنان گسترش داد. اگر امروزه اروپا احساس می کند که بدون دین می تواند به زندگی ادامه دهد در اشتباه است؛ چرا که ادامه زندگی، در سایه مقرراتی که از تعلیمات مسیح (ع) در جامعه مانده، میسر است.

بازرگان سپس در بحث «اسلام و کمونیسم»، به بحث ضرورت خداپرستی اشاره می کند، و این که انسان بدون اتکا به خدا، قادر به زندگی نخواهد بود. «آخرالزمان»، عنوان بحث دیگر بازرگان است، که در ادامه بحث قبلی، به بررسی کمونیسم می پردازد. او همچنین در بحث «انتخاب»، به مذاهب موجود اشاره می کند که باید از میان آنها یکی را (که همانا کاملترین آنها اسلام است) انتخاب کرد. در مقایسه اسلام با کمونیسم، بازرگان بر آن است که کمونیسم تنها به جنبه های مادی انسان توجه دارد، در حالی که اسلام تمامی جنبه های انسان نظر دارد.

۲۶۱- حکومت حکمت: حکومت در نهج البلاغه

مصطفی دلشاد تهرانی. چاپ سوم: تهران، خانه اندیشه جوان، ۱۳۷۸. ۱۸۸ ص.

بحث های مقدماتی این کتاب به جایگاه و ویژگی های نهج البلاغه، و روش مطالعه آن اختصاص دارد. «حکومت حکمت» در مقابل حکومت جهالت و ضلالت قرار دارد. دلشاد سپس مفاهیم زیر را در نهج البلاغه دنبال می کند: مفهوم حکومت، ضرورت و خاستگاه آن، حق حکومت، هدف یا وسیله بودن آن، اهداف حکومت (عدالت، امنیت، رفاه و تربیت)، نقش مردم در حکومت، رابطه زمامداران و رهبران، شرایط زمامداری (درایت، معرفت، عدالت، قوت و سلامت)، و سلوک شخصی و اجتماعی و سیاسی زمامداران.

مفهوم حکومت در نهج البلاغه و اندیشه و سیره امام علی(ع)، چیزی جز به مفهوم مدیریت، محبت، مشارکت، هدایت و خدمت نیست. امام در مقابل خوارج، مسأله ضرورت حکومت را مطرح می کرد. خاستگاه و مشروعیت حکومت اسلامی، ناشی از اراده الهی می باشد، و هر گونه تغلب و استیلا را رد می کند. حکومت، حق شایستگان است، اما به هر حال اقبال مردم نیز اهمیت دارد. حکومت، بعنوان وسیله ای برای تحقق اوامر الهی و ارزش های انسانی مورد نظر می باشد.

۲۶۲- حکومت در اسلام

حیدرعلی قلمداران. چاپ اول: نشر حقایق عریان. ۱۸۵ ص.

نویسنده کتاب سلفی مسلک است، و آرای سیاسی شیعه و سنی را بررسی می کند. وی ابتدا به تعریف حکومت از دیدگاه قانونگذاران ایران می پردازد و تهمتهای دشمنان اسلام مبنی بر عدم توجه اسلام به مسأله حکومت را پاسخ می دهد. او در این زمینه نظریه سیاسی شیعه را نیز زیر سوال می برد. در نظر او اسلام به اجتماع و سیاست توجه خاصی داشته است. این کتاب در سال ۱۳۴۳ به رشته تحریر درآمده، ولی مقدمه نویسنده در سال ۱۳۵۸ نوشته شده است. «وظایف حاکم اسلام»، اولین عنوان کتاب است.

به نوشته نویسنده، وظایف حکومت اسلامی عبارت است از:

- ۱- فصل امر و جمع الفت،
- ۲- حکم به حق و قضاوت به عدل،
- ۳- اخذ حقّ مظلوم از ظالم،
- ۴- حفظ ثغور،
- ۵- جمع آوری مالیات،
- ۶- مبارزه با مفسدین،
- ۷- اقامه حجت و تبلیغ اسلام،
- ۸- امن طرق و شوارع،
- ۹- اقامه جماعت و حج،
- ۱۰- حفظ معالم و مبارزه با بدعت ها،

نویسنده می گوید که دولت در عمران کشورها و آسایش مردم، وظیفه مهمی بر عهده دارد. عقیده و بیان در اسلام آزاد است و حقوق زنان حفظ می شود.

TMک

۲۶۳- حکومت در اسلام، به ضمیمه مبارزه با تحریف، بانکداری

سیدمحمدحسین بهشتی. قم، قدس. ۸۸ ص.

این کتاب که مجموعه بحث های نویسنده در مجله مکتب تشیع (۱۳۳۸) است، از چند عنوان تشکیل می شود. انسان، موجودی اجتماعی است، و حکومت از ضرورت های جامعه می باشد. فرضیه های مختلفی (مانند فطرت، قرارداد اجتماعی، گسترش خانواده، تغلب، عوامل اقتصادی و رهیافت چند علتی) راجع به تشکیل جامعه و دولت وجود دارد. اجتماع بشر به هر شکل بوده باشد، حکومت و مدینه فاضله ای می خواهد. کانت و همفکرانش بین شکل حکومت و روش اداره آن تفاوت قایل شده اند. جمهوری و سلطنتی، دو شکل؛ و دموکراسی و دیکتاتوری یا استبداد دو شیوه اداره حکومت مورد نظر قرار می گیرد. در حکومت تئوکراسی اراده مردم در تعیین حکومت دخالتی ندارد، اما این نوع حکومت مخالف اراده مردم هم نمی باشد، چرا که مصالح عمومی ایشان را در نظر دارد.

حکومت ها ممکن است اهداف خود را بر اساس سلیقه های فرمانروایان، خواسته ها و نیازهای مردم و یا مصالح مردم طراحی نمایند. حکومت تئوکراسی، مصلحت همه نسل ها را در نظر دارد. حکومت پیغمبران چه به صورت ساده یا پرشکوه، نوعی حکومت تئوکراسی است، و از هواپرستی بدور می باشد. هدف اصلی این نوع حکومت، پیشبرد دعوت الهی و دینی است.

TMک

۲۶۴- حکومت در قرآن

احمد بهشتی. دفتر نشر پیام، ۱۳۶۰. ۲۰۸ ص.

بررسی حکومت و حاکمیت از دیدگاه قرآن، هدف اصلی نویسنده کتاب است؛ ولی در ضمن آن، به حکومت پیامبر(ص) و امامان(ع) و حکومت در عصر غیبت نیز پرداخته شده است.

این کتاب، در هفت بخش تدوین یافته است. در بخش اول با عنوان «حکومت الهی و حکومت جاهلی»، حکومت های فردی یا حکومت مردم بر مردم و هر نوع دیگر حکومت که منهای «الله» باشد، مردود شمرده شده و جاهلی دانسته شده است. نویسنده در بخش دوم، با عنوان «پایگاه مردمی حکومت»، ابتدا به شایستگی هر نوع حکومتی برای نوعی از مردمان اشاره کرده و حکومتها را بسته به نوع روحیه ها و خواسته ها و نظرهای مردم، متفاوت می داند. جامعه مؤمن، حکومت الهی را می طلبد. ایمان، توکل و اعتماد به خدا، پرهیز از گناهان کبیره و زشتی ها، گذشت و مغفرت، استجابت پروردگار، برپاداشتن احکام الهی و مشاوره، از ویژگی های حکومت الهی است، که جامعه مؤمنان، آن نوع حکومت را می طلبد. برای این معیارها نیز از آیه های قرآن مورد استناد واقع شده است.

در بخش سوم با عنوان «حکومت ایده آل برای جامعه ایده آل»، سه ویژگی برخوردار از رشد فردی، خودسازی و رشد جامعه و وظایف اجتماعی از ویژگی های حکومت ایده آل شمرده شده است.

نویسنده در بخش چهارم با عنوان «عقل و عقلا»، حکومت های منتخب مردم را به معیارهای عقلی نزدیکتر دانسته است؛ زیرا اگر مردم به هنگام انتخاب، با توجه به معیارهای یک مکتب حق، افراد مورد نظر خود را انتخاب کنند، آن حکومت عقل و عقلا است و از ثبات و دوام برخوردار است.

«حاکمیت و اطاعت در نظام اجتماعی اسلام»، عنوان بخش پنجم کتاب است. نویسنده در باب حاکمیت مطلق خدا بحث کرده، و پذیرش آن را نشانه رشد اسلامی می داند. این حکومت، ویژه اهل یقین است و چون حکومت ها از مردم اطاعت می طلبند، در نظام الهی اطاعت مخصوص خدا و سپس پیامبر(ص) و امامان(ع) است.

بخش ششم با عنوان «حکومت در عصر غیبت کبری»، به ضرورت اجرای احکام مالی و جزایی و اجتماعی اسلام در قالب حکومت اسلامی اشاره دارد. در این بخش آمده، علمای شایسته دین و فقهای جامع الشرايط، در عصر غیبت از طریق «نصب نوعی»، منصوب برای حکمرانی هستند و باید احکام الهی را اجرا کنند. اگر شرایط برای اعمال حاکمیت امام فراهم باشد، افراد صالح دارای نصب نوعی حاکمیت هستند و همه وظایف پیامبر(ص) را باید انجام دهند.

نویسنده در بخش هفتم با عنوان «حاکمیت اسلام و توطئه های شرق و غرب»، با اشاره به سوابق تاریخی جنبش تنباکو و مشروطیت، معتقد است ابرقدرت ها در پی نفی حکومت فقیه هستند و مسلمانان باید با قدرت ظاهری و استحکام آن و تقویت قدرت معنوی از طریق جهاد اکبر، زمینه حاکمیت اسلام را فراهم سازند.

کـمـتـم

۲۶۵- حکومت در نگاه علی(ع)

عباس فرحبخش (و جواد شفیعیان). قلم، ۱۳۶۰. ۱۴۷ ص.

این کتاب که درس هایی از نهج البلاغه را دربردارد، به ترجمه و توضیح ۴۵ خطبه و نامه امام علی(ع) کوشش نموده است. مطالب کتاب تحت عنوان های زیر دسته بندی شده اند: روش سیاسی حکومت در نگاه علی، روش اقتصادی حکومت در نگاه علی، روش اجتماعی حکومت در نگاه علی، روش انسانی حکومت در نگاه علی، معانی لغات، نامه ها (به استانداران و فرمانداران، به نیروهای مسلح، به خراج گیران)، معانی لغات، و سفارش های انسانی علی(ع).

کـمـتـم

۲۶۶- الحکومة الديمقراطية: اصولها و مناهجها

فاضل الصفار. الطبعة الاولى: بيروت، دارالمحجة البيضاء، ۱۴۱۸ق. ۳۲۰ ص.

این کتاب که در پی آن است نسبت اسلام را با دموکراسی بررسی نماید، از سه فصل تشکیل می شود. نویسنده ابتدا در فصل اول «ویژگی های حکومت های دموکراتیک» را در دو جهت حاکمیت و قانون توضیح می دهد. انتخابات و استیغای حقوق مردم، از ارکان حکومت دموکراتیک می باشد. از نظر شیعه، حاکمیت از آن خداست و در زمان غیبت به فقها و مراجع انتقال می یابد. اهل سنت، خلافت پس از پیامبر(ص) را متوقف بر شورا و انتخاب اهل حل و عقد می دانند. در اسلام قانونی جز کتاب، سنت، اجماع و عقل وجود ندارد. بعید نیست دولت اسلامی از قانون اساسی بی نیاز باشد، و به قوانین عرفی رجوع نماید. اسلام، نوعی مذهب است، نه یک نظریه [سیاسی].

فصل دوم به مبحث «دموکراسی اسلام» اختصاص دارد، و در سه جهت مورد کاوش قرار می گیرد: دموکراسی حکومت، دموکراسی حاکم و دموکراسی مردم. در اسلام شواهد زیادی مبنی بر وجود دموکراسی در جهت حکومتی به چشم می خورد.

از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره نمود: نقش انتخابات، بیعت، نقش اهل حلوعقد، آزادی انتخابات، سیره امام علی(ع) در مقابل منافقین و دیگر مخالفین، نقش متخصصان در حکومت، حقوق بشر، تربیتی بودن زندان ها در حکومت اسلامی، آزادی زنان، نقش زنان در بیعت و نقش آنها در برکنار نمودن فرمانروا.

صفا در بحث دموکراسی در بعد حاکم، به عدالت حاکم و دیگر شرایط او، و همچنین به وظایف حاکم (تربیت، رحمت، واقع گرایی، باز بودن، شرح صدر، تقوا، دوری نجستن از مردم، محاسبه و کنترل و عدالت در سیاست عملی داخلی و خارجی) اشاره می کند. دموکراسی در بعد مردم نیز شامل بحث هایی مثل تقدس زدایی از حاکمان، مهار قدرت توسط مردم، نقادی کارگزاران و کمک به حاکمان برحق می شود. فصل آخر به چهار موضوع می پردازد: رحمت و صمیمیت اجتماعی، یاری مردم، خدمت به آنها و اصل مشورت.

ک TM

۲۶۷- حکومت دینی

علی صفایی. ۱۲۱ ص.

درس اول از این مجموعه که دارای مشخصه های کتاب شناختی نمی باشد، «شبهات حکومت دینی» نام دارد در آن درس، صفایی سؤال هایی از این قبیل مطرح می کند: آیا نگاه درون دینی در بحث های حکومتی کافی است؟ آیا دچار قبض و بسط نمی شود؟ آیا دین در همه مسایل حرف دارد؟ و آیا برای تفسیر و تأویل می توان از همین اصول استفاده کرد؟ درس دوم، به تعریف حکومت دینی اختصاص دارد. به بیان نویسنده، حکومت دینی، یعنی حکومت بر مردمی که خصلت دینی دارند.

بحث بعد در درس سوم، «حکومتی دینی در ادیان و حیانی» نام دارد. درس چهارم به شئون، کارها، مقاصد، حقوق و امکانات رسول اکرم(ص) پرداخته است. «سیره رسول»، عنوان جلسه پنجم است، که نویسنده در آن به هدایت، دعوت، هجرت، مجاهدت و رهبری ایشان اشاره دارد. درس ششم، «مضمون دین» نام دارد، که در آن آمده مضمون دین، هدایت و تربیت و نظام است. صفایی، در بحث جلسه هفتم بر آن است که به نظام سازی و نظام بندی دینی پردازد. نظام سازی، حتی منطقه الفراغ را هم در بر می گیرد. جلسه بعد به مبحث «مبانی حکومت دینی» اختصاص دارد. در جلسه نهم تا یازدهم پنج شبهه طرح می شود که آیا حکومت دینی انسانی است، دنیایی است، استبدادی است، یا آفت پذیر و مشکل آفرین و محدود است. جواب مختصر نویسنده این است که اگر انسان با انتخاب و آزادی، به ولایت و بندگی رسید، مشکلی نخواهد داشت.

ک TM

۲۶۸- حکومت دینی: تأملی در اندیشه سیاسی اسلام

احمد واعظی. چاپ اول: قم، اسراء، ۱۳۷۸. ۲۷۹ ص.

کتاب از مقدمه و چهار فصل تشکیل شده است. در فصل اول، «ماهیت حکومت دینی» مورد بررسی قرار می گیرد، و هفت معنا برای «حکومت دینی» ارائه می شود. فصل دوم، «سکولاریزم و حکومت دینی» عنوان گرفته است. سکولاریزم، از اساس، ترکیب دین و دولت را برنمی تابد و مرجعیت دین در امور اجتماعی و سیاسی را انکار می کنند. در این فصل ضمن تعریف سکولاریزم، به استدلال های چهارگانه سکولارها بر نفی حکومت دینی پاسخ داده می شود.

عنوان فصل سوم، «اندیشه سیاسی اسلام» است. در این فصل ابتدا از این نکته بحث می‌شود که آیا پیامبر(ص) تشکیل حکومت داد و آیا حکومت او رنگ دینی داشت، یا آن که حکومت به خواست و توصیه مردم تشکیل شد و دین دعوتی به تشکیل حکومت ندارد. نویسنده ضمن تأیید نظریه اول، به نظرات اهل سنت نیز اشاراتی دارد.

«ولایت فقیه»، عنوان فصل آخر است. واعظی پس از ذکر معنای ولایت و ادله عقلی و نقلی ولایت فقیه، قلمروی آن را امور عمومی جامعه معرفی می‌کند. دموکراسی به عنوان روش، با نظریه ولایت فقیه سازگاری دارد.

ک- TM

۲۶۹- حکومت سیاسی یا سیاست حکیمانه در اسلام

قادر فاضلی. نشر اول: تهران. چاپ علامه طباطبایی، ۱۳۷۴. ۱۶۵ ص.

این کتاب که بشکل عمده جهت تدریس درس های «نظام سیاسی دولت در اسلام» و «اندیشه های سیاسی در اسلام» در دانشگاه آزاد اسلامی کرج تهیه شده، مشتمل بر یک مقدمه و هشت فصل می‌باشد.

در فصل اول حکمت سیاسی یا سیاست حکیمانه تعریف شده است. بر این اساس حکیم سیاسی کسی است که حکمت و سیاست او باعث وارستگی مردم شده و آنها را از آلودگی دنیا بدور، و برای هدف نهایی یعنی معاد متوجه می‌سازد. حکومت و ولایت مسلمانان باید به دست چنین فردی باشد تا بر اساس احکام الهی آنها را هدایت نماید. علامه مجلسی سیاست را «القیام علی الشیء بما یصلحه» (بر عهده گرفتن امور با در نظر گرفتن اصلاح آنها) تعریف می‌کند. امام خمینی سیاست و دیانت را توأمان می‌دانست.

در فصل دوم مبانی اندیشه سیاسی اسلام در قرآن تحت عنوان های خلافت الهی، وراثت زمین، حکومت مستضعفین، تبلیغ رسالت، نفی سبیل، جهاد و شهادت بررسی شده است. در فصل بعد همین عنوان های در روایت هایی مثل مقبوله عمر بن حنظله مورد بحث قرار گرفته، و موضوع هایی همچون قیام علیه سلطان جایز بحث شده است.

اندیشه های سیاسی در کتب فقهی، موضوع فصل چهارم می‌باشد و به بحث های همچون فرهنگ ظلم ستیزی، عدم جواز قبول منصب قضا از طرف سلطان جور، عدم قبول شهادت ظالم، مکاسب محرمة، نماز جمعه، حکومت استبدادی، سیاست حکیمانه امامان(ع) و احکام ثانویه در سیاست حکیمانه اشاره شده است.

نویسنده در فصل پنجم، بیست و پنج صفت بارز حکیم سیاسی از جمله مأموریه وظیفه بودن و نقش تقوا در سیاست بحث می‌کند، و در فصل بعد نظام سیاسی دولت در اسلام را تحت عنوان های زیر بررسی می‌نماید، تعریف دولت، پیدایش دولت، ضرورت تشکیل دولت، عناصر دولت حاکمیت از دیدگاه اسلام، دولت واحد و دولت های متعدد در اسلام، منبع قدرت و مشروعیت در اسلام و ملاک اکثریت از دیدگاه اسلام.

فصل هفتم به ضرورت تشکیل حکومت از نظر قرآن، و فصل بعد به همین موضوع از دیدگاه حدیث های مورد نظر اختصاص یافته است. از دیدگاه امام خمینی اصل تشکیل حکومت و ولایت مطلقه از ضرورت های حکومت است.

ک- TM

۲۷۰- حکومت عدالتخواهی علی بن ابی طالب(ع)

سید اسماعیل رسول زاده خوبی. حیدری، ۱۳۴۷. ۵۸۵ ص.

این کتاب که رویکردی تاریخی دارد، از عنوان های متعددی تشکیل شده است. امام علی(ع) برای حکومت کردن حاضر نبود به مورچه ای هم ظلم کند. او بیت المال را به شکل مساوی تقسیم می کرد، با دشمن به عدالت رفتار می نمود و نهایتاً به دلیل شدت عدالتش شهید شد. ضمیمه کتاب، روایت ها و کلمات قصار حضرت را در موضوع هایی مانند شرایط قضاوت، عدالت پیشوایان و امثال آن جمع آوری و دسته بندی کرده است.

TMک

۲۷۱- حکومت: مباحثی در مشروعیت و کارآمدی

محمدجواد لاریجانی. چاپ اول: تهران، سروش، ۱۳۷۳. ۱۷۸ ص.

یک مقدمه و چهار فصل، بیکره این کتاب را تشکیل می دهند. طبق مقدمه نویسنده، این مجموعه در حقیقت «سایه» اثر بزرگتری به نام حکومت خوب: بحثی در مشروعیت و کارآمدی است. فصل های کتاب عبارتند از: حکومت و مرز مشروعیت، حکومت و مبانی کارآمدی، ماکسوبر و عمل ارادی و مسأله عقلانیت. مقاله اول در کتاب مجموعه مقاله های اولین سمینار بررسی تحول مفاهیم نیز به چاپ رسیده است. مشروعیت، توجیه عقلی قبول سلطه حکم؛ و کارآمدی ساختاری است که حکومت را قادر به اجرای مقاصدش می نماید.

دو مسلک عمده در باب مشروعیت عبارتند از: مسلک اصالت نظام سیاسی (پولیس)، و مسلک اصالت وظیفه (پراکسیس). نویسنده نماینده اولی را هابز و نماینده دومی را سقراط می داند. مشروعیت لویاتان هابز از دو چیز برمی آید: این که مردم به او وکالت داده اند، و این که وکالت داده اند تا کار مشخصی را انجام دهد. اگر بخواهیم این مسأله را بر حکومت اسلامی تطبیق کنیم، باید اخوان المسلمین (در مصر) و نهضت آزادی (در ایران) را نماینده تفکر اول، و مسلک ولایت فقیه را نماینده تفکر دوم بدانیم. نویسنده در ادامه، تئوری رضایت مردم را زیر سؤال می برد. ما در قرن بیست و یکم حرکت خود را باید از «حقانیت» آغاز کنیم، هر چند غربی ها تهمت بنیادگرایی زنند.

TMک

۲۷۲- حکومت مقایسه ای

علیرضا مهاجری. چاپ اول: مشهد، گویا، ۱۵۶ ص.

مهم ترین مباحث این کتاب عبارت است از: وظایف ارگان ها و سیستم حکومتی، طبقه بندی حکومت ها از دیدگاه ارسطو، فرضیه حکومت جهانی، سیستم های حکومتی عصر حاضر، مبانی حکومت اسلامی و علایم انحراف در حکومت اسلامی.

TMک

● حکومت منهای دین

محمد مهدی شمس الدین. ترجمه حسن شمس گیلانی. چاپ اول: تهران، ۱۳۶۳. ۱۸۸ ص.

TMک

۲۷۳- حکومت ولایي

محسن کدیور. چاپ اول: تهران، نشر نی، ۱۳۷۷. ۴۳۱ ص.

این کتاب، در واقع جلد دوم «اندیشه سیاسی در اسلام» و کامل کننده بحث های نظریه های دولت در فقه شیعه می باشد. کتاب حاضر علاوه بر پیشگفتار و دیباچه از دو بخش کلی (مبادی تصویری و مبادی تصدیقی ولایت) و ۲۴ فصل جزئی تر تشکیل شده است. (دوازده فصل در بخش اول، دوازده فصل در بخش دوم).

پیشگفتار، اقامه حکومت دینی در عصر غیبت را مفروض می گیرد و می گوید حکومت دینی حکومتی است که اول این که در سیاست های کلان خود اهداف متعالی دین را دنبال می کند، و دوم این که قوانین آن منافاتی با احکام شریعت ندارد، و سوم این که مبتنی و برخاسته از رضایت اکثریت دینداران است، و رأی مردم در حوزه مباحات و منطقه الفراغ میزان می باشد. الگوی حکومت دینی در عصر غیبت معصوم(ع) تعبدی، توقیفی و تأسیسی نیست، بلکه بر اساس عقل جمعی مسلمانان و تجربه بشری تعیین می شود. گفتمان سیاسی شیعه، چهار عصر به خود دیده است: عصر تشکیل، عصر سلطنت و ولایت (اوایل قرن دهم تا آخر قرن سیزدهم)، عصر نظارت و مشروطیت (قرن چهاردهم) و عصر جمهوری اسلامی.

موضوع فصل اول «معنای لغوی ولایت» و موضوع سه فصل بعد «ولایت عرفانی»، «ولایت کلامی» (امامت) و «ولایت فقهی» است. ولایت فقهی یا شرعی همان تصرف و قیام به شؤون غیر است. فصل های پنجم و ششم، ولایت را در قرآن و سنت برمی رسد. واژه و مضمون ولایت فقیه فاقد مستند قرآنی و روایی است. کدیور در فصل بعد (ولایت شرعی فقیه) معتقد است «ولایت فقیه» را نخستین بار فقیهان استعمال کرده اند. ولایت در فتوا، قضاوت و امور حسبه غیر از ولایت به معنای زعامت سیاسی است. ولایت فقهی فقیه بر مردم، مسأله ای فقهی است، نه کلامی.

«ولایت و جواز تصرف»، عنوان فصل هشتم است. نظریه «جواز تصرف فقیه» به حد ضرورت و اضطرار محدود می باشد. سومین نحوه رابطه حاکم دینی با مردم، «نظارت فقیه» است که در فصل بعد مورد کاوش قرار می گیرد. برخی از جملات امام خمینی نظر به این معنا دارند. احتمال دیگر، «وکالت از مردم» (موضوع فصل دهم) است. دو فصل آخر بخش اول به «تاریخچه ولایت در عصر جمهوری اسلامی» و «ولایت و جمهوریت» می پردازد.

فصل سیزدهم (فصل اول از بخش دوم) به «بررسی بداهت و ضرورت عقلی ولایت فقیه» می پردازد و آن را زیر سؤال می برد. فصل بعد به «بررسی ضرورت شرعی ولایت فقیه» مربوط می شود. ولایت فقیه نه ضروری دین و مذهب است، نه ضروری فقه. عنوان دو فصل بعد، «ولایت فقیه، اعتقادات و اصول مذهب»، و «اصل عدم ولایت» است.

فصل هفدهم تا بیستم، ادله ولایت فقیه را در روایت های پیامبر(ص)، امیرالمؤمنین(ع) امام صادق(ع)، و امام کاظم(ع)، و امام زمان(عج) را بررسی می کند. ولایت انتصابی مطلقه فقیه در آن روایت ها فاقد مستند معتبر (سندی و دلالتی) است. فصل های بعد به «بررسی مستندات قرآنی حکومت ولایي»، «دلیل اجماع بر حکومت ولایي»، «ادله عقلی محض بر ولایت فقیه» و «ادله عقلی غیرمستقل بر ولایت فقیه» می پردازد و آنها را به بوته بررسی می کشد. نتیجه کلی این است که فقیهان، ولایت شرعی بر مردم ندارند.

ک TM

۲۷۴- حکومت و مصلحت

سیدمحمدناصر تقوی. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۸. ۲۸۰ ص.

کتاب از پیشگفتار و چهار بخش تشکیل شده است. روش بحث، فقهی و درون دینی می باشد. نویسنده در بخش اول با عنوان «تعاریف و مفردات بحث» به تعریف «مصلحت» و «حکم» می پردازد. مصلحت ممکن است متغیر یا ثابت، معتبر یا غیر معتبر، ضروریه و حاجیه یا تحسینیه، و فردیه یا نوعیه باشد. حکم به اقسام زیر تقسیم می شود: تکلیفی و وضعی، واقعی و ظاهری، اولی و ثانوی و حکم حکومتی.

بخش دوم با عنوان «دلایل»، به سه بحث اساسی می پردازد. عقل و مصلحت، مصلحت در کتاب و سنت، و مصلحت در آرای فقها. در صورتی که مصلحت فرد با جامعه تزام پیدا کند، مصلحت مسلمانان مقدم است. در خصوص اصل مصلحت باید به قاعده اهم و مهم و دفع افسد به فاسد نیز توجه نمود. علمای اهل سنت با تفصیل بیشتری به اصل مصلحت پرداخته اند.

عنوان بخش سوم، «مصلحت در حکومت اسلامی (با تأکید بر دکترین ولایت فقیه امام خمینی)» است. در این بخش، شش فصل وجود دارد: «ولایت فقیه و مصلحت»، «واگذاری حق تشخیص مصلحت»، «عرف و مصلحت»، «ضوابط و مکانیسم تشخیص مصلحت»، «مصلحت از نظر تا عمل (مصلحت در سیاست داخلی)»، و مصلحت در سیاست خارجی. از دیدگاه امام خمینی ولایت رهبر حکومت اسلامی، منطبق بر ولایت اعتباری معصومین است. وی دایره مصلحت را وسیع تر از احکام ثانویه می دید. مرجع تشخیص مصلحت، ولی فقیه است، هر چند می تواند این حق را به دیگران واگذار نماید. «مصلحت» همیشه به معنای منفعت نیست و این عنصر در فقه شیعه به عرفی شدن نمی انجامد. مصلحت سنجی های حاکم اسلامی بدون ملاک و ضابطه نیست، و از مکانیسم درونی (شرایط معتبر در حاکم) و برونی (یاری رساندن کارشناسان به رهبر) بهره می برد. مصلحت در سیاست داخلی شامل جنبه های تحقق عدالت اجتماعی و حفظ نظام؛ و در سیاست خارجی شامل عزت، استقلال، منافع کشور و نبود گوشه گیری است. نویسنده در اینجا از تزامن منافع ملت و منافع امت و نظریه ام القری بحث می کند.

بخش چهارم، «خاستگاه های فلسفی و معرفتی مصلحت (با تأکید بر نظریات فلاسفه مغرب زمین)» عنوان گرفته، و مصلحت را در فلسفه سیاسی و سیاست بررسی می کند. مقصود اندیشمندان غربی از «مصلحت»، همان سود و منفعت است. اندیشه سیاسی اصحاب اصالت سود، بر این اساس سامان داده شده است.

ک TM

۲۷۵- حکومت و نظام سیاسی اسلام از نظر شیخ انصاری

سیدعباس قائم مقامی. چاپ اول: دبیرخانه کنگره شیخ انصاری، ۱۳۷۳. ۳۵ ص.

نویسنده پس از تعریف «سیستم حکومتی اسلام»، و «ابدئولوژی»، حکومت الهی را نافی دموکراسی (به شیوه غربی) معرفی می کند. شیخ انصاری، ولایت را در چهار جهت فتوا، قضاوت، تصرف و اذن جاری می بیند. نسبت بین دو قسم اخیر، عموم و خصوص منوجه است. ولایت در تصرف به نوبه خود به دو قسم تقسیم می شود: تصرف در امور حکومتی و تصرف در اموال و جان ها. هر چند شیخ اعظم می گوید ما نمی توانیم به طور مشخص مواردی را نام ببریم که در آن اذن فقیه لازم باشد، اما مردم در اموری که در عرف و عقل و شرع به زمامدار خود مراجعه می کنند، باید به فقیه نیز رجوع نمایند. او در بحث خمس، فقیه را «حجت» و «امین» و «خلیفه» می خواند. شیخ، دلالت توفیق شریف را برای ولایت در امور شخصی ناتمام، و بقیه روایت ها را تمام می داند.

ک TM

۲۷۶- حوارات في الاسلام، الديمقراطية، الدولة، الغرب

حسن الترابي (و آخرون). الطبعة الأولى: بيروت، دارالجدید، ۱۹۹۵. ۱۸۹ ص.

این کتاب که حاصل نشست «مرکز مطالعات اسلام و جهان» دانشگاه جنوب فلوریداست، علاوه بر مقدمه چند نفر، حاوی سخنرانی‌های ترابی، مناقشات مستشرقین امریکایی با او و بالاخره مصاحبه‌ای با نویسنده می‌باشد. به عقیده حسن ترابی، اصل توحید، در اقتصاد، سیاست و تمامی شؤون جامعه جاری است، و به امور فردی محدود نمی‌شود. او حرکت خود در سودان را دموکراتیک و ضد اخوان المسلمین معرفی می‌کند. اسلام نشان داد که یک انقلاب می‌تواند متصف به وصف «اسلامی» شود. فرهنگ سیاسی سودان، تکثرگرایی حزبی را برنمی‌تابد. جدایی بین رجال حکومتی و فقها، برای هر دو، و همچنین برای جامعه مشکل‌آفرین است. زن می‌تواند تمامی مسئولیت‌های قضایی حکومتی را عهده‌دار شود. اسلام دینی ابدی است، هر چند با زمان و مکان نیز مرتبط می‌باشد.

TMک

۲۷۷- حوارات في قضايا المرأة، التراث، الحرية

نبیل فیاض. الطبعة الثانية: دمشق، دار حوران، ۱۹۹۷. ۲۶۷ ص.

این کتاب علاوه بر مقدمه و مباحث فرعی، از چند بحث اساسی تشکیل شده است: حقوق زن در اسلام، آزادی عقیده در اسلام و سکولاریسم. در بحث اول نویسنده به موضع اهل سنت و شیعه راجع به متعه اشاره می‌کند و نتیجه می‌گیرد که عمر اجتهادی بر خلاف نص انجام داده است. آیه‌های زیادی از قرآن و روایت‌های کثیری از معصومین بر آزادی عقیده دلالت دارند. این مسأله در زمان بنی‌امیه و بنی‌عباس تحت الشعاع قدرت طلبی خلفا قرار گرفت. فیاض سپس به مسأله آزادی در دولت عثمانی و قرن بیستم، و همچنین به توطئه‌های استعمار اشاره می‌کند. نویسنده سپس ریشه‌های تاریخی عرفی‌گری را بررسی می‌نماید و نتیجه می‌گیرد که اسلام نمی‌تواند مانند مسیحیت، سکولاریسم را بپذیرد؛ چرا که عرفی‌گری یکی از توطئه‌های استعمار می‌باشد. فیاض در جای‌جای کتاب به آرای شیخ محمدمهدی شمس‌الدین و رمضان البوطی استناد می‌کند.

TMک

۲۷۸- حوار الدولة والدين

سمیر امین (و برهان غلیون). الطبعة الأولى: بيروت، المركز الثقافي العربي، ۱۹۹۶. ۱۹۱ ص.

گفتگوی امین و غلیون در سه فصل طراحی شده است. فصل اول، «دین و دولت» عنوان دارد. ابتدا امین به نقد نظریه‌های غلیون می‌پردازد. به عقیده او دلیلی وجود ندارد که ادیان آسمانی در اندیشه و تفکر نسبت به دیگران پیشگام بوده باشند. به نظر امین اندیشه بازگشت به اسلام و سلفی‌گری، معنای محصلی دربرندارد. مقاله غلیون، «دین بین نقد ایدئولوژیک و نقد تاریخی» نام دارد. به عقیده او فهم سیاست غربی و عربی بدون فهم جایگاه دین، میسر نیست. غلیون می‌گوید تحلیل امین ما را به بن‌بست می‌کشاند، چون چاره‌ای جز اختیار وابستگی به دول سکولار یا ارتجاع و تروریسم نداریم.

موضوع فصل دوم، «اسلام و حرکت های اسلامی» است. در این فصل، غلیون می گوید امین معتقد به جمود اسلام است، و امین می گوید من در مقابل حرکت های اسلامی موضع نگرفته ام. فصل آخر به «تحلیل مشکل جهان عرب و کل عالم و راهبردهای خروج از آن مشکل ها» می پردازد. امین معتقد به ایدئولوژی چپ مصری و عربی، و غلیون معتقد به پویایی تاریخی مسلمانان و اصلاح ریشه های آن می باشد.

TMک

۲۷۹- الحوار القومي - الديني

مجموعه المؤلفين. الطبعة الاولى: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۸۹. ۳۸۱ ص.

عنوان فرعی این کتاب که مجموعه گفتگوهای متفکران جهان عرب است، «اوراق عمل و مناقشات الندوة الفكرية التي نظمتها مركز دراسات الوحدة العربية» می باشد. بخش اول کتاب بحث هایی از طارق البشري، عبدالعزيز الدوري، احمد كمال ابوالمجد، احمد صدقي الدجاني، محمدعابد الجابري، رضوان السيد، جوزف مغيزل و محمود محمد الناكوع راجع به نسبت عربیت و اسلام را طرح می کند. به عقیده بشري، هرچه عربیت از سکولاریسم فاصله گیرد، به اسلام نزدیک می شود. دوری می گوید امت ما به لحاظ زبان، عربی است؛ و به لحاظ اهداف و فرهنگ، اسلامی. به اعتقاد جابري، اسلام دین جهانی است و نمی تواند در ملی گرایي قوم عرب محصور شود. رضوان سيد در پی آن است سه گرایش ملی گرایي عربی، مارکسیسم و روشنفکری دینی را تحلیل نماید.

بخش دوم کتاب، مجموعه هشت میزگرد راجع به موضوع های مزبور - هم از جنبه نظری و هم تطبیق آن بر جهان اسلام - است. به اعتقاد محمد عماره، در عرفی گرایي، عناصری از غربگرایي وجود دارد. محمدحسن امین بصورت اصولی تعارضی بین ملی گرایي و دین نمی بیند. به عقیده فهمی هویدی ما از «اسلام گرایان» به عنوان یک کل نمی توانیم سخن گوئیم، چرا که طیف وسیعی را دربرمی گیرد. عبدالله عبدالدائم در پی آن است فراگیر بودن دین اسلام، و ضدیت آن با عرفی گرایي را اثبات نماید. طبق نظر محمد سلیم العوا به جای بحث از رابطه دین و دولت، باید از رابطه دین و قانون سخن گوئیم، چون بحث اساسی بر سر این مسأله است که قوانین سیاسی و اجتماعی از شرع مقدس قابل استفاده است یا نه. محمدعلی الجوزو اسلام و عربیت را دو شیء و متلازم معرفی می کند. یحیی الجمل معتقد است قرآن نظام سیاسی خاصی را به شکل تفصیلی بیان نکرده، و آنچه در این کتاب الهی وجود دارد، فقط احکامی عام در این رابطه است. فرید عبدالکریم تنها قانون محدود کننده آزادی را «قاعده لاضرر و لاضرار» می داند. به عقیده محمدحسن امین هر چند فقها در جزییات شورا اختلاف دارند، ولی این اصل می تواند مبدأ نظام سیاسی اسلامی باشد.

TMک

۲۸۰- حول الدين والدولة

نجيب الكيلاني. الطبعة الثانية: بيروت، دارالنفائس، ۱۳۹۶ ق. ۹۲ ص.

مقدمه و شش بحث، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهد. عنوان اول «پیرامون دین و دولت» است، و مبنای عرفی گرایي را انحصار دین به رابطه فرد و خدا و مصداق «کلمه حق یراد بها الباطل» می داند. جوامع اسلامی، همانند اروپا و غرب نمی توانند تفکیک دین از دولت را پذیرا شوند. پیامبر(ص) دولت کاملی تشکیل داد که به مسایل دینی و سیاسی

مي پرداخت. ابوالاعلي مودودي، ارکان نظام اسلامي را توحيد، رسالت و خلافت مي داند. رسالت، وسيله اتصال به قانون الهي (کتاب و سنت) است.

نويسنده سپس به مبحث «ارتباط دين با فنون» و «مشکل روشنفکران» مي پردازد. مشکل هاي هر جامعه اي از نابساماني روشنفکران و افراد فرهنگي آن سرچشمه مي گيرد. ديگر موضوع هاي کتاب، «الزهر» و نقش آن، و موضوع «آزادي» است.

jjj

خ

۲۸۱- خط و فرهنگ حکومت اسلامی

عبدالمجید معادیخواه. قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۲. ۱۲۵ ص.

تیین امتیازات حکومت الهی نسبت به حکومت های طاغوتی، از اهداف نویسنده در این کتاب است. او برای رسیدن به این هدف خویش، عهدنامه مالک را که حضرت علی(ع) برای یار باوفایش مالک اشتر نخعی به عنوان دستورالعمل حکومتی نوشته، محور بحث های خویش قرار داده و اصول و تمایزات حکومت الهی را از آن عهدنامه استخراج کرده است. معادیخواه، ملاک حکومت در اسلام را بدین گونه بیان کرده که حکومت، حقّ خدا است و ملاک آن هستی بخشی، خالقیت و ربوبیت او است، و ملاک های حکومت ها باید همه در این جهت باشد. حکومت الهی تکیه بر بندگی دارد، و فرهنگ آن، فرهنگ بندگی است که در مقابل فرهنگ حکومت طاغوتی و منیت است. بر اساس این ملاک، می توان تمایزات این دو حکومت را از یکدیگر به این گونه توصیف کرد، که مهر و رحمت، مشورت پذیری و انصاف از ویژگی های حکومت دینی؛ و خشونت، دیکتاتوری و ظلم از ویژگی های حکومت طاغوتی است. برای این ویژگی ها، نویسنده به کلمات علی(ع) استناد می نماید.

نویسنده در بحث از معیارهای اداره حکومت، حق گرایي، عدالت گرایي و مردم گرایي را روش های اداره حکومت، با الهام از سخنان علی(ع) بیان کرده است.

بر اساس این کتاب، از توصیه های مهمّ علی(ع) به مالک، مرجع قراردادن کتاب و سنت در حلّ نابسامانی ها است. حساسیت دستگاه قضایی و شرایط قاضی، عدالت اداری، ایجاد سیستم بازرسی، نظام و سیاست مالیاتی، اعتماد به مردم و اعتماد متقابل مردم به دولت، صلح گرایي، پرهیز از خونریزی و دوری از آفت هایی که ممکن است دولت و حکومت به آن دچار گردد، از دیگر نکته های برجسته عهدنامه است، که نویسنده کتاب آنها را شرح و تفسیر کرده است.

ک TM

۲۸۲- خط و فرهنگ رژیمهای استکباری

عبدالمجید معادیخواه. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۲. ۹۰ ص.

این کتاب جلد دوم از «سلسله برداشت‌هایی از نهج البلاغه» است. جلد نخست، خط و فرهنگ حکومت اسلامی نام داشت. کتاب حاضر، جان مایه خطبه ۲۳۴ (خطبه قاصعه) است. در نظام‌های توحیدی، زمینه استکبار از بین می‌رود. ابلیس، پایه‌گذار تعصب و سرسلسله مستکبران بود.

استکبار، منشأ کینه‌ورزیها و عامل حقارت‌ها و سقوط‌ها می‌باشد. وارستگی از کبر، شرط حتمی راه یافتن به بهشت است. استکبار به دنبال تجزیه کلیت جوامع انسانی و تبدیل ارزش‌ها به چماق است. تیرهای زهرآگین شیطان می‌تواند در قلم روشنفکران یا تسبیح زاهدان متجلی شود. استکبار ممکن است شکل سلطنتی، درویشی و یا حتی انقلابی داشته باشد.

TMک

۲۸۳- الخلفاء

این کتاب جیبی که هیچ‌گونه مشخصه‌های کتابشناختی ندارد، از ۶۴ صفحه و چند بحث راجع به خلافت تشکیل می‌شود. خلافت عبارت است از ریاست عامه همه مسلمین در دنیا، برای انجام احکام شرع مقدس و به تحقق رسانیدن دعوت اسلامی در سرتاسر عالم. سنت و اجماع صحابه بر وجوب نصب خلیفه، وجود دارد. علاوه بر آن عقل به اجرای احکام شرع حکم می‌کند، و مقدمه واجب می‌باشد. روایت‌هایی که بر گوشه‌گیری و پرداختن به عبادات دلالت دارند، نمی‌توانند در مقابل دلیل‌های مزبور ایستادگی نمایند. مهلت نصب خلیفه، دو روز است. پس مسلمان بیش از دو روز نمی‌تواند بدون بیعت به سر برد.

خلافت، عقده‌ی نشأت‌گرفته از اختیار و رضایت می‌باشد، و تن‌دادن به بیعت از گناهان کبیره محسوب می‌شود. خلیفه باید شش شرط داشته باشد: اسلام، مرد بودن، بلوغ، عقل، عدالت و آزاد بودن. خواستن خلافت برای همه جایز است و همان‌گونه که در سقیفه نزاع به وجود آمد، می‌توان برای رسیدن به این مقام کوشش کرد؛ ولی به هر حال در جهان بیش از یک خلیفه نمی‌توان داشت. خلافت به وسیله ولایت‌عهدی و جانشینی اثبات نمی‌شود، چون عقده‌ی بین حاکم و مردم است. طریقه نصب خلیفه بیعت است، اما بیعت مردم با پیامبر(ص) برای حکومت بود، نه برای نبوت. عوامل خارج شدن خلیفه از مقام خود عبارت است از: ارتداد، جنون و اسارت در دست دشمن. استمرار خلافت نیز با جرح در عدالت و امثال آن از بین می‌رود. نظام خلافت از دموکراسی‌های امروزی برتر است.

TMک

۲۸۴- الخلفاء الاسلامیة

محمدسعید العشماوی. چاپ سوم: مکتبه مدبولی الصغیر، ۱۴۱۶ ق. (۱۹۹۶ م). ۳۲۱ ص.

شناخت خلافت اسلامی در حقیقت و واقعیت تاریخ اسلامی، از اهداف نویسنده در گردآوری این کتاب است، که در سه بخش عمده تشکیل یافته است. بخش اول، بیان اصول عمده خلافت اسلامی است. در بخش دوم، تاریخ خلافت اسلامی مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در بخش سوم فقه‌الخلافة، یعنی علم خلافت مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. نویسنده ابتدا با بیان ضرورت وجود حکومت و ریاست در جوامع، به اختلاف شکل حکومت‌ها و تفاوت آنها در زمان‌های مختلف اشاره می‌کند. عقیده او بر این است که شکل معینی برای نظام‌ها وجود ندارد و ضرورت حکومت و حتمی بودن ریاست، به معنای تأکید بر حالت خاص حکومت نیست. حکومت‌ها با تغییر زمان و تحول‌ها و اختلاف مردمان

و شرایط زمان و جوامع، قابل تغییر است. بنابراین، هر جمعیتی از امت اسلام، التزام به شکل واحد خلافت ندارد و ضرورت حکومت در جوامع اسلامی، تنها در شکل خلافت اسلامی نیست.

خلافت اسلامی، در اصل یک نظام مدنی است؛ زیرا این نظام را قرآن و سنت شکل نداده و بر آن تأکید نکرده است؛ بلکه در واقع، مردم با الهام از وصایای دین و تأکیدهای آن، این نظام را پذیرفته اند. این نظام فقط شکلی از ریاست است که در زمانی خاص تحقق یافته است.

ادامه بحث های نویسنده در این بخش از کتاب، در واقع توجیه این استدلال است. او ابتدا وضعیت شبه جزیره عربستان را در عصر جاهلی بررسی کرده و سپس سیره سیاسی و وقایع حکومت زمان پیامبر(ص) را تجزیه و تحلیل کرده و تشکیل حکومت به وسیله ایشان برای اداره امور را توضیح داده است. به عقیده نویسنده، اگر مردم درخواست حکم و داوری داشتند، او اقدام می کرد و این به معنای الزام مردم به قبول حکومت پیامبر(ص) نبوده است. این مردم بودند که حکومت او را پذیرفتند؛ ولی اساس حکومت وی بر اساس دین بوده و بعد از وفات پیامبر(ص)، شریعت شکل گرفت.

نویسنده در تحلیل موضوع خلافت در دوره اموی و عباسی، ضمن تحلیل علت های و عوامل تاریخی تحوّل، از منظر اساس دینی و نظام مدنی، به مفاهیم مفروض در حکومت دینی و مدنی توجه دارد. او همچنین موضوع خلافت و سلطنت در دوره فاطمیون و تحوّل های مفهوم سلطنت و خلافت را بررسی کرده است.

موضوع بخش سوم کتاب وی، فقه الخلفاء یا علم خلافت است که به مسایلی نظیر اصول خلافت، منشأ پیدایش خلافت و تاریخ آن، شروط اختیار و گزینش خلیفه، صفات خلیفه و ابزار و اسباب عزل خلیفه و نظایر آن در این رشته از بحث ها می پردازد. نویسنده می افزاید که کتبی نظیر احکام السلطانیة ماوردی و کتب معاصر، به این موضوع ها پرداخته اند.

ک TM

۲۸۵- الخلفاء في الدستور الاسلامي

محمدجواد الشری. (تقدیم) محمدباقر الشری. (تحقیق و تعلیق مع دراسة وافیه) محمد نعمه

السماوی. الطبعة الاولى: بیروت، دارالمرتضی، ۱۴۲۰ ق. ۲۷۲ ص.

مقدمه ۵۵ صفحه ای محمدباقر شری به بحث هایی همچون زندگی نویسنده، روابط دوستانه او با امام موسی صدر و گفتگوهایش با شخصیت های سیاسی و فرهنگی ایران و جهان اختصاص دارد. مقدمه ۱۱۴ صفحه ای سماوی به تفکرات نویسنده و روش شناسی او می پردازد. کتاب حاضر در سال ۱۳۶۶ ق به رشته تحریر درآمده، و در پی اثبات نظام خلافت با در نظر گرفتن حقوق و مصالح امت می باشد. نویسنده معتقد به فهم تاریخ در ظرف زمانی خود (و نه با اصول انحرافی زمان حاضر) است. تاریخ اسلام، تاریخ فرمانروایان بوده، نه تاریخ ملت ها. امامت و خلافت، تکمیل کننده نقش نبوت در تاریخ به شمار می رود، و فقط معصوم اهلیت آن را دارد.

فصل اول، «اشکال حکومت ها و بهترین آنها» عنوان گرفته، و حکومت اصلح را دارای صفات زیر می داند: اخلاص و درک مصالح امت، دوراناندیشی در اجرا، درک شرایط زمانی و مکانی و اعطای فرصت ها بر اساس قانون اساسی. فصل دوم «شکل موافق با روش و مبانی اسلامی» را نظام امامت معرفی می کند. فصل بعد با عنوان «استنطاق و برداشت از نصوص اسلامی»، دموکراسی اسلامی را محدود به قوانین شرع و بر اساس اصل شورا می داند. انتخاب رهبر، بر عهده مردم است. فصل آخر «استنطاق و برداشت از نصوص خاص»، در پی اثبات ولایت مطلق نبوی و تصریح پیامبر(ص) به امامت علی(ع) است.

ک TM

۲۸۶- خلافت و ملوکیت

ابوالاعلی مودودی. ترجمه خلیل احمد حامدی. پاوه، بیان، ۱۴۰۵ ق. ۴۵۰ ص.

فصل اول از فصل های نه گانه کتاب، «تعلیمات سیاسی قرآن» عنوان دارد. حاکمیت و قانون برتر از آن خدا است. خلافت، یعنی جانشینی انسان از جانب خدا در روی زمین. خلافت صحیح برای اجتماع مسلمین وجود دارد، نه برای یک فرد. کلیه امور چنین حکومتی از شورا نشأت می گیرد، و مردم در صورت منحرف نشدن آن، موظف به اطاعتند. حکومت الهی دارای سه قوه مقننه، مجریه و قضاییه است، و هدف آن ایجاد عدالت و اقامه نماز می باشد. حقوق سیاسی مردم عبارت است از: حفظ جان، مالکیت، عزت، زندگی شخصی، ضدیت با ستم، حق انتقاد بر اساس حق امر به معروف و نهی از منکر، حق آزادی وجدان و عقیده و حق انجام مناسک مذهبی. اصول سیاست خارجی حکومت اسلامی شامل احترام به عهد، عدالت بین المللی، صلح خواهی، صداقت در معاملات، اجتناب از فساد بر روی زمین، روش دوستانه با غیرمعاندین و مقابله با تجاوز می شود. شباهت حکومت اسلامی با تئوکراسی در اصل حاکمیت الهی، و شباهت آن با دموکراسی در تکیه به آرای عمومی می باشد.

فصل دوم، «اصول حکمروایی اسلام» نام گرفته، و ویژگی های حکومت اسلامی را برتری قانون خداوندی، عدالت بین مردم، برابری، پاسخ گویی مسئولان، شورا، اطاعت در معروف، منع حرص و قدرت طلبی، اهداف عالی الهی و انسانی برای حکومت و اصل امر به معروف و نهی از منکر می داند. «خلافت راشده و ویژگی های آن»، عنوان فصل بعد است و به خصوصیت های زیر اشاره دارد: خلافت انتخابی، حکومت شورایی، امانت بودن بیت المال و حکومت، برتری قانون، دوری از تعصب و روح جمهوریت. فصل چهارم با عنوان «از خلافت راشده تا ملوکیت» در پی آن است نشان دهد چگونه نظام خلافت که جانشین نظام نبوت شده بود، طی هفت مرحله در طول زمان جای خود را به پادشاهی داد. فصل پنجم، «تفکیک خلافت و ملوکیت» را دگرگونی در مسایل زیر عنوان می کند: قانون استقرار خلیفه، روش زندگی خلفا، مصرف بیت المال، آزادی ابراز عقیده، آزادی قوه قضاییه، حکومت شورایی، تعصب های نژادی و برتری قانون.

مودودی در فصل ششم با عنوان «اختلاف های مذهبی در مسلمانان و عوامل آن»، چگونگی جدا شدن شیعه، خوارج، مرجئه و معتزله را از اکثریت مردم توضیح می دهد. فصل هفتم، «کارنامه ابوحنیفه» نام دارد. بزرگترین کار او، شکل گیری قانون اسلامی و پرکردن نابسامانی های ایجاد شده پس از دوران خلفای راشدین بود. فصل بعد نیز به «مسلك امام ابوحنیفه پیرامون خلافت و مسایل آن» می پردازد. خلافت واقعی به روش اجتماع مردم، اصل مشورت و آرای اهل حلوعقد ایجاد می شود. او عدالت و قرشی بودن را برای امام شرط می دانست، و بر استقلال قوه قضاییه از قوه مجریه و حفاظت از بیت المال پای می فشرد. فصل آخر، «امام ابویوسف و کارنامه هایش» عنوان دارد. به نظر مودودی، وارد شدن ابویوسف در امور حکومتی بر اساس اصل مصلحت بوده است. ضمیمه کتاب به «پرسش ها و اعتراض های پیرامون بحث خلافت» اختصاص دارد.

۲۸۷- خلافت و ولایت از نظر قرآن و سنت

محمدتقی شریعتی مزینانی (و دیگران). چاپ اول: تهران، حسینیه ارشاد، ۱۳۴۹. ۴۴۷ ص.
کتاب حاضر مجموعه سخنرانی‌هایی است که در حسینیه ارشاد ایراد شده و سپس استخراج و اصلاح شده و به صورت کتاب عرضه گردیده است. موضوع محوری بحث‌های این کتاب، خلافت، امامت و ولایت است.
موضوع اول کتاب، «خلافت و ولایت در قرآن و سنت» نام دارد که محمدتقی شریعتی به رشته تحریر در آورده است. نویسنده با توجه به اهمیت مسئله زمامداری و رهبری، ابتدا آیه‌هایی از قرآن را که متعرض موضوع زمامداری و ولایت شده آورده و به تفسیر و تحلیل این آیه‌ها پرداخته است. او سپس سیره پیامبر(ص) در موضوع خلافت بعد از خویش و کوشش آن حضرت به این مسئله را موشکافی کرده و از جمله موقعیت‌های مربوط به صدر اسلام، به غدیر خم و ماجرای سقیفه اشاره نموده است. وی در بررسی آیه‌های مربوط به موضوع خلافت و امامت، آیه اکمال دین و اتمام نعمت را برای استدلال خویش برگزیده است. نویسنده در بخشی از مقاله خویش، به تفاوت قانونگذاری اسلام و قوانین بشری، اسلام و شورا پرداخته است.

نویسنده می‌گوید که قانونگذاری بشری، ویژه حکومت‌های دموکراسی است که برحسب احتیاج‌های زمان وضع می‌شوند و گاهی قوانین وضع شده مفاسدی را نیز در پی دارد. اما قوانین اسلامی، قوانین خدایی است و تابع هوس‌های مردم و واضعان قانون نیست. در حکومت اسلامی، حکومت از آن قانون است و قانون هم مصالح مردم را در نظر دارد، نه گرایش‌های آنان را. در حقیقت حکومت اسلامی، حکومت مصلحت است و فطرت، نه هوس‌های عامه.
به نوشته نویسنده، اسلام که یک مکتب کامل است، برای حاکم حکومت، پیش‌بینی لازم را به عمل آورده است (گزینه‌ش علی(ع) به امامت). هدف حکومت اسلامی نیز، اجرای احکام اسلام است.

به اعتقاد نویسنده، از ویژگی‌های حکومت اسلامی، مشارکت دادن مردم در حکومت است که از طریق قانون شورا، این امر تحقق پذیر است. استفاده از شورا، سیره عملی پیامبر(ص) در حوادث و موضوع‌های اجتماعی بوده است؛ اما در دستورها و احکام، مشورت وجود ندارد. امر وصایت و خلافت، جزو اموری است که مشورت بردار نبوده و پیامبر(ص) خود تصمیم گرفته و علی(ع) را به امامت بعد از خویش برگزیده است.

مقاله دوم کتاب، تفسیر و بررسی آیه مباحله است. نویسنده از این قضیه به عنوان بحثی کلامی و اعتقادی در دو مسئله امامت و نبوت استفاده کرده است.

«ولاها و ولایتها»، عنوان مقاله مرتضی مطهری است. او ابتدا ولایت را معنا کرده، و یک معنای آن را تصدی و صاحب‌اختیاری بیان می‌کند. نویسنده معتقد است که در قرآن از دو نوع ولایت منفی و مثبت سخن به میان آمده است. ولایت منفی، پرهیز از ولایت‌پذیری غیرمسلمین است. ولایت مثبت نیز، ولایت‌پذیری دسته‌ای از افراد صالح است.
مقاله آخر کتاب، از فتح الله امیدی است که معنای ولایت تکوینی را بیان کرده است. به نوشته او، ولایت تکوینی، ریشه علمی و عرفانی دارد و نتیجه سیر کمالی انسان است که از یک سلسله مقامات روحی و معنوی سرچشمه می‌گیرد.

ک TM

۲۸۸- الخميني والدولة الاسلامیة

محمدجواد مغنیه. چاپ اول: بیروت، دارالعلم للملایین. ۱۸۴ ص.

کتاب «الخميني والدولة الاسلامیة» که به زبان عربی است، با هدف تبیین جدایی ناپذیری دین از سیاست تشکیل یافته است. مهمترین بحث‌هایی که در این کتاب به رشته تحریر درآمده، بحث از رابطه دین و سیاست، تشکیل دولت اسلامی،

بحث فقیه و ریاست دولت و اجتهادات امام خمینی(ره) در خصوص موضوع دولت و نیز بحث در باب جمهوری اسلامی است. در بحث از رابطه دین و دولت، دیدگاهی که اسلام را دینی مربوط به عبادت و عالم غیب و امثال آن می‌داند و ارتباط بین دین و سیاست را نفی می‌کند، رد می‌نماید. در این دیدگاه به آیه «فَذَكِّرْ أَمَّا أَنْتَ مَذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمَصِيطٍ» (غاشیه، ۲۲) استدلال می‌نماید، اول این که نزول این آیه را مکّی دانسته و آن زمانی است که دولتی شکل نگرفته بود. دوّم این که نفی سیطره در این آیه، خطاب به کسانی است که اسلام را ترک کرده اند، چون قرآن در آیه‌های دیگری مؤمنین را به تبعیت از رسول خدا(ص) دعوت کرده است. اسلام دین جامعی است و مفهوم خلافت، ریاست عامّه در امور دین و دنیا به نیابت از رسول خدا(ص) است. در ادامه بحث، شرط اساسی برای ایجاد دولت اسلامی، لیاقت و عدل و امانت؛ و هدف اعلاّی آن، احقاق حق و از بین بردن باطل معرفی شده است.

در بحث درباره تأسیس دولت اسلامی، نویسنده آغاز دولت را از مدینه می‌داند که با رضایت و انتخاب و اختیار مردم و گروه‌های مختلف، پیامبر(ص) به ریاست برگزیده شد و هدف آن نیز دفاع، ایجاد امنیت، نشر علم و عدل و عقد معاهده‌ها و رفع دشمنی‌ها براساس هم‌یاری و آزادی و با شرکت پیروان سایر ادیان نیز بوده است.

مغنیه در بحث از ولایت فقیه، با تقسیم ولایت به دو دسته عامه و خاصه، ولایت عامه را مختص به ولایت معصوم می‌داند و دایره ولایت فقیه را محدودتر از ولایت معصومین معرفی می‌کند. این نقطه تفاوت دیدگاه نویسنده با امام خمینی در دایره ولایت می‌باشد. امام(ره) قلمرو آن را در دو مفهوم حکم و سلطه می‌داند؛ ولی نویسنده کتاب این نظر را نمی‌پذیرد، و دایره ولایت خاصه را محدود می‌داند.

نویسنده در فصل دیگری با عنوان «اجتهادات امام خمینی»، احکام مالی در اسلام را مختص به مخارج فقرا و مساکین می‌داند که این دیدگاه او نیز با نظر امام خمینی در مورد مصارف اموال (که آن را از موارد مخارج دولت می‌داند)، معارض است. بنابراین مغنیه به دیدگاه امام خمینی در مورد نبود تفاوت ولایت معصوم و مجتهد عادل، قایل نمی‌باشد. نویسنده در مقدمه خویش بر این کتاب با تأکید بر تفاوت دیدگاه خود در موارد، اعلام می‌کند که همه دیدگاه‌های سیاسی امام خمینی به جز دو مورد مزبور، مورد قبول او است.

فصل‌های آخر کتاب، اختصاص به معرفی ویژگی‌های اسلام، مکتب اهل بیت و جهاد دارد. از ویژگی‌های اساسی این کتاب، بحث‌های استدلالی آن است که موضوع‌های مورد نظر را با استدلال به کتاب و سنت و سایر دلایل استنباط و مورد بحث قرار داده است و به موضوع مورد نظر که تبیین رابطه دین و دولت است، ارتباط می‌دهد.

۲۸۹- درآمدی بر اسلام، توسعه و ایران

سلیمان خاکبان. چاپ اول: قم، حضور، ۱۳۷۵. ۱۶۰ ص.

اندیشه طراحی الگویی نوین توسعه دینی و مقایسه آن با دیگر الگوهای توسعه، هدف اصلی نویسنده در این کتاب است، که در قالب هفت مقاله در موضوع های مربوط به دین و توسعه ارایه شده است.

مقاله اول با عنوان «مقدمه ای بر زیرساخت های الگویی نوین توسعه دینی»، در سمینار اسلام و توسعه در سال ۱۳۷۵ در دانشگاه شهید بهشتی ارایه شده است. نویسنده در این مقاله، بر ضرورت تبیین الگویی نوین توسعه دینی، ضرورت تحول در نظام علمی کشور و نیز تفکر مستقل به عنوان اولین سنگ بنای توسعه تأکید نموده است. در تفکر مستقل، دو اصل معرفت شناسی و روش شناسی از اهمیتی خاص برخوردار است، که ضرورت دارد با تفکر و اجتهاد و نوآوری، طرحی نو در این اصول بنیان گذاشته شود. نویسنده در پایان مقاله اول، بر ضرورت آشنایی حوزه و دانشگاه با مسایل و مشکلات عینی تأکید می نماید.

عنوان مقاله دوم، «رسالت حوزه و دانشگاه در فرآیند توسعه دینی» است، که در سال ۱۳۷۳ در هفتمین همایش وحدت حوزه و دانشگاه در دارالشفای قم ارایه شده است. وی در این مقاله، به چهار رسالت مشترک حوزه و دانشگاه اشاره می نماید. نخستین رسالت حوزه و دانشگاه، زمان آگاهی و حضور در زمان است. دومین رسالت، شناخت دقیق، عمیق و جامع نسبت به فرآیند توسعه غربی و الگویی توسعه دینی است. در مرحله سوم، ضرورت تبیین رابطه مثبت دین و توسعه بیان شده است. نویسنده در نهایت، ارایه تعریفی نو از توسعه، جهت پر کردن چالش ناشی از بی اعتباری الگویی توسعه غربی را گوشزد نموده است.

مقاله سوم، به نقش بنیادین حوزه و دانشگاه در نظریه پردازی الگویی نوین توسعه دینی، اختصاص دارد. این مقاله در هشتمین همایش وحدت حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۷۴ در محل دانشگاه امام صادق(ع) ارایه شده است. در این مقاله، نویسنده به ضرورت گرایش حوزه های علمیه به بحث های کلان اجتماعی از قبیل توسعه و زیرمجموعه های آن از قبیل برنامه ریزی توسعه، مدیریت توسعه و نیز بهره برداری از یافته های علمی دانشگاه ها تأکید می نماید.

مقاله دیگر این کتاب، در بیان ضرورت انقلاب در جایگاه و ساختار ارتباطی پژوهش است، که در چارچوب نظام ارزشی اسلام، فرآیند توسعه و نقش پژوهش، آموزش و صنعت مورد بررسی قرار گرفته است.

خاکبان در مقاله پنجم با عنوان «مدیریت عاشورایی»، از محوریت معنویت در توسعه و مدیریت معنوی سخن به میان آورده است. حبّ الهی و عشق به خداوند، از ویژگی این گونه توسعه و مدیریت دانسته شده است. نویسنده در دو مقاله دیگر، از بهرهوری و تعیین نرخ مطلوب ارز در دوران تعدیل و بازسازی اقتصادی سخن به میان آورده است.

TMک

۲۹۰- درآمدی بر اندیشه سیاسی اسلامی

(ویراسته) سیدصادق حقیقت. چاپ اول: تهران، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی،

۱۳۷۸. ۴۲۰ ص.

یک مقدمه و هفده مقاله، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضرند. مقدمه به تعریف «اندیشه سیاسی اسلامی» و معرفی مقاله هایی در این زمینه می پردازد. چهار مقاله اول در بخش نخست مبانی اندیشه سیاسی در اسلام، و بقیه مقالات در بخش دوم (اندیشه سیاسی اسلامی) طرح شده اند. مقاله اول، «اسلام و سکولاریسم» نام دارد، و نوشته ای است از محمدعلی تسخیری. وی با استناد به آیه های قرآنی عرفی گرایي علي عبدالرازق را رد می کند. براین اساس نظریه هایی همچون ولایت فقیه، حکومت شورایی و امثال آن که، اثبات کننده ارتباط دین و سیاستند، را مطرح می نماید مظفر نامدار در مقاله خود با عنوان «رویکردی تاریخی بر سیر تحول های اندیشه سیاسی شیعی»، برای فراگرد تکوین اجتهاد در حوزه معرفت سیاسی شیعه، چهار دوره را شناسایی می کند: دوره تفوق کلامی سیاست، دوره تکوین اندیشه سیاسی در فلسفه، دوره تکوین اندیشه سیاسی در فقه، و بالاخره دوره بازگشت به جایگاه خود در علم کلام. مقاله سوم از ویراستار است و «نگاهی به مبانی اندیشه سیاسی در اسلام» عنوان دارد. در این نوشتار بر نکته های روش شناختی و کلیدی زیر تأکید می شود: ضرورت طراحی نظریه کلان در اندیشه سیاسی اسلام، ارتباط فلسفه سیاسی و فقه سیاسی، ضرورت تحلیل مبانی (با توجه به قرائت های مختلف) در خصوص اندیشه سیاسی اسلامی، مشروعیت و کارآمدی، نظام سیاسی در اسلام و فرضیه «سیاست باز و اقتصاد بسته» در اسلام. آخرین مقاله بخش اول از عباسعلی عمیدزنجانی است و «فقه سیاسی در متون شیعی» را بررسی می کند.

بخش دوم مقاله ها، به موضوع های سیاسی اختصاص دارد. ابتدا مقاله اول که از عمیدزنجانی است، نظری به «مبانی تفکر سیاسی در قرآن و سنت» دارد. مقاله دوم، «قانونگذاری در حکومت اسلامی» نام دارد و از بحث های مقدماتی در مورد اندیشه سیاسی اسلامی محسوب می شود. در این مقاله، ضرورت رجوع به احکام الهی در مسایل اجتماعی و به بحث هایی همچون ثابت و متغیر پرداخته شده است. محسن کدیور در مقاله بعد با عنوان «مشروعیت سیاسی و نظریه های دولت در فقه شیعه»، مبانی مختلف مشروعیت بر اساس قرائت های مختلف علمای شیعی را بررسی می کند. در مجموع نویسنده به نه نظریه در اندیشه سیاسی شیعه اشاره دارد. مقاله چهارم به «تاریخچه نظریه ولایت فقیه» می پردازد. مهدی هادوی در این مقاله، مروری اجمالی بر سیر تحول این نظریه دارد. مقاله پنجم از محمدهادی معرفت است، و «نقش بیعت در عصر حضور و غیبت» را برمی رسد. به نظر نویسنده، مشروعیت حکومت اسلامی، الهی - مردمی است.

«نقش شورا در حکومت اسلامی»، عنوان ششمین مقاله در بخش دوم است. کاظم قاضی زاده در پی اثبات لزوم مشورت و تبعیت از رأی اکثریت در حکومت اسلامی می باشد. محمدجواد ارسطا در مقاله خود با عنوان «قدرت سیاسی در اسلام» معتقد است حتی بنابر ولایت مطلقه فقیه، شش راه برای مهار قدرت وجود دارد: لزوم رجوع به خبرگان، لزوم مشورت و

تبعیت از اکثریت، محدود کردن زمان رهبری، نظارت پیوسته علمای دین بر اعمال رهبر، شورایی بودن رهبری و بالابردن سطح فرهنگ عمومی. در بحث آزادی، دو مقاله در این کتاب به چشم می خورد. مقاله اول از محمدتقی مصباح است و «وجوه آزادی از دیدگاه اسلام» نام دارد. او دوازده معنای آزادی را از دیدگاه اسلام بررسی می کند. مقاله دوم (از مهدی منتظر قائم) با عنوان «آزادی سیاسی در اسلام»، با دیدگاه فقهی و تاریخی در پی اثبات وجود آزادی های قانونی در اسلام است. مقاله دهم بخش دوم، ارتباط «آزادی و دموکراسی از دیدگاهی اسلامی» را بررسی می کند. سیدمحمدحسین فضل الله مسأله ارتداد را به آزادی عقیده مربوط نمی داند و می گوید حکم قتل برای مرتد در صورتی است که قصد تمرد و عصیان داشته باشد. او مبانی فکری دموکراسی را با اسلام قابل جمع نمی داند، هر چند دموکراسی به عنوان روش می تواند در اسلام مورد تأیید واقع شود. محمدرضا حکیمی در بحث «عدالت اقتصادی و اجتماعی در اسلام» بر نکته های راهبردی و سودمند در این زمینه اشاره دارد. دوازدهمین مقاله، از داود فیرحی است، و «مبانی فقهی مشارکت سیاسی» را بررسی می کند. از دیدگاه او تکثرگرایی سیاسی در دولت اسلامی بدون ضابطه نیست، و شرایطی از جمله ایمان فعالان سیاسی، محارب نبودن و رعایت موازین را می طلبد. مقاله آخر «نظام اداری در حکومت اسلامی» عنوان دارد، و نوشته ای است از محمد مهدی شمس الدین.

ک TM

۲۹۱- درآمدی بر نظریه دولت در اسلام (درباره نظریه ولایت فقیه)

احمد جهان بزرگی. چاپ اول: تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۷۸. ۱۵۶ ص.

کتاب حاضر دارای مقدمه، دو بخش و نتیجه است، که هر بخش به نوبه خود به دو فصل تقسیم می شود. بخش اول به «زمینه تاریخی نظریه ولایت فقیه (نخستین سال ها)» می پردازد. منزل ارقم، اولین خانه امن مسلمان در مکه، نخستین مدرسه فقهی در صدر اسلام به شمار می رفت. در آن زمان به دلیل وجود معصوم(ع)، نیاز چندانی به اجتهاد وجود نداشت. آثار امام باقر(ع) و امام صادق(ع) به این دلیل کمتر شکل سیاسی دارد که هر اندیشه ای با توجه به شرایط و مقتضیات اجتماعی ارایه می شود. اصل مسأله ولایت فقیه و اثبات آن در اصول مسأله ای فقهی نیست، که انتظار داشته باشیم فقها در طول زمان به آن پرداخته باشند. فقها، جانشینان عام معصوم(ع) در زمان غیبت هستند. حذیفه بن یمان و سلمان اولین و دومین ولی فقیه مدائن محسوب می شوند.

«زمینه تاریخی نظریه ولایت فقیه در سالهای بعد»، عنوان بخش دوم است، و این نظریه را در دو برهه قبل و بعد از غیبت کبری بررسی می نماید. ولایت فقها شامل ولایت در پذیرش، در فتوا، در قضا، در اجرای حدود، در تصرف و در پیشوایی (یا رهبری سیاسی) می شود. مشروطه مشروعه در دوران قاجار، جایگزین اضطراری نظریه ولایت بود. ولایت مطلقه فقیه که تصرف در اموال و جان ها و ولایت بر تدبیر امور سیاسی نیز در آن قرار دارد، مورد قبول نزدیک به اتفاق استوانه های فقه و فقاقت در طول تاریخ بوده است.

ک TM

۲۹۲- درآمدي فلسفي بر تاريخ اندیشه سياسي در ايران

سیدجواد طباطبائي. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامي، ۱۳۶۸. ۲۴۶ ص.

این کتاب در هشت فصل تشکیل یافته است. نویسنده در فصل اول با عنوان «مقدمه اي بر تاريخ اندیشه سياسي در ايران»، تاريخ اندیشه سياسي و منطق دروني تحوّل آن را تاريخ ترين بخش تاريخ اندیشه در دوران اسلامي مي داند. تاريخ اندیشه سياسي در حوزه تمدنّ ایراني در دوران اسلامي، يا بر مبنای لوازم و مبادي تفکر و فلسفه هاي سياسي به کار گرفته شده است (نظير فلسفه سياسي فارابي)، و يا اندیشه هاي سياسي در سياستنامه ها، که به دقت نظر در روابط و مناسبات سياسي جامعه پرداخته اند. معروفترين و مهمترين سياستنامه فارسي، سياستنامه خواجه نظام الملک است، که در آن سخن از قدرت سياسي و چگونگی اعمال آن است. تفاوت فلسفه سياسي فيلسوفاني نظير فارابي با سياستنامه نويسان، در شیوه نگرش به بحث قدرت است. سياستنامه نويسان به بحث در اکتساب قدرت سياسي و شیوه هاي نگهداري آن پرداخته اند، و سياستنامه خواجه نظام الملک از این ویژگی برخوردار است.

طباطبائي، در فصل دوم با عنوان «خواجه نظام الملک طوسي و اندیشه سياسي ايرانشهری»، به جایگاه ارجمند خواجه نظام الملک در اندیشه سياسي ايران اشاره دارد. طبق نوشته کتاب، خواجه نخستين نماینده سياستنامه نویسي در دوران اسلامي ايران است، و در عمل و نظر، گامي بزرگ در تداوم اندیشه سياسي ايرانشهری برداشته است.

فصل سوم، به اندیشه سياسي غزالي پرداخته است. نویسنده مي گوید غزالي به عنوان فيلسوف سياسي آرمان خواه با توجه به روایت خاصّ خود، به تصویر جامعه اي آرمانی و مطلوب مي پردازد. ضمن این که او واقعیت هاي دنيای سیاست و رابطه نیروهاي موجود در جامعه را از نظر دور نداشته است، در سطح عملي و نظري به مداخله در سیاست مي پردازد. بنابراین، او نظريه پردازي واقع بين و سياسي مي باشد. به عقیده نویسنده، نظام الملک با نصیحه الملوک خود جایگاهی استثنایي در میان سياستنامه نويسان به دست آورده است.

فصل چهارم، به اندیشه سياسي فخررازي اختصاص دارد. به نوشته کتاب، اندیشه امام فخر در سیاست و مجموعه تاريخ تحوّل اندیشه سياسي ایراني، به توجیه واقعیت سلطنت مي پردازد. او با اندیشه خود، مشروعیت سلطنت را استوارتر کرد؛ و بنیان این مشروعیت تا زمان نهضت مشروطیت به جدّ مورد تردید قرار نگرفت.

در بخش بعدي کتاب، نویسنده تاريخ تحوّل حکمت عملي و بویژه فلسفه سياسي را از ابونصر فارابي تا جلال الدین دواني بررسی کرده و سیر منحنی ازهم گسیختگی و امتناع بحث فلسفي را در فرآیند تحوّل، بررسی و ترسیم مي نماید، که در واقع دقت نظري است بر ازهم گسیختگی، حکمت عملي در ايران.

فصل ششم و هفتم کتاب، بررسی اندیشه سياسي بر مبنای اندیشه عرفاني است. نویسنده مي گوید که اندیشه عرفاني از بنیاد با اندیشه سياسي متعارض است، زیرا عالم زیر قمر، همچون موجي در گذر است و عاقل - يعني عارف - نه در موج، عمارت مي سازد و نه در آن نیت اقامت مي کند، و نه اگر دولتي دارد، بدان اعتماد مي کند؛ زیرا که دولت و محنت هر دو به یکسان ناپایدار و در گذرند. نویسنده در این فصل، خاستگاه هاي اندیشه عرفاني کسانی نظیر عزیزالدین نسفي و نجم الدین رازي را بررسی مي کند.

در فصل هشتم، اندیشه هاي فضل الله بن روزبهان خنجي بررسی شده است. وي دارای اندیشه شيعه ستيزي و پیرو سنتّ توجه به شریعت امام غزالي و این تیمیه است. او در کتاب سلوک الملوک، احکام شرعیّه مربوط به امام و سلطان را بیان مي کند و سعی او تجدید و احیای خلافت است. اندیشه خنجي در پیکار با اوج گیری تشیع است و هدف او از احیای خلافت نیز، مبارزه با آن است.

۲۹۳- دراسته مستوعبه عن مسأله ولايه الفقيه، ابعادها و حدودها

محمدهادي معرفه. طهران، معهد الشهيد المطهري للدراسات الاسلاميه العالميه، ۱۳۶۰. ۲۴۰ ص.

اين كتاب دربردارنده دو رساله است: بحث ولايت فقيه تا ص ۱۴۱، و بحث مالکيت زمين تا ص ۲۴۰. رساله ولايت فقيه شامل دو مقصد، و مقصد اول شامل چهار فصل مي باشد. در مقدمه مقصد اول به بحث هاي مقدماتي مثل جامعيت اسلام و جاودانگي آن، و فرق فتوا و حکم اشاره هايي وجود دارد.

فصل اول از مقصد اول به بيان آرا در مسأله ولايت فقيه مي پردازد. نظر مشهور فقها از جمله امام خميني، ثبوت ولايت عامه براي فقيه است. در مقابل آن نظر ناييني و خويي قرار دارد. فصل بعد راه هاي استدلال براي اثبات ولايت فقيه را بررسي مي کند: اجماع، دليل عقلائي (اخذ به قدر متيقن)، عموم آيه هاي قرآن، و روايت ها. در پايان اين فصل آري شيخ انصاري، ناييني و خويي نقل و نقد شده است.

فصل سوم به مراتب ولايت فقيه اختصاص دارد. فقهايي که محدوده کوچکي براي فعاليت دارند، بايد با ولايت فقيهي که جامعه اسلامي را در دست دارد، هماهنگ باشند تا هرچومرج پيش نيايد. در فصل چهارم، اين بحث مطرح مي شود که در معصوم، عصمت او مانع خطا و انحراف است، و در خصوص ولي فقيه، مواردی مثل مشورت با خبرگان، اعتبار آري ملت، فريضه امر به معروف و نهی از منکر و قاعده لطف وجود دارد.

مقصد دوم، «في نظام الحكم الاسلامي» نام دارد، و از چهار فصل تشكيل مي شود. فصل اول دربرگیرنده ضرورت وجود حکومت و اهداف حکومت اسلامي است. فصل دوم ابتدا به انواع حکومت ها (فردی، حزبی، مردمی) (پادشاهی مطلقه، پادشاهی مشروطه، جمهوری مردمی، جمهوری حزبی، جمهوری طبقاتی، جمهوری شکلی) مي پردازد، و سپس وجه امتياز حکومت اسلامي نسبت به ديگر حکومت ها را بيان مي کند.

در فصل سوم ابتدا روش تعيين معصومين (يعني نص)، و سپس روش تعيين رهبر حکومت اسلامي توضيح داده مي شود. ولي فقيه با بيان اوصاف تعيين شده، و بنا بر اين هيچ گونه تحميلي در اين مسأله وجود ندارد. فصل آخر به پايه هاي حکومت اسلامي مي پردازد. در اينجا دو مسأله وجود دارد: مشورت و توزيع مسئوليت ها. رهبر حکومت اسلامي بر قواي سه گانه هم حاکم است، هم ناظر.

قسمت دوم کتاب به مسائلي همچون اقسام زمين، احياي زمين و اذن امام، و حق اولويت اختصاص پيدا کرده است. احياي اراضي، حق مسلمانان و کفار ذمي است، هر چند احيا موجب مالکيت نمي شود. در صورتی که مصلحت امت اقتضا کند، امام مي تواند زمين هاي احيا شده را تصرف کند. در احياي زمين، اجازه امام شرط است.

۲۹۴- در انتظار امام(ع)، حيات و غيبت، ولايت فقيه و تشکيل حکومت اسلامي

عبدالهادي الفضلي. ترجمه حبيب روحاني. چاپ اول: بنياد پژوهشهاي اسلامي آستان

قدس رضوي، ۱۳۷۲. ۱۵۰ ص.

انتظار ظهور امام زمان(عج)، در رأس آرزوهای تمامی شیعیان است. اما وظیفه مسلمانان در عصر غیبت چیست؟ و جامعه باید چگونه باشد؟ نویسنده، در سه فصل اول درباره حقیقت انتظار، حدیث‌هایی در مورد انتظار، سلسله نسب حضرت مهدی(ع)، دوره‌های غیبت و امکان طولانی بودن طول عمر آن حضرت، از نظر علمی به بحث گذارده شده است.

«دولت امام»، عنوان فصل چهارم کتاب است که نویسنده در آن، ضمن تأکید بر لزوم فراهم ساختن مقدمات دولت مهدی(عج)، به بیان تفاوت دولت پیامبر(ص) و دولت مهدی(عج) پرداخته است. وی تفاوت را در شرایط طبیعی زمان و فضای مناسب برای اجرای احکام اسلام و نیز تغییر موضوع‌ها و برخی احکام می‌داند. فضلی ویژگی‌های دولت آن حضرت را اینگونه برشمرده است:

۱- نفوذ سیاسی جهان شمول،

۲- عقیده توحیدی همه گیر،

۳- عمومیت یافتن دادگری، امنیت و رفاه،

۴- رواج علم و فرهنگ.

در فصل پنجم کتاب، با عنوان «انتظار»، لزوم تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت مطرح شده است. نویسنده به نظر محدثین و فقهای نظیر فیض کاشانی، صاحب جواهر، شهید ثانی و ابن ادریس اشاره دارد؛ زیرا به نظر او آنها بر وجوب تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت تأکید داشته‌اند.

«رئیس دولت»، موضوع فصل بعدی این گفتار است. او به سه نظریه در مورد نیابت امام(عج) اشاره دارد. نظر اول این است که رئیس دولت کسی است که مسلمانان او را معین کرده باشند. او برای این نظریه این گونه استدلال کرده که تمام مسلمانان موظف به اجرای احکام اسلامی هستند و وظیفه همه، برقراری احکام دین است که در زمان پیامبر(ص) و امامان(ع) وظیفه علیحده‌ای برای دیگران باقی نماند؛ ولی در زمان غیبت، قیام به امر حکومت، بر تمام مسلمانان واجب است. در نظریه دوم، بالاترین فقیه عادل حاکم است، و دلیل آن هم نقلی و عقلی است.

«تشکیل دولت»، عنوان فصل دیگر کتاب است، که نویسنده در آن از تشکیلات دولت، مدیریت و سرپرستی جامعه در عصر غیبت بحث کرده است. به نظر او، وظیفه شریعت در قانونگذاری، تعیین خط مشی عمومی برای سازماندهی دولت است. چارچوب نظام، شامل روش‌ها و موضوع‌ها است. مسلمانان باید تعیین کننده قوه مجریه، مقننه و قضاییه - تحت نظر فقهای عادل که وظایف مخصوص به خود را انجام می‌دهند - باشند.

به اعتقاد نویسنده، شکل حکومت در عصر غیبت بدین گونه است که حکومتی است قانونی، که در رأس آن، فقیه اعلم و عادل قرار دارد و به وسیله گروه‌های متخصص و عادل و با نظارت رئیس و سرپرست عادل اداره می‌شود. او نقش مردم و ملت را نظارت بر امر حکومت می‌داند، که در صورت خطا کردن حکومت، مردم ابتدا باید از روش‌های مسالمت آمیز برای اصلاح اقدام کنند، و سپس با روش‌های خشونت آمیز و انقلابی حکومت را به راه آورند؛ ولی در خشونت و انقلاب به مقدار ضرورت اکتفا شود.

فضلی در آخرین بخش کتاب، شکل‌های دعوت به تشکیل دولت اسلامی را بیان کرده است. ابتدا با استفاده از انقلاب برای جایگزینی حکومت عدل؛ و در صورت عدم امکان از راه‌های مسالمت آمیز نظیر اقدامات فرهنگی و اجتماعی، باید اقدام به برپایی حکومت اسلامی شود.

مصطفی رحیمی. تهران، توس، ۱۳۵۷.

این کتاب از پنج مقاله تشکیل می‌شود: «فرهنگ و دیوان»، «استقلال قلم و قضا» (مهر ۱۳۵۶)، «چرا پی در پی شکست می‌خوریم» (آبان ۱۳۵۷)، «چرا با جمهوری اسلامی مخالفم؟» (۱۳۵۷/۱۰/۱۰) و «آنچه دشمن مشترک نباید فراموش کند». بر اساس مقاله اول دیوها با فرهنگ سازگاری ندارند، و با آمدن مستبدان، فرهنگ رو به نابودی می‌رود. مقاله چهارم نامه‌ای است به امام خمینی. نویسنده خود را طرفدار درهم آمیختن سوسیالیسم و دموکراسی، شیعه و مخالف آمریکا، شوروی، چین و اسرائیل می‌داند. او از امام می‌خواهد که به جای «جمهوری اسلامی»، «جمهوری مطلق» را اعلام کند. او می‌گوید:

«آنچه از جمهوری اسلامی می‌فهمم این است که حکومت متعلق به روحانیون باشد. ملت ما با قبول حاکمیت ملی به بحث ولایت شاه و ولایت فقیه پایان داده است. مفهوم جمهوری اسلامی، مفهومی متناقض است. شما می‌گویید اسلام بر اساس زمان به مشکلات پاسخ می‌دهد، اما جانشین شما که خواهد بود؟ شایسته مقام روحانیت است؟ که خود را به مقام سیاسی نیالاید. قدرت فساد می‌آورد، و قدرت مطلق، فساد مطلق. هر کس از «حکومت اسلامی»، تفسیری دارد.»

TMک

۲۹۶- در جستجوی ولایت

(تهیه و تدوین) مجمع پیروان ولایت استان همدان. چاپ اول: همدان، دانشجو، ۱۳۷۸. ۶۱ ص.

این کتاب، مجموعه پاسخ‌های محمدتقی مصباح یزدی به سوال‌های دانشجویان در خصوص بحث ولایت فقیه است، براساس مطالب ایراد شده توسط وی، حکومت دینی حداقل سه معنا می‌تواند داشته باشد: حکومتی که تمام ارکان آن بر اساس دین شکل گرفته است، حکومتی که در آن احکام دینی رعایت می‌شود، و حکومت دینداران و متدینان. وی حکومت را حق الهی می‌داند و احتمال اول از سه احتمال مزبور را ترجیح می‌دهد. مهم‌ترین شرایط حاکم دینی عبارت است از: اجتهاد در فقه، تقوی و آگاهی نسبت به مسایل اجتماعی.

اصل در ولایت تشریحی فقها آن است که اختیاراتی مانند معصومین (ع) داشته باشند. در طول تاریخ فقیهی یافت نمی‌شود که بگوید فقیه هیچ‌گونه ولایتی ندارد. فقیه هم مثل امامان (ع) مأمور به مشورت است، اما تصمیم نهایی را خود او می‌گیرد. روح دین را قداست به معصومین و فقها تشکیل می‌دهد، و این امر ضامن بقای نظام است. نظریه وکالت، مبنای نظری محکمی ندارد.

مقصود از تغییر یا تعطیل احکام فرعی به دست ولی فقیه این نیست که حاکم شرعی در مقابل قانون الهی، قانون جدیدی وضع کند یا این که قانون ثابتی را نادیده بگیرد؛ بلکه مقصود تقدم مصالح اسلام و مسلمین می‌باشد.

TMک

۲۹۷- درس وحدت

سید محمود طالقانی. تهران، ناس. ۶۳ ص.

این کتاب، از سه سخنرانی تشکیل شده است، که اولین آنها سخنرانی طالقانی در میدان بهارستان به مناسبت سی ام تیر است، که در آن برادران مسلمان را به وحدت توصیه می کند. وی خاطره سی ام تیر را یادآور شده، می گوید پیروزی بزرگی که توسط مصدق بدست آمده بود، بر اثر اختلاف های داخلی به شکست انجامید. طالقانی، هدف انقلاب را سه چیز می داند: نفی استعمار، نفی استبداد و نفی استثمار. به همین جهت از تمام ملت می خواهد که در دستیابی به آنها تلاش کنند و در این راه وحدت داشته باشند. به گفته او، مسئله قسط و عدالت نیز در این باره مطرح می شود. اگر وحدت باشد، قسط و عدالت و آزادی هم استقرار پیدا خواهد کرد.

سخنرانی دوم، که در مدرسه فیضیه قم ایراد شده، با توجه به آیه «یا ایها المدثر، قم فاندُر»، اشاره شده که حکومت اسلامی از زمان پیامبر (ص) در چند مرحله دانسته شده است. مرحله اول، وحی و نبوت بود، و مرحله دوم تدثّر، یعنی به خود فرو رفتن و اندیشه کردن و ابعاد رسالت و چگونگی انجام آن را بررسی کردن. مرحله سوم، قیام است. «قم فاندُر»، انجام رسالت و شرایط آن را چنین بیان می کند. به نظر طالقانی، در انقلاب دو مسئله مطرح است:

۱- مواجه شدن با دشمن قوی، و بزرگ نشان دادن دشمن خود را از آنچه هست.

۲- غرور انقلابی، که در مرحله دوم، انقلابیون دچار غرور می شوند: «والرّجز فاهجر».

طالقانی می گوید اکنون که استبداد را منهدم کرده ایم، نباید دچار غرور شویم. مرحله سخت تر یعنی سازندگی در پیش است. ادامه سخنرانی، سخن از ظلم و استبداد و استعمار است. طالقانی همچنین مسئله انجمن های ایالتی و ولایتی را مطرح می کند.

سخنرانی سوم، راجع به مسئله فلسطین است. طالقانی، با توجه به آیه های قرآن از بیت المقدس (مسجد الاقصی) و مسجد الحرام، به عنوان کانون ها و مهدهای انقلاب نام می برد. در ادامه، سخنران به بیان مبارزات ملت فلسطین و جنایت های رژیم صهیونیستی می پردازد. وی حمایت همه جانبه ایران را در راه آزادسازی فلسطین از چنگال رژیم صهیونیستی، اعلام می کند.

ک TM

۲۹۸- در سهای سیاسی از نهج البلاغه

محمد تقی رهبر. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴. ۲۸۸ ص.

کتاب، از مقدمه و هجده قسمت تشکیل شده است و هدف از نگارش آن، توجه دادن مسلمانان به آداب و اصول سیاسی در اسلام، و به طور خاص در نهج البلاغه است. در بحث اول، نویسنده به ضرورت وجود سیاست در جامعه از دیدگاه امام (ع) می پردازد. در این باره سخن حضرت در برابر خوارج را یادآوری می نماید. حضرت بر ضرورت وجود حاکم در جامعه اسلامی استدلال می کند.

بنابر فرمایش حضرت، مسئولیت مردم در برابر حاکمان جور، طغیان و پر خاشگری است. در «مسئولیت رهبری»، نویسنده با استناد به سخنان حضرت، از امامت به عنوان یک حق یاد می کند.

در ادامه، عناوین دیگری از بیانات امام (ع) در این باره استخراج شده، که به حکام بی صلاحیت، سیاست کشورداری، دورویی حکومت ها، و این که زمامدار صالح کیست، اشاره شده است. عوامل روی کار آمدن حاکم نیز عبارت است از: نص و وصایت، انتخاب و بیعت، و شورای اهل حل و عقد.

نویسنده در توضیح انتخاب و بیعت در سخنان امام بر آن است که اگر در سخنان علی(ع)، از بیعت یا شورا سخنی وجود دارد، نشانه آن نیست که وصایت و نصوص مورد توجه نبوده‌اند. بیعت نیز تعهدآور است و نقض آن بدون دلیل موجه، خلاف شرع و قانون است.

«شورا» عنوان مطلب بعدی کتاب است. در این باره اعتبار شورا، شرایط اعضای شورا، از سخنان حضرت در خطبه شقشقیه برداشت شده، و همچنین بی اعتباری شورای اهل حل و عقد عمر مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه، «آزادی در انتخاب رژیم حاکم» مطرح می‌شود و به آزاد اندیشی امام(ع) اشاره می‌شود.

«شیوه های سیاست در اسلام»، نام مطلب هشتم است، که اشاره شده از دیدگاه علی(ع) سیاست به معنای ماکیاوولی آن رد می‌شود و پای بندی ایشان به اصول و مقررات اسلام یادآوری می‌گردد.

در بحث از آیین سیاست و مدیریت، مهمترین عنوان های استخراجی از کلمه های امام(ع) چنین مطرح می‌شوند: رفق و مدارا، خشونت و شدت به اقتضای شرایط، تواضع و گشاده رویی با مردم، عدل و برابری میان فرد فرد ملت، سعه صدر، پرهیز از دیکتاتوری و ظلم، رعایت نظم، تقسیم مسئولیت ها، پرهیز از گزینش فامیل، برخورد مسئولان با خوی سخن چینی، کوشش مسئولان در پرده پوشی عیب ها، ستم و فریب عامل سقوط، رهایی از حکومت نفس، عبودیت و قاطعیت.

در مورد «ارکان دولت»، امام(ع) در خطبه ها و نامه های متعدد بر این نظرند که کتاب و سنت به عنوان منابع قانون است. در سخن از ویژگی های وزرا، اهم مطالب عبارت است از: عدم وابستگی و سوء پیشینه مسئولان، با وفا بودن، صراحت، پرهیز از تملق، کوشا در تحقیق و نظارت و حراست.

«رابطه دولت و ملت»، از بحث هایی است که حضرت پیوسته به آن هشدار می‌داده‌اند. حضرت در رابطه خود با رعیت می‌فرمایند: با شما به نیکی معاشرت و مجاورت نمودم و با تمام توان از شما حمایت کردم. «حقوق متقابل دولت و ملت»، عنوان بحث چهاردهم است. نویسنده می‌گوید در نهج البلاغه، نمونه های بسیاری دیده می‌شود که از مسئولیت مستقیم مردم در مسئله حکومت و نوع برخورد با حکام، سخن به میان آمده است.

در بحث از عدالت، نویسنده، ابتدا مفهوم عدالت را به نقل از امام(ع) بیان می‌کند، که عدالت، امور را به جای خود می‌نهد. امام(ع) در پایه و اساس عدل، ایمان را سرچشمه آن معرفی می‌کند. ادامه مطلب، توجه و تأکید امام بر عدالت و توصیه به عدالت اجتماعی و حقوق طبقات محروم جامعه است.

«عدالت اقتصادی»، عنوان مطلب هفدهم است، که در آن اشاره شده بخشی از عدالت اجتماعی را باید در عدالت اقتصادی و توازن در امور مالی اختصاص داد. درباره «صلح» و معیارهای آن نیز، نکته هایی چند از نامه های حضرت مورد بررسی قرار گرفته است.

TMK

۲۹۹- درس هایی از نهج البلاغه (ج ۱)

حسینعلی منتظری. قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۲. ۲۹۴ ص.

این کتاب که درس های یک تا ۳۵ نویسنده را دربردارد، به شرح و تفسیر سیاسی و فلسفی نامه ۴۵ تا ۵۲ نهج البلاغه می‌پردازد. قسمت اصلی کتاب را نامه ۴۵ (نامه به عثمان بن حنیف) تشکیل می‌دهد. حکومت از دیدگاه علی(ع)، به خودی خود ارزش نداشت، و تنها امام(ع) می‌خواست حق را برپا و باطل را دفع کند. وسایل ارتباط جمعی در آن روز وجود نداشته، ولی امام(ع) از میهمانی عثمان بن حنیف آگاه می‌شود، و او را سرزنش می‌نماید. رهبر باید در سختی ها با

مردم هماهنگ و در یک ردیف باشد. در دفاع، نیاز به اجازه امام نیست. جهاد ممکن است برای دعوت کفار به اسلام، یا برای سرکوب توطئه گران و آشوبگران باشد. جنگ های امام علی(ع) با کسانی بود که به اسلام تظاهر می کردند. اگر کسی به نظام خلافت و ولایت رسید نباید رفتار و برخوردش با ملت، نسبت به قبل تفاوت کند. حکومت ها، میدان آزمایش مردان است.

ک TM

۳۰۰- درس هایی از نهج البلاغه (ج ۲)

حسینعلی منتظری. حزب جمهوری اسلامی. ۱۳۶۱. ۴۲۹ ص.

این مجلد از «درس هایی از نهج البلاغه»، درس های ۳۳ تا ۵۵ (نامه ۵۳ تا ۶۱ نهج البلاغه) را تشکیل می دهد. سیاست خارجی اسلام در سوره ممتحنه تشریح شده است. امام علی(ع) نیز به مالک اشتر توصیه می کند که صلح را پذیرا باش. البته صلحی مورد پذیرش است که رضای الهی در آن باشد. درس دیگر امام(ع) وفای به عهد حتی با دشمنان، و پرهیز از خونریزی است. معنای دموکراسی و عدالت این است که هر کس به اندازه کوشش، مزد بگیرد. قوه قضاییه و مقننه در اسلام باید مقید به احکام شارع مقدس باشد. پیام علی(ع) این بود که جنگ داخلی به وحدت اسلامی تبدیل شود.

ک TM

۳۰۱- درس هایی از نهج البلاغه: فرمان امام علی(ع) به مالک اشتر نخعی

محمد فاضل لنگرانی. چاپ اول: قم، شکوری، ۱۳۶۴. ۲۱۳ ص.

در مقدمه کتاب. مختصری از زندگی نامه و مبارزات نویسنده ذکر شده است. قبل از توضیح و تفسیر خطبه، مطالبی راجع به شخصیت مالک اشتر، موقعیت فرهنگی و سیاسی مصر و حساسیت های مربوط به این شهر، روش برخورد با نهج البلاغه و غفلت زدایی و سروری در سایه بندگی خدا از دیدگاه امام(ع) مشاهده می شود. وی سپس به بررسی عهدنامه می پردازد، که به دلیل وجود توضیح هایی کافی در کتب مشابه، از آن صرف نظر می شود.

ک TM

۳۰۲- درسهایی پیرامون ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در عصر غیبت

محمد یزدی. تهران، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، ۱۳۶۲. ۱۸۰ ص.

این کتاب مشتمل بر یک مقدمه و هفت درس می باشد. در درس اول، مفهوم لغوی و اصطلاحی ولایت و اقسام آن بررسی شده است. در درس دوم ضرورت حاکمیت قانون به بحث گرفته شده و چنین نتیجه گیری می شود که قانونگذار هستی، خداوند تبارکوتعالی است. در این فصل همچنین از آیه های مشورت و شأن پیامبر اسلام در قرآن کریم سخن به میان می آید.

موضوع درس سوم، جعل ولایت برای پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع) و مسأله ولایت در زمان غیبت است. ولایت در دوران غیبت کبری از معصومین به ولی فقیه منتقل می شود. نویسنده در این فصل از اختیارات ولی فقیه نیز بحث کرده است. درس چهارم به مسئولیت های ولی امر مسلمین، و درس پنجم به شیوه اداره حکومت اسلامی می پردازد. در این درس ویژگی های رهبر جامعه اسلامی نیز بحث می شود. موضوع درس ششم حدود اختیارات ولی فقیه، و موضوع درس هفتم سیستم تشکیلاتی حکومت اسلامی و مسایل مربوط به حکومت اسلامی می باشد.

ک TM

۳۰۳- دریچه ای گشوده بر آفتاب: بحثی درباره نهج البلاغه و مبانی حکومت،

اخلاق و تربیت از دیدگاه قرآن

حسین رزمجو. چاپ اول: قم، دارالفکر، ۱۳۶۹. ۲۱۶ ص.

کتاب حاضر از پیشگفتار و چهار مقاله تشکیل شده است. مقاله اول، «بحث درباره نهج البلاغه» عنوان دارد و سبک کتاب و محتوای آن، و انتسابش به امام علی(ع) را بررسی می کند. مقاله دوم، «رابطه مردم و حکومت از دیدگاه نهج البلاغه» نام دارد. رابطه رهبر و مردم، رابطه پدر دلسوز با افراد خانواده است؛ نه رابطه راعی و رعیت. مقاله سوم با عنوان «سیمای اخلاقی رهبر جامعه اسلامی در آیین نهج البلاغه»، به صفاتی مانند خداترسی، دادگری و حق مداری اشاره دارد، و ماکیاولیسم را شمایی از سیاست ناقصه قلمداد می کند. مقاله آخر، «مبانی تربیت و اخلاق در نهج البلاغه» را به بحث می گذارد.

ک TM

۳۰۴- دستور للامه من القرآن والسنة

عبدالناصر توفیق العطار. الطبعة الاولى: الشارقة، مؤسسة علوم القرآن (و دمشق، دار ابن کثیر)،

۱۴۱۴ ق. ۲۳۹ ص.

مقدمه و سه بخش (و چندین فصل)، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول با عنوان «نظام دینی امت اسلامی»، اسلام را دین امت واحده، و منابع آن را قرآن و سنت ذکر می کند. «نظام اجتماعی و اقتصادی در اسلام» عنوان دومین بخش کتاب است. اسلام، انسان را خلیفه خدا بر روی زمین می داند و نظر به حق الهی شاهان و کاهنان را رد می کند. نویسنده در بحث نظام اجتماعی اسلام به بحث هایی همچون کرامت انسانی، برادری، امنیت مسکن و زندگی و ازدواج؛ و در عنوان نظام اقتصادی اسلام به اصل مالکیت، حرمت ربا، توزیع ثروت، وفای به حقوق و مانند آنها اشاره دارد.

بخش سوم با عنوان «نظام سياسي امت اسلامي» به چند بحث اساسي در اين زمينه مي پردازد: امر به معروف و نهی از منکر، نصیحت، شورا، ولایت، بیعت و جهاد. امر به معروف و نهی از منکر، واجب کفایي است. مردم بر اساس اصل آزادي بيان مي توانند حکام خود را نصیحت کنند. حکام، مکلف به مشورت هستند. از دیدگاه اسلام، زنان نیز حق رأی دارند. جهاد ممکن است شکل اخلاقي، نظامي، اقتصادي، فکري يا غير آن را داشته باشد.

TMک

۳۰۵- دغدغه هاي حکومت ديني

محسن کدیور. چاپ اول: تهران، نشر ني، ۱۳۷۹. ۸۸۳ ص.

مجموعه مقاله ها و مصاحبه هاي نويسنده در نه بخش گردآوری شده، که در اینجا به اهم بحث هاي اندیشه اي آنها اشاره مي شود. بخش اول با عنوان «به دنبال نور»، برداشتي سياسي از داستان کاوه آهنگر دارد، و بر قدرشناسي لحظه هاي انقلاب اسلامي ايران تأکید مي کند. بخش بعد (حکومت ديني)، نظريه نصب و انتخاب را در چهارده مورد مقایسه مي نمايد، و در مجموع نظريه انتخاب را با جامعه مدني و مهار قدرت سياسي سازگارتر مي بيند. خويي، جواز تصرف را براي فقيه اثبات مي کرد، نه ولايت (مطلقه) را. به نظر نويسنده، به وجهي مي توان بين حاکميت الهي و رأی و انتخاب مردم جمع کرد. مسأله ولايت فقيه، اجماعي نيست. متأسفانه اندیشه جمهوري اسلامي از دیدگاه مطهري (که بر مفهوم حق، عدالت، آزادي و قدرت و مسئوليت حاکم در مقابل مردم مبتني است)، به فراموشي سپرده شده است. ولايت انتصابي، رييس جمهور را معاون اجرائي منصوب رهبر مي داند، نه منتخب مردم.

«دين و سياست»، عنوان بخش سوم است. آزادي در حکومت علي(ع)، در حد اعلاي ممکن بود. اندیشه سياسي شريعتي (بر خلاف مطهري)، نوعي دفاع از رژیم اقتدارگرا تلقي ميشود. نظام ما در بعد اعلام پيرو اندیشه مطهري، و در عمل پيرو اندیشه شريعتي است. قرائت نصب با جامعه مدني سازگاري ندارد، اما اگر ملاک، رضایت خدا و مردم باشد، شاخص هاي جامعه مدني تأمین مي شود. برداشت کدیور، «جامعه مدني» به عنوان یک روش است، نه به مثابه یک فرهنگ يا ایدئولوژی. نويسنده در پايان اين بخش به رابطه فلسفه و سياست مي پردازد.

عنوان انتزاعي مقاله هاي چهارم، «دين و آزادي» است. سیره علوي، سند ارزشمند آزادي هاي سياسي در اسلام شيعي تلقي مي شود. ما بايد از نظريه «گفتگوي تمدن ها» استقبال کنيم. در بحث آزادي نیز مي توان دو نوع تلقي از دين داشت. تصور حداکثر از دين، محدوده آزادي ها را متوقف بر تشخيص و صلاح دید رهبر اسلامي مي داند. امروزه اندیشه نبود تساهل، خادم استبداد ديني؛ و اندیشه تساهل خدمتگذار مبناي مردم سالاري ديني محسوب مي شود. شرط الزام نظري [به ولايت فقيه]، نوعي تفتيش عقايد است، و به رواج نفاق و ريا مي انجامد. بخش بعد، مبحث «روحانيت و قدرت» را مطرح مي نمايد. وظائف اصلي حوزه عبارت است از: حفظ معارف دين، اجرائي شعائر ديني، ترويج اخلاق و اشاعه معارف ديني.

بخش هاي ششم تا هشتم، «دستاوردهاي انقلاب اسلامي»، «جنبش اصلاح طلبي»، «و نظارت بر رهبري» عنوان دارد. به نظر کدیور، نهاد نظارتي مستقلي براي مهار قدرت در سطح رهبري حکومت اسلامي نیاز است، و در اصل قدرت بايد ادواري شود. بخش آخر، نسبت «حکومت ديني و خشونت» را بررسي مي کند. ترور، حرمت شرعي دارد. به نظر نويسنده، نه سنت بصورت کامل اقتضاي خشونت را دارد، و نه مدرنيته به طور مطلق اقتضاي نبود خشونت.

TMک

۳۰۶- دمکراسی قدسی

علی اکبر رشاد. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۹. ۲۶۷ ص.

عنوان فرعی کتاب چنین است: «مباحث در باب زمینه و زیرساخت های سکولاریسم و نگاه و نسبت دین به: دنیا، دولت، خردورزی، آزادی، توسعه و دموکراسی». کتاب حاضر علاوه بر پیشگفتار، به یازده بحث می پردازد. چهار عنوان نخست عبارت است از: «عوامل پیدایی و پایایی سکولاریزم»، «پی ساخت های معرفت شناختی اینجهانی گری»، «عقلانیت مدرن»، و «نقش دین در دنیای نو». اسلام از ویژگی هایی همچون غنای قدسی، اصالت اجتهاد، توجه عقل و علم و کرامت و حریت انسان برخوردار می باشد. سکولاریسم، ایدئولوژی جهان شمولی نیست، و بین دین و دنیا تعارض می بیند. دین می تواند به بحران های دنیای نو پاسخ دهد.

«دمکراسی قدسی»، عنوان پنجم کتاب است. اسلام، دینی خردگرا، جامع و جامعه گراست. مناسبات اجتماعی انسان باید با بهره گیری از آموزه های وحیانی و استطاعت عقلانی سامان پذیرد. رهبری حکومت دینی، با شخص معصوم (ع) یا فقهای آگاه و مورد اقبال مردم می باشد. رشاد در عنوان بعد، مبحث «آزادی» را طرح می کند. آزادی می تواند به اقسام تکوینی و تشریحی، درونی و برونی، جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی، هستانی و ولایی، اخلاقی و حقوقی، و آزادی اندیشه و بینش و بیان و رفتار تقسیم شود. نویسنده با تفاوت قایل شدن بین حدود و موانع آزادی، لیبرالیسم افراطی را نه ممکن و نه مطلوب قلمداد می کند. عقل و خود آزادی، از جمله امور محدودکننده آزادی هستند. عقل و دین، عدل و حق، و آزادی و قانون همه با هم پیوند ناگسستنی دارند.

«سهم و نقش فکر و فرهنگ دینی در توسعه»، عنوان مقاله هفتم است و در پی اثبات قابلیت همراهی دین و توسعه می باشد. دیگر فصل های کتاب عبارتند از: «تأثیر تصویر اسلامی انسان بر سیره و سامانه ی زیست اجتماعی»، «انسان شناس جان آشنا»، «هندسه مناسبات دین، دولت و جامعه در ایران معاصر» و «نسبت دین و ایدئولوژی». در نظر سیاسی امام خمینی، مناسبات دین، دولت و جامعه با یکدیگر به گونه ای منطقی تنظیم شده است. اطلاق «ایدئولوژی» به مکتب های مختلف، در حد اشتراک لفظی است. اسلام از نظر ماهوی، اوصاف منفی ایدئولوژی را بر نمی تابد. رسالت دین، هدایت است، نه ایجاد حیرت!

TMک

● دموکراسی از دیدگاه اسلام

محمدحسن مؤمن. چاپ اول: تهران، دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی، ۱۳۵۸. ۱۶۵ ص.

TMک

۳۰۷- دموکراسی در نظام ولایت فقیه

مصطفی کواکبیان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰. ۲۰۰ ص.

کتاب متشکل از مقدمه و چهار فصل است. نویسنده درباره هدف خود در این کتاب می نویسد که در پی اثبات ولایت فقیه به کمک ادله عقلی و نقلی نیستیم، بلکه در این تحقیق به دنبال این هستیم که: آیا نظام جمهوری اسلامی به رهبری ولایت فقیه با دموکراسی مطلوب و انسانی قابل تطبیق است یا خیر؟

«مفهوم و اصول و مبانی دموکراسی در غرب»، عنوان فصل اول است. نویسنده در ابتدا واژه لغوی و سیر تاریخی دموکراسی را بررسی می کند، آنگاه مبانی و اصول دموکراسی را برمی شمارد.

فصل دوم، «اسلام و دموکراسی» عنوان گرفته است. نویسنده در بحث از «خدامداری و انسان مداری» می نویسد هر نوع تقابلی میان انسان و خدا، تقابل ساختگی است. وی ریشه دموکراسی در اسلام را چنین بر می شمارد:

۱- اسلام و دوعبدی بودن انسان.

۲- اصل انحصاری حاکمیت برای خداوند.

۳- انسان و مقام والای خلیفه الهی.

در ادامه، کواکبیان اشکالها و کاستیها دموکراسی را بررسی می کند. «نظام ولایت فقیه و اصول حکومت اسلامی»، عنوان فصل سوم کتاب است. کواکبیان در این فصل، از حکومت اسلامی در عصر غیبت سخن می گوید. دیگر بحث نویسنده، نقش مردم در تحقق ولایت برای فقیه است. وی ابتدا از اعتبار رأی مردم در روایتها سخن می راند. نتیجه گیری نویسنده آن است که نقش مردم در تحقق عینی ولایت برای فقیه، از اساسی ترین نقشها است و تا اکثریت آنان رهبری یک فقیه عادل را نپذیرند، او هرگز نمی تواند حاکمیت بالفعل داشته باشد. در ادامه، کواکبیان شبهه دیکتاتوری و اصل ولایت مطلقه فقیه را مطرح می کند و به آن جواب می دهد.

فصل چهارم «پاسخ به اشکالات» عنوان دارد. نویسنده پنج اشکال را ذکر کرده، به آنها پاسخ می گوید. وی همچنین مخالفان ولایت فقیه را به سه دسته تقسیم می کند: الف) دشمنان اسلام، ب) منحرفان، ج) ناآگاهان.

۳۰۸- دوراهل الحل والعقد في النموذج الاسلامي لنظام الحكم

فوزي خليل. الطبعة الاولى: القاهرة، المعهد العالمي للفكر الاسلامي، ۱۴۱۷ ق. ۴۵۰ ص.

این کتاب که جلد ۲۸ «سلسله الرسائل الجامعية» است، از مقدمه، دو بخش و خاتمه تشکیل می شود. مقدمه، الگوي نظام سياسي اسلامي را تشریح، و با نظام غربي مقایسه می کند. نظام فقه سياسي اسلام با اصطلاح هايي مانند «امام»، «خليفه»، «اميرالمؤمنين» و «حکومت» قابل شناسايي است. رويکرد، ديگر غلبه دادن تحليل هاي نظري و فلسفي بر تحليل فقهی می باشد. فوزي خليل به جمع بين اين دو رويکرد نظر دارد.

بخش اول کتاب، مفهوم «اهل حلوعقد» و نقش آنها در جامعه سياسي اسلامي و تشكيل احزاب سياسي را بيان می نمايد. به نظر نویسنده، اهل حلوعقد تأثیری مهم در دین و دنیاي مردم دارند. بخش دوم همین بحث را از جهت اهداف حکومت اسلامي و بحث هايي همچون جهاد، برقراري عدالت، امر به معروف و نهی از منکر و مدیریت اقتصادي و غيراقتصادی جامعه به بحث می گذارد. از نظر فقه سياسي اسلام، نقشی که برای اهل حلوعقد تعريف می شود، نوعی واجب کفایي است.

TMک

۳۰۹- دولت آفتاب: اندیشه سياسي و سیره حکومتي علي(ع)

مصطفي دلشاد تهراني. چاپ اول: تهران، خانه اندیشه جوان، ۱۳۷۷. ۴۱۲ ص.

کتاب از پیشگفتار، مقدمات (چگونگی شکل گیری دولت آفتاب یا حکومت امام علي) و چند عنوان کلي و جزئی تشکیل شده است. در «مقدمات»، تحول هاي سياسي، اجتماعي، فرهنگي و اقتصادي که موجب شورش مردم بر عثمان و شکل گیری حکومت امام(ع) شد؛ مورد بررسی قرار می گیرد. در عنوان بعد (اندیشه سياسي و سیره حکومتي علي)، مفهوم دولت و جایگاه آن در اندیشه سياسي حضرت علي(ع)، و همچنین چيستی

و اهداف دولت اسلامي به بحث گرفته شده است. در دید اميرمؤمنان، دولت اسلامي شأني الهی و مردمی دارد. مهم ترین اهداف حکومت اسلامي عبارتند از: برپاداشتن عدل، تعلیم و تربیت، عدالت، رفاه، سنت هاي صحيح و ایجاد امنیت. دلشاد در عنوان بعد بر آن است که مردمی بودن حکومت اسلامي را با توجه به عنصر بیعت توضیح دهد. بیعت، وسیله افشاي دولت و قطعیت آن است. «شروط زمامداران» عبارت است از: عقل، علم، عدالت، قوت و آلوده نبودن به خصلت هاي ناپسند. رهبر اسلامي باید مردمی باشد و از احتجاب (دوري از مردم) پرهیز کند. زمامداران، وظایفی از جمله برپایی حق، ایجاد امنیت و عدالت و ابلاغ موعظه برعهده دارند.

نویسنده در عنوان «اقبال و ادبار دولت ها»، ظلم را علت اصلي هلاکت دولت ها می داند. سعه صدر، لازمه صلاحیت اداره امور می باشد. دیگر اصول اداره حکومت اسلامي عبارتند از: عدالت، رفق و مدارا، میانه روی، برپاداشتن حق، نظم و انضباط، برابری، نفی سلطه، نفی استیثار (استبداد)، پای بندی به عهد، پرهیز از شتاب زدگی، مشورت و آینده نگری. در «نظام اداری»، اموری مانند گزینش، آموزش و تربیت، امنیت شغلي، حسابرسی، بازرسی، ارزشیابی و تشویق و تنبیه؛ مد نظر است. کارگزاران حکومت اسلامي موظفند به حقوق مردم احترام گذارند و کارهاي آنان را به سرعت انجام دهند.

TMک

۳۱۰- دولت اسلامي

عبدالهادي الفضلي. ترجمه اداره كل انتشارات و تبليغات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي.

چاپ اول: تهران، وزارت ارشاد اسلامي، ۱۳۶۴. ۱۱۶ ص.

اين كتاب، ترجمه *الدولة الاسلاميه* است، كه توسط اداره كل انتشارات و تبليغات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي به زبان فارسي ترجمه شده است و از يك پيش گفتار و چهار بخش تشكيل شده است.

عنوان بخش اول، «ضرورت تشكيل حكومت اسلامي» است، كه اشاره شده در منابع فقه اسلامي ما دلايل زيادي مبني بر، برپايي حكومت اسلامي وجود دارد. اين دلايل شامل آيه هاي قرآني، سنت و دليل عقلي مي شود. الفضلي در اينجا به آراي مرحوم بروجردي، امام خميني(ره) و صاحب جواهر اشاره مي كند.

«اركان حكومت اسلامي»، عنوان بخش دوم كتاب است. در اين بخش آمده، دولت عبارت است از يك نظام سياسي يكپارچه با هويت معنوي مشخص، كه بر مبناي معين و سرزمين مشخص شكل مي يابد و نظام حكومتي آن را برعهده گرفته است. نويسنده در بحث رياست حكومت اسلامي، نظر شيعه و اهل سنت را با هم مقايسه مي كند. اهم شرايط رئيس دولت عبارت است از: علم، عدالت، اعلميت و كفايت.

بخش سوم، به بحث درباره شكل حكومت اسلامي مي پردازد. نويسنده مي گويد مسئله تشكيلات، موضوع است، نه حكم. پس نياز نيست شارع به آن پرداخته باشد و قواي سه گانه در حكومت اسلامي وجود دارد.

بخش چهارم، «نظارت عمومي بر اعمال دولت» نام گرفته است. الفضلي سپس به نمونه هاي تاريخي در اين زمينه اشاره مي كند.

ک.م.ت

۳۱۱- الدولة الإسلامية

تقي الدين النبهاني. الطبعة الخامسة: بيروت، ۱۴۱۴ ق. ۲۸۸ ص.

كتاب حاضر از عنوان هاي متعددي تشكيل شده است. نويسنده كه قصد دارد بحثي اندیشه اي را از خلال سيره نبوي استنتاج كند، و جوب تشكيل حكومت اسلامي را به اصل دعوت در آن زمان منسوب مي نمايد. مقابله كفار با دعوت نبي اكرم(ص)، امري قابل انتظار به نظر مي رسيد. پيامبر پس از گرفتن بيعت به تشكيل دولت و جامعه اسلامي اقدام نمود. نبهاني سپس به جنگ هاي وي با كفار و باغيان و فرستادن نمايندگان به ديگر كشورها مي پردازد.

محمد(ص) در نظام حكومتي خود بر مشاوره، در نظرگرفتن مصالح و تقسيم عادلانه بيت المال تأكيد داشت. خلافت اسلامي از ابوبكر تا نابودي حكومت عثماني در سال ۱۹۲۴ تداوم يافت. مسلمان ها در برخي از احكام سياست داخلي و خارجي دولت اسلامي اتفاق، و در برخي ديگر اختلاف نظر دارند. سياست خارجي پيامبر، بر اساس نشر اسلام در جهان بين هر امت و ملتي بنا شده است. فتوحات اسلامي و جهاد نيز هديفي جز نشر پيام اسلام و اصل دعوت ندارد. دين اسلام، شكل جهاني دارد؛ و نمي تواند به حوزه جغرافيايي خاصي خود را محدود كند.

بحث ديگر نبهاني در اين كتاب، عوامل ازهم گسيختگي مسلمان ها در طول زمان است. او اين عوامل را به دو قسم نظري (مسائل مربوط به فهم اسلام) و عملي (مسائل مربوط به اجراي شريعت) تقسيم مي كند. اين نابساماني ها در حكومت عثماني به شكل وسيع وجود داشت. جنگ هاي صليبي و سرنوشت كشورهاي اسلامي پس از جنگ جهاني اول و دوم، از ديگر بحث هاي نويسنده است. وي با اذعان به مشكلات تشكيل حكومت اسلامي، قانون اساسي ۱۸۶ ماده اي بر اساس نظام خلافت در پايان كتاب ارايه مي نمايد.

۳۱۲- الدولة الإسلامية (ج ۱)

السید محمد الحسینی الشیرازی. الطبعة الأولى: بیروت، دارالعلوم، ۱۴۱۰ ق. ۲۹۶ ص.

این کتاب که جلد یکصد و یکم از موسوعه الفقه است، به ذکر چند «مسأله» در خصوص دولت اسلامی اختصاص دارد. مسأله اول به اهداف دولت مربوط می شود. این اهداف عبارتند از: وحدت امت، حفظ امت از متلاشی شدن، برپایی حدود الهی، رشد امت اسلامی در حوزه های مختلف و گسترش اسلام در سرتاسر جهان. مسأله دوم به وظیفه نواب امام مهدی (ع) در زمان غیبت مربوط می شود. عقل بین حکومت ایشان، حکومت ظالمان و هرجومرج، گزینه اول را انتخاب می کند. علاوه بر آن روایت ها نیز وجود دارد.

مسأله سوم به بحث اصل در ولایت می پردازد. اصل نه ولایت است، نه نبود ولایت؛ بلکه باید تفصیل قایل شد. شخص، مالک خود نیست که بتواند خودکشی کند. پس در اینجا یا در مورد صغیر و یتیم عقل به نبود ولایت حکم می کند. حدود و اختیارات فقیه را نراقی به خوبی توصیف کرده است.

اثبات شورایی بودن اداره حکومت ها، در مسأله بعد مطرح می شود. حکومت باید به شکل شورایی اداره شود، و اگر نظر شورای رهبری به تساوی آرا کشیده شد، بعید نیست نظر امت مرجع باشد. ساقط کردن حکومت دیکتاتوری، یک ضرورت است. مهم ترین نشانه های حکومت دیکتاتوری، نبود وجود احزاب آزاد و تمرکز قدرت؛ و نشانه های حکومت اسلامی، وجود احزاب آزاد و شورایی مراجع می باشد. کودتا، بطور مطلق مردود است.

شیرازی در مسأله پنجم به اثبات نظریه شورای فقها می پردازد، و در مسأله بعد نظام حزبی را با آن قابل جمع می داند. بر اساس نظریه ولایت شورایی مراجع تقلید، چون در عصر ما تعداد ایشان زیاد است، و از آنجا که امت خواهان سه قوه مجریه، قضاییه و مقننه است، می توان گفت کارآمدی شورای مراجع تقلید بیشتر از مرجع واحد است. دولت اسلامی به قانون اساسی نیاز ندارد؛ چون مردم در مسایل شخصی به مرجع خود، و در مسایل اجتماعی (مثل اقتصاد و سیاست و امور حوزه های علمیه و اوقاف) به رأی اکثریت مراجع رجوع می نمایند.

مسأله هفتم به شؤون قوه قضاییه اختصاص دارد. این قوه نباید آزادی بیان را محدود کند. نویسنده در این بحث، شرایط قاضی و سیره امامان در این زمینه را بررسی می کند. مسأله بعد، نقش مجلس فقها در تزکیه فردی و اجتماعی را بررسی می نماید.

در مسأله آتی امور فرعی مسأله قضا مثل شرایط اقرار و تفاوت حد و تعزیر مطرح می شود. دولت اسلامی باید به مسأله تطابق توانایی با اهداف خود، ملاحظه قاعده اهم و مهم و مقتضیات تمدن و آزادی توجه کند. مدارا و رفق، ابزار حکومت اسلامی است.

نویسنده در مسأله بعد به حرمت تجسس و استثناهای آن می پردازد. نیروی نظامی نیاز به عیون دارد. طرح ها و اهداف دشمن را باید شناخت، و در داخل نسبت به مردم با مدارا و الفت باید برخورد کرد و از مجرمین باید گذشت.

در مسأله آخر به تضاد قول خدا و فعل حکام پرداخته می شود. خدا، مؤمنین را برادر می خواند. ولی حکام، شرایط خاصی برای رسیدن به قدرت قایل می شوند. همچنین خدا برای انسان ها نعمت آزادی را تمام کرده، اما حاکمان آزادی مردم را تهدید می نمایند.

۳۱۳- الدولة الإسلامية (ج ۲)

السيد محمد الحسيني الشيرازي. الطبعة الأولى: بيروت، دارالعلوم، ۱۴۱۰ ق. ۲۹۰ ص.

جلد دوم کتاب حاضر، در واقع جلد صدودوم از موسوعه الفقه نویسنده است و به چند مسأله اساسی در باب حکومت اسلامی می پردازد. انسان دارای نیازهای اولیه و ثانویه، فردی و اجتماعی است، و دولت باید در این راستا اقدامات لازم را به عمل آورد.

نویسنده در مسأله دوم به تحول های سیاسی معاصر می پردازد. مشکل دنیای غرب، ملاک قرار دادن امور مادی و سیطره نظام سرمایه داری؛ و مشکل دنیای شرق، عقب ماندگی و عدم تأمین رفاه برای مردم می باشد. جهان سوم اثری که از غرب گرفته، استعمار و غارت منابع و مواد اولیه بوده است. اگر در این بین دولت های اسلامی به خود آیند، می توانند گوی سبقت را از غرب و شرق برابند.

گمراک در اسلام بر اساس نص و اجماع حرام است، چرا که با قاعده تسلط مردم بر مال خود منافات دارد. البته در آنجا که ضرری به وجود آید، مفاد و لوازم آن باید رعایت شود. ربای بانکی حرام است و باید از صحنه اجتماع اسلامی محو گردد. عوارض و مالیات نیز در حد مالیات های شرعی - یعنی خمس و زکات و جزیه و خراج - باید باشد، و دلیلی برای مازاد آن وجود ندارد. نویسنده، شواهدی از آیه ها و روایت های در این مورد یادآوری می کند. حکومت های دیکتاتوری به زیاد کردن دستگاه های زاید مانند ساواک اقدام می کنند. ساواک که بودجه هنگفتی را می بلعید، عملیات جاسوسی در داخل و خارج، ارتباط با دیگر سازمان های جاسوسی، تحت نظرگرفتن ایرانیان خارج کشور و امثال آن را بر عهده داشت.

شیرازی در مسأله بعد وظیفه دولت اسلامی را مدارا، و دوری از زورگویی معرفی می کند. اسلام، دین رحمت و برادری و برابری است، و بنابراین مسلمین نباید حس انتقام جویی داشته باشند.

مسأله بعد به اهمیت نقش جوانان در جامعه اسلامی می پردازد. زن می تواند مدیریت مدارس و تعلیم و تربیت و امثال آنها عهده دار شود. در خصوص حکومت نیز روایت ها، استدلال تمامی بر حرمت ندارند، هرچند شهرت موجود است. در مواردی اختلاف در مصادیق، باید به شورایی مراجع رجوع نمود. به هر حال، زن دارای کرامت انسانی است و نباید او را به عنوان ابزار شهوت تلقی کرد.

نویسنده در مسأله بعد به اهمیت عمل در اسلام می پردازد و روایت هایی در این زمینه نقل می کند. حکومت اسلامی باید به کارگران و نیازهای آنها مثل مسکن توجه داشته باشد و همواره با رضایت طرف مقابل، با آنها قرارداد ببندد.

انسان بر اساس آیه شریفه «ان الانسان لیطغی ان راه استغنی»، قدرت طلب است، و ممکن است به فساد بگراید. پس چاره ای جز توزیع قدرت، و تقابل قدرت های متخالف از آغاز (همانند وجود احزاب) و مراقبت و کنترل نهادها بر قدرت وجود ندارد. قدرت متمرکز همواره مردم را بازیچه هوس های خود قرار می دهد. سازوکارهای کنترل و مهار قدرت باید در طول زمان وجود داشته باشد، چون طغیان نفس ممکن است بصورت تدریجی حاصل شود. مدیر و حاکم نباید مغرور، متکبر، بداخلاق، بدفهم، بدگمان، پرتوقع، مستبد، مطلق گرا و خودخواه باشد. نویسنده در اینجا چهل و پنج عامل عقب ماندگی مسلمانان را برمی شمرد.

دولت اسلامی قبل از هر چیز باید فقر و جهل و ظلم را از بین ببرد و عدل را گسترده سازد، و از گرفتار آمدن در چنبره اختلافات داخلی دوری کند. دیپلماسی اسلامی مبتنی بر رفق و مدارا است، و دولت اسلامی باید از ابزارهای مسالمت آمیز در سیاست خارجی خود استفاده کند. دیپلماسی اسلامی بر روش های غیرمشروع مانند جاسوسی، دروغگویی و مکر مبتنی

نیست. اسلام، روش های ماکیاولیستی را مجاز نمی داند. اگر الزامات دیپلماتیک با احکام شریعت تعارض داشت، جز در موارد ضروری و اضطراری، احکام اسلامی مقدم است.

TMک

۳۱۴- الدولة الإسلامية: بحث في ولاية الفقيه

عبد المنعم مهنا. الطبعة الأولى: بيروت، الدار الإسلامية، ۱۴۰۷ ق. ۲۴۴ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه از دو بخش اساسی تشکیل شده است. بخش اول به بحث های عام دولت اسلامی، و بخش دوم به منابع (مالی) آن اختصاص دارد.

مهنا در بخش اول با مروری تاریخی بر مسأله ولایت فقیه، از دلیل های چهارگانه (اجماع، عقل، کتاب و سنت) برای اثبات آن مدد می جوید. او به طور مثال ده روایت در این مورد یادآوری می کند و از دلیل های مخالفین جواب می گوید. به عقیده او وقتی صفات معتبر در رهبر با هم تراحم داشته باشند، فرد ثقه و خبره بر عادل و غیر خبره مقدم است.

به عقیده نویسنده، زنان نه تنها قضاوت، بلکه رهبری امت اسلامی را نیز می توانند عهده دار شوند.

امر به مشورت در قرآن کریم استحبابی است، نه وجوبی. بنابراین فرض، اعتبار رأی اکثریت هم زیر سوال می رود. البته فقیه در صورتی که در امور سیاسی تخصص ندارد، واجب است با دیگران رایزنی کند. حکم فقیه بر مراجع دیگر و مقلدین آنها نافذ است. از آنجا که در موضوع ها، حکم فقیه نافذ است، تراحمی بین فقیه و مرجع به وجود نمی آید.

تعدد مرجعیت و رهبری امری مقبول به نظر می رسد. مراجع باید سعی کنند یک نفر را از بین خود برای احراز این منصب معرفی کنند. فقیه و رهبر حکومت اسلامی می تواند رهبر پس از خود را تعیین نماید. رهبر به قانون اساسی محدود نمی باشد، چون مشروعیت خود را از آن نگرفته است.

بخش دوم کتاب به منابع دولت اسلامی مانند اراضی موات، مباحات، اراضی خراجیه، جزیه، انفال، زکات و خمس می پردازد.

TMک

۳۱۵- الدولة الإسلامية بين التراث والمعاصرة

توفیق الواعی. چاپ اول: بیروت، دار ابن حزم، ۱۴۱۶ ق. ۳۰۸ ص.

هدف نویسنده کتاب، توضیح ویژگی های نظام سیاسی اسلام است. نویسنده سؤال می کند که: آیا نظام سیاسی اسلام، نظام سلطنتی، دیکتاتوری و یا دموکراتیک است؟ او در پی تبیین این مسئله است که نظام سیاسی اسلام به هیچ کدام از آن نظام ها شباهت ندارد و این نظام، تنها اسلامی است.

این کتاب در چهار باب تنظیم شده، و در هر باب، درباره موضوع های مختلف نظام سیاسی اسلام بحث و گفتگو شده است. واعی در فصل اول از باب اول، به نظر چند تن از دانشمندان در مورد ضرورت دولت در زندگی بشری پرداخته، و سپس با توجه به ویژگی شمولیت اسلام برای کلیه امور، به نبود غفلت این دین از بیان ضرورت حکومت و دولت برای انتظام امور امت و اجرای احکام اشاره کرده است. نویسنده در این مورد، به نظر چند تن از دانشمندان مسلمان و آیه هایی از قرآن، استناد کرده است.

در باب دوم، نویسنده از سیر تشکیل دولت اسلامی از زمان بعثت رسول خدا(ص) سخن گفته است. هجرت از مکه به مدینه، هجرت گروهی از مسلمین به حبشه، بیعت عقبه، اتحاد قبایل و طلب کمک از آنان، نمونه هایی از اقدامات پیامبر(ص) برای تشکیل دولت اسلامی بیان شده است. همچنین در فصل دوم این قسمت، اصول و قوانین مورد توافق بین پیامبر(ص) و قبایل در دولت تشکیل شده در مدینه یادآوری شده، و برخی اصول آن تحلیل گردیده است. اهم اصول مورد توافق تشکیل امت، توافق بر شخص رئیس دولت، عدل و برابری و برخی اصول دیگر است.

نویسنده در مبحث سوم از قسمت دوم، بحث سلطه را به میان کشیده، و دیدگاه دانشمندان غربی را در این مورد یادآور شده است. به گفته او، سلطه در اسلام، ریشه در قانون الهی دارد و حاکمیت از آن فرد خاصی نیست. سلطه و سیادت، در نهایت از آن امت است، که حاکمان الهی خدا در زمین هستند. در ادامه این فصل، از شرایط و صفات حاکم به تفصیل سخن به میان آمده است.

واعی، در قسمت دوم به مسأله قانونگذاری در نظام اسلامی پرداخته است. در این قسمت آمده که به طور خلاصه، قانونگذاری در درجه اول، ناشی از قرآن و سنت نبوی اکرم(ص) است؛ و در درجه دوم، با توجه به تجربه حکومت اسلامی و نظم اجتماعی جامعه اسلامی و با توجه به صلاحیت اسلام برای مقتضیات زمان و مکان از طریق اجتهاد و به کارگیری اندیشه و فکر، می توان به قانونگذاری اقدام کرد. به طور کلی، امور دنیوی در اسلام را از طریق ابداع و تفکر و گزینش راههای نیکو می توان به انجام رساند. امور اجتماعی و سیاسی اسلام نیز، از این قاعده مستثنا نیست.

در ادامه فصل، از مسأله انتخاب خلیفه و راه های انتخاب نظیر بیعت، نصب، انتخاب از طرف امت و نیز عزل او از طرف امت، شیوه قضاوت و مسئله عمومی قضا، امامت، شرایط امامت و سایر مسایل حکومت، به تفصیل با استناد به آیه های قرآن و سنت سخن به میان آمده است.

ک TM

۳۱۶- الدولة الإسلامية بين العلمانية والسلطة الدينية

محمد عماره. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۰۹ ق. ۲۳۲ ص.

کتاب حاضر از چهار بخش تشکیل شده است، و هدف آن طرح نظریه ای بین سکولاریسم و نظریه حاکمیت الهی (شبیبه قرون وسطی) می باشد. «اسلام و حاکمیت دینی»، عنوان بخش اول است. خلافت مبتنی بر اصل شورا و بیعت بوده، نه مبتنی بر وراثت و مانند آن. امویان و عباسیان، صفحات تاریخ اسلام را تاریک و تیره نمودند. نظریه عصمت امام در تشیع با نظریه حاکمیت الهی آباي کلیسا در قرون وسطی مشابهت دارد. حاکمیت در سیاست، از آن مردم است.

بخش دوم، «اسلام و جنگ دینی» عنوان دارد. پیامبر(ص) در سال های اولیه، به فکر تشکیل «دولت اسلامی» نبود، چرا که این امر، رکنی از ارکان دین تلقی نمی شود. در واقع بر اساس وقایعی مانند هجرت مسلمان ها و رویارویی آنها با مشرکین، مسلمان ها کیان واحدی یافتند، و جنگ و دفاع موضوعیت پیدا کرد. ایمان نمی تواند اکراهی باشد. بنابراین هدف جهاد، دفاع از جان و مال مسلمان ها بوده، نه تحمیل عقیده. عماره این ادعای خود را به آیه های قرآنی و روایت های نبوی اثبات می نماید.

«اسلام و سکولاریسم»، عنوان بخش بعد است. عرفی گرایی، امری وارداتی است و نظام سیاسی اسلام با تکیه بر عناصری مانند جهاد و بیعت و شورا، آن را بر نمی تابد. نویسنده بخش پایانی (محمد: رسول سیاسی) را به اثبات این ادعا اختصاص

داده است. پیامبر اسلام، شخصیتی سیاسی بود؛ اما ما نباید مانند شیعه به نظریه حاکمیت الهی قایل شویم. تشکیل حکومت اسلامی هر چند از ارکان دین اسلام نیست، اما واجبی کفایی محسوب می شود.

ک- TM

۳۱۷- دولة الامام علي(ع)

محسن الموسوي. الطبعة الاولى: بيروت، دارالبيان العربي، ۱۴۱۴ ق.

فصل اول از فصول چهارگانه کتاب از یاری علی(ع) برای رهبری پیامبر(ص) بحث می کند. فصل دوم به نقش وی در بنای دولت، و وصایای پیامبر(ص) در این زمینه می پردازد. موضوع فصل سوم، ماجرای سقیفه و پیامدهای آن تا حکومت امام علی(ع) است.

فصل چهارم به بحث های تاریخی و اندیشه ای راجع به حکومت امام(ع) می پردازد. وی هم حاکم بود، هم مربی. قدرت برای او وظیفه ای شرعی - و نه ریاست - تلقی می شد. نظریه دولت در نظر حضرت علی(ع) را با توجه به تفاوت عناصر دولت در گذشته و حال، باید در امت، سرزمین اسلامی و حاکمیت سیاسی جستجو نمود. نهج البلاغه با تقسیم بندی طبقات اجتماعی، نقش هر یک را بر می شمارد. حق امام بر امت عبارت است از: وفای به بیعت، نصیحت، اجابت ندای رهبر و اطاعت. قرآن، قانون اساسی دولت اسلامی است. ارکان حکومت اسلامی از دیدگاه امام علی(ع)، شورا، برابری و عدالت را در بر می گیرد.

موسوی، قواعد حکومت و نظام اداری حکومت امام(ع) را با توجه به نامه مالک اشتر، در پنجاه بند تلخیص می کند، و قوه مجریه را در نقش والیان، و نهاد مشاورین، فرمانده ارتش، کارگزاران و دیوانیان پی می گیرد. شعار اصلی دولت اسلامی در سیاست خارجی، صلح و روابط مسالمت آمیز است. امام حتی در مقابل متمرذین، ابتدا این سیاست را در پیش گرفت. سیاست داخلی حکومت علی(ع) بر وحدت اسلامی، دلجویی از مردم، احسان و امنیت، دوری از کینه توزی و حضور دایم بین مردم مبتنی بود. خط مشی اقتصادی آن نیز بر تبادل کالا، تولید، نظارت بر بازار، انفاق، تعجیل در توزیع کالاها، برابری در تقسیم اموال و استقلال اقتصادی مبتنی است.

ک- TM

۳۱۸- دولة الرسول(ص)

محسن الموسوي. الطبعة الاولى: بيروت، دارالبيان العربي، ۱۴۱۰ ق. ۵۱۹ ص.

نویسنده در این کتاب به تشریح نظام حکومتی پیامبر(ص) پرداخته و ضمن بحث های مقدماتی درباره عصر ظهور، به بعثت و مسایل مربوط به آن اشاره می نماید. وی سپس در چند مرحله (تثبیت ارکان، پایه گذاری دولت و مرحله گسترش)، از موضوع های مختلف مربوط به تشکیل دولت نبوی بحث کرده است.

در مرحله اول موضوع هایی چون بنای مسجد، پیمان برادری بین مهاجران و انصار و ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قانون اساسی دولت مدینه مطرح می شود. مرحله دوم شامل مباحث زیر است: حفظ مرزها، آزادی زنان، رشد اقتصادی، آمادگی نظامی، بیعت بر جهاد، پیمان های سیاسی و اعزام گروه های نظامی(سریه ها).

در مرحله سوم به عناصر تشکیل دهنده دولت(قدرت، سرزمین و مردم) اشاره می شود. عنصر قدرت فرماندهی پیامبر(ص)، وزارت، دستگاه قضایی، تشکیلات دیپلماسی و امثال آن را شامل می گردد.

نویسنده در پایان با تقسیم سیاست دولت اسلام به سیاست داخلی و سیاست خارجی، در بحث سیاسی داخلی به تجمع مؤمنان، برخورد رسول الله(ص) با صحابه، موضوع منافقان و مقابله پیامبر با آنها و مؤلفه قلوبهم؛ و در بحث سیاست خارجی به مبارزه اعتقادی و نظامی با کفار اشاره می نماید. او همچنین از اصولی مانند صلح، تعاون، مسئولیت، برادری، عدالت و آزادی تفکر سخن می گوید. موسوی در نگارش مطالب فوق از منابع شیعه و سنی بهره جسته است.

ک TM

۳۱۹- دولة الرسول(ص) في المدينة

محمد ممدوح العربي. الطبعة الاولى: الهيئة العامة للكتاب، ۱۹۸۸. ۳۸۶ ص.

این کتاب دارای سه بخش و چندین فصل است. بخش اول ضمن اشاره به پیدایش دولت و سیر تاریخی آن، به عصر قدیم، قرون وسطی، رنسانس، عصر جدید و زمان معاصر پرداخته، و نظریه های اندیشمندان این دوره ها را راجع به دولت توصیف کرده است.

بخش بعد به مفهوم دولت از نظر مسلمانان (دوران خلفا، ماوردي، غزالي، ابن تیمیه و ابن خلدون) پرداخته است. بخش سوم با عنوان «خاتمه» به موضوع هایی مثل نظام سیاسی از نظر عرب عصر جاهلی، مفهوم قدرت در عصر جاهلیت و مطالبی مانند نظام قبیلہ ای در میان عرب عصر جاهلی، نظام حاکمیت بیابانی و شهری، دیانت عرب، نظام سیاسی دولت های هم جوار (مثل ایران و روم و مصر) و فلسفه نظام سیاسی اشاره هایی را دارد.

TMک

۳۲۰- الدولة العربية الإسلامية: الدولة والدين (بحث في التاريخ والمفاهيم)

محمد سعيد طالب. الطبعة الاولى: دمشق، الاهالي، ۱۹۹۷. ۳۶۷ ص.

این کتاب مسأله دین و دولت را از نظر تاریخی در یک مقدمه و پانزده فصل بررسی می کند. مهم ترین بحث ها و سرفصل های مطرح عبارت است از: تاریخ دولت و تطور مفهوم آن، دولت در سومر، دولت امپراتوری در مصر و کنعان، دین و دولت در دموکراسی یونان و جهان عرب قبل از اسلام، دولت عربی اسلامی در زمان پیامبر(ص)، دین و دولت در دوران خلفای راشدین، پادشاهی و ملوکیت بنی امیه و بنی عباس و فقه احکام السلطانیة.

نویسنده تفکر سیاسی عرب را به دو بخش تفکر فقهی و تفکر اجتماعی - سیاسی تقسیم می کند. غزالی و ابن جماعه در مقابل قدرت موجود تمکین می نمودند. بطور اصولی فقه سیاسی از منبع مشروعیت و ماهیت دولت به شکل عقلی و فلسفی بحث نمی کند. به قول محمد ارکون، فقه سیاسی در طول تاریخ گرد مسایل خاصی شکل گرفت، و به این دلیل باید آن را «اسطوره» نامید. نویسنده در بخش تفکر اجتماعی - سیاسی به اندیشه حافظ، فارابی، ابی العلاء معری و ابن خلدون اشاره دارد.

TMک

۳۲۱- الدولة في الاسلام

عبدالرحمن علي فلاح. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالسلام، ۱۴۲۰ ق. ۱۸۴ ص.

مقدمه و نه فصل، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول زمینه ظهور اسلام و دعوت نبوی، و همچنین ضرورت تشکیل حکومت در اسلام را به بحث می گذارد. فصل دوم، اصول حکومت اسلامی را عدالت، مسئولیت، آزادی (آزادی عقیده، آزادی تفکر و آزادی بیان)، کرامت انسانی و حرمت ظلم معرفی می کند. بر اساس فصل سوم، حاکمیت از آن خدا است، نه از آن رهبر یا امت. فلاح علاوه بر قوای سه گانه از قوه چهارمی به نام «امت» نام می برد، و نقش آنها را متوقف به اجرای دقیق اصل تفکیک قوا می داند. شورا، اساس حکومت در اسلام تلقی می شود.

موضوع فصل چهارم و پنجم، «رهبری» و «امت» است. در آنجا، فلاح از صفات امام عادل و برابری مسلمان ها در برابر حق بحث به میان می آورد. بر اساس فصل ششم، حکومت اسلامی «اساس و هدف الهی» دارد. فصل هفتم به «ابعاد اجتماعی»

اسلام مانند مسأله بردگي، اهل ذمه، جایگاه مسجد و حقوق زن مي پردازد. «برخي از فضایل اسلام» و «جهاد و شهادت»، در دو فصل اخير به بحث گذاشته مي شود. هدف از تشریح جهاد، دفاع از حقوق فرد و اجتماع است، نه کشورگشایی.

TMک

۳۲۲- دولت و حکومت در اسلام

آن. كي. اس. لمبتون. ترجمه و تحقیق از: سیدعباس صالحی (و محمدمهدی فقیهی).

چاپ اول: تهران، عروج، ۱۳۷۴. ۵۶۱ ص.

عنوان فرعی کتاب، «سیری در نظریه سیاسی فقهای مسلمان از صدر اسلام تا اواخر قرن سیزدهم» است. کتاب، از مقدمه، هفده فصل و یک ضمیمه (فارابی: مدینه فاضله) تشکیل می شود. لمبتون در مقدمه، رویکرد خود را فقهی می داند و وارد رویکرد فلاسفه و اندرنامه نویسان نمی شود. فصل اول، «دین و سیاست: شریعت» عنوان دارد. از نظر اسلام، حاکمیت باید الهی، و قانون باید ناشی از وحی باشد. عنوان فصل بعد، «جامعه و دولت» است. مبنای دولت اسلامی، اعتقادی بود نه سیاسی و قومی. بیعت، قراردادی دوجانبه بود که برای رهبر و مردم تعهد ایجاد می کرد.

فصل سوم به تحلیل فرقه های «خوارج، زیدیه، مرجئه، قدریه و معتزله» می پردازد. خوارج در نقطه مقابل شیعه، و اهل سنت ما بین خوارج و مرجئه قرار داشتند. عنوان فصل بعد، «به کارگیری درست و نادرست حاکمیت: ابویوسف، ابن مقفع، جاحظ و ابن قتیبه» است. آثار ایشان جهت بررسی رشد نظریه حکومت در قرون دوم و سوم طرح می شود. فصل بعد، «باقلانی و بغدادی» عنوان دارد. باقلانی، اشعری مسلک؛ و بغدادی، شافعی بود و هر دو در مقابل شیعه موضع داشتند. فصل ششم به «ماوردی: وزارت و امارت» می پردازد. اهمیت او از دو فقیه قبل بیشتر است، و علیه شیعه و معتزله نظریه های سیاسی دارد.

«جوینی و غزالی: سلطنت» و «فخرالدین رازی: جدایی قدرت دینی و دنیوی» عنوان فصل های هفتم و هشتم است. سه فصل بعد به «ابن جماعه و ابن تیمیه: انقراض خلافت»، «ابن خلدون و نظریه تاریخی او» و «فضل الله بن روزبهان خنجی: امام - سلطان» می پردازد.

فصل دوازدهم از اندیشه سیاسی فقها خارج شده، و به بحث «روابط مسلمانان و غیرمسلمانان: جهاد، خراج گذاری و اراضی مفتوحه» اختصاص دارد. دو عامل سبب شد مفهوم و کارکرد جهاد در جامعه اسلامی محدودتر شود: روند حوادث سیاسی و گرایش به تصوف. فصل بعد به «شیعه (امامیه)» و تفاوت نظریه سیاسی آنها با اهل سنت می پردازد. صالحی و فقیهی بطورخاص در این فصل پاورقی های زیادی برای اصلاح مطالب لمبتون ذکر کرده اند.

فصل چهاردهم، «فقها و زمامداران» نام دارد. فقهای امامیه مشکل همکاری با خلفای جور را داشتند، هرچند اصل تقیه نیز وجود داشت. عنوان فصل بعد، «مشکل صفویان» است. امامیه از آنجا که از درگیر شدن در مسأله مشروعیت دادن به حکومت دنیوی خودداری کرد، کمتر از اهل سنت توانست توانایی خود را برای حل مشکل «سلطان ناهق» نشان دهد. عنوان دو فصل بعد، «اسماعیلیه» و «دولت و فرد» است. هدف فقهای شیعه و سنی از طرح بحث های سیاسی اجرایی شریعت بود، نه تفکر راجع به موجودیت و شکل دولت. فقها حق عزل امام را محفوظ نگاه داشتند، اما هیچ مرجع و ابزاری برای آن معرفی نکردند.

TMک

۳۲۳- الدولة و الخلافة في الخطاب العربي ابان الثورة الكمالية في تركيا

وجیه کوثرانی. الطبعة الأولى: بیروت، دارالطبعة، ۱۹۹۶. ۲۴۸ ص.

کتاب حاضر از چهار قسمت تشکیل می‌شود. مقاله اول (دولت و خلافت در گفتمان عربی همزمان با انقلاب آتاتورک در ترکیه) از کوثرانی است. آتاتورک با نظریه جدایی دین از سیاست و القای خلافت، طرحی نو در کشورهای اسلام در انداخت. رشیدرضا ابتدا در کتاب *الخلافة أو الامامة العظمی* از نظریه خلافت دفاع کرد و شکل صحیح آن را از استیلا و استبداد مبرا دانست. علی عبدالرازق در کتاب *الاسلام و اصول الحکم* به طور کلی گفت نظریه خلافت، نظریه ای اسلامی نیست. به عقیده عبدالرحمن شهبندر، طرح نظریه های دموکراتیک بدون وجود عنصر اتحاد بین مسلمان ها، اثر سوء دارد. او در پی طرح مسأله دولت، خارج از تاریخ غربی و اسلامی آن بود.

قسمت دوم کتاب، همان کتاب *الخلافة أو الامامة العظمی* از محمدرشید رضا است. او در این کتاب به تعریف خلافت، شرایط نصب و عزل خلیفه، اصل شورا در اسلام، نقش اهل حل و عقد و بحث هایی از این قبیل می‌پردازد و از نظریه خلافت دفاع می‌کند. از دیدگاه او و ماوردی، اصل در شرع مقدس این است که خلیفه یک نفر باشد. سبب اصلی فرار مردم از دین، تقصیر علمای دین در بیان حقیقت اسلام و دفاع عصری از آن می‌باشد. برپاداشتن خلافت در حجاز و ترکیه موانع مهمی دربردارد، بنابراین منطقه ای بین اکراد و اتراک و اعراب (حدود عراق و سوریه) بهتر به نظر می‌رسد. اصلاح جهان بدون احیای نظریه امامت و خلافت ممکن نیست، هر چند استعمارگران با آن مخالفت می‌ورزند.

قسمت بعدی کتاب، بخش اول و سوم کتاب *الاسلام و اصول الحکم* از علی عبدالرازق است، که در جای خود به توصیف آن پرداختیم. قسمت آخر، به مقاله هایی از عبدالرحمن شهبندر اختصاص دارد. او نهضت آتاتورک را «حیات بعد از موت» می‌خواند، و بهترین نوع حکومت را دموکراسی نمایندگی بر اساس انتخابات آزاد می‌داند. البته شرط پذیرش دموکراسی، اتحاد جماهیر عربی است، همان گونه که لازمه انقلاب، آگاهی مردم نسبت به ظلم موجود می‌باشد. برای خلافت موجود، اثری در قرآن و سنت دیده نمی‌شود. بنابراین اختیارات خلیفه باید کاهش یابد، و یا بطور اصولی سلطنت از خلافت جدا شود.

ک TM

۳۲۴- الدولة والسيادة في الفقه الإسلامي: دراسة مقارنة

فتحي عبدالکریم. القاهرة، مكتبة وهبة، ۱۹۸۴. ۴۳۹ ص.

کتاب *دولت و حاکمیت در فقه اسلامی*، رساله دکترای فتحي عبدالکریم در رشته حقوق دانشگاه قاهره است، و از سه بخش تشکیل می‌شود. نویسنده در مقدمه می‌گوید جنگ های صلیبی باعث بیداری مسیحیان و استفاده آنها از تفکر اسلامی شد، درحالی که مسلمانان ظفرمند به عصر ازهم گسیختگی پای گذاشتند. بررسی مبحث حاکمیت و دولت در اسلام، نقطه شروعی در کیفیت تشکیل دولت و عنصر اطاعت تلقی می‌شود. اجتماع سیاسی، بدون سلطه ای عام (حاکمیت) قابل تصور نیست.

بخش اول کتاب به «نظریه حاکمیت در اندیشه غرب» اختصاص دارد. فصل اول از این بخش به پیشینه نظریه حاکمیت و معنای آن، فصل دوم به مضمون و مفاد این نظریه، و فصل سوم به اساس و منشأ آن می‌پردازد. نظریه حاکمیت توسط ژان بدن برای حل حاکمیت داخلی (و نفی حکومت های محلی)، و استقلال خارجی (در برابر امپراتور و پاپ) مورد ابتکار شد. بر این اساس قدرت در دست شاه متمرکز می‌شد. طبقه متوسط (بورژوازی) نقشی مهم در این راستا داشت. برخی معتقدند حاکمیت همان سلطه (قدرت) است، همان گونه که گروهی دیگر بر این نظرند که حاکمیت یکی از ویژگی های قدرت به

شمار می رود. به نظر نویسنده، حاکمیت همان سلطه سیاسی (یا سلطه عام) دولت است: خصوصیات حاکمیت به شرح زیر می باشد:

۱ - اراده ای مافوق آن وجود ندارد،

۲ - تجزیه ناپذیر است،

۳ - غیر قابل تصرف و انتقال است، و

۴ - دوام دارد.

ابتکار روسو در این بود که حاکمیت را از شاه به ملت انتقال داد: نتیجه نظریه روسو این است که قانون از اراده عمومی نشأت می گیرد؛ و منشأ حاکمیت، ملت می باشد. در زمینه اساس و منشأ حاکمیت دو دسته نظریه های کلی وجود دارد: حاکمیت الهی، و حاکمیت مردمی (دموکراسی). نظریه حق الهی نیز به نوبه خود به دو بخش با واسطه و بدون واسطه تقسیم می شود

بخش دوم، «نظریه اسلامی در زمینه حاکمیت دولت» نام دارد. عبدالکریم در پی آن است به این سؤال پاسخ دهد که نظریه حاکمیت مخصوص دوران رنسانس و ضرورت تقویت حکومت شاهان بوده، یا این که محدودیت زمانی و مکانی ندارد. برای پاسخ به این سؤال دو فصل طراحی شده است: زمینه های نظریه حاکمیت در تاریخ اسلام، و نظریه عام حاکمیت در اسلام. نظریه سیاسی اسلام بر خلاف مسیحیت از ابتدا با ارتباط دو حوزه دین و دولت همراه بوده است. عبدالکریم در بحث «نظریه عام حاکمیت در اسلام» تصریح دارد که مقصود او اندیشه سیاسی اهل سنت است. وی ابتدا نظریه سیاسی ماوردی، ابن تیمیه، ابن جماعه، غزالی، ابن رشد، ابن خلدون و عبده را بررسی می کند. طبق آیه های قرآنی، امت اسلامی خلیفه خدا بر روی زمین هستند، و گروهی از آنها می توانند نایب دیگران شوند. این گروه می تواند اهل حلوعقد یا جمع مجتهدین باشد. حاکمیت خلیفه به دو امر مقید است: مخالف نص صریح قرآن و سنت نباشد، و با اجماع امت اسلامی معارضه نکند.

بخش سوم به مقایسه نظریه حاکمیت و نظریه اسلامی در این بخش می پردازد. نویسنده قصد دارد این دو نظریه را از جهت های مختلف مانند محدود نمودن حاکمیت و ضمانت اجراهای موجود در این زمینه مقایسه کند. نظریه حاکمیت ممکن است به قانون طبیعی، حقوق فردی، محدود نمودن ذاتی و قرارداد اجتماعی محدود شود. آزادی های فردی عبارتند از: حریت، آزادی سکونت، حق مالکیت، آزادی عقیده و آزادی بیان. این آزادی ها به نشر کفر، فتنه انگیزی و اشاعه باطل تخصیص خورده است. شورا نیز یکی از عوامل محدود کننده حاکمیت به شمار می رود، و برای حاکم اسلامی امری لازم محسوب می شود. اگر رهبر حکومت دینی از مرز شریعت خارج شود مردم به او کمک نمی کنند و از اطاعت او سر می پیچند، و از طرف دیگر زمینه های عزل او را فراهم می کنند.

TMک

۳۲۵- الدولة والمجتمع

محمد شحرور. الطبعة الرابعة: دمشق، الاهالي للطباعة والنشر، ۱۹۹۷. ۳۷۶ ص.

این کتاب جلد دوم از مجموعه «دراسات اسلامية معاصرة» می باشد و از یک مقدمه، نه فصل و یک خاتمه تشکیل شده است. فصل اول بحث را از خانواده آغاز می کند و به چگونگی تشکیل جامعه از مجموعه خانواده ها با استفاده از آیه های قرآنی می پردازد.

عنوان فصل دوم، «امت» است. شحرور این اصطلاح را از نظر قرآن کریم بررسی می نماید. او در فصول های بعد برای بررسی بحث ملی گرایی، واژه «قوم» و «شعب» را در قرآن برمی رسد. شحرور در فصل پنجم، «انقلاب» را تغییر و دگرگونی جامعه انسانی به روش ارادی و همراه با آگاهی معرفتی می کند. فصل بعد به مقایسه آزادی و دموکراسی با اصل شورا اختصاص پیدا کرده است. آزادی و دموکراسی روشی برای زندگی اغنیا و فقر است، و به خودی خود فقیر را غنی نمی کند! حریت، ضد عبودیت است، و شورا در اسلام نمایان گر اصل دموکراسی تلقی می شود. به قول جابری در کتاب *العقل العربي السياسي*، اصل شورا در زمان پیامبر (ص) و عصر خلفای راشدین الهام کننده برابری مردم و مسئولین، و در عصر امویان الهام کننده اصل قضا و قدر الهی، و در عصر عباسیان الهام کننده خلافت ایشان بر روی زمین بود.

فصل هفتم به تعریف دولت و ذکر عناصر چهارگانه آن اختصاص دارد. اسلام به جدایی دین از سیاست معتقد نیست. دولت سکولار، مشروعیت خود را از دین نمی گیرد. فصل هشتم به «استبداد و نتایج آن» می پردازد. استبداد ممکن است شکل عقیدتی، فکری، معرفتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی داشته باشد. نویسنده، این بحث را با استفاده از آیه های قرآنی پی می گیرد. فصل آخر به بحث «جهاد» اختصاص دارد. جهاد ابزاری برای رسیدن به آزادی و نفي استبداد تلقی می شود.

ک TM

۳۲۶- دنیا الدین والدولة: الاسلاميون والتباسات مشروعهم

دلال البزري. بيروت، دارالنهار، ۱۹۹۴. ۲۸۰ ص.

مجموعه مقاله های کتاب حاضر هرچند به مسایل مسلمانان می پردازد، ولی دربرگیرنده نکته های اندیشه ای نیز هست و از دو بخش کلی تشکیل می شود: مسلمان ها و مسایل سیاسی، مسلمان ها و مسأله زن. در بخش اول ابتدا نظریه وحدت از دیدگاه اخوان المسلمین بررسی می شود. در این مقاله نظر آنها راجع به وحدت اسلامی و قومیت عربی با تأکید بر آرای حسن ترابی طرح شده است. مقاله بعد نیز به مقابله اسلامیت و قومیت عربی اختصاص دارد. بقیه مقاله های این بخش به جنگ خلیج فارس، مسایل الجزایر، فلسطین و لبنان پرداخته است. بخش دوم کتاب مسأله حقوق زنان - با تأکید بر مورد لبنان - را برمی رسد. به اعتقاد بزري این مسأله را باید با توجه به مقابله سنت و مدرنیته کاوش نمود.

ک TM

۳۲۷- دیباچه ای بر رهبری

ناصرالدین صاحب الزماني. تهران، عطایی، ۱۳۴۵. ۵۴۲ ص.

این کتاب از مقدمه و یازده بخش تشکیل شده و موضوع آن صفات و ویژگی های رهبری در اسلام - با تأکید بر شخصیت و عملکرد امام علی - است. بخش اول، «مسأله ای به نام رهبری»، و بخش دوم «رهبری و مهندسی انسانی» عنوان گرفته است. نویسنده بر اصل تحمل در حیات گروهی تأکید دارد. صاحب الزماني مسأله «نیاز به رهبری» را در بخش بعد بررسی می کند، و در بخش چهارم به مبحث «رهبری در آینده تاریخ» و آیین رهبری در نهج البلاغه و در آرای دیگر اندیشمندان اسلامی می پردازد.

«شناخت رهبري» و معرفي حضرت علي(ع) به عنوان الگو در بخش بعد مورد بررسی قرار می گیرد. بخش ششم با عنوان «برترین رهبري»، منشأ آن را انتخاب یا انتصاب (به وسیله فرد یا سازمان) می داند. شیوه رهبري می تواند خودسالار یا مردم سالار باشد. او فتاوي ابن تیمیه را انقلابي می داند. بخش بعد، «بشر در جستجوی گمشده» نام دارد و از رهبري امام علي(ع)، امام مهدي(ع) و دیگران بحث می کند.

بخش هشتم با عنوان «رهبري در غروب و طلوع تمدن ها»، مهدي پرستي را واکنش دفاعي توده هاي اسلامي معرفي می کند، و مسأله وحدت اسلامي و موانع آن را می کاود. بخش بعد به «رهبري در کشاکش سیاست و دین» پرداخته، و دین اسلام را برخلاف مسیحیت، متحد کننده دیانت و سیاست معرفي می کند. بخش دهم با تیترا «بامداد خمار»، به مسایل اجتماعي و نفي دزدي و دروغ به عنوان آرزوي رهبر ايران (محمدرضا شاه پهلوي) می پردازد. بخش آخر به جمع بندي و یادآوری منابع اختصاص دارد.

TMک

۳۲۸- الديمقراطية بين العلمانية والاسلام

عبدالرزاق عید (و محمد عبدالجبار). الطبعة الاولى: دمشق (و بیروت)، دارالفکر (و دارالفکر

المعاصر)، ۱۴۲۰ ق. ۲۶۴.

کتاب حاضر از دو بخش اصلي، و پیوست هايي تشکیل شده است. عبدالرزاق عید در بخش اول با عنوان «دموکراسي و مسأله عرفي گرايي» در پی اثبات این مسأله است که عرفي گرايي، عنصري ضروري براي دموکراسي تلقي می شود. کواکبي، دموکراسي را نظريه ضد استبدادي معرفي می کرد. حکومت هاي عربي به دليل عجز در مقابل مشکلات خارجي (مثل اسرئیل) و نابساماني هاي داخلي، نتوانسته اند عناصر دموکراتیک را متحقق سازند. جمود در تفسیر (و انکار تأویل)، تکفیر رقابت (بر اساس این حدیث که تنها یک فرقه نجات خواهند یافت)، اشعري گري و کم توجهي به عقل، روند مزبور را تشدید کرده است. نویسنده پس از یادآوری مناظره عبده با فرح انطون، به عناصر اصلي تفکر علي عبدالرازق در کتاب الاسلام و اصول الحکم اشاره می کند. معنای سکولاریسم، جدا کردن دین از دولت است، نه از ملت.

بخش دوم کتاب از محمد عبدالجبار است، و «اسلام و دموکراسي در عرصه تمدن سازي» عنوان دارد. از دیدگاه او اسلام دیني تمدن ساز است، و دموکراسي وسیله اجرائي آن تلقي می شود. اسلام بر عنصر عقل، مدینه فاضله، انسان آزاد، ارزش هاي تمدني و تعامل تمدن ها تأکید دارد. به قول محسن حکیم هدف ما اجرائي احکام شریعت است، و نسبت به شکل حکومت نصي وجود ندارد. به همین دلیل است که باید سازوکاري مشخص براي استفاده از روش هاي دموکراتیک در حکومت اسلامي جستجو نمود. نویسنده به ارتباط مفهومي و تاریخي دین و دولت - البته نه به معنای کنار گذاشتن عقل و سیره عقلا - اعتقاد دارد. پیوست هاي کتاب، دو مقاله راجع به مطالب مزبور از نویسندگان کتاب است: «اسلام تمدن ساز و دموکراسي اجرائي» از عبدالرزاق عید، و «عرفي گرایان و مسأله دموکراسي» از محمد عبدالجبار.

TMک

۳۲۹- الديمقراطية في الاسلام

عباس محمود العقاد. بیروت، المكتبة العصرية. ۱۳۱ ص.

کتاب حاضر از مقدمه، خاتمه و چند عنوان اصلي تشکیل شده است. عقاد در مقدمه معتقد است اسلام براي نخستين بار نظريه دموکراسي را مطرح کرد. وي سپس به تعريف دموکراسي مي پردازد و آن را مستلزم حکومت مردم، و متضاد با استبداد معرفي مي نمايد. نويسنده در بحث «دموکراسي در اديان اهل کتاب» مي گويد مسيحيت اعتقاد به جدائي ديانت از سياست داشت، اما يهوديت که تشکیل حکومت داد، پس از داود(ع) شاهد نظام به طور کامل دموکراتيک نبوده است. بر اساس مبحث بعد (دموکراسي در جهان عرب)، مردم سالاري قبل از اسلام وجود نداشت و با ظهور اسلام متبلور شد. دموکراسي اسلامي بر چهار رکن تکیه مي زند: مسئولیت فردي، تساوي مردم در حقوق، ضروري بودن مشورت براي واليان و همکاري و مشارکت مردم.

در بخش هاي بعدي کتاب، نويسنده با گرايشي دموکراتيک، به تعريف «حکم»، «حاکمیت» و «امام» مي پردازد. «دموکراسي سياسي» داراي جوهر و عرض است. جوهر آن آزادي مردم در انتخاب حکومت، و عرض آن قانون اساسي و انتخابات و مانند آن مي باشد. عقاد در عنوان «دموکراسي اقتصادي» مي گويد هرگونه برابري عدل نيست، و ما نبايد مثل سوسياليسم هاي افراطي خواهان از بين بردن هرگونه تفاوتی باشیم. «دموکراسي اجتماعي» با تعاون و تقوا در جامعه تحقق مي يابد. غرض عقاد از «اخلاق دموکراتيک»، همان اخلاق اسلامي است که مبتني بر اصل تسامح مي باشد. ابعاد ديگر دموکراسي، مردم سالاري در قانون گذاري، برابري مردم در محاکم قضايي و رفتاري معقول در سياست خارجي است.

TMک

۳۳۰- الديمقراطية نظام كفر يحرم اخذها او تطبيقها او الدعوة اليها

عبدالقدیم زلوم. الطبعة الثانية: ۱۴۱۶ ق. ۶۲ ص.

کتاب حاضر، بحث هايي چند در ارتباط با حرمت اتخاذ و اجراي دموکراسي را دربردارد. اين نظام، شکل بشري دارد، و با احکام اسلامي تضاد پيدا مي کند. دموکراسي براساس جدا کردن ديانت از سياست، به آزادي هاي چهارگانه (آزادي اعتقاد، آزادي عقیده، آزادي مالکیت و آزادي فردي) اعتقاد دارد. رأي اکثریت يکي از اصول مورد قبول دموکراسي است، درحالي که در اسلام به شکل کلي اعتبار ندارد. علاوه بر آن دموکراسي هاي امروزه از آفت هايي همچون سيطرة سرمايه داران بر سياست و فساد جنسي و اداري برخوردار است.

اسلام براي انسان ها، احکامي الزامي، و احکامي غيرالزامي مشخص نموده است. ما نمي توانيم تمدن غرب را اخذ کنیم، چرا که با تمدن اسلامي تناقض دارد. از دیدگاه اسلام، مردم نمي توانند صاحب اقتدار تمام باشند. در دموکراسي ها، افراد آزادند هر عقیده اي داشته باشند؛ اما در اسلام افراد محدودیت هايي دارند. شورا، امر به معروف و نهی از منکر، پاسخگو بودن حکام و امثال آن احکامي شرعي هستند، و با دموکراسي غربي متفاوت مي باشند.

TMک

۳۳۱- الديمقراطية والاسلام

سليم قندلفت. الطبعة الاولى: دمشق، ارواد، ۱۹۹۶. ۲۰۰ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و سه فصل تشکیل شده است. بر اساس مقدمه، مشکل اصلي نويسنده آن است که تفکر غربي، اسلام را دموکراتيک نمي داند و معتقد است اسلام نمي تواند مقدمات توسعه سرمايه داري را فراهم کند. عنوان فصل اول، «آغاز فکر دولت» است. همان گونه که علي عبدالرازق مي گويد خلافت اصيل و خالص تا پايان حکومت علي(ع) وجود

داشت، و سپس با شمشیر و عصیبت درآمیخت. به این ترتیب بود که مفهوم شورا و بیعت نیز در طول زمان، هویت خود را از دست داد. قنذلفت سپس تشکیل دولت را از دیدگاه هگل، مارکس و مسیحیت بررسی می کند.

فصل دوم، «مدرنیته و سرمایه داری»؛ و فصل سوم، «دو تمدن و دو اجتماع» عنوان گرفته اند. نویسنده در فصل اخیر تمدن اسلامی و مسیحی را با هم مقایسه می کند. آنچه اینک به عنوان «تمدن غربی» شناخته می شود، برآیند مسایل اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در طول قرون بوده است. وی سپس مشکل ازهم گسیختگی مسلمین را از دیدگاه اندیشمندان اسلامی بررسی می کند.

ک TM

۳۳۲- الديمقراطية و حقوق الانسان

محمد عابد الجابري. الطبعة الثانية: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۷. ۲۶۵ ص.

این کتاب که جلد دوم از «قضایا الفكر الاسلامي» و جلد بیستوششم از «سلسله الثقافه القومية» است، از مقدمه و چهار بخش تشکیل می شود. «دموکراسی و وظیفه تاریخی آن در وطن عربی»، عنوان بخش اول است. شورا، امری غیر از دموکراسی است. فقها بخشی به عنوان «شورا» در فقه سیاسی باز نکرده اند، چرا که آنها خلیفه را تنها در مقابل خداوند پاسخگو می دانند. دو آیه در قرآن کریم راجع به مشورت وجود دارد. آیه ۳۸ سوره شوری (فاعف عنهم واستغفر لهم وشاورهم فی الامر) بعد از شکست مسلمانان در جنگ احد به پیامبر (ص) خطاب می کند که در امر جنگ (امری که وحی خاصی راجع به آن وجود ندارد) جهت تسکین قلوب با مردم مشورت کن. آیه ۱۵۹ سوره آل عمران (و امرهم شوری بینهم) صفات جماعت مؤمنین (و نه وظیفه حاکم) را بیان می کند. پس این دو آیه در «مکارم الاخلاق» جای می گیرد، و به همین دلیل فقها آنها را منبع تشریح و شرط خلافت قرار نداده اند. دموکراسی متضمن «حقوق» انسانها در امور سیاسی و اجتماعی است.

بخش دوم، بحث دموکراسی را با واقعیت جهان عرب مقایسه می کند. واقعیت آن است که گفتمان سیاسی جهان عرب، و حتی برخی نخبه گرایان، ارکان و لوازم دموکراسی را بر نمی تابد. در عین حال باید اذعان کرد که دموکراسی، یک ضرورت است. بخش بعد، «اصالت فرهنگی حقوق بشر در بیداری معاصر جهان عرب» عنوان دارد. حقوق بشر در دیدگاه اسلام از مبانی فلسفی برخوردار است، و به دلیل تکیه بر عقل و فطرت، شکل جهانی دارد. حقوق بشر غربی مبتنی بر مبانی انسان محورانه و قرارداد اجتماعی می باشد. مرتد کسی است که قصد خیانت یا جنگ با ملت و دولت اسلامی را داشته باشد. حقوق زن در اسلام را نیز باید با توجه به فهم عصری از اسلام تبیین نمود. بخش آخر به تشریح سازوکارهای توسعه آگاهی نسبت به حقوق بشر در اسلام می پردازد، و بحث مفهوم انسان در قرآن و حق حیات، حق آزادی، حق برابری، حقوق زن، حقوق مستضعفین در اسلام را بررسی می نماید.

ک TM

۳۳۳- الديمقراطية و حکم الاسلام فیها

حافظ صالح. الطبعة الثالثة: بيروت، دار النهضة الإسلامية، ۱۴۱۳ ق. ۱۲۸ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه از چند بحث تشکیل می شود. دموکراسی، حاکمیت را در جهات مختلف به مردم می دهد. تفکر اساسی دموکراسی، واگذاری امور به خود مردم بر اساس عرفی گرایي (سکولاریسم) است. صالح سپس به نقد

دموکراسی و مبانی آن می پردازد. قانون گذاری بشری با قانون گذاری الهی قابل جمع نیستند. علاوه بر آن دموکراسی های موجود به طور معمول تحمیل رأی اقلیت بر اکثریت است، نه اجرای رأی اکثریت.

آزادی کامل و مطلق در هیچ جایی امکان وقوع ندارد. زندگی اجتماعی به خودی خود، مستلزم محدود شدن آزادی ها است. قانون گرایی و آزادی مطلق با هم جمع نمی شوند. آزادی در مفهوم جدید خود شامل آزادی عقیده، آزادی مالکیت، آزادی بیان، آزادی شخص و آزادی اصناف و گروه ها می شود. بعد دیگر آزادی، رهایی از استعمار و بندگی است. آزادی و دموکراسی و سوسیالیسم، شعار و بازیچه ای در دست غرب تلقی می شوند. اسلام با دموکراسی سازگاری ندارد، چون مساوی کفر و نفی وحی است. فساد و ظلم و طغیان، ریشه در آزادی دارد. عبودیت الهی با آزادی غربی جمع نمی شود. کسانی که اسلام را دموکراتیک می دانند، یا سوء نظر دارند، و یا اسلام را به خوبی نمی شناسند. در واقع تلقی واحدی از این اصطلاح ها وجود ندارد.

ک.م.ت

۳۳۴- دین داری و آزادی

(به اهتمام) محمد تقی فاضل میبیدی. چاپ اول: تهران، آفرینه، ۱۳۷۸. ۵۹۰ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و بیست و هفت مقاله از نویسندگان مختلف که از قبل به نحوی به چاپ رسیده اند، تشکیل شده است. بر اساس مقدمه، یکی از دلایل به سامان نیامدن تفکر اصلاحی در جوامع اسلامی در سده اخیر، نامفهوم ماندن آزادی در برابر «دین» است. افول و سقوط معتزله پس از ضربه مهلک مغولان، دلیلی دیگر برای مسأله فوق به شمار می رود. آزادی به مفهوم سیاسی و اجتماعی آن، مولود دو قرن اخیر است، و در قاموس پیشینان معادلی برای آن نمی توان یافت. فقه شیعه به خاطر اختلاف هایی که بین فقها بر سر مسایل حکومتی پدیدار شد، ساختار سیاسی پیدا نکرد. به اعتقاد فاضل میبیدی دین با دموکراسی و جامعه مدنی هیچ ناسازگاری ندارد. در زیر به مقاله های این کتاب اشاره ای مختصر می شود:

۱ - «آزاد اندیشی» (رضا استادی): آزاد اندیشی، لازمه مسلمانی و شیعه بودن است، و سه مرحله دارد: تعقل، تفقه و تسلیم.

۲ - «عرفان، عدالت، آزادی» (محمد اسفندیاری): این سه، اهداف کاروان بشریت در طول تاریخند. لیبرالیسم، عرفان و عدالت را به پای آزادی قربانی کرده است. اسلام به جمع هر سه نظر دارد و آزادی و عدالت را منحصر به آزادی اقتصادی نمی داند.

۳ - «آزادی در قرآن» (عبدالعلی بازرگان): اراده مردم از نظر قرآن، تنافی با اراده خداوند ندارد.

۴ - «آزادی در نهج البلاغه» (عبدالعلی بازرگان): مردم بر اساس بیعت و شورا حق انتخاب خلیفه را داشتند. علی (ع) عشق به مردم، مراقبت از حقوق مسلمانان و حتی مشرکین، نشست عمومی مسئولان با مردم، حقوق متقابل آنها، تشویق به انتقاد، برخورد با سنت های رایج و پرهیز از سرکوب مخالفین را توصیه می کند.

۵ - «دین و آزادی» (مهدی بازرگان): اسلام، شیوه قرون وسطایی کلیسا و تفوق روحانیت را نمی پذیرد. تا قبل از صفویه، برای شیعه مسأله حکومت مطرح نبود. بعد از آن هم به طور عملی سیاست از دیانت تفکیک شد. نظریه ولایت فقیه، به جمع دین و دولت اقدام ورزید. ضامن بقای نظام، تأمین آزادی ها و حق انتقاد است.

۶ - «اسلام و آزادی فکر» (صدرالدین بلاغی): لازمه حکومت اسلامی، اشغال شئون حکومتی توسط روحانیان نیست.

۷ - «حق آزادی در اسلام» (محمدتقی جعفری): وی آزادی را به پنج نوع تقسیم می‌کند: آزادی عقیده، آزادی اندیشه، آزادی بیان و تبلیغ، آزادی رفتار و آزادی از هر گونه بندگی.

۸ - «آزادی» (عبدالله جوادی آملی): انسان گرچه در مرحله آفرینش آزاد است، اما از بُعد تشریحی موظف است دین حق را بپذیرد.

۹ - «آزادی گرایي اسلامي و اروپا» (عبدالهادي حایري): اسلام، واسطه آشنایی اروپا با آزادی بود.

۱۰ - «دینداری و آزادی» (سیدمحمد خاتمی): شریعت، عرفان و خردورزی یاور یکدیگرند. پیشینیان از آزادی در مصداق کنونی اش سخن نگفته اند.

TMک

۳۳۵- دین سیاسی و سیاست دینی: اسلام و سکولاریسم

محمدتقی فرجی. چاپ اول: تهران، بنیاد حکمت و اندیشه، ۱۳۷۶. ۲۹۷ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و عنوان متعددی تشکیل شده است. اسلام بر اندیشه سوسیالیسم و لیبرالیسم پیروز خواهد شد، و این وعده ای الهی تلقی می‌گردد. فرجی در بحث «اسلام و سکولاریسم»، به زمینه عرفی گرایي در غرب اشاره می‌کند، و جامعه دینی را غیرقابل جمع با جامعه سکولار می‌داند. او مبحث «فریه تر از ایدئولوژی» عبدالکریم سروش را یک تراژدی می‌خواند. سکولاریسم، حرکتی است در مقابل دین و گوهر آن. فرجی سپس از «آمیختگی دین و سیاست» با توجه به وجود مسأله حکومت در اسلام و شواهد تاریخی، بحث می‌کند. وی سپس از خطر شبیخون فرهنگی و لزوم امر به معروف و نهی از منکر سخن می‌گوید.

بحث های بعدی کتاب، «عقل در منطق وحی» و «علم از چشم دین» است. نویسنده در بحث «دین و دنیا» به نقد نظریه «قبض و بسط شریعت» از عبدالکریم سروش می‌پردازد. به عقیده او دینی که به درد دنیا نیاید، به درد آخرت نیز نخواهد آمد. به عقیده فرجی مسأله سکولاریسم بین روشنفکران، بی ارتباط با فراماسونری نیست.

«جامعه مدنی و مدنیت دینی»، یکی دیگر از عنوان های کتاب حاضر است. براین اساس، قوانین و مقررات مدنی باید بر اساس موازین اسلامی باشد. نویسنده در پی اثبات «مدنیت دینی» است، نه «دین مدنی». او در بحث «ایدئولوژی و دین داری» می‌گوید ایدئولوژی تا وقتی که برای دین و در اختیار دین و ابزار دین و دینداری است، قابل دفاع و ارزشمند است. علم فقه در حقوق فردی، اجتماعی، قضایی، جزایی، اقتصادی، سیاسی و حکومتی حرف دارد. «فقاہت و عقلانیت»، دو موضوع مرتبط با هم هستند. نتیجه نظریه «قبض و بسط شریعت»، انتظار بیهوده از دین می‌باشد.

فرجی در بحث «ولایت فقیه و القائنات منفی»، نظام ولایت فقیه را استمرار حرکت انبیا و منافی عرفی گرایي می‌داند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دموکراسی و ولایت فقیه به صورتی باهم جمع شده اند. حکومت دینی، فلسفه عملی فقه تلقی می‌شود. روشنفکری، جریان بی‌بیمار و وابسته است، و آوای آزادی در سایه استیلاي استبداد را سر می‌دهد. دموکراسی و آزادی در حدود شرع مقدس امری پذیرفته است. نویسنده در پایان بحث، «اخلاق دینی و دین اخلاقی» را در قالب نقد عبدالکریم سروش بررسی می‌کند، و درس هایی از زندگی و وصیت نامه امام خمینی را یادآور می‌شود.

TMک

سیدمصطفی محقق داماد. چاپ اول: تهران، شهاب ثاقب (و سخن)، ۱۳۷۸. ۵۷۹ ص.

این کتاب که مجموعه مقاله ها و سخنرانی های نویسنده را دربردارد، دارای عنوان های متعددی است، و در پایان، سال شمار زندگی نویسنده را مرور می کند. در زیر به برخی از بحث های کتاب که با هدف کتاب شناسی حاضر هم سویی دارد، می پردازیم. «مدیریت سیاسی»، یکی از این گونه بحث های است. مهم ترین نقش های مدیر سیاسی عبارت است از: اجرا، برنامه گذاری، تعیین سیاست ها، اجرای تخصص، نمایندگی گروه در خارج، کیفر و پاداش، و بالاخره الگو بودن. دو عنوان دیگر از این کتاب به مبحث قانون مربوط می شود: «قانون گرایی و قانون گذاری در جامعه مدنی»، و «قانون به معنای واقعی اجتماعی». سه مکتب در غرب به این بحث پرداخته اند: مکتب تحلیلی در فلسفه حقوق، مکتب جامعه شناسی در فلسفه حقوق و حامیان نظریه عدالت.

چند مقاله پایانی کتاب به مبحث حقوق بشر، گفتگوی تمدن ها و حقوق اقلیت ها پرداخته اند: «اخلاق جهانی و گفتگوی تمدنها»، «حقوق بشردوستانه از نظر اسلام و حقوق بین الملل معاصر»، «مفهوم اسلامی حقوق بشر دوستانه»، «حقوق بشر از دیدگاه علی (ع)»، «حقوق بشر در غرب و اسلام» و «حقوق اقلیت ها».

«حقوق بشر دوستانه» عبارت است از مجموعه مقرراتی که هدفش تعیین حقوق انسان ها در زمان جنگ و اثنای مخاصمات مسلحانه می باشد، در حالی که «حقوق بشر» عبارت است از مجموعه قوانین و مقرراتی که به تنظیم حقوق انسان ها در زمان صلح می پردازد. در بررسی مسأله اول در اسلام باید شرایط تاریخی ظهور اسلام را نیز در نظر داشت. اصول نظام حقوقی اسلامی عبارتند از: عدالت، برابری، شورا، وفای به عهد و مقابله به مثل. جنگ های اسلامی مواردی مانند جنگ علیه سارقین، جنگ علیه باغیان (شورشیان) و جنگ علیه مرتدین را شامل می شود. انهدام دستجمعی، عملیات انتقام جویانه، بی احترامی به زخمی ها و محروم ساختن از آب و غذا، در اسلام ممنوع می باشد. اگر اسرای مسلمان یا زنان مستجبهن ابزار پیشروی کفار شوند، می توان آنها را از میان برداشت. حقوق بشر را می توان در جهت های حقوق آزادی فردی، حق آزادی سیاسی و حقوق اولیه اجتماعی مورد بررسی قرار داد. اسلام مانند دیگر ادیان، حقوق بشر را در چارچوب فرمان الهی به رسمیت می شناسد. اصول فلسفی و عرفانی حقوق بشر در اسلام عبارتند از: اصل کرامت انسانی، اصل خداجو بودن انسان، اصل جاودانه بودن انسان، اصل آرامش نهانی در سرانجام انسان و اصل ارتباط خلقتی انسان با مجموعه هستی. از نظر اسلام، بشر می تواند از مجموعه افراد انسانی، بدون توجه به رنگ پوست و نژاد، مجتمع و ملت واحدی را تشکیل دهد. محقق داماد سپس حقوق اقلیت ها در جمهوری اسلامی ایران را بررسی می کند.

ک- TM

۳۳۷- دین و آزادی

یعقوب قاسم لو (خوبی). چاپ اول: قم، مکتب اهل بیت (ع)، ۱۳۷۸. ۸۰ ص.

مقدمه و چهار بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. روی جلد، نویسنده توضیح داده که از نظرات حسن زاده آملی، جوادی آملی، محمدتقی جعفری، محمدحسین طباطبایی، مرتضی مطهری و عبدالکریم سروش استفاده کرده است. بخش اول به «تعریف دین»، و بخش دوم به «تعریف آزادی» می پردازد. جوادی آملی عامل محدودکننده آزادی را همان مبدأ هستی می داند. سروش اخلاق هر جامعه را نیز محدود کننده دیگری می داند.

«رابطه دین و آزادی»، عنوان بخش سوم است. دین و آزادی مابین، و در همین حال کامل کننده هم هستند. محدوده آزادی از نظر شرع، امور مباح است. انسان مسلمان در اقتصادش نیز به طور کامل آزاد نمی باشد. فکر و اندیشه مبتنی بر عقل،

بدون اشکال به نظر می‌رسد. مطهری می‌گوید کتب گمراه‌کننده به این دلیل ممنوع است که صداقت را رعایت نکرده‌اند. بنابراین اگر کتابی با استدلال و منطق، ضد خدا و دین باشد، جزو کتب گمراه‌کننده نیست. سیاست در جوامع دینی و غیر دینی تفاوت دارد. بخش چهارم، «تفسیرهایی از آیه لا اکره فی الدین» را به بحث می‌گذارد. جوادی مقصود از «دین» در آیه فوق را اصول دین می‌داند. به قول طباطبایی روح جنگ‌های ابتدایی به دفاع برمی‌گردد. صرف خارج شدن از اسلام، موجب مهدورالدم بودن شخص نمی‌شود، بلکه تبلیغ سوء علیه دین، سبب ارتداد است.

ک- TM

۳۳۸- الدین و الثقافة و السياسة فی الوطن العربي

حسن حنفي. الطبعة الأولى: القاهرة، دار قباء، ۱۹۹۸. ۴۲۸ ص.

این کتاب مجموعه مقاله‌های نویسنده در مجله *البیان* در سال ۱۹۹۶ است، و از نه فصل تشکیل می‌شود. چهار فصل اول با عنوان‌های «عرب و آگاهی تاریخی»، «آگاهی مصر»، «آگاهی عرب» و «عرب و جهان» به تحلیل مسایل جاری اعراب و اسرائیل می‌پردازد. فصل پنجم، «فرهنگ و سیاست» عنوان دارد. اسلام بین فرهنگ و سیاست ارتباطی محکم می‌بیند، همان‌گونه که مفهوم دنیا از آخرت قابل تفکیک نیست. اگر به دو عنصر فوق (فرهنگ و سیاست)، عامل سومی به نام «علم» نیز بیافزاییم، مثلث مفهومی کاملی به وجود می‌آید. به اعتقاد حسن حنفي تقابل و دوگانگی جامعه و دولت را همانند دوگانگی دین و علم، یا مدرنیسم و فرامدرنیسم، وام‌دار غرب هستیم. در تعبیر صحیح، تضادی بین جامعه و دولت مشاهده نمی‌شود.

فصل ششم و هفتم به تحلیل سلفی‌گرایی و عرفی‌گرایی (سکولاریسم) می‌پردازد. سلفی‌گرایی، غربی شدن و شاخص‌های آن را برنمی‌تابد، و در دوران آزادی از قید استعمار پسندیده بود. در مقابل حاکمیت الهی، عرفی‌گرایی شعارهایی مانند عقلانیت، عقل و روشنفکری را مطرح می‌کند. تفکر عربی معاصر نیاز به نقد این گونه شعارها دارد. از نظر روش‌شناسی باید وجه جمعی بین نص (متون دینی) و واقعیت پیدا کرد. فصل هشتم، «مابعد اصول‌گرایی» عنوان دارد. مقصود او از این اصطلاح، اسلام روشنفکرانه است که تکثرگرایی را می‌پذیرد. عنوان فصل آخر، «رمضانیات» است، و به اهمیت ماه مبارک می‌پردازد.

ک- TM

۳۳۹- دین و جامعه (مجموعه مقالات)

مقصود فراستخواه. چاپ اول: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷. ۶۶۲ ص.

کتاب حاضر از سی مقاله در چهار بخش زیر تشکیل شده است:

۱- جامعه، فرهنگ، رفتار و شخصیت،

۲- فلسفه دین،

۳- کلام جدید دینی،

۴- نواندیشی اسلامی.

در اینجا به برخی از مقاله هایی که با موضوع موردنظر هماهنگی دارند، اشاره می شود. مقاله دوم، «موانع ساختاری مشارکت در جامعه کنونی ایران» نام دارد. این گفتار ابتدا تعریف مشارکت را از «مشارکت نمایی» مشخص می سازد، و سپس به موانع هشت گانه زیر پرداخته می شود: موانع معرفت شناختی (حقیقت امور به صورت فراتاریخی نزد اشخاصی معین نیست)، موانع حقوقی (انحصاری کردن مذهب)، موانع فرهنگی، موانع فقهی - کلامی (برخی نوشتن قانون را نیز خارج از دین می پنداشتند)، موانع تاریخی و جغرافیایی، موانع شهرنشینی و تکنولوژیک، موانع سیاسی - اجتماعی (احزاب و مطبوعات) و موانع اقتصادی.

مقاله سوم تحت عنوان «رفتارشناسی مردم ایران از دیدگاه مهندس بازرگان» به نواندیشی وی و نسبت آن با اومانیزم و دموکراسی می پردازد. مقاله پنجم (میراث انبیایی و نقش مشرقیان در دنیای کنونی)، برخی وجوه جمع دین و مدرنیسم را طرح می کند. مقاله بعد به «سه اندیشه در مشروطه» می پردازد: آزاد اندیشی، نواندیشی دینی، و اصول گرایی (مشروع خواهی).

عنوان مقاله یازدهم، «دین و دولت از نظر هابز ولاک» است. عنوان مقاله بعد «رابطه دین و سیاست در جامعه دینی» است. این مقاله دقت هایی راجع به مقاله «جامعه پیامبرپسند» از عبدالکریم سروش را دربردارد. وی می گوید: جامعه وحدت حقیقی ندارد، جامعه حالت های بالقوه و بالفعل دارد و از پاره فرهنگ ها برخوردار می باشد، بین جامعه دیندار و جامعه ای با حکومت دینی تفاوت وجود دارد و لازمه غیر دینی بودن حکومت، هرگز آن نیست که از جامعه دین زدایی شود.

فراستخواه در مقاله «دین و دموکراسی» می گوید در غرب هم دین به صورتی در کنار دموکراسی قرار دارد، ولی در جوامع سنتی، دموکراسی پدیده ای نو تلقی می شود. دموکراسی تجربه تاریخی جهان غرب است و اسلام به ما دستور داده حکمت را از هر کجا که شده فراگیریم. حکومت دموکراتیک بهتر از حکومت دینی می تواند حقوق دینداران را تضمین کند. مقاله بعد، «نقد و نظری بر نقادی های اخیر در ایدئولوژی» نام دارد. مقاله بیستم، «هفتاد و سه ملت: دقتی در اختلاف های مسلمین و مسأله وحدت» عنوان گرفته است، و به علت های معرفت شناختی، جهان بینی، حدود اختیار انسان، رستگاری، پیشوایان و فلسفه اجتماعی و سیاسی تفاوت مختلف اسلامی اشاراتی دارد. نویسنده نتیجه می گیرد که مشکل اصلی دخالت علمای دین در سیاست و در تنگنا قراردادن حقوق دیگران است، نه موجود وجود آرای متفاوت.

عنوان مقاله بیست و پنجم، «مکانیسم کنترل قدرت بر زمامداری محمد(ص)» است. بر زمامداری ایشان، کنترلی خاص حاکم بوده است، به شکلی که اگر آنها نبود پیامبر در مقابل آسیب ها می لغزید و تعهدهای خود را فراموش می کرد. مقاله بیست و هشتم به بحث «اسلام و توسعه» می پردازد. حکومت معصومین با عرف سالم و مترقی روزگار خودشان منطبق بود. دو مقاله آخر کتاب به موضوع مرد سالاری و نقش زنان از دیدگاه اسلام پرداخته است.

۳۴۰- دین و حکومت

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، رسا، ۱۳۷۸. ۶۰۲ ص.

این کتاب مجموعه هجده سخنرانی و مقاله در انجمن اسلامی مهندسين است. پیشگفتار، به سوابق خدمات فرهنگی انجمن می پردازد. مقاله اول و دوم از محسن کدیور است و «ولایت انتصابی مطلقه فقیهان: نظرات امام خمینی» و «خلافت مردم با نظارت مرجعیت: نظرات محمدباقر صدر» نام دارد. این دو نظریه بخش هایی از کتاب نظریه های دولت در فقه شیعه هستند که درحقیقت تکرار شده اند.

سخنرانی مصطفی کتیرایی، «حکومت از دیدگاه دین» است. از بین پیامبران، فقط سلیمان و داود داعیه حکومت داشته اند. قرآن و روایت ها هم صفات حاکم عادل را توضیح می دهد، نه وظیفه تأسیس حکومت را پیوند فقاقت به رهبری سیاسی محل دقت و سؤال است. عقل اقتضا می کند نظام سیاسی ما دموکراتیک باشد.

سخنرانی حسن یوسفی اشکوری، پیرامون نظریه نایینی راجع به حکومت اسلامی و محدود نمودن استبداد؛ و سخنرانی ابراهیم یزدی، «دین و دولت» است. یزدی بر عنصر جمهوریت تأکید کرد. بحث عبدالعلی بازرگان «مرزهای میان دین و حکومت» است. او هفت تفاوت برای تبیین مرز دین و حکومت برمی شمارد. حکومت از مقوله مدیریت است، و با فره ایزدی سازگاری ندارد. «حکومت دینی و قانون اساسی»، عنوان سخنرانی لطف الله میثمی است. به نظر او قانون اساسی ما در شرایط دموکراتیک نوشته شد و باید الگو باشد. سخنرانی عبدالکریم سروش با عنوان «تحلیل مفهوم حکومت دینی» در کتاب *مدارا مدیریت موجود است*.

«امکان حکومت دینی»، سخنرانی عزت الله سبحانی است. از دیدگاه او حکومت امری بشری، و قانون امری الهی است. «حکومت دینی» ایدئولوژیک است و نمی تواند خود را در شرایط مختلف سازگار کند. دیگر مقاله اشکوری، «حکومت دموکراتیک دینی» است. هدایت دینی ربطی به حکومت ندارد. شیوه دموکراتیک، دینی ترین و صحیح ترین شیوه مدیریت اجتماعی به شمار می رود. مقاله علی محمد ایزدی، «دین اسلام و حکومت» نام دارد. مشروعیت نظام اسلامی در فرد فرد مسلمین است. سخنرانی محمد بسته نگار، «انسان در رابطه دین و حکومت» نام دارد. انسان به عنوان جانشین خدا، آزاد و مختار است و به قیم نیاز ندارد. حکومت اسلامی هم برخاسته از همین انسان ها است.

«مفاهیم بنیادی جوامع آزادمنش (در قالب بحث دین و حکومت)»، موضوع سخنرانی امیرسعید موسوی حجازی، و «بررسی سیر تاریخی رابطه دین و حکومت در اندیشه، آرا و عملکرد متفکران دوره قاجار»، موضوع سخنرانی محمد ترکمان است. غلام عباس توسلی به «رابطه دین و دولت» می پردازد و مشکل های حکومت دینی مطلق گرا را بررسی می کند. اسلام با دموکراسی روشی سازگار است. موضوع سخنرانی محمد مجتهدشبهستری، «ایمان، سیاست و حکومت» می باشد. او به پنج مسأله اساسی (وظیفه یا حق بودن عمل سیاسی، وجود تعلیمات یا نظریه سیاسی در اسلام، احتمال تحول تعاریف تعلیمات ارزشی و سیاسی، روش برخورد مسلمان ها با شکل حکومت، و تساوی یا عدم تساوی احکام حکومتی با قوانین شرعی) می پردازد. آخرین سخنرانی از مصطفی حسینی طباطبایی است، و «پیوند دین و حکومت» عنوان دارد.

ک- TM

۳۴۱- دین و دولت

علی ربانی گلپایگانی. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۷. ۱۸۰ ص.

کتاب دین و دولت چهار فصل دارد. نویسنده در فصل اول به بحث های مقدماتی، همانند نیاز جامعه‌ی بشری به حکومت، اقسام ولایت، سکولاریسم و نفی حکومت دینی و دموکراسی و حکومت دینی پرداخته است. از آنجا که فلسفه و تعالیم اسلامی و نهاد روحانیت شیعه همانند مسیحیت نیست، نباید انتظار سکولاریسم را در جامعه اسلامی داشته باشیم. در نظام الهی مشیت الهی، و در نظام دموکراتیک رأی مردم اساس مشروعیت است. راه های جلوگیری از استبداد در حکومت دینی عبارت است از: صفات اخلاقی رهبر، نكوهش استبداد، تأکید بر تواضع و مشورت و پذیرفتن پند و نصیحت.

«نبوت و حکومت»، عنوان فصل دوم کتاب است. در این فصل نبوت عامه و خاصه از دیدگاه قرآن به بحث گرفته می شود. بحث های مطرح شده، ناظر به مقاله «خدا و آخرت، هدف بعثت انبیا» از مهدی بازرگان است. اهداف دین، بدون تشکیل حکومت میسر نیست.

ربانی در فصل سوم، «امامت و حکومت» را مطرح می سازد. در این فصل علاوه بر آرای اهل سنت، برخی قسمت های مقاله مزبور از بازرگان نقد شده است.

فصل چهارم با عنوان «فقهت و حکومت» به معنا و تاریخچه فقهت و اجتهاد، ابعاد مستولیت های علمای دین و دلیل های انکارکنندگان و اثبات کنندگان ولایت فقیه می پردازد. ولایت فقیه هم مسأله کلامی، و هم مسأله فقهی است. منصب ها یا شئون فقیه عبارت است از: افتاء، قضاوت و ولایت. «ولایت مطلقه» یعنی اطلاق ولایت نسبت به تصرفات فقیه در امر حکومت و مدیریت جامعه. برهان عقلی محض بر ولایت فقیه مبتنی بر برهان لطف است. دلیل عقلی غیرمحض بر این نکته تأکید دارد که احکام اسلامی بدون حکومت امکان اجرا ندارد. نویسنده پس از یادآوری روایت های بخش ولایت فقیه، اشکال دوم ثبوتی (از جانب قائلین به نظریه انتخاب) نسبت به نظریه نصب را جواب می دهد. براین اساس هر فقیه و مجتهدی مشروط به عدم اقدام دیگران، حق اعمال ولایت دارد. از آنجا که دلیل نصب مام است، جایی برای استدلال به نظریه انتخاب باقی نمی ماند.

ک. TM

۳۴۲- دین و دولت در اسلام: پژوهشی نظری از آغاز تا پایان خلافت راشدین

غلامرضا ظریفیان شفیعی. تهران، میراث ملل. ۱۳۷۶. ۳۵۷ ص.

مقدمه، شش فصل و پیوست، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل مقدماتی، بحث های نظری حکومت اسلامی را به بررسی می گذارد. نویسنده بعد از طرح ضرورت حکومت و انواع حکومت ها، بحث های اساسی مناسبات دین و دولت را چنین معرفی می کند: نسبت دین و حکومت، سنت (سیره)، عدالت، امامت و امت، بیعت، شورا و نقش عقل و عرف در حکومت. وی سپس به ویژگی ها و خصوصیت های امام (انجام حدود و فرایض الهی، برقراری اموال غصب شده، احقاق حق، حفظ مرزها و سرکوبی شورش های مسلحانه علیه حکومت) و حقوق متقابل مردم و حاکم می پردازد.

فصول شش گانه کتاب، بحث های تاریخ سیاسی صدر اسلام را در زمان جاهلیت، زمان پیامبر(ص)، حاکمیت ابوبکر، مناسبات دین و دولت در حکومت عمر، خلافت عثمان و دوران علی(ع) و امام حسن(ع) طرح می کند. فصل پیوست با عنوان «اسلام و حکومت»، مروری بر آرای کلامی و فقهی شیعه و سنی دارد. شیعه مسأله امامت و ولایت فقهی را در کلام بحث می کند. نویسنده، گرایش فلسفی و فقهی در سیاست را از هم متمایز می داند و برای سیاست فلسفی، اندیشه افلاطون را مثال می زند. مصلحت، موضوع محوری فقه حکومتی است. منظومه اندیشه سیاسی سیدمحمدباقر صدر، حقوق سیاسی

مردم را مد نظر دارد. امام خمینی، مشروعیت حکومت اسلامی را الهی می‌داند. در همین حال حکومت اسلامی به مردم متکی است و به استبداد نمی‌انجامد.

TMک

۳۴۳- دین و دولت در اندیشه اسلامی

محمد سروش. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸. ۷۲۷ ص.

این کتاب که به پیشنهاد دبیرخانه مجلس خبرگان تهیه شده، از مقدمه و شش فصل تشکیل می‌شود. فصل اول با عنوان «دین و دولت» پس از اثبات نیاز انسان به ایدئولوژی دینی، نظریه‌های متفکران اسلامی مانند فارابی، ابن سینا، غزالی، خواجه نصیر و ملاصدرا در ارتباط با همبستگی دین و دولت را بررسی می‌کند. ابهام‌های حکومت دینی ممکن است در رویارویی با تجدد یا نسبت حکومت اسلامی با دموکراسی و استبداد رخ نمایند. عقل، قوانین ثابت و متغیر، اجتهاد و اختیارات حاکم اسلامی می‌توانند به وجه اول پاسخ می‌دهند. دموکراسی، در اصل معیار داورانه نباید تقلی شود. بانیا اندیشه تفکیک دین از سیاست را استبداد داخلی، استعمار خارجی و جریان روشنفکری تشکیل می‌دهد.

محمد سروش در فصل دوم و سوم (اسلام و حکومت) با بررسی شش دسته قوانین اسلامی، و با نگاه به حکومت پیامبر(ص) در پی آن است ضرورت وجود حکومت دینی را اثبات نماید. فصل بعد، شرایط «رییس دولت اسلامی» را صلاحیت علمی و عدالت معرفی می‌کند. برخی از اندیشمندان شرط فقهات را با دلیل‌ها، و برخی با تمسک به قدر متیقن اثبات می‌کنند. دراصل باید گفت امامت بدون فقهات امکان پذیر نیست. تأکید بر شرط اعلیت، به معنای مطلق انگاری آن و نادیده گرفتن دیگر شرایط معتبر برای رهبری نمی‌باشد.

فصل پنجم، «خاستگاه دولت اسلامی» عنوان دارد، و این مسأله را از دیدگاه تاریخی و حقوقی بررسی می‌کند. نویسنده پس از یادآوری مفصل نتایج توحید در مسأله حاکمیت و ویژگی‌های حاکمیت الهی، با رد نظریه وکالت نتیجه می‌گیرد که بیعت را نباید منشأ پیدایش حکومت پیامبر(ص) دانست. این بحث، مقدمه‌ای است برای پرداختن به دلیل‌های عقلی و نقلی ولایت فقیه. نظریه انتخاب نیز با دموکراسی غربی به طور کامل متغایر است. محمد سروش پس از متناقض نما دانستن نظریه انتخاب می‌گوید، «انتخاب پس از نصب» می‌تواند با نظریه نصب جمع شود. فصل پایانی، «اختیارات حکومت اسلامی» را از دیدگاه عقلانی و شرعی بررسی می‌کند. اختیارات فقیه بر این اساس در دایره مسایل حکومتی و مصالح عامه قرار می‌گیرد. گرایش عمومی فقه شیعه در مسایل گوناگون حکومتی، بر مبنای نیابت عامه فقیه شکل گرفته است. ولایت مطلقه نبوی شامل ولایت تکوینی، ولایت تشریعی و تصرف حکومتی می‌شود. اصطلاح فقهی «ولایت مطلقه» را نباید با اصطلاح‌های عرفانی و کلامی خلط کرد. به نظر نویسنده دیدگاه شیخ انصاری مبتنی بر عدم تفویض کامل اختیارات معصومین به فقیه، قابل نقد است. وی همچنین به سیدمحمدحسین طباطبایی و سیدمحمدباقر صدر که اختیارات دولت اسلامی را در محدوده احکام متغیر می‌دانند، انتقاد وارد می‌کند. حکم حکومتی و خود حکومت از احکام اولیه اند، و مصلحت عامه، حد ولایت محسوب می‌شود.

TMک

۳۴۴- دین و دولت در ایران - نقش علما در دوره قاجار

حامد الگار. ترجمه ابوالقاسم سرری. چاپ دوم: تهران، انتشارات توس، ۱۳۶۹. ۴۵۵ ص.

همان گونه که از عنوان کتاب برمی آید، نویسنده در پی بررسی تأثیر دو نهاد دین و دولت در ایران بر یکدیگر است، که عمده این بررسی به زمان قاجار بر می گردد.

این کتاب از چهارده فصل تشکیل یافته است. الگار در بررسی خود، نقطه شروع این تأثیر و تأثر را از زمان صفویه می داند، زمانی که تشیع به عنوان مذهب رسمی کشور نهادینه شده است.

الگار در فصل اول به مواردی چون مبانی نفوذ روحانیون می پردازد و می گوید در اصل، علما و روحانیون شیعه به عنوان نمایان امام معصوم پس از آغاز دوران غیبت متوکی نیابت از طرف امام گردیده اند.

در فصل دوم، الگار برای وارد شدن به اصل موضوع و بررسی دوران حکومت قاجار، ابتدا زمینه تاریخی صفویه، که تشیع را مذهب رسمی کشور اعلام کردند، بحث می کند، همچنین درباره زمان نادرشاه و اعلام مذهب شیعه به عنوان مذهب پنجم اهل تسنن از جانب او، و سپس حکومت زندیه بحث می کند. «آغا محمدخان قاجار و علما»، عنوان بعدی کتاب است. به عقیده الگار هرچند که آغامحمدخان دارای عنصری از دیانت شدید بود، که به کهنه پرستی گرایش داشت؛ لیکن در زمان وی به جهت نبودن نظم و امنیت، علما در سیاست دخالتی نداشتند. فصل سوم، «سیاست روحانی فتحعلی شاه» است. به اعتقاد نویسنده، دربار و زندگی اداری فتحعلی شاه شاهد مداخله بسیاری از علمای مهم مانند میرزای قمی، بحرالعلوم، ملاعلی نوری و حاج محمدابراهیم کلباسی بود.

در فصل چهارم کتاب، که تحت عنوان «عباس میرزا، قائم مقام و علما» آمده، یادآوری شده عباس میرزا نیز مانند عموی خود فتحعلی شاه مجال دخالت علما را در امور سیاسی و اجتماعی به علما داد، هر چند که روابط نزدیک و دوستانه ای با علما نداشت.

فصل پنجم، درباره «علما و نخستین برخورد خارجی» است. نویسنده می گوید فرمان جهاد آقا سید محمد اصفهانی و تبعیت بسیاری از علما با وی در جریان جنگ های ایران با روس، شاهدهی است بر مدعای همکاری دین (علما) و دولت علیه بیگانگان. عنوان فصل ششم «حکومت محمدشاه» است. الگار معتقد است که در زمان محمدشاه، روابط دولت با علما به مرحله تازه ای از دشمنی و کشمکش گام نهاد.

فصل هفتم، «چهارسال نخست حکومت ناصرالدین شاه و صدارت میرزاتقی خان امیرکبیر» نامیده شده است. الگار می نویسد که وجود علما و دشمنی آنان با دولت، در شمار مهمترین عواملی است که زمینه ساز انقلاب مشروطه شد. فصل هشتم در مورد بابی گری، بهایی گری و واکنش علما است فصل نهم و دهم به دو اصلاح طلب، یعنی میرزاتقی خان امیرکبیر و میرزاحسین خان سپهسالار اختصاص دارد. الگار می گوید امیرکبیر با اصلاحات خود کوشیده بود که از قدرت و نفوذ روحانیون بکاهد.

نویسنده در فصل یازدهم، از دو پیشگام دگرگونی، میرزاملکم خان و سیدجمال الدین اسدآبادی و رابطه آنها با علما سخن می گوید.

الگار در فصل دوازدهم، نتایج لغو امتیاز تنباکو با فتوای میرزا حسن شیرازی را مورد بررسی قرار می دهد، که از جمله باعث تکرار نقش سنتی علما در مخالفت با دولت شد، و از سوی دیگر، زمینه ساز و پیش درآمد انقلاب مشروطه بود. فصل سیزدهم، درباره مخالفت روحانیون با امین الدوله و امین السلطان است.

الگار فصل چهاردهم را تحت عنوان علما و آغاز جنبش مشروطیت آورده است. به گفته او ستم دولت، مردم و علما و بخصوص علما و بازرگانان را به هم نزدیکتر کرد و بی توجهی دولت به احترامی که طبق سنت نسبت به علما ادا می شد، آن ائتلاف را مستحکم تر نمود.

الگار سرانجام نتیجه می‌گیرد که با شروع حکومت آغامحمدخان قاجار، مؤسس سلسله قاجاریه، تا انقلاب مشروطه، شاهد دخالت علما در سیاست و هر از چند گاهی رویارویی علما با دولت هستیم.

ک TM

۳۴۵- الدین والدولة من توجیه القرآن الکریم

محمد البهی. چاپ اول: بیروت، دارالفکر، ۱۳۹۱ ق. ۶۱۶ ص.

ترسیم خطوط اساسی اسلام برای زندگی اجتماعی انسان‌ها، به منظور ارایه راه‌های عملی روابط بین افراد و به دور از حاکمیت قهر و غلبه و با روحیه انسانی، هدف نویسنده این کتاب است. او در این کتاب، مبادی سیاست داخلی و خارجی اسلام و مطابقت قوانین دولت اسلامی با طبع انسانی را تبیین می‌نماید.

کتاب، در شش باب تنظیم یافته و هر باب محتوی چند فصل است. در دو فصل از باب اول، از ایمان به خدا و مظاهر ایمان و شرک و مظاهر آن نظیر گریز از استماع دعوت الهی، طلب عزت مادی از طریق مال و اولاد، ارزشگذاری بر اساس عصبیت و قومیت، سخریه مؤمنین و انکار بعثت و آخرت بحث شده، و در دو فصل دیگر این باب، فحشا و سقوط جوامع از آثار شرک به خدا برشمرده است.

در فصل اول باب دوم با عنوان «روحیه الدین»، از این اتهام که اسلام از برآوردن نیازهای انسان معاصر عاجز است، انتقاد شده و از توجه دین به امور معیشتی انسان‌ها و پرهیز آن از زهد و کناره‌گیری، و دعوت افراد انسانی به امور دنیا سخن به میان آمده است. نظر اسلام درباره مال و ملکیت و ثروت و بهره‌گیری از آن، در فصل دوم و سوم و چهارم این باب، با استدلال و تحلیل بحث می‌شود.

در باب سوم، از نیازهای معنوی انسان سخن به میان آمده است. به اعتقاد نویسنده، اسلام همان گونه که به مادیت انسان توجه دارد، به معنویات او نیز توجه کرده و تشریح عبادت (اصول و فروع دین)، در راستای این نیاز است.

در بخش چهارم، از اخلاق فردی و سیاست حکومتی سخن به میان می‌آید. مؤلف در فصل‌های این بخش، از لزوم تمسک انسان به ایمان بحث کرده، و آزادی اعتقادات را از اموری دانسته که خداوند بر آن تأکید دارد.

برابری و نبود برتری انسان‌ها نسبت به یکدیگر، رعایت حرمت شخصی، امانتداری و مانند آن از اصول روابط مؤمنین بیان شده است. نویسنده، اصول سیاست خارجی را این گونه بیان کرده است: دعوت به حق و پرهیز از اختلاف، وفای به عهد و امانتداری، عدل، نبود دوستی با کفار و مشرکان خارج از محدوده حکومت اسلامی، دوری از کفر و اعتقادات کافرین، جنگ و قتال با آنان در صورت ضرورت، و سایر امور لازم در روابط مؤمنین با کفار.

موضوع بخش پنجم بحث از دولت است، که در آن از چیستی دولت اسلامی سخن به میان می‌آید. دولت اسلامی در عبادت، سیر و سلوک و معاملات، دارای طرح و برنامه است؛ و حکومتی بر اساس اکراه و قهر و غلبه نیست.

به اعتقاد نویسنده، ریشه شورا در اسلام و دولت اسلامی، بهره‌گیری از آراست؛ ولی خروج از اطاعت خدا و رسول و اولی الامر معنا ندارد. اطاعت از آنها در جهت کمال انسان است. در دولت اسلامی، آزادی آرا به عنوان ویژگی چیستی انسان لحاظ شده است؛ ولی آزادی به معنای عصیان و تضییق حقوق و گرفتن فرصت از دیگران نیست.

ک TM

۳۴۶- الدین والدولة و تطبیق الشریعة

محمد عابد الجابري. الطبعة الاولى: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية. ۱۹۹۶. ۲۱۰ ص.

این کتاب که مجلد چهارم «قضایا الفکر العربی» است. از یک مقدمه و دو بخش تشکیل می‌شود. جابری در مقدمه مفصل خود، بر ضرورت اجتهاد جدید بر اساس عمل صحابه تأکید دارد. به اعتقاد او نظام سیاسی و اجتماعی مکه و یترب (مدینه) در آن زمان شکل قبیله‌ای داشت، و دولت (به معنای جدید آن) محسوب نمی‌شد. پیامبر (ص) مدیریت سیاسی و نظامی را با شأن دعوت و رسالت خود انجام داد، و به خودی خود رهبری سیاسی یا نظامی محسوب نمی‌شد. به همین دلیل است که می‌توان گفت او این حیثیت‌های خود را به وسیله وراثت به کسی منتقل نکرد. شایان توجه است که قرآن به عنوان کتابی جامع، نظام سیاسی و اجتماعی به ارمغان نیاورده است. ماجرای سقیفه، نزاعی سیاسی (و نه دینی و کلامی) تلقی می‌شد. عنوان بخش اول، «مسأله دین و دولت» است. جدایی دیانت از سیاست به طور ضروری به معنای پیشمانی اسلام از حاکمیت الهی و اجرای احکام شرعی نمی‌باشد. پیامبر که مسأله حکومت را به صحابه واگذار کرد، در واقع همه امور را به اجتهاد ایشان متوقف نمود. به هر حال خلافت، نظامی نبود که شرع به آن تصریح کند، و به همین دلیل در طول زمان دستخوش تحول‌هایی شد. امروزه نمی‌توان در عصر جدید نظام خلافت را مفروض گرفت، و تنها شروطی مانند اصل شورا و محدودبودن مدت خلافت را به آن افزود. مسأله دین و دولت ممکن است در هر کشور عربی با کشور دیگر تفاوت داشته باشد. جابری به جای واژه «سکولاریسم»، «دموکراسی و عقلانیت» را ترجیح می‌دهد.

بخش دوم به «مسأله اجرای شریعت» می‌پردازد. پذیرفتن پدیده‌های مدرن در صورتی که به ترک عبادات منصوص نیانجامد، وارد نمودن امور خارج از دین به دین محسوب نمی‌شود. در این بین، باید از افراط و تفریط اجتناب نمود. اجتهاد نوین جز با تکیه بر عنصر عقل و کشف مصالح هر دوران میسر نیست. اجرای شریعت از جانب بشر، امری نسبی است، و نباید انتظار کمال مطلق از آن داشت.

ک TM

۳۴۷- الدین والدولة و الثورة

رفعت سید احمد. القاهرة، الدار الشرقيّة، ۱۴۰۹ ق. ۳۱۸ ص.

مقدمه، چهار فصل و خاتمه، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. فصل اول «معضل ارتباط دین و دولت در مصر قبل از سال ۱۹۵۲»، و فصل دوم «درک رهبری سیاسی نسبت به ارتباط دین و دولت در سالهای ۱۹۵۲ تا ۱۹۷۰» را بررسی می‌کند. در واقع هدف نویسنده، پرداختن به مبحث ارتباط سیاست و دیانت در دوره ناصری است. او این بحث را در فصل سوم نسبت به دو برهه اکتبر ۱۹۵۴ (برخورد بین اخوان المسلمین و انقلاب) و ۱۹۶۵ (برخورد بین اخوان المسلمین و نظام سیاسی) پی می‌گیرد. فصل آخر، رابطه «نظام سیاسی و نهادهای دینی» و بازگرداندن نقش الازهر را بررسی می‌نماید.

ک TM

۳۴۸- دین و سیاست در دوره صفوی

رسول جعفریان. چاپ اول: قم، انصاریان، ۱۳۷۰. ۴۷۵ ص.

کتاب حاضر از درآمد و بحث‌هایی چند در ارتباط با رابطه دین و سیاست در عصر صفویان تشکیل می‌شود. اهمیت دوران صفویه را باید در آمیختن تصوف، تشیع، فقهت و سلطنت و تقویت تشیع در مقابل عالم تسنن جستجو کرد. هدف نویسنده این است که با مطالعه و بازخوانی برخی متون، تا حد مقدور خلل تحقیقاتی این دوره را پر کند. جعفریان در عنوان

اول (مبانی فقهی مشارکت علما در دولت صفوی) در پی است به شبهات عیب جویان، خام اندیشان و تدرروانی که به مواضع سیاسی فقها اعتراض می کنند، پاسخ دهد. از دیدگاه فقه شیعه، حاکمیت از آن خدا است. در عصر غیبت، فقها خود را نایب امام می دانسته اند، اما از طرف دیگر نقش قدرت های حاکم را نیز نمی توان نادیده گرفت. براین اساس برخی فقها بر اساس ضرورت و مصلحت برای عمل به وظایف دینی، و بر اساس اصل تقیه برای حفظ جان و مال مردم، تن به همکاری با حاکمان می داده اند. ابوالصلاح حلبی قبل از نراقی، مسأله ولایت فقیه را مطرح کرده است. شاه طهماسب در نامه ای که به محقق کرکی می نویسد، او را نایب امام زمان می خواند، و به همین دلیل از او برای تصدی امور مملکتی اجازه می گیرد.

نویسنده سپس مبحث «ساختار حکومت ایران و نقش علما از دیدگاه مسافران خارجی» و «مشاغل اداری علما در دولت صفوی» (مانند شیخ الاسلامی، مجتهد، قاضی و مفتی) را مطرح می کند. بحث بعد، «پژوهشی در رساله های نماز جمعه دوره صفوی» است. این رساله ها بیان گر عقاید سیاسی - فقهی شیعه است. آن دسته از فقها که قایل به وجوب عینی نماز جمعه بودند، به طور اساسی شرط وجود امام معصوم (ع) را لازم نمی دیدند. جعفریان سپس «مروری بر گزیده منابع فکر و فقه شیعه در دوره صفوی»، همانند خراجیه کرکی، مقدس اردبیلی و شبانی دارد. وی همچنین از سیاستنامه هایی مانند همم الشواقب طغایی کمره ای، دستورالوزراء واعظ استرآبادی، رفیق توفیق محمد قزوینی و بالآخر روضه الانوار محقق سبزواری بحث به میان می آورد.

بحث بعدی کتاب، «رویارویی فقیهان و صوفیان در دوره صفوی» و اقدامات مجلسی علیه صوفیه را بررسی می کند. نویسنده بعد از تشریح نظر فیض راجع به تصوف و مقابله علما با مبلغان مسیحی، به انتقاد از وضعیت دینی جامعه عصر صفوی، (از قول رضوی کاشانی)، و نقد دانشوران این دوره (از دیدگاه فیض) می پردازد. بخش پایانی کتاب شامل «احکام و فرامین دینی صفویان» می شود.

ک TM

۳۴۹- دین و شؤون

اسدالله ممقانی. استانبول، شمس، ۱۳۳۶. ۱۹۱ ص.

در این کتاب ابتدا بحث های مقدماتی مانند دوره بربریت، نیاز بشر به حکومت، شروع تمدن، احتیاج بشر به قانون، حق حاکمیت الهی و اصول دین مطرح می شود. نقش امامت در دین، همانند نقش سلطنت در دولت است. دین و دولت، غیرقابل تجزیه اند. سلطنت اگر به شکل ملی و شورایی نباشد، نوعی حکومت جور محسوب می شود. استدلال شیعه به تویق و دیگر روایت ها برای اثبات ولایت فقها، از نظر سندی و دلالتی مخدوش است. مقبوله عمر بن حنظله مربوط به قضاوت است، نه حکومت. «حوادث واقعه» اجمال دارد، و «راویان احادیث» غیر از مجتهدان هستند. علاوه بر آن «روا» جمع است، و در یک زمان نمی توان به چند حاکم رجوع کرد.

نویسنده وجوب تعیین امام معصوم را قبول، و حکومت فقها در زمان غیبت را رد می کند. وظیفه عدول مؤمنین است که در امور حسبه و حکومت دخالت کنند. شکل حکومت در زمان غیبت با حکم عقل و شورا مشخص می شود.

ز ز

۳۵۰- رابطه دین و آزادی

محسن آرمین (و دیگران). چاپ اول: تهران، ذکر، ۱۳۷۸. ۲۵۴ ص.

مقاله ها و مصاحبه های یازده نفر در این مجموعه گردآوری شده است. ناشر در مقدمه خود به اهمیت بحث اشاره دارد، و آرمین در مصاحبه ای تحت عنوان «دین، آزادی و واقعیت های اجتماعی و فرهنگی» می گوید اگر دین بر آزادی های سیاسی صحنه نگذارد، نمی توان آن را پذیرفت. او آزادی را در ساحت های هستی شناسی و انسان شناسی، سیاست و اخلاق قابل تقسیم می بیند. برده داری، بحثی مربوط به مناسبات قرن ششم بود. در اسلام هیچ مرزی برای آزادی اندیشه وجود ندارد. البته فرد مسلمان در برابر واجبات و محرمات تسلیم است.

سیدهاشم آقاجری نیز تحت عنوان «صورت بندی جمعی آزادی در جامعه دینی» به گفتگو نشسته است. دینی اصیل است که با چیستی آزادی هماهنگ باشد. «اصل عدالت» نزد مطهری، اصلی انتولوژیک به شمار می رود. اسلام هیچ کس را به جرم عقیده مجازات نمی کند. قانون، یک اجبار و الزام خارجی و بیرونی نیست. مرتد کسی است که آگاهانه به جامعه اسلامی خیانت کند. حکومت ولایت فقیه، مبتنی بر قانون است.

«دین، آزادی و مسئولیت»، عنوان مصاحبه با سیدمحمدعلی ایازی است. آزادی های سیاسی، مبتنی بر حق انتخاب، مسئولیت متقابل حاکم و مردم و قداست نداشتن حکومت می باشد. ما هم به آزادی درونی محتاجیم، و هم به آزادی بیرونی. رفع موانع (آزادی منفی) و افزایش توانایی ها (آزادی مثبت)، دو شرط تکامل انسان به شمار می رود. در اختیار گذاردن آزادی ها به طور عام، بر خلاف عقل و شرع است. شأن فقیه، دخالت در موضوعات نیست.

در قسمت بعد، مقاله ای از سیدمحمد حسینی بهشتی تحت عنوان «آزادی: ارزش بنیادین اسلام» درج شده است. انقلاب ایران، محصول آگاهی و انتخاب آزاد مردم بود. مردم ما با آزادی اسلام را برگزیدند.

مقاله سیدمحمد خاتمی، «حکومت دینی و آزادی» نام دارد. آشکارترین وجه استبداد این است که انسان ها فقط مکلفند و صاحب حق نیستند. در اسلام، انسان حق تعیین سرنوشت خود را دارا است. در قرن بیستویکم، اگر دین با آزادی هم آغوش شد، مرحله جدیدی از زندگی بشر را می تواند نوید داد. دموکراسی راه است، و با لیبرالیسم برابر نمی باشد. نشان دادن چهره خشن از دین، ایمان مردم را سست می کند.

«رابطه میان دین و آزادی»، مقاله عباس عبدی است. وی ابتدا این دو اصطلاح را تعریف می‌کند، و سپس می‌گوید محدود کردن آزادی رفتار و عقیده و اندیشه مردم به نام دین، سبب تحجر مذهبی می‌شود.

محمدتقی فاضل میبدی در «دین و آزادی در تقابل یا تعامل» در پی است که تعامل دین و آزادی را اثبات نماید. آزادی در اصطلاح قدیم، فقط حقوقی بود و محتوای سیاسی و اجتماعی نداشت. آزادی‌های سیاسی و اجتماعی ریشه در دین دارند. احمد قابل تحت عنوان «آزادی‌های بشری از نگاه دین» به گفتگو نشسته است. به اعتقاد او هم در متون اولیه دین (قرآن و سنت)، و هم در متون ثانویه دین (برداشت‌های علما) بر آزادی تأکید وجود دارد. برخی در مقابل معتقدند اصل بر مکلف بودن انسان است. در مسایل سیاسی، تقلید جایز نیست.

«دین، آزادی و دموکراسی از نگاه شهید مطهری»، مقاله محمدحسین کبیر است. مطهری در مبنای حقوقی انسان‌ها بر حیثیت انسان بودنشان (نگاهی اومانستی) تأکید دارد. مردم در انتخاب دین و عقیده آزادند. مطهری دیدگاه اقتدارگرایان اسلامی را مردود اعلام می‌کند، و بر آزادی بیان و آزادی مخالفان، در کنار آزادی‌های قبل، پای می‌فشارد. به اعتقاد او حکومت دینی، به طور کامل دموکراتیک است.

محسن کدیور مصاحبه‌ای تحت عنوان «کدام حکومت دینی؟ کدام آزادی؟» انجام داده است. آزادی دو جنبه دارد: یکی جنبه فطری و عقلانی که ما قبل دین است و تعلق به فرهنگ خاصی ندارد، و دوم جنبه عقلایی که باید به امضای شارع برسد. آزادی نه همچون عبادات به طور تمام‌تبعی، و نه همچون عدالت به طور کامل ماقبل دینی است. ملاک‌هایی مثل مشارکت، نبود تمرکز قدرت، تدوین قانون اساسی، حاکمیت قانون، استقلال قوه قضاییه، ادواری بودن قدرت و مصونیت افراد از مجازات‌های خود سرانه، اموری عقلایی‌اند.

مقاله آخر، تحت عنوان «آزادی هم حق، هم تکلیف» از حسین واله است. در دوره وحی، شرایط به شکلی بوده که عدالت بیشتر از آزادی مطرح شده است. البته در آن عصر هم بین آزادی و عدالت تعارض به چشم نمی‌خورد. در مناسبات بین افراد، بین تکلیف و حق رابطه‌ای دو سویه برقرار می‌باشد.

ک TM

۳۵۱- رابطه دین و سیاست

جعفر ناظم رعایا. چاپ اول: اصفهان، مؤلف، ۱۳۷۷. ۲۱۷ ص.

کتاب حاضر که در رد عرفی‌گرایی به نگارش درآمده، از مقدمه، کلیات و ده بحث دیگر تشکیل می‌شود. مسلمان واقعی نمی‌تواند آیه‌های سیاسی و اجتماعی قرآن را نادیده بگیرد. دو بحث اول کتاب، «قوای سه‌گانه» و «رهبری» است، و آیه‌های سی و شش شوری، دویست و چهل و هفت و دویست و چهل و هشت بقره، بیست و پنج حدید و شصت و دو نساء به آنها اشاره دارد. براساس فصل‌های بعد، برخی افراد شایستگی رهبری ندارند. «صفات رهبری طبق تعاریف قرآن» عبارت است از: برگزیده بودن از طرف خدا، عطیه الهی دانستن رهبری، فروتنی، ارتباط با وحی و کتاب، دادگستری، بردباری، نیکوکاری و حکمت.

چهار فصل آخر، قوای سه‌گانه و نیروی دفاعی را از دیدگاه قرآن بررسی می‌کند. نظام شورایی جزء جدایی‌ناپذیر دین اسلام می‌باشد. جدایی قوای سه‌گانه براساس یک ضرورت در جهان امروز مورد پذیرش قرار گرفته است.

ک TM

۳۵۲- الراعي والرعية: شرح عهد الامام علي(ع) الي مالك الاشتهر النخعي

توفيق الفكيكي. الطبعة الثالثة: طهران، مؤسسه نهج البلاغه، ۱۴۰۲ ق. ۳۱۵ ص.

این کتاب که به توضیح و تفسیر نامه امام علی(ع) به مالک اشتر می پردازد، از عنوان های متعددی تشکیل می شود. مهم ترین بحث های مطرح شده عبارتند از: ویژگی های حاکمان، استقلال قوه قضاییه در اسلام، پاکسازی ادارات از رشوه و دیگر جرایم، طبقات اجتماعی، جنگ و صلح، پایبندی به معاهدات، مسئولیت کاتبان و وزرا و صفات آنها، تفکیک قوا در اسلام، عدالت اجتماعی، عوامل اعتماد دو جانبه رهبری و مردم، حاکمیت امت، تأثیر تجارت در نظام اقتصادی، ممنوعیت احتکار، رفع فقر و راه های علاج آن، برابری مردم در پیشگاه محاکم و زوال حکومت ها با رواج ظلم.

ک TM

۳۵۳- راهی به سوی حاکمیت ولایت فقیه

ج. بلخایی. ۱۳۶۱. ۷۷ ص.

محمد فاضل در شرح و توضیح خود بر این کتاب، هدف از انتشار آن را نشر مبحث مزبور در افغانستان یاد می کند. نویسنده پس از اثبات ضرورت امامت و ولایت فقیه، این اصطلاح را از دیدگاه امام خمینی به بحث می گذارد. بلخایی برای تعیین شرایط ولی فقیه ابتدا به عقل فطری، و سپس به نهج البلاغه رجوع می نماید. عقل و نقل به وجود صفاتی مانند فقاقت و علم و عدالت حکم می کند.

تفاوت های ولی فقیه و مرجع در چند امر است: اول آن که ولی فقیه از طرف اکثریت مردم انتخاب می شود، در حالی که مرجع ممکن است دو نفر مقلد داشته باشد؛ دوم آن که ولی فقیه قدرت اجرایی کشور را به دست دارد. مسأله دیگر این است که ولی فقیه را نمی توان به دلخواه تعیین کرد یا تغییر داد. رأی اکثریت برای تعیین فقیه، از بخش کاشفیت است.

ک TM

۳۵۴- رژیم احزاب سیاسی یا دموکراسی مستقیم در نظام ولایت فقیه

جهانگیر محمودی نژادیان. چاپ اول: قم، گلستانه، ۱۳۶۹. ۴۰ ص.

نویسنده پس از تعریف حزب سیاسی از دیدگاه اندیشمندان، عناصر آن را چنین برمی شمارد: دست یابی به قدرت یا شرکت در آن، نظم و سازماندهی، ایدئولوژی و دکترین سیاسی، حاکمیت روح جمعی و عنصر تفاوت و تمایز. هر حزبی در پرتو دکترین سیاسی خود، افرادی را سازماندهی می کند. بطور اصولی منشأ پیدایش احزاب سیاسی، دموکراسی می باشد. وجود احزاب با ولایت فقیه نه تنها تعارضی ندارد، بلکه مکمل یکدیگر هستند. در ایران لازم است در درجه اول از سیستم انتخاباتی اکثریتی یک درجه ای بهره مند شویم. کسانی که اصل ولایت فقیه را قبول ندارند، نمی توانند حزب سیاسی تشکیل دهند. محمودی نژادیان در پایان، پیشنهادهایی جهت تغییر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به سیستم دموکراسی مستقیم بر اساس محور ولایت فقیه ارائه کند.

ک TM

۳۵۵- رساله بدیعه در تفسیر آیه «الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض»

سید محمد حسین حسینی طهرانی. ترجمه چند تن از فضلا. چاپ اول: تهران، حکمت،

۱۴۰۴ ق. ۲۲۷ ص.

عنوان فرعی کتاب، «درس های استدلالی و حلی در جهاد و قضاوت و حکومت زن، مجموعه تفسیری و روایی و فقهی و علمی و اجتماعی و دربرگیرنده بحثی از ولایت فقیه» می باشد. هدف نویسنده، دفاع از مواضع اسلام در موضوع مذکور، و پاسخ به کفر مادی شرقی و غربی است. از جمله عنوان های کتاب، به «روایت های دال بر ولایت فقیه» و «ولایت فقیه در نهج البلاغه» نیز برخورد می کنیم.

ک TM

۳۵۶- رسالت علم و مسئولیت عالمان

محمد تقی رهبر. چاپ دوم: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴. ۱۰۱ ص.

مقدمه و سه بحث، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بحث اول، «رسالت عالمان از دیدگاه قرآن و روایت ها» را می کاود و نظریه جدایی دیانت از سیاست را سفسطه معرفی می کند. امام سجاد(ع) به علمای دربارها، هشدارهای تنیدی داده اند. بحث دوم به «اجتهاد و تقلید» مربوط می شود.

«نگاهی به ولایت فقیه»، آخرین مبحث کتاب است، و به دلایل عقلی و نقلی ولایت فقیه می پردازد. حکومت اسلامی با حکومت های غیر اسلامی تفاوت اساسی دارد، چون دربرگیرنده حکومت حق با کنترل ولی امر است. ولایت فقیه باید به قدرت تکیه کند، تا با تشکیل حکومت اسلامی به برپایی قسط و عدل بپردازد.

ک TM

۳۵۷- الرسائل السياسية في العصر العباسي الاول

حسین بیوض. دمشق، وزارة الثقافة، ۱۹۹۶. ۲۶۳ ص.

کتاب از مقدمه، دو بخش، خاتمه و پیوست ها تشکیل شده است. اگر دوران جاهلیت، عصر طلایی شعر عربی؛ و دوران اموی، عصر طلایی خطابه بود؛ عصر عباسی به حق، عصر طلایی نوشتارهای عربی تلقی می شود. مقصود از عصر عباسی اول، خلافت عباسیان تا قتل متوکل در سال ۲۴۲ ق می باشد.

بیوض در بخش اول با عنوان «موضوعات نامه های سیاسی»، آنها را در چهار بخش (اختلاف در بخش خلافت، امان، سیاست خارجی و سیاست داخلی) تقسیم می کند. نامه ها و نوشتارهای سیاست خارجی شامل تبلیغ و دعوت، جزیه، و صلح؛ و نامه های سیاست داخلی شامل فتح، ارشاد، توییح و عزل و تعیین می شود.

بخش دوم به «ویژگی های نامه های سیاسی» و تحلیل آنها می پردازد. بیوض حتی این نوشته ها را از نظر سجع، جناس، طباق، ترادف و دیگر صنایع ادبی نیز بررسی می کند. پیوست های کتاب، شامل متن هشت نامه مختلف می شود.

ک TM

۳۵۸- رمز شکست جنبشهای ملی از دیدگاه امام علی(ع)

محمد محمدی ری شهری. قم، مقداد، ۱۳۵۷. ۱۶ ص.

این کتاب کوچک که در ماه های پس از پیروزی انقلاب اسلامی نگاشته شده، در پی است که با استفاده از کلمات امیرالمؤمنین(ع) برخی از مشکلات سیاسی زمانه را پاسخ گوید. از دیدگاه اسلام همه انسان ها بر فطرت برادری و همبستگی پدید آمده اند، اما دو عامل تیرگی های درونی و شیطان ممانعت ایجاد می کنند. اتحاد با مارکسیست ها صحیح نیست؛ چون ما نمی توانیم آنها را به عنوان دوست برگزینیم. شرک در لباس توحید، خطرناک ترین آفت جنبش است.

ک TM

۳۵۹- روابط اجتماعی در اسلام

محمد حسین طباطبایی. تهران، بنیاد فرهنگی امام رضا(ع). ۱۰۳ ص.

انسان به طور فطری اجتماعی است، و اسلام به این بعد او توجه دارد. این انتقاد به اسلام وارد نیست که احکامش قابلیت اجرایی ندارد. اجتماعات مدنی را یک هدف وادار به وحدت می کند، و آن بهره برداری از مزایای زندگی دنیا است. اسلام به زندگی معنوی هم توجه دارد. عدالت اجتماعی و عبادات هر دو در اسلام مفاهیم و هدف اصیلی هستند. در اسلام، آزادی مطلق وجود ندارد. از آنجا که برخی احکام جزئی و متغیرند، اسلام قابل تطبیق بر همه زمان ها است. روش اسلام با دموکراسی تفاوت دارد: پیامبر(ص) و امامان منصوب از طرف خدا بودند. مرز مملکت اسلامی، عقیده است، نه حدود طبیعی یا اصطلاحی.

ک TM

۳۶۰- رؤیه قرآنیة للمتغیرات الدولیة

محمد جابر الانصاری. الطبعة الاولى: بیروت، المؤسسة العربیة للدراسات والنشر، ۱۹۹۷. ۱۹۶ ص.

عنوان فرعی کتاب، عبارت است از: «و شواغل الفکر بین الاسلام والعصر مع رصد بواکیر المجمعۃ الشرق - اوسطیة ضد الهویة العربیة». کتاب حاضر که از مقدمه و سه بخش تشکیل می شود، سعی دارد با دیدگاه قرآنی، مسایل معاصر جهان عرب را بررسی نماید. به عقیده انصاری، اسلام دین فطرت است و فطرت اجتماعی، زبانی و فرهنگی انسان را که در واژه «ملی گرایی» متبلور می شود، به رسمیت می شناسد. در واقع چاره ای جز پذیرفتن حرکت های ملی گرایانه وجود ندارد. بر اساس این فرضیه ها است که نویسنده در بخش اول حرکت های سیاسی و فرهنگی سیدجمال و آتاتورک را نقد می کند. سکولاریسم آتاتورک، ضدیت با اعراب را در برداشت.

بخش دوم ارتباط عربیت و اسلام را بررسی می کند. به عقیده انصاری قرآن ملی گرایی و قومیت را تأیید کرده است. بخش سوم مثالی از اسلام، عربیت و زمانه را ترسیم می نماید، و موقعیت مصر را در میان این مثلث قرار می دهد. نویسنده معتقد است برخورد تمدن اسلام و غرب حتمی به نظر می رسد.

ک TM

۳۶۱- رهبری، پرچمدار مبارزه با کفر و استکبار

احمد آذری قمی. چاپ اول: قم، مکتبه ولایة الفقیه، ۱۳۷۳. ۳۱۹ ص.

این کتاب سه بخش بخش اول «مسلمانان در عصر غیبت»، بخش دوم «رهبری مسلمانان در عصر غیبت»، و بخش سوم «رهبری مسلمانان در جنگ و صلح»، نام دارد.

در فصل اول از بخش اول، سخن از دعوت به قیام است. نویسنده روایت هایی را که در زمینه قیام یا نبود قیام علیه ظلم و ستم تا قبل از قیام حضرت حجت(عج) وجود دارد، می آورد آذری قمی بعد از یادآوری روایت هایی، همگی آنها را به صورتی توجیه می کند؛ چرا که با قیام قبل از قیام حضرت، منافاتی ندارند و بر مسلمین است که قیام کنند. فصل دوم، «نجات و سعادت محرومان» نام دارد. در این فصل، نویسنده بر آن است که نشان دهد آیه های شریفه قرآن، تنها ناظر به قیام حضرت حجت(عج) نیست، بلکه هر قیامی که علیه ظلم و ستم صورت گیرد، مشمول آن آیه ها خواهد بود.

بخش دوم، از دو فصل تشکیل یافته است. در فصل اول، تحت عنوان «اسلام در متن جامعه»، سخن از ولایت فقیه، ولایت و رهبری، مردم و انتخاب حاکم است. آذری با آوردن آیه ها و روایت هایی نتیجه می گیرد که قبل از قیام حضرت، بر فقها و علماست که در این راه قیام کنند. در ادامه، نویسنده برای اثبات «ولایت فقیه»، به دلایل عقلی، قرآنی و روایی اشاره می کند. فصل دوم، «حاکمیت ولی فقیه در جامعه» است، که اشاره شده حکومت باید در دست رهبران فقیه، عالم و مجتهد عادل قرار گیرد.

«ولی فقیه در عصر غیبت»، عنوان بعدی کتاب است، که منظور، مرجعیت امور اجرایی است نه فتوایی او. نویسنده در این زمینه حدیث هایی می آورد رهنمون بر آنکه تعدد رهبر و امام، همانند تعدد خداوند، مستلزم فساد در جهان است. انتخاب ولی فقیه بر عهده علما و یا خود مردم است.

بخش سوم، «رهبری مسلمانان در جنگ و صلح» نام دارد، که مشتمل بر هشت فصل است. آذری قمی این نظریه را که پیامبران تنها جهت ترساندن و مزده دادن آمده اند و جهاد در کار آنان نبوده، رد می کند و تأکید می کند که جهاد و جنگ با کفار، از امور مهم پیامبران بوده است و در تأیید آن، آیه هایی از قرآن را به عنوان شاهد مثال می آورد.

بخش اول و دوم این فصل به مبحث جهاد می پردازند. فصل سوم، درباره «برخورد اسلام با منحرفان» است. به گفته نویسنده، از دلیل های مهم وجود حکومت اسلامی، اجرای حدود و تعزیرات است. فصل چهارم، «جنگ در اسلام» نام دارد. نویسنده با ذکر اعتقاد قلبی و التزام عملی توضیح می دهد که عقیده قلبی با کراهت و اکراه سازگار نیست، اما کسی که در جامعه اسلامی زندگی می کند، اگر چه اعتقاد قلبی نداشته باشد، در عمل باید از فرمان ولی فقیه اطاعت کند. در ادامه، آذری قمی جنگ ابتدایی و دفاعی و تفاوت آن دو را توضیح می دهد.

در فصل پنجم، با عنوان «صلح در اسلام»، نویسنده تفاوت میان آتش بس و صلح و دلیل قرآنی بر لزوم صلح و متارکه جنگ را بیان می کند و در ادامه، شرایط آتش بس و صلح را یادآوری می کند. نویسنده مطرح می نماید که جنگ و صلح تنها در نظام رهبری مفهوم پیدا می کند، و اگر خارج از نظام رهبری باشد، یاغی گری و شورش تلقی می شود. به همین جهت اسلام فرمان جنگ و صلح را به دست رهبران الهی سپرده است. «شهادت در اسلام»، عنوان فصل ششم از بخش سوم کتاب است.

«دفاع مقدس»، فصل هفتم را تشکیل می دهد. در این قسمت، نویسنده نظریه های کسانی را یادآوری می کند که معتقدند پیامبرانی همچون حضرت عیسی(ع)، حضرت موسی(ع)، و حضرت ابراهیم(ع)، با ظالمان زمان خود مدارا کردند و بر علیه آنها قیام نکردند. فصل هشتم، «ثمرات دفاع مقدس» نام گرفته است. او به جنگ عراق علیه ایران و همچنین تحمیل صلح به ایران تحت عنوان «جنگ تحمیلی و صلح تحمیلی» اشاره می کند.

۳۶۲- رهبري در اسلام

محمد محمدی ری شهری. چاپ دوم: قم، دارالحدیث، ۱۳۷۶. ۵۲۶ ص.

مقدمه و هفت بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول با عنوان «فلسفه رهبری»، مسایلی مانند ضرورت رهبری سیاسی و فلسفه ولایت فقیه را بررسی می کند. فلسفه ولایت فقیه بر دو پایه استوار است: تکامل مادی و معنوی انسان، و رهبری فرد شایسته. رهبری ممکن است در جلوه های اخلاقی، علمی و باطنی وجود داشته باشد. بخش دوم «جایگاه رهبری» را از دیدگاه قرآن و اهل بیت برمی رسد. بر اساس بخش سوم، «دو توطئه خطرناک» در این زمینه عبارتند از: تفکیک رهبری، و تحریف آن. نظریه جدایی دیانت از سیاست، محتوای اسلام را تهی ساخت، و در صدر اسلام نیز جامعه اسلامی را از هم گسست.

«ویژگی های رهبری» که موضوع فصل چهارم است، موارد زیر را طرح می کند: اسلام شناسی (اجتهاد)، عدالت (در ابعاد عقیدتی، فقهی، اخلاقی و عرفانی)، مدیریت، بینش سیاسی، زمان آگاهی، مردم شناسی، مردم داری، جاذبه اخلاقی، پیشگامی در عمل، ایمان به هدف، امید به موفقیت، همت بلند، صبر و یقین. بخش پنجم «آفت های رهبری» را هوس، استبداد، نفوذپذیری و بیماری های اخلاقی معرفی می کند. رهبر از مشورت بی نیاز نیست، امام لازمه مشورت هم اطاعت نمی باشد. بخش ششم، «حقوق متقابل مردم و رهبری» را طرح می کند. رهبر جامعه اسلامی، امانت دار، نگاهبان و خدمتگذار مردم به شمار می رود. مبنای حکومت در نظام اسلامی نیاز مردم است، و در حکومت های دموکراسی خواست مردم. بر این اساس در حکومت اسلامی، نیاز مردم محدوده اختیارات حکومت و رهبری را تعیین می کند، نه خواست آنان. ولایت مطلقه فقیه، چیزی جز ولایت مطلقه فقه و اسلام نیست، و لازمه آن استبداد و حفظ منافع شخصی نمی باشد. حق انتقاد سازنده، از حقوق مسلم مردم در حکومت دینی است. فصل آخر با عنوان «پیشوایان اسلام پس از پیامبر»، بحث های تاریخی و مسأله شورا در اسلام را مطرح می کند. تجربه دوران دموکراسی به بشریت نشان خواهد داد که این دوران نیز نمی تواند آرمان های انسانی و عدالت اجتماعی را در جهان تحقق بخشد.

TMک

۳۶۳- رهبري در تشييع

روح الله حسینیان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱. ۲۳۴ ص.

مقدمه و چهار فصل، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول با عنوان «مسایل کلی رهبری» به مسایلی مانند جایگاه، شرایط، ویژگی ها و جنبه های رهبری در اسلام و قرآن می پردازد. فصل دوم و سوم نیز به «رهبری اهل بیت» و «حکومت جهانی آخرین امام (ع)» اختصاص دارد، و فصل آخر «رهبری در زمان غیبت» و دلیل های عقلی و نقلی ولایت فقیه را مطرح می کند. تا حکومت اسلامی تشکیل نشود، امکان اجرای بسیاری از احکام شریعت وجود نخواهد داشت. روایت های ولایت فقیه را می توان به چند دسته تقسیم کرد. فقها در این روایت ها کفیل، مرزدار و مدافع شریعت، صاحب مقام بعد از انبیا، حاکم و رهبر، آمر مردم و قوام امت معرفی شده اند. امتیاز رهبری اسلامی بر سایر نظام ها این است که با عقل و فطرت سازگاری دارد. اگر کسی بعد از انتخاب رهبری توسط خبرگان انگیزه رهبری داشته باشد، بی باکانه به قتل می رسد. حقوق و وظایف رهبری در برابر مردم عبارت است از: تعلیم و تربیت، رفاه عمومی، مصلحت اندیشی برای امت و ارتباط و مهربانی با آنها. حقوق مردم در مقابل رهبر، اطاعت از او و نصیحت وی می باشد.

TMک

۳۶۴- رهبري و جنگ و صلح (مجموعه مقالات)

احمد آذري قمی. چاپ اول: تهران، بنیاد رسالت. ۱۳۶۶. ۲۹۹ ص.

کتاب از مقدمه، سه بخش و مواردی به عنوان یادآوری در پایان تشکیل شده است. بخش اول با عنوان «مسلمین در عصر غیبت» دارای دو فصل با عنوان های «دعوت به قیام» و «نجات و سعادت محرومان» می باشد، و از مسائلی همانند تضاد ولی فقیه با طاغوت و ظهور حضرت مهدی(ع) بحث می کند.

«رهبري مسلمین در عصر غیبت»، عنوان بخش دوم است. فصل اول از این بخش، «اسلام در متن جامعه» عنوان گرفته و انقلاب اسلامی را زمینه ساز حکومت امام مهدی(ع) می داند. به عقیده نویسنده تضادی بین جمهوریت و اسلامیت نظام وجود ندارد. فصل بعد به مبحث «حاکمیت ولی فقیه در جامعه» می پردازد. دیگر مجتهدین و مقلدین آنها، موظف به اطاعت از رهبري هستند. شرایط ولی فقیه، مسأله ای است که همه گروه های شیعه و سنی به آن اقرار دارند.

بخش آخر به عنوان کتاب، یعنی «رهبري و جنگ و صلح» مربوط می شود، و هشت فصل دارد. فصل اول با عنوان «جنگ در اسلام»، اهداف جهاد را برمی شمارد و جهاد را به دو قسم ابتدایی و دفاعی تقسیم می کند. فصل دوم (پیامبران و جهاد)، هدف جنگ های پیامبران را رفع پلیدی ها معرفی می کند. اسلام دینی است که به تبلیغ تنها کفایت نمی کند و جنگ و جهاد نیز در آن وجود دارد. آذري قمی در چهار فصل بعد به دفاع از مواضع ایران در جنگ می پردازد، و علت های قبول نکردن صلح را توضیح می دهد. فصل هفتم، «برخورد اسلام با منحرفین» نام گرفته، و مراحل امر به معروف و نهی از منکر و جایگاه خشونت و رأفت در اسلام را بررسی می کند. «شهادت در اسلام»، آخرین فصل کتاب است که به موضوع هایی مثل اجر شهید، الگوی کربلا و شفاعت می پردازد.

ک TM

۳۶۵- رهبري و مدیریت در اسلام

منوچهر مظفریان. تهران، عطایی، ۱۳۵۴. ۱۵۲ ص.

کتاب از پیشگفتار و نه گفتار درباره رهبري در اسلام تشکیل شده است. مظفریان تحت عنوان «رهبري اسلامي»، به ویژگی ها و وظایف رهبران، و بحث بیعت، تقیه و جزیه می پردازد. ویژگی های رهبر اسلامي عبارت است از: حکومت بر قلمرو فکری، هدایت، دوری از نیرنگ، دوری از تشریفات و اسراف، وحدت دین و سیاست، اعتراف به حقوق ملل و مذاهب، آزادی بحث و نظر، روحیه گذشت، مشاوره، ستایش و سرزنش و زمان آگاهی. وظایف ایشان شامل موارد زیر است: ایجاد برابری، عمران، نشر فرهنگ اسلامی، مبارزه با فساد، رفاه، عدالت اجتماعی و تأمین آزادی.

موضوع گفتار دوم، «اجتهاد و تقلید»، و موضوع گفتار سوم، «ایده و آرمان رهبري در مذهب اسلام» است. نویسنده در فصل اخیر نظریات مذاهب شیعی و سنی را با هم مقایسه می کند. گفتار بعد به موضوع «حکومت در اسلام» می پردازد. حکومت، ابزاری برای هدایت انسان ها تلقی می شود. موضوع گفتار ششم، «سیری در تاریخ اسلام از دید رهبري» است. با حکومت امویان، شیوه ساده خلافت انتخابی به روش انتصابی و ارثی تبدیل گشت.

«آموزش مدیریت»، عنوان گفتار هفتم است. امروزه مدیریت، فن است، نه فقط یک استعداد فطری. مظفریان با استناد به خطبه مالک اشتر به اصولی مانند نبود تمرکز و تفویض اختیار، امنیت قضایی داوران، آزادی اجتماع ها، وفای به عهد، نظارت

و کنترل و تشویق و مجازات اشاره می‌کند. گفتار بعد، رهبری اسلامی را با مفاهیم مدرن مقایسه می‌نماید، و گفتار آخر رهبری و مدیریت از دیدگاه سعدی و خواجه نظام الملک را برمی‌رسد.

ک- TM

۳۶۶- رهیافتی بر مبانی مکتب‌ها و جنبش‌های سیاسی شیعه در صد ساله اخیر

مظفر نامدار. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۶. ۳۱۰ ص.

بررسی درک کیفیت تحول، چگونگی و بالندگی معرفت سیاسی شیعه، و نیز بررسی بینش سیاسی شیعیان در ادوار تاریخی و عناصر بنیادین این بینش برای پایه‌ریزی نظام سیاسی مشروع و کارآمد، هدف اصلی طرح بحث نویسنده در این کتاب است. بیان تمایز میان مبانی اندیشه سیاسی شیعه و اهل سنت، از هدف‌های دیگر مورد کوشش نویسنده این کتاب است.

تاریخ معرفت سیاسی در اندیشه سیاسی شیعه تا آستانه قرن اخیر و کیفیت نظریه‌پردازی و عمل شیعیان در شرایط مختلف زمانی و در حکومت‌های گوناگون، موضوع مهمی است که نویسنده در پی تبیین آن است. نویسنده در مقدمه کتاب می‌گوید:

«این مجموعه با ترسیم فرآیند کلی تحول‌های معرفت سیاسی در اندیشه متفکران شیعه، در حقیقت در پی اثبات منزلت والای سیاست در شریعت و شئون تاریخی این مقوله در حیات اجتماعی مسلمانان می‌باشد، و هدف اصلی و اساسی آن، ایجاد انگیزه لازم در میان متفکران شیعه در ضروری بودن تفکر و تحقیق پیرامون این مقوله حیاتی می‌باشد».

دقت و تفکر در پیشینه تاریخی معرفت سیاسی شیعه، گامی است در تبیین پایه‌های نظری نظام جمهوری اسلامی و حکومت دینی در ایران. مبانی این حکومت مورد نقد مخالفان حکومت شریعت است و این دقت نظر، گامی است برای پیشگیری از القاء ناتوانی حکومت دینی در اداره نظام سیاسی.

به‌طور کلی این کتاب با نگرشی نو و با استفاده از متون و اسناد تاریخی، فرآیند تاریخی تحول‌های فکری در اندیشه سیاسی شیعه را به چهار دوره متمایز تقسیم می‌کند. در دوره اول، بحث‌های سیاسی از دیدگاه علم کلام مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در دوره دوم، اندیشه سیاسی از دید فلسفی در بوته نقد و بررسی است. در دوره سوم، تشکیل اندیشه سیاسی در فقه مورد نظر است. در دوره چهارم نیز، بازگشت سیاسی به جایگاه کلامی و اصولی دین مورد بحث قرار می‌گیرد. به گفته نویسنده کتاب، اجتهاد با بهره‌گیری از پایه‌های بدیهی علم کلام، اندیشه ولایت را در جوهره سیاست زنده می‌کند.

نویسنده در بیان ویژگی‌های معرفت سیاسی حوزه‌های علمیّه، آنها را به سه مکتب: مکتب سامرا، با بنیانگذاری فکری میرزای شیرازی، مکتب نجف، به رهبری فکری آخوند خراسانی، و مکتب قم با مبانی معرفت سیاسی امام خمینی (ره) تقسیم می‌کند. او در این تقسیم‌بندی، مبانی معرفتی و تمایزها و تأثیر و تأثرها این سه مکتب سیاسی شیعه را نقد و بررسی کرده است.

نویسنده در بخش پایانی کتاب، به چستی و مبانی جنبش‌های سیاسی شیعه در قرن اخیر پرداخته و تمایز جنبش‌های سیاسی شیعه و اهل سنت را برشمرده و جنبش‌های سیاسی معاصر شیعه نظیر مشروطه، تحریم تنباکو، جنبش اسلامی - ملی نفت و قیام پانزدهم خرداد را از دید مکاتب سیاسی سه گانه شیعه (سامرا، نجف و قم) مورد نقد و بررسی قرار داده است.

ز

۳۶۷- زادالمعاد في احكام الجهاد

الشيخ صادق الخليلي. الطبعة الاولى: قم، التفکر، ۱۴۱۴ ق. ۳۰۹ ص.

کتاب از مقدمه، پیشگفتار و پنج فصل تشکیل شده است. نویسنده در مقدمه، پیشرفت و انتشار اسلام را وابسته به جهاد می‌داند. فصل اول به تعریف جهاد، جهاد در شریعت اسلام، ضرورت جهاد بر اساس لطف الهی و القاءهای دشمنان اسلام می‌پردازد. هدف از جهاد، کشتار برای اهداف و اغراض مشخصی نیست. فصل دوم عمل به جهاد و ترک آن را با هم مقایسه می‌کند. اگر جهاد ترک شود، نتیجه‌ای جز خواری نخواهد داشت. جهاد بهترین اعمال است، و بر اساس روایت‌ها نتایج مهمی برای امت اسلامی به بار می‌آورد. این واجب تا روز قیامت وجود خواهد داشت و مشروط به وجود امام معصوم (ع) نیست. واجب کفایی بودن جهاد، در فصل بعد بحث می‌شود. اگر جهاد ابتدایی به وجود معصوم مشروط شود، نظام اسلامی در دوران غیبت باید تعطیل شود. جهاد از حقوق انسانی و فطری است. خلخالی در فصل بعد به این نکته می‌پردازد که جنگ‌های اسلام با کفر، مبتنی بر عقیده و انسانیت بوده است. وی در فصل آخر باز بر این نکته تأکید دارد که دوام جهاد به دوام اسلام است، و چون حکومت اسلامی در زمان غیبت واجب است، چاره‌ای جز قبول جهاد وجود ندارد. جهاد رکنی از ارکان امامت تلقی می‌شود.

TMک

۳۶۸- زبان سیاسی اسلام

برنارد لوئیس، ترجمه غلامرضا بهروز لک. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی،

۱۳۷۸. ۲۰۸ ص.

در آغاز کتاب علاوه بر مقدمه مترجم و نویسنده، مقدمه‌ای از فرهنگ رجایی وجود دارد. به گفته مترجم روش نویسنده، بررسی اندیشه سیاسی اسلام از طریق بررسی تعبیر و اصطلاح‌های و تحول‌های ساختاری زبان می‌باشد. به نظر رجایی، جان کتاب در آخرین سطرهای آن قابل تلخیص است: «در میان محافل اصول‌گرا در ایران، مصر و دیگر نقاط جهان اسلام،

زبان سياسي جديدي در حال شكل گيري است.» نويسنده، قسمت عمده كتاب را سخنراني هاي ايراد شده در بنياد اكسون و كميته اندیشه اجتماعي دانشگاه شيكاگو در سال ۱۹۸۶ مي داند.

«استعاره و كنايه»، اولين بحث لوئيس است. در اسلام سستي، ميان دستگاه ديني و دولت تمايزي نبود. اسلام هنوز معيار عمده هويت و وفاداري گروهی است. ریشه هاي زبان سياسي اسلام را بايد در قرآن و سنت و سيره يافت. اين زبان مملو از استعاره (براساس اصطلاح هاي خانوادگی، شباني يا تجاري) است. عنوان بعد به «هيأت سياسي» مي پردازد. شرع مقدس در سياست نيز همچون موضوع هاي ديگر بر وحي استوار است. تئوکراتيک و مطلقه دانستن حکومت اسلامي، برداشت صحيحی نمي باشد. نويسنده در ادامه اين بحث به کاربرد و تحول واژه «امت»، «دولت»، «سلطان»، «ولايت» و مانند آن اشاره مي کند.

«فرمان روايان و فرمان برداران»، بحث ديگر لوئيس است. «خلافت» در دوران قدرت خود يگانه بود، اما با نابودي قدرت، کاربردهاي آن نيز متعدد شد. «سلطان» در حکومت سلاجقه، و «شاه» در حکومت صفويان کاربرد داشت. سه بحث مهم در آثار سياسي مسلمانان عبارت است از: روش قدرت يافتن حاکم (نصب و انتخاب)، وظايف متقابل رعایا و مردم، و گستره آمریت حاکم.

عنوان هاي ديگر كتاب عبارتند از «جنگ و صلح» و «حدود اطاعت». از نظر فقها، جهان اسلام در حال جنگ آشکار يا پنهان با دنياي کفر است. حتي ترور سادات نيز با توجيه ارتداد او صورت گرفت. اطاعت از حاکم واجب است، اما محدود به قوانين شرع نيز مي باشد. زبان سياسي اسلام در حال يافتن تناسب و اهميت جديدي است.

۳۶۹- زمامداري جامعه اسلامي: بنيادها و نگرشها

احمدعلي جبرئيلي. چاپ اول: مشهد، آستان قدس، ۱۳۷۷. ۲۱۹ ص.

مقدمه و پنج بخش، سازماندهي بحث هاي كتاب حاضر را سامان مي دهند. به عقیده نویسنده در مقدمه، دشمنان اسلام و تشیع در حال مبارزه دایم با اولوالامر و شبهه افکنی های متعددی در این زمینه هستند. بخش اول، گفتگویی است بین جبرئیلی و دوستان او راجع به «اولوالامر کیست؟»، و این که آیا اطاعت از پیشوایان فاسد و کافر واجب می باشد؟ اطاعت از اولوالامر واجب است، اما هر پادشاه و امیری، اولوالامر تلقی نمی شود. فقهای دوگروه، عدالت را در امام شرط می دانند. «اولوالامر در مکتب خلفا»، عنوان بخش دوم است. هرگاه کسی طبق معیارهای مورد قبول مکتب اهل سنت به ولایت امری برگزیده شود، اطاعت از او واجب می گردد. ایشان راه گزینش ولی امر را با انتخاب اهل حلوعقد، یا با تعیین امام قبلی می دانند.

جبرئیلی در بخش سوم، مسأله «اولوالامر در مکتب اهل البیت» را طرح می کند. ولایت یک نوع تصدی است، نه مجود محبت. از دیدگاه مزبور، ولی امر به طور حتم باید از طرف خدا منصوب باشد، و نظر مردم نمی تواند آن را تغییر دهد. دلیل های عصمت امامان مسلمین عبارت است از: آیه تطهیر، حدیث های نبوی از راه اهل سنت، رفتار و گفتار پیامبر(ص)، عصمت خود امامان در مقام عمل، اجماع علمای امامیه، روایت های فراوان از راه های شیعه، استدلال علمایی مانند علامه حلی و فخررازی. بخش بعد، نصوص امامت را از دیدگاه قرآن و سنت (مانند حدیث غدیر و حدیث منزلت)؛ و بخش آخر پاسخ به چند شبهه را بررسی می کند. نتیجه پایانی کتاب این است که پیشوایی مسلمان ها در این زمان، بر عهده فقهای واجد شرایط (ولایت فقیه) می باشد.

ک TM

۳۷۰- زمینه های تفکر سیاسی در قلمرو تشیع و تسنن

محمد مسجد جامعی. چاپ اول: تهران، هدی، ۱۳۶۹. ۳۵۷ ص.

نویسنده، هدف از نگاشتن کتاب را تبیین زمینه های اصلی اندیشه سیاسی شیعه و اهل سنت، و طرح بحث هایی در زمینه علت و چگونگی عوامل تأثیرگذار این دو طرز تفکر در تحول های سیاسی بیان می کند. در نهایت، هدف این است که این دو گروه فکری، تصویر روشن تری از یکدیگر داشته باشند و الزام ها و محدودیت های فقهی و کلامی و تجربه های تاریخی و ساختار اعتقادی یکدیگر را بشناسند، و توقعاتشان از یکدیگر با این اصول و مبانی و ظرفیت ها هماهنگ گردد.

نویسنده در فصل اول با عنوان «جنبش های دینی در دوران معاصر»، ریشه معارضه دین اسلام را با هر آنچه که غیر خودی است، در چیستی دین اسلام می داند. تاریخ اسلام، تاریخ جنگ همیشگی و پایان ناپذیر سنت و بدعت است؛ و به همین جهت مبارزه شیعیان و اهل سنت، تفاوت جوهری خاصی با یکدیگر ندارد. تفاوت ها هم، به دلیل گوناگونی شرایط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و تاریخی قلمروهای شیعه و سنی نشین، و بنا به خصوصیت ها ایدئولوژیک این دو مکتب و نقشی است که این خصوصیت ها در شکل دادن به ساختمان اجتماعی و روانی و اعتقادی معتقدانش بازی می کند.

نویسنده بر اساس گوناگونی های اعتقادی دو مکتب مزبور، به تفاوت مبانی اندیشه سیاسی شیعیان و اهل سنت و دیدگاه های متفاوت آنها در زمینه رهبری دینی اشاره می کند. به گفته او ریشه تفاوت عملکرد علمای شیعه، به این دو تفاوت فکری بر می گردد. به همین جهت توقع اهل سنت از یک عالم مذهبی، توقعی متفاوت با برداشت شیعیان از علمای خودشان است.

وي در فصل دوّم، مهم ترين عامل شكل دادن به اندیشه سياسي اهل سنّت و شيعة را كيفيت نگرش آنها به تاريخ اسلام ياد مي كند. چرا كه نزد اهل سنّت، تاريخ صدر اسلام خاصّه در زمان خلفاي راشدين و صحابه و پيروان داراي اهميتي كليدي است؛ در حالي كه در نزد شيعة، اين بخش از تاريخ با ساير دوران هاي تاريخ اسلام تفاوتي ندارد. اهل سنّت اين دوره از تاريخ اسلام را تحقّق و تجسّم تعاليم اسلام مي بيند، در حالي كه شيعة نسبت به آن دوره تاريخي، موضع انتقادي دارند. نويسنده در فصل سوّم، كيفيت اعتقاد اهل سنّت و برداشت آنان از حاكم را بررسي مي كند. به گفته او، ديدگاه اهل سنّت، درباره حاكميت، توجه به مشروعيت حاكم و توانايي او براي ايجاد امنيت بوده، نه عدالت. آنها به امنيت و قدرتي كه بتواند آن را تأمين و تضمين كند، حساسيت داشته اند. آنها قدرت داشتن و كيانمند بودن را كه در سايه آن امنيت هم حاصل مي شود، در نظر داشته اند.

نويسنده در فصل چهارم با عنوان «قدرت و عدالت»، به تفاوت نگرش اهل سنّت با شيعة در مفهوم عدالت مي پردازد، و اين تفاوت را از دو جنبه فقهي و كلامي بررسي مي كند. او مي گويد اشاعره با انكار حسن و قبح عقلي، مفهوم عدالت را به سطحي تنزل دادند كه قابليت انطباق با هر عمل ظالمانه را داشت، و اين نگرش دست آويزي شد براي مشروع جلوه دادن قدرت و توجيه خلافكاري ها. مسئله عدالت و اعتقاد به اصل عدالت با استناد به عقل و شرع، محور اعتقادات شيعة و معتزله شد. زمينه ساز حركت هاي عدالت خواهانه بوده است.

TMك

۳۷۱- زمينه هاي صدور فتاوي اخير امام در مسأله ولايت مطلقه فقيه و احكام حكومتي

مهدي نصيري. چاپ اول: تهران، انجمن اسلامي معلمان ايران، ۱۳۶۷. ۲۵۰ ص.

كتاب، فراهم آمده از ۴۴ نوشته نويسنده در روزنامه كيهان است. نصيري ضمن نقل بخشي از خطبه پنجاه نهب البلاغه، رمز فتنه ها را در پيروي از كشش هاي نفساني و بدعت گذاري و التقاط مي داند، و علت هاي شكست ماركسيسم و ليبراليسم در مقابل انقلاب اسلامي را بررسي مي كند. با توجه به تحليل مزبور است كه فتاوي اخير امام در مسأله ولايت مطلقه فقيه، جايگاه خود را پيدا مي كند.

TMك

۳۷۲- زوال اندیشه سياسي در ايران

سيدجواد طباطبائي. چاپ اول: تهران، كوير، ۱۳۷۳. ۲۹۰ ص.

هدف اصلي نويسنده در اين كتاب، بررسي نظريه انحطاط و زوال اندیشه فلسفي در ايران است، كه در يازده فصل تشكيل شده است. در بخش نخست با عنوان «زايش اندیشه سياسي»، پيدايي سياست را از نوآوري هاي يونانيان برشمرده است. به نوشته كتاب، فلسفه سياسي در يونان در حدود سده دوازدهم پيش از ميلاد به وجود آمد، كه با تحوّل تاريخي شهرهاي يوناني مرتبط بوده است. ابتدا فيلسوفان يوناني، برخي از وجوه حيات سياسي يونان را مورد دقت قرار دادند و سپس در دوره افلاطون و ارسطو تحوّل خاص يافت. اندیشه هاي اين دو در آغاز دوره اسلامي به زبان عربي ترجمه شده است.

طباطبائي در فصل دوّم، به نقش افلاطون در بنيادگذاري فلسفه سياسي پرداخته و اندیشه هاي او را مورد بررسي قرار داده است. نويسنده، به توجه خاصّ انديشمندان اسلامي به آراي افلاطون اشاره دارد و مي افزايد كه آنها اندیشه هاي او را به قرائت و تفسير نوافلاطوني فرا گرفتند.

طباطبایی، در فصل سوم به بررسی اندیشه های ارسطو پرداخته است. به گفته او، ارسطو پیوند میان اخلاق و سیاست را مد نظر داشته، و به خیر فردی و جمعی باور دارد. وی با تأکید بر اهمیت قانون، بهترین نظام ها را تبیین کرده است. اندیشه فلسفی ارسطو، ناشی از فضای شهرهای یونان و سامان سیاسی شورایی آن است.

نویسنده در بخش دوم کتاب، اندیشه سیاسی ایران در آغاز دوره اسلامی را مورد بحث و بررسی قرار داده است. او در این بخش، جنبش های تاریخی ایران زمین را در موافقت و مخالفت با دگرگونی های دستگاه خلافت ارزیابی می کند و می گوید که تحول های اندیشه دوره اسلامی در ایران، در تداوم اندیشه ایران شهری و یا در چالش با آن بوده است. شکل گیری سلسله های ایرانی تبار در این دوره مورد ارزیابی قرار گرفته است.

نویسنده در بررسی اندیشه مسکویه رازی، او را نماینده اندیشه اخلاقی و مدنی می داند که میان نظر و عمل و سیاست و اخلاق تعادل ایجاد کرد. او در نوشته هایش بر تاریخ نگاری تأکید دارد و به طور ضمنی میان عقل و نقل نیز پیوند برقرار می کند. دریافت های او فقط براساس ظاهر شریعت نیست. او دریافتی مدنی و اخلاقی از سیاست دارد.

«از ابوالحسن عامری تا ابوعلی سینا»، عنوان مقاله دیگر بخش دوم کتاب است. نویسنده، عامری را اندیشمندی می داند که تفسیری فلسفی از دین ارایه کرده و باطن دیانت را با حکمت، و شرع را با عقل یکی می داند. نوشته های عامری، تداوم اندیشه اخلاقی یونانی و ایران شهری است. او، عامری را پس از فارابی و مسکویه، اندیشمندی ژرف اندیش و نوآور با چهره ای ایرانی می داند.

نویسنده در بررسی اندیشه ابن سینا ادعا می کند که با ظهور او، استقلال بحث سیاسی از میان رفت و اندیشه فلسفی در ایران نتوانست خود را از سیطره الهیات رها کند.

نویسنده در بخش سوم کتاب، نابودی اندیشه سیاسی در ایران را مورد بررسی قرار داده است. او ضمن بررسی اندیشه ها و اقدامات خواجه نصیر و دوانی و ملاحادی سبزواری و ملاصدرا، ملاصدرای شیرازی را آخرین نماینده اندیشه عقلی و اوج از هم گسیختگی اندیشه سیاسی در ایران یاد می کند؛ چرا که بعد از او هیچ اندیشه فلسفی و دقتی سیاسی به وجود نیامد. پس از او حاشیه و تعلیقه نویسی رواج گرفت و پیکره اندیشه عقلی ضربه خورد.

س

۳۷۳- ساختار اجتماعی و سیاسی نخستین حکومت اسلامی در مدینه

سید محمد ثقفی. چاپ اول: قم، هجرت، ۱۳۷۶. ۳۰۴

این کتاب یک مقدمه و سه فصل دارد، و در پی تشریح دولت اسلامی حضرت محمد(ص) و خصوصیت های آن می باشد. وی به ایجاد نهادهای سیاسی و سازمان های اجتماعی همانند نهادهای تربیتی، دادرسی، نیروی نظامی، گروه های اطلاعاتی و چریکی دست زد. رفتار سیاسی او با دولت های بیگانه و اقلیت های مذهبی، مبتنی بر روابط صلح جویانه و اعزام مبلغ بود. مذهب و حکومت، ارتباط متقابلی دارند. بینش هندی، دنیا و آخرت را انکار می کند، و اسلام هر دو را اثبات. در فصل اول بحث هایی از جمله تولد دولت پیامبر(ص) و علت های اقدامات سیاسی وی، و علت های پیشرفت سریع آن در مدینه و مکه بررسی شده است. یکی از عوامل مهم در این رابطه، تشکیل حکومت و ایجاد ارتباطات بود. نویسنده در فصل دوم بعد از تبیین واژه «سیاست» به بحثهایی از جمله عناصر تشکیل دهنده دولت مدینه، تحلیلی از مفهوم «امت»، قانون اساسی مدینه، تأسیس ستاد فرهنگی و خانه معلم، سیاست تمرکززدایی، تنظیم امور مالی، سازمان قضایی و نظام حسبه می پردازد.

مهم ترین بحث های فصل سوم عبارت است از: سیاست خارجی دولت مدینه، ظلم ستیزی، دعوت جهانی اسلام، احترام به معاهده ها، ویژگی های سفر و وظایف و مقاصد دیپلماسی اسلامی. نویسنده در ارتباط با عنوان های مزبور به آیه ها، روایت ها و شواهد تاریخی استناد می کند: وظایف دیپلماسی نمایندگان اسلامی عبارت است از: بازخرید اسیران، تجسس، بازرگانی، سازش و ترک مناصمه، زناشویی و همپیمانی.

ک. TM

۳۷۴- سخن آفتاب

معاونت فرهنگی سازمان تبلیغات اسلامی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی،

۱۳۷۰. ۲۷۸ ص.

کتاب حاضر از چهار بخش تشکیل می شود. بخش اول با عنوان «ولایت و حکومت در کلام حضرت امام خمینی(ره)»، نظریه ولایت فقیه را در مقابل نظریه استعماری جدایی دین از سیاست قرار می دهد؛ و سپس ضرورت، شرایط و وظایف

ولي فقيه را بررسی مي کند. بخش دوم و سوم، شخصیت و راه امام در کلام رهبر انقلاب؛ و بخش چهارم، شخصیت رهبري در کلام حضرت امام را بررسی مي کند.

TMک

۳۷۵- سرآغاز نواندیشي معاصر (دیني و غیردیني)

مقصود فراستخواه. چاپ اول: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۳. ۵۴۴ ص.

عنوان فرعی کتاب، «تاریخچه پیدایی و برآمدن اندیشه نوین (دیني و غیردیني) در ایران و دیگر کشورهای مسلمان نشین (از سده نوزدهم تا اوایل سده بیستم)» است، و مجموعه نوشتارهای قبلی نویسنده می باشد. در کتاب حاضر، شش عنوان اصلی به چشم می خورد. عنوان اول، «اشاره ای به تاریخ تحول فکری در ایران» نام دارد. رویارویی شرق و غرب را باید امری عادی، و دور از پیش فرض دسیسه تحلیل کرد. او نمایندگان آزاداندیشي را میرزافتحعلی آخوندزاده (با نظریه جدایی دین از سیاست، فرهنگ تسامح و اعتقاد به حقوق طبیعی)، ملکم خان (با اندیشه آزادیخواهی و نفی استبداد دینی)، میرزا آقاخان کرمانی، سپهسالار، مستشارالدوله و طالبوف می داند. به اعتقاد طالبوف، قوانین موضوعه بشری، منافاتی با قبول وحی ندارد.

عنوان دوم کتاب «روایتی گذرا از تحول های جوامع عرب و ترک» است و به تشریح اندیشه متفکران ترک و عرب می پردازد. عنوان بعد، «مصاحبه ای سرپایی با آزاداندیشان غیردیني و تجددخواهان دین نگر در دیار غرب» نام گرفته است. فراستخواه در این فصل به اندیشه دیني و سیاسی طهطاوی، سیدجمال، عبده، رشیدرضا، کواکبی، عبدالرازق و دیگران می پردازد. مبانی اصلاح اندیشه دیني از دیدگاه سیدجمال عبارت است از: خردگرایی، نفی تقلید، خرافه زدایی، پیرایش گری، پرهیز از تک نگرایی و در نهایت اجتهاد مستمر. او هم بر «سلطنت مشروطه پارلمانی»، و هم بر «حکومت ملی پارلمانی» تأکید دارد. عبده نیز در فلسفه سیاسی خود سعی کرد اندیشه دموکراسی را با دین جمع کند. کواکبی به نوعی سوسیال دموکراسی معتقد بود. نظر او راجع به رابطه دین و سیاست، همانند عبده، در هاله ای از ابهام است. او در *ام القری رهبر دیني* را از دخالت در سیاست برحذر می دارد.

«سفری کوتاه به شبه قاره هند و پاکستان»، عنوان چهارم کتاب است. اقبال نسبت به فرهنگ غرب، منتقد بود. عنوان پنجم، «نگاهی به نهضت مشروطه در ایران نام گرفته، و به تشریح آرای سیدجمال، شیخ هادی نجم آبادی و چهار جناح مشروطه (آزاد اندیشان، مدافعان حکومت مطلقه، علمای دیني علاقمند به تجدد و علمای دیني سنت گرا) می پردازد. فراستخواه بر آن است که تفاوت برداشت ها از دین واحد (در جریان مشروطه) را با «نظریه قبض و بسط» عبدالکریم سروش توضیح دهد. موانع توسعه در ایران نبود وجود امنیت، بی لیاقتی دولت، ضعف مجلس، تفرقه، استبداد، فعال نبودن نهضت اصلاح اندیشه دیني و در نهایت استعمار است.

عنوان ششم کتاب، «ارزشیابی و داوری در کار آزادفکران غیردیني و نوگرایان دیني» نام دارد. سطح اندیشه روزگار مشروطه در وضعی نبود که بتواند با تمامی ایده های جدید همراهی کند. او فرهنگ مذهبی را عامل پیونددهنده مسلمانان قلمداد می نماید، و فرهنگ دین را چونان یآوری برای علم می داند. عصری کردن معرفت دیني، موجب اقبال تحصیل کردگان جوان به دین می شود.

TMک

۳۷۶- سرچشمه های قدرت در حکومت اسلامی

سیدمحمدباقر صدر. ترجمه اکبر ثبوت. تهران، روزبه، ۱۳۹۹ ق. ۴۷ ص.

حکومت اسلامی یک ضرورت دینی و عقلی است، و ساخت عقیدتی آن بر سیر بسوی خدا و نفي بهره کشی و استعمار مبتنی می باشد. دولت اسلامی در صحنه بین المللی با روحیه صلح جویی رفتار می کند. امت اسلامی در داخل خود بر اساس اصل امر به معروف و نهی از منکر مسئولیت دارد که مردم را به کار نیک وادارد. جنبش نوگرایی باید حساب دین را از سنت های غلط و متعصبانه جدا کند.

۳۷۷- السفارات في الاسلام

محمد التابعي. القاهرة، مدبولي، ۱۹۸۸. ۲۴۷ ص.

مقدمه و سه بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکیل مي دهند. بخش اول، «نگاهي کلي به ديپلماسي و ارتباط آن با سياست و حقوق بين الملل» عنوان دارد. اسلام در روابط بين الملل بر اصل همزيستي مسالمت آميز، برادري، برابري و آزادي تأکيد مي کند. ديپلماسي اسلام در عهد نبوي شکل گرفت، و حالت جنگ و صلح را در برداشت. نويسنده سپس دگرگوني ديپلماسي در عصر خلفاي راشدین، امويان و عباسيان را پي مي گيرد.

«نمايندگي سياسي و ديپلماسي»، عنوان دومين بخش کتاب است، و شش فصل دارد. نمايندگي سياسي و ارسال سفيران، حق مسلم هر کشور محسوب مي شود. مهم ترين اهداف فرستادن سفرا در اسلام عبارت است از: گسترش دعوت اسلامي، پي گيري اخبارجاري، جنگ و صلح، تبادل اسرا و تعميق روابط فرهنگي. از نظر اسلام، سفيران از مصونيت برخوردارند. آنها بطور معمول از معافيت هاي مالياتي و گمرکي بهره مند مي شوند. جنگ در اسلام فقط در شکل «کشتن در راه خدا» مشروعيت مي يابد. اين که پیامبر(ص) تمامي جوانب ديپلماسي در اسلام را بيان نکرده، از نقاط مثبت اين دين الهي به شمار مي رود؛ چرا که قابليت تطبيق آن با شرايط مختلف را اثبات مي نمايد. بخش سوم کتاب را پيوست ها (بيانيه حقوق بشر و کنوانسيون هاي حقوق ديپلماتيک) تشکیل مي دهد.

ک TM

۳۷۸- سکولارها چه مي گویند؟

محمد قطب. ترجمه جواد محدثي. چاپ اول: مؤسسه فرهنگي دانش و اندیشه معاصر،

۱۳۷۹. ۱۶۳ ص.

کتاب حاضر علاوه بر پیشگفتار و مقدمه، از بحث هاي زیر تشکیل مي شود: «برخورد اروپا با دين»، «دين حق»، «دموکراسي و اسلام»، «به سود چه کسي با اسلام مي جنگند؟» و «آينده از آن کيست؟».

دين حق نزد خداوند، اسلام است. سکولاريسم، عکس العمل طغيان کليسا و يکي از پیامدهاي تحريفي بود که در «دين پولس» پديد آمد، ديني که اروپا آن را به عنوان دين خدا گرفت. روحانيون در حکومت تئوکراسي ما قداست دروغين داشتند، و استبداد سياسي را تأييد مي کردند. عرفي گرايان به اسلام گرايان انتقاد مي کنند که شما برنامه حکومتي و مديريتي نداريد. از نظر اسلام، دادن حق تشريع به مردم، نوعي جاهليت است. اين همه حمله عليه اسلام، تنها به نفع استعمار تمام مي شود. آينده براي مسلمانان است، البته اگر به ارزش هاي مکتبي عمل کنند.

ک TM

۳۷۹- سکولاريزم

مجموعه نويسندگان. چاپ اول: تهران، اندیشه معاصر، ۱۳۷۵. ۲۲۳ ص.

اين کتاب که مجلد اول کتاب نقد است^(۶)، از هشت مقاله تشکیل مي شود. احمد بخشايشي در مقاله «پيدائش سکولاريزم» مي گويد اين پديده مربوط به دوره گذار از دوران قديم به دوران جديد، و دوره تبديل ايمان به اصالت عقل

۶- از آنجا که ديگر مجلدات کتاب نقد به فصلنامه تبديل شده، از توصيف آنها در اين مجموعه خودداري مي کنيم.

است. سکولاریزم در غرب، عقل محوری را در مقابل خدامحوری قرار داد. احمد بهشتی، بحثی تحت عنوان «حق و تکلیف» ارائه کرده است. هر چند در ظاهر امر، زبان دین بیشتر به تکلیف ارزش می دهد، ولی باید توجه داشت که حق و تکلیف همراهی دارند، و همواره تکالیف از حقوق نشأت می گیرند.

مقاله سوم (مبانی معرفتی و چهره اجتماعی سکولاریزم) از حمید پارسانیا است و نقد مقاله «فرآیند عرفی شدن فقه شیعه» از جهانگیر صالح پور (در مجله کیان) می باشد. دین اگر هویت معرفتی خود را از دست بدهد و با جدایی از دانش و علم از داوری در مورد سیاست و حاکمیت بازماند، سیاست سکولار حاکم می شود، و در این صورت ارزشی مافوق سیاست قرار نخواهد داشت. علی اکبر رشاد در مقاله بعد تحت عنوان «دلیل های پیدایی و پایایی سکولاریزم» معتقد است عواملی چون استبداد دینی و تفسیرهای غلط از متون مقدس که زمینه ایجاد و ابقای سکولاریزم را در غرب فراهم کرد، در فرهنگ اسلامی زمینه بروز ندارد. حسن رحیم پورازغدی در مقاله خود (عرف و مصلحت در ترازوی حکومت اسلامی)، به نقد سکولاریزم از دیدگاه کلامی می پردازد. او نیز نتیجه می گیرد که عوامل پیدایش عرفی گرایی در فرهنگ اسلامی راه ندارند.

«مبانی و لوازم کلامی سکولاریزم»، عنوان مقاله علی سعیدی است. سکولاریزم ابتدا به عنوان بازسازی اندیشه دینی خود را نشان داد، ولی پس از مدتی رقیب سرسخت اندیشه دینی شد. عرفی گرایی از حیث مبنا و لوازم، به طور اساسی مسأله ای مسیحی است، و ما نباید آن را با کلام اسلامی درآمیزیم. عبدالله نصری در «نقد مقاله معنا و مبناي سکولاریزم» به نقد عبدالکریم سروش می پردازد. سروش بین دین با سیاست، حق با تکلیف، و علم با دین تقابل می بیند، در حالی که نصوص دینی نمی تواند با علم و عقل تعارض داشته باشد. مقاله آخر (ناکامی در تبیین معنا و مبناي سکولاریزم)، از همایون همتی است. او نیز در پی آن است که آرای سروش را نقد و بررسی کند. ارکان ایدئولوژی عرفی گرایی عبارت است از: عقل محوری، بشرگرایی، نسبی گرایی، مخالفت با سنت، تعددگرایی، اباحیگری، الحاد و علم پرستی.

TMK

۳۸۰- سکولاریسم یا حذف دین از زندگی دنیوی

محمدتقی جعفری (گردآوری و تنظیم از: محمدرضا جوادی). چاپ اول: تهران، دفتر نشر

فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷. ۸۶ ص.

کتاب حاضر که جلد اول از مجموعه «در تکاپوی معرفت» است، از مقدمه و پنج بحث تشکیل می شود. اسلام، دینی کامل است و به تمامی جنبه های اخلاقی، حقوقی، فرهنگی، سیاسی، و عبادی و غیر آن می پردازد. سکولاریسم یعنی دنیوی کردن امور جامعه و مخالفت با شرعیات و روح دینی. این مسأله در قرون چهارده و پانزده میلادی بین پادشاهان و پاپهای اروپا بر اساس آیین دو شمشیر اتفاق افتاد. رادیکال ترین نظریه در این زمینه را مارتین لوتر ارائه کرد.

بحث بعد به «بررسی و نقد علت های بروز تفکرات سکولاریسم در غرب» می پردازد؛ و با مروری تاریخی بر روند عرفی گرایی، آن را با اسلام مقایسه می نماید. جعفری در عنوان بعد در پی آن است که ارتباط «سکولاریسم و اختلال شخصیت» را بررسی کند. موجودیت انسانی از چهار بعد طبیعی، اجتماعی، روانی و مذهبی قابل بررسی است. حذف مذهب از حیات و شخصیت بشری در زندگی دنیوی بر مبناي سکولاریسم، مستلزم تجزیه وحدت «حیات معقول» و تجزیه «وحدت شخصیت» است. در نظام سکولاریسم، ادعای ضرورت انقلابها و حرکت های تکاملی با فداکاری ها، تا سرحد از دست دادن زندگی، بی معنی و پوچ است.

جعفری در بحث بعد (حاکمیت و حکم در قرآن) می گوید بر خلاف ادعای سکولاریسم، حکومت و سیاست از مدار تکالیف و احکام کلیه الهیه خارج نیست. عنوان آخر کتاب، «علی بن ابی طالب (ع)» و حکومت صالحان و ناصالحان نام دارد، و مقابله امام علی (ع) با مخالفان را به اختصار بررسی می کند. اگر مقصود از «ایدئولوژی»، مجموعه عقاید و احکام و تکالیف بایسته و شایسته برای تأمین ارتباطهای چهارگانه (ارتباط انسان با خدا، با خود، با جهان هستی و با هم نوع خود) باشد، اسلام دینی ایدئولوژیک است.

TMک

۳۸۱- السلطه الثقافیه والسلطه السياسیه

علی اوملیل. الطبعة الاولى: بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربیه، ۱۹۹۶. ۲۸۰ ص.

مقدمه، سه بخش (و دوازده فصل)، اجزای بحث نویسنده در این کتاب را تشکیل می دهند. موضوع کتاب، قدرت و تسلط اهل فکر و اندیشمندان می باشد، که تنها در دوره هایی از تاریخ به فعلیت درآمده است. فصل اول از بخش اول، ریشه های بنیادگرایی را قراء و کاتبان قرآن معرفی می کند. مقصود اوملیل از بنیادگرایان (اصولیون)، کسانی هستند که وقایع زمان را جملگی به کتاب ارجاع می دهند. بر اساس فصل دوم و سوم، کاتبان همواره خادمان استبداد بوده اند. رسالت ابن مقفع نیز تعلیم استبداد بود. جاحظ در این بین، کتابت را امری شخصی می دانست، و از کاتبان دولتی محسوب نمی شد. فصل بعد نقش ابوحیان را در ارتباط با سلطه سیاسی و سلطه علمی بررسی می کند. دو فصل بعد نقش مجالس خصوصی علما و علت های ترجمه نشدن آثار سیاسی یونان را به بحث می گذارد.

با توجه به بی مهری مسلمانان نسبت به فلسفه سیاسی است که نویسنده بحث فصل هفتم خود را به نقش فقها و کاتبان در سیاست اختصاص می دهد. به اعتقاد ابن خلدون فقه سیاسی چیزی غیر از علم سیاست است. نویسنده در فصل بعد به این نکته می پردازد که سلطه فقها در کشورهای غیرعربی بیشتر است، چون مردم با زبان وحی آشنا نیستند. اوملیل در بخش دوم کتاب (فصل های نهم و دهم) به مبحث «سیاست فیلسوف» می پردازد. «مدینه فاضله» فارابی، شهری ذهنی برای فلاسفه است. در آرای سیاسی فارابی، ابن باجه و ابن سینا، نوعی اقتدارگرایی فیلسوف مشاهده می شود. بخش سوم کتاب «ظهور سلطه اندیشمندان» عنوان دارد، و اهمیت فرهنگ را در کشورهای اروپایی و کشورهای عربی ارزیابی می کند. غرب شاهد انقلاب فرانسه و امثال آن بود، و کشورهای عربی نیز باید نقش و سلطه اندیشمندان را متحقق سازند.

TMک

۳۸۲- سلطه الفقهاء و فقهاء السلطه عند الامام الخميني

فرح موسی. چاپ اول: بیروت، دارالوسیله، ۱۴۱۶ ق. ۳۳۵ ص.

نویسنده کتاب، در پی اثبات ضرورت ایجاد دولت اسلامی و بیان آرا و اقوال امام خمینی (ره) است. او برای این هدف، کتاب را با تحلیلی تاریخی که در واقع توضیح مقدمات تاریخی تشکیل دولت اسلامی در ایران است، شروع کرده و رابطه بین دین و دولت و فقها و سلاطین را از دوره صفویه تا قاجاریه و تا روزهای مشروطه، و سپس نوع رابطه بین فقها و سلاطین را در دوره پهلوی، همراه با تطبیق آن با نوع رابطه فقها و سلطان در دولت عثمانی، تجزیه و تحلیل کرده است. به طور کلی در این تحلیل، نویسنده در پی بیان این نکته است که نیاز سلاطین به فقها برای بیان وضعیّت عقیدتی فرمانروایان و مشروعیت داشتن نظام آنان بوده است.

طبق کتاب، فقهای امامیه بطور دائمی بر ضد سلطان جائر بوده، و مشروعیت نظام سلطنت را نپذیرفته اند. در عصر امام خمینی(ره) رابطه سلطان و فقیه دچار تحول شده، سیر حرکت به طرف متحقق نمودن مضمون روایت ها و حدیث های در مورد وظیفه عملی فقها در قبال حکومت است. این گام، خروج از دیدگاه مشهور فقها در نبود سعی برای برپایی دولت اسلامی، و ترک سیاست تا خروج قائم آل محمد(عج) است.

امام خمینی(ره)، با رد عقیده جدید بودن نظریه ولایت فقیه و نبود وجود بستر تاریخی برای آن، کوشش فقهایی نظیر شهید اول را برای برپایی حکومت اسلامی بر اساس ولایت یادآور می شود، که در بخش دوم کتاب، این نظرها به تفصیل بررسی شده است و بخش اول، اختصاص به تحلیل تاریخی دارد. در بخش دوم، همچنین به تحلیل آرای فقهی امام خمینی(ره) پرداخته شده است. در فصل اول از بخش دوم کتاب، نویسنده به بررسی دیدگاه های فقهی امام خمینی(ره) بویژه از بُعد عملی با استدلال به روایت های شیعه و ضرورت های عصر غیبت پرداخته است.

در بخش دیگری از این بخش اشاره شده که امام خمینی(ره)، اندیشه شاه- سایه خدا، را رد کرد و جهاد برای براندازی سلطنت را شعار خود قرار داد.

در فصل دوم از بخش دوم کتاب، رابطه دین و دولت در نگرش امام خمینی(ره) مورد بررسی قرار گرفته و یادآوری شده که امام(ره) ولی حقیقی را خدا می داند. ایشان رسالت را کامل، و اختصاص دین به عبادت و دوری از دنیا را مطرود می داند؛ زیرا رسول خدا(ص)، خود رئیس دولت بوده است. جداکردن دین از سیاست، انکار خاتمیت و رسالت پیامبر(ص) است، و دین به این معنا عین سیاست است. در اندیشه امام خمینی(ره)، در عصر غیبت، ولایت فقیه علت بقای دولت اسلامی است. نویسنده در بخش های بعدی کتاب، دیدگاه امام خمینی(ره) را راجع به حکومت های دیکتاتوری، دموکراسی و سایر حکومت ها بررسی کرده و تجزیه و تحلیل جامعی ارائه داده است. او می گوید که نظریه نهایی امام(ره) برای شکل عملی حکومت در چارچوب قانون اساسی، تشکیل جمهوری اسلامی است؛ که در چارچوب قانون اساسی مدون در ایران، فقیه بر آن حاکمیت دارد و در این حکومت، رابطه مردم و حاکم و دولت، در چارچوب قانون، مدون است.

TMK

۳۸۳- السلطه في الاسلام: العقل الفقهي السلفي بين النص والتاريخ

عبدالجواد یاسین. الطبعة الاولى: بیروت، المركز الثقافي العربي، ۱۹۹۸. ۳۴۹ ص.

مقدمه و سه فصل، اجزای این کتاب را تشکیل می دهند. نویسنده در مقدمه تکلیف متون دینی را از تاریخ (اسلام) جدا می کند، و حجیت را تنها صفت نصوص اسلامی می داند. عرفی گرایان به شدت سعی دارند بین متون اسلامی و تاریخ اسلام خلط نمایند. فصل اول به فهم متون دینی از دیدگاه شیعه، معتزله و ابن حزم می پردازد. فهم از متون نیز بطور دقیق مانند متون دینی نیست، چرا که با مسائلی مثل محدودیت های تاریخی آمیخته می شود. به نظر نویسنده بین خود نصوص و مسائلی مانند اجماع و قیاس و قول صحابی (که به تاریخ آمیخته است)، باید تمایز قایل شد.

فصل دوم به «قرائت تأویل سیاسی از قرآن» می پردازد. هرچند در قرآن بحثی از امامت (شیعی) مطرح نشده، ولی علی(ع) اولین کسی بود که از آیه های قرآنی برای ولایت خود استدلال نمود. نظریه سیاسی شیعه بر «نص»، و نظریه سیاسی اهل سنت بر «اجماع» تکیه دارد.

فصل سوم به سنت اختصاص دارد، و «سلطه نص» را با «نص سلطه» مقایسه می کند. از آنجا که در قرآن و روایت ها تصریحی راجع به نظام حکومتی اسلام و شکل آن وجود ندارد، اختلاف نظر بزرگی بین شیعه و اهل سنت در این زمینه

بوجود آمده است. بنابراین معضل قدرت سیاسی در اسلام به معضل فهم از نصوص بازمی‌گردد. مفهومی که شیعه از «سنت» اراده می‌کند، مانند مراد اهل سنت نیست. این اختلاف‌ها در طول تاریخ امویان و عباسیان گسترش یافت.

ک-٤٣٨٤

۳۸۴- سنت و سیاست در اسلام

همایون همتی. چاپ اول: تهران، آوای نور، ۱۳۷۳. ۱۲۴ ص

در بحث‌های مقدماتی کتاب، دو بحث اصلی وجود دارد: جاودانگی و جهان‌شمولی اسلام، و راز جهان‌شمولی این دین. «حکومت اسلامی و ضرورت تشکیل آن از دیدگاه اسلام»، عنوان اولین قسمت از این کتاب است، که نویسنده در آن ابتدا به دلیل‌های قرآنی می‌پردازد و می‌گوید عمل به برخی از آیه‌های قرآنی، بدون تشکیل حکومت غیرممکن است. سنت پیامبر اکرم (ص) از نظر قولی و عملی، رهنمون بر وجود تشکیل حکومت است. علاوه بر اینها می‌توان به دلیل‌های عقلی اشاره کرد، که خود شامل دو بحث است: سیره عقلا و لزوم اجرای کامل اسلام.

در کارگزاران حکومت اسلامی، شرایطی مثل تقوا، ساده‌زیستی، اخلاص و قاطعیت وجود دارد. عنوان بخش دیگر کتاب، «سیاست خارجی و روابط بین‌الملل در اسلام» است. رسالت جهانی پیامبر (ص)، تبلیغ و گسترش اسلام، مبارزه با ظلم و استکبار، دوستی با کفار در حال اضطرار و تقیه، پیمان‌همکاری و نبود تعرض با کفار و ایجاد وحدت بین مسلمان‌ها بوده است. نویسنده، در آخر توصیه‌هایی به مسئولان دیپلماسی ارائه می‌کند.

ک-٤٣٨٥

۳۸۵- سه مقاله

اسماعیل صدر محلاتی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱. ۲۰۷ ص.

کتاب حاضر از سه مقاله تشکیل شده است: «چرا تقلید می‌کنیم؟»، «چیستی حکومت اسلامی» و «پرتوی انسانیت». بر اساس مقاله دوم، هدف حکومت اسلامی، برقراری عدالت و حق است. حکومت، مسأله‌ای ذهنی نیست، و به هر حال این مردم هستند که باید آن را بپذیرند. دیگر بحث‌های نویسنده در این مقاله، بررسی شخصیت امام خمینی، حقوق متقابل حاکم و مردم و خصوصیت‌های انقلاب اسلامی ایران است.

ک-٤٣٨٦

۳۸۶- سه مقاله

حمید عنایت.

این کتاب که هیچ‌گونه مشخصات کتابشناختی ندارد به مبحث آزادی و نسبت دین و دنیا می‌پردازد. مقاله اول، «دقتی در معنای آزادی» عنوان دارد. هرچند آزادی در غرب صد معنا پیدا کرده است، ولی دو معنای مهم آن، آزادی مثبت و آزادی منفی می‌باشد. آزادی منفی یعنی رها بودن انسان از قیدها، و آزادی مثبت یعنی توانایی انسان در کار کردن و زیستن به فرمان و خرد خویش. در اسلام (و حتی نزد مسلمین)، بطور معمول آزادی به معنای آزادی منفی به کار می‌رود. به طور مثال «حر» یعنی کسی که عبد نیست، و از عبودیت رها است. روزنتال می‌گوید در غرب بر خلاف اسلام، «حریت» و «اختیار» یک معنا

داشت. مقاله دوم نیز به «مفهوم مثبت آزادی» اختصاص دارد. معنای منفی آزادی به خودی خود باعث سعادت نمی شود، و به همین دلیل، جهان کنونی معنای مثبت آن را مد نظر قرار داده است.

مقاله سوم به بحث مهم «دین و دنیا» و نسبت آنها می پردازد. از یک قرن و نیم پیش سعی بر آن بوده که به جای یافتن علت های ناتوانی مسلمانان، و علت های برتری غرب را بشناسند. عبدالرازق در ۱۹۲۵ لزوم جدایی دین از سیاست را مطرح کرد و گفت اسلام قصد واژگونی حکومت های دیگر را ندارد. سیدجمال در رساله *حقیقت مذهب نیچری و بیان حال نیچریان* سه شرط برای عروج به مدارج کمال برمی شمارد: ضرورت پاک بودن لوح عقول مردم از خرافات، ضرورت بزرگداشت شخصیت انسان و ضرورت استوار کردن ایمان دینی بر پایه عقل و دین. به عقیده او مذهب پروتستان در دو شرط اخیر با اسلام شباهت دارد و لوتر به اسلام اقتدا کرده است. میرزا آقاخان کرمانی نیز در رساله *سه مکتوب* از لوتر در کنار مردانی مثل کاوه آهنگر و فریدون و پتر کبیر نام می برد. به عقیده رودنسون اعتقاد شرقیان به قضا و قدر بیشتر معلول بی نصیبی ایشان از حقوق و آزادی های سیاسی بوده، نه حاصل معتقدات دینی. به عقیده او اسلام به بازرگانی اهمیت زیاد داده است. در مقابل مصطفی السباعی بر آن است که اسلام را به سوسیالیسم نزدیک کند. ماکسیم رودنسون بر آن است که عقاید وبر، راجع به اسلام را نقد کند. به نظر او اسلام به اندازه دین پروتستان به تعقل بها داده است. به تحلیل او باید به عامل معنوی (غفلت دانشمندان از رسالت اجتماعی خود و سازگاری با قدرت زمانه) و عامل مادی (نبودن منابع کافی آب و نبود کشاورزی پیشرفته) نیز اشاره کرد.

ک TM

۳۸۷- سیاست از دیدگاه اسلام (ج ۱)

سیدمحمد شیرازی. ترجمه عبدالصاحب یادگاری و (سیدمحمدباقر فالی). چاپ اول: قم،

کانون نشر اندیشه های اسلامی، ۱۳۶۱. ۳۵۳ ص.

این کتاب به زبان عربی تحت عنوان *الفقه، السیاسة نگارش یافته و فصل بندی خاصی ندارد*. در کتاب اشاره شده که حکومت سه عنصر دارد: انسان، نظام و زمین. جوامع کوچک ممکن است از حکومت بی نیاز باشند؛ ولی سازمان های حکومتی معاصر، پیچیدگی های خاصی دارند:

۱- در برگرفتن قومیت های متفاوت،

۲- پیشرفت دانش و صنعت،

۳- تحوّل پیوسته جوامع بشری.

نویسنده می گوید دخالت دولت در امور شخصی مردم ممنوع است و در اسلام، دیکتاتوری وجود ندارد. او می افزاید که پیامبران، خود سیاستمدار بوده اند و سیاست با جامعه شناسی مرتبط است، چرا که سیاست یکی از انواع روابط اجتماعی است. به عقیده او، اسرائیل برای از بین بردن آگاهی سیاسی تأسیس شده است.

به نوشته کتاب، سیاست دو حوزه دارد: داخلی و خارجی. مراد از دولت، یا قوه مجریه است، یا تمام تشکیلات حکومتی و یا امت. دولت ها به وسیله عواملی مثل دین، استعمار و عوامل فرهنگی، به دخالت در امور دیگر کشورها اقدام می کنند. عناصر مهم در مدیریت سیاسی عبارت اند از: حکومت، احزاب سیاسی و گروه های فشار و توده مردم. نویسنده در ضمن این بحث ها، به نقد مارکسیسم نیز می پردازد.

امت ها از عناصر مادی و معنوی تشکیل می شوند. مبانی پنجگانه قدرت دولت، بدین ترتیب است:

۱- تبدیل مرزهای منطقه ای به مرزهای دولتی،

۲- تبدیل قوانین منطقه ای به قوانین عام،

۳- گسترش قدرت اقتصادی واحدهای کوچک،

۴- تبدیل جوامع سنتی به جامعه های بزرگ،

۵- توسعه شبکه اداری.

به گفته نویسنده، دو نظریه مهم در بخش منبع قدرت وجود دارد: خدا و مردم. طبیعت قدرت، طغیان است. سه نوع کنترل برای قدرت متصور است: دینی، دموکراتیک و کمونیستی. کنترل دینی بر دو عامل تکیه دارد:

۱- کنترل درونی از راه تهذیب روح و روان،

۲- عامل برونی از راه قوانین امریه معروف و نهی ازمنکر (رقابت اجتماعی) و شورا.

به نظر شیرازی، شرایط پیشرفت گروه ها عبارت است از: آرامی و تعادل، بردباری، شناخت مردم، قدرت، فکر متکامل، اراده فولادین، انضباط، چاره جویی، برنامه ریزی سالم، حداکثر استفاده از فرصت، تواضع، استقبال از انتقاد و انسان واقعی. در بخش دیگری از کتاب آمده که قدرت، ممکن است متمرکز یا غیرمتمرکز باشد؛ و گاهی به وسیله سلطه جویی، شخصیت یا اعتبار، تحقق می یابد. دولت، بزرگترین سازمان سیاسی است. شیرازی در انتها رابطه سه قوه را بررسی می نماید.

۳۸۸- سیاست از دیدگاه اسلام (ج ۲)

سیدمحمد شیرازی. ترجمه محمدباقر فالی. چاپ اول: قم، کانون نشر اندیشه های اسلامی،

۱۳۶۱. ۴۱۰ ص.

در این کتاب، که جلد دوم از این سری بحث ها است، به مسئولیت های دولت اشاره شده که عبارت است از: اجرای قانون، حقوق بشر، عدالت، ایجاد رفاه، حسن تدبیر و بالاخره مراعات نظم. قوه مقننه باید مستقل باشد. دموکراسی مشورتی، بهترین سیستم حکومت است. البته، دموکراسی ممکن است شکل کاذب داشته باشد. جنگ های اسلامی، شکل دفاعی داشت. در قسمت دیگری از کتاب آمده که دولت، مکلف به تنظیم اقتصاد مردم است. اگر حزب مقدمه اهوای شخصی باشد، تشکیل آن حرام است، ولی اگر در راستای احکام الهی باشد، نه تنها جایز، بلکه واجب تعیینی است. نظام تک حزبی باطل است. حزب ممکن است آفت هایی از قبیل محدودیت فکری به همراه داشته باشد. احزاب ممکن است علنی یا سری، موقت یا همیشگی، شخصی یا غیرشخصی باشند. انسان در عقیده خود آزاد است. آزادی ممکن است در حوزه قلم، اجتماعات، اعتصابات و شغل تجلی پیدا کند.

به گفته کتاب، تشکیل حکومت اسلامی واجب است، چرا که اقتدا به پیامبر(ص) است. اجرای احکام همه جانبه دین، متوقف بر تشکیل حکومت است. حاکم اسلامی، شرایط ویژه ای دارد. اگر مرجع تقلید عضو شورای رهبری نباشد، مردم در تقلید از مرجع خود یا رهبر حکومت سردرگم می شوند. ما تقلید از مرجع خودش را برتری می دهیم. رأی شورای فقهی مراجع، بر رأی مرجع تقلید انسان ترجیح دارد، چون امام(ع) فرموده اند: به آنچه در میان اصحاب خود مشهور شده است، عمل کن.

رئیس اعلائی دولت اسلامی، فقیه جامع الشرائط است، خواه به صورت فردی یا شورایی. امکان تعیین رئیس حکومت، بستگی به بیعت ندارد؛ چون بیعت تنها نوعی اظهار اطاعت است و در رهبر اسلامی، شرایطی مثل اجتهاد و زهد وجود دارد. اقلیت ها در کشور اسلامی از آزادی برخوردارند.

TMK

۳۸۹- سیاست خارجی پیامبر(ص)

سعید جلیلی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴. ۱۴۲ ص.

مقدمه، چهار فصل و نتیجه، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول، «جغرافیای سیاسی جهان در عصر پیامبر» و وضعیت دولت های ایران و قبایل شبه جزیره عربستان را بررسی می کند. بر اساس فصل بعد، مبانی و اصول سیاست خارجی نبی اکرم(ص) عبارت است از: توحید، ولاء، نفی سبیل، عدالت، برقراری ارتباط، وفای به عهد و تراحم اصول. بر اساس اصل اخیر، قاعده نفی سبیل، ادله اولیه را از نظر عقل تخصیص می زند.

فصل سوم، «ساختار تصمیم گیری پیامبر» را بر اساس سه عامل باورهای فکری، وحی و مشورت بررسی می کند. فصل بعد، «استراتژی های پیامبر» را موارد زیر می داند: استراتژی دعوت (تقدم دعوت بر جنگ، قاطعیت، انعطاف پذیری، استفاده مشترک، مذاکره و دیپلماسی، استفاده از حمایت های قوی، استفاده از عوامل اقتصادی و استفاده از عوامل سیاسی)، راهبرد جنگ (با در نظر گرفتن اصول نظامی، ایمان، دیپلماسی فعال در حین جنگ، ملاحظات سیاسی، ابتکار عمل و تأثیر عوامل اقتصادی)، و بالاخره راهبرد صلح. یکی از راه های پیامبر(ص) برای رسیدن به صلح، تهدید کردن دشمن به جنگ بود. صلح، بطور معمول برکات زیادی دربردارد، اما بطور اصولی جنگ و صلح هیچ کدام برای پیامبر(ص) هدف نبود، بلکه نوعی،

استراتژی برای رسیدن به هدف محسوب می‌شد. استراتژی‌های وی، همواره از دو عنصر قابلیت انعطاف، و قاطعیت برخوردار بود.

ک. TM

۳۹۰- سیاست خارجی پیامبر اسلام(ص)

سیدغضنفرعلی جعفری فائزی پهلایه ای. چاپ اول: قم، زائر، ۱۳۷۸. ۳۲۷ ص.

مقدمه و نه فصل، ساختار کتاب مزبور را تشکیل می‌دهند. فصل اول با عنوان «مبانی سیاست خارجی اسلام»، چهار اصل در سیاست خارجی اسلام را مطرح می‌کند: اصل ارتباط مسالمت آمیز با جهان، حفظ درالاسلام، دعوت و نفي سیل. فصل دوم، «رسالت جهانی اسلام» را با توجه به اصل همزیستی و صلح با کفار به بحث می‌گذارد. اسلام به عنوان یک آرمان در پی زدودن کفر از صحنه گیتی است، ولی بر اساس اصل واقع گرایی، وجود کفار را در صحنه بین الملل می‌پذیرد؛ علاوه بر آن که صلح بهترین شیوه اصلاح کفار به شمار می‌رود، «روح سیاسی در اسلام»، عنوان فصل بعد است. و عملکرد مسلمانان را توضیح می‌دهد. فصل چهارم با رویکردی تاریخی، «هجرت رسول خدا به مدینه و آغاز سیاست اسلامی» را بررسی می‌کند. بر اساس فصل بعد، «اصل حاکم در روابط خارجی اسلام»، صلح و پاسداری از تعهدات بین المللی است، نه دین شمشیر! فصل ششم به «اصل صلح در روابط خارجی و جریان بنی قریظه»، و فصل هفتم به «اوضاع سیاسی جهان معاصر پیامبر اسلام» اختصاص دارد. اقدامات پیامبر عبارت است از: تأسیس مسجد النبی، تشکیل بازار، تعیین حدود مرزی حکومت مدینه و سرشماری مسلمانان. فصل بعد، «سیاست خارجی پیامبر اسلام» را در مسائلی مانند ارسال نامه به سران کشورها و قبایل، مباحله و جزیه بررسی می‌کند. «مسأله مرزهای جغرافیایی و اهمیت آن در موضوع سیاست خارجی»، موضوع آخرین فصل این کتاب است. اسلام به مرزهای اعتباری محدود نمی‌شود، هر چند امروزه باید مرزهای جغرافیایی را به عنوان ضرورتی گذرا بپذیریم.

ک. TM

۳۹۱- السیاسة الخارجیة للدولة الاسلامیة

عثمان عبد عثمان. الطبعة الاولى: بیروت، الهلال، ۱۹۹۴. ۲۸۴.

عنوان فرعی کتاب عبارت است از «والاستراتيجية العليا في ادارة الصراع الدولي كما حدد مبادئهما الرسول محمد - صلي الله عليه وسلم». کتاب حاضر که نتیجه تدریس و پژوهش عثمان در سالهای فروپاشی شوروی است، از مقدمه و عنوان‌های متعددی تشکیل می‌شود. نویسنده با تعریف استراتژی و تاکتیک، نوعی از راهبرد را «استراتژی محمدی» می‌نامد. بر این اساس، جنگ در موارد خاصی تجویز می‌شود تا انسان‌ها و اراضی از قیود شرک خارج گردند. برخی از عناصر این راهبرد عبارتند از: پایداری نسبت به عهود و اصل دعوت و عدالت.

عثمان در بخش‌های بعدی به مقایسه استراتژی محمدی با استراتژی شوروی، آمریکا و اسرائیل و غیر آنها می‌پردازد. گسترش دعوت اسلام از اساس با گسترش صهیونیسم تفاوت دارد. شورا و دموکراسی، معیار حقانیت و مشروعیت حکومت اسلامی است. استراتژی اسلام بر نبود تجسس و حرمت شؤون شخصی مبتنی می‌باشد.

ک. TM

۳۹۲- سیاست در اسلام

ابوالفضل عزّتی. تهران، هدی، ۱۳۶۱. ۳۵۱ ص.

این کتاب، مقدمه، سه بخش و هفده فصل دارد. کتاب حاضر، در حقیقت تصحیح شده کتاب فلسفه سیاسی اسلام است، که در سال ۱۳۵۸ چاپ شده است.

نویسنده، ابتدا در فصل اول به علت های نبود توجه به حقوق و فلسفه سیاسی اسلام می پردازد و به عواملی مثل تغلب و استعمار اشاره می کند. در فصل بعد، به وضع سیاسی جهان اسلام در زمان معاصر می پردازد. به گفته نویسنده، سیاست در غرب، برای کسب قدرت است. ویژگی های مهم استعمار جدید عبارت است از: پیچیده بودن، چند بعدی بودن، بین المللی بودن و غیرمستقیم عمل کردن.

عزّتی، معتقد است سیاست به عنوان علم و معرفتی مستقل از معارف اسلامی مطرح است. فقه و فلسفه سیاسی اسلام، در آینده شکوفاتر خواهد شد. به اعتقاد نویسنده، منابع سیاست عبارت است از: خدا، طبیعت، مردم، شرایط اجتماعی و اقتصادی و در نهایت اخلاق. او می گوید نظام سیاسی اسلام، دچار تحریف شده است. عزّتی، در فصل هشتم به بررسی مختصری از تاریخ سیر و رشد مسئله جهاد و امت، به منظور روشن کردن وضع نظام سیاسی و حکومتی اسلام می پردازد. «بعضی مکاتب حقوق و فلسفه سیاسی اسلام»، عنوان فصل نهم کتاب است، که در آن اشاره شده گروهی از متفکران اسلامی حقوق سیاسی اسلام را به عنوان فلسفه سیاسی مورد توجه قرار داده اند.

نویسنده در بخش سوم کتاب، سیاست در اسلام را با سیاست در ادیان و مکاتب دیگر مقایسه می کند. او به این منظور، ابتدا سیاست را در اسلام و مسیحیت، با هم مقایسه می کند. فصل سیزدهم، به مقایسه ای بین نظام سیاسی و حکومتی اسلام با بعضی از مکاتب سیاسی دیگر می پردازد. نظام سیاسی غرب در این فصل، به عنوان یک کل در نظر گرفته شده است. نویسنده می گوید منابع قدرت عبارت اند از: خدا، طبیعت بشر، خود مردم، فرد یا گروه خاص و اخلاق. به گفته عزّتی، اسلام تنها دینی است که نامش شخصی نیست.

به گفته او، حکومت سه رکن دارد: سرزمین، قدرت و ملت. در اسلام حاکم مسئولیت دارد، نه سلطه؛ و جامعه و امت، مقدم بر دولت و حکومت است. به بیان دیگر، جامعه، اصالت دارد و دولت و حکومت، اعتباری هستند. امت، سازنده دولت است. در ضمیمه کتاب، قانون اساسی عصر نبوی آورده شده است.

ک- TM

۳۹۳- السیاسة الشرعية، او نظام الدولة الإسلامية في الشؤون الدستورية

والخارجية والمالية

عبدالوهاب خلاّف. الطبعة الخامسة: بيروت، الرسالة، ۱۴۱۳ ق. ۱۴۶ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و پنج عنوان تشکیل می شود. خلاّف در مقدمه، «سیاست شرعی» را مبتنی بر کتاب و سنت و اجتهاد می داند، و ملاک احکام شرعی را مصلحت معرفی می کند. عنوان اول به این مطلب می پردازد که اسلام دربرگیرنده سیاست عادلانه است. «سیاست شرعی و قانونی»، عنوان دومین بحث کتاب می باشد. اسلام، ریاست جامعه را متعلق به قریش نمی داند، و در مقابل؛ حقوق والی و مردم، بیعت و شورا، آزادی های فردی و اجتماعی (آزادی فردی، آزادی مسکن، آزادی مالکیت، آزادی عقیده، آزادی بیان و آزادی تعلیم) و برابری بین مردم را پاس می دارد. خلاّف، بحث سوم خود را به «قوای

سه گانه» اختصاص می دهد، و در بحث قوه مجریه، بحث خلافت، وجوب نصب و شرایط خلیفه را به بحث می کشد. خلیفه، قدرت خود را از جانب امت کسب می کند.

«سیاست خارجی و شرعی»، عنوان چهارم کتاب است. دول مدرن به روابط با یکدیگر نیاز دارند، و اصل در این روابط با کشورهای دیگر، صلح می باشد. برخی بر اساس آیه ها و احکام جهاد و امان موقت، بین دارالاسلام و دارالکفر، جنگ دائمی می بینند. آنها توجه ندارند که جنگ در اسلام حالت استثنایی است، و شکل دفاعی دارد. علاوه بر آن اسلام، شکنجه و حمله و مثله کردن و مانند آنها را در جنگ نیز نهی کرده است. «سیاست مالی و شرعی»، آخرین عنوان کتاب می باشد، و به مواردی مانند زکات، جزیه و مالیات ها می پردازد.

ک. TM

۳۹۴- السیاسة من واقع الاسلام

السیدصادق شیرازی. الطبعة الثانية، ۱۴۰۱ ق. ۴۱۴ ص.

این کتاب که از سیاست اسلامی به معنای عام بحث می کند، از یک مقدمه و چند عنوان اصلی تشکیل شده است. به نظر نویسنده تفاوت زیادی بین سیاست اسلام و سیاست امروزی (سیاست قدرت های بزرگ) وجود دارد. شیرازی در عنوان «سیاست حکیمانه رسول الله (ص)» از سیاست پایداری، سیاست شجاعت، سیاست عفو، سیاست وفا و سیاست بخشش او بحث می کند و شواهد تاریخی ارائه می نماید. به همین ترتیب در عنوان بعد «سیاست حکیمانه علی (ع)» را با استشهاد تاریخی توضیح می دهد.

از دیگر عنوان های کتاب می توان به سیاست اقتصادی، سیاست بهداشتی، سیاست فرهنگی، سیاست اسلام در کاهش جرایم، سیاست اسلام در عمران و امنیت اجتماعی نام برد.

صادق شیرازی در بحث از «سیاست آزادی» می گوید اسلام به انسان آزادی کامل عطا کرده، به شرطی که به آزادی دیگران لطمه نرساند. او در بحث «سیاست اسلام در روابط بین الملل» به این نکته اشاره می کند که این دین الهی بر روابط دیپلماتیک و روابط حسنه با دول کافری که حاضر به همزیستی مسالمت آمیز هستند، تأکید دارد. مهم ترین اصول سیاست خارجی اسلام عبارت است از: ارایه اسلام، گسترش عدالت، نجات مستضعفان، صلح طلبی، علو اسلام، وحدت مسلمین و ولایت فقیه عادل. نویسنده در پایان به نامه های سیاسی امیرالمؤمنین (ع) و نقش علمای شیعه در سیاست، اشاره هایی دارد.

ک. TM

۳۹۵- سیاست و اجتماع در صحیفه سجّادیه

محمدتقی رهبر. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶. ۱۷۱ ص.

نویسنده، در مقدمه طولانی ۳۳ صفحه ای خود، که بصورت عمده، با استناد به بحارالانوار به رشته تحریر درآمده، می گوید امام (ع) اخلاقی زاهدانه و سیاستی دنیا زدا داشته است؛ اما در همین حال، با وجود اختناق شدید، هرگز از مواضع منفی خود علیه نظامهای زمانه عدول ننمودند.

«بحث های اجتماعی - سیاسی»، اولین عنوان کتاب است، که در آن اشاره شده خاندان پیامبر (ص)، اسوه انسان کامل هستند. امام (ع) در مقابل دوستان و دشمنان، مواضع معقولی برگزیده است.

بنا به نوشته کتاب، دعای بیستم صحیفه سجّادیه، مربوط به فرمانروایی، امت و قانون است و سه مطلب را مد نظر دارد:

- اطاعت مداوم از خدا و رهبران حق،

- پیوند و ملازمت با جماعت و امت،

- نفی و طرد اهل بدعت.

دعای چهل و ششم، درباره سنن خداوندی و سرنوشت تجاوزپیشگان است. خداوند به گنهکاران مهلت می دهد و آنها را آزمایش می کند.

عنوان بعد کتاب، «مسایلی از ولایت و حکومت در صحیفه» است، که در آن آمده شیطان و سلطان دو همزادند. در بحث «امامت در صحیفه»، چند موضوع مطرح می گردد: امامت، پیروان ائمه، غاصبان و مدعیان، بدعت های ناشی از حکومت ها و برائت از دشمنان رهبران حق. ولایت و برائت، دو رکن مکتب امامت هستند. نویسنده در بحث «روابط اجتماعی»، معتقد است ملاک روابط باید پیوند مکتبی باشد، نه روابط فامیلی. به نظر نویسنده، یکی دیگر از مسایل مطرح شده در صحیفه، دیدگاه های امام(ع) در خصوص ظالم و مظلوم است. هدف امام، گسترش عدالت و رفع فتنه و اختلاف بود.

TMک

۳۹۶- السیاسة والاقتصاد فی التفكير الاسلامی

احمد شلبي. الطبعة الثانية: القاهرة، مكتبة النهضة المصرية، ۱۹۶۷. ۳۱۸ ص.

عنوان فرعی کتاب، «مع دراسة علمية مؤيدة بالوثائق عن الاشتراكية العربية في الميزان الاسلامي» است. کتاب حاضر بر اساس عنوان آن، به دو بخش «اسلام و سیاست» و «اسلام و اقتصاد» تقسیم می شود. بر اساس بخش اول، حکومت امری ضروری در اسلام است، و این دین الهی به سیاست و حکومت عنایت دارد. نویسنده در توضیح نظام خلافت، وارد بحث القاب خلیفه، شروط او، شرط قرشی بودن و نقش اهل حلوعقد می شود. در واقع چون مردم نمی توانند همه امور سیاسی و اجتماعی خود را انجام دهند، آنها را بر اساس اصل بیعت و شورا به وکیل خود (خلیفه) واگذار می نمایند. به نظر محمود شلتوت، محدود کردن «اولی الامر» به حکام و فقها، به معنای نادیده گرفتن اصل شورا است.

خلیفه، فردی عادی است و مشروعیت خود را از مردم کسب می کند. او حکومت مطلق ندارد، چرا که موظف است در امور مباح به رأی مردم (بر اساس اصل مشورت) رجوع نماید. «امام» نزد شیعه، اختیاراتی به مراتب وسیع تر از «خلیفه» نزد اهل سنت دارد. همان گونه که ماوردی می گوید، وظایف خلیفه عبارت است از: حفظ دین، اجرای احکام، امنیت داخلی، حفظ مرزها، دعوت به اسلام، جمع آوری صدقات و واجبات مالی، دادن هدایا، کمک گرفتن از افراد شایسته، اقامه حدود و پی گیری شخصی امور. شلبي پس از برشمردن راه های کنار گذاردن هیأت حاکمه، حکومت اسلامی را با دموکراسی و تئوکراسی و دیکتاتوری مقایسه می کند. تفاوت اسلام با دموکراسی این است که ارزش های الهی در حکومت اسلامی همواره باید رعایت شود. بقیه بحث های این بخش به مروری تاریخی بر مسأله خلافت؛ و تشریح مقام ولایتعهدی، وزارت، امارت و کتابت اختصاص دارد.

TMک

۳۹۷- سیاست و دیانت: مقایسه سیاست اسلام و سیاست استعمار

عبدالحسین نجفی. چاپ اول: قم، عصر ظهور. ۳۲۰ ص.

پیشگفتار که در سال ۱۳۷۷ نگارش یافته علت های عقب ماندگی مسلمانان را نبود حضور در صحنه های اجتماعی معرفی می کند. مقدمه کتاب نیز به اصل ارتباط سیاست و دیانت می پردازد.

کتاب دارای هشت فصل است. در فصل اول، «نغمه جدایی دین از سیاست» به عنوان یکی از توطئه های دشمنان بررسی می شود. فصل بعد تحت عنوان «مصادیق سیاست در اسلام» به سیاست اجتماعات، سیاست اخلاقی، سیاست اجتماعی و سیاست نظامی در اسلام می پردازد. وی به اصول هجرت و غافلگیری نیز اشاره هایی دارد.

فصل سوم «سیاست در سیره انبیا و اولیا» نام دارد. در این فصل نسبت به حرکت اصلاحی ابراهیم (ع) و امام حسین (ع) و همچنین اصول سیاست در قرآن اشاره هایی دیده می شود. نویسنده در فصل بعد به ارتباط «سیاست و علما» در حرکت های اصلاحی سیدجمال، تحریم تنباکو، مدرس، کاشانی و امام خمینی می پردازد.

فصل پنجم، «ارکان سیاست در اسلام» را تقوا، خلوص، توکل و مسایلی مثل ارتباط قوانین ثابت و متغیر معرفی می کند. نجفی در فصل بعد به «آثار و علایم سیاست های غیرواقعی» مثل سیاست توسعه طلبی و مداخله استعمار در جهان سوم و مشکلاتی مانند اعتیاد و گرسنگی می پردازد.

فصل هفتم، «ولایت فقیه یا سیاستمدار اسلامی» نام گرفته است. رئیس جمهور و رهبر کار اجرایی انجام می دهند، ولی دوره رئیس جمهور محدود، و دوره رهبر نامحدود (به شرط دارا بودن صفات معتبر) می باشد. فصل بعد به «شناخت چستی استعمار» اختصاص یافته است. نویسنده به مصادیقی همچون مورد بوسنی اشاره می کند. عنوان آخر کتاب، «مقایسه زشتان و زیباییان در قرآن» است.

ک. TM

۳۹۸- السیاسة والسیاسة الدولية

سمیح عاطف الزین. الطبعة الثالثة. بیروت، الشركة العالمية للكتاب، ۱۹۸۷. ۳۵۲ ص.

این کتاب از یک مقدمه و نوزده عنوان تشکیل شده است. نویسنده در مقدمه، سیاست به معنای تخصصی را از سیاست به معنای مکر و حيله جدا می کند. به عقیده او عمل سیاسی کشورها مبتنی بر ارزش ها و عقاید آنها است. به طورمثال عمل سیاسی دولت اسلامی مبتنی بر حق و آگاهی امت اسلامی می باشد.

انسان موجودی است که هم حیات فردی و هم حیات اجتماعی دارد. به عقیده زین، ما باید بین تفکر سیاسی و تفکر در متون سیاسی تمایز قایل شویم. تفکر سیاسی، تفکر راجع به اخبار و وقایع و ارتباط آنها با هم است.

نویسنده در عنوان بعد به تعریف لغوی و اصطلاحی «سیاست» می پردازد، و می گوید در صدر اسلام از واژگانی همچون «رسول»، «امام» و «خلیفه» در این راستا استفاده می شد. ولایت و تشریح از آن خدا است و خلیفه فقط اجرا کننده شرع محسوب می شود. شورا مبتنی بر مصلحت است، نه آرای فردی یا هواهای نفسانی جمع.

زین در عنوان «آگاهی سیاسی» به اهمیت کوشش در پرداختن به امور مسلمین اشاره دارد. وی در عنوان بعد (التجربة السیاسية) می گوید سیاست هم علم است، هم فن و تجربه. او در عنوان های بعد وارد سیاست بین الملل و سیاست امریکا، روسیه، انگلیس، فرانسه و آلمان در صحنه جهانی می شود. اگر مسلمان ها به قدرت عقیده توجه کنند، در مقابل قدرت های جهانی فروتنی نخواهند کرد. امت اسلامی بدون هیچ گونه مسامحه ای باید در مقابل دولت های زورگو، بایستد.

ک. TM

۳۹۹- سیاسیات الاسلام المعاصر: مراجعات و متابعات

رضوان السید. الطبعة الاولى: بیروت، دار الكتاب العربي، ۱۴۱۸ ق. ۳۵۵ ص.

کتاب حاضر از چهار بخش (که چهار مقاله مستقل بوده است)، تشکیل می‌شود. عنوان بخش اول، «چالش‌های سیاسی و فرهنگی در عرصه اسلام معاصر» است. نویسنده به تحلیل نهضت اصلاح از سیدجمال و عبده تا مرصفي و مالک بن نبی می‌پردازد. پس از فروپاشی دولت عثمانی، نظریه جدایی‌دیانت از سیاست و تفکرات ملی‌گرایانه قوت گرفت. در زمان فعلی همه متفکرین اسلامی به نوعی در پی آن هستند که تجدد را تحلیل، و با اندیشه دینی تطبیق نمایند. رضوان السید در این بخش اصطلاح‌هایی مانند «ملت»، «امت» و «وطن» را تفسیر می‌کند و سپس نسبت مفهوم «دارالاسلام» را با نظام بین‌الملل و وضعیت امت عرب می‌سنجد. مسلمان‌ها در قرن اول هجری خواهان وحدت امت، وحدت دارالاسلام و وحدت حاکمیت بودند؛ ولی چون دو امر اخیر محقق نشد، به اولی کفایت کردند. نویسنده در پایان این فصل نگاهی تاریخی به حرکت‌های سیاسی قرن اخیر در ایران دارد، و آن را با کشورهای عربی مقایسه می‌کند. نقطه اشتراک ایرانی‌ها و عرب‌ها در حال حاضر توجه به اصلاح و گسترش افق‌ها برای آینده‌ای بهتر است.

«تفکر اسلامی و حرکت‌های اسلامی معاصر»، عنوان بخش دوم است. رشیدرضا می‌گوید مقید نمودن حکومت به شورا را ما از اسلام و سیره خلفا نگرفته‌ایم؛ چرا که اگر مواجهه ما با غرب نبود، هیچگاه این فکر به ذهن ما نمی‌آمد! فرضیه نویسنده این است که تفکر اصلاحی به شکل تدریجی از اوایل قرن بیستم و با سقوط عثمانی آغاز شد. عبدالسلام فرج بطور اصولی پدیده‌های مدرن را کفر می‌داند. به عقیده سید قطب در کتاب *معالم فی الطریقین*، جوامع غیراسلامی جملگی مظاهر کفرند. اخوان المسلمین در مقابل عرفی‌گرایی، موضع‌گیری کرد. بخش سوم با عنوان «مسائل تفکر اسلامی معاصر» مسأله توسعه جهان غرب، حقوق بشر و اصول شورا و عدالت در اسلام را برمی‌رسد. به عقیده نویسنده اصل شورا در اسلام نشانگر رابطه متون دینی و تاریخ اسلامی می‌باشد، و در متن اسلام وجود داشته است. بخش آخر به بحث یهود و شرق‌شناسی، و نقد نظریه اخلاق پروتستانی ماکس وبر می‌پردازد.

TMK

۴۰۰- سیر تحول حقوق بشر و بررسی تطبیقی آن با حقوق بشر در اسلام

اسماعیل منصوری لاریجانی. چاپ اول: تهران، تابان، ۱۳۷۴. ۴۶۲ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و سه فصل تشکیل می‌شود. فصل اول به «سیر تحول حقوق بشر از آغاز تا کنون» می‌پردازد، و اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر را با هم مقایسه می‌نماید. فصل دوم، بررسی تطبیقی مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر با اصول تفسیری حقوق بشر در اسلام را در چند مورد بررسی می‌کند: بشر مورد خطاب اعلامیه، حقوق و بشر، مبناها و اهداف در نظام حقوقی، منابع حقوقی (کتاب، سنت، اجماع، عقل، قیاس و عرف) و ضمانت اجرایی. مبانی و اهداف حقوق در اسلام عبارت است از زدودن زشتی‌ها (در بعد فردی)، قسط و عدالت (در بعد اجتماعی و قرب به خداوند) (در نظام متعالی آفرینش). ضمانت اجرایی قانون در اسلام را در مسایلی مانند ایمان، امر به معروف و نهی از منکر، جایگاه قدرت در پیکره حکومت اسلامی و مجریان قانون باید جستجو نمود.

بر اساس فصل سوم، «حقوق بشر در اسلام» عبارت است از: حق حیات، حق مسکن، حق آزادی (در ابعاد فلسفی، حقوقی، اجتماعی - سیاسی و عرفانی). حق کار و مالکیت (بر اساس منع اسراف و تبذیر، خمس و زکات، انفاق و اصل لزوم رهبری در تحقق مالکیت اسلامی)، حق برخورداری از عدالت و برابری اجتماعی، حق تربیت و تعلیم، حق دادخواهی، حق جهاد و استقامت، حق ازدواج و تشکیل خانواده، حقوق بیگانگان و حقوق اقلیت‌های مذهبی.

۴۰۱- سیري در اندیشه سياسي عرب

حمید عنایت. چاپ سوم: تهران، سپهر، ۱۳۶۳. ۳۰۹ ص.

موضوع کتاب سیري در اندیشه سياسي عرب، بررسی اندیشه هايي است که زمینه جنبش سياسي ملت هاي عرب را در زمان معاصر فراهم کرده است. پیدايي این اندیشه ها نزدیک به یک قرن و نیم پیش، از زمان حمله ناپلئون به مصر تا زمان جنگ جهانی دوّم بوده، و پژوهش کتاب حاضر، درباره این چارچوب زماني است.

تأکید کتاب، بیشتر بر پیدايي اندیشه ها در حوزه مصر و شام است که از زمان روي کارآمدن عثمانیان، تاریک اندیشي را پیشه کرده بودند. حمله ناپلئون، در بیدار کردن غرور ملي و آرزوي پیشرفت عرب هاي آن حوزه تأثيري بسزا گذاشت و زمینه ساز جدايي مصر از مملکت عثمانی گردید. با بیرون راندن فرانسویان، زمینه ترقي خواهی در جهان عرب دمیده شد. همچنین ضعف و سستی عثمانیان، در تحوّل فکري و اجتماعي جهان عرب عامل مهمی بوده است. به طور کلی، حضور بیگانگان در میان ملت هاي عرب و نیز بحران هاي دروني مملکت عثمانی، مفروض نویسنده برای بیداري ملت هاي عرب است، که زمینه ساز اندیشه ها و نهضت هاي فکري و اجتماعي شده است.

این کتاب در پنج بخش تدوین یافته است:

در بخش اوّل با عنوان «پیش درآمد روزگار نو»، زمینه فکري و اجتماعي و پیشگامی مصر و شام، به تفصیل بررسی شده است.

در بخش دوّم با عنوان «پیروي از تمدن غرب»، واکنش مثبت روشنفکران عرب در برخورد با تمدن غرب بررسی شده است و در این راستا، اندیشه هاي رفاعه رافع الطهطاوي، یعقوب صنوع، شبلي شمیّل و طه حسین بررسی شده است. در بخش سوّم با عنوان «تجدّد فکر دینی»، اندیشه هاي سیدجمال الدین اسدآبادی، محمد عبده، کواکبی، عبدالرازق و مصطفی کامل بررسی شده و به طور کلی برداشت و تفسیر نو از دین، از اصول اندیشه آنان بیان شده است.

عنوان فصل پنجم، «فرجام راه: آیین یگانگی» است. در این فصل، نویسنده بر تأثیر جریان هاي پیروي از تمدن غرب و تجدّد فکر دینی و میهن پرستی بر گرایش جنبش عرب به یگانگی سياسي تأکید دارد و هدف این گرایش را برگشت به زبان و تاریخ و عادات و یادگارهاي مشترک می داند و شکل گیری جنبش هاي عرب را بر این اساس می داند. در این بخش، از اندیشه هاي افرادی نظیر نجیب عازوري، عبدالرحمن البرّاز و ساطع الحصري سخن به میان آمده است. این کتاب، دارای پیوستی از محمدرضا حکیمی است، که درباره سیدجمال الدین و آرای عبدالرازق نگاشته شده است.

۴۰۲- سیري در اندیشه هاي اجتماعي شهید آیت الله مطهري

علي باقي نصرآبادی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامي، ۱۳۷۷.

پیشگفتار، چهار بخش و نتیجه گیری، اجزای این کتاب را تشکیل می دهند. توصیف این کتاب به جهت اهمیت آرای اجتماعي مطهري می باشد. بخش اول، «طرح مسأله و دیدگاه هاي تحقیق» است. در مجموع، مطهري معتقد به تأثیر متقابل فرد و جامعه است و بر نظریه فطرت و مبتنی بودن اندیشه اجتماعي بر تفکر فلسفي پای می فشارد. موضوع بخش بعد، «عوامل مؤثر در تکوین اندیشه اجتماعي استاد مطهري» است. باقی موضوع هابه زندگی، مبانی اندیشه اجتماعي (مثل حیات

جامعه، اصل همبستگی و توجه به نظریه فطرت) و ویژگی های روش شناختی مطهری (روش فلسفی و مقایسه ای) اشاره می کند، و معتقد است مطهری در مقابل چهار جریان عمده ایستادگی کرد: مارکسیسم، ناسیونالیسم، تحجرگرایی و نقاط اجتماعی را بصورت عمده در عرصه تقسیم کار اجتماعی می پذیرد. جامعه از دیدگاه مطهری عبارت است از مجموعه ای از انسان ها که در جبر یک سلسله نیازها و تحت نفوذ یک سلسله عقیده ها و ایده ها و آرمان ها در کنار هم قرار گرفته اند و در یک زندگی مشترک غوطه‌ورند. از آنجا که نظریه جمع گرایی روش شناختی و نظریه فردگرایی روش شناختی با چالش هایی روبه رو است، مطهری به رابطه متقابل فرد و جامعه از زوایای مختلف معتقد می باشد (اصالت جامعه در بعد فرهنگی و معنوی، و نبود استقلال جامعه نسبت به افراد خود). او در رابطه متقابل عینیت (ماده و کار) و ذهنیت (اندیشه) می گوید: شناخت فقط انعکاس ساده ماده عینی در ذهن نیست. وی سپس به بررسی نظریه تکامل می پردازد.

بخش چهارم به «نظریه قشربندي اجتماعي» اختصاص دارد. مطهری در زمینه قطب بندی های اجتماعی، مدل ارگانستی را رد می کند و بین «تفاوت» و «تبعیض»، تمایز قایل می شود. پس جامعه بی طبقه اسلام، جامعه بی تبعیض است، نه جامعه بدون تفاوت.

ک TM

۴۰۳- سیري در مباني اندیشه سياسي اسلام

اسدالله بیات. چاپ اول: تهران، نشر جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۶. ۲۶۶ ص.

این کتاب در زمینه مبانی اندیشه سیاسی اسلام از دیدگاه قرآن، سنت و قواعد فقهی است و هدف اصلی نگارش آن، تبیین همبستگی و همراهی دین و سیاست است. سلسله بحث های کتاب، در چهار بخش تنظیم شده است. بخش نخست، تحلیل و بررسی آیه های سیاسی قرآن است. در این بخش از مفاهیمی چون آزادی، برابری، معاهدات، جنگ و صلح و استیمان، خلافت و امامت سخن گفته می شود. در ضمن نویسنده از بیانات معصومین (ع) و علما نیز بهره می گیرد. در بخش دوم، به روایت ها و سیره نبوی استناد می شود. بخش سوم، بیان قواعد فقهی است؛ و آخرین بخش مروری بر آرا و نظریه های فقه های اسلامی است.

فصل اول کتاب، به بیان خطوط کلی اندیشه اسلامی در قرآن اختصاص دارد. در این فصل، به دو دسته از آیه ها استناد شده است. در دسته اول، آنها که به صورت عام و کلی نظام سیاسی اسلام را مطرح کرده اند. در قسمت دوم، آیه های مطرح شده اند که دایره کوچکتري را در بر می گیرند. و در مورد مبارزه با کفر و استکبار و ایستادگی انبیا در مقابل طاغوت و مواجهه با شرایط سیاسی سخن به میان آمده است.

گفتگو از حکومت، امامت، سیاست و خلافت، از مسایل مهمی هستند که در قرآن بطور مکرر از آنها بحث شده است. نویسنده ضمن تعریف این مفاهیم، آیه های مرتبط با بحث را آورده است. مفهوم کلی آیه های مربوط به حکومت، این است که حکم از طرف خدا و از روی حق و عدالت واقع شود و از هوای نفس و امیال پیروی نگردد. این دید حکومتی و سیاسی اسلام است. حاکم در اسلام، تحت حاکمیت خدا قرار دارد و نقش او نقش جانشینی و نمایندگی است. خلیفه، حاکم اجرایی احکام الهی است و او می تواند این وظیفه را انجام دهد.

امامت، از دیگر مفاهیم سیاسی است. در نظام امامت، امام معصوم (ع) در رأس حکومت است. نویسنده همچنین از جهاد به تفصیل سخن گفته است. برابری، آزادی، استقلال و قراردادهای سیاسی، از جمله دیگر بحث هایی هستند که نویسنده آنها

را به عنوان مبانی اندیشه سیاسی اسلام مطرح کرده است. او در بحث از شرایط حاکم، عدالت، معرفت و فقهت، را شرایط اساسی حاکم برای رهبری جامعه اسلامی می‌داند.

نویسنده در فصل دوم کتاب، به بررسی مبانی اندیشه سیاسی اسلام در سیره و حدیث پرداخته است. او در بخش سیره، به قراردادهای سیاسی که از طرف پیامبر(ص) با گروه‌ها و مخالفان اسلام برقرار گردیده - نظیر مفاد قرارداد صلح حدیبیه - اشاره کرده است. نامه‌ها و مکتوب‌های سیاسی پیامبر(ص) نیز، در این بخش مورد بررسی قرار گرفته است.

نویسنده در فصل سوم کتاب، به بررسی قواعد سیاسی، جهت تبیین مبانی اندیشه سیاسی اسلام می‌پردازد. او سپس از قاعده نفی سبیل و دلیل‌ها و مستندات قاعده، مفاد و پیام قاعده و موارد تطبیق آن سخن گفته است. قاعده غرر، قاعده اعاده بر اثم و عدوان و قاعده نفی ضرر، از دیگر قواعدی است که در کتاب مورد بررسی قرار گرفته است.

۴۰۴- سیري در نهج البلاغه

مرتضي مطهري. چاپ دوم: تهران، صدر، ۱۳۵۴. ۳۳۳ ص.

بخش هاي اين كتاب عبارت است از: «كتابي شگفت»، «الهيأت ماوراءالطبيعه»، «سلوك و عبادت»، «حكومت و عدالت»، «اهل بيت و خلافت»، «موعظه و حكمت» و «دنيا و دنياپرستي». بخش اول به بحث هاي مقدماتي و معرفي نهج البلاغه و گردآورنده آن مي پردازد.

بخش چهارم مسأله حكومت و عدالت در نهج البلاغه را دنبال مي كند. مهم ترين مسایل مطروح در اين بخش چنين است: لزوم يك حكومت مقتدر، حقوق متقابل مردم و حاكم، ارزش و اهميت عدالت، فدا نكردن عدالت به پاي مصلحت، تأكيد بر حقوق مردم و امانتدار بودن حكمران.

بخش پنجم به اهميت اهل بيت و مسأله خلافت مي پردازد و موضع امام علي(ع) در انتقاد از خلفا، و سكوت تلخ او را برسي مي كند. راز سكوت علي(ع) را در وحدت صفوف مسلمين بايد جستجو كرد.

کـ TM

۴۰۵- سيستم حكومت اسلامي

يحيي نوري. چاپ دوم: تهران، فراهاني، ۱۳۴۳. ۱۲۰ ص.

كتاب حاضر از چند بحث تشكيل شده است. اولين عنوان، حكومت را در جامعه هاي بدوي و سپس در جزيره العرب مطرح مي كند. نويسنده در بحث «حكومت در اسلام» ابتدا با اثبات ضرورت وجود حكومت، آنارشيسم را رد مي نمايد. حكومت اسلامي با اتكا به نيروي مردم، كم خرج ترين و نيرومندترين حكومت ها محسوب مي شود، و از امپرياليسم و تئوكراسي متمايز مي باشد. «ويژگي هاي زمامداران» عبارت است از: عدالت، مشورت، تقوا و شايستگي (نه وراثت). نوري، «اهداف حكومت اسلامي» را برابري، عمران و آبادي، نشر و تعميم دعوت و فرهنگ اسلام، نظارت شديد بر سلامت محيط و رشد اخلاقي جامعه، فراهم آوردن امكانات زندگي بهتر و رفاه جامعه و تأمين آزادي و عدالت اجتماعي مي داند. وي سپس از «مسئوليت عموم در به وجود آوردن حكومت سالم» بحث مي كند. «مميزات حكومت اسلامي» عبارت است از: ملاك بودن تفكر (نه نژاد و خون و زبان)، مخالفت با بوروکراسي و تشریفات، كم خرج بودن، هدايت (نه تجارت)، احقاق حق و نفي نيرنگ. نويسنده در پايان جداولي براي مقايسه نظام حكومتي اسلام با ديگر مكاتب طراحي کرده است.

کـ TM

۴۰۶- السيف والسياسة: صراع بين الاسلام النبوي والاسلام الاموي

صالح الورداني. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالجسام، ۱۹۹۶. ۲۰۸ ص.

كتاب حاضر هر چند فصل بندي ندارد، ولي مي توان گفت در مجموع از يك مقدمه و نه مبحث تشكيل مي شود. مقدمه، دربرگيرنده ارايه طرح كلي كتاب و بحث هاي مقدماتي مربوط است.

مبحث اول كتاب به وفات پيامبر(ص) و مسایل جاني آن اختصاص دارد. ورداني در اين بحث خطبه رسول اکرم(ص) در حجة الوداع را تحليل مي كند، و اهميت امامت علي(ع) را به وسيله شواهد تاريخي اثبات مي نمايد. در اين فصل از روايت ها جيش اسامه، ماجرای يوم الخميس و وصيت پيامبر(ص) و نقش عايشه در نقل روايت ها وصيت ايشان، بحث به ميان آمده است.

مبحث دوم به مسأله سقیفه، موضع امام علی(ع) در این ماجرا، دلیل انصار، نقش عمر در سقیفه، علت نبود حضور بسیاری از اصحاب و اعتراف عمر به شورایی و اسلامی نبودن بیعت با ابوبکر می پردازد. مبحث بعد به خلافت عمر، چگونگی به قدرت رسیدن او، موضع امیرالمؤمنین(ع) در مقابل او، موضع عمر در مقابل معاویه، و نظر عمر نسبت به خلافت خود اختصاص دارد.

خلافت عثمان و موضع دوگانه او در مقابل صحابه، در بحث بعد مطرح شده است. وردانی در این مبحث به علت مخالفت ابوذر با عثمان، موضع امام علی(ع) در مقابل عثمان و موضع عثمان در مقابل بنی امیه می پردازد. مبحث پنجم به امامت امام علی(ع) و ویژگی های شخصیتی او اشاره دارد. نویسنده شخصیت علی(ع) را در مقابل معاویه ترسیم می نماید. موضوع فصل بعد، سه جنگ امام علی(ع)، صلح امام حسن(ع) و تحلیل واقعه عاشورا می باشد. جنایت های معاویه، نقش عایشه و تعصب خوارج، عوامل اساسی مخالفت با امام علی(ع) قلمداد شده است.

فصل هفتم بحثی غیرتاریخی است. مبتنی بودن اسلام بر قرآن و اهل بیت(ع)، و موضع ابوبکر و عثمان در جمع قرآن در این فصل مورد کاوش قرار گرفته است. فصل هشتم به بنیان های اسلام اموی می پردازد. اسلام اموی بر مصحف عثمان، صحابه، و روایت ها مجعول تکیه می زند.

فصل نهم بحث های مختلفی را در خود جای می دهد. در این فصل تحلیلی از اسلام پس از پیامبر اسلام(ص) ارایه، و منبع مشروعیت نظام سیاسی اهل سنت با شیعه مقایسه می شود.

همچنین در این فصل شرط فقهت در رییس حکومت اسلامی، ویژگی های خوارج، و علت های پیروزی انقلاب اسلامی ایران به بحث گرفته شده است. خاتمه کتاب به ضرورت بازنگری در تاریخ اسلام و ضرورت تحلیل مجدد آن اختصاص دارد. نویسنده بر این موضوع پافشاری می کند که باید بین تاریخ اسلام و تاریخ مسلمین تفاوت قایل شد.

ک TM

۴۰۷- سیمای حکومت اسلامی

سیدمصطفی مناقب. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۷۲ ص.

کتاب حاضر از پیشگفتار، چهار بخش و خلاصه تشکیل شده است. بخش اول به «بحث های مقدماتی پیرامون حکومت» می پردازد. هر اجتماعی نیاز به حکومت دارد. حکومت در اسلام، تبلور آرمان سیاست ملت هم کیشی است که با سازمان دادن خود به سمت خدا حرکت می کند. منشأ حکومت از دیدگاه اسلام، موضع طبقاتی یا سلطه فردی و گروهی نمی باشد. حکومت اسلامی به استبداد نمی انجامد، چرا که موهبتی الهی است. فقیه عادل در زمان غیبت، عهده دار تشکیل حکومت می باشد.

«سیستم حکومت اسلامی» و «قانون و برنامه حکومت اسلامی»، عنوان های دو بخش بعد هستند. حکومت اسلامی، جنبه ای الهی و جنبه ای مردمی (بر اساس اصل شورا) دارد. برنامه حکومت اسلامی پنج اصل را شامل می شود: انقلاب حقوقی - سیاسی و اداری، انقلاب فکری و عملی، انقلاب تربیتی و اخلاقی، انقلاب اقتصادی و صنعتی و انقلاب تاریخی - جهانی. اهداف حکومت اسلامی عبارت است از: رشد انسان ها، ساختن جامعه نمونه و برقراری حق و از میان بردن باطل. بخش چهارم، «مسایلی مربوط به حکومت اسلامی» را به بحث می گذارد. زنان در حکومت اسلامی دارای حقوقی شبیه مردان هستند.

ک TM

۴۰۸- سیمای حکومتی امام علی(ع)

علی اکبر بابازاده. چاپ اول: قم، انصاریان، ۱۳۷۸. ۵۰۸ ص.

مقدمه و سی و چهار فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. منابع نویسنده قرآن؛ نهج البلاغه، و کتب روایی و تاریخی می باشد. مهم ترین مطالب و عنوان های کتاب عبارت است از: نقش عدالت به عنوان یک تکلیف حکومتی در آرامش ملت ها، قانون مداری علی(ع)، نفی تبعیض در حکومت او، ساده زیستی و کنترل کارگزاران، علی مردتعهد، عمل و منطق، آزادی مردم در اصل بیعت و آزادی عقیده و آزادی بیان، نقش مشورت در حکومت، تواضع و حفظ آبروی مردم، حقوق اقلیت ها و حقوق بازنشستگی آنان، خوشرویی و سخاوت علی، توزیع عادلانه اموال بین مردم، تبلیغ و تشویق و افشای منافقین و شجاعت و جهادگری امام علی(ع).

ک TM

۴۰۹- سیمای زمامداران دادگستر و ستمگر

محمد مهدی رکنی. کوکب، ۱۳۵۸. ۱۳۱ ص.

مهم ترین مطالب این کتاب عبارت است از: حکومت در اسلام و قرآن، حکومت انبیا، قانون، شرایط حاکم، جهاد و ولایت فقیه.

ز ز ز

ش

۴۱۰- شریعت و حکومت

سیدمحمد مهدی موسوی خلخالی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۱۷۵ ص.

یک مقدمه و چهار بخش، تشکیل دهنده بحث های این کتاب هستند. بخش اول با عنوان «پرسش و پاسخ درباره حکومت اسلامی»، به پانزده مسأله مهم در این زمینه می پردازد. اعتبار شرعی حکومت، از جانب خدا است. دین بدون شک در امور کشورداری دخالت دارد. احکام کلی دین بر جزئیات و مصادیق منطبق می شوند، و تشریح در اجرائیات محال نیست (رد نظر مهدی حایری یزدی). رهبری و کالتهی در اسلام پذیرفته نیست.

بخش دوم، «پرسش و پاسخ درباره ولایت فقیه» را مطرح می کند. فقیه در تشخیص موضوع های سیاسی اولویت دارد، و لازمه آن استبداد و تک محوری نیست. ولایت فقیه در اصل ولایت، انتصابی است، و در امکان اجرا، مردمی. فقیه سیاسی در مقام رهبری نه مشرّع است و نه مقنن، بلکه تشخیص دهنده موضوع های احکام و گاهی تغییردهنده آن موضوع ها است. عزل و نصب مردمی در حق رهبر منصوب الهی معنا و مفهوم ندارد. آنچه که هست، مراقبت و نظارت بر بقای شرایط در رهبر است. ولایت فقها نسبت به یکدیگر نسبی است، نه مطلق.

عنوان بخش سوم، «پرسش و پاسخ درباره ولایت فقیه (بحث روایی)» است. خلافت، منصبی الهی است، نه مردمی. اطلاق واژه فقیه بر مجتهدان احکام شرعی، اطلاقی موزون و به جا است. «حوادث واقعه» در حدیث شریف، اعم از حوادث فقهی، قضایی و سیاسی می باشد. بخش آخر به «حل مفهوم جمهوری اسلامی و ولایت فقیه» و نبود تناقض آنها با هم می پردازد.

ک TM

۴۱۱- شش گفتار درباره دین و جامعه

حمید عنایت. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹. ۱۰۶ ص.

کتاب حاضر، شش مقاله از مرحوم عنایت است، که در قالب شش گفتار به اندیشه و فرهنگ ایرانی و اسلامی می پردازد. گفتار اول، «تجدد فکر دینی نزد اهل سنت» نام دارد. به گفته نویسنده، از پایان قرن گذشته، دلتنگی مسلمانان از واماندگی و ناتوانی خویش، همراه با فشار سیاسی و مادی غرب، بتدریج محیطی مساعد برای پرورش اندیشه های ضد دینی به بار آورد. عنایت می گوید تجددخواهی سنتی سه هدف داشت: نخست یگانگی ملت های مسلمان در برابر خطر تسلط سیاسی و

فرهنگی غرب. دوّم پیراستن عقاید مسلمانان از خرافات. سوّم هماهنگ کردن رهنمودهای دین با موازین عقل و مقتضیات جهان نو. او در بررسی عقاید مسلمانان سنی مذهب، از اقبال لاهوری به عنوان برجسته ترین آنها نام می برد و کتاب/حیای فکر دینی در اسلام وی را مورد بررسی قرار می دهد.

گفتار دوّم، «سیاست ایران شناسی» نام دارد. نویسنده، آنچه را که باعث علاقه غربیان به مطالعه در جهان سوّم، آسیا و آفریقا شده است، بطور عمده ناشی از سیاست های استعماری کشورهای غربی در قرن نوزدهم می داند. عنایت در بحث ایران شناسی از دو دسته نام می برد: یکی غربیان و دیگری نویسندگان شوروی سابق.

«اهمیت شناخت انتقادی ارزش های فرهنگی را ندیده گرفته ایم»، عنوان گفتار سوّم است. عنایت بر آن است که آینده فرهنگ ایران به سه عامل وابسته است: نخست نفوذ فرهنگ و تمدن غربی، دوّم میراث فرهنگ ملی، و سوّم روش ما در چگونگی بهره مندی از این دو. عامل نخست بیشترین تأثیر را بر ما داشته و دارد؛ اما بنا به علت هایی در شناخت انتقادی غرب کوتاهی کرده ایم، که علت اصلی آن در خصوصیات تاریخ اجتماعی ما، و بویژه در نیرومند بودن خوی تقلید و تسلیم و ناتوانی ذوق نقد و اجتهاد ما است. این امر، همچنین نتیجه قهری هجوم استعمار غربی به خاور زمین است.

«درست و نادرست در اسلام شناسی»، نام گفتار چهارم کتاب است، که نقدی است بر کتاب/اسلام در ایران اثر ای. پ. پطروشفسکی. ادامه این گفتار، ذکر مطالبی از کتاب/اسلام و ایران و بررسی آن است.

گفتار پنجم، «جمعیت اخوان المسلمین» نام گرفته است. این گفتار نیز، نقدی است بر کتاب جمعیت اخوان المسلمین، اثر ریچارد پ. میچل. به نوشته عنایت، ناکامی اخوان در این بود که هم دولت های عرب، آنها را اذیت می کردند، و هم روشنفکران و ترقّی خواهان از ایشان بد می گفتند. کتاب میچل، با نظر مساعدی که به تاریخ و عقاید اخوان ابراز می کند، شاید سرآغاز آن شود که در داوری هایی که راجع به تاریخ و عقاید اخوان شده، تعادلی پدید آید.

کتاب دین و دولت در ایران، اثر حامد الگار، در گفتار ششم مورد نقد عنایت قرار می گیرد. حامد الگار مطالعه ای دقیق و جستجوگرانه درباره تأثیرات متقابل زمامداران و علما در یکی از دوره های کمتر شناخته شده تاریخ ایران عرضه کرده است. به نظر عنایت، الگار در بررسی اصول شیعه، تنها به بیان تقیه و عزلت گزینی پرداخته، در حالی که از ابعاد دیگر شیعه، بخصوص طغیان و تسلیم ناپذیری در برابر حکام ستمگر، که برگرفته از قیام امام حسین(ع) در برابر یزید است، سخن نمی گوید.

این کتاب با یک بررسی درباره انقلاب مشروطه پایان می گیرد، و این نتیجه قابل تردید از آن گرفته می شود که انقلاب، نقطه اوج یک دوران طولانی مبارزه میان دولت و علما بود. این ادعا، علت های عمیق اجتماعی انقلاب را آشکارا نادیده می گیرد.

TMK

۴۱۲- شکل الحکم الاسلامی و ولایة الفقیه

حزب الدعوة الاسلامیة (الاعلام المرکزی). ۲۱ ص.

کتاب حاضر که مشخصات کتابشناختی ندارد، به موضوع هایی چند درباره شکل حکومت اسلامی و مسأله ولایت فقیه می پردازد. بر این اساس حکومت اسلامی، رعایت شؤون امت در حدود شریعت اسلامی (بیان احکام، قوانین، اجرای احکام و قضاوت) است. حکومت اسلامی دو شکل دارد: شکل الهی (یا حکومت معصومین)، و شکل انتخابی (در زمان غیبت امام معصوم). برخی، فقاقت را از شرایط حاکم اسلامی نمی دانند. به هر حال با وجود اصل شورا، حاکم اسلامی به دیکتاتوری

گرایش پیدا نمی‌کند. ولایت حاکم اسلامی دو محدوده دارد: مصالح اجتماعی و احکام شرعی. عملکرد حزبی حزب الدعوة، بر اساس قبول اصل ولایت فقیه است، که تحت اشراف او در صحنه اجتماع گام برمی‌دارد.

ک- TM

۴۱۳- شناخت امپریالیسم و دیدگاه اسلام

حاتم قادری. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات اسلامی، ۱۳۶۳. ۱۳۳ ص.

کتاب از مقدمه و سه فصل تشکیل شده است. فصل اول به «امپریالیسم در ادبیات مارکسی - لنینی»، و فصل دوم به امپریالیسم تاریخی می‌پردازد. موضوع فصل آخر، «شناخت امپریالیسم از دیدگاه اسلام» است. امپریالیسم سنتی پاره‌ای از امپریالیسم تاریخی است. همان‌گونه که امپریالیسم تاریخی، چیزی جز تحریکات شیطان‌گزینش‌های نفس‌نمی‌باشد. نویسنده در اینجا آیه‌هایی از قرآن کریم راجع به شیطان و نفس را یادآور می‌شود. آزادی با برابری، و قرارداد اجتماعی (و قانون) با قدرت، تعارض بنیادین دارند. قصه نفي پروردگار و اتخاذ اله، حدیثی دنباله‌دار است. سلطه هم در امور تکوینی و هم در مسایل بین انسان‌ها جریان دارد. مالکیت اعتباری در برابر دیدگاه توحیدی (و مالکیت حقیقی) قرار دارد.

ک- TM

۴۱۴- شورا در اسلام

محمد ملکی. تهران، نهضت زنان مسلمان، ۱۳۵۹. ۱۵۰ ص.

کتاب حاضر از نه عنوان تشکیل شده است. اولین عنوان، «اسوه‌گزینی برای تشکیل شوراهای اسلامی» می‌باشد. اسلام، دینی جامع است و اصل شورا ما را از گرایش به مکاتب دیگر بازمی‌دارد. عنوان دوم، «اهمیت و ارزش مشاوره در اسلام»؛ و عنوان سوم، «موارد شورا در اسلام» نام دارد. موارد مشورت می‌تواند در قوه مقننه یا دفاع باشد. ملکی در عنوان بعد (ترکیب و شیوه کار شورا) به سه عامل مردم، رهبری و وحدت اشاره دارد، و در عنوان پنجم این سؤال را مطرح می‌کند که «ره‌آورد انقلاب اسلامی، حاکمیت ملی یا امامت مستضعفین است؟» وی در شاهد آوردن برای امامت مستضعفین به اصل ولایت فقیه می‌پردازد. دیگر عنوان‌های کتاب عبارتند از: «جو حاکم بر شوراهای اسلامی»، «چه کسانی شایستگی عضویت در شوراهای اسلامی را دارند؟»، «شوراها و رهبری» و «نمونه‌های شورا در زندگی پیامبر». اگر مردم ولی فقیه را نخواهند، او برکنار می‌شود، ولی ولایت او باقی است.

ک- TM

۴۱۵- شورا و بیعت، حاکمیت خدا در حکومت مردم

عبدالعلی بازرگان. چاپ اول: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۱. ۱۳۹ ص.

نویسنده در ابتدا شورا را از ارکان اصلی و اساسی حکومت اسلامی معرفی می‌کند. نویسنده یادآور می‌شود که بین شورا و ولایت هیچ تضادی وجود ندارد، بلکه ولایت محصول و میوه شورا است. او منظور از امام را ولی امر و زمامدار می‌داند، به همین جهت می‌گوید امام از راه شورا و بیعت، مشروعیت و مقبولیت پیدا می‌کند. تشخیص مشروعیت به عهده شورای

خبرگان امت است و مقبولیت از راه بیعت، به واسطه انتخابات و رأی آزاد، تحقق پیدا می کند. بنابراین، حکومت اسلامی تحقق حاکمیت خدا است در نظام اکثریت.

«شورا برای رسیدن به رشد سیاسی یا بعد از رشد سیاسی؟» عنوان بحث دیگری است که بازرگان طرح می کند. او ابتدا نظریه مرحوم شریعتی را می آورد که مدعی است پس از آنکه جامعه به رشد سیاسی رسید، از شورا استفاده کرد. «حکومت استبدادی، حکومت شورایی» عنوان موضوع بحث دیگری از نویسنده است. او هر دو را در برابر یکدیگر قرار می دهد و از معایب استبداد، همچون ضایع شدن اندیشه ها و طرح ها یاد می کند و از مزایای حکومت شورایی که مهمترین آنها شخصیت دادن به مردم و شکوفا نمودن استعدادهاي الهی است، یاد می کند. بازرگان در بحث از فلسفه سیاسی در اسلام، بین حاکمیت و حکومت تفاوت قایل می شود. به گفته او، اسلام حکم و حاکمیت را برای خدا می شناسد، ولی امارت یا حکومت را به مردم می سپارد.

نویسنده، همچنین مقایسه ای بین دموکراسی به شیوه غربی و سیستم حکومت اسلامی به عمل می آورد و می گوید در سیستم غربی، آمار حکومت می کند و کسی بیشتر رأی می آورد که تبلیغات بیشتری می کند، اما در اسلام بیعت بعد از شورا است. نویسنده در بحث «توکل در شورا»، با اشاره به آیه «فاذا عزمتم فتوکل...» نتیجه گیری می کند که گرچه تن دادن به شورا برخلاف طبیعت آدمی است، اما باید در امر حکومت همانند پیامبر اکرم (ص) با مردم مشورت نمود، و در اجرای آن، بر خدا توکل کرد، چرا که ما مکلف به انجام وظیفه ایم نه مسئول نتیجه آن.

نویسنده در بحث از مرزها و محدودیت های شورا، از تفاوت حکومت شورایی و حکومت دموکراتیک سخن می گوید. او می گوید شورای اسلامی، متکی بر نظام خدامرکزی است، در حالی که دموکراسی غربی متکی بر اومانیسم است. بازرگان در بحث از شورا در سیاست و حکومت (رابطه شورا و امر)، نظریه شریعتی را می آورد که قایل است امر شورا باید بعد از رشد سیاسی مردم صورت گیرد. او در این زمینه، ایرادهایی به این نظریه وارد می کند. «شورای اهل نظر و تخصص و ضوابط و معیارهای شورا»، عنوان بعدی کتاب است، که در آن آمده شورا به اهل نظر، و بیعت به مردم اختصاص دارد.

در بحث «ضوابط مثبت و ایجابی مشورت»، نویسنده با آوردن حدیث هایی از پیامبر (ص) و امام علی و امام صادق (ع)، به نتایج دست می یابد، از جمله این که در مشورت، عقل بر همه چیز مقدم است و تجربه نیز، دیگر محصول علم و عقل است. بازرگان در انتها نیز فصل هفتم قانون اساسی (سابق) مربوط به شوراها را می آورد. او در آخر کتاب جداگانه را طبق عنوان های زیر می آورد:

برخی از شوراهاي پیامبر(ص) با اصحاب (نظرخواهي عمومي).

برخی از شوراهاي پیامبر(ص) با اصحاب (نظرخواهي محدود و خصوصي).

برخی از مشورت ها و نظردهي هاي اصحاب به رسول اکرم(ص).

TMK

۴۱۶- الشوري بين النص والتجربة التاريخية

رضوان السيد. الطبعة الاولى: الامارات، مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية،

۱۹۹۷. ۲۷ ص.

این کتاب جزیبی از «سلسله محاضرات الامارات» است. السید همانند رشیدرضا اعتقاد دارد تأکید ما بر این گونه مفاهیم، به لحاظ مواجهه با قانون گرایی غرب می باشد. برای فهم دایره مشورت، چاره ای جز رجوع به فهم مسلمان ها در قرن اول نداریم. هر چند عمر می گفت اگر کسی بدون «مشورت»، مردم را به سوی خود فرا خواند او را بکشید، اما در عمل دیدیم که مشورت بین شش نفر از قریش اتفاق افتاد. در واقع شورا در قرن اول، موضوعی برای چالش سیاسی (و حتی حکومت فردی) بود. در قرن سوم مخالفین بنی امیه مانند مرجئه، به اصل شورا و همراهی با جمعیت (سواد اعظم) استدلال می کردند. بعدها مفهوم شورا دچار دگرگونی شد، و چیزی جز استحباب از آن نمی فهمیدند.

در حالی که کواکبی، نایینی، حسن البناء و عباس محمود عقاد از وجود دموکراسی در اسلام سخن می گویند، اشخاصی همچون ابوالاعلی مودودی، سیدقطب و محمد قطب این گونه مفاهیم را وارداتی می دانند. به عقیده رضوان السید باید از مفاهیمی همچون «دیکتاتوری مصلح» صرف نظر کنیم و از ولایت امت و ساختارهای تحقق آن سخن گوئیم.

۴۱۷- شوری الفقهاء (ج ۱)

مرتضی الشیرازی. چاپ اول: بیروت، مؤسسه الفکر الاسلامی، ۱۴۱۱ ق. ۴۳۲ ص.

این کتاب از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول، از هشت فصل، و بخش دوم از شش فصل تشکیل شده است. بخش اول این کتاب، درباره استدلال به کتاب، سنت و عقل است. نویسنده در استدلال به آیه صد و پنجاه و نه آل عمران، می گوید که در بخش شورای فقها، اشکال هایی وجود دارد که آنها را رد می نماید.

فصل دوم این بخش نیز، در استدلال بر وجوب مشورت بر حسب قرآن است. فصل سوم، به بحث در مورد توقیع شریف «و اما الحوادث الواقعة» می پردازد. به اعتقاد نویسنده از عبارت «حجتی علیکم»، می توان ملاک بودن رأی اکثریت فقها را استنباط نمود.

در فصل چهارم، چهارده روایت درباره مشورت، یادآوری نموده است. و در مورد سند و دلالت آنها بحث می شود. همچنین اشاره شده که استبداد رأی، افتادن در هلاکت است. در فصل پنجم به مقبوله عمرو بن حنظله و مرفوعه زراره نیز استدلال می شود. برهان دوران و تردید، در بحث بعد طرح شده است. نویسنده می گوید امر دایر بین چند چیز است: ۱- نفوذ امر هر فقیه تنها بر مقلدانش، ۲- نفوذ یک نفر غیر معین بر همه، ۳- نفوذ حکم یک نفر معین، ۴- نفوذ حکم یک نفر، بطور مخیر ۵- نفوذ حکم اکثریت. نویسنده با رد چهار احتمال نخست، در پی آن است احتمال آخر را تأیید نماید. در فصل هفتم نیز، قاعده دفع ضرر محتمل برای اثبات شورا استفاده می گردد. در فصل هشتم، به برخی سؤال ها جواب داده می شود. به طور مثال، شبهه وجوب تقلید اعلم طرح شده است.

قسمت دوم، درباره مسایل مربوط به شورای فقها و حکومت اسلامی بحث می کند. به گفته نویسنده، آگاه کردن حاکم، مصداقی از دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر و حفظ حدود الهی است. تفاوت اجتهادها، نباید مانع این امر شود. مراد از مشورت با عاقل، جنس عقلا است، نه یک شخص. عدالت برای دفع احتمال خطا، کفایت نمی کند.

موضوع فصل دوم، مورد مخالفت رأی اکثریت شورای فقها با اکثریت امت است. نویسنده می گوید اگر قایل به وکالت شویم، رأی امت مقدم است. همچنین است اگر عقده مستقل بین امت و حاکم باشد. ولی اگر حکومت، منصبی از طرف معصوم باشد، در ظاهر رأی حاکم مورد پیروی است. البته این احتمال وجود دارد که منصب برای شورای فقها جعل شده باشد.

فصل سوم، به این بحث می پردازد که استشاره واجب است، هر چند این امر مورد تأیید بقیه فقها نباشد. اگر انتخابات، حقی برای حاکم باشد، می تواند آن را باطل کند، ولی در ظاهر حکم است.

فصل بعد در شرایط برکنار نمودن و برکنار شدن حاکم است. در اینجا نویسنده دلیل های کسانی که معتقدند برکنار نمودن حاکم با مردم است، و نظر مخالفان آنها را یادآوری می کند و می گوید اگر حکومت نوعی وکالت باشد، حاکم توسط ملت برکنار می شود. به هر حال، وکالت، امری بعید به نظر می رسد.

فصل پنجم به این مسئله می پردازد که ولایت برای همه مجتهدان جامع الشرايط است، نه برای برخی از آنها. فصل پایانی به مبحث استقلال قوه قضائیه اختصاص دارد. نویسنده می گوید که نصب قاضی، در ظاهر نباید به دست فقیه حاکم باشد، چرا که دلیل های نصب عمومیت دارد. پس حاکم نمی تواند قاضی را برکنار نماید.

ملا احمد نراقی. ترجمه سیدجمال موسوی. تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۶۷. ۱۳۰ ص.

مترجم در نوشتار خود ولایت تشریحی را به حق افتا، قضا، حکومت، تصرف و دستور شخصی به این و آن تقسیم کرده است. نراقی حق افتا و قضا را اثبات، و راجع به حق تصرف و حکومت بحث می کند؛ اما حق دستور شخصی را قبول ندارد. اصل کتاب از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول، روایت های بخش ولایت فقیه را به بحث می گذارد. مواردی که فقیه عادل می تواند سرپرستی کند و در آنها ولایت دارد، به طور کلی دو امر است: در هر چیز که پیامبر و امام در آن ولایت داشته اند، و هر عملی که مربوط به امور دین یا دنیای مردم باشد و چاره ای از انجام آن نباشد. نراقی در پاسخ به این اشکال که تک تک روایت های این بخش ضعیف هستند، می گوید چنین وضعی با عمل اصحاب و تأیید آنها به وسیله هم، جبران می شود.

بخش دوم، «برخی از موارد ولایت فقیه» عنوان دارد. این موارد عبارت است از افتا، قضا، اقامه حدود، حفظ اموال ایتم، حفظ اموال دیوانگان و سفها، حفظ اموال غائبان، ازدواج، استخدام (دیوانگان، سفها و ایتم) و تصرف در اموال امام. نراقی در پایان به دو مورد از مواردی که فقیه حق دخالت ندارد اشاره می کند: فسخ در غیاب مشتری، و بری الذمه کردن مشتری (وقتی که بایع قبل از سررسید پول را نپذیرد). تعلیقات کتاب، ۱۰۵ مورد را دربرمی گیرد.

TMک

۴۱۹- شؤون و اختیارات مطلقه ولی فقیه

محمدعلی قهرمانلو. چاپ اول: قم، وثوق، ۱۳۷۸. ۷۰ ص.

ساختار کتاب حاضر از یک مقدمه و نه فصل تشکیل می شود. فصل اول به ضرورت عبرت گرفتن از تاریخ و جلوگیری از انحراف حکومت اسلامی می پردازد. در فصل دوم بحث هایی همچون مفهوم قانون، ضرورت حاکمیت قانون برای جامعه، ضرورت الهی بودن آن و صفات قانونگذار مطرح می شود. «لزوم تشکیل حکومت اسلامی»، عنوان فصل سوم است، و این مسأله را از دیدگاه عقل، وحی و سخنان معصومین (ع) بررسی می کند. «علل وجوب تشکیل حکومت بر فقها»، در فصل بعد مورد بررسی قرار می گیرد.

بر اساس فصل ششم، معصومین و فقها نسبت به حکومت کردن محق هستند. صفات رهبر اسلامی در فصل هفتم، و ولایت فقیه بر جان و مال مسلمین در فصل هشتم مطرح می شود. رأی مردم تعارض با فرامین ولی فقیه و خواست الهی ندارد. فصل بعد امر به معروف و نهی از منکر را به عنوان یکی از ارکان مهم حکومت اسلامی معرفی می کند. بی احترامی به علما و فقها، نوعی ناسپاسی تلقی می شود، به همین جهت نباید با ولی فقیه مخالفت ورزید.

TMک

۴۲۰- شؤون و اختیارات ولی فقیه (ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب البیع)

امام خمینی. چاپ دوم: تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۹. ۱۴۱ ص.

کتاب حاضر از مدخل و چند بحث تشکیل می شود. احکام اسلامی اعم از قوانین اقتصادی، سیاسی و حقوقی تا روز قیامت باقی و لازم الاجرا است، و تشکیل حکومت اسلامی از نظر عقل و نقل، امری ضروری تلقی می شود. دو شرط اساسی حاکم اسلامی عبارت است از علم به احکام الهی و عدالت. امر ولایت و سرپرستی امت به فقیه عادل سپرده شده است، و بر

فقها است که حکومت اسلامی تشکیل دهند. ولایت فقیه از اموری نیست که نیاز به دلیل و برهان داشته باشد. با این حال روایت های بسیاری در دست است که بر ولایت فقیه دلالت دارند. فقیه در صورتی دژ اسلام است، که به امر حکومت اقدام ورزد.

امام خمینی پس از اثبات حکومت اسلامی و ولایت فقیه از دیدگاه روایت ها، وارد بحث «حق تصرف فقیه در سهم امام» و «ولایت فقیه نسبت به امور حسبه» می شود. این معنا که بعضی از حدیث های حکومت را از مصادیق معروف می داند، تعارضی با دلیل های الزامی اثبات کننده ولایت فقیه ندارد. پاسخ نویسنده در برابر این سؤال که «اگر فقیه نباشد، چه باید کرد؟» این است که برخی از تصرفات را باید به مؤمنان عادل سپرد، خاصه، اگر آن امر از امور حسبه باشد. بحث های دیگر کتاب عبارت است از: «شرط عدالت و وثاقت در ثبوت ولایت مؤمنان»، «نبود منافات ولایت فقیه با ولایت شخص عادل»، مسأله «مزاحمت یک فقیه نسبت به فقیه دیگر»، و «مزاحمت فقیه نسبت به شخص عادل». روایت ها نسبت به تراحم دو فقیه اطلاق ندارند، و از آنها نمی توان استفاده کرد که برخی از فقها بر دیگران ولایت داشته باشند. بنابراین هیچ یک از فقها را حق دخالت در امور دیگری نیست. البته فقیه می تواند نسبت به متصدی شدن فرد عادل مداخله نماید.

کـ TM

۴۲۱- شؤون و شرایط رهبری و مرجعیت

احمد آذری قمی. چاپ اول: قم، مکتبه ولایت فقیه، ۱۳۷۳. ۲۷۷ ص.

این کتاب در قبل جزوه ای ۳۲ صفحه ای در پاسخ دانشجویی بوده که سؤال کرده خمس و جوهات را باید به چه کسی داد؟ نویسنده در گسترش پاسخ، این کتاب را نوشته است. مقدمه ناشر می گوید نویسنده بر سه نکته تأکید دارد: جوهات را باید به رهبر داد، از مرجع اعلم باید تقلید کرد، و همه باید از یک مرجع تقلید کنند. اگر بر ضابطه تعیین مرجع توجه کنیم، می بینیم همواره باید به یک نفر رجوع نمود. خمس و انفال، مال «امام» است؛ و ظاهر آن، ولی فقیه است، نه مراجع. کیفیت اخذ جوهات باید کامپیوتری و زیر نظر رهبر باشد.

در قسمت بعدی، نظر امام خمینی، گلپایگانی، خوبی و شیخ انصاری نیز بررسی شده است. امام تصریح بر این دارند که جوهات را باید به رهبر داد، ولی طبق نظر دیگران، قدر متیقن، رهبر است. نویسنده سپس به راه های تشخیص اعلم می پردازد و می گوید برخی تابحال درک صحیحی از اعلم نداشته، و به دلیل های قرآنی و روایی آن توجه نکرده اند. تقلید اهل سنت از امامان چهارگانه صحیح نیست، و باید از مراجع شیعه تقلید کنند. انکار ولایت فقیه، خیانت به اسلام و مسلمین است.

کـ TM

۴۲۲- شیخ اعظم انصاری و مسأله ولایت فقیه

احمد آذری قمی. چاپ اول: قم، دبیرخانه کنگره شیخ انصاری، ۱۳۷۳. ۸۰ ص.

شیخ انصاری در کتاب خمس و زکات، ولایت مطلقه فقیه را پذیرفته، و نظری مشابه امام خمینی دارد. این که شیخ در مکاسب می گوید «اثبات ولایت مثل کشیدن دست بر روی خار است»، فقط ایراد احتمال بر کرسی تدریس بوده است. شیخ پس از یادآوری مناصب سه گانه فقیه (فتوا، رفع مخاصمات و تصرف) ولایت را دو نوع می داند: تصرف مستقل ولی فقیه، و نیاز غیر ولی فقیه به اذن فقیه. صاحب جواهر می گوید: «استوانه های مذهب به ولایت فقیه حکم کرده اند». ما باید نظریه های شیخ را در یک مجموعه بنگریم. شیخ انصاری به اذن جایز در اخذ و تصرف خراج اکتفا نمی کند، و اذن فقیه را لازم می داند.

ک TM

۴۲۳- شیخ انصاری و مسأله ولایت فقیه

محمدحسن فاضل گلپایگانی. چاپ اول: قم، کنگره شیخ انصاری، ۱۳۷۳. ۴۷ ص.

هدف نویسنده از نوشتار حاضر، دفع این شبهه است که شیخ انصاری با ولایت فقیه مخالفت دارد. از دیدگاه شیخ انصاری، فقیه جامع شرایط دارای سه منصب است: افتا، قضا و ولایت تصرف. اصل اولی، نبود ولایت شخصی بر شخص دیگر است، اما نسبت به ولایت معصومین، دلیل داریم. از نظر شیخ، گرچه از دلیل ها، ولایت بر اموال و انفس به طور عموم و گسترده برای فقیه ثابت نمی شود، ولی ولایت فقیه در مسایلی که جامعه بدان ها نیازمند است و بطور معمول به رییس و حاکم باید مراجعه شود، برای فقیه جامع شرایط مسلم می باشد. بنابراین تمامی کارهایی که به برپایی نظام و اجرای عدالت و حفظ مرزها رجوع می کند، در عصر غیبت به عهده ولی فقیه گذاشته شده است. نویسنده در پایان به یادآوری آرای کاشف الغطا، محقق کرکی، نراقی، صاحب جواهر، بحرالعلوم، بروجردي، گلپایگانی، امام خمینی و جمعی دیگر از معاصرین می پردازد. سیر ادعای اجماع در مسأله، تکیه فقها بر مبانی دیگری در مسأله مزبور است.

ک TM

۴۲۴- الشيخ محمدحسين الناييني، منظر الحركة الدستورية

ماجد الغرباوي. الطبعة الاولى: قم، الاعراف، ۱۴۲۰ ق. ۱۶۰ ص.

این کتاب جلد چهارم رواد الاصلاح (پیشگامان اصلاح طلبی) است. مجلدات قبل به تفکر اصلاحی صدر، امام خمینی و محمدرضا مظفر اختصاص دارد. جلد چهارم به دلیل محتوای سیاسی اش در مجموعه کتاب شناسی حاضر جای گرفته، و چهار فصل دارد. فصل اول به روند آگاهی در کشورهای اسلامی، و بالخصوص نقش سیدجمال الدین اسدآبادی می پردازد. فصل بعد ریشه های این آگاهی را در سامرا و نجف پی می گیرد. حق آن است که شیخ فضل الله با انحراف مشروطه مخالف بود، نه با اصل آن. نویسنده در پایان این فصل، اعلان جهاد ضد روسیه، انگلیس و ایتالیا را بررسی می کند. فصل سوم به مواضع سیاسی نایینی و زندگی نامه او می پردازد. فصل بعد به تفکر سیاسی وی اختصاص یافته است. قانون گرایی و ضدیت با استبداد در تفکر نایینی، شباهت زیاد با اندیشه سیاسی کواکبی دارد. نویسنده بر اساس کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله، ابتدا استبداد را از دیدگاه نایینی تعریف می کند و سپس گونه های آن (استبداد سیاسی و استبداد دینی) را برمی رسد. نایینی بحث قانون گرایی خود را بر سه اصل مبتنی می سازد: آزادی، برابری و شورا.

ص

۴۲۵- الصراع بين التيارين الديني والعلماني في الفكر العربي الحديث والمعاصر

محمد كامل ضاهر. الطبعة الأولى: بيروت، دارالبيروتية، ۱۴۱۴ ق. ۴۷۸ ص.

سازماندهي بحث هاي اين كتاب بر اساس يك مقدمه و ده فصل انجام شده است. بين اندیشمندان اسلامي، سه گرايش مهم مشاهده مي شود: گرايش ديني، گرايش سکولار و گرايش تلفيقي. فصل اول با عنوان «شخص عرب و جامعه جديد» سعي مي کند گرايش هاي سه گانه مزبور را در رويارويي مسلمانان با مدرنيته نشان مي دهد. فصل دوم به تشریح تفکرات طهطاوي. خيرالدين تونسلي و امثال آنها مي پردازد. فصل بعد حرکت سلفي و عرفي گرا را در مقابل هم قرار مي دهد. به عقیده سکولاريسست ها، در عصر جديد چاره اي جز قايل شدن به جدائي دين از سياست وجود ندارد. فصل چهارم جريان اصلاح ديني را از سيدجمال شروع مي کند و در اشخاصي همچون عبده، فرح انطون، کواکبي و شکیب ارسلان پي مي گيرد.

فصل پنجم حرکت «از سلفي گري به عرفي گرايي» را در اندیشمندان مسيحي (مثل شبلي شمیل) و اسلامي (مثل احمد لطفي سيد) نشان مي دهد. فصل بعد اندیشه مهم ترين افراد سکولار - همچون مصطفي کمال، علي عبدالرازق و طه حسين - را به بحث مي گذارد و مخالفت امثال رشيدرضا را با اين فکر بررسي مي کند. فصل هفتم با عنوان «اسلام و دولت ملي»، به اندیشه سياسي جرجي زيدان، نجيب عازوري، عمر فاخوري و ديگران مي پردازد.

فصل بعد پس از تشریح آراي اصول گرايان (مانند اخوان المسلمین، سيدقطب، مودودي و امام خميني)، حتمي بودن برخورد بين دو گرايش عرفي و اصول گرايي را اثبات مي کند. طرفداران امام خميني به حاکميت الهي، شريعت اسلامي و استناد قوه مقننه و مجريه به مردم اعتقاد دارند. فصل نهم، نسبت دين و دولت را در اندیشه عبدالناصر به بحث مي کشد. فصل آخر مشکل جهان عرب در بين گرايش هاي مزبور و نرسيدن ايشان به يقين را بررسي مي کند. اسلام که کلید حل همه مشکلات را دربردارد، لازم است در اين معرکه وارد شود و نقش اساسي خود را در جمع بين دين با آزادي، توسعه، دموکراسي، عدالت اجتماعي و ديگر مقتضيات مدرنيته ايفا نمايد.

۴۲۶- الصياغة المنطقية للفكر السياسي الاسلامي^(۷)

حسن عباس حسن. الطبعة الاولى: بيروت، الدار العالميه، ۱۴۱۲ ق. ۴۸۰ ص.

مقدمه، سه بخش و خاتمه، اجزای تشکیل دهنده این کتاب هستند. نویسنده در مورد تفکر اسلامی بین بازسازی منطقی و منطق طبیعی و واقعی تفاوت قایل می‌شود. وی بدین ترتیب کوشش می‌کند نسبت بازسازی منطقی را با نصوص اسلامی بررسی نماید. بخش اول، تفکر سیاسی اسلامی را از نظر نصوص (دینی) و ساختار منطقی آن مطالعه می‌کند، و دو فصل دارد: روش تحلیل مقایسه‌ای و تطبیق آن بر میراث سیاسی اسلامی، و متغیرهای ساختار منطقی تفکر سیاسی اسلامی. نویسنده در پایان فصل اول وارد بحث اجتهاد و تقلید از دیدگاه تشیع و تسنن می‌شود، چرا که اجتهاد و تقلید در موضوع‌های سیاسی نیز راه دارد.

متغیرهای ساختار منطقی تفکر سیاسی اسلامی هم به اختلاف تشیع و تسنن در حدیث و تفسیر، و هم به نظام حکومتی اسلام مربوط می‌شود. مقصود از نظام سیاسی، مجموعه منظم سیاسی است که انسان در سایه آن می‌تواند به اهداف خود نیل یابد. حسن در اینجا بین دولت سکولار، دولت دینی و دولت ایدئولوژیک تمییز قایل می‌شود. عنوان بخش دوم، «ساختار منطقی تفکر سیاسی شیعه» است. فصل اول از این بخش به اصول (آیه‌ها و روایت‌های مربوط به شأن سیاسی اهل بیت)، و فصل دوم به ارکان آن ساختار (امامت و ولایت) می‌پردازد. «ساختار منطقی تفکر سیاسی تسنن»، عنوان آخرین بخش است. در این بخش نیز دو فصل وجود دارد: اصول ساختار منطقی تفکر سیاسی (شورا و جماعت)، و ارکان آن (خلافت و عدالت صحابه). نویسنده در خاتمه مقصود از بحث‌های مزبور را مقایسه تفکر تشیع و تسنن از نظر ساختار منطقی تفکر سیاسی، بدون اعمال نظری خاص، معرفی می‌کند.

ز ز ز

ض

۴۲۷- ضد الاستبداد: الفقه السياسي الشيعي في عصر الغيبة

توفيق السيف. الطبعة الاولى: بيروت، المركز الثقافي العربي، ۱۹۹۹. ۳۸۰ ص.

۷- ترجمه این کتاب توسط ابوالفضل فضایلی به زودی انتشار خواهد یافت.

دیگر عنوان فرعی کتاب، «قرائتی در رساله تنبیه الامه و تنزیه المله نایینی» است. به عقیده نویسنده دموکراسی غربی و «نظم نوین جهانی» آمریکا، دستاوردی بیشتر از دموکراسی اسلامی - آن گونه که نایینی ترسیم می کند - ندارد. فصل اول از فصل های ده گانه کتاب، «محیط اجتماعی و عوامل مؤثر در شخصیت نایینی» را ترسیم می کند. نایینی از یک طرف با استبداد قاجاری، و از طرف دیگر با استعمار خارجی روبرو بود. در دوران ناصرالدین شاه، نقش سیدجمال در حوادث اجتماعی غیرقابل انکار به نظر می رسد. فصل دوم و سوم به «زندگی سیاسی و مبارزه نایینی برای استقرار قانون اساسی» و «جنبش قانون اساسی در نجف» می پردازد. آخوندخراسانی در نجف، حلقه میانی بین نسل قدیم و جدید تلقی می شد. مقارن اختلاف علمای ایران نسبت به مشروطه، علمای نجف نیز به دو گروه مخالف و موافق تقسیم شدند. سفیر عثمانی در این بین جانب شیخ فضل الله نوری را گرفت.

فصل های چهارم و پنجم با عنوان «مبارزه نایینی برای استقلال عراق»، «پیروزی مشروطه و افت گرایش دینی»؛ نقش نایینی در عراق و جنبش مشروطه را بررسی می کند. نویسنده در فصل بعد به شکست مشروطه و رجوع مجدد استبداد به صحنه سیاسی ایران می پردازد. فصل های هفتم و هشتم، شخصیت نایینی و مشروطه خواهی را ارزیابی می کند. نکته مهم این بود که علمای شیعه به صحنه سیاسی کشیده شدند و این حق را برای خود قایل بودند. دو فصل آخر، کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله و نقش آن در فقه سیاسی شیعه را تحلیل می کند. مبانی نظریه سیاسی نایینی عبارت است از: لزوم حکومت در زمان غیبت، اهمیت شورا و رأی اکثریت، مشارکت سیاسی مردم، و لزوم مبارزه با استبداد. شیوه بحث نایینی همانند دیگر فقها، تنها پاسخ گویی به سؤالات سیاسی نبود، و نسبت به مسایل فلسفه سیاسی نظر خاص داشت. قسمت اخیر کتاب، مشتمل بر ترجمه کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله و مقدمه سیدمحمود طالقانی بر آن می باشد.

ک TM

۴۲۸- ضرورت حکومت، خصوصاً حکومت اسلامی

حسین علی قاسم زاده. چاپ اول: قم، ۲۵۱ ص.

مقدمه و شش فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول، چهار دلیل برای ضرورت حکومت (در اسلام) اقامه می کند: اجتماعی بودن انسان، چیستی احکامی همچون جهاد و خمس و نماز جمعه و امریه معروف، سیره و روایت ها، و بالاخره سیره عملی انسان ها در طول تاریخ. فصل دوم با بررسی ویژگی های حکومت های موجود در دنیا، چنین نتیجه می گیرد که حکومت اسلامی با هیچ یک از آنها شباهت ندارد.

موضوع فصل سوم، هدف نبودن حکومت در اسلام؛ و موضوع فصل چهارم، حاکمیت الهی است. فصل پنجم، خصوصیات حاکم اسلامی را فقاقت، عدالت، کفایت و شجاعت معرفی می کند. فصل آخر به بحث هایی همچون استقرار افکار توحیدی و نفی شرک، برابری در مقابل قانون، تربیت و تعلیم و تأمین استقلال همه جانبه می پردازد.

ک TM

۴۲۹- ضرورت طرح مسایل سیاسی

سیدسلیمان صفوی. چاپ اول: تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱. ۹۶ ص.

این کتاب، مجموعه مطالبی است که به صورت درس سیاسی در حوزه علمیه قم و دیگر مراکز آموزشی ایراد شده، و چند بحث اصلی دارد:

- ۱ - انسان حیوانی است در سرشت خود دارای گرایش به اجتماع، دلیل آن هم عقل است و هم قرآن مجید.
  - ۲ - تعهد و مسئولیت فردی و اجتماعی انسان: وظیفه ما مقابله با ظالمان و حمایت از مظلومین است.
  - ۳ - اوامر سیاسی - اجتماعی شارع مقدس: مثل امر به معروف و نهی از منکر، جهاد مقدس حاکمیت مستضعفین در زمین، مبارزه با ظلم و برقراری قسط.
  - ۴ - تدوین استراتژی گسترش اسلام، که مستلزم آگاهی است.
  - ۵ - نبود آگاهی سیاسی توده های مردم.
  - ۶ - مؤثر بودن آگاهی سیاسی در تفکر دینی.
- نتیجه این است که لازمه عمل صالح، مسلح شدن به آگاهی و بینش عمیق سیاسی است.

ک TM

۴۳۰- ضرورت وجود حکومت اسلامی (او ولایة الفقهاء في عصر الغیبة)

لطف الله الصافي. الطبعة الاولى، قم، دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۵ ق. ۱۵ ص.

کتاب کم حجم مزبور، رساله بیستودوم، از مجموعه رسایل دارالقرآن الکریم است. در واقع این کتاب، مجموعه پاسخ های نویسنده به سؤال هایی در حوزه بحث حکومت اسلامی در عصر غیبت است. در کتاب آمده که دلیل های عقلی و نقلی، حاکی از نیاز جامعه بشری متمدن به حکومت و تنظیم امور به وسیله آن است. دین اسلام که کامل ترین دینها است، نمی تواند نسبت به این امر سکوت اختیار کرده باشد. نصوص دینی، رهنمون بر ولایت مطلقه پیامبر(ص) و امامان(ع) است. نویسنده می گوید که حاجت مردم به حکومت، نسبت به زمان ها و مکان های مختلف عمومیت دارد، و عصر حضور و غیبت امام(ع) را شامل می گردد. در این که فقها در عصر غیبت، ولایت عامه دارند، اجماع است و مکلفان بصورت شرعی ملزم به اطاعت از چنین حکومتی هستند. ولایت فقها در عصر غیبت، مثل ولایت فرمانروایان و جانشینان برگزیده از طرف امام(ع) در عصر حضور است. بنابراین احکام شرعی، جز در مورد مقدم داشتن امور مهم تر بر مهم، کنار گذاشته نمی شود. به اعتقاد نویسنده، خمس و مواردی مثل میراث کسی که وارث ندارد، از جمله موارد ولایت فقها در عصر غیبت است.

ز ز ز

۴۳۱- طرح جمهوری در اسلام (ج ۱)

سید ابوالقاسم حسینی. قم، مهر، ۱۳۵۸. ۱۵۵ ص.

کتاب از پیشگفتار و چندین عنوان فرعی تشکیل شده است. پیشگفتار، موقعیت حساس ایران پس از انقلاب را برمی‌رسد. عنوان بعد، از معنای غلطی که گاه از واژه «سیاست» به نظر می‌رسد، و علت‌های رشد فرضیه جدایی سیاست از مذهب، و اهمیت نمازجمعه سخن می‌گوید. از نظر نویسنده، اسلام هیچ‌گاه سیاست و دیانت را از هم جدا نمی‌کند. بحث دوم به مسأله ثابت و متغیر می‌پردازد. قوانین ثابت اسلام، با دنیای متحول ناسازگاری ندارد، چرا که قوانین متغیر و عنصر اجتهاد، این مسأله را تعدیل می‌نماید. انسان با برخورداری از وجدان، از قوانین الهی بی‌نیاز نمی‌شود. قانونگذار باید خودشناس، جامعه‌شناس و طبیعت‌شناس باشد. بحث بعد، نگاهی به قوانین اسلام و هماهنگی آنها با فطرت انسان دارد. حکومت اسلامی در زمان غیبت به فقهای عادل واگذار شده است. در اسلام، تعیین حکومت از دو راه انتصاب و انتخاب معین می‌گردد. جدایی مذهب از سیاست، مربوط به دین مسیحیت است. مقصود اسلام از مجازات‌های کیفری، ریشه کن کردن فساد می‌باشد.

۴۳۲- طرح حکومت اسلامی

ناصر مکارم شیرازی. چاپ اول: قم، هدف. ۱۴۴ ص.

در کتاب یاد شده که پس از حکومت های استبدادی، چالش سیاسی و فکری به وجود می آید و زمینه برای مکتب های قلابی آماده می گردد. و اکنون که موج احساس های نیرومندی همه اقشار جامعه ما را فرا گرفته است. بسیاری از نگرانی ها نسبت به حکومت اسلامی، به دلیل نبود شناخت و ابهام آن به وجود آمده است. بخش دیگری از آن، به تبلیغات غرض آلود و الگوهای غلطی مثل عربستان سعودی باز می گردد.

نویسنده می گوید بی شک حکومت یک موهبت الهی است، ولی از ناحیه او به «مردم» اعطا می گردد. چهار نوع حکومت وجود دارد:

۱- حکومت استبدادی (در چهره اصلی اش)،

۲- حکومت استبدادی (در لباس دموکراسی)،

۳- حکومت استبدادی گروهی (دیکتاتوری پرولتاریا)،

۴- حکومت دموکراسی (در چهره اصلی اش).

براساس این نوشتار، سیستم حکومت اسلامی دو جنبه دارد: جنبه الهی و جنبه مردمی. در دموکراسی غربی چهار عیب وجود دارد که در حکومت اسلامی نیست: استثمار اقلیت ها به وسیله اکثریت، ظهور اقلیت در چهره اکثریت، تکیه بر مسایل ظاهری در رأی دادن و دنباله روی از مسایل انحرافی.

نویسنده می گوید در اسلام چهار اصل اساسی وجود دارد: مشارکت مردم، لزوم مراجعه به اهل خبره، ولایت فقیه (به معنی نظارت مجتهدان) و وجوب حفظ نظام جامعه. حکومت اسلامی غیر از حکومت روحانیون است.

نویسنده، در پایان کتاب به نقش قوه قضاییه، ارتش، آموزش و پرورش، اقتصاد، صنعت، اقلیت ها و روابط بین المللی در حکومت اسلامی می پردازد. او می افزاید که آزادی، عدالت و استقلال، سه بعد اصلی اقتصاد اسلامی است.

ع

۴۳۳- عدالت اجتماعي در اسلام (ج ۱)

سید قطب. ترجمه سیدهادی خسروشاهی (و محمدعلی گرامی). چاپ هشتم: تهران، شرکت سهامی انتشار. ۲۸۰ ص.

مترجمان در مقدمه معتقدند عدالت اجتماعي در جهان شرق و غرب وجود ندارد، و از این عنوان سوءاستفاده کرده اند. کتاب حاضر ترجمه *العدالة الاجتماعية في الاسلام* است و شش عنوان کلي دارد. عنوان اول، «دين و اجتماع بين مسيحيات و اسلام» است. راه چاره، بازگشت به اسلام و کنار گذاردن ایدئولوژی هاي ديگر مي باشد. عنوان دوم، «طبیعت عدالت اجتماعي» نام گرفته؛ و فلسفه اسلام را برمدار عدالت اجتماعي تفسير مي کند. اسلام راه تحقق عدالت اجتماعي را دو اصل وحدت و همزیستی بين افراد و اجتماعات مي داند. سید قطب در فصل سوم (پایه هاي عدالت اجتماعي در اسلام)، به سه اصل آزادي همه جانبه وجدان، برابري کامل انسان ها و همکاری محکم اجتماعي مي پردازد، و آیه هاي قرآن را شاهد آنها مي آورد. عنوان فصل بعد، «وسایل عدالت اجتماعي در اسلام» نام دارد، و کنز اموال را محکوم مي کند. اسلام در مقابل، به نيکي و بخشش سفارش دارد. «سیستم حکومت در اسلام» از آن جهت بحث مي شود که پیوند زيادي با بحث عدالت اجتماعي دارد. رژیم اسلامي بر دو اصل تأکید مي کند: فکر وحدت انسانیت و فکر جاويدن بودن نظام اسلامي جهاني در آینده بشریت. سیستم حکومت در اسلام بر پایه عدالت فرمانروايان، فرمانبرداري افراد و مشورت آن دو بنا شده است. نویسنده در فصل آخر به «سیستم اقتصاد در اسلام» و راه هاي انفاق و فريضة زکات اشاره هايي دارد.

TMک

۴۳۴- عدالت اجتماعي در اسلام (ج ۲)

سید قطب. ترجمه سیدهادی خسروشاهی (و محمدعلی گرامی). چاپ هشتم: تهران، شرکت سهامی انتشار. ۲۳۲ ص.

نویسنده در این مجلد ابتدا به «رویدادهای تاریخی در اسلام» اشاره می‌کند، و روش بنی‌امیه و بنی‌عباس را متفاوت از صدر اسلام می‌داند. رسالت اسلام، «برابری همگانی» بوده است. عمار با آن که برده بود، امارت کوفه را از طرف عمر برعهده گرفت. استثمار اقتصادی در قرون اخیر، نتیجه‌ای جز از بین بردن نیروهای مادی ندارد.

سید قطب سپس در بحث «سیر تاریخی حکومت در اسلام» با محوریت بحث‌های مزبور به تاریخ خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس می‌پردازد؛ و سپس دست به تحلیل «امروز اسلام و آینده آن» می‌زند. تجدید زندگی اسلامی دو رکن دارد: قانونگذاری اسلامی، و اصلاح نفس. نمونه‌ای از راه‌های پیشنهادی اسلام عبارت است از: قانون زکات، قانون ضمانت اجتماعی، قانون وظایف عمومی، قانون ملی کردن منابع عمومی، قوانین مصالح مرسله و سد ذرایع، قانون میراث، قانون تعاون و [حرمت] ربا، [حرمت] قمار و مسکرات و فحشا. راه ما کمونیسم نیست، چرا که تنها نظام کامل اسلام می‌باشد.

ک.م.ت

۴۳۵- عدالت در روابط بین الملل و بین ادیان از دیدگاه اندیشمندان مسلمان و مسیحی

(تهیه کننده) آندریسا بشته (و سیدعبدالمجید میردامادی). چاپ اول: تهران، الهدی،

۱۳۷۴. ۴۸۸ ص.

این کتاب مجموعه سخنرانی‌ها و مقاله‌های همایش دبیرخانه گفتگوی ادیان (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی) از تاریخ شش تا نه اسفند ۱۳۷۴ در تهران بین اندیشمندان مسلمان و مسیحیان کاتولیک اطریش می‌باشد. مراسم افتتاحیه شامل سخنرانی سیدعبدالمجید میردامادی (دبیر گفتگوی بین ادیان)، محمدعلی تسخیری (ریاست سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی)، فرانتس کاردینال کونینگ (اسقف اعظم وین)، آندریاس بشته (ریاست انستیتوهای الهیات دینی قدیس گابریل)، علی اکبر صادقی رشاد (ریاست پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی) و اریش مارتین بوتن هاوزر (سفیر جمهوری فدرال اتریش) می‌شود.

مبحث سیدمحمد خامنه‌ای در اجلاس‌های علمی، «مفهوم و ریشه‌های عدالت در فقه و مبانی حقوق اسلامی» عنوان دارد. در فقه و حقوق اسلامی، عدالت از بعد سیاسی و اجتماعی خود فراتر رفته، و به درون روح انسانی کشیده می‌شود. حقوق اسلام، ریشه در طبیعت (و فطرت) دارد. عدالت دارای سه مرحله است: عدالت طبیعی در جهان (در جهان فیزیکی)، عدالت طبیعی در انسان (روانشناختی) و عدالت در جامعه بشری (در روند قانونگذاری و اجرا). خانم اینگبورگ گابریل بحث خود را تحت عنوان «عدالت خواهی در سنت مسیحی» ارائه داده است. همه اصول عقاید مسیحی، دعوت انکارناپذیر به همبستگی انسانی و عدالت اجتماعی در راستای منافع ستمدیدگان می‌باشد. این در حالی است که بی‌عدالتی در گذشته، تاریخ را پر کرده بود. فقر با حکم‌خدایی در تضاد است، زیرا حرمت شخص را نقض می‌کند، و صلح اجتماعی را با خطر روبرو می‌سازد.

«ریشه‌ها و مفهوم عدالت در تفکر اسلام (عرفان - کلام)»، عنوان بحث همایون همتی است. متکلمان مسلمان بصورت معمول بحث عدالت را به عنوان صفتی برای خداوند مطرح می‌کرده‌اند. در عین حال ابعاد بحث عدل عبارت است از بعد وجودی، فرجام‌شناختی، سیاسی، اجتماعی، مناسکی (فقهی)، الهی، اخلاقی، اقتصادی، قضایی و معرفت‌شناختی. پس از همتی، ی. هانس پیشلر تحت عنوان «گفتگوی پیرامون ساختارهای اقتصادی و جهانی و توسعه» بحث کرده است. او با تشریح وضع بد اقتصادی جهان سوم، از جهان اول می‌خواهد که به عدالت اجتماعی و اقتصادی عنایت بیشتری داشته باشند. بحث بعد، «حقوق بشر در روابط بین‌المللی» از اشتفان هامر و گرهارد لوف است. از نظر تاریخی، حقوق بشر دستاورد

جوامع غربی است، و به همین دلیل به تفکیک دین از سیاست نیاز داشتند؛ با وجود این مبانی هنجارمندی در آن درج شده که می تواند برای انسان با هر قلمرو فرهنگی، اعتبار داشته باشد. در روابط بین الملل بطور معمول حقوق بشر و حق حاکمیت دستخوش تعارض می شوند. و دولت ها هم بصورت معمول برای حق جلوه دادن منافع و مواضع خود به حقوق بشر و اصل حاکمیت ملی متوسل می گردند. در روابط بین الملل از نظر حاکمیت، اصل برابری؛ و از نظر اقتصادی، اصل نابرابری مشاهده می شود.

مبحثی که سیدمصطفی محقق داماد ارایه کرده، «حقوق بشر از دیدگاه اسلام و غرب» عنوان دارد. او ابتدا تحلیلی فلسفی و کلامی از دیدگاه اسلام، و سپس تحلیلی حقوقی و سیاسی ارایه می کند. در غرب معاصر، حقوق بشر به اهرمی سیاسی تبدیل شده است. «مرززدایی و حق حاکمیت ملی: در جستجوی مفهوم عدالت در وراي مرزها»، موضوع سخنرانی ریچارد پوتس است. از دیدگاه او بحث عدالت در روابط بین الملل، بدون کالبدشکافی موضوع حاکمیت امکان پذیر نمی باشد. افراط و پافشاری بیش از حد حق حاکمیت در قرون نوزدهم و بیستم، نتیجه سیاست های استعمارطلبانه کشورهای اروپایی بود. وی در پایان به سیاست های رهبران سیاسی خودکامه در استفاده از جنگ های مذهبی اشاره می کند.

پس از او، محمدتقی جعفری به موضوع «عدالت» و انگیزه قدرت در تنازع بقا می پردازد. وی با اشاره به عدالت خداوندی، بحث شرور، عدالت خداوندی از دیدگاه منابع اسلامی، و عدالت نوع انسانی؛ انحراف از عدالت را نوعی مبارزه با خویشی می خواند. بحث جواد ظریف پیرامون «عدالت سیاسی در جهان امروز» طرح شده است. وی به موارد بی عدالتی در روابط بین الملل، همانند سوءاستفاده قدرت های بزرگ از سلاح های هسته ای، اشاره می کند. به عقیده او دوام و ثبات در روابط بین الملل، بدون توجه به اصل عدالت، ناممکن به نظر می رسد.

بحث هاینریش اشنايدر، پیرامون «مشکلات شکل گیری عدالت در صحنه برخورد نیروهای سیاست جهانی» ارایه شده است. در نگرش مسیحی، نوعی چرخش به امور سیاسی مشاهده می شود. او با توجه به اصل وابستگی متقابل به نقش رسانه ها و سازمان های بین المللی و همچنین به نقش نهاد مسیحیت اشاره می کند. «پیرامون عدالت فرهنگی از دیدگاه غرب و اسلام»، موضوع ارایه شده توسط محمدعلی شعاعی می باشد. در روابط بین الملل نظم بر عدالت تقدم دارد. اسلام، تنوع فرهنگی در جهان را به راحتی می پذیرد، اما ترویج فساد را رد می کند. عنوان بحث تئودور خوری، «در پی عدالتی جامع تر، در روابط بین مسیحیان و مسلمانان» است. وی با اشاره به زمینه های بی عدالتی در گذشته. به عدالت برادرانه در زمان حال اشاره دارد. آخرین سخنرانی از محمد مجتهدشستری تحت عنوان «اصول ایمانی و وظایف مشترک مسلمانان و مسیحیان به مثابه پایه های واقعی زندگی عادلانه آن دو با یکدیگر» ارایه شده است. او به ایمان به خدا، انحصار ربوبیت در او، کرامت انسانی، منحصرنبودن عمل صالح به عبادات رسمی، همکاری عقل و وحی و منحصرنبودن رساندن پیام خدا به انسان ها توسط انبیا اشاره می کند. وی سپس به وظایف مشترک عملی مثل مبارزه با کفر و ستم بین المللی می پردازد. پایانی همایش، سخنرانی علی اکبر رشاد و اندریاس بشته است.

TMK

۴۳۶- عرفان و دموکراسی

محمدرضا درویش. چاپ اول: تهران، قصیده، ۱۳۷۸. ۱۰۷ ص.

مقدمه، سه عنوان و پایان سخن، بحث های کتاب حاضر را تشکیل می دهند. نویسنده که در پی اثبات همگرایی عرفان و دموکراسی با نگرش دینی است، بحث اول خود را «دورخیزی فرهنگی» قرار می دهد. نظریه ولایت مطلقه فقیه، فروغ ایزدی

ایران باستان و مرید و مرادی اسماعیلیه را دربردارد. اندیشه مبتنی بر رهبری فرهمند به دلیل چیستی خود، قدرت طلب است و تنوع سلیقه را بر نمی‌تابد. به همین دلیل است که باید گفت نظریه «حکومت دموکراتیک دینی» هم در نظر و هم در عمل، دارای تناقضی جوهری است، و در نهایت مجبور است به نفع دین یا اجتماع، این ناسازه را رفع کند. شالوده دموکراسی و مبانی نظری کثرت‌گرایی، با اومانیسیم و انسان‌محوری شکل می‌گیرد.

درویش در بحث دوم کتاب با قبول این پیش‌فرض که تفکر انسان‌گرایی شرقی رنگ عرفانی دارد، عرفان را از منظر اومانستی مورد بحث قرار می‌دهد. ویژگی اساسی عرفان، عطش جاودانه به حقیقت بی‌پایان و کمال مطلق است. عارف برای رسیدن به معشوق به دنبال مخلوق می‌رود، اما فقیه در پی اجرای حدود و شریعت به خلق خدا سخت می‌گیرد. یکی از ویژگی‌های اساسی اندیشه عرفانی، بینش تأویلی و هرمنوتیک آن است. عرفان، واسطه‌گری دینی را نفی می‌کند و بر اصل برابری طلبی پای می‌فشارد.

بحث آخر کتاب به مقایسه «عرفان و دموکراسی» می‌پردازد. عناصر دموکراسی (مانند جامعه مدنی، کثرت‌گرایی و نفی تبعیض و پیشواسالاری)، با ارکان عرفان همخوانی دارند.

ک TM

۴۳۷- عروج آزادی در ولایت فقیه

سیدعلی موسوی. چاپ اول: تهران، سروش، ۱۳۶۰. ۲۰۴ ص.

عنوان فرعی این کتاب چنین است: «ریشه‌یابی تاریخی، شناخت ویژگی‌ها و راه علاج استبداد دینی». قبل از مقدمه، توضیحی راجع به استبداد دینی به چشم می‌خورد. این کتاب، در مجموع از یک مقدمه، سه فصل و دو ضمیمه تشکیل شده است.

نویسنده، در فصل اول به ریشه‌یابی خط استبداد دینی در ادیان الهی پرداخته و سابقه تاریخی آن را به دست داده است. وی به بلعم باعور، فریسیان و صدیقیان و دستگاه کلیسا و واتیکان اشاره می‌نماید. به گفته او، اشخاص و گروه‌های برجسته استبداد دینی در تاریخ اسلام عبارت‌اند از: معاویه، عمروعاص، خوارج، اشاعره و اخباری‌ها. «شناخت استبداد دینی»، عنوان فصل دوم است. موسوی ابتدا بین استبداد دینی و دین استبدادی تمایز قایل می‌شود و می‌گوید کار استبداد سیاسی به قول نایینی تملک ابدان؛ و کار استبداد دینی، تملک قلوب امت است. وی می‌افزاید استعمار دینی با استعمار پیوند دارد.

فصل سوم، «راه علاج استبداد دینی» نام گرفته، که در آن آمده امام خمینی (ره)، شخصیت برجسته‌ای در این زمینه است، که ایشان خطر آخوندهای درباری و روحانی‌نماها را گوشزد می‌نمایند. ولایت فقیه، ضد استبداد دینی است. ضمیمه اول کتاب، «نایینی، رهبری مسئول و بیدارگر» نام دارد، که در آن آمده نایینی از طرفداران استبداد که کرسی‌های مجلس را پر کرده بودند، دلسرد شده بود. در ضمیمه دوم، بخش‌هایی از نظرهای گروه «آرمان مستضعفین»، راجع به ولایت فقیه، نقل و بررسی می‌شود.

ک TM

۴۳۸- العقل السياسي العربي: محدداته و تجلیاته

محمد عابد الجابری. الطبعة الثانية: بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربیة، ۱۹۹۲. ۳۹۲ ص.

جابري در مقدمه توضیح می دهد که چرا کتاب را به دو قسمت «چارچوب» و «مظاهر» تقسیم کرده است. فعل سیاسی از یک طرف دارای محدودیت ها و چارچوب ها، و از طرف دیگر دارای نشانه های نظری و عملی می باشد. نویسنده در قبل دو جلد تحت عنوان «نقد العقل العربي» (تکوین العقل العربي و بنیة العقل العربي) به رشته تحریر درآورده است. به هر حال او روش بحث در این کتاب را از دو جلد قبل، متمایز می داند. وی در مقدمه توضیح می دهد که هم مفاهیم نوین و هم مفاهیم سنتی و اسلامی را به عاریت می گیرد. مقصود از «العقل» در عنوان کتاب، تحلیل معرفت شناسانه روشها است. جابري در مقدمه، مفاهیم استخدام شده خود را چنین توضیح می دهد:

- ۱ - عقل سیاسی: مقصود از عقل در اینجا، تحلیل معرفت شناسانه روشها است.
  - ۲ - ناخودآگاه سیاسی (اللاشعورالسیاسی): بسیاری از اعمال سیاسی ما به دلیل آگاهی صادر نمی شوند،
  - ۳ - ذهنیت اجتماعی (المخیال الاجتماعي یا Imaginaire Social): به قول ماکس وبر هر جامعه ای، مجموعه ای از تصورات و تخیلات خاصی را برای خود تعریف می کند،
  - ۴ - عرصه سیاسی (المجال السياسي): غرب پس از نزاع دولت و کلیسا، عرصه سیاسی خاصی پیدا کرد تا بتواند نهادها و مؤسسات را به جای علایق فردی جانشین سازد،
  - ۵ - روش شناسی و معرفت شناسی علمی،
  - ۶ - چیستی دولت: که به نظر مارکسیست ها روبنای روابط تولید است،
  - ۷ - چالش (الصراع): تفکر شرقی و سنتی به وحدت معتقد است، و تفکر جدید به تضاد،
  - ۸ - ارتباط قدرت و دانش (از میشل فوکو)،
  - ۹ - نقش دین در اجتماع و سیاست،
  - ۱۰ - القبیلۃ (با تأکید بر عنصر قرابت و عصبیت)، الغنیمۃ (درآمدهای اقتصادی دولت) والعقیدۃ (مجموعه اعتقادات).
- نویسنده در بخش اول این بحث را مطرح می کند که دعوت پیامبر(ص) «ذهنیت اجتماعی» مردم زمان خود را شکل داد، و به هر حال حرکتی از دعوت تا تشکیل دولت را در عرصه های عقیده، قبیله و غنیمه طی کرد. بهترین دلیل این که پیامبر(ص) جانشینی برای خود نصب نکرد، اختلاف صحابه است. پیامبر(ص) مفهوم «امت» را ترویج می کرد، ولی در جریان خلافت مفهوم «قبیله» و انتخاب اهمیت پیدا کرد. جابري در پی آن است که نقش عقیده، قبیله و درآمدهای مالی را در زمان پیامبر(ص) و هر یک از خلفا نشان دهد.
- نویسنده در ابتدای بخش دوم به این روایت نبوی اشاره می کند که پس از سی سال حکومت اسلامی به شکل پادشاهی درخواهد آمد. بر این اساس، عده ای از اهل سنت در پی توجیه حکومت بنی امیه برآمده اند. جابري در اینجا به عقیده شیعه، خوارج و معتزله اشاره هایی دارد. فقه سیاسی به قرآن و روایت های نبوی متکی بود، و شرعی بودن خلافت خلفا را اثبات می کرد. بررسی عقل سیاسی عربی باید از نظریه امامت (شیعه) و واقع گرایی اهل سنت آغاز شود. امروزه باید به دموکراسی مدرن نیز توجه نمود.

TMک

۴۳۹- عقیدتنا السیاسیة

المجلس الاعلی للثورة الاسلامیة فی العراق. الطبعة الاولى: قم، المؤلف، ۱۴۱۵ ق. ۸۳ ص.

مقدمه و ده بحث، سازماندهی بحث‌های این کتاب که جلد چهارم «سلسله‌دراسات فی التبلیغ الاسلامی» است را تشکیل می‌دهد. بحث اول با عنوان «عقیده ما در ولایت عامه»، به اثبات وحدت رهبری می‌پردازد. بقیه فقها می‌توانند به رهبر اسلامی، مشورت بدهند. عنوان بعد، رهبری خاص در مکان‌های دیگر را به بحث می‌کشد. رهبران خاص باید سه شرط را دارا باشند: شروط معتبر در ولایت (فقاہت و عدالت و کفایت)، تأیید ولایت عامه و حرکت در مسیر او. بنابراین رهبر اسلامی عراق باید در خط ولایت فقیه باشد.

هدف از آرایه بحث سوم کتاب، اثبات این مسأله است که طرح مسایل خاص جغرافیایی، منافات با رهبری واحد جهانی ندارد. بحث بعد، رهبری ضد نظام عراق، و بحث پنجم جایگاه امت را مورد بررسی قرار می‌دهد. امت، مبدأ و رکن اساسی تغییرات اجتماعی محسوب می‌شود. امر به معروف و نهی از منکر بر همه واجب است، و عمل سیاسی حقیقی برای امت اسلامی به شمار می‌رود.

«عقیده ما درباره نظام حزبی»، عنوان بحث ششم است. حزب اگر وسیله تلقی شود و در مسایل نظامی و حوزوی دخالت نکند و با رهبر مخالفت نرزد، مجاز می‌باشد. نقش علمای دین و حلقه ارتباط بودن ایشان بین امام و امت، در بحث بعد مطرح می‌شود. بحث‌های بعد به مسایل سیاسی ایران و عراق اختصاص دارد. جمهوری اسلامی ایران، تنها نمونه کامل دولت اسلامی در جهان است، و بار به پیروزی رساندن انقلاب عراق را بر دوش می‌کشد.

ک.م.ت

۴۴۰- العقیده والسیاسة: معالم نظریة عامة للدولة الاسلامیة

لؤی صافی. الطبعة الأولى: امریکا، المعهد العالمی للفکر الاسلامی، ۱۹۹۶. ۲۷۰ ص.

این کتاب که جلد یازدهم از «سلسله قضایا الفکر الاسلامی» است از یک مقدمه، هفت فصل و یک خاتمه تشکیل شده است. نویسنده متولد سوریه، تحصیل کرده آمریکا و عضو «مؤسسه بین المللی اندیشه اسلامی» مالزی می‌باشد.

فصل اول دربرگیرنده موضوع، نیاز به نظام سیاسی اسلامی می‌باشد. منبع اساسی برای نظام سیاسی اسلام، وحی است. سنت نبوی به عنوان شارح کلام الهی محسوب می‌شود. منبع دوم برای نظام سیاسی اسلام، تجربه تاریخی به شمار می‌رود. فصل دوم، «عقیده و سیاست» عنوان گرفته است. به عقیده نویسنده، شیعه‌ها بر اساس مواضع سیاسی خاص خود روش دیگر برگزید، نه بر اساس اعتقادات مشخص. فصل بعد به تعریف امت می‌پردازد. اسلام با این مفهوم، تفرقه قومی را از بین می‌برد. نویسنده سپس مفهوم امت را از نظر قرآن کریم بررسی می‌کند.

فصل چهارم به تعریف دولت اختصاص یافته است. در صدر اسلام از اصطلاح‌هایی مانند «امامت» و «خلافت» برای اشاره به سلطه سیاسی استفاده می‌شد. دولت اسلامی بر اساس مفهوم امت اسلامی و اصول اساسی اسلام قابل تعریف می‌باشد. فصل بعد نسبت بین «شریعت و سیاست» را بررسی می‌نماید. صافی با توجه به ضرورت برگزیدن اصول سیاسی از منابع شریعت، در فصل بعد وارد اصل شورا در اسلام می‌شود.

فصل ششم ابتدا شورا را در قرآن و نظام قبیلگی، و سپس در طول تاریخ اسلامی بررسی می‌کند. فصل آخر به مبحث مدیریت اسلامی اختصاص دارد. مهم‌ترین وظایف رییس دولت اسلامی عبارت است از: ایجاد امنیت برای مردم، حمایت از احکام شریعت، اجرای سیاست خارجی و سیاست اقتصادی و ارج نهادن به اصل شورا. نویسنده در خاتمه به ارکان دولت اسلامی اشاره می‌کند: امت، شورا، رهبری و شریعت.

ک.م.ت

۴۴۱- العلاقات الخارجية للدولة الإسلامية

سعید عبدالله حارب المهيري. الطبعة الاولى: بيروت، الرسالة، ۱۴۱۶ ق. ۵۵۲ ص.

نویسنده بحث های خود را بر اساس یک مقدمه، چهار بخش و خاتمه سازماندهی کرده است. بخش اول «مفهوم روابط بین الملل» را به شکل عمومی، و در اسلام بررسی می کند. به نظر مهیری، امت اسلامی نباید در قالب دولت های کوچک تجزیه شود، بلکه باید لااقل به شکلی همانند نظام خلافت بازگردد. سه فصل بخش دوم، اهداف عام و مشترک حکومت ها را در قالب حمایت دولت، مصالح، امنیت و صلح بین المللی؛ اهداف خاص حکومت اسلامی را در نشر دعوت اسلامی، حمایت از اقلیت های دینی و دفع خطرهای امت اسلامی؛ و ویژگی های روابط بین الملل را در اصل التزام به قراردادهای بین المللی، نبود نیرنگ و گسترش عدالت بررسی می کند.

«روابط سیاست خارجی»، عنوان بخش سوم است، و دو بحث مهم را طرح می نماید: نقش معاهدات بین المللی در روابط کشورها، و مسأله پناهندگی سیاسی. قراردادهای بین المللی از نظر دین اسلام به سه بخش جایز، ممنوع و اضطراری تقسیم می شوند. در این بخش همچنین از هیأت های دیپلماتیک، و پاسداری مصونیت دیپلماتیک و مسایلی از این قبیل در اسلام، بحث به میان آمده است. سه فصل بخش آخر، روابط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی را به بحث می کشد، و قواعد شرع اسلام را با آنها مقایسه می کند. دولت اسلامی نمی تواند با کشورهای دیگر خمر، خوک و دیگر محرّمات را مبادله نماید. در همین حال، منعی از روابط سالم اقتصادی با کشورهای کافر نیز وجود ندارد. روابط کشور اسلامی با دیگر دولت ها نباید به سلطه آنها بر ملت مسلمان بیانجامد.

ک TM

۴۴۲- العلاقات الدولية في الشريعة الإسلامية: دراسة فقهية مقارنة

عباس شومان. الطبعة الاولى: القاهرة، الدار الثقافية، ۱۴۱۹ ق. ۱۲۶ ص.

این کتاب که جلد اول «سلسله الدراسات الفقهية» است از مقدمه، دو فصل و خاتمه تشکیل می شود. فصل اول که «دارالاسلام یا دولت اسلامی» عنوان دارد، پس از تعریف کشورهای مسلمین، لزوم مقابله با باغیان و مرتدان را اثبات می کند. قتل مرتد از احکام اجماعی اسلام به شمار می رود. بحث دیگر نویسنده در این فصل، احکام اهل ذمه (حقوق آنها و معامله با ایشان) است.

فصل دوم، «دولت کفر یا دارالحرب» عنوان دارد. نویسنده در این مطلب حق را به شافعی می دهد که نبود اکراه را مختص به اهل کتاب و مجوس می داند. بنابراین نظریه، دیگر کفار در صورت نپذیرفتن اسلام، هدف جهاد ابتدایی واقع می شوند. به عقیده رؤسای مذهب های چهارگانه، مسلمین می توانند از کفار برای جنگ با دشمن استفاده کنند. معاملات ربوی در دارالکفر از دیدگاه ابوحنیفه جایز، و از دیدگاه دیگران حرام است. ابوحنیفه همچنین بر خلاف دیگران قتل مسلمان یا ذمی در دارالحرب را موجب قصاص نمی داند. دیگر بحث های این فصل را سفرا، تجار، قرارداد آتش بس، امان و نقص معاهدات از دیدگاه مذهب های اهل سنت تشکیل می دهد.

ک TM

۴۴۳- العلاقات الدولية في الفكر الإسلامي

احمد شلبي. الطبعة الخامسة: القاهرة، مكتبة النهضة، ١٩٨٧. ٢١٠ ص.

چاپ اول این کتاب در سال ١٩٦٨ بوده، و نویسنده، رییس بخش تاریخ و تمدن اسلامی در دانشگاه قاهره می باشد. شلبي ابتدا روابط بین الملل قبل از اسلام را بررسی می کند. اسلام دین صلح است، نه دین شمشیر و جنگ. نویسنده در بحث «سفیران و نمایندگان»، بحثی تاریخی راجع به دیپلماسی پیامبر(ص) و خلفا دارد. سفیران و نمایندگان مصونیت داشتند، و قتل آنها به معنای اعلان جنگ تلقی می شد. شلبي در بحث «نامه های سیاسی» و «معاهدات»، به نامه های پیامبر به رؤسای کشورها و معاهدات دولت اسلامی با دیگران اشاره می کند.

«روابط بین الملل از جنبه اقتصادی»، جهت دیگر تحلیل نویسنده از قراردادهای بین المللی است. او در این بحث به قرارداد کمک به قریش و کارکردن مسلمان ها در مزارع یهود در مدینه اشاره می کند. برخی از مثال هایی که برای «روابط بین الملل از جنبه اجتماعی» وجود دارد، عبارتند از: ازدواج با اهل کتاب، خرید و فروش طعام، وحدت انسانی، حقوق زن، مصرف زکات برای مسلمان ها و غیرمسلمانها، آزادی های اجتماعی و حربه. بحث مزبور از جنبه فرهنگی (تبادل فرهنگی مسلمانان و غیر مسلمانان) و نظامی نیز قابل بررسی میباشد. نویسنده در بحث اخیر به بحث هایی از جمله آمادگی جهاد، زنان و جهاد، اخلاق مجاهدان، جزیه و تنبیه فرارکنندگان از جنگ می پردازد. از نظر او جنگ در اسلام برای تحقق عدالت است، نه برای انتقام.

۴۴۴- علل و عوامل ضعف و انحطاط مسلمین

سید احمد موثقی. چاپ اول: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳. ۲۲۳ ص.

نویسنده در مقدمه خویش، سؤال‌های عمده مطرح شده در کتاب را این گونه بیان کرده است: چگونه جوامع شرقی و مسلمان می‌توانند از ازمه گسیختگی و نابودی فکری، اجتماعی و سیاسی به درآمده و ضمن پذیرش تغییرات مثبت و سازنده در فرهنگ و تمدن سرمایه داری غرب و نظام بین‌المللی مبتنی بر آن حلّ نشوند، و با مسئله غرب به شکل منطقی مواجه گردند؟ مسئله تعارض میان سنت و تجدد، یا سنت‌گرایی و مدرنیسم در جهان اسلام چگونه قابل حل است؟ علت‌ها و عوامل تغییرهای اجتماعی و مسئله ازمه گسیختگی مسلمین کدام‌اند؟ نقش و جایگاه دین، فلسفه و علم چیست؟ آیا نوسازی و توسعه فرهنگی، با درونمایه‌های غربی قابل‌ارایه است؟ و پاسخ سیدجمال‌الدین به عنوان نماینده معرفت‌دینی به این سؤال‌ها چیست؟

این نوشته، در سه فصل به سؤال‌های مزبور پاسخ می‌دهد. در فصل اول، با تحلیل محتوایی مفهوم و معنای نوسازی و اصلاح و شرایط آن در چارچوب بحث تغییرات و فرآیند اجتماعی، به علت‌ها و عوامل آن پرداخته می‌شود. در فصل دوم و سوم، اصول و مبانی اهداف و شیوه‌های نوسازی و اصلاح از دیدگاه سیدجمال‌الدین در سطح کشورهای اسلامی بررسی می‌شود. نویسنده می‌گوید منظور از نوسازی و اصلاح دینی از دیدگاه اسدآبادی، ایجاد تغییرات انقلابی در جوامع مسلمان، با تکیه بر تفکر و معرفت‌دینی بازسازی شده و جهان‌بینی اصلاح شده مسلمانان است. نویسنده می‌گوید راه رسیدن به توسعه مورد نظر سیدجمال، از راه دین و با احیا و بازسازی تفکر دینی، قابل حصول است و نخبگان جامعه، (یعنی علمای دین و متفکران و معلمان علوم عقلی و معارف و علوم جدید و اخلاق)، نقش اساسی را به عهده دارند.

در فصل دوم، با عنوان «علل و عوامل ضعف و انحطاط مسلمین»، نویسنده به نقش خلفای ظالم، علمای سوء، خرافه‌ها و پیرایه‌ها به نام دین و بدعت‌ها در دین اشاره می‌کند و تحریف محتوای اصیل و ابتدایی دین را، از جمله رواج افکار جبرگرایانه و جهل و بیخبری و جدایی دین از سیاست و ملیت‌گرایی و خودباختگی و استبدادی داخلی و استعمار خارجی، از علت‌های ضعف مسلمین در اندیشه اسدآبادی یاد می‌کند.

در فصل سوم، با عنوان «درمان‌ها و راه‌های علاج دردها، تزهایی اصلاحی و راه‌های پیشنهادی»، نویسنده پیرایش دین و تطهیر اسلام از خرافات، بدعت‌ها، پیرایه‌ها، زنگارها و برگشت به اسلام اصیل و ناب، قرآن کریم، سنت پیامبر(ص) و روش گذشتگان صالح را از اصول اندیشه سیدجمال‌الدین به عنوان راه حلّ یاد می‌کند.

موثقی می‌گوید ارتباط میان دنیا و آخرت، عقل و دین، علم و ایمان و نوآوری و اجتهاد در جهت اصلاح و تصحیح جهان‌بینی مسلمین، امری ضروری و حیاتی است و سیدجمال‌الدین این اصول را در اندیشه خود مدّ نظر داشته است. وی می‌افزاید که سیدجمال، پیشنهادهایی نیز در سطح سیاسی و در مورد دولت‌ها و زمامداران دارد، که طرح اتحاد دولت‌ها و پویا کردن اشتراک‌های زبانی و قومی و دیانت، از جمله آنها است.

ک‌TM

۴۴۵- العلمانیون و الاسلام

محمد قطب. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۴ ق. ۱۰۱ ص.

مقدمه و پنج بحث، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. «تجربه اروپا در مقابل دین» عنوان اول کتاب است، و روند عرفی گرایی را در مسیحیت تحریف شده دنبال می کنند. «دین حق» یا اسلام به کلی از مسیحیت متمایز است. سکولاریسم، بازتابی در مقابل طغیان کلیسا محسوب می شد، مسأله ای که در اسلام وجود ندارد. رجال دین در مسیحیت از تقدس و استبداد دینی برخوردار بودند.

به اعتقاد محمد قطب در بحث «دموکراسی و اسلام»، اسلام عناصری مثل نقد فرمانروایان و مبارزه با استبداد را دارا است، اما این امر به معنای تساوی اسلام و دموکراسی نمی باشد. دو بحث آینده او به اوضاع مسلمانان در زمان حال (جنگ بوسنی و هرزگوین و غیره) و آینده اختصاص دارد. او فعالیت عرفی گرایان را مخالفت جریان عظیم مسلمانان می داند.

TMک

۴۴۶- العلمانیة من منظور مختلف

عزیز العظمة. الطبعة الثانية. بیروت، مرکز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۸. ۳۷۸ ص.

فصل اول از فصل های شش گانه کتاب، مسأله دین و دنیا را با نگرشی تاریخی به بحث می گذارد. جدایی دین از سیاست در مسیحیت به این جمله انجیل منسوب است که: «حق خدا را به خدا، و حق قیصر را به قیصر دهید». قرآن، متنی است که هم علی عبدالرازق عرفی گرایی را از آن برداشت کرده، و هم دیگران نظریه خلافت را. در خلافت، عنصر شرع و سیاست و کاریزمای دینی و اسطوره ای با هم جمع شده بودند. شریعت اسلامی به شکل نظام قانونی و نمادین در عصر عثمانی نمودار شد، و در صدر اسلام سابقه نداشت. شریعت در واقع، مجموعه تشریفات هر جامعه و در طول تاریخ می باشد.

نویسنده در فصل بعد، نهادهای سیاسی، اقتصادی، قانونی، اداری و مالی (بالاخص در دوره عثمانی) را محور بحث های خود قرار می دهد. به عقیده او در تاریخ اسلامی، بطور اصولی امر واقع بر تفکر تقدم داشته است. به قول رشیدرضا، نهادهای حکومتی و دینی مصر وام دار تفکر علمای الازهر بودند. در کل، ما شاهد حرکتی از دولت ملی به دولت عرفی می باشیم. فصل سوم، اصلاح گرایی و تجدد را در مقابل سلفی گری قرار می دهد، و فصل چهارم جایگاه عرفی گرایی در قرن بیستم را به بحث می گذارد.

تاریخ اسلام انقطاع دارد، و دولت جدید، لوازم و مقتضیات خاصی را پذیرا شده است. مسیر تاریخ اجتماعی و فرهنگی کشورهای عربی و غیرعربی بدون شک به سمت سکولاریسم می رود. طه حسین و علی عبدالرازق بیشترین اثر را در این راستا داشته اند. فصل پنجم نقش ملی گرایی را در عرفی گرایی آینده کشورهای عربی، و فصل آخر (خاتمه) موقعیت عرفی گرایی در جهان امروز را بررسی می کند. فقط با عرفی گرایی است که می توان به دموکراسی رسید. سکولاریسم یک وجه و معنای خاصی ندارد، بلکه دوره ای از تاریخ است که در راه آینده ما بر اساس رویارویی با غرب قرار دارد.

TMک

۴۴۷- علم السياسة: تجدد من وجهة نظر اسلامية

السید صدرالدين القبانجي. الطبعة الاولى: لبنان، الشركة العالمية للكتاب، ۱۹۹۷. ۲۷۰ ص.

این کتاب که می‌خواهد مبانی علم سیاست را از دیدگاهی اسلامی بررسی کند، از یک مدخل و هشت بخش تشکیل می‌شود. مدخل به تعریف علم سیاست، موضوع و هدف آن و مسایلی از این قبیل می‌پردازد. خود سیاست عمل و راه است (نه علم)، و اسلام نسبت به آن نظر دارد.

عنوان بخش اول، «المشکلۃ السیاسیة» است. مسأله اصلی در سیاست، مسایل مربوط به حاکمیت - در جنبه خارجی و داخلی - می‌باشد. از نظر اسلام، عوامل درگیری و مقابل یکدیگر قرار گرفتن ممکن است اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی باشد. به قول صدر، خداوند طبیعت را برای انسان به شکل کافی آفرید، ولی انسان‌ها بر اساس حرص و طمع یکدیگر را از مواهب آن باز می‌دارند. به همین دلیل است که اسلام معتقد است در درجه اول باید انسان اصلاح شود.

بخش دوم به «آینده سیاسی بشر» می‌پردازد. اسلام برخلاف مارکسیسم، حتمی بودن تضاد در جوامع بشری را معتقد نیست. در حکومت صالحان، دولت نابود نمی‌شود، و حکومت واحدی حکمفرما خواهد بود. موضوع بخش بعد، دولت است. اسلام بین دولت و نبوت پیوندی محکم می‌بیند. بخش چهارم به حکومت و ضرورت و اشکال آن می‌پردازد. از نظر اسلام، حکومت ضرورت دارد. نویسندگان در این بخش، اقسام حکومت‌ها و قوای سه‌گانه آنها را بررسی می‌کند.

موضوع بخش پنجم، «امت» است. اساس تشکیل امت، عقیده است، نه اختلاف طبقاتی، پیشرفت اقتصادی یا نژاد و قوم. بخش بعد به شهروندی می‌پردازد. اسلام، اعتباری برای مرزهای جغرافیایی قایل نیست. درست است که وظیفه دولت اسلامی، حمایت از همه مسلمان‌ها در سرتاسر جهان است، اما به هر حال مشروط به قدرت آن و مصالح موجود می‌باشد.

بخش آخر به احزاب و نقش مردم در سیاست می‌پردازد. هر چند حزب در اساس با اسلام منافاتی ندارد، اما روش معصومین و علمای دین (و حکومت ولایت فقیه)، شیوه حزبی نبوده است. اسلام بیشتر از مارکسیسم و دموکراسی به رأی مردم احترام می‌گذارد. اسلام علاوه بر عوامل فرهنگی، اقتصادی، جغرافیایی، روانشناختی و اجتماعی مؤثر در رأی مردم، به عامل هدایت الهی نیز توجه دارد.

ک.م.ت

۴۴۸- علی و صلح جهانی

سیدمحمد خامنه‌ای. چاپ ششم: تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹. ۷۳ ص.

تجزیه و تحلیل چاره‌جویی‌های بنیادی و اساسی در گفتار و خط مشی حضرت علی(ع) برای جلوگیری از جنگ و تأمین صلح واقعی، هدفی است که نویسنده در این کتاب به دنبال آن است. و با نفي نظریه‌ای که جنگجویی را جزء طبیعت بشر به شمار می‌آورد، انسان را دارای حس باطنی راحت طلبانه و آرامش‌جو توصیف می‌کند؛ به همین جهت می‌گوید صلح دوستی لازمه سرشت آرام انسان است و سرچشمه بروز فتنه‌ها و جنگ‌ها، بی‌حرمتی به حقوق انسان است. سلب آزادی مشروع انسانی و نبود برابری و فقر، از عوامل دیگری هستند که در بروز جنگ مؤثرند.

شناخت سیره عملی و نظری علی(ع) در ایجاد زندگی صلح‌آمیز و جلوگیری از جنگ، لازم و ضروری است. نویسنده اعتقاد دارد که پایه حکومت علی(ع)، حق و عدالت و احترام به فرد و شخصیت انسانی او است. نزد علی(ع) مبنای احترام به انسان‌ها، ایمان به کرامت انسان و مقام بلند او است.

بنا به نوشته کتاب، به طور کلی، در سیره و گفتار حضرت، عناصر و مواد اصلی صلح جهانی وجود دارند که عبارت است از: احترام به فرد و رعایت آزادی، برابری و مبارزه با اختلاف طبقاتی و فقر مادی و اجرای عدالت اجتماعی، تأمین زندگی

بهرتر براي مردم، احترام به تعهدهاي ناشي از قراردادها، بخشش و چشم پوشي در کارها و روابط بين ملت ها. در اين موارد، نويسنده به گفتار و روش ايشان استناد کرده است.

نويسنده مي گوید که با به کارگيري اين اصول، اميد دستيابي ملت ها به صلح هميشگي، موضوعي معقول و شدني است. خامنه اي در قسمتي از کتاب، گفتارهايي از امام علي(ع)، که درباره جنگ و صلح است، آورده و جنگ را شرّ نامحدود، و صلح را موجب امنيت و آسايش ذکر مي کند.

ک TM

۴۴۹- عوامل سقوط حکومت ها در قرآن و نهج البلاغه

نصرت الله جمالي. چاپ اول: قم، نهاوندي، ۱۳۷۸. ۳۱۲ ص.

پيش نوشتار و دو بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکيل مي دهند. بخش نخست «عوامل سقوط»، «امت» و «انقراض» را تعريف مي کند. بر اساس بخش دوم، مهم ترين عوامل سقوط حکومت ها در قرآن و نهج البلاغه عبارت اند از: نبود پيروي از رهبري جامعه، ظلم و بي عدالتي، ترک جهاد، تفرقه و اختلاف، استبداد رأي، دنيا گرایی سران امت، عبرت نگرفتن از ازم پاشيدگي امت هاي پيشين، فقر و تهيدستي، برخورد ناشايسته، انداختن بار سنگين بر دوش مردم، جلوگيري از حق و گرايش به باطل، نبود شناخت حق از باطل و دور شدن از رحمت خدا.

ک TM

● عوامل همکاري و اعتماد بين مردم و دولت

زين العابدين قرباني. چاپ اول: گيلان، اداره ارشاد اسلامي، ۳۳ ص.

ز ز ز

غ

۴۵۰- غیرالمسلمین فی المجتمع الاسلامی

یوسف القرضاوی. الطبعة السادسة: بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۵ ق. ۸۶ ص.

نویسنده از عالمان معروف اهل سنت، و صاحب کتبی همچون الحلال والحرام فی الاسلام، مشکلة الفقر، الخصایص العامة فی الاسلام وفقه الزکاة است. کتاب حاضر از یک مقدمه، شش فصل و یک خاتمه تشکیل می شود.

در مقدمه کتاب ضرورت بحث، احسان به کافران، تسامح با اهل کتاب و معنای «اهل ذمه» مورد بحث قرار گرفته است. حقوق اهل ذمه، موضوع فصل اول می باشد و در آن قاعده ابتدایی در معاشرت با آنها، حق حمایت دولت اسلامی از اهل ذمه در برابر تجاوز خارجی و داخلی، گستره حمایت دولت اسلامی از ایشان، بیمه اهل ذمه در صورت فقر، آزادی عقیده آنها و ضمانت های اجرایی حقوق اهل ذمه مورد بحث قرار می گیرد.

در فصل دوم وظایف اهل ذمه - یعنی جزیه و خراج - به بحث گرفته شده است. قرضاوی در این فصل علت وجوب جزیه، زمان وجوب آن، وجوب رعایت قوانین دولت اسلامی و احترام به مقدسات مسلمانان را طرح می نماید. در فصل بعد تسامح اسلام در مقابل اهل ذمه، «تسامح بی نظیر» خوانده شده است.

فصل چهارم، گذری بر تاریخ اسلام دارد و در پی آن است که مدعاهای فقهی خود را در دوره اموی و عباسی اثبات نماید. فصل پنجم پاسخ به شبهه هایی از جمله سؤال های زیر، می باشد: آیا جزیه نوعی عقوبت است؟ آیا مهر زدن و مشخص کردن اهل ذمه، حکمی همیشگی است یا موقت؟ آیا این عمل اهانت به ایشان است؟ آیا آنها مجبورند لباس خاصی بپوشند؟ فصل بعد به رفتار متقابل مسلمانان و مسیحیان پرداخته، و مسایلی همچون تفتیش عقاید از جانب مسیحیان را مطرح می کند. نویسنده در خاتمه از تحریف و غرضورزی مسیحیان و همچنین سازمان یونسکو تعجب می کند، و بین تسامح دینی و سکولاریزم تفاوت قایل می شود.

ف

۴۵۱- فراخوان جاودانه به آزادي

حبيب الله پيمان. چاپ اول: تهران. چاپخس، ۱۳۷۷. ۲۹۸ ص.

مقدمه كتاب به «تحول هاي دنياي اسلام» و «كارکرد حقيقي دين» مي پردازد. عنوان فصل هاي شش گانه عبارت است از: «تعريف دين»، «دين و سحرگاه زندگي انسان»، «ظهور اديان توحيدى»، «سرنوشت اديان توحيدى در ادوار بعد»، «روايت هايي از مبارزه مذهب عليه مذهب» و «فراخوان به آزادي».

چهار جريان عمده فكري در جامعه ما عبارتند از: غربگرایی، بازگشت به اسلام، ملي گرایی و قطع رابطه با خارج. بسياري از سياست هاي پيامبر(ص) مربوط به ساختار سياسي و اجتماعي زمان صدر اسلام بوده است. کارکردهای دين عبارت است از: کارکرد معرفت شناسي، کارکرد زيست - روانشناختي (حل معماي مرگ و زندگي و همبستگي دنيا و آخرت)، کارکرد جامعه شناختي، کارکرد ايدئولوژيک و کارکرد تکاملي و انسان شناختي. کارکرد اديان توحيدى بعد از رسولان دچار تحول هاي گوناگوني شده است. قرآن ما را با سرنوشت امت هاي قبل آشنا مي کند. استبداد و استثمار و استعمار، فضاي زندگي را بر مردم تنگ کرده اند.

عده اي معتقدند دين براي حل مسائلي بوده که عقل بشر از فهم آنها عاجز است. بنابر اين مسایل اجتماعي و اقتصادي و سياسي و به خصوص مسأله حکومت از برنامه انبيا بيرون مي ماند. هدف اوليه پيامبران، حکومت بر خلق نبود. ما بايد به تفکيک قلمرو وحی و عقل قايل شويم. پيامبران به سياست (دخالت در سرنوشت سياسي کشور که یک مسئوليت فردي است) مي پرداختند، ولي از طرف خدا براي رهبري و زمامداري منصوب نبودند.

ک TM

۴۵۲- فربه تر از ايدئولوژي

عبدالکریم سروش. چاپ سوم: تهران، مؤسسه فرهنگي صراط، ۱۳۷۵. ۳۸۱ ص.

نويسنده در مقدمه خویش، ويژگي مقاله هاي اين کتاب را رنگ تئوريک - اجتماعي آن مي داند، که هدف اصلي آن تبیین نسبت دين با شئون مهم حيات اجتماعي نظير دموکراسي، عقل، آزادي، ايدئولوژي و روحانيت است.

مقاله اول با عنوان «تقلید و تحقیق در سلوک دانشجویی»، در واقع به بررسی علت سستی متفکران و دانشجویان در تقویت جنبه های فکری - عقیدتی پرداخته است. سروش، رایج شدن اسلام فقهاتی پس از انقلاب را ویژگی بعد از انقلاب می داند، و اسلام فقهاتی را اسلام تقلیدی معرفی می کند، که روحانیون به عنوان سردمداران آن، تنها از معلومات فقهی برخوردارند. به گفته او، اسلام تقلیدی، مریدپرور و از جستجوگری به دور است.

سروش در مقاله ای دیگر با عنوان «انتظارات دانشگاه از حوزه»، مسئله وحدت حوزه و دانشگاه را مطرح کرده و دو نهاد حوزه و دانشگاه را با یکدیگر مقایسه نموده است. او ویژگی علوم حوزوی را نبود نقدپذیری مبانی آن، و ویژگی علوم دانشگاهی را نقادی می داند. به گفته سروش، پیوستگی حوزه های علمیه بعد از انقلاب با مراجع قدرت، به دلیل دینی بودن حکومت است، به همین جهت روحانیت قدرت های دیگر را به کنار زده است.

نویسنده می گوید مخاطبان حوزه، عوام هستند و حوزه از تقدس برخوردار است. آرای کلامی آنان تنقیح نشده است. نقدناپذیری مبانی حوزوی، یکی از موانع وحدت حوزه و دانشگاه است. او در ادامه مقاله، وجوه تفاوت و تمایز این دو نهاد را به تفصیل بررسی می نماید.

سروش در مقاله «باور دینی، داور دینی»، از منشأ حکومت بحث کرده است که آیا حکومت، مبانی مدنی دارد یا مبانی شرعی. او ابتدا تناسب نوع حکومت ها را با نوع جوامع متذکر شده است و نشانه دینی بودن حکومت را دینی بودن ارزشهای حاکمان، نحوه مدیریت آنها و حقوق و تکالیف حاکمان و محکومان ذکر می کند.

سروش می گوید بحث از حکومت، یا از دیدگاه آرای فقهی است و یا کلامی؛ و رد و قبول آرای فقهی به اصل دینداری لطمه نمی زند، ولی سخن در بخش آرای کلامی، اصل دینداری و یا درک از دین را متحول می کند. او حق حکومت کردن را یکی از حقوق غیرشرعی مردم می داند و به تفصیل از ویژگی حکومت دینی و روش ها و فهم دین، سخن به میان می آورد.

مقاله های دیگر کتاب در زمینه ایدئولوژی، بررسی اندیشه های شریعتی، رابطه دین و ایدئولوژی، توسعه و فرهنگ عقل و آزادی و ارکان فرهنگی دموکراسی و حکومت دموکراتیک است. نویسنده در مقاله «توسعه و فرهنگ»، علت توسعه یافتگی غرب را تغییر در بینش ها و گرایش های غربی می داند. به گفته او، تغییر در بینش ها و گرایش های مسلمین نیز امری ضروری در توسعه جوامع اسلامی است. استبداد، زورگویی، بی رحمی، رواج صوفی گری، برداشت فقهی از دین و عوامل دیگر، از جمله علت های توسعه نیافتگی جوامع اسلامی است.

به طور کلی، این کتاب، مجموعه مقاله های اجتماعی نویسنده است، که در واقع رابطه دین و سیاست، و انتظارات از دین، عوامل توسعه و سایر بحث های اجتماعی را مورد بررسی قرار داده است.

ک- TM

۴۵۳- الفرد والدولة في الشريعة الإسلامية

عبدالکریم زیدان. چاپ پنجم: بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۰ ق. (۱۹۹۰ م). ۱۰۱ ص.

بحث های این کتاب، در زمینه دولت و جایگاه فرد در شریعت اسلامی است، که با تکیه بر نصوص قرآن، سنت نبوی، سوابق تاریخی و اجتهادهای فقها بررسی می شود. این کتاب در سه فصل تشکیل یافته است:

۱- جایگاه دولت در شریعت اسلامی نظیر وجوب برپایی دولت، طبیعت و اهداف آن.

۲- جایگاه فرد در دولت و بررسی حقوق فرد در برابر دولت.

۳- حقوق دولت در برابر فرد.

نویسنده در فصل اول، با بیان ردّ نظریّه ای که شریعت اسلامی را تنها دعوت به اخلاق و تنظیم روابط انسان با پروردگار خویش می‌داند، دلیل‌های آن را بیان می‌کند. به نوشته او، دعوت شریعت به برپایی دولت برای تنظیم روابط فرد و اجتماع از راه شورا، بیان احکام و مسئولیت فرمانروایان، جنگ و صلح و به کار بردن اصطلاح‌های امیر، امام و سلطان در دستورها، نشانه کوشش شریعت برای برپایی دولت است.

نویسنده می‌گوید که التزام به احکامی نظیر جزا و جهاد، و دعوت قرآن به طاعت و عبادت، تنها با تشکیل حکومت امکان پذیر است. کوشش رسول خدا(ص) به تشکیل دولت ابتدا در مدینه و سپس در مکه، از دلیل‌های دیگر التزام شریعت به تشکیل دولت است. او چستی دولت اسلامی را بر اساس عقیده اسلامی بیان کرده، که محدود به مرزهای زمینی و عناصر محدود نیست و اهداف آن، در راستای تحقق بخشی دین اسلام است.

زیدان در فصل دوم، حقوق فرد در دولت اسلامی را بررسی کرده، و آن را به دو دسته حقوق سیاسی و حقوق عامه تقسیم کرده است. او می‌گوید حق انتخاب رئیس دولت، از جمله حقوق سیاسی افراد است. اساس این حق برای افراد، از تأکید قرآن بر شورا و مسئولیت جماعت در تنفیذ احکام سلطنت و حکومت، ریشه می‌گیرد.

نویسنده، رئیس دولت را وکیل امت می‌داند، که سلطنت او از طرف موکلان او است. اما این تسلط از طرف امت، تسلط تنفیذ احکام نظام اسلامی است، و نه خلق و انشای احکام جدید. زیدان، سپس دو شیوه انتخاب مباشر و غیرمباشر را مورد بحث قرار داده، که هر دو این روش‌ها در شریعت و در سوابق تاریخی ریشه دارد. در انتخاب غیر مباشر، اهل حلّ و عقد، نقش دارند. این موضوع را نویسنده مورد بحث قرار داده است و در موضوع ولایتعهدی، حق مشاوره و موارد شورا و اهل شورا نیز بحث کرده است. حق امت در برکناری رئیس دولت مورد تأیید نویسنده بوده، که شرایط و موارد آن را یاد نموده است. ادامه بحث این فصل، تحلیل تفصیلی بحث‌های حقوق فرد در برابر دولت از جمله برابری افراد در مقابل قانون، آزادی فرد و عقیده و عمل است.

در فصل سوم، حقوق دولت در برابر افراد بحث شده است. اطاعت از دولت از جمله آن حقوق است، که ریشه آن، اطاعت از خدا است. البته اطاعت، مقید است و نه مطلق، بنابراین در محرمات، اطاعت جایز نیست. از دیگر موارد مطرح شده، دفاع امت مسلمان از دارالاسلام است که در واقع دفاع از دولت اسلامی است. غیرمسلمین که جهاد بر آنان واجب نیست، باید جزیه بپردازند.

TMK

۴۵۴- الفرق الاسلامیة و حق الامه السياسي

محمد ابراهیم الفیومی. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۹ق. ۴۴۷ ص.

این کتاب که با نگاهی سیاسی مسأله حقوق امت را از دیدگاه فرقه‌های اسلامی بررسی می‌کند، از مقدمه و دو بخش تشکیل می‌شود. فصل اول از بخش اول با عنوان «زمینه نظریه سیاسی در اسلام»، به بحثی تاریخی از حکومت پیامبر(ص) تا حکومت عثمان می‌پردازد. فصل‌های دوم و سوم نیز به تحلیل تاریخی حکومت امام علی(ع) و امویان اختصاص دارد. اموی‌ها حکومت اسلامی را به سلطنت جائزانه تبدیل کردند. فصل بعد، مواضع سیاسی مرجئه را به بحث می‌گذارد. آنها در مقابل شیعه و خوارج به تأیید بنی امیه پرداختند. فصل آخر این بخش، خوارج ثانویه (مثل ازرقه و اباضیه) را بحث می‌کند.

بخش دوم «تنازع حق سياسي» عنوان دارد، و طی شش فصل به مواضع سياسي کيسانيه، شيعه، جمهوريه، شعوبيه، زنادقه و معتزله مي پردازد. کيسانيه از نظر سياسي با امويان ناسازگار بودند، شيعه موضعي در مقابل خوارج و مرجئه داشت، و اخوان الصفا با گرايشي قرمطي سعي در گسترش اندیشه اسماعيلي داشتند.

ک-٤٤٨

٤٥٥- فرمان حكومتي پيرامون مديريت

محمود قوچاني. چاپ دوم: تهران، مركز آموزش مديريت دولتي، ١٣٧٤. ٢٢٥ ص.

اين كتاب كه شرح عهدنامه مالک اشتر است، از يك مقدمه، شش بخش و يك خاتمه تشكيل شده، و مديريت و فرامين حكومتي را از ديدگاه امام علي(ع) را بررسي مي كند. بخش اول به ويژگي هاي عهدنامه و كلياتي در اين زمينه مي پردازد. موضوع بخش دوم، وظائف و تكاليف دولت است. اين وظائف عبارتند از: اداي حقوق مردم، اخذ ماليات عادلانه، پذيرش صلح، دست به خونريزي نزدن، پرداخت مستمري کارمندان، گزينش قضات، تجارت و همبستگي با مردم. «وظايف و تكاليف اساسي مدير» در بخش سوم بررسي مي شود: گزينش کارگزاران، تقسيم كار و سازماندهي، نظارت و کنترل، ارزشيابي، تصميم گيري، انتخاب مستشاران و مانند آن. بخش بعد، اوصاف مديران را برمي شمارد. «آفات مديريت» در بخش پنجم بررسي مي شود و شامل سه مورد است: غرور و تكبر، امتياز دادن به اطرافيان و اختصاص دادن اموال عمومي به خود. در بخش آخر روش هاي مديريت از جمله مباشرت در انجام کارها، عدالت، عيب پوشي و جلب اعتماد، مورد بحث واقع مي شود.

ک-٤٤٩

٤٥٦- فرهنگ و خط حكومت اسلامي

عبدالمجيد معاديخواه، تهران، رواق، ١٣٦١. ١١٨ ص.

اين كتاب كه جلد اول از «سلسله برداشت هايي از نهج البلاغه» است، ٤٩ بحث در زمينه سياست و فرهنگ در اسلام را بر اساس نامه امام علي(ع) به مالک اشتر تشكيل مي دهد. قدرت در سيستم حكومت اسلام نه متمرکز است، نه غير متمرکز؛ بلکه شناور مي باشد. خشونت، عامل حتمي سقوط حكومت تلقي مي شود. شرايط قاضي عبارت است از: شرح صدر، شهامت اخلاقي، همت عالي، روحيه تحقيقي، اعصاب قوي و قاطعيت. آفت هاي سياست تبليغاتي موارد دي مثل منت، گرافه گويي، خلف وعده؛ و آفت هاي سياست اجرايي موارد دي مانند شتابزدگي، كندي و سستي، حركت كور و مسامحه را شامل مي شود. آفت هاي قدرت عبارت است از: خودكامگي، بي اعتنايي به افكار عمومي و خشم هاي بي مورد.

ک-٤٥٧

٤٥٧- الفقه، الاجتماع

السيد محمد الحسيني الشيرازي. قم، مطبعه سيدالشهداء، ٦١٨ ص.

كتاب از بحث هاي اجتماعي، اقتصادي، سياسي و فرهنگي متنوعي تشكيل شده كه در زير به مهم ترين بحث هاي مربوط به كتاب شناسي حاضر اشاره مي شود.

در دنيايي كه اجتماعات اسلامي در دست رهبري هاي ناصالح قرار دارد، بايد نظامي با ويژگي هاي تضمين آزادي ها، مطابقت با زمان، مردمی بودن، اصالت صلح و استقلال؛ احيا شود. خداوند انسان را به شكل اجتماعي خلق كرد. اجتماع

ممکن است اتفاقی یا ارادی باشد. به هر حال اسلام، انسان را به همراهی با جماعت ترغیب می‌کند. اگر مردم دارای رشد سیاسی باشند، دچار کودتاهای نظامی و امثال آن نمی‌شوند. بین محیط اجتماعی و محیط طبیعی (و جغرافیایی)، تأثیر متقابل وجود دارد. اجتماع ممکن است بر اساس احتیاج اصلی (دینی یا دنیوی)، نیازهای جمعی (مثل بیمارستان) یا مشکلات اجتماعی به وجود آید.

حکومت اسلامی، شکل انتخابی دارد، و وراثتی یا همراه با کودتا نیست. فرمانروایان نمی‌توانند بر اساس هواهای نفسانی عمل کنند. سیاست، دوستی یا دشمنی مطلق نیست، و همیشه مصلحت را مدنظر دارد. قوانین وضعی از انحراف‌ها جلوگیری می‌کنند. نظام‌های اقتصادی و سیاسی ممکن است به دلیل نفی آزادی‌ها، توسعه فقر، بی‌نظمی، بی‌عدالتی و مقدم نداشتن نظرات امت، به ازهم‌گسیختگی روی آورند.

انقلاب‌ها مراحل پنج‌گانه زیر را شاهد هستند: هیجان، روحیه انقلابی، پشتیبانی و همکاری، وحدت فکری و روشی و پیروزی. انقلاب باید به تقویت ارکان خود بپردازد. حکومت باید «عصری» باشد و خود را با نیازهای زمان منطبق کند. اختیار تعیین حاکم، به دست امت است. خاتمه کتاب شامل یکصد و پنجاه و نه حدیث می‌شود.

کـ TM

۴۵۸- فقها و حکومت: پژوهشی در تاریخ فقه سیاسی شیعه

محمد جعفری هرندي. چاپ اول: تهران، روزنه، ۱۳۷۹. ۳۰۴ ص.

پیشگفتار، مقدمه و پنج فصل، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. انگیزه نگارش این کتاب، تهیه متنی برای درس «فقه سیاسی» در مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی بوده است. نویسنده در مقدمه به تعریف فقه و سیاست و حکومت و نکته‌های دیگر می‌پردازد.

او بحث‌هایی همچون مبانی مشروعیت، وظایف حکومت اسلامی در امور عمومی، وظایف حکومت اسلامی در سیاست خارجی و موقعیت حکومت در امور خصوصی مردم را در مقاطع زمانی زیر - که فصل‌های کتاب زیر می‌باشند - به بحث می‌گذارد: دوره حضور پیامبر اسلام (ص)، دوره صحابه تا نابودی حکومت امویان، دوره عباسیان، دوره حکومت مغولان و دوره تشکیل دولت در سرزمین‌های اسلامی به شیوه اروپاییان تا زمان حاضر.

جعفری هرندي در فصل اول حکومت انبیا را به عنوان مقدمه حکومت نبی اکرم (ص) بررسی می‌نماید. به اعتقاد وی از آیه‌های قرآن نمی‌توان برداشت کرد که تشکیل حکومت جزو اهداف اسلام بوده است. در واقع، حکومت پیامبر (ص) به موجب بیعت و معاهده با مردم به وجود آمده است. فصل دوم وارد مبحث امامت، اختلاف‌های شیعه و اهل سنت، و فرقه‌هایی مانند خوارج، مرجئه و معتزله می‌شود. در فصل سوم این مبحث مطرح شده که فقها به حکومت واحد در سرزمین‌های اسلامی رأی می‌دادند. بر اساس این نظریه، حکومت‌هایی مثل آل بویه باید مشروعیت خود را از خلیفه و نظام خلافت کسب می‌کردند.

بر اساس فصل چهارم، حمله مغول‌ها موجب خمودی بحث‌های علمی و تفکرهای سیاسی بین علما شد. در این فصل آرای سیاسی فقهای دوره اول (شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی)، نظرهای فقهای دوره دوم (محقق حلی و علامه حلی) و آرای محقق ثانی یا محقق کرسی در دوره سوم به بحث گذاشته شده است. فصل آخر نظرهای فقهای دوره چهارم (صاحب‌الجواهر، شیخ انصاری) و دوره پنجم (سید محمدکاظم یزدی، بروجردی و امام خمینی) را بحث می‌کند. نویسنده در پایان

نویسنده با مبنای عرفی گرایانه خود نتیجه می‌گیرد که نوع حکومت بستگی به نظر مردم دارد، و مردم می‌توانند هر کسی را برای حکومت انتخاب کنند.

TMک

۴۵۹- فقه الحکومه الاسلامیه (بین السنه و الشیعۀ) و قراءه فی فکر الثورة الايرانیه

توفیق محمد الشاوی. الطبعة الاولى: العصر الحديث، ۱۴۱۵ ق. ۳۳۶ ص.

بحث های کتاب حاضر بر اساس موضوع های مقدماتی، دو قسمت (انقلاب، و حکومت اسلامی) و خاتمه سازماندهی شده است. مقدمه کتاب، نظریه امام خمینی در بخش واگذاری ولایت تشریحی به فقها در زمان غیبت کبری را تبیین می‌کند. به نظر نویسنده، بر خلاف رأی امام خمینی، علم به قانون در والی شرط است، نه اجتهاد مصطلح. ولایت علما، به معنای دیکتاتوری حزبی یا طبقاتی نیست. قانون اساسی جمهوری اسلامی، با محدود کردن قدرت فقیه، به این مسأله توجه دارد.

قسمت اول کتاب، بحث انقلاب را از دیدگاه امام خمینی مطرح می‌کند. از دیدگاه وی، براندازی طاغوت، وظیفه مردم و علما است. در زمان پیامبر(ص) و صدر اسلام نیز حکومت از سیاست جدا نبوده است. تشکیل حکومت اسلامی، یک ضرورت تلقی می‌شود، چرا که قوانین و احکام اسلامی بدون آن، قابلیت اجرا ندارد.

قسمت دوم کتاب، بحث های در خصوص حکومت اسلامی را به بحث می‌گذارد. از نظر امام خمینی، اصل، عموم ولایت است. این نظریه هر چند از نقد مصون نیست، اما بخش جدیدی در فقه شیعه را گشود. در اینجا شای به روایت هایی که مورد استدلال امام خمینی است، اشاره می‌کند. به نظر نویسنده، مبدأ و منشأ ولایت در اسلام، شورا و رضایت مردم و بیعت ایشان می‌باشد. شای می‌گوید شروطی که فقها برای ولایت یاد کرده اند، شروط اولویت هستند، نه شروط لازم. وی در خاتمه کتاب، به ارزیابی نظریه ولایت فقیه به شکل مشروح تری می‌پردازد. قایلان به نظریه ولایت فقیه، بالاخره انتخاب ولی فقیه را با نظر امت و شورا می‌دانند. حسینعلی منتظری در اینجا بیش از دیگران به نقش بیعت اهمیت می‌دهد. نظریه امام خمینی هم انتخاب بود. به نظر شای آینده حکومت اسلامی در ایران، در گرو ارج نهادن به اصل شورا و بیعت است.

TMک

۴۶۰- فقه الخلفه و تطورها: لتصبح عصبه امم شرقیه

عبدالرزاق احمد السنهوری. (المترجم من اللغة الفرنسية بالعربية) نادیة عبدالرزاق السنهوری.

(مراجعة و تعليقات و تقديم) توفیق محمد الشاوی. الطبعة الثانية: القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۳. ۳۷۲ ص.

این کتاب که در سال ۱۹۲۶ به زبان فرانسه به رشته تحریر درآمده، از مقدمه، سه بخش و خاتمه تشکیل می‌شود. بخش مقدماتی به مفاهیم و کلیاتی همچون شریعت و فقه و قانون، قانون اساسی و قوانین شریعت، نظام خلافت در اسلام، تفکیک قوا در نظام سیاسی اسلام، تساوی حاکمیت امت و حاکمیت شریعت و نقش بنیادین اجماع در حکومت می‌پردازد. از نظر نویسنده، نظام خلافت مربوط به قوه مجریه و قضاییه است؛ چرا که تقنین، تنها از آن خدا می‌باشد. خلافت، نظام کامل اسلامی تلقی می‌شود. برپاداری حکومت اسلامی از دیدگاه سنی و شیعه واجب است. خوارج خلافت را واجب نمی‌دانند. استدلال آنها، امکان تحقق اهداف اسلامی بدون نظام خلافت، نافع نبودن همیشگی و دایم نبودن آن و منجر شدن این نظام به فتنه و اختلاف می‌باشد. در واقع خوارج با اعتقاد به وجوب اجرای احکام شریعت، نقض مقصود می‌کنند. نویسنده سپس به

بررسی افکار علی عبدالرازق می پردازد و جدایی دین از سیاست را با توجه به مسایل عهد نبوی و تجربه تاریخ اسلام، غیرممکن می خواند.

بخش اول، «راه های انتخاب خلیفه» عنوان دارد، و این مسأله را در دو قسمت به بحث می گذارد: انتخاب خلیفه توسط امت اسلامی، و انتخاب وی به وسیله رییس سابق. نویسنده با اصلی خواندن راه نخست، به تشریح صفات انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان می پردازد. مهم ترین دلیل برای راه دوم (یا استخلاف)، اجماع است. «صلاحیت های حکومت اسلامی» در بخش بعد مورد بحث قرار می گیرد. تمامی حکومت های اسلامی باید زیر پرچم خلافت قرار گیرند. ماوریدی ده صلاحیت برای حکومت دینی و نظام خلافت برمی شمارد، که می توان آنها را به دو بخش دینی و سیاسی تقسیم نمود. ولایت حاکم شرعی دو محدوده اساسی دارد: چارچوب احکام و قوانین شرع مقدس، و مصلحت امت. برای این امر، دو ضمانت وجود دارد: شورا (و نصیحت حکومت) و حق نظارت امت بر شؤون حکومتی.

بخش سوم به مبحث «پایان ولایت» و اسباب سقوط ولایت و برکناری خلیفه می پردازد. خلیفه با مرگ یا از دست دادن صفات معتبر، کنار گذاشته می شود. البته احتمال غلبه یافتن حکومت های ناقصه با تغلب نیز وجود دارد. خاتمه کتاب، گرایش های مربوط به خلافت را به دو قسم گرایش های تندرو و اصلاح طلب تقسیم می کند. گروه اول بدون در نظر گرفتن شرایط تمدن جدید، خواستار بازگرداندن نظام خلافت به شکل سابق هستند. گروه دوم (مثل محمد عبده) اصلاح طلبند و به مقتضیات زمان توجه دارند.

ک TM

۴۶۱- الفقه، السیاسة

السید محمد الحسینی الشیرازی. مطبعة الرضائی، ۱۴۰۳ ق. ۵۹۰ ص.

در این کتاب پنجاه و دو مسأله مربوط به فقه سیاسی طرح شده که در زیر به مهم ترین آنها می پردازیم. مجموعه های کوچک انسانی کوچک ممکن است به حکومت نیاز نداشته باشند، اما مجموعه های بزرگ بدون شک به حکومت محتاجند. داخل شدن حکومت در شؤون شخصی از نظر شرع حرام است. حق دیکتاتوری در اسلام وجود ندارد، و حاکم مستبد، خود به خود از مقام خود برکنار می شود. سیاست (به معنای اداره کشور و مردم) در اسلام وجود دارد، و وظیفه هر مسلمان و فقیهی دخالت در امور سیاسی است. سیاست مثل طبابت هم علم است، هم فن؛ و دو شعبه داخلی و خارجی دارد. برای همه مسلمانان باید حکومت واحدی وجود داشته باشد.

امت دارای عنصر معنوی (وحدت عقیده) و عنصر مادی (نژاد، اقتصاد، زبان و جغرافیا) می باشد. عوامل زیادی در پیشرفت اجتماع مؤثر است. از آن جمله می توان به هماهنگی فکری، صبر، معرفت به زمان، قدرت، اراده قوی، نظم، تحمل انتقادات و تواضع اشاره کرد.

قدرت می تواند متمرکز یا غیرمتمرکز باشد. قدرت به سه قسم سلطه، شخصی، و سندی (به واسطه مرجع بودن در علم خاص) تقسیم می شود. دولت بزرگترین مؤسسات سیاسی است، و حاکمیت آن ذاتی و مطلق می باشد. تفکیک قوا در اسلام تفاوت هایی با جهان مدرن دارد، بطور مثال قوه قضاییه شأن فقهی است، و صلاحیت های متعددی دارا است. دولت و قوای سه گانه آن باید قانون، حقوق بشر، عدالت، رفاه، تدبیر، مصلحت نظام و تقدم حقوق امت اسلامی را رعایت کنند. حکومت دموکراسی و شورایی بهترین نوع حکومت است، و در مقابل حکومت دیکتاتوری قرار دارد.

جنگ و جهاد در اسلام، چيستی دفاعی دارد. دولت اسلامی موظف است فقر را ریشه کن کند و رفاه را برای امت به ارمغان آورد. حزب سیاسی اگر مقدمه دیکتاتوری و بحران های سیاسی و دیگر امور محرم باشد، از باب مقدمه حرام، تحریم می شود. احزاب سیاسی، فواید و مضاری دارند. انتخاب اصلح، تقویت اراده مردم، تعلیم و تربیت سیاسی آنها، تحمل مسئولیت سیاسی، تقویت روحیه منظم فکری و عملی، توسعه سیاسی و تقدم امت بر امام؛ از جمله فواید احزاب به شمار می رود.

اصل برای انسان، آزادی عمل، بیان، دین و قلم است، هر چند محدودیت هایی نیز وجود دارد. به طور مثال حرمت انتشار کتب گمراه کننده، آزادی قلم را محدود می کند. اجرای قوانین اسلام، متوقف بر تشکیل حکومت با پیشوایی فقها است. حاکم اسلامی دو شرط اصلی دارد: مورد رضایت از طرف خدا، و منتخب از طرف مردم باشد. شرط دوم، مفاد آیه های شورا و سیره معصومین(ع) است. از روایت ها می توان استفاده کرد که رأی شورایی فقها، بر رأی مرجع واحد تقدم دارد. شروط فرمانروای اسلامی عبارت است از: بلوغ، عقل، ایمان، فقاہت، عدالت، طهارت مولد، حیات و مرد بودن. مورد مشورت، احکام شرعی نیست. علی(ع) نسبت به بیت المال و حقوق اقلیت های مذهبی حساسیت بسیار داشت.

عباسعلی عمید زنجانی. عباسعلی. چاپ دوم: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۸. ۵۷۶ ص.

کتاب از سرآغاز، موضوع و هدف و از دو بخش تشکیل شده است. عمید زنجانی، موضوع کتاب را «حقوق سیاسی» می‌داند که به دو بخش تقسیم می‌شود: ۱- کلیات حقوق سیاسی، ۲- مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. بخش اول «کلیات حقوق اساسی» نام دارد، که متشکل از هشت فصل است. نویسنده در فصل اول به عنوان‌های زیر می‌پردازد: جایگاه، تعریف و دیدگاه‌ها.

در فصل دوم، درباره «تاریخچه اندیشه‌های سیاسی در زمینه حقوق اساسی و حکومت» بحث می‌شود. در این فصل، در اندیشه‌های بشری در زمینه حقوق سیاسی سیری صورت گرفته است.

در فصل سوم «دولت و عناصر آن» بررسی می‌شود (جمعیت، سرزمین، حکومت، حاکمیت). در ادامه، نویسنده به نظریه‌های مختلف در زمینه حاکمیت اشاره می‌کند. او از بَدَن، گروسوس و روسو در این باره یاد می‌کند.

فصل چهارم به «تقسیم بندی دولت‌ها» اختصاص دارد. «تشکیلات اساسی حکومت، نهادها و قوای حاکم»، عنوان فصل پنجم است. در مبحث اول، نهادها و قوای حاکم با توجه به سابقه تاریخی آنها طبقه بندی می‌شوند. در مبحث دوم، اصل تفکیک قوا و به دنبال آن نظریه تداخل قوا، نظریه تفکیک مطلق قوا، و نظریه تفکیک نسبی قوا مورد بحث قرار می‌گیرند. «نظریه تشکیلات برتر»، عنوان مبحث سوم است که در مورد قوه تعدیل کننده سخن می‌گوید.

در فصل ششم، قوه مقننه مورد بررسی قرار می‌گیرد. نویسنده در این زمینه به هدف انتخابات، نقش احزاب، نظام‌های مجالس قانونگذاری، شرایط اساسی انتخابات، نمایندگی، مدت نمایندگی، مصونیت نمایندگان، انحلال مجلس، حدود وظایف و اختیارات مجلس قانونگذاری، قابل جمع نبودن کار نمایندگی، حقوق نمایندگی و استقلال اداری و مالی پارلمان، اشاره می‌کند.

بررسی «قوه مجریه»، در فصل هفتم صورت می‌گیرد. نویسنده در ادامه، عوامل سیاستگذاری، رابطه قوه مجریه با مقننه و کنترل قوه مجریه را مورد بررسی قرار می‌دهد. در فصل هشتم، قوه قضاییه مورد بررسی قرار گرفته، که در آن به وظایف و مسئولیت‌های قوه قضاییه، شرایط و اختیارات قاضی، و مصونیت قضایی اشاره می‌شود.

«مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، عنوان بخش دوم کتاب است. در فصل اول سخن از تاریخ قانون اساسی در ایران است، که در مبحث اول آن، قانون اساسی مشروطیت مورد بررسی نویسنده قرار می‌گیرد.

در فصل دوم، ویژگیها و اصول کلی نظام جمهوری اسلامی ایران تحت عناوین: مشروعیت جمهوری اسلامی ایران، مبانی عقیدتی نظام جمهوری اسلامی، خط مشی و طریقه و مذهب، اهداف و آرمان‌ها و وظایف کلی نظام جمهوری اسلامی، قوانین اجرایی مطابق با موازین اسلامی، اصل ولایت فقیه منتخب مردم، اتکا به آرای عمومی، نظام شورایی، سیاستگذاری بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی، آزادی اقلیت‌ها و گروه‌های غیرمذهبی، ویژگیهای صوری نظام: زبان، خط، تاریخ، پرچم رسمی کشور، به تفصیل مورد بحث قرار می‌گیرند.

در فصل سوم، نویسنده حاکمیت در قانون اساسی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. او به دو نوع حاکمیت در اسلام اشاره می‌کند: حاکمیت خدا بر جهان و انسان، و حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش. نویسنده در زمینه این دو نوع حاکمیت، ولایت فقیه را بررسی می‌کند.

در فصل چهارم، «قوه مقننه» مورد بحث است، و در این راستا بحث‌هایی همچون مسئولیت‌های مجلس و اختیارات و صلاحیت آن، مجلس و شورایی نگهبان، مجلس و قانون اساسی، مصونیت نمایندگان، برکناری وزرا توسط مجلس و چگونگی بررسی نبود کفایت سیاسی رئیس جمهوری مورد بررسی قرار می‌گیرند.

«قوه مجریه» در فصل پنجم مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این زمینه به جایگاه، مسئولیت‌ها و بافت تشکیلاتی قوه مجریه اشاره می‌شود. فصل ششم و هفتم به قوه قضاییه می‌پردازد.

در فصل هشتم، نهادهای سیاسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی واقع می‌شوند، که عبارت است از: ۱- شورای نگهبان، ۲- مجلس خبرگان، ۳- شوراها، ۴- شورای عالی دفاع، ۵- رسانه‌های گروهی، ۶- دیوان محاسبات. نویسندگان موارد مزبور را به تفصیل مورد بحث قرار می‌دهد.

«مبانی اقتصاد در نظام جمهوری اسلامی ایران»، عنوان فصل نهم است. در مبحث اول این فصل، اهداف، ضوابط، پایه‌ها و بخش‌های اقتصادی در نظام جمهوری اسلامی مطرح می‌گردند. نویسندگان در مبحث دوم، «عدالت اجتماعی» را مورد بحث قرار می‌دهد و از مواردی که تسهیل‌کننده این امر است، نام می‌برد.

در فصل دهم، حقوق و آزادی‌های اساسی در اسلام و قانون اساسی مورد بحث قرار می‌گیرد.

ک.م.ت

۴۶۳- فقه سیاسی (ج ۲)

عباسعلی عمید زنجانی. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶. ۳۸۸ ص.

کتاب از سه بخش تشکیل یافته است. عنوان بخش اول عنوان «بنیاد فقه سیاسی، شکل‌گیری و تدوین» است. این بخش تشکیل یافته از شش فصل است.

فصل اول، «شریعت و فقه» نام گرفته است. در این فصل، نویسنده شریعت اسلام را بر سه بخش احکام، اعتقادی، اخلاقی و عملی تقسیم می‌کند. نویسنده در ادامه، تاریخ تدوین فقه را بررسی می‌کند. در فصل دوم، تاریخ شکل‌گیری و تدوین فقه شیعه مورد بحث قرار گرفته است. نویسنده آن را در چند مرحله مورد مطالعه قرار می‌دهد.

در فصل سوم، ابواب فقه دسته‌بندی شده‌اند. این تقسیم‌بندی از نظر دو مکتب فقهی سنی و شیعه است. تقسیم‌بندی قدیم و جدید در هر دو مکتب، به نقل از بزرگان آنها یادآوری شده است.

«فقه سیاسی» عنوان فصل چهارم است. فقه سیاسی یا احکام سلطانی، شامل آن دسته از بحث‌های حقوقی می‌شود که تحت عنوان‌هایی چون حقوق اساسی و حقوق بین‌الملل و مانند آن مطرح می‌گردد.

«تحوّل فقه سیاسی در یک قرن اخیر»، عنوان فصل پنجم است. نویسنده در این زمینه، از سه تحلیل عمده در تبیین نظام سیاسی اسلام سخن می‌گوید:

۱- آرای نایینی و کاربرد آن در نظام مشروطه.

۲- ولایت فقیه در نظر و عمل.

۳- نظریه امامت انتخابی.

عنوان فصل ششم، «فقه سیاسی در قالب بحث‌های حقوقی و سیاسی» نام دارد.

بخش دوم کتاب، «نظام سیاسی و دولت در اسلام» عنوان گرفته است، که در فصل اول آن، نویسنده مبانی تفکر سیاسی در قرآن را با آوردن نمونه‌های قرآنی طرح می‌کند. فصل دوم، «عناوین نظام سیاسی» نام دارد. نویسنده به تبیین اصطلاح‌های سیاسی اسلامی همچون حکم، راعی، خلافت و ... می‌پردازد. در فصل سوم، ضرورت تشکیل حکومت و دولت در اسلام مورد بحث قرار می‌گیرد. او این ضرورت را با عقل و نقل ثابت می‌کند. در فصل چهارم، نویسنده در توضیح منبع قدرت و

ملاک مشروعیت دولت اسلامی، معتقد است که اسلام شرایط را تعیین می کند و مردم واجدان شرایط را انتخاب می نمایند. در فصل پنجم، منابع حقوقی در نظام سیاسی اسلام مورد بررسی قرار می گیرند که عبارت اند از قرآن، سنت، اجماع و عقل. فصل ششم، به نظریه هایی در مورد شکل حکومت در نظام اسلامی می پردازد. نویسنده بر آن است که نظریه امامت از راه نظام جمهوری در ایران شکل گرفت و در حال حاضر دوران آزمایش خود را سپری می کند. «ساخت کلی حکومت اسلامی»، عنوان فصل هفتم است، که در این باره، «امت واحد» مطرح می شود. در فصل هشتم، «تشکیلات حکومت اسلامی» مورد بررسی قرار می گیرد. در فصل نهم، مبحث «مزاحمة فقیه لفقیه آخر» مورد بررسی قرار می گیرد. «رهبری در نظام سیاسی، امامت و ولایت فقیه» سومین و آخرین بخش کتاب است، که تشکیل یافته از چهار فصل است. در فصل اول، نویسنده به رهبری و شیوه های آن می پردازد. رهبری به عنوان یکی از عوامل اصلی در هر نظام سیاسی، مورد بحث عمید زنجانی است.

در فصل دوم، نویسنده از پنجاهودو مورد به عنوان صفات لازم برای رهبری نام می برد. وی همچنین در بحث از اصول کلی رهبری در نظام توحیدی به هفده مورد اشاره می کند، از جمله به «شناخت صحیح از انسان». در فصل سوم می خوانیم که طرح امامت از نظر اعتقادی و فرهنگی از اصیل ترین مبانی ایدئولوژیکی اسلام و از لحاظ سیاسی - اجتماعی، از بارزترین پایه های انقلابی فقه اسلام است. نویسنده در فصل دوم به واژه شناسی امامت و امت و جایگاه آن در قرآن و روایت ها می پردازد و در ادامه، جهات و شئون ولایت را توضیح می دهد.

در فصل پنجم، حضور و غیبت امام مورد بحث است. عمید زنجانی، در ادامه، نظریه ولایت فقیه را مطرح می کند. او در مبحث اول از فصل پنجم، به حدود آزادی مردم در زمان معصوم(ع) و غیبت اشاره می کند، که این آزادی در زمان غیبت وسعت می یابد. در اصل ثبوت ولایت برای فقیه میان فقها اختلافی وجود ندارد. آنچه که مورد اختلاف بین علما است، حدود و ولایت فقیه است. او در این مورد دو نظریه را مطرح می کند:

۱- ولایت استقلالی تصرف در امور مردم برای فقیه (در این مورد فقیه تمام اختیارات امام معصوم(ع) را دارد)،

۲- ولایت فقیه در امور خاصی است که با دلیل های فقهی ثابت شده است.

نویسنده سپس به پنجاهویک مورد، به عنوان مواردی که در فقه تحت اختیارات ولی فقیه آمده اشاره می کند. او در مبحث پنجم، دلیل های فقهی ولایت فقیه را مورد بررسی قرار می دهد. حدود اختیارات ولی فقیه و «فقه چیست؟»، ولی فقیه کدام است؟» از بحث های، مبحث پنجم است. سرانجام، نویسنده، چند مورد را به عنوان مواردی که در محدوده ولایت فقیه است، توضیح می دهد.

ک.م.ت

۴۶۴- فقه سیاسی (ج ۳)

عباسعلی عمید زنجانی. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷. ۵۰۸ ص.

کتاب، متشکل از چهار بخش است. بخش اول دربرگیرنده سه فصل، بخش دوم دربرگیرنده پنج فصل، بخش سوم تشکیل یافته از سه فصل و بخش چهارم سه فصل را شامل می شود.

عنوان بخش اول، «دیدگاه ها در حقوق بین الملل» است. در فصل اول از بخش اول، نویسنده به تعریف های حقوق بین الملل، موضوع حقوق بین الملل عمومی و هدف آن می پردازد. وی همچنین پیوند و قرابت حقوق بین الملل با علوم

دیگر مانند علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی سیاسی، علم سیاست و تاریخ را بررسی می‌کند. در قسمت دیگر، نویسنده منابع حقوق بین‌الملل عمومی را نام می‌برد.

در فصل دوم، نظام حقوق بین‌الملل کنونی و ضرورت دستیابی به نظام حقوق عادلانه بین‌الملل، جهت‌رهایی از ظلم و ستم در روابط بین‌الملل مورد بررسی قرار می‌گیرد. نویسنده پس از این مقدمه، در فصل بعد «امت واحد جهانی و نظام امامت» را به عنوان حکومت جهانی و راه حل بشریت معرفی می‌کند.

بخش دوم، در زمینه «بنیاد حقوق بین‌الملل اسلام» است. نویسنده در فصل اول از کلیات حقوق بین‌الملل اسلام سخن می‌گوید و به دنبال نام مناسب برای این بخش از فقه سیاسی، عنوان «فقه بین‌الملل اسلامی» را بر می‌گزیند.

فصل دوم، «تأسیس و تدوین حقوق بین‌الملل اسلام» نامیده شده است. نویسنده بر آن است که پس از شکل‌گرفتن دولت و جامعه سیاسی مسلمین، بتدریج روابط آن دولت با قبایل و حکومت‌های دیگر مطرح شد و از همان زمان، مقررات حقوق بین‌الملل توسط وحی اعلام شد.

فصل سوم، به «منابع حقوق بین‌الملل اسلام» اختصاص دارد. نویسنده از قرآن، سنت، اجماع و عقل، به عنوان منابع حقوق بین‌الملل اسلام نام می‌برد. وی علاوه بر چهار منبع مزبور از عرف، قرارداد و احکام حکومتی به عنوان دیگر منابع حقوق بین‌الملل اسلام، نام برده است.

فصل چهارم در مورد «ضمانت اجرا در حقوق بین‌الملل اسلام است». نویسنده بر اساس آیه شریفه «کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیتة»، نتیجه می‌گیرد که تمام افراد در این زمینه مسئول‌اند، به همین جهت این بالاترین ضمانت اجرا است. «دیدگاه تاریخی روابط بین‌الملل اسلام»، عنوان فصل پنجم است.

بخش سوم کتاب به «شخص یا موضوع حقوق بین‌الملل اسلام» پرداخته است. نویسنده در فصل اول به «کشور - دولت» می‌پردازد. او در بحث از آرمان جهان شمول اسلام می‌نویسد، که آرمان نهایی اسلام، رسیدن به امت واحد و از میان رفتن مرزهای جغرافیایی و به وجود آمدن کشور واحد جهانی تحت حاکمیت قانون الهی است. فصل دوم، درباره عناصر و عوامل تشکیل‌دهنده کشور است، که در آن به «جمعیت - ملت - امت» اشاره شده است. فصل سوم، به «شناسایی دولت - کشور» اختصاص دارد.

نویسنده در بخش چهارم به «مبانی و اصول صلح» می‌پردازد. در فصل اول، او صلح و همزیستی را مطرح می‌کند. «امنیت»، عنوان فصل دوم است که در آن می‌نویسد به نظر اسلام، امنیت زمینه ساز تکامل و ارتقای بشر است. او با آرایه آیه‌هایی از قرآن در این زمینه، به بیان اهمیت امنیت در اسلام می‌پردازد.

فصل سوم، درباره اصول و قواعد حقوق بین‌الملل اسلام است، که عبارت‌اند از:

- ۱- اصل تفاهم بین‌المللی، تکیه بر قدر مشترک‌ها و اصول موضوعه، ۲- اصل مشارکت و تعاون در مسایل بین‌المللی، ۳- اصل برابری دولت‌ها در استیفاي حق آزادی، استقلال و حاکمیت، ۴- اصل نبود توسل به زور و نفي تجاوز، ۵- اصل حمایت از مبارزات حق‌طلبانه و جنبش‌های رهایی‌بخش، ۶- اصل عدم مداخله در امور سایر ملت‌ها. نویسنده در زمینه مداخله، دعوت به اسلام را مداخله در امور دیگر ملل نمی‌داند، ۷- اصل مقابله به مثل، ۸- اصل لزوم قراردادهای بین‌المللی، ۹- اصل حکمیت، حل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی.

۴۶۵- فقه سیاسي اسلام (ج ۱)

ابوالفضل شکوري. چاپ اول: قم، نشر حرّ، ۱۳۶۱. ۳۵۲ ص.

نویسنده قبل از شروع بحث اصلي، مقدمه اي بطور نسبي طولاني در زمينه اهميت فقه در حیات اجتماعي و تاريخ تشكيل فقه اسلامي بيان مي کند. او تاريخ فقه اسلامي را به پنج دوره تقسيم مي کند:

۱- نقل و تشكيل احکام و اجتهاد اصحاب،

۲- استمرار اجتهاد تا تشكيل دانشگاه صادقین(ع)،

۳- پیدایش مذهب هاي چهارگانه و سدّ بخش اجتهاد،

۴- ادامه اجتهاد فقهی توسط فقهای شیعه،

۵- فتح بخش اجتهاد، توسط علما و فقهای مبارز اهل سنت.

نویسنده در درس اول، ابتدا به تعريف فقه پرداخته، و سپس تقسيم علم فقه را آورده است. او در درس دوم با عنوان «فقه سياسي»، ابتدا سياست را به تدبير معشيت بر اساس قسط و عدل تعريف کرده، و سپس به طور مختصر بحثي در زمينه سياست و مکتب هاي سياسي طرح نموده و ویژگی مکتب سياسي اسلام را امتزاج دين با سياست و سياست با آخرت، حکومت خدا بر مردم و برخي ویژگی هاي ديگر را ياد کرده است. او فقه سياسي را مجموعه قواعد و اصول فقهی و حقوقی براي تنظيم روابط مسلمين، تعريف کرده است.

شکوري، در درس سوم از اصول سياست داخلي اسلام سخن به میان آورده است. به گفته او، اعمال و احیای شعائر دين، اولين وظیفه دولت اسلامي است. سپس شعائر را معنا کرده و مساجد، اذان، نماز، حج، تعاون به غير و نشر علوم را از مصادیق شعائر ياد نموده است. او در درس چهارم و در ادامه بيان اصول سياست داخلي اسلام، به بحث از رباط پرداخته و مي گوید اين بحث، در کتاب هاي فقهی با نام رباطه آمده است و رباطه سياست دفاعي و مرزداري است و در آن راجع به وطن و ملیت و سرزمين اسلامي و قوانين آن بحث مي شود، که در کتب فقهی در ضمن بحث جهاد مي آید.

نویسنده مي گوید در اسلام، تمام جهان وطن انسان است، نه آنجايي که متولد مي شود. به طور کلی کره زمین در یک تقسيم بندي بر چهار دسته دارالاسلام، و دارالحرب، دارالعهد و دارالمؤادعه، تقسيم مي شود. بنا براین، بينش اسلام، جهانوطنی است و میهن به مفهوم محدودیت در مرزهاي ملي معنایی ندارد. در ادامه، از امر به معروف و نهی از منکر و تشریح این حکم در قرآن، نقش آن در روابط اجتماعي مسلمين و شرایط آن بحث شده است.

شکوري در بحث از اجرائي حدود، به بحث از ارتداد، محاربه، بغی و بغات، نفاق و منافقین اشاره کرده، و از ساير احکام کيفري اسلام، به عنوان وظایف حاکم شرع و دولت اسلامي در میان امت مسلمان نام برده است. او بحث از اجرائي حدود را جزء اصول سياسي اسلام و از وظایف اجتماعي و سياسي ولي فقيه و حاکم شرع، يعني دولت حقّه اسلام و در حوزه بحث هاي فقه سياسي به حساب آورده است.

«رهبري اسلامي»، از موضوع هاي ديگري است که در اين جلد از کتاب، درباره آن بحث شده است. در بحث «امامت»، آمده که شکل رهبري اسلامي است، که انبيا و امامان معصوم(ع) تجسم امامت هستند و در دوران غيبت، فقيه عادل استمراردهنده آن است.

در بحث از شورا، نویسنده آن را در اسلام داراي اصالت دانسته، مي گوید امور مسلمين تا جايي که ممکن است بايد شورايي اداره شود. از شرایط شورا در اسلام، اعتقاد به احدیت خداوند، عقل، تجربه، تقوا و دوري از نفاق است.

نویسنده بحث سبق و رمایه را در قالب بحث وزارت دفاع حکومت اسلامي آورده و ضرورت آموزش عمومي مسلمين و بسیج همگاني آنان را در شکل ارتش ایماني، یادآور شده است.

او همچنین از سبق و رمایه، مدارک شرعی آن و ضرورت داشتن اسلحه و تأسیسات نظامی برای مسلمین و وجود آن در صدر اسلام، و نیز از ضرورت وجود سیستم اطلاعاتی و اصول آن بحث کرده است.

ک.م.ت

۴۶۶- فقه سیاسی اسلام (ج ۲)

ابوالفضل شکوری. چاپ اول: قم، نشر حرّ، ۱۳۶۱. ۳۷۳ ص.

نویسنده، مسایل سیاسی فقه اسلام را در قسمت سیاست خارجی در این جلد از کتاب خود بررسی می کند. بحث از اصول سیاست خارجی اسلام مشتمل بر هشت درس است.

«دعوت»، به عنوان اصل اول از اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی معرفی شده است. سه بحث وجوب دعوت، اسلوب دعوت و مراحل دعوت، در این درس توضیح داده می شوند.

«نفی سبیل» دومین درس اصول سیاست در کتاب خارجی است، که در این باره به معنای قاعده نفی سبیل کافران بر مشرکان، مدارک شرعی آن، موارد تطبیق قاعده نفی سبیل بر موضوع های فقهی و نمونه هایی از استعمال این قاعده اشاره می شود. اصل سوّم، «جهاد» است، که در آن عنوان های زیر مطرح و توضیح داده می شوند: ملت و مفهوم حاکمیت ملی، جایگاه جهاد در استراتژی ارشادی اسلام، انواع جهاد، شرایط وجوب جهاد، کسانی که جهاد علیه شان واجب است، غنائم جنگی، اسرای جنگی، آیین جهاد، عقد صلح و شرایط آن.

«عق و فک رقبه»، چهارمین اصل از اصول سیاست خارجی کتاب است.

پنجمین اصل، «تالیف قلوب» نام دارد. در این باره به معنای نزدیک کردن قلوب، قلمرو عملکرد نزدیک کردن قلوب، آرای فقها در نسخ و نبود نسخ حکم نزدیک کردن قلوب و کیفیت کاربرد این اصل در این عصر، اشاره می شود.

درس دیگر، «توکی و تبری» است. رابطه سیاسی دولت اسلامی و فرد امت اسلام با رژیم های کفر و ستم و فرد فرد کفار معاند و ستمگران، بر اساس توکی و تبری استوار است. نویسنده سپس به آیات و روایت هایی که دلالت بر توکی و تبری می نماید مبادرت می ورزد.

هفتمین اصل، «عقد ذمه» نام گرفته است. ذمه به معنای تأمین و پناه دادن است. در اصطلاح فقهی، عقد ذمه عبارت است از قرارداد ویژه ای میان رهبر مسلمین و یا نائیش با فرد یا جماعتی از کفار اهل کتاب، که طبق آن، حکومت و ملت اسلام، امنیت حیثیت و آبرو، جانی و مالی کفار را بر عهده می گیرد، و در مقابل، کفار نیز پرداخت مالیات ویژه ای به نام جزیه را به بیت المال مسلمین، متعهد و ضامن می شوند.

آخرین اصل، «استجاره و امان» است. نویسنده، استجاره و تأمین را در سه مبحث سیاسی، اقتصادی و نظامی بررسی می کند. آنگاه به مسئله حکمیت می پردازد و شرایط حکم را یادآوری می کند. در ادامه، او مواردی را که موجب نقض امان می شود، بر می شمرد.

ک.م.ت

۴۶۷- فقه سیاسی در اسلام

محمد صالح الظالمی. ترجمه رضا رجب زاده. تهران، پیام آزادی، ۱۳۵۹. ۱۵۱ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و هفت فصل تشکیل شده است. فصل اول به معنا، اهمیت، وجوب و هدف از جهاد می پردازد. هدف از جهاد، دفاع از جامعه نوپای اسلامی، حمایت از دعوت اسلام، و گسترش دین می باشد. فصل بعد به اقسام جهاد (ابتدایی، دفاعی و جهاد نفس)، و شرایط جهاد و مجاهدین اختصاص دارد. باغی، حکم کافر را دارا است. در فصل سوم، عنوان های «جهاد و تنظیم میدان کارزار»، «تجهیز قوا»، «دعوت به اسلام قبل از جنگ»، «نبودن جواز شروع جنگ»، «دعوت به صلح و ترک مخاصمه»، «حرمت فرار از میدان»، «فرصت های طلایی» و «معامله اسلام با غیرجنگجویان» طرح می شود.

«جهاد و مراحل دعوت به اسلام»، عنوان فصل چهارم می باشد. احکام اسلام، و از جمله جهاد، تدریجی است. مراحل دعوت عبارت است از: سری بودن دعوت، استقامت، بنای دولت اسلامی و رویارویی مسلحانه. موضوع فصل بعد نصوص فقهی درباره دفاع (جهاد دفاعی) است. فصل ششم به امر به معروف و نهی از منکر، و شرایط وجوب و مراحل آن می پردازد. نویسنده به آیه ها و روایت ها و کلام مراجع (از جمله امام خمینی) استشهد می کند. اصل دعوت، موضوع فصل آخر است. هر فکری هر چند مترقی باشد، نیاز به تبلیغات دارد. اسلوب دعوت در جریان حضرت نوح، و در روایت ها تشریح شده است. گسترش اسلام با شمشیر نبود.

ک TM

۴۶۸- فقه سیاسی مرحوم شیخ: ولایت معصوم (ع) و ولایت فقیه در فقه سیاسی مرحوم شیخ

محمدحسن قافی. چاپ اول: قم، کنگره شیخ انصاری، ۱۳۷۳. ۳۳ ص.

نویسنده ابتدا به شکل مقدماتی، ولایت معصوم (ع) را به وسیله دلیل های چهارگانه اثبات می کند. از دیدگاه او، معصومین (ع) ولایت مطلقه دارند. بحث اصلی قافی، دیدگاه شیخ انصاری راجع به ولایت فقیه است. به سادگی نمی توان شیخ را مخالف ولایت فقیه دانست. نویسنده پس از تقسیم امور به شش قسم می گوید، شیخ در امور معروف و مشروعی که مفسده ندارد ولی اجازه و رضایت امام زمان در آنها هم معلوم نیست، ولایت فقیه را جایز نمی داند. اگر شیخ در زمان امام خمینی می زیست، حکومت اسلامی را مشروع می دانست.

ک TM

۴۶۹- فقه الشوری والاستشارة

توفیق الشاوی. الطبعة الثانية: دارالوفاء، ۱۴۱۳ ق. ۸۴۴ ص.

مقدمه و دوازده فصل (در قالب شش بخش) سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. شورا عاملی است برای همبستگی اجتماعی، آزادی افراد، حقوق بشر، کرامت انسانی و تحقق فطری و خلافت انسان بر روی زمین. فصل های اول تا چهارم دربرگیرنده اثبات نظریه شورا از نظر شریعت اسلامی و نصوص دینی است. قرآن، منبع اول برای اثبات شورا تلقی می شود، و اجماع و امر به معروف و نهی از منکر، وجوب آن را اثبات می نمایند. یکی از مهم ترین تفاوت های این نظریه با دموکراسی آن است که گستره شورا جنبه های اخلاقی و تربیتی و غیر آن را نیز شامل می شود. در دموکراسی، جنبه های اخلاقی از مسایل قانونی جدا می گردد. پس نظریه شورا به عنوان مسأله ای سیاسی و اجتماعی، امری واجب و لازم؛ و اشاره به عنوان مشورت اختیاری و نصیحت گرفتن از دیگران، امری غیرالزامی می باشد. اجماع و اجتهاد نیز می تواند امری شورایی باشد.

موضوع فصل هاي پنجم و ششم، «آزادي شورا» است. آزادي، گوهر شورا تلقي مي شود؛ چرا كه تضمين كننده حقوق امت ها و ملت ها است. شورا بايد به اصول ثابت شريعت پاي بند باشد. دو فصل بعد به مبحث «حكومت شورايي» مي پردازند. حكومت شورايي در اسلام، از حكومت دموكراتيك برتر است؛ چرا كه به آفت هاي آن دچار نمي شود. جدا كردن قانونگذاري از حكومت، از مقدمات و ارکان دموكراسي اسلامي محسوب مي شود. شواحي در پايان اين بحث، حكومت شورايي را با انواع حكومت هاي ناقصه مقايسه مي نمايد.

«آينده شورا»، موضوع بحث دو فصل بعد است. جهان اسلام پس از خلفاي راشدين، از نظريه شورا و آزادي هاي اجتماعي و سياسي دور شد؛ و همين نظريه مي تواند عامل وحدت و آگاهي آنها در آينده باشد. شورا، آينه اي در مقابل امت است، و واقعيت امور را به آنها نشان مي دهد. نهضت اسلامي معاصر از زمان جنگ هاي صليبي آغاز شد، نه با ورود استعمار به كشورهاي اسلامي. تأكيد بر گروه گرایی و فرقه گرایی، مسلمانان را از رسيدن به وحدت اسلامي و انساني بازمي دارد. دو فصل آخر، نهضت اصلاح را از جنبه هاي اقتصادي، اجتماعي و سياسي محك مي زند، و نقش فقه اسلامي در حقوق بين الملل عمومي و مسأله حقوق بشر را تبیین مي کند.

۴۷۰- الفقيه والدولة: الفكر السياسي الشيعي

فؤاد ابراهيم. الطبعة الاولى: بيروت، دارالكنوز الادبية، ۱۹۹۸. ۴۶۲ ص.

عنوان فرعي كتاب «تطور الفقه السياسي الشيعي: بحث فقهي - تاريخي» مي باشد. كتاب علاوه بر مقدمه و پيشگفتار، از نه فصل، نتيجه و گفتگو با محمدمهدي شمس الدين و محمدحسين فضل الله تشكيل شده است. نظام سياسي ايران اسلامي، نظريه ولايت فقيه را براي اولين بار در قرون معاصر متبلور ساخت. ابراهيم در مقدمه به تعريف فقه، فقيه و دولت مي پردازد. فصل اول، «ظهور سياسي شيعه» نام دارد. محور نظريه سياسي شيعه، امامت است. نويسنده نظر فقها (شيخ مفيد، سيد مرتضي و شيخ الطائفة) در اين زمينه را مرور مي کند. فصل بعد به نسبت فقيه و شأن حکومت مي پردازد. ابراهيم ابتدا به مسائلي تاريخي مثل داخل شدن ابن طاووس در حکومت تیموریان اشاره هاي دارد، و تحولي که شهيد اول در فقه شيعه ايجاد کرد را بررسي مي کند.

فصل سوم به دولت صفويه و نيابت سلاطين از فقها مي پردازد. همان گونه که ديده مي شود، اين موضوع ها بستري تاريخي، فقهي و تحليلي دارا است. حکومت صفويه مشروعيت خود را از فقها کسب مي نمود. دو فصل بعد به اوضاع فقهي و سياسي پس از صفويه پرداخته است. اخباري ها و صوفيه دو گرايش عمده در اين دوران بودند.

فصل ششم به رويارويي شاه با حکومت در عصر قاجار و جنبش تحريم تنباکو و نهضت مشروطه مي پردازد. فصل بعد زمينه هاي تغيير دولت پهلوي (همانند جنبش ملي شدن نفت) مورد بررسي قرار مي گيرد. فصل هشتم به انقلاب ۱۹۲۰ عراق اختصاص دارد.

فصل نهم ايدئولوژي احزاب شيعي (مثل حزب الدعوة) مورد بررسي قرار مي گيرد. حزب الدعوة به ولايت عام فقيه معتقد بود، نه ولايت بر امور حسبيه يا ولايت بر امور شخصي. نويسنده سپس ويژگي هاي سازمان عمل اسلامي^(۸) (به رهبري سيدمحمد شيرازي) را شرح مي دهد.

ک TM

۴۷۱- الفكر الاسلامي الحديث و صلته بالاستعمار الغربي

محمد البهي. الطبعة الاولى: مصر، وهبة، ۱۳۸۴ ق. ۶۱۴ ص.

كتاب از يك مقدمه و چند بحث تشكيل مي شود. نويسنده ابتدا به نقش استعمار در ايجاد تفرقه بين امت اسلامي اشاره مي کند، و حرکت سيداحمدخان، قادياني و احمديه را استعماري مي خواند. در مقابل، حرکت اصلاحي سيدجمال الدين اسدآبادي و محمد عبده قرار دارد.

علي عبدالرازق در كتاب الاسلام و اصول الحكم، بطور دقيق روشي را برمي گزيند که متفکران مسيحي در جدائي دين از سياست اتخاذ نموده اند. وي رهبري سياسي پیامبر(ص) را مختص زمان خود او مي داند، و اسلام را تنها نوعي دين (و عاري از عنصر حکومت) معرفي مي نمايد. به نظر البهي، استدلال هاي عبدالرازق کافي نيست، و حديث «انتم اعلم بشؤون دنياکم» مربوط به تلقیح نخل بوده است، و نمي تواند دخالت دين در کليه شؤون اجتماعي را انکار کند.

نويسنده سپس به رد خرافه و مخدر بودن دين مي پردازد، و تحليلي از نهضت اصلاح ديني (در اندیشه محمد اقبال) ارائه مي نمايد. از دیدگاه اقبال، ما نياز به احياي تفکر ديني در ابعاد فردي و اجتماعي داريم. البهي در پايان، اسلام را در قرن هاي آينده، برتر از زمان و مکان، و برتر از مارکسيسم و مسيحيت معرفي مي کند.

۴۷۲- الفكر الاسلامي: نقد و اجتهاد

محمد ارکون. ترجمه و تعلیق: هاشم صالح. الطبعة الثالثة: بیروت، دارالساقی، ۱۹۹۸. ۳۳۹ ص.

این کتاب به بیست و یک سؤال پاسخ می‌دهد، و دارای پیوست‌هایی در پایان کتاب می‌باشد. در اینجا به عنوان‌هایی از کتاب که به موضوع کتاب‌شناسی حاضر مربوط می‌شود می‌پردازیم. در مسأله سوم ارکون معتقد است از نظر حاکمیت سیاسی تفاوتی بین دین یهود، مسیحیت و اسلام وجود ندارد. در زمان مسیح، فلسطین تحت تسلط روم بود و او با نبود ورود در سیاست نشان داد که حاکمیت سیاسی ربطی به حاکمیت الهی ندارد. اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان پیامبر(ص) به طور کلی از اوضاع زمانه مسیح(ع) متفاوت بود. محمد(ص) به دلیل متفرق بودن قبایل و تفرقه آنها، خلق نظام سیاسی جدید را میسر دید. در دو عنوان بعد، ارکون تجربه آتاتورک در ترکیه و تجربه ملی‌گرایی در کشورهای عربی و اسلامی را کالبدشکافی می‌کند.

در عنوان‌های بعد، نویسنده به این بحث می‌پردازد که کدامیک از احکام شریعت اسلام، شکل تأسیسی و کدامیک شکل امضایی دارند، و بصورت اصولی و وحی را چگونه باید فهمید. در سؤال شانزدهم، ارکون به چگونگی جدایی و انفکاک حاکمیت روحانی و حاکمیت سیاسی در اسلام می‌پردازد. شکی نیست که قرآن و تعالیم محمد(ص)، افقی جدید در بحث‌های سیاسی ایجاد کرد. همچنین تردیدی وجود ندارد که وی صاحب دو مقام نبوت و ریاست امت بود. خلیفه (نزد اهل سنت) و امام (نزد شیعه) نیز این دو مقام را با هم داشت. بطلان خلافت توسط آتاتورک این دو مقام را از هم جدا کرد، در حالی که انقلاب ایران بین آنها پیوند برقرار نمود.

پیوست‌های آخر کتاب «مصاحبه طولانی با ارکون» و «اصول اسلامی حقوق بشر» را تشکیل می‌دهد. موضوع مصاحبه، روش‌شناسی ارکون (روش‌شناسی تاریخی و فلسفی) است. به نظر ارکون، میشل فوکو، انقلاب ایران را شناخت و ای‌کاش چیزی راجع به آن نمی‌گفت. وی بین فضای عقلانی قرون وسطی و فضای عقلانی مدرنیته تمایز قایل می‌شود. سکولاریسم در جوامع اسلامی در حال رخنه است، و بسیاری از روشنفکران اسلامی را «سکولار سطحی» باید خواند. آنها قبل از شناخت درد، اقدام به مداوا می‌کنند!

۴۷۳- الفكر السياسي الإيراني المعاصر: ولاية الفقيه

عبدالستار عزالدین الراوی. بغداد، ثوبی. ۱۹۸۵. ۹۱ ص.

بخش اول از کتاب حاضر که در رد نظریه ولایت فقیه نگاشته شده، از مقدمه و سه فصل تشکیل می‌شود. فصل اول، هفت دلیل امام‌خمینی راجع به ضرورت تشکیل حکومت اسلامی (ضرورت حکومت اسلامی، ضرورت استمرار اجرای احکام، احکام مالی، احکام دفاع، ضرورت انقلاب اسلامی، ضرورت وحدت اسلامی و ضرورت نجات مظلومان و مستضعفان) را نقل، و سپس بررسی می‌کند. به نظر امام‌خمینی، ولایت فقیه مسأله‌ای بدیهی است، در حالی که به نظر نویسنده، اسطوره‌ای بیش نمی‌باشد. اسلام به دولت به شکل بشری نگاه می‌کند، و نظریه حاکمیت فقها را قبول ندارد. نجات مستضعفین و امثال آن هم ربطی به اثبات نظریه ولایت فقیه پیدا نمی‌کند.

فصل دوم با عنوان «نظام حکومت اسلامی»، نظریه امامت شیعی و صفات معتبر در خصوص رهبر اسلامی از دیدگاه تشیع را زیر سؤال می‌برد. فصل آخر، «راه‌های مبارزه» عنوان دارد، و در پی زیرسؤال بردن نظریه امام مبتنی بر قیام علیه حکومت‌های جایز می‌باشد. بخش دوم کتاب با عنوان «ولایت فقیه: رهیافت تحلیلی» نظریه‌های امام را به صوفیه نزدیک، و در نهایت آن را نظریه‌ای سیاسی می‌داند.

ک.م.ت

۴۷۴- الفكر السياسي العربي الاسلامي بين ماضيه و حاضره

فاضل زكي محمد. الطبعة الثانية. بغداد، دار الحرية، ۱۹۷۶. ۴۲۵ ص.

مقدمه و ده فصل، اجزای کتاب مزبور را تشکیل می دهند. فصل اول، «تفکر سیاسی عربی و اسلامی» را به ارزش های سیاسی برگرفته از متون اسلامی و منطق با تمدن عرب تعریف می کند. بر اساس فصل دوم، پس از استخراج این ارزش ها، لازم است مقایسه ای بین تفکر سیاسی اسلامی و غربی صورت پذیرد. مشخصات تفکر اسلامی در فصل سوم تشریح می شود: اصالت، ارتباط بین سیاست و اخلاق، عدالت، تقیید حکومت به شریعت و قانون اساسی و اسلامی و فرهنگ عربی. فصل چهارم نظام سیاسی اسلام را با نظام سیاسی ایران ساسانی و یونان مقایسه می کند.

فصل پنجم نیز به مقایسه ابعاد تفکر سیاسی عربی، قبل و بعد از رسالت پیامبر(ص)، دست می زند. نویسنده در فصل بعد، ابداع های سیاسی اسلام - مثل اصل شورا - را بررسی، و نظریه های غزالی، فارابی و ابن خلدون را مقایسه می کند. نظام اسلامی بر اساس قرارداد اجتماعی و اصل عدالت بنیان نهاده می شود. نظریه خلافت نیز بر اساس قراردادی بین خلیفه و مردم شکل گرفت، و مستلزم مسئولیت حاکم اسلامی و اجرای عدالت می باشد. در این فصل خطوط روابط بین الملل از نظر اسلام در حالت جنگ و صلح نیز ترسیم می شود. دیپلماسی کهن بر تجارت تأکید داشت، در حالی که دیپلماسی جدید عربی بر سیاست متمرکز است.

فاضل زکی محمد در فصل هفتم، «گرایش های فکری» را به گرایش سیاسی - دینی، گرایش سیاسی - خلقی و گرایش سیاسی - فلسفی تقسیم می کند. فصل های بعد به «احیای فکری» و نقش منفی استعمار در این زمینه، «بیداری فکری» و لزوم حرکت های اصلاحی همچون حرکت های سیدجمال و عبده و «تفکر سیاسی در زمان حال و آینده» می پردازد. نویسنده اظهار امیدواری می کند که اسلام بتواند مشکلات تمدن حاضر را رفع کند.

ک TM

۴۷۵- الفكر السياسي عند الشيعة

فهمي الشناوي. الطبعة الاولى: بيروت، الفكر الاسلامي، ۱۴۱۱ ق. ۲۹۱ ص.

کتاب حاضر از عنوان های متعددی تشکیل شده است. به قول ابوزهره تفکر سیاسی شیعه قدیمی ترین تفکر در بین مسلمانان تلقی می شود. تفکر سیاسی شیعه را بصورت معمول به نظریه (تفسیر و تحلیل شرایط موجود) و مکتب (راه حل ها) تقسیم می کنند. اراده انسانی بالاتر از طبیعت و غیرمعارض با مشیت الهی است. شناوی در بحث «عوامل تضاد سیاسی»، نظریه های مارکسی و غربی را رد می کند. شاهد مثال او در این بحث، انقلاب اسلامی ایران است. از دیدگاه اسلام، تضاد سیاسی، نتیجه تضاد در اصل انسان است، نه روبنای مسایل اقتصادی یا نتیجه نظریه بقای اصلح.

جدال برای قدرت باید در چارچوب احکام شرع و اوامر ولی فقیه باشد. اسلام، تضاد در صحنه بین الملل را ناشی از رویارویی کفر و ایمان می بیند، و به همین دلیل برای مرزهای جغرافیایی اعتبار قایل نیست. دموکراسی واقعی در اسلام وجود دارد، و کشورهای مثل آمریکا به حاکمیت ملت، اصل برابری، مشورت و حاکمیت نظر اکثریت بی اعتنا هستند. در این کشورها، سرمایه داران صهیونیست حکومت می کنند. آزادی مسلمانان به اسلام؛ و آزادی اقلیت های مذهبی به نبود اکراه مسلمانان، تبلیغ نکردن، نبود تجدید کلیساها، پرداخت جزیه و پذیرش شرط های حکومت اسلامی محدود می شود. در اسلام، ارزش های اخلاقی بالاتر از سیاست داخلی و خارجی قرار دارد. ولایت فقیه با نقش روحانیت و مردم تحقق می یابد، نه با کودتای نظامی و تبلیغات غلط. ولایت فقیه، استمرار ولایت خدا و پیامبر(ص) و امامان(ع) در زمان حال است. به نظر

محمد شیرازی، دولت اسلامی دو ویژگی دارد: اجرای قانون اسلام، و رضایت اکثریت مسلمانان نسبت به رهبر. قدرت سیاسی باید به شکل طبیعی در جامعه اسلامی اعمال شود، نه با نیرنگ.

دموکراسی اسلامی، از دموکراسی غربی متمایز است، و احزاب به دلیل های زیر ضرورت می یابند: انتخاب فقهای اصلح، حاکمیت اراده ملت، تعلیمات سیاسی، نظم اجتماعی و دیگر مسئولیت ها. از دیگر بحث های این کتاب می توان به تروریسم و حکم اقلیت های مذهبی اشاره نمود.

ک- TM

۴۷۶- الفکر السياسي في الاسلام: شخصيات و مذاهب

محمد جلال ابو الفتوح شرف (و علي عبد المعطي محمد). الاسكندرية، دارالمعرفة،

۱۹۸۷. ۵۸۹ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و دو بخش تشکیل می شود. بخش اول، «تفکر سیاسی و نظام حکومت قبل و بعد از نزول قرآن» عنوان دارد، و نظام سیاسی دولت عربی قبل از اسلام و پس از آن را بحث می کند. چستی دولت در قرآن را با حاکمیت الهی (تئوکراسی)، نظام شورایی، دموکراسی، صلح گرایی و تفکر جهانی می توان معرفی کرد. نویسندگان کتاب، سپس به نظام حکومتی دولت های اسلامی در طول تاریخ می پردازد.

بخش دوم پیشگامان تفکر سیاسی اسلام را به ترتیب زمانی بررسی می کند: ابن ابی ربیع (به عنوان نخستین متفکر جهان اسلام)، فارابی، ماوردی، خواجه نظام الملک طوسی، غزالی، ابن تیمیه و ابن خلدون.

ک- TM

۴۷۷- الفکر السياسي للامام جعفر الصادق (ع)

عمر بن عبدالعزيز. الطبعة الاولى: بيروت، دارالمحجة البيضاء، ۱۴۱۷ ق. ۱۳۶ ص.

این کتاب از چند بحث در ارتباط با خطوط اصلی سیاست نزد امام جعفر صادق (ع) تشکیل می شود. نویسنده ابتدا یادآور می شود که عصر امام، مملو از فتنه های و حرکت های سیاسی و عقیدتی بود. وی کوشش کرد جامعه ای مدنی داخل و خارج از دولت وقت، بر اساس اصول و ارزش های اسلامی تأسیس کند. امام (ع) تفکر سیاسی جامعی داشت: حرمت کمک به ظالم، اندیشه تأسیس حکومت اسلامی و برگزیدن تقیه به عنوان یک تاکتیک. نظریه «خلافت انسان و شهادت انبیا» از سید محمد باقر صدر، و اهمیت شورا در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از روایت های امام صادق (ع) در این زمینه برگزیده شده اند. تقیه، امری موقت و دارای محدوده است.

نویسنده پس از تشریح آرای امام راجع به جهاد و وحدت و نقش او در شکل گیری نصوص و روایت ها، می گوید او مؤسس عقل اسلامی و «عقل جعفری» بود. عقل امامت، در طول عقل نبوت و وحی قرار دارد. نبود توجه کامل به اندیشه سیاسی امام صادق (ع) به عنوان یک کل، باعث شده محمد عماره نظریه سیاسی امام صادق (ع) را در مقابل تفکر انقلابی امام حسین (ع) قرار دهد. محمد عابد الجابری تفکر اهل سنت را بیانی، و تفکر شیعی را عرفانی می خواند، و نظام عقلانی و برهانی را در هر دو غایب می داند. او به حرکت های ضد استبدادی امامان شیعه توجه ندارد. نویسنده در پایان مقایسه ای بین تفکر سیاسی امام صادق (ع) و امام خمینی (و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران) انجام می دهد.

۴۷۸- فلسفه اجتهاد و تقلید: نقش علمای شیعه در استمرار اصالت دین

محمد دشتی. چاپ اول: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۷۴. ۱۹۲ ص.

این کتاب که برخی از مطالب آن به کتاب شناسی حاضر مربوط می شود، از ده عنوان اصلی تشکیل شده است. براساس فصل اول (مسائل اسلامی چیست؟) اسلام به موضوع های سیاسی مثل وظایف رهبر، روابط سیاسی با کشورهای جهان، مسایل صلح و جنگ، مسئولیت های کشوری، شیوه های برخورد با دشمنان داخلی و تنظیم روابط اجتماعی نیز می پردازد. عنوان پنجم به «فلسفه و ره آورد اجتهاد» می پردازد و به رهبری سیاسی فقهای شیعه به عنوان یکی از ره آوردهای اجتهاد اشاره می نماید. امام خمینی برخلاف فقهای پیشین که روش دفاعی در مقابل دشمن داشتند، به تشکیل حکومت اسلامی و در دست گرفتن رهبری سیاسی معتقد بود. لزوم مؤسسات اجرایی، یکی از استدلال های او برای تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت می باشد.

عنوان نهم کتاب، «فقه سیاسی شیعه» است، و به سه مسأله اساسی می پردازد: رابطه فقه و سیاست، رهبری سیاسی فقها و ضرورت تشکیل حکومت. فقه سیاسی یکی از ره آوردهای فرهنگ کامل اسلام، و تضمین کننده استقلال سیاسی شیعیان تلقی می شود. از دیدگاه امام خمینی، اجرای احکام الهی در زمان غیبت امام معصوم (ع) نیز تداوم دارد، و به همین دلیل است که فقها باید رهبری سیاسی جامعه را عهده دار شوند.

۴۷۹- فلسفه انقلاب اسلامی

جلال الدین فارسی. چاپ اول: تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۸. ۴۷۶ ص.

کتاب از دو بخش تشکیل شده است: تعالی و انحطاط فرد، تعالی و انحطاط جامعه. فارسی در ابتدای بخش اول، از شدن عالم محسوس و تحوّل آن در راستای بایستگی، و شدن آدمی، پیش از تاریخ و در تاریخ سخن می گوید. بخش اول از دو فصل تشکیل شده است: تعالی فرد و انحطاط فرد. فارسی می گوید که انسان هم نیازهای جسمی دارد، و هم نیاز به تعالی. از نظر اسلام، همه آفریدگان نیازمند خدا هستند. انسان می تواند از حیات آدمیت به حیات طیبّه متحوّل شود. حکمت، علم تعالی است و علم در صورتی ارزش دارد که در خدمت اوضاع نفسانی طیبّه قرار گیرد. در سوره تین، از انحطاط فرد به «اسفل السافلین» تعبیر شده است. نسیان، تمنّاهای پوچ، تکذیب حقایق و فسق، راه های انحطاط آدمی هستند. عنوان بخش دوم کتاب، «تعالی و انحطاط جامعه» است. چهار نیروی محرک در تاریخ عبارت است از:

الف) غرایز یا تمایلات طبیعی بشر،

ب) عشق به تمایلات و خواسته ها،

ج) کفر و استکبار،

د) اوضاع نفسانی طیبّه: انسان قادر است غرایز خود را کنترل نماید.

فلاسفه تاریخ و جامعه شناسان سیاسی، کمتر به شرایط و زمینه انقلاب های توحیدی پرداخته اند. انقلاب توحیدی، نوعی انقلاب تکاملی است، و تعالی گسترده اجتماعی و ملی را به همراه دارد.

جلال الدین فارسی، پس از طرح این موضوع ها وارد بحث انقلاب اسلامی می شود. به گفته او، درس های مرحوم شریعتی تلاش هایی سخت برای بازگشت به اسلام اصیل بود. نویسنده درباره صدور انقلاب می نویسد که انقلاب، قابل

صدور و وارد کردن نیست؛ چرا که اساس انقلاب تغییر اوضاع نفسانی است و «الدعوة الي الاسلام»، اصطلاح شایسته تري است. او مي افزايد مراد از کلمه انقلاب دو چیز است:

۱- حرکت و نهضت انقلابي،

۲- تحول هاي تکاملي حاصل از آن نهضت.

تداوم انقلاب به معنای اخير، مستلزم حرکت زیربنایی در جهات زیر است:

۱- شکل گیری اوضاع نفسانی طیبه،

۲- اعمال صالحه،

۳- تفقه در دین،

۴- امر به معروف (فرهنگ دهی، فرهنگ پذیری و حق پذیری)،

۵- نهي از منکر (تولّي و تبرّي، مقاومت در برابر ارتجاع و فسادزدایی).

انحراف و ارتجاع، فرآیند معکوس فرآیند انقلاب توحیدی است.

کـ TM

۴۸۰- فلسفه حقوق بشر

عبدالله جوادی آملی. چاپ اول: قم، اسراء، ۱۳۷۵. ۲۷۲ ص.

این کتاب که بخشی از «سلسله بحث های فلسفه دین» است، از دو قسمت تشکیل می شود و مسأله حقوق بشر را از دیدگاهی اسلامی و از زاویه فلسفه حقوق بررسی می کند. موضوع فصل اول از قسمت اول، «مبدأ فاعلي و نهایی حقوق بشر» است. بر اساس بینش توحیدی هدف نهایی، لقای خدا است. فصل بعد، «فرق بین طبیعت و فطرت» را بررسی می کند. فطرت به معنای عام شامل طبیعت، و به معنای خاص در مقابل طبیعت است، و به هر حال باید در شناخت حقوق انسان مد نظر قرار گیرد. فصل سوم با عنوان «وصف هر موجودی تابع هستی او است»، تنها مرجع صالح برای محدود کردن آزادی بشر را خداوند می داند. عنوان فصل چهارم، «فرق طب و حقوق» است. علم حقوق موظف به تشریح «باید»ها و «نباید»هایی است که از «حق» خبر می دهند. فصل بعد به «تفکیک تقنین حقوق بشر از اجرا و قضا» می پردازد. منشور جهانی حقوق بشر وقتی کامل است که در تقنین و اجرا و قضا کارآمد باشد.

«فرق بین تساوی قانون و تساوی در برابر قانون»، عنوان فصل ششم است. افراد از لحاظ نبوغ و بلوغ کمال، متفاوت؛ اما در برابر قانون، مساوی اند. بر اساس فصل های هفتم تا چهاردهم قدرت منشأ حق نیست، و قدرت با فطرت تفاوت دارد. حقوق مشترک، متفرع بر استحقاق مشترک است. حقیقت جامع مشترک بین تمام افراد، از نظر منطقی قابل اثبات است. اگر ملاک فطرت و طبیعت مشترک بشر باشد، خط انبیا و وحی کارساز است، نه حقوق وضعی. جوادی آملی از اینجا است که وارد بحث حسن و قبح می شود.

قسمت دوم کتاب از نه فصل تشکیل می شود. فصل اول به تعریف «حق و مسایل پیرامون آن»، و تفاوت آن با حکم می پردازد. بر اساس فصل بعد، «حق تعیین حقوق بشر، تنها از آن خدا است»، و حقوق بشر را نمی توان فقط با قرارداد تدوین کرد. عنوان فصل های سوم و چهارم عبارت است از: «کلیاتی در بخش منابع و مبانی حقوق بشر»، «پایه های اعتقادی بحث حقوق بشر در اسلام». انسان از لحاظ سرشت و طبیعت استخدام گرا است، نه قانونمند. همه اعضای خانواده جهانی در قلمرو حقوق اسلامی جای دارند. بر اساس فصل پنجم (منابع حقوق بشر در اسلام)، انسان گوهری کریم، موجودی خداجو،

جاودانه و مرتبط با مجموعه هستی است، و دارای دو حیثیت فردی و اجتماعی می باشد. نویسنده در فصل بعد (مبانی حقوق بشر در اسلام) به حق حیات، آزادی، عدل و مبانی حقوق در رساله سجادیه (حق خداوند بر بندگان، حق خویشتن بر خود و حق غیرمسلمانان) می پردازد.

فصل هفتم با عنوان «مطالعه تطبیقی حقوق بشر» در پی آن است که سه موضوع مالکیت، حقوق زن و آموزش دینی کودک را با رهیافتی مقایسه ای بررسی کند. بر اساس فصل بعد، «مزایای نظام حقوق بشر در اسلام» عبارت است از: برتری زیرساخت های داخلی، فاعلی و نهایی، برهان پذیری، برخورداري از ضمانت اجرا، سازگاری و هماهنگی، و تناسب و دوام. فصل آخر با عنوان «نگاهی به اعلامیه جهانی حقوق بشر»، او علت های شکست این اعلامیه را دوری از خدا و فطرت اعلام می کند.

ک- TM

۴۸۱- فلسفه الحکم عند الامام

نوري جعفر. الطبعة الثانية: القاهرة، النجاح، ۱۳۹۸ ق. ۲۰۰ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه نویسنده و مقدمه عبدالفتاح عبدالمقصود، به چهار بحث اساسی می پردازد: «بعد اخلاقی حکومت امام علی (ع)»، «بعد سیاسی»، «بعد اقتصادی» و «امام علی (ع) در گذر تاریخ». حکومت علی (ع)، چستی ای اخلاقی داشت. به همین دلیل والی و وظیفه دارد قبل از تأدیب دیگران، به ترتیب نفس خود اقدام کند. بعد سیاسی حکومت امام نیز تحت الشعاع بعد اخلاقی آن قرار می گیرد، و به طور مثال نیرنگ و عذر در سیاست ممنوع می شود. در اینجا نوری جعفر به عهدنامه مالک اشتر به شکل تفصیلی می پردازد و سیاست و حکومت از دیدگاه امام را کشف می نماید. اخلاق بر جنبه های اقتصادی حکومت امام نیز سایه افکنده است. فصل آخر نگرشی تاریخی به انتقال خلافت به ابوبکر و عمر و عثمان و سپس امام علی (ع)، و چگونگی درگیری امام با مخالفان دارد.

ک- TM

۴۸۲- فلسفه سیاست

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. چاپ دوم: قم، نویسنده، ۱۳۷۷. ۲۵۴ ص.

این کتاب که جلد ششم «سلسله دروس اندیشه های بنیادین اسلامی» است، علاوه بر مقدمه از سه بخش و یک پیوست تشکیل می شود. «مفاهیم و کلیات»، عنوان بخش اول است. فلسفه سیاست به اصول حاکم بر سیاست اطلاق می شود و به این گونه سؤال ها پاسخ می دهد که حاکم کیست؟ سیاست چه اهدافی تعقیب می کند؟ و رابطه سیاست با دیگر علوم چیست؟

فلسفه سیاسی، آرمان و دورنمای جامعه و نظام اسلامی را ترسیم می کند. در بحث روش شناسی در فلسفه سیاسی به نگرش فقهی - حقوقی، نگرش فلسفی - عقلی، نگرش کلامی و نگرش تجربی به سیاست اشاره می شود. در قسمت های پایانی این بخش، ابتدا جایگاه سیاست در میان علوم، و سپس رابطه دین و سیاست (و مبحث سکولاریسم) جای می گیرند. بخش دوم با عنوان «دولت و حکومت» به تعریف دولت و نهادهای آن، انواع حکومت و رابطه اش با مشروعیت و ارزیابی دموکراسی می پردازد. جوامع غربی با تفکیک قوا نتوانسته اند از فساد قدرت جلوگیری کنند. حکومت الهی می تواند در قالب جمهوری تحقق پیدا نماید. منشأ مشروعیت می تواند تغلب، قرارداد اجتماعی، مشروعیت الهی، سنت و یا نظریه

مارکسیستی باشد. بنابر مبنای انتصاب، پذیرش آرای مردم در کارآمدی نقش دارد. مهم ترین اصول دموکراسی عبارت است از: نسبی گرایی، مشروعیت مردمی، برابری و آزادی. در اسلام، سازوکارهایی برای مشارکت سیاسی وجود دارد. از آن جمله می توان به امریه معروف، مشورت، نصیحت امامان مسلمین و بیعت اشاره نمود.

بخش سوم، «ولایت فقیه» نام دارد، و ابتدا به پیشینه تاریخی و دلیل های عقلی و نقلی آن، و سپس به شرایط و اختیارات ولایت فقیه و تطبیق آن با مفاهیم سیاسی می پردازد. ولایت فقیه عبارت است از ریاست و زمامداری فراگیر فقیه عادل و باکفایت در حوزه امور دینی و دنیوی بر امت اسلامی (جمعیت)، در پهنه وسیع سرزمین اسلامی (دارالاسلام) و بر اساس حاکمیت مطلق خدا بر جهان و انسان.

پیوست کتاب، «جامعه مدنی و اندیشه دینی» نام دارد. منظور از «جامعه مدنی دینی» عبارت است از استیفای حقوق افراد، مشارکت، بهره گیری از افکار، کنترل مفاسد، انجام تکالیف اجتماعی مثل نصیحت امامان مسلمین و هدایت و تربیت مردم. جمهوریت نظام و جامعه مدنی، مشروعیت خود را از نظام دینی می گیرد و جنبه ابزاری دارد.

ک.م.ت

۴۸۳- فلسفه سیاسی اسلام

ابوالفضل عزتی. چاپ اول: پیام آزادی، ۱۳۵۸. ۱۴۶ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و هشت فصل تشکیل شده است. عزتی، این کتاب را با یک تصحیح کلی، با نام سیاست در اسلام در سال ۱۳۶۰ منتشر نمود. نویسنده، در مقدمه بر این اعتقاد است که وقوع انقلاب اسلامی در ایران، نقطه عطفی در تاریخ است. انقلاب اسلامی، سرفصل جدیدی در تاریخ جهان مستضعف و استعمار کشیده و جهان سوم است، که می تواند تحول ضروری را در جهان ایجاد کند.

فصل اول کتاب، «نظام و فلسفه سیاسی اسلام» نام دارد، که در آن علت های پیچیدگی، نقص و تضاد فلسفه سیاسی اسلام بررسی شده است.

در فصل دوم، «وضع سیاسی جهان اسلام در زمان معاصر» مورد بررسی قرار می گیرد. به نظر عزتی، در حال حاضر جامعه مسلمانان به ملت های مختلف تقسیم شده و هر ملتی کشور خاص خود را تشکیل داده است. کشورهای اسلامی، بر اصول غرب استوار شده اند، در حالی که چپستی نظام اسلامی با نظام غربی بسیار متفاوت است. اسلام بر اساس امت است و غرب بر اساس ملیت. نویسنده در بیان تفاوت این دو نظام بیست و نه مورد را یادآوری می کند.

«حکومت الهی و حکومت اسلامی»، عنوان فصل سوم است، که در آن آمده حکومت سیاسی در اسلام، یک پدیده مستقل و جدای از حکومت جهانی نیست، بلکه بخشی از یک نظام کلی جهانی است. این نظام کلی جهانی، به دو بخش تقسیم می شود: ۱- حکومت تکوینی، ۲- حکومت تشریحی.

فصل چهارم، «حکومت و ولایت - خلافت و امامت» نام دارد. در این فصل اشاره شده که پیامبر اسلام (ص)، دارای دو وظیفه بود. یکی رسالت که اصیل است، و دیگری ولایت که به واسطه است. به گفته نویسنده، در چگونگی سرایت ولایت از خداوند به دیگران و پیامبر (ص) و امامان (ع) دو نظریه وجود دارد: ۱- سرایت عرضی است، ۲- سرایت طولی است.

«بعضی مکاتب حقوق سیاسی اسلام»، عنوان فصل پنجم است. نویسنده در این قسمت پنج تقسیم را یادآوری می کند:

۱- مکتب های سیاسی اسلام بر اساس مذاهب اسلامی: مکاتب سیاسی اهل سنت، شیعه، اسماعیلیه و غیره.

۲- مکتب های سیاسی اسلام بر اساس مذاهب اعتقادی و کلامی: مکاتب سیاسی اشعری، معتزله، خوارج، شیعه و سنی.

۳- مکتب های سیاسی اسلام بر اساس مکتب های حقوقی و فقهی، مکتب های حقوق سیاسی اهل سنت و شیعه.

۴- مکتب های سیاسی اسلام بر اساس مکتب های فلسفی و فکری: مکتب فارابی، ابن سینا، ابن رشد و غیره.

۵- مکتب های سیاسی اسلام بر اساس تجزیه و تحلیل تاریخ اسلام: مکتب ابن خلدون و مکتب های دیگر.

فصل ششم، «امت اسلامی» نام گرفته است. نویسندگان از امت، قدرت و سرزمین، به عنوان ارکان حکومت نام می برد. وی به بررسی امت پرداخته و تفاوت های آن را با ملت و ملت بررسی می کند. وی به روابط حقوقی و سیاسی امت می پردازد و از اصل نبود تجزیه در اسلام سخن می گوید، که به معنای نبود تجزیه بین دین و دنیا است.

«رهبری در اسلام»، عنوان فصل هفتم است. در این فصل آمده که حاکم حقیقی خداوند است. پیامبر(ص)، دارای دو شخصیت بود: ۱- بشری، ۲- نبوی. رسالت و رهبری دینی، مسئولیت است نه قدرت. رهبری دینی در اسلام ارثی نیست، بلکه از راه انتخاب احسن و به وسیله مردم صورت می گیرد. همچنین اشاره شده که رهبری در اسلام مطلق است، به همین جهت اضافه کردن صفت دینی به آن صحیح نیست. «انسان سیاسی در اسلام»، عنوان آخرین فصل کتاب است. نویسندگان با یادآوری دیدگاه های دیگر مذهب ها به انسان به عنوان موجود مادی، دیدگاه اسلام را درباره انسان توضیح می دهد.

ک TM

۴۸۴- الفسلفة والسياسة

عادل ضاهر. الطبعة الاولى. لندن، دارالساقی، ۱۹۹۰. ۱۳۵ ص.

کتاب حاضر از مقدمه، ده عنوان و خلاصه تشکیل شده است. نکته محوری کتاب پرداختن به این مسأله است که آیا وظیفه فلسفه فقط تحلیل مفاهیم است، یا می تواند به بررسی اجتماعی و سیاسی نیز پردازد. فلسفه سیاست، علمی کلان (سیاست کلان) است و در فلسفه علم جای می گیرد. ارتباط فلسفه با سیاست را هم در جنبه تحلیل مفهومی، و هم در جنبه نقدي می توان مورد مطالعه قرار داد. بدیهی است بعد اخیر نمی تواند در تحلیل مفاهیم خود را منحصر کند، چرا که به مقاصد حکومت و سیاست می پردازد. فلسفه علم سیاست قسمتی از فلسفه نیست، و مسایل خاص خود در حوزه فلسفه علم را دارد. این مسایل به سه دسته تقسیم می شود: طبیعت موضوع (مثل طبیعت انسان و نوع ایده آل آن)، روش تفسیر و تحلیل موضوع های مربوطه و نظام مفهومی مطلوب.

فلسفه سیاسی و اجتماعی از آنجا که از سیاست کلان بحث می کند، ممکن است به چهار نوع مسأله پردازد: الزام سیاسی، نظام های سیاسی - اجتماعی، مثل (و ایده آل های) سیاسی و مفهوم تغییر سیاسی - اجتماعی. با توجه به مسایل مزبور است که برخی معتقدند فلسفه سیاسی می تواند شکل نقادانه در حوزه های سیاسی و اجتماعی نیز داشته باشد. ضاهر سپس رابطه فلسفه و ایدئولوژی، و امکان جدا شدن فلسفه از انواع ایدئولوژی را به بحث می گذارد. نتیجه امکان مزبور، محدود شدن فلسفه به مسایل زبانشناختی کلان و جدا شدن فلسفه از مسایل اجتماعی می باشد. نویسندگان سپس در پایان کتاب به رابطه ایدئولوژی با اخلاق و متافیزیک می پردازد.

ک TM

۴۸۵- في اشكالية الإسلام والحداثة

عادل عبدالمهدی. مؤسسه الاعراف، ۱۴۱۹ ق. ۱۲۶ ص.

این کتاب که جلد دهم از «کتاب قضایا اسلامیة معاصره» است، از پنج فصل تشکیل می‌شود. نویسنده در فصل اول تفکر اسلامی را از تفکر غربی و اومانیستی متمایز می‌داند، و از کسانی که مفاهیم اسلامی را معادل اصطلاح‌هایی مثل لیبرالیسم و سوسیالیسم قرار می‌دهند، انتقاد می‌کند. وی با تأکید بر اصل جهاد، مضامین اسلامی را غیر از تاریخ اسلام معرفی می‌نماید. فصل دوم نسبت آزادی و مدرنیته را با اسلام از دیدگاه برهان غلیون بررسی می‌کند. غلیون از شیوه فکر مسلمانان که بطور معمول حاکمیت مردم را در نظر ندارند، انتقاد می‌کند. عبدالمهدی به این موضع غلیون که مدرنیته را در مجموع غیرقابل‌گریز می‌داند. به نظر نویسنده، غلیون از منابع و تفکر غربی متأثر است، اول اینکه آزادی را بر عدالت مقدم می‌دارد، و دوم اینکه معاویه را مظهر سیاست و علی(ع) را مظهر دین قلمداد می‌کند.

«نظام بین‌الملل جدید و اثر آن در اوضاع کشورهای عربی و اسلامی»، عنوان فصل سوم است. عبدالمهدی، استعمار را بر آن نظام حاکم می‌بیند و جایگاه انقلاب ایران و مردم فلسطین را در آن بررسی می‌کند. فصل چهارم، «حکومت اسلامی و حکومت وضعی» عنوان دارد. نویسنده با تقسیم حکومت‌ها به دینی، سیاسی و استبدادی، دولت اسلامی را حکومت ولایت و امت معرفی می‌کند. موضوع فصل آخر، «حکومت استبداد شرقی: سلطه غرب بر شرق» است. دولت استبدادی در حقیقت، سلطه‌ای است که غرب نسبت به کشورهای شرقی دارد.

TMک

۴۸۶- فی الدین والعدل والحرية

احمد الحذيري (و الحبيب بن صالح). الطبعة الاولى: تونس، الدار التونسية للنشر،

۱۹۹۲. ۱۲۰ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه، شامل چهار مقاله است. مقاله اول، «عرفی‌گرایی در جوامع عربی جدید» عنوان دارد. اصل مقاله از عبدالمجید الشرفی می‌باشد که توسط نویسندگان این کتاب به عربی نگاشته شده است. شرفی با توجه به گسترش عمیق عرفی‌گرایی در کشورهای عربی، خواهان تطبیق قرآن با اوضاع جدید می‌باشد. نویسندگان فوق، مقاله مشترک دیگری با عنوان «عدالت و ظلم در احیاء علوم الدین غزالی و مقدمه ابن خلدون» دارند. این مقاله می‌خواهد اثبات کند که بحث مزبور توسط ابن خلدون، بهتر از دیگران انجام شده است. عدالت فردی در کتاب‌های پیشینیان، تعادل صفات در نفس انسان تعریف می‌شد. بعد دیگر عدالت - عدالت اجتماعی - مساوی نبود ظلم در معاملات و کسب و معاش می‌باشد. در اینجا است که ابن خلدون علاوه بر موضوع‌های مزبور، نقش ظلم در نابودی دولت‌ها را مطرح می‌کند. ابن خلدون رویکرد جامعه‌شناسانه به این مسأله دارد، در حالی که غزالی با نگاه احیای دین آن را بررسی می‌نماید.

«آزادی و سازمان در تفکر معاصر»، عنوان مقاله حبیب بن صالح است. کواکبی که ضد استبداد عثمانی قلم زد، خواهان بازگشت خلافت عرب و مجلس شورا شد. آتاتورک بطور کلی با دخالت دین در سیاست مخالفت داشت و خواهان براندازی خلافت عثمانی بود. طه حسین آزادی و استقلال را وسیله می‌داند، نه هدف. او بر عنصر تعلیم و تربیت برای تأمین آزادی، و بر تفاوت سازمان‌های جدید با سازمان‌های قدیم تأکید دارد. حذیری در مقاله آخر (جایگاه آزادی در ام‌التقری و طبایع الاستبداد کواکبی) به قرائت‌های مختلف از او (سلفی یا انقلابی بودن) اشاره می‌کند. آنچه غیرقابل‌مناقشه به نظر می‌رسد، محوریت بحث آزادی در آثار او است.

TMک

۴۸۷- في الفقه السياسي الاسلامي (مبادئ دستورية): الشوري، العدل، المساواة

فريد عبدالخالق. الطبعة الاولى: القاهرة، دار الشروق، ۱۴۱۹ق. ۲۵۴ ص.

مقدمه عبدالوهاب عشموي، مقدمه نويسنده و دو بخش، اجزاي اين كتاب را تشكيل مي دهند. عبدالخالق در مقدمه طولاني خود، مباني قانون گرايي در اسلام را تحت سه عنوان شورا، عدالت و برابري با تكيه بر قرآن و سنت نبوي به بحث مي گذارد. بر اين اساس است كه بخش اول كتاب به بحث شورا و بخش دوم به مبحث عدالت و برابري اختصاص دارد. بخش اول به نوبه خود به چهار فصل تقسيم مي شود. فصل اول، دليل هاي حجيت شورا، واجب بودن مشورت و محدوده آن را طرح مي كند. مشورت كردن به امور مباح اختصاص ندارد. موضوع فصل دوم اهل حلوعقد (يا اهل شورا) مي باشد. به نظر نويسنده، در كتاب و سنت، مسأله شورا به اهل حلوعقد محدود نشده است. مقصود از «اولي الامر» در قرآن كريم، اهل حلوعقد است، نه فقها، واليان و امرا. ما مكلفيم از رأي اكثريت تبعيت كنيم، هر چند احتمال خطا در آن وجود داشته باشد. فصل بعد به شروط اهل حلوعقد (مثل عدالت و مرد بودن) مي پردازد. فصل چهارم «حقوق سياسي غيرمسلمان ها در دولت اسلامي» را به بحث مي گذارد. از جمله اين حقوق مي توان به حق شهروندي، حق عضويت در مجلس شورا و حق شركت در انتخابات اشاره نمود.

بخش دوم به «مباني عدالت و برابري» اختصاص دارد. هدف حكومت اسلامي، ايجاد و گسترش عدالت است، و اين ارزش بر اصل حفظ نظام مقدم است. مصاديق برابري شامل برابري تكاليف، وحدت بشريت در خلقت، برابري در برابر قانون، برابري در احكام قضايي و برابري در مسئوليت هاي اجتماعي مي شود.

۴۸۸- في النظام السياسي للدولة الإسلامية

محمد سليم العوا. الطبعة السابعة: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۰ ق. ۳۲۸ ص.

مقدمه و پنج فصل، اجزای کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول با عنوان «دولت اسلامی» به بحثی تاریخی راجع به سیاست و حکومت در صدر اسلام می پردازد. مکه قبل از اسلام دارای نظام سیاسی نبود. دولت اسلامی بر اساس مبنای عدالت و برابری توسط پیامبر (ص) تأسیس شد. فصل دوم به موضوع «نظام حکومتی پس از وفات رسول» اختصاص دارد. نویسندگان به نظریه شیعه و اهل سنت، سقیفه، خلافت ابوبکر، عمر، عثمان و علی، موضوع حکمیت و ظهور گروه های اسلامی اشاره می کند.

«حکومت و اهداف آن در اسلام»، موضوع فصل بعد است. در این فصل عرفی گرایی عبدالرازق و نقدهای کتاب او (نقض کتاب الاسلام و اصول الحکم از محمد خضر حسین، حقیقه الاسلام و اصول الحکم از محمد بنحیت المطیعی، و نقد علمی لکتاب الاسلام و اصول الحکم از محمدطاهرین عاشور تونسی) مورد بحث قرار می گیرد. به نظر العوا، در کتاب عبدالرازق تناقض وجود دارد، چون خود او معتقد است ولایت و سلطه پیامبر هر نوع ریاستی را دربرمی گیرد. به عقیده عبدالحمید متولی در مبادئ نظام الحکم فی الاسلام، قرآن نظام حکومتی اسلام را به شکل واضحی بیان کرده است. به عقیده او سه انگیزه باعث نگارش کتاب الاسلام و اصول الحکم شد: مسایل داخلی مصر، جمود فقهی و تقلید از غرب و مسیحیت. انگیزه سوم به مراتب قوی تر از دو مسأله قبل بود.

«ارزش های سیاسی و اسلامی»، عنوان فصل چهارم است، و به شروط و درجات امر به معروف و نهی ازمنکر و مبانی قانون اساسی اسلام می پردازد. پنج رکن قانون اساسی اسلام عبارتند از: وجوب مشورت، عدالت، آزادی، برابری و حدود تبعیت از حکام. اگر رهبر اسلامی به وظایف دینی و عرفی خود عمل کند، اطاعت او واجب است، در غیر این صورت خروج بر او واجب می شود. فصل پنجم با عنوان «دولت اسلامی معاصر»، ابتدا حقوق غیرمسلمانان را در حکومت اسلامی را بررسی، و سپس حکومت اسلامی ایران و قانون اساسی آن را به تفصیل، توصیف و تحلیل می کند. نویسندگان در عین حال به نقد شریعتمداری و محمدجواد مغنیه به امام خمینی نیز اشاره دارد. مغنیه ولایت فقیه را محدودتر از ولایت معصومین می داند. به نظر العوا نظریه ولایت فقیه بین شیعه سابقه طولانی داشته، اما امام خمینی از آن «نظریه ای سیاسی» ارایه نمود.

TMK

۴۸۹- في النظرية السياسية من منظور إسلامي

سیف الدین عبدالفتاح اسماعیل. الطبعة الأولى: القاهرة، المعهد العالمي للفکر الاسلامی،

۱۴۱۹ ق. ۵۹۲ ص.

عنوان فرعی کتاب، «منهجية التجديد السياسي و خبرة الواقع العربي المعاصر» می باشد. کتاب حاضر که جلد بیست و پنجم از «سلسله الرسائل الجامعية» است از مقدمه، هفت فصل و خاتمه تشکیل می شود. فصل اول در پی آن است چگونگی ایجاد «علم سیاست اسلامی» را تبیین کند. به عقیده نویسندگان فارغ از روش شناسی های مارکسیستی و غربی، می توان مفاهیم مهم سیاسی اسلام را دسته بندی و تحلیل نمود. بر این اساس وارد موضوع فصل دوم می شویم: «بنای مفاهیم اسلامی و سیاسی: ضرورت روش شناختی». باید توجه داشت که بین این مفاهیم و روش برگزیده شده، تناسب و هماهنگی ضرورت دارد. نویسندگان منبع دینی خود را خود قرآن و سنت قرار می دهد، نه قرائت های موجود از آنها. به عقیده اسماعیل اول این که

بسیاری از مفاهیم اسلامی و سیاسی در منطقه الفراغ قرار نمی گیرند، و دوم این که مفاهیمی که در آن حوزه واقع شوند، باز چارچوب خود را از شرع برمی گزینند.

فصل های سوم و چهارم، روش شناسی بحث را به ترتیب از نظر شیوه اجتهاد و مقتضیات تمدنی بررسی می نماید. فصل سوم، اجتهاد مصطلح را از نظر علم اصول تحت دو عنوان اجتهاد باز (پویا) و اجتهاد بسته می کاود. اجتهاد پویا به مسایل مدرن و مستحدثه توجه دارد. از اینجا است که نویسنده وارد بحث مصلحت و معیارهای آن می شود. فصل چهارم به مسایل مربوط به تغییرات اجتماعی (مثل نهضت، رشد و توسعه، آگاهی و تکامل) می پردازد.

مقصود نویسنده از عنوان فصل پنجم (الرابطه السياسية في مواجهة العلاقة الفرعوية) این است که اگر روابط سیاسی و ایمانی به شرع محدود شود، درمقابل روابط فرعونی قرار می گیرد. بر این اساس اسماعیل در این فصل، مقصود خود را از رابطه سیاسی ایمانی و رابطه فرعونی مشخص می کند. فصل ششم، بحث حاضر را با مسایل جهان عرب مقایسه می نماید، و فصل آخر به نقش امر به معروف و نهی از منکر در کشورهای عربی می پردازد. از دیدگاهی اسلامی، این اصل می تواند نظم سیاسی جامعه اسلامی را تأمین کند.

ق

۴۹۰- قانون اساسي اسلام

حسن فرید گلپایگانی. تهران، فراهانی. ۱۳۹۰ ق. ۳۳۵ ص.

مقدمه و چهار بخش، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می دهند. مقدمه طولانی نویسنده، مبحث حکومت و سیاست را در یونان باستان، مسیحیت و عصر جدید به بحث می گذارد. بخش اول با عنوان «قانونگذاری»، قرآن و سنت معصومین (ع) را به عنوان منابع اصلی معرفی می کند. بخش دوم، «زامداری» عنوان دارد، و ولایت سیاسی امامان (ع) را اثبات می کند. عنوان بخش سوم و چهارم به ترتیب، «علوم اسلامی» و «حکومت شرعی» است. مجتهد جامع الشرائط علاوه بر مقام فتوا، دارای منصب رفیع حکومت شرعی (قضاوت و ولایت) می باشد. شیعه به جای رجوع به حکومت های باطل، باید به فقها رجوع کند. دودمان شریف صفویه، حکومت شرعی و قانونی فقها را به رسمیت می شناخت. فقیه می تواند دیگران را به هدایت امور حکومتی منصوب نماید. کمک کردن به ظالم از نظر شرع مقدس، حرام می باشد. فرید در پایان کتاب، دستور حضرت صادق (ع) به کارمندان دولت را یاد نموده است.

TM ک

۴۹۱- قانون اساسي حکومت اسلامي امام علي (ع)

علی انصاریان. چاپ سوم: تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۳. ۱۲۷ ص.

این کتاب مجموعه ای است از ترجمه عهدنامه امام به مالک اشتر، متن عهدنامه، و پیوستها که نیز شامل چند مبحث است: شخصیت مالک اشتر، تحقیق در مدارک عهدنامه و تحقیق در اسناد و رجال عهدنامه. او مدارک عهدنامه، غیر از راه نهج البلاغه را نیز یادآوری می نماید. نتیجه بررسی های مزبور این است که عهدنامه، حدیث صحیح است و با کتاب خدا موافقت دارد.

TM ک

۴۹۲- القانون الاسلامي

ابوالاعلي مودودي. (نقله من الاردية الي العربية) محمد عاصم الحداد. الطبعة الاولى: طهران،

منظمة الاعلام الاسلامي، ۱۴۰۶ ق. ۵۳ ص.

کتاب از چند عنوان تشکیل شده است. اولین آنها، «قانون اسلامي» مي باشد. قوانين اسلام اين قابليت را دارند که در زمان ها و مکان هاي مختلف اجرا شوند. قانون، پاسخ به سؤال و چگونگي رفتار فردي و اجتماعي انسان است. منبع چنين قانوني، کتاب و رسول (ص) مي باشند، و تنها آنها هستند که مي توانند «تصور اساسي براي حق» را پاسخ مي گویند. مودودي پس از تشریح «معناي اسلام و مسلمانان» و «حقيقت جامعه اسلامي»، معروف شرعي را بر سه قسم مي داند: واجب، مستحب و مباح. نظام شريعت، تجزيه بردار نيست و به همه جوانب زندگي انسان مي پردازد. «قانون» در اين مجموعه معنا پيدا مي کند، و به خودي خود استقلال ندارد. دولت اسلامي هم به قانون اساسي، و هم به قانون اداري و حقوق عمومي و خصوصي نیاز دارد. چهار عنصر وجود دارد که قوانين اسلامي را با زمان تطبيق مي دهد: تأويل و تفسير، قياس، اجتهاد و استحسان. مودودي در پايان به چهار شبهه (قدمت قوانين اسلامي، خشونت در آنها، اختلافات فقهي و حقوق اقليت ها) پاسخ مي گويد.

ک TM

۴۹۳- قدرت، دانش و مشروعيت در اسلام (دوره ميانه)

داود فيرحي. چاپ اول: تهران، نشر ني، ۱۳۷۸. ۳۷۶ ص.

اين کتاب که رساله دکتری نویسنده در رشته علوم سياسي است، از یک مقدمه، سه بخش (و هشت فصل) و خاتمه تشکیل مي شود. موضوع مزبور بر دانش سياسي دوره ميانه (سده هاي سوم تا هشتم هجري) متمرکز مي باشد، نه بر وجوه عقلائي که از تجربه سياسي غرب در دو سده اخير تحمیل شده است. در واقع نویسنده وضعیت جاري زندگي و تفکر سياسي را با تکیه بر مفاهيم قدرت، دانش و مشروعيت در دوره ميانه، و تقدم قدرت و اراده بر دانش بررسي مي کند. فيرحي ضمن وام گرفتن مفاهيمي از روش شناسي گادامر و فوکو تصريح دارد که به مفهوم «نص» و نسبي نبودن حقيقت (نه فهم از حقيقت) اعتقاد دارد. اهميت «دوره ميانه» در آن است که دانش هاي بعد، تکرار آن چيزي است که در اين دوران شکل گرفت.

«قدرت و دانش: چارچوب نظري»، عنوان بخش اول است و دو فصل دارد: «مسأله روش» و «قدرت و دانش در اندیشه اسلامي». روش شرق شناسي، تفسير مبتني بر تجدد غرب است و به لحاظ معرفت شناختي بيرون از نسبت سياسي دوره ميانه قرار دارد؛ درحالي که روش «فهم سنتي از سنت»، پاسخ پرسش هاي مربوطه را در درون سنت جستجو مي کنند. با توجه به نقادي دو روش مزبور بايد گفت تلقي دانش سياسي دوره ميانه به عنوان یک «نظام گفتار» و تحليل انتقادي اين گفتمان، گامي اساسي در جهت فهم سنت و نیز مقدمه اي بر فهم علمي (غير ايدئولوژیک) نصوص ديني است. فصل دوم رابطه دانش سياسي دوره ميانه و قدرت را در اندیشه فارابي، خواجه نصير و ديگران بررسي مي کند. با توجه به تصور موجود مبني بر شخصيت مستقل عالمان در برابر قدرت، بايد گفت که رشد و گسترش اين شاخه هاي دانش به هيچ وجه از مسأله اعمال قدرت تفکیک پذیر نيست.

عنوان بخش دوم، «ساخت و روابط قدرت در دوره ميانه» است، و از سه فصل تشکیل مي شود: «تبارشناسي قدرت در دولت اسلامي»، «خلافت قريش» و «سلطنت اسلامي». در واقع موضوع فصل سوم ملاحظه هايي تاريخي و تبارشناسانه است

که با انتخاب چند گزینه به درون فهمی قدرت و مختصات هندسی آن در تمدن اسلامی می پردازد. روابط قدرت در مدینه پیامبر(ص)، با توجه به وحی اسلامی و در زمینه و ساختار قبیله طراحی شده بود. صحابه، اولین فهم خود از نصوص و اولین موقعیت تعبیری (هرمنوتیکی) خویش را در جریان سقیفه به نمایش گذاشتند. سلطنت اسلامی با سلطنت ایرانی تفاوت داشت، و نظامی تحول یافته از نظام خلافت تلقی می شد.

«دانش سیاسی در تمدن اسلامی»، عنوان آخرین بخش کتاب است و سه فصل دارد: «فقه سیاسی اهل سنت»، «فقه سیاسی شیعه» و «فلسفه سیاسی». دانش سیاسی مسلمانان که در دوره میانه تأسیس شد، دو ویژگی اساسی دارد: نخست آن که به نحوی ریشه در وحی اسلامی دارد، و دوم آن که تفسیر این اندیشه ها از نصوص دینی، بر ساخت و روابط قدرت در دوره میانه استوار است. فقه سیاسی شیعه و سنی، سیمای عمومی دانش سیاسی مسلمانان را تشکیل داده، چرا که فلسفه سیاسی در جهان اسلام به دلیل هایی چند به انزوا رفت.

تحلیل گفتمانی بر تعدد فرهنگ ها چونان واقعه ای اساسی می نگرند، و بر این نکته که هر فرهنگی بر پایه زبانی استوار است (که دانش خود را از آن استخراج می کند) تأکید دارد. فقه سیاسی به عنوان یک دانش، فرآورده ای زبانی و فرهنگی است، که با توجه به شرایط امکان ناشی از ساخت قدرت در دوره میانه شکل گرفت. به همین دلیل بود که فقه سیاسی نمی توانست به تحلیل انتقادی و معقول دردها و نیازهای مردم بپردازد. به عنوان نتیجه می توان گفت هرگونه کوشش در تجدد بنای تفکر سیاسی در اسلام، نیازمند جستجوی مجدد در نصوص دینی از یک سوی، و نقادی و گسست از گفتمان سیاسی دوره میانه و نظام دانایی آن، از سوی دیگر است.

ک.م.ت

۴۹۴- «قدرت سیاسی در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران» (تحقیق)

محمدجواد ارسطا. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۳. ۴۳۲ ص.

این مجموعه، دربرگیرنده طرح تحقیق، مقدمه و سه فصل است. آیا ولی فقیه می تواند هرگونه که خود مصلحت ببیند، از قدرت استفاده کند؟ چه تضمینی وجود دارد که این قدرت وسیع، منجر به فساد و استبداد نگردد؟ در پاسخ به این سؤال ها است که فرضیه پژوهش ارائه می گردد:

«شریعت اسلام برای کنترل قدرت ولی فقیه، تنها به مکانیسم درونی که داشتن صفات عالی اخلاقی مانند تقوا و عدالت می باشد اکتفا نکرده، و از مکانیسم یا راه حل های بیرونی و نظارتی نیز استفاده نموده است».

مقدمه تحقیق، به بحث از مفاسد قدرت مهار نشده و لزوم مهار قدرت می پردازد و می گوید در تعاریف قدرت، بطور معمول نوعی تعریف به لوازم مشاهده می شود. سوء استفاده از قدرت، می تواند به مفاسد بزرگی بیانجامد. مفاسد قدرت مهار نشده عبارت است از: عینیت حاکمیت شیطان در رژیم های استبدادی، سلب آزادی های مردم. چاپلوسی و تملق، از بین رفتن تعادل سیاسی، از بین رفتن برتری قانون، سقوط ارزش های انسانی.

در مقدمه، همچنین برخی از راه های جلوگیری از سرکش قدرت از دیدگاه اسلام بیان شده که عبارت است از: امانت دانستن قدرت عمومی، کنترل دارایی، نقدپذیری و پرهیز از استبداد به رأی، سرزنش تکبر، برابری در مقابل قانون، لزوم یکسان زیستی رهبران با طبقه ضعیف.

عنوان فصل اول پژوهش، «ولایت مطلقه فقیه» نام دارد. در این فصل، ولایت مطلقه از دیدگاه حضرت امام(ره)، دیگر فقها و قانون اساسی مورد بررسی قرار می گیرد. نویسنده می گوید مراتب قدرت ولی فقیه عبارت است از: افتاء، قضا، اختیار

حکومت، ولایت بر محجوران و غایبان، ولایت بر امور مالی، ولایت بر اجرای حدود، ولایت بر امر به معروف و نهی از منکر و ولایت بر تشریح. در این فصل، همچنین بحث نصب و انتخاب نیز مطرح شده، آمده که رضایت و پذیرش مردمی، نه تنها شرط اجرا و اعمال ولایت فقیه است، بلکه بدون وجود آن برای هیچ کس حتی امام معصوم (ع) نیز، حکومت کردن جایز نیست. بحث بعد، درباره ارتباط قدرت و مصلحت است. ضرورت این بحث، از این جهت است که مسئله مصلحت به صراحت در قانون اساسی کشور مطرح شده است. به گفته ارسطو، درجه های مصالح در اندیشه اهل سنت چنین است: ضروریات، حاجیات و تحسینات. پذیرش مصالح مرسله، بصورت الزامی به معنای قبول دلیل های اهل سنت نیست. هیچ دلیلی برای رد مصالح مرسله از دیدگاه مذهب شیعه وجود ندارد. اختیاراتی که برای ولی فقیه جامع الشرایط در نظر گرفته شده، از اختیارات معمول در دیگر نظام ها بیشتر نیست؛ چرا که ولی فقیه تنها در محدوده مصالح عمومی اختیار تصرف دارد. در فصل دوم، به شیوه های مهار قدرت در حقوق اساسی جمهوری اسلامی پرداخته شده و راه های درونی مهار قدرت: تقوا، عدالت و حسن سابقه معرفی شده و آمده که این راه ها برای حکومت های غیردینی معتبر نیست. این راه ها نمی تواند به شکل کامل جلوی سوءاستفاده از قدرت را بگیرد. راه های بیرونی کنترل قدرت نیز: نظارت خبرگان، نظارت بر اموال و دارایی های رهبر، نظارت مراجع تقلید، نظارت همگانی، محدودیت از ناحیه قانون اساسی و مشورت با اهل خبره است. همچنین اشاره شده که اگر بین رهبر و خبرگان اختلافی پیش بیاید و رهبر بتواند مجلس مزبور را منحل کند، آنها فقط حق اظهار نظر خواهند داشت. بنابراین، نظارت مراجع تقلید، به مراتب مهمتر از نظارت خبرگان است. نویسنده معتقد است به نظر می رسد نظارتی که بتواند از احتمال خطای زمامداران بکاهد، نه در قانون اساسی و نه در دیگر منابع حقوق اساسی ما تدارک دیده نشده است.

بر اساس نتیجه گیری مزبور، نویسنده فصل سوم را به توصیه هایی در مورد مهار قدرت سیاسی بر مبنای ولایت مطلقه فقیه اختصاص می دهد، که این راه ها عبارت اند از: لزوم رجوع به خبرگان، لزوم مشورت در کارهای مهم و پیروی از رأی اکثریت، محدود بودن زمان رهبری، نظارت پیوسته علمای دین بر اعمال رهبر، شورایی بودن رهبری و ارتقای سطح فرهنگ عمومی جامعه.

ک TM

۴۹۵- قدمت و تداوم نظریه ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه امام خمینی (ره)

بهرام اخوان کاظمی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۲۵۳ ص.

سازماندهی کتاب حاضر، بر اساس یک مقدمه، هفت بخش و نتیجه گیری صورت پذیرفته است. فصل اول با عنوان «گفتاری در بخش ولایت مطلقه فقیه»، پس از یادآوری مفهوم لغوی و اصطلاحی «ولایت»، چهار محدودیت برای ولایت مطلقه از دیدگاه امام خمینی نام می برد: اعتباری بودن، قراردادی بودن، چارچوب قوانین الهی و مصلحت عمومی، و ولایت فقیه به معنای نظارت و کنترل

فعال، نه حکومت حاکم بر محکومین. نویسنده در پایان این بخش بر تاریخچه نظریه ولایت مطلقه فقیه مرور می کند. بخش بعد، «برخی برداشت ها در مورد گسست نظریه ولایت مطلقه فقیه» عنوان دارد، و به شبهات نهضت آزادی ایران و عزت الله سبحانی پاسخ می گوید. نهضت آزادی، این نظریه را بدیع و مقطعی می خواند. سبحانی نیز می گوید پیش نویس قانون اساسی فاقد نظریه ولایت فقیه بود، و امام به آن اعتراض نکرد.

بخش سوم، نظریه ولایت مطلقه فقیه را در *کشف الاسرار، الرسائل، ولایت فقیه یا حکومت اسلامی، البیع و سخنان امام* قبل و بعد از انقلاب بررسی، و قدمت چهل و پنج ساله این نظریه را اثبات می‌کند. بخش چهارم به رابطه «اجتهاد و نظریه ولایت مطلقه فقیه»، و بخش پنجم به بررسی «جایگاه مردم در نظریه ولایت مطلقه فقیه» اختصاص دارد. بیعت در نظریه نصب، شرط تنجیز رهبری و اطاعت مردم از والی است، و تعهدات دوجانبه‌ای به همراه خود می‌آورد. مردم در دیدگاه عرفانی و سیاسی امام، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند.

بخش ششم، مبحث «روحانیت و نظریه ولایت مطلقه فقیه» را مطرح می‌کند، و آخرین بخش، برخی شبهات در ارتباط با این نظریه را پاسخ می‌دهد. در این فصل به اصول زیر در نظریه امام اشاره می‌شود: اصل عمل به تکلیف، اصل امریه معروف و نهی ازمکر، سیاست تدریج‌گرایی، قاعده فقهی «المسیور لایسقط بالمعسور»، اصل ضرورت وجود همیشگی حکومت، قاعده الزام و اصل تقیه.

ک TM

۴۹۶- قرآن و جامعه

علی کمالی. چاپ سوم: اسوه، ۱۳۷۵. ۵۰۷ ص.

چاپ اول این کتاب که به اسفند ۱۳۵۷ مربوط می‌شود، چند عنوان کلی دارد. عنوان اول مربوط به مبارزه در قرآن است، و سیزده بخش دارد. در این بحث آیه‌های متعدد قرآن مربوط به مبارزه و قتال یادآوری، ترجمه و تفسیر شده است.

عنوان دوم، «قرآن و جامعه سازی» نام دارد، و در حقیقت جلد دوم کتاب محسوب می‌شود. در این قسمت که شش بخش دارد، آیه‌های اجتماعی قرآن، محور بحث می‌باشد. «قرآن و دستورات اجتماعی»، عنوان بعد است که دربرگیرنده مطالبی درباره علم و اعتقاد، امریه معروف و نهی ازمکر، اکثریت، دعوت، مکارم اخلاق و شعار می‌باشد. در مجموع باید گفت کتاب مزبور به شیوه تفسیر قرآن کریم ارائه شده است.

ک TM

۴۹۷- القرآن والدولة

محمد احمد خلف الله. القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية، ۱۹۷۳. ۱۹۲ ص.

این کتاب از مقدمه، خاتمه و هفت عنوان اصلی تشکیل شده است. عنوان اول، مراکز سلطه سیاسی قبل از بعثت پیامبر اسلام (ص) و قطب‌های قدرت مسیحی و یهودی، و عنوان دوم ویژگی‌های امت جدید عربی را تشریح می‌کند. «السلطة التشريعية»، عنوان سوم کتاب است. پیامبر (ص) با نزول آیه شورا، ملزم به برقراری نظام شورایی شد.

خلف الله در عنوان بعد (التنظيم السياسي و امانة الدعوة والفكر) در پی اثبات آزادی بیان و حق مردم در مشورت دادن به فرمانروایان است. او «دادگاه عالی قانون اساسی» را امری الزامی می‌داند. وی در بحث «قوه مجریه»، نقش اهل حلوعقد و حق اکثریت را از دیدگاه قرآن بررسی می‌کند. عنوان آخر، «وظایف دولت اسلامی در جامعه قرآنی» را مواردی از قبیل ضدیت با استکبار و ظلم، و ترویج امانت و صدق می‌داند.

ک TM

۴۹۸- قضايا في الفكر المعاصر

محمد عابد الجابري. الطبعة الاولى: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۷. ۱۵۶ ص.

فصل هاي اين كتاب كه به صورت عنوان فرعي بر روي جلد نيز مشاهده مي شوند، عبارتند از: «فلسفه و شهر»، «تسامح بين فلسفه، دين و ايدئولوژي»، «بازگشت به اخلاق»، «دموکراسي و نظام ارزش ها در فرهنگ عربي و اسلامي»، «برخورد تمدن ها» و «جهاني شدن نظام و ايدئولوژي».

جابري در فصل اول اين مطلب را مطرح مي کند که بحث هاي فلسفه در نهايت بايد به جامعه مدني برگشت نمايد، و حتي شايد بتوان گفت فلسفه فرزند جامعه است. فلاسفه جديد [فلاسفه تحليلي] به بحث راجع به چگونگي ساخته شدن مفاهيم مي پردازند. فلسفه توانايي آن را دارا است که مفاهيم را خلق کند. توفان دموکراسي هنوز ارکان جوامع اسلامي و عربي را به لرزه درنياورده است. فلسفه به شکل عالي، موضوع تسامح را بر مي تابد. «تسامح»، اصطلاحي اصيل در فلسفه نيست، و در واقع بين فلسفه و ايدئولوژي جاي مي گيرد. عدالت عبارتست از برقراري برابري، درحالي که تسامح نوعي ايتار و اولويت دادن به غير مي باشد.

جابري در بحث سوم ضرورت بازگشت به اخلاق، بخصوص در قرن بيست و يکم، را مطرح مي کند. نويسنده سپس به اين مسأله مي پردازد که اگر ارزش هاي اخلاقي با ضرورت هاي اجتماعي (مثل توسعه) تضاد پيدا کرد، ممکن است به قاعده «الضرورات تبيح المحظورات» متوسل شويم، اما در همين حال بايد چارچوبي براي آن ارايه نمود. وي در ادامه، به اين سوال از ديده گانت، فايده گرايان، نيچه و برگسون پاسخ مي دهد، اما از ديده گاه اسلام، مسأله را به حال خود رها مي کند. ارتباط دموکراسي و نظام ارزش ها در فصل چهارم مورد بررسي قرار مي گيرد. افلاطون حاکميت مردم بر مردم را هدف مي دانست، چرا که فردي غايت گرا بود و به عدالت و سعادت نظر داشت. به نظر جابري، رهبر حکومت اسلامي منتخب از طرف مردم است، نه خليفه خدا بر روي زمين! تفکر دموکراتيک در نظام فکري فقها، فلاسفه، متکلمين و اندرزنانه نويسان اسلامي يافت نمي شود.

نظريه «برخورد تمدن ها»، مبناي نظري مستحکمي ندارد، و از آن سوء استفاده سياسي شده است. هانتينگتون در پي آن است که «جنگ سرد بين غرب و اسلام» را جايگزين «جنگ سرد بين غرب و شوروي» کند. جابري در بحث آخر خود اين مسأله را مطرح مي کند که «جهاني شدن»، فرآيندي «بعد از» استعمار است، همان گونه که پسامدرنيسم، «بعد از» مدرنيسم مي باشد و در همين حال استمرار آن محسوب مي شود. نظريه جهاني شدن اقتصاد به حداکثر سود مي انديشد. وقتي سياست از جامعه غايب شود، جايگزين حتمي آن انقلاب است. چه بسا «مارکس جديد» ي با اصلاح نظريه هاي «مارکس قديم» ظهور کند!

ک

۴۹۹- الکفاح المسلح في الاسلام

السيد كاظم الحسيني الحائري. الطبعة الاولى: قم، نشر الرسول المصطفي، ۱۴۰۴ ق. ۲۴۸ ص.

نویسنده ابتدا نوشته های تاریخی در بخش جهاد مسلحانه را به نامه های پیامبر(ص)، جنگ های دفاعی، و جنگ های ابتدایی او تقسیم می کند. مضمون نامه های پیامبر این بود که اگر اسلام نیاورید، باید منتظر جنگ باشید. جنگ های زمان او در ابتدا دفاعی بود، ولی کم کم به طرف جنگ ابتدایی کشیده شد. غزوه خیبر جنگ ابتدایی بود، جز آن که گفته شود در پاسخ به تحریک قبایل توسط یهود انجام شد. جنگ موته نیز ابتدایی تلقی می شد، هرچند برخی گفته اند در پاسخ به قتل مبلغین رخ داد.

آیه ها و روایت های زیادی مشروعیت جنگ ابتدایی را اثبات می کنند. به عقیده حایری هرچند در استدلال برخی آیه ها بر مطلوب اشکال شده، ولی بدون هیچ گونه مشکلی می توان دیگر آیه ها را مبنا قرار داد. در بین روایت ها نیز می توان به حدیث صحیحی مانند «فان اجابوا والا قاتلهم (اصول کافی، ج ۲، ص ۲۱۹) اشاره نمود. جهاد مسلحانه علیه باغیان و حکومت های اسلامی منحرف نیز واجب است.

بحث بعدی مربوط به جهاد مسلحانه در زمان غیبت کبری می شود، و چهار دلیل برای وجوب آن ادعا شده است: اطلاق لفظی، تعدی عرفی، ادعای قطع به نبود تفاوت و دلیل عقلی (مبني بر این که جایز نبودن جهاد ابتدایی در زمان غیبت با طبیعت اسلام سازگاری ندارد). حایری پس از یادآوری دلیل های مخالفین (احتمال دخالت عصمت، احتمال شرطیت ولایت شرعی با فرض نبود اثبات دلیل های ولایت فقیه، و ادعای نبود موفقیت جنگ در زمان غیبت)، آنها را بررسی می کند.

از نظر نویسنده اگر کفار غیرذمی در حالت جنگ نباشند، می توان با آنها وارد جنگ ابتدایی شد. همین طور است اگر اهل ذمه، مسلمان شدن یا پرداخت جزیه را نپذیرند. به عقیده شهید ثانی افراد مسلمان بدون اجازه امام می توانند کفار غیرذمی را به قتل رسانند، هرچند جهاد متوقف به اجازه او می باشد. این بحث از نظر نویسنده قابل بررسی است. و دادن امان از طرف جامعه اسلامی به کفار متوقف به طلب حق و مصلحت مسلمین است. افراد نیز، اگر با تکالیف شرعی منافات نداشته باشد، می توانند به کفار امان دهند. اگر مسلمان، کافری را به قتل رساند، قصاص نمی شود.

۵۰۰ کلمات سدیدة في مسائل جديدة

محمد المؤمن القمي، الطبعة الأولى: قم، مؤسسة النشر الاسلامي، ۱۴۱۴ ق. ۴۱۶ ص.

این کتاب مجموعه دوازده رساله کوتاه و بلند فقهی در ابواب مختلف است که سه رساله آن به اندیشه سیاسی مربوط می شود.

رساله «کلمة في مزاحمة اقدام الحكومة الإسلامية لحق الاشخاص» از صفحه نُه تا صفحه بیست و سوم کتاب را به خود اختصاص می دهد، و به این مسأله می پردازد که اگر دولت اسلامی کاری را برای مصلحت امت انجام دهد، و این کار با حقوق اشخاص حقیقی یا حقوقی از نظر مالی یا غیر آن مزاحمت داشته باشد، وظیفه چیست. نویسنده در پاسخ به تراحم مزبور، رضایت افراد را شرط نمی داند.

رساله بعد که به حوزه اندیشه سیاسی اسلام مربوط می شود. «کلمة في الجهاد الابتدائي» است (صفحه سیصد و هفده تا صفحه سیصد و پنجاه و هفت کتاب). مسأله اصلی در این عنوان مشروط بودن یا مشروط نبودن جهاد ابتدایی به حضور امام معصوم(ع) و اجازه او است. در واقع این سؤال وجود دارد که آیا حکومت اسلامی می تواند در زمان غیبت کبری به جهاد ابتدایی دست یازد یا خیر. پاسخ مؤمن به این سؤال مثبت است. در واقع جهاد ابتدایی، مشروط به اجازه امام معصوم(ع) نیست و حکومت اسلامی در زمان غیبت می تواند به جهاد ابتدایی بپردازد.

در رساله بعد - یعنی «کلمة في المحارب والمفسد في الارض» - مقصود از محارب مورد بحث قرار می گیرد. نویسنده در صفحه های ۳۶۱ تا ۴۱۶ مفهوم محارب را عام می داند و می گوید این اصطلاح اعم از کسی است که مردم را می ترساند (مثل راهزنان)، و کسی که هدفش نابودی حکومت اسلامی می باشد. معنی حقیقی محارب، شخص یا گروهی است که به جنگ در مقابل دولت اسلامی می پردازد.

ک. TM

۵۰۱ کلیات مسأله ولایت

سید محمد حسینی سیاهپوش. تهران، ابجد. ۷۲ ص.

این کتاب طی بحث از هشت مسأله، موضوع ولایت معصومین و ولایت فقیه را مطرح می کند:

۱ - معنی و تعریف ولایت،

۲ - سنخ ها، حوزه ها، مراتب، انواع و جنبه های ولایت،

۳ - ولایت طاغوتی (ولایت منفی)،

۴ - اهمیت و موضع و مقام ولایت در اسلام،

۵ - ولایت خدای تبارک و تعالی،

۶ - ولایت رسول خدا(ص) و ولایت امامان پاک سیرت،

۷ - ولایت فقیه،

۸ - ولایت عمومی مؤمنین (ولاء اثباتی عام).

در زمان غیبت، فقها عهده دار مقام ولایت هستند. ولایت فقیه، به قول امام خمینی، از جمله موضوع هایی است که تصور آنها موجب تصدیق می شود و چندان نیاز به برهان ندارد. دو صفت بارز ولی فقیه - علاوه بر شروط عامه مثل عقل و تدبیر - عبارت است از علم به قانون، و عدالت. مرتضی مطهری ولایت مؤمنین، را «ولایت اثباتی عام» خوانده است.

۵۰۲ - کیمیای نظر: تأملی در مبانی نظری جنبش های اسلامی

سید محمد حسین فضل الله. ترجمه محسن عابدي. چاپ اول: تهران، خانه اندیشه جوان،

۱۳۷۸. ۴۶۳ ص.

این کتاب دارای یک مقدمه و ۳۷ فصل است. پنج فصل اول، «راهکارهای تغییر جامعه» را بررسی می کند. نویسنده با تشریح مراحل آرامش، مرحله بندی، انعطاف پذیری، مبارزه طلبی و حمایت از تغییر، برخورد خشونت بار را حالت فوق العاده برای دفاع از جنبش معرفی می نماید. وی تغییر از درون و برون نظام به شکل همزمان را لازم می داند. سه فصل بعد، «رهبری عملیات تغییر، حزب امت یا امت حزب» عنوان گرفته است. نویسنده با ارایه تئوری «حزب الله»، دلیل های مخالفان فعالیت حزبی را پاسخ می گوید. فضل الله در فصل های نهم تا دوازدهم «سیاست باز و سیاست بسته» حرکت های اسلامی را با هم مقایسه می کند، و نتیجه می گیرد که برگزیدن سیاست باز از سوی حکومت اسلامی، یک نیاز ضروری جهت ایمن بودن از انحرافات فکری و سیاسی تلقی می شود.

فصل های سیزدهم و چهاردهم با عنوان «فعالیت سری یا علنی»، در پی اثبات فعالیت سری واقع گرا و رد فعالیت سری مطلق هستند. دو فصل بعد نیز «تندروی و میانه روی» را مقایسه می کنند. مصلحت جنبش اسلامی در آن است که از شیوه خشونت آمیز دست بردارد. دستگاه های جاسوسی کشورهای بزرگ خود، کانون تروریسم هستند و قصد آنها از تفکیک میانه روها از تندروها، بی تفاوت ساختن شخصیت های اسلامی است. بر اساس فصل های هفده تا بیست و یکم، حکومت، هدف نهایی برنامه های انقلابی محسوب می شود، و شیوه ایجابی در حکومت اسلامی کارآیی بیشتری نسبت به شیوه سلبی دارد. قالب حزب و قالب مرجعیت، هر دو باید هدف نهایی خود را خدمت به اسلام قرار دهند. فضل الله در چهار فصل بعد، واقع گرایی و آرمان گرایی را با هم مقایسه می کند و نتیجه می گیرد که واقع گرایی، شیوه ای نزدیک تر به منطق اسلام است. بر اساس فصل های ۲۶ تا ۲۸، اقلیم گرایی پدیده ای بیمارگونه در فعالیت اسلامی و توطئه زیرکانه استعمار برای تجزیه اسلام تلقی می شود. البته روحیه وطن دوستی و مبارزه با اشغال کشور توسط دشمن، در اسلام مورد پسند واقع شده است. بر اساس فصل های دیگر کتاب، نصوص شرعی با تعدد رهبری ها و حکومت های اسلامی مخالفت ندارد، ولی در همین حال جنبش اسلامی باید از هر حکومت اسلامی حمایت کامل ابراز کند. عنوان «اسلام» باید سرلوحه عمل جنبش باشد. فعالیت گروه های اسلامی باید در دو مرحله آماده سازی فکری و شکل گیری دعوت سازماندهی شود. جهاد و سیاست، دو خدمتگذار و یاور دعوت اسلامی محسوب می شوند. شعار، عامل تثبیت ویژگی های اسلامی گروه های مذکور است.

۵۰۳- گرایش های سیاسی در جهان عرب

مجید خدوری، ترجمه عبدالرحمن عالم. چاپ دوم: تهران، دفتر مطالعات سیاسی و

بین المللی، ۱۳۶۹. ۳۱۷ص.

نویسنده، در این کتاب در پی بررسی واکنش های جهان اسلام در برابر دگرگونی های ایجاد شده در ارزش های غرب است، و این واکنش ها را در دو مقطع قبل از جنگ جهانی اول و بعد از آن، و نیز مقطع قبل از جنگ جهانی دوم و بعد از آن مطالعه می کند.

به بیان کتاب، پیش از جنگ جهانی اول، سه شکل عمده ناسیونالیسم در جهان اسلام پدیدار شده است. شکل نخست، ناسیونالیسم ایرانی است، که می تواند به مانند اعتراضی در برابر تسلط فزاینده اسلام سنی بر عقاید مخالف ملاحظه شود؛ و بیانی از شخصیت قومی - فرهنگی ایران در شکل مذهب تشیع بود. دومین و سومین شکل، ناسیونالیسم عرب و ترک بود، که این دو شکل اخیر در نتیجه پیروی از اسلام ارتدوکس ناپیدا ماند، و بطور اساسی در واکنش به شکست ایجاد وفاداری مشترک پدیدار شد، که می بایست جای اسلام را می گرفت. بنابراین، ناسیونالیست های ترک و عرب، با مانع مذهب (تسنن) روبه رو شدند؛ ولی در نهایت، این سه نوع ناسیونالیسم به ارزش های ملی تابع تبدیل شدند. به طور کلی، ناسیونالیسم در ابتدا مورد پشتیبانی اروپا قرار گرفت؛ ولی بعدها این پدیده، خود واکنشی معترضانه در برابر استیلاي اروپا بود.

نویسنده در بخش هایی دیگر از کتاب، جنبش تأمین منشورهای قانون اساسی از راه اصول بنیادی حکومت و حقوق مردم را بررسی می کند. به گفته او، این جنبش، در کشورهای اسلامی از اروپا الهام گرفت و کنترل اقتدار مطلق فرمانروایان و محدود کردن استبداد را در نظر داشت. در این حوزه، اصلاح طلبان مسلمان با الهام از منابع اسلامی و از راه مشارکت مردم دست اندرکار اصلاح های دینی شدند و افرادی نظیر سیدجمال الدین اسدآبادی به تطبیق اموری نظیر شورا و قانون اساسی با اصولی در اسلام، نظیر مشورت پرداختند. با گذشت چندین دهه، جنبش مشروطیت با شکست روبه رو شد و با ابزار خشونت، فرمانروایان از آن رهایی یافتند. هم در ایران و هم در ترکیه، خشونت ها مشروطیت را از بین برد. در ترکیه، ارتش، لیبرال ها را به قدرت رساند و در ایران نیز استبداد در شکل پیچیده و جدید، مشروطیت را از بین برد.

در ادامه کتاب و در بررسی اندیشه های احیاءگري اسلام، اندیشه های بزرگان این حوزه فکری نظیر سیدجمال، عبده و رشیدرضا بررسی شده است. اندیشه هایی مانند ناسیونالیسم و دموکراسی از غرب آمدند و برای جانشین شدن با اندیشه های

سنتي جامعه، به رقابت با مفاهيم اسلامي و غيرغربي پرداختند، ولي اندیشه سوسياليسم، از اندیشه هايي بود که به صورت آيين تخيلي - که بعدها در شکل نظام کمونيستي تبلور يافت - در ميان بعضي از متفکران جهان عرب، گرايش به سوسياليسم شوروي را به وجود آورد و آنان معتقد شدند که اگر جامعه بر پايه سوسيالستي سازماندهي شود، عادلانه تر خواهد بود. اين متفکران، از نوسازي به شيوه جامعه غربي و احياي اسلام نااميد بودند و کمال مطلوب را در سوسياليسم مي ديدند. افراي نظير شبلي شميل، يوسف ابراهيم و ساير روشنفکران عرب، اين شيوه را پيگيري کردند.

نويسنده مي گويد که گرايش به پيوند دوباره دين و سياست و دنيايي نمودن دين، از ديگر گرايش هاي فکري بود، که راه حل را در نوعي اصلاح هاي در درون دين ديدند. افراي مانند مصطفي عبدالرزاق به دين دلبستگي داشتند، و تفسيرهاي ليبرالي گذشته کساني نظير عبده را به صورت گسترده تري مطرح کردند. آنها با روش فکري اجتهاد در دين و رأي ديني، به کاربرد مفهوم ديني در نهادهاي سياسي پرداختند و دين اسلام را نظام ديني بسيار عقلايي و مترقيانه تلقی نمودند.

ک TM

● گفتاري درباره حکومت اسلامي

سيدعلي خامنه اي. تهران، حزب جمهوري، ۱۳۵۹. ۱۰۱ ص.

ک TM

۵۰۴- گفتمان حکومت دینی

عباس یزدانی. چاپ اول: قم، طه، ۱۳۷۸. ۷۹ ص.

کتاب حاضر مجموعه پرسش‌ها و پاسخ‌ها پیرامون حکومت اسلامی، برای دفع شبهات مربوط به ولایت فقیه می‌باشد. مهم‌ترین موضوع‌های مطروح در این کتاب به شرح زیر است:

حکومتي دینی است که پاسخ به دو سؤال «چه کسانی باید حکومت کنند؟ و چگونه باید حکومت کنند؟» را از دین بگیرد. دین فقط رابطه انسان و خدا نیست. مبدأ مشروعیت حکومت اسلامی وحی است و به همین دلیل قداست دارد؛ هر چند حق سؤال و توضیح خواستن و برکناری و نصب رهبر برای خبرگان منتخب پیش‌بینی شده است. بسیاری از احکام اسلامی بدون وجود حکومت، عملی نیست. بیعت در صدر اسلام نیز مقبولیت نظام را تأمین می‌کرد، نه مشروعیت آن را. هرچند امام زمان(ع) برای برپایی حکومت جهانی اقدام خواهند کرد، اما به هر حال وظیفه اصلاح‌های جزئی را از دوش ما برنمی‌دارد.

وظیفه ولی فقیه، ترسیم خط مشی اصلی حکومت است. ولایت فقیه یعنی حکومت قانون دانان عادل، و برای نظریه نصب از دلیل‌های نقلی و عقلی می‌توان شاهد آورد. نقش مردم، عینیت بخشی به حاکمیت فقیه است. دایره ولایت حاکم اسلامی، همه اموری است که به شؤون جامعه و حکومت مربوط می‌شود. دموکراسی به معنای دخالت مردم در چارچوب احکام الهی، با دین سازگار است. بنابراین بین «جمهوریت» و «اسلامیت» نظام تنافی وجود ندارد. نظریه وکالت (مالکیت خصوصی مشاع) با اشکال‌های متعددی مواجه می‌باشد. مهم‌ترین خطر برای حکومت اسلامی، از دست دادن پایگاه مردمی است، نه تهدیدهای قدرت‌های خارجی.

ل

۵۰۵- لا اكراه في الدين: دراسات و ابحاث في الفكر الاسلامي

جودت سعيد. الطبعة الاولى: دمشق، العلم والسلام، ۱۴۱۸ ق. ۱۹۰ ص.

محور فصل هاي هشت گانه كتاب حاضر، آزادي عقیده است. فصل اول، «آزادي عقیده در اسلام» را با توجه به آیه هاي قرآني بررسی مي کند. قتل مرتد هر چند به عنوان حکمي اسلامي شیوع دارد، اما با آیه «لا اكراه في الدين» سازگار نیست. «جهاد مشروط»، عنوان فصل بعد است. اسلام خشونت را به كلي نفي نمي کند، اما شروطي براي آن قایل مي شود. به طور مثال نمي توان با کفار به خاطر عقیده شان جنگید. بر اساس فصل بعد، اسلام برخي از سنت ها را پاس داشته، و با برخي ديگر بطور شديد مبارزه کرده است. موضوع فصل چهارم، «مالک بن نبي بين متون ديني و مشکلات تمدن» مي باشد. نویسنده کتاب، شروط النهضه او را با تفکرات اصلاح گرایانه اقبال مقایسه مي نماید.

عنوان فصل هاي بعد عبارت است از: «زبان و واقعیت»، «امراض فکري در جهان اسلام»، «حقوق بشر در اسلام» و «شمشير و قانون». از جمله مشکلات جوامع اسلامي مي توان به خشونت گرايي، خیانت، نبود توجه به رابطه دين و سياست، خرید اسلحه از غرب و مسأله فلسطين اشاره کرد. اسلام، حقوق بشر را به عنوان حقوقي واجب در نظر مي گیرد. شمشير اسلام، بالاتر از قوانين و اصل عدالت قرار ندارند. هدف از تشریح جهاد، حاکمیت قانون است.

۵۰۶ لزوم وزارت اطلاعات در حکومت اسلامی

علي احمدی میانجی. چاپ اول: قم: دفتر نشر برگزیده، ۱۳۷۴. ۲۴۸ ص.

این اثر یک مقدمه و سه فصل دارد. مقدمه به انگیزه نویسنده و طرح کلی کتاب، و فصل اول به لزوم تشکیل وزارت اطلاعات اختصاص یافته است. به وسیله حکم عقل، آیه ها و روایت ها، می توان ضرورت تأسیس وزارت اطلاعات را اثبات نمود. حفظ نظم و امنیت، پاسداری از کیان اسلام، گزینش رهبران و مدیران حکومت اسلامی و نظارت دقیق بر اعمال آنها، متوقف بر تشکیل وزارت اطلاعات می باشد.

موضوع فصل دوم، اطلاعات و تحقیقات در حکومت پیامبر(ص) و امام علی(ع) است. در این فصل از ضرورت وجود عریف و نقیب (کارشناس) بحث شده، و نویسنده روایت هایی در زمینه زندان کردن متهمین، شرایط محتسب و تاریخ حسبه در اسلام یادآوری می کند. متهم را می توان حبس کرد. پیامبر(ص) برای تهمت قتل، شخصی را شش روز زندانی نمود. فصل سوم، بحث هایی راجع به آسیب شناسی و خطرات و آفت های وزارت اطلاعات دارا است. تجسس به شکل کلی حرام است، ولی در برخی موارد جایز می شود. به طورمثال، حضرت علی(ع) به مالک اشتر دستور می دهند در خصوص اعمال کارگزاران کسب خیر نمایند. در آنجا که اعمال وزارت اطلاعات به گمان سوء می انجامد، حکم تشریعی آن حرمت است. آیه قرآنی می گوید: «یا ایها الذین آمنوا اجتنبوا كثيراً من الظن ان بعض الظن اثم». البته در همه موارد نباید گمان سوء را کنار گذاشت: «ولاتتقن باخیک کل الثقة فان صرعه الاسترسال لا تستقال». بر این اساس، ساده باوری در امر حکومت، پسندیده نمی باشد.

ک TM

۵۰۷ لمن الحكم؟ لله ام للانسان؟ للشرع ام للعقل؟

سمیح عاطف الزین. الطبعة الخامسة: بیروت، الشركة العالمية للكتاب، ۱۴۰۹ ق. ۳۴۸ ص.

کتاب حاضر از مقدمه، عنوان های متعدد و خاتمه تشکیل شده است. نویسنده بحث را از فطرت و عقل و عبادت و حاجت انسان به پیامبران آغاز می کند، و حاکمیت الهی و لزوم پیروی از شرع را نتیجه می گیرد. حکم کردن بر اشیا از سه جهت ممکن است: از حیث واقع، از حیث همراهی یا نبود همراهی با سرشت انسان و از حیث ثواب و عقاب. ملاک دو امر اول، عقل؛ و ملاک امر سوم (و بحث نویسنده در عنوان کتاب)، شرع است. هر واقعه ای، حکمی شرعی دارد، و نبود آن در کتاب و سنت، به معنای انکار کامل بودن شریعت الهی تلقی می شود.

دولت در اسلام به احکام شرع و نبود دخالت در شؤون خصوصی افراد مقید است. از دیدگاه اسلام، دولت یک ابزار است، نه یک هدف. دموکراسی غربی که به حاکمیت ملت بر قوای سه گانه اعتقاد دارد، در مقابل نظریه حاکمیت الهی قرار می گیرد. جامعه اسلامی مدینه از مسلمانان، مشرکان و یهود تشکیل می شد. جوامع اسلامی در زمان حاضر، استعداد رشد و تکامل را از دست داده اند. اسلام بین همه مردم برابری برقرار می کند و احکام جزایی خود را برای سلامت جامعه تشریح کرده است. نظام اقتصادی اسلام چهار رکن دارد: مالکیت الهی، خلافت مجموعه انسانی، حرمت انباشتن ثروت و توزیع عادلانه ثروت.

jjj

م

۵۰۸- ما العولمة؟

حسن حنفي (و صادق جلال العظم). الطبعة الاولى: دمشق، دار الفكر (و بيروت، دارالفكر

المعاصر)، ۱۴۲۰ ق. ۲۹۹ ص.

این کتاب دارای سه بخش است. بخش اول، «جهانی شدن بین حقیقت و توهم» عنوان دارد، و نوشته ای است از حسن حنفي. کسی که به اسلامي کردن علوم اعتقاد دارد، بر آن است که دیدگاه اسلام را نسبت به مسایلي همچون جهانی شدن بیابد. سیطره غرب، لازمه جهانی شدن است؛ و با فرهنگ عربي نمی تواند به شکل کامل جمع شود. جهانی شدن، مبثی فقهی نیست که قرائت های مختلفی راجع به آن وجود داشته باشد؛ بلکه مسأله ما دفاع از فرهنگ عربي در مقابل فرهنگ جهانی است. فرهنگ عربي، لبّ فرهنگ اسلامي تلقي می شود.

صادق العظم در بخش دوم با عنوان «جهانی شدن چیست؟»، به نظریه «برخورد تمدن ها» از هانتینگتون اشاره می کند. جهانی شدن مبثی متأخر از فن آوری و مدرنیته است، و با مفاهیمی مانند انفجار اطلاعات و نظریه دهکده جهانی ارتباط دارد. اندیشمندان مارکسیست به صورتی، جهانی شدن سرمایه داری را حدس می زدند.

بخش سوم کتاب، گفتگوي دو نویسنده راجع به مسأله مزبور است. حسن حنفي خود را «متفکر عرب» و او را «متفکر عربي» می خواند. به عقیده او، جهانی شدن جدالی تاریخی بین مرکز و پیرامون است، نه بحثی نظری. صادق العظم می گوید بالاخره معلوم نیست حنفي، جهانی شدن را یک واقعیت می داند، یا یک توهم!

TMک

۵۰۹- چيستی حکومت اسلامي از دیدگاه آیه الله نایینی

حمیدرضا مستعان. نشر کامل. ۶۹ ص.

این کتاب، شرح نظریه های عالم بزرگ جهان شیعه، میرزای نایینی است. میرزای نایینی در کتاب تنبیه الامه نشان داد که اسلام، سرسخت مخالف استبداد، بی عدالتی اجتماعي و استثمار اقتصادي است. نویسنده این کتاب، با الهام از کتاب تنبیه الامه مرحوم نایینی، دیدگاه های او را در موضوع هایی نظیر استبداد، مشروطیت، آزادی و برابری و تجدّد بیان کرده است. کتاب،

در حالی که کم حجم می باشد، به خوبی دیدگاه های نایینی را بیان کرده و کتابی ارزشمند در این زمینه است، که در شش بخش تدوین شده است.

در بخش اول، با عنوان «گامی در مسیر»، به دیدگاه شیعه در مورد غاصب بودن حکومت ها در زمان غیبت اشاره شده و مقاومت روحانیون را در برابر حکومت ها، به دلیل غاصب بودن یادآور شده است. همچنین اشاره شده که میرزای نایینی، از جمله کسانی است که راجع به شکل حکومت، تحوّل پدید می آورد و حکومت جمهور مسلمین را در عصر غیبت مطرح می کند.

بخش دوم کتاب، به شرح زندگی و شخصیت نایینی اختصاص دارد. در این بخش آمده که او دارای قدرت فکری و نبوغ در اصول و فقه و فلسفه و کلام و اجتماعیات بود و کتاب تنبیه الامه او رساله ای پر ارج، روشنگر و دارای جهت ضد طاغوتی و گمراهی برانداز، با الهام از شریعت حقّه اسلامی است. او از سیاست عصر خود و چالش های دولت های بزرگ، به خوبی آشنایی داشت.

بخش سوم کتاب، در موضوع حکومت و حاکمیت است و به شرح آرای نایینی اختصاص دارد. نویسنده می گوید نایینی در کتاب خویش، ناتوانی مسلمانان را ناشی از عمل «طواغیت امت» می داند، که اسلام را از محتوای اصیل و راستین خود پوک و تهی ساخته اند. او راه تجارت را کوتاه ساختن دست این گروه از حکومت می داند. نایینی کتاب خویش را به همین دلیل تنبیه الامه نامگذاری کرده است و در آن، مشروطیت حقیقی را مخالف دین حقیقی نمی داند. از نظر نایینی، حکومت از لحاظ حاکم به فردی و جمعی، و از نظر مشروعیت، به حکومت حق و حکومت بر مبنای غضب تقسیم می شود. او می گوید راه رسیدن به حکومت سه گونه قهر، وراثت و انتخاب است. مرحوم نایینی، حفظ شرف و استقلال و قومیت را با به کار بستن حاکمیت امکان پذیر می داند. او ملت را در بطن جامعه بزرگ امت اسلامی به رسمیت می شناسد و ملت اسلامی معرفی کرده، و اصل مسئولیت حاکم و حق نظارت امت را مطرح می کند. به اعتقاد نایینی، در عصر غیبت که دست امت از دامن عصمت و ملکه تقوا و عدالت کوتاه است، باید دستگاهی گمارده شود تا مانع زورگویی، یکه تازی و خودکامگی حکومت و عواملان حکومت گردد. او مجلس شورای ملی را گرچه کمال مطلوب نمی داند، ولی برای محدودیت حکومت و استقرار نظام ملی مشروطیت، ضروری می شمارد.

در بخش چهارم با عنوان «مغلطه های دشمنان مشروطیت»، نویسنده از زبان نایینی و به نقل از کتاب او، به مغالطه های دشمنان مشروطیت پاسخ می دهد. از جمله آمده که او راجع به آزادی، برابری و اصل دخالت ملت در کار حکومت، اجتهادهایی دارد. او آزادی را، به معنای انکار واجبات دینی، که از طرف مغالطه کاران در مشروطیت مطرح می شد (و بطور لزوم آزادی را جدایی از دین)، نمی داند.

نویسنده می گوید که نایینی، برابری را در جنبه های اجتماعی و اقتصادی طرح می کند. به نظر او، تدوین قانون اساسی برای نظارت در اجرای امور است و با روح اسلام منافات ندارد. این معنای دخالت ملت در کار حکومت است. به طور خلاصه، نویسنده نتیجه گیری می کند که از نظر نایینی، اسلام مخالف سرسخت حکومت استبدادی، بی عدالتی اجتماعی و استثمار اقتصادی است. او از آزادی و برابری و آزادی بحث و گفتگو و آزادی نشر و تبلیغ عقیده از نظر اسلام، سخن گفته است.

عباسعلی عمید زنجانی. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۴. ۴۰۱ ص.

هدف اصلی نویسنده در این کتاب، بررسی مبانی اندیشه های سیاسی در اسلام است که از دو لحاظ تئوریک و کاربردی، این هدف پیگیری می شود. از نظر تئوریک، شناخت مفاهیم سیاسی اسلام و از نظر عملی، امکان به کارگیری اصول کلی و مفاهیم اساسی اندیشه های اسلام برای راه یابی به نظام سیاسی متناسب با زمان و شرایط حاکم، در این تحقیق مورد نظر است.

نویسنده، کتاب را در هفت فصل تنظیم کرده و یک فصل را به نتیجه گیری از موضوع ها اختصاص داده است. در فصل اول با عنوان «کلیات»، بحث هایی در زمینه مسایل اندیشه سیاسی، اهداف و روش بحث، روش بررسی پدیده های سیاسی و موضوع های دیگری به عنوان کلیات ورود به بحث های اصلی، مطرح شده است. نویسنده، در فصل دوم با عنوان «دین و سیاست»، ابتدا به سابقه تاریخی سکولاریزم اشاره کرده، و فروپاشی پایه های عقلانی و علمی دین در غرب، ناسازگاری پارادکس تعالیم کلیسا و دموکراسی، مدرنیسم و فقدان اصول و مبانی لازمه دین در اندیشه غربی را برای مدیریت صحنه های سیاسی، از زمینه های شکل گیری سکولاریزم یادآوری می کند. سپس بحث از رابطه دین و سیاست را در قالب شبهه هایی نظیر اختصاص نقش دین در امور آخرتی و سرنوشت پس از مرگ، غیرقابل بررسی و اعتراض بودن دین، ناسازگاری اهداف دین با اهداف سیاسی، و نبود پرداختن قرآن به موضوع های سیاست و حکومت، مورد بررسی قرار داده است، و در ادامه از همراهی دین و سیاست، و اهداف سیاسی دین و رسالت انبیا، به تفصیل بحث کرده است.

نویسنده در فصل سوم با عنوان «سیری در اندیشه های سیاسی»، ابتدا تاریخ اجمالی اندیشه سیاسی غرب را توضیح داده و همراهی نهضت های انبیا را، از ابتدا تا خاتم پیامبران(ص) با اهداف سیاسی، یادآوری نموده است. او توحید و امامت و رهبری و امت و سایر مفاهیم را جزء اصول سیاسی اندیشه انبیا برشمرده، و سیره عملی پیامبران را در مقابله با مستکبران، نشانه اهداف سیاسی آنان یادآوری کرده است.

عمید زنجانی، در فصل چهارم با عنوان «فلسفه سیاسی اسلام»، حقیقت اسلام را مجموعه ای از مقوله های به هم پیوسته در زمینه سیاست، حکومت، اقتصاد، نظام تربیتی، قوانین اجتماعی و مدنی و جزایی و نیز تعالیم اعتقادی و عرفانی و اخلاقی می داند که مطابق با مقتضای زمان، اصیل ترین مبانی ایدئولوژیک را پایه ریزی کرده است. در این فصل، نویسنده فلسفه سیاسی فارابی، ابن سینا، اخوان الصفا و غزالی را مورد بررسی قرار داده است.

در فصل پنجم با عنوان «اندیشه سیاسی در متون اسلامی»، منابع اندیشه سیاسی اسلام مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. نویسنده مفاهیم اندیشه سیاسی اسلام نظیر رهبری، امامت، دولت و ولایت را مورد بحث و بررسی قرار داده است. عمید زنجانی، در فصل ششم به بیان رابطه توسعه و قدرت سیاسی پرداخته و منبع قدرت را در اسلام، خداوند یادآوری می کند، که از حاکمیت توحیدی ریشه می گیرد.

نویسنده در فصل هفتم با عنوان «حقوق بشر در اندیشه سیاسی اسلام»، به تاریخ تدوین حقوق بشر در اسلام از مجموعه قواعد حقوقی اسلام اشاره می کند و آیه ها و حدیث های مربوط به آن را یادآور می شود. به گفته او، کرامت و شرافت انسان، برابری انسان ها در احراز حق و استیفای آن، امنیت عمومی، آزادی های سیاسی، حق دادخواهی و نظایر آن، از اصول حقوق بشر در اسلام است. فصل هشتم نیز - که آخرین فصل کتاب است - به نتیجه گیری از بحث های گذشته اختصاص دارد.

۵۱۱ مبانی اندیشه های سیاسی در ایران و جهان اسلامی

علی اصغر حلبی. چاپ اول: تهران، بهبهانی، ۱۳۷۵. ۲۴۵ ص.

نویسنده در پیشگفتار این کتاب و دو کتاب دیگر خود، یعنی تاریخ نهضت های دینی - سیاسی معاصر و تاریخ اندیشه سیاسی در ایران و جهان اسلامی، آنها را متون درسی رشته علوم سیاسی می داند. کتاب، ده فصل دارد. فصل اول تحت عنوان «مقدمات» به تعریف سیاست پرداخته، و خداسالاری را در مقابل نظام هایی مثل سوسیالیسم و محافظه کاری قرار می دهد. آرمان های سیاسی با اصول اخلاقی و ارزشی ارتباط دارند.

«سیاست در اسلام»، عنوان فصل دوم است. آثار سیاسی مسلمین به سه گونه سیاست دینی اسلامی، سیاست فلسفی اسلامی و سیاست مرآتی یا سلوکی قابل تقسیم می باشد. سیاست با دین ارتباط دارد، و بسیاری از بحث های کلامی از آغاز، سیاسی بوده است. فصل بعد به «علل بی توجهی به سیاست در جهان اسلام» می پردازد و به عواملی مانند استبداد سلطان، چاپلوسی محکومان، رواج آرمان گرایی، حکومت ناهلان و بی اعتمادی پاکان به سیاست اشاره دارد.

در فصل بعد، «حکومت و دولت» از دیدگاه غرب و ایران و جهان اسلامی مقایسه می شود. نویسنده در این فصل به بعضی حکومت های ایرانی و اسلامی پرداخته است. فصل پنجم، با عنوان «حریت» به مقایسه این مفهوم در غرب و اسلام اشاره هایی دارد. در فصل بعد، تاریخچه مفهوم «برابری» و بررسی این مفهوم در اسلام مورد نظر است.

فصل هفتم با عنوان «جهاد»، ابتدا این مفهوم را به جهاد ظاهر (جهاد با کافران حربی، با اهل ذمه و با بغات) و جهاد اکبر تقسیم می نماید، و سپس واقعیت جنگ و صلح در اسلام را برمی رسد. فصل هشتم (پیمان های سیاسی)، دو بحث را دنبال می کند: حکمیت و قراردادهای سیاسی در اسلام.

فصل نهم، «برخی از قواعد سیاسی فقه» از جمله نفی سبیل و همراهی بر گناه را بحث کرده، و بالاخره فصل دهم به «احکام اجرایی» (یا حسب) و شروط محتسب می پردازد. ضمیمه کتاب، ترجمه کتاب هشتم از «ربع عادات» تهذیب الاحیاء فیض کاشانی است.

TMک

۵۱۲ مبانی تصمیم گیری سیاسی از دیدگاه امام خمینی(ره)

ابراهیم برزگر. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳. ۳۷۲ ص.

این کتاب از آنجا که به برخی مبانی نظری سیاست در اسلام می پردازد، می تواند در مجموعه حاضر جای گیرد، و از سه بخش تشکیل می شود: کلیات و جایگاه تصمیم گیری، گرایش ها و روحیه های تصمیم گیرنده و ارکان و عناصر تصمیم گیری سیاسی. نویسنده، روش تحقیق خود را تحلیل محتوا معرفی می کند. در فصل اول از بخش اول، جایگاه معارف در تصمیم گیری؛ و در فصل دوم جایگاه احکام در تصمیم گیری و رابطه دین و سیاست به بحث گرفته می شود. نویسنده در فصل سوم، رابطه تصمیم گیری با اخلاق را برمی رسد. بحث اخیر در بخش دوم بطور مفصل پی گرفته شده است. شخصیت تصمیم گیرنده و مذهب بودن او، تأثیری مستقیم بر تصمیماتش دارد.

برزگر در بخش سوم، ارکان و عناصر تصمیم گیری سیاسی را به بحث می کشد. بحث های مهم این بخش عبارت است از: نظریه تکلیف و رابطه آن با قدرت، ارکان تصمیم گیری سیاسی و تئوری راه ها، دشمن شناسی، استقامت و خداحاضری.

TMک

۵۱۳- مبانی حکومت اسلامی

جعفر سبحانی. ترجمه داود الهامی. قم، مؤسسه علمی و فرهنگی سیدالشهدا(ع)، ۱۳۷۰. ۷۶۷ ص.

این کتاب ترجمه معالم الحکومه الاسلامیه، و در واقع تفصیل یافته کتاب حکومت اسلامی در چشم اندازها است. نام مستعار مترجم در چاپ اول ابوالفضل موحد بود.

کتاب، از پیش گفتار و هفت فصل تشکیل شده است. در فصل اول، تحت عنوان «بحث های مقدماتی پیرامون حکومت»، سه مبحث مطرح شده است. عنوان فصل دوم کتاب، «سیستم حکومت اسلامی پس از پیامبر(ص)» است. در این فصل، چهار مبحث مطرح شده است.

فصل سوم، «سیستم حکومت اسلامی در عصر غیبت» عنوان گرفته است. نویسنده در این باره در پی پاسخ به این سؤال است که چرا به سیستم حکومتی اسلام کمتر توجه شده است. او همچنین کتاب هایی را که در زمینه حکومت اسلامی تدوین یافته اند، مورد بررسی قرار می دهد. او معتقد است در زمان غیبت هم، حاکم، تنصیصی است. او به دنبال آن، از «پذیرش مردم» و «ولایت فقیه» به عنوان عناصر پدید آورنده حکومت اسلامی نام می برد.

نویسنده، در ادامه از عنصر دوم حکومت اسلامی، یعنی ولایت فقیه سخن می گوید. وی به توضیح فلسفه لزوم ولایت فقیه می پردازد و سپس سؤال هایی را در مورد حکومت مطرح می کند و به جوابگویی آنها می پردازد. به نظر نویسنده، شورا و بیعت عناصر سوم و چهارم حکومت اسلامی هستند. نویسنده به شورا و بیعت نزد اهل سنت اشاره می کند و آنگاه به اهمیت آن در اسلام می پردازد.

در فصل چهارم، نویسنده، صفات ویژه حاکم و رهبر اسلامی را توضیح می دهد، که عبارت است از: ۱- ایمان، ۲- کاردانی و لیاقت، ۳- بینش سیاسی، ۴- عدالت، ۵- مرد بودن، ۶- آگاهی به قوانین اسلام، ۷- حلال زاده بودن، ۸- اعلم بودن، ۹- حسن سابقه.

«ارکان حکومت اسلامی»، عنوان فصل پنجم است. نگارنده به بررسی سه قوه مجریه، مقننه و قضائیه می پردازد و وظایف هر کدام را یادآوری می کند. او همچنین به شرایط سران آنها و تبیین واژه هایی چون عدالت اشاره می کند.

در فصل ششم، «ویژگی های حکومت اسلامی» بحث می شود. حکومت اسلامی، حکومت واحد جهانی است.

«وظایف و برنامه های حکومت اسلامی»، عنوان فصل هفتم است. در تحت این بحث، عنوان های زیر مورد توجه قرار

گرفته:

۱- «حکومت اسلامی و آموزش و پرورش».

۲- «حکومت اسلامی و حقوق فردی و اجتماعی».

۳- «اقلیت های مذهبی در حکومت اسلامی».

۴- «حکومت اسلامی و برنامه های اقتصادی».

۵- «بهداشت در حکومت اسلامی».

۶- «حکومت اسلامی و سیاست خارجی».

۷- «حکومت اسلامی و سازمان اطلاعاتی».

۸- «حکومت اسلامی و ارتش».

۹- «منابع درآمد حکومت اسلامی».

۱۰- «جهاد در اسلام».

۵۱۴- مبانی حکومت اسلامی

حسین جوان آراسته. جزوه درسی جامعه الزهرا، چاپ اول، قم، دفتر تبلیغات اسلامی،

۱۳۷۹. ۲۶۲ ص.

کتاب حاضر، نگارش دوم از بحث های تدریس شده توسط نویسنده در سه سال اخیر است، و از یک مقدمه و سه بخش تشکیل می شود. مقدمه به موضوع هایی از جمله مسأله حاکمیت در نظام های سیاسی، مبحث تفکیک قوا، گونه های مختلف نظام های سیاسی (جمهوری، سلطنتی و نظامی) و نقش دین در ساختار نظام های سیاسی می پردازد. بخش اول با عنوان «دین و سیاست» دارای چهار فصل است، و موضوع هایی از جمله روند سکولاریسم در غرب و کشورهای اسلامی، یگانگی دین و سیاست، بررسی توهم جدایی دین از سیاست و ارتباط دموکراسی و جامعه مدنی و آزادی با دین، در آن مطرح می شود. دین امری جامع است و سیاست را نیز شامل می گردد.

در فصل سوم، چهار توهم یا شبهه (نفی حکومت در قرآن، تقابل امامت و خلافت، ثبات در دین و تغییر در سیاست، و لزوم استقلال نهاد دین) مطرح و پاسخ داده می شود. دموکراسی، دارای امتیازها و کاستی هایی است؛ به هر حال دموکراسی به عنوان روش قابل طرح در دین می باشد. شورا امری قابل قبول در حوزه مباحث است. رأی اکثریت به خودی خود اعتباری ندارد. جامعه مدنی، ویژگی هایی از جمله قانون مداری، تکثرگرایی، فردگرایی، نسبی گرایی و نفی ایدئولوژی دارا است. جامعه مدنی دینی ریشه در تعالیم اسلام دارد. آزادی در اسلام و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، هیچ گاه مطلق نیست. بنابراین باید آزادی را به دو قسم مشروع و نامشروع تقسیم کنیم.

«حاکمیت و حکومت»، عنوان بخش دوم است، و پس از اثبات حاکمیت الهی، ولایت پیامبران و امامان (ع)، وارد بحث ولایت فقها می شود. نقش بیعت از نظر سیاسی، تنها فراهم نمودن شرایط حکومت و اعمال ولایت برای حاکم اسلامی است. دلیل های عقلی ولایت فقیه به دو دسته دلیل های عقلی محض (دلیل مبتنی بر قاعده لطف، برهان مبتنی بر قدر متیقن و برهان مبتنی بر اصلحیت) و دلیل های عقلی غیرمستقل تقسیم می شود. مقصود از دلیل های نقلی، روایت هایی است که در این بخش وجود دارد. نویسنده با بحث از ده روایت در این زمینه نتیجه می گیرد که ولایت و حکومت برای فقیهان، امری بدیهی به نظر می رسد. شروط اساسی رهبری عبارتند از: فقاقت، عدالت و مدیریت.

بخش سوم با عنوان «نظرها و نظریه های دولت»، سه نظریه حسب، انتخاب و انتصاب را مطرح و با هم مقایسه می کند. به نظر نویسنده نظریه حسب، در طول نظریه نصب قرار می گیرد، و نظریه انتخاب به این دلیل قابل قبول نیست که نمی تواند محال بودن نظریه نصب در مقام ثبوت را اثبات کند.

۵۱۵- مبانی سیاست در اسلام

عسی ولایی. چاپ اول: تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷. ۵۴۶ ص.

این کتاب که از خلاصه بحث های اسماعیل صالحی مازندرانی بهره می برد، از مقدمه و بیست و یک بخش تشکیل می شود. بخش اول، دلیل های تفکیک ناپذیری اسلام و سیاست؛ و بخش دوم، نقش اصل توحید در سیاست را بررسی می کند. «ضرورت تشکیل حکومت اسلامی» موضوع بخش بعد است. بخش چهارم، «نوع حکومت در اسلام» را تئوکراسی، و

در مقابل پادشاهی، مشروطه سلطنتی، اریستوکراسی، حزبی و دموکراسی می‌داند. بر اساس بخش بعد، «ارکان حکومت اسلامی» عبارت است از: قانون، حاکم و مردم. بخش ششم تا دهم به «جایگاه اکثریت در نظام سیاسی اسلام»، «حکومت واحد جهانی»، «رابطه هدف و وسیله»، «حکومت یا مسئولیت» و «عدالت و جایگاه آن در اسلام» اختصاص دارد. دلیل تمکین نسبت به رأی اکثریت، رفع تراحم در حقوق است، نه بطور ضروری حقانیت اکثریت.

بخش یازدهم، ۲۱ ویژگی برای حاکم اسلامی برمی‌شمرد. بحث قدرت در بخش بعد مطرح می‌شود. بر این اساس قدرت بی‌انتها، به دیکتاتوری می‌انجامد. بخش سیزدهم به حکومت اسلامی و نظریه نصب و انتخاب اختصاص دارد. امام خمینی دایره اختیارات فقیه را به احکام اولیه محدود نمی‌داند. ولایی در بحث نقش بیعت در حکومت اسلامی به گفتمان‌هایی چند اشاره می‌کند. بخش چهاردهم با عنوان «شورا و نقش آن در سیاست اسلامی» به مفهوم شورا، صفات مشاوران و وظیفه آنها و گستره مشورت می‌پردازد. بر اساس بخش بعد آزادی را می‌توان به آزادی طبیعی، آزادی فردی، آزادی اندیشه، آزادی سیاسی، آزادی مذهبی و آزادی قلم و بیان تقسیم کرد. علت سختگیری اسلام در مورد ارتداد را باید در تحقیر دین، جنگ روانی، خطر نفوذ و جلوگیری از انتخاب کورکورانه جستجو نمود.

بحث‌های بخش‌های بعد به حقوق بین‌الملل، روابط بین‌الملل و اقتصاد اسلامی مربوط می‌شود: «مبانی جنگ و صلح در اسلام»، «حقوق بشر در سیاست اسلامی»، «اسلام و اقلیت‌های دینی»، «سیاست خارجی در اسلام»، «جایگاه علم و عقل در اندیشه سیاسی اسلام» و «مبانی اقتصاد اسلامی». اسلام، دین صلح است و حقوق اقلیت‌های اسلامی را پاس می‌دارد. در سیاست خارجی اسلام، اصل‌های زیر قابل طرح می‌باشند: نفی ستمگری و ستم‌پذیری، نفی سلطه بیگانه، سازش‌ناپذیری در مبانی، احترام به قراردادهای و تعهدها، حل مسالمت‌آمیز اختلاف‌ها، مصونیت دیپلماتی و پناهندگی در اسلام.

TMک

۵۱۶- مبانی فقهی در قانون اساسی جمهوری اسلامی

محمود لطفی. تبریز، جهاد دانشگاهی دانشگاه تبریز، ۱۳۶۳. ۱۰۳ ص.

کتاب حاضر، حاصل بحث‌های نویسنده در تبیین مبانی فقهی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، و از مقدمه و چهار عنوان تشکیل می‌شود. مقدمه به موضوع‌هایی از جمله صفات قانونگذار و مبانی فقهی و اصولی احکام شریعت می‌پردازد. بحث اول کتاب، «مبانی فقهی در قانون اساسی» نام دارد. اسلام در جنبه‌های اعتقادی، سیاسی و اداری، فردی و اجتماعی، اقتصادی، روابط خارجی و قضایی، دارای احکام مشخص است.

بحث بعد با عنوان «حقوق»، به حقوق فردی، اجتماعی و خانواده از دیدگاه رساله حقوق امام سجاد(ع) و دیگر منابع دینی می‌پردازد. فقها ادامه دهندگان خط سیر امامت هستند، و روایت‌های متعدد و متواتری برای اثبات ولایت فقیه وجود دارد. شوراها، ابزار تصمیم‌گیری ولی فقیه هستند، و در عرض مقام ولایت قرار نمی‌گیرند. انسان هم در برابر خود، و هم در برابر خانواده و جامعه خویش مسئولیت دارد.

دو بحث آخر کتاب به «اقتصاد و امور مالی» و «روابط خارجی» اختصاص یافته است. قرآن با گردش سرمایه در دست گروهی خاص مخالفت می‌پورزد. اسلام در سیاست خارجی خود بر نظامی مبتنی بر اصل وفای به عهد و جهاد دفاعی تأکید دارد.

TMک

۵۱۷ مبانی فقهی کلیات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

(جامعه کنونی ایران و انقلاب اسلامی)

عباسعلی عمیدزنجانی. تهران، جهاد دانشگاهی. ۲۸۸ ص.

این کتاب که به دلیل تکیه زدن بر مبانی نظری در این مجموعه توصیف می‌شود، دو قسمت دارد. قسمت اول با عنوان «جامعه کنونی ایران و انقلاب اسلامی» به مسایلی از جمله موضوع های زیر می‌پردازد: ریشه های فکری و تاریخی انقلاب اسلامی، مبانی تفکر سیاسی در قرآن، سیره معصومین(ع)، عنصر مبارزه در مذهب تشیع و نهضت های اسلامی بعد از عصر امامان و بطور خاصه در یکصد ساله اخیر (سیداحمد خان هندي، سیدجمال، عبده، کواکبی، نهضت بازگشت به خویش، جنبش تنباکو و نهضت مشروطیت). تفکر سیاسی در قرآن از چارچوب تحزب به مفهوم سیاسی آن فراتر رفته است. قرآن همه عوامل انسانی و غیرانسانی، که سد راه آرمان انبیا هستند را باطل و فانی معرفی می‌کند، و مبارزه مداوم و آشتی ناپذیر با آن را نشانه ایمان می‌داند. سیره انبیا و امامان، نیز شاهدهی بر مطلب مزبور است.

قسمت دوم کتاب، مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را از نظر فقهی بررسی می‌کند. نام «جمهوری» مبین شکل حکومت، و کلمه «اسلامی» نشانگر نوع محتوای آن است. اصل ولایت فقیه، استمرار حرکت انبیا و امامان(ع) را تضمین می‌کند، و به دلیل متضمن بودن آزادی توأم با مسئولیت انسان در برابر خدا، متکی به آرای عمومی نیز خواهد بود. در قانون اساسی ج.ا.ا. کوشش شده آرای عمومی تا حد ممکن از آسیب های احساسی و تبلیغی مصون ماند. بدیهی است اصل اتکا به آرای عمومی به معنای اصالت رأی و عقل در برابر وحی نیست. اصل شورا به عنوان شیوه ای در مدیریت جامعه اسلامی، به مبانی قرآنی و روایی تکیه می‌زند. این اصل، تعارضی با اصل ولایت فقیه ندارد. اختیارات ولی فقیه را می‌توان در جنبه های افتا، ولایت در قضا، نظارت بر جریان امور مسلمین و امور حسیه به بحث گذاشت.

امام خمینی دایره ولایت حاکم اسلامی را همانند معصومین(ع) می‌داند. عمید زنجانی پس از بحث راجع به اختیارات ولی فقیه، حقوق و آزادی های اساسی در اسلام را تحت موضوع هایی همچون آزادی و برابری از دیدگاه قرآن و روایت ها بررسی می‌کند.

ک.م.ت

۵۱۸ مبانی فکری حکومت و رهبری در اسلام

قدرت الله توسلی فارانی. تهران، صفری، ۱۳۶۹. ۴۰۲ ص.

نام اصلی نویسنده، ابوذر ورداسبی می‌باشد. بحث هایی درباره حکومت و نقش زمامداران جامعه اسلامی و بحث درباره مسایل گوناگون علمی - تاریخی و دیدگاه های مختلف شیعه و بررسی اساس حکومت و شالوده نظام حکومتی با سبک و روش جدید، هدف نویسنده این کتاب و موضوع مورد بررسی او است.

نویسنده، در بحث از نیاز بشر به حکومت، گستردگی نیازهای بشر و امکان برآورده شدن آنها را در جمع، علت ضروری وجود حکومت یاد می‌کند و نقش حکومت ها را در تکامل و نابودی جامعه یادآور می‌شود.

وی در بحث از مبانی و زیربناهای فکری حکومت اسلامی، حق فرمانروایی را از آن کسی می‌داند که مالک اصلی و حقیقی امور باشد، و نتیجه می‌گیرد چون انسان مالک حقیقی خود و یا سایر اشیا نیست، نمی‌تواند بر دیگران سلطه داشته باشد. پس مالک اصلی خدا است. بنابراین، حاکمیت هم از آن او است و هر حکومتی غیر از آن شرک و طاغوت است.

جانشینان واقعی حاکمیت الهی در زمین، پیامبران هستند. در عقاید شیعی پیغمبر اسلام (ص) دارای ولایت از طرف خدا است و بعد از او هم جانشین وی دارای ولایت است، که توسط پیامبر (ص) در روز غدیر انتخاب شده است. نویسنده در بحث از قوانین اسلام، قانونگذار واقعی را خدا یاد کرده، که پیامبر (ص) مجری قانون او است و سپس، جانشینان پیامبر (ص) احکام خدا را اجرا می کنند. او در همین بحث، در موضوع قوانین مالی و اقتصادی اسلام، زکات و خمس را از مالیات های اسلامی برشمرده است. قوانین دفاع در اسلام، حقوق و جزا و ایجاد قسط و عدل، از جمله احکام دیگری است که توسلی از آنها بحث کرده است. او اهداف حکومت اسلامی را آموزش و پرورش، برقراری برابری، استقلال و برقراری روابط سیاسی با بیگانگان می داند. وی اختیارات حاکم اسلامی را ده مورد برشمرده، که اجرای قانون الهی و نظارت بر اجرای قوانین و برقراری عدالت، از جمله آنها است.

حکومت در عصر غیبت، از دیگر بحث های نویسنده است. او ولایت فقهایی اسلام و حکومت اسلامی را شکل حکومت در این دوره یاد کرده، و با استفاده از آیه ها و روایت ها این موضوع را اثبات می کند. به گفته نویسنده، وظایف فقها در عصر غیبت، اجرای احکام الهی، حلّ و فصل خصومت های بین مردم و ولایت و سرپرستی اجتماعی است. او همچنین ویژگی های اخلاقی و علمی و مدیریتی لازم را برای ولایت، از دیدگاه اسلام مورد بحث قرار داده است. در پایان، شرایط عمومی و لازم را برای حاکم اسلامی یادآور شده و دیدگاه برخی فقها نظیر بروجردی، نراقی، گلپایگانی، خویی، صاحب جواهر، نایینی و امام خمینی (ره) را یادآور شده است.

ک TM

۱۹۵- مبانی کلامی جهت گیری دعوت انبیا

احمد فرامرزی قراملکی. چاپ اول: تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۶. ۱۳۵ ص.

این کتاب از آنجا که به مبانی کلام سیاسی می پردازد، در مجموعه حاضر جای گرفته است، و پنج فصل دارد. فصل اول موضوع کتاب را طرح، و روی آورد متکلمان سنتی و جدید را مقایسه می کند. «تفسیر دنیاگرایانه دعوت پیامبران»، عنوان فصل بعد است. برخی معتقدند هدف دعوت انبیا، عدالت اجتماعی، رفاه و آبادانی این جهانی و رهایی از اضطراب و رنج دائمی در زندگی دنیوی می باشد. ابن سینا در اثبات نبوت به زندگی با هموعان، مطهری به عدالت طلبی و ظلم ستیزی، و اقبال به نقش اجتماعی پیامبران اشاره دارند. برخی مانند مهدی بازرگان هدف بعثت انبیا را در آخرت و خدا (معاد و توحید) می دانند. برخی نیز گفته اند انتظار حکما از پیامبر و نبوت او، مستلزم سیاسی شدن دین و تحمیل سیاست بر آن است.

فصل سوم، «تفسیر آخرت گرایانه دعوت پیامبران» را در سه تصویر لطف انگاری نبی، طیب انگاری نبی و سراج انگاری نبی به بحث می گذارد. جدایی مطلق دین از امور دنیا و نفی هر گونه کارکرد دنیوی از ساحت ادیان، نزد متکلمان مسلمان به صورت نظریه ای کلامی - آن گونه که نزد متألهان مسیحی مطرح است - وجود ندارد. فصل بعد از «تفسیر جامع گرایانه دعوت انبیا» بحث می کند. این دیدگاه اعم از دین حداقل و دین حداکثر است، ولی به هر حال، شؤون تعالیم انبیا را اعم از زندگی دنیوی و اخروی می داند. نظریه امام خمینی در این گروه قرار می گیرد. فصل آخر، نظریه مختار و قرائتی از نظریه جامع نگر را مطرح می نماید. بر این اساس جمع اسلام و مدرنیسم، به معنای دینی کردن تمامی جنبه های حیات بشری است، نه دنیوی کردن دین. نیاز مؤمن به فقیه نیز در همین مقام است.

ک TM

۵۲۰ مبانی مشروعیت در نظام ولایت فقیه

مصطفی کواکبیان. چاپ اول: تهران، عروج، ۱۳۷۸. ۲۷۶ ص.

کتاب حاضر رساله دکتری نویسنده با راهنمایی عباسعلی عمیدزنجانی است، و پرسش اصلی، منبع مشروعیت سیاسی نظام ولایت فقیه را دنبال می کند. کواکبیان در مقدمه مدعی است نظریه مشروعیت دوگانه (یا مشروعیت الهی - مردمی) را برای اولین بار اثبات؛ و نظریه های مشروعیت الهی و نظریه مشروعیت مردمی را رد می نماید. مقصود او از مشروعیت الهی - مردمی آن است که خداوند کسی را که مردم به او رضایت می دهند، نصب می کند. در این راستا وی سه فصل را سازماندهی می کند: کلیات، نظریه های مشروعیت در نظام ولایت فقیه، و در جستجوی بهترین نظریه.

فصل اول به تعریف مشروعیت، رابطه آن با دیگر مفاهیم، ارتباط آن با توسعه سیاسی و رابطه اسلام و مشروعیت اختصاص دارد. نویسنده بین مشروعیت فقهی و مشروعیت سیاسی، و مشروعیت از دیدگاه تشیع و تسنن تفاوت قایل می شود.

در فصل دوم دلیل های نصب و انتخاب توصیف، و سپس به بوته بررسی گذاشته شده است. کواکبیان می گوید امام خمینی در دلیل عقلی خود می خواهند ضرورت حکومت را اثبات کنند، نه نظریه نصب را. نویسنده به نظریه انتخاب نیز اشکال هایی وارد می داند. به عقیده او اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی، هیچ یک از این دو نظریه معروف را به شکل کامل تأیید نمی کند.

کواکبیان در فصل سوم، برای اثبات فرضیه خود از دلیل های عقلی و نقلی کمک می جوید، و سپس آن را بر قانون اساسی منطبق می کند. دلیل عقل حکم می کند پس از رجوع مردم به فقیه واجد شرایط، او از طرف خداوند منصوب شود. روایت ها این بخش، از جمله مقبوله عمر بن حنظله و مشهوره ابی خدیجه نیز این فرضیه را تأیید می کنند. سپس نویسنده تفاوت نظریه خود را با نظریه نصب و انتخاب در خصوص مقبولیت ولایت فقیه، اختیارات ولی فقیه و قلمرو اعمال ولایت (جهان اسلام یا جمهوری اسلامی) مقایسه می کند، و آن را حالت بینابین می داند.

در پایان این فصل نویسنده به نتیجه گیری از بحث های قبل می پردازد و به پاسخ منتشر نشده ای از امام خمینی (ره) استناد می کند. بر این اساس امام خمینی بین ولایت (که متوقف بر نصب الهی است) و تولی (که مشروط به آرای اکثریت مسلمانان است) تفصیل قایل می شوند.

ک TM

۵۲۱ مبانی مشروعیت نظام سیاسی در اسلام

محمد رضا مرندی. چاپ اول: تهران، عطا، ۱۳۷۶. ۲۰۶ ص.

مقدمه و چهار فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. فصل اول با عنوان «تعاریف و کلیات»، به تعریف اصطلاح هایی مانند حکومت، دولت، حاکمیت، مشروعیت و امامت می پردازد، و اختلاف و ارتباط دو مفهوم امامت و نبوت را بیان می کند. بر اساس فصل دوم با عنوان «منابع (ابزارهای) مشروعیت سیاسی»، اسلام در مورد منشأ تشکیل قدرت متمرکز (یا دولت)، نظریه فطرت (نه نظریه طبیعی، الهی یا جبری، و اجتماعی یا صناعی) را تأیید می کند. مشروعیت در اسلام، برگرفته از حاکمیت الهی است که از راه اراده آزاد مردم اعمال می شود. منبع اصلی مشروعیت نظام اسلامی، ایدئولوژی است؛ نه سنت، فرهنگ، قانون و منافع مادی.

«مشروعیت نظام سیاسی از دیدگاه اسلام»، عنوان فصل سوم است. نویسنده ابتدا ریشه های تاریخی و فقهی اختلاف نظر دیدگاه های اهل سنت و شیعه را بررسی می کند، و سپس در تحلیل نظریه نصب و انتخاب می گوید اول این که نظریه نصب بصورت ثبوتی محال نیست، و دوم این که این دو نظریه به نحوی قابل جمعند. فصل آخر به «شرایط مشروعیت نظام سیاسی و حاکمیت مشروع از دیدگاه اسلام» می پردازد. در این فصل، شرایط رهبر اسلامی از دیدگاه فقهای شیعه و سنی مقایسه می شود.

ک.م.ت

۵۲۲- مبانی نظری حکومت مشروطه و مشروعیت

حسین آبادیان. چاپ اول: تهران، نشر نی، ۱۳۷۴. ۲۵۵ ص.

کتاب از یک مقدمه، نه فصل و گزیده اندرزنامه ها و رساله های موافقین و مخالفین مشروطه تشکیل شده است. هدف این پژوهش، کندوکاو پیرامون علت ها و عوامل پیدایش و رشد مشروطیت در ایران و ارزیابی نظریه های مربوط در این زمینه می باشد.

فصل اول، «تبیین نظریه کهن سلطنت در رسایل قاجاری» نام گرفته، و به این نکته می پردازد که مشروطیت، این نظریه را سست کرد. فصل دوم به «سقوط مشروطیت و موضع علما» می پردازد. و نظریه های موافقین و مخالفین را بررسی می کند. به دنبال این بحث، آبادیان در فصل بعد «براهین شیخ فضل الله نوری در رد مشروطیت» را به بوته بررسی می گذارد. در فصل چهارم، «مبانی اندیشه مشروع خواهی» (و پذیرش نظامی که فقیه به سلطان مشروعیت می دهد) به بحث گذاشته شده است. عنوان فصل پنجم، «بنیادهای تئوریک اندیشه های کواکبی» می باشد. محور بحث *طبايع الاستبداد*، مهار کردن قدرت مطلقه بوده است. فصل بعد، مسأله مهم «نایب و تلقی دینی از مشروطه» را برمی رسد. تلقی نایب از آزادی و برابری، معنا و مفهومی غیر از برداشت های لیبرالیستی دارد. او بحث استبداد را بدون واسطه از کواکبی، و با واسطه از غربی ها گرفته است.

فصل هفتم به بحث «اندیشه دینی و فهم مشروطیت» می پردازد. او می گوید اندیشه دینی که با مشروطه همراه بود، مقتضیات زمان را درک می کرد. آبادیان در فصل بعد (بررسی سه دیدگاه) به تبیین اندیشه شیخ اسماعیل محلاتی (مدافع مشروطه)، حاج اسدالله ممقانی (مدافع مشروطه و تمرکز بر بحث روحانیت) و شیخ رضا دهخوارقانی (تمایل به مردم سالاری)، و در فصل نهم به عنوان «سید لاری و اندیشه تأسیس حکومت شرع» می پردازد. سید لاری که مدافع مشروطه بود، تشکیل مجلس را واجب کفایی می دانست.

«گزیده اندرزنامه ها و رساله ها» دربرگیرنده یازده اثر از موافقان و مخالفان مشروطه است.

ک.م.ت

۵۲۳- متد امامیه مقارن اعصار و امصار در مسایل عمومی بشریت و مسلمانان

سیدرسول حسینی طباطبایی. چاپ اول: تهران، عترت الشریعه، ۱۳۷۶. ۱۸۴ ص.

کتاب حاضر، حدود دویست عنوان دارد. در ذیل به برخی از مهم ترین بحث های آن در رابطه با کتاب شناسی حاضر اشاره می شود. دین از دنیا، تفکیک شدنی نیست. متد امامیه عبارت است از قواعد و نظامات جامع شئون انبای بشر بر اساس شریعت و عترت، و با اتکا به عقل و فلسفه علمی. در تشخیص موضوع ها، تخصص، جایگاه مهمی رابه خود اختصاص

می دهد. بالاترین قدرت ولایت است، و اعتقاد به آن اختیاری می باشد. ارکان ولایت مداری، شعور فقهی و سیاسی است. آزادی بیان و نظارت متخصص برای حکومت غیرمعصوم ضروری به نظر می رسد. تحفظ دارالاسلام، قاعده نفی سیل و حقوق اهل کتاب، برخی از جنبه های سیاست خارجی اسلام را تشکیل می دهند. منشأ حق در نظام اسلامی و نظام لائیک متفاوت است. رأی مردم و دموکراسی نسبت به احکام الهی اعتبار ندارد، ولی در اجرا معتبر می باشد.

ک TM

۵۲۴ - المجتمع الاسلامي والسلطة في العصر الوسيط

ابراهیم حرکات. المغرب (و بیروت)، الدار البيضاء، ۱۹۹۸. ۲۹۵ ص.

کتاب حاضر دارای دو بخش است: «اجتماعات و اوضاع آنها» و «نقش سلطه و جایگاه تضاد». بخش اول به نوبه خود از هفت فصل تشکیل می شود، و به موضوع های جامعه شناسی سیاسی مانند تفکر اجتماعی در کشورهای عربی، ترکیب نژادی آنها، زن و خانواده، جوانان، برده داری، اقلیت های اسلامی و انتشار اسلام و بالاخره مسئله اهل ذمه می پردازد. بخش دوم طی پنج فصل، وارد بحث اصلی کتاب می شود. فصل اول، «ارتباط بین جامعه و سلطه» عنوان دارد. مخاطب اسلام در دوران اولیه، مسلمان، اهل کتاب و کفارند؛ و نه نژاد یا جنسیت خاص. در آن دوران شریعت و خلافت، نقطه برخورد جامعه و سلطه محسوب می شد. در دوران های بعد، شاهد برخورد نیروها، برای در دست گرفتن قدرت هستیم. فصل دوم این رویارویی را در جنبه های سیاسی، کلامی و فقهی و در گروه هایی مثل خوارج، شیعه و قرامطه تشریح می کند. فصل سوم «آزادی عقیده و آزادی مذهب»، و فصل چهارم و پنجم «مسئله قضاوت» و «امنیت» را با توجه به دیدگاه های خود مقایسه می نماید. نتیجه نهایی این است که اسلام در طول تاریخ از خصوصیت ها و ویژگی های قومی خاص متأثر نبوده است، هرچند زبان عربی در این میان نقش مهم ایفا نمود.

ک TM

۵۲۵ - مجلس شورایی اسلامی، تصویب احکام ثانویه بر اساس ولایت فقیه

سیدعلی شفیعی. ۴۸ ص.

این کتاب که فاقد مشخصه های کتابشناختی است، حاصل مصاحبه نویسنده در آبان ماه ۱۳۶۱ می باشد. بر این اساس، مسئله ولایت فقیه از عقاید ویژه مذهب شیعه جعفری محسوب می شود. حکومت اسلامی می تواند بر اساس احکام اولیه و ثانویه و قاعده حرج، قانونگذاری نماید. مسئله بند «ج» و واگذاری اراضی به کشاورزان، مبانی فقهی و شرعی داشت، و نوعی حکم حکومتی محسوب می شد. امام خمینی ملاک عنوان های ثانویه را نظر اکثریت نمایندگان مجلس شورایی اسلامی قرار داد.

ک TM

۵۲۶ - مجموعه سخنرانی های پیرامون ولایت فقیه

احمد جنتی، (و دیگران). چاپ اول: قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳. ۳۸۴ ص.

این کتاب، مجموعه سخنرانی‌هایی است که در سمینار ولایت فقیه ایراد شده است. احمد جنتی، دو سخنرانی در این موضوع دارد. وی بحث خود را از انسان‌شناسی آغاز می‌نماید و سپس می‌گوید خداوند برای تکمیل لطف خود به بندگان، دین و رسالت انبیا را قرار داده است. احکام الهی و ولایت، تفکیک‌ناپذیرند. نقش ولایت در جامعه اسلامی عبارت است از: هدایت افکار، حراست و حفظ دین از دستبردها، دفاع از دین در قبال دشمنان و اجرای حدود در جامعه. به نظر او، برای تشکیل حکومت چند امر لازم به نظر می‌رسد: قدرت، سیاست، احساس عظوفت نسبت به مظلوم، شجاعت و تدبیر. جوادی آملی، در بیان دیدگاه‌های خود، معتقد است حکومت اسلامی با دلیل عقلی قابل اثبات است. قلمرو ولایت فقیه، همان قلمرو فقه است و ولی فقیه، تا از کسی خلافی دید، می‌تواند او را برکنار کند.

ابوالقاسم خزعلی، سه سخنرانی در زمینه ولایت فقیه ارائه کرده است. به گفته او، ولایت یعنی حکومت، و نه فقط بیان حکم. او بحث ولایت فقیه را از دیدگاه نهج البلاغه بررسی کرده است. خزعلی می‌گوید مردم قانون اساسی را در دو نوبت قبول کردند: انتخاب مجلس خبرگان، و رأی به خود قانون اساسی. او در نهایت، طی طرح بحث‌هایی سیاسی، بنی صدر را مورد خطاب خود قرار می‌دهد.

یوسف صانعی، سه سخنرانی در این مجموعه دارد. او اظهار می‌دارد که ولایت، به معنای سرپرستی و اداره جامعه است. مردم با اختیار خود، سرنوشت شان را به فقیه می‌سپارند. بنابراین، بین ولایت فقیه و آزادی، تنافی وجود ندارد. اگر ما می‌گوییم به مسجدا لاقصی می‌رویم و آن را آزاد می‌کنیم، این دفاع است. صانعی همچنین برای اثبات ولایت امام علی (ع)، شواهدی تاریخی، قرآنی و روایی اقامه می‌کند. به گفته او، مقبوله عمر بن حنظله اطلاق دارد. او در آخر اظهار می‌دارد که امام (ره)، ارزش فوق‌العاده‌ای برای قانون اساسی قایل بود.

طاهری خرم‌آبادی، دو مقاله درباره ولایت فقیه دارد. او در مقاله اول، ابتدا از امامت خاصه و عامه سخن می‌گوید. سرفصل بحث‌های او، بحث لغوی ولایت، انواع ولایت‌ها، ارتباط ولایت و امامت با جهان بینی اسلامی و مجرای تحقق ولایت خدا در زمین است و ولایت، دو قسم است: تشریحی و تکوینی. طاهری، در انت‌های مقاله اول، به قوانین ثابت و متغیر نیز، اشاره می‌نماید. او می‌گوید که قوانین متغیر برای رفع نیاز جامعه به وسیله ولی امر وضع و اجرا می‌شود. ویژگی‌های ولی فقیه و رابطه ولی فقیه با ارگان‌های حاکم، از موضوع‌های مقاله دوم او است.

عباس محفوظی، در سخنان خود ولایت را به دو قسم الهی و طاغوتی تقسیم می‌کند. او می‌افزاید که انبیا برای تشکیل حکومت آمدند. محمد یزدی، در دو سخنرانی خود به معنی ولایت، اقسام آن، ضرورت ولایت و بحث‌هایی درباره ولایت فقیه می‌پردازد. به گفته او، ولایت تشریحی، امری ضروری است و وحی بر قوانین دیگر مقدم است. به گفته یزدی، امام خمینی (ره) فرموده اند من در کار مجلس دخالت نکرده‌ام و نمی‌کنم، مگر آن که خلاف اسلام باشد.

TMK

۵۲۷- مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات کنفرانس وحدت اسلامی (ج ۱۰-۱)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷ (تا ۱۳۷۶).

به مناسبت تشکیل کنفرانس وحدت اسلامی در هر سال، مجموعه سخنرانی‌ها و مقاله‌هایی از طرف سازمان تبلیغات اسلامی چاپ و منتشر می‌شود. بسیاری از سخنان و نوشتارهای مزبور جنبه خطابی دارد، یا به اوضاع سیاسی ایران و جهان پیوند می‌خورد. در اینجا به برخی از نکته‌های اندیشه‌ای آنها اشاره می‌شود.

به عقیده محمدتقی جعفری در دومین کنفرانس وحدت اسلامی. برانداختن اختلاف، تفکری عامیانه است؛ در همین حال بسیاری از اختلاف ها ریشه در مناقشه های لفظی دارند. میرحسین موسوی، واژه «وحدت» و «ناسیونالیسم» را مبهم می داند و لزوم تبیین معنای آن (جهت جلوگیری از سوءاستفاده دشمنان) را یادآور می شود. به عقیده عبدالکریم سروش، اگر ما بخواهیم وحدت واقعی و گوهری (نه سیاسی و مصلحتی و سطحی) به وجود آوریم، باید به ریشه ها و ژرفای دین شناسی و انسان شناسی روی آوریم. حق محض نزد هیچ کس نیست و هر کس باید خود را نیازمند به دیگری ببیند. قضای الهی ایجاب کرده که این نزاع در میان مردم جاری باشد. به عقیده سروش «تفاوت»، امری مقبول؛ و «اختلاف» امری نامقبول است. واعظ زاده خراسانی، وحدت در قرآن را به چهار نوع تقسیم می کند: وحدت امت، وحدت پیروان کتب آسمانی، وحدت ادیان و وحدت نوع انسان.

به عقیده عباسعلی عمیدزنجانی در سومین کنفرانس وحدت، این مسأله قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، جنبه شکلی داشت. سیدجعفر شهیدی، ملاک وحدت را اعتقاد به مبدأ و معاد می داند. محمدهادی معرفت در پنجمین کنفرانس، بحث تفسیر قرآن را با وحدت مسلمان ها پیوند می دهد.

در جلد هفتم این کتاب گزیده پانزده مقاله وجود دارد که به دلیل محدودیت موضوع کتاب شناسی حاضر، تنها به چند مقاله اشاره می شود. مقاله اول از سیداحمد خمینی است. و «وحدت در اندیشه امام خمینی» نام دارد. امام، زیربنای وحدت را اصلاح اخلاق می دانست. به اعتقاد وی تحکیم مرزهای جغرافیایی برای حفظ وحدت داخلی لازم است. در همین حال پیوند اخوت بین ایرانیان و دیگر مسلمانان جهان وجود دارد.

مقاله بعد، «بنیان های عقیدتی و سیاسی وحدت اسلامی» از کلیم صدیقی است. او آینده وحدت امت اسلامی را متوقف بر پیشرفت عقیدتی آنها می داند. محمدصادق مزینانی مقاله خود را تحت عنوان «ولایت فقیه از دیدگاه مذاهب اسلامی» ارائه کرده است. او ضرورت تشکیل حکومت را از دیدگاه روایت ها و آرای علما بررسی می کند، و سپس شرایط حاکم اسلامی از دیدگاه شیعه را با آرای اهل سنت مقایسه می نماید. شرایط مورد اتفاق عبارتند از: اسلام، عدالت، عقل، اجتهاد، قدرت رهبری امت اسلامی و نبود آلودگی به صفات ناپسند. ولایت فقیه، تبلور ویژگی های مشترک است.

«ناسیونالیسم و همبستگی اسلامی»، عنوان مقاله محمدسعید معزالدین است. او ناسیونالیسم را ره آورد استعمار می داند و تبعات سوء آن را ابزار توجیهی استعمار، بازگشت به جاهلیت و شکست وحدت معرفی می کند. مقاله مولوی نذیر احمد سلامی، «سیاست و رهبری از دیدگاه اسلام» نام دارد. ویژگی های حکومت اسلامی عبارتند از: ابتنا بر ایدئولوژی، و توجه به اصل شورا. محمدحسین مظفری در مقاله «مبانی عینی همبستگی اسلامی» به نوع حکومت، نظام حقوقی و اقتصاد کشورهای اسلامی، و همچنین به مسأله حقوق بشر، تهاجم فرهنگی، سرمایه گذاری های مشترک و دیوان بین المللی اسلامی اشاره دارد. محمدابراهیم جناتی در هشتمین کنفرانس وحدت اسلامی، از مقصود، تاریخچه، پیشگامان شیعه و سنی، عناصر، شرایط موقعیت و نتیجه های تقریب سخن می گوید. مهم ترین عناصر تقریب عبارتند از: دین واحد، محبت اهل بیت(ع)، پذیرفتن کتاب و سنت به عنوان مبنای اجتهاد، توجه به دشمن مشترک، روش های پسندیده بحث، گردآوری نکته ها و روایت های مشترک، عرضه نکته های اختلافی به کتاب سنت و حل مشکلات جهان اسلام. موضوع بحث عبدالرحمن محبی، عبدالکریم بی آزار شیرازی، حبیب الرحمن قهستانی و محمدعلی رضایی کرمانی؛ قرآن و تفسیر آن؛ و موضوع بحث محمد ابراهیمی، علی رحمانی سبزواری، احمد واعظی و مهدی صانعی، احکام ثابت و متغیر در اسلام است.

قبلا گزیده مقاله های دهمین کنفرانس وحدت را تحت عنوان حکومت از دیدگاه مذاهب اسلامی به تفصیل بررسی نمودیم. واعظ زاده خراسانی در این کنفرانس، خطوط و ویژگی های حرکت اصلاحی امام خمینی را وحدت، جهاد با دشمنان، امر به معروف و نهی از منکر، امت خیر، مسئولیت متقابل، فکر اصلاح، غیرت اسلامی و حکومت بر اسای دین

می‌داند. محمدتقی جعفری با اثبات حاکمیت الهی، نقش شورا و رأی اکثریت را تبیین می‌کند. از دیدگاه او عنوان های ثانوی به مشورت نیاز دارند. محمدجواد صاحبی، «سیر تکوین و تطور اندیشه حکومت دینی در آثار اندیشمندان اسلامی» را بررسی می‌نماید. برخی اندیشمندان با پذیرش امر واقع، از ملاک هایی مانند عدالت برای رهبری صرف نظر کرده اند. به عقیده صاحبی، ولایت مطلقه با آزادی مردم تعارض ندارد. موضوع بحث سیدجلال میرآقایی، «اهداف و سیاست های کلی حکومت اسلامی با نظر به قانون اساسی جمهوری اسلامی» است. او از اصل هایی مانند مشورت، احترام به حقوق، حمایت از مستضعفان، قانون گرایی، تأمین رفاه، استقلال قوا، صلح طلبی در سیاست خارجی و پایبندی به تعهدها سخن می‌گوید. مصاحبه ها، اشعار و کتاب شناسی اجمالی حکومت اسلامی، از دیگر بحث های مطرح شده در دهمین مجلد کنفرانس وحدت اسلامی می‌باشد.

ک. TM

۵۲۸- مجموعه مقالاتی پیرامون توسعه سیاسی

جواد اطاعت. چاپ اول: تهران، سفیر، ۱۳۷۸. ۱۸۴ ص.

کتاب از یک پیشگفتار، شش مقاله و سه مصاحبه تشکیل شده است. نویسنده در پیشگفتار، توسعه (Development) را شامل رشد اقتصادی و تغییرات اساسی در زمینه های اجتماعی و سیاسی و فرهنگی و حتی عقیدتی می‌داند. مقاله اول با عنوان «جامعه مدنی و کثرت گرایی سیاسی»، کثرت گرایی را در مقابل انحصارگرایی و دیکتاتوری قرار می‌دهد. مقاله دوم، «آموزش و توسعه»؛ و مقاله سوم «احزاب سیاسی، ضرورت پیدایش و تحول» نام دارد. وجود مساجد و سایر نهادهای سنتی، و همچنین روحیه هایی مانند قانون گریزی، مانع پیدایش احزاب در جامعه ما بوده اند. مقاله بعد، «مشروعیت، مقبولیت و مشارکت سیاسی در نظام مبتنی بر ولایت نیایی» نام دارد. مشروعیت نظام ولایی، به قانون اسلام است، نه رأی مردم. به همین دلیل باید بین مشروعیت و مقبولیت تفکیک قایل شد. البته بنابر نظریه توکیل (و نظریه انتخاب)، منبع مشروعیت بخش، رأی مردم است. «ضرورت اجرای قانون شوراها»، عنوان مقاله پنجم است. نویسنده در آغاز مقاله، اهمیت شورا از دیدگاه اسلام را برمی‌رسد. مقاله آخر به بررسی «آزادی از دیدگاه شهید مطهری» می‌پردازد. مطهری، انسان را دارای سرشت دوگانه، و آزادی در اسلام را امری مقید می‌داند. مصاحبه های نویسنده مربوط به «حزب و توسعه سیاسی»، «توسعه اقتصادی و سیاسی» و «شوراها، بستر ساز مشارکت و رقابت در سطح ملی» است.

ک. TM

۵۲۹- مختصر توضیحی در چگونگی حکومت اسلامی و رژیم شاهنشاهی

(و پاسخ به بعضی سؤالات)

رمضان عباسی. ۸۷ ص.

این کتاب که هیچ گونه مشخصات کتابشناختی ندارد، به موضوع هایی از جمله عنوان های زیر می‌پردازد: اسلام، جوابگویی نیازهای همه زمان ها است، و هر کس وظیفه دارد برای حاکمیت اسلام، با رژیم شاه مبارزه کند. زن در

اسلام، دارای مقام عالی است، و بصورت اصولی همه در برابر قانون مساوی می باشند. هدف حکومت اسلامی، تکامل است، و ریاست را باید به اهل آن (فقها) واگذار.

ک.م.ت

۵۳۰- مدارا و مدیریت

عبدالکریم سروش. چاپ اول: تهران، صراط، ۱۳۷۶. ۶۸۸ ص.

این کتاب مجموعه شانزده مقاله نویسنده در مجله کیان است. مقاله اول با عنوان «شریعتی و شریعت» به مسایلی مانند دین ایدئولوژیک و اسلام منهای آخوند (نه منهای عالم دینی) می پردازد. مقاله دوم و سوم با موضوع های «حریت و روحانیت» و «سقف معیشت بر ستون شریعت»، ارتزاق روحانیت از دین و دولتی شدن ایشان را زیر سؤال می برد. مقالات بعد به بحث «سید جمال و احیای اسلام»، «درک عزیزانه دین» و «آن که به نام بازرگان بود، نه به صفت» می پردازد. امام خمینی، پیام آور عزت مسلمین بود. بازرگان سه دوره فکری را در عمر خود دید و از دین، انتظار پاسخگویی به همه چیز را نداشت. مقاله، «ایدئولوژی دینی و دین ایدئولوژیک»، مضامین کتاب فربه تر از ایدئولوژی را تأیید می کند، و به نقد جهانگیر صالح پور پاسخ می دهد.

سروش در مقاله بعد با عنوان «دین سکولار»، هدف دین را آباد کردن دنیا نمی داند. دین سکولار، یعنی دین دنیا زده و دنیاگرا. بر اساس مقاله بعد (ایدئولوژی و دین دنیوی)، دین ایدئولوژیک نه مطلوب است، و نه ممکن. سروش در مقاله «خدمات و حسنات دین»، هشت کارکرد دین را تشریح می کند. مهم ترین خدمت دین، آگاه کردن بشر از حیات واپسین است. «جامعه پیامبرپسند»، جامعه ای است که عاقلان در آن مکرم باشند.

«مدارا و مدیریت مؤمنان»، عنوانی دیگر از مقاله های کتاب حاضر است. جمع دین و دموکراسی که تدبیری فرادینی است، از مصادیق جمع علم و دین می باشد. در واقع فهم از دینی باید خود را با دموکراسی تطبیق دهد، نه دموکراسی با دین. سروش بین دموکراسی و لیبرالیسم تفاوت قائل می شود، و شرط دموکراسی را مدارا با اندیشمندان می داند. دموکراسی مبتنی بر اصول پیشینی است، و روش های معین برای نتایجی نامعین دارد. در مجموع باید گفت راه دینداری در جوامع دموکراتیک بازتر است. نویسنده در مقاله «دانش و دادگری»، دموکراسی را بازگشت به توزیع عادلانه قدرت، و سوسیالیسم را متوجه توزیع عادلانه ثروت می داند. از علم قطعی، حکومت استبدادی زاییده می شود. امروز انحصار معرفت از دست ملایان خارج شده است.

سروش در سه مقاله آخر خود تحت عنوان «تحلیل مفهوم حکومت دینی» و «ریشه در آب است» و «معنا و مبنای سکولاریسم»، و بحث های مبنایی در مورد حکومت دینی را طرح می کند. بحث در این باره را نباید به وجه فقهی - حقوقی منحصر کرد. بحث در ارتباط با ولایت فقیه هم به طبع بحث حکومت دینی، فرافقهی (کلامی) است. رأی درباره نحوه حکومت، معلوم می کند که چه کسی حق حکومت دارد. نظارت بر حاکم برای مهار قدرت و جلوگیری از آفت های آن، لازم است. مردمی که حق نظارت و برکناری رهبران را دارا هستند، بدون شک حق نصب هم خواهند داشت. حکومت سکولار، دین نه مبنای مشروعیت خود قرار می دهند، نه مبنای عمل خود. قصه سکولاریسم، قصه عقل غیردینی است. دینی شدن سیاست، فقط وقتی ممکن است که فهمی غیرمقدس از دین را با شیوه غیرمقدس علمی مدیریت هم نشین کنیم.

پیوست های کتاب، مجموعه شانزده مقاله از کاشی، فراستخواه، علوی تبار، صالح پور، پایدار، یوسفی اشکوری، محمدی، علی مطهری، صادق لاریجانی و رحیم پور ازغدی است. مقاله های مزبور در نقض و ابرام مقاله های سرورش نگاشته شده است.

ک TM

۵۳۱- مدرسه اسلامي

سیدمحمدباقر صدر. ترجمه کاظمي خلخالي. چاپ اول: تهران، عطايي، ۱۳۶۲. ۱۶۰ ص.

نویسنده در مقدمه، تاریخ این کتاب (المدرسه الاسلامیه) را پس از فلسفتنا و اقتصادنا می‌داند. او می‌گوید روش این کتاب برهانی نیست تا برای همه قابل فهم باشد؛ و به هر حال می‌خواهد نظام اصلح را در این زمان ترسیم نماید. اساس نظام دموکراسی (سرمایه داری) بر مصالح فرد و آزادی مادی گرایانه بنا نهاده شده، و به مصالح جامعه توجه ندارد. آنها برای جامعه، حتی به شکل مجموع مرکب، اصالتی قایل نیستند؛ در حالی که این ادعا زیر سؤال است. در این نظام اکثریت بر اقلیت حکم می‌کند، و به اخلاق بی‌توجهی می‌شود. مکتب کمونیستی هم از اشکال های زیادی رنج می‌برد. انسان بر دوست داشتن خود به لذت های موقت توجه دارد. دین اسلام این عیب اساسی را از بین می‌برد. آزادی در اسلام بر محور بندگی خدا معنا پیدا می‌کند. اسلام ابتدا بت خود را نابود می‌کند، و سپس به آزادی فردی و روابط اجتماعی اقدام می‌ورزد. به طور اساسی در جامعه اسلامی اقلیت و اکثریت معنا ندارد، چون قانونگذار خداست. ضمان اجتماعی در اسلام با مفاهیم غربی و شرقی تفاوت دارد.

ک TM

۵۳۲- مدیریت اسلامي

محمدحسن نبوی. چاپ دوم: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵. ۳۶۸ ص.

این کتاب که شامل مطالبی راجع به حکومت اسلامی است، از مقدمه و دوازده فصل تشکیل می‌شود. فصل اول به بحث «حکومت و مدیریت اسلامی» می‌پردازد. برقراری حکومت الهی از اهداف مهم انبیا بوده است. در سرلوحه اهداف تشکیل حکومت، اجرای عدالت قرار دارد. اجزای پیکره نظام و حکومت را مدیریت ها تشکیل می‌دهند. مدیریت، به وصف «اسلامی» توصیف گردیده. عنوان دو فصل بعد «برنامه ریزی» و «ارکان آن» می‌باشد. آیه ها و روایت هایی به این مسأله توجه دارند. به طور مثال امام علی(ع) می‌فرماید: «بقای مناصب و دولت ها مربوط به برنامه ریزی و چاره اندیشی در امور می‌باشد». برنامه ریزی دو رکن دارد: اهداف و پیش بینی.

فصل های بعد به «سازماندهی»، «رهبری» و «رفتار رهبری» می‌پردازند. «سازمان»، مجموعه مرکبی است از واحدهای جزئی که هر یک به سود بقیه عهده دار انجام کار معینی می‌باشند. الگوی سازماندهی اسلامی در نامه امام علی(ع) به مالک اشتر وجود دارد. رهبری بدون در نظر گرفتن مفهوم قدرت، معنایی پیدا نمی‌کند. اسلام نمودهای سعه صدر را حلم، متانت در شادی ها و مقاومت در برابر مشکلات می‌داند. اصول اساسی رهبری اسلامی عبارت است از محبت و سخت گیری. صفات رهبر عبارت است از: سعه صدر، هوش، توانمندی های علمی و فنی، ابتکار، کوشش، پشتکار، شجاعت، شهرت (نه شهرت طلبی) و فن سخنوری.

عنوان فصل های بعد به ترتیب عبارت است از: «انگیزش»، «کنترل»، «پیگیری»، «تصمیم گیری»، «سلوک در مدیریت» و «لغزشگاه ها». از آنجا که قرآن، انسان را موجودی دارای فجور و تقوی معرفی می‌کند، بحث انگیزش معنادار می‌شود. کنترل و نظارت ممکن است آشکار، درونی یا پنهانی باشد. لوازم تصمیم گیری عبارتند از: عاقبت اندیشی، استفاده از تجارب و مشورت. برخی عوامل مثل تردید، استهزا و ترس ممکن است قاطعیت مدیر را زیر سؤال برند. مدیر موفق بر اساس عدالت، مشکل گشایی، توجه به اطرافیان و توجه به رضایت اکثریت عمل می‌کند و با دیگران نیکو سخن می‌گوید. لغزشگاه های مدیریت عبارتند از: ریاست طلبی، تکبر، ترساندن مردم، تحقیر مؤمنین، گرفتن هدایا و پنهان شدن از مردم.

۵۳۳- مدینه فاضله در متون اسلامي

محمدحسن مکارم. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامي، ۱۳۷۷. ۲۶۴ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و هفت فصل با عنوان هاي زیر تشکیل شده است: «مدینه فاضله در تاریخ»، «تربیت عقل فلسفي»، «تربیت عقل حقوقي»، «تربیت عقل سياسي»، «تربیت عقل اقتصادي»، «تربیت اخلاقي» و «مدینه فاضله موعود اسلام». نویسنده در پی آن است که با روش مقایسه اي، مدینه فاضله اسلامي را در فصل اول با مدینه فاضله افلاطون، آگوستین، فارابی، توماس مور، اتین کابه و ویل دورانت مقایسه نماید. او در فصل بعد مکاتبي همچون رأیسم، ایدآلیسم، پراگماتیسم و اگزستانسیالیسم را با توجه به دیدگاهی اسلامي، از جهت تربیت عقل فلسفي تحلیل می کند. تلاش هاي مکتب هاي مزبور، مذبوحانه و دور از خداواری اند. افلاطون تربیت را مخصوص طبقه طلايي، و جان لاک آن را مختص طبقه اشراف انگلستان می داند. فصل سوم به مقایسه اي بین آرای اسلامي و مکتب هاي حقوق طبيعي، حقوق تحقيقي، حقوق ملي، حقوق آزاد، حقوق فردگرا و حقوق جامعه گرا دست می زند. حقوق بشر از دیدگاه اسلام عبارت است از: حق انتخاب مذهب، حق بیان و آزادي مطبوعات، حق تحزب و تجمع ها، تساوي در برابر قانون و محاکم، حق مالکیت، حق حیات، و حق کار و کسب و وطن و ازدواج. محمدحسن مکارم در فصل بعد نظریه ولایت فقیه را مطرح می کند، و اصول سياسي جامعه اسلامي را نظارت عمومي، عدالت اجتماعي، مشاوره، رازداری، مرزبانی، حمایت از مستضعفان و قبول پناهندگی می داند. فصل پنجم مکتب هاي کلاسیک، مارکسیسم، مکتب کلاسیک جدید و مکتب کینز را با رهیافتي اسلامي نقد می کند. در فصل ششم به مهم ترین اصول اخلاقي اسلام (مانند شجاعت، سخاوت، تواضع و زهد) اشاره می شود. فصل پایانی، حکومت واحد جهانی را مدینه فاضله اسلامي معرفی می نماید.

۵۳۴- المذهب السياسي في الاسلام

صدرالدین القبانجي. الطبعة الثانية: بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۵ ق. ۲۵۳ ص.

کتاب المذهب السياسي في الاسلام از یک مقدمه و دو بخش تشکیل شده است. مقدمه به طرح و هدف کلي کتاب، بخش اول به اصول نظري سياست اسلامي، و بخش دوم به مکتب سياسي در اسلام می پردازد. بخش اول کتاب دربرگیرنده موضوع هايي همچون وجود قوانين و سنن الهي حاکم بر جامعه است. نویسنده در این فصل، نقش عنصر انساني و الهي را در تحول هاي اجتماعي بررسی می کند. وي براي پاسخ به سؤال نزاع سياسي، نظر مارکسیسم و غرب و اسلام را با هم مقایسه می نماید. در این بخش همچنین پدیده دولت و چگونگی تشکیل آن بررسی می شود. قبانجي پس از پاسخ به این سؤال، به مباني امت اسلامي و تعریف آن می پردازد و امت را بر اساس مباني اعتقادي و اخلاقي، و نه بر اساس حدود جغرافيايي و ملي گرایي تعریف می کند. او در این قسمت به مقایسه نظر مارکسیسم و اسلام درباره ناسیونالیسم می پردازد. اسلام در همین حال حقوق اهل ذمه را نیز مورد نظر قرار داده است. بحث بخش دوم، از مباني دموکراسي غربي و کمونیسم و مقایسه آنها با اسلام آغاز می شود. سياست، اقتصاد، اعتقاد، تربیت و قوانين در اسلام ارتباطي تنگاتنگ دارند. در سياست اسلامي، حکومت خدا میزان و ملاک کليه امور تلقی می شود. در اسلام هدف وسیله را توجیه نمی کند، و سياست هاي ماکیاولیستی پذیرفته نیست. در سياست اسلامي امام و امت حقوق

متقابلی دارند. در زمان غیبت کبری نظام حکومت اسلام، نظام ولایت فقیه است. در حکومت اسلامی، سازوکارهای مشخصی برای جلوگیری از استبداد وجود دارد. مردم، علما و مجلس شورا بر انحراف امام و هیأت حاکمه نظارت دقیق خواهند داشت. مردم در قوه مجریه و مقننه نقشی به سزا دارند.

ک TM

۵۳۵- مذهب و سیاست در مسیحیت و اسلام

هامیلتون آ. ر. گیب. ترجمه مهدی قائمی. قم، دارالفکر، ۱۳۵۱. ۹۱ ص.

کتاب از ۲۱ عنوان تشکیل شده است. وظایف اخلاقی دو مذهب مزبور شبیه هم هستند، اما هر کدام در محیطی خاص ظهور کردند. جامعه اولیه مسیحیت تابع قدرت عرفی و غیرمذهبی زمان خود بود. اسلام، سازمان جامدی ندارد. سنی و شیعه، وظیفه دولت را حمایت از سرزمین های اسلامی می دانند. البته جنبش صوفی گری باعث جدایی دستگاه های سیاسی از سازمان های اجتماعی و مذهبی شد.

گیب در پایان کتاب به ناسیونالیسم و سوسیالیسم عربی اشاره دارد. در حال حاضر، اسلام و مسیحیت به شناسایی متقابل دست زده اند.

ک TM

۵۳۶- مرجعیت و رهبری، تفکیک یا وحدت؟

حمید انصاری. چاپ اول: تهران، عروج، ۱۳۷۴. ۱۵۱ ص.

کتاب حاضر، دو نظریه تفکیک یا وحدت دو موضوع مهم مرجعیت و رهبری را در اندیشه و آرای امام خمینی(ره) به معرض ارزیابی گذارده است. انصاری، ابتدا اشاره ای به سیر تاریخی مرجعیت و پیشوایی دینی دارد و می گوید که در دوران استعمار، شاهد درخشش چهره مراجع بسیاری در صحنه سیاست هستیم. پس از رحلت بروجردی(ره)، مراجع متعدّد شدند. نویسنده می گوید که ظهور و پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری یک مرجع دینی و تشکیل حکومت اسلامی بر اساس اصل ولایت فقیه، بر مسئله مزبور تأثیر داشت. بعد از رحلت مرحوم اراکی(ره) چنین تصور شد که مرجعیت تنها ولایت بر افتاح است، نه این که مرجعیت و پیشوایی دینی، استمرار امامت معصومین(ع) باشد. از طرف دیگر، مجتهد جامع الشرایط در زمان غیبت متصلی اجتهاد و مرجعیت، ولایت فقیه و قضای شرعی است. نظر امام خمینی(ره)، رأی دوم است. از نامه ۱۳۶۲/۲/۹ امام(ره)، به هیچ وجه مطلوبیت تفکیک رهبری و مرجعیت ثابت نمی شود. موضوع بحث امام(ره)، بطور خاصه مربوط به شرایط انتخاب رهبر است.

به نظر انصاری، مجتهد جامع کسی است که علاوه بر داشتن شرایط معهود در اجتهاد متداول، اطلاع و دیدی به وسعت آگاهی بر خطوط اصلی سیاسی و اقتصادی و روابط بین المللی داشته باشد. دو شرط اصلی ولی فقیه، اجتهاد و عدالت است. «اعلمیت» دچار بدفهمی شده است، چرا که مقصود امام(ره) بینشی عمیق و جامع است. متأسفانه این نکته در بحث های اخیر در قضیه مرجعیت، مورد غفلت قرار گرفته است. به نظر امام(ره)، خمس و زکات و جزیه و خراج و مانند اینها، مالیات حکومت اسلامی هستند و ولی فقیه متولی آنها است. در پایان کتاب، چهار شبهه طرح و سپس رد می شود.

ک TM

۵۳۷- مرجعیت و ولایت از دیدگاه علامه آیه الله لاکانی

مجتبی وهابی. مرکز فرهنگی و هنری ایحا. ۸۶ ص.

قسمت اول کتاب، توضیحی راجع به زندگی مرحوم لاکانی است. قسمت بعد، پاسخ به سؤال های مطروح است. نویسنده می گوید مسئله مرجعیت فرع بر ولایت است. امام حسن (ع) و امام حسین (ع)، هر دو با هم امامت و مرجعیت نداشتند. غیبت کبری هم که شروع شد، حضرت ولی عصر (عج) فرمودند که دیگر من مرجع نیستم و نواب عامه یا فقهای دینی دارای مرجعیت هستند.

وهابی می نویسد که مرجعیت در خصوص احکام فروع دین است، و رهبری مربوط به تمام امور اجتماعی. مرجعیت، به یک معنا همان وظیفه امامت است؛ چرا که حضرت فرمودند در مشکلات به روایت حدیث های رجوع نمایید. وجود ولی فقیه می تواند بین تمامی امت ها وحدت ایجاد کند. مبنای خلقت بر اساس تفاوت و اختلاف است و تکاثر و فخرفروشی جایز نیست. تا تفاوت نباشد، نظام اجتماعی پا نمی گیرد.

نویسنده می گوید در حدیث است که هر صد سال، یک مجدد برای احیای دین منصوب می شود. مجدد اول، امام باقر (ع) یا امام صادق (ع)، مجدد دوم شیخ مفید، مجدد سوم علامه حلّی، و در قرن حاضر امام خمینی (ع) بوده اند. حکومت خدا، حکومت جامع است، نه دموکراتیک. ولایت فقیه حکومت خدا است و اشتباه در آن راه ندارد.

TMK

۵۳۸- مرز بین دین و سیاست

مهدی بازرگان، ۵۵ ص.

کتاب مرز بین دین و سیاست، سخنرانی مهدی بازرگان در دومین کنگره انجمن های اسلامی ایران در سال ۱۳۴۱ است. این مجموعه خصوصیات کتاب شناسی را ندارد، هر چند در «مجموعه آثار بازرگان (ج ۸)» با عنوان بحث های علمی، اجتماعی، اسلامی (تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸) جای گرفته است.

بازرگان در این کتاب، در پی تبیین رابطه بین دین و سیاست است. او در ابتدای بحث، نگرش منفی نسبت به رابطه دین و سیاست را سرزنش کرده، یکی از علت های رکود و سقوط ملل مسلمان را دوری آنان از وظایف عملی و بی اعتنائی به امور سیاسی و اجتماعی می داند.

در قسمتی از کتاب، نویسنده با مقایسه تفاوت حدود دخالت سیاست و حکومت در دین در گذشته و امروز، افزایش عنایت آشکار و پنهان حکومت ها به دین و امور دینی، و در نتیجه، گسترش رابطه بین دین و سیاست را نتیجه وضعیت خاص زمانه می داند.

بازرگان، در تبیین دیدگاه روحانیون نسبت به سیاست بعد از قرن نوزدهم میلادی، به توجه خاص گروهی از روحانیون نظیر سیدجمال و کواکبی و نایینی به سیاست و اثبات نبود تفکیک دین از سیاست در دیدگاه آنان می پردازد، و روحانیون را از مشروطیت تا پایان نهضت ملی نفت، به دو دسته طرفداران بیطرفی کامل روحانیون در امر سیاست و حکومت، و طرفداران سیاست و اجتماع و حتی ناظر و آمر بودن آنان بر مصالح و شئون اجتماع تقسیم می کند. او در این قسمت از بحث خویش، به طور اجمالی افراط و تفریط موجود در هر دو نظریه را مورد بررسی قرار می دهد.

بازرگان در تبیین مرز صحیح میان دین و سیاست، به سیره سیاسی امامان (ع) تمسک جسته، از آیه ها و روایت ها در مورد سیاست و اجتماع بهره می گیرد و ثابت می کند که دین و سیاست از هم جدا نبوده، وظیفه دینی هر فرد مسلمان، دخالت در

سیاست است و بین دین و سیاست، مرز مشترک وسیعی وجود دارد. به عبارت دیگر، دین بر سیاست اشراف دارد و در تمامی موضوع های آن دخالت نمی کند.

به طور خلاصه، مرز صحیح بین دین و سیاست در نظر مرحوم بازرگان عبارت است از:

- ۱- دین مشرف بر سیاست است و حاکم بر آن، و نه در تحت و یا در ردیف آن.
- ۲- دین اصول سیاست و هدف حکومت را تعیین می کند، ولی وارد جزئیات نمی شود.
- ۳- سیاست باید لله باشد و لله بودن یعنی مترادف و یا لااقل ملازم بودن با للناس، که هدف آن خیر و سعادت مردم است.
- ۴- ورود به سیاست، چون واجب عینی است، باید مقدمات و شرایط و لوازم آن نیز فراهم شود.
- ۵- دین و سیاست نباید با هم مخلوط و مشتبه شوند.

ک- TM

۵۳۹- مرزهای ارتباط با کفار

مهدی مهریزی (و محمود لطیفی). چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲. ۶۴ ص.

این کتاب که شماره اول «طرح های پژوهشی» است، بصورت صرف طرح تحقیقی در زمینه موضوع مزبور ارایه می نماید. سرفصل های پیشنهادی نویسندگان عبارت است از: مفاهیم و واژه ها، پیشینه روابط بین الملل، مبانی حقوقی روابط بین الملل، شخصیت انسانی کافر از دیدگاه اسلام، اصول روابط بین الملل اسلامی، روابط فرهنگی، روابط سیاسی، روابط اقتصادی، روابط حقوقی، روابط نظامی و جنگی، روابط اخلاقی و فردی و بالاخره احکام. کتاب حاضر علاوه بر آن، دارای منابع عربی و فارسی و کلید واژه های فقهی نیز می باشد.

ک- TM

۵۴۰- مسائل من الاجتهاد و التقليد و مناصب الفقيه

حسین نوری همدانی. الطبعة الاولى: قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۵ ق. ۱۷۶ ص.

این کتاب، مجموعه دروس نوری همدانی در حوزه علمیه اصفهان است، که بخشی از آن به دلیل های ولایت فقیه و مقصود از «ولایت مطلقه فقیه» مربوط می شود. به عقیده وی مسأله ولایت فقیه به وسیله دلیل های عقلی قابل اثبات است، و دلیل های نقلی مؤید دلیل عقل محسوب می شوند، چرا که روایت ها به خودی خود از حیث سند یا دلالت قابل مناقشه اند. نوری می گوید هر چند در مجتهد، اعلیت شرط است، اما در ولی فقیه چنین شرطی وجود ندارد. ولایت مطلقه، شامل منصب ولایت در امور سیاسی، اقتصادی، تربیتی و غیره می شود، و به امور حسیبه منحصر نیست.

ک- TM

۵۴۱- مسئله ولایة الفقیه فی کلام الشیخ الانصاری

السیدحسن الطاهری الخرم آبادی. الطبعة الاولى: قم، الموتر العالمی لمیلاد الشیخ الانصاری،

۱۳۷۳. ۱۱۱ ص.

هدف نویسنده از نگارش این کتاب، پرداختن به دلیل های عقلی و نقلی ولایت فقیه نیست؛ بلکه می خواهد نظر شیخ انصاری در این زمینه را تبیین نماید. بحث ولایت فقیه در طول تاریخ شیعه وجود داشته، و به طور مثال صاحب جواهر در بخش های زیادی به نیابت فقیه از امام(ع) اشاره دارد؛ ولی به هر حال این امام خمینی بود که از آن به شکل مفصل بحث نمود.

طاهری در بحث بعد وارد تحقیق راجع به «ولایت و امامت از دیدگاه اهل سنت» می شود. هر چند عنوان «ولایت فقیه» در عنوان های فقهی ایشان وجود ندارد، اما بحث را به شکلی کلی تحت موضوع هایی مثل «خلافت» و «امامت» می توان دنبال نمود. شیخ انصاری برای ولایت فقیه به مقوله عمر بن حنظله، خود دلیل نصب و توقیع استدلال کرده است. از دیدگاه او ولایت برای فقیه در اموری که مردم به رؤسای خود رجوع می کنند، ثابت می باشد. شیخ، مسأله شک در نیابت و ولایت فقیه را به صور مختلفی تقسیم می کند.

ک TM

۵۴۲- مسؤولیت های فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی

سیدصادق حقیقت. چاپ اول: تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۷۶. ۵۹۶ ص.

قبل از مقدمه کتاب، طرح تحقیق آن بیان شده است. فرضیه این پژوهش، بدین شکل طراحی شده است: «مرز مسؤولیت های فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی از دیدگاه فقه شیعه، مبتنی بر دو متغیر ولایت و دفاع می باشد». فرضیه تحقیق یادشده، بر آن است که براساس متغیر وابسته بر برداشت ویژه، از دو متغیر مستقل ولایت و دفاع، مرز مسؤولیت های فراملی دولت اسلامی را با توجه به مبانی مختلف فقهی ترسیم نماید. مقصود از دفاع نیز در اینجا معنای توسعه یافته آن است، به شکلی که می تواند جهاد ابتدایی را نیز شامل شود.

فصل اول با عنوان «منافع ملی و مسؤولیت های فراملی»، تنها در پی تبیین این دو مفهوم و مقایسه آن با واژه های هم عرض است. در فصل دوم، چهار نظریه در بخش مسؤولیت های فراملی نقل و بررسی شده است:

۱- نظریه پراگماتیسم مطلق.

۲- نظریه ملّی گرایی.

۳- نظریه صدور مطلق انقلاب.

۴- نظریه امّ القری.

نویسنده، ضمن بررسی نظریه سوم، به این نکته اشاره می کند که ویژگی خاص قیام امام حسین(ع)، واقع شدن در «منگنه خواری یا شهادت» بود، و این سبب در مورد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران انطباق ندارد. در پایان فصل دوم، دو بحث دیگر مطرح می شود: نقش دین و عقل در تعیین مسؤولیت های فراملی، و قدر متیقن مسؤولیت های فراملی در فقه شیعه. غرض از عنوان اخیر، آن است که مسؤولیت های فراملی بر اساس قدر مشترک اقوال، استخراج گردد.

عنوان فصل سوم، «اصل وفای به تعهدات» است. نویسنده، قبل از وارد شدن در اثبات فرضیه محدود شدن مسؤولیت های فراملی توسط تعهدات بین المللی را خاطر نشان می سازد.

فصل چهارم، به ارتباط مسؤولیت های فراملی با متغیر مستقل ولایت اختصاص دارد. در اینجا سه نظریه حسب، نصب و انتخاب، محور قرار گرفته است. با قبول ولایت فقیه به شکل نصبی، نمی توان محدوده ولایت را به مرزهای اعتباری ختم کرد.

فصل پنجم، به ارتباط مسئولیت های فراملی با دیگر متغیر مستقل، یعنی دفاع می پردازد. به بیان کتاب، از دفاع پنج تلقی می توان داشت. بر اساس هر یک از معانی، مسئولیتی خاص پدید می آید. البته نباید فراموش کرد که بر اساس اصل احترام به عقود بین المللی، اگر دولت اسلامی به کنوانسیون پیوست، بصورت شرعی ملتزم است حرمت این اصل را نگاه دارد. عنوان فصل ششم، «اسلام و شناسایی دولت ها» است. نتیجه این فصل، امکان شناسایی دو فاکتو و دوزوره دیگر کشورها است.

فصل هفتم، در درجه اول سعی دارد بحث های نظری فصل های مزبور را چارچوب بندی کند، و دوم اینکه می خواهد ارتباط موضوع های مزبور را با قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران تطبیق دهد. مهم ترین نتایجی که در این فصل می توان به آنها اشاره کرد، بدین ترتیب است:

- ۱- قدرت متیقن مسئولیت های فراملی، به هر حال، با وجود قدرت باید انجام شود.
- ۲- قراردادهای بین المللی، تا حد زیادی مسئولیت های فراملی دولت اسلامی را می تواند محدود نماید.
- ۳- امکان شناسایی دو فاکتو و دوزوره دیگر کشورها وجود دارد.
- ۴- مسئولیت های فراملی دولت اسلامی را بر اساس هر نظریه نمی توان به شکل دقیق دسته بندی کرد، چرا که ماتریسی از درجات ولایت و دفاع به وجود می آید، که برحسب هر یک از آنها، مرتبه ای از مسئولیت های فراملی اثبات می گردد. فصل هشتم، که آخرین فصل کتاب است، پس از فراغت از بحث های تئوریک، سعی دارد به برخی از چالش های عملی سیاست خارجی دولت اسلامی اشاره نماید.

۵۴۳ مشارکت سیاسی

علي اكبر عليخاني (و ديگران). چاپ اول: تهران، سفیر، ۱۳۷۷. ۲۷۲ ص.

این کتاب که به همت علي اكبر عليخاني تهیه شده، مجموعه یازده مقاله متنوع از خود او و ده نویسنده دیگر است. هفت مقاله اول در دو بخش مشارکت در حوزه تفکر سیاسی اسلام، و چهار مقاله دیگر به بحث های نظری در زمینه مفهوم مشارکت سیاسی و جنبه های آن طراحی شده اند.

مقاله اول با عنوان «نقش مشارکت سیاسی در مشروعیت حکومت اسلامی» از سیدمحمد موسوی بجنوردی است، و ضمن تبیین مفهوم مشارکت سیاسی و نظام حکومتی اسلام، به نقش و تأثیر مردم در مشروعیت حکومت اسلامی می پردازد. نویسنده، مشروعیت در عصر معصوم را به نصب خاص، و غیبت را به نصب عام می داند، و در پایان از «زوال مشروعیت» در حکومت اسلامی بحث می کند.

عباسعلي عمیدزنجانی در مقاله «ابعاد فقهی مشارکت سیاسی» با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت سیاسی را به دو دسته مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می کند. او مفاهیم اراده جمعی، اطاعت از خدا و معصومین، واجبات کفایی، امر به معروف و نهی از منکر، نصیحت امامان مسلمین و رضایت عمومی را بر مفهوم مشارکت سیاسی قابل انطباق می داند.

«ولایت فقیه و مشارکت سیاسی» مقاله احمد آذری قمی است. به نظر او، مشارکت سیاسی مردم در نظام ولایت فقیه از سه راه متبلور می شود: انتخاب (و رضای مردم)، نظارت بر رهبر و مسئولان، و توضیح خواستن از ایشان.

حسین بشیریه در مقاله خود با نام «مشارکت، رقابت و توسعه سیاسی» این مفروض را می پذیرد که گسترش مشارکت به توسعه سیاسی می انجامد. وی سپس به دو الگوی همبستگی و دترمینستی (جبرگرایانه) در بحث های توسعه اشاره می کند، و موانع توسعه سیاسی را سه امر می شمارد: تمرکز منابع قدرت، چندپارگی های جامعه، و ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی گروه حاکم.

محسن کدیور مقاله ای تحت عنوان «نسبت تکلیف و توسعه بر اساس شاخص مشارکت سیاسی» ارائه کرده است. به نظر او تکلیف گرایی با توسعه ناسازگار نیست. وی بحث های خود را بر اساس سه نظریه تدبیر دینی دنیا، تدبیر عقلانی بدون دخالت دین، و تدبیر عقلانی دنیا با نظارت دین سامان می دهد.

عنوان مقاله جواد اطاعت، «مشروعیت، مقبولیت، مشارکت سیاسی در نظام مبتنی بر ولایت نیایی» است. نویسنده درباره مشروعیت حکومت اسلامی از دیدگاه دولت - امامت، سه نظریه توکیل، حکم شرعی و ولایت نیایی را مورد بررسی قرار می دهد، و با تبیین مشروعیت نظام در نظریه ولایت نیایی، جایگاه مشارکت سیاسی مردم در این نظام را مورد بحث و تحلیل قرار می دهد.

«مبانی مشارکت مردم در حکومت»، عنوان مقاله علي اكبر عليخاني است. مقاله از نظر محدوده، به سیره سیاسی امام علي(ع) محدود می شود. زمینه های مشارکت مردم در حکومت اسلامی عبارت است از: تعیین رهبران، نظارت، نصیحت و بیان حقایق تلخ، استیضاح و مخالفت.

حاتم قادری در مقاله «موانع مشارکت سیاسی در ایران»، مفروض خود را این مطلب می داند که مشارکت سیاسی از تمدن و جامعه غرب ریشه گرفته، و بیشتر بر شأن آزادی و حقوق طبیعی تأکید دارد، تا محرک هایی که در نخبه گرایی موجود است. نویسنده مقاله، بحث اصلی خود را با بررسی تاریخی شخصیت جمعی مردم ایران آغاز می کند و با اشاره به طبقه متوسط و نقش آن در جامعه ایرانی، فرد و گرایش های فردی در ایران، و فقدان امنیت در جامعه ایرانی؛ موانع موجود در مورد مشارکت سیاسی در ایران را تبیین می نماید.

حجت الله ایوبی در «مشارکت انتخاباتی: علت های و انگیزه ها» ابتدا به بررسی رویکردهای گوناگون به مشارکت سیاسی می پردازد، و سپس وارد مبحث اصلی خود، یعنی مشارکت انتخاباتی به عنوان برجسته ترین نوع مشارکت، شده است. موقعیت های مؤثر در مشارکت انتخاباتی عبارتند از: سطح تحصیلات، موقعیت های شغلی و اقتصادی، بافت جمعیتی و محیط اجتماعی و ویژگی های فردی. الگوی جامعه شناختی، الگوی روانی - سیاسی، و الگوی انتخاب عقلانی، سه الگوی مطرح در تحلیل رفتارهای انتخاباتی هستند:

مقاله موسی نجفی، «مشارکت سیاسی در نظام حکومتی قدر مقدور» نام دارد. او در پی است دیدگاه های کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله را تفسیر نماید. نایینی حجیت رأی اکثریت را با قرآن و روایت ها و دلیل حفظ نظام اثبات می کند. نظرات وی در مقابل مستبدین، جهال اخباریه، علمای سوء، عوامل استبداد، شبهات عامیه، جاهلان متنسک و فقهای که بصورت صرف آرای دیگر برگزیده اند، قرار دارد. گرچه نایینی در طیف مشروطه مشروعه نبود، ولی به هرحال مفاهیم وی با غربگرایی و سکولاریسم و تسامح نیز تفاوت داشت.

مقاله آخر از حسین اسکندری است، و «نقش مشارکت سیاسی در کاهش بحران های روانی» نام دارد. به اعتقاد نویسنده، مشارکت سیاسی راهروی جایگزین گسترش جامعه مدنی تلقی می شود، و می تواند بحران های روانی و اجتماعی را به حداقل برساند.

ک.م.ت

۵۲۴ - مشروعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی دین

علیرضا شجاعی زند. چاپ اول: تهران، تیان، ۱۳۷۶. ۲۲۰ ص.

پژوهش حاضر، پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته جامعه شناسی بوده، که با اصلاحیه ها و اضافات به چاپ رسیده است. عنوان فرعی این کتاب، «بررسی جامعه شناختی مناسبات دین و دولت در ایران اسلامی» نام دارد. به گفته نویسنده، این پژوهش از نظر موضوعی به مشروعیت و اقتدار، از نظر مکانی به ایران، و از نظر دامنه زمانی به ورود اسلام تا انقلاب مشروطه محدود می باشد. موضوع تحقیق، «مشروعیتی» است که دین به دولت می دهد، به علاوه «اقتداری» که از پیوند با دولت و همنشینی با سیاست به کف می آورد.

کتاب حاضر از چهار فصل و یازده گفتار تشکیل شده است. فصل اول به چهارچوب مطالعه (طرح تحقیق) اختصاص دارد: طرح مسأله، موضوع مطالعه، ضرورت مطالعه، دیدگاه مطالعه و فصل های اصلی پژوهش. فصل دوم که از چهار گفتار تشکیل می شود، «مبانی نظری» نام دارد و به تعریف مفاهیم دین، دولت، مشروعیت و اقتدار، دین و دولت در جوامع باستان (دولت های نخستین)، نقش اجتماعی دین در رهیافت غربی (بالاخص نزد آگوستین، آکوئیناس و بعد از او) و الگوهای تعامل پرداخته است. نویسنده، دین را به شکل تحویل گرایانه، کارکردگرایانه، عقل گرایانه، شهودی و اشمالی؛ و دولت را در رهیافت های دولت انتزاعی (هگل) و ابزاری (مارکس)، دولت آرمانی (افلاطون، آگوستین و فارابی)، دولت آسمانی (آگوستین)، دولت اخلاقی (ارسطو)، دولت عرفی (ماکیاول)، دولت قراردادی (هابز، بَدن، روسو و لاک)، دولت قدرت (سوفسطایان)، دولت استبدادی و دولت مطلقه (هابز و بَدن) تشریح کرده است.

اقتدار پیامبر اسلام (ص)، از نوع فره مند متعالی بود، و اقتداری خارق العاده و مبتنی بر فیض شخصی و مشروعیت الهی تلقی می شد. شجاعی زند الگوهای تعامل دین و دولت را خارج از چهار حالت زیر نمی داند: وحدت کامل، معاضدت و همگرایی، انفکاک و واگرایی، و بالاخره دشمنی و ستیز. او بین دین دولتی و دولت دینی تمایز قایل می شود، چرا که دین

دولتی به ابزار بودن دین برای دولت، و دولت دینی به مشروعیت دینی دولت نظر دارد. وی سپس به الگوی پنج وجهی پانیکار (وحدت کامل، دین سالاری، دولت سالاری، هستی سالاری و خودمختاری) و الگوی سه وجهی وبر (قیصر - پاپیسم، روحانی سالاری و دین سالاری) اشاره می کند.

فصل سوم، «دین و دولت در اسلام» نام دارد و از دو گفتار تشکیل می شود: مناسبات دین و دولت از حیث نظری و از حیث عملی. به قول پری در اسلام هیچ گونه جدایی میان دین و سیاست (آن گونه که در مسیحیت مطرح شده است) وجود ندارد، بلکه هدف دولت تنها تحقق آرمانهای دینی است. با این حال برخی مسلمانان به سکوت گرای، و برخی به فعالگرایی سیاسی روی آورده اند. شجاعی زند پس از برشمردن رهیافت های شریعت نامه نویسی، سیاست نامه نویسی و نظریه امامت، به رویکرد مسالمت جو، رویکرد پارسایانه و رویکرد فعالگرا اشاره دارد. در عمل، پیامبر(ص) نخستین دولت دینی را بنا نهادند. در عصر خلفای راشدین اولین مسأله قابل توجه، تجزیه «کارزمای خالص پیامبرانه» بود. به قول مطهری، تخم جدایی دیانت از سیاست در زمان ابوبکر و عمر ریخته شد. امویان علاوه بر بدعت در دین، خلافت را موروثی کردند. عباسیان الگوی جدایی دین از سیاست را دنبال کردند.

نویسنده در فصل چهارم به مبحث دین و دولت در ایران اسلامی می پردازد. این فصل به نوبه خود از چهار گفتار تشکیل شده است. گفتار هشتم به «نظریه های ساخت سیاسی در ایران اسلامی» اختصاص دارد، و الگوهای مثل نظریه «استبداد شرقی» مونتسکیو، «شیوه تولید آسیایی» مارکس، «اقتدار کارزمایی» وبر و «جابجایی نخبگان» وبر را برمی رسد. گفتار بعد به خلافت و دولت های مستقل شرقی می پردازد. نویسنده در بررسی سلسله های ایرانی بحث را از آل بویه شروع، و به قاجاریه ختم می کند. اهمیت دولت صفوی در جایگزین شدن اقتدار شیعی و پدیدار شدن الگوی جدیدی در مناسبات دین و دولت است.

گفتار بعد، همین سلسله های ایرانی را از دیدگاه مشروعیت دینی بررسی می کند. برخی از آنها بر قدرت شمشیر، برخی بر نظریه سایه خدایی و برخی بر مشروعیت دینی علما تکیه می زده اند. گفتار آخر به الگوهای تعامل دین و دولت در ایران اسلامی (قیصر - پاپیسم، اراستیانیس، تقابل، روحانی سالاری و دین سالاری) اختصاص دارد. پنج مدل مزبور را می توان به ترتیب پادشاه روحانی (دولت عباسی)، دین دولتی (دوره اول مغول)، چالش دین و دولت (قاجار و پهلوی)، دولت دینی (صفویه) و روحانی پادشاه (عصر نبوی و خلفای راشدین) نامید. البته نویسنده ادعان دارد که تطبیق الگوهای مزبور بر دولت های ایران تاندازه ای با تسامح انجام شده است.

ک TM

۵۴۵- مشکلة الحرية في الاسلام

جميل م. منيمنه. الطبعة الأولى: بيروت، دارالكتاب اللبناني، ۱۹۷۴. ۲۰۸ ص.

این کتاب از دو بخش، خاتمه و پیوست ها تشکیل شده است. بخش اول به «مسأله آزادی های اجتماعی در اسلام» می پردازد و طی سه فصل، آزادی های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را در اسلام بررسی می کند. هدف نویسنده، تعیین حدود آزادی های فردی و مصالح جامعه است. به عقیده او، قرآن آزادی های فردی را در راستای مصالح اجتماعی می پذیرد. اسلام، آزادی عقیده، آزادی تعلیم و آزادی مالکیت را برای غیرمسلمانان نیز جایز می شمارد. اصل شورا، نمایانگر وجود آزادی سیاسی در این دین الهی است. آزادی های اقتصادی با فرض در نظر گرفتن قانون و شرع (واجبات شرعی)، محدودیت خاصی ندارد.

از جمله آزادی‌های اجتماعی در اسلام می‌توان به آزادی ازدواج، آزادی عقیده، آزادی لباس، آزادی بیان و آزادی مسکن اشاره نمود. جهاد در اسلام، برای حمایت اصل دعوت است، نه برای اکراه غیرمسلمانان بر پذیرفتن اسلام؛ چرا که بطور اصولی اعتقاد داشتن، امری اکراهی نیست (لا اکراه فی الدین). دو امر آزادی‌های اقتصادی را محدود می‌کند: شرع (مثل حرمت ربا و احتکار) و قوانین حکومت اسلامی. ارکان آزادی‌های سیاسی در اسلام عبارتند از: اصل شورا، عدالت و برادری (و مساوات).

عنوان بخش دوم، «مسئله آزادی‌های فلسفی و اجتماعی در تفکر اسلامی معاصر» است. نویسنده طی سه فصل به اندیشه محمد عبده، عباس محمود عقاد و حسن صعب می‌پردازد. عبده همانند سیدجمال، «نظریه آزادی سیاسی» خود را بر اندیشه‌ای کلامی (لاجبر ولاتفویض) مبتنی می‌کند. او بین مسایل عقیدتی و روابط اجتماعی و سیاسی، ارتباطی عمیق می‌دید. عقاد نیز به مسایل فلسفی مانند مسئله قضا و قدر و نسبت آن با آزادی می‌پردازد. دموکراسی واقعی تنها با اصل شورا در اسلام امکان تحقق دارد. به اعتقاد حسن صعب، آزادی عبارت است از: «آزادی هر فرد در تحقق اصل خویشتن به شکلی که می‌خواهد». از دیدگاه او آزادی اجتماعی بدون وجود آزادی افراد به‌وجود نمی‌آید. آزادی سیاسی در اسلام مبتنی بر اصولی مانند برابری و ادای حقوق برادران دینی است.

یکی پیوست‌های کتاب، مقاله‌ای از حسن صعب تحت عنوان «مقاله فی الحریة الاسلامیة» است. خود نویسنده نیز مقاله‌ای به اسم «آزادی و انقلاب فن آوری و علمی» دارد. از دیدگاه او انقلاب فن آوری و علمی پیش شرط‌هایی فکری مانند اصل آزادی (در ابعاد فکری و اجتماعی) دارد. قسمت دیگر پیوست‌های کتاب، به روش بحث نویسنده اختصاص دارد.

ک TM

۵۴۶ - مشی و سیاست محمد(ص)

علی قائمی. تهران، امیری، ۱۴۰۲ ق. ۱۰۳ ص.

در این کتاب، مشی پیامبر(ص) در هفت بخش (رهبری، جنبه اجتماعی، جنبه فرهنگی، جنبه اقتصادی، جنبه اجرایی، در برابر مخالفان و اعمال این سیاست) بحث شده است. وی شخصیتی متواضع، قاطع، سازش‌ناپذیر، باصفا و مردمی داشت و کارهای سیاسی را بر اساس شورا انجام می‌داد.

وی در جنبه داخلی به ایجاد امت واحده، اصل دعوت، گسترش عدالت، کمک به محرومان و مشارکت؛ و در جنبه خارجی به دور نمودن ناسیونالیسم، دور نمودن راسیسم، کنار آمدن با اهل کتاب، نجات مستضعفان، احترام به قراردادهای صلح طلبی، و در جنبه فرهنگی به شکستن بت‌ها، هدایت فکری، توسعه دانش و علوم و هنر و استقلال فرهنگی توجه داشت.

سیاست‌های اقتصادی پیامبر را اصولی مانند کار و کارگری، آزادی کار، دامنه تولید و توزیع و حفظ محرومان تشکیل می‌داد. در جنبه اجرایی توجه ایشان به حاضر دانستن خدا، اصل مشورت و تساوی قانونی بود. سعی پیامبر بر آن بود که حتی المقدور با مخالفان برخورد تند نکند.

ک TM

۵۴۷ - مصدر التّشريع و نظام الحكم في الاسلام

السید محمود الهاشمی. چاپ اول: دارالاعراف، ۱۴۱۳ ق. ۱۳۹ ص.

کتاب حاضر، از دو بحث تشکیل شده است. بحث اول به منابع تشریح می پردازد. مبدأ مسئولیت، آزادی و اراده انسان است. منبع تشریح تنها باید الهی باشد، چون او مولای حقیقی است و به تمامی امور آگاهی دارد. منطقه الفراغ سه حوزه را شامل می شود: مباحات، حوزه ولایت امر، ضرورت رفع حکم اولی (و ایجاب حکم ثانوی یا اهم). در این زمینه است که بحث ولایت فقیه، طرح می گردد. ولایت فقیه، امتداد خط انبیا است. احکام دولت اسلامی نباید مخالف احکام ثابت شرعی، اصول اخلاقی و مصلحت امت باشد. علاوه بر آن، مشورت با متخصصان نیز لازم است.

به گفته نویسنده، نقش امت در حکومت اسلامی عبارت است از:

۱- تشخیص رهبری و رجوع به او،

۲- محدود نمودن و تشخیص موضوع ها در قالب مجلس شورا،

۳- تنظیم قوانین اداری،

۴- پیشنهاد قوانینی در حوزه منطقه الفراغ،

۵- قانونگذاری در احکامی که به توافق مردم بازگشت می نماید.

بحث دوم این کتاب، به بحث در مورد حکومت و دستگاه اجرایی می پردازد. در این بخش آمده که اساس حکومت اسلامی عبارت است از: خلافت انسان، نبود تمایز طبقاتی، برادری دینی، آزادی، ولایت الهی، طبقات ولایت (که شامل ولایت فقیه هم می شود)، و نقش امت در حکومت. نویسنده می گوید انتخاب در حکومت اسلامی، با انتخاب در حکومت دموکراتیک متفاوت است.

ک TM

۵۴۸- المعاهدات الدولية في الشريعة الإسلامية

احمد ابوالوفاء محمد. القاهرة، دارالنهضة العربية، ۱۹۹۰. ۳۱۲ ص.

نویسنده، استاد حقوق بین الملل در دانشگاه قاهره است. هدف او این است که مشکلات قراردادهای بین المللی، بطور خاص در ارتباط با شریعت اسلام را تبیین کند. کتاب از پنج بخش، مقدمه و خاتمه تشکیل شده است. بخش اول به تعریف و شروط صحت قراردادهای بین المللی در اسلام می پردازد. قراردادهای بین المللی ممکن است در خصوص دو یا چند مورد بین دولت های مختلف و براساس ضوابطی معین منعقد شود. اسلام چنین قراردادهایی را اجازه داده است. در حقوق بین الملل، شروط صحت قراردادها را به شروط شکلی و موضوعی و زمانی تقسیم می کنند. این شروط در اسلام نیز وجود دارد، به شرط آن که با اصول کلی اسلامی معارض نداشته باشد.

بخش دوم به مسأله حق شرط اختصاص دارد. حق شرط از نظر اسلام نیز مقبول است، چون ناشی از رضایت طرفین، و مشابه شرط ضمن عقد در مورد معاملات است. بخش سوم به تفسیر قراردادهای بین المللی در اسلام پرداخته است. متن قرارداد باید با توجه به سیاق آن تفسیر شود. در اینجا او به سه قاعده اشاره می کند:

۱ - قاعده تابعیت (این که حکم تابع جدا نیست، با سقوط حکم متبوع ساقط می شود، بر متبوع مقدم نمی افتد، و در تابع

چیزهایی بخشیده می شود که در متبوع بخشیده نمی شود)،

۲ - قاعده تقدم تأسيس نسبت به تأکید،

۳ - نسبت و رابطه اصل و ظاهر.

بخش چهارم، «آثار قراردادهای بین المللی در اسلام» نام دارد. قراردادهای بین المللی نسبت به طرفین قرارداد (که از قاعده وفای به عهد و ممنوعیت تقلب ناشی می شوند)، و نسبت به شخص ثالث، آثاری دارند. اگر دولت اسلامی قراردادی بین المللی را امضا کند، این محدودیت و تکلیف بر مردم نیز واجب می شود.

بخش پنجم به «انقضای قراردادهای بین المللی در اسلام» اختصاص یافته است. اسباب انقضای قراردادها عبارتند از: بطلان قراردادها از نظر فقه اسلامی، بطلان جزئی آنها و التزام دولت اسلامی به برخی آثار قراردادها با توجه به سبب بطلان آنها. مهم ترین عوامل انقضای قراردادهای بین المللی عبارتند از: وجود عیب، مخالفت صریح آنها با قانون اساسی، معارضه آنها با قواعد آمره، رضایت طرفین نسبت به فسخ قرارداد، تمام شدن مدت قرارداد و تغییر مفاد قرارداد. بدیهی است اراده یکی از طرفین، برای فسخ قرارداد کافی نیست. همچنین اگر طرف مقابل به لوازم قرارداد عمل نکند، دولت اسلامی نیز می تواند آن را نادیده بگیرد. در مجموع باید گفت قوانین اسلامی بطور معمول مسایلی که در قراردادهای بین المللی و حقوق بین الملل وجود دارد، می پذیرد.

ک TM

۵۴۹- المعرفة والسلطة: مساهمات نظریه و تطبیقیه

(اشراف) فهیمه شرف الدین. الطبعة الاولى: بیروت، معهد الانماء العربي، ۱۹۸۹. ۴۶۴ ص.

چهار مقاله این کتاب که با اشراف شرف الدین تهیه شده است، ارتباط سلطه سیاسی و دانش را می کاود. بر این اساس، نبود آزادی در جوامع عربی علاوه بر عوامل خارجی و ساختارهای داخلی، از سلطه سیاسی نیز تأثیر می پذیرد. مسأله زیربنا و روبنای مارکسیستی، این جنبه از مسأله را نمی تواند توضیح دهد. مقاله اول از حلیم الیازجی است و «دو گرایش و ایدئولوژی در تأسیس سلطه سیاسی در تفکر عربی معاصر: محمد عبده و سلطه ملی گرایي جدید در مصر ۱۹۰۵ - ۱۸۰۵» عنوان دارد. به عقیده او این سلطه توانست به تدریج منشأ تحول های اجتماعی و اقتصادی شود. اهمیت محمد عبده در این بود که با اصلاح های اجتماعی و دینی، غرضی سیاسی داشت و اهمیت محمدعلی این بود که در اوایل قرن نوزدهم، دولتی مدرن در مصر تأسیس کرد. عبده حکومت محمدعلی را تقلید از غرب و استبدادی می دانست و معتقد بود مشروعیت سیاسی از آن امت است. در دوران اسماعیل (۱۸۷۹ - ۱۸۶۳) گرایش های دموکراتیک و ملی گرایانه بالا گرفت. اندیشه سیاسی سیدجمال متضمن نوعی بازگشت به اسلام اصیل بود. نویسنده در مجموع سعی می کند ارتباط تفکرات اجتماعی و اندیشه ای را با قدرت سیاسی حاکم نشان دهد.

مقاله دوم از احمد خواجه است، و «ایدئولوژی اصلاح گرایانه دینی در سرزمین شام» نام دارد. او بحث را از سلطه عثمانی ها در اوایل قرن بیستم آغاز، و نقش فکری امیر شکیب ارسلان (متولد ۱۲۶۸ ق، یا ۱۸۶۹ میلادی) را بررسی می کند. او از اندیشه های عبده و رشید رضا بهره برد، و استعمار اروپایی را مشکل اصلی مسلمانان می دانست. «روشنفکر و سلطه در جامعه عربی: نمونه لبنان»، مقاله سهیل القش است. نویسنده در این مقاله گرایش های مارکسیستی، شرق شناسانه، اسلامی و ملی گرایانه در لبنان را با هم مقایسه می کند. ادوارد سعید بین دانش و سلطه در اندیشه شرق شناسانه رابطه ای محکم می بیند. آخرین مقاله از نُهی حجازی است، و «ما بین سلطه متن و متن سلطه» عنوان دارد.

ک TM

۵۵۰- معركة الإسلام و اصول الحكم

محمد عماره. الطبعة الثانية: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۸ ق. ۴۳۰ ص.

این کتاب که جزوه درس نویسنده است، ابتدا مقدمه‌ای راجع به *الاسلام و اصول الحکم علی عبدالرازق* یاد می‌کند. کتاب رشیدرضا *(الخلافه او الامامه العظمی)* در سال ۱۹۲۴، کتاب عبدالرازق در سال ۱۹۲۵ و، رد محمد خضر حسین *(نقض کتاب الاسلام و اصول الحکم)* در سال ۱۹۲۶ و ردیه محمد بنیت المطیعی *(حقیقه الاسلام و اصول الحکم)* در همان سال به چاپ رسید. عماره پس از یادآوری زندگی نامه عبدالرازق، متن کتاب او و بررسی محمد خضر را می‌آورد.

محمد خضر حسین در بررسی خود بر عرفی‌گرایی عبدالرازق دلیل‌های او را یادآوری، و سپس رد می‌کند. از دیدگاه او پیامبر(ص) مظهر قوه مقننه و مجریه بود و نمی‌توان فقط آن را رسالت (و نه حکومت) تلقی کرد. خلافت، نظامی است که شریعت مقدس نسبت به خلفای راشدین خطوط کلی آن را ترسیم نمود. عبدالرازق برای نظریه خود نمی‌تواند به داخل نشدن عیسی(ع) در سیاست تمسک جوید، چرا که اسلام آیین دو شمشیر را قبول نمی‌کند، و خداوند حکومت قیصر را به دست خلفای راشدین هلاک نمود. این که عبدالرازق می‌گوید پیامبر(ص) کسی را مجبور به ایمان آوردن نکرد، بحثی مورد قبول است، اما در همین حال جهاد و شمشیر جایگاه خود را دارد. جهاد، ابزاری برای دفع مشرکان؛ و موعظه، ابزاری برای اقناع کفار تلقی می‌شود.

عبدالرازق می‌گوید پیشوایی پیامبر(ص)، شکل دینی داشت نه سیاسی، و بنابراین با مرگ او به پایان رسید و کسی نمی‌تواند ادعای خلافت پس از او را داشته باشد. ابوبکر هم به این عنوان رضایت داد، نه این که آن را اختراع کند. بررسی محمد خضر حسین این است که خلافت نسبت به رسالت دینی پیامبر بی‌معنا است، اما نسبت به پیشوایی سیاسی قابل قبول به نظر می‌رسد.

ک- TM

۵۵۱- معرکه جهان بینی‌ها در خردورزی سیاسی و هویت ما ایرانیان

فرهنگ رجایی. چاپ دوم: تهران، احیاء کتاب، ۱۳۷۶. ۳۲۳ ص.

کتاب *معرکه جهان بینی‌ها در برگزیده دو پیش‌گفتار و دوازده گفتار در قالب سه بخش* است. رجایی در پیش‌گفتار می‌گوید که کتاب حاضر، قدمی است در راه کوشش برای فهم هویت ایرانی در نشیب و فراز تاریخ. مفروض اصلی کتاب، این است که یکی از مختصات تمدن زنده، پویا و مولد، این است که «معرکه آرا» تولید می‌کند، در حالی که تمدن بحران زده، «معرکه جهان بینی‌ها» ایجاد می‌نماید. به اعتقاد نویسنده، توسعه، محصول تمدن‌سازی است؛ نه پیش‌نیاز آن. در *معرکه آرا*، شرایط گفت و شنود نقادانه فراهم است، و در *معرکه جهان بینی‌ها* حذف یکدیگر!

عنوان گفتار اول، «فلسفه سیاست و اندرزنامه‌ها» نام دارد، که در آن اشاره شده رهیافت اندرزنامه نویسی بر تجربه‌های تاریخی متکی است و اختصاص به گروه خاصی از متفکران ندارد، در حالی که شریعت نامه‌ها و فلسفه نامه‌ها، توسط فقها و فلاسفه تحریر شده‌اند. ایرانیان به اندرزنامه نویسی علاقه‌ای خاص داشتند. اندرزنامه نویسان دل‌نگران نگاه داشتن قدرت هستند.

گفتار دوم، «ادبیات و سیاست، جهان‌داری در فکر نظامی»، نام گرفته است. نویسنده می‌گوید اندیشه سیاسی نزد ایرانیان نه تنها به وسیله فقه، فلسفه و اندرز، بلکه از مجرای ادبیات نیز بروز کرده است. گفتار سوم، مروری بر افکار سعدی است و اعتدال و سیاست را از دیدگاه او بررسی می‌نماید. در این گفتار، اشاره شده که سعدی یوتویست نبود و بنیان زندگی را عدالت می‌دانست.

عنوان گفتار چهارم، «شریعت و سیاست: اندیشه سیاسی روزبهران خنجی» نام دارد و آمده که خنجی در مقابل استقلال دولت صفوی اعتراض دارد و با گرایش به شریعت نامه نویسی، بر آن است که از نهاد خلافت دفاع کند.

گفتار پنجم، اولین گفتار بخش دوم است و «فلسفه سیاست و مشکله ما» نام دارد که در آن ابتدا به جایگاه فلسفه سیاست در نظم سیاسی پرداخته می شود. مشکل فعلی ما، ملغمه ناهمگون میراث گذشته، و چالش بین المللی چارچوب دولتمداری است.

گفتار ششم، «درآمدی بر افکار سیاسی و اجتماعی سده چهاردهم» عنوان گرفته است. این تحول ها، واکنش هایی بوده اند به تحول های تمدنی، سیاسی و اجتماعی در جامعه ایرانی. ما نه تنها زیربنای تجدید را در نظر نگرفتیم، بلکه روبنای آن را هم سطحی و متفرقه اخذ کردیم. ما به جای شکست شجاعانه، به دنبال این رفتیم که چگونه غربی شویم. اختلاف ها در این هنگام، معرکه جهان بینی ها بود، نه معرکه آرا.

رجایی، در گفتار هفتم به مبحث خردناورزی در اندیشه سیاسی دوره پهلوی می پردازد و می گوید خردورزی نیاز به چارچوبی خاص دارد، که می تواند نوموس (قانون و شریعت و ناموس)، یا لوگوس (نطق و بیان و سخن) باشد.

عنوان گفتار هشتم، «خاستگاه نخبگان سیاسی گذشته و حال» است. ایران وقتی به دوره جدید پا گذاشت که به ناچار جزئی از ساختار غالب نظام بین المللی شده بود.

بخش سوم کتاب، «انقلاب، کوشش در بازیابی فرهنگ بومی» است و شامل گفتارهای نهم تا دوازدهم می شود. گفتار نهم، «فلسفه سیاست و اندیشه دینی»، عنوان گرفته است. در این گفتار آمده که سیدجمال، نخستین چهره بیدارگری اسلامی است. دوره دیگر، دوره اندیشه بازگشت به خویش (اخوان المسلمین، فداییان اسلام، نهضت آزادی ایران، امام خمینی ره) است.

«نظام ارزشی و جهان بینی ایران انقلابی»، عنوان گفتار دهم است و ویژگی های این نظام آرمان گرایی، جهان گرایی، مردمی بودن و ایران گرایی یاد شده است. گفتار بعد، به مبحث «افسانه و واقعیت در تاریخ نگاری بعد از انقلاب» می پردازد. در این قسمت آمده که ناتاریخی بودن ایرانیان، مشکلاتی از جمله سیاست زدگی، سندزدگی، الگوزدگی و اسطوره زدگی را به همراه داشته است.

آخرین گفتار، «خیال اندیشی و وجدان جمعی ایرانیان» نام دارد. نویسنده می گوید سپهر اجتماع و سیاست، بسیار پیچیده تر از بحث های کنونی همانند جناح راست و اسلام ناب محمدی است.

ک TM

۵۵۲ معیارهای شناخت امام

احمد کنعانی. چاپ اول: تهران، طاهری، ۱۳۶۲. ۲۲۱ ص.

هدف از نگارش کتاب حاضر، ارزیابی ویژگی های امام و رهبر جامعه اسلامی (امام معصوم و ولی فقیه) و تطبیق آن بر امام خمینی است. امامت و رهبری بصورت عقلی واجب است. نویسنده صفاتی مانند زیرکی، اخلاص، صداقت، عدالت، صبر و تقوی را در امام و رهبر بررسی، و ولایت فقیه را استمرار حرکت انبیا معرفی می نماید. ولی فقیه باید عادل، آگاه، با استعداد، اسلام شناس، حافظ دین و... باشد. پایان کتاب به «فرازهایی از زندگی پر برکت امام» می پردازد.

ک TM

۵۵۳ مفاهیم اسلامی حول الدین والدوله

ابوالاعلی المودودی. الكويت، دارالقلم، ۱۳۹۷ ق. ۲۰۰ ص.

این کتاب که از زبان اردو ترجمه شده، از چند عنوان تشکیل می شود. اولین بحث نویسنده، «حقیقت عبادت در اسلام» است، و مطالبی مانند فطری بودن عبادت و خلافت الهی را مطرح می کند. وی سپس از نقش امریه معروف و نهی ازمکر و اصل آزادی در حکومت اسلامی سخن می گوید. درجات ایمان مؤمنان متفاوت است و به همین سبب امریه معروف و نهی ازمکر (به شکل واجب کفایی) واجب می باشد. مودودی، بهترین شاهد وجود آزادی و دموکراسی در اسلام را سیره نبوی می داند.

«اهداف و اصول اقتصاد اسلامی» بحث دیگر این کتاب است، و از اصولی مانند آزادی افراد در اقتصاد، رشد مکارم اخلاق در امور اقتصادی، توزیع عادلانه ثروت، حدود مالکیت خصوصی، شغل های حرام و حلال، زکات و نظام اقتصادی بدون ربا بحث می کند. مودودی سپس «عدالت اجتماعی و راه های تحقق آن» را به بحث می گذارد. اصطلاح عدالت، امروزه مورد تمسک ایدئولوژی های سیاسی مختلف قرار گرفته، ولی این اسلام است که آن را به شکل واقعی تحقق می بخشد. عدالت اجتماعی یعنی بهره مندی فرد، خانواده، قبیله و امت از آزادی و حاکمیت و ممانعت از ظلم، جهت رسیدن به مصالح فردی و اجتماعی.

بحث های آخر کتاب را قانونگذاری و ارتباط آن با قیاس و اجتهاد و شورا و اجماع تشکیل می دهد. حاکمیت الهی و اعتبار سنت نبوی، ارکان قانونگذاری اسلامی هستند. قانونگذاری، مربوط به حوزه معاملات و جاهایی است که کتاب و سنت نسبت به آن ساکت بوده اند، نه مربوط به عبادات. چهار شعبه قانونگذاری عبارت است از: تأویل، قیاس، استنباط (و اجتهاد) و قانونگذاری عام، قرآن ما را به اصل ذکر، اولی الامر و نظام شورایی ارجاع می دهد.

ک TM

۵۵۴ مفهوم آزادی از دیدگاه مسلمانان

فرانس روزنتال. ترجمه منصور میراحمدی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹. ۲۲۳ ص.

نویسنده، سازماندهی بحث های خود را بر اساس یک مقدمه و شش فصل سامان داده است. فصل اول با عنوان «طرح مسأله» با اشاره به تاریخچه مفهوم آزادی و تفکیک سطح های مختلف آن، تفاوتی زبان شناختی در واژگان اسلامی شناسایی می کند که بر اساس آن در اسلام، مفهوم آزادی اراده و اختیار با واژه های متفاوتی از واژه های به کار رفته برای آزادی اجتماعی به کار می رود.

بندگی و سرسپردگی و وابستگی به خدا، در هر سنت توحیدی پدید می آید. روزنتال در فصل دوم با عنوان «واژه شناسی»، ریشه واژه آزادی را در زبان های عبری، سریانی، کلدانی، سامی، فارسی و عربی می کاود، و تحول ها و چگونگی آن را دنبال می کند. به نظر او هر گونه مفهومی از واژه آزادی در میان ملت های غیرعرب قبل از گرویدن به اسلام، تحت تأثیر نگرش اسلامی درباره آزادی - که بصورت عمده بر واژه شناسی عربی متکی بوده - و مهجور شده، و یا به طور کامل از بین رفته است.

«تعاریف آزادی»، عنوان فصل سوم است. در این خصوص، نویسنده با اشاره به این که فقها برای حریت و آزادی تعریفی ارائه نکرده اند، تعریف های رایج شده توسط برخی فیلسوفان و عرفای اسلامی را طرح می کند. این فصل با اشاره به برخی

تعاریف، زمینه را برای بررسی مفصل مفهوم آزادی در فصل های بعدی فراهم می نماید. فصل بعد به تبیین «ابعاد جامعه شناختی و حقوقی مفهوم آزادی» می پردازد.

روزنتال ابتدا برده داری را به عنوان یک سنت مقبول در اسلام به بحث می کشد، و سپس محرومیت از آزادی را در قالب دو بحث «زندان» و «بیگاری» بررسی می نماید. قرآن خود را با مؤسسه زندان ها، آشنا معرفی می کند. بزرگ ترین تهدید در مورد آزادی فردی از این واقعیت ناشی می شد که حکومت دارای حق اعمال قدرت قضایی در بیشتر مواردی بود که به نظم و امنیت مربوط می شد. روش بیگاری، نوعی محرومیت از آزادی تلقی می شود. این روش در اسلام وجود داشته، اما میزان آن هنوز مشخص نیست.

فصل پنجم با عنوان «نظریات فلسفی درباره آزادی»، این بحث را به عنوان مفهومی اخلاقی، نظریه ای سیاسی و تأملات متافیزیکی پی می گیرد. از دیدگاه فلسفی، تسلط بی چون و چرای عقاید یونانی بر بحث آزادی سایه افکنده است. اخلاق بخشی از فلسفه است، که به بحث آزادی نیز می پردازد. در عربی، استعمال واژه ای به معنای آزادی، به یک فضیلت نازل و کم اهمیت مربوط می شود. یکی از عناصر مهم آزادی سیاسی و در حقیقت هر شکل کارآمدی از سازمان اجتماعی، آزادی اندیشه است. آزادی در جنبه های متافیزیکی و هستی شناختی اش به اصطلاح هایی همچون «اختیار» و «قدرت» مرتبط می باشد.

«نکته پایانی»، عنوان آخرین فصل است. ایده آزادی به عنوان ایده ای مهم در ذهن مسلمانان جلوه کرده بود، هر چند مسلمانان دوره میانه نتوانستند درک کنند که آزادی آسیب پذیر چیست، و چگونه مشتاقانه باید از این آزادی در مقابل هر نوع تعدی به آزادی، محافظت کرد. آنها هم چنین در پیوند دادن آزادی متافیزیکی با آزادی اجتماعی ناکام بودند. آگاهی به نیاز اساسی انسان نسبت به آزادی، شکل عمومی نداشت. آزادی به عنوان نیرویی سیاسی، فاقد حمایتی بود که تنها یک مقام محوری در درون دستگاه سیاسی و سیستم اندیشه و تفکر می توانست ارائه نماید.

ک. TM

۵۵۵ مفهوم العدل في الاسلام

مجید خدروی. ترجمه دارالحصاد. الطبعة الأولى: دمشق، دارالحصاد، ۱۹۹۸. ۲۸۴ ص.

این کتاب که ترجمه The Islamic Conception Of Justice است، از مقدمه ناشر، نه فصل، خلاصه و پیوست ها تشکیل می شود. فصل اول که مقدمه خدروی است، عدالت را مفهومی نسبی می داند؛ لذا موازین عدل، زمانی و مکانی هستند. در عین حال عناصر مشترکی در عدالت وجود دارد. عدالت وضعی، یعنی عدالتی که انسان از راه قرارداد اجتماعی و روابط با دیگران به شکل قراردادی حاصل می کند. از آنجا که این نوع عدالت کامل و کافی نیست، به عدالت الهی نیاز پیدا می کنیم. منابع این نوع عدالت، چیزی جز وحی و سنت نبوی نیست. عنوان فصل بعد، «عدالت سیاسی» است. عدالت سیاسی از دیدگاه اسلام با خلافت خلفای الهی بر روی زمین متحقق می شود. در خصوص نظریه امامت، نظریه شیعه و اهل سنت تفاوت دارد. امام معصوم در نظر شیعه به وسیله ولادت، حامل صفت عصمت می شود. شعار خوارج (لا حکم الا لله) با نظر شیعه و اهل سنت در خصوص عدالت تفاوت دارد. بنی امیه برای فرار از عدالت واقعی به نظریه جبر بها می دادند. مرجئه اعتقاد داشتند که نیاز نیست درباره مسأله عدالت سیاسی موضع گیری نمایند. حسن بصری این مفهوم را به مفاد تقوا گره زد.

موضوع چهار فصل بعد، «عدالت در علم کلام»، «عدالت فلسفی»، «عدالت اخلاقی» و «عدالت قانونی» است. فصل هفتم به موضوع «عدالت بین امت‌ها» می‌پردازد. خدواری جهاد را نوعی دفاع، و جنگی عادلانه می‌داند، و بین جنگ عادلانه و جنگ دنیوی تفاوت قایل می‌شود. فصل بعد، «عدالت اجتماعی» عنوان دارد.

مقصود خدواری از عدالت اجتماعی، عدالتی است که مردم به دلیل عادت یا غیر آن (و بدون در نظر گرفتن احکام شریعت) به آن حکم می‌کنند. در این ارتباط بود که ابن تیمیه اصطلاح «سیاست شرعی»، و نجم الدین طوفی مفهوم «مصلحت» را به کار بردند. برخی ناظران مفهوم عدالت اجتماعی در نظریات ابن خلدون را دینی، و برخی دیگر سکولار می‌دانند. ابن ازرق به عنوان یکی از شارحان ابن خلدون، عدالت اجتماعی را وسیع‌تر از عدالت اجرایی می‌داند.

فصل آخر، «تغییراتی در مفهوم عدالت طی سالهای اخیر» عنوان دارد. از آنجا که عدالت منبعی الهی دارد، انسان از جانب خود نمی‌تواند آن را محدود کند. یکی از این تغییرات، تبدیل دولت اسلامی (و جهانی) به دولت معاصر (و ملی) در سالهای پس از جنگ جهانی اول است. به عقیده عبدالرازق اول اینکه خلافت نظریه‌ای در داخل دین نیست، و دوم اینکه با توجه به جدایی دیانت از سیاست، عدالت سیاسی تکیه بر وحی ندارد. امام خمینی یکی از تندروانی است که بر مفهوم عدالت قرآنی تأکید دارد. عدالت از نظر او چیزی ماورای ملی‌گرایی بود.

پیوست‌های کتاب دو مقاله است: «حقوق بشر در اسلام» و «زندگی نامه نویسنده». عدالت مفهومی عام‌تر از «حقوق بشر» است. اسلام حقوق بشر را تنها حقوق فردی نمی‌داند، بلکه بر حقوق امت مسلمان نیز تأکید دارد. خدواری در پی آن است که روایت «من یتحول عن دینه و جب قتله» و مسأله کشتن مرتد را به این شکل توجیه کند که این روایت با آیه «لا اکراه فی الدین» تضاد دارد، و بطور اصولی این روایت پس از پیامبر (ص) جزئی از شریعت شناخته شد.

۵۵۶. مقابله اسلام با سرمایه داری و تفسیر آیات ربا

سید قطب. ترجمه سید محمد رادمش. چاپ چهارم: تهران، بنیاد علوم اسلامی، ۱۳۶۰. ۱۵۲ ص.

این کتاب هرچند عنوانی اقتصادی دارد، اما به بحث‌های نظام سیاسی اسلامی نیز می‌پردازد. از بحث ربا که بگذریم، کتاب دارای هفت فصل است. فصل اول، حالت مقدمه دارد. قطب در فصل دوم می‌گوید: «من این اوضاع اجتماعی حاضر را متهم می‌کنم». «بر سر دو راهی»، عنوان فصل بعد است. مقصود او سرگردانی جهان عرب بین کمونیسم و بازگشت به اسلام، پس از سرخوردگی از سرمایه داری می‌باشد. فصل چهارم به سرگردانی مزبور پایان می‌دهد. او می‌گوید: «تنها در سایه اسلام راه نجات است».

قطب در فصل پنجم معتقد است: «اسلام ناگزیر باید حکومت کند». در واقع او سعی دارد نظریه سکولاریسم غربی را رد نماید. فصل ششم به «شبهاتی پیرامون حکومت اسلامی» می‌پردازد. او قانون‌گرایی، شورا ضدیت و استبداد، تأمین حقوق زنان و خوش‌برخوردی با اقلیت‌ها را ارکان نظام اسلامی می‌داند. براساس فصل آخر، «عداوت‌های پیرامون حکومت اسلامی» عبارت است از: عداوت‌های صلیبیون، عداوت‌های استعمارگران، دشمنی‌های دینداران حرفه‌ای، دشمنی‌های عیاشان و عداوت‌های کمونیستی. او نتیجه می‌گیرد که وضع کنونی مسلمانان قابل دوام نیست، و تنها راه، بازگشت به اسلام اصیل می‌باشد.

ک TM

۵۵۷. مقالات نخستین کنفرانس اندیشه اسلامی

مجموعه نویسندگان. تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۳. ۲۷۹ ص.

این کتاب، حاصل کنفرانس سه روزه اندیشه اسلامی (از هفده تا نوزده بهمن ۱۳۶۱) می‌باشد. مقاله اول از احمد جنتی است و «عدالت اجتماعی» نام دارد. مقصود از عدالت اجتماعی، مراعات حقوق همه افراد در زمینه کار و تحصیل و غیره است، و متوقف بر سه امر می‌باشد: عقیده صحیح، قانون صحیح و اجرای قانون به دست حکومت‌های صالح. «منبع تشریح اسلامی»، نام مقاله یوسف صانعی است. ضامن سعادت جامعه پیاده شدن قوانین خدا می‌باشد. شیخ توری از آفریقا در مقاله خود (ویژگی‌های امت) بطور عمده بر مسایل جاری مسلمان و لزوم وحدت آنها اشاره دارد. «ایران: آزمایشگاه اسلام»، مقاله کلیم صدیقی است و از اهمیت جمهوری اسلامی در جهان سخن می‌گوید. احمد احمدی در مقاله خود تحت عنوان «امت وسط» به شرح آیه قرآنی در این زمینه می‌پردازد. «استقلال» نام مقاله انصاری است، و ابتدا معنای استقلال و استقلال در قرآن، و سپس نقش جمهوری اسلامی در جهان را بررسی می‌کنند. نام مقاله ابراهیم امین، نیز «ویژگی‌های امت» است. تسخیری در مقاله «وحدت و همبستگی امت اسلامی» به بحث‌های زیر اشاره دارد: احساس همبستگی، همبستگی از راه معیارهای یکسان، همبستگی از راه عبادت، همبستگی از راه حقوق مشترک، همبستگی در زمینه اقتصادی، همبستگی از راه مسئولیت متقابل جهت اجرای احکام الهی و همبستگی در زمینه اطاعت از ولی امر.

احمد هوبر در مقاله «یک مقایسه تاریخی»، قضیه اسرائیل را از یهود جدا می‌داند. بحث محمد تقی رهبر (امت وسط)، نیز قرآنی است. مقاله‌های بعد، «ولایت» از ظفرالاسلام خان، «عدالت اجتماعی» از خالد بن سعید و مسئولیت عمومی از احمد خزعلی است. مهدی گلشنی در مقاله «بعد علمی امت اسلامی» به آیه‌های قرآنی و شواهد تاریخی استناد می‌کند. مقاله صلاح الدین فتحی، «خصایص امت» نام دارد. ابوالقاسم گرجی در «مختصری درباره ولایت فقیه»، ولایت را به تکوینی و

تشریحی، و ولایت تشریحی را به افتا و قضاوت و حکومت و تصرف در اموال و جان ها و دستورات شخصی تقسیم می کند. به نظر نویسنده، قسم چهارم محل بحث و گفتگو است، در غیر این صورت همه نوع سوم را قبول دارند. مقاله محمدتقی جعفری، «حاکمیت خداوندی» نام دارد. او اصل مشورت و حکومت مردم بر مردم را منافی حاکمیت الهی نمی داند. بحث حاج محمد منصور احمد بارو، «هدف از زیارت ایران»، و مقاله منیره عقیقه و محمد ایوب بخاری و سجاد حسین، «ویژگی های امت اسلامی» است. اسدالله المقدس هم مقاله ای به نام «استوار سازی شریعت الهی» دارد. مقاله ابراهیم امینی تحت عنوان «دین و سیاست» به آیه های قرآنی اشاره دارد و ارتباط آنها را برمی رسد. مقاله سید محمود هاشمی تحت عنوان «جهان بینی یا زیربنای اعتقادی اسلام» بطور نسبی طولانی تر از دیگر مقاله ها است. او به اصل توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد اشاره دارد، و حرکت تاریخ را انسانی، آرمانی، درونی و دوقطبی می داند. مقاله دیگر تسخیری، «تأمین اجتماعی»؛ با رویکرد اقتصادی است.

ک.م.ت

۵۵۸ مقالات دومین کنفرانس اندیشه اسلامی (قرآن در آیین اندیشه ها)

مجموعه نویسندگان. تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۴. ۴۱۹ ص.

در این مجلد، بیست و یک مقاله جای گرفته است. اکبر هاشمی رفسنجانی در مقاله «قرآن و انقلاب اسلامی» در پی آن است که تأثیر قرآن در انقلاب اسلامی را بررسی کند. او به طور مثال به روحیه شهید پرور مردم ایران اشاره دارد. مقاله احمد جنتی، «نظام دفاع و جهاد در قرآن کریم» نام گرفته است. او دفاع را یک حق فطری، و اهداف جهاد را دفاع، دفع فتنه، تثبیت حاکمیت خدا، تثبیت نظام الهی، جلوگیری از فساد در زمین، جلوگیری از نابودی مظاهر دین، استقرار حق و حمایت از مستضعفین می داند. خزعلی در «سنن الهی حاکم بر جهان و انسان»، سنت های الهی در قرآن را برمی رسد. مقاله سیدمحمدحسین فضل الله، «در سایه تربیت قرآنی»: و مقاله مهدی کنی، «جامعیت تعالیم آسمانی قرآن» است. محمدعلی تسخیری در مقاله «روابط بین الملل از دیدگاه قرآن» به حکومت جهانی اسلام، دارالاسلام و دارالکفر، قاعده نفی سیل، آگاهی مردم، تألیف قلوب، احترام به پیمان ها و مسأله جهاد اشاره دارد. سیدمحمود هاشمی مقاله خود را تحت عنوان «سیمای اقتصاد اسلامی در قرآن کریم»، و محمد یزدی مقاله خود را تحت عنوان «توحید در قرآن» ارائه کرده اند. محمدتقی رهبر در مقاله «نظام سیاسی در قرآن» به ویژگی های زمامداران، منشأ حکومت، اهداف آن، ارکان نظام سیاسی در قرآن و سیستم حکومت از نظر قرآن می پردازد. فردرود امت در صورت نبود نص، مسئول حکومت را برمی گزینند. دیگر مقاله های این کتاب عبارتند از:

- «جایگاه انسان در قرآن کریم» از فاروقی،
- «اسما و اوصاف قرآن کریم» از انصاری،
- «هدف از نزول قرآن» از سیدمحمدباقر حکیم،
- «شناخت طبیعت از دیدگاه قرآن کریم» از مهدی گلشنی،
- «قرآن، نخستین مأخذ شریعت الهی» از سلقینی،
- «بحثی پیرامون حروف مقطعه در قرآن کریم» از سیدجعفر مرتضی،
- «زن در جامعه قرآنی» از لمیعه فاروقی،
- «قرآن و شرایط صلح» از قلب الدین حکمتیار،

- «بازگشت به قرآن» از عمار طالبي،
- «مفهوم علم در قرآن کریم» از شيخ ابوبکر مصطفي، و
- «جهاد مسلمين در فيليپين» از علي مجاهد.

ک TM

۵۵۹ مقالات سومین کنفرانس اندیشه اسلامی (حکومت در اسلام)

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۴. ۳۸۳ ص.

در این جلد علاوه بر بیانات امام، رییس جمهور و رییس مجلس، ۲۲ مقاله وجود دارد. رییس جمهور وقت در بیانیه خود می گوید: نظر مردم تعیین کننده است، اما نسبت به آن انسانی که دارای معیارهای لازم است. پس حفظ قوانین الهی منافاتی با جمهوری بودن و مردمی بودن ندارد.

مقاله اول از احمد جنتی است، و «حکومت اسلامی و قانونگذاری» نام دارد. در حکومت اسلامی فقط یک قانون باید وجود داشته باشد، و بدین راه مشکل اختلاف فتاوی حل می شود. «حکومت اسلامی»، نام مقاله محمد یزدی است. او در پایان مقاله به اعتراض سید محمود هاشمی که گفته حکومت مردم بر مردم همان نظریه قرارداد اجتماعی است، پاسخ می دهد. «همراه با واقعیت موجود»، مقاله سید محمد حسین فضل الله است، و به اوضاع کنونی مسلمانان می پردازد. ابراهیم امینی در مقاله «سیاست خارجی حکومت اسلامی» به رسالت جهانی پیامبر، تبلیغ و گسترش اسلام، اصل دعوت، مبارزه با ظلم، نهی از ولایت با کفار، تقیه، پیمان نبود تعرض، اصل وفا به عهد و روابط با دیگر کشورها اشاره هایی دارد. از دیدگاه او در صورت ضرورت می توان با کفار رابطه دوستی برقرار کرد.

مقاله سید محمود هاشمی، «منع قانونگذاری از دیدگاه اسلام» است. او شورا، نص و نظریه تلفیق نص با شورا را به بحث می کشد. فقیه در قانونگذاری دو نقش دارد: تفسیر قوانین ثابت اسلامی، و تدوین قانون در جایی که قانونی وجود ندارد. مقاله محمد تقی جعفری راجع به «اعلامیه حقوق بشر و انگیزه های بوجود آمدن آن و حکومت ها» می باشد. حکومت اسلام هم پیرو است، هم پیشرو. انگیزه وضع حقوق بشر، وضع ناگوار انسان ها بوده است. فقه اسلامی قادر است نیازهای بشر را پاسخگو باشد.

«امور ثابت و متغیر حکومت اسلامی»، مقاله عبدالله جوادی آملی است. او در پی اثبات این مسأله است که در حکومت اسلامی از هر دو دسته قوانین استفاده می شود. ناصر مکارم شیرازی به این سؤال پاسخ می دهد که: «احترام به آرای مردم چگونه با ولایت فقیه سازگار است؟ حکومت اسلامی، دموکراسی مکتبی، و جمهوری مکتبی است که اساس آن آرای مردم در چارچوب مکتب می باشد.

احمد هوبر مقاله خود را تحت عنوان «انقلاب اسلامی و ستم ستیزی جهانی»، و سید محمد باقر حکیم مقاله خود را تحت عنوان «رابطه ولایت و شورا» ارایه کرده اند. صدر اول معتقد بود که آیه شورا مربوط به ولایت است، اما بعد تجدید نظر کرد. نظریه دیگر، ولایت بر اساس شورا زیر نظر فقیه و نظریه سوم، اختصاص ولایت به فقیه و نقش شورا در تشخیص فقیه است. به هر حال ولی فقیه باید از میان فقها یا مردم شناسایی و انتخاب گردد. بعد دیگر شورا، امور اجرایی است. نویسنده سپس به ویژگی های مستشاران می پردازد.

«حکومت و ولایت»، عنوان مقاله شرف الدین است. مقاله های محمد مهدی شمس الدین، کلیم صدیقی و محمد ایوب بخاری به ترتیب عبارت است از: «حکومت اسلامی در ایران»، «بنیان معنوی انقلاب اسلامی» و «حکومت و قوه قضاییه». عبدالعزیز ساجدینا در بحث «رهبریت در اسلام» می گوید رهبر کسی است که خود پیرو هم باشد. دیگر مقاله های این مجموعه عبارت است از: «وضع موجود جهان اسلام» از شیخ توری، «نهضت اسلامی و بیداری امت» از محمد عمر فاروق، «سنگال و انقلاب اسلامی» از محمد بکی جا، «مقابله با توطئه های اسلامی» از محمد حبیب الله محمود، «اسلام در اوگاندا» از علی ابوبکر، «سید جمال الدین و انقلاب اسلامی» از خان کاکایا و «گفتار یکی از مسلمانان مالی» از محمد سقنا.

۵۶۰ مقالات چهارمین کنفرانس اندیشه اسلامی (حکومت در اسلام)

جمعی از نویسندگان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶. ۴۹۱ ص.

کتاب حاضر، دومین بخش از مقاله‌ها در زمینه حکومت اسلامی است که در دهه فجر سال ۱۳۶۴ در چهارمین کنفرانس اندیشه اسلامی، توسط جمعی از صاحب‌نظران و اندیشمندان اسلام به رشته تحریر در آمده است.

موضوع اصلی این مجموعه، پاسخ به پرسش‌هایی است که در زمینه حکومت اسلامی وجود دارد؛ زیرا با وجود مطالعات و گفتگوهای بسیاری که در این زمینه انجام گرفته، هنوز حکومت اسلامی به صورتی جامع و دقیق عرضه نگردیده و مطالعات در حد کلیات و اصول اساسی مربوط به حکومت اسلامی است. بویژه نظام حکومتی متشکل از دو خصلت: الهی و مردمی، الگویی است که در جمهوری اسلامی روی کار آمده و ضرورت دارد که مطالعه عمیق و گسترده‌ای در این زمینه انجام گیرد.

این کتاب، مجموعه مقاله‌ها و سخنرانی‌های بیش از بیست تن از دانشمندان و محققان شیعه و اهل سنت است، و شامل موضوع‌هایی مانند قانونگذاری در نظام‌های بشری و الهی و منشأ آن، شورا، حقوق اقلیت‌ها، کارگزاران در حکومت اسلامی، انقلاب اسلامی و سایر موضوع‌ها است. عنوان‌های مهم‌ترین مقاله‌ها عبارت است از: «جمهوری اسلامی ایران، الگوی نهضت‌های جهانی» از رهبر معظم انقلاب، «نگرشی بر جمهوری اسلامی ایران» از علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی، «واقعیت امروز جهان اسلام» از تراب زمزمی، «اسلام و مسلمین در عصر حاضر» از شیخ احمد کفتارو، «قانونگذاری در نظام‌های بشری و آسمانی» از سیدکاظم حائری، «حکومت اسلامی ایران» از محمدباقر ناصری، «شورا، ستون فقرات نظام سیاسی اسلام» از عباسعلی عمید زنجانی، «نظام اداری در حکومت اسلامی» از مهدی شمس‌الدین، «حکومت و قانون در جمهوری اسلامی» از ابوالقاسم گرجی، «قانونگذاری در حکومت اسلامی» از جعفر سبحانی، «ویژگی‌های حکومت اسلامی» از محمدباقر حکیم، «جریان قدرت در دولت اسلامی» از محمدحسین فضل‌الله، «رسالت بهترین امت» از شیخ محمد غزالی، «وظایف حکومت اسلامی» از عبدالرزاق قسوم، «حکومت واحد اسلامی» از براهیما، «انقلاب اسلامی» از ابراهیم پاشا ادریس و سایر موضوع‌های در قلمرو حکومت اسلامی از دیگر نویسندگان، که به برخی مقاله‌ها به دلیل اهمیت موضوع آن، به طور خلاصه اشاره می‌شود.

شیخ احمد کفتارو، در مقاله خویش تفرقه و ضعف علمی و اقتصادی کشورهای اسلامی را مهم‌ترین مسئله مسلمین شمرده، و اشاره کرده که علاقه به دین اسلام و تمدن اسلامی، رو به گسترش است. قرن بیست و یکم، قرن جهانی شدن اسلام و عصر صلح و برادری در جهان خواهد بود، که از راه وحدت امکان پذیر است.

مهدی شمس‌الدین در مقاله خویش، هسته اداره اسلامی در عهد پیامبر(ص)، اصول کلی امور اداری اسلامی، اصول تطبیقی اداری در اسلام، مسئله امنیت و نظم در حکومت اسلامی و نیز بودجه در آن حکومت را بحث کرده است. تأکید نویسنده بر این است که در شرع، نصوص قانونی وجود ندارد، که شکل و سیستم اداره را بیان کند و رهبری اسلامی متناسب با هر مرحله تاریخی، ساختارهای سیاسی و قانونی مشخصی را مقرر می‌کند.

شیخ محمد غزالی، در مقاله خویش بیداری اسلامی را نویدبخش شکل‌گیری رسالت الهی مسلمین می‌داند، که همانا ایجاد امت اسلامی و وظیفه دولت اسلامی است.

تراب زمزمی، در مقاله خویش انقلاب اسلامی را انقلابی در جهت انقلاب‌های انبیا و دیگر قیام‌های تاریخی می‌داند، و از توصیف آن به عنوان انقلاب شیعی پرهیز می‌کند. او راه‌هایی کشورهای اسلامی را دوری از ملی‌گرایی و حرکت بر محوریت انقلاب اسلامی ایران می‌داند و این عقیده که تجزیه امت اسلامی به ممالک متعدّد امری طبیعی است و اسلام قادر به تشکیل امت واحد نیست، مورد بررسی قرار داده است.

محمد سلیم العوا، در مقاله خویش با عنوان «کارگزاران در حکومت اسلامی»، قابلیت انطباق احکام اسلام را با هرگونه مقتضیات زمانی و مکانی مطرح می‌کند و تأکید دارد که هر نظام سیاسی یا اداری که هدفش بر پاداشتن دین و تأمین مصالح دنیوی و اخروی مسلمانان باشد، می‌توان «اسلامی» نامید. هر نظام اداری که غیر از این باشد، گرچه نام اسلامی داشته باشد، غیر اسلامی است.

ک.م.ت

۵۶۱- مقام رهبری در فقه اسلامی

(ترجمه و توضیح) عبدالکریم بی‌آزار شیرازی. چاپ اول: تهران، بعثت، ۱۳۶۹. ۱۲۲ ص.

عنوان فرعی کتاب، «با استفاده از کتاب البیع امام خمینی» است، و در واقع ترجمه‌ای از کتاب مزبور و دیگر کتب فقهی امام خمینی (مثل المکاسب المحرمه، الرسائل، التحریر الوسیله) می‌باشد. مترجم در پیشگفتار، به تعریف واژه فقه و حکم شرع و عقل در مورد ولایت، و جایگاه نبی و ولی از دیدگاه امام فخر رازی و امام محمد غزالی می‌پردازد، و ضرورت ولایت فقیه را از نظر تجربه تاریخی و فقهی می‌کاود. عنوان‌های سه بخش کتاب عبارت است از: «لزوم بقای ولایت و رهبری»، «خلافت فقیه» و «ویژگی‌های رهبری». در بخش اول، دلیل‌های عقلی و نقلی ولایت فقیه، در بخش دوم مفهوم خلافت و رهبری، و در بخش سوم حجت بودن امام بر مردم و وراثت فقیه از انبیاء بحث می‌شود.

ک.م.ت

۵۶۲- مقدمه‌ای در زمینه آزادی در قرآن

عبدالعلی بازرگان. تهران، قلم، ۱۳۶۳. ۲۰۸ ص.

پیشگفتار و سه فصل، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. به عقیده بازرگان مفهوم آزادی نیاز به توضیح چندانی ندارد، و ریشه آن به مبحث کلامی جبر و اختیار می‌رسد. به هر حال آنچه مهم است، تعیین محدوده‌های آزادی در مثلث فرد، اجتماع و ارزش می‌باشد. فصل اول با عنوان «در رفتار و روابط مردم»، مسایلی مانند شیوه ابلاغ رسالت، بازتاب مردم در برابر پیامبر، جبهه بندی‌ها، عافیت طلبان، سازش کاران، نامبارزان فرصت طلب، منافقین و هشدارهای بازدارنده و ایجابی قرآن را بررسی می‌کند. از دیدگاه قرآن فقط با کسانی که به جنگ و قتال برمی‌خیزند می‌توان مبارزه کرد. بنابراین به خاطر کیدومکر و فحش و مسخره کردن نباید متعرض کسی شد. در رابطه با خطاها و انحراف‌های مشرکین و کافرین، نه بار قرآن دستور به اعراض می‌دهد. گویا خدا از مسلمان‌ها می‌خواهد حساب این افراد را به خودش واگذارند. رابطه شفاهی و گفتگو بین پیامبر و دشمنان در دوران مکه و مدینه وجود داشته است.

فصل دوم، «در برخورد با دشمنان و مخالفین» عنوان دارد. هدف نویسنده در این فصل آن است که ارتباط بحث آزادی را با جهاد و قتال نشان دهد. مقصود از اصل دعوت، اصرار در گفتگو به منظور اثبات افضلیت خود و به زیر پرچم کشاندن دیگران نیست. همان‌گونه که سیدمحمدحسین طباطبایی معتقد است، جهاد، جنبه دفاعی دارد و از مرحله نصیحت و ارشاد آغاز می‌شود، و تا مرز مقاومت و پایداری در مقابل کید و نیرنگ دشمن ادامه پیدا می‌کند. جهاد، ویژگی‌های زیر را دارا است:

۱- در راه خدا است،

۲- دفاعی است، نه تعرضی،

۳- تنها در مقابل پیمان شکنان است،

۴ - از حد نباید تجاوز کند،

۵ - برای خشتی کردن ضربات دشمن است، و

۶ - برای خاموش کردن فتنه است.

مقصود از آیه ۲۹ سوره توبه، صدور انقلاب به سرتاسر گیتی و کفرستیزی نیست، چرا که قرآن به اهل کتاب در مجتمع اسلامی نظر دارد و می‌خواهد آنها به قوانین حکومت دینی گردن نهند. مقصود از آیه ۷۵ سوره نساء، نیز پیکار رهایی بخش و صدور انقلاب نیست. ارتداد در آیه های قرآنی همواره همراه با توطئه بوده است. در مورد بازگشت از اسلام به کفر، تاریخ گواهی می‌دهد رسول خدا، حتی در دورانی که اقتدار داشته، هرگز یک منافق را نکشت. «فلسفه اختیار و آزادی»، عنوان فصل آخر کتاب است. به اعتقاد بازرگان نباید حفظ قالب حکومت اسلامی را بهانه محدود نمودن آزادی‌ها قرار داد. مشیت انسان در کادر مشیت الهی محدود است، و خدا کافران را برای مدتی محدود، مهلت می‌دهد.

TMK

۵۶۳- مقولاتی در استراتژی ملی

محمدجواد لاریجانی. چاپ اول: تهران، مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۹. ۹۳ ص.

این کتاب، مجموعه‌ای است از گفتارهایی از نویسنده، که در وضعیتهای خاص سیاسی کشور القا شده است. بطور اساسی بحث این کتاب، درباره تصمیم‌گیری و مبانی معرفتی تصمیم‌گیری است. در فصل اول با عنوان «حکومت و مسئولیت در نظر ارسطو»، به کمال یابی فرد در حکومت اشاره دارد؛ زیرا در حکومت است که توان‌ها جمع می‌شود. بنابراین، عمل سیاسی (Political Act) در داخل یک نظام سیاسی ضروری و لازم است؛ ولی در مکتب سقراط، «عمل صالح سیاسی» (Praxis)، اصالت دارد و نه مطلق عمل. دو مسلک حکومت‌محور و مسلک اصالت و وظیفه، از مبانی این بحث است.

این نگرش در دیدگاه امام خمینی (ره)، سیاست و مسئولیت شرعی نام دارد. سیاست اسلامی، مبتنی بر دیانت و سیاست است، که ولایت یکی از آن مفاهیمی است که حفظ و استقرار نظام مشروع را مد نظر دارد. در فرضیه امّ القری، حفظ و تقویت دارالاسلام و وظیفه همگی است، و یاری حق در درون آن نهفته است.

در فصل دوم کتاب، با توجه به لزوم اعتقاد به تدبیر و توانایی، تدبیر را به مفهوم لزوم تفکر نظری علمی، و توانایی را باور حزب خدا به توانایی تدبیر حزب خدا معنا می‌کند. به گفته کتاب، این دو باور برای حفظ نظام اسلامی لازم و ضروری است، و تفکر جدی در امر سیاست، از مقاله‌هایی است که در این راه الزام آور و حتمی است.

در فصل سوم، از چیستی استراتژی ملی سخن به میان آمده است. مملکت داری، مفهوم نهفته در درون استراتژی ملی است، و ساختار قانونی مورد نیاز یک جامعه در آن وجود دارد. نویسنده، در تدوین استراتژی ملی جمهوری اسلامی ایران، توجه به ایران امّ القری، امنیت (دفاع مؤثر) و آبادی (توسعه) را سه رکن مهم در استراتژی ملی ایران می‌داند.

در فصل چهارم، در توضیح فرضیه امّ القری، اساس این نظریه را در بیان موارد زیر خلاصه می‌کند:

۱- امت واحد بودن جهان اسلام.

۲- رهبری، ملاک وحدت امت است.

۳- رهبری جهان اسلام، بر مبنای اصل ولایت فقیه است.

۴- رهبري لایق برای امت اسلامی، نظام امّ القری را تشکیل می دهد که بخشی از دارالاسلام است.
۵- در امّ القری، رهبري موظّف است مصالح کلّ امت را لحاظ کند و حفظ آن برای کلّ امت فریضه است و بر هر امر دیگری اولویّت دارد.

ک TM

۵۶۴ من اولیات الدولة الاسلامیة

السید محمد الشیرازی. قم، هیئۀ فاطمۀ الزهراء (س)، ۱۴۰۵ ق. ۱۶۰ ص.

کتاب حاضر از چهار فصل تشکیل می شود. فصل دوم به «مسائل اقتصادی» (بانک، زمین، زراعت و کشاورزی، صنعت، تجارت و مالیات)، و فصل چهارم به «مسائل حقوقی (قانون و جریمه و غیره)» اختصاص دارد. موضوع فصل اول، «مسائل سیاسی» است و چند بحث را مطرح می کند. اسلام بطور معمول با رأفت، و گاهی با خشونت، پیشرفت کرده است. چیستی جهاد ابتدایی، نیز نوعی دفاع تلقی می شود. اسلام بعد از فتح، بر بخشیدن مردم و والیان تأکید دارد. از شرایط پیشرفت مسلمان ها، توجه به نقش مخرب استعمار است. انتخابات و احزاب باید در حکومت اسلامی آزاد باشند. نظام تک حزبی، مانع توسعه محسوب می شود. بهتر است مردم به استفاده از سلاح های نظامی مجهز شوند. مسلمان ها باید در دولت های اسلامی آزادانه حرکت و تجارت کنند، چون مرزهای جغرافیایی اعتبار ندارند. قدرت عالی در دولت اسلامی، از آن مجلس فقها (شورای مراجع تقلید) است، اما در مسائل عبادی هر کس به مقلّد خود رجوع می نماید.

فصل سوم به «مسائل اجتماعی» می پردازد. وحدت امت اسلامی، مسأله ای اجتماعی و سیاسی و اتخاذ شده از قرآن و سنت است. مسلمان ها با هم برادرند، و در امور فرهنگی آزاد می باشند. اسلام به حقوق انسان ها و اعتماد در جامعه احترام می گذارد. دولت اسلامی باید به نهادهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی متکثر تقسیم شود. وسایل ارتباط جمعی از دیدگاه اسلام آزادی دارند، و هر کس باید بتواند به تأسیس کانال تلویزیونی یا نشر روزنامه و مجله اقدام نماید. زن در اسلام، مقامی عالی تر از جوامع غربی دارد. اقلیت های دینی از حقوق خاصی در حکومت اسلامی برخوردارند. ملی گرایی در اسلام به معنای حب وطن، امری پذیرفته، و به معنای برتری قومی و نژادی نامقبول است. کارمندان دولت اسلامی باید به حداقل کاهش یابند.

بازنشستگی، مفهومی غربی است، چون در اسلام اگر کسی فقیر است باید به وسیله بیت المال اداره شود، و اگر غنی است که دلیلی برای پرداخت بازنشستگی به او وجود ندارد.

ک TM

۵۶۵ منشور اتحاد جماهیر اسلامی

حسن صدیقی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱. ۸۲ ص.

کتاب، از مقدمه و پنج فصل تشکیل شده است و محور آن، مسأله وحدت است. نویسنده، از جنبه های مختلف، وحدت را مورد بررسی قرار می دهد.

در فصل اول، از لزوم وحدت بحث می شود. نویسنده، به مسلمانان توصیه می کند از غرزدگی پرهیزند، چرا که غرب سرابی بیش نیست. وی آنگاه وحدت را با توجّه به آیه های قرآن مجید بررسی می کند.

«نمونه هایی از اتحاد در دول بزرگ»، عنوان فصل دوم است. نویسنده به جهت استفاده از تجارب دیگر ملل در امر وحدت، از دولت های ایالات متحده آمریکا، اتحاد جماهیر شوروی، اتریش، کانادا، سوئیس و ونزوئلا بحث می کند. نویسنده، در فصل سوم به اشکال وحدت می پردازد. او دولت مرکب را توضیح داده، اشکال آن را از نظر حقوقی مورد بررسی قرار می دهد. صدري به اتحاد شخصي، اتحاد واقعي، کنفدراسیون دولت ها و دولت فدرال (متحد) اشاره می کند و آنها را توضیح می دهد. وي همچنین نظام دو مجلسي در دولت های متحد، وجوه افتراق کنفدراسیون دولت ها و دولت فدرال را بررسی می کند.

«اصول و شرایط ایجاد وحدت»، عنوان فصل چهارم کتاب است. نویسنده علت ناکام بودن وحدت بین مسلمین را این می داند که آنها ابتدا در پی حل اختلاف ها و سپس تشکّل اتحاد بوده اند. به ادعای صدري، تنها راه حل وحدت، آن است که ملل اسلامي توجه خود را از موارد اختلاف بردارند و به سوي موارد اتفاق و اشتراك بازگشت دارند، و بر مبناي مشترکات خود، به ایجاد جامعه اي متحد پردازند. وي سپس به تعريف دولت متحد مورد نظر خود مي پردازد. او بر آن است که جهت تشکيل دولت متحد دو دسته شرایط لازم است: الف) شرایط قبل از اتحاد، ب) شرایط بعد از اتحاد.

فصل پنجم، «وحدت از دیدگاه شخصیت های اسلامي» نام گرفته است. نویسنده در این زمینه به بیانات حضرت امام خميني(ره)، سيدعلي خامنه اي، هاشمي رفسنجاني و واعظ زاده خراساني مي پردازد. نویسنده، همچنین مجمع التّقریب الاسلامي را مورد اشاره قرار داده، تشکیلات، اهداف و اموري را که توسط آن انجام گرفته، توضیح می دهد.

ک.م.ت

۵۶۶ منشور ولایت فقیه: ولایت فقیه و حوزه

مجموعه نویسندگان. چاپ اول: قم، فیضیه. ۲۴۰ ص.

این کتاب دربرگیرنده مقدمه و چهارده عنوان است. مقدمه، نامه ۱۳۶۸/۱/۶ امام خميني به حسينعلي منتظري را نقل قول می کند. مقاله جوادي آملی، «نقش امام خميني در تجديد بناي نظام امت» عنوان دارد. امام خميني ولایت فقیه مظلوم را از قلمرو فقه بیرون آورد. عنوان دوم سخنرانی او در راهپیمایی مردم در قم به تاریخ ۱۳۷۶/۸/۲۸ است. او نظریه وکالت و نظارت را شهوت عملي می داند، نه شبهه علمي. از دیدگاه جوادي، ولایت فقیه، ولایت بر عقلا و فرزندان است. عنوان چهارم، سخنرانی علي مشکيني در درس اخلاق راجع به شخصیت امام خميني می باشد. هاشمي شاهرودي در بحث خارج فقه خود بر اهمیت ولایت فقیه در روایت ها تأکید، و از رهبري تجليل می کند. به نظر او تعیین اعلم مشکل است و مسایلي مثل درک روح اسلام و آشنایی با فرهنگ جدید نیز در اعلمیت، مداخلیت دارد.

صالحی مازندرانی نیز در درس خارج اصول خود (در تاریخ ۱۳۷۶/۹/۴) از ولایت فقیه تجليل کرده است. نوري همداني به کامل بودن اسلام و رابطه مرجعیت و رهبري اشاره می کند. فاضل لنکرانی توصیه می کند که قدر انقلاب را بدانید. مکارم شیرازی از احترام به آزادي و مسأله جناح بندي ها سخن می گوید، و سبحانی حکومت ولي فقیه را امانتي الهي تلقی می کند. عنوان یازدهم کتاب، مقاله اي است از جوادي آملی تحت عنوان «سیري در مباني ولایت فقیه». ولایت الهي و اولیای او هم برهان عقلي دارد، و هم برهان نقلي. ولایت، ارتباط رهبري با فرزندان است نه با سفها. مردم ولایت رهبر را می پذیرند، نه این که او را وکیل خود قرار دهند. مقاله بعد با عنوان «نقدي بر سیري در مباني ولایت فقیه» از مهدي حایري یزدي است و با اثبات نظریه وکالت، اصطلاح «ولایت بر فرزندان» را تناقضی منطقي می خواند. مقاله بعد از جوادي آملی است و «نقد نقد سیري در مباني ولایت فقیه» عنوان دارد. عنوان آخر کتاب، نامه محمدحسن قديري به حسينعلي منتظري است.

۵۶۷ من فقه الدولة في الاسلام

يوسف القرضاوي. الطبعة الثانية: القاهرة، دارالشروق، ۱۴۱۹ ق. ۱۹۹ ص.

عنوان فرعي کتاب عبارت است از: «مکانتها، معالمها، طبيعتها، موقفها من الديمقراطية والتعددية والمرأة و غير المسلمين». تقسيمي که در عنوان فرعي وجود دارد، پنج فصل کتاب را تشکیل مي دهد. «جايگاه دولت در اسلام»، عنوان فصل اول مي باشد. استعمار اين تفکر را که «اسلام دين است نه دولت»، در اذهان مردم جاي داده است. قرآن از ما خواسته که «امانات» را به اهلش واگذاريم. تاريخ و طبيعت اسلام نیز به يگانگي دين و دولت حکم مي کنند. «ويژگي هاي دولت از نظر اسلام»، در فصل بعد مورد بحث قرار مي گيرد. دولت اسلامي خصوصياتي از جمله جهاني بودن، شرعي و قانوني بودن و شورايي بودن را دارا است. دولت اسلامي بايد به حقوق و آزادي هاي مردم و همچنين به مباني اخلاقي توجه داشته باشد. «طبيعت دولت در اسلام»، موضوع فصل بعد است. امام و رهبر نزد شيعة و انقلاب ايران مقامي بالاتر از ملائکه دارد و توسط مردم برکنار نمي شود، در حالي که نزد اهل سنت شأني همانند مردم دارد و توسط آنها قابل کنار گذاردن است.

فصل چهارم، «به سوي فقه سياسي پويا» عنوان دارد. آنچه طالبان در افغانستان انجام داد نوعي بدعت بود، نه سنت. اسلام، ديني سياسي است و به فرد و اجتماع در حال واحد بها مي دهد. برخي معتقدند فقط دولت مي تواند با شدت و خشونت برخورد کند، در حالي که احکام امر به معروف و نهی از منکر براي افراد نیز وجود دارد. فصل پنجم، «موضع دولت اسلام نسبت به دموکراسي، تکثرگرايي، زن و غيرمسلمانها» را بررسی مي کند. جوهر دموکراسي با اسلام سازگار است، چرا که ضمانت بيشتري نسبت به مردم دارد. رأي اکثریت در جامعه اسلامي، امري مقبول است، چرا که اکثریت «ملت مسلمان» مشمول «اکثرهم لايعقلون» نمي شود. کثرت عددي، مرجح معتبري به شمار مي رود. تعدد احزاب، ضرورتي در زمان حاضر است، و با وحدت امت اسلام تنافي ندارد. زنان و غيرمسلمانان مي توانند عضو مجلس شورا شوند.

۵۶۸ من الفقه السياسي في الاسلام

محمدصالح جعفر الظالمي، بيروت، دارمکتبه الحياه، ۱۹۷۹. ۱۸۳ ص.

نويسنده کتاب در مقدمه خویش، هدف از تدوين اين کتاب را تلاش براي احياي مفاهيم اسلامي معرفي مي کند و مي گوید ذهن امت اسلامي، به دليل وجود دشمنان استعمارگر با آن مفاهيم آشنائي ندارد، و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد، از مهم ترين موضوع هايي است که لازم است براي مسلمانان مفهوم آن روشن گردد.

نويسنده، در فصل اول به بحث از جهاد پرداخته و با بيان معنای لغوي و اصطلاحی جهاد، براي مفهوم اصطلاحی آن سه تعريف ارايه داده است و در ارزيابي تعريف، جهاد را فراخواني کفار به توحيد و امر به تبعیت از آن، و هدف آن را اعتلاي اسلام دانسته، که از راه قتال با مشرکان و کفار و بغا، اين هدف برآورده مي شود. نويسنده با يادآوری آيه هاي مختلف براي اثبات وجوب جهاد استدلال آورده، و هدف آن تحقق سعادت براي انسان و کرامت حقيقي در سايه شريعت است.

نويسنده، در فصل دوم به بحث از اقسام جهاد پرداخته و آن را به سه دسته جهاد ابتدائي، جهاد دفاعي و جهاد اکبر تقسيم کرده است. جهاد ابتدائي از طرف مسلمين براي دعوت به اسلام است، جهاد دفاعي، دفاع در برابر استيلاي کفار، و جهاد اکبر تلاش براي تعالي نفس است.

در شرایط جهاد، وجود امام(ع) یا نایب خاصّ و یا عامّ او، احتمال کسب نتیجه، دعوت قبلی به اسلام و پیش از جنگ را از شرایط جهاد شمرده است. دشمنانی که باید با آنان جنگ شود عبارت اند از کفّار، اهل کتاب و بغاۀ. برای جواز جهاد با خوارج، در برابر حاکم شرعی که رئیس دولت اسلامی است، به آیه «اولی الامر» استناد کرده، چون اطاعت امر او واجب است، به شرطی که فاسق نباشد.

در فصل سوم، ایجاد انگیزه جهاد در مجاهدان از امور لازم برای جهاد شمرده شده است. در فصل چهارم کتاب نیز، لزوم رعایت مراحل مختلف جهاد برای اقدام به جهاد یادآوری شده و با بیان این نکته که روش اسلام در بیان احکام و واجبات، رعایت سیاست گام به گام بوده تا آمادگی برای پذیرش احکام فراهم شود، لزوم مرحله ای بودن جهاد یادآوری شده است.

نویسنده در فصل پنجم کتاب با عنوان «دفاع»، آن را شکلی از جهاد شمرده که جهت دفاع از کیان اسلام است. وی به نظر عده ای از فقهای شیعه از جمله امام خمینی(ره) در مورد وجوب دفاع اشاره کرده است.

الظالمی در فصل ششم، ضمن برشماری اهمیت امر به معروف و نهی از منکر و بیان نظر فقها راجع به کفای و یا عینی بودن آن، امر به معروف و نهی از منکر را ضرورتی یاد کرده که با جمیع شرایط برای ایجاد جامعه اسلامی باید به آن عمل شود. نویسنده، در فصل هفتم کتاب با عنوان «دعوت به اسلام»، ضرورت دعوت به اسلام را با جستجو در قرآن و سنت یادآور شده و فلسفه آن را ضرورت اقامه کیان اسلامی توسط مسلمین برشمرده است. او می گوید هدف قرآن برپایی کیان اسلامی است، و آن تنها با مسلمانی صرف حاصل نمی شود، بلکه با دعوت باید تحقق یابد.

ک- TM

۵۶۹ من معالم الفكر السياسي في الاسلام

محمدباقر الناصري. الطبعة الاولى: بيروت، الاعلمي، ۱۴۰۸ ق. ۳۳۵ ص.

کتاب حاضر که مجموعه سخنرانی های نویسنده در لندن است، از مقدمه و چند عنوان تشکیل می شود. بحث اول به تغییر و تحول از بعد نظری و عملی مربوط می گردد. از دیدگاه قرآن، تغییر اجتماعی، متفرع بر تغییر درونی انسان ها است. بحث دوم، «اصول تفکر سیاسی در اسلام» نام دارد. نویسنده سیاست را به نبویه، ملوکیه (جانشینان پیامبران و امامان)، عامه (ریاست فرماندهان و فرمانداران)، خاصه و ذاتیه (شناخت نفس) تقسیم می کند. ارکان عدل عبارت است از: رسالت، امت و حاکم. اسلام، سیاستی جهانی دارد، و در مقابله با دیگر دول بر اصل وفای به عهد و صلح طلبی و جهاد مبتنی است. به قول سید قطب، دینی که انگیزه جهانی شدن دارد، نمی تواند جهاد نداشته باشد. بدون شک استفاده از قوه قهریه شرایطی دارد. از دیدگاه قرآن، انسان ها ابتدا با هم زندگی می کردند و بعد به قبایل (و دولت ها) تقسیم شدند.

قسمت دیگر کتاب به «مسائل مهم اسلامی» مثل وحدت سیاسی و فکری می پردازد. در این بحث ناصری از وحدت خلق، وحدت خالق، وحدت تشریح، وحدت رسل و وحدت عبادات بحث می کند. نویسنده در بحث حقوق بشر در اسلام از حق حیات، حق کرامت، حق تفکر، حق تدین، حق اعتقاد، حق تعلم، حق برابری و حقوق زن بحث می کند.

آخرین بخش کتاب به «مرجعیت دینی» و بحث ولایت فقیه اختصاص دارد. تروریسم فکری و سیاسی، خلاف مکتب اهل البیت(ع) است. مرجع دینی باید علاوه بر اجتهاد، به زمانه خود آگاه باشد. سیدمحمدباقر صدر برای اصلاح مرجعیت دینی، نظریه شورایی بودن آن را ارایه کرده، و می گوید این شورا باید شؤون دینی و دنیوی (حکومتی) مردم را عهده دار شود. امام

خمینی و مرتضی مطهری نیز به نحوی دیگر به اصلاح مرجعیت و نهاد روحانیت پرداختند. نویسنده در پایان به نظریه ولایت فقیه امام خمینی اشاره دارد.

ک- TM

۵۷۰- من معالم النظام السياسي في الدولة الإسلامية

صابر محمد دیاب. الطبعة الثانية: القاهرة، الزهراء، ۱۴۱۲ ق. ۱۴۸ ص.

عنوان فرعی کتاب (دراسة تاريخية حضارية مقارنة) نشان می دهد، روش نویسنده هم تاریخی است، و هم مقایسه ای. مقدمه و هفت بحث، اجزای کتاب حاضر را تشکیل می دهند. مقدمه کتاب به مقایسه ای بین نظام سیاسی اسلام و نظام سیاسی مسیحیت در قرون وسطی دست می زند. عنوان های هفت گانه کتاب عبارتند از:

- ۱- تفکر سیاسی اسلامی: اسلام دینی کامل است و نظریه جدایی دیانت از سیاست را برنمی تابد. ارکان حکومت اسلامی را شورا، عدالت، برابری، آزادی، مسئولیت خلیفه در مقابل مسلمان ها و دولت و حکومت تشکیل می دهد.
- ۲- وظایف دولت اسلامی: این وظایف شامل جهاد، مظالم (مسایل قضایی)، علوم دین و دنیا، عمران و توسعه، حمایت اجتماعی مردم و امر به معروف و نهی از منکر می شود. دموکراسی تنها به مسایل سیاسی می پردازد، در حالی که اسلام هم به مسایل دینی و هم به مسایل حکومتی نظر دارد.
- ۳- امامت در نظام سیاسی اسلام: در این خصوص شیعه و اهل سنت با هم اختلاف دارند.
- ۴- قرارداد سیاسی و مسایل مربوط به آن: اهل سنت، اجماع بر ثبوت امامت وسیله نظر مردم دارند. بنابراین ارکان قرارداد سیاسی عبارتند از: امت (به عنوان عامل اصلی)، اهل حلوعقد و وحدت مسلمین.
- ۵- ولایت و شروط آن: شروط ولایت؛ علم، فرهنگ سیاسی، کفایت روحی و جسمی، عدالت و اخلاق فاضله، اهلیت ولایت (اسلام، حریت، ذکوریت، بلوغ و عقل) و قرشی بودن (بنا بر اختلاف علما در این مورد) را دربرمی گیرد.
- ۶- نظریه شورا: شورا جزیی از ارکان حکومت اسلامی محسوب می شود.
- ۷- حتمی بودن پیروزی اسلام: اسلام با ملی گرایی و عرفی گرایی سازگاری ندارد.

ک- TM

۵۷۱- المنهج السياسي عند الامام علي(ع)

عبدالهادی عاصی. الطبعة الاولى: بیروت، دارالامین، ۱۴۱۷ ق. ۸۰ ص.

بعد از تقریظ سیدمحمدحسین فضل الله بر این کتاب، شاهد مقدمه، چهار فصل و خاتمه می باشیم. فصل نخست، «مفهوم حقیقی سیاست» عنوان دارد. سیاست در معنای جدید عبارت است از: فن حکمرانی جوامع انسانی. «آگاهی سیاسی» به وقایع روز، و «فرهنگ سیاسی». به تحلیل و تعمق مربوط است. اساس دولت ممکن است مرزهای جغرافیایی، قومیت و نژاد یا تفکر باشد. فصل بعد «نقش سیاست در اصلاح جوامع» را بررسی می کند. سیاست به معنای صحیح، مشتمل بر دروغ و نیرنگ نیست، و رابطه عمیقی با دیانت دارد. مردم و حاکم اسلامی وظایفی متقابل دارند.

«منشأ مشروعیت و هدف حکومت»، موضوع فصل سوم است. سیره امام علی(ع) نشان می دهد که اخلاق ماورای سیاست قرار دارد، و حاکم اسلامی باید عادل، عالم و صاحب کرم باشد. عاصی در فصل آخر عنصر «عدالت در نظام سیاسی

اسلامی» را بررسی می‌کند. عدالت دو قسم است: عدالت خلقی یا تکوینی، و عدالت اجتماعی (که متفرع بر عدالت خلقی می‌باشد).

ک-™

۵۷۲- النهج في دراسة الدولة الإسلامية

لجنة من الباحثين. الطبعة الأولى. قم (و بیروت)، التوحيد، ۱۹۹۶. ۹۶ ص.

این کتاب که از پیوست‌های مجله التوحيد (ش ۸۰) است، روش مطالعه بحث دولت اسلامی را بررسی می‌کند. عبدالکریم آل نجف، ماجد الغرباوي، علي المؤمن، عبدالجبار الرفاعي، صادق محمد و احمد سالم النجدي در تهیه این کتاب دخالت داشته‌اند. بر این اساس، مطالعه دولت اسلامی باید در چارچوب خود انجام شود، و در اصطلاح‌های مدرنی مانند «دموکراسی» و «تئوکراسی» محصور نگردد. فهم دولت اسلامی در تمدن حاضر، متوقف به درک سه مسأله است: بعد ذاتی اسلام، بعد زمان و بعد مکان. تحقیق راجع به فقه سیاسی اسلام آن گونه که امام خمینی انجام داد، در این زمان ضرورت دارد. نظریه ولایت فقیه از سه جهت با تئوکراسی تفاوت دارد: به رعایت مصالح و اصل شورا محدود است، ولایت او مقید به اصل عدالت است، و این که در چارچوب قانون قرار دارد. نظام جمهوری اسلامی از برخی جهات با دموکراسی مشابهت دارد. این کتاب پس از تشریح بعد قانونی، آزادی سیاسی، آزادی اقتصادی و آزادی اجتماعی در اسلام به مهم‌ترین مصادر و مراجع مبحث ولایت فقیه و حکومت اسلامی اشاره می‌کند.

ک-™

۵۷۳- مواضع ما در ولایت و رهبری

محمدجواد باهنر. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳. ۱۳۱ ص.

مقدمه و چهار بحث، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. عنوان اول (امامت و هدایت) به نقش امامت و اقسام هدایت (هدایت عام طبیعی، هدایت فطری و هدایت انبیا) می‌پردازد. ویژگی‌های امام عبارت است از: آگاهی، جهاد، الگوبودن، هوشیاری و تدبیر، و مقبولیت عام. «حدود امامت و ولایت». عنوان بحث بعد است و به نقش امامت و فقهای دین و مسایلی از این قبیل می‌پردازد. باهنر در عنوان سوم کتاب (مردم و مسأله ولایت و رهبری)، وظیفه مردم در قبال امام را اطاعت می‌داند. بیعت مردم، شرط رهبری است. بدیهی است در اینجا رأی اکثریت، ملاک بیعت مردم می‌باشد. نویسنده سپس به شرعیت مسأله ولایت فقیه در قانون اساسی، و رابطه آن با دیگر ارکان نظام می‌پردازد. ولایت متوقف به شروطی مانند حفظ مصالح مسلمین است، و حقوق مردم در حکومت همواره حفظ می‌شود. بحث آخر کتاب مربوط به معاد است.

ک-™

۵۷۴- موقع ولاية الفقيه من نظرية الحكم في الاسلام: نظرة جديدة

جعفر مرتضی‌العالمی. قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۳. ۵۵ ص.

هدف نویسنده از نگارش این کتاب، کامل کردن کتب قبلی خود راجع به ولایت فقیه می باشد، و از چند بحث تشکیل می شود. حکومت، ضرورتی فطری است و نیاز به ابزارهای کافی برای رسیدن به اهداف خود، فهم صلاح و فساد مردم و قوه دافعه در برابر مشکلات دارد. حکومت انبیا و اوصیا نیز با فطرت سازگار است. پیامبر(ص) و علی(ع)، دو پدر این امت محسوب می شدند. کسی در دوران غیبت کبری شایستگی سرپرستی جامعه اسلامی را دارد که در این مدیریت اعلم باشد. چنین کسی نایب امام(ع) است، و می تواند مصالح امت را تشخیص دهد.

jjz

ن

۵۷۵ نافذة علي الاسلام

محمد ارکون. ترجمه: صباح الجهيم. الطبعة الثانية: بيروت، دارعطية، ۱۹۹۷. ۲۵۱ ص.

کتاب دريچه اي به اسلام دو بخش دارد. بخش اول شامل ۲۱ پرسش و پاسخ، و بخش دوم شامل چند مقاله است. بر اساس پاسخ هايي که در بخش اول وجود دارد، پیامبر اسلام(ص) بر خلاف مسیحیت مجموعه اي از نشانه هايي (همانند نماز جمعه و تغيير قبله) را ایجاد کرد که در مجموع نظامي سياسي را تشکیل مي داد. این کار برای نشر دادن فرهنگ اسلامي در صدر اسلام ضرورت داشت. آتاتورک علاوه بر عرفی گرایی سعی داشت هر گونه نشانه اي (همچون تغيير حروف عربي به لاتین) را نیز از بین ببرد. حکومت عثمانی بر محور «دارالاسلام» و «امت» تکیه می زد. ارکون سپس وارد سازوکار فهم قرآن و سنت با گرایشی هرمنوتیکی می شود. او می گوید هر چه برداشت ها از کتاب و سنت، ایدئولوژیک تر و مقدس تر باشد، وضعیت بدتری برای زن و حقوق او ترسیم می کند. ایران خمینی نمونه اي کامل از تداخل و یگانگی دین و سیاست است. بخش دوم از چند مقاله تشکیل می شود. مقاله اول به پنج سؤال پاسخ می دهد و مقاله دوم، «اصول اسلامي حقوق بشر» عنوان دارد. اسلام مانند مسیحیت و یهودیت، حقوق انسان را محترم می شمرد. در همین حال باید توجه داشت که منبع تعیین کننده «حقوق» خدا است، نه انسان. عنوان مقاله بعد، «دولت ها و امت ها و احزاب و حقوق بشر» نام دارد. ارکون در مقاله «اخلاق و سیاست در اسلام کنونی»، ارتباط آن دو در حکومت هاي اسلامي را رو به ضعف می داند.

۵۷۶ نامه روح فزا: برداشت هایی از عهدنامه علی(ع) به مالک اشتر(ج ۱)

علی محمدی تاکندی (و رضا شیخ محمدی). چاپ اول: تهران، آفرینه، ۱۳۷۵. ۲۳۹ ص.

این کتاب از مقدمه نویسنده و سه بخش تشکیل شده است: «توصیه به تقوا»، «اعزام مالک به مصر» و «توصیه به انصاف». در مجموع، نویسندگان به شرح سی جمله از نامه مالک اشتر پرداخته اند. برخی از توضیح ها به شرح زیر است:

مرز کیاست از حيله گري جدا است. مالک چهار مأموریت داشت: جذب مالیات، سازماندهی ارتش اسلام، کار فرهنگی بین مردم و جهاد سازندگی. کامل ترین شیوه تبلیغ، نگه داشتن مخاطب در مرز امید و ناامیدی است. آبادکردن دنیا، مورد غضب اسلام نیست. هرچند مردم عیب رییس را در بوق و کرنا می کنند، ولی امام علی(ع) بر خلاف سعدی معتقد است برای زبان مردم باید حساب باز کرد. سه چیز سرعت گیر حرکت انسان به سوی دنیاست: فقر، مرض و مرگ. گاه حکمت، در نبود برابری است. علی(ع) قاطعانه عمل کردن و مشفقانه سخن گفتن را تعلیم می دهد.

TMک

۵۷۷ نامه روح فزا، برداشت هایی از عهدنامه علی(ع) به مالک اشتر(ج ۲)

علی محمدی تاکندی (و رضا شیخ محمدی). چاپ اول: تهران، آفرینه، ۱۳۷۸. ۴۵۶ ص.

این مجلد علاوه بر مقدمه، از بخش های چهارم تا هشتم (مشاوران صالح والی کیانند؟ وزرای نابکار، مرز قایل شدن میان خوبان و بدان، نشست با علما و حکما و تقسیم مردم به صفات هفت گانه) و یک بخش ویژه (ولایت امر) تشکیل شده است. برخی از توضیح های نویسندگان در شرح ۲۸ جمله از نامه مالک اشتر به شرح زیر است:

مؤمن هم زیرک است، هم پرده پوش. با مقایسه افکار اخباریون و اصولیون می توان فهمید روحانیت ما دگم اندیش نیست. بی نیازکنندگان عبارتند از: خدا، اسلام، امامان و علما. دشمن پیامبر(ص)، سرسخت ترین دشمنان و عترتش شجاع ترین مردم بودند.

نویسندگان در توضیح کلمات علی(ع) به وقایع ایران و سرگذشت علما نیز اشاره می کنند. به طورمثال آنها به کارخانه مشروب سازی در زمان مصدق، کشف سی تریلی حامل مشروب در مرز بازرگان، تفاوت رجایی و بنی صدر و نقد سیاست های اقتصادی دولت نیز می پردازد.

TMک

۵۷۸ نحو المجتمع الاسلامي

سید قطب. الطبعة السابعة؛ بیروت (و القاهرة)، دارالشروق، ۱۴۰۷ ق. ۱۵۳ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه، از پنج عنوان تشکیل شده است: «آینده برای اسلام است»، «چگونه از اسلام برداشت کنیم؟»، «طبیعت جامعه اسلامی»، «جامعه جهانی»، و «نظام ربانی». دعوت اسلامی، امروزه نیاز بشر در سرتاسر جهان است. بشر امروز، هر چند از وسایل و ابزارهای متنوعی برخوردار است، ولی با توجه به اضطراب او، وضعیتی بهتر از قبل ندارد. تفکر سوسیالیستی و غربی در اساس با هم مختلف نیستند؛ چرا که زیربنای هر دو، تفکر مادی است.

شریعت اسلامی و فقه اسلامی در مبنا و در حجیت، یکسان نیستند. علاوه بر آن صورت های تاریخی اسلام را نباید شکل تکاملی این دین الهی دانست. احکام اسلامی در زمان و مکان خاص، ممکن است شکل ویژه ای پیدا کنند. به این دلیل است

که می‌گوییم جمود در احکام اسلام راه ندارد. اسلام به جامعه اسلامی به عنوان «جامعه جهانی»، بدون وجود هیچ‌گونه تبعیض بین افراد بشر اعتقاد دارد. جنگ‌های اسلامی برای تحمیل عقیده نبوده‌اند. ویژگی نظام اسلامی نسبت به دیگر نظام‌ها این است که شکل الهی دارد، و با تکیه بر اصولی مانند شورا و توحید، از دیگر نظام‌ها متمایز می‌شود.

ک TM

۵۷۹- نزعة الانسنة في الكفر العربي المعاصر: جيل مسكويه و التوحيدى

محمد ارکون. ترجمه هاشم صالح. الطبعة الاولى: بيروت، دارالساقى، ۱۹۹۷. ۶۶۶ ص.

کتاب حاضر که به تحلیل روش شناسانه و معرفت شناسانه تفکر عرب می‌پردازد و تا اندازه‌ای مسایل سیاسی مربوط به ابن مسکویه و توحیدی را تحلیل می‌کند، از هشت فصل تشکیل می‌شود. فصل اول به ارزش‌گذاری منابع علمی ابن مسکویه و تحلیل شخصیت او اختصاص دارد. ابوحیان توحیدی، یکی از ناقدین ابن مسکویه به شمار می‌رود. علت این مسأله را شاید بتوان در نزدیکی آن دو به دربار آل بویه یافت. فصل دوم با عنوان «بختی پیرامون زندگی ابن مسکویه»، به دوره‌های زندگی او و شکل‌گیری شخصیت علمی اش می‌پردازد.

فصل بعد آثار وی را به دو قسم فلسفی و تاریخی تقسیم می‌کند. ارکون در فصل چهارم با مددگرفتن از عقل جدلی ژان پل سارتر در موضوعات زبانشناسی، میراث مکتب مدرسی و مسیحی و اسلام شناسی اهل سنت (با تأکید بر رأی اکثریت)، تهذیب الاخلاق و الحکمة الخالدة را روش شناسی می‌کند. به نظر او نمی‌توان گفت اندیشه ابن مسکویه بطور دقیق برگرفته از تفکر یونانی است. چرا که او از جانب خود ابداع‌ها و اضافاتی نیز دارد. الحکمة الخالدة در واقع ۶۰ سطر مطلب از ابن مسکویه دارد، و بقیه آن برگرفته از منابع دیگران است.

فصل پنجم به «موضع فلسفی مسکویه» و نسبت عقل و دین می‌پردازد و دیدگاه فلسفی را معرفت کلی و مجرد از مصالح و منافع معرفی می‌نماید. اخلاق مبتنی بر فلسفه، اخلاق مبتنی بر جد و جهد عقلانی است. موضوع فصل بعد، «چگونگی تشکیل معرفت و نظم علوم» می‌باشد. فصل هفتم با عنوان «بناء طرح الحکمة او تشکیل الحکمة»، روش شناسی مسکویه و افلاطون را مشابه می‌داند، و به موضوع‌هایی مانند ترکیب انسان، ضرورت حریت در انسان، وصول به سعادت و بحث نبوت می‌پردازد.

انسان شناسی مسکویه از ابوحیان توحیدی متفاوت است. او انسان را مشمول ضرورت مطلق و مقید، ضرورت هستی شناسانه، ضرورت فیزیکی یا مادی، و ضرورت سیاسی می‌داند. در علم سیاست اجبارهایی وجود دارد که به مراتب از آزادی‌های مذکور در تجارب الامم بیشتر است، و شاید به همین خاطر است که مسکویه در نهایت نظریه «لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین» را می‌پذیرد. او پس از تعریف سعادت، شروط رسیدن به سعادت را دو مسأله یادآوری می‌کند: عمل فاضلانه و طلب روحی. عدالت نیز به دو قسم عدالت در نفس و عدالت در اجتماع قابل تقسیم می‌باشد. انسان موجودی اجتماعی است و بر اساس عدالت و تعاملات اجتماعی به سعادت می‌رسد. فصل آخر به موضوع «حکمت و تاریخ» و نسبت آنها مربوط می‌شود. تفکر کلاسیک در تاریخ، به نقش اراده الهی و مسایل ماوراء الطبیعه را بیش از اراده انسانی ارزش‌گذاری می‌نماید.

ک TM

محسن آرمین (و دیگران). چاپ اول: تهران، ذکر، ۱۳۷۸. ۳۱۰ ص.

این کتاب از یازده مقاله درباره جامعه مدنی و نسبت آن با دین تشکیل شده است. محسن آرمین «در مبانی نظری جامعه مدنی در اندیشه استاد مطهری»، نظر ایشان را در مورد مبنای حق، اصلت فرد و اجتماع و آزادی و محدوده آن را برمی‌رسد. جامعه مدنی به مجموعه‌ای از نهادهای فعال در عرصه عمومی اطلاق می‌شود که واسطه میان دولت و مردم (و در مقابل جامعه توده‌وار) است. طبق نظر مرتضی مطهری، اسلام به حقوق فطری و عدالت تکوینی، قایل می‌باشد. همچنین دو اصل «لا ضرر ولا ضرار» و مسئولیت اجتماعی، آزادی فرد را محدود می‌کند. مطهری عرصه‌های آزادی را وسیع می‌داند.

«جامعه مدنی و عوامل و موانع شکل‌گیری آن»، عنوان مصاحبه با سید هاشم آقاچری است. در مقابل جامعه طبیعی، جامعه مدنی یا جامعه انسانی متمدن قرار دارد. طرح جامعه مدنی، فراتر از جامعه قانونمند، و با جامعه امتی قابل جمع است. جامعه امتی، نوعی جامعه توده‌ای نمی‌باشد. جامعه مدنی یک مقوله متدلوزیک است که می‌تواند در خدمت جامعه دینی به عنوان یک مقوله ایدئولوژیک درآید.

مقاله سیدعلی نقی ایازی، «تاریخچه، مفهوم و عناصر جامعه مدنی» نام دارد. پیش فرض‌های جامعه مدنی عبارتند از کرامت انسان، کثرت‌گرایی، اعتقاد به ارزش‌های اخلاقی و تحمل عقاید دیگران. جامعه مدنی بدون عناصر زیر تحقق نمی‌یابد: اقتصاد آزاد، رسانه‌های مستقل، متفکران آزاداندیش، جوامع مستقل، انتخابات، پارلمان، قانون، تفکیک قوا و دولت شفاف. اگر ولایت مطلقه فقیه، مغایر با قانون و مسئولیت باشد، توجیه منطقی نخواهد داشت.

سیدمحمدعلی ایازی در مصاحبه‌ای، «جامعه مدنی و نسبت آن با دین» را بررسی کرده است. دو رکن اصلی جامعه مدنی عبارت است از: منبع بودن ملت برای هر گونه قدرت، و تساوی مردم در برابر قانون. جنبه‌هایی از مشارکت سیاسی در اصل شورا متجلی می‌شود. مرتد کسی است که از روی انکار، حق را نپذیرد. احکام مرتد به شرایط خاصی ناظر بوده است. ترور افراد، جز در مواردی مثل نقض پیمان، جایز نیست.

مصاحبه اسدالله بیات تحت عنوان «پیامبران، نخستین طراحان جامعه مدنی» انجام شده است. در جامعه مدنی، مسئولان حکم‌قیم‌های مردم را ندارند و قانون از جمع سرچشمه می‌گیرد. در جامعه مدنی دینی، محور دین است.

مقاله محمدرضا تاجیک، «تشکل‌های گفتمانی و جامعه چندگفتار» نام دارد. وی به این بحث اساسی می‌پردازد که آیا گفتمان جامعه مدنی در غرب با توجه به پیش فرض‌های معرفت‌شناختی و جامعه‌شناختی آن، می‌تواند در جوامع دیگر نیز مطرح شود یا خیر. ما می‌توانیم مفهومی بومی از جامعه مدنی داشته باشیم. نمی‌توان یک مدل واحد و ثابت را برای یک دال (جامعه مدنی) فرض نمود.

سیدمحمد خاتمی نسبت جامعه مدنی و دین را در مقاله «جامعه مدنی از نگاه اسلام» پی می‌گیرد. جامعه مدنی مورد نظر ما با آنچه در یونان و غرب وجود دارد، متفاوت است. ویژگی‌های جامعه مدنی اسلامی را می‌توان در مدینه‌النبی یافت. لازمه جامعه مدنی در اینجا، سکولاریسم و لیبرالیسم نیست. تنبیه‌الامه و تنزیه‌الملئ نایینی، اولین اساسنامه جامعه مدنی اسلامی به شمار می‌رود. شوراها از مهم‌ترین پایه‌های رشد جامعه مدنی هستند.

مصاحبه هادی خانیک، «سیر تحول جامعه مدنی در ایران» نام گرفته است. جامعه مدنی می‌تواند به مفهوم ما قبل دولت، مقابل دولت، و مرحله پس از دولت به کار رود. جامعه مدنی با جامعه دینی قابل جمع است.

محسن کدیور در «مفهوم جامعه مدنی و جامعه تحت حاکمیت قانون»، به سه تلقی از جامعه مدنی (به مثابه فرهنگ، به مثابه ایدئولوژی و به مثابه یک روش) اشاره می‌کند. تلقی چهارم، قرائت مدرن نزد متفکران متأخر است. رأی مردم در حوزه مباحث، براساس اصل شورا صادر می‌شود. در تفسیر ما، سکولاریسم عنصری از جامعه مدنی به شمار نمی‌رود.

مقاله میرحسین موسوی، «جامعه مدنی و چالش های قرن آینده» نام دارد. روند جهانی شدن، شکل یک طرفه دارد. نظریه گفتگوی تمدن ها به خوبی در مقابل نظریه برخورد تمدن ها عرض اندام می کند. جامعه مدنی ارتباطی با عرفی گرایی و بی دینی ندارد.

«جامعه مدنی، کدام نگاه؟»، عنوان مقاله فریدون وردی نژاد است. جامعه مدنی در کالبد قانونی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و آمیزه ای در کالبد جدید (با مؤلفه های قانون مداری، تفکیک قوا، مشارکت پذیری، کثرت گرایی، سازمان یافتگی و اطلاعات) متبلور می شود. مؤلفه های مزبور در حکومت دینی نیز قابل حصول است.

ک TM

۵۸۱- نشأة الفكر السياسي و تطوره في الاسلام

محمد جلال شرف. بیروت، دارالنهضة العربیة، ۱۹۸۲. ۳۰۷ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و هشت فصل تشکیل می شود. فصل اول با عنوان «چیستی دولت در قرآن»، به موضوع هایی همچون بیعت عقبه، حاکمیت الهی، نظام شورایی، دموکراسی در اسلام و جنگ و صلح می پردازد. نظام شورایی نوعی دموکراسی محسوب می شود، چون در مقابل استبداد قرار می گیرد. فصل بعد که به تاریخ سیاسی صدر اسلام اشاره دارد، «حرکت های سیاسی و دینی و نظم حکومتی بعد از فوت رسول الله» عنوان گرفته است. در این فصل، جنگ های علی با مخالفان پس از قتل عثمان تشریح می شود. فصل سوم، «نظام حکومتی در عصر اموی» نام دارد و به نظام سیاسی (خلافت، وزارت، کاتب و حاجب)، نظام اداری (مثل فرمانداری و پست و پلیس)، نظام مالی (خراج، زکات، جزیه و غنیمت)، و نظام جنگی و قضایی می پردازد. فصل چهارم، همین موضوع را در عصر خلفای عباسی بررسی می کند.

موضوع فصل پنجم، اندیشه سیاسی ابن ابی الربیع به عنوان پیشتاز تفکر سیاسی اسلامی است. او در کتاب *سلوک الممالک فی تدبیر الممالک*، کیفیت شکل گیری دولت را بر اساس نیازهای مردم تشریح می کند. او تنها نوع پادشاهی (فیلسوف) را می پسندد، چرا که کثرت حاکمان به عقیده او موجب مفسده است. او شروطی برای برقراری دولت و شهر مانند وجود آب، اعتدال هوا و نزدیکی به چراگاه ها یادآور می شود. ارکان دولت چهار چیز هستند: شاه، مردم، عدالت و تدبیر.

«فارابی: بین تفکر سیاسی یونانی و اسلامی»، موضوع فصل بعد است. نویسنده به مسایل زمانه، و نوشته ها و اندیشه سیاسی فارابی می پردازد. فصل هفتم، ماوردی را متفکری اصیل در تفکر سیاسی عربی و اسلامی معرفی می کند. ماوردی انسان را بطور فطری اجتماعی می داند و نظام خلافت (یا امامت) را به عنوان محور اباحت سیاسی خود تبیین می نماید. دیگر بحث های او عبارت است از وزارت، والیان بلاد و وظایف عمومی حکومت (جهاد، قضاوت، مظالم و حسبه). فصل آخر نگاهی به زمانه غزالی و عناصر اندیشه سیاسی او دارد. او وجوب نصب امام را واجبی شرعی (و نه عقلی) می داند. امام باید بالغ، عاقل، آزاد، مرد، قرشی و سالم باشد.

ک TM

۵۸۲- نظام اجتماعی، بردگی، آزادی، رباخواری در اسلام

سیدابوالفضل موسوی زنجانی. قم، شفق، ۱۳۵۲. ۱۹۱ ص.

همان گونه که از عنوان کتاب برمی آید، چهار عنوان، ساختار و سازماندهی بحث ها را تشکیل می دهند:

۱ - نظام اجتماعي اسلام: تفکیک دین از سیاست، از سیاست های استعماري است. اسلام، دینی است که به همه جوانب زندگی بشر می پردازد. حاکم از نظر اسلام، وظیفه و عنوانی جز اجرای عدالت و قانون ندارد، و حکومت مطلقه و خودکامه از هر نوع که بوده باشد، مردود است. اصول اساسی سیاست اسلامی عبارت است از: عدالت، آزادی، برابری در مقابل قانون، شورا و نظارت بر حکومت.

۲ - آزادی در نظر اسلام: آزادی، امری فطری به شمار می رود و اسلام سعی کرده ریشه خفقان را بسوزاند. اصل شورا در اسلام، نشانه ای از احترام به افکار عمومی محسوب می شود. اسلام علاوه بر آزادی نطق و بیان، به آزادی قلم نیز توجه دارد.

۳ - اسلام و نظام بردگی: اسلام همواره به مسایل مربوط به آزادی بردگان نظر داشته است.

۴ - مسأله ربا و نظریه اسلام.

ک TM

۵۸۳- نظام الاسلام

وهبة الزحيلي. الطبعة الثانية: بيروت (و دمشق)، دارقتيبة، ۱۴۱۳ ق. ۴۸۰ ص.

کتاب از سه قسمت تشکیل شده، ولی قسمت اول (عقاید) و قسمت سوم (مشکلات جهان معاصر اسلام) از حوزه کتاب شناسی حاضر خارج می باشند. قسمت دوم «نظام حکومت و روابط بین الملل در اسلام» را طی دو بخش بررسی می نماید.

بخش اول با عنوان «اساس حکومت در اسلام»، از سه قوه مقننه، مجریه و قضاییه طی سه فصل بحث به میان می آورد. حاکمیت قانونگذاری از آن خدا است، اما مردم و کلای خدا در تبلیغ و اجرای احکام او محسوب می شوند. منابع تشریح و قانونگذاری در اسلام عبارت است از: قرآن، سنت نبوی، اجماع و اجتهاد شخصی. در بحث قوه مجریه است که نظام خلافت یا امامت مطرح می شود. غیر از خوارج، همه فرقه های مسلمان ها به اصل تشکیل حکومت اعتقاد دارند. البته «دلیل لطف» شیعه قابل مناقشه به نظر می رسد. حدیث غدیر خم، غیر صحیح؛ و حدیث منزلت نیز مربوط به شرایط خاص است و امامت را اثبات نمی کند. به نظر علمای اصل سنت، امامت با تغلب نیز منعقد می شود. شرط امام؛ اسلام، حریت، ذکوریت، بلوغ و عقل است.

از دیگر بحث های این بخش می توان به شرایط برکناری امام و حقوق امام و مردم اشاره نمود. حق امام بر مردم عبارت است از: اطاعت و کمک کردن او. نظام حکومت، شورایی است. نظر نویسنده وجوب مشورت، و وجوب اخذ به نتایج آن می باشد. نظام حکومتی اسلام بر شورا، عدالت، برابری در مقابل قانون، کرامت انسانی، آزادی و کنترل حکام توسط امت مبتنی است. ماوردی از دو قسم وزارت تنفیذ و وزارت تفویض، و امارات استکفا و وزارت استیلا سخن گفته است.

اسلام نظام کاملی است، و به روابط و حقوق بین الملل نیز می پردازد. زحیلی در بخش دوم از اصل وحدت اسلامی، وحدت حاکمیت و کیفیت تحقق تعاون بین کشورهای اسلامی بحث می کند. مهم ترین اصول روابط بین الملل (در ارتباط با دیگران) عبارت است از: وفای به عهد، احترام به کرامت انسانی، التزام به فضیلت و تقوی، رحمت و شفقت در جنگ، عدالت، آزادی و معامله به مثل. اصل در روابط بین الملل از دیدگاه اسلام، صلح است. روابط بین الملل در اسلام بر اساس تقسیم جهان به دارالاسلام، دارالحرب و دارالعهد تبیین می شود. دیگر بحث های نویسنده در این بخش، احکام جنگ و اسارت و حقوق معاهده ها می باشد.

ک TM

۵۸۴- نظام الحكم الاسلامي مقارناً بالنظم المعاصرة

محمود حلمي. الطبعة السادسة: ۱۴۰۱ق. ۴۱۵ ص.

این کتاب دارای سه بخش است. فصل اول از نخستین بخش، ارکان دولت را جمعیت، سرزمین و قدرت سیاسی معرفی می‌کند. فصل دوم نظام خلافت را در مقابل نظام های دیکتاتوری و دموکراتیک تبیین، و نظریه خلافت اهل سنت را با نظریه امامت شیعه مقایسه می‌نماید.

بخش دوم به نظام قانون اساسی، دموکراسی و حقوق فردی و عمومی و اصل برابری می‌پردازد. سه قوه مقننه، مجریه و قضاییه در بخش آخر بحث می‌شود. منابع اصلی قانونگذاری در اسلام قرآن و سنت؛ و منابع فرعی، اجتهاد و اجماع هستند. نویسنده به تفکیک قوا و استقلال قوه قضاییه از قوه مجریه و مقننه معتقد است.

ک- TM

۵۸۵- نظام الحكم في الاسلام

محمد فاروق النبهان. الطبعة الثانية: الكويت، جامعة الكويت، ۱۹۸۷. ۷۳۶ ص.

سازماندهی کتاب بر اساس یک مقدمه، سه بخش و نتیجه انجام شده است. بخش مقدماتی، مسایلی در بخش تفکر سیاسی معاصر را به بحث می‌گذارد. نویسنده با تعریف و یادآوری ارکان و اقسام دولت، به نظریه قرارداد اجتماعی، تغلب و حاکمیت الهی و تشکیل آن اشاره می‌کند. بحث مهم دیگر در این بخش، قانون اساسی و شکل های مختلف آن می‌باشد. حکومت ها ممکن است استبدادی یا قانونی (مقیده یا مطلقه) باشند. اسلام نقش به سزایی در شکل گیری تفکر دموکراسی ایفا کرده است. اسلام، روش انتخاب رییس دولت را از راه رأی اهل حلوعقد می‌داند، و در رهبر اسلامی، عدالت و علم و کفایت را لحاظ می‌کند. علاوه بر آن دولت باید در برابر قانون و احکام شریعت سر فرود آورد.

نهبان پس از یادآوری مسایل مقدماتی، در بخش بعد «اصول تفکر سیاسی و قانونی در اسلام» را بررسی می‌کند. وی نخست با نگاهی تاریخی، دولت پیامبر(ص)، خلفا، امویان و عباسیان را به بحث می‌گذارد، و سپس فلسفه سیاسی اسلام را با عناصری مانند ارتباط فرد و جامعه و ارتباط عقیده و سیاست تعریف می‌کند. در بحث حقوق باید توجه داشت که در ابتدا حقوق بر اساس مصالح انشاشده اند، و مصالح جمع بر مصالح فرد تقدم دارد. ارکان نظریه سیاسی اسلام عبارت است از: الوهیت، توحید، رسالت و خلافت. نظام خلافت به قانون پای بند است و به دیکتاتوری نمی‌انجامد. خلافت حقیقی در خلفای راشدین، و خلافت تاریخی در بنی امیه و بنی عباس تبلور یافت. حکومت اسلامی و دموکراسی در برابری سیاسی، آزادی های سیاسی، و نظارت امت اشتراک دارند. اسلام به تفکیک دین از دولت معتقد نیست. اسلام، آزادی های فردی، فکری و اقتصادی (آزادی کار و مالکیت) را به رسمیت می‌شناسد.

بخش دوم، «منابع تفکر سیاسی و قانونی در اسلام» را در قالب تشریح آسمانی و وضعی (بشری) بحث می‌کند. او با بحثی تاریخی و تحلیلی، نسبت قرآن و سنت را با منابع حقوق تبیین می‌نماید. بخش سوم، «قوای سه گانه در اسلام» عنوان دارد. نهبان در بحث قانونگذاری، از قرآن و سنت و نقش اجتهاد سخن می‌گوید و اجماع را در زمان حاضر امکان ناپذیر می‌داند. مهم ترین بحث های این بخش عبارت است از: شروط و وظایف خلیفه، بیعت و مسایل متعلق به آن، حقوق متقابل خلیفه و مردم، وزارت و امارت و اقسام آنها، جنگ و صلح در اسلام، شرایط قاضی و ارکان قضاوت، ولایت حسبه و امریه معروف و نهی ازمنکر.

۵۸۶- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامي (ج ۱): الحياة الدستورية

ظافر القاسمي. الطبعة السادسة: بيروت، دارالفنانش، ۱۴۱۱ ق. ۶۰۰ ص.

مقدمه و نه بخش ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. چهار بخش اول به اختصار «وضعیت عرب ها قبل از اسلام»، «سیاست رسول خدا» و «هجرت او» و «حکومت وی» در ابعاد مسایل داخلی، خارجی و نظامی را بررسی می کند. مهم ترین سیاست های ایشان عبارت بود از: دعوت کفار به اسلام، بیعت، هجرت، برادری و کمک گرفتن از قبایل. بخش بعد «قواعد حکومت» را شش اصل معرفی می کند: آزادی، شورا، برابری، عدالت، رقابت و کنترل (یا محاسبه). اصول مزبور هم در زمان رسول خدا و هم در زمان خلفای راشدین، مبنای حکومت اسلامی تلقی می شد. همان گونه که عبده می گوید اسلام به سازوکار و ساختار شورا نظر ندارد؛ چرا که این مسأله امری عصری است. اسلام در زمانی بر اصل برابری انگشت گذاشت که نظام سیاسی عرب و عجم، شکل طبقاتی داشت. رقابت سیاسی جز با وجود آزادی ها و تضمین آنها ممکن نیست. از آن جمله است رقابت انصار و مهاجرین در صدر اسلام. رقابت بدون وجود نقد و کنترل، امری ناقص به نظر می رسد.

قاسمی در بخش ششم، بحث «خلافت» را در قرآن و سنت به بحث می گذارد و نقش آن را در نظام سیاسی اسلام بررسی می کند. بیعت و نظر اهل حلوعقد، در انعقاد خلافت خلفای راشدین نقشی اساسی داشته است. نویسنده جایگاه این بحث ها را در فقه سیاسی اهل سنت به تفصیل بحث می کند. یکی از فصل های این بحث، به مقایسه آرای گروه های مختلف اسلامی و نظریه های علمای حقوق در رابطه با خلافت اختصاص دارد. رأی مشهور فقها، وحدت خلافت است. صفات خلیفه عبارت است: عدالت، علم (اجتهاد)، سلامت حواس و اعضا، مدیریت، شجاعت و قرشی بودن. حج، امری سیاسی و عبادی تلقی می شود.

بخش هفتم تا نهم به ترتیب بحث «وزارت»، «ولایت» و «امارت» را از نظر معنوی و اصطلاحی تشریح می کند. «ملک» و «سلطان» دو نام برای وزیر تفویض هستند. خلفا حق داشتند به برخی افراد صاحب کفایت، ولایت امور مردم را واگذار کنند. امارت، اخص از ولایت است، و خلافت و وزارت و امارت به تعبیری، نوعی ولایت محسوب می شود. ماوردی امارت را به دو قسم امارت استکفا و امارت استیلا تقسیم می کند.

۵۸۷- نظام الحكومة النبویة: المسمي التراتیب الاداریة (ج ۱)

عبدالحی الکتانی. بیروت، دارالکتاب العربی. ۴۸۰ ص.

مجلد اول کتاب مزبور ابتدا به یادآوری زندگی نامه نویسنده، و سپس به هشت بخش می پردازد. بخش اول، «خلافت» و «وزارت» و امثال آنها را تعریف، و مسایل ریز زندگی پیامبر (مثل نام غلام ها و بازی کردن حضرت با بچه ها) را بررسی می کند. مسایل فقهی و عبادی و اداره مساجد در بخش دوم، و کاتبان حکومت نبوی در بخش سوم بحث می شود. مسایل حکومتی، از قبیل امارت و ولایت، قضاوت و عدلیه، محتسب و احکام زندان ها، در بخش بعد به تفصیل تشریح شده است. بخش های بعدی به ترتیب به مبحث جهاد، جزیه (و حقوق اقلیت ها) و سایر مسایل حکومتی (مثل وکالت، پزشکی، ستاره شناسی) می پردازد.

۵۸۸ نظام الحکومة النبویة: المسمی التراتیب الاداریة (ج ۲)

عبدالحی الکتانی. بیروت، دارالکتاب العربی. ۵۰۲ ص.

جلد دوم کتاب، بخش های نهم و دهم را شامل می شود. مهم ترین مسایل مطرح شده در بخش نهم عبارت است از: ترغیب مسلمان ها به تجارت، حکم معادن، مشاغل مختلف، رقص صوفیانه نزد پیامبر(ص)، مسابقات و مسأله مسکن. بخش آخر که صفحات زیادی را به خود اختصاص داده، به بحث علم و تربیت مربوط می شود: مراکز معارف اسلامی، جایگاه علما، تعلیم زنان و کنیزان، ترجمه دیگر کتب، امر به یادگیری نجوم و علوم دیگر، مناسک و مانند آن.

TMک

۵۸۹ نظام حکومت در اسلام

سیدصادق روحانی. چاپ سوّم: مکتبه امام صادق(ع)، ۱۳۵۷. ۲۰۱ ص.

فصل اول از فصل های سیزده گانه کتاب، «لزوم تشکیل حکومت» نام دارد، که در آن آمده ارسطو انسان را موجودی اجتماعی می داند. همچنین اشاره شده که اسلام برای اجتماع اهمیت خاصی قایل شده و کیفیت قوانین اسلام، دلیل این مدعا است.

فصل دوم، درباره انتصاب است، که نویسنده در آن می گوید خداوند حاکمان اسلامی را نصب کرده است. فصل سوم، به شرایط حاکم از نظر اسلام می پردازد، که عبارت است از: بلوغ، عقل، نبود سفاهت، علم، اعلمیّت، عدالت، شایستگی، زهد و رجولیت. فصل چهارم، «طرز حکومت اسلامی» نام دارد. روحانی در اینجا دو اشکال بر دموکراسی وارد می کند، و با ردّ مارکسیسم، بهترین حکومت را حکومت اسلامی با ویژگی شورا، حرّیت و برابری معرفی می نماید.

«برنامه حکومت اسلامی»، عنوان فصل پنجم کتاب است. در این فصل، نویسنده از مقام وزارت، انفال، حقوق واجبه، انفاق، تعاون، تکامل اجتماعی، استقلال اقتصادی و نقش پلیس سخن می گوید. فصل ششم، به بحث درباره وظیفه مردم در برابر حکومت می پردازد. نویسنده، در فصل هفتم معتقد است اگر حاکم همان کسی باشد که خدا نصب کرده، اطاعت از او واجب است.

فصل هشتم به بحث «مدّت حکومت حاکم» اختصاص دارد. روحانی می گوید حاکم، تا زمانی که به وظایف قانونی خود عمل می کند، در مقام حکومت باقی است. فصل نهم، به بحث درباره تعیین حاکم در صورت تعدّد می پردازد، که یک راه آن شورا است، و راه دیگر آن است که یکی از آنها متصدی شود و دیگران، مناصب دستگاه حکومت را برعهده گیرند. نویسنده در فصل های بعدی از لزوم تصدّی مقدار ممکن از وظایف حاکم و لزوم محدود نمودن حکومت، بحث می کند و می گوید عالم تابع حاکم جور، آفت دین است، و سکوت عالم، جایز نیست. در صورت امکان، واجب است هر نوع حکومت جائره غاصبه ای را به مقدار ممکن محدود نماییم، همان طور که نایینی اعتقاد داشت.

TMک

۵۹۰ نظام حکومت و مدیریت در اسلام

محمد مهدی شمس الدین، ترجمه سیدمرتضی آیت الله شیرازی تهران، انتشارات دانشگاه تهران،

۱۳۷۵. ۶۴۸ ص.

این کتاب ترجمه نظام الحکم و الاداره فی الاسلام است. مسئله حکومت، از اموری است که بیشترین اختلاف ها در مورد آن وجود دارد، و هر گروه نظری خاصّ درباره آن دارد. کتاب در دو بخش تدوین یافته است، و هر بخش مشتمل بر فصل های متعدّدی است. در فصل اول، نویسنده با ردّ برخی دیدگاه ها در این مورد که حکومت، ضرورتی اجتماعی است و اقتضائات زندگی، به وجود آورنده آن است (و در نتیجه دین در آن دخالتی ندارد، و حکومت امری است که خارج از دین است)، در پی اثبات ضرورت برپایی حکومت بر اساس اسلام است.

فصل دوم، با عنوان «حکومت» شروع می شود، و نویسنده در آن از بحث هایی مانند ضرورت دولت، ضرورت حکومت اسلامی، نظام حکومت در اسلام سخن به میان آورده و از سلطه و حقیقت آن بحث کرده است. در فصل سوم، به شکل گیری گروه ها و احزاب و دسته های سیاسی بعد از وفات نبی اکرم (ص) اشاره شده است.

نویسنده، در فصل چهارم با عنوان «فرق اسلامی»، پنج فرقه شیعه، خوارج، معتزله، مرجئه و اهل سنت را بررسی و تحلیل می کند. به گفته او، شیعه، گروهی است که تمسک به ولایت آل بیت النبوی (ص) دارد. او نیز به گروه های موجود در درون شیعه اشاره ای می کند و آنها را به اثنی عشری، زیدیه و اسماعیلیه تقسیم می کند. خوارج گروهی هستند که بعد از قتل عثمان به وجود آمد و مهم ترین عقاید آنان، راجع به مسئله حکم و حکمیّت است.

شمس الدین، در فصل ششم با اشاره به اختلاف دیدگاه شیعه و اهل سنت در مورد این که آیا امامت از اصول دین است و یا فروع آن، به امامت امام معصوم منصوب از طرف نبی اکرم (ص) در دیدگاه شیعه، اشاره دارد.

نویسنده، در فصل هفتم از دولت الهی - بشری سخن به میان آورده و راه های انتخاب اهل حلّ و عقد، ولایتعهدی از امام سابق و فراخوانی فردی به سوی خود و یا از راه سلطه و یا اختیار را، شکل هایی از فروض دولت الهی - بشری شمرده و به تفصیل به موضوع پرداخته است. در فصل هشتم، با موضوع حکومت اسلامی الهی، امامت امام معصوم (ع) را به دلیل لطف خدا، وجوب الهی می داند. در فصل نهم با عنوان «رویدادهای تاریخ»، مسئله لشکر اسامه و درخواست قلم و دوات از سوی پیامبر (ص) را به بحث کشیده، و زمینه های شکل گیری سقیفه را مورد تأکید قرار داده است.

وی در فصل دهم، در زمینه چستی امامت و مسئولیت امام، با استناد به آیه ها و روایت ها به تفصیل بحث کرده، و نیز چستی خلافت و مسئولیت خلیفه را در دیدگاه اهل سنت، با نظر کلامی بیان کرده است. خلاصه این بیان این است که خلافت در نزد اهل سنت، منصبی دنیوی است که باید ریشه در شریعت داشته باشد، و امامت ریشه در تداوم مسئولیت نبی (ص) دارد و فقط امام معصوم صلاحیت این تداوم را دارد. در هر زمان واجب است امامی حضور داشته باشد.

نویسنده، در بخش دوم با عنوان «مدیریت در اسلام»، بحث هایی مانند اساس شرعیّت سلطه و حدود آن و شکل گیری دولت، و نیز در مورد موضوع هایی مانند حفظ نظام ولایت، ولایت امت بر نفس خویش و بحث مشروعیت و نبود مشروعیت اعمال حکومت غیرمسلمان در دیدگاه شیعه و اهل سنت بحث کرده است. مناصب اداری، مانند سقایت و عمارت کعبه، و مشورت و سفارت و ... و قضا و فتوا و تبلیغ احکام و اداره مالیه، اداره امور دفاعی و لشگری و اداره امور اقتصادی و تجاری و روابط خارجی، از جمله مهم ترین بحث های بخش دوم کتاب است.

TMک

۵۹۱ - نظام حکومتی و اداری در اسلام

باقر شریف القرشی. ترجمه عباسعلی سلطانی. چاپ اول: مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی

آستان قدس. ۱۳۶۹. ۴۶۴ ص.

کتاب حاضر علاوه بر مقدمه مترجم و پیشگفتار نویسنده، شش فصل دارد. مهم ترین هدفی که نظام حکومتی و اداری اسلام در نظر دارد، عبارت است از: برقراری و گسترش امنیت و عدالت و ایجاد آرامش و ثبات در جامعه، و حفظ حقوق و اموال و کرامت انسانی مردم. استعمار به جای تشویق به صنعت و کشاورزی، فحشا و بی بندوباری را ترویج می کند.

فصل اول: «تعریف دولت و ارکان آن» نام گرفته است. فقط هرج و مرج طلبان با تشکیل دولت مخالفند. فردگرایی می گوید از دولت، گریزی نیست. بر عکس، اسلام آن را «شرلازم» نمی داند، بلکه به اصالت آن معتقد است. زیربنای دولت؛ خانواده، دین، قدرت، صنعت، نظریه نیاز طبیعی، نظریه قرارداد اجتماعی و تکامل تاریخی می باشد.

بر اساس فصل دوم، انواع حکومت ها عبارتند از: پادشاهی، اریستوکراسی و جمهوری. دموکراسی بر خلاف اسلام، بر حاکمیت مردم، رابطه خونی و نژادی، قدرت مطلقه مردم، دخالت مردم در قانونگذاری، اهداف مادی رأی اکثریت و نبود توجه به اخلاق تأکید دارد. در پایان این فصل نویسنده اقتصاد اسلامی را با اقتصاد سوسیالیستی مقایسه می کند.

عنوان فصل سوم، «حقیقت حکومت و منابع آن در اسلام» است. قرشی به کتاب، سنت، عقل و اجماع اشاره کرده، و قیاس را از نظر شیعه مردود می داند.

نویسنده در فصل چهارم با عنوان «خلافت اسلامی» این اصطلاح را تعریف می کند، و ویژگی های رهبر از دیدگاه شیعه را با چند تن از اندیشمندان اهل سنت مقایسه می نماید. شیعه به وحدت رهبری، به عنوان عامل مبارزه با استعمار معتقد است.

فصل پنجم به «تشکیلات حکومت اسلام»، وظایف کارمندان، مرخصی ها، اقسام وزارت (وزارت تنفیذ یا اجرایی، و وزارت تفویض یا واگذاری)، اوصاف وزیران، اقسام وزارتخانه ها، قضاوت و بازرسی می پردازد. فصل آخر با عنوان «تشکیلات اداری اسلام»، به سیستم متمرکز و غیرمتمرکز و مسئولیت های اداری حکومت (نظارت، رشد حرکت اقتصادی و رسیدگی به بازار) اشاره دارد.

ک TM

۵۹۲ النظام الدولي الجديد بين الواقع الحالي والتصور الاسلامي

ياسر ابوشبانه. الطبعة الاولى: القاهرة، دارالسلام، ۱۴۱۸ ق. ۷۹۲ ص.

کتاب قطور حاضر که نتایج تدریس نویسنده در دانشگاه الازهر می باشد، از یک مقدمه، شش بخش و یک خاتمه تشکیل شده است. به طور کلی نیمه اول کتاب مربوط به مسایل جاری مسلمانان در جهان، و نیمه دوم آن مربوط به مسایل نظری روابط بین الملل از دیدگاه اسلام می شود. بحث های نیمه اول کتاب از نظر زمانی شامل حوادث جهان اسلام پس از دو جنگ جهانی است. در باب اول، بحث هایی از جمله سیطره دولت های بزرگ بر ملل متحد، اهداف اقتصادی آنها، سیطره یهود بر نظام بین الملل جدید، اتحاد اروپا و وضعیت ژاپن و چین و آسیای جنوب شرقی مطرح می شود. بخش دوم به مسایل مسلمین (سودان، سومالی، لیبی، فلسطین، ایران، آذربایجان، چین، بوسنی و هرزگوین) می پردازد.

نویسنده در باب سوم عوامل نابودی تمدن ها از دیدگاه قرآن را بررسی می کند و معتقد است در نظام بین الملل نوین از جهات مختلف، علایم بیماری مشاهده می شود. بخش چهارم جهت اثبات جهانی بودن رسالت اسلام طراحی شده و قبل از هر چیز به تحلیل نامه های پیامبر(ص) به ایران و روم و حبشه می پردازد. از دیدگاه اسلام حقوق بشر شامل حق حیات، حق کرامت انسانی، حق غذا، حق امنیت، حق آزادی و حق برابری می شود. اسلام، رسالتی جهانی دارد و به جنبه های مادی و معنوی انسان اهمیت می دهد.

بخش پنجم به «قواعد بین الملل از دیدگاه اسلام» اختصاص دارد. ایمان یکی از شرایط وجود امنیت است. اهل ذمه در حکومت اسلامی دارای حق حمایت و حق آزادی می باشند. بیگانگانی که به دارالاسلام پناه می آورند حق دخول به کشور اسلامی، حق حفاظت از جان و مال، حق آزادی کامل، حق کمک گرفتن از دولت اسلامی و حق برابری و بهره جویی نسبت به کلیه حقوق انسانی را دارا هستند.

نویسنده در بخش آخر به عوامل ضعف داخلی و خارجی مسلمانان می پردازد و آینده آنها را با در نظر گرفتن توصیه هایی خاص، شکوفا می بیند. او در خاتمه سعی می کند بین ابواب شش گانه مزبور پیوندی برقرار سازد.

ک TM

۵۹۳- (درآمدی بر) نظام رهبری در اسلام

محمدجواد صاحبی. قم، یاسر، ۱۳۶۱. ۶۴ ص.

نوشتار حاضر، تحلیلی است گذرا بر مسأله امامت و رهبری در اسلام. مهم ترین عنوان های کتاب عبارت است از: ضرورت امامت، ملاک های رهبری، منصب قضاوت و نصب و انتخاب. نقش امام چهار مورد هدایت خلق، مبارزه با تحریف، رهبری دینی و سیاسی، و تلاش در بازپس گرفتن قدرت سیاسی را شامل می شود. رهبری در اسلام نه همانند رژیم های شاهنشاهی، انتصابی است؛ و نه انتخابی مطلق. پس امامت علی(ع) به دلیل ویژگی ها و لیاقت های او تحقق یافته است.

ک TM

۵۹۴- نظام رهبری در اسلام

سید محمود حسینی طباطبایی. چاپ اول: قم، دارالنشر، ۱۳۷۰. ۲۵۹ ص.

این کتاب مجموعه سه رساله مستقل، و اولین بحث از مجموعه بحث های نظام های اسلام است. نویسنده در فصل اول به بحث هایی از جمله لزوم تشکیل حکومت در اسلام، امانت بودن مدیریت، مقدمه بودن حکومت برای تعالی انسان، رهبری در اسلام و تشیع، امامت در قرآن و روایت غدیر می پردازد. در فصل دوم نیز موضوع هایی از جمله اسلام و حکومت ها، ایمان به خدا مرادف کفر به طاغوت و اطاعت از ولی فقیه به چشم می خورد. در فصل سوم چند آیه و روایت در بخش ولایت فقیه یادآوری؛ و به کلمات امام خمینی در این زمینه استشهد شده است.

ک TM

۵۹۵- نظام رهبری و آیین رهروی در اسلام

عزت الله دهقان. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰. ۱۷۰ ص.

بخش اول این کتاب، شامل فصل هایی درباره منشأ و ضرورت ولایت فقیه، و بخش دوم شامل بحث هایی در مورد آداب رهروی در نظام رهبری اسلامی است. فصل اول، «لزوم قانون و حکومت در زندگی اجتماعی» عنوان گرفته است، که در آن آمده هدف آفرینش، عبادت است و حکومت خدا برای رسیدن به آن هدف ضروری است.

موضوع فصل دوم و سوم، درباره لزوم ارسال پیامبران و مبحث امامت است و اشاره شده که حدیث غدیرخم، بر امامت علی(ع) دلالت دارد. فصل چهارم، به حدود وظایف اوصیا و امامان(ع) می پردازد. نویسنده می گوید حکومت برای امامان

هدی تکلیف بوده است و از دیدگاه ایشان، حکومت وسیله است، نه هدف. او همچنین معتقد است که توده مردم، بطور معمول تابع حاکمان خود هستند.

فصل پنجم، به وظایف فقها در عصر غیبت اختصاص پرداخته است. دهقان می گوید ولایت فقیه، مقتضای حکمت الهی است. اسلام سیستم تشکیلاتی دارد و روایت های زیادی در زمینه ولایت فقیه وجود دارد که در اینجا نویسنده به تعدادی از آنها اشاره می نماید و اضافه می کند اصل ولایت فقیه، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران وجود دارد و رهبری باید وحدت داشته باشد. عنوان فصل بعد، «معیارهای حکومت از دیدگاه بشر» است. دهقان به حکومت های استبدادی، مشروطه و جمهوری اشاره می کند، و برتری حکومت اسلامی را نتیجه می گیرد.

نویسنده، بخش دوم کتاب با عنوان «ادب رهروی در نظام رهبری اسلام»، ابتدا سعی دارد آیین رهروی را در کتاب و سنت جستجو نماید. «جایگاه مردم در نظام رهبری الهی»، عنوان دیگر این بخش است، که در آن شرایط رهبری عنوان شده که عبارت است از: مدیریت، علم و عدالت. دهقان می گوید مردم موظف اند بدون قید و شرط از رهبر تبعیت نمایند. او برای اثبات این مدعا، از داستان خضر و موسی(ع) بهره می جوید. نویسنده، فصل دیگر این بخش به مزایای ولی فقیه بر سایر مردم پرداخته است؛ چرا که با فرمان او است که یک چیز، حلال یا حرام می شود. رهبری الهی از الهام های غیبی بهره مند است. عنوان فصل آخر، «اطاعت از رهبری در منطق اربخش علوم و ملل و نحل» است. نویسنده به عقاید عارفانه در این فصل اشاره دارد و می گوید رهبر جامعه، مصلحت کل را در نظر می گیرد.

ک TM

۵۹۶- نظام سیاسی اسلام

اسدالله بیات. چاپ اول: تهران، انتشارات صدا و سیما، ۱۳۶۷. ۱۸۷ ص.

اسلام، علاوه بر دارا بودن احکام و دستورالعمل های اخلاقی، دارای برنامه های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی هم هست، و همه این احکام، مجموعه ای به هم پیوسته هستند. در این کتاب، نظام سیاسی اسلام مورد مطالعه قرار گرفته است. کتاب دارای فصل بندی مشخصی نیست؛ ولی عنوان های متعددی به عنوان زیرمجموعه مبحث نظام سیاسی اسلام، مورد بحث قرار گرفته است.

نویسنده، ابتدا ضرورت تشکیل حکومت برای جوامع را مطرح نموده و دلیل ضرورت آن را عقل و فطرت می داند. بعد از آن، وارد مقوله حکومت اسلامی شده، ویژگی آن حکومت را حاکمیت قانون اسلام بر دولت اسلامی می داند. او مبانی نظری و اعتقادی حکومت اسلامی را جامعیت و گستردگی احکام و مقررات اسلام، وجود احکامی نظیر جهاد و برپایی نماز جمعه و صلاه عیدین که جزء شئون حکومت اند، سیره نبی اکرم(ص) برای تشکیل حکومت و وجود نظام خاص مالی بیان می کند.

به نظر نویسنده، این ویژگی ها لزوم تشکیل حکومت اسلامی را ایجاب می کند. او برای بیان لزوم تشکیل حکومت اسلامی، به اقوال و آرای فقهای اسلام، حکم عقل و روایت هایی که این لزوم از آنها قابل استخراج است، اشاره کرده است. او به هنگام یادآوری نظر فقها، به نظر علامه حلی، صاحب جواهر و امام خمینی(ره) می پردازد. بیات در بررسی روایت های مربوط به نماز جمعه و نماز عیدین، زکات و کیفیت اخذ و مصارف آن را متذکر شده است. وی در بحث حاکم اسلامی و شرایط تصدی حکومت اسلامی، ولایت را با استناد به آیه ها برای پیامبر(ص) و معصومین(ع) ثابت فرض نموده، و می گوید که در زمان غیبت، امامت با ولایت فقیه ادامه می یابد. این فقهای دارای ولایت، از شرایط علم به احکام اسلامی، قدرت و

توان اداره حکومت، عقل و دوراندیشی و تدبیر، عدالت و امانت و آگاهی سیاسی و اجتماعی برخوردارند. نویسنده در بحث از ولایت فقها، روایت های متعددی را در این بخش مورد بررسی قرار داده، جمیع بحث های لازم در این موضوع مطرح کرده است.

نقش مردم در حکومت اسلامی، از جمله بحث های است که نویسنده بدان پرداخته است. سؤال این بخش این است که با وجود ضوابط و شرایط اسلام برای حکومت و حاکم، نقش مردم چه معنا و مفهومی دارد. در این بحث، او چهار روش تعیین حاکم و والی مسلمین از دیدگاه علمای اسلام را بررسی نموده است:

- ۱- نص، ۲- انتخاب اهل حلوعقد، ۳- ولایتعهدی، ۴- زور و قهر و غلبه.

بیات می گوید امامت معصومین(ع) از راه نص ثابت شده است و نقش مردم، اطاعت از آنان است. در عصر غیبت، فقها چه منصوب از طرف معصومین(ع) و چه از راه انتخاب مردم حاکم باشند، بر همه مردم لازم است از آنان اطاعت کرده، تبعیت نمایند، وگرنه گناهکارند؛ و چون تشکیل نظام اسلامی واجب کفایی است، هر کس به میزان نقش خویش باید در تشکیل آن تلاش نماید.

نویسنده، سیستم حکومت اسلامی را دارای روح حاکمیت الهی و اراده او می داند، چه حاکمیت به دست پیامبر(ص) و یا معصوم(ع) و یا فقها در عصر غیبت باشد. او می افزاید حکومت اسلامی با همه سیستم های حکومتی موجود، متفاوت است و حدود اختیارات ولی فقیه، همان حدود اختیارات امام معصوم(ع) است.

حکومت اسلامی در پرتو قانون اساسی جمهوری اسلامی، از دیگر بحث های نویسنده است. نویسنده سیستم حکومتی ایران، اصول آن و اختیارات رهبری و نقش مردم را با توجه به اصول قانون اساسی بررسی کرده است.

ک TM

۵۹۷- نظام سیاسی اسلام

حسن رضا غدیری. قم، کانون نشر اندیشه های اسلامی. ۸۷ ص.

نویسنده ابتدا سیاست و مذهب را تعریف می کند، و سپس نتیجه می گیرد که اسلام دینی کامل است. شأن سیاست، تدبیر و تنظیم امور زندگانی است، و اسلام که سعادت بشر را تأمین کرده، بدون شک به آن می پردازد. مقصود از سیاست اسلامی، روش هماهنگ کننده فکر و اندیشه و گفتار و رفتار با خواسته های فطرت است. وظایف اقتصادی دولت اسلامی عبارت است از: جمع آوری خمس و زکات و مالیات، ایجاد واحدهای تجاری و مؤسسات تعاونی و تأسیس مراکز نقل و انتقال ثروت. پایه های سیاست دولت اسلامی، ایمان، وحدت، استقلال و آزادی است. مرز اسلام سه چیز است: کفر و شرک و نفاق.

پیوست کتاب، «گفتاری پیرامون ولایت فقیه» است، که به معنای ولایت و اهمیت ولایت فقیه می پردازد.

ک TM

۵۹۸- نظام سياسي در مكاتب غرب، شرق، اسلام

علي حائري. چاپ اول: نمايشگاه دايمي كتاب، ۱۳۶۳. ۱۷۲ ص.

مقدمه و دو بخش، ساختار اصلي كتاب حاضر را تشكيل مي دهند. در بخش اول اصطلاح هايي مانند سياست، فلسفه سياسي، و ارتباط سياست با دين و ديگر علوم مطرح مي شود. سياست امر جديدي نيست، و در اسلام و اديان آسماني قدمت دارد. اخوان الصفا سياست را به پنج نوع (نبوي، پادشاهي، عام، خاص و ذاتي)، و ابن خلدون آن را به سه قسم (طبيعي، عقلي و شرعي) تقسيم مي کنند.

بخش دوم به تعريف سياست در مكتب غرب، شرق، نظريه هاي آزاد و اسلام مي پردازد. سياست اسلام، سياست نيرنگ نيست. اسلام كه احكام كوچك و بزرگ را در قرآن نازل كرد، نمي تواند نسبت به سياست بي تفاوت باشد. سياست يعني رعايت شؤون مردم در داخل و خارج.

TM ك

۵۹۹- النظام السياسي في الاسلام

محمد عبدالقادر ابوفارس. چاپ اول: بيروت، دارالقرآن الكريم. ۱۴۰۴ ق. ۳۶۷ ص.

كتاب از يك مقدمه و پنج فصل تشكيل شده است. محور بحث كتاب - آن گونه كه در مقدمه توضيح داده شده - جواب به اين سؤال است كه آيا در اسلام نظام سياسي وجود دارد يا خير.

فصل اول، به بحث هاي زيربنايي يعني قواعد نظام سياسي اسلام مي پردازد و مي گويد در يك تقسيم بندي، مي توان به چهار قاعده اشاره نمود: حاكميت الهي، عدل و برابري، اطاعت حكام و مشورت. حاكميت فقط از آن خدا است و برپايي عدل بين مردم واجب است. نويسنده مي گويد وظيفه مردم، اطاعت از حكام است، ولي اين اطاعت، مطلق نيست؛ چرا كه به ديكتاتوري و استبداد مي انجامد. از جمله شروط حاكم، مي توان به عمل بر طبق شريعت و عدالت و دوري از معصيت اشاره كرد. مشورت در اسلام واجب است، نه امري اختياري براي حاكم و ولي امر. فصل دوم، «مبدأ دولت اسلامي» نام دارد، كه در آن اشاره شده دولت سه ركن دارد: مردم، سرزمين و حاكميت و دولت اسلامي، در سنت نبي اكرم (ص) ريشه دارد.

فصل سوم، به بحث هايي در زمينه رياست دولت اسلامي اختصاص دارد. در اين فصل آمده كه نصب رئيس حكومت اسلامي بر جميع افراد امت واجب است، و اگر چنين نکنند، همگي عصيان و گناه کرده اند. برخي معتقدند نصب بيش از يك رئيس دولت اسلامي، جايز نيست. باقلاني، ماوردي، ابن حزم، امام جويني و ابويعلی فراء در اين دسته قرار مي گيرند. دسته دوم كه كمتر هستند، همانند سجستاني و برخي از علمای شيعه، نصب بيش از يك حاكم را از جانب مردم جايز مي دانند. نظر نويسنده كتاب، همان قول اول است. يكي از موضوع هاي ديگر اين فصل به گفتگويي با علي عبدالرازق، اختصاص دارد. ابوفارس، آراي عبدالرازق (مثل نفي خلافت، وجدايي رسالت و حكومت) را بررسي مي كند و بر اين نکته پافشاري دارد كه پيامبر (ص) علاوه بر ابلاغ رسالت، سعي در تطبيق و اجراي شريعت نيز داشته اند.

فصل چهارم، بحث درباره بيعت است. نويسنده مي گويد بيعت دو نوع است: بيعت خاص (بيعت با عده اي معدود مثل اهل حل و عقد)، و بيعت عام (كه مربوط به جميع امت است).

موضوع فصل پنجم، وزارت است. به گفته ابوفارس، وزارت، دو نوع است:

۱- وزارت تفويض، كه امام يا خليفه به شخصي معين، قدرتي را اعطا مي کنند و اين شخص قادر است به رأي و نظر خود در مسايل مختلف عمل نمايد.

۲- وزارت تنفیذ: وزیر و موکل در این حالت فقط در محدوده ای که به او وکالت داده شده، حق عمل دارد. بنابراین، شأن وزارت تنفیذ از وزارت تفویض پایین تر است. شروط وزیر تفویض و وزیر تنفیذ با هم متفاوت است، که ابویعلی فراء این مبحث را در الاحکام السلطانیة مطرح نموده است.

ک TM

۶۰۰ النظام السياسي في الاسلام

باقر شریف القرشي. الطبعة الاولى: قم. دارالکتاب الاسلامي، ۱۴۱۱ ق. ۲۸۴ ص.

مقدمه و پنج بحث اصلي، سازماندهي کتب حاضر را تشکیل مي دهند. قرشي در سه بحث اول «سياست» را از نظر لغوي و اصطلاحي تعريف مي کند. سياست اسلامي، علمي مستقل است، و براي خود تعريف، موضوع و هدف خاصي دارد. سياست اسلامي به اصل عدالت، برابري و آزادي تکیه مي زند. بحث چهارم کتاب «مدارا با مردم» عنوان دارد، و موضوع هاي زیر را پي مي گیرد: صراحت و صداقت، دوري از نیرنگ، حرمت تکیه به ظالمین، وحدت سياست و دیانت و رد سکولاریسم، قانون اساسي مدینه، و سفرا و والیان پیامبر(ص).

بحث آخر کتاب، «اعلامیه حقوق بشر» عنوان گرفته، و آزادي هاي سياسي، اجتماعي و اقتصادي بشر را از دیدگاه اسلام بررسی مي کند. مهم ترین بحث هاي این فصل عبارت است از: آزادي، مساوات، برادري، عدالت، محو فقر، امنیت اجتماعي و فردي، حمایت وطن از تجاوز خارجي، تعلیم و اخلاق، توسعه و عمران، بهداشت و لغو تبعیض نژادي. منبع نویسنده در بررسی مسایل مزبور از دیدگاه اسلام، نصوص دینی (قرآن و روایت هاي پیامبر و امامان اطهار) مي باشد. اسلام هرگونه کمک نمودن به نظام جائیر را حرام مي داند، و مردم را به مقاومت علیه استبداد بر مي انگیزد. مظاهر سياست حکومت ستمگر عبارت است از: استبداد، مردم گریزی، اسراف اموال و اشاعه فقر.

ک TM

۶۰۱ النظام السياسي في الاسلام

احمد حسین یعقوب. لندن، مؤسسه الفجر، ۱۴۰۲ ق. ۳۰۹ ص.

این کتاب در چهار بخش و هر بخش مشتمل بر چند فصل در موضوع هاي مختلف نظام سياسي اسلام است. بخش اول در یازده فصل تنظیم شده است، که در هر فصل، یکی از موضوع هاي نظام سياسي اسلام توضیح داده شده است. سؤال اصلي که نویسنده در پی پاسخ به آن است، بیان ویژگی ها و ارکان نظام سياسي اسلام است. در فصل اول از بخش اول، نویسنده به بحث از عنوان رئیس دولت در نظام سياسي اسلام پرداخته و مفاهیم ولي امر، امام، خلیفه و امیرالمؤمنین را توضیح و تفصیل داده است.

نویسنده با استناد به کتاب و سنت و نیز بحث هاي استدلالی، دیدگاه هاي شیعه و اهل سنت را در موارد مزبور بیان کرده است. بحث از بیعت، یکی دیگر از موضوع هاي این بخش است. او معنای بیعت را به عنوان تعهد بیعت کنندگان در قبال اعمال و تصمیم هاي حاکم دانسته و نیز انواع بیعت، اهمیت آن و دلیل هاي شرعی مربوط به آن را بیان کرده است. در فصل هاي دیگر این بخش، بحث از شورا، اهل شورا و وظایف اهل شورا، و همچنین بحث از خلافت، خلافت خلفای راشدین، بحث هاي مربوط به خوارج، مسایل بعد از جریان خوارج در حکومت امام علي(ع)، تأسیس حکومت بني امیه و روی کار آمدن بني عباس، به تفصیل در چند فصل به بحث کشیده شده است.

نویسنده می گوید که به طور کلی، شورا، حکومت مورد نظر اهل سنت بعد از رحلت پیامبر(ص) برشمرده شده و تکیه آن بر انتخاب مردم است. تشکیل دولت توسط رسول خدا(ص)، چگونگی تشکیل آن، مراحل شکل گیری آن دولت، نقش قبایل و جریان های مربوط به قبایل در ارتباط با دولت رسول خدا(ص)، مسایل هجرت نبی اکرم(ص) و عناصر و ارکان آن دولت و نیز سیره پیامبر(ص) در مسایل حکومتی، در بخش دوم این کتاب به تفصیل بیان گردیده است.

یعقوب، در بخش سوم با اشاره به شکل حکومت در نظام سیاسی اسلام، شباهت نظام سیاسی اسلام به نظام های سلطنتی، استبدادی و دموکراتیک و سوسیالیستی را نفی کرده است. تأکید بر شکل خاص حکومت در نظام اسلامی است که عبارت از تأکید بر دو عنصر الهی و مردمی است. موضوع های عدل، برابری، شورا و آزادی نیز، در پایان این بخش آمده است.

در بخش چهارم، با عنوان «احزاب سیاسی در اسلام»، دیدگاه اسلام در مورد تعدد احزاب، نظام دو حزبی و یک حزبی و نیز بحث از حزب خدا و حزب شیطان و ویژگی های اعضا و هواداران این دو حزب مطرح در اصطلاح های قرآنی، طرح شده است. نویسنده، در پایان این بخش با اشاره به بحث ولایت، از ولایت علی(ع) سخن گفته و با استناد به روایت ها و شواهد تاریخی، ولایت آن حضرت را ثابت کرده است.

ک- TM

۶۰۲ - النظام السياسي في عهد الامام علي (ع) لمالک الاشر

نوري حاتم. الطبعة الاولى: بيروت، مؤسسه المرتضى العالمیه، ۱۴۱۴ ق. ۱۵۲ ص.

نویسنده کتاب معتقد است با توجه به تجارب جمهوری اسلامی ایران در امر حکومت، به تفسیر نامه مالک اشتر دست زده است. در زیر به برخی از برداشت های نویسنده از نامه مزبور می پردازیم.

تقوا و عمل صالح، زیر بنای عمل سیاسی از دیدگاه اسلام است. امام علی(ع) محبت نسبت به مردم را شرط مهمی در رهبر اسلامی می داند. مدار اعمال حکومت دینی، عدالت است و امتیازهای مادی و معنوی نمی تواند به گروهی ویژه اختصاص داده شود. مشاورین نباید بخیل، ترسو و حریص باشند. فرمانروای اسلامی نباید خود را اسیر ستایش دیگران سازد. حکومت اسلامی باید به اهل علم اعتماد کند و از مشاوره آنها دریغ نرزد. «طبقه» در اسلام با ویژگی های اقتصادی و حزبی تعریف نمی شود. امام علی(ع) در این نامه، مالک را به پذیرفتن صلح و وفای به عهد ترغیب می کند.

ک- TM

۶۰۳ - النظام السياسي والاقتصادي في الاسلام

يوسف حامد العالم. الطبعة الاولى: بيروت، دارالقلم، ۱۹۷۵.

کتاب حاضر از دو بخش نظام اقتصادی و نظام سیاسی در اسلام، تشکیل شده است. نویسنده در بخش اول به اصل مالکیت فردی، منع احتکار و مسایلی از این قبیل اشاره دارد. بخش دوم، مبانی حکومت اسلامی را ایمان، اخلاق، محبت، نظم اقتصادی، شورا، وحدت سیاست و دیانت و تعالیم اقتصادی و سیاسی اسلام معرفی می کند. عالم پس از یادآوری ارکان دولت (مردم، سرزمین و نظام سیاسی)، نظریه های تشکیل دولت را چنین برمی شمارد: نظریه تغلب، نظریه تفویض الهی، نظریه تکامل خانواده، نظریه قرارداد اجتماعی، و نظریه تکامل تاریخی.

در بحث محدود نمودن قدرت نیز نظر محدودیت اصل قدرت، نظریه قانون طبیعی، نظریه قرارداد اجتماعی و نظریه حقوق فردی وجود دارد. حکومت اسلامی دارای سه رکن مردم، سرزمین و نظام سیاسی است، و بر حاکمیت ملت بر اساس

اصل شورا تکیه می‌زند. نظام سیاسی اسلام، هیچ‌گونه مشابهتی با نظام دیکتاتوری ندارد. مهم‌ترین ویژگی‌های نظام سیاسی اسلام را اصل آزادی، برابری، شورا، ولایت الهی و معنویت تشکیل می‌دهد. نویسنده در بحث پایانی خود، مبحث قانون اساسی و نقش عرف در تهیه آن را از دیدگاه اسلام بررسی می‌کند.

ک.م.ت

۴۰۴ - النظام السياسي وخيارات الديمقراطية والثيوقراطية والشوري

علي المؤمن. الطبعة الاولى: قم، ۱۴۱۹ ق. ۱۵۱ ص.

کتاب حاضر از مقدمه، پنج فصل و نتیجه تشکیل شده است. علی مؤمن در مقدمه، نقطه تمرکز تحقیق خود را نظام جمهوری اسلامی ایران بر اساس تألیفات امام خمینی و شروع مربوط به آن، و همچنین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌کند. فصل اول، «نظام اسلامی و تعامل با تجارب بشری» عنوان دارد. به نظر او حکومت اسلامی در ایران به نحو مناسبی از دست آورده‌های بشرنویین استفاده کرده است. ابوالاعلی مودودی اولین کسی بود که نظام اسلامی را نظامی الهی - مردمی دانست.

بر اساس بحث فوق، نویسنده در فصل دوم اقسام نظام‌های دموکراتیک (دموکراسی مستقیم، شبه مستقیم و دموکراسی نمایندگی) را برمی‌شمارد، و نقاط اختلاف و تفارق آن را بانظام اسلامی در جنبه‌های حاکمیت، تشریح و نظام حکومتی بررسی می‌کند. از آنجا که نظام اسلامی با دموکراسی دارای وجوه مشابهتی نیز می‌باشد، فصل بعد به این مسأله اختصاص یافته است. مؤمن در این فصل به مباحثی از جمله مفهوم عام جمهوریت، تفکیک قوا، حاکمیت قانون، حقوق و آزادی‌های سیاسی و عمومی و نقش مردم در حکومت اسلامی اشاره دارد.

وجوه مشابهت و مفارقت نظام اسلامی با تئوکراسی در فصل چهارم به بحث گذاشته شده است. از حیث نظری تئوکراسی مسیحی با نظام اسلامی از این جهت مفارقت دارد که در اصل، دین مسیحیت حاوی نظام سیاسی نیست. علاوه بر آن باید یادآور شد که نقش حکام در آن دو نظام یکسان نمی‌باشد. تنها وجه مشابهت آن دو نظام، مسأله حاکمیت الهی است. فصل پایانی به «مسأله شورا و شبهه استبداد» می‌پردازد. به عقیده نویسنده، سازوکارهای نظام شورایی در اسلام از استبداد جلوگیری می‌کند.

ک.م.ت

۴۰۵ - نظام معقول: تحلیل مبنایی نظام ولایت فقیه با نگاهی به نظرات منتقدین

علیرضا پیروزمند. چاپ اول: تهران، کیهان، ۱۳۷۸. ۲۶۴ ص.

مقدمه، پنج بخش و نتیجه، سازماندهی بحث‌های این کتاب را تشکیل می‌دهند. تهاجم فکری در مقابل ولایت فقیه عبارت است از: قراردادن زنان در مقابل نظام، قراردادن مردم و روشنفکران در مقابل روحانیت، قراردادن مردم در مقابل دولت، قراردادن مردم در مقابل رهبری و قراردادن مردم در مقابل دین. بخش اول، معنای ولایت بر جامعه را از نظر موضوعی بررسی می‌کند. فرد و جامعه بطور موضوعی دو امر متفاوتند، و بنابراین ولایت بر فرد و ولایت بر جامعه نیز در شیوه تشخیص، شیوه تصمیم، شیوه اجرا، موضوع و مرجع تصمیم‌گیری متمایز خواهند بود.

«ضرورت ولایت دینی بر جامعه»، عنوان بخش دوم است. ولایت دینی بر مبنای عرفا، فقها، متکلمین و حکما، یک اصل تلقی می‌شود. ولایت بر جامعه نمی‌تواند به دین مقید نگردد. ولایت دینی بر جامعه اسلامی به معنای ولایت بر چگونگی

تخصیص اعتبارات سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و چگونگی موضع گیری جامعه در قبال سایر جوامع می باشد، که لازمه چنین ولایتی حضور دین در تمامی شؤون و حیات اجتماعی است. بخش بعد، «ضرورت فقاہت در ولایت دینی» را اثبات، و سپس دلیل نصب و انتخاب را با هم مقایسه می کند. در نظام اسلامی نصب و عزل حاکم، و مدت حاکمیت او به دست مردم نیست. نتیجه نظریه نظارت فقیه، گوشه گیری دین می باشد. نظریه وکالت و نظریه جواز تصرف نیز با اشکال های متنوعی روبه رو است.

«اثبات مطلقه بودن ولایت فقیه» در بخش چهارم، و «بررسی نقش مردم در نظریه نظام ولایت فقیه» در بخش پنجم مطرح می شود. اطلاق در ولایت، جنبه زمانی، مکانی، موضوعی و حکمی دارد. در پایان بخش چهارم نظریه عبدالکریم سروش راجع به «ولایت فقیه» مورد بررسی قرار می گیرد. در بخش آخر، معنا، ملاک، مراتب و گستره آزادی به عنوان مقدمه بحث نقش مردم مورد بحث قرار گرفته است. اطلاق ولایت به هیچ وجه به معنای نادیده گرفتن نقش مردم نیست. آزادی همواره با تکلیف همراه می باشد.

TMک

۶۰۶- نظامنامه حکومت

محمد کاظم بن محمد فاضل مهدی. چاپ اول: قم، انصاریان، ۱۳۷۳. ۲۲۲ ص.

نویسنده در سال ۱۱۰۷ ق می زیسته، و کتاب حاضر که شرح و تفسیر عهدنامه امیرمؤمنان(ع) است را مهدی انصاری تحقیق و تصحیح نموده است. کتاب از بیست و دو فصل تشکیل، و در هر فصل بخش هایی از عهدنامه مالک اشتر تفسیر شده است. از آنجا که عنوان بحث ها در کتاب های مشابه مثل کتاب فرمان حکومتی وجود دارد، از یادآوری مجدد آنها خودداری می شود.

TMک

۶۰۷- نظام ولایت فقیه یا زیربنای حکومت اسلامی

سیدعلی شفیعی. چاپ اول: مؤسسه فرهنگی آیات، ۱۳۷۶. ۱۴۶ ص.

این مجموعه، شامل سه بخش است. مقاله اول با نام «مشروعیت ولایت فقیه» در شماره دوم مجله حکومت اسلامی چاپ شده، و بخش دوم، دربرگیرنده مهم ترین سؤال هایی است که در سال ۱۳۷۴ پاسخ داده شده است. بخش سوم نیز، شامل پاسخ به سؤال های دیگر در این زمینه می گردد.

به گفته نویسنده، ولایت فقیه در عقاید ما ریشه دارد و مرحوم خوئی که به ولایت مطلقه معتقد نبود، در مقطعی که نجف و کربلا از دست حزب بعث خارج گردید، هیئتی بلندپایه را جهت اداره امور شیعیان مأمور کرد. اثبات مشروعیت ولایت فقیه از دیدگاه کلامی، منطقی، استقرایی، اولویت قطعیه (در مقابل امور حسیه) و روایت ها، ممکن است. شفیعی در این زمینه به تفصیل دلیل های مورد نظر خود را طرح می نماید.

نویسنده می گوید ولایت فقیه مسئله جدیدی نیست که امام خمینی(ره) مطرح کرده باشند. نفي عصمت از ولي فقیه، ملازمه ای با نفي ولایت او ندارد. فقهای شیعه از زمان های پیشین به ولایت مطلقه فقیه اعتقاد داشته اند. مقام معظم رهبری هم قایل به این مسئله هستند، دلیل محکم این است که ایشان متصلی این امر شده اند. ولی فقیه و معصومین(ع)، در زندگی و امور شخصی و خصوصی افراد دخالت نمی کردند. قبول و تبعیت مردم، شرط قدرت اجرایی فقیه است. اهل سنت به ولایت معتقد نیستند.

شفیعی می گوید که ولایت، شامل ولایت در فتوا، قضا و حکومت است. ولایت، نوعی عقد و قرارداد (همانند وکالت) نیست و بنا بر اصل ولایت مطلقه، اختیارات فقیه محدود به قانون اساسی نیست.

ک.م.ت

۶۰۸ - نظرات سیاسی در نهج البلاغه

محمدحسین مشایخ فریدنی. چاپ اول: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۶. ۱۱۵ ص.

کتاب حاضر، از یک مقدمه و هیجده عنوان تشکیل شده است. مصنف، ابتدا سیاست را در عرف استعماری توضیح می دهد که از جمله تأثیرهای آن جدایی بین علم و دین، و دین و سیاست است. نویسنده، در بحث از تفرقه و نفاق به سقیفه بنی ساعده اشاره می کند. وی به پایبندی حضرت امیر(ع) به اصول و قوانین اسلامی می پردازد و دسیسه های عمروعاص ها و اشعث ها را به رهنمودهای مکیاولی و تالیران پیوند می زند.

به اعتقاد نویسنده، حضرت علی(ع) بر خلاف خلفای قبلی، نظامی چنان استوار به سازمان های اداری و مالی و نظامی و قضایی جهان اسلام داد، که حتی رژیم های غیر روحانی ششصد ساله اموی و عباسی هم نتوانستند قالب های آن را بشکنند. به اعتقاد او، حضرت علی(ع)، نخستین زمامداری بود که در اسلام «صاحب الشرطه»، یعنی رئیس پلیس تعیین کرد و اداره شهربانی را تأسیس کرد. در زمینه امور دفتری، نویسنده بر آن است که نخستین دفتر ثبت و ضبط اسناد و بایگانی و محاسبه ها و مکاتبه ها دولتی اسلام، در زمان علی(ع) تأسیس شد. وی به عبیدالله بن ابی رافع، سعید بن غزان همدانی، عبدالله بن جعفر بن ابی طالب و عبیدالله بن عبدالله بن مسعود، به عنوان چهار دبیر حضرت اشاره می کند. نویسنده، دستورهایی را که حضرت در این زمینه فرموده اند، نقل می کند.

در بحث از «عدالت»، نویسنده با توجه به بی عدالتی های موجود در زمان زمامداری عثمان، به پافشاری حضرت علی(ع) بر این امر اشاره می کند. او می گوید علی(ع)، راه نجات مسلمانان و عظمت اسلام را در تعمیم عدالت و اصلاح محاکم و بنیانگذاران سیستم دادرسی می دانست. نویسنده، در بحث از «ارتش اسلام»، به تشکیلات نظامی و فنون جنگ حضرت اشاره می کند. به گفته او، ارتش در عهد حضرت علی(ع) از پیاده نظام، سواره نظام، افراد مهندس و کارگران تشکیل می شد.

نویسنده در بحث از «زن و سیاست»، می نویسد که در نهج البلاغه موارد بسیاری است که از دخالت زنان در جنگ و سیاست مورد انتقاد واقع شده است. در ادامه، نویسنده به اهمیت فصاحت و بلاغت در زبان عرب و تسلطی که حضرت در این زمینه داشتند، می پردازد و می افزاید با توجه به این تسلط است که خطبه های سیاسی حضرت، به عنوان بهترین وسیله تبلیغ و نشر بیانیه های رسمی بوده است.

در بخش دیگری از کتاب، نویسنده به گردآوری نهج البلاغه توسط سیدرضی و زمینه های این گردآوری اشاره می کند. او از حضرت علی و حسنین(ع)، عبدالله بن عباس و افراد دیگر، به عنوان کسانی که به امر نگاشتن مبادرت می ورزیدند، نام می برد و می افزاید که در این راه بود که سخنان حضرت را نیز جمع آوری و می نگاشتند، تا این که توسط سید رضی گردآوری و به صورت نهج البلاغه تدوین شد. در ادامه، نویسنده به یادآوری اسامی افرادی که به این امر مبادرت ورزیده اند - از زمان خود حضرت تا زمان سید رضی - می پردازد.

«هجرت به کوفه و تأسیس پایگاه تشیع»، عنوان قسمت دیگری از کتاب است. نویسنده به کارشکنی های عایشه و سایرین اشاره می کند و به موقعیت جغرافیایی - سیاسی کوفه می پردازد. وی دلیل انتخاب کوفه را از سوی حضرت به عنوان مقر خلافت، یادآوری می نماید.

در زمینه تعلیم و تربیت کارمندان دولتی توسط حضرت علی(ع)، نویسنده به ۴۶ مورد استخراج شده از نامه‌ها و سخنان حضرت در این باره اشاره می‌کند. نویسنده، همچنین فرمان حضرت را به مالک اشتر مورد دقت قرار می‌دهد و از آن اصول سیاسی، اجتماعی و اقتصادی استنباط می‌کند.

ک. TM

۶۰۹ نظریهٔ اسلام و هدیه

ابوالاعلی مودودی. بیروت، دارالفکر، ۳۸۴ ص.

این کتاب، شامل شش رساله است که نویسنده در فاصله‌های زمانی مختلف آن را تدوین کرده است. تأکید این کتاب بر نظام اجتماعی اسلام است. عنوان رساله اول «نظریهٔ الاسلام السیاسیه» است، که در سال ۱۹۳۹ در لاهور به صورت سخنرانی ارائه شده است.

به طور خلاصه، در این رساله، به انتخاب امیر با ملاک تقوا، نبود برتری امیر بر سایرین، لزوم مشاوره امیر و لزوم وجود مجلس شورا، محور بودن اکثریت آرا در مجلس شورا (گرچه اکثریت، میزان حق و باطل نیست)، لزوم پرهیز اعضای شورا از تحزب، مشروعیت منصب قضا از جانب خدا و لزوم رعایت عدل و انصاف در امر قضا، اشاره شده و مورد بحث قرار گرفته است.

رساله دوم با عنوان «منهاج الانقلاب الاسلامی» در سال ۱۹۴۰ ارائه شده، و تأکید اصلی آن بر چگونگی ایجاد دولت اسلامی است. در این رساله، مودودی با برشماری ویژگی‌های دولت اسلامی مثل خلافت الهی، راه تحقق این دولت را، ایجاد انقلاب اسلامی معرفی می‌کند، که لازمه آن احیای افکار اسلامی و قواعد و قوانین آن، با ایجاد روح عقلی در میان اجتماع و بهره‌گیری از تعلیم و تعلم توسط عالمان و فیلسوفان و آشنایی با علوم طبیعی، اقتصاد و سیاست و آشنایی با قوانین و فنون و سایر لوازم نظام اجتماعی است.

نویسنده، در رساله سوم با عنوان «القانون الاسلامی و راه‌های تنفیذ فی پاکستان»، به حقیقت قانون در اسلام و روح و هدف آن، مبادی و قواعد اساسی آن، علت التزام به قانون و شناخت ویژگی‌های قانون اسلامی، به تفصیل اشاره کرده است. مودودی، در رساله چهارم با عنوان «تدوین الدستور الاسلامی»، که در سال ۱۹۲۵ در مراکش ایراد شده است، به تدوین قانون اساسی بر اساس منابع قرآن، سنت رسول اکرم(ص)، اعمال خلفای راشدین و اجتهاد بر اساس دین اشاره کرده است. همچنین از مسایل لازم در قانون اساسی به حاکمیت و حدود آن، اهداف دولت، شیوه حاکمیت، صفات حاکمان، قضا و حقوق متقابل دولت و ملت و مسایل زنان اشاره شده به تفصیل بحث شده است. شیوه بحث‌ها در این کتاب، استدلالی است. و در واقع، همه موضوع‌های لازم برای دولت اسلامی در این رساله بحث شده است.

در رساله پنجم با عنوان «حقوق اهل الذمه فی الدوله الاسلامیه»، به شیوه‌های برخورد دولت اسلامی با عناصر غیراسلامی در درون دولت اسلامی اشاره شده است. نویسنده با تقسیم این عناصر به سه گروه غیرمسلمین تحت حمایت حکومت اسلامی از راه صلح یا معاهده، شکست خوردگان در جنگ، و گروهی که از راه غیرصلح و غیرجنگ ضمیمه دولت اسلامی شده‌اند، حقوق و تعهدهای دولت اسلامی را در برابر آن گروه‌ها یاد کرده است. این حقوق، شامل کلیه حقوق سیاسی، اجتماعی و اقتصادی متقابل اهل ذمه و دولت اسلامی است.

رساله ششم با عنوان «تدوین الدستور الاسلامی» در سال ۱۳۷۰ ق. در کنگره‌ای در کراچی بیان شده، و در آن بیست و دو مورد از اصول اساسی و لازم برای دولت اسلامی برشمرده شده است. حاکمیت حقیقی خدا، محور بودن قانون بر اساس

کتاب و سنت، ایجاد اخوت بین مسلمین، برآورده کردن نیازهای لازمه انسانی، نبود استبداد در رئیس دولت، حق انتخاب رئیس دولت از طرف مردم و سایر مسایل لازم برای حکومت و دولت اسلامی، در این رساله گنجانده شده است.

ک TM

۱۰۶- نظریه انقلاب در اسلام

محمد رضا حاتمی. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷. ۲۳۴ ص.

مقدمه، پنج فصل و نتیجه گیری، اجزای این کتاب را تشکیل می دهند. فرضیه نویسنده این است که انقلاب به معنای اعم خود از دیدگاه اسلام و به خصوص تشیع، نه تنها از بنیان مشروعی برخوردار بوده و جواز آن بدون مانع است، بلکه در برخی شرایط و جوب آن نیز بر مردم مسلمان ثابت و اجتناب ناپذیر می شود. منبع بررسی این فرضیه، قرآن کریم، روایت های اسلامی، روش امامان و پیامبران و روش عقلا است. فصل اول به «سیره تاریخی و روند تحول های پدیده انقلاب» از دوران باستان تا دوران اخیر می پردازد.

عنوان فصل دوم، «اسلام و انقلاب: مفهوم، ارکان و عناصر انقلاب در اسلام» می باشد. حاتمی پس از بررسی تعریف «انقلاب» و «انقلاب اسلامی»، عناصر ممیزه و ارکان انقلاب در اسلام را چنین برمی شمارد: امر به معروف و نهی از منکر، عمومی و مردمی بودن، وحدت کلمه، آگاهی مردم، تحول درونی، جبری نبودن حرکت انقلاب، مرحله ای بودن آن، احیای سنن و معارف الهی و کنار گذاشتن بدعت ها و منکرات، رهبری حاکم عادل و عالم در رأس انقلاب و نبود ضرورت خشونت.

«امر به معروف و نهی از منکر»، عنوان فصل سوم است و به وجوب، شرایط و مراحل آن می پردازد. فصل بعد، بحث «مشروعیت انقلاب» را از دیدگاه اهل تسنن و تشیع مطرح می کند. اهل سنت بطور معمول براساس روایت های غیرمستند، سکوت در مقابل ظالم را جایز می شمارند. البته معتزله بر خلاف اشاعره و مرجئه، انحراف سلاطین را به حساب قضا و قدر نمی گذارند. خوارج نیز معتقدند مردم باید بر حاکم منحرف خروج، و او را برکنار کنند.

اکثر فقها و اندرزنامه نویسان اهل سنت به شکل واقع گرایانه با قدرت زمان خود کنار آمده، و حق انقلاب را از مردم سلب کرده اند. برعکس، تشیع براساس روایت های مستند، مروج قسط و عدل بوده، و نظریه انقلاب را در چارچوب امر به معروف و نهی از منکر و جهاد (یا جنگ مسلحانه) می پذیرد. فصل آخر، «ادله مشروعیت انقلاب» را کالبد شکافی می کند. آیه های قرآنی و روایت های امامان (ع)، مورد استناد نویسنده قرار دارند. البته حاتمی به این نکته توجه دارد که «انقلاب» مفهومی مدرن است. انقلاب اگر شرایط ویژه خود را داشته باشد، هرگز آسیب نخواهد دید.

ک TM

۱۱۰- نظریه خلافت او الامامة و تطورها السياسية و الدینی (۴۱ - ۱۱ ق)

صلاح الدین محمدنوار. الطبعة الاولى: القاهرة، منشأة المعارف، ۱۹۹۶. ۱۱۸ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و چند بحث راجع به نظریه خلافت تشکیل می شود. هدف نویسنده، نشان دادن این مسأله است که نظام امامت و خلافت با توجه به عناصر خاص آن، با دیگر نظام های موجود تفاوت دارد. براین اساس نویسنده در عنوان اول به تعریف خلافت می پردازد. نظام خلافت، نیابت از پیامبر (ص) در حراست دین و دنیای مردم می باشد. دو بحث بعد به شروط و وظایف خلیفه می پردازد. مهم ترین وظایف وی عبارت است از: حفظ دین، تنفیذ احکام، برپایی حدود، جهاد،

مدیریت دولت و حفظ مرزها. بحث های بعدی به چگونگی تشکیل سقیفه بنی ساعده، نظر اهل حلوعقد و جایگاه شورا در نظام خلافت می پردازد. خلافت عثمان به وسیله اهل شورا منعقد شد.

ک.م.ت

۱۲- نظریه دولت در ایران

آن. لمبتون. ترجمه چنگیز پهلوان. چاپ اول: تهران: کتاب آزاد، ۱۳۵۹. ۹۲ ص.

از نظر اسلام هدف انسان، عبادت خدا است، و جماعت انسان ها نیاز به حکومت دارند. فون گرون بام می گوید حقوق عمومی اسلام با تعریف دولت آغاز نمی شود، بلکه مبدأ بحث ها، امامت است. او می گوید نظریه دولت تا ابن خلدون، مفهومی بیگانه تلقی می شد. حکومت اسلامی سه وظیفه دارد: حمایت از امت اسلامی در جهان، وحدت، و تطبیق زندگی خوب با موازین شریعت. در طول زمان به ناچار نظریه فقیهان به گونه ای فزاینده از عمل دور گشت. حکومت های متغلب از نظریه حق الهی پادشاهان ایران بهره می جستند.

از دیدگاه خواجه نصیر، مذهب و دولت بطور الزامی یکی نبودند. مظفر الحسینی (۹۸۴-۹۳۰) در کتاب/اخلاق شفايي که برای شاه طهماسب نوشت، ده صفت را برای پادشاهان برمی شمرد: قضای حاجت های، احسان، پرهیز از بدی، رفع بدی از دیگران، هشیاری، عفو، مشورت، هم نشینی با ابرار و دوری از مصاحبت اشرار، فرمانروایی و وقار. افشاریه و زندیه و در نهایت قاجاریه نظریه سایه خدا بودن سلطان را برگرفتند، و نقش های نهاد مذهبی و نهاد سیاسی را به این گونه از هم متمایز نمودند. جداسازی دو نهاد مزبور در ایران باعث مهار قدرت، و در غرب باعث استبداد می شد.

ک.م.ت

۱۳- نظریه سیاست الشرعیة: الضوابط والتطبيقات

عبدالسلام محمد الشریف العالم. الطبعة الاولى: بنغازي، جامعة قاربونس، ۱۹۹۶. ۲۱۱ ص.

مقدمه، سه بخش و خاتمه، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول که دارای هفت فصل است، «ضوابط سیاست شرعی» نام دارد، و از تعریف سیاست در لغت و اصطلاح و مسایلی راجع به خصوصیت های سیاست شرعی سخن می گوید. سیاست شرعی، اختلاف بین فقها را از بین می برد و اهداف متعالی دین را متحقق می سازد. ولی امر دارای اختیارات ویژه ای براساس اصل مصلحت و اجتهاد (قیاس، استحسان، مصالح مرسله و عرف) است. براساس قواعد فقهی، تصرف در امور مردم مقید به اصل مصلحت، قاعده لاضرر و رفع حدود به شبهات می باشد.

«اجرایات فقه سیاست شرعی»، عنوان بخش دوم است، و پس از مروری بر روش پیامبر(ص) و ابوبکر، اصول اقتصادی حکومت عمر را نبود دخالت مستقیم دولت در اقتصاد، توزیع ثروت به شکل افقی (توجه به مصالح عمومی مردم) و در نظر گرفتن رابطه بی نیازی دولت با بی نیازی مردم معرفی می کند. در این بخش همچنین از نظام مظالم، پلیس و حسبه بحث به میان آمده است.

بخش سوم با عنوان «قانونگذاری توسط ولی امر» به دو قسم قانونگذاری مستقیم (مسایل اطفال و طلاق و ازدواج) و قانونگذاری غیر مستقیم (احوال شخصی و نظام جزا) می پردازد.

ک.م.ت

۱۴- نظریه‌ی سیاست و الحکم فی الاسلام

سید محمد حسین طباطبایی. ترجمه و تقدیم: محمدمهدی الأصفی. الطبعة الثالثة: طهران،

البعثة، ۱۴۰۲ ق. ۴۰ ص.

کتاب حاضر که بخشی از کتاب بررسی های اسلامی است، از چند موضوع راجع به ولایت و حاکمیت در اسلام تشکیل می شود. نویسنده بحث خود را از ولایت (به عنوان یکی از شؤون فطری) و ضرورت زندگی اجتماعی آغاز می کند. احکام اسلام در بعد حکومت به دو دسته ثابت و متغیر تقسیم می شوند. احکام نوع دوم بر اساس مصالح جوامع و قابلیت های آنها تغییر می کند. از این جهت اسلام با دموکراسی مشابهت دارد، چون لازمه دموکراسی، قانون گرایی است، و قوانین به دو دسته ثابت (قانون اساسی) و متغیر تقسیم می شوند. از بعد دیگر باید گفت دموکراسی نوعی «دیکتاتور جمعیتی» است. استعمار نو در حکومت های دموکراتیک، شاهدهی بر این مدعا تلقی می شود.

اصل مسأله حکومت در اسلام، از مسایل ثابت و لایتغیر است. مردم در زمان غیبت به حال خود رها نشده اند. اجرائی احکام و حدود و امثال آنها، وجود حکومتی اسلامی را می طلبد. طباطبایی در خصوص شرط بودن فقاقت می گوید این بحث را به فقه و اگذار می کنم، اما فقط باید یادآور شوم که کسی می تواند رهبری جامعه اسلامی را برعهده گیرد که در تقوا، فرهنگ و مدیریت سرآمد باشد. در خصوص این مسأله که آیا تنها یک حکومت اسلامی در جهان باید وجود داشته باشد، نویسنده معتقد است اصل وحدت و مصلحت مسلمان ها باید رعایت شود.

ک TM

۱۵- نظریه سیاسی اسلام (ج ۱): قانون گذاری

محمد تقی مصباح یزدی. چاپ دوم: قم، مؤسسه امام خمینی، ۱۳۷۸. ۳۲۰ ص.

این کتاب حاصل ۲۳ سخنرانی نویسنده به عنوان «سلسله سخنرانی های قبل از نماز جمعه تهران» گرد مسأله قانون گذاری می باشد. جلسه اول با عنوان «مهم ترین سؤالات مطروحه در حوزه سیاست اسلامی»، تفاوت اسلام با مسیحیت غربی در خصوص مسأله حکومت، همراه با سؤال هایی در این زمینه را مطرح می کند. حکومت اسلامی با تئوکراسی، دیکتاتوری و دموکراسی غربی تفاوت دارد. جلسه دوم، «اهمیت و ضرورت طرح بحث نظریه سیاسی اسلام» را با توجه به مسایل جامعه ایران؛ و جلسه سوم و چهارم، «جایگاه سیاست در دین» را به بحث می گذارد. اسلام همه شؤون سیاسی و اجتماعی بشر را در برمی گیرد.

عنوان بحث جلسات پنجم و ششم، «آزادی در اسلام» می باشد. تعارض حاکمیت دینی با آزادی، شبهه ای بیش نیست. مصباح در این جا به شبهه هیوم و بحث های دیگری در این زمینه پاسخ می دهد. بحث بعد به «آزادی وحد و مرز آن» اختصاص دارد. آزادی، امری مطلق نیست، و بر دین تقدم ندارد. نویسنده در جلسه هشتم به «تبیین ساختار و شکل حکومت» می پردازد. نظریه اسلام در مورد سیاست این است که همه شؤون سیاست و حکومت، امری خدایی و برگرفته از مبدأ وحی است. مجریان قانون در حکومت اسلامی باید از طرف امام معصوم (ع) یا نایب او نصب شوند.

«بررسی جایگاه قوانین در نظام دینی»، عنوان بحث بعد می باشد. با توجه به وجود اصول ثابت در قرآن، شبهه وجود قرائت های متضاد از اسلام نفی می شود. مصباح در جلسه دهم و یازدهم، بحث «قانون و تفاوت نگرش و خاستگاه» و «ملاک اعتبار قانون» را مطرح می کند. قوانین تشریحی و الهی ضامن سعادت بشرند. نویسنده در بحث اعتبار قانون سه نظریه عدالت، تأمین نیازهای جامعه و خواست مردم را با هم مقایسه می کند، و به الهی بودن اعتبار قانون رأی می دهد. جلسات

دوازدهم تا چهاردهم، نگرش اسلام و غرب نسبت به ارزش ها و قانون را به شکل مقایسه ای بررسی می نماید. غربی ها، ارزش ها و بایدها و نبایدها را یک سلسله امور اعتباری می دانند. بین اسلام و دموکراسی در مقام قانونگذاری، آشتی برقرار نخواهد شد. مرزهای آزادی در اسلام و غرب نیز تشابه ندارند.

«حکومت اسلامی، چالش ها و توطئه های فرهنگی» و «تفاوت دو فرهنگ الهی و الحادی در حوزه قانون و آزادی»، عنوان دو فصل بعد است. مصباح بین مبانی فرهنگ غربی و اسلامی تضاد می بیند. از اینجا است که او بحث «ارتباط ربوبیت تشریحی با حاکمیت و قانونگذاری» و «شرایط قانونگذاری و جایگاه آن در اسلام» را مطرح می کند. فقط خداوند است که شرایط کامل قانونگذار را دارا است. نویسنده در جلسه نوزدهم، «ویژگی اسلام در حوزه سیاست و حکومت» را قانونگذاری الهی، عدالت و احسان به مردم معرفی می کند. جلسه بعد (تصویری نو از جایگاه قانون و حکومت) تصویر ارگانیک از جامعه ارایه می دهد.

«اسلام و دموکراسی، موضوع مهم دیگری است که در جلسه های ۲۱ و ۲۲ مطرح می شود. مجریان قانون در حکومت اسلامی به اجازه خداوند نیاز دارند. قانونگذاری اسلامی نمی تواند مردم سالارانه باشد. دموکراسی در بعد اجرا و مدیریت، امری قابل پذیرش به نظر می رسد. آخرین جلسه، به «بررسی اصل وحدت در انسانیت و تابعیت شهروندان» اختصاص دارد. ولی فقیه به عنوان ثانوی می تواند مرزهای جغرافیایی را معتبر بداند، ولی به هر حال، حقوق غیرمسلمانان بطور کامل شبیه حقوق مسلمانان نیست. نویسنده این مسأله را «تابعیت درجه اول و دوم» می نامد.

ک TM

۱۶- نظریه سیاسی اسلام (ج ۲): کشورداری

محمدتقی مصباح یزدی. چاپ اول: قم، مؤسسه امام خمینی، ۱۳۷۸. ۲۸۶ ص.

این مجلد شامل جلسه های بیستوچهارم تا چهارم «سلسله سخنرانی های قبل از خطبه های نماز جمعه» می شود. دو جلسه اول به «رهیافت های کلان در حوزه حکومت و اجرا» می پردازد. حکومت، امری ضروری است و دو بعد مهم دارد: قانونگذاری و کشورداری (اجرا). این مجلد به موضوع دوم می پردازد. هدف انبیا از تشکیل حکومت، تأمین نیازهای مادی و معنوی بوده است. اقتضای تفکر لیبرالی، فرد گرایی است؛ هرچند همه غربی ها فردگرا نیستند. ما از بنیان با غربی ها اختلاف داریم. مجریان باید ابتدا قانون را بشناسند، و دوم اینکه توانمندی در اجرای آن داشته باشند. برخورداران ایشان از تقوا، شرط مهم دیگر است. حکومت لازم است از مقبولیت مردمی برخوردار باشد. مشروعیت حکومت اسلامی به واسطه رأی مردم نیست. مصباح در بحث بعد به «کارویژه های دولت و رویکرد اسلام به مشارکت مردمی» می پردازد. برخی مسایل مثل دفاع و جنگ، از وظایف ویژه دولت است و نمی تواند به افراد واگذار شود. دو عامل باعث کاهش مشارکت های مردمی می شود: تخصیصی شدن فرآیند تأمین نیازها، و ضعیف شدن ارزش های اخلاقی و رواج فرهنگ سودپرستانه، جامعه مدنی به این معنا ریشه در دعوت انبیا دارد.

«رهیافتی به ساختار اختصاصی دولت اسلامی»، عنوان جلسه بیستوهفتم است. رویکرد اسلام به دولت نه جمع گرایانه مطلق است، نه فردگرایانه مطلق. شیوه متمرکز دولتی نیز به نوبه خود کاستی هایی به همراه دارد. مصباح در جلسه بعد به مبحث «دولت اسلامی و رعایت ارزش ها و آزادی های مشروع» می پردازد. اسلام در برخی احکام خود (مثل خمس ارباب مکاسب) نمی خواهد به زور و اکراه متوسل شود؛ اما شدت در مقابل کفار و ریختن آبروی زناکار را هم در قرآن داریم.

موضوع بعد، «نگرشی به سلسله مراتب زمامداری در دولت اسلامی» است. در صورت نبود دسترسی به معصوم(ع)، وظیفه تشکیل حکومت ساقط نمی‌شود. مهم‌ترین دلیل برای اثبات ولایت فقیه، دلیل عقلی است. بحث بعد سخنران قبل از خطبه‌ها، «نسبت ولایت مطلقه فقیه با سازمان حکومتی اسلامی» می‌باشد. «ولایت مطلقه» یعنی محدود نبودن حاکم اسلامی به حد ضرورت. ولایت مقیده یا نظریه دولت در دولت در طول تاریخ تشیع توسط فقها اعمال می‌شده است. مقبوله عمرین حنظله، یکی از روایت‌های دلالت‌کننده بر ولایت مطلقه فقیه می‌باشد. تفکیک قوا در این نظریه می‌تواند به شکلی مورد قبول واقع شود. از اینجا مصباح وارد «بررسی نظریه تفکیک قوا» می‌شود. تفکیک مطلق قوا در هیچ حکومتی بطور کامل میسر نیست، و نهاد هماهنگ‌کننده و ناظر بر قوای سه‌گانه ضرورت پیدا می‌کند. ولایت فقیه محور یکپارچگی و وحدت جامعه و نظام است.

درس سی‌ودوم و سی‌وسوم به بحث «ضرورت تبیین جایگاه اعتقادی نظام اسلامی» و «اسلام و مدل‌های گوناگون حکومتی» می‌پردازد. هیچ‌کس مدعی آن نیست که اسلام شکل و ساختار شخصی برای حکومت تعیین نکرده است، چرا که بطور اصولی ارایه ساختار ثابت حکومتی برای همه زمان‌ها محال به نظر می‌رسد. شبهه عرفی بودن احکام حکومتی را با مسأله ثابت و متغیر در اسلام می‌توان پاسخ گفت.

مصباح در بحث بعد «جایگاه احکام اسلامی و برتری نظام ما بر سایر نظام‌ها» را طرح می‌کند. امتیازهای نظام ولایت فقیه عبارت است از: انسجام درونی، ضمانت اجرایی درونی و روانی، برخورداری رهبری از عالی‌ترین مراتب تقوا و شایستگی و رعایت مصالح معنوی و واقعی انسان‌ها. بحث بعد به «نسبت آزادی با قوانین و دولت» اختصاص دارد. واقعیت این است که دین، انسان را محدود می‌کند و برخی آزادی‌های او را سلب می‌نماید. حاکمیت بصورت الزامی باید به خداوند متعال منتسب باشد. از اینجا است که بحث بعد به «ضرورت قاطعیت در اجرای مقررات اسلامی» کشیده می‌شود. حضرت علی(ع) برای حفظ حکومت اسلامی و کیان اسلام، شمشیر کشید و با یایغان و سرکشان جنگید.

کالبدشکافی بحث «خشونت»، موضوع جلسه سی و هفتم است. غرب به دروغ از حقوق بشر دفاع می‌کند، و به اسلام برچسب خشونت طلبی می‌زند. البته چون پیامبر برای هدایت همه انسان‌ها مبعوث شده بود، وظیفه داشت با پادشاه ایران و قیصر روم بجنگد. جلسه بعد (رویارویی اندیشه‌ها و باورهای غرب با قوانین اسلامی)، بحث خود را از مشروطیت آغاز می‌کند و حدود آزادی مطلوب از نظر اسلام را تبیین می‌نماید. اگر توطئه‌ای علیه نظام اسلامی در کار بود و راهی جز خشونت وجود نداشت، شدت عمل لازم می‌شود. مفهوم «تحمل» در اسلام و غرب متفاوت است. از اینجا مصباح در جلسه بعد، عنوان بحث خود را «کاوشی در نظریه نسبی‌انگاری ارزش‌ها و گزاره‌های دینی» گذاشته است. وی سه رویکرد در نسبت معرفت بر می‌شمارد: تشکیک در هر امر یقینی، نسبت ارزش‌ها، و نسبت معرفت دینی. نوع اول از بحث ما خارج است. نسبت به نوع دوم هم باید گفت در غرب همه ارزش‌ها نسبی است، ولی در اسلام به شکل ضمنی ارزش‌های مطلق وجود دارد. در مورد نوع سوم نیز باید گفت اختلاف فتاوی و برداشت‌ها وجود دارد، ولی نمی‌توان گفت بطور مثال برداشت پیامبر از اسلام و وحی هم مطلق نیست. قرائت‌های مختلف در حوزه مسایل فرعی دین پذیرفته است. عنوان بحث جلسه آخر، «معارف دینی، اسطوره، یا آئینه حقیقت‌نما» می‌باشد، که به دنبال بحث قبل در پی اثبات واقع‌نما بودن زبان دین می‌باشد.

TMک

عبدالرحمن بن سلیمان الطریری. الطبعة الاولى: القاهرة، بیت الحکمة، ۱۴۱۲ ق. ۱۲۰ ص.

کتاب حاضر، دارای چند بحث در زمینه اندیشه سیاسی اسلام است. «حاکمیت الهی» و «حاکمیت زمینی»، بحث های آغازین کتاب می باشند. حکومت زمینی در صورتی مشروع است که از حاکمیت الهی برخوردار باشد. آن گونه که ماوردی نیز معتقد است، نظام امامت و خلافت «ولایت امر در اسلام» را بر عهده دارد. «اهداف دولت اسلامی» عبارت است از: کوشش جهت تحقق حاکمیت الهی، عمل به شعائر دینی، برپاداشتن عدالت و قسط بین مردم، ترغیب به برادری و محبت، و نشر اسلام. مودودی تئوکراسی اسلامی را از حکومت استبدادی متمایز می داند.

ماوردی «صفات ولی امر» را عدالت، علم، سلامت اعضاء و حواس، شجاعت، تدبیر و نسبت قرشی می داند. مودودی آنها را در چهار شرط خلاصه می کند: اسلام، عدالت، امانت و علم. سپس طریری «ارتباط حکومت با ملت» را در بحث های زیر دنبال می نماید: اجرای شریعت و دوری از هواهای نفسانی، قراردادن اشخاص در جایگاه خود، در نظر گرفتن مصالح امت، مدارا و شفقت با مردم، توجه به اصل برابری و حساسیت نسبت به بیت المال و امور اقتصادی.

«بیعت» قراردادی است دوطرفه بین امام و امت، و چون حقی برای مردم تلقی می شود، اکراه بر آن جایز نیست. بحث های دیگر طریری در این کتاب، «شورا» و نقش آن در حکومت اسلامی، «سیاست و روابط خارجی» و «آزادی و امریه معروف و نهی ازمکر» می باشد.

اسلام، ارتباط با دیگر ملت ها و کشورها را با آغوش باز می پذیرد، و سیاست خارجی خود را بر اساس اصل عدالت و نشر اسلام بنیان می گذارد. آزادی در اسلام، به وسیله اصل عبودیت در مقابل خدا محدود می شود.

TMک

۶۱۸- النظرية السياسية المعاصرة للشیعة الامامية الاثني عشرية: دراسة تحليلية نقدية

محمد عبدالکریم عتوم. الطبعة الاولى: الاردن، دار البشير، ۱۴۰۹ ق. ۲۱۲ ص.

مقدمه، چهار بخش (و چندین فصل) و خلاصه، اجزای تشکیل دهنده کتاب حاضر هستند. مقدمه نویسنده به اهمیت اسلام شیعی در ایران و نظریه ولایت فقیه اشاره دارد. بخش اول، کیفیت به وجود آمدن تشیع در قرن اول هجری، دلیل های شیعه بر امامت علی (ع)، اصول اساسی مکتب تشیع (توحید، نبوت، معاد، امامت و عدل)، اهمیت امامت در بین اصول دین و فلسفه سیاسی شیعه را به بحث می گذارد.

مهم ترین بحث های بخش دوم عبارتند از: حاکمیت و ولایت، ولایت امام (ع)، غیبت و مهدویت و تقیه، و نظریه ولایت فقیه. شیعه به حاکمیت الهی و انتخاب مردمی اعتقاد دارد. تقیه، نظریه ای نیست که فقط شیعه به آن اعتقاد داشته باشد. نظریه ولایت فقیه در دو مرحله تکامل پیدا کرد: قرن نوزدهم (در اندیشه نراقی و نایینی و مانند آنها) و قرن بیستم (بالاخص در اندیشه امام خمینی). عتوم در پایان این بخش دلیل های عقلی و نقلی ولایت فقیه را بررسی می کند.

بخش سوم به موضوع هایی مانند امت، دولت و حکومت اسلامی می پردازد. از نظر متفکران شیعی، ناسیونالیسم پیش از آن که مسأله ای فکری و اجتماعی باشد، از آن سوء استفاده سیاسی شده است. بخش آخر به تحلیل قانون اساسی ایران و تلخیص مطالب قبل می پردازد. به نظر عتوم نظریه ولایت فقیه، بالاخص با توجه به اختیارات وسیعش در قانون اساسی ایران، با چالش های گوناگونی (همانند تعدد فقها، نبود توجه به تخصص و انحصار حاکمیت در دست افرادی خاص) روبرو است.

TMک

۱۹۶- نظریه های دولت در فقه شیعه

محسن کدیور. چاپ اول: تهران، نشر نی، ۱۳۷۶. ۲۲۳ ص.

این کتاب از پیشگفتار، مقدمه و نه نظریه به عنوان نظریه های دولت در فقه شیعه تشکیل شده است. طرح اولیه این بحث، حاصل تدریس درس اندیشه سیاسی در اسلام، در دانشکده علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع) و دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی است. این بحث ها، ابتدا به شکل ناقص تر در فصلنامه راهبرد و هفته نامه بهمن منتشر شده بود.

طبق کتاب، مراحل چهارگانه گونه گونی فقه سیاسی شیعه، عبارت است از:

۱- عصر شکوفایی فقه خصوصی: از اوایل قرن چهارم تا آغاز قرن دهم هجری،

۲- عصر سلطنت و ولایت: از قرن دهم تا سیزدهم هجری (با آغاز حکومت صفویه)،

۳- عصر مشروطیت و نظارت: از اوایل قرن چهاردهم هجری،

۴- عصر جمهوری اسلامی: از اواخر قرن چهاردهم هجری.

کدیور معتقد است که امام خمینی(ره) اولین فقیه شیعی است که واژه «حکومت اسلامی» را به کار برد و نظریه «ولایت انتصابی مطلقه فقها»، متکی بر آرای ایشان است.

مراد نویسنده از «دولت»، برداشت خاص فقها از قدرت سیاسی، سرزمین، مردم و حاکمیت است. «نظریه»، یعنی مجموعه منظمی از مفاهیم مرتبط با یکدیگر که هدف آن تبیین و توصیف و توضیح بخشی از واقعیت است. روش بحث نویسنده، تحلیل انتقادی است. از لابه لای پاسخ های عالمان شیعه در خصوص بحث مشروعیّت، دو مبنا قابل استخراج است: مبنای مشروعیّت الهی بدون واسطه و مبنای مشروعیّت الهی به مردمی. در نظریه اول، تدبیر امور سیاسی، «وظیفه» فقیهان است و در اطاعت، «تکلیف» مردم. چهار نظریه اول از نظریه های دولت، مبتنی بر مشروعیّت الهی بدون واسطه، و پنج نظریه بعد مبتنی بر مشروعیّت الهی - مردمی است. فارغ از نقاط اختلاف نه نظریه موجود درباره دولت در فقه شیعه، باید توجه داشت که آنها در مسئله اصل حاکمیت الهی، اولویت معصومین(ع) در مدیریت سیاسی جامعه، اصل وجود حکومت، سرفروود آوردن حکومت نسبت به تعالیم دینی و شرایط زمامدار اسلامی (اسلام و ایمان، وثاقت و عدالت، تدبیر و کاردانی) اتفاق نظر دارند.

نظریه های دولت عبارت اند از:

۱- سلطنت مشروعه یا نظریه ولایت انتصابی فقها در امور حسیّه (شرعیات) و سلطنت مسلمان صاحب شوکت (در عرفیات): این نظریه دارای دو رکن است: ولایت انتصابی فقیهان در امور حسیّه و سلطنت مسلمان صاحب شوکت. این نظریه دارای پنج تقریر است: رأی علامه مجلسی، تقریر میرزای قمی، نظریه کشفی، رأی شیخ فضل الله نوری و تقریر عبدالکریم حائری یزدی و اراکی.

۲- ولایت انتصابی عامه فقها: در این نظریه، باید به ارکان ولایت، انتصاب، فقاہت و قلمرو ولایت توجه نمود. از جمله قایلین به این نظریه، نراقی، صاحب جواهر، بروجردی، گلپایگانی و امام خمینی(ره) قبل از استقرار جمهوری اسلامی هستند.

۳- ولایت انتصابی عامه شورای مراجع تقلید: ولایت شورایی، در مقابل ولایت فردی است.

۴- ولایت انتصابی مطلقه فقها: در این نظریه، بر نبود تقید به چارچوب احکام فرعی الهیه اولیه و ثانویه و نبود تقید به قوانین بشری (مثل قانون اساسی) تأکید وجود دارد. این نظریه، رأی اخیر امام خمینی(ره) است.

۵- دولت مشروطه (با اذن و نظارت فقها): نظریه پرداز این تئوری، نایینی است. قوام حکومت مشروطه، موقوف بر دو امر است: تدوین قانون اساسی، و نظارت.

۶- خلافت مردم با نظارت مرجعیّت: شهید صدر، سه نظریه در مورد حکومت ارایه کرده است: حکومت انتخابی بر اساس شورا، ولایت انتصابی عامه فقیهان و خلافت مردم با نظارت مرجعیّت. خداوند، انسان را خلیفه خود در زمین قرار داده است،

و اداره جامعه انسانی از جمله شئون خلافت الهی است. امت خلافت خود را بر اساس دو قاعده قرآنی اعمال می کند: شورا و ولایت مساوی مؤمنین. نقش مرجعیت، بطور عمده نظارتی است.

۷- ولایت انتخابی مقیده فقیه: تبیین فنی این نظریه توسط حسینعلی منتظری انجام شده است. ارکان این نظریه عبارت است از: شرط فقاہت حاکم اسلامی، تعیین او توسط مردم و تقیید اختیارات وی به قانون اساسی.

۸- دولت انتخابی اسلامی: نظر اول صدر، تقریر محمدجواد مغنیه و نظریه شیخ محمدمهدی شمس الدین. به نظر مغنیه، ملاک اسلامی بودن دولت، اسلامی بودن قوانین و نظام آن است و تدبیر امور سیاسی امت اسلام در زمان غیبت، به عهده خودشان است.

۹- وکالت مالکان شخصی مشاع: این نظریه مهدی حائری یزدی است و با نظریه قبل، قرابت هایی دارد. ارکان این نظریه عبارت است از: مالکیت شخصی مشاع شهروندان (مبنای مشروعیت)، وکالت دولت از سوی شهروندان، و جایگاه دین و فقیه در سیاست. طبق این نظریه، حکومت، چیزی جز وکالت مردم نیست.

TMک

۶۲۰- النُّظْمُ الدِّبْلُومَاسِيَّةُ فِي الْإِسْلَامِ

صلاح الدين المنجد. الطبعة الاولى: بيروت، دار الكتاب الجديد، ۱۴۰۳ ق. ۲۱۲ ص.

سازماندهی کتاب حاضر بر اساس یک مقدمه و یازده فصل انجام شده است. فصل اول، نگاهی به دیپلماسی پیامبر (ص) و فرستادن نماینده به دیگر اقوام و امپراتوری ها دارد. فصل بعدی معنای لغوی «رسول» و «سفیر» را بررسی می کند. «هیأت های دیپلماتیک» و «روش های گزینش سفیران» در دو فصل بعد از دیدگاه اسلام و غرب مقایسه می شود. براساس فصل پنجم، «صفات سفیر» به سه دسته صفات جسمانی، اخلاقی و فرهنگی تقسیم می گردد. سفرا در حکومت های اسلامی، مسلمان بوده اند.

«پذیرش و پایان مأموریت سفیران» در فصل ششم مورد بحث قرار می گیرد. «نحوه برخورد با سفرا» در فصل بعد بررسی شده است: اکرام سفیران، هدایا و اموال، پذیرایی و دعوت ها، جوایز، مورد توجه قرار دادن آنها و در نهایت سرزنش و بازخواست ایشان (در صورت مشاهده خطا). «اوراق اعتباری سفیر» و «مصونیت های ایشان» در دو فصل بعد مورد کاوش قرار می گیرد. سفیران از امنیت، معافیت مالی، آزادی عبادت، آزادی تجارت و برخی مسایل دیگر (مانند مناظره و موعظه) برخوردار هستند.

براساس فصل دهم، «اهداف دیپلماسی اسلام» عبارت است از: دعوت به اسلام، آزادی اسرا، گرفتن اخبار و تجسس، تجارت، خواندن رهبران کشورها به اسلام، عقد قراردادها، طلب کمک و یاری، ازدواج دختران رهبران کشورها با سران کشور متبوع (به عنوان امری سیاسی)، ارسال و قبول هدایا، میانجیگری، طلب مشروعیت از خلیفه (در دوران خلافت عباسی)، رساندن اخبار پیروزی ها، وظایف فرهنگی، اعلام مرگ رهبر یا شاه، تبریک و تسلیت گفتن، عقد قرارداد آتش بس و «آشامیدن جام مردانگی» (داشتن صفات کریمه ای مانند شجاعت و ایثار). «پروتکل» عنوان آخرین فصل است و مسایلی حقوقی در این ارتباط را مطرح می کند.

TMک

۶۲۱- نقد الخطاب الديني

نصر حامد ابوزید. الطبعة الثانية: القاهرة، سینا، ۱۹۹۴. ۲۲۷ ص.

سازماندهی کتاب حاضر بر اساس مقدمه چاپ دوم، مقدمه چاپ اول، تعلیقه ای مفصل و سه فصل انجام شده است. محمود علی مکی، عبدالصبور شاهین و بخش زبان عربی نیز بر این کتاب مقدمه دارند. ابوزید در بحث های مقدماتی خود سعی دارد از ایده اصلی اش در این کتاب دفاع کند، و اشکال های منتقدان را پاسخ گوید. وی در پی اثبات این مسأله است که تفکر دینی و قرائت هایی که از دین وجود دارد، به طور ضروری خود دین نمی باشد. اگر عنصر قداست را از تفکر بشری حذف کنیم، به این نتیجه می رسیم که سکولاریسم نوعی الحاد نیست، و می تواند فهمی علمی از دین به دست دهد. عبدالصبور شاهین به این گونه استنتاجات اعتراض دارد.

فصل اول، گفتمان دینی معاصر را به بحث می گذارد. تندروها و اعتدالیون از جهات مختلفی مانند وحدت دین و تفکر، یکسان انگاشتن ذات و موضوع، تفسیر ظواهر به وسیله حاکمیت الهی (در مقابل حاکمیت بشر)، در نظر نگرفتن بعد تاریخی، قداست دادن به متون بشری دست اول و دست دوم و اعتماد به میراث فرهنگی و پیشینیان اشتراک دارند. ابوالاعلی مودودی و سید قطب، نص گرا هستند و با توسعه دادن مفهوم «جاهلیت»، به مبارزه با عقل برخاسته اند. فصلی که قابل تأویل و اجتهاد نباشد، آیه های، اندکی از قرآن و روایت های مکی از پیامبر (ص) را در برمی گیرد. اسلام ما را به تعقل در حوزه های فکری، و عدالت در حوزه های اجتماعی دعوت کرده است. سیدقطب با مبنا قرار دادن نظریه حاکمیت، فرهنگ اسلامی را در مقابل فرهنگ عرفی گرای غربی قرار می دهد.

فصل دوم به بررسی قرائت چپ اسلامی اختصاص دارد. حسن حنفی، فرد شاخص این جریان به شمار می رود. ابوزید در بررسی خود به کتاب های حسن حنفی (مانند الدین و الثورة في مصر و من العقيدة الي الثورة و التراث و التجديد) بین تأویل و تلویح (قرائت مغرضانه و ایدئولوژیک نصوص دینی با ظاهری علمی) تمایز قائل می شود. به نظر حنفی، حرکت به سمت انقلاب و وحدت مسلمان ها، به مصلحت جامعه اسلامی است، و شاید بتواند وجه جمعی بین سلفی گری و عرفی گرایی تلقی شود. به نظر ابوزید، این رهیافت در فهم میراث دینی و واقعیت بیرونی با چالش روبرو است. فصل آخر، به ساز و کار قرائت بشری از نصوص دینی می پردازد. تفکر دینی، امری بشری است، از قداست نصوص برخوردار نمی باشد، و به زبان و فرهنگ و مقتضیات زمان تحدید می شود.

TMک

۶۲۲- نقد دینداری و مدرنیسم (مجموعه مقالات)

محمدجواد لاریجانی. چاپ اول: تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۲. ۱۵۴ ص.

کتاب حاضر، دارای شش بحث است. بحث اول و دوم، «مقدمه» و «تفکر فلسفی» نام دارد. در بحث سوم (نقد دینداری)، هم پاسخ هرمنوتیکی به دین داده می شود، هم پاسخ رالیستی. بر اساس پاسخ اول، دین مجموعه مطالبی است که از راه وحی با معصوم بیان شده است، و فهم دینی و تفسیری سازگار با آن مطالب است. بر اساس تعبیر دوم، دین حقیقت مبدأ و معاد است، نه گزاره ها.

عنوان چهارم به بحث مهم «حکومت و مرز مشروعیت» می پردازد. لاریجانی در اینجا دو مسلک مهم را از هم تمییز می دهد: مسلک اصالت وظیفه (یا پراکسیس که به سقراط منسوب است) و مسلک اصالت نظام سیاسی (یا پولیس که به ارسطو منسوب است). در مسلک اول، مشروعیت حکومت از صلاحیت عمل اخذ می شود، و در مسلک دوم انتخاب حاکم از طرف مردم و قراردادن قانون در بالاترین مرتبه حکومت، دو اصل مهم می باشند. نویسنده سپس مفهوم کارآمدی را در

مقابل مشروعیت قرار می دهد. هر حکومتی قطع نظر از ملاک مشروعیتش، نیاز به ساختاری دارد که آن را قادر به اجرای مقاصدش نماید. این مطلب همان «کارآمدی» است. لاریجانی پس از یادآوری این مقدمات و مفاهیم، بحث مشروعیت را بر حکومت اسلامی انطباق می دهد و می گوید طرفداران مسلک ولایت فقیه معتقد به اصالت وظیفه، و روشنفکران معتقد به نظریه قرارداد اجتماعی و لیبرالیسم، معتقد به اصالت نظام سیاسی هستند.

«بنیادگرایی و روشنفکر طراز نو»، عنوان پنجم کتاب است. احیای اسلام، حرکتی فراگیر است، و اسلام به تمام معنای کلمه «حکومت» دارد. لاریجانی با نقد دموکراسی لیبرال و نظریه «پایان تاریخ» فوکویاما بار دیگر بر اصالت انجام وظیفه تأکید می کند. آخرین عنوان کتاب، «جامعه دینی و مدرنیسم» نام دارد. جامعه دینی بر اساس دو مقوله مشروعیت و کارآمدی قابل تعریف است. در مدرنیسم، عناصری مانند عقل گرایی و واقع گرایی و علم باوری، محوریت دارند. اگر کسی مدعی شود اسلام (نه اغلب مسلمانان) نمی تواند مدرن باشد، لازم است ویژگی های ضد مدرن اسلام را نشان دهد. بدون شک اسلام حق محور است و می تواند در نوع خود مدرن باشد.

TMک

۶۲۳- نقد السیاسة: الدولة والدين

برهان غلیون. الطبعة الثانية: بیروت، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ۱۹۹۳. ۶۹۰ ص.

سازماندهی کتاب حاضر بر اساس یک مقدمه، پنج بخش و نتایج بحث های انجام شده است. بحث های سیاسی فعلی در جهان عرب، قدمت یکصدساله دارد. *الاسلام واصول الحكم علي عبدالرازق* و *فروپاشی خلافت عثمانی* در این میان، نقشی محوری و کلیدی داشت. مشکلات سیاسی جوامع اسلامی در زمان حاضر، چندان از مناقشات عقیدتی و کلامی ناشی نمی شود، بلکه در تناقضات نظم اجتماعی و سیاسی ریشه دارد.

«انقلاب دینی»، عنوان اولین بخش کتاب است. معضل جدایی دین از سیاست فقط در ادیان توحیدی سه گانه مطرح می باشد. اسلام در فکر دولت و لوازم آن نبود، بلکه یکی از نتایج حتمی این دین الهی، طرح مسأله دولت تلقی می شد. بنابراین اصل دولت در اسلام، خلافت است. جوامع اسلامی بدون شک دین و سیاست را توأمان دربرداشتند، اما مسأله اصلی وجود یا نبود نظریه سیاسی در قرآن و فقه سیاسی اسلام می باشد. در نظریه امامت و پاسخ به سؤال مزبور، نظریه شیعه و اهل سنت تفاوت دارد. به نظر نویسنده در دین، نظریه دولت وجود ندارد.

بخش دوم با عنوان «انقلاب سیاسی»، حرکت انقلاب دینی را از دین به سمت سیاست، و حرکت انقلاب سیاسی را از آزادی به پرستش دولت معرفی می کند. «بازگشت تاریخ: اسلام گرایی و نقد دولت»، عنوان بخش سوم است. بعد از تفکر ملی گرایی در فاصله دو جنگ جهانی، و نظریه قومیت عرب در دهه ۱۹۶۰، تفکر اسلام گرایی نضج گرفت. در مقابل این نظریه، عرفی گرایی قرار دارد، که در بخش بعد مورد بحث قرار می گیرد. سکولاریسم به آزادسازی دولت از قید دین و غیر آن اعتقاد دارد. البته این دولت به میزان نیاز و با توجه به شرایط سیاسی و اجتماعی هر اقلیم، ممکن است از عناصر دینی نیز بهره جوید بررسی عقلی دوران روشنگری نمی تواند نقش دین در اجتماع، و بالاخص در جهان سوم را انکار نماید.

غلیون در آخرین فصل، نسبت «سیاست و شریعت» را بررسی می کند. دولت دموکراتیک، شالوده مفهوم سیاست را اعاده می کند. رستگاری دولت جدید، جز با انقلاب سیاسی در جامعه مدنی ممکن نیست. هر چند دین می تواند در جوامع اسلامی نقش خود را ایفا نماید، ولی مشکل اساسی مسلمانان راه های رسیدن به جامعه مدنی است، نه مسأله مزبور.

TMک

۶۲۴ نقد ولایت الفقیه

محمد مال الله. الطبعة الاولى: الهند، دار الصحوة الاسلاميه، ۱۴۰۹ ق. ۳۰۲ ص.

این کتاب از مقدمه نظام الدین اعظمی، چندین بحث و پیوست ها تشکیل شده است. بر اساس مقدمه مال الله، نظام ولایت مطلقه فقیه در ایران موجب بروز دیکتاتوری شده، و فقها در این نظام تحت فشار قرار دارند. نویسنده در پی است که روایت های مورد نظر امام خمینی را بررسی کند، و لزوم جرح و تعدیل در آنها را نشان دهد. از جمله علمای شیعی که نظریه ولایت فقیه را بررسی کرده اند، حسن طباطبایی قمی، موسی موسوی و محمدجواد مغنیه می باشند.

در روایت «اللهم ارحم خلفایی»، باید توجه داشت که حدیث مرسل نزد شیعه معتبر نیست و رجال سند نیز مختلفند. علاوه بر آن به ابن بابویه نمی توان تکیه نمود. به عقیده امام خمینی، امام علی قبل از نزول قرآن، آن را در کودکی تلاوت می کرده و امامان پس از مرگ به آسمان می روند! روایت دوم «الفقهاء حصون الاسلام» است. در سند این روایت، علی بن ابی حمزه بطائنی قرار دارد، که شخصی ضعیف می باشد. توثیق مبارک نیز از نظر سندی مشکل دارد. زراره و محمدبن مسلم با توجه به روایت های نقل شده از ایشان، قابل اعتماد نیستند. روایت دیگر مقبوله عمر بن حنظله است. این شخص، توثیق نشده، و راه های جبران این نبود توثیق هم کافی به نظر نمی رسند.

پیوست های کتاب عبارتند از: دو نامه از علمای اهل سنت راجع به وضعیت سنی ها در ایران، و مدارک پرونده های فروش سلاح به ایران توسط اسرائیل (و قضیه ایران گیت). بر اساس پیوست اول، چالش اصلی نظام ایران در دو مسأله است: اکراه اهل سنت به قبول تشیع، و اجرای مسایلی که با خود فقه جعفری تناقض دارد.

TMک

۶۲۵ نکاتی پیرامون ولایت فقیه و حکومت دینی (پاسخ چهارده استفتا)

حسین مظاهری. اصفهان، حوزه علمیه اصفهان. ۱۳۷۷. ۶۴ ص.

کتاب حاضر، پاسخ به استفتای جمعی از دانشجویان دانشگاه های اصفهان است. بر این اساس حکومت برای بشر یک امر ضروری می باشد، و ولایت فقیه شکل انتصابی دارد. وظیفه مجلس خبرگان یا اهل حلوعقد، تنها کشف و تشخیص رهبر و ولی فقیه است. مردم نقشی در مشروعیت، و حتی فعلیت ولایت فقیه ندارند. رأی اکثریت از حجیت مطلق برخوردار نیست. البته ولی فقیه از رأی کارشناسان استفاده می نماید. اعلامیت در ولی فقیه شرط نمی باشد. نظارت درونی بر ولی فقیه، روحیه خداترسی و عدالت او؛ و نظارت برونی، همان مجلس خبرگان است. مقام ولایت نمی تواند توسط زنان احراز شود. ولی فقیه، ولایت بی حد و حصر بر جان و مال و ناموس مردم ندارد. خبرگان نمی تواند برای رهبری ولی فقیه زمان خاصی را مشخص کند. ولی فقیه، حاکم بر قانون اساسی است. رهبری به صورت شورایی، امری غیرموجه به نظر می رسد. نظارت شورای نگهبان، استصوابی است، و دوری به وجود نمی آید.

TMک

۶۲۶ نگاهی به ارکان اسلام در نهج البلاغه

سیدابراهیم سیدعلوی. چاپ اول: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۶. ۶۳ ص.

این کتاب، از یک مقدمه و هشت فصل تشکیل شده است. نویسنده با توجه به سخنان، خطبه ها و نامه های حضرت علی(ع) در نهج البلاغه، به احکام اسلامی می پردازد.

«نماز»، عنوان فصل اول کتاب است. نویسنده با توجه به عبارات نهج البلاغه، موارد زیر را مطرح می کند: «نماز، نشانه ملکیت اسلامی»، «نماز، معیار ارزش گذاری اعمال دیگر»، «نماز، رمز عبودیت و نیاز انسان به خداوند»، «نماز، وسیله تقرب و کمال و مایه روشنایی چشم مؤمن»، «مسئولیت خانواده در برپایی نماز»، «نماز، شستشوی روان از پلیدی ها»، «نماز، برنامه انضباط»، «نماز و تواضع»، «نماز بر پایه یقین»، «سبقت در نماز»، «بی نمازی، دروازه دوزخ»، و «اهمیت نماز جمعه».

در فصل دوم، «روزه» در نهج البلاغه مورد توجه قرار می گیرد. عنوان های این فصل عبارت اند از: «روزه، زکات بدن است»، «روزه، معیار سنجش اخلاص»، «روزه، مانع از عذاب»، «روزه، برنامه انضباطی»، «روزه، عامل تقویت اراده»، «روزه، خانه تکانی بدن است»، «جان روزه، شعور و معرفت است»، و «روزه مقبول».

«خمس و زکات»، در فصل سوم مورد بررسی قرار گرفته است و عنوان های زیر در آن مطرح می گردند: «خمس، حکمی بجا و قانونی»، «زکات به عنوان یک تکلیف»، «زکات، وسیله تقرب به خدا و عامل همبستگی»، «زکات، مصونیت اجتماعی می آورد»، «زکات، عامل برابری اقتصادی»، «زکات، سبب فزونی رزق»، و «زکات، بیمه ثروت و دارایی».

«حج»، نام فصل چهارم است. در این باره، امور زیر عنوان می شوند: «حج، به عنوان یک وظیفه»، «حج، نشانه تواضع و فروتنی»، «حج، جهاد ضعیفان است»، «حج و عمره»، «فقرزدایی و گناه شویی»، «حج، نشانه اسلام است»، و «حج، عامل تقویت مسلمین و وسیله همبستگی و اتحاد».

«جهاد»، فصل پنجم کتاب را تشکیل می دهد. زیر مجموعه های این اصل عبارت است از:

«جهاد برای خدا و در راه خدا»، «جهاد، پایه و اساس ایمان است»، «جهاد، عمل بندگان خاص خدا»، «جهاد، گامی به سوی عدالت و پللی برای شهادت»، «جهاد، مایه عزت اسلام و مسلمین»، «جهاد در حضور رسول خدا»، «با ستمگران باید جنگید»، «جهاد با مال و جان»، «برای جهاد باید دندان روی دندان گذاشت»، «آماده باش یاران جهادگر بازوان رهبر»، «بودجه جهاد از راه خراج و مالیات تأمین می گردد»، و «جهاد بانوان، شوهرداری نیکو است».

سخنان حضرت درباره امر به معروف و نهی از منکر که در کتاب آمده به طور خلاصه این است که جامعه صالح، محتاج امر به معروف و نهی از منکر است، امر به معروف و نهی از منکر، دو خلق و خوی از خلق های خداوند است و جامعه متعادل، آن جامعه ای است که این دو در آن باشند. هلاک امم گذشته نیز، به واسطه ترک این دو امر پسندیده بوده است. انسان مسلمان نباید امر به معروف و نهی از منکر را حرفه خویش سازد و از خود غافل شود. امر به معروف و نهی از منکر، مرگ را نزدیک نمی کنند و موجب محرومیت از رزق نمی شوند، و نهی از منکر، خاک مالی بینی منافق است.

«توگی و تبری»، عنوان آخرین فصل است که در آن آمده هرگز دوست و دشمن برابر نیستند، آنکه از خدا و رسول اطاعت کند، دوست خدا است. همچنین به نتیجه دشمنی و دوستی با حق و اهل بیت(ع) اشاره شده است.

ک.م.ت

۶۲۷- نگاهی به سیستم سیاسی اسلام

محمدعلی گرامی. چاپ دوم: قم، روح، ۱۳۵۸. ۱۷۴ ص.

هدف نویسنده از نگارش کتاب ترسیم خطوط کلی سیستم سیاسی اسلام در دوران حکومت های اختناق بوده است. نویسنده می گوید «سیاست» در لغت به معنی ادب نمودن است و در اصطلاح، روش کشورداری و تدبیر مملکت را گویند و

این دانش، اولین شرط رهبري و حکومت است. در ظاهر حکومت مردم بر مردم بهترین است، ولي در آن رعایت مصلحت نشده است؛ يعني اگر خواست مردم برخلاف مصلحت باشد، باز هم تجویز مي کند، حال آنکه دين اسلام مردم و مصلحت را بصورت همراه رعایت مي کند. پیامبر(ص) میان خواست مردم و مصلحت جمع مي نمود و سرّ کار حضرت در آن بود که مردم را در جریان کارها مي گذاشت و نشان مي داد که صادقانه در پی مصلحت آنان است.

طبق نوشته کتاب، تقیّه، وسیله اي براي حفظ جان شیعیان در دوران اختناق بوده، که به دستور امامان(ع) صورت مي گرفته است. «همکاری با ظلمه»، عنوان بحث دیگر کتاب است. نویسنده مي گوید که در تاریخ اسلام در کنار تقیّه و در پوشش آن، برنامه هاي تبلیغي به طور کامل انجام مي شده و از هرگونه فرصتي، براي کوبیدن خلفاي بني عباس و بني امیّه، به عنوان نهي از همکاری با ظلمه استفاده مي شده است. همیشه کسانی بودند که از جانب امامان(ع) در دستگاه حکومت نفوذ کرده بودند. دعا نیز از شیوه هاي مهم در روش رهبري اسلام است. نویسنده با توضیح این مطلب مي گوید که امامان(ع)، متناسب با هر مشکل اجتماعي، دعائي را تعلیم مي دادند و بهوسیله آن مردم را به مشکل بزرگ خویش آشنا مي ساختند تا کارها در انحصار رهبران نباشد، و مردم خود نیز به دنبال درمان دردها باشند. بعلاوه، با تعلیم دعاهای مختلف، مردم را از محیط فاسد جدا کرده، نارضايتي نسبت به حاکم را در درون خود جایگزین مي ساختند. این همان بُعد سياسي دعاهای شیعه است.

گرامي، در قسمت دیگری از کتاب، ضمن بحث درباره انتقاد مي گوید که هدف از انتقاد، خصومت و اهانت نیست؛ بلکه فقط خدمتي اجتماعي است که به قصد سازندگي و در مسیر تکامل صورت مي گیرد. این، خود راهي است براي بدست آوردن هم فکري و وحدت. رهبري اسلام، اختلاف عقیدتي را که مقدمه وحدت انساني است، تثبیت نموده و مي کوشد تا به وسیله انتقادهای صحیح و بي غرض، کمال علمي و عملي انسان را تحصیل نماید.

شعائر، عنوان مطلب بعدي کتاب است، که در آن آمده شعائر اسلامي براي بيدار کردن فطرت انسان و توجّه دادن مردم به مذهب است، تا بدینوسیله، مردم تفکر کنند. شعائر، هر چیزی است که وسیله اعلام یک حرکت الهي و راه خدایي باشد. در مورد شعائر، نویسنده به وظیفه صدا و سیما هم مي پردازد.

به اعتقاد نویسنده، یکی از مسایل مهم براي بقای مکتب، ایجاد مرکزیت براي پیروان مکتب در هر شرایطی است. آنگاه که قدرت اجتماعي به دست مکتب است، مرکزیت خواه ناخواه موجود است؛ اما هنگامی که قدرت در دست دشمن است، اگر مرکزیت نباشد، افراد و نیروها پراکنده و گسیخته مي شوند و به تدریج مکتب فراموش مي شود.

ک TM

۲۸- نگاهی به مسأله ولایت

هادي روحاني. چاپ اول: اميري، ۱۳۶۶. ۱۵۲ ص.

کتاب حاضر از چهار بخش تشکیل مي شود. بخش اول با عنوان «نگاهی به مسأله ولایت»، نگاهی اجمالي به مسأله مزبور از دیدگاهی کلامي دارد. بخش دوم به «ولایت تکويني» و شبهات مربوط به آن مي پردازد. «ولایت تشريعي» در بخش سوم به بحث گذاشته مي شود. ولایت اولي الامر در عصر غیبت، به فقهاي عادل انتقال مي یابد.

بخش چهارم به بحث «ولایت فقیه» مي پردازد. وظیفه حکومت اسلامي در عصر غیبت عبارت است از: اجرائي قانون، تطبیق قوانین، حل مسایل جدید، برپایی عدل، اعلام جنگ و صلح و سروسامان دادن به امور جامعه. خاتمه کتاب به سي نکته به عنوان تلخیص مطالب مي پردازد. از بین مجموعه شرایطی که براي ولي فقیه یاد مي کند، دو شرط فقاها و عدالت اساسي تر است.

۶۲۹- نگاهی دوباره به فلسفه سیاسی شریعتی یا تأملی بر پارادوکس دموکراسی متعهد

بیژن عبدالکریمی. چاپ اول: ناشر، ۱۳۷۰. ۳۱۷ ص.

سازماندهی کتاب بر اساس یک مقدمه و شش فصل طراحی شده است. نویسنده در مقدمه می‌گوید ما در فلسفه سیاسی دچار بحران هستیم، چون نسبت آموزه‌های سوسیالیستی، لیبرالیستی و اسلامی به خوبی واضح نیست. مقصود از «پارادوکس دموکراسی متعهد» این است که نمی‌توان متعهد بود و در همین حال توده‌ها را در غفلتشان آزاد گذاشت.

فصل اول با عنوان «شریعتی و فلسفه سیاسی» در پی آن که اثبات کند که او یک فیلسوف سیاسی بوده است. فیلسوف سیاسی، اندیشه سیاسی خود را بر اساس منظومه فلسفی اش تأسیس می‌کند. عنوان فصل دوم، «مبانی فلسفه سیاسی شریعتی» نام دارد. وی به فلسفه امامت یا رهبری متعهد اعتقاد داشت. در بررسی او لیبرالیسم و اعلامیه حقوق بشر بر این عقیده بود که به روحیه جمعی توجه ندارد. او به «دموکراسی متعهد» معتقد بود.

«نگاهی دوباره به مبانی فلسفه سیاسی شریعتی»، عنوان فصل سوم است. در فلسفه امت، نوعی اتویاگرایی مشاهده می‌شود. شریعتی به دوآلیسم انسان‌شناختی (روح خدا و گل متعفن) اعتقاد داشت. مردم نیز در نظام رهبری متعهد، نقش دارند.

فصل بعد به «تمایزات فلسفه سیاسی شریعتی با مبانی تئوکراسی» می‌پردازد. او در این زمینه به راسیونالیسم دینی، معرفت‌شناسی غیردگماتیستی، ضد نخبه‌گرایی، مخالفت با رهبری کاریزماتیک، مخالفت با ولایت مطلقه، مخالفت با آخرت‌گرایی کاتولیکی، اعتقاد به اومانیسم، سنت ستیزی و مخالفت با فضایل استعبادی اشاره دارد.

فصل پنجم، «تأملی بر دموکراسی متعهد» است. مقصود از این اصطلاح، ضدیت با دیکتاتوری و تعهد به ارزشها است. در این نظریه، دموکراسی یک روش است. فصل آخر، «علی، اجماع، وصایت» نام دارد.

۶۳۰- نگاهی گذرا به نظریه ولایت فقیه

محمد مهدی نادری قمی (برگرفته از بحث‌های محمد تقی مصباح یزدی). چاپ اول: قم، مؤسسه

امام خمینی، ۱۳۷۸. ۱۶۰ ص.

پیشگفتار و شش فصل، بحث‌های این کتاب را تشکیل می‌دهند. فصل اول به «ولایت فقیه، ضرورت بحث و پیش فرض‌ها» می‌پردازد. پیش فرض‌های نظریه ولایت فقیه، ضرورت حکومت، نبود مشروعیت ذاتی فرد یا گروه خاص برای حکومت، مشروعیت الهی حکومت و نبود جدایی دین از سیاست می‌باشد. فصل بعد به «رابطه دین و سیاست» اختصاص پیدا کرده است. نه چنین است که هر چیز (حتی روش‌های آشپزی) را مجبور باشیم از دین بگیریم، و نه این که قایل به دین حداقلی شویم.

فصل سوم به «نقش مردم در حکومت اسلامی» مربوط می‌شود. از طرف اهل سنت سه مبنا برای تعیین خلیفه بعدی معرفی شده است: اجماع امت، نصب از جانب خلیفه قبل، و تعیین اهل حلوعقد. از نظر شیعه، امامان از جانب خدا منصوبند. فقهای شیعه (به استثنای یکی دو نفر از فقهای معاصر) قایل به نصب ولی فقیه در زمان غیبت می‌باشند. بنابراین می‌توان

گفت مردم هیچ نقشی در مشروعیت بخشی به حکومت فقیه (نه در اصل مشروعیت و نه در تعیین فرد و مصداق) ندارند، هرچند تحقق و استقرار حکومت و حاکمیت فقیه به مقبولیت بستگی تام دارد.

«اثبات ولایت فقیه»، عنوان فصل چهارم است. ولایت بر دو نوع تکوینی و تشریحی تقسیم می‌شود. هر چند بحث ولایت فقیه دنباله نظریه امامت است، ولی اول این که هر مسأله کلامی غیرقابل تقلید نیست، و دوم این که فروع بحث ولایت فقیه، شکل فقهی پیدا می‌کند. حکم عقل این است که به دنبال نزدیک ترین حکومت، به حکومت معصوم باشیم. فقیه جامع الشرایط از طرف خداوند متعال اجازه اجرای احکام اجتماعی اسلام را دارد. علاوه بر دلیل های عقلی، روایت ها نیز اثبات کننده این مسأله می باشند. نادری قمی در اینجا به روایت هایی چند اشاره می کند و ایرادهای سندی و دلالتی آنها را پاسخ می دهد.

فصل بعد به «مفهوم ولایت فقیه» می پردازد. قید «مطلقه» به معنای استبدادی نیست، بلکه در مقابل ولایت محدودی است که فقها در زمان طاغوت داشتند. ولی فقیه برای اداره حکومت به اختیاراتی همانند اختیارات معصوم(ع) نیاز دارد. بدیهی است میزان و ملاک عمل او مصلحت جامعه است، نه نظرهای شخصی و سلیقه ای. قوانین موضوعه به خودی خود هیچ اعتباری ندارند، و انتساب آنها به شارع است که موضوعیت پیدا می کند. از این نکته می توان دریافت که ولایت حاکم اسلامی به قوانین موضوعه و قانون اساسی محدود نمی شود. رجوع ما به مجتهد از بخش رجوع جاهل به عالم، و در حوزه «فتوا است»؛ در حالی که موضوع بحث ولایت فقیه، اداره امور جامعه و حوزه «حکم» می باشد. ولی فقیه باید فقاقت و تقوا و کارآمدی را بصورت شخصی داشته باشد، ولی از بقیه تخصص ها می تواند به وسیله مشاوره استفاده کند.

موضوع فصل آخر نسبت بین «خبرگان و ولایت فقیه» است. نویسنده در پی توضیح این مطلب است که چرا خبرگان باید رهبر را انتخاب کنند. مهم ترین دلیل، تخصص خبرگان در امور فقهی و صلاحیت آنها برای تشخیص ولی فقیه می باشد. در اینجا نادری قمی به اشکال دور، بین ولی فقیه، شورای نخبهان و خبرگان اشاره می کند، و در پاسخ می گوید اعتبار ولی فقیه از خبرگان نیست که دور به وجود آید، در واقع خبرگان، رهبر را «کشف» می کنند که از جانب امام زمان(ع) منصوب است. نویسنده در پاسخ به این سؤال که چرا در مجلس خبرگان دیگر متخصصین نیز وجود ندارند، می گوید شرط فقاقت در ولی فقیه در عرض بقیه شرایط نیست، و به هر حال او بقیه موارد را با مشاوره می تواند حل کند.

TMک

۶۳۱- نگرشی بر اصول اساسی حکومت اسلامی

حنیف ابراهیمی. انتشارات جبهه سیاه. ۵۷ ص.

کتاب حاضر که مشخصه های کتابشناختی ندارد، از پنج فصل تشکیل می شود. فصل اول و دوم با عنوان «چیستی حقوقی اسلامی و سیستم آن»، به مسایلی از جمله حاکمیت الهی، نقش امت، رییس حکومت اسلامی و اندام وارشدن قدرت در آن و نسبت اسلام با کمونیسم و دموکراسی می پردازد. کمونیسم و دموکراسی غربی، یک نوع دیکتاتوری است.

فصل های سوم و چهارم در پی تبیین «قانون و برنامه حکومت اسلامی» می باشد. حکومت اسلامی؛ ساختار فکری، حقوقی، سیاسی، اقتصادی و تربیتی نظام قبل را دگرگون می کند. اهداف حکومت اسلامی ساختن انسان نمونه و ساختن جامعه نمونه است. بر اساس فصل آخر (مسایل مربوط به حکومت اسلامی)، نقش مردم در حکومت اسلامی تحت ضابطه «دموکراسی متعهد» بررسی می شود. زنان و روشنفکران نیز در حکومت اسلامی جایگاه خود را خواهند داشت.

TMک

۶۳۲- نگرشی بر ولایت فقیه؛ شکل سیاسی اداره جامعه

انجمن اسلامی دانشجویان مشهد، قم، ۶۸ ص.

این کتاب که در گرماگرم ماجرای تسخیر سفارت آمریکا در ایران منتشر شده، به مسأله مذکور و مسایل زیر می پردازد: ضرورت تشکیل حکومت در اسلام، چستی و کیفیت قوانین در اسلام، رابطه توحید با نظام حاکم بر جامعه، بررسی ولایت فقیه از دیدگاه آیه های و روایت ها، ولایت قضایی فقیه و رابطه شورا و ولایت فقیه. منصب قضاوت بدون کم ترین تردیدی، ویژه فقیه عادل است. اصل شورا در اسلام در بعد قانونگذاری نیست، بلکه در بعد اجرای بهتر احکام الهی می باشد. حکم و قانون خدا روشن است، و نیاز به مشورت ندارد.

ک TM

۶۳۳- نهادها و اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام

حمید عنایت. چاپ اول: تهران، روزنه، ۱۳۷۷. ۲۱۳ ص.

تصحیح و مقدمه کتاب از صادق زیبا کلام است. او مهم ترین ویژگی عنایت را صاحب اندیشه بودن می داند. او غرب ستیز و غرب زده نبود، و پارسی گرایی را چاره نمی دانست. این کتاب جزوه درسی او در سی سال پیش است. عنایت ابتدا به تشریح فئودالیسم، نظام اجتماعی و سیاسی مادها و شیوه تولید آسیایی می پردازد. جوامع آسیایی، راهی غیر از سیر تکامل اروپا طی کرده اند. سازمان اجتماعی و سیاسی هخامنشیان نیز خصوصیات فئودالی داشته است. حمله اسکندر و سلطه سلوکیان، سازمان سیاسی و اقتصادی جامعه ایرانی را دچار تضاد کرد. جامعه ساسانیان، طبقاتی و مبتنی بر تمرکز قدرت بود. اهمیت زرتشت از نظر سیاسی آن بود که دین و سیاست را همراه هم می دانست. مانویه و مزدکیه، دو جنبش بزرگ دینی و اجتماعی زمان ساسانیان هستند. در بین اندیشمندان اسلامی، ابن خلدون نقشی ویژه در تاریخ نویسی دارد. بخش دیگر کتاب به اندیشه های سیاسی در اسلام می پردازد. عنایت بحث خود را از اختلاف اهل سنت و شیعه بر سر امامت آغاز می کند. پنج گروه اصلی خوارج عبارتند از ازارقه، صفریه، اباضیه، نجدات و واقفیه. عقاید کلامی معتزله نیز با سیاست بی ارتباط نبود. عنایت پس از این بحث، به عقاید سیاسی شیعه و اهمیت آن می پردازد و افکار سیاسی ناینی را شاهد می آورد.

نویسنده در بحث خلافت نظر ماوردی در بخش شرایط خلیفه و انتخاب کنندگان را با نظر غزالی و ابن جماعه مقایسه می کند. او فارابی را بنیانگذار فلسفه سیاسی در اسلام می داند و اقسام شش گانه مدن جاهله از دیدگاه او را توضیح می دهد (ضروریه، نذاله، خست، کرامت، تغلب و جماعیه). پیوست کتاب، بخش هایی از مقاله گنو ویدن گرن تحت عنوان «پژوهش هایی درباره فئودالیسم ایرانی» است.

ز ز

۶۳۴- وجهه نظر: نحو اعاده بناء قضايا الفكر العربي المعاصر

محمد عبدالجباري. الطبعة الثانية: بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۴. ۲۱۹ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و هفت فصل تشکیل شده است. جابري در پي آن است که با نگاهی اسلامي به برخي از مهم ترين مسایل موجود در تمدن مدرن پردازد. فصل اول با عنوان «مسأله هويت»، نسبت عرب بودن و مسلمان بودن را مطرح مي نمايد. به عقیده نویسنده، بين اين دو مسأله تضاد ماهوي وجود ندارد، و هر دو مي توانند بخشي از شخصيت «مسلمانان عرب» تلقي شوند. عنوان فصل دوم، «مسأله اجراي شريعت» است. جابري در اين فصل مخاطب را به شرايط جامعه مدرن و مقتضيات آن توجه مي دهد، و مي گوید در اين ميان، افراط گرايي چپ و راست به چشم مي خورد. اگر قبول کنيم که احکام شرعي بنا بر مصلحت انشا شده اند، راه براي تطبيق و اجراي آنها، با توجه به عنصر زمان و مکان، راحت تر باز مي شود.

«مسأله دين و دولت»، عنوان فصل سوم است. مفهوم «ولي امر» مي تواند شامل فقها، واليان، خلفا و امرا شود. از آنجا که مسایل حکومت اسلامي نمي توانست به شکل مسالمت آميز و در بعد اندیشه اي حل شود، قدرت شمشير، خلافت را به پادشاهي و ملوکيت بدل ساخت. «سکولاریسم»، اصطلاحی است که نمي تواند مشکلات جامعه عربي را حل کند. فصل بعد به مبحث دموکراسي مي پردازد. به نظر نویسنده مسأله شورا را بايد از دموکراسي جدا کرد؛ چرا که در اندیشه فقها خليفه فقط در مقابل خدا مسئول است. مشکل جوامع عربي اين است که به «حقوق» انسان کمتر توجه مي شود.

موضوع سه فصل بعد عبارت است از: «المسأله الاجتماعيه»، «المسأله الثقافيه» و «المسأله القوميه». او نظريه «ديکتاتور مصلح» را دور از واقع مي داند، و مي گوید تضميني براي حفظ مصلحت مردم به دست نمي دهد. او بسياري از افراد روشنفکر و فرهنگي جهان عرب را «مقلد» مي داند. وي در پي آن است، که قرائتي دموکراتيک از نظريه ملي گرايي ارايه کند.

TMK

۶۳۵- وحدت مرجعيت و رهبري

سيدعلي شفيعي. چاپ اول: قم، اندیشه، ۱۳۷۴. ۲۰ ص.

اين کتاب، سخنراني نویسنده در تاريخ نوزدهم دي ماه سال ۱۳۷۳ است، که مطالب آن خلاصهوار از اين قرار است:

مرجعیت، از ویژگی های مذهب شیعه است. در عصر امامان(ع)، فقه محدود بود و امکان رجوع به معصوم وجود داشت. هر مجتهدی، فقیه نیست. فقیه باید فقه بداند و عادل و حافظ دین باشد. تقلید اعلم واجب است. حاکم اسلامی باید اعلم، مرجع، سید (بنا بر احتیاط واجب) و متقی تر باشد. وقتی رهبری به دست کسی باشد، به راه اولی در عملکرد فردی (تقلید)، باید از او تبعیت نمود. وحدت رهبری و مرجعیت، ضروری است.

TMک

۶۳۶- وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی یا جغرافیای سیاسی اسلام

عباسعلی عمیدزنجانی. چاپ پنجم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸. ۱۸۴ ص.

کتاب، از مقدمه و هفت فصل تشکیل شده است. فصل اول که به کلیات می پردازد، دربرگیرنده عنوان های زیر است: زمین برای زندگی، آزادی مسکن یا وطن آزاد و زمین اختصاصی. عنوان فصل بعد، «کشور و میهن» است. آرمان نهایی اسلام رسیدن به امت واحد بشری می باشد. عمل شناسایی به معنای مشروعیت نظام جدید سیاسی نیست. اصل اولیه، محترم شمردن اراضی و وطن دیگر دولت ها است.

فصل سوم به مبحث «پیامبر اسلام و سرزمین ها و نظام های قبیله ای» می پردازد. رؤسا و شیوخ قبایل، مسئولیت اجرایی قبیله را برعهده داشتند. پیامبر اسلام پس از سیزده ده سال به تشکیل دولت مقتدر اقدام ورزید. فصل بعد به تعریف «دارالاسلام» و «دارالحرب» اختصاص دارد. تعریف هایی از جمله تعاریف زیر از «دارالاسلام» وجود دارد: سرزمین های قلمرو اسلام که مظاهر دینی دارند، حکومت اسلامی با نفوذ احکام اسلام، سرزمینی که بتواند امان دهد غیر دارالحرب و دارالعهد. آثار حقوقی وطن اسلامی (دارالاسلام) مواردی مثل وجوب دفاع از آن و حلیت طعام در آن منطقه را شامل می شود. از نظر سیاسی نیز باید دید «دارالاسلام» حتی کشورهای کافری که مسلمانان در آن آزادانه اعمال مذهبی خود را انجام می دهند شامل می شود یا خیر. نویسنده برای تبیین قلمرو وطن اسلامی به بحث چگونگی تصرفات اراضی دولت اسلام، حدود متصرفات دولت اسلامی و مرزبانی از نظر اسلام اشاره می کند.

فصل ششم، «اقامت اقلیت ها در سرزمین اسلامی» و فصل هفتم، استیمان و مقررات ورود بیگانگان به وطن اسلامی را بررسی می نماید.

TMک

۶۳۷- وظیفه فرد مسلمان در احیای حکومت اسلام

سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. (گردآوری و تنظیم) محسن سعیدیان. چاپ اول: مشهد،

علامه طباطبایی. ۱۴۱۰ ق. ۲۱۳ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و شش درس تشکیل شده است. درس اول با عنوان «لزوم تشکیل حکومت اسلام و تهیه مقدمات آن»، به دوران ستم شاهی و ضرورت تشکیل حکومت دینی اشاره دارد. درس دوم به روابط نویسنده با امام خمینی در لزوم تشکیل دولت اسلام، درس سوم به مسأله زندانی شدن امام، درس چهارم به مسأله کاپیتولاسیون، و درس پنجم به مسایل مربوط به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اختصاص یافته است. بیعت تنها یک امر تشریفاتی نیست، بلکه عقده ای از عقود اسلامی و نشانه تقبل امارت و امامت می باشد. در واقع با بیعت، ولایت منجز می شود و فعلیت می یابد. اگر حاکم و رهبر

اسلامي حڪمي بڻڪند، بر مراجع ديگر نيز تبعيت از او واجب مي شود. عنوان درس آخر، «نبود جواز تقليد بر مجتهد و لزوم اجرائي حڪم شرع مطاع در تمام زمينه هاي اجتماع عالم اسلام» است.

ک TM

۶۳۸ - ولایت

سیدعلی خامنه‌ای. چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰. ۱۴۹ ص.

این کتاب از پیش گفتار و شش گفتار تشکیل شده است. این مجموعه، سخنرانی‌های نویسنده در سال ۱۳۵۳ است. گفتار اول، «ولایت» نام دارد. در این بخش دو بحث مطرح می‌شود: مفهوم ریشه‌ای ولایت و ولایت ولیّ خدا. به نوشته کتاب، ولایت در اصطلاح قرآن، یعنی به هم پیوستگی و هم‌جهگی.

«پیوندهای امت اسلامی»، عنوان گفتار دوم است و شامل دو بحث می‌شود: روابط داخلی و خارجی و ویژگی‌های ولیّ (امام). در این گفتار اشاره شده که اگر امت اسلامی بخواهد به ولایت برسد، باید دو جهت ارتباطات داخلی و خارجی را رعایت نماید. علی(ع)، الگوی امامت و ولایت است.

گفتار بعد، «بهشت ولایت» است، که در آن آمده ولایت شامل ولایت فردی و ولایت در جامعه می‌شود. وجود ولیّ در جامعه مسلمان، ضروری است و ولایت یک انسان، پیوستگی مطلق او است به ولیّ.

گفتار چهارم و پنجم، «در پیرامون ولایت» نام دارد، و شامل چند بحث است، که در آن ابعاد ولایت بررسی شده و ولیّ امر مسلمین، مجری حکم خدا معرفی شده است. «ولایت طاغوت و جامعه شناسی کوفه» عنوان دیگر این بخش است. به نوشته کتاب، آیه‌های قرآن، علی بن ابی طالب را به عنوان ولیّ امر معین کرده است. ولیّ امر مسلمین، مجری حکم خدا است. طاغوت، اسم خاص نیست. مطالعه شهر کوفه اهمیت دارد، چون پایگاه علی(ع) بود و در همین حال به ایشان و امام حسن(ع) پشت کردند. در آخر نیز اشاره شده که هر ولایتی بجز ولایت خدا، ولایت شیطان و طاغوت است. گفتار ششم، به بحث درباره هجرت پرداخته شده و به هجرت فردی و گروهی تقسیم شده است. به گفته نویسنده، هجرت، یعنی گریختن از قید و بندهای نظام جاهلی. بنابر اصل ولایت، هجرت یک تعهد فوری و ضروری است.

ک TM

۶۳۹ - ولایة الحاكم الشرعی و ابعاده

حسین حقانی. الطبعة الاولى: قم، المؤتمر العالمي لميلاد الشيخ الانصاري، ۱۳۷۳. ۵۹ ص.

کتاب حاضر از چند عنوان تشکیل شده است. در اینجا به مهم‌ترین بحث‌های کتاب اشاره می‌شود. فقیه دارای سه منصب است: افتا، قضاوت و ولایت بر اموال و نفوس. ولایت معصومین(ع)، امری غیرقابل انکار است، و دلیل‌های عقلی (مستقل و غیر مستقل) و دلیل‌های نقلی بر آن شهادت می‌دهند. با مطالعه تاریخ پیامبر(ص) درمی‌یابیم که او در پی تشکیل حکومت بوده، و حکومت او شکل تصادفی نداشته است. حکومت اسلامی، شباهتی با دیگر انواع حکومت ندارد. از نظر شیخ انصاری، روایت‌ها دلالت بر تصرف استقلالی فقیه ندارند. از نظر حقانی برخی از این روایت‌ها، دلالت بر ولایت فقیه دارند. به نظر شیخ انصاری اگر مشروط بودن کاری نسبت به تولی فقیه معلوم نشود، آن کار معطل می‌ماند، همان‌گونه که در دوران غیبت از دیگر برکات حضور معصوم نیز محرومیم. حقانی به این نظر شیخ نیز اشکال وارد می‌کند.

ک TM

۶۴۰ - الولاية الالهية و ولاية الفقيه

محسن العراقي. الطبعة الاولى: قم، مجمع الفكر الاسلامي، ۱۴۱۳ ق. ۹۲ ص.

موضوع فصل اول این کتاب، اسلام و حکومت است، که در آن حکومت، روح احکام اسلام یادآوری شده است. فصل دوم، به ارتباط عقیده توحیدی و نظام حکومت الهی می پردازد. نویسندگان معتقد است مسئله حکومت در اسلام، مسئله ای فرعی نیست. توحید دو جنبه دارد: نظری و عملی، که توحید عملی، جز با تشکیل حکومت تحقق نمی یابد. فصل سوم، «توحید الطاعة و ولایة الانبياء» نام دارد، که در آن آمده لازمه توحید عملی، فروتنی و اطاعت انسان و گردن نهادن به حاکمیت انبیا است. استمرار خط ولایت الهی در امامت اهل بیت (ع)، در فصل بعد مورد بررسی قرار می گیرد. مصنف این بحث را در آیه های قرآنی و سنت نبوی پی می گیرد. فصل آخر کتاب، به استمرار ولایت اهل بیت در ولایت فقهای عدول می پردازد. به گفته نویسندگان، برای ولایت فقیه دو دسته دلیل وجود دارد:

الف) دلیل عقلی؛ که به شکل های متفاوتی ارایه شده است. نویسندگان می گویند توحید عملی جز از راه نصب ولی، عملی نمی گردد؛ و ولی در زمان غیبت، تنها فقیه عادل نیست. عراقی، در مجموع چهار نوع دلیل عقلی برای ولایت فقیه یادآور می شود.

ب) دلیل نقلی؛ نویسندگان در این زمینه به سه روایت اشاره می نمایند.

بحث آخر کتاب، درباره حدود ولایت فقیه است، که در آن اشاره شده نفس دلیل ولایت فقیه، اطلاق آن را نیز اثبات می نماید. سه دلیل برای اثبات ولایت مطلقه فقیه وجود دارد: الف) اگر مسئولیت فقیه هم تبلیغ است و هم اجرا، این مهم عملی نمی شود، جز با داشتن اختیارات مطلق. ب) دلیل های عقلیه ای که به آنها اشاره شد. ج) نصوص و روایت ها مطلقه که یادآوری گردید.

ک TM

۴۱- ولایة الامر

محمد مهدی الآصفی. الطبعة الاولى: قم، اندیشه، ۱۴۱۶ ق. ۱۹۹ص.

بحث اول این کتاب، در بخش اصالت حاکمیت در اسلام (عقاید و فقه) است. فقه، بدون رهبری و ولایت امکان ندارد بتواند عملی شود. نویسندگان می گویند دلیل های وجوب برپایی دولت و حکومت اسلامی عبارت است از: قرآن، سنت، عقل و اجماع. مسئله وجوب تشکیل حکومت اسلامی، بطور تقریب از ضروریات دین است؛ ولی از آنجا که فقها با آن درگیر نبوده اند، اختلاف آرا پدید آمده است. آصفی، به آیه هایی از قرآن که در آنها انسان ها را به تمسک به وحدت، دخول در سلم و امر به معروف و نهی از منکر دعوت کرده، اشاره می کند. از سنت هم، به روایت فضل بن شاذان استناد شده است.

به نوشته کتاب، در حاکم، فقاقت شرط است و روایت های زیادی بر این شرط دلالت دارند. رأی اکثر فقها این است که نصب عام صحیح است. نظر دیگر این است که روایت های مربوط، تنها اهلیت را یادآور می شوند، پس راه برای انتخاب باز می ماند. بیعت، یعنی کنار گذاشتن نفسانیت و قبول اوامر الهی. بیعت ممکن است برای دعوت، جهاد یا ولایت باشد. نقض بیعت، از گناهان کبیره است. نویسندگان می گویند سه مسئله حدود ولایت را تبیین می کند:

۱- ولایت و اطاعت: تا مردمی نباشند که اطاعت کنند، ولایت و حاکمیت معنا ندارد.

۲- شورا: در اینجا اختلاف هایی وجود دارد، مبنی بر این که آیا ولی فقیه می تواند از حکم شورا خودداری کند یا خیر.

۳- نصیحت: این امر از نظر اسلام، واجب است.

ک TM

۴۲- ولایة الامر في عصر الغيبة

السید کاظم الحسینی الحائری. الطبعة الأولى: قم، مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۴ ق. ۲۷۱ ص.

نویسنده کتاب، در مقدمه به ردّ شبهاتی درباره تشکیل حکومت در زمان غیبت می پردازد. او می گوید برخی شبهات، مبني بر نبود امکان پیروزی حکومت در زمان غیبت هستند. برخی دیگر، مدّعی اند نه تنها دلیل شرعی برای تشکیل حکومت وجود ندارد، بلکه در روایت ها این کار نهی هم شده است. جواب نویسنده این است که امکان تشکیل حکومت اسلامی وجود دارد و روایت های ادّعا شده، از لحاظ فقهی ضعیف هستند.

بحث اول کتاب، راجع به ریاست و رهبری حکومت اسلامی در زمان غیبت است. نویسنده می گوید در اینجا سه نظر وجود دارد: ولایت در امور حسبیّه، ولایت بر اساس دلیل های لفظی دلالت کننده بر وجوب تشکیل حکومت اسلامی و ولایت بر اساس نصوص خاصّ. متصدی امور حسبیّه باید فقیه عادل و جامع الشّرایط باشد. نظر نویسنده، مبناي اول است. او می گوید امور حسبیّه، هرچند می تواند بحث حکومت اسلامی را هم اثبات نماید، ولی ولایت در مصالح و امور ثانوی غیر ضروری را اثبات نمی کند. ادّله لفظیّه، حکومت اسلامی را ثابت می کند و اگر بخواهد ولایت فقیه را هم اثبات نماید، یا باید به دلیل قدر متیقّن، متمسک شود، یا به دلیل اشتراط فقاهت در رهبر جامعه اسلامی. نویسنده کتاب، در بحث نصوص خاصّ، تنها به توقیع شریف اشاره می کند و می گوید سند این روایت قابل اعتماد است و دو اشکال وارد به دلالت آن نیز، جواب دارد.

در بحث دوم کتاب، به نقّادی نظریّه انتخاب پرداخته شده است و آمده که برای اثبات نظریّه انتخاب، دو دسته دلیل وجود دارد، که همه آنها قابل خدشه اند. تمسک جستن به آیه ها در مورد شورا و امریه معروف یا مسئله بیعت، گرهی را در این بحث نمی گشاید.

بخش بعد، به مسئله شورای رهبری می پردازد. حائری مشورت را لازم می داند، ولی معتقد است دلیل های ولایت فقیه نمی تواند مسئله شورای رهبری را اثبات نماید. بحث چهارم، درباره تفکیک یا ادغام رهبری و مرجعیّت است. نظر نویسنده بر تفکیک بین آن دو است.

پس از این بحث ها، نویسنده وارد بحث نفوذ حکم ولی فقیه بر سایر فقها می شود. به نظر او، نکته مهمّ این است که ولی فقیه، رهبر کلّ جامعه اسلامی است و در این امر، تفاوتی بین فقیه و غیر فقیه وجود ندارد. آخرین مبحث کتاب، درباره علم به خطای رهبر جامعه اسلامی است، به گفته نویسنده در اینجا دو تصور وجود دارد:

الف) حکم کاشف،

ب) حکم انشایی، که قصد ایجاد تکلیف بر دیگران را دارد (حکم ولایی).

حائری می گوید که نوع اول را می توان حکم ظاهری، و نوع دوم را حکم واقعی قلمداد کرد. در موضوع حکم ظاهری، شکّ اخذ شده است؛ بنابراین، حالت علم به خطا را شامل نمی شود.

TMK

۴۳- ولایت شرعیّه مطلقه فقیه

حسنعلی نجابت. چاپ اول: شیراز، انتشارات حوزه علمیه شهید محمدحسین نجابت،

۱۳۷۶. ۶۳ ص.

این کتاب با حجم محدود خود فصل بندي ندارد، و دربرگیرنده نکته‌هایی جهت اثبات ولایت مطلقه فقیه می‌باشد. بر این اساس ولایت محدود فقیه بی‌مدرک است، و در عصر غیبت کبری، صحت عبادات و معاملات و قضاوت‌های امت اسلامی بستگی کامل به ولایت فقیه دارد.

ولایت فقیه ممکن است از مسایل کلامی باشد، نه فقهی. به هر حال علاوه بر روایت‌های متعدد همانند مقبوله عمر بن حنظله، آیه‌های قرآنی مثل «واعتصموا بحبل الله جمیعاً ولاتفرقوا» (آل عمران: ۱۰۳) نیز بر مدعا دلالت دارد. ریسمان خدا که همان فقیه متعهد مسئول است، حقی از حقوق بشر را نفی نمی‌کند. آیه‌ها و روایت‌های دیگری نیز بر ولایت فقیه دلالت دارد. امیرالمؤمنین(ع)، ولایت حقیقی و تکوینی نیز داشت.

ک.ت.م

۶۴۴- ولایت فقیه

چاپ دوم: انتشارات مستضعفین، ۱۳۵۸. ۱۴۰ ص.

عنوان فرعی کتاب، «رسالت پیشگام اسلام شناسی که به با امامت رساندن مستضعفین، آنها را برای برپایی قسط به قیام و می‌دارد» است. مدخل، به بحث‌هایی مانند رهایی مسلمانان از قید و بند امپریالیسم، و فصل‌های چهارگانه بعد به بحث‌های زیر می‌پردازند: «رسالت نبوت و رسالت امامت»، «دیدگاه علی در مورد نبوت و امامت پیامبر (تحلیل خطبه ۲۶)»، «ولایت و فقاقت، مسئولیت پیشگامان مردمی است» و «سرگذشت تاریخی فقه اسلامی». شرایط ولی فقیه عبارت است از: اسلام شناسی، تعهد، حفاظت از دین، نبود پیروی از هواهای نفسانی و اطاعت از معصومین(ع).

ک.ت.م

۶۴۵- ولایت فقیه

محمی الدین حائری شیرازی. چاپ دوم: تهران، دفتر تحکیم وحدت، ۱۳۶۰. ۱۵۴ ص.

این کتاب، سلسله دروس نویسنده است، که برای اولین بار در مردادماه سال ۱۳۶۰ منتشر شد. بحث جلسه اول، به بیان اهمیت موضوع ولایت فقیه پرداخته است، که حائری در آن می‌گوید ولایت با توحید در ارتباط است، بدین معنا که نمی‌توان تصور کرد که دو ولایت جداگانه وجود داشته باشد.

در جلسه دوم، این مبحث طرح می‌شود که ولایت خدا و نبی و امام و ولی فقیه، طولی است. ولایت فقیه، هم در اصول دین مطرح است، هم در فروع آن. شرایط فقها در حدیث «اما من کان من الفقها...» آمده است.

در جلسه سوم آمده که ولایت، نوعی فانی شدن است. مردم، ولی فقیه را کشف می‌کنند، پس به کار بردن کلمه انتخاب، غلط انداز است. در جلسه چهارم بیان شده که رهبر فاسق، قوم خود را به خواری می‌افکند تا بر آنها چیره شود. حکومت ولایت فقیه، ضد این امر است. رهبران الهی، تحت ولایت خدایند.

در جلسه پنجم به ولایت طاغوتی از راه تهدید و تطمیع اعمال قدرت اشاره شده است. حائری می‌گوید ولایت فقیه، به معنای حق قانونگذاری نیست. او همچنین می‌افزاید کسی که در مقابل حکومت اسلامی می‌ایستد، طاغوت است. در جلسه ششم درباره انتخابی نبودن ولی فقیه بحث شده است.

حائري در جلسه هفتم مي گوید که ولايت فقيه، ولايتي است براي حفظ احکام شرع، و ولايت، در اجراي احکام است، نه ولايت بر احکام. آزادي یک مسئوليت است، نه یک مصونيت. حکومت، حاکم بر مردم نيست. در اسلام مردم هستند که حکومت را قدرت مي بخشند.

در جلسه هشتم به اين نکته پرداخته شده که از بحث هاي قبل روشن مي شود که چگونه حاکميت ملي، تحت رهبري فقيه حفظ مي شود. در دموکراسي، تقنين هم با مردم است. در جلسه نهم ويژگي حکومت اسلامي بيان شده، که به گفته نويسنده هم مردمی است، هم مکتبی. در جلسه دهم به اين نکته اشاره شده که اولي الامر، مجري هم هست.

ک TM

۶۴۶ - ولايت فقيه

عبدالمحمد حسني. چاپ اول: مرکز مطالعات و تحقيقات حوزه نمايندگي ولي فقيه در جهاد،

۱۳۷۶. ۲۳۹ص.

اين کتاب که زير نظر مرکز مطالعات و تحقيقات حوزه نمايندگي ولي فقيه در جهادسازندگي تهيه شده، متشکل از هفده درس است. درس اول به ضرورت تشکيل حکومت اسلامي از نگاه قرآن مي پردازد. در اين درس آمده که آيه هاي قرآني ما را به اجراي احکام و وحدت فرا مي خواند. علاوه بر آن، قوانيني وجود دارد که بدون تشکيل حکومت و در دست گرفتن قدرت، میسر نخواهد بود. در درس دوم که به ضرورت تشکيل حکومت اسلامي از نگاه حديث پرداخته شده، سه حديث از امام علي(ع)، امام رضا(ع) و امام باقر(ع) طرح مي شود. درس سوم، «ضرورت تشکيل حکومت اسلامي با توجه به سيره پيامبر(ص)» نام دارد، که ويژه ايشان، پيشوايي سياسي، رياست قضايي و تنظيم بازار اقتصادي دانسته شده است. درس چهارم، به بحث مشروعيت حکومت اسلامي، يعني مسئله نصب امامان(ع) مي پردازد. «تاريخچه ولايت فقيه»، عنوان دروس بحث پنجم، ششم و هفتم است.

بيان دليل هاي ولايت فقيه، عنوان درس هاي بعدي است. سه دليل عقلي ولايت فقيه، در درس هشتم مورد بحث قرار مي گيرد. دليل هاي نقلي و اجماع نیز، موضوع درس نهم است.

درس دهم و يازدهم به بيان صفات رهبري، و درس دوازدهم و سيزدهم به يادآوري شئون و اختيارات ولي فقيه اختصاص یافته است. به گفته حسني، اختيارات ولي فقيه در چارچوب مصلحت است و فرمان وي براي هر مسلماني، حتي خارج از مرزها لازم الاجرا است. عنوان درس چهاردهم، «کاستي هاي دموکراسي در غرب» است. به نوشته کتاب، اين کاستي ها عبارت است از: تکیه بر قوانين بشري، نبود ضابطه در انتخاب زمامداران، نبود توجه به اخلاق عالي انساني، جلب آراي مردم به وسيله تبليغات عوامفريبانه، ترجيح خواسته اکثریت بر مصلحت جامعه و عوام فريبي.

در درس پانزدهم، آزادي، برابري و برادري در حکومت اسلامي، مورد بحث قرار مي گيرد. نويسنده بر آن است که نقش مردم در مشارکت سياسي را در درس شانزدهم ترسيم نمايد. او از اصل شورا و بيعت، مدد مي گيرد. در درس آخر، بحث مشارکت مردم در تعيين سرنوشت در نظام جمهوري اسلامي طرح مي گردد. نويسنده، اين مسئله را در دو عنوان: «جايگاه مردم در تعيين رهبر»، و «جايگاه مردم در قانون اساسي»، پي مي گيرد.

در مجموع مي توان گفت اين کتاب جهت تدريس آماده شده، و بدین جهت در پايان هر درس، سؤال هايي براي دانش پژوهان طرح کرده است.

ک TM

● ولایت فقیه

حسین نژاد. چاپ اول: تهران، روزبه، ۴۷ ص.

TM ک

۶۴۷ ولایت فقیه

سیدمحمد هاشم دستغیب. چاپ دوم: شیراز، کانون تربیت، ۱۳۶۳. ۲۵۱ ص.

در آغاز کتاب آمده که ولایت فقیه، پایه جمهوری اسلامی است و اطاعت از اولی الامر در ردیف اطاعت خدا است و قابل انکار نیست. عنوان مسئله، حاکم است نه شخص. در پیغمبر و امام(ع) دو جنبه هست: هدایت و حکومت. حکومت، برای خدا و نماینده او است. فقیه عادل نیز، حقّ زمامداری دارد.

در بحث اول، نیاز انسان به زندگی اجتماعی طرح گردیده، و آمده که عقل هم به این مسئله حکم می کند. حقّ حکومت، ویژه خدا است. از آنجا که حکومت مستقیم خدا ممکن نیست، آن را در اشخاصی به ودیعه گذاشته است. در آیه «اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم»، دو بار «اطیعوا» تکرار شده است و دو معنا دارد.

نویسنده می گوید پیغمبر اولی الامر را معرفی می نماید. آیت بزرگتر خدا، امامت است. بیان و رساندن احکام، ویژه امام نیست، او می گوید فقاہت، اولین شرط ولی فقیه است و تهذیب نفس، شجاعت و سیاستمداری، دیگر شروط ولی فقیه هستند و ردّ حکم فقیه، نوعی شرک است.

در بحث های بعد می خوانیم که ولایت فقیه، ضامن جلوگیری از استبداد است. حوادث واقعه صرف بیان احکام نیست، چرا که قبل از غیبت هم بیان احکام وجود داشته است. تعدّد رهبری، نقض غرض است.

در بحث چهارم، آسیب ناپذیری معصوم(ع) مطرح می شود. دستغیب می گوید که مشورت، سنت پیامبر و سبب الفت است. پیامبر(ص) در امور جنگی مشورت می کرد. از «یدعون الی الخیر» فقاہت رهبر را هم می توان استنتاج نمود.

به نوشته کتاب، مدرک ولایت، «حدیث منزلت» است، که در آن علی(ع) برای پیامبر(ص)، مثل هارون(ع) برای موسی(ع) معرفی شده است و از مقید نشدن، اطلاق فهمیده می شود. ولایت تکوینی قابل جعل نیست. حکومت اسلامی به زور سرنیزه نیست، بلکه صد درصد مردمی است.

TM ک

۶۴۸ ولایت فقیه

یوسف صانعی. چاپ سوم: تهران، بنیاد قرآن، ۱۳۶۶. ۲۴۸ ص.

کتاب ولایت فقیه، سلسله درس های نویسنده است، که در پی اثبات ولایت فقیه و حکومت اسلامی از دیدگاه قرآن، حدیث و قانون اساسی است. وی ابتدا با تبیین مفهوم ولایت به سه معنای دوستی، نصرت و حکومت پرداخته، و با اشاره به اختصاص مقام قضا به مجتهدان، مسئله دخالت و برنامه ریزی مجتهدان در امور حسبه را، یکی از مواردی برشمرده که ضرورت برقراری حکومت توسط فقها را اجتناب ناپذیر می کند. او می گوید اگر اختلافی وجود دارد، در دایره اختیارات

است و اسلام تحقّق حکومت وارثین را در سایه حکومت اسلامی می‌داند. نیاز به رأی مردم در مسئله ولایت فقیه، برای به فعلیت رساندن ولایت فقه است.

وی در تبیین نظریه های درباره ولایت فقیه، سه نظریه را مطرح کرده است:

- ۱- نظریه نفی ولایت برای فقیه، که آن را خلاف ضرورت فقه می‌داند.
  - ۲- نظریه ای که می‌گوید ولایت امر، از آن کسی است که اقدام به قیام کرده و ولایت به او منتقل می‌شود.
  - ۳- نظریه ای که معتقد است فقیه را که مردم به عنوان ولیّ امر بپذیرند، ولیّ امر است؛ اما این یک نظریه احتیاطی است نه یک نظریه علمی، که در این صورت پایگاه ملّی فقیه حفظ می‌شود.
- نویسنده در اثبات ولایت برای فقیه، به آیه های متعددی از قرآن استشهاد کرده و آنها را تفسیر و معنا نموده است؛ از جمله است آیه های ۱ و ۵۵ سوره مائده، ۵۸ و ۶۰ نساء، ۱۰۷ انبیاء، و ۲۸ سوره سبأ، که در واقع تعمیم ولایت مورد نظر در این آیه ها از رسول(ص) و امامان(ع) به فقها است. ضرورت حکومت برای اجرای قانون، با وجود ولایت فقیه تحقّق می‌یابد. به گفته او، برای اثبات ولایت، علاوه بر قرآن و حدیث، راهنمایی عقل نیز می‌تواند معیار و ملاک استدلال باشد و همین معیارها، ضرورت حکومت برای عصر غیبت را نیز اثبات می‌نماید؛ زیرا به دست گرفتن حکومت مختصّ پیامبر(ص) و امامان(ع) در صلاحیت فقها است. صلاحیت فقها نیز برای حکومت، ناشی از عقل است و برهان هایی روایی نیز این صلاحیت را تأیید می‌کند.

مفصلّ ترین بحث این کتاب را، بحث روایی مربوط به ولایت فقیه تشکیل می‌دهد که ریزترین مسایل مربوط به ولایت فقیه نظیر چگونگی انتخاب، نقش مردم، خبرگان و سایر مسایل یادآوری و استدلال شده است. اشکال های وارد شده در مورد روایت ها و نکته های ریز اجتهادی که در بحث های روایی مرسوم است، در بحث نویسنده به دقت مورد توجه خاص قرار گرفته است. او همچنین در بحثی با عنوان «ولایت فقیه در قانون اساسی»، ویژگی قانون اساسی ایران را حاکمیت ولی فقیه بر قوای سه گانه و سایر نیروهای حاکم معرفی می‌کند. با وجود این، نویسنده معتقد است در قانون اساسی حقّ ولی فقیه به نحو شایسته رعایت نشده و این به دلیل مصلحت اندیشی است. او در ادامه بحث، اهمّیت ولایت را در معارف اسلامی یادآور شده است و مفاهیم و معانی متعدد ولایت را بررسی نموده است.

ک TM

۶۴۹- ولایت فقیه

جعفر کریمی. چاپ اول: اداره آموزشهای عقیدتی - سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه،

۱۳۷۳. ۱۲۰ ص.

درس اول از دروس شانزده گانه کتاب، «ضرورت حکومت» را اثبات می‌کند. بر اساس درس دوم (مبانی فکری حکومت اسلامی)، حاکمیت از آن خدا است، چرا که او عالم و بی نیاز مطلق است و ربوبیت تکوینی و تشریحی دارد. درس سوم، «ولایت پیامبر(ص) و امام معصوم(ع)»؛ و درس چهارم، «ضرورت تشکیل حکومت در عصر غیبت» را به بحث می‌گذارد. ضرورت مزبور با توجه به جامعیت و جاودانگی دین، ضرورت اجرای احکام و قوانین و سیره معصومین(ع) اثبات می‌شود. درس پنجم، نظریه نصب و انتخاب را مقایسه، و به نفع نظریه نصب، نظریه انتخاب را بررسی می‌کند. دو درس بعد، «دلیل های اثبات ولایت فقیه» را در دو حوزه دلیل های عقلی و نقلی طرح می‌نماید.

بر اساس درس هشتم، «اهداف حکومت اسلامی» عبارت است از تعلیم و تربیت انسان ها، احیای عدالت و استقلال و آزادی. دو درس بعد، ویژگی های حاکم اسلامی را اسلام، عقل، حسن تدبیر، علم و عدالت معرفی می‌کند. «وظایف حاکم

اسلامی» (درس یازده) عبارت است از: نشر فرهنگ و معارف اسلامی، تربیت، برپاداشتن واجبات دینی، احیای سنت های مذهبی، حفاظت از مرزها، امنیت، تحقق عدالت اجتماعی، ایجاد زمینه دانش ها و فنون، رسیدگی به امور مالی حکومت اسلامی و برقراری روابط حسنه با ملت ها و کشورهای مختلف. بحث ولایت محدود و مطلق در درس بعد، و مسأله ولایت فقیه در قانون اساسی در درس سیزدهم مطرح می شود. سه درس پایانی در پی پاسخ گویی به شبهات است. مردم عهده دار تشخیص ولی فقیه هستند، و اگر رهبر صفات معتبر خود را از دست دهد خبرگان، فقدان شرایط را تشخیص می دهند، نه این که او را برکنار نمایند. ولایت مطلقه فقیه به استبداد نمی انجامد. تشکیل حکومت، تنها در شأن امام زمان(ع) نیست.

TMک

۶۵۰- ولایت فقیه

محمدهادی معرفت. چاپ اول: قم، التمهید، ۱۳۷۷. ۲۳۰ ص.

مقدمه، پیشگفتار و نه فصل، بخش های تشکیل دهنده کتاب حاضرند. فصل اول با عنوان «حکومت دین»، اندیشه جدایی سیاست از دین را نفی می کند. سیاست به معنای درست آن (کشورداری بر اساس مصالح امت) با دین ارتباط دارد. عقل در اندیشه سیاسی اسلام، جایگاه بلندی دارا است. فصل بعد «مسأله امامت در مکتب تشیع» را بررسی می کند. رهبری پیامبر(ص) برخاسته از مقام نبوت او بود، و دشمنی با علی(ع) انکار نبوت محسوب می شود. اهل سنت نیز مسأله رهبری امت را ضروری می دانند.

«تبیین مفهومی ولایت مطلقه فقیه»، عنوان فصل سوم است. معرفت پس از بررسی معنای لغوی «ولایت»، دیدگاه امام خمینی، شیخ مفید، شیخ طوسی، علامه حلی، شهید ثانی، ابن فهد، فاضل نراقی و صاحب جواهر نسبت به آن را تشریح می کند. از دیدگاه خوبی نیز حق تصدی در امور حسبه و مصالح عامه امت، به فقیهان جامع شرایط واگذار شده است. ولایت یک امر انشایی نیست که بصورت صرف از جانب مردم صورت گرفته باشد. حکومت در اسلام شکل دینی - مردمی دارد. یکی از شرایط ولایت، فقاهاست، هرچند همه فقها بالفعل دارای مقام ولایت هستند. ولایت فقیه، یک واجب کفایی است. ولایت مطلقه، یعنی همان ولایت عامه در حوزه مصالح امت.

فصل چهارم به «نقش بیعت در عصر حضور و غیبت» می پردازد. بیعت، تعهدی واجب الوفا است. در عهد حضور، بیعت بصورت نفی و اثبات در امامت و پیشوایی نقشی ندارد، اما در عصر غیبت دو نقش را ایفا می کند: شناسایی واجدین شرایط لازم، و انتخاب فرد اصلح. این نظریه، چیزی بین انتصاب و انتخاب است: نه انتصاب مطلق است که مردم در تعیین آن سهمی نداشته باشند، و نه انتخاب مطلق که شرع در آن بی تأثیر باشد. فصل پنجم با عنوان «پشتوانه نظام در حکومت اسلامی» به اصل مشورت، اجماع و نظارت همگانی می پردازد.

«مبانی مشروعیت ولایت فقیه»، عنوان فصل بعد است و بحث را از دلیل لطف آغاز، و به آیه ها و روایت ها مربوط ختم می کند. نویسنده روایت ها را شاهد این بحث کلامی می داند، نه دلیل آن. فصل هفتم با عنوان «مناصب ولی فقیه» به سه وظیفه اجرای حدود، فتوا و مرجعیت قضایی اشاره دارد. موضوع دو فصل آخر، «ولایت تشریح (حق قانونگذاری)» و «ولایت تکوینی» است. یکی از شؤون ولایت عامه، جنبه قانونگذاری در جهت تنظیم امور جامعه می باشد. مبنا و زیربنای این شأن، مصلحت جامعه است.

TMک

۶۵۱- ولایت فقیه

مؤسسه در راه حق. چاپ اول: قم، ناشر، ۱۳۷۷، ۴۸ ص.

کتاب جیبی مزبور ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی «ولایت»، و سپس جایگاه ولایت فقیه در نظام سیاسی اسلام را بررسی می‌کند. ولایت فقیه، جزئی از نظام سیاسی اسلام است، و بر آن دلیل‌های عقلی و نقلی فراوانی برپا می‌شود. تنها نظریه پذیرفته شده در میان فقها، نظریه نصب است، نه انتخاب؛ چرا که احتمال‌های پنج‌گانه‌ای که برای نظریه نصب تصور می‌شود، همگی صحیح‌اند و بصورت ثبوتی مشکل ندارند. نظریه وکالت بی پایه است. «ولایت مطلقه» به معنای حکومت مطلقه و استبدادی نیست. ولی فقیه باید در چارچوب قانون اساسی که به آن رأی داده عمل کند، یا بر طبق مصلحت آن را تغییر دهد. تفکیک رهبری از مرجعیت، امری معقول به شمار می‌رود. قاعده اقتضا می‌کند، رهبر یک نفر باشد.

ک- TM

۶۵۲- ولایت فقیه

سید ابوالفضل موسوی تبریزی. (به کوشش احمد فرزانه). چاپ اول: قم، نشر حرّ،

۱۳۷۶. ۱۴۴ ص.

این کتاب، درس‌های خارج مکاسب نویسنده است، که توسط احمد فرزانه تقریر شده است. فصل اول کتاب، به بحث درباره ولایت پیامبر اکرم (ص) و امامان اطهار (ع) پرداخته و آمده که ولایت تشریحی و تکوینی، برای آنها وجود داشته است. در این فصل، همچنین به مقبوله عمر بن حنظله، روایت ابی‌خدیجه، توفیق مبارک و همچنین ولایت از نظر اجماع و عقل پرداخته می‌شود و اشاره شده در مورد ولایت، دلیل‌های عقلی مستقل و غیرمستقل وجود دارد. در فصل دوم، به روایت‌های مربوط به ولایت فقیه پرداخته می‌شود. در این زمینه، موسوی ضمن طرح استدلال‌های اثبات‌کنندگان و نفی‌کنندگان، در نهایت دسته اول را تأیید می‌کند. ولایت فقیه از دیدگاه او، انتصابی است و رأی مردم در تعیین ولایت هیچ نقشی ندارد. فصل سوم، «کسب اجازه از مقام ولایت فقیه» نام دارد. نویسنده می‌گوید کاری که مطلوب شارع است، فقیه یا خود به انجام آن کار اقدام می‌کند و یا به دیگران اجازه می‌دهد که نسبت به انجام آن اقدام کنند. فصل چهارم، به دلیل‌های طرفداران نظریه دوم می‌پردازد، که شیخ انصاری در این دسته قرار دارد. به گفته نویسنده، مسئله عصمت و ولایت مطلقه فقیه ارتباطی با هم ندارند. ولایت مطلقه عبارت است از حق تصرف یک فرد در کلیه امور مسلمین و اعمال آن.

ک- TM

۶۵۳- ولایت الفقیه، ابعادها و حدودها

محمد هادی معرفت. معهد الشهد المطهری للدراسات الاسلامیة العالمیة، ۱۴۰۲ ق. ۲۴۲ ص.

نویسنده، قبل از ورود به بحث ولایت فقیه، چند مقدمه را مطرح می‌کند:

۱- اسلام دین جامعی است.

۲- اسلام دینی جاودان است.

۳- اسلام، دینی است دارای مسئولیت و برنامه برای هر زمان.

۴- برای نبی اکرم (ص) و امامان (ع)، ولایت اثبات شده است.

۵- مورد افتنا، احکام کلی، و مورد حکم، احکام جزئی است. شئون ولایت فقیه به ولایت عامه بر می گردد و در مسئله قضا محدود نمی شود.

۶- ولایت به دو قسم تکوینی و تشریحی تقسیم می شود.

مقصد اول کتاب، به اثبات ولایت عامه برای فقیه جامع الشرائط اختصاص دارد. نویسنده، در این بحث ابتدا به آرای متفاوتی همچون نظر امام خمینی (ره)، نایینی و خوبی اشاره می نماید. در فصل دوم، از منابع چهارگانه برای ولایت فقیه استدلال می آورد. معرفت در این فصل به پانزده روایت اشاره می نماید و نتیجه می گیرد که در مجموع، ولایت عامه برای فقیه اثبات می شود. فصل سوم به محدوده اختیارات ولی فقیه می پردازد. به گفته او، هر چند ولی فقیه ولایت عام و مطلق دارد، ولی باید قدرت خود را در جامعه توزیع کند. فصل بعد به عوامل کنترل کننده ولی فقیه اشاره دارد، که ابزارهای این کنترل، شورا و آرای مردم است.

عنوان مقصد دوم، «نظام حکومت اسلامی» است. فصل اول به نیاز انسان به حکومت، و فصل دوم به اقسام حکومت ها (پادشاهی مطلقه، پادشاهی مشروطه، جمهوری مردمی، جمهوری حزبی، جمهوری طبقاتی و جمهوری شکلی) می پردازد و تمایز حکومت اسلامی با آنها را خاطر نشان می نماید. فصل سوم به بحث درباره راه انتخاب رهبر در نظام اسلامی است، که اشاره شده معصومین (ع) برای رهبری منصوب شده اند، ولی در مورد ولی فقیه فقط شرایطی مشخص شده است. به گفته نویسنده، ارکان نظام اسلامی عبارت اند از شورا و توزیع مسئولیت.

ضمیمه این کتاب، رساله ای است به نام «مالکیت زمین»، که در آن به این سؤال جواب داده شده که آیا با احیای زمین، مالکیت به وجود می آید یا خیر.

۶۵۴- ولایت فقیه از دیدگاه فقها و مراجع

علی عطایی. چاپ اول: قم، نمونه، ۱۳۶۴. ۱۲۲ ص.

روی جلد کتاب این دو جمله به چشم می خورد:

«همه فقها و مراجع، ولایت و رهبری فقیه را به دلیل نصب یا حسبه قبول داشته اند».

«استوانه های مذهب، به ولایت فقیه حکم کرده اند (صاحب جواهر)».

هدف از نوشتن این کتاب، ردّ توهم کسانی است که می گویند ولایت فقیه، مورد قبول همه فقها نیست. بنابراین، از

استدلال های عقلی و نقلی در مورد ولایت فقیه صرف نظر می شود.

کتاب از صاحب جواهر نقل می کند کسی که در ولایت فقیه وسوسه کند، چیزی از طعم فقه را نچشیده است. نویسنده

می افزاید که نراقی در صفحه ۱۸۵ تا ۱۸۸ *عوائدالایام*، اخبار مربوط به بحث مزبور را نقل کرده و حدود ولایت فقیه را

خاطر نشان می سازد. به نوشته عطایی، شیخ انصاری در مکاسب می گوید:

«آنچه این دلیل ها بر آن دلالت دارد، ثبوت ولایت فقیه است، در اموری که مشروعیت ایجاد و انجامش در خارج

مفروعاً عنها و حتمی می باشد، به حیثی که بصورت فرض فقیه هم نباشد، بر مردم به نحو کفای است که برای انجام آنها قیام

کنند».

نویسنده می گوید معلوم است که یکی از این امور، پیشوایی و رهبری امت است، به طوری که اگر آن را فقها به عهده

نگیرند، بطور یقینی بر مردم است که به نحو واجب کفایی، مسئولیت آن را برعهده گیرند. امام خمینی (ره)، دلیل های عقلیه و

نقلیه زیادی را بر لزوم تشکیل حکومت عدل اسلامی و ولایت فقیه بیان داشته است.

عطایی بعد از بحث های مزبور، به توضیح معنای فقه، فقیه و ولایت می پردازد. به گفته او، ولایت سه نوع است: الهی،

مردمی و قلدری. در بحث از «اهمیت ولایت فقیه» می گوید که ارزش هر چیز، به آثار و پیامدهای آن است و با عملی شدن

حکومت اسلامی و رهبری فقیه، سیادت مسلمین در دنیا و آخرت حفظ می گردد.

نویسنده می گوید که بروجردی در تقریر عقلی ولایت فقیه از چند مقدمه استفاده می کند:

۱- برخی کارها، فردی نیست مثل حفظ نظام جامعه.

۲- اسلام، دینی سیاسی و اجتماعی است.

۳- سیاست و دیانت در اسلام به هم آمیخته است.

سپس او نتیجه می گیرد که برخی نیازمندی های اجتماعی تنها با تشکیل حکومت، عملی می شود.

نویسنده می گوید که خوبی نیز اعتقاد دارد ولایت فقیه در امر قضا و امور حسبیّه اثبات شده است. نمی توان گفت

خدایی که به فکر یک کودک است، حکم حکومت اسلامی را بیان نکرده باشد. پس نمی توان به ایشان نسبت داد که به

حکومت اسلامی قایل نیست.

عطایی می گوید این که امام صادق (ع) تشکیل حکومت ندادند، به دلیل کمی یاور بود. شرایط فقیه به گفته نویسنده

عبارت است از: بلوغ، عقل، مرد بودن، حلال زاده بودن، ایمان، عدالت، بصیرت، اجتهاد و ضبط (فراموش کار نبودن). عطایی

سپس به ترجمه فتوای مربوط به ولایت فقیه می پردازد.

TMک

۶۵۵- ولایت فقیه از دیدگاه فقهای اسلام

احمد آذري قمی، قم، دارالعلم، ۱۳۷۲. ۳۰۳ ص.

مهم ترین بحث های کتاب عبارت است از جواب به اشکال های وارد بر ولایت مطلقه فقیه و یادآوری و بررسی نظرهای مشایخ سه گانه در این مورد. آذری می گوید که نهضت آزادی، ولایت مطلقه فقیه را نوعی بدعت خوانده، در حالی که این نظریه از جانب فقهی بزرگ ارایه شده است. آنها ادعا دارند ولایت مطلقه فقیه بطور عملی حاکمیت بی قید و شرط دارد و دارای اختیارات نامحدود است. اگر آنها رأی اکثریت را قبول دارند، باید این نظریه را هم قبول کنند.

نویسنده می گوید اگر سؤال شود چرا در اصل ۱۱۰ قانون اساسی اختیارات رهبر در شش مورد محدود شده است، می گویم این اصل، دیگر اختیارات او را نفی نمی کند. به گفته وی، هر چند شیخ انصاری ولایت فقیه به شکل مستقل را رد می کند، ولی به هر حال قبول دارد که غیر ولی فقیه در تصرف مستقل نباشد و تصرف او، متوقف بر اجازه فقیه باشد؛ اما نهضت آزادی فکر کرده شیخ انصاری منکر ولایت فقیه است. ما معتقدیم کلیه حدود و احکام الهی، در زمان غیبت هم باید جاری شود. سپس از کلام شیخ کمک می گیریم که اینها باید با اجازه فقیه باشد. آخوند خراسانی هم، در رساله خویش به نحوی ولایت را قبول دارد. پس نباید بحث های طلبگی او، مستمسک نهضت آزادی قرار گیرد. نایینی هم ولایت عامه فقیه را از حدیث «علماء امتی کأنبیاء بنی اسرائیل»، استفاده نموده است.

نویسنده سپس به بررسی نظرهای مشایخ سه گانه می پردازد. او می گوید انجام حدود الهی بدون تشکیل حکومت میسر نیست. ولایت فقیه، ضروری و بدیهی است، زیرا به معنای سرپرستی قانوندان عادل است.

بخش دوم کتاب، «ولایت فقیه در قرون و اعصار» نام دارد. در این بخش اشاره شده که ولایت فقیه، عمری به درازای عمر نبوت دارد. در قرن چهارم می توانیم به بررسی آرای شیخ کلینی، ابن جنید اسکافی، حسن بن علی بن ابی عقیل و شیخ صدوق پردازیم. از روایت های اصول کافی، می توان ولایت فقیه را استنباط نمود. نصب علی بن بابویه از طرف امام یازدهم(ع)، شاهدی دیگر بر این مدعا است.

به گفته نویسنده، در قرن پنجم نیز می توان به دیدگاه های شیخ مفید، سید مرتضی، سلار، ابوالصلاح حلبی، شیخ طوسی و ابن براج اشاره نمود. شیخ مفید می گوید معصومین(ع)، فقهای شیعه را منصوب نموده اند. او اولین فقهی است که بطور صریح به ولایت فقیه اشاره دارد. آذری می گوید سیدمرتضی، بصورت عملی مسئولیت حرم مطهر و قضاوت را پذیرفته بود. نویسنده در بین فقهای قرن ششم از ابن حمزه عمادالدین طوسی، قطب الدین راوندی و محمد بن ادریس حلّی نام برد و می گوید به اعتقاد طوسی، اگر در حال نبود گسترش توانایی امام معصوم(ع) برای مؤمنین حکومتی پیش آید، قضاوت به فقهای شیعه تفویض شده است. خواجه نصیر طوسی و محقق حلّی شاخص ترین فقهای قرن هفتم هستند. اعتقاد به مدینه فاضله نزد خواجه، اعتقاد به ولایت فقیه است. در قرن هشتم می توان به علامه حلّی، فخرالمحققین و شهید اول، و در میان فقهای قرن نهم به فاضل مقداد و ابن فهد، و از فقهای قرن دهم به مقلّس اردبیلی، محقق ثانی و شهید ثانی اشاره می کند. در شرح لمعه نیز فقها، وکلای امام(ع) معرفی شده اند، که برپایی حدود توسط آنها جایز است.

TMK

۶۵۶- ولایت فقیه از دیدگاه قرآن کریم

احمد آذری قمی، قم، دارالعلم، ۱۳۷۲. ۲۷۲ ص.

این کتاب، به بررسی نظر مخالفان ولایت مطلقه فقیه از دیدگاه قرآن کریم اختصاص دارد. در این بخش شبهات زیادی مطرح می شود، به طورمثال این که: اگر ولایت مطلقه صحیح باشد، آیا نزاعی به وجود نمی آید که به خدا و رسول ارجاع

شود! در حالی که ولایت فقیه استناد به قرآن ندارد؟ نویسنده می گوید امام خمینی (ره) به این دلیل به قرآن استدلال نکرده اند که احتمال های گوناگونی در آن وجود دارد. آیه اولی الامر، دلالت بر اطاعت از ولی فقیه دارد. برخی از آیه های شورا، در نفی ولایت مطلقه فقیه استفاده کرده اند، که صحیح به نظر نمی رسد.

آذری قمی می گوید اثبات حکومت در اسلام از بیست و هفت راه ممکن است، مثل: رجوع به اولی الامر در جنگ و صلح، حکم به عدل، امر به معروف و نهی از منکر و امر به اجرای حدود الهی. مخالفان ولایت فقیه دو دسته اند. برخی ادیان الهی را خالی از حکومت می دانند، و برخی دیگر شرط ولایت را عصمت تلقی می نمایند. اهل سنت، حاکمیت را با عقل ظنی و برداشت های شخصی می دانند. به گفته او، فقه ما اصول تغییرناپذیری دارد. ضرورت ولایت مطلقه، برای تمامی هیئت های حاکم جهان، از آفتاب روشن تر است.

نویسنده در بخش دوم کتاب، به بحث در مورد اثبات ولایت فقیه از دیدگاه قرآن کریم می پردازد. او می گوید امت اسلامی همیشه نیازمند راهنمایی عده ای است (فلو لانفر...). حکومت باید قدرت کیفر دادن مخالفان را داشته باشد. عصمت، شرط ولایت مطلقه نیست. در موارد زیادی حکم غیرمعصوم ثابت است، مثل قضاوت. «امر» هم به معنای فرمان است، هم به معنای کار و تصرف. ولایت از مقوله هدایت و ارشاد نیست، ولی هم به معنای سلطان و امیر است. برخی ممکن است بگویند آیه های ولایت، مختص معصومین (ع) است. جواب این است که فقها در زمان غیبت نایب و خلیفه آنها هستند. بطور اصولی حکومت چیزی جز دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر نیست. حاکم اسلامی است که باید معروف و منکر را تشخیص دهد. اگر اصل ولایت نباشد، هرج و مرج به وجود می آید.

نویسنده در این فصل به هجده آیه از قرآن به عنوان دلیل ولایت و حکومت استناد می نماید و در هر مورد اشکال هایی طرح کرده، جواب می دهد. به گفته او، اطاعت از اولی الامر مثل اطاعت خدا و رسول، واجب مطلق است. او می گوید در خصوص آیه «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ»، نهضت آزادی اشکال کرده، اما با توجه به قسمت بعد آیه «وَأَزْوَاجَهُ أُمَّهَاتُهُمْ» هیچ گاه آیه در ارتباط با اختیار مطلق و شیوه استبدادی نیست. نویسنده از مجمع البیان شاهد می آورد که مقصود، اطاعت است. در واقع هیچ تعبیری برای ولایت مطلقه رساتر از این آیه نیست. دیگر آیه هایی که در این کتاب مورد استناد قرار می گیرد، آیه فوز، آیه مالکیت خدا، آیه دستور به تقوا، آیه دستور اصلاح میان دو طایفه، آیه مشاورت با امت و خلافت داوود (ع) روی زمین است.

ک TM

۶۵۷ ولایت فقیه از دیدگاه ها

سیدحسن طاهری خرم آبادی، (و دیگران). قم، والعصر. ۱۱۰ ص.

این کتاب، از چهار سخنرانی درباره ولایت فقیه تشکیل یافته است. اولین بحث کتاب، سخنرانی طاهری خرم آبادی است، که در معرفی کتاب مجموعه سخنرانی هایی پیرامون ولایت فقیه توصیف اجمالی شد، به همین جهت از توصیف مجدد آن پرهیز می نمایم.

بحث دوم، از ابوالقاسم خزعلی است، که در آن ابتدا به بررسی لغوی ولایت پرداخته شده و آمده که علما باید بر کارها نظارت داشته باشند. ما نمی خواهیم بگوییم تمام جهاتی که برای پیامبر (ص) بوده، تمام برای فقیه هم هست. مهمترین رکن اسلام، ولایت است. کار فقیه، هم تبلیغ و تبیین احکام است، هم اجرای آنها. موضوع های اجتماعی از نظر اسلام واجب کفایی است. نیازهای جامعه تغییر پیدا می کند، و به همین تناسب، باید سیستم آموزشی حوزه متحول بشود.

سخنرانی سوّم از دستغیب است. او می گوید مدرک بحث ولایت فقیه، آیه ۵۹ سوره نساء است که: «یا ایها الذین آمنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم». تکرار فعل «اطیعوا» دلالت بر این دارد که دو نوع اطاعت واجب است. قبول ولایت از شرایط ایمان است. امام در هر زمان باید یکی باشد. حقّ حاکمیت، ویژه خدا است و در زمان غیبت باید از ولی امر، تبعیت نمود. دیگر علما نیز باید تابع رهبر باشند.

آخرین بحث کتاب، از اشرفی اصفهانی است، که در آن آمده ولایت به سه معناست:

۱- ولایت تشریحی،

۲- ولایت تکوینی،

۳- ولایت به معنی اولی به تصرف در نفوس و اموال بودن.

نویسنده می گوید اولی الامر، در مرتبه اول شامل امامان معصوم(ع)، و در مرتبه بعد شامل فقها می شود. فقیه جامع الشرایط، باید ویژگی هایی داشته باشد که در حدیث امام صادق(ع): «من کان من الفقهاء...» آمده است.

ک TM

۶۵۸- ولایت فقیه: استمرار حرکت انبیا

سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی. چاپ چهارم: تهران، سازمان مجاهدین، ۱۳۶۰. ۷۹ ص.

مقدمه و سه بخش، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. بخش اول، بحث را از تولد انسان، شکل گیری جامعه، تشکیل امت واحده، بعثت پیامبران و نظریه امامت شروع می کند و در نهایت سخن را به عصر غیبت و نظریه ولایت فقیه می کشاند. چهار دلیل برای ولایت فقیه وجود دارد: ضرورت برپایی حکومت دین، ضرورت مبارزه دائمی با طاغوت و نجات مستضعفین، چپستی و کیفیت قوانین اسلام و ضرورت اجرای قوانین. ولی فقیه باید دارای ویژگی های زیر باشد: تحقق ارزش های عالی مکتب، اجتهاد و کفایت و علم به زمان. البته طرح مسأله شورا و نقش مردم ضرورت دارد. بخش دوم با عنوان «واکنش های منفی در قبال اصل ولایت فقیه»، به مواضع ضد مذهبی ها، مذهبی های بی خط، و مذهبی های صادق می پردازد. بخش سوم، پاورقی های بخش های قبل است.

ک TM

۶۵۹- ولایت فقیه به زبان ساده

سیدمحمد شفیعی. قم، ۱۳۶۰. ۶۴ ص.

مهم ترین بحث های این کتاب عبارت است از: نیاز بشر به حکومت، حکومت در بیان امام علی(ع)، مشخصات رهبر اسلامی، تفاوت نظام های حکومتی، محدوده ولایت فقیه، نظارت ملی ولی فقیه، انواع ولایت، فقیه کیست؟، مخالفت حکم فقیه و ضد ولایت فقیه.

ک TM

۶۶۰- ولایت فقیه: تحلیل صراط المستقیم

سیدمهدی نیارییس. چاپ اول: قم، انتشارات امامان(ع)، ۱۳۷۶. ۶۳ ص.

بخش اول از بخش های شش گانه کتاب، «چیستی یا چیستی ولایت فقیه» عنوان دارد. حکومت ممکن است الهی یا مردمی باشد. ولایت فقیه، نوعی حکومت الهی است. بخش بعد «فلسفه و ضرورت ولایت فقیه» را مطرح می کند. دو بخش بعد ولایت فقیه را در کلام امام خمینی و رهبر انقلاب بررسی می نماید.

بخش پنجم (ولایت فقیه بر قانون اساسی)، اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را ضامن نبود انحراف از اصل ولایت فقیه معرفی می کند. بخش آخر که عنوان کتاب را دارا است، لزوم اطاعت از ولی فقیه را طرح می نماید.

۶۶۱- ولایت فقیه: حدود اختیارات و وظایف

محسن شیخ الاسلامی. چاپ اول: تهران، مؤسسه فرهنگ دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۸. ۹۶ ص.

مقدمه، هفت مبحث و نتیجه گیری، ساختار کتاب حاضر را تشکیل می دهند. مبحث اول، واژگان و الفاظ اصلی مانند «حکومت اسلامی»، «دموکراسی»، «ولایت» و «وکالت» را توضیح می دهد. مبحث دوم، نظریه های مختلف در اندیشه سیاسی غرب و اندیشه سیاسی اسلام و فقه سیاسی تشیع را به شکل مقایسه ای می کاود. نظریه های مربوط به اختیارات حکومت ها از دیدگاه اندیشمندان اسلامی عبارت است از: نظریه اختیارات مطلق انبیا و معصومین و نظریه اختیارات مطلق رهبری علمای دین در زمان غیبت معصوم (ع). مبحث بعد در پی «بیان جایگاه نظریه ولایت مطلقه فقیه در اندیشه سیاسی اسلام» می باشد. برخی از فقها، فقط به دلیل های نقلی ولایت فقیه اکتفا کرده اند، در حالی که امام خمینی به دلیل های عقلی ولایت فقیه نیز معتقد بود.

نویسنده در مبحث چهارم و پنجم به ترتیب، «اختیارات داخلی ولایت فقیه» و «اختیارات خارجی ولایت فقیه» را به بحث می گذارد. وی در عنوان اول به ولایت در قضاوت، تصرف در خمس، و امور حسبه و تصدی امر حکومت اشاره دارد. مبحث بعد، اختیارات رؤسای حکومت ها در قوانین اساسی کشورها را با قانون اساسی ایران مقایسه می کند. شیخ الاسلامی نتیجه می گیرد که شرایط رهبری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مقایسه با شرایط رهبران کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان و آمریکا به مراتب دقیق تر و متناسب تر است. مبحث آخر به طرح و پاسخ شش شبهه اختصاص دارد: مقصود از ولایت مطلقه، ولایت به معنای قیمومیت بر صغار، انحصار ولایت در دست یک شخص، مستلزم بودن اختیارات مطلق با دیکتاتوری، جایگاه مردم در نظام ولایت فقیه و بررسی نظریه وکالت. نویسنده، ولایت مطلقه فقیه را اثبات، و شبهات را پاسخ می گوید.

ک TM

۶۶۲- ولایت فقیه (حکومت اسلامی)

روح الله (امام) خمینی. چاپ اول: تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی،

۱۳۷۳. ۱۵۹ ص.

کتاب حاضر، مجموع سیزده سخنرانی امام (ره) در سال ۱۳۴۸ است، که در نجف اشرف ایراد فرموده اند. کتاب از مقدمه و پنج قسمت تحت عناوین: «دلیل های لزوم تشکیل حکومت»، «بررسی نمونه هایی از احکام اسلامی»، «طرز حکومت اسلامی»، «ولایت فقیه به استناد اخبار» و «برنامه مبارزه» تشکیل شده است.

امام در بیان لزوم تشکیل حکومت اسلامی، به موارد زیر اشاره می کند:

- ۱- اقدام پیامبر (ص) در تشکیل حکومت.
- ۲- ضرورت استمرار اجرای احکام الهی برای همیشه.
- ۳- چستی قوانین اسلام، که بدون حکومت قابل اجرا نیست؛ مواردی مانند: احکام مالی، دفاع ملی و احکام حقوقی و جزایی.

امام خمینی در ادامه به سابقه تاریخی انحراف از مسیر رسول اکرم (ص)، به دوران حکومت بنی امیه اشاره می کند، که این انحراف در دوران بنی عباس هم ادامه می یابد.

در قسمت دیگری از کتاب، تفاوت حکومت اسلامی با سایر حکومت‌ها بیان شده و اشاره شده که حکومت اسلامی، نوع خاصی از حکومت مشروطه است، یعنی مشروط به قوانین اسلام است. به همین جهت وظیفه قوه مقننه و مجالس قانونگذاری، در واقع برنامه ریزی برای تشکیلات حکومت در محدوده احکام اسلام است، نه قانونگذاری مصطلح در سایر حکومت‌ها.

امام(ره) در بخش دیگری از کتاب به شرایط زمامدار می‌پردازد. ایشان علاوه بر دو شرط عقل و تدبیر برای زمامدار، دو شرط اساسی دیگر، یعنی علم به قانون و عدالت را یادآوری می‌کند.

«ولایت فقیه در عصر غیبت»، موضوع بعدی کتاب است، که در آن آمده اکنون که دوران غیبت است و بنا بر این است که احکام اسلام اجرا شود، و از طرف دیگر از جانب خداوند کسی برای اجرای احکام تعیین نشده است، تکلیف چیست.

امام خمینی سپس به هدف‌های عالی حکومت اشاره می‌کند و در این باره به کلام مولای متقیان می‌پردازد: «خدایا تو می‌دانی ما برای به دست آوردن منصب و حکومت قیام نکرده ایم، بلکه مقصود ما نجات مظلومین از دست ستمکاران است». در ادامه، امام(ره) خصال لازم برای حاکم را که همانا علم به قانون و عدالت باشد، یادآوری می‌کند.

در ادامه کتاب، امام(ره) با یادآوری اخبار و استدلال آنها به اثبات ولایت برای فقیه در معنای تصدی حکومت می‌پردازد و در این زمینه، به روایت عمر بن حنظله، صحیحہ قداح، روایت ابوالبختری، و روایت ابی‌خدیجه اشاره می‌کند. او همچنین آیه‌هایی از قرآن را به عنوان دلالت بر این امر، ارایه می‌دهد.

بخش آخر کتاب، به ضرورت برنامه ریزی طولانی برای رسیدن به این هدف الهی اختصاص یافته است. امام(ره) در این قسمت ابتدا به مسئله تبلیغات و تعلیمات و اهمیت و ضرورت آنها اشاره می‌کند و می‌گوید باید مجموع‌های انسانی در خدمت این دو قرار گیرد و در این مورد، باید مثل عاشورا برخورد شود.

امام(ره) در «برنامه مبارزه»، اصولی از جمله لزوم پرداختن به امور آموزشی و تبلیغاتی، اصلاح حوزه‌ها، از بین بردن آثار فکری و اخلاقی استعماری، اصلاح مقدّس‌نماها، تصفیه حوزه‌ها و طرد آخوندهای درباری و اقدام‌های عملی برای براندازی حکومت‌های جائر را یادآور می‌شود.

کـ TM

۶۶۳- ولایت فقیه، حکومت صالحان

نعمت الله صالحی نجف آبادی. چاپ اول: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۳. ۳۰۵ص.

نویسنده در ابتدای بحث‌های خویش، ولایت فقیه را به دو مفهوم خبری و انشایی تقسیم کرده است. در مفهوم خبری، فقها منصوب از طرف خدا هستند و مردم ملزم به اطاعت اند، چه بخواهند و چه نخواهند. در مفهوم انشایی، وظیفه مردم تلاش برای انتخاب لایق‌ترین زمامدار است، که طبق معیارهای اسلامی باید ولایت و حاکمیت را به او بدهند.

نظر نویسنده درباره مفهوم ولایت فقیه، در معنای دوم قرار گرفته است. ویژگی اساسی این نظریه به گفته او، برخورداری از اصول اسلامی و عقلایی و اجتماعی در اهمیت دادن به نظر و نقش مردم در ولایت فقیه است، که در واقع نقش تعیین‌کنندگی و فعلیت بخشی را در انتخاب ولی فقیه دارند. نویسنده برای این گفته خویش، از سخنان و کلام حضرت علی(ع)، امام خمینی(ره)، منتظری و خامنه‌ای و دیگران بهره می‌گیرد و تمایز اساسی دیدگاه خبری را راجع به ولایت فقیه با دیدگاه انشایی، در ارزش‌گذاری به نقش و جایگاه مردم می‌داند. دیدگاه خود نویسنده هم، بر گزینش ولایت فقیه در مفهوم انشایی تعلق گرفته و استدلال‌ها و دلیل‌ها و بحث‌های تفصیلی در این بخش، آورده است. در قسمتی از کتاب با

عنوان «فقط یک رئیس»، نویسنده با نفی ولایت داشتن همه فقها در ولایت به مفهوم انشایی، ولایت را مختص فقیه برگزیده مردم می‌داند و برای اثبات نظر خویش، از دلیل‌های عقلی و نقلی بهره می‌گیرد.

صالحی در بحث از شرایط زمامداری ولیّ امر، به اهمیت اسلام برای عقل فطری استناد کرده و به طور خلاصه بیان می‌کند که باید لایق‌ترین فرد برای زمامداری انتخاب شود. او به اخبار و آیه‌هایی که مؤید همین حکم عقل فطری است، استناد کرده است و ویژگی برخورداري از آرای اکثریت مردم را، یکی از شرایطی می‌داند که در قانون اساسی ایران به آن اشاره شده است. نویسنده با اعتبار بخشی به رأی اکثریت، این شیوه را سیره عقلا دانسته، که دارای دو بُعد حقوقی و کشف واقع است. او می‌گوید در بُعد حقوقی، رفع تراحم حقوق افراد دارای نظریه‌های مخالف می‌شود؛ و در بُعد کشف واقع، کاشف از کاهش احتمال خطا در گزینش است.

در بخش دوم کتاب با عنوان «دلیل‌های ولایت فقیه»، نویسنده بصورت مجدد با تأکید بر نظریه ولایت فقیه به مفهوم انشایی، دلیل‌های آن را به ترتیب زیر یادآوری می‌کند:

- ۱- عقل فطری، که حکم به حاکمیت افراد لایق برای زمامداری دارد.
- ۲- آیات قرآن، که به انتخاب احسن در همه شئون حیاتی تشویق می‌کند، که از جمله آنها انتخاب زمامدار است.
- ۳- سیره انبیا بویژه حضرت سلیمان(ع) در گزینش صالحان برای حکومت.
- ۴- دلیل‌های امر به معروف و نهی از منکر، که حکومت نا اهلان را منکر و حکومت صالحان را معروف می‌داند.
- ۵- سیره رسول خدا(ص)، که همواره تأکید بر دور نمودن طاغوت‌ها داشته است.
- ۶- سیره حضرت امیر(ع)، که در طرد نا اهلان از حکومت تأکید داشت.
- ۷- سیره سایر امامان(ع).

نویسنده، در بخش پایانی کتاب خویش به بررسی دلیل‌های ولایت فقیه در مفهوم خبری آن اشاره کرده است، در آن همه فقهای عادل از طرف شارع اسلام به ولایت و زمامداری منصوب شده‌اند. نویسنده نیز، به اهمیت مشورت و حدود ولایت فقیه در این بخش کتاب پرداخته است و اعمال ولایت را متأخر از مشورت یاد کرده و پرهیز از شیوه استبدادی و دیکتاتوری را در امر حکومت، گوشزد نموده است.

ک. TM

۶۶۴- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۱)

سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. (تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی). چاپ اول،

مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، ۱۴۱۴ ق. ۲۸۹ ص.

مجموعه چهار جلدی کتاب ولایت فقیه در حکومت اسلام، شامل ۴۸ درس، است که دوازده درس آن در جلد اول آمده است.

درس اول، درباره ریشه لغوی و معنی اصطلاحی ولایت است. حسینی می‌گوید از شئون ولایت، آمریت و حکومت بر مسلمانان و بلکه بر همه افراد بشر است. معنای ولایت، یک معنای واحد است. والی کسی است که زمام امر شخص دیگری را برعهده می‌گیرد. ولایت (با فتحه) به معنای محبت، و ولایت (با کسره) به معنای نصرت است.

درس دوم، راجع به ولایت امام و تفسیر آیه «اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم» است. درس سوم و چهارم به بیان آیه‌هایی می‌پردازد که دلالت بر ولایت امام معصوم(ع) دارند. نویسنده در اینجا از آیه‌های گوناگونی بحث می‌کند و

عصمت و ولایت ائمه(ع) را اثبات می نماید. نویسنده می گوید توجه به این نکته اهمیت دارد که این آیه ها، دلالت بر ولایت امام دارد، نه ولایت فقیه. حسینی طهرانی، سپس روایت هایی را طرح می کند که دلالت بر انحصار حکم در معصومین(ع) دارد.

درس پنجم، به این بحث پرداخته شده که ولایت معصوم، همان ولایت خدا است و هیچ اختلافی در موارد و مصادیق آن معقول نیست. به همین جهت تصور نمی شود معصوم ما را امر به معصیت کند. در درس بعد، مواردی که در نظر بدوی، حکم معصوم مخالف، اما در واقع همان حکم خدا است، مطرح می گردد. یکی از این موارد، قتلی است که موسی(ع) انجام داد. به دنبال این بحث، درس هفتم مطرح می شود که درباره اوامر امتحانیه است، که به گفته نویسنده، در این گونه موارد، مصلحت در مأمور به وجود ندارد. به طور مثال، پیامبر(ص) دستور قتل کسی را داد، که هنوز جنایتی مرتکب نشده بود. این امر، برای امتحان بوده است.

موضوع درس هشتم، «سعه ولایت رسول الله(ص)» است. نویسنده می گوید وسعت ولایت ایشان، همان عبودیت و تسلیم است، نه اظهار رأی و نظر در برابر حق. مقبوله عمر بن حنظله، در درس نهم مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. فقها در مورد مقبوله از سه دیدگاه بحث کرده اند: موضوع حکومت و ولایت، موضوع قضا و موضوع افتا. بحث سندی و دلالتی مقبوله، در درس بعد بررسی می شود. به گفته نویسنده، در مشکل هایی که شیعیان پیدا می کنند، تفاوتی بین زمان حضور و غیبت نیست (ارجح حتی تلقی امامک). حسینی می گوید روایت، در مجموع موثقه است.

درس یازدهم، درباره دو روایت ابي خدیجه است، که در آن بیان شده که این روایت ها از نظر سند و دلالت (در سه بُعد افتا و قضاوت و حکومت)، کامل است.

درس دوازدهم، راجع به حدیث کمیل از امیرالمؤمنین(ع) درباره ولایت فقیه است: «العلماء باقون ما بقي الدهر...». حضرت در صدر حدیث، که در نهج البلاغه هم هست، می فرماید مردم سه دسته اند: عالم ربّانی، متعلم در راه نجات و افراد بی شخصیت. نویسنده می گوید عباراتی مثل «خليفة رسول الله»، اختصاص به معصوم ندارد.

۶۶۵- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۲)

سید محمد حسین حسینی طهرانی. (تنظیم از محسن سعیدیان و محمد حسین راجی). چاپ اول:

مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، ۱۴۱۵ ق. ۲۶۴ ص.

جلد دوم این مجموعه، از درس سیزدهم شروع می‌شود. از آنجا که در درس قبل حدیث کامل مطرح شده بود، در این درس ادامه بحث‌های قبل پیگیری می‌شود. که حدیث کامل، قوی‌ترین دلیل ولایت فقیه است. این حدیث دلالت بر ولایت فقیه در سه مرحله قضا و افتا و حکومت دارد. مجلسی به اشتباه مفاد حدیث را منحصر در امام معصوم (ع) می‌داند. درس چهاردهم، راجع به حدیث «مَجَارِي الْأُمُور وَالْأَحْكَامَ عَلَيَّ أَيُّدِي الْعُلَمَاءِ بِاللَّهِ...» است. روایت دیگر «اللَّهُمَّ ارْحَمْ خَلْفَانِي...» است، که سند آن به گفته نویسنده خوب است. از نظر دلالت هم، می‌توان در سه بُعد ولایت و قضا و افتا برای آن استدلال کرد.

در درس پانزدهم، سه حدیث دیگر مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. موضوع این روایت‌ها تبعیت از اعلم است، که به گفته نویسنده، تقلید از اعلم را هم می‌توان از آنها استنباط کرد. در درس شانزدهم، حدیث «فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ...» طرح می‌شود، که به گفته حسینی از اطلاق حدیث می‌توان استفاده کرد. درس هفدهم، حدیث احتجاج طبرسی مورد بحث و بررسی بیشتر قرار گرفته و در آن آمده مردم باید از کسی تقلید کنند که صفات خاصی دارد و این صفات در همه علمای شیعه یافت نمی‌شود. صاحب عروه، یکی از شرایط مجتهد و مرجع را بر اساس این روایت، نبود اقبال به دنیا می‌داند.

درس هجدهم، شامل بحث‌هایی است راجع به تفسیر منسوب به حضرت امام حسن عسکری (ع). نویسنده می‌گوید مجلسی این تفسیر را کتابی معروف می‌داند و ابن غضائری، حلی و میرداماد این نسبت را قبول ندارند. حق آن است که تمامی حدیث‌های آن دروغ نیست. بحث درس بعد، استصحاب عدالت فقیه غیرمرجع در هنگامی است که به مرجعیت می‌رسد. این استصحاب، صحیح نیست، چون نفس انسان به واسطه اختلاف محیط تغییر می‌کند، به طوری که موضوع متبدل می‌شود.

موضوع درس بیستم، دلالت آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَ نَصْرَ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَخُذُوا الصَّلَاتِ وَالْأَرْكَانَ وَالْحِمَىٰ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ...» بر لزوم رجوع به اعلم در قضا و افتا و حکومت است. مفاد آیه، گفتار ابراهیم با آزر است. حسینی طهرانی می‌گوید در این آیه، وجوب متابعت، متوقف به علم حضرت ابراهیم (ع) (و نبودن علم در آزر) شده است. پس می‌توان نتیجه گرفت که هر جاهلی باید از عالم پیروی کند. علت نبود رجوع روایت حدیث‌های به امامان (ع) در مسایل جزئی، جزم آنها است. رسول خدا (ص) می‌گوید اگر غیر اعلم مسئولیت جامعه یا کاری را بر عهده گیرد، به حالت اول برمی‌گردند، نه این که بطور سریع نابود شوند.

نامه مالک اشتر در درس بعد مورد بحث قرار می‌گیرد. نویسنده می‌گوید سند نهج البلاغه همین اندازه کافی است که به سید رضی برسد، و نیاز به سند دیگری نداریم. شخص مالک از طرف حضرت منصوب بود. پس دلالت مقامی هم وجود دارد. امام (ع) به او می‌گوید بهترین‌ها را برای حکومت اختیار کن. در اینجا الویت قطعی وجود دارد که خود والی از هر جهت باید اعلم باشد. به گفته حسینی، سه روایت دیگر در بحث ولایت فقیه وجود دارد: علما، ورثه انبیا هستند، اناءالله هستند، حصون (سنگ‌های) اسلام هستند. روایت وراثت، دلالتی بر ولایت فقیه ندارد، چون مراد وراثت در علم است. دو روایت دیگر در ابعاد سه گانه فتوا و قضا و حکومت، کفایت می‌کنند.

درس بیست و دوم، نویسنده به دلیل قطعی عقلی برای لزوم تشکیل حکومت می‌پردازد. او در اینجا به روایت فضل بن شاذان اشاره می‌کند و می‌گوید انسان ناچار از حکومت است. درس بعد، دلیل‌های ولایت فقیه را جمع بندی می‌کند. پنج دلیل نقلی غیرقابل خدشه برای اثبات ولایت فقیه وجود دارد. درس بعد، سعی دارد میزان اعلیت فقیه را روشن

کند. حسینی می‌گوید معیار، اعلیّت او نسبت به کتاب خدا است. علم سه چیز است: آیت محکمه (اصول عقاید)، فریضه عادله (اخلاق) و سنت قائمه (احکام شریعت). فقیه باید بتواند احکام شریعت را استخراج کند.

TMک

۶۶- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۳)

سیدمحمدحسین حسینی طهرانی. (تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی). چاپ اول:

مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، ۱۴۱۵ ق. ۲۸۵ ص.

جلد سوّم این مجموعه، شامل درس بیست و پنجم تا درس سی و ششم می‌شود.

در درس بیست و پنجم نویسنده می‌گوید کسی که صفای سرشت ندارد، حرام است فتوا دهد. از روایت مرویه در مصباح الشریعه استفاده می‌شود که مراد از علم در «اطلبوا العلم ولو بالصین»، علم معرفت النفس است. فتوادهنده به چند چیز نیاز دارد: شناخت معانی قرآن، حقایق سنن، اطلاع بر مبانی مناسبات اجتماعی (علوم جامعه‌شناختی)، ترجیح دادن، عدالت، حکمت و تقوا. در درس بعد، در بخش هویت کتاب مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه بحث می‌نماید و می‌گوید این کتاب در تحقیق از حضرت صادق(ع) نیست، بلکه ممکن است نقل قول‌های فضیله باشد.

در درس بیست و هفتم این مسئله طرح می‌شود که در فتوا، علاوه بر اجتهاد در علوم ظاهریه، صفای قلب لازم است. این مطلب، مضمون روایتی از امام صادق(ع) است. موضوع درس بعد، ولایت عدول مؤمنین و بیان حقیقت ولایت فقیه است. حسینی طهرانی می‌گوید عدول مؤمنین بر غیب و قصر ولایت دارند. ولی فقیه دو وظیفه دارد: بیان احکام و اعمال ولایت. در حکومت الهی، تعیین صفات از جانب خدا است. در درس بعد، دو شرط اسلام و تشیع به مجموعه صفات ولایت فقیه اضافه می‌شود. نویسنده می‌گوید اسلام چیزی غیر از تشیع نیست. شرط دیگر ولی فقیه، هجرت به دارالاسلام است. این موضوع در درس سی‌ام مورد بحث قرار گرفته است. سکونت در کشورهای کفر حرام است. شرط ذکوریت در درس سی‌ویکم مطرح می‌شود. در درس بعد، نویسنده یکی از شئون ولایت فقیه را، نبود جواز ورود زنان در مجلس شورا معرفی می‌نماید. او می‌گوید نمی‌توان گفت وظیفه اصلی قانونگذاری با شورای نگهبان است و زنان می‌توانند در مجلس شورا عضویت داشته باشند.

نویسنده در درس سی و سوم می‌گوید تعیین ولی فقیه به نظر اهل حلّ و عقد است، نه رأی اکثریت عامه مردم. راه ایصال منحصر است در اهل فن: «فسألوا اهل الذکر ان کتّم لا تعلمون». در قضیه بنی صدر، نتیجه رأی اکثریت را دیدیم. ولایت فقیه بر قدرت عقلی و قدرت خارجی متکی است.

در ولی فقیه انتصاب الهی به معنای اولی که در امامت وجود داشت، موجود نیست، این بحث‌ها در درس سی‌وچهارم مطرح شده است. درس بعد به این موضوع می‌پردازد که وظیفه ولی فقیه، اقامه عدل، نماز، زکات و حفظ حقوق خاصه مسلمانان و اهل ذمه است. آخرین درس این جلد، به بحث درباره جهاد اختصاص دارد. جهاد در هر زمان واجب کفایی است و باید زیر نظر ولایت فقیه انجام پذیرد. از دیگر وظایف ولی فقیه، ایجاد وزارت حجّ و جهاد است. او باید مردم را به جهاد فی سبیل الله دعوت کند. جهاد یعنی حرکت ابتدایی به سمت دشمن. آیات قرآن، دلالت بر اطلاق جهاد دارد.

TMک

۶۶۷- ولایت فقیه در حکومت اسلام (ج ۴)

سید محمدحسین حسینی طهرانی. (تنظیم از محسن سعیدیان و محمدحسین راجی). چاپ اول:

مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، ۱۴۱۵ ق. ۲۵۳ ص.

این کتاب که آخرین جلد از همین عنوان است، شامل درس سی و هفتم تا چهل و هشتم از سلسله بحث های نویسنده است. عنوان درس سی و هفتم، «نبود جواز جهاد در رکاب امام جائز» است. به گفته نویسنده، عباد بصری، امام سجاد(ع) را به دلیل ترک جهاد و به جا آوردن حجّ توبیخ کرد! جنگیدن زیر پرچم مردان، نوعی جهاد بر حق نیست. دلیل های عامّه ولایت فقیه، برای ایجاب جهاد در زمان غیبت، قائم و استوار است. موضوع درس بعد، «وجوب جهاد در حکومت اسلامی تحت ولایت فقیه الهی از خود گذشته و به خدا پیوسته» است. نویسنده، در این درس به ردّ دلیل قائلان به نبود جواز حکومت اسلام و جهاد و جمعه و اجرای حدود در زمان غیبت می پردازد. او می گوید ظهور حقیقی امام زمان(ع)، تنها ظهور شخصی و جسمی و عینی نیست. او همچنین از استدلال به روایت هایی که هرگونه قیام را قبل از ظهور حضرت قائم(عج) محکوم می کنند، جواب می دهند که امر به معروف و دفاع از حق، همیشه واجب است.

درس سی و نهم به این بحث می پردازد که قیام زید و یحیی، برخلاف قیام محمد و ابراهیم به عنوان مهدویت نبود. امام صادق(ع)، قیام محمد را به این دلیل تأیید نکردند که دربرگیرنده دعوی مهدویت بود. حضرت زید، پشت سر معصوم قرار گرفته بود. درس چهلم، بحثی راجع به صحیفه سجادیه و مفاد «فلعمری ما الامام الا الحاکم بالکتاب» دارد. نویسنده می گوید امام باید به کتاب حکم نماید و قیام به قسط کند و ملتزم به دین حق باشد. در اینجا، مقصود، امام معصوم(ع) نیست. حسینی طهرانی در درس بعد می گوید در روایت ها نیز متشابهات به محکّمات، و ظواهر به نصوص بر می گردد. او با توسّل به این قاعده، می خواهد به روایتی که می گوید صاحب پرچم قبل از حضرت، طاغوت است، جواب دهد. نویسنده می گوید سزاوار است حاکم قبل از اصلاح مردم، به اصلاح خود پردازد.

درس چهل و دوم تا چهل و چهارم، درباره حقوق متقابل والی و رعیت است. نویسنده در این درس، خطبه علی(ع) را در جنگ صفین طرح می نماید. نویسنده می گوید که حضرت همواره می فرمودند نزد من از گفتن حق و مشورت دادن عادلانه دریغ نکنید. بزرگترین آفت والی، خویشتن نگری است. سخیف ترین حالات والی، این است که دوست داشته باشد مردم او را مدح کنند. حقّ رعیت بر والی، رسیدگی به امور آنها بالمباشره و بسط عدالت؛ و حقّ والی بر رعیت، سمع و طاعت است. یکی از عوامل فساد، رخنه اقربا و خاصان والی در ولایت او است.

نویسنده در درس چهل و پنجم می گوید که اوامر والی در صورت معصیت و علم به خلاف آن، حجّت نیست. حکم حاکم، راه است برای حق، و موضوعیت ندارد؛ ولی عمل بر حکم قاضی واجب است، ولو کشف خلاف شود. بنا بر رأی عامّه، فسق حاکم موجب خلع او از ولایت نمی شود.

در درس بعد این مطلب طرح می شود که شیعه، حاکم را در حکم خود ممکن است خطا کند می داند، و عامّه لازم الاجرا. دیگر حقوق والی بر رعیت، حق نصیحت و تعاون است. حق رعیت بر والی در درس بعد مورد بررسی قرار می گیرد. این حقوق عبارت اند از: ۱- حفظ جان و مال و ناموس و عرض، ۲- حقّ آزادی در مرام و مسلک نسبت به مسلمانان و همچنین یهود و نصار، ۳- حقّ حفظ و نگهداری و مواظبت از جسم و روح آنها. نویسنده در درس آخر یادآور که شکنجه برای اقرار گرفتن از متهم ممنوع است و اقرار پس از شکنجه، سندیت ندارد.

حسن سعید. مسجد جامع تهران، ۱۳۹۹ ق. ۳۲ ص.

این کتاب که سخنرانی سعید است، به اختصار بحث‌هایی راجع به ولایت فقیه و ارتباط آن با غدیر را مطرح می‌کند. در جامعه مسئول، دیکتاتور پرورش پیدا نمی‌کند، و ولایت فقیه این حس مسئولیت را در جامعه زنده نگاه می‌دارد.

ک. TM

۶۶۹- ولایت فقیه - رهبری در اسلام

عبدالله جوادی آملی. چاپ اول: قم، مرکز نشر فرهنگی رجاء ۱۳۶۷. ۱۸۹ ص.

کتاب متشکل از مقدمه و چهارده درس است. نویسنده در مقدمه به دو نظریه اشاره می‌کند: ۱- انسان‌ها پس از آفرینش نیازی به راهنما ندارند، ۲- انسان‌ها پس از آفرینش، محتاج به رهبر و حامی هستند. وی در ادامه به نتایج این نظریه‌هایی که جدایی دین از سیاست و یا پیوند آن دو را در بردارد، اشاره می‌کند.

نویسنده، در درس اول پس از اثبات حکومت برای جامعه بشری، رهبری آن را در زمان پیامبر و معصوم، و پس از آنها در زمان غیبت به اوصیای آنها که فقها باشند، مختص می‌داند. وی این امر را علاوه بر دلیل عقلی، با دلیل‌های قرآنی (نقلی) نیز ثابت می‌کند و با استفاده از آیه‌های قرآنی، بر آن است که ولایت‌های باطل را معرفی نماید.

در درس دوم، ابتدا برنامه‌های حکومت اسلامی را اقامه نماز، ایتاء زکات، امر به معروف و نهی از منکر یادآوری می‌کند. در درس سوم، نویسنده به معرفی حکومت‌های جاهلی و ویژگی‌های آنها می‌پردازد. به اعتقاد وی، حکومتی که بر پایه وحی نباشد، جاهلی است. در درس چهارم، سخن از ضرورت عصمت اولی الامر است؛ چرا که او است که ناقل و عامل احکام الهی می‌باشد.

در درس پنجم، جوادی آملی از حاکمیت خداوند سخن می‌گوید و با استفاده از آیه «اطیعوا الله واطیعوا الرسول...»، نتیجه می‌گیرد که سنخ اطاعت از خدا با اطاعت از رسول و اولی الامر تفاوت دارد. «ولایت فقیه» در درس ششم طرح می‌شود. نویسنده، ابتدا برخی از مبادی تصویری و تصدیقیه را مطرح می‌کند. آملی می‌نویسد که ولایت‌های تشریحی و از جمله ولایت فقیه، بصورت صرف اموری اعتباری هستند، که در حوزه اعتبار و تشریح معتبر هستند. او در ادامه، تفاوت‌های ولایت را با وکالت و نیابت یادآوری می‌کند.

در درس هفتم، پس از یادآوری تفاوت وکالت و نیابت با ولایت فقیه، بیان می‌شود که برای اثبات ولایت فقیه در زمان غیبت، می‌توان علاوه بر استناد به فرمایش امام زمان (عج)، به روایت‌ها و نصوصی که از پیامبر اکرم (ص) و امامان (ع) وارد شده استدلال کرد.

در درس هشتم، نویسنده یادآور می‌شود شئونی که برای فقها مطرح است، مربوط به فقیه جامع الشرائط است که دارای اجتهاد مطلق و عدل مطلق باشد نه برای مجتهد متجزی. پس از یادآوری این مقدمات، نویسنده دلیل‌های اثبات ولایت فقیه و اقسام آن را یادآوری می‌کند. او به سه دسته از دلیل‌ها می‌پردازد: ۱- دلیل عقلی محض، ۲- دلیل مرکب از عقل و نقل، ۳- دلیل نقلی محض.

جوادی آملی، در درس نهم ولایت فقیه را بر اساس دلیل عقلی اثبات می‌کند.

در درس دهم، نویسنده شبهاتی را که در زمینه برهان عقلی ولایت فقیه وجود دارد، رد می‌کند. در درس یازدهم، جوادی آملی با اشاره به آیه کریمه «... و امرهم شوری بینهم...»، می‌نویسد که گاه برای نفی ضرورت تعیین ولی و حاکم از جانب خداوند به این آیه چنین استناد می‌کنند، که رهبری و اداره اجتماع، یک امر منصوص از جانب خداوند نیست، بلکه یک

وظیفه و تکلیف مردمی است. او در مقام پاسخگویی می‌گوید استدلال به این گونه موارد، تمسک به عام در شبهه مصداقیه عام است، یعنی اول باید ثابت کنند که حکومت حق مردم است، آنگاه لزوم شورایی بودن آن را ثابت کنند. جوادی، در درس دوازدهم با نقل قول از خواجه نصیرالدین طوسی «وجوده لطف و تصرفه لطف آخر و عدمه منأ»، می‌گوید که گرچه امام زمان (عج) غایب است، اما این به معنای منتفی بودن تصرفات آن حضرت نیست؛ بلکه تصرفات مباشرتی آن حضرت، در حال حاضر تعطیل است.

در درس سیزدهم، نویسنده دلیل‌های نقلی و شرایط عقلی ولایت فقیه را بیان می‌کنند. او می‌نویسد تنها کسی توان رهبری را دارا است که علاوه بر مدیر و مدبر بودن، امانتدار منابع مالی باشد؛ به اضافه آن که وی باید آشنا به اصول و فروع، متعهد و مؤمن به آنها باشد. او نتیجه می‌گیرد دلیل‌های نقلی برای ولی فقیه، چیزی جز ارشاد به شرایطی که کمال آن آشکار است و عقل آدمی بدان حاکم است، نیست.

در درس چهاردهم، نویسنده می‌گوید از آنجا که امامت، عهدی الهی است، به همین جهت کار مردم تنها بستن میثاق بر امامت امام است. نویسنده، درباره وظیفه خبرگان می‌نویسد که آنها تنها انتصاب یا برکنار نمودن ولی فقیه را تشخیص می‌دهند، و هرگز عهده دار برکنار نمودن و نصب ولی فقیه نیستند.

ک.م.ت

۶۷۰ ولایت فقیه، زیربنای حکومت اسلامی

حسینعلی منتظری (و دیگران). چاپ اول: تهران، دبیرخانه مرکزی امامان جمعه،

۱۳۶۸. ۲۷۸ ص.

این مجموعه از یک پیش‌گفتار و هفت مقاله تشکیل شده است. در پیش‌گفتار اشاره شده که مسئله تشکیل حکومت، از جمله مسایل ضروری است نه نظری؛ ولی نغمه شوم جدایی دین از سیاست، برخی را به شک انداخته است.

مقاله اول کتاب، «حکومت و ولایت» نام دارد و ترجمه قسمتی از کتاب ولایت فقیه نویسنده است. برخی از مهم‌ترین بحث‌های مطرح شده در این مقاله عبارت است از: ضرورت حکومت، پیدایش حکومت، انواع حکومت، حکومت اسلامی، شرایط زمامدار از نظر عقلا، ولایت فقیه، وظیفه علما و فقها، نفرت مسلمین از حکومت، و روش بحث.

«حدود اختیارات ولی فقیه»، عنوان سخنرانی علی‌مشکینی است، که در آن می‌گوید ولایت به معنای رهبری، هم برای معصومین (ع) است، و هم برای ولی فقیه. نفس ولایت از احکام اولیه است، به همین دلیل، ولایت را در کنار نماز و روزه و حج و زکات آورده‌اند. احکام صادره از طرف ولی فقیه، جزو احکام ثانوی است، مثل این که ولی فقیه بگوید امسال حج نروید. حق مطلب این است که فقیه هم، مثل امام ولایت دارد.

«تبیین مبانی فقهی ولایت فقیه» نام مقاله عبدالله جوادی آملی است، که در آن آمده بحث امامت، از زنده‌ترین بحث‌های کلامی و فقهی است. امامت، همان مقام منبع رهبری جوامع بشری است. گذشته از برهان عقلی، شواهد نقلی هم استمرار امامت را تأیید می‌کند. امامت در سعادت دنیا و آخرت نقش دارد. عصمت دخلی در این مسئله ندارد.

جوادی آملی، استدلال حسینعلی منتظری را در ردّ نصب (فروض پنجگانه و اثبات نبود امکان آنها)، طرح و ردّ می‌نماید. به اعتقاد او استقرار ولایت والی، ثبوتاً به نصّ و نصب، و بصورت اثباتی به پذیرش جمهور وابسته است. به گفته او، حق افتا و قضا و امامت، از عنوان‌های اعتباری‌اند که معتبر آنها شارع است، نه مردم. از نحوه وجود اعتباری، می‌توان معتبر آن را

حدس زد. مقام اعتباری برای اشخاصی حقیقی جعل نمی شود. جعل مقام ولایت برای درجه وجود، مستلزم هرج و مرج نیست.

موضوع سخنرانی یوسف صانعی در مورد نظریه فقهای سلف درباره ولایت فقیه، مقاله بعدی کتاب است، که در آن اشاره شده ولایت، نوعی تشریح است. شیخ انصاری با آن ذهن پویایش، در سعه دایره ولایت فقیه مانده است. نویسنده می گوید خلافت عامه و حکومت مطلقه، که امام(ره) و

نراقی و صاحب جواهر گفته اند، از مسلمات فقه است. «نقش ولایت فقیه در حل معضلات سیاسی - اجتماعی»، موضوع بحث موسوی اردبیلی است، که در آن آمده مقصود از احکام ثانویه در اینجا، بصورت صرف چیزی مثل اکل میته نیست، بلکه در امر حکومت، تقدّم امور مهم تر بر مهم وجود دارد. اگر اختیارات حکومت در چارچوب احکام فرعیّه باشد، حکومت الهیه امری باطل می شود؛ چون خیلی کارها را نمی تواند انجام دهد. ولایت مطلقه، تغییر احکام الهی و بدعت نیست.

محمدتقی فلسفی نیز در این موضوع بحث کرده که حکومت اسلامی، منهای ولایت فقیه امکان پذیر نیست. اقدام میرزای شیرازی، قیچی کردن یک شاخه کوچک از استعمار بود، نه ایجاد حکومت اسلامی. آرای آخوند خراسانی هم، با فرض وجود شاه بود. نهضت ملی شدن نفت هم، با وجود شاه عملی شد؛ اما امام(ره) با قاطعیت با اصل حکومت شاه درگیر شدند. فتاوی امام(ره)، راه را برای حل مشکلات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، قضایی و فرهنگی گشود.

موضوع بحث میرحسین موسوی، راهگشا بودن ولایت فقیه برای مشکلات اجرایی کشور است. او می گوید گروه های اسلامی مدعی اند حکومت اسلامی بهتر می تواند پاسخگویی نیازهای فطری و فردی بشر باشد. دستگاه اجرایی ما با مشکلاتی روبه رو است. ما فکر نمی کردیم در حمایت از مستضعفین و بطور مثال مسئله زمین دچار مشکل باشیم؛ ولی اگر دست دولت بر اساس مصالح باز باشد، می تواند مشکلات مزبور را حل کند.

ک TM

۷۱- ولایت فقیه زیربنای فکری مشروطه مشروعه: سیری در افکار

و مبارزات سیدعبدالحسین لاری

سیدمحمدتقی آیت اللهی. چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳. ۱۸۶ ص.

همان گونه که از عنوان فرعی کتاب مشخص است، تنها زندگی و افکار سیدعبدالحسین لاری مورد بحث قرار می گیرد. نویسنده در پیشگفتار، هدف از بررسی اندیشه سیاسی او را یادآوری مجاهدات روحانیت و مقابله با شبهات دشمنان معرفی کرده است.

فصل اول به مروری بر زندگی لاری؛ فصل دوم به نهضت تنباکو، و فصل سوم به مبارزه های سید در دوران استبداد می پردازد. نویسنده در فصل های بعد، نقش سید لاری را در نهضت مشروطیت، مجاهدات او علیه تجاوز انگلیس، آثار علمی و تحقیقی و شاگردان او را بررسی می کند.

فصل آخر، «سیری در اندیشه سیاسی سید» نام دارد. در این فصل به بحث های مهمی همچون لزوم مبارزه با استعمار، شورا در حکومت اسلامی، اصل ولایت فقیه، شروط مجلس شورا و اهمیت بیت المال پرداخته می شود. «اصل ولایت فقیه»، یعنی اشراف و نظارت وسیع بر جامعه و همه نهادهای حکومتی و اجرایی، و بررسی مسایل موجود جامعه.

ک TM

۶۷۲- ولایة الفقیه فی صحیحة عمر بن حنظلہ و غیرها

جعفر مرتضیٰ العاملی. ۱۴۰۳ ق. ۹۴ ص.

بحث اول کتاب، دلیل عقلی و فطری ولایت فقیه است. عقل درک می کند که ولایت فقیه دارای شؤن امامان می باشد. بحث بعد دلیل های لفظی مانند صحیحہ عمر بن حنظلہ را از حیث سند و دلالت بررسی می کنند از نظر نویسنده، صحیحہ دلالت بر ولایت فقیه در جنبه های گوناگون دارد. نویسنده در پایان به چند اشکال پاسخ می دهد. از نظر او همه فقها دارای ولایت نیستند که تراحم به وجود آید، بلکه این فقیه اعلم است که ولایت پیدا می کند. مقصود از ولایت و رهبری فقیه، مباشرت او در کلیه امور نیست. روایت های دیگر مثل «اللهم ارحم خلفایی» مؤید، و بلکه ادله دیگری بر ولایت فقیه می باشند.

ک TM

۶۷۳- ولایة الفقیه فی مدرسۀ شیخنا الاعظم العلامة الانصاری

ناصر مکارم الشیرازی. الطبعة الاولى: قم، المؤتمر العالمي لميلادالشيخ الانصاري، ۱۳۷۳. ۲۰ ص.

نویسنده قبل از ورود به بحث یادآوری می کند که تأسیس حکومت از ضرورهای زندگی بشر است، و احکام اسلام بصورت صرف به عبادت ها منحصر نمی شود. روایت های زیادی ضرورت حکومت بر امت اسلامی را اثبات می نمایند. بصورت اصولی بدون تشکیل حکومت دینی، اهداف نبوت معطل می ماند. اکثر روایت ها از اثبات مسأله ولایت فقیه قاصرند، اما وجود فقیه عارف به زمان در رأس حکومت اسلامی، از جمله قضایایی است که دلیلش در خودش وجود دارد (قضایا قیاساتها معها).

از نظر شیخ انصاری، فقیه ولایتی همچون معصوم (ع) ندارد، اما در اموری که مردم به حکام رجوع می کنند و امکان تعطیلش وجود ندارد، باید به فقیه هم مراجعه نمایند.

ک TM

۶۷۴- ولایت فقیه (مبانی، ادله و اختیارات)

مهدی هادوی تهرانی. چاپ اول: کانون اندیشه جوان، ۱۳۷۷. ۱۴۸ ص.

کتاب از دو بخش تشکیل شده است. بخش اول با عنوان «مقدمات» به بحث هایی مثل تعریف دین، ثابت و متغیر و مدیریت فقهی و مدیریت علمی می پردازد. مقصود از «نظریه اندیشه مدون در اسلام»، نظریه نویسنده بر اساس پایه های کلامی، پیکره اصلی نظریه و نتایج روش شناختی آن می باشد. بخش های یک نظام عبارت است از: مکتب (مبانی و اهداف) و دستگاه نهادهای جهان شمول. ولایت فقیه، یکی از مبانی مکتب اسلام محسوب می شود.

بخش دوم بطور مستقیم به بحث «ولایت فقیه» می پردازد. هادوی با ارایه معنای «ولایت» و طرح پیشینه تاریخی ولایت فقیه، وارد ادله آن می شود و به کلام سیزده تن از علمای شیعه استناد می جوید. شیخ انصاری گرچه محدوده ولایت را مطلق نمی داند، اما تصریح می کند که ولایت فقیه از فتاوی مشهور فقهای شیعه است.

عقل و نقل، اثبات کننده نظریه ولایت فقیه انتصابی هستند، و نظریه انتخاب در چند دهه اخیر ابراز شده است. نویسنده سپس به نقد نظریه وکالت می پردازد و می گوید از نظر حقوقی و فلسفی و سیاسی پایه ای ندارد. ولایت فقیه مستلزم ناتوانی مردم نیست که با جمهوریت نظام جمع نشود. ولایت مطلقه فقیه، اصل مصلحت و تراحم را در نظر دارد. هنگامی که قانون به

مصلحت باشد، فقیه در محدوده آن عمل می کند، هرچند در صورت لزوم ولی فقیه می تواند قانون اساسی جدیدی وضع نماید. سرزمین اسلام یک کشور (دارالاسلام) است، و خطوط فرضی جغرافیایی اعتبار ندارد.

ک TM

۶۷۵- ولایت فقیه و تفکیک قوا

مصطفی ناصحی. چاپ اول: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸. ۲۲۳ ص.

کتاب حاضر از مقدمه و دو بخش با عنوان های «تفکیک قوا و استقلال قوا» و «ولایت فقیه و رهبری» تشکیل می شود. هدف نویسنده، اثبات این فرضیه است که ولایت فقیه و نظریه تفکیک قوا قابل جمعند. فصل اول از بخش نخست، تفکیک قوا را در جمهوری روم و اندیشه های ارسطو، لاک، روسو و نائینی بررسی می کند. فصل بعد نظریه تفکیک مطلق و نظریه تفکیک نسبی قوا را با هم مقایسه نموده است. مونتسکیو که به تفکیک مطلق قوا معتقد بود، توجه ندارد که دولت در مجموع عمل واحدی را انجام می دهد. اختلاط قوا ممکن است همراه با حاکمیت قوه مجریه، یا به سود قوه مقننه باشد. در جمهوری اسلامی ایران، کلیه قوا بر هم نظارت دارند، و به قول عمید زنجانی می توان از آن به «سیستم هدایت» تعبیر نمود. ما نسبت به آینده نمی توانیم قضاوت کنیم، ولی نسبت به گذشته و حال می توانیم بگوییم نظام تفکیک قوا، بهترین نظریه برای جلوگیری از خودکامگی بوده است.

بخش دوم، چهار فصل دارد. فصل نخست، «دلیل های تشکیل حکومت اسلامی» را از دیدگاه قرآن، حدیث ها و عقل برمی رسد. فصل دوم با عنوان «ولایت فقیه»، آرای فقها در اثبات این نظریه را یادآوری می کند. فصل سوم و چهارم بحث «دولت مطلقه فقیه» و «رهبری در نظام جمهوری اسلامی ایران» را طرح کرده اند. در فصل اخیر به بحث هایی مانند مرجع تعیین رهبر در ایران، شرایط و اختیارات وی، و مسأله نظارت او بر قوای سه گانه اشاره می شود.

ک TM

۶۷۶- ولایت فقیه و حاکمیت ملت

سیدحسن طاهری خرم آبادی. چاپ دوازدهم: قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲. ۱۱۹ ص.

نویسنده در آغاز کتاب می گوید ولایت فقیه، ادامه نظام امامت است و اثبات ولایت برای فقیه، مورد قبول فقهای بزرگ شیعه بوده است. در فصل اول کتاب، طاهری ضمن توضیح مفهوم ولایت، آن را به چهار دسته ولایت خدا، ولایت رسول خدا(ص)، ولایت امام(ع) و ولایت فقیه تقسیم نموده است. او بر آن است که به طور کلی، هدف پیامبر(ص)، خارج ساختن بشر از ولایت و اطاعت غیرخداوند و اجرای احکام الهی است.

نویسنده در فصل دوم، قانون را به دو نوع ثابت و متغیر تقسیم نموده است. قوانین متغیر، بر اساس نیازها و مصالح تدریجی بشر وضع می شود و در هر زمان قابل تغییر است و متناسب با زمان، قابل قانونگذاری است. تدوین قانون، به عهده ولی امر مسلمین است و قانون باید با اصول و مبانی اسلام و خطوط اصلی دین تطبیق نماید.

نویسنده، ولایت خدا و رسول را، بر ولایت مردم مقدم می داند و برای این کلام خود، از آیه های قرآن بهره جسته است. در زمان غیبت امام معصوم(ع)، ولی فقیه از طرف او ولایت دارد. طاهری، سپس دلیل های نقلی اثبات ولایت فقیه را یاد کرده است.

«هدف در حکومت اسلامی»، یکی از عنوان های کتاب است که حکومت ها را از نظر هدف به سه دسته تقسیم نموده است:

- ۱- حکومتی که هدف آن تأمین تمایل های شخصی یک یا چند فرد است،
  - ۲- حکومتی که هدف آن تأمین خواسته های مردم است،
  - ۳- حکومتی که هدف آن، تأمین مصالح ملت و اجرای حق و عدالت است.
- نویسنده معتقد است که حکومت های الهی از نوع سوم هستند. او برای بیان هدف های حکومت اسلامی، به آیه هایی از قرآن و روایت هایی استناد کرده است. او در بحث از ولایت و آرای عمومی مردم، می گوید از نظر شیعه، نصب از طرف خدا در ثبوت ولایت نقش اول را دارد، نه آرای مردم.
- در بخش های پایانی کتاب، نویسنده می گوید دایره اختیارات ولی فقیه، در محدوده مصالح مردم و موازین و ضوابط اسلامی است و وظایف مشخص شده در اصل یکصدودهم قانون اساسی، بر اساس ضرورتی است که در جمهوری اسلامی احساس می شود؛ وگرنه اختیارات حاکم اسلامی بجز مصالح مردم و موازین اسلام، محدود به هیچ چیزی نیست.

ک TM

۶۷۷- ولایت فقیه و دموکراسی

مسعود اسداللهی. (و قهرمان طاهری). چاپ اول: تهران، سازمان تبلیغات اسلامی،

۱۳۷۳. ۱۸۲ ص.

این کتاب از یک مقدمه و پنج فصل تشکیل شده است و به رفع شبهات حقوقی و تئوریک غرب علیه نظام جمهوری اسلامی می پردازد. فصل اول کتاب، مشتمل بر دو بخش است (برخلاف معمول، چرا که بطور معمول بخش، بزرگتر از فصل در نظر گرفته می شود). بخش نخست، وظایف و اختیارات ولی فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار می دهد. بخش دوم نیز به بررسی وظایف و اختیارات رئیس جمهوری در نظام سیاسی ایران می پردازد.

فصل دوم، به سیستم سیاسی کشور انگلستان می پردازد و از دو بخش تشکیل شده است: «پادشاه» و «نخستوزیری». فصل سوم تحت عنوان «فرانسه»، نیز شامل دو بخش است: «ریاست جمهوری» و «نخستوزیر». فصل بعد به نظام امریکا اختصاص دارد، که در آن آمده رئیس جمهوری در این کشور توسط هیئت انتخاب کنندگان، برگزیده می شود. این امر، بستگی به ایالت های مختلف نیز دارد. کنگره در موارد خاصی می تواند رئیس جمهوری را برکنار نماید.

فصل آخر، نتیجه گیری است، که در آن نویسندگان کتاب، در شش جدول سیستم حکومتی ایران را با انگلستان، فرانسه و امریکا مقایسه نموده اند. به گفته آنان، برخی در پی آنند تا سیستم سیاسی ایران را غیردموکراتیک معرفی کنند، در حالی که حداقل سطح سیستم سیاسی ایران، هم پایه آن سه کشور است.

ک TM

۶۷۸- ولایت الفقیه و الشوری و ولایت الفقیه

حیدر آل حیدر. چاپ اول: قم، مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۰۹ ق. ۱۸۹ ص.

نویسنده در مقدمه خویش، نظریه ولایت فقیه را ریشه دار، و تاریخ آن را مترادف با تاریخ فقه می‌داند. لکن به گفته او، تحقق نظام سیاسی جدید در ایران توسط امام خمینی(ره)، بحث‌های جدیدی را مطرح کرده است. کتاب در سه فصل به موضوع‌های مورد نظر پرداخته است.

در فصل اول با عنوان «ولایت فقیه»، به عوامل لازم برای تأسیس این نظریه پرداخته شده است، و در سه موضوع، شأنیت ایجاد دولت اسلامی در عصر غیبت، مبحث ولایت و عوامل اجتماعی شکل‌گیری رأی فقهی درباره ولایت فقیه، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در موضوع اول، دلیل عقلی اقامه حکومت و دلیل‌های نقلی آن مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در مبحث ولایت، به ریشه دار بودن آن از قرآن و عقاید دین اسلام و به ولایت خدا و ولایت خلفا و ولایت معصوم اشاره شده، و مبدأ ولایت فقیه را با آن ولایت‌ها مرتبط می‌داند. در موضوع سوم نیز اشاره شده که عامل اجتماعی در شکل‌گیری رأی فقهی، احکام عرفی و وقایع اجتماعی بر آرای فقهی تأثیر می‌گذارد. بحث ولایت فقیه نیز، متأثر از مسایل اجتماعی و سیاسی امت اسلامی است.

فصل دوم با عنوان، «ولایة الفقیه بین التصوّر والدلیل»، به بیان معنای ولایت فقیه و دلیل‌های آن می‌پردازد. نویسنده ولایت را از نظر لغوی معنا کرده و آن را در دو مفهوم تکوینی و تشریحی توضیح داده است. به گفته او، ولایت در مفهوم اسلامی، به معنای سرپرستی است که در بعد اجتماعی، شامل مسئولیت اجتماعی ولی می‌شود. ولی فقیه، حاکم اسلامی و دارای اجتهاد و استنباط است نویسنده در اثبات ولایت فقیه، دلیل‌های آن را آورده و استدلال نموده است. همچنین در بیان اختیارات ولی فقیه، بحث ولایت عامه را در حکومت اسلامی مطرح نموده، ضمن آن که ویژگی‌های حاکم اسلامی از جمله عدالت، مورد بحث قرار گرفته است. در فصل سوم، محور بحث، محدودیت‌های ولایت است.

آل حیدر، به طور کلی ولایت را تنها مسئولیت فردی نمی‌داند؛ بلکه مسئولیتی در برابر امت برای اداره امور آنان می‌داند و می‌گوید پس موضوع ولایت امت اسلامی و مصالح آن بر طبق شریعت اسلامی است.

«شورا و ولایت فقیه»، موضوع بخش دوم کتاب است که رابطه شورا و نظریه ولایت فقیه را مورد بررسی قرار داده است. وی به این سؤال که آیا اصالت با شورا است و یا نظر ولایت فقیه، این‌گونه پاسخ داده که اعتماد بر اهل حلّ و عقد و دوری از استبداد و بهره‌گیری از آرای دیگران، معنای نهفته در فکر شورا است. ولی فقیه با ویژگی خاص خود، این امور را به کار می‌گیرد. شورا در واقع ابزاری است برای ولی فقیه، جهت اداره بهتر. نویسنده در بحث خویش به تأکید آیه‌ها و روایت‌ها بر اهمیت شورا و سیره پیامبر(ص) در آن مورد اشاره نموده و گفتار خویش را به آنها مستند کرده است. او می‌گوید شورا شکلی از حکومت اسلامی نیست، بلکه اصلی از اصول حکومت اسلامی و ولایت فقیه است. شورا به شکل نامحدود، به مفاسد حکومت‌های دموکراتیک دچار می‌شود.

TMK

۶۷۹- ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیة (ج ۱)

حسینعلی المنتظری. الطبعة الثانية: قم، المركز العالمي للدراسات الاسلامیة، ۱۴۰۹ ق. ۶۲۰ ص.

این کتاب، اولین جلد از مجموعه‌ای چهارجلدی تحت همین نام است، که به زبان عربی نوشته شده است و مشتمل بر مقدمه و پنج بخش است. مقدمه کتاب، به بیان ضرورت ایجاد حکومت و کیفیت آن، انواع حکومت‌ها، شروط حاکم نزد عقلا، وظیفه فقه‌ها برای داخل شدن در سیاست و علت تنفر مسلمان‌ها از سیاست پرداخته و ضمن بیان علت نگاشتن کتاب، به شیوه بحث اشاره شده، اهمیت فقه حکومتی را خاطرنشان کرده است.

بخش اول کتاب، به اقتضای اصل پرداخته است. مقتضای اصل از نظر عقلی، نبود ولایت شخصی بر شخص دیگر است. باب دوم، به اثبات ولایت برای نبی اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) می پردازد و در این زمینه آیه ها و روایت های مختلفی مطرح می گردد. بحث های پایان این باب درباره مفهوم امامت، تقسیم ولایت و مراتب آن و معنای امام است. بخش سوم، به لزوم ایجاد حکومت اسلامی حتی در زمان غیبت پرداخته است. نویسنده می گوید این نکته از ضرورت های اسلام می باشد. بحث بخش چهارم، درباره شرایط امام و رهبر حکومت اسلامی است. نویسنده قبل از هر چیز به اقوال علما اشاره می کند و پس از آن، حکم عقل در این مسئله را مورد بررسی قرار می دهد. او می افزاید مهم ترین شرایط والی به حسب روایت ها عبارت است از: عدالت، اعلیّت، تدبیر و مذكر بودن.

بخش پنجم، به کیفیت تعیین والی و انعقاد بیعت می پردازد. فصل اول، به یادآوری اقوال مختلف پرداخته است. نویسنده، در فصل دوم این مورد، برای نظریه نصب پنج تصور ارایه می کند و می گوید چون آنها بصورت ثبوتی اشکال دارد، نمی توان روایت های مربوط را رهنمون بر نصب دانست. این پنج تصور بدین ترتیب هستند:

۱- همه فقها به نحو عام استغراقی منصوب اند و همه ولایت فعلی دارند.

۲- همه فقها منصوب هستند، ولی یک نفر از آنها حق اعمال ولایت دارد.

۳- منصوب، یکی از علما است.

۴- همه علما منصوب هستند، ولی شرط اعمال ولایت، موافقت دیگران است.

۵- منصوب، مجموع فقها به عنوان یک کل هستند.

فصل سوم از این بخش، به دلیل های قائلین به نصب می پردازد. نویسنده کلیه روایت های مربوط را طرح کرده و معتقد است اگر دلالت و سند یکی از آنها هم مخدوش نباشد، تعیین در نصب ندارد، بلکه با نظریه انتخاب هم سازگار است. فصل چهارم بخش پنجم، به دلیل های قائلین به انتخاب، پرداخته و در این زمینه بیست و شش دلیل، از جمله دلیل عقل طرح و بررسی می شود. در مجموع، نویسنده دلیل انتخاب را می پذیرد.

فصل بعد به بحث بیعت پرداخته شده است، که در آن آمده بیعت وسیله انشای ارتباط بین والی و امت است.

فصل آخر این باب، یادآوری هایی چند درباره حکومت اسلامی است. به گفته منتظری، حکومت اسلامی دو تفاوت اصلی نسبت به حکومت دموکراتیک دارد: اول صفاتی که برای حاکم اسلامی شرط شده؛ و دوم آن که حکومت اسلامی در چارچوب احکام اسلامی عمل می نماید.

در پایان این جلد از کتاب دو یادآوری آمده است. اول این که واجب است علیه حاکم جائز قیام نماییم. دوم این که قیام مسلحانه ضد او، اگر نیاز باشد، واجب است.

نویسنده بر آن است که اگر حاکم انحراف جزئی داشته باشد، باید او را نصیحت کرد؛ ولی اگر انحراف کلی مثل تبعیت از هوای نفس و استبداد پیش آید، مراتب امر به معروف و نهی از منکر را تا قیام مسلحانه باید اجرا کرد.

TMK

۶۸۰- ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیة (ج ۲)

حسینعلی المنتظری. الطبعة الثانية: قم، المركز العالمي للدراسات الاسلامیة، ۱۴۰۹ ق. ۸۳۳ ص.

این جلد از کتاب، شامل باب های ششم و هفتم می شود. موضوع بخش ششم، که بیشترین حجم این کتاب است، بیان حدود اختیارات ولایت فقیه و مسئولیت های مردم و رهبر در قبال یکدیگر است.

فصل اول از این بخش، اهداف حکومت اسلامی را ترسیم می نماید و در آن آمده حکومت اسلامی نوعی حکومت استبدادی و دیکتاتوری نیست. حاکم اسلامی پانزده وظیفه دارد. آنچه از روایت ها و آیت ها استفاده می شود، دو امر است:

۱- حاکم اسلامی، مرجع شئون دینی هم هست. ۲- حاکم تنها می تواند در امور عامه اجتماعی دخالت کند. در فصل دوم از این باب، بحث هایی در زمینه شورا مطرح می گردد. نویسنده به بحث هایی مثل اهمیت مشورت، صفات مشاور و برخی از موارد استشاره پیامبر(ص) اشاره می نماید؛ ولی مشخص نمی کند مشورت و تبعیت از آن، امری واجب است یا مستحب.

فصل سوم که حجم کمی را به خود اختصاص داده، به این بحث می پردازد که در حکومت اسلامی، شخص مسئول، رهبر است. فصل بعد، به مسایل متعددی در زمینه قوای سه گانه در حکومت اسلامی اشاره شده است. فصل پنجم این بخش، درباره امر به معروف و نهی از منکر و اداره حسبه است. به گفته نویسنده، نه تنها شرع، بلکه عقل هم رهنمون بر وجوب این امر است. همچنین شرایط امر به معروف و نهی از منکر و مراتب آن، در این فصل مطرح می شود. وظیفه محتسب و آداب او نیز، در پایان این فصل مورد بررسی قرار می گیرد.

فصل بعد، به بحث تعزیرات اختصاص دارد، که در آن آمده حکم تعزیرات، نسبت به افراد صغیر هم جاری است. تعزیر اعم از ضرب، مورد ادب قراردادن و مجازات مالی است و متهم را به مجرد اتهام نمی توان مورد ضرب و شتم قرار داد. فصل هفتم، به احکام زندان ها پرداخته است و اشاره دارد که در مورد دوازده جرم می توان به حبس حکم نمود. اخبار وارد در بخش زندان دو دسته اند:

۱- اخباری که مدت حبس را محدود می داند، که شامل بیستونه مورد می شود،

۲- اخباری که حبس ابد را لازم می داند، که شامل یازده مورد می شود.

فصل هشتم، به تجسس و گرفتن اطلاعات می پردازد. نویسنده می گوید که این امر، بطور اجمال و با توجه به حفظ عرض و آبروی مسلمان ها، لازم به نظر می رسد. در مورد کارمندان، این وظیفه، باید با دقت کافی صورت گیرد. بطور عقلی چنین به نظر می رسد که این امر باید زیر نظر رهبر جامعه اسلامی باشد، نه زیر نظر قوه مجریه و قضاییه.

موضوع فصل نهم، اثبات هلال به وسیله حکم امام، و موضوع فصل دهم، احتکار و قیمت گذاری است. نویسنده می گوید احتکار حرام است و به غلات و موارد خاصی اختصاص ندارد. در موارد ضروری، حکومت چاره ای جز قیمت گذاری بر اجناس ندارد؛ چرا که قیمت کالاها تابع قانون عرضه و تقاضا نیست.

فصل یازدهم، به لزوم کوشش حکومت نسبت به امور عموم مسلمین پرداخته است و فصل دوازدهم، به بحث اهتمام نسبت به ضعیفان و یتیمان می پردازد. این دو فصل، حجم کمی از مطالب کتاب را به خود اختصاص داده است.

نویسنده، در فصل سیزدهم به تفصیل درباره سیاست خارجی و احکام اهل ذمه به بحث پرداخته است. در این فصل بحث هایی از قبیل نامه های پیامبر(ص) به روسا و پادشاهان دیگر ممالک، ملاک بودن امت اسلامی، نهی از ولایت کفار، امان، هژده، وجوب وفای به عهد، مصونیت دیپلماتیک، احکام جاسوس و ذکر برخی از معاهدهای رسول اکرم(ص) مطرح شده است.

فصل چهاردهم و پانزدهم، به اختصار به بحث از قوای نظامی و حقوق متقابل رهبر و مردم می پردازد. در باب هفتم کتاب، بحث هایی درباره سیره معصومین(ع) در رهبری حکومت اسلامی مطرح شده. نویسنده می گوید امام نمی تواند خود را از مردم مخفی نماید.

۶۸۱- ولاية الفقيه و فقه الدولة الإسلامية (ج ۳)

حسينعلي المنتظري. الطبعة الثانية: قم، المركز العالمي للدراسات الإسلامية، ۱۴۰۹ ق. ۵۰۷ ص.

این کتاب که جلد سوم از این عنوان است، شامل چهار فصل از بخش هشتم است و درباره منابع مالی حکومت اسلامی است. فصل اول، به بحث از زکات و صدقات پرداخته است. نویسنده هر چند در رساله عملیه خود احتیاط کرده و موارد وجوب زکات را همان‌نُه مورد مشهور می‌داند، ولی در اینجا بطور صریح اعلام می‌دارد که زکات، تحت اختیار حکومت اسلامی و رهبر آن است.

فصل دوم این بخش، درباره خمس است، که در آن آمده خمس به پنج چیز تعلق می‌گیرد. نویسنده به اخبار تحلیل نیز اشاره کرده است. به گفته او، کل خمس برای منصب امامت (نه شخص امام) قرار داده شده است، که در زمان غیبت، در اختیار مجتهد جامع شرایط قرار می‌گیرد.

موضوع فصل سوم، درباره غنائم دارالحرب است. نویسنده می‌گوید مالک اراضی مفتوحه العنوة، جمیع مسلمین هستند، هر چند متصدی آن امام است. اگر این اراضی تحت استیلاي حکام جور باشد و شیعیان به معامله آن مجبور شوند، در ظاهر امامان(ع) اجازه فرموده‌اند. بحث بعد در این فصل، حکم اسیران و غنیمت‌های اهل بغی است.

فصل چهارم، به بحث درباره فیه پرداخته است. نویسنده ابتدا به تفسیر آیه‌های ششم و هفتم سوره حشر می‌پردازد و نسبت بین این دو آیه را بیان می‌کند. او می‌گوید آیه اول، درباره بنی‌نضیر، و آیه دوم، عام است. فدک از آن فاطمه(س) بود، ولی باید دانست که موضوعی سیاسی و حکومتی بوده است. نویسنده می‌گوید جزیه از یهود و نصارا و مجوس اخذ می‌شود، ولی از کودک، زن، دیوانه، مملوک، فقیر و راهب ساقط است. بعضی خراج را عم از جزیه دانسته‌اند. او به نقل از ماوردی می‌گوید که خراج فقط بر زمین بسته می‌شود. خراج هم مثل فیه در اختیار رهبر جامعه اسلامی قرار می‌گیرد.

ک TM

۶۸۲- ولاية الفقيه و فقه الدولة الإسلامية (ج ۴)

حسينعلي المنتظري. الطبعة الثانية: قم، المركز العالمي للدراسات الإسلامية، ۱۴۰۹ ق. ۵۵۹ ص.

در واقع ۳۱۹ صفحه از این کتاب، دنباله بحث‌های جلدهای قبل است و بقیه، فهرست تفصیلی، منابع و اعلام و غیره است و شامل فصل پنجم و ششم از بخش هشتم است که آخرین بحث‌های این مجموعه نیز هست.

موضوع فصل پنجم از بخش هشتم، انفال است. نویسنده می‌گوید که انفال، مجموعه اراضی و دیگر امور طبیعی و غیرشخصی است که در اختیار منصب امامت قرار دارد. انفال دوازده مورد را در بر می‌گیرد: زمینی که بدون جنگ به دست آمده، زمین موات، زمین بدون صاحب، کوه‌ها و دشت‌ها، دریاها، زمین‌های متعلق به شاهان، آنچه متعلق به مقام امامت است (صفایای غنیمت)، غنیمتی که بدون اجازه امام به دست می‌آید، معادن (بطور مطلق، بنا بر قول قوی)، میراث بدون صاحب، ساحل دریاها و زمینی که سه سال معطل مانده باشد. نویسنده می‌گوید انفال از آن خدا و رسول او و مقام امامت است. احیاکننده زمین، بصورت صرف نسبت به آن حقی در تصرف پیدا می‌کند، نه این که مالک آن شود، چرا که همه زمین‌ها از آن امام است. فصل ششم، به بحث درباره مالیات‌ها در حکومت اسلامی می‌پردازد. نویسنده می‌گوید روایاتی که در ذم کارکنان مالیات وجود دارد، مطلق نیست. دولت اسلامی ممکن است علاوه بر موارد مذکور، به قراردادن مالیات‌های خاص نیاز پیدا کند.

نویسنده، در خاتمه کتاب ابتدا سند نامه مالک اشتر را بررسی نموده، و سپس خود نامه را آورده است.

۶۸۳ - ولایت فقیه: ولایت فقاہت و عدالت

عبدالله جوادی آملی. چاپ اول: قم، اسراء، ۱۳۷۸. ۵۹۲ ص.

کتاب از هفت فصل و چندین بخش تشکیل شده است. ناشر در ابتدا توضیح می دهد که این اثر علاوه بر مطالب کتاب های ولایت و امامت و ولایت فقیه (نشر رجاء، ۱۳۶۷)، دربرگیرنده نکته هایی بدیع نیز می باشد. سر نام گذاری کتاب به عنوان مزبور، اثبات شخصیت حقوقی (و نه شخص حقیقی) ولایت فقیه است.

فصل اول، «انسان، آزادی، عبودیت، قانون» نام گرفته، و به مطالب مقدماتی می پردازد. ممکن نیست انسان محدود، آزادی نامحدود داشته باشد، و فقط هستی دهنده او است که می تواند آزادیش را محدود کند. جهاد ابتدایی منافاتی با آزادی عقیده ندارد. انسان باید قانونگذار بودن خدا را بپذیرد.

عنوان فصل دوم، «حکومت اسلامی و اهداف آن» می باشد. دین هرگز از حکومت و سیاست جدا نمی باشد. حکومت اسلامی هیچ گاه بدون خواست و اراده مردم متحقق نمی شود. مهم ترین اهداف حکومت اسلامی دو چیز است: هدایت مردم و ساختن مدینه فاضله. هدف عالی حکومت، نورانی گشتن؛ و هدف متوسط، آن قسط و عدل است. اوصاف مدینه فاضله عبارتند از: رشد فرهنگی، رشد اقتصادی، فرآیند صحیح صنعتی و رشد حقوقی داخلی و بین المللی.

«ضرورت ولایت فقیه»، عنوان فصل بعد است. ضرورت این بحث هم از جهت اهمیت آن در اسلام، و هم از جهت حساسیت دشمنان نسبت به آن می باشد. ولایت فقیه، ولایت بر جامعه خردمندان است، نه ولایت بر محجوران. ویژگی های فقیه جامع الشرایط عبارت است از: اجتهاد مطلق، عدالت مطلق و قدرت مدیریت (و استعداد رهبری). کلامی بودن ولایت فقیه، منافاتی با ارتباط آن با علم فقه ندارد. سه گونه دلیل بر ولایت فقیه وجود دارد: دلیل عقلی محض، دلیل مرکب از عقل و نقل، و دلیل نقلی. مقصود از دلیل دوم آن است که احکام سیاسی - اجتماعی اسلام بدون پیشوایی فقیه جامع الشرایط امکان تحقق ندارد. ادله نقلی، روایت هایی است که نراقی و امام خمینی یادآوری کرده اند.

نویسنده در فصل چهارم، ولایت فقیه را با وکالت فقیه مقایسه می کند. دلیل های ولایتی بودن حاکمیت فقیه عبارت است از: تداوم امامت، جامعیت دین، احکام اختصاصی امامت و ولایت، عصاره دلیل های نقلی، همسانی ولایت با افتا و قضا و رهبری در قانون اساسی.

موضوع فصل بعد، «وظایف و اختیارات ولی فقیه» است. جوادی آملی در این راستا به وظیفه حفاظت، افتا و ولایت اشاره دارد. ولایت مطلقه اختصاص به برترین فقیه جامع الشرایط زمان دارد. چنین شخصی، همه اختیارات معصومین (ع) در اداره جامعه را دارا است.

موضوع فصل ششم، «امام خمینی، ولایت فقیه، عزت مردم» است. امام خمینی جامع شریعت و طریقت و حقیقت بود. فصل هفتم به پاسخ های سؤال ها و شبهات مربوط به مبحث ولایت فقیه می پردازد. در زیر به مهم ترین نکته های فصل اشاره می کنیم:

زاماداری در نبوت همه انبیاء اخذ شده است، هرچند موفق به اعمال آن نشده باشند. تشکیل حکومت به معنای تحمیل کردن دین بر مردم نیست. احکام دین، ثابت؛ و مصادیق، متغیرند. قوانین اجرایی شامل خودش نیز می شود، و محذور تسلسل به وجود نمی آید. ولایت فقیه، بحثی کلامی است، اما در اصول دین و مذهب داخل نمی باشد. وجوب اطاعت از ولی فقیه، امری تحقیقی است، ولی حدود اختیارات آن تقلیدی می باشد. دلیل عقلی محض بر ولایت فقیه، از مستقلات عقلیه

است. فقیه از آن جهت که قضاوت و ولایت هم دارد، به موضوع شناسی نیاز پیدا می‌کند. دایره ولایت منصوبان از طرف رهبر، به اندازه خود او نیست. بیعت از سنخ ولایت و تولی است، نه توکیل. زمان داربودن رهبری در نظریه وکالت فقیه ممکن است، اما در نظریه ولایت فقیه نظارت خبرگان کافی به نظر می‌رسد. ولی فقیه در احوال شخصی مردم دخالت نمی‌کند. فقاقت، عدالت و مدیریت در فقیه، احتمال استبداد را کاهش می‌دهد، و به هر حال خبرگان بر او نظارت دارند. تعدی از قانون اساسی برای مردم و رهبر روا نیست، جز آن که آن را عقد جایز، ایقاع یا عقد همراه با خیار تصور کنیم. دموکراسی در قانون با توحید سرسازگاری ندارد، اما در نحوه اجرای احکام و همچنین در موضوع ها امری مقبول است.

ک TM

۶۸۴- ولایت فقیه و وجود قدر متیقن در مدیریت جامعه

علی فایضی. چاپ اول: کبری، ۱۳۷۰. ۱۶۲ ص.

مقدمه، ده فصل و خاتمه، سازماندهی کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند. درس اول پس از ذکر معنای لغوی و اصطلاحی ولایت، «ضرورت تشکیل حکومت اسلامی» را اثبات می‌کند. فصل دوم با عنوان «ولایت فقیه و اهمیت آن»، حکومت الهی را با حکومت های دیکتاتوری و دموکراتیک مقایسه می‌نماید. فقیهان با معصومین چهار تفاوت دارند: از ولایت تکوینی برخوردار نیستند، علم آنها کمتر است، تعیین شخصی نشده اند، و معصوم نیستند. فصل بعد، بحث ولایت را در قرآن پی می‌گیرد.

بر اساس فصل چهارم، «مقاصد حکومت اسلامی» عبارت است از: تلاوت و ترکیه و تعلیم، برابری در برابر قانون، آزادی و رستگاری و نفي سبیل یا استقلال در همه جنبه ها. در فصل پنجم (براهین ولایت فقیه)، علاوه بر دلیل قدرمتیقن به روایاتی مانند مقبوله و توقیع و روایت ها خلفا نیز اشاره می‌شود. چهار دلیل عقلی بر ولایت فقیه وجود دارد: وجود قدرمتیقن، دلیل های بروجردی، امور حسبیه و استدلال امام خمینی و این که ترجیح مرجوح بر راجح قبیح است.

عنوان فصل های ششم و هفتم، «حکومت اسلامی در زمان غیبت امام زمان(ع)» و «حاکم اسلامی و خصوصیت های او» می باشد. خصوصیت های مورد نظر عبارتند از: بلوغ، ایمان، عقل، عدالت، اجتهاد مطلق، مرد بودن، آگاهی از اسلام، کاردانی و کفایت، بینش سیاسی و حلال زاده بودن. «شؤون ولایت فقیه» (ولایت افتا، قضاوت و تصرف) در فصل هشتم، و نقش «مردم در حکومت اسلامی» در فصل نهم مورد بحث قرار می‌گیرد. مردم در حکومت اسلامی برای اقامه قسط و عدل قیام می‌کنند، و بار حکومت را بر دوش می‌کشند. حاکم و مردم در حکومت دینی، از حقوق متقابلی برخوردارند. «شورا و ضوابط آن»، عنوان آخرین فصل کتاب است. مشاوره در جایی صحیح است که حکم قاطعی در بین نباشد. در انتخاب مشاوران باید به مجموعه صفات سلبی و ایجابی آنها از نظر شرع مقدس، توجه نمود.

ک TM

۶۸۵- ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در عصر غیبت

محمد یزدی. تهران، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، ۱۳۶۲. ۱۸۰ ص.

مهم ترین مطالب این کتاب عبارت است از: معنی ولایت، ولایت تکوینی خدا، قانون و قانونگذار، جعل ولایت، مقام پیامبر(ص) در قرآن، جعل ولایت برای پیامبر و امامان و در زمان غیبت، اختیارات ولی فقیه، تعداد فقها در یک زمان، انتقال

ولایت، انتقال اجازه ولی فقیه، اخبار ولایت فقیه، بسط ید و قبض ید حاکم، احکام اولیه و ثانویه، حجیت نظر اکثریت و مقام ولایت و راه شرعی و عقلی اثبات ولایت فقیه.

کـم

۶۸۶- ولایت و دیانت: جستارهایی در اندیشه سیاسی اسلام

مهدی هادوی تهرانی. چاپ اول: قم، خانه خرد، ۱۳۷۸. ۱۵۲ ص.

کتاب حاضر از دو فصل تشکیل شده است. نویسنده در فصل اول با عنوان «دین و سیاست»، به تعریف دین و سیاست و رابطه آنها می پردازد. او دین را به دو قسم نفس الامری و مرسل تقسیم می کند، و دین خاتم را آخرین دین مرسل می داند. هادوی پس از تبیین بحث ثابت و متغیر می گوید ساخت و بافت احکام اسلامی به گونه ای است که وجود حکومت را اقتضا می کند. اندیشه عرفی گرایانه اشخاصی همچون عبدالرازق را باید در اندیشه سیاسی غرب جستجو نمود. بر خلاف ادعای عادل ضاهر باید گفت سیاست به وصف «دینی» متصف می شود. مدیریت فقهی نیز برخلاف ادعای سروش کارآیی خود را از دست نداده، چرا که از توانایی های دانش بشری حداکثر استفاده را می کند. نویسنده سپس نظریه خود موسوم به «نظریه اندیشه مدون (نظام مند) در اسلام» را با توجه به اصل ثابت و متغیر، و جایگاه ولایت فقیه در آن توضیح می دهد.

موضوع فصل دوم، «ولایت فقیه» است. مرور تاریخی بحث ولایت فقیه در اینجا شبیه کتاب ولایت فقیه (مبانی، ادله و اختیارات) از همین نویسنده می باشد. این که فقها راجع به حکومت اسلامی کمتر بحث کرده اند، به دو دلیل است: اول این که آنها ولایت فقیه را اجماعی می دانسته و از

آن بحث نکرده اند، و دوم این که فقها به مسایل مورد ابتلای مردم می پرداخته اند. نظریه فقها در طول تاریخ، همان نظریه نصب بوده است، نه انتخاب. ولایت نصبی، بصورت ثبوتی مشکلی ندارد. بین رهبر، شورای نگهبان و مجلس خبرگان، دور فلسفی موجود نیست.

هادوی با رد نظریه «وکالت فقیه»، به ذکر شرایط و حدود ولایت فقیه می پردازد. محدوده ولایت، مصلحت و اصل تراحم است. رهبر باید به قانون اساسی که امضا کرده، تمکین کند؛ و اگر مصلحتی برای تغییر آن وجود دارد، دستور بازنگری آن را بدهد. نسبت بین احزاب و ولایت، همان نسبت مردم با رهبری است. در اندیشه سیاسی اسلام، آزادی افراطی تأیید نمی شود. اگر عناصر جامعه مدنی را قانون مداری، صیانت از حقوق فردی، برابری و آزادی مدنی بدانیم، مدینه النبی مصداق کامل جامعه مدنی به شمار می رود. تفکیک رهبری از مرجعیت، امری معقول است.

کـم

۶۸۷- ولایت و رهبری از دیدگاه علم و دین

غلامحسین رحیمی اصفهانی. چاپ اول: تفرش، عسکریه، ۱۳۷۴. ۲۷۹ ص.

این کتاب که جلد سوم درس هایی از اصول عقاید اسلامی است، شامل درس های بیستوهفتم تا چهل و چهارم می شود. درس بیستوهفتم با عنوان «ضرورت امام و حکومت در جامعه»، نقش رهبر در تکامل یا سقوط ملت ها را به عنوان حیاتی ترین مسأله جامعه بررسی می کند. سه درس بعد نیز به مباحث «نقش امام در حفظ دین و نظام جامعه»، «امام، مهم ترین عامل تکامل انسانها» و «امام، بهترین الگوی حیات و کمال» می پردازد.

درس سي‌ويکم و سي‌ودوم، مسأله انتصابي و انتخابي بودن امامت از دیدگاه شيعه و اهل سنت را برمي‌رسد. ويژگي هاي امام در دو درس بعد، و امامت از دیدگاه قرآن و روايت هاي در درس ۳۵ و ۳۶ مورد بررسي قرار مي‌گيرد. درس بعد به نقاط ضعف خلفا و اعتراف هاي آنها، درس ۳۸ به امامت در قرآن و روايت ها و سه درس بعد به بحث امام عصر(ع) اختصاص دارد.

مبحث «ولايت فقيه در اسلام» از درس ۴۲ آغاز مي‌شود. نويسنده پس از ذکر معنای ولايت و تقسيم آن به ولايت تشريعي و تکويني، شرايط و اختيارات ولايت فقيه و روايت ها مربوط به آن را ذکر مي‌کند. ولايت فقيه نقش مهمي در تکامل انسانها، جلوگیری از انحراف ها و حفظ حقوق و اموال مردم دارا است. درس آخر به رد شبهاتي راجع به ولايت فقيه (مثل رابطه ولايت مطلقه فقيه با دموکراسي و نقش مردم) مي‌پردازد.

ک TM

۶۸۸- ويژگي هاي زعامت و رهبري

محمد مفتح. چاپ اول: تهران، حزب جمهوري اسلامي، ۱۳۶۱. ۷۰ ص.

مهم ترين مطالب اين کتاب عبارت است از: ويژگي هاي پيشوايي و رهبري، رهبري در اسلام و حکومت اسلامي.

ز ز ز

۶۸۹- الهدایة الی من له الولاية: فی ولاية الاب والجد والفقیه

محمد الصابري الهمداني. قم، المطبعة العلمية، ۱۳۸۳ ق. ۶۷ ص.

این کتاب که تقریر بحث های سیدمحمدرضا گلپایگانی است، ولایت پدر و جد و فقیه را به بحث می کشد. فقیه سه منصب دارد: افتا، قضاوت و تصرف در اموال. اصل، نبود ولایت است؛ اما ظاهر دلیل های روایی، وراثت فقها از انبیا در جمیع مناصب می باشد. به عقیده گلپایگانی، ولایت فقها در امور سیاسی و اجتماعی نیز ثابت می شود. قسمت پایانی کتاب، به بحث ولایت مؤمنین می پردازد.

ک TM

۶۹۰- هدایت و ولایت

مرکز آموزش ضمن خدمت. ۱۳۶۴. ۱۲۸ ص.

کتاب حاضر از هفت درس راجع به نبوت، شش درس راجع به امامت، و هفت درس راجع به عصر غیبت و مسأله ولایت فقیه تشکیل می شود. درس اول از بخش سوم، «حکومت و ولایت» عنوان گرفته و به مسایلی مانند لزوم حکومت در جامعه، رابطه حکومت و ولایت و اقسام حکومت های الهی و غیرالهی می پردازد. درس بعد «ولایت و حکومت الهی در قرآن» را به بحث می گذارد. بر این اساس، حاکمیت از آن خداست. درس سوم، «لزوم تشکیل حکومت اسلامی» را با توجه به اصل برقراری توحید و نفی شرک، ایجاد عدالت و رفع ستم، شواهدی از زندگانی امامان(ع) و لزوم اجرای احکام اسلام؛ اثبات می نماید.

بر اساس درس چهارم، «مقاصد حکومت اسلامی» عبارت است از: تزکیه و تعلیم، برابری در مقابل قانون و استقلال. درس پنجم خصوصیت های رهبر اسلامی را علم، عدالت، کفایت و شجاعت معرفی می کند. در درس ششم (ولایت حاکم اسلامی)، بحث احکام اولیه و ثانویه مطرح می شود. وضع احکام در مواقع ضرورت، به عهده فقیه است، و ضرورت آن را خود او، یا کسی که از طرف او اجازه داشته باشد، تشخیص می دهد. «نقش مردم در حکومت اسلامی و شورا»، عنوان آخرین

درس است. حکومت اسلامی، نه حکومت فردی و دیکتاتوری است، و نه حکومت طبقاتی یا دموکراتیک. والی و رعیت در حکومت اسلامی، حقوقی متقابل دارند.

ک TM

۶۹۱- هدف حکومت اسلامی

احمد مطهری. چاپ اول: قم، خیام، ۷۸ ص.

نویسنده در آغاز به بیان اهداف حکومت ها پرداخته و می گوید حکومت های گذشته برای چند هدف تشکیل شده اند:

۱- جلوگیری از حمله دشمن خارجی،

۲- ایجاد امنیت و رفاه داخلی،

۳- حل نزاع ها و اختلاف های حقوقی،

۴- وضع قوانین جزایی،

۵- ارتباط و قراردادهای خارجی.

مطهری سپس می گوید حکومت های امروزی حوزه فعالیت وسیع تری دارند، از جمله:

۱- وزارت راه.

۲- مخابرات و پست و تلگراف.

۳- آموزش و پرورش.

۴- کشاورزی و صنعت.

۵- پزشکی و بهداشت.

در کتاب همچنین آمده که مهم ترین هدف حکومت اسلامی، جایگزین نمودن دستورهای الهی در جامعه و از بین بردن

امتیازها و برتری جویی ها است.

نویسنده می گوید در بحث حق حاکمیت، چند نظریه وجود دارد: نظریه حاکم بودن دموکراسی، نظریه خوارج (لاحکم الأ

لله)، نظریه تخمه شاهی (شباهت انسان با حیواناتی مثل زنبور عسل در نیاز به شاه و ملکه)، نظریه افلاطون و نظریه اسلامی.

او می گوید یکی از اهداف مهم حکومت اسلامی، حفظ حقوق انسان ها است. مهم ترین مسئله از نظر ما، حق حکومت در

زمان غیبت است.

ز ز ز

نمایه موضوعی

نمایه موضوعی زیر دارای دو عنوان کلی «فلسفه سیاسی» و «فقه سیاسی» و چندین عنوان فرعی است. فلسفه سیاسی به بحث های انتزاعی و عقلی همچون فرد و دولت و سعادت؛ و فقه سیاسی به بحث های سیاسی که از حوزه فقه برمی آید، اطلاق می شود. بحث های درجه دوم «فلسفه علوم سیاسی» به دلیل کمبود منابع، در کنار دسته اول قرار داده شده اند. از آنجا که تمامی بحث های ما در حوزه اندیشه سیاسی اسلام مطرح شده اند، از ذکر مکرر عنوان «اسلام» صرف نظر می کنیم. به طور مثال مقصود از عنوان «دموکراسی» در اینجا، «اسلام و دموکراسی» می باشد. پس از هر عنوان، شماره مهم ترین کتاب هایی که در متن توصیف شده اند، یادآوری می شود.

الف - فلسفه سیاسی

- فلسفه علوم سیاسی و روش شناسی: ۸۱ - ۱۰۹ - ۱۲۷ - ۱۵۱ - ۱۶۶ - ۱۷۵ - ۱۸۶ - ۲۹۰ - ۲۹۲ - ۳۷۲ - ۳۸۳ - ۴۲۶ - ۴۳۸ - ۴۷۲ - ۴۸۲ - ۴۸۴ - ۴۸۹ - ۴۳۹ - ۵۱۰ - ۵۶۰ - ۵۸۱ - ۵۸۸ - ۶۳۰.
- کلیات فلسفه سیاسی و نظام سیاسی اسلام: ۱۰ - ۲۳ - ۳۲ - ۳۸ - ۴۰ - ۵۹ - ۶۷ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۷ - ۸۴ - ۹۷ - ۱۱۱ - ۱۱۸ - ۱۲۰ - ۱۹۳ - ۲۰۲ - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۳۴ - ۲۳۷ - ۲۴۱ - ۲۴۲ - ۲۴۷ - ۲۵۷ - ۲۵۹ - ۲۶۳ - ۲۶۷ - ۲۶۹ - ۲۸۱ - ۲۸۸ - ۲۹۰ - ۲۹۲ - ۲۹۵ - ۳۰۴ - ۳۰۵ - ۳۰۹ - ۳۱۰ - ۳۱۱ - ۳۱۲ - ۳۱۳ - ۳۱۴ - ۳۱۶ - ۳۱۷ - ۳۱۸ - ۳۱۹ - ۳۶۱ - ۳۸۴ - ۳۸۷ - ۳۸۸ - ۳۹۲ - ۳۹۳ - ۳۹۴ - ۳۹۶ - ۴۰۵ - ۴۰۷ - ۴۰۹ - ۴۲۶ - ۴۳۱ - ۴۳۲ - ۴۴۰ - ۴۵۱ - ۴۵۷ - ۴۵۸ - ۴۶۱ - ۴۷۵ - ۴۷۶ - ۴۸۱ - ۴۸۳ - ۴۸۸ - ۴۸۹ - ۵۰۹ - ۵۱۰ - ۵۱۳ - ۵۱۴ - ۵۱۵ - ۵۱۸ - ۵۱۹ - ۵۴۰ - ۵۴۳ - ۵۵۵ - ۵۶۶ - ۵۶۷ - ۵۶۸ - ۵۶۹ - ۵۷۳ - ۵۷۸ - ۵۸۷ - ۵۹۰ - ۵۹۱ - ۵۹۲ - ۵۹۳ - ۵۹۴ - ۵۹۸ - ۵۹۹ - ۶۰۰ - ۶۰۵ - ۶۰۶ - ۶۰۸ - ۶۰۹ - ۶۱۰ - ۶۱۲ - ۶۱۸ - ۶۲۲ - ۶۲۳ - ۶۲۴ - ۶۲۵ - ۶۲۶ - ۶۲۷ - ۶۳۵ - ۶۳۶ - ۷۰۰.

انسان سیاسی

- طبیعت (نیک سرشتی و بدسرشتی) انسان: ۱۲۶.

- سیاسی بودن انسان: ۴۲۸ - ۴۲۹ - ۴۸۳.

دولت

- ضرورت دولت: ۲۹ - ۷۶ - ۱۴۲ - ۲۳۲ - ۲۹۴ - ۳۴۹ - ۳۵۹ - ۳۸۲ - ۳۸۸ - ۴۲۸ - ۴۳۰ - ۴۷۳ - ۴۷۸ - ۵۹۸ - ۵۹۹ - ۶۴۶ - ۶۸۸.
- چگونگی تشکیل و زوال دولت: ۶۳ - ۷۶ - ۱۲۶ - ۱۵۳ - ۱۹۱ - ۱۹۱ - ۳۵۹ - ۳۷۳ - ۴۵۰ - ۴۷۹.
- انواع دولت: ۷۶ - ۱۱۷ - ۱۴۰ - ۱۵۳ - ۴۳۲ - ۵۱۵ - ۶۸۸.
- فرد و دولت: ۱۲۵ - ۱۹۱ - ۱۹۱ - ۴۵۳.
- جامعه مدنی و دولت: ۳۷ - ۶۲ - ۸۴ - ۸۶ - ۹۶ - ۱۰۹ - ۱۳۷ - ۱۶۰ - ۱۹۲ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۳۲۵ - ۴۵۴ - ۴۸۲.
- غایات دولت (خیر و سعادت): ۱۴۰ - ۲۵۳ - ۲۵۴ - ۲۶۲ - ۴۰۵ - ۴۸۸ - ۵۱۳ - ۵۴۲.
- دین و دولت (عرفی گرایي یا سکولاریسم): ۱ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۵ - ۴۵ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۴ - ۸۱ - ۸۴ - ۹۹ - ۱۰۳ - ۱۰۹ - ۱۱۶ - ۱۲۵ - ۱۳۱ - ۱۳۳ - ۱۳۶ - ۱۳۹ - ۱۷۷ - ۲۱۷ - ۲۳۸ - ۲۶۷ - ۲۶۸ - ۲۷۸ - ۲۸۰ - ۲۹۰ - ۳۱۵ - ۳۲۲ - ۳۲۳ - ۳۲۵ - ۳۳۵ - ۳۳۸ - ۳۳۹ - ۳۴۰ - ۳۴۱ - ۳۴۲ - ۳۴۳ - ۳۴۴ - ۳۴۵ - ۳۴۶ - ۳۴۸ - ۳۵۱ - ۳۷۸ - ۳۷۹ - ۳۸۰ - ۳۸۶ - ۴۲۵ - ۴۳۶ - ۴۴۵ - ۴۴۶ - ۴۷۱ - ۴۸۸ - ۵۰۴ - ۵۱۰ - ۵۱۴ - ۵۳۹ - ۵۴۷ - ۵۵۹ - ۵۶۶ - ۶۳۲.
- حاکمیت و حکومت: ۱۴ - ۷۵ - ۸۴ - ۱۴۲ - ۲۱۵ - ۲۱۶ - ۳۲۴ - ۳۴۹ - ۳۷۰ - ۳۷۶ - ۵۰۷ - ۵۶۲ - ۶۲۸.
- مشروعیت: ۸۴ - ۱۳۵ - ۱۶۸ - ۲۰۷ - ۲۷۱ - ۳۷۶ - ۴۸۲ - ۴۹۳ - ۵۲۰ - ۵۲۱ - ۵۵۴ - ۵۸۰ - ۶۲۸ - ۶۳۱.
- رهبري (و امامت): ۲ - ۳۲ - ۵۰ - ۶۸ - ۸۸ - ۹۵ - ۱۲۳ - ۱۴۳ - ۱۷۶ - ۱۸۸ - ۱۹۸ - ۲۳۷ - ۲۴۲ - ۲۴۴ - ۲۵۳ - ۲۵۶ - ۲۶۹ - ۲۸۷ - ۳۱۹ - ۳۲۷ - ۳۶۱ - ۳۶۲ - ۳۶۳ - ۳۶۵ - ۴۰۶ - ۴۵۴ - ۴۶۳ - ۴۶۵ - ۴۷۰ - ۴۷۳ - ۴۸۳ - ۴۹۰ - ۵۱۳ - ۵۴۵ - ۵۴۶ - ۵۶۱ - ۵۷۰ - ۵۷۹ - ۵۸۲ - ۶۰۲ - ۶۰۳ - ۶۰۴ - ۶۸۸.
- (توزیع) قدرت: ۷۱ - ۸۶ - ۱۵۹ - ۱۸۳ - ۲۹۰ - ۳۷۰ - ۳۸۷ - ۴۷۵ - ۴۹۳ - ۴۹۴ - ۵۲۴ - ۵۵۸.

ارزشها و موضوع ها

- آزادی و استبداد: ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۷ - ۷۵ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۲۴ - ۱۳۷ - ۱۴۱ - ۱۵۶ - ۲۱۲ - ۲۵۰ - ۲۷۷ - ۲۹۰ - ۳۳۴ - ۳۳۷ - ۳۵۰ - ۳۸۶ - ۳۹۴ - ۴۲۷ - ۴۳۷ - ۴۵۱ - ۴۵۲ - ۴۸۶ - ۵۰۵ - ۵۲۴ - ۵۵۴ - ۵۶۳ - ۵۷۱ - ۵۹۱ - ۶۲۳.
- برابري: ۲۸ - ۴۸۷ - ۵۰۹.
- عدالت: ۲۸ - ۵۰ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۴۱ - ۱۹۳ - ۲۷۰ - ۲۹۰ - ۳۷۰ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۳۵ - ۴۸۶ - ۴۸۷ - ۵۶۴ - ۵۶۶.
- دموکراسي: ۹ - ۶۲ - ۶۵ - ۷۵ - ۸۰ - ۸۹ - ۹۴ - ۱۰۹ - ۱۱۴ - ۱۳۵ - ۱۶۳ - ۱۷۸ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۷ - ۲۰۱ - ۲۱۶ - ۲۲۰ - ۲۵۰ - ۲۶۶ - ۳۰۶ - ۳۰۷ - ۳۲۸ - ۳۲۹ - ۳۳۰ - ۳۳۱ - ۳۳۲ - ۳۳۳ - ۳۳۹ - ۳۵۴ - ۳۵۹ - ۳۷۸ - ۴۳۶ - ۴۵۲ - ۴۷۵ - ۵۳۹ - ۵۷۶ - ۶۲۳ - ۶۳۸ - ۶۸۶.
- حقوق بشر: ۳۳ - ۴۶ - ۵۱ - ۵۵ - ۶۷ - ۸۶ - ۹۴ - ۱۶۱ - ۲۲۵ - ۲۲۶ - ۲۲۷ - ۲۳۳ - ۲۳۲ - ۳۳۶ - ۴۰۰ - ۴۳۵ - ۴۸۰ - ۵۱۰ - ۵۸۴.
- کثرت گرایي (سیاسي): ۶۴ - ۲۱۲ - ۵۷۶.
- خشونت و تساهل (سیاسي): ۷۱ - ۸۶ - ۱۳۷ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۸۲ - ۵۳۹ - ۶۲۴.
- مشارکت (سیاسي): ۹۸ - ۲۰۷ - ۲۹۰ - ۳۳۹ - ۵۵۲.

- توسعه سياسي: ۴۹ - ۱۹ - ۱۳۷ - ۱۶۸ - ۱۸۵ - ۲۸۹ - ۳۰۶ - ۳۳۹ - ۴۵۲ - ۵۱۰ - ۵۳۷.
- تحزب: ۴۸ - ۱۹ - ۳۵۴ - ۴۳۹ - ۴۴۷ - ۴۶۱ - ۵۰۲ - ۵۷۳.
- قانون گرايي (و فلسفه تشريع): ۴۴ - ۱۱۷ - ۲۳۲ - ۲۵۵ - ۳۳۶ - ۴۲۴ - ۴۹۰ - ۵۲۲ - ۵۵۶ - ۵۶۲ - ۵۶۶ - ۵۶۸ - ۵۶۹ - ۶۲۲ - ۶۲۳ - ۶۸۴.
- اخلاق سياسي: ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۳۱ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۵۱۰ - ۵۱۴.
- حق مخالفت (عصيان و انقلاب): ۲۱ - ۱۰۲ - ۱۱۰ - ۳۲۵ - ۳۴۷ - ۴۵۷ - ۴۷۹ - ۶۱۹.
- فمينيسم (و حقوق زن): ۸۰ - ۱۲۴ - ۲۱۸ - ۲۷۷ - ۳۲۶ - ۳۵۵ - ۵۶۷ - ۵۷۶.
- مقايسه اسلام با مدرنيسم و ديگر مکاتب و ايدئولوژي هاي سياسي: ۱۰ - ۱۹ - ۲۹ - ۳۶ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۷۱ - ۸۱ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۲۳ - ۱۲۷ - ۱۵۸ - ۱۶۱ - ۱۶۸ - ۲۴۴ - ۲۷۲ - ۲۷۶ - ۳۷۵ - ۳۹۹ - ۴۰۰ - ۴۱۱ - ۴۴۴ - ۴۷۱ - ۴۷۲ - ۴۷۴ - ۴۸۵ - ۴۹۸ - ۵۰۸ - ۵۴۲ - ۵۴۳ - ۵۴۴ - ۵۸۴ - ۵۸۷ - ۶۰۷ - ۶۱۳ - ۶۳۰ - ۶۳۱ - ۶۳۲.

ب - فقه سياسي

کليات فقه سياسي

- مباني و قواعد فقه سياسي: ۲ - ۴۴ - ۷۸ - ۱۸۶ - ۲۳۹ - ۴۶۲ - ۴۶۳ - ۴۶۵ - ۴۷۸ - ۴۹۲ - ۵۱۱ - ۵۱۶ - ۵۱۷ - ۵۲۵ - ۵۹۴.
- منابع فقه سياسي (موارد استدلال به قرآن و سنت): ۶ - ۱۱ - ۷۷ - ۷۹ - ۱۹۱ - ۲۳۵ - ۲۶۱ - ۲۶۴ - ۲۶۵ - ۲۸۱ - ۲۸۲ - ۲۹۰ - ۲۹۸ - ۲۹۹ - ۳۰۰ - ۳۰۱ - ۳۰۳ - ۳۰۴ - ۳۰۹ - ۳۱۶ - ۳۵۲ - ۳۹۵ - ۴۰۴ - ۴۰۸ - ۴۵۵ - ۴۵۶ - ۴۹۱ - ۴۹۶ - ۵۸۵ - ۵۸۶ - ۶۱۱ - ۶۱۵ - ۶۱۷ - ۶۳۵.

حکومت اسلامي

- حکومت اسلامي و ولايت فقيه: ۲ - ۱۵ - ۲۲ - ۵۰ - ۷۳ - ۸۷ - ۹۳ - ۹۵ - ۱۰۸ - ۱۲۹ - ۱۳۲ - ۱۳۵ - ۱۳۸ - ۱۴۴ - ۱۵۷ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۷۶ - ۱۸۰ - ۱۸۳ - ۱۹۰ - ۲۱۳ - ۲۱۷ - ۲۱۹ - ۲۳۶ - ۲۳۸ - ۲۵۱ - ۲۵۵ - ۲۶۸ - ۲۷۳ - ۲۹۰ - ۲۹۱ - ۲۹۳ - ۲۹۴ - ۳۰۲ - ۳۰۵ - ۳۰۷ - ۳۴۳ - ۴۱۰ - ۴۱۲ - ۴۱۷ - ۴۱۸ - ۴۱۹ - ۴۲۰ - ۴۲۲ - ۴۲۳ - ۴۳۰ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۵۹ - ۴۶۸ - ۴۷۳ - ۴۸۲ - ۴۹۵ - ۵۰۴ - ۵۱۳ - ۵۲۰ - ۵۲۱ - ۵۲۶ - ۵۵۰ - ۵۸۳ - ۶۱۴ - ۶۱۶ - ۶۲۸ - ۶۳۳ - ۶۳۴ - ۶۳۷ - ۶۳۹ - ۶۴۷ - ۶۴۸ - ۶۴۹ - ۶۵۰ - ۶۵۱ - ۶۵۲ - ۶۵۴ - ۶۵۷ - ۶۵۸ - ۶۵۹ - ۶۶۱ - ۶۶۲ - ۶۶۳ - ۶۶۴ - ۶۶۵ - ۶۶۶ - ۶۷۱ - ۶۷۲ - ۶۷۳ - ۶۷۴ - ۶۷۵ - ۶۷۶ - ۶۷۷ - ۶۷۸ - ۶۷۹ - ۶۸۰ - ۶۸۱ - ۶۸۲ - ۶۸۳ - ۶۸۵ - ۶۸۷ - ۶۸۸ - ۶۸۹ - ۶۹۰ - ۶۹۱ - ۶۹۲ - ۶۹۳ - ۶۹۴ - ۶۹۵ - ۶۹۶ - ۶۹۸.
- نظام (و تاريخ) خلافت: ۳۴ - ۳۹ - ۴۵ - ۶۰ - ۶۸ - ۱۴۹ - ۱۶۷ - ۲۰۴ - ۲۵۶ - ۲۸۳ - ۲۸۴ - ۲۸۵ - ۲۸۶ - ۲۸۷ - ۴۰۶ - ۴۴۰ - ۴۶۰ - ۵۹۰ - ۵۹۳ - ۵۹۵ - ۶۰۰ - ۶۲۰.
- حکومت هاي غير مشروع: ۷۸.

سياست داخلي حکومت اسلامي

- حدود و اختيارات حاکم اسلامي: ۲ - ۱۵ - ۸۱ - ۹۳ - ۱۶۴ - ۱۸۰ - ۲۱۹ - ۲۹۳ - ۳۰۲ - ۳۴۳ - ۴۱۹ - ۴۲۰ - ۴۲۱ - ۴۶۳ - ۴۹۴ - ۵۴۹ - ۶۴۹ - ۶۷۰ - ۶۸۹.
- حقوق متقابل مردم و حکام: ۱۲۹ - ۱۳۲ - ۱۳۶ - ۱۷۴ - ۱۸۳ - ۲۰۷ - ۳۵۲ - ۵۹۸.
- احکام حکومتي و مصلحت: ۱۶ - ۹۰ - ۲۳۹ - ۲۷۴ - ۳۷۱ - ۵۵۱.
- شورا: ۲۸ - ۱۱۰ - ۱۲۹ - ۱۴۰ - ۱۷۶ - ۱۸۶ - ۲۰۶ - ۲۳۲ - ۲۳۴ - ۲۴۰ - ۲۹۰ - ۳۳۲ - ۳۴۵ - ۴۱۴ - ۴۱۵ - ۴۱۶ - ۴۱۷ - ۴۴۰ - ۴۶۹ - ۴۸۷ - ۵۷۹ - ۶۲۶ - ۶۸۷ - ۶۸۹.
- بيعت: ۱۳۰ - ۱۳۲ - ۲۳۲ - ۲۴۴ - ۲۹۰ - ۳۰۸ - ۴۱۵ - ۶۰۸ - ۶۱۸ - ۶۲۶.
- امر به معروف و نهی از منکر (و نصیحت ائمه مسلمين و نهاد حسبه): ۹۶ - ۲۲۲ - ۲۲۳ - ۴۶۵ - ۴۸۹ - ۵۱۴ - ۶۸۹.
- برخورد با مخالفان: ۶۷ - ۳۶۴ - ۴۹۹ - ۶۸۸ - ۶۸۹.
- حقوق اقلیت ها: ۶۶ - ۶۷ - ۱۱۲ - ۱۲۸ - ۱۴۰ - ۲۰۲ - ۲۲۴ - ۴۵۰ - ۶۸۹.

- نظام اداري و مدیریت: ۲۰ - ۳۹ - ۴۰ - ۸۳ - ۱۲۰ - ۲۹۰ - ۳۰۹ - ۳۶۵ - ۳۹۶ - ۵۴۱ - ۵۵۶ - ۵۹۶ - ۵۹۷ - ۶۰۰.
- نظام اقتصادي و منابع مالي: ۴۰ - ۷۳ - ۹۶ - ۱۲۰ - ۱۵۸ - ۳۱۴ - ۳۸۸ - ۴۶۲ - ۵۵۵ - ۵۶۵ - ۵۶۷ - ۵۷۳ - ۶۱۲ - ۶۹۰ - ۶۹۱.

سیاست خارجی و روابط بین الملل

- اصول و اهداف سیاست خارجی: ۸۹ - ۱۸۴ - ۲۲۸ - ۲۲۹ - ۳۸۹ - ۳۹۰ - ۳۹۱ - ۴۶۴ - ۴۶۶ - ۵۱۵ - ۵۵۱ - ۵۷۷ - ۵۹۲ - ۶۰۱ - ۶۸۹.
- منافع ملي و مسئولیت های فراملي: ۸۹ - ۱۸۴ - ۵۵۱ - ۵۷۲.
- جنگ و صلح (مسأله استعمار و جهاد): ۲۴ - ۲۷ - ۳۴ - ۴۳ - ۵۴ - ۵۶ - ۵۸ - ۱۱۹ - ۱۲۳ - ۱۴۰ - ۱۵۰ - ۲۰۸ - ۲۰۹ - ۲۱۰ - ۲۱۱ - ۲۱۴ - ۲۲۹ - ۲۳۰ - ۲۳۳ - ۲۴۱ - ۳۱۵ - ۳۲۵ - ۳۶۰ - ۳۶۴ - ۳۶۷ - ۳۸۹ - ۳۹۰ - ۴۱۳ - ۴۴۸ - ۴۶۷ - ۴۷۴ - ۴۹۹ - ۵۰۰ - ۵۱۱ - ۵۵۱ - ۵۷۷.
- وحدت: ۲۵ - ۲۶ - ۸۲ - ۱۵۶ - ۲۹۷ - ۵۲۷ تا ۵۳۶ - ۵۷۴.
- قراردادهای بین المللي: ۵۶ - ۵۷ - ۲۰۰ - ۲۳۱ - ۴۶۴ - ۵۵۱ - ۵۵۷ - ۵۷۹.
- ديپلماسي و روابط با دولت های دیگر: ۲۷ - ۵۷ - ۶۵ - ۸۹ - ۲۲۱ - ۲۵۹ - ۲۶۰ - ۳۶۰ - ۳۷۳ - ۳۷۷ - ۴۴۱ - ۴۴۲ - ۴۴۳ - ۴۶۴ - ۴۷۴ - ۵۱۵ - ۵۴۸ - ۵۵۱ - ۶۲۹ - ۶۸۹.
- ملي گرايي و قوميت: ۳۴ - ۶۹ - ۷۰ - ۹۷ - ۱۱۴ - ۱۲۴ - ۱۲۸ - ۱۷۵ - ۲۰۰ - ۲۷۹ - ۳۲۶ - ۳۵۸ - ۶۴۵.

ج - جامعه شناسي سياسي و تاريخ

۱۹۴ - ۱۹۸ - ۳۴۴ - ۴۴۷.